

1. KARADENİZ VE BALKAN EKONOMİK VE POLİTİK ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU

I. BLACK SEA AND THE BALKANS ECONOMIC AND POLITICAL STUDIES SYMPOSIUM

BİLDİRİLER KİTABI / PROCEEDINGS

Editörler/Editors

Prof. Dr. Hasan VERGİL

Doç. Dr. Özcan SEZER

Doç. Dr. Gökhan DÖKMEN

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
BULENT ECEVIT UNIVERSITY

FON ÜNİVERSİTESİ
FON UNIVERSITY

1. KARADENİZ VE BALKAN EKONOMİK VE POLİTİK ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU

I. BLACK SEA AND THE BALKANS ECONOMIC AND POLITICAL STUDIES SYMPOSIUM

BİLDİRİLER KİTABI / PROCEEDINGS

Editörler/Editors

Prof. Dr. Hasan VERGİL

Doç. Dr. Özcan SEZER

Doç. Dr. Gökhan DÖKMEN

EYLÜL / 2014, ZONGULDAK, TÜRKİYE
SEPTEMBER / 2014, ZONGULDAK, TURKEY

BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
BULENT ECEVIT UNIVERSITY

FON ÜNİVERSİTESİ
FON UNIVERSITY

1. KARADENİZ VE BALKAN EKONOMİK VE POLİTİK ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU

3-5 Eylül 2014, Zonguldak / TÜRKİYE

I. BLACK SEA AND THE BALKANS ECONOMIC AND POLITICAL STUDIES SYMPOSIUM

3-5 September 2014, Zonguldak / TURKEY

Yayımlayan / Publisher : Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye,
Bülent Ecevit University, Zonguldak, Turkey

Editors / Editörler : Prof. Dr. Hasan VERGİL
Doç. Dr. Özcan SEZER
Doç. Dr. Gökhan DÖKMEN

Konferans Ortakları / Conference Partners:

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Science

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı / *West Black Sea Development Agency*

Fon Üniversitesi, Makedonya / *Fon University, Macedonia*

ISBN: 978-975-92847-8-7

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic.
Bahriye Üçok Caddesi, No: 9/1 Beşevler / Ankara
Tel: +90 (312) 222 44 06 e-posta: bulus@bulustasarim.com.tr

Basım Tarihi: 26.02.2015

Bu kitap, 3-5 Eylül 2014 tarihinde Zonguldak/Türkiye’de yapılan “1. Uluslararası Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu”nda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı 2014 Yılı Doğrudan Faaliyet Desteği Programı kapsamında hazırlanan bu yayının içeriği Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı ve/veya Kalkınma Bakanlığı’nın görüşlerini yansıtmamaktadır. Bu kitapta yer alan bildirilerin içeriği yazarların kendi düşünceleridir ve yayın kurulunun görüşlerini yansıtmamaktadır. Bildirilerin içeriği ile ilgili sorumluluk tamamen yazarlara aittir.

This book includes papers presented in the “I.Black Sea and the Balkans Economic and Political Studies Symposium” that was held on September 3-5, 2014 in Zonguldak, Turkey. The content of this publication, which had been prepared within the scope of Western Black Sea Development Agency 2014 Direct Activity Support Program, does not reflect the official opinions of Western Black Sea Development Agency and the Ministry of Development. The information and views set out in this book are those of the author(s) and do not necessarily represent the views of editorial board. All responsibilities for the views and opinions in the articles belong to the author(s).

ORGANİZASYON VE BİLİMSEL KOMİTE / ORGANIZERS AND SCIENTIFIC COMMITTEE

Onursal Başkanlar / Honorary Presidents

Prof. Dr. Mahmut ÖZER Prof. Dr. Aleksander NIKOLOVSKI

Kongre Başkanları / Presidents of the Congress

Prof. Dr. Hasan VERGİL Assoc. Prof. Dr. Mirko TRIPUNOSKI

Yürütme Kurulu Başkanları / Presidents of the Organizing Committee

Doç. Dr. Özcan SEZER Doç. Dr. Gökhan DÖKMEN

Yürütme Kurulu / Organizing Committee

Prof. Dr. Muhlis BAĞDİGEN	Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE
Assoc. Prof. Dr. Mirko TRIPUNOSKI	Doç. Dr. Şermin ŞENTURAN
Prof. Dr. Robert DIMITROVSKI	Doç. Dr. Ahmet F. ÇAKMAK
Prof. Dr. Blagoja SPIRKOVSKI	Doç. Dr. R. İlker GÖKBULUT
Prof. Dr. Nazmi MALIQI	Yrd. Doç. Dr. Fatih BAYRAMOĞLU
Prof. Dr. Nana RUZIN	Yrd. Doç. Dr. Deniz ŞÜKRÜOĞLU
Prof. Dr. Hasan VERGİL	Yrd. Doç. Dr. Şenay IŞIN

Bilim Kurulu / Scientific Committee

Prof. Dr. Ercan UYGUR	Prof. Dr. Ahmet BEŞKAYA
Prof. Dr. Muhlis BAĞDİGEN	Prof. Dr. Burhan AYKAÇ
Prof. Dr. Hasan VERGİL	Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ
Prof. Dr. Robert DIMITROVSKI	Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK
Prof. Dr. Blagoja SPIRKOVSKI	Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ
Prof. Dr. Nazmi MALIQI	Prof. Dr. İsmail CERİTLİ
Prof. Dr. Nana RUZIN	Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ
Prof. Dr. Turhan KORKMAZ	Assoc. Prof. Dr. Mirko TRIPUNOSKI
Prof. Dr. Fuat OĞUZ	Doç. Dr. Özcan SEZER
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN	Doç. Dr. Gökhan DÖKMEN

Sekreteryä / Secretariat

Arş. Gör. Mehmet YOLCU	Arş. Gör. Nurdan ÇOLAK
Arş. Gör. Damla ÖZ	Arş. Gör. Neslihan KARAKOÇ
Arş. Gör. İlknur UNCUOĞLU	Arş. Gör. Selim ERTAN
Arş. Gör. Halime KULUALP	Arş. Gör. Tuğçe BAYRAM
Arş. Gör. Mehmet AVCI	Arş. Gör. Merve Zeynep KİMSESİZ
Arş. Gör. Erdem GÜDENOĞLU	Arş. Gör. Aykut YAĞLIKARA
Arş. Gör. Seda YILMAZ	Arş. Gör. Uğur URSAVAŞ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Post-Communist Transition to Democracy and Problems in the Balkans:

Case of Bosnia-Herzegovina

Nuray BOZBORA 1

Intellectual Capital as a Factor of Competitiveness of Modern Companies

Igor A. ARENKOV, Yana U. SALIHOVA, Tatiana LEZINA 18

Knowledge For Synchronization and Durability

Beatrice LEUSTEAN..... 24

Analysis of Bilateral Trade Between EU-15 and Selected Balkans and Black Sea Countries

Başlıca Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile AB-15 Arasındaki Karşılıklı Ticaretin Analizi

Feride DOĞANER GÖNEL, Kasım EREN, Aslı ÖZGÜR AKTAY 31

Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Bütçe Süreçlerinde Saydamlık

Budget Process Transparency in Black Sea and Balkan Countries

Muhlis BAĞDİGEN, Mehmet AVCI 42

Türkiye’de Hanehalkı Gelirinin Mikroekonomik Belirleyicileri

Microeconomic Determinants of Household Income in Turkey

Ömer LİMANLI, Rahmi YAMAK 55

Adriyatik’ten Hazar’a Karadeniz Topluluğu

Black Sea Community: From Adriatic to Caspian

Rafet EVYAPAN 67

Balkanları Türk Dış Politikası Açısından Önemli Kılan Temel Faktörler

Main Factors That Make the Balkans Important for Turkish Foreign Policy

Bülent ŞENER..... 78

Yerel Yönetimler Arası İşbirliğini Geliştirmede Yerel Ağların Önemi: Balkan Ülkeleri

Yerel Yönetimleri ile İşbirliğini Geliştirme Potansiyeli

The Importance of Local Networks in Improving Cooperation among Local Governments:

The Potential for Improving Cooperation among Local Governments in the Balkan Countries

Özcan SEZER, Tuğçe BAYRAM..... 85

Türkiye’de Cari Açık ve Dış Borç Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi

The Analysis of Causality Between Current Deficit and Foreign Debt in Turkey

Hamza ÇEŞTEPE, Uğur URSAVAŞ, Erdem GÜDENOĞLU..... 100

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik

Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi

The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Black Sea Economic

Cooperation Countries: Panel Causality Analysis

Zafer ÖZTÜRK, Damla ÖZ..... 110

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Spot ve Türev Piyasalar Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği

The Interaction Between Spot and Derivative Markets: The Case of Turkey

Levent Necmi Aktürk, Veli Yılandı, Şeref Bozoklu 120

Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Mali Sürdürülebilirliğin Analizi

Analysis of Financial Sustainability in the Black Sea and Balkan Countries

Mehmet CURAL, Arınç BOZ 125

Avrupa Komşuluk Politikası Bağlamında Avrupa Birliği'nin Karadeniz'e

Kıyı Ülkelerine Yönelik Mali Politikaları

The European Union's Fiscal Policies Towards Coastal Countries of Black Sea in the Context of Europe Neighborhood Policy

Muhlis BAĞDİĞEN, Seda YILMAZ 136

Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisi Çerçevesinde

Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaret Performansı

Turkey's Foreign Trade Performance With Black Sea and Balkan Countries in the Context of Foreign Trade Strategy With Neighbouring and Surrounding Countries

Osman Nuri ARAS, Mustafa ÖZTÜRK, Eren ERDOĞAN 146

Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Güvenliğindeki Rolü

Black Sea Naval Cooperation Task Force (BLACKSEAFOR) and Role in the Black sea Security

Buket ÖNAL 161

Karadeniz'in Kirliliği ve Katılımcı Çözüm Önerileri

The Black Sea Pollution and Participative Solution Offers

Akif EMİROĞLU 173

Enerji Talebinde Hidroelektrik Santralleri (HES) ve Hanehalkının HES'lere Yönelik Tutum ve

Davranışları: Doğu Karadeniz Örneği

Hydroelectric Power Plant (HEPP) in Energy Demand and Households' Behaviour and Attitude Towards HEPP: A Case of Eastern Black Sea Region in Turkey

Seval MUTLU ÇAMOĞLU, Figen TAŞKIN 188

Yerel Kalkınmada Bir Araç Olarak Organize Sanayi Bölgeleri:

Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Araştırma

Organized Industrial Zones as Means in Local Development:

A Research on Bartın Merkez 1st Organized Industrial Zone

Ramazan ARSLAN, Oğuzhan KASAPOĞLU 199

Kamu Hizmetlerinin Piyasalaşması: Kamu Özel Sektör İşbirliği Modelleri ve

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyeleri Örneği

Marketization of Public Services: Public-Private Partnerships Models and Example of Members of the Black Sea Economic Cooperation

Burcu GEDİZ ORAL, Tuğba ARPAZLI FAZLILAR 211

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Girişimcilik Eğitimi ve Desteklerinin Kadın Girişimciler Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de KOSGEB Girişimcilik Eğitimi ile Başarılı Olan Bir Kadın Girişimci Örneği

The Effects of Education of Entrepreneurship and Support on Woman Entrepreneurs: A Precedent of a Woman Entrepreneur Succeeded by KOSGEB Education of Entrepreneurship Education in Turkey

Şermin ŞENTURAN 228

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türk Dış Ticaretine Yansımaları

Organization of The Black Sea Economic Cooperation and Its Reflections on Turkish Foreign Trade

Mustafa ÖZTÜRK, Osman Nuri ARAS..... 237

The Role of Empowerment on the Performance of People At Work Environment: Cases of Some Turkish and Macedonian Universities

İş Çevresinde İnsanların Performansı Üzerinde Personel Güçlendirmenin Rolü: Bazı Türk ve Makedonya Üniversiteleri Örneği

Şermin ŞENTURAN 247

Filyos Vadisi Projesi

Filyos Valley Project

Mehmet ÇETİNKAYA 254

Balkan Ülkeleri ile Türkiye Arasındaki Sınırtaşan Suların Yönetimi

Management of Transboundary Waters Between Balkan Countries and Turkey

Fatma TOMBUL, Mustafa TOMBUL 265

NATO’nun Değişen Görev Tanımı: Balkanlar Örneği

NATO’s Changing Mission: Balkans Case

Yiğit Anıl GÜZELİPEK 274

Ekonomik Serbestleşme ve Finansal Kriz İlişkisi: OECD ve BRICS Ülkeleri Karşılaştırması

The Relationship Between Economic Liberalization and Financial Crisis: The Comparison of OECD and BRICS Countries

Tülin TUNÇ DEVECİ, Eylül Ece DEMİR..... 278

Romanya’da Neo-Liberal Gelişmelere Bağlı Demokratikleşme Reformları:

Romanya Ombudsmanı Örneği

Democratization Reforms Linked to Neo-Liberal Developments in Romania:

The Case of Romania Ombudsman

Kadir Caner DOĞAN, Mürşit RECEPOĞLU 287

Binyıl Kalkınma Hedefleri: Karadeniz Ülkeleri İçin Bir Karşılaştırma

Millennium Development Goals: A Comparison For Black Sea Countries

Bersu BAHTİYAR, Volkan BEKTAŞ 295

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Tüketirken Tükenen Enerji: Samsun İlinde Doğalgaz Talebini Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi <i>Depletion of Energy Consumed: Analysis of Socio-Economic Factors Affecting Natural Gas Demand in Samsun</i> Seval MUTLU ÇAMOĞLU, Fatmanur GÜNDOĞDU	314
Madencilik Sektöründe Vektör Otoregresif Model ile İstihdamı Etkileyen Unsurların Analizi <i>The Analysis of Factors Affecting Employment Through Vector Autoregressive Model in Mining Sector</i> Nihat ALTUNTEPE, Fatime Gül OKTAY	324
Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliği Deneyimi ve Günümüz İçin Düşündürdükleri <i>Experience of Union of Municipalities of Metropolitan Zonguldak and What Does it Make Think For Today?</i> Umut ÜZMEZ	334
Karadeniz ve Balkanların Jeopolitik Açidan Karşılaştırılması <i>The Geopolitical Comparison of Black Sea and Balkan Regions</i> Serkan Deniz KOŞOÇAYDAN	344
Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'nın 1769 ile 1816 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri <i>An International Fair in Ottoman Empire: The Customs Revenue of Uzuncaabad-ı Hasköy Fair Between 1769-1816</i> Kadir ARSLANBOĞA	354
Ekonomik Kriz Döneminde Yunanistan'ın Savunma Harcamaları Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation of Greece's Military Spending During Economic Crisis Period</i> Utku KIRLIDÖKME	359
Türkiye'nin Karadeniz Güvenliği ve Kırım <i>Turkey's Black Sea Security and Crimea</i> H. Alparslan ÖZMEN	367
Enformasyon Çağına Giriş: Balkan ve Karadeniz Ülkeleri Arası Kıyaslama <i>Introduction to Information Era: A Benchmark Between Balkan and Black Sea Countries</i> Serkan DİLEK, Ali KONAK	377
Balkan Ülkelerinin Küresel Rekabet Bağlamında İş Dünyasına Yönelik Sorunları <i>Problems of Balkan Countries Related To Business in the Context of Global Competitiveness</i> Ali KONAK, Gökhan OFLUOĞLU	381
Osmanlı Arşivlerine Göre Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı Arasındaki Siyasal İlişkiler <i>Political Relations Between Ottoman Empire and the Crimean Khanate in Ottoman Archives</i> Akif EMİROĞLU	394

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kastamonu’da Yeni Bir İş Kolu: Tavukçuluk

A New Line of Business in Kastamonu Province: Poultry

Eniz GÖKÇEK..... 402

Balkan Ülkeleri Vergi Sistemlerinin Bölgesel İşbirliği Sağlanması Konusunda Gereklilikleri

The Necessity of Provision of Regional Cooperation Among Balkan Countries’ Tax Systems

Serpil AĞCAKAYA, Onur EROĞLU..... 410

Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında Öteki İmajı

The Image of the Other in the History Textbooks of Greece

Betül AYANOĞLU 425

Karadeniz Ülkelerinde Enerji Arz Güvenliği

Energy Supply Security for Black Sea Countries

Ertuğrul YILDIRIM, Neslihan KARAKOÇ..... 438

Türkiye-Rusya Ekseninde Azerbaycan Enerji Politikası

Azerbaijan’s Energy Politics on the Axis of Turkey-Russia

Reha YILMAZ 454

Döviz Kuru Oynaklığı ve Dış Ticaret: Türkiye Örneği

Exchange Rate Volatility and Foreign Trade: The Case of Turkey

Rahmi YAMAK, Serkan SAMUT 463

Public Spending, Financed With European Funds and Its Impact on the Aggregate Supply in Central and Eastern Europe

Kamelia ASSENOVA 476

Bir Fikir Olarak Balkan Ülkeleri Ekonomik ve Sosyal Platformu

Balkan Countries Economic and Social Platform As An Idea

Esra İŞBİLEN, Armağan CANAN 485

SUNUŞ

Karadeniz ve Balkanlar dünya tarihi içerisinde medeniyetlerin doğup geliştiği, birçok ülkenin kurulduğu, birçok tarihsel olayın gerçekleştiği büyük bir coğrafyadır. Karadeniz ve Balkanlar dünya coğrafyasında her zaman ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan önemli bir role sahip olmuştur. Jeo-stratejik önemi itibarıyla bir yandan Akdeniz'e ve Avrupa'ya, diğer yandan Ortadoğu'ya açılan bir köprüdür. Bugün itibarıyla Balkan Yarımadasında Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Türkiye ve Yunanistan toprakları olmak üzere, toplam 504.884 km² yüz ölçüm içerisinde yaklaşık 50 milyon nüfus yaşamaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerdir. Bu bağlamda Karadeniz ve Balkanlar geniş bir hinterlanda sahip bir coğrafyadır.

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve ulaşım imkânlarındaki gelişmelerin sonucunda küreselleşmenin etkileri hızla yaygınlaşırken, ülkeler ve insanlar açısından önemli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Ekonomik, ticari, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler önceki dönemlere göre kıyaslanamayacak ölçüde artmıştır. Ülkeler ve toplumlar arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, ulus-devletlere meşruiyet zemini sağlayan modern ideolojilerin etkisini kaybetmesi ve geleneksel kültür değerlerinin yeni unsurlarla birlikte uluslararası alana taşınmasının büyük etkisi olmuştur. Böylece ülkeler uluslararası alandaki konumlarını ve vatandaşlarının diğer ülkelerin toplumları ile olan ilişkilerini yeniden tanımlamaya başlamışlardır. Bu yeniden tanımlama ve yapılanma sürecinde her alanda işbirliği ve karşılıklı alışverişlerin olduğu bir süreç göze çarpmaktadır.

Karadeniz ülkeleri arasındaki ekonomik alandaki işbirliği sürecinde ulaşım sektörü önemli bir sektör olarak göze çarpmaktadır. Bu sektör içerisinde de Karadeniz'de deniz taşımacılığının önemli işbirliği alanlarından biri olabileceği görülmektedir. Karadeniz ve Balkanlar aynı zamanda enerji koridorunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bölgenin enerji koridoru olması nedeniyle enerji arz güvenliğinin sağlanması sürecinde ülkelerin işbirliğinin önemi de ortaya çıkmaktadır. Dünya doğal gaz rezervinin %27'si, Hazar Bölgesinde de dünya petrol yataklarının önemli bir kısmı bu bölgede bulunmaktadır. Dolayısıyla enerji nakil yolları üzerinde bulunan Karadeniz ve Balkanların stratejik önemi günümüzde giderek artmaktadır.

Karadeniz ve Balkan ülkeleri arasında ekonomi ve ticaretten, eğitim ve sağlığa ve çevre ve enerjiye kadar birçok alanda işbirliği imkânlarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ülkemizin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle son yıllarda her alanda işbirliğini geliştirdiğini görmekteyiz. Bu ilişkiler daha çok merkezi yönetim düzeyinde olsa da merkezi yönetim dışında belediyeler, üniversiteler, STK'lar ve özel sektör kuruluşlarının da işbirliği sürecinde aktif rol üstlenmeye başladıkları görülmektedir. Merkezi yönetimlerle beraber şehirler ve yerel aktörler düzeyinde oluşturulacak işbirliği ve ağlar bölgenin ekonomik, siyasi, idari ve sosyo-kültürel gelişimine katkıda bulunacaktır.

Bu bağlamda ülkemizin öncülük yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği örgütü olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Teşkilatı'ndan bahsetmek gerekir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Teşkilatı, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle işbirliği imkânlarını artırmak, Karadeniz'in barış, istikrar ve refah içerisinde gelişimini sağlamak amacıyla 1992 yılında kurulmuştur. Balkan ülkelerinden Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri de kapsayan Teşkilat, ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini temel amaç olarak benimsemektedir. Sınır ve kıyı ticareti, ticaretin serbestleştirilmesi, KOBİ'lerin teşvik edilmesi, malların ve kişilerin sınır ötesi hareketlerinin kolaylaştırılması, iş gezilerinde vize kurallarının yumuşatılması gibi konular Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün gündeminde bulunan konular arasındadır.

Karadeniz'e kıyısı olan bir sanayi şehri olan Zonguldak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında taşkömürü ve demir-çelik sanayii ile Türkiye'nin ağır sanayisinin gelişimine öncülük etmiştir. Günümüzde ise ağır sanayilerin eski rekabet gücünü kaybetmesi ile birlikte yeni fırsatlar ve imkânlar üzerinde şehrin geleceğinin şekillendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda üniversitelerin çok çeşitli platformlarda ortaya koyacağı katkılar bölgenin imkânlarının değerlendirilmesinde, yeni açılımların ve stratejilerin geliştirilmesinde önemli bir paya sahip olacaktır. Bülent Ecevit Üniversitesi şehrin büyümesi sürecinde son yıllarda önemli bir rol üstlenmiş, gerek bilimsel araştırmalar gerekse

bölge ve yöreye katkılarıyla Zonguldak ve Batı Karadeniz Bölgesinin dinamik bir unsuru olmuştur. Bu yönüyle bir ilk adım ya da başlangıç olarak Karadeniz ve Balkanlar'daki ekonomik, politik, ticari, sosyo-kültürel işbirliği imkânlarının artırılmasına dikkat çekmek, farklı kültürlerin bir araya gelerek kaynaşmasına ortam hazırlamak ve bütün ifade ettiğimiz hususları bilimsel bir platformda tartışma zemini oluşturmak amacıyla 1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu Üniversitemiz ve Makedonya Fon Üniversitesi işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

Sempozyuma 4 farklı ülkeden ve ülkemizde yer alan 29 farklı üniversiteden olmak üzere toplam 84 akademisyen katılmıştır. Sempozyumda toplam 13 oturumda ekonomi, finans, yönetim ve politika ve uluslararası ilişkiler alanlarında 53 adet bildiri sunulmuştur. Oturumların iki tanesi İngilizce oturum şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Sempozyumdaki temel amaç, stratejik konumu ve sürekli dinamik yönü ile Karadeniz ve Balkanlarda yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeleri analiz etmek ve sınır ötesi iş birlikler bağlamında ekonomik, siyasi, idari, sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek olan çalışmaların akademik bir platformda ele alınmasını sağlamak olmuştur. Sempozyum, akademisyenleri ve profesyonelleri çeşitli uzmanlık konularında bir araya getirerek karşılıklı etkileşime dayalı tartışma ortamı oluşturmak ve karşılıklı fikir alış verişine zemin hazırlamayı amaçlamıştır. Sempozyum ayrıca, ekonomi, finans, yönetim ve uluslararası ilişkiler alanlarında disiplinler arası çalışan pek çok akademisyen ve profesyoneli bir araya getirecek bir mekânsal organizasyon olma hedefindedir. Bu bağlamda Sempozyum ile bölgedeki araştırmacılar arasında bir ağ kurulması düşünülmüştür. Karadeniz ve Balkanlarda işbirliği teması üzerine Türkiye'de ilk olarak düzenlenen Sempozyumun, bundan sonraki süreçte de sürekliliğinin sağlanarak her yıl Bülent Ecevit Üniversitesi organizasyonunda bölge ülkelerinden birisinde yapılması planlanmaktadır. Böylece ülkeler arası işbirliğine katkı sağlamayı hedeflemekteyiz.

Sempozyumun hayata geçmesinde büyük katkılarını esirgemeyen Bülent Ecevit Üniversitesi Rekörü sayın Prof. Dr. Mahmut ÖZER'e, Zonguldak Valisi sayın Ali KABAN'a ve Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri Sayın Faruk TEZEL'e ayrıca teşekkürlerimi iletmek istiyorum.

Sempozyumun onursal başkanı Prof. Dr. Mahmut ÖZER'in şahsında sempozyum Yürütme Kurulu başkanları Doç. Dr. Gökhan DÖKMEN'e ve Doç. Dr. Özcan SEZER'e, Düzenleme Kuruluna, Bilim Kuruluna ve oturum yöneticilerine, bildiri sunan bilim insanlarına ve meslektaşlarıma, sempozyumun düzenlenmesinde ve yürütülmesinde emeği geçenlere, sempozyuma katkıda bulunan tüm kamu ve özel sektör kuruluşlarına, sempozyuma bizzat katılarak bizi onurlandıran herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hasan VERGİL
Kongre Başkanı

Post-Communist Transition to Democracy and Problems in the Balkans: Case of Bosnia-Herzegovina

Assoc. Prof. Nuray BOZBORA

Marmara University, Faculty of Political Science, İstanbul, Turkey, nbozbora@marmara.edu.tr

Abstract

With the process of democratization the Post-communist countries have faced not only the duty of construction of democratic political structures and institutions but also have taken on a long-running and hard task such as transition to a market economy and setting up a corresponding social structure. Therefore, the concept which marked the academic literature on post-communist democratization has been 'transition to democracy' or 'transition' rather than 'democratization'. On the other hand, differences in the level of the transition to democracy in these countries has drawn attention to the unique historical, cultural, political, institutional and economic characteristics of each country.

Bosnia-Herzegovina which is the extreme case of ethnic and religious separation and hostility has occupied a special place in the post-communist democratization process. Ethnic and religious civil war that took place in the region, has soon led to international military intervention. Then, in Bosnia-Herzegovina in order to build peace and democracy, a civilian government was established under the supervision and control of the international community

The international involvement in Bosnia and Herzegovina has contributed to the establishment of peace in the short term. However today, the consociational model of democracy being implemented in bosnia-herzegovina which is based on the equal representation of ethnic identities at all levels of the state administration has been a major concern and debate in academic literature as well as in the international environment. The main concern here is that this model would sharpen the ethnic and religious divisions in the long-term, and would not contribute to the establishment of a democracy based on the consensus and the generalized social trust. In the light of all these discussions, in Bosnia and Herzegovina under the Dayton system, the probability of transition to a truly democratic government will be discussed in this paper.

Keywords: Bosna and Herzegovina, Dayton Peace Agreement, Consociational Democracy, Internatiol Involvement, Ethnic Politics.

Introduction

The tendency of ethnic and religious conflict and separation in the Post-communist democratization process implies that the communist regimes in the region could not succeed in resolving historical tensions and cleavages among different ethnic groups. Hence, the fact that the democratization process in Socialist Federal Republic of Yugoslavia took a way of separation rather than entire democratization of the federation is a typical example.

The republics which had constituted the federation have gained extensive political rights and decentralization after the constitutional regulations in 1974. Despite the fact that such a relatively free atmosphere led to crystallization of ethnic identities and subordination of Yugoslavian identity, such a development did not cause an important problem under the charismatic leadership of Tito and his policy based on balance among republics. However, the balance has broken down after the death of Tito. The absence of Tito's unifying charismatic leadership, increasing economic distress and finally the crisis caused by ethnic Serbian nationalism centered on Kosovo have easily prompted the popular unrest and reaction towards the system to merge with the nationalist policies. So, the victory won by the political parties which employed a nationalist discourse in the multi-party free elections in 1990 can be interpreted as an indicator of this tendency.

The results of 1990 elections has two main significant implications: First is that the key determinant of voter behavior was ethnic-national identification. The second is that the nationalist policies gained a democratic legitimacy. Hence, that the republics consecutively declared their independence after 1990 general elections and the following events can be evaluated as important reflections of the above mentioned points. Bosnia-Herzegovina was the one to be negatively affected at most by these developments (Dvornik, 2009: 88).

The results of the first democratic elections in Bosnia and Herzegovina was the clearest example of electoral behavior on ethnic base as well. The combination of the votes gained by the major nationalist political parties was representing major three ethnic groups in this republic. However, since no one alone of those political parties could not have the legitimacy to govern the Bosnian-Herzegovinian national politics, the following developments showed the most painful instance of ethnic-nationalist politics (Dvornik, 2009: 88).

That the Bosnian Serbs established a separate republic in the borders of Bosnia-Herzegovina in 1991 and held a referendum on staying in the borders of Yugoslavia was the first sign of future events. The boycotting of Bosnia-Herzegovina's referendum for freedom by the Bosnian Serbs has been publicly supported by Milošević and then took an aggressive form. These developments led the country to a bloody civil war which took three years.

That the attempts for peace by the international community among the parts prior to and during the war, remained inconclusive, removed favorable conditions for the parts to live together and contributed to religious and ethnic identities to gain strength and solidarity. So, the new order brought by Dayton Peace Agreement (DAP) for Bosnia and Herzegovina reflected the deep cleavages in the society on the one hand and provided its continuity on the other.

The primary aim of DAP which constitutes the actual legal framework of political order in Bosnia-Herzegovina was to build the peace and then to construct a base for a unified multi-ethnic democracy. Providing peace and security was the military side of the matter. It was implemented to great extent by the efforts of NATO stability force which served in the region by 2004. But, the problems faced in creating a unified and multi-ethnic democracy in the region caused serious critics and questioning of Dayton system in the academic and international communities.

The Dayton system have been questioned regarding a series of dilemmas. These dilemmas can be summerized in three basic points:

The first is that the Dayton system established an administrative and political structure which beefed up the ethnic and nationalist cleavages in Bosnia and Herzegovina (BiH). To the extent that this model which is known as consociational democracy blocks the development of democracy based on multi-ethnic base, international involvement in the region will perpetuate.

The second is the matter of legitimacy of OHR (Office of Highly Representative) which ultimately represents the international involvement in the region under the Dayton system. The presence of this institution which is neither democratic nor reflects the will of BiH people is considered as a significant obstacle to the democratic development in the BiH. A similar problem appears in the hybrid nature of the BiH Constitutional Court in which three international judge serve.

And the third one is the uncompromising attitude of local political actors about the constitution of a strong central state which is considered as an essential requirement for a multi-ethnic democracy. This situation feeds the persistence of the conditions which requires and legitimizes the international involvement in the region.

1. Ethnization in Politics; Consociational Model of Democracy in Bosnia-Herzegovina

Dayton Peace Agreement has implemented a consociational model of democracy in the BiH based on formal power-sharing along the main axis of social division.

The main features of this model, which is usually applied in societies where there are deep divisions are; 1) the important collectives /segments that make up society has a wide autonomy. 2) There is a central government and public institutions established through a broad coalition of autonomous structures. 3) There is a quota system

which secures representation of those parts of the society in the common institutions 4) Finally there is a veto right to protect the vital interests provided this social segments in the process of decision-making (Ljopard, 1991:494).

This approach believes that democracy transforms cleavages among social segments into constituent elements of democracy by recognizing instead of eliminating or weakening them. Social segments are institutionalized as separate power structures and so transformed into main constituent elements of the political unit (Ljopard, 1991:42). In other words, consociational democracy aims at providing stability by the way of sharing power on the one hand, but it also means the recognition of solid borders among the groups in divided societies.

Thus, consociational democracy model practiced in order to provide stability in BiH according to DAP established a administrative and political structure that protected existing solid social cleavages. This structure has become apparent in the definition of citizenship in BiH Constitution, in administrative and political territorial arrangements (entities and cantons) and in the composition and functioning of state institutions.

1.1 Ethnization in Constitutional Order; Definition of Citizenship in the Constitution of Bosnia and Herzegovina

The way how social segments are conceptualized by constitutions in divided societies has a critical significance since it also indicates the pattern of collective identity and nation-building (Grewe and Reigner, 2011: 1-64). Constitution of BiH neither includes a definition of a single nation-state nor mentions about protection of minorities. The constitution defines three fighting ethnic groups (Bosniacs, Croats and Serbs) as constituent peoples and citizens. The constitution defines citizenship in two different levels. One is common citizenship of BiH State. Secondly, two citizenships of two entities (Federation of Bosnia-Herzegovina and Republika Srpska) which constitutes BiH State are mentioned. The constitution assigns the right to the entities to design their citizenships in their own constitutions. Making use of this right the constitution of Federation of Bosnia-Herzegovina define Bosniacs and Serbs as constituent citizens while constitution of Republika Srpska defines Republika Srpska as the state of the Serb people and all citizens.¹ That the ethnic groups (as constituent elements) is primarily emphasized while citizenship is the subordinated to ethnicity in the definitions of both BiH common citizenship and entity citizenship clearly expresses that the citizenship is perceived as the one derived from ethnic-religious root rather than the individual itself. Such an expression both reflects and maintains the existing ethnic-religious fragmentation in the society. Similarly, predominance of collective rights over individual rights have eroded human rights and also consolidated ethnic-based political government (Grewe and Reigner, 1991:17-18).

On the other hand, institutional and territorial organization of the state in the axis of those three constituent people have contributed to the political life to be ethnicized in both local and central level. Another significant point is that the groups who are not defined as one of constituent peoples have not have the chance to be represented in the decision-making process of the state.

1.2 Ethnization of Politics at the Local Level; Local Power Centers

The consociational model had a sound basis on the territorial organization corresponding to ethnic distribution of Serb, Croat and Bosniac population. Accordingly, BiH has been defined as a sovereign state composed of two highly autonomous entities. One of them is Republika Srpska with Serb majority and the other is the Federation of Bosnia-Herzegovina with Bosniac and Croat majority. On the other hand, the Federation of Bosnia-Herzegovina is divided into ten cantons which roughly corresponds to the distribution of Bosniac and Croat populations in the Federation². In this way, several local political powers in the levels of entities and cantons with their own legislative, executive and judicial organs have emerged. Such an administrative and political division (separation) based upon territory has entailed two considerable disadvantages for the consolidation of a multi-ethnic united democracy in BiH. On the other hand, each constituent unit of the country can manage relations with the outside World. This was also very much distant to the idea of creating a single country.

1 General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 14 December 1995, Annex 4, Constitution of BiH, Preamble, <http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content id=379>

2 General Framework Agreement, Annex, 4, Constitution of BiH, article 1,3

Firstly, this division (separation) highly corresponds to the distribution of three ethnic populations, and therefore legitimizes the results of wars among them. In other words, this territorial division, in a sense, have legalized the loses and gains of the the fighting sides. This also pawed the way to hgly ethnicization of political and social life in entities and cantons. Despite the fact that the BiH Constitution does not state any direct association between territoriality and ethnicity, this division (separation) is actually perceived quite opposite. Such a perception provided the autonomous structures which are stronger than central government with a base to pursue nationalist policies. It is possible to follow its concrete outcomes in high vote percentages gained by ethnic-oriented political parties in local elections, in education and also in the policies implemented for safe return of the refugees.

Secondly, the high autonomy bestowed to the Entities and the cantons have brought out a decentralized structure in which political power is exercised heavily by local political powers while central political power remained weak. That the local powers exert dominance in the elections for central powers of the state (legislation, execution and jurisdiction) have contributed to ethnicization of politics all over BiH.

1.3. Ethnic Power-Sharing at the Central Level; ‘Common Institutions’ of the State

‘Common institutions’ of BiH, literally reflects the consociational model of ethnic power sharing, both in terms of composition and functioning. This is expressed in the best way through the application of ethnic quotas and ethnic veto.

In terms of the composition of the common institutions of state the basic principle here is the ethnic quota system. BiH constitution establishes a system of ethnic quotas which ensures equal representation for all three constituent people. Accordingly, the composition of some of the state institutions constitutionally subject to rigid ethnic quotas, but in practice equal ethnic representation is preserved for all state institutions.

The central executive body is composed of three-member Presidency and the Council of Ministers. Members of Presidency are elected by the legislative bodies of Entities and are subject to ethnic quotas; Bosniac and one Croat members are elected by the legislative body of the Federation of the Bosnia Herzegovina and Serb member is elected by the Assembly of Republika Srpska.³

The central legislature body is consist of two chambers, the House of Peoples and the House of Representative. 15 members of the House of Peoples are elected by the legislative bodies of two entities and are subject to ethnic quotas. Five Croat and five Bosniak members are elected by legislative body of the Federation of Bosnia and Herzegovina and remaning five Serb members are elected by legislative body of Republika Srpska.⁴ In contrast, 42 delegates of the House of Representative are elected in entitywide polls through direct elections and are not subject to ethnic quotas but it is only required 28 delegates have to be elected in the Federation of Bosnia Herzegovina and 14 in Republika Srpska.⁵

The state judicial body, the Constitutional Court of the BiH is designed as hybrid institution which is composed of six local and three international judges. Three international judges are appointed by the President of he European Court of Human Rights after consultation with the State Precidency of BiH, while of the six local judges four are elected by the legislative body of the Federation of Bosnia and Herzegovina and two by legislative body of Republika Srpska.⁶ Although BiH Constitution does not require any ethnic quota among the local judges, in practice, of the four judges elected in the Federation of Bosnia and Herzegovina two are Croats and two Bosniacs and two judges elected in Republika Srpska are Serbs.

The basic principle in the functioning of common state institutions requires ethnic consensus in decision-making is ensured. There are two dimensions of it. The first dimension relates to the composition of a majority vote required for passing legislation. In principle, while it is enough to have majority of those present and voting in both chambers in order to pass legislation, the constitution urges that a majority vote must include at least one-

³ General Framework Agreement, Annex 4, Constitution of BiH, article, V

⁴ General Framework Agreement, annex 4, Constitution of BiH, article IV,1

⁵ General Framework Agreement, annex 4, Constitution of BiH, article IV,2

⁶ General Framework Agreement, annex 4, Constitution of BiH, articles V and VII

third of the delegates and members from the territory of each Entity. If does not, “the Chair and Deputy Chairs shall meet as a commission and attempt to obtain approval within three days of the vote. If these efforts fail, decisions shall be taken by a majority of those present and voting, provided that the dissenting votes do not include two-thirds or more of the Delegates or members elected from either Entity”⁷ The other dimension relates to the ‘vital interest’ veto right granted to the constituent peoples. According to the Constitution, a proposed decision of the Parliamentary Assembly may be declared to be destructive of a ‘vital interest’ of the Bosniac, Croat or Serb people by a majority of the Bosniac, Croat, or Serb Delegates. Such a proposed decision shall require the approval of the majority of Bosniac, Croat and Serb delegates present and voting in the House of Peoples. If a majority of the Bosniac, Croat or Serb delegates objects to it, as is usually the case, the Chair of the House of Peoples immediately convene a Joint Commission comprising three Delegates, one each selected by the Bosniac, by the Croat, and by the Serb delegates, to resolve the issue. If the Commission fails to resolve the issue within five days, the matter is referred to the Constitutional Court.⁸

1.4 The Problems Encountered in Consociational Model in BiH Democracy

As it is above mentioned, it was aimed to bring stability and to integrate the conflicting segments of the society through the application of consociational model in BiH democracy. However, although this model has brought a certain degree of stability, failed in the establishment of unified multi-ethnic democracy.

BiH constitution recognizes ethnicity as a constitutional category. Thus the definition of citizenship, territorial autonomy and power-sharing was based on collective rights and equality of the three ethnic groups who are considered to be constituent peoples. However, this model has also brought a number of problems emerged with some negative consequences in the case of BiH.

The overemphasis on ethnic collectives has led to the strengthening of collective identities. And ethnic voting system resulted in the radical nationalist political parties came to the power repeatedly by taking the highest vote in the democratic elections.

Territorial autonomy which reflects the ethnic divisions, has increased the propensity of ethnic homogenization in these autonomous structures, Republica Srpska and Federation of Bosnia and Herzegovina. The privileges that are granted to specific ethnic groups (to Serbs in Republika Srpska and, respectively, Croatian and Bosniacs in the Federation of Bosnia Herzegovina) in the sub-state constitutions enacted by the Entities has damaged the principal of equality of constituent people in the BiH Constitution, at the level of Entities. The best example of this is the definition of citizenship in their constitutions. According to their constitutions, Federation of Bosnia and Herzegovina is an Entity of “Bosniacs and Croats as constituent peoples along with others”⁹ while Republika Srpska is the “State of Serb people and all of its citizens”¹⁰ . Such statements seem to be the expression of a kind of ethnic sovereignty at the entity level. Considering the extensive powers of the Entities in matters of property, polices, criminal and civil Law, judiciary and taxes, besides regulating the citizenship of entity, the propensity of ethnic homogenization in the Entities not only leads to serious human rights violations, but also made it difficult to compromise in the common state institutions and damaged the effectiveness of the central government.

System of ethnic quotas and guaranteed minimum representation in the central government which ensures equal representation for all three constituent peoples has led to the exclusion of the people who do not identify themselves as a member of one constituent people from the state organs. In this respect, system of ethnic quotas, in the case of BiH, destructs the principle of democratic equality.

On the other hand, ethnic veto rights in legislative and executive decision making has some problematic effects on the legislative and executive process. A majority of representatives of each constituent peoples can block legislation they deem destructive to ‘vital interests’ of their ethnic group. Each single member of Presidency can

7 General Framework Agreement, annex 4, Constitution of BiH, Article IV, 3

8 General Framework Agreement, annex 4, Constitution of BiH, Article IV, 3

9 Constitution of FBiH, <http://www.bihdaytonproject.com/wp-content/uploads/2011/06/fbih-constitution.pdf>

10 Republika Srpska Constitution. Art.I. available at <http://www.ohr.int/const/rs>

also block executive decision making for similar reasons. This has led to some groups to gain a disproportionate impact on the composition of central institutions. Especially the excessive use of ethnic veto has led to prolongation of the law-making process, and further contributed political inaction and governmental inefficiency.

The problematic effects of consociational model in BiH democracy has led to the emergence of a central government rather complicated and inefficient and often living deadlock. Secondly, instead of creating a strong central government, it has created a political system in which the real authority is in the hands of the local government while the center is weak. Thirdly, the ethnic control over political authority was strengthened due to the real power has been given primarily to ethnically defined Entities.

The solution of the problems caused by these problematic effects of consociational model in BiH democracy was largely transferred to the responsibility of international institutions. The BiH Constitutional Court, a semi-international institution with its three international judges and High Representative Office (OHR) which is literally an international institution, both have functioned as important solution centers in response to the political life locked on ethnic basis. While the former aimed to ensure a balance and equality between the conflicting parties, the later has used his overriding legislative powers to transfer competencies from the Entities to the central level in order to create an unified multi-ethnic democracy in BiH.

2. International Involvement in Bosnia and Herzegovina

Although the international Community's involvement in post-conflict state-building process is not a new phenomenon, it has been increased over the past decades. The international involvement in the societies in question, can be effective and even insistent in a wide range of state-building process such as to design a new constitution, to build new state institutions to reconcile the different segments of society and the political elites on the new constitutional order to prevent the use of new constitutional order for the benefit of a certain segment of the society. Such an international involvement means not only to limit the areas of internal sovereignty but also prevents the establishment of a classical liberal constitutional order which requires the recognition of the will of the people.

However, transition to democracy in societies lacking the necessary conditions for the functioning of a consolidated democracy (a rule of law, a free civil society, generalized trust, spirit of common citizenship etc) can very easily be halted or reversed. The rights and freedoms secured by democratic system may lead to the enforcement of radical nationalism as a legitimate ideology. On the other hand the weakness of the new institutions may damage the proper working of democratic rules. These dangers to transition to democracy can become even stronger in the post-conflict reconstruction process depending on the object and nature of the conflict, the character and the content of the arrangements aiming the immediate cessation of conflict, or conflicting groups' attitude towards these new regulations. Moreover, the involvement of the international actors in the reconstruction process may make the situation even more complicate.

International involvement in Bosnia- Herzegovina which started with NATO's intervention sought to bring an end to ethnic-violence and was completed with the Dayton Peace Agreement. A pillar of international involvement was the NATO intervention and armed struggle, while the other was to establish a functioning state in the BiH. DPA included a series of military and civil provisions in order to realize these objectives and has also specified an extensive role of international actors in the implementation of them. The observance of DPA military provisions was to be supervised by a multinational implementation Force (IFOR) led by Nato. This international military involvement will continue to exist under different names to the present day (as SFOR from 1996 to 2004 and EUFOR from 2004 to the present day)

On the other hand, the international civilian involvement resulted in the creation of new international institutions working alongside national institutions. One of them is the Office of the High Representative (OHR) which is thoroughly international in nature and has extensive power on the national executive and legislative organs.¹¹ The other is the Constitutional Court in which three international judge has been employed together with the local

¹¹ General Framework Agreement, Annex 10, article V

judges.¹² These institutions, for failing to reflect the free will of the people of Bosnia and Herzegovina, led to the legitimacy of their actions and even the Dayton System itself questionable in long term.

2.1 Office of High Representative (OHR)

Under the regulation of DAP, the coordination of the civilian implementation has been granted to the Peace Implementation Council (PIC), consisting of 55 countries and established in 1995. PIC has exercised its influence through the Office of the High Representative (OHR) in Bosnia and Herzegovina.

Appointed by PIC and endorsed by a UN Security Council resolution the OHR is an international organization special to BiH and has served as 'the final authority in theatre regarding interpretation of (the DPA) on the civilian implementation of the peace settlement'¹³ According to the documents of PIC, OHR is responsible for the monitoring of civilian implementation, coordination and mobilization of the international actors involved in the implementation process, liaising with the international military forces in Bosnia and Herzegovina, rule of law, the protection of human rights, the return of refugees, a free market economy open to the World and lastly economic reconstruction as well as reporting to the PIC, the UN and other involved actors.¹⁴ In 1997, new decisions will be added for expanding the authority of the High Representatives.

The enforcement of these decisions has depended on the OHR's credibility, the support of the international peace keeping troops and the good-will and cooperation of the local actors (International Crisis Group, 2007:14). Besides these objective conditions, the personality of the High Representatives has also an important role. In this context, it would be meaningful to examine the OHR's role in BiH in two phases of the transition.

2.1.1 The Process of Post-War Reconstruction

In the first phase of the transition from 1995 to 2002, between the signing of the DAP and the beginning of the European integration process, the OHR has fulfilled his tasks with the supports of the international civilian and military actors in a condition where there was not a common interests among the Bosnian peoples.

In fact, optimistic expectations of the international community regarding the 1996 elections was destroyed soon. The results of the elections which was held in an environment which has been characterized by the strong ethnic hostility has shown that this election only reinforced the positions and gave legitimacy to the three major ethnic parties, the SDS, the HDZ and the SDA. This has led to the postponement of municipal elections (International Crisis Group, 1999: 13). After the elections, serious problem emerged on the issues such as the meeting of the House of Representatives, House of Peoples and three-member Presidency etc. The deficiencies in the functioning of the common institutions complemented with the local leaders boycotting the return of refugees and continued human right violations (High Representative, 1996).

Realising that the democratic election alone is not sufficient to implement the Dayton conditions, the international community has changed his attitude and PIC at its 1997 meeting in Bonn, agreed in granting additional powers to the OHR to avoid the implementation of the DAP being delayed or obstructed by local nationalist politicians.

Through these additional authority, known as the Bonn Powers, the High Representative has had the authority to change and influence the composition and decisions of elected institutions such as the assemblies and governments, to amend constitutions, to overturn judicial decisions, to remove elected officials obstructing Dayton implementation (PIC Main Meeting, 1997). Thus, the BiH was turned into a semi-protectorate. Since then, the High Representatives has used the Bonn Powers to perform the following objectives in general.

¹² Grewe/Riegner, *ibid*, p. 38).

¹³ General Framework Agreement Annex 10, article V.

¹⁴ General Framework Agreement, Annex 10, article II

- a. introduction of common institutions, symbols and policies (state symbols, a common currency and common, neutral license plates, common police force etc.)
- b. introduction of new property and housing legislation to encourage refugee and internally displaced people return.
- c. encouragement of independent and alternative media
- d. transferring of the competencies from the Entities to the central level encouragement of the moderate parties against the radical ethnic parties

In efforts to achieve these objective, the High Representatives made extensive use of their authority to remove elected officials obstructing Dayton implementation. Although some success has been achieved, they were insufficient for the realization of the necessary constitutional reforms.

The High Representatives have struggled against the ethnic nationalism during this period, and also, have tried to prevent its negative effects on the transition to democratic order. Until 2004, the OHR had dismissed many officials, including judges, ministers, civil servants and members of parliaments. Many mayors and police who obstructed refugee return was removed from their offices. For example 158 officials removed from their Office in 2002 (Florian, 2008: 216). Among these people there are leading political figures such as the President of the Republika Srpska, Nikola Poplasen and the Bosnian Croat member of the Presidency, Ante Jelavic. Poplasen's illegitimate attempt to unseat the RS Prime Minister Milorad Dodik, have forced the High Representative to remove him from Office in 1999. He was accused of abusing his power and blocking the will of the people of Republika Srpska and provoking a government crisis by hindering the implementation of the election results (OHR Press Releases, 1999). The main reason for Poplasen's attempt was his ultra nationalist tendencies while Milorad Dodik's political line was a moderate at that time. Ante Jelavic was also removed from office for similar reasons in 2001. He was accused of supporting the efforts for establishment of a third entity, an illegal parallel structure in BiH, for the Croation people (OHR, HR Decisions, 2001). High Representative on this issue showed an increasing sensitivity such that, after the 2002 elections the OHR scrutinised all political candidates for major ministerial positions at Entity and State level.

Amendments to the Constitutions of the Entities is another example for extensive use of the Bonn Powers. Constitution of each entity granted constituent people status only to their own respective ethnic groups. So, the constitutions of the Entities were not comply with the Constitution of BiH in which Bosniacs, Serbs and Croats have been recognized as 'constituent peoples'. To prevent the human rights violations caused by the claims for the ethnic sovereignty in the constitutions of the Entities, through the constitutional court has OHR pressed for changes in the Entities' Constitutions to mirror the DPA acknowledgment of all three constituent peoples as ethnic groups. The Constitutional Court struck down the declarations of ethnic sovereignty in the constitutions of the Entities by declaring that "...despite the territorial delimitation of Bosnia and Herzegovina by the establishment of the two Entities, this territorial delimitations cannot serve as a constitutional legitimation for ethnic domination national homogenisation or a right to uphold the effects of ethnic cleansing" (Issacharoff, 2014). By the Constitutional Court's decision of July 1, 2000, the required amendments to the Constitutions of the Entities were made and three ethnic groups namely Bosniacs, Croats and Serbs were acknowledged as the constituent peoples of the entities.

OHR's constant interference in politics of Bosnia did not contribute much to the inter-ethnic reconciliation and cooperation, namely not to further integration of the country, but rather have been some negative consequences. First, the legislation imposed by OHR has been perceived as an external interference in Bosnian politics. This raised questions about the legitimacy and accountability of the OHR himself and about the function of the Parliamentary Assembly. Second, imposition of the legislation by OHR created a dependence of the members of parliament on the OHR. So that, they expected OHR to act on their behalf in the imposition of legislation on sensitive issues. Third, OHR's authority to remove the democratically elected officials has undermined the confidence in the state mechanism. Fourth, the continued intervention of the OHR in the electoral process in order to promote the moderate parties have the opposite effect and led to the strengthening of the nationalist radicalism. Finally, the

OHR's continued interference in politics became one of the causes of the low commitment of citizens towards the state and of low accountability of politicians.

When it comes to 2002 which is the beginning of the process of integration with Europe, It is very difficult to say that there was a political and social consensus among the ethnic groups of Bosnia, and that the common Institutions have been created in many areas (economy, security, education, military) for the establishment of a unified multi-ethnic society.

Just like the elections in 1996, the 1998 and 2000 general elections showed that democratic elections alone are not sufficient for democratization. Although public support for nationalist parties in the 2000 elections decreased slightly, open external manipulation of elections for the benefit of moderate parties, strengthened separatist discourses of the nationalist parties. This has contributed to the continuation of the feeling of insecurity and fear among the ethnic groups.

The common institutions which is often blocked with a vital interest veto has become quite complex and dysfunctional structures (Belloni, 2004: 337-338).

While the elections were free and fair than before, the frequency of them has contributed to spreading of the nationalist rhetoric by keeping the country in a permanent election atmosphere and weaken also the activities of the common institutions of BiH.

The local police force still was not a reliable law enforcement. They were the law enforcement agents acting in a system which is fragmented, ethnically divided, highly politicized and nationalized. They have been instrumental for implementing the local politicians' nationalist and discriminatory and some times illegal violence policies (International Crises Group, 2002).

The judicial system was far from being an independent structure under the control of political power structures which is fragmented along ethnic lines. Ethnic and nationalist bias continued to be decisive in functioning of the judicial system (International Crises Group, 1999).

In the first phase of post-war reconstruction of Bosnian economy, the international community has achieved considerable successes including the introduction of a stable currency, and the functioning of a central bank, improvements in the banking sector. Still however, Bosnian economy continued to be a fragile and weak, due to the reliance on foreign aid, divided economic space, smuggling, growing unemployment (International Crises Group, 2001). while the Bosnia lacked a strong institutionalization, an integrated and independent judicial system and a durable political system which is required for a robust economy.

These negative developments revealed the urgency of constitutional reform which is blocked by the local political elites frequently. Thus, the absence of a strong and legitimate political will which is required for the constitutional reform will be a most debatable issue in the second phase of the transition which is characterized by the prospect of European integration and EU membership accession that will make the existence of the OHR and even Dayton system debatable.

2.1.2 The Process of European Integration And Democratization; OHR/EUSR

The BiH has been a special case for the EU, comparing to the other countries from the Western Balkans on the way to EU. This is why both processes of European integration and EU membership accession of BiH went on together with the intensive involvement of EU in BiH. Thus, Bosnia's transition process has entered a new phase with the BiH's inclusion into the processes of the European integration and EU membership accession

European Union issued a roadmap in 2000 stating that BiH should take some important steps before launching the feasibility study for Stabilization and Association Agreement (SAA). This roadmap includes fourteen concrete steps on three main areas of politics, economy and human rights, rule of law and democracy (Chandler, 2005).

The roadmap which took BiH to the feasibility study was completed in September 2002 and the Commission initiated the feasibility study for the SAA with the expectation of offering a SAA next year. The conditions that BiH had

to carry out for signing the SAA named as priorities for action, were the compliance with existing conditionality and international obligation, such as, more effective governance; more effective public administration; European integration; effective human rights revisions; effective Judiciary; tackling crime, especially organized crime; budget practice; reliable statistics; consistent trade policy; integrated energy market; BiH single economic space and public broadcasting (European Commission).

To put it briefly, two points are quite evident in the list of the conditions to be fulfilled by BiH for signing the Stability and Association Agreement and for having a membership in EU in the long run. These are removal of wartime divisions through the establishment of common and effective Bosnian institutions, and liberation from semi-protectorate status. In other words, the local powers at the level of the Entities and the cantons had to be transferred to the centre. For this, a strong decentralized structure of the Dayton Constitution had to be reformed. This would require the existence of a strong political will. But, the overly fragmented nature of politics in Bosnia and reluctance on the subject of local political actors was a major obstacle to realization of this objective. On the other hand, the existence of the Office of the High Representative the highest authority in the implementing the Dayton Peace Agreement without democratic legitimacy and judicial accountability was contrary to the terms of the EU membership as the membership is open only to those who meet the criteria. With the expectation that EU Conditionality will work in Bosnia and solve the post-war economic, political and legal problems, EU has decided to get itself involved in this complicated and long lasting duty in Bosnia. Thus, since 2002, EU has established some bodies and instruments to accelerate the reform process in Bosnia.

In 2002 OHR was given the additional title of EU Special Representative by the European Union's General Affairs Council (GAC) and EU took more responsibilities in DPA implementations. Between 2002 and 2011 the High Representative (HR) also served as EU Special Representative (EUSR). During this period the political focus in BiH would shift from Dayton implementation to EU integration process. By the decision of European Union to strengthen its policy and presence in the country through a single reinforced Union representative, Peter Sørensen was appointed by the Decision of the Council as EUSR and also Head of EU Delegation in BiH.

In 2003 EU took over the UN police monitoring and advisory mission. The inception of and decision on the EU police mission (EUPM) took place in parallel with the appointment of the OHR with an additional title of EUSR for Bosnia and Herzegovina in 2002. EU police mission (EUPM) in BiH, was the first-ever European Security and Defence Policy operation conceptualised during 2002 and launched in 2003. Launching of the EUPM in BiH confirmed the increasing role of the EU as the main security provider in the region (EUPM).

In 2004, the EU also undertook the role of leading military actor in BiH. European Force Althea (EUFOR Althea) was deployed in the BiH to oversee the military implementation of the Dayton Agreement. It replaced the NATO-led SFOR in late 2004 (Keane, 2004).

Considering that BiH is far from fulfilling the conditions for EU conditionality at that time, the EU's commitment on behalf of BiH at such an early stage has brought a new dependency for BiH in a way that contradicts the principle of sovereignty for EU membership. Although it was attempted for reducing the use of the Bonn Powers in order to transfer the ownership of Bosnia to the Bosnian politicians as soon as possible, the result has been disappointing.

Paddy Ashdown who was named as the first European Special Representative followed a policy of gradual reduction of the use of the Bonn Powers and he did not hesitate to use the Bonn powers to advance europeanisation when the Dayton Peace Agreement was jeopardized by the local politicians. Through this policy he had many successes during his time as High Representative, including strengthening the central state institutions, bringing in statewide legal bodies such as State Investigation and Protection Agency and bringing the two ethnic armies under a central civilian command. As a result of these positive developments, international community has seemed convinced enough about that the country was in the last stages of normalization and it changed its policy in BiH in 2005. With a significant change in the international community in BiH policy in 2005, the top-down interventionist role of the high representative which is defined by the Bonn powers was replaced by role of a consultant, and local political actors were given more responsibility. Thus Ashdown's successor, Christian Schwartz-Schilling

appointed in January 2006, openly denounced the use of the Bonn Powers. The PIC Steering Board concluded in June 2006 that OHR was going to be closed within one year. But the with the abandonment of the effective use of the Bonn Powers by OHR/EUSR, the process has been sloved down contrary to all expectations. This led to postponement of the closure of OHR due to the country's failure to meet the required conditions

This new policy has created a good political maneuvering area for the local politicians (especially for the Bosnian Serb politicians) to resist the constitutional reforms. This period have witnessed the failure of amendments to the BiH Constitution in 2006, known as 'April Package'. The adoption of the police reform, which is the most contentious issue between the parties, took place in 2008, and as a result of this, Bosna signed SAA with EU in the same year. In 2009, another attempt led by EU and US for the reforms in BiH constitution called as 'Butmir Talks', produced no concrete results. General elections in 2010 did not change the political scene on contrary all optimistic expectations. Despite the significant electoral gains scored by the Social Democratic Party, no governing coalition is possible due to the disputes between the ethnic nationalist parties. Prolonged political wrangling over the formation of ruling coalitions paralyzed the country for fourteen months until late December 2011, an agreement on a new central government was reached.

These developments has shown that the Bosnian politicians have a different agenda that can not be called as europeanization. In addition to this, due to vague position of the EU on the Bosnian crisis the EUSR has played unclear and ambiguous role. Both situations contributes to the continuity of uncertainty in Bosnia. Unless the europeanization is not a real agenda of the Bosnian politicians, EURS mandate will continue to be an international body which prevents the sovereignty of the country, for its ongoing presence in Bosnia.

2.2 Constitutional Court of BiH

The democratic institutions alone can not be the initiators in the divided societies where there is no democratic reconciliation. Therefore, in such societies, constitutions are of great importance as a means of power-sharing arrangement and strengthening the nation state. Achievement of this goal requires the strict application of the constitution and the judicial review of the structures of governance rigorously. In this context, the neutrality of judiciary is vital in such a divided societies.

Court of BiH is designed to fulfill the function of an objective power in a extremely divided society where constitutional politics tend to play out along ethnic lines. In order to ensure its political and ethnic neutrality, it is designed as hybrid institution which is composed of six local and three international judges. (Grewe&Riegner, 2011: 40). Three international judges are appointed by the President of the European Court of Human Rights after consulting with the State Presidency of BiH for five years. The local judges are elected by the legislatures of both Entities; four are by the House of Representative of Federations of BiH and two by the Assembly of the Republika Srpska. Although the Constitution of BiH does not require any official ethnic quota among the local judges, in practice the two judges elected in the Republika Srpska are Serbs and of the four judges elected in the Federation of BiH two are Croats and two Bosniacs. However still the Constitutional court of BiH is the only institution that can not be paralyzed on ethnic basis unlike other Bosnian institutions. The participation of the three international Judges and adoption of the decisions by majority does not allow any ethnic outvoting.

The competences of the Constitutional Court is determined in five categories; inter-institutional ligitations between the state organs or between organs of an Entity as wel as federal disputes between the state and the Entities; review of constitutionality of legislation through abstract norm control; individual complaints against the judgement of any court, if a constitutional question is raised by one the parties; concrete norm control through ordinary court referrals; and vital interes vetoes of one of the constitutuent peoples (Grewe & Riegner, 2009: 40).

One of the most important problems for the Constitutional Court has been the vagueness of the constitution. The few and very general formulations in the Constitution leads to problems in the implementation of the decisions of the Court. It has also raises problems regarding the Court's legitimacy (Grewe & Riegner, 2009: 45). On the other hand the Court has confronted with the consequences of ethnicization in numerous proceeding. In such cases, the Court takes most of its decisions according to the principle of equality of the constituent peoples (Grewe & Riegner, 2009: 19). For example, the Court's decision on the 'Constituent Peoples' case of 2000 provides the

broadest discussion on the tension between the ethnic power-sharing and the viability of democratic governance (Issacharoff, 2014: 27-28). Regarding this case, the Constitutional Court has decided that the Entite's constitutions contravened the preamble of the Bosnian Constitution which included all three ethnic peoples and 'others' as constituent people in the whole territory of the country. This decision aiming to remove the ethnic discrimination or ethnic sovereignty in the Entite's constitutions owed its acceptance to the simple majority principle and the lack of any veto rights in the decision making procedure of the Court, besides the votes of the international judges in favor. Although this decision, as with all other decisions of the Court seems contributing to the level of democracy and the cooperation, the role played by the international judges in the acceptance of the decision calls the legitimacy of this decision in question. The hybrid structure of the Constitutional Court further contributes to the semi-protectorate status of Bosnia under the authority of OHR.

3. Local Actors and the Domestic Politics.

The nature of the disintegration of the SFRY has played an important role in shaping the domestic politics of BiH after the Dayton Peace Agreement. The constituent republics of SFRY, roughly reflecting the ethnic boundaries had the character of a nation-state except the republic of Bosnia and Herzegovina. Therefore the disintegration of Yugoslavia, simply was not to be independent from the federation of republics, this is also a fragmentation of Yugoslavia along ethnic lines leaving Bosnia and Herzegovina in danger of a further fragmentation in itself while giving the other constituent republics a chance to have their independent nation-state. As the results of 1990 election in SFRY showed, the key determinant of voter behavior was ethnic-national identification. This also meant to leave from the federation. These two fundamental feature of the 1990 elections in SFRY were equally apparent in the first democratic elections of Bosnia-Herzegovina in 1990. Since then, the politics in Bosnia and Herzegovina have been trapped into the discourses of 'integration versus fragmentation' and 'ethnic nation versus civic nation', as the developments has shown us.

As an internationally brokered design and signed by the presidents of Federal Republic of Yugoslavia, Croatia, and Bosnia-Herzegovina, the DAP was not an exact reflection of the will of the Bosnian peoples. Since the radical Bosnian Croats and the Bosnian Serbs had been excluded from the negotiation and signing of the DAP, these groups refused to recognize it. At the same time, for the Bosniacs the recognition of the Republika Srpska was meant to legitimize the war-time ethnic cleansing and territory grab (Cousens&Cater, 2001: 26-27). As a result, the Bosnian peoples were not satisfied with the Dayton arrangement and would continue to question it. On the other hand, the new constitutional system which is based on ethnic power-sharing has granted a wide autonomy to the constituent elements at the local level. Both, have contributed to the strengthening of nationalist politics, as a continuous major obstacles for the establishment of a unified multi-ethnic democratic governance in Bosnia.

This can be seen in four main areas of strong nationalist politics; the performance of the nationalist parties in the elections; different expactations of the three ethnic groups; their attitudes towards the creation of common institutions and the policies; discriminatory policies at the level of Entities and the cantons.

Debates on the constitutional changes since Dayton Peace Agreement has been an important indicator in terms of identify the local actors' basic trends and their basic discourses reflected in these areas (Bieber, 2008).

BiH Constitution is a dysfunctional constitution which was made in the conditions of the war and is contained in the annex 4 of the Dayton Peace Agreement. Also it is called 'Dayton Constitution'. If we take a brief look at the consequences of this constitutions in terms of the political future of BiH, they are as follows.

'Dayton Constitution' has implemented an ethnic democracy. Collective ethnic identities take precedence over individual identity that is creating serious human rights violations. For example, according to the Constitution, in procedures for staff of state organs, training and expertise is not the first condition, the first and most important requirement is ethnic identity. In addition to this, any person who does not identify himself with any one of the three constituent ethnic group, is not entitled to representation.

International organizations in different forms and formats are active in the military, political and civil life of Bosnia and Herzegovina. There is a sovereignty issue, due to any goverment body in BiH does not have full authority and sovereignty with the exception of Office of High Representative.

The uncertainties in the power-sharing between the state and the Entities consists of a constant threat to the sovereignty of the State of Bosnia and Herzegovina. Separatist policies of the nationalist parties in the country threatens the sovereignty of the state because of this uncertainty. On the other hand Bosnia has the appearance of an alliance of two political units. For example, there are parallel bodies in the state such as telecommunication, education, railway, health and insurance institutions. In addition, for real political power is granted to the regions, the state organs can not take every decision itself. Possibly, that as a result of this situation, no political party in BiH binds its political existence to the State of BiH and any political party's activities does not exceed the limits of the Entities, in a serious way. Republika Srpska represents the political field of the Serb parties, while the Federation of Bosnia and Herzegovina represents the political field of the Bosniac and Croat parties. These two separate political arena is confronted only at the state level. With the voting system at the level of the entities, Article 14 of the European convention on Human Rights are directly violated. The present political arena does not allow correction of these errors or it is very difficult. The nationalist and separatist Bosnian Serbs do not allow the correction of the such violations and problematic parts in the constitution.

Aside from everything else, this Constitution creates the basis for the disappearance of the Bosnian identity which refers the shared past and historical continuity by establishing separate political entities legalizing the results of the ethnic civil war. This contributes to the strengthening of the idea of the 'ethnic nation' rather than the 'civic nation'. The idea of 'ethnic nation' in the case of the Bosnian Serbs and Bosnian Croats coexist with the idea of 'fragmentation'. In other words, this idea rejects the common identity of Bosnia and Herzegovina with a desire of breaking away from the state of Bosnia and Herzegovina and uniting with their motherland, namely Croatia and Serbia, in the long run. On the other hand, the idea of 'integration', does not refer to the concept of 'civic nation', as long as they perceive the idea of 'integration' as the creation of a state that would be dominated by the Bosniacs. In the case of Bosniacs the idea of 'integration' seems not necessarily coexist with the idea of 'civic nation', as long as they identify themselves with the historical territory of the Bosnia as their homeland while the Bosnian Serb and Bosnian Croat political elites, with the support of their motherland (namely Serbia and Croatia) trying to detach the loyalty of their populations from Bosnia and Herzegovina. This identification has gained a national meaning when the Bosnian Muslim political and intellectual elites, in 1993, has decided to change the name of the group – from Bosnian Muslim to "Bosniak". This was a result of the efforts to build a Bosnian Muslim national identity and was also the beginning for abandoning the ideal of creating a civic Bosnian state or a multicultural Bosnian citizenship under the pressure of the external and internal conditions.

As indicated in the following discussions on the constitutional amendments, it seems quite difficult to hope for the reconciliation among the representatives of the three ethnic groups for the necessary constitutional amendments for the establishment of an unified multi-ethnic state.

First of all, there are two main different attitudes among the parties about the DAP. Bosniacs and the Bosnian Croats believe that the Constitution needs to be changed fundamentally. On the other hand the representatives of the Bosnian Serbs think that Dayton Agreement is a basic principle to keep the peace in Bosnia and that any constitutional change needs to be evaluated as a threat to the peace efforts. According to them any amendment to the constitution will change the current status of the Republika Srpska and would result in its disappearance. In their statement, the Bosnian Serb leaders threatens to leave the BiH through a referendum, in the case of any constitutional reform without their consent.

'April Package'

The most serious attempt for the amendments to the constitution of BiH was initiated by Principal Deputy High Representative, Donald S. Hays in 2005. Six leading political parties in the BiH began to work on constitutional amendments known as 'April Package'. Despite the support of the international community, April Package was carried out by direct local politicians. The leaders of the two founding peoples Sulejman Tihic and Bosnian Croat Dragan Covic were the local politicians showing the greatest effort to initiate constitutional reform (Hitchner, 2006: 125). Serbian leaders have decided to participate this process later. Despite this is an initiative launched by US, EU took a very active role since the beginning of this process. But EU, as negotiations progressed, and when it comes to the critical points reduce their involvement and chose to participate in more audience. On the other

hand, in 'April Package', the issues relating to the Bosnia's Euro-Atlantic Integration were addressed. According to the 'April Package', tax system, the electoral process, science and technology, ecology and local government areas of the state and the regions, would be under the joint management of the state and the Regions. The number of members of the Parliamentary Assembly would rise from 42 to 87. the Presidential election would be held in the authority of the House of Representatives and the National Assembly. In the office of the presidency would be one president and two vice -President. In the elections for the presidential and National Assembly, Bosniacs and Croats from Republika Srpska would also be a candidate. In the same way the Serbs would be nominated from the FBiH (Mustajbegovic, 2007).

Despite all the efforts of the European and American diplomats, 'April Package' was not accepted by the Parliamentary Assembly of BiH in April of 2006. Bosniac and Croat parties, SDA and HDZ were ready to accept the 'April Package'. But in the final stages of negotiations, Bosniac and Croat Parties, SBiH and HDZ -1990, refused the Package and the Package was not accepted in the Parliamentary Assembly. The reason for the rejection of 'April Package' as has been explained by Bosniac Party SBiH was that the regulations of the Package is damaging the sovereignty of the Bosnian state by preserving the existence of the Republika Srpska which was founded on the genocide. SBiH, as stated in its party program has been in favor of the strengthening of the state bodies and the gradual abolition of the Entities. Another reason for the rejection was the continuance of the principle of voting at the level of the entities in general elections. It was claimed that this voting system would continue to damage the state organs. SBiH leader Haris Silajdzic claimed that in the case of the acceptance of the package this would mean the approval of the Dayton Constitution by the Parliamentary Assembly. Because the Dayton Constitution never was approved by the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina (Mustajbegovic, 2007).

With the initiative of the American diplomats, Bosnian Serb leader Milorad Dodik and Bosniac leader Haris Silajdzic met in Washington for providing an agreement on the April Package, in May 2007. Dodik softened his stance on the elections at the level of the Entities. He was ready to accept a certain level of control of the police forces of Republika Srpska to be in the hands of the state authorities. To accept such a change, Bosniac Leader Haris Silajdzic argued that the name of the Republika Srpska must be changed. However, Milorad Dodik did not accept such a proposal. As a results, the American diplomats' Efforts were wasted.

The failure of the 'April Package' has created many consequences in the political arena. As a result of the disputes the strongest Croat Party HDZBiH was split into two and new parties were established; HDZBiH and HDZ-1990. As opposed to 'April Package', president of SBiH Haris Silajdzic raised his popularity among Bosniacs and he defeated Bosniac Party SDA in the elections of 2006. In the next period, attitudes of the Bosnian Serb leaders against the constitutional changes became more nationalistic and more uncompromising. This example is very important, in terms of showing how much the Serbian politicians are allergic to the idea of integration of the Bosniacs.

The failure of 'April Package' revealed the increasing need for the International community's pressure for steps destroying ethnic barriers in BiH. In addition to the defects in institutional framework in BiH, there were three more elements undermining constitutional reform and democratization process in the country: lack of trust among each constituent peoples; fragmented nature of the party system within ethnic groups; and the lack of unity within international community (Sebastian, 2007: 9).

'Prud Agreement'

After 'April package', one of the most important efforts on constitutional amendments was the Prud Agreement lasted from March 2009 until November 2009. Negotiations was carried out by the three political parties; Bosniac party, the SDA, Croat and Serb parties party HDZBiH and SNSD. The leaders of the three parties, Sulejman Tihic, Dragan Covic and President Milorad Dodik has announced that they signed a historic agreement in Prud. But among the three political parties, an important agreement was not achieved. The three parties were able to agree on general principles. The constitutional amendment would be made by local politicians and foreign experts. They decided the constitution need to be reformed in order to be compatible with the European Convention on Human Rights. Other parties have refused to participate in negotiations. The international community did not take an active role in the Treaty. So the importance of the Prud Treaty gradually diminished (Ralchev, 2009).

While the international community insists that a constitutional amendment is necessary for the creation of a united multi-ethnic democracy in Bosnia, admits that it might be possible with the reconciliation among the representatives of the three constituent people. However, the different expectations of the representatives of the three ethnic groups make such a compromise is difficult or almost impossible.

'Butmir Process'

Butmir process was the latest attempt to make constitutional amendment which was initiated by the leading American and European diplomats in 2009. The leaders of the three ethnic groups besides the diplomats are gathered in Butmir to talk on constitutional changes. The major reason for such a meeting was the rising political tension in Bosnia after the failure of 'April Package'. According to 'Butmir Package' the authority which was transferred to the state level (such as the defense reform) will be provided to be included in the constitution. The members of the Assembly of Nations will not be elected through the Parliament of the Entities but be elected through the Assembly of Representatives. The number of members of the Parliamentary Assembly would rise from 42 to 87. The Presidential election would be held in the authority of the House of Representatives and the National Assembly. In the office of the presidency would be one president and two vice-President. As it is seen many of the proposal are similar to the those in 'April Package'. The Bosniac Party, SDA was the only party that support the 'Butmir Package' while the others rejected it immediately. With such a result, while the international community is losing its authority, Bosnian Serb Parties began to intensify their claims for independence.

As it is seen, there is no consensus between the three ethnic/constituent peoples on the existent Constitution. The parties within the same ethnic group have the same opinion almost about Dayton Constitution (Hayden, 2011: 3).

Bosniacs believe that the constitutional amendment is necessary. Through the constitutional amendments, they think of the division of territory of BiH into the regions according to the cultural, historical, economic, geographical principles. Thus the Powers of the Entities will be transferred to the state and regional levels. They oppose to the ethnicized democracy and advocates the equality of all Bosnian citizens regardless of their religion or ethnic. But, Bosnian Croats and Bosnian Serb reject such an idea believing that this would be the advantage of Bosniacs (Crisis Group Europe Briefing, 2009).

Serbian political parties are satisfied with the existing constitutional order and they oppose to any constitutional amendments. Because, in the current situation in Republika Srpska, Serb Parties do not have to share political power with other ethnic parties. Under the Dayton Constitution, the Serbian ethnic group is in the best position. The political power in Republika Srpska is in the hands of all Serb parties in contrast to the situation in the Federation of Bosnia Herzegovina (FBiH) where Bosniac and Croatian parties are sharing the political arena. Therefore, the political representatives of Serbs, oppose to the territorial reorganization of the BiH, because, they do not want their federal unit to share or lose. Serb parties, at the same time oppose to the transfer of Powers in the hands of the Republika Srpska to the state level. Because in this way, they directly undermines the authority of the state organs of Bosnia and Herzegovina. In brief, only Serbs in the BiH is in favor of the status quo (Bieber, 2010: 3).

Croatian political representatives of Bosnia and Herzegovina are seeking to change the existing constitutional order. As the decisions are taken by majority vote in the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH) bodies, Croats are in the minority in voting in comparison to Bosniacs. In 2006 and 2010 presidential election, Bosniacs chose Croatian Zeljko Komšić a prominent figure of SDP as Croat member of the tripartite presidency on behalf of Croats. On the other hand, although Croats are constituent people in Republika Srpska, Serbs choose any Croat politician they want, to the Entity's organs on behalf of Croats. To avoid such a disadvantage situation, Croatian parties supports the constitutional reform. They supports the transferring of the Entity's powers to the state level to be able to participate on equal level to share the political power at the state level. At the level of both the FBiH and Republika Srpska Entities, the Croatian political parties are not in equal condition. Therefore, Croat Parties demand for constitutional amendment for territorial reorganization of the BiH (BIT 2004:3).

Conclusion

The ongoing problems on the way of the creation of an unified multi-ethnic democracy in BiH has shown that, the Dayton System, at least so far, did not correspond to the political reality in BiH. It can be said that the Dayton

System with the prospect of building a multi-ethnic democracy is stillborn, when considering the disputes among the three ethnic constituent peoples in most of basic issues required for the realization of this prospect. The fact that Bosnia is still not a unified image indicates that the local political elites in fact follow an alternative agenda, despite the prospect of European integration and EU membership.

However, the main problem here is that, neither presence nor absence of the international involvement in BiH seems to make a contribution to reverse this situation in the current conditions. A few examples from recent period shed light on this situation. With decreasing external intervention to unblock deadlock, this frequently leads to a lack of any stable governance. BiH has experienced 15 months without a government following the October general elections. On the other hand, still today, many problems on the key issues that can not be solved in Parliaments of Assembly are referred to the Constitutional Court which is a hybrid body of in the judicial system of BiH. Thus, the presence of the international or semi-international institutions such as OHR/EUHRs and the Constitutional Court offers a great advantage for the local politicians who are reluctant to take responsibility on the issues they deem contrary to the interest of their own ethnic group. This is especially the case since High Representatives have given up using the Bonn Powers. Thus, the weak presence of OHR has provided the local political leaders to make political maneuvers as they want without any responsibility. Although its legitimacy is being questioned, OHR/EUSR is the Highest authority to establish an unified multi-ethnic democracy in Bosnia today and aims to transfer all responsibilities to the local politicians as soon as possible. On the other hand, there are the local politicians who makes contribution to the fragmented structure of BiH by choosing to pursue an ethnic politics that is the biggest obstacle to democratization.

Dayton Agreement made in conditions of war in Bosnia have been successful to stop the war between the ethnic groups, but failed to provide a political and social integration of the people of Bosnia. In the current conditions, local politicians as well as international supervision seem to be far from being a source of generalized trust among the Bosnian people.

References

- Belloni, Roberto, (2004). Peacebuilding and concociational electoral engineering in Bosnia and Herzegovina, *International Peacekeeping*, Vol. 11.
- BIT 2004, Bosnia and Herzegovina Country Report.
- Bieber Florian, (2010). Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina; preparing for EU Accession, *Policy Brief*.
- Bieber, Florian, (2008). Power-sharing and international intervention: overcoming the post-conflict legacy in BiH, in M.Weller and Barbara Metzger, eds., *Settling Self-determination Disputes: Complex Power-sharing in Theory and Practice* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2008).
- Chandler, David (2005). From Dayton to Europe, *International Peacekeeping*, vol. 12. Nr.3.
- Constitution of FBiH, <http://www.bihdaytonproject.com/wp-content/uploads/2011/06/fbih-constitution.pdf>.
- Cousens, Elisabeth M. And Cater, K. Charles (2001). *Toward peace in Bosnia-implementing the Dayton accords*, Colorado/ London: Lynne Rienner Publishers.
- Crisis Group Europe Briefing (2009). Bosnias dual crisis, Nr. 57.
- Dvornik, Srdan, (2009). *Actors without society –the role of civil actors in the postcommunist transformation-* Heinrich Böll Stiftung, *Publication Series on Democracy*, vol.15, Heinrich Böll Stiftung, Berlin.
- European Union Police Mission in BiH ‘EUPM Overview’, <http://www.cupm.org/Overview.asp>.
- European Commission, The stabilization and association process, http://ec.europa.eu/enlargement_process/accesion_Process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/index_en.htm.
- General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 14 December 1995, http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=379.
- Grewe, Constance / Riegner, Michael (2011). Internationalized constitutionalism in ethnically divided societies: Bosnia-Herzegovina and Kosovo compared’, A.von Bogdandy and R.wolfrum, (eds), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol.15, Koninklijke Brill N.V., Netherland.
- Hayden, Robert M., (2011). The continuing reinvention of the square wheel the proposed 2009 amendments to the Bosnian Constitution’, *Problems of Post-Communism* 58/57, March-April 2011, p.3-16; BIT 204, Bosnia and Herzegovina Country Report.

- High Representative, (1996). 4th Report of the High representative for Implementation of the Bosnian peace Agreement to the Secretary-General of the UN, 10 December 1996.
- Hitchner, Bruce (2006). From Dayton to Brussels: The story behind the constitutional governmental reform process in Bosnia and Herzegovina', *The Fletcher Forum of World Affairs*, vol.30, Jan. 2006, Issue 1.
- International Crises Group, (2002). Policing the police in Bosnia: a further reform agenda, *ICG Balkans Report* Nr. 130, Sarajevo/Brussels, 10 May 2002.
- International Crisis Group, (2007). Ensuring Bosnia's future: a new international engagement strategy, *ICG Europe Report* No. 180, 15 February, 2007.
- International Crisis Group, (1999). Is Dayton falling? Bosnia four year after the peace agreement, *ICG Balkans Report* Nr.80, Sarajevo, 28 October 1999.
- International Crisis Group, (1999). Rule over law: Obstacles to the development of an independent judiciary in Bosnia and Herzegovina, *ICG Bosnia Legal Project Report* Nr. 1/*ICG Balkans Report* Nr.72, Sarajevo/Brussels, 5 July 1999.
- International Crisis Group (2001). Bosnia's precarious economy: still not open for business', *ICG Balkans Report* Nr.115, Sarajevo/Brussels, 7 August 2001.
- Issacharoff, Samuel (2014). Constitutionalizing democracy in fractured societies', Columbia Law School, Public Law & Legal Theory Working Paper Group, Paper Number 04-72. P.29 <http://ssrn.com/abstract=547425> (Accessed January 21, 2014).
- Keane, Roy (2004). EUROFOR mission for Bosnia by the end of 2004', *European Security Review*, Nr.23 (July 2004).
- Ljopard Arend, (1991).The Power-Sharing Approach, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, Montville, Joseph V (ed), New York: Lexington Books, 1991.
- Mustajbegovic, Saida (2007). Bosnia: constitution reform setback, *Balkan Insight*, January 25, 2007.
- OHR Press Releases, (1999). *Removal from Office of Nikola Poplasen*, OHR SARAJEVO | 5/3/1999, http://www.ohr.int/print/?content_id=4706.
- OHR, HR Decisions, *Decision removing Ante Jelavic from his position as the Croat member of the BiH Presidency*, 7.3.2001, <http://www.ohr.int/decisions/statemattersdec/archive.asp>.
- PIC Main Meeting, PIC Bonn Conclusions, Bonn, 10 December 1997, http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=51823#11.
- Ralchev, Stefan, 'Status quo as the more likely alternative for Bosnia and Herzegovina' <http://www.iris-bg.org/files/iris-analysis-bosnia%202009.pdf>.
- Republica Srpska Constitution. Art.I. available at <http://www.ohr.int/const/rs>.
- Sebastian, Sofia, Leaving Dayton Behind: Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina, *Fride (a European think tank for global action)* Working Paper 46, (November 2007).

Intellectual Capital as a Factor of Competitiveness of Modern Companies

Igor A. ARENKOV, Prof. Dr.,

Department of Marketing, St. Petersburg State University of Economics, St. Petersburg, Russia, igorarenkov@gmail.com

Yana U. SALIHOVA, Assoc. Prof., Ph.D.,

Department of Marketing, St. Petersburg State University of Economics, St. Petersburg, Russia, [yana.salichova@mail.ru](mailto: yana.salichova@mail.ru)

Tatiana LEZINA, Assoc. Prof., Ph.D.,

Department of Information Systems in Economics, St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia, t.lezina@spbu.ru

Abstract

Modern period of development is characterized by gradual formation of a new type of economy, which is known by different names: "new economy", "information economy", "and knowledge economy". We would like to consider aspects, connected with the transformation of competition and examine the factors of company's competitiveness in the period of formation and development of a "new economy". The purpose of this study is to identify the factors affecting the competitiveness of companies in contemporary economy. This goal includes testing the following hypothesis:

Hypothesis 1. Intellectual capital is the key determinant of company's competitiveness, including the areas which competitiveness historically did not depend on high technology and innovations. The study is supposed to compare the combination of factors, grouped by statistical procedures to the main components which determine the competitiveness of companies.

We therefore hypothesize that:

Hypothesis 2. In various fields and industries combination of competitiveness factors will vary.

Primary data for testing our hypothesis will be collected via survey of Russian top managers operating in different spheres. Data processing and analysis will be done in the statistical package SPSS, using the principal components method.

Keywords: Competitiveness, Intellectual Capital, Intellectual Competition.

1. Introduction

Currently intellectual capital established a strong position in companies as a valuable factor in the development of innovation. But, unfortunately, in Russia only a fraction of companies gives due importance to this fact.

In comparison with foreign companies, which have been using the system for intellectual capital management, this process is very slow in Russia. It is expected a long process of implementation of intellectual capital management system in the Russian companies, the awareness of its importance in the company and conduct the practical research. With enough close attention economic leap through the development of Russian science-intensive enterprises will be possible.

Thus, the formation of intellectual capital is the basis of competitive advantages of the organization, but companies often neglect this fact and prefer to invest in tangible assets, resulting the intellectual capital impairment and inhibition of innovative development. Typical skills and knowledge for the industry can be copied by competitors. The improvement of intellectual component in the company's portfolio by investing resources and appropriate management can be led the achievement of the unique competitive advantage and increasing the value of the product for the consumer.

2. Literature Review

The theory of intellectual capital originated from the theory of human capital (1962) and has been considered in the papers of such foreign economists as A. Brooking, L. Edvinsson, M. Malone, T. Stewart, and many others. In Russia, the development of intellectual capital theory can be seen in the publications of such scholars as B. Leontiev, S. Kurgansky, V. Inosemzev, A. Pankruhin, I. Prosvirina etc.

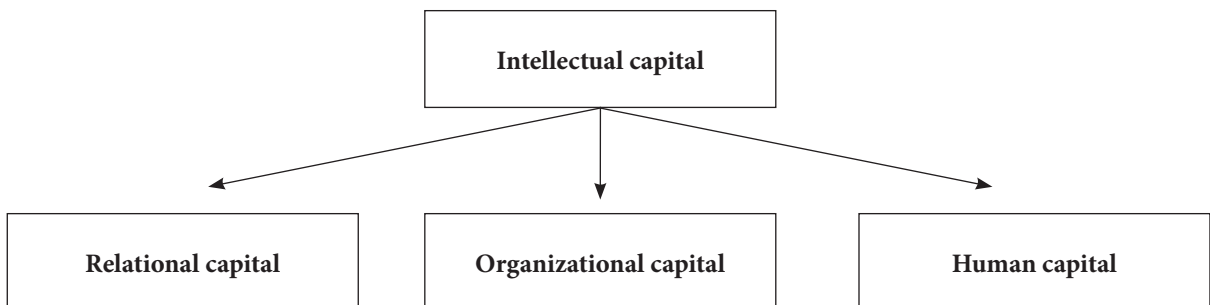
Every economist gives his vision for a particular problem. As a result, the intellectual capital theory doesn't have unified concepts: there is no single notion of its definition or structure, etc. Moreover, despite the fact that the concept of "intellectual capital" has long existed, it has still not become customary in the world, especially in Russia. Very often, the concept of "intellectual capital" is used along with the concepts of "knowledge", "human capital", "cognitive capital", using as synonyms by the absence of unambiguous interpretations (Afonin, 2005).

Thus, according to L. Edvinsson, intellectual capital is the company's ability to transform knowledge and intangible assets in the factors that create the proper value (Edvinsson, 2002).

Another economist A. Brooking believed that intellectual capital referred to intangible assets, without which companies couldn't exist and increase competitive advantage. He considered the intellectual capital as the aggregate market assets, human assets, intellectual property and infrastructure (Brooking, 1996a). Under human assets are meant the totality of the collective knowledge of the company's employees, their creativity, problem-solving skills, leadership, entrepreneurial and managerial skills (Brooking, 1996b).

From the authors point of view the most appropriate approach is presented in the book "Managing intellectual capital in practice". Its authors, G. Roos, S. Pike and L. Fernstrom defined intellectual capital as all non-cash and non-material resources, fully or partially controlled by the organization and involved in creating values. Under the "intellectual capital" they understood resources of intellectual capital, which increased the potential opportunities of organizations to create value (Roos, 2006). The proposed structure contains the following three elements (Figure 1)

Figure 1: Intellectual Capital Structure by G.Roos

Roos G., Pike S., Fernstrem L. (2006) Managing intellectual capital in practice, Oxford, Butterworth-Heinemann.

The relational capital includes all the relationships that establish the organization: with customers, consumers, intermediaries, representatives, suppliers, partners, owners, creditors, etc. Relationship resources heavily depend on the human factor, are not owned by the organization and cannot be wholly controlled.

Organizational capital is a kind of intellectual capital designed as the result of intellectual activity incl. patents, brands, licenses, training programs for employees, etc. This all the things that remain in the organization when employees left the building, but which you cannot find on the balance sheet (L. Edvinsson).

Human capital is the individual qualities of the worker, which are considered as human resources that cannot be adequately replaced by machines or paper documentation. This category includes resources such as professional ability, competence, creativity, attitude, skills, tacit knowledge, personal business relationships, culture, behavior, etc.

All the above components of intellectual capital play a huge role in the company, being the engine to create new ideas, technologies, means of production, management practices, etc. Intellectual capital in today's society is becoming a key competitive advantage in the market, setting the pace and nature of production technology and upgrade products. Consequently, adequate investment is a pledge of survival in the market. Therefore, it is important to avoid the negligence over investment in intellectual capital, particularly in the human. Moreover J.K. Galbraith noted that "a dollar invested in the human intellect often brings a greater increase in the national income than a dollar invested in railways, dams, machinery and other capital goods. Education becomes a form of high capital investment".

In the development of intellectual capital should be interested not only corporate executives: the state must also support and fund for education. Financial support for innovation from the government can include subsidies from the federal budget, regional and local budgets, transfers from state funds for projects of regional and federal levels, etc. (Stepanova, 2008). Investments in intellectual capital, such as government support and funding for education, lead to tremendous advances in high-tech industry. As a result, innovative production equipment and innovative technologies, the development of science and technology, there is a need for training, retraining, advanced training. This industrial training also requires additional investment.

3. Intellectual Capital and Intellectual Competition

The relevance of intellectual capital's research has been caused by the transformation of competition in the period of formation and development of a "new economy".

Modern period of development is characterized by gradual formation of a new type of economy, which is known by different names: "new economy", "information economy", "and knowledge economy". These definitions, according to opinion of many specialists, can be seen as synonyms, which characterize a postindustrial period of development. Diffusion and activation of scientific researches in this field has started since 1960. Here should be mentioned studies of this theory founders who are F. Mahlap, T. Umesao, lately works by M. Castels, P. Drucker, M. Por, Y. Masud, T. Stoner, R. Katz and others. Among Russian researchers should be mentioned serious studies by V.L. Inozemtsev, G.B. Kleiner, E. Maiminas, R.M. Nizhegorogtsev, and L.A. Myasnikov. These works have defined socio-economical content and nature of informational economy, its core differences and specify. The content of these changes shortly but exactly are described by P. Drucker: "modern era is the era of radical changes of social system's bases – transformation from capital society to knowledge society" (Druker, 1993). Knowledge also has relation with such definition as "innovative economy". A development of an innovative economy requires a uniform understanding of what is and should be an innovation. According to McKinsey, an innovation is some new application of knowledge, which results in creation of a stable added value. So all new processes, products, technology, thanks to which labor productivity increased, a new market segment or an access to additional resources appeared – all of these are innovations (The McKinsey Quarterly, 2010).

Different peculiarities can be formulated which define development of intellectual competition at the macro level. First of all, it is the leading role of a state as the main source of demand creation for the knowledge-intensive and innovative production. Forming a state order for technologies and products, a state stimulates science-technological progress in different spheres of economy. During many decades the biggest share of state expenses in the USSR and Russia was spent on the military industrial complex which caused a serious imbalance in development of other industries and limited creation of small innovative enterprises and organizations. Nowadays state support of a formation of small and medium innovative business becomes the most actual. These companies have the biggest effect on the level of intellectual competition. Carrying out innovative business in the sphere of research and advanced development and cultivation of production of the knowledge-intensive production, innovative companies open new markets and develop existing ones, stimulate the competition concerning effective use of intellec-

tual resources for formation of competitive advantages. Here the role of a state would include the development of effective infrastructure for innovative business, which would consist of creation of favorable legal and economic conditions for organization and formation of the innovative enterprises and system of their financing. So we can talk about creation of a capable, effective state innovative system.

In this regard it should be mentioned that during a post-war construction the Soviet Union was one of the world leaders in many spheres. However, with time this position was lost. Disorder of the USSR and reorganization of a national economy caused a loss of dominant position in many fields. An industrial development path became a brake in conditions of global competition and public division of labor. There many problems in Russia since the USSR which have not been solved, especially such as the key role of development of materials sector where we are rather successful. At the same time the scientific potential of the state has been lost. To begin with, it is connected with low level of equipment in scientific research institutes and laboratories, outflow of high quality experts and young scientists abroad, lack of close connections between the academic scientific research institutes and universities. Moreover, there is a need of permission of the situation which has developed round saved by the state innovations' stock. Though the state is not able to finance the realization of much know-how, it has not given access for it for private investors. It is important here to create an organization which will develop transfer of technologies and commercialization of research activities.

Besides, the main role is given to improvement of all education system as a source of knowledge and ability to apply gained knowledge because if there is no opportunity to use knowledge, there is no sense to accumulate them as they quickly become outdated. If the state understands the serious lag in the scientific plan, there will be reforms in education system and Russian academy of science. The consequences of these reforms would be clear with time, but already it is necessary to speak not about structure of reforms (to unite universities, to enter one hundred of the best universities of the world, to increase a citing index, etc.), but about substantial components which demand investments.

Investments in intellectual capital, such as government support and funding for education, lead to tremendous advances in high-tech industry. As a result, innovative production equipment and innovative technologies, the development of science and technology, there is a need for training, retraining, advanced training. This industrial training also requires additional investment.

At the macro level, with the development and use of intellectual capital going socio-economic development of countries and regions. Intellectual capital determines the position, weight and competitiveness of the country and could be the basis of income due to the introduction of innovative technologies in the economy. So, with its support as a separate entity and the economy as a whole the development becomes more technological and an information-oriented to innovation (Kasaev, 2007).

All researchers pay special attention to technological problems, technological gap, scientific and technical progress. If in 1950-60s problems of scientific and technological progress were discussed at the macro level, were seen as actions promoting or interfering economic growth of the countries, since 1970s problems of technological development gradually turn from questions of macro level - into problems of microeconomics. Finally, in 90^s it was stated that innovative activity can be a strategic factor in the market, part of the general company's strategy directed on a gain or maintenance of the exclusive position in its field.

From Shumpeter's point of view, the main factor of desirable functioning of the market is not a static competition between acting producers of existing products but real or potential competition from new products or new producers using new technologies. Static market power can be a supposition for competition based on innovations that is why the society should decide which type of limited monopoly it should use to stimulate intellectual competition (Schumpeter, 2004).

From the middle of the 20th century there has been a clear tendency of increasing of a role of intellectual production as a process of production and reproduction of the new knowledge, new ideas, and new intellectual products. Trade of intellectual property's objects becomes highly profitable business that is confirmed by a number of examples. Company Texas Instruments (USA) in the middle of the 80-s started prosecuting companies, which

illegally used its intellectual property. Settlement of these lawsuits helped Texas Instruments to gain considerable income. At the beginning of the 90s Intel spent 1 billion \$ on control of microprocessors' production every year. Despite such huge expenses, a rate of return of the company, by data, which was presented to tax authorities, was 25%. In 1988 battle between Nestle и Jacobs-Schard for Britain's company Rowntree, the owner of a well-known Kit Kat brand, caught a big attention. Finally, Rowntree was sold for 2,5 billions of English pounds, which was 2,5 times more than its starting cost and 8 times more than book value of an material assets (Evdakimov, 2003).

On the micro level the intellectual competition is based on several main factors: increase of intellectual potential of the staff, creation of an intellectual product, and intellectual process of work and intellectual means of labor. Among these factors the main one is staff because its knowledge and competence are capable to develop new products and technologies and also use innovative technologies and be involved in intellectual labor process.

The biggest companies have already realized need of investments into manpower training and personnel development. It is considered that an economical effect from investments in personnel development is higher, than from investments in means of production. Researches were carried out in 3200 American companies and they showed that a 10% increase of expenses on personnel training gives a gain of labor productivity of 8,5% while the same increase in capital investments gives gain of productivity only of 3,8%) (Klarin, 2002). In many companies there are events to develop and use creative and intellectual staff's potential. Microsoft can be such an example, they have a ThinkWeek. This tradition of a ThinkWeek makes employees use creative approach to scientific and technical and commercial activity expands opportunities for promotion of interesting thoughts and ideas in the (The McKinsey Quarterly, 2010).

In modern conditions of development of information technologies and the Internet companies require for developing stable competitive advantages not only to produce products with increased consumer properties but to manage involvement of the consumer in a brand. Here the key factor is a development of such products with the help of which consumers can be taught, receive new skills, raise the level of knowledge, realize creative potential develop their personality. Moreover, companies have to establish relations with consumers which would result in consumers' active role in the process of brand development and being a source of its promotion. A modern person is involved in creative activity not only during professional activity, but also during consumption of goods and services.

Nature of a modern work is defined, first of all, by means of labor. Development of engineering thought, discoveries in energetics, physics and other fields lead to changes in labor itself. Since the end of the 18th century there was a gradual replacement of physical work by technical one which happened because of the emergence of new means of labor. Nowadays at the stage of development of intellectual competition a special value in terms of labor gets intelligence.

With the help of intelligence a person can create qualitatively new knowledge of existing reality. In other words intelligence is understood as complex of power of thoughts and knowledge. Intelligence has also other features which are described in the article (Trifonov, 2012). Usage of intelligence in labor process changed its character. Now the main part of it is intellectual work. So intellectual work starts playing a dominating role in modern companies' business as a counter to physical and technical work. This feature qualitatively changes production of goods and allows the company to form competitive advantages of a new order.

In the modern society, which is focused on achievement of success, intellectual resources have the key role. Field of competition gains new traits where innovative, intellectual and creative labor is the basis of competitive position of modern companies and states as a whole.

As a result of increasing the company's competitiveness and enhance its importance in society its internal climate is changed as well. Staff otherwise refers to the workplace, and he begins to strive for self-development, acquisition of knowledge, skills (Gnilitskaya, 2008). Increased favorable image of the company, in turn, increases its market value, investment attractiveness.

4. Hypothesis and Methods

The study's framework supposes the interview of experts on issues related to the different aspects of the impact of the intellectual capital of a company on its competitiveness. The experts will be chosen from students of MBA programs, the President's Management Training Program at St. Petersburg State University and St. Petersburg State University of Economics. Students of these programs will be offered series of statements related to the assessment of the impact of intellectual capital on the competitiveness of the company. Experts will be offered range of responses from 1 to 7. Estimated base of analysis is about 200 observations.

First testable hypothesis is the assertion that intellectual capital is a key factor affecting the competitiveness of companies, not only in cases where the scope of the company is historically associated with new IT technologies or/and implementation of innovative ideas, but also in cases where the company is not formally linked to innovations.

We expect to analyze the data as a whole pool, and splitting the experts' responses on the basis of "innovative" \ "not innovative" companies and compare results. Analysis is supposed to be carried by method of principal components via SPSS.

We'll test the hypothesis that in the traditionally "innovative companies" combination of factors influencing competitiveness, is significantly different from a combination of factors in "ordinary companies."

References

- Afonin A.S. (2009). Intellektualny kapital v sovremennyh usloviyah. Vestnik URGTY, 3. 38-49.
- Brooking, A. (1996a). Intellectual capital. London: International Thomson Business Press.
- Brooking, A. (1996b). Intellectual capital, core assets for the third millennium enterprise. London: International Thomson Business Press.
- Druker P. (1994). The post-capitalist society. New York: HarperBusiness.
- Edvinsson L. (2002). Corporate longitude: navigating the knowledge economy. Financial Times Prentice Hall.
- Evdakimov A.I. (2003). Megdunarodnye ekonomicheskie otnosheniya. Moskva: TK Velby.
- Gnilitskaya E.V. (2008). Innovazii i intellektualny kapital v sovremennoj ekonomike. Kreativnaya Ekonomika, 7 (19). 81-89.
- Kasaev T.T. (2007). Intellektualny kapital kak factor innovazionnogo rasvitia ekonomiki. Vestnik NGY, 3. 38-44
- Klarin M.V. (2002). Korporativny trening ot A do Ya. Moskva: Delo.
- Lukicheva L.I. (2007). Upravlenie intellektualnym kapitalom. Moskva: Omega-L.
- The McKinsey Quarterly — № 21, 2010 год. from <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/5979>
- Roos G., Pike S., Fernstrem L. (2006) Managing intellectual capital in practice, Oxford, Butterworth-Heinemann.
- Schumpeter J. (2004). The theory of economic development. New Jersey: Transaction Publishers, New Brunswick.
- Stepanova A.E. (2008). Investizii v intellektualny kapital – vagnejsij factor innovazionnoj ekonomiki. Terra Economicus, 6 (2-3). 73-76.
- Trifonov E.V. (2012). Rasprostranenie intellektualnogo truda i demokratizasiya sobstvennosti. Kreativnaya ekonomika, 2 (62). 10-16.

Knowledge For Synchronization and Durability

PhD. Lect. Beatrice LEUSTEAN

Department of Economics, University Politehnica of Bucharest, Bucuresti, Romania, leusteanbeatrice@yahoo.com

Abstract

Following European Union enlargement, member states among which is Romania, has to deal with the large and even growing disparities among the EU-27 in terms of their overall development, institutions, cultural, fiscal and financial aspects etc. All these in order to support the long-term growth potential of the EU, for its competitive position in the world and its resilience to shocks. The author considers that in order achieve synchronization and durability, Romania has to adapt to European model its various behaviors. Also, learning and adopting this model represent a proper way to form European behavior. As such, knowledge becomes a factor that supports synchronization and sustainability through adequate European Community space behavior. The paper here tries to briefly answer the following questions: What European behavior means: history, overview, principles and common values. Which and what is the European model? The knowledge and learning about the community model might be factors for synchronicity and integration? These answers will support the statement that Knowledge leads to a European behavior as pillar for the European integration process.

Keywords: *Integration, Synchronicity, Durability, Behavior, European Model*

1. Introduction

The grand scale work for the expiatory church of La Sagrada Familia begun on 19 March 1882, from a project by architect Francisco de Paula del Villar. As presented in the official guide of this sacred institution, at the end of 1883 Gaudí was commissioned to carry on the works, a task which he did not abandon until his death in 1926. Since then different architects have continued the work after his original idea. It is visited by millions of people every year and many more study its architectural and religious content.

Sagrada is four parts structured, organically integrated and full communicating in symbolism as in architectural structure. The Nativity façade celebrates the birth of Jesus the Messiah, the Son of God made man. It is also referred to as the façade of Life, of Joy, or of Christmas. It is inspired by the gospels about the childhood of Jesus. The Passion façade, so called because it represents the pain, the sacrifice and the death of Christ as staged along the twelve stations of the cross expressed in highly dramatic and emotionally intense sculpture groups, was left in purpose unfinished by Gaudí. The architect, who only left the decorative part annotated, foresaw that future generations would make interventions on it according to the aesthetic tastes of the era. The apse is consecrated to Our Lady, for whom Gaudí felt particular devotion. The life itself is depicted by the pediments of the apse, stylised and elongated, end in pinnacles with the initials of Our Lady, St Joseph and Christ, the last accompanied by the alpha and the omega, which recall the beginning and the end of human existence. On the upper part different natural elements are depicted, such as the palm frond and even ears of wheat or wild grass that recall the ones that grew on the land where the church was built. The Glory, the exaltation of its strong life and joyous spirit of men is the main façade, the entrance to the church when finished. As it is so important, Gaudí included in the project the construction of a great exterior flight of steps that provided access to the church with a solemnity befitting the place. The Glory façade was given that name because it represents the situation of man within the general order of creation: his origins, his problems, the roads he must take and his purpose. Like the other façades, it will have three entrances (a main door dedicated to charity and two side doors dedicated to hope and faith) and a porch with seven columns that will symbolise the seven gifts of the Holy Spirit and present the virtues opposed to the sins (<http://www.sagradafamilia.cat/>).

An important fact for the paper presented here is the term expiatory, the church always has been. Expiatory church means that, since the outset, it has been built from donations and the building is still going on and could be finished some time in the future. As Gaudí himself said: “The expiatory church of La Sagrada Família is made by the people and is mirrored in them. It is a work that is in the hands of God and the will of the people.” Over the years it has become an universal symbol of identity of the city and the country.

2. What is the European Model?

As the astonishing unfinished church continues to grow in the middle heart of Barcelona, there might be found a marvelous resemblance with what we name European Union, the continuous edifice of European conscience.

European Union was edified for assuring peace and prosperity on the fragmented continent after the Second World War. It's mission stated for the twenty first century is to maintain and extend peace among member states, to create a frame for economic, social and political cooperation, to provide security to European citizens, to promote economic and social solidarity, to maintain European identity and cultural diversity in a global space and to promote European common values.

European model appears as a metaphysical construction of will on common interests and founded on treaties oriented to guarantee the nation states and equal chances for each member. Following the principle of humanistic and progressive values, EU aims to guarantee the benefits and not downsize of the major World changes to its members. There is also the solidarity principle observing that markets or nation states alone are not sufficient to satisfy all the needs of the citizens. The European model represents a vision of what matter for the vast majority of it's citizens as: cultural heritage, human rights, social solidarity, freedom of enterprise, equal distribution of economic growth, clean environment, respect for cultural, linguistic and religious diversity, blending tradition with progress.

EU operates through its institutions as European Council, European Parliament and European Commission and it is involved in various policies regarded as beneficent for it's members: innovation and solidarity-cohesion policies, financed from an annual UE budget.

Common market is an important aspect and achievement of the EU. Trade and free competition barriers and restrictions were gradually removed with a direct impact on living standards. Common market is oriented towards a common economy haven't been achieved yet as some general interest sectors remaining still under national law. Services freedom stimulates economic activity. Over the years EU introduced common politics regarding transports and competition for a greater consumer's and enterprises access to the common market and the crisis determined a reinforcement of financial EU rules.

Euro is the common currency for 17 European states and will become the unique currency for all member states as soon as they're prepared to. It became a main global reserve currency. Euro is presumed to offer Europeans benefits as they are safe from exchange rate fluctuations. Central European Bank's activity is to maintain constant prices and during 2008 crisis it protected Euro Zone countries against competitive devaluation and speculations. A future stronger coordination and economic solidarity among member states in order to proper manage public finances and reduce fiscal deficits is still needed though. Strategic planning for Europe in the near future aims progress through knowledge and innovation: intelligent economic growth meaning sustaining knowledge, innovation, education and digital society, sustainability and inclusion.

In order to support European identity, EU finances various educational and cultural programs, recognizing that this belonging feeling will evolve progressively only if there exist real EU accomplishments and benefits perceived by the population.

As for the European model resemblance with the core Barcelona edifice, Robert Schuman, on 9th of May 1950, said that “Europe will not be made all at once, or according to a single plan. It will be built through concrete achievements which first create a de facto solidarity.” (The Schuman Declaration – 9 May 1950, http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm).

The “Lisbon Treaty” (http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/rights_values/index_en.htm) is just another brick towards integration and not the end of the work. Formerly known as “Constitution for Europe”, the Treaty implies a full positioning on the creation of the Political Union based on identity and the values of Europe. As European Union fundamentals on the synergy of its distinctive parts, the identity also must be understood as a three layers edifice: local, national and European. Which makes it very fragile to define, comprehend and operate with. Is there enough to occupy a certain geographic area in Europe in order to have a European identity? This view appears to manifest though not easily recognized, in recent accession negotiations. Or rather means thinking European like, having European values, beliefs and traditions or, more intimate but valuable as well, having European feelings? This consciousness would for sure lead to the sacrifice of prejudice and ethnic segregation and what about the radical political views finding that there is nothing to fight against?

Jean Monnet stated that belonging to the European culture is an indispensable cement for the emergence of a real European identity (<http://archbishop-cranmer.blogspot.ro/2007/10/rise-of-european-consciousness.html>). It might be, as a step in front for the Glory façade is, a mean to assert European identity, the emergence of a European conscience, a sense of belonging and pride in being in each of the citizens becoming a fundamental part of the future of Europe. And also a focus shift from UE as political process towards the symbolic meaning of integration: an intuitive construct with a spiritual dimension intending to affirm its identity through education and the communication of a European identity.

But what precisely European conscience means as the term itself and it's more comprehensive relative consciousness are difficult to comprehend and conceptualize by current scientific knowledge? Although the paper here will focus on the conscience as a behavioral response to inner values system, in according to the greater scope of being aware of European identity and unity, it is also worth to frugal mention the concept of consciousness. The Webster's dictionary meaning of the word consciousness extends through several centuries and associated cognate meanings which have ranged from formal definitions to somewhat more comprehensive ones as is the modern stream meaning: “the totality of sensations, perceptions, ideas, attitudes and feelings of which an individual or a group is aware at any given time or within a particular time span” (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness>). The European Consciousness would be an ideal model of integration, as perfect market is for microeconomics and for the present state of facts the paper must resume to operate with conscience.

For exemplifying European Consciousness as European Conscience it might fit the sense “concerned awareness: interest, concern for something or someone” (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness>). Or, as very specific, Paul Valery stated that being European means: “having Greek habits of mind, having a Roman attitude towards law, living in a Romanized culture, being Christianized and having a Christian idea of love” (Reijers, 2014). Sicut, defining European conscience as a state of being (identity) manifested in attitudes (behaviors) in accord with values and beliefs system.

Taking foreword within this framework, where European behavior is an exterior manifestation of the inner principles, beliefs and values, the first step to answer what European conscience means question, is to define which are these shared European's values, if there are any characteristically European common values at all. The impact and the place of values in European conscience remains a matter of debate for a future work. The hypothesis of this present paper consists in that there is a system of European values and beliefs.

The importance of studying European values system is rooted in the present paper author's creed that the values a society lives by will determine its world perception, cultural space and religious institutions, its scientific frame and technology, politics and economics. Society and economic system both evolve in close relationship to the value system shift underlying all its manifestations. Once the European set of values has been defined and culturally and institutionally expressed it will become the framework of the European's perceptions, insights and choices for what regards economic, political and any social matters, innovation, technology. As the cultural value system changes the main goal of European Union, integration through synchronicity and durability will naturally occur as it will be a proper pattern for comprise the changes. In turn, a reexamination of economics and politics, to comprise the cultural context, will have to be done in accord with the underlying value system. Another question this value system oriented perspective rises towards European Union present operating mode is: The values system

genuinely derives from Europeans or are they up-high institutionally generated and implemented according to political goals?

The core values of European Union, stated at the very beginning of the Treaty of Lisbon as in the Charter of Fundamental Rights are: human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and the respect for human rights (http://europa.eu/documentation/legislation/pdf/oa8107147_en.pdf).

Lisbon Treaty, entered into force on the first of December 2009 is the legal base for European values promotion. The Charter of Fundamental Rights enumerates all present recognized rights of Europeans. European model bases on common rights and values as are believed to create a sense of identity to the European family for its citizens. The main directions are enriched with more specific ones like social justice and protection, the fight against social exclusion and discrimination. EU states the will to promote humanist and progressive values and to guarantee the benefits of global context for individuals. It also recognize that people needs cannot be solely satisfied through market mechanisms nor singular national actions. In this regard EU model appears as the assertion of majority's values: rich cultural heritage, human rights, social solidarity, freedom of enterprise, equitable distribution, clean environment, cultural, linguistic and religious diversity, and a harmonious blend of traditions with modernity. These values promotion and, why not saying, implementation, together with traditional peace and well-being of the European Union's members appear to be the main goals for economical and social oriented policies.

3. What European Behavior Means?

In order to perceive and subsequent evaluate and analyze individual opinion's a Euro barometer and research on European values was conducted since 1973. The European Barometer 69 (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_values_en.pdf) and 79 (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_value_en.pdf) surveys and The European Atlas (<http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/>) provide an insight into the values and attitudes of today's 500 million Europeans.

Surveying the closeness of Member States in terms of values supports the statement a relative majority of Europeans continue to think that, in terms of shared values, EU Member States are close to each other but somehow the positive opinion on sharing common values figures declined since the EB69 survey in 2008. The feeling of sharing common values is most pronounced in Eastern Countries and far less widespread in Portugal, France or Spain.

Regarding the cultural and values resemblance comparing to other continents, Europeans believe that it is much easier to see what Europeans have in common in terms of values. As for the values that count the most and which are best embodied by the European Union, Europeans first mention human rights (43%) and respect for human life (43%), followed by peace (40%), democracy (28%), individual freedom (23%) and the rule of law (21%). These are followed by equality (20%), solidarity (15%) and tolerance (15%), ahead of self-fulfillment (11%), respect for other cultures (9%) and religion (5%). An important aspect is that personal values are generally consistent with those that people believe that best represent the European Union: peace, human rights and democracy.

The best representation for the idea of happiness in Europeans testimonies is health (75%), love (41%) and work (40%), followed by money (32%), friendship (28%) and peace. The main researched areas were European's perspectives on family, work, society and economics, politics and religion.

The Family concept changed over recent generation, from the traditional nuclear family consisting of a married mother and father with one to a couple of children to a wide range of options in what regards societal cell: individuals with or without offspring, married or unmarried couples, different or same sex, with or without children. Marriage rates declined while the number of divorces increased, the co-habitation as the option for not having children has been widely accepted, same-sex marriage and low fertility rates downsized the average household within European Union to 2.4 people. The diving force behind these changes appears to be the cultural background of individualization. As reported in the Atlas of European Values (2011, p.35): "Values oriented toward autonomy, privacy, self-actualization and personal happiness have become more important and oust values that point at collective goals".

The patriarchal family also muted towards a more balanced role one, due to women's equal educational and employment opportunities. This shift in family structure and roles might be considered a revolutionary change in European values but collected data's support only the fact that family remains of utmost importance to more than 84% of European. Family itself remains a value, more important than friends, work, leisure time, politics and religion for Europeans though the meaning is nuanced. And this is an important argument to reconsider the cultural individualistic orientation which seems to be divergent to the interior individual values.

Work is an important value for more than 58% of the Europeans, the main characteristic being that its importance is inversely correlated to wealth. The richer one is the less a virtue work appears to be. As Vista report states, Eastern Europeans value work and money most while Iceland, Great Britain, Sweden and the Netherlands put work low in their value's scale. The economic crisis in Europe tough, changed the attitudes and values towards work, especially in the wealthier countries. Based on EB79 survey, "**Work** has gained significant ground in Denmark compared to EB69 (35%, +20 percentage points), Cyprus (44%, +16), Estonia (43%, +13), Ireland (39%, +11), Romania (37%, +11), Slovenia (33%, +11) and the United Kingdom (23%, +10). Conversely, the score for this item has declined fairly sharply in Luxembourg (32%, -9), Malta (36%, -7) and Germany (36%, - 6)". As well as work is becoming more important than leisure time for an absolute and increasing majority of Europeans (54%) are opposed to giving more importance to leisure than to work.

European social values polls clearly en mass morally reject issues as: lying in your interest, cheating on tax returns or avoiding a fare on public transportation. As it concerns trust in other people, Northern Countries show the highest level of mutual trust whereas the most distrusting people live in Cyprus and Turkey, excepting Austria, Luxembourg and Belgium having lower levels of trust than their economic performance suggests. The level of wealth of trusting people might be the reason for this belief or the level of trust directly influences economic development and government performance, as Francis Fukuyama observed? (Guiso, 2006).

Another worth to mention social aspect is the attitude towards immigrants who vary widely across Europe. There are estimated more than 70 million immigrants across Europe, both from EU-27 countries and outside EU-27 and many Europeans used to believe that immigrants take jobs away from native people. The latest European values barometer, in 2012 revealed a change in that respect, more than 49% of the Europeans, considering that immigrants contribute a lot to society in a positive way. This is the majority view in EU15 countries and is very much less widespread in Eastern Europe.

Another issue related to immigration is the cultural tolerance, which is lower in Western Europe and Scandinavia compared to the Balkan countries attitudes toward immigrants maintaining their own customs and traditions. As for the ecologic hazard concerns, more than a half of the Europeans are convinced that the future looks slumber, as ecological disaster cannot be prevented. However, when confronted with economic growth versus environmental protection dilemma, and sampled according to a statistical debate rules, the results were rather different, depending on the used expression. A large majority of 71% say that protecting the environment should be a priority for the country, even it affects economic growth with 15% opposing this idea, while a narrow majority (53%) of Europeans agree that economic growth must be a priority, even if affects the environment compared to 42% who disagreed.

In order to choose between equality or individual freedom, 66% of the Europeans consider that equality and justice must be supported even if it means less individual freedom and also 84% of the Europeans think that the justice system is insufficiently severe.

The economic values of Europeans regarding state intervention and free competition are in accord with the belief that, for 64% of population state intervenes too much in individual's activity and 65% support the view that free competition is the best guarantee of prosperity.

Political European's views support democracy as the best form of government, especially in the EU15 countries, fading towards Eastern Europe where support for technocrats or dictators is significant. The later seems to be influenced by historical inherited beliefs that the leaders must be dominant and authoritarian. A significant majority of Europe citizens is also supporting the idea of establishing a technocracy.

Religion is an important aspect for Europeans, especially from Eastern Europe but also for Western countries like Netherlands or Denmark where people claim to be religious. Atheism is strikingly rare in Europe though France has 18% of the population declining any believe in spiritual life. The main characteristic of Europeans individualization of the society seems to manifest through religious behavior. It might be coined by the phrase “believing without belonging” (Grace Davie), many people declaring that “they are religious but they do not practice in any traditional sense” mainly in the Czech Republic, the Netherlands and Estonia. The sense of trust and solidarity, well developed in Switzerland, Sweden and Norway generates perhaps the reverse value of “belonging without believing” where church membership is linked with identity.

4. The Knowledge and Information Role for Creating a European Behavior

The knowledge and learning about the European model, might be one of the factors towards synchronicity and durability. This, as a result of recognizing in each European citizen, an individual system of values which, according to European statistics overlays with the most significant European values towards the common goals. Knowledge and learning is a mean to perceive this inner resemblance at the beliefs and values level, despite the outer differences. This inner level of recognized common values is the key to unite in diversity, to feel belonging to Europe no matter the skin tone, the alimentary habits, the color and the texture of the cloths, the variety of dances or music.

Erasmus scholarship program (Mutlu, 2011) is a good example to illustrate this type of recognizing European identity through knowledge and learning by direct experience. It is a program oriented to promote European consciousness, to increase awareness of common socio-political issues and to enhance knowledge of Europe’s history and cultural aspects. It also is an important tool as “education and training will increasingly become the main vehicle for self-awareness, belonging, advancement and self-fulfillment as lays the foundation of awareness and European citizenship” (Papatsiba, 2005). During the maximum nine months exchange period, the students direct experience cultural and educational diversity and, as testimonies reveal, feel “the European spirit”. The program intends and realize the creation of relationships, adaptation to host countries, management of identity, the development of intercultural competence. The Erasmus program reflects a success of the EU education and knowledge stimulation programs the most important effect being the dialogue between and the perceiving of different cultures (Devrin, 2012). It is also possible to affirm that the students involved in Erasmus program have developed a new identity. A European identity. It could also be maintained that one of the key purposes of the Erasmus exchange program is to remove prejudices by maintaining student mobility and cross-cultural dialogue and to unite societies under concepts such as European Consciousness and Being European through strengthening interactions between EU member citizens.

Knowledge is, from this perspective, a factor for synchronicity. But, in order to maintain the European conscience and perpetuate the European identity, the author considers that educational system represents the main pillar, discussed in future works.

5. Conclusions

The EU model appears as the assertion of majority’s values: rich cultural heritage, human rights, social solidarity, freedom of enterprise, equitable distribution, clean environment, cultural, linguistic and religious diversity, and a harmonious blend of traditions with modernity.

If European behavior is supposed to be consistent with European values system then perceiving, recognizing the importance of these above values for individual life, embracing and acting accordingly creates the European behavior and, on a deeper level of consciousness, the European identity. More, this type of recognizing and being proud of the membership to a large scale community, creates, in author’s opinion the proper ground for synchronicity and durability of the European structure.

It appears also to be possible to say: through knowledge and direct cultural exchange and cooperation as factors for individual development the citizens gain European consciousness. Durability though can be achieved through educational system in order to preserve and perpetuate European legacy.

References

- Devrin, F., (2012) *The Erasmus experience: halcyon days of hypermodernity?*, available on-line at: <http://users.utu.fi/freder/general.pdf>
- Eurobarometer 69, Values of Europeans, Fieldwork: March - May 2008 Publication: November 2008 available online at: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_values_en.pdf
- Guiso, L. et. al., (2006), *Does Culture Affect Economic Outcomes?*, available on-line at: <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/jep.20.2.23>
- Mutlu, S., (2011). *Development of european consciousness in Erasmus students*, Journal of Education Culture and Society No. 2_2011, available on-line at: http://www.joedcuso.eu/Content/Issues/2011/02/Articles/4_9.pdf
- Papatsiba, V., (2005). *Political and individual rationales of student mobility: a case-study of Erasmus and a French regional scheme for studies abroad*, European Journal of Education, 40
- Reijers, W., (2014). *How to create a European consciousness and avoid its deadlocks*, available on: <http://www.aegee.org/how-to-create-a-european-consciousness-and-avoid-its-deadlocks/>
- Standard Eurobarometer 77, Spring 2012, The Values Of Europeans, available online at: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_value_en.pdf
- <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/>
- <http://archbishop-cranmer.blogspot.ro/2007/10/rise-of-european-consciousness.html>
- http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_en.htm
- http://europa.eu/documentation/legislation/pdf/oa8107147_en.pdf
- http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/rights_values/index_en.htm
- http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/sapienza/htm/guiso_sapienza_zingales_jep.pdf
- <http://www.merriam-webster.com/dictionary/consciousness>
- <http://www.sagradafamilia.cat/>

Analysis of Bilateral Trade Between EU-15 and Selected Balkans and Black Sea Countries

Başlıca Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile AB-15 Arasındaki Karşılıklı Ticaretin Analizi

Prof. Feride DOĞANER GÖNEL

Yildiz Technical University, Department of Economics, İstanbul, Turkey, gonel@yildiz.edu.tr

Assist Prof. Kasım EREN

Yildiz Technical University, Department of Economics, İstanbul, Turkey, kasimeren@yahoo.com

Aslı ÖZGÜR AKTAY

Yildiz Technical University, Department of Economics, İstanbul, Turkey, aoaktay@gmail.com

Abstract

The Region of Balkan and Black Sea countries (BBSCs) is one of the most important regions in the world. European Union has become an important partner of six countries (Romania, Bulgaria, Turkey, Georgia, Russia and Ukraine) which are border the Black Sea and the other Balkan countries (Albania, Moldova, Montenegro, Slovenia, Bosnia & Herzegovina, Croatia, Greece, Kosovo, Macedonia, Serbia). In this paper we look at some of the major fundamental factors that play a role in each of these countries' trade performances. The purpose of the paper is to explain the selected BBSCs' regional trading pattern in terms of their bilateral trade flows with the core-European Union countries and their determinants by using gravity model in panel data analysis from 1996 to 2012. In the study, first we present the general characteristics of BBSCs and EU trade relations for the last twenty years. Then we analyze the determinants of this bilateral trade flows. At the final stage, we are trying to find countries those competing with each other in the EU market.

Keywords: Foreign Trade, Turkey, Balkan and Black Sea Countries, Gravity Models

Özet

Karadeniz ve Balkan ülkelerinin içinde yer aldığı bölge dünyanın önemli bölgelerinden biridir. Avrupa Birliği ise Karadeniz'de kıyısı olan bu altı ülke (Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Gürcistan, Rusya ve Ukrayna) ve diğer Balkan ülkelerinin (Arnavutluk, Moldova, Karadağ, Slovenya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Yunanistan, Kosova, Makedonya, Sırbistan) önemli bir ticaret ortağı haline gelmektedir. Bu çalışmada bu ülkelerin ticaret performanslarında rol oynayan başlıca faktörler incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın amacı 1996-2012 yılları arasında başlıca bölge ülkelerinin ticaret yapılarını, Avrupa Birliğinin merkez ülkeleriyle olan ikili ticaret ilişkileri bağlamında ve çekim modeli yardımıyla açıklamaya çalışmaktır. Çalışmada önce son 20 yıl içinde iki tarafın ticaret ilişkilerinin genel çizgileri ortaya konulacak. Ardından bu iki taraflı ilişkinin belirleyicileri analiz edilecek ve son olarak AB pazarında birbirleriyle rekabet eden ülkeler saptanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dış Ticaret, Türkiye, Balkanlar ve Karadeniz Ülkeleri, Çekim Modeli

1. Introduction

World trade remains an important engine despite the inevitable effects of global crisis. According to WTO reports, the value of world merchandise exports increased from US\$ 3.6 trillion in 1993 to US\$ 17.9 trillion in 2012 which it means five-fold increase for twenty years. Similarly the value of world merchandise imports increased from US\$ 3.8 trillion in 1993 to US\$ 18.1 trillion in 2012 which has a same five-fold increase. When we look at the players in world trade, the most important fact was the increased share of developing countries; according to 2013 Human Development Report their share of developing countries in global trade rose from 25% in 1980 to 47% in 2010. Again another UN report emphasized that the growth of South-South trade has continued to account for a majority of the growth of world trade (UNDP and Analysis Division, 2014:1). When we look at the figures, it is easily seen that the growth rate of developed countries' exports grew slowly than developing countries; in 2013 the figures are 1.5 % and 3.3 % respectively. On the other hand similar trend is seen for imports: the figures are -0.2 % and 4.4 % again respectively. In this picture the most remarkable increase in exports and imports belongs to Asian and Middle Eastern countries (http://www.wto.org/english/news_e/pres14_e/pr721_e.htm). In this framework, the whole region of Balkans and Black Sea Countries (BBSCs) has become an important region for the global economy and trade. The region's several countries such as Russia, Turkey, Azerbaijan, Ukraine, have a serious impact on economic policy of the world and also European Union. The EU-15 countries' close trade relationship has been reported not only with the other members of EU, but also with Turkey and Russia; in 2013 the share of these two countries' in EU's imports and exports are 12.3 % 6.9 % for Russia and 3.0 % and 4.5 % for Turkey. However, major emphasis in this atmosphere is placed on the role of the region as an "*energy corridor*" between the Caspian Sea and the Western world. But the region's role goes beyond this corridor, because this huge market includes a population of 346 million people and the region's economies are connected through other aspects of economic relationships such as financial transactions, contracting services, labor mobility and tourism. Despite these common points the region has quite serious political problems; the 'issue' of genocide disrupt the trade between Turkey and Armenia, there is also another conflict between Armenia and Azerbaijan on Nagorno Karabakh, the trade relationship between Georgia and Russia are hampered by another 'issue' of separatists in Abkhazia and South Ossetia. Finally the political and military tensions between Ukraine and Russia seem to be endless.

The motivation for this study is to use a gravity model to annual bilateral trade between BBSCs and the EU-15 for studying the determinants of this relationship. After the transition several studies have analyzed western Balkans and/or Southeast European Countries. Some of these studies found that there is a rapid convergence towards the high level trade relationship with EU (Hvrylysyn and Al-Atrash, 1998:15-16; Kaminski et al. 1996, Jakab et al, 2001, Fidrmuc and Fidrmuc, 2003). Most of these studies the application of gravity model is used as a useful tool.

In our gravity model bilateral trade volume of selected BBSCs increases with the economic sizes of these countries and it decreases with the geographical distance between them. In other words, it is argued that the larger the economies of the relevant sides, the larger the trade between them. Similarly the shortest distance between countries leads the highest volume of trade. It is also worth to ask whether the border countries have strong trade relations or not. Another question we ask is whether the regional trade agreements (RTAs) are effective or not.

Due to the lack of regular data for some countries such as, Moldova, Montenegro, Bosnia & Herzegovina, Kosovo, Macedonia and Serbia the model has been analysed for only 9 countries. As for European Union, data have been analysed for the EU-15 (Belgium, Luxembourg, France, Germany, Italy, UK, the Netherlands, Denmark, Austria, Finland, Greece, Ireland, Portugal, Spain and Sweden).

2. General Overview of Bilateral Trade Between EU-10 and BBSCs

EU is the largest trading partner of the most of the BBSCs. Over the last 10 year the region has strong foreign trade relations with some of the Union's countries such as Germany and Italy; in 2012 the shares of EU-15 in 9 BBSCs total exports are between 10 % and 72 % and the shares of EU-15 in their imports are between 20 % and 55 %. That means BBSCs are more important to the EU-15 countries as an importer than as an exporter of commodities, since BBSCs accounted for nearly 2 % of the value of the total EU-15 commodity exports and imports. Only four countries of EU-15 (Greece, Germany, Austria and Italy) have relatively higher share in the EU-15's

export to and import from the BBSCs (Appendix Table A1 and Table A2); the share of BBSCs in total exports of these four countries is between 5 % (in Germany) and 22 % (in Greece). On the other hand, when we look at the period between 1996 and 2012, the shares of EU-15 in total trade of BBSCs have a decreasing trend except Russia, Bulgaria, and Ukraine which seems to have increased over the period (Table 1 and Table 2).

Table 1: Share of EU-15 in BBSCs' Total Exports, 1996-2012 (%)

Year	Albania	Bulgaria	Croatia	Georgia	Romania	Russia	Slovenia	Turkey	Ukraine
1996	86	39	51	8	57	29	65	50	12
1997	87	43	51	8	57	33	64	47	14
1998	92	50	48	19	65	32	66	50	19
1999	95	53	49	21	66	34	66	54	21
2000	93	51	55	21	64	26	64	52	18
2001	91	55	54	18	68	27	62	51	20
2002	92	56	53	17	67	27	59	51	21
2003	93	57	55	17	68	27	58	52	20
2004	90	54	51	16	66	29	58	52	18
2005	88	50	48	17	60	34	59	49	17
2006	88	49	49	15	58	35	59	48	17
2007	82	48	44	14	58	36	57	47	16
2008	78	46	44	12	55	34	55	39	14
2009	78	50	44	10	60	34	57	39	14
2010	66	46	45	11	57	35	58	39	14
2011	68	47	43	12	55	33	57	39	14
2012	72	44	41	10	54	35	55	32	14

Source: Own calculations based on UN COMTRADE data

Figure 1: Share of Selected BBSCs in EU-15 Exports, %

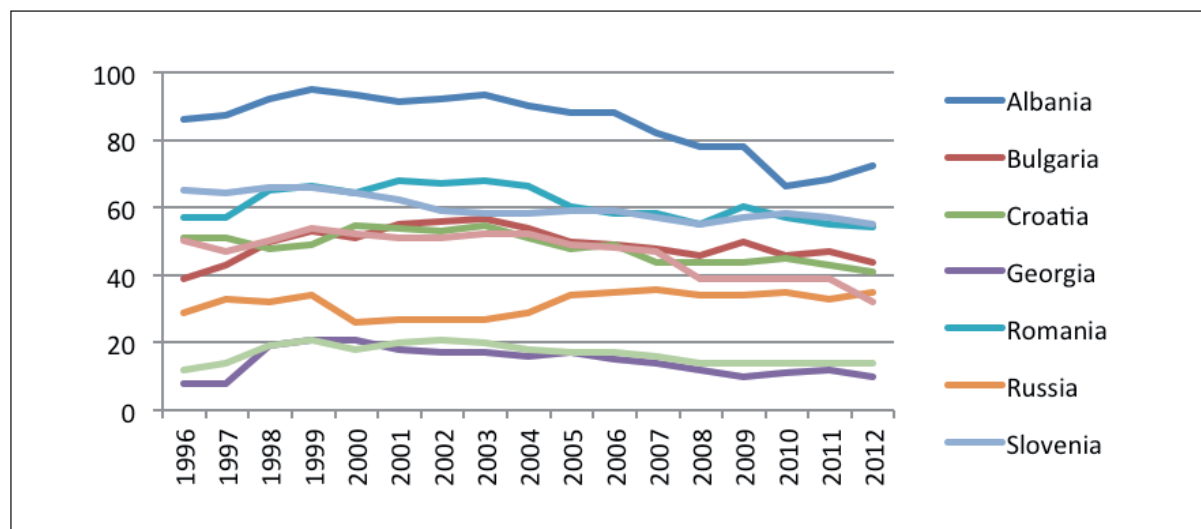
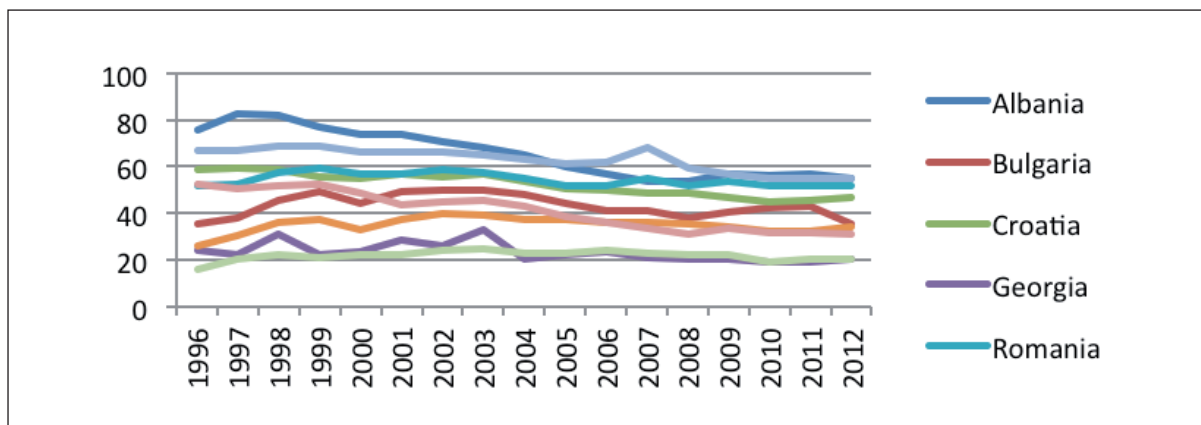

Table 2: Share of EU-15 in BBSCs' Total Imports, 1996-2012 (%)

Year	Albania	Bulgaria	Croatia	Georgia	Romania	Russia	Slovenia	Turkey	Ukraine
1996	76	35	59	24	52	26	67	53	16
1997	83	38	60	22	53	30	67	51	20
1998	82	45	59	31	58	36	69	52	22
1999	77	49	56	22	60	37	69	53	21
2000	74	44	55	23	57	33	66	49	22
2001	74	49	57	28	57	37	66	44	22
2002	71	50	56	26	59	40	66	45	24
2003	68	50	57	33	58	39	65	46	25
2004	65	48	54	20	55	37	63	43	23
2005	60	44	51	22	52	37	61	39	23
2006	57	41	50	23	52	36	62	36	24
2007	54	41	49	21	55	36	68	34	23
2008	54	38	49	20	52	35	59	31	22
2009	57	40	47	20	54	34	57	34	22
2010	56	42	45	19	52	32	55	32	19
2011	57	43	46	19	52	32	55	32	20
2012	55	35	47	20	52	34	55	31	20

Source: Own calculations based on UN COMTRADE data

Figure 2: Share of Selected BBSCs in EU-15 Imports, %

Over the 1996-2012 period, the BBSCs have experienced a serious increase in the value of both exports and imports with EU-15; the BBSCs' export to EU-15 increased from nearly 53 bn \$ in 1996 to 308.5 bn \$ in 2012, it is nearly 6 times more than the beginning of the period. On the other hand, 5 fold increases has been seen in the BBSCs' import from EU-15 (Table 3). As it is seen from Table 5 and Fig. 3, during 1996-2004 the value of export was lower than the value of imports which showed trade deficit between two regions but after 2004 there was a

trade surplus in favor of BBSCs which was \$17.2 bn in 2005 and \$34.8 bn in 2012. Actually this value may significantly change that is due to the removal of some of the countries such as Serbia and Montenegro and Bosnia and Herzegovina and Moldova.

Table 3: BBSCs Trade Relations with EU-15, 1996-2012 (bn \$)

Year	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Export	52.9	57.1	55.0	57.4	61.7	65.0	75.5	92.0	125.9
Import	60.8	68.1	65.1	56.3	62.9	62.8	74.5	97.4	124.3
Year	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Export	160.6	197.0	237.0	282.3	196.9	250.0	302.6	308.5	
Import	142.8	175.4	230.7	269.9	181.8	215.6	277.5	273.7	

Source: Own calculations based on UN COMTRADE data

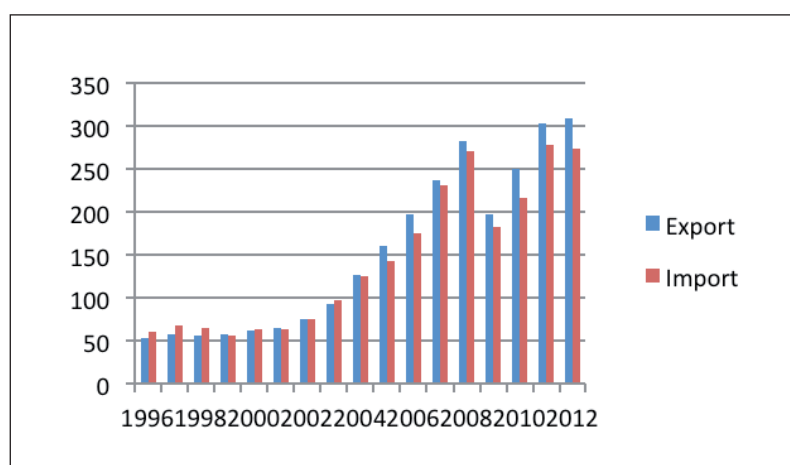

Figure 3: BBSCs Trade Relations with EU-15, 1996-2012 (bn \$)

The composition of commodity trade of the BBSCs with the EU-15 has very similar pattern; BBSCs export mineral fuels and oils, some manufactured products such as electrical machinery and transport equipment but mostly low value-added, labor- and resource-intensive commodities such as agricultural goods, article of clothing, wood and/or copper articles, iron and steel and basic metal products while they import high value-added intermediate and manufactured commodities such as petroleum products, industrial and electrical machinery products.

Other important factors are geographical proximity and the free-trade agreements which BBSCs had signed. These agreements have opened up a market for these countries but at the same time they impose some necessities on import liberalization. For instance the European Union has concluded these agreements with some of the BBSCs; for instance Stabilization and Association Process (SAA) has signed in 2009 with Albania, Interim SAA has signed in 2008 with Bosnia and Herzegovina again SAA has signed in 2001 with Croatia and in 2004 with Macedonia and similar agreement in 2007 with Montenegro. Under these agreements Balkan countries exports are subject to the duty-free access to the EU market with the exception of agricultural goods. There is also one Customs Union agreement which has signed by Turkey without membership. Table 4 shows the EU-15 member states that have land borders with the BBSCs which some of them are the new members of EU-28 (Bulgaria, Romania, Slovenia and Croatia). In gravity models it is very common to add border dummy; if countries share a common border transaction costs are expected to decrease.

Table 4: EU-members that have Land Borders with BBSCs

Name of the BBSCs	Number of EU-15 members that are bordering the BBSCs	Name of the EU-15 members and BBSCs
Albania	1	Greece
Croatia	1	Slovenia
Bulgaria	3	Romania, Greece and Turkey
Romania	2	Bulgaria
Slovenia	3	Austria, Croatia, Italy
Russia	2	Ukraine, Georgia
Georgia	2	Russia and Turkey
Ukraine	2	Russia and Romania
Turkey	3	Bulgaria, Greece, Georgia

3. The Standard Gravity Model: Methodology-Data-Results

3.1 Methodology

Theoretical background of this model depends on the valuable studies of Tinbergen (1962), Anderson (1979), Bergstrand (1985), Helpman and Krugman (1985), Deardorff (1995), Anderson & Wincoop (2001, 2004). On the other hand, there are a huge number of empirical studies present significant variables (political, cultural, social, economic, communicational and historical variables) which have taken into account such as Berstrand (1985), Helpman (1987), Wei (1996), Limao & Venables (1999), Melitz (2008) and Melitz and Toubal (2012).

As it is expressed in many studies, the simplest form of the gravity equation is written as follows:

$$T_{ij} = A \frac{Y_i Y_j}{D_{ij}} \quad (1)$$

where T_{ij} is the value of exports from country i to country j , Y_i and Y_j are the national incomes of i and j respectively, and D_{ij} is the distance between these two countries. A is a constant term. However following the work of Hans Linnemann (1966), it is also very common to include population of both sides as an influential variable. Then the equation becomes:

$$T_{ij} = A \frac{(Y_i * Y_j) (PoP_i * PoP_j)}{D_{ij}} \quad (2)$$

This equation is also written as:

$$T_{ij} = A \frac{(PoP_i * Y_j) (PoP_j * Y_i)}{D_{ij}} \quad (3)$$

The equation is estimated in log linear form and the model becomes as follows:

$$\log T_{ij} = A + \alpha \log (P_i * Y_i) + \beta \log (P_j * Y_j) + \gamma \log D_{ij} + \epsilon_{ij} \quad (4)$$

In this study gravity model analyze the bilateral trade relations between BBSCs and EU-15 countries. A panel-based gravity model is more desirable in order to deal with heterogeneity issues because the effects of such determinants can be modeled by including country-pair individual effects (Serlence et. Al., 2004:4). According to the main equation we used, the size of bilateral trade is an increasing function of economic size and a decreasing function of country distance. Therefore we argue that each Balkan and Black Sea Countries' export flows with an each country of EU-15 has a direct correlation with economic size and the inverse relationship with the distance between them. As pointed in many studies, the right hand side variables of the gravity equations are related with certain cultural, historical and geographical characteristics of the cross-section units. As we mentioned before there are many variables that may effect on trade flows between the country-pairs; therefore we can put them in the equation as a form of dummy variables which are common land *border* and the presence or absence of regional trade area agreements (*RTA*). In both empirical studies of gravity model and trade of Balkan countries, a common finding is that RTAs or FTAs appear to have uncertain effect on trade flows. According to Baier and Bergstrand (2009:63) *"the coefficient estimates of RTA (or FTA) display extreme instability across years, and in many cases seemingly successful economic integration agreements have negative estimated treatment effects"*. However in some studies it is a common finding that these agreements appear to have significant positive effect on bilateral trade flows (Begovic, 2011: 52) Thus, the final model of this study is as follows, which will be used to analyze each BBSCs export with its EU-15 partner:

$$\ln X_{ij} = C + \beta_1 \ln gdp_e + \beta_2 \ln gdp_i + \beta_3 \ln D_{ij} + \beta_4 RTA + \beta_5 Border + \varepsilon_{ij} \quad (5)$$

In this equation denotes each BBSCs' exports to each country of EU-15, *gdp e* and *gdp_i* indicate the level of nominal GDP in country i (each of the BBSCs) and j (each of the EU-15) in current dollars, *Dij* is the geographical distance of each country of BBSCs from each EU-15 country and consistent with the arguments in the literature, its coefficient should be negative. *border* is a binary variable assuming the value 1 if countries *i* and *j* share a common land border and 0 otherwise, *RTA* is another binary variable assuming the value 1 if countries *i* and *j* have a free trade agreement and 0 otherwise; a positive indicates that the export volumes of BBSCs are higher than those of the countries outside the considered RTAs with EU-15. Finally ε_{ij} denotes the stochastic error term

3.2 Data

Our data contain bilateral export flows for EU-15 and selected BBSCs. The data used cover a period of twenty years (1996-2012) and sample contains 9 Balkans and 15 EU countries. The trade data of these countries are extracted from the UN COMTRADE database, GDP data come from the World Bank-World Development Indicator (WDI). The dummy variable for having a common border refers to 19 land borders shared by the countries included in the sample.

3.3. Results

In the first step, we use panel data to estimate the trade determinants for a particular time period. For the purpose of this work, the standard model was regressed basing on several specifications: as pooled data by OLS, as fixed and random effects model with time dummies. The regression results for the baseline gravity model are presented in Table 5.

Table 5: Regression Results of the Standard Model

Variables	(1)	(2)	(3)
	Pooled OLS	RE	FE
lnGDP exp	1.364***	0.879***	0.627***
	[0.024]	[0.056]	[0.135]
lnGDP imp	1.070***	0.643 ***	0.890***
	[0.031]	[0.103]	[0.286]
RTA	0.394***	0.203*	0.188
	[0.067]	[0.147]	[0.154]
LnDist	-1.040 ***	-0.950***	
	[0.080]	[0.308]	
Border	-1.702 ***	1.319***	
	[0.190]	[0.527]	
Year1998	0.448***	-0.020	-0.068
	[0.142]	[0.132]	[0.130]
Year2009	-0.625***	-0.182***	-0.112***
	[0.115]	[0.036]	[0.2445]
R ²	0.73	0.90	0.90
Num. of. Observations	2106	2106	2106

Notes: Robust standard errors are in parenthesis. (***), (**), and (*) indicate %1,%5 and %10 significance levels respectively.

According to the derived results, the estimated coefficients on GDP in all cases are significant at the 1% level and have the expected sign. In other words the estimated coefficients on GDP-BBSCs elasticity of exports with respect to GDP-EU15 countries are positive and significant which means economic size of EU-15 is important for BBSCs' exports; if export will increase by 1% the GDP will increase by 0.627 and if import will increase by 1% the GDP will increase by 0.890.

Naturally the distance term is only significant in pooled-OLS specification and the coefficient is negative as we expected. From the pooled-OLS specification this result confirms the gravitational approach.

On the other hand, the CIS (here only Russia and Ukraine) countries were heavily impressed by the Russian Crisis of 1998. So we used 1999 and 2008 time dummies to control for economic shocks. There isn't any strong results for 1998-crisis but the coefficient for other time-dummy (2009) is negative and significant. Table 7 presents the time parameter estimates for three specifications. Another finding is that the RTAs have not led to an increase in the share of trade of BBSCs vis-à-vis the EU-15.

4. Conclusion

This study examines BBSCs trade relations using baseline gravity model. It is expected that BBSCs establish close trade relationship with the EU-15 countries which are economically stronger and also geographically closer.

Based on the data on trade flows between BBSCs and EU-15 countries, it is possible to say the basic gravity model works well in this relationship. Positive sign of the GDP coefficients for both exporting and importing countries

indicates that exports from BBSCs rise on average by 6.2% (in the fixed effect model). As expected the distance variable has a negative sign in the pooled-OLS specification; it means the increase of distance between BBSCs and the EU-15 leads to decrease the volume of trade by 1 %. On the other hand, the coefficient of RTA is not statistically significant. However we know that Balkan countries have been signed Stabilization and Association Agreements (SAAs). These agreements allow the BBSCs' exports to enter the EU-15 market without facing any customs duties or any similar barriers. Only few commodities (mostly agricultural ones) enter the EU-15 market under some obligations. Therefore it is expected that the sign of RTA in our model should be positive. According to our results it is positive but as we said it before it is not statistically significant.

References

- Anderson, J.E. (1979). "A theoretical foundation for the gravity equation", *American Economic Review*, Vol. 69, no.1, pp.106-116, <http://sites.uom.ac.mu/wtochair/attachments/article/3/AndersonAER79.pdf>
- Anderson, J.E. & E. van Wincoop (2001). "Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle", NBER Working Paper 8079, <http://www.nber.org/papers/w8079.pdf>
- Baier, S.L. & J.H. Bergstrand (2009). "Estimating the effects of free trade agreements on international trade flows using matching econometrics", *Journal of International Economics*, Vol.77, No.1, pp. 63-76.
- Begovic, S. (2011). "The effect of free trade agreements on bilateral trade flows: The case of CEFTA", *Zagreb International Review of Economics & Business*, Vol.14, No.2, pp. 51-69 http://C:/Users/FERIDE/Downloads/ZIREBvol14_no2_03Begovic.pdf
- Bergstrand, J.H. (1985). "The gravity equation in international trade: some microeconomic foundations and empirical evidence" *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 67, No. 3, pp.474-481 <http://www.hss.caltech.edu/~camerer/SS280/gravitytrade.pdf>
- Deardorff, A.V. (1995). "Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neo-classic world?" NBER Working Paper 5377, <http://www.nber.org/papers/w5377>.
- Fidrmuc J. & J. Fidrmuc (2003). "Disintegration and trade" *Review of International Economics*, Vol.11, No. 5, pp. 811-829.
- Havrylyshyn, O & H. Al-Atrash (1998). "Opening up and geographic diversification of trade in transition economies", IMF Working Paper no. 98-22, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=882252
- Helpman, E. (1987). "Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries", *Journal of the Japanese and International Economics*, Vol.1 No.1, pp. 62-81 <http://www2.econ.iastate.edu/classes/econ655/lapan/Readings/ImperfectCompandIntlTradeEvidence14CountriesHELPMAN.pdf>
- Helpman, E. & P. Krugman (1985). Market Structure and Foreign Trade. *Increasing Returns, Imperfect Competition and the International Economy*, London: The MIT Press
- Jakab, Z., Kovács, M. A. and A. Oszlay (2001). "How far has trade integration advanced? An Analysis of the actual and potential trade of three central and eastern European countries." *Journal of Comparative Economics*, Vol. 29, No. 2, pp.276-292.
- Kaminski, B., Wang, Z. K., L. A. Winters (1996). "Trade performance, export reorientation in the transition." *Economic Policy*, October 1996, pp. 421-442.
- Lima, N & A.J. Venables (1999). "Infrastructure, geographical disadvantage and transport costs", World Bank Policy Research Working Paper 2257, http://siteresources.worldbank.org/EXT/EXPCOMNET/Resources/2463593-1213975515123/09_Lima.pdf
- Linnemann, Hans (1966). *An econometric study of international trade flows*, Amsterdam: North-Holland
- Melitz, J. (2008). "Language and foreign trade", *European Economic Review*, Vol. 52 No. 4, pp. 667-699 http://ac.els-cdn.com/S0014292107000621/1-s2.0-S0014292107000621-main.pdf?_tid=60d2a882-182b-11e4-b128-00000a0b0f26&acdnat=1406753711_d00cc5b6e3566a0b1aec17582250aee5
- Melitz, J. & F. Toubai (2012). "Native language, spoken language, translation and trade", CEPR Discussion paper No. 8994, <http://ces.univ-paris1.fr/membre/toubai/papers/Language/cepr8994.pdf>
- Serlenga, L. & Y Shin (2004). "Gravity models of the intra-EU trade: Application of the Hausman-Taylor estimation in heterogeneous panels with common time-specific factors", http://www.dse.uniba.it/Convegno/incontro_cnr_2004/Serlenga_gravity.pdf (14.08.2014).
- UN Development Policy and Analysis Division-DESA (2014). World economic situation prospects, <http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/> (30.06.2014).
- Wei, S.J. (1996). "Intra-national versus international trade: How stubborn are nations in global integration?" NBER Working Paper 553. <http://www.nber.org/papers/w5531>
- World Trade Organization (2014). http://www.wto.org/english/news_e/pres14_e/pr721_e.htm

Appendix

Table A1: Share of BBSCs in EU-15's Total Exports, 1996-2012 (%)

	Austria	Belgium	Luxembourg	Denmark	Finland	France	Germany	Greece	Ireland	Italy	Netherlands	Portugal	Spain	Sweden	UK
1996	5	2		1	1	2	3	10	1	6	2	1	2	2	2
1997	5	2		1	2	2	3	11	1	6	2	1	2	2	2
1998	5	2		2	2	2	3	11	1	6	2	1	2	2	2
1999	5	2		2	2	3	3	11	1	6	2	1	2	3	2
2000	5	2		1	2	2	3	14	1	7	2	1	2	3	2
2001	5	2		1	2	2	3	15	1	7	2	1	2	1	2
2002	6	2		2	2	2	3	15	1	7	2	1	2	2	2
2003	6	2		2	2	3	4	16	1	8	2	1	2	2	2
2004	6	2		2	2	3	4	18	1	8	2	1	3	2	2
2005	6	2		1	2	3	4	17	1	8	2	1	3	2	2
2006	7	2		2	2	3	4	21	1	9	2	1	3	2	2
2007	7	2		2	2	3	4	21	1	9	2	1	3	2	2
2008	8	3		2	2	4	5	21	1	9	2	1	3	2	2
2009	7	3		2	2	3	4	20	1	8	2	1	3	2	2
2010	7	3		2	2	3	4	16	1	8	2	2	3	2	2
2011	7	3		2	2	3	4	19	1	8	2	2	3	2	2
2012	6	2		2	2	3	4	22	1	8	2	2	3	2	2

Source: Own calculations using UN Comtrade data

Table A2: Share of BBSCs in EU-15's Total Imports, 1996-2012 (%)

	Austria	Belgium	Luxembourg	Denmark	Finland	France	Germany	Greece	Ireland	Italy	Netherlands	Portugal	Spain	Sweden	UK
1996	2	1		1	1	1	3	3	0	3	1	1	1	1	1
1997	3	1		1	1	1	3	4	0	3	1	1	1	1	1
1998	3	1		1	1	1	3	3	0	3	1	1	1	1	1
1999	2	1		1	1	1	3	3	0	4	1	1	2	1	1
2000	3	1		1	1	1	3	4	0	4	1	1	2	1	1
2001	3	1		1	1	2	3	4	1	4	1	1	3	1	1
2002	3	1		1	1	2	3	4	1	5	1	1	3	1	2
2003	3	1		1	1	2	3	4	1	5	1	1	3	1	2
2004	4	1		2	1	2	3	5	1	5	1	1	4	1	2
2005	3	1		2	1	2	3	5	1	5	1	1	4	1	2
2006	4	1		2	1	2	3	6	1	5	1	1	5	1	2
2007	3	1		2	1	2	3	6	1	5	1	1	5	1	2
2008	4	1		2	1	2	3	6	1	5	1	1	4	1	2
2009	4	1		2	1	2	3	6	1	5	1	1	5	1	2
2010	4	2		2	1	2	3	6	1	5	1	1	5	1	2
2011	4	2		2	1	2	3	7	1	5	1	1	4	1	2
2012	4	2		2	1	2	4	7	1	5	1	1	4	1	2

Source: Own calculations using UN Comtrade data

Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Bütçe Süreçlerinde Saydamlık

Budget Process Transparency in Black Sea and Balkan Countries

Prof. Dr. Muhlis BAĞDİGEN

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, muhlisbagdigen@beun.edu.tr

Arş. Gör. Mehmet AVCI

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, mehmetavci@beun.edu.tr

Özet

Mali saydamlığın bir boyutu olarak bütçe saydamlığı, bütçe süreçlerine ilişkin temel mali bilgilerin kamuoyu ile paylaşılması olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin bütçe süreçlerinin açıklık düzeyi uluslararası bir sivil toplum örgütü olarak Uluslararası Bütçe Ortaklığı'nın iki yılda bir yayınladığı Açık Bütçe Endeksi verileri ile değerlendirilmektedir. Bu çalışmada 13 Karadeniz ve Balkan ülkesinin bütçe süreçlerinin açıklığı söz konusu endeks ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 13 ülkenin ortalama endeks değerinin dünya ortalamasının üzerinde yer aldığı ve yıllar itibariyle olumlu yönde bir geliştirme gösterdiği, ancak gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında ise performansın Slovenya dışında düşük olduğu görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Saydamlık, Mali Saydamlık, Açık Bütçe Endeksi, Uluslararası Bütçe Ortaklığı.

Abstract

Budget transparency as a dimension of fiscal transparency is described as a sharing of fundamental fiscal informations about budget process. The opening level of country's budget process is assessed with Open Budget Index data which is published every two years by International Budget Partnership is an international non-governmental organization. At this study 13 Black Sea and Balkan countries' opening level of budget process is assessed through Open Budget Index. According to the findings, it is seen that the average index value of 13 countries above the world average and positive development revealed over the years but when compared with developed countries the performance is low except Slovenia.

Keywords: Transparency, Fiscal Transparency, Open Budget Index, International Budget Partnership.

1. Kamu Kesiminde Mali Saydamlık

Saydamlık, bilginin ulaşılabilir olmasını ifade etmektedir (Albalade del Sol, 2013:90; Meijer, 2013:5; Vishwanath ve Kaufmann, 2001:42; Piotrowski ve Van Ryzin, 2007:307). Bir başka anlatımla saydamlık, herhangi bir aktörün karar ve faaliyetlerine ilişkin bilginin dışarıdaki herhangi bir aktör tarafından ulaşılabilir olması olarak ifade edilmektedir (Meijer, 2013:5). Saydamlığın söz konusu olabilmesi için herhangi bir konuya ilişkin üretilmiş bir bilginin varlığı ve bunun ulaşılabilir olması gerekmekte olup, bu da ancak faaliyetlere ilişkin bilgi içeren belgelerin yayınlanması ve/veya süreçlere bizzat katılım ile mümkün hale gelmektedir. Bilginin ulaşılabilirliğine bağlı olan saydamlık aslında kamusal bir mal olarak tanımlanabilir (Stiglitz, 1999:6). Bir başka tanımda ise saydamlık, zamanında, ulaşılabilir, kapsamlı, ilgili, kaliteli ve güvenilir bilgi akışının sağlanmasıdır (Vishwanath ve Kaufmann,

* Bu çalışmada, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan *Türkiye'de Yapılan Reformlar Kapsamında Belediyelerde Mali Saydamlık* adlı tezden yararlanılmıştır.

2001:42). Buna paralel diğer tanımlamalarda Mitchel (1998) saydamlığı düzenli ve doğru bilginin yayılması olarak tanımlarken IMF (2007:72) ise anlaşılabilir, zamanında ve ulaşılabilir niteliklere dayalı bilginin kamuoyuna duyurulması olarak tanımlamaktadır.

Saydamlığın birçok boyutu bulunmakta olup, bunlardan birisi de mali saydamlıktır. Kamu kesimi bakımından mali saydamlık kamu kaynaklarının kim tarafından, nasıl ve hangi amaçla kullanıldığına dair bilginin var olmasıdır (Atiyas ve Sayın, 2000: 28). Daha kapsamlı bir tanımda ise mali saydamlık; hükümetin yapısının ve fonksiyonlarının, uygulayacağı maliye politikalarının, kamu kesimi hesaplarının ve mali hedeflerinin kamuya açıklığı olarak ifade edilmektedir. Söz konusu açıklık hükümet içi veya dışındaki faaliyetlere ilişkin güncel, inanılır, kapsamlı, anlaşılır ve uluslararası karşılaştırılabilir nitelikteki hazır bilgiye ulaşılabilir olmayı içermektedir (Kopits ve Craig, 1998:1).

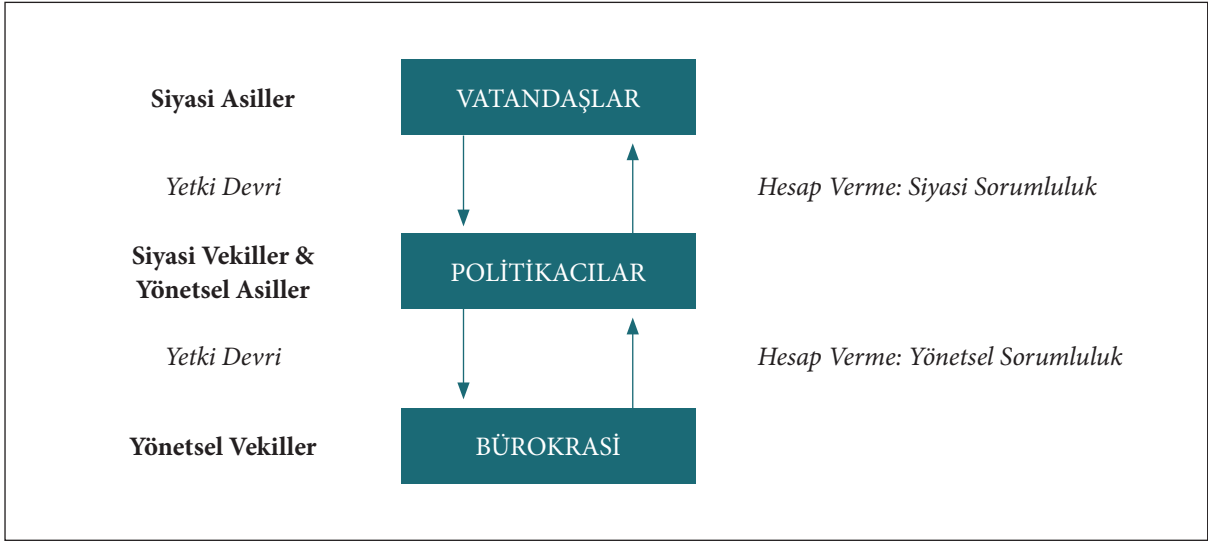
Kamu kesiminde yönetim anlayışında yaşanan dönüşümün saydamlığın gelişmesinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Genç (2010:147)'e göre geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu yönetimi anlayışına dönüşümün gerekçeleri arasında; 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan sosyal devlet, refah devleti ve uygulanan Keynesyen iktisadi politikaların 1970'lerde ortaya çıkan petrol krizi ve bu krizin ortaya çıkardığı bütçe açıklarına sebep olması, vatandaşın talep ve beklentilerinin artması ve kamu bürokrasisinin bunlara cevap verememesi ve kamu hizmetlerinde kalite, hız, etkinlik gibi kavramların önem kazanması, yeni sağ ideolojinin yükselişe geçmesi ve özellikle ABD ve İngiltere'de bu bağlamda devletin küçültülmesine yönelik harcamaların kısılması, özelleştirme gibi uygulamalar ile devletin verimli hale getirilmesi amacının yaygınlaşması, devlet ve bürokrasi karşıtı söylemlerin yaygınlaşması, IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların yeni sağ ideolojisinin yaygınlaştırılmasına yönelik çabaları, bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve 1980 sonrasında demokrasi söyleminin, sivil toplum kuruluşlarının ve yönetim anlayışının önem kazanmasının yanında genel olarak küreselleşme yer almaktadır.

Yeni kamu yönetimi anlayışında devletin daha etkin olması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda yönetenlerin daha etkin sonuçlar ortaya çıkarması beklenmektedir. Kamu kesiminin sahip olduğu yapı incelendiğinde saydamlığın sahip olduğu önem ortaya çıkmaktadır. Kamu kesiminde asil vekil ilişkisi bulunmaktadır. Asil vekil ilişkisinin olduğu bir yapıda ise asimetrik bilgi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bilgi eşitsizliği ise beraberinde gizli faaliyetlere yol açabilmektedir ve kamu kesimi buna elverişli bir yapıya sahiptir.

“Asil vekil modeli, öncelikle özel sektördeki yönetici ve işveren arasındaki ilişkilerde kullanılmış daha sonraları kamu yönetiminde bürokrat ile siyasetçi arasındaki ilişkilerde kullanılmıştır. Bu modelin temel noktası kamu görevlilerinin bilgi avantajına sahip olmaları ve ihtiyari karar alma güçlerinin varlığıdır. Bu ihtiyari karar alma davranışları hükümet tarafından bilinmemektedir. Başka bir ifade ile hükümet kamu görevlisinin yaptığı davranışları gözlemleyememektedir. Yine bu modelin temel varsayımlarından birisi de hükümetin iyi niyetli kamu görevlilerinin ve halkın faydalarını maksimum yapmayı amaçlayan rasyonel bireyler olduğudur (Güvel ve Ata, 2009:172-173).”

Asil vekil modeli, asil ve vekilin çıkarlarının farklılaştığını varsaymaktadır. Burada vekilin lehine bir bilgi asimetrisi söz konusudur. Ancak asil, vekil üzerindeki kontrolünü parasal bir karşılık vererek kurallar koyarak belirleyebilir. Söz konusu modelde kararlar, çeşitli maliyetler (izleme, birleştirme ve artık kayıplar vs.) dikkate alınarak verilmektedir (Groenendijk, 1997: 208). Kamu kesimi açısından ele alındığında ise temsili bir demokraside asil vekil ilişkisi Şekil 1'deki gibidir.

“Devlet ve vatandaş ilişkilerinde iki ana yetki devrinden bahsetmek mümkündür. İlkinde vatandaşlar asil iken siyasetçiler vekildir. Vatandaşlar siyasetçilere belirli kurallar içinde ülkeyi vatandaşlar adına yönetmek üzere yetki verirler. Bu ilişkide siyasetçilerden (ve onların davranışlarını etkileyen siyasi kurumlardan) beklenen, toplumdaki farklı grup ve bireylerin tercihlerini bir biçimde bütünleştirerek vatandaşların beklentilerine uyan kamu politikaları üretmektir. Buna siyasi sorumluluk denilmektedir. Siyasetçilerin ürettiği politikaları hayata geçirmek ise büyük ölçüde kamu idaresinin yani bürokrasinin işidir. Dolayısı ile politikaların hayata geçirilmesi bu sefer siyasetçilerin asil bürokrasinin vekil olduğu ikinci bir vekâlet ilişkisini içerir. Burada bürokrasiden beklenen üretilen politikaları en etkin biçimde hayata geçirmesidir. Bu ilişkiye ise yönetsel sorumluluk denilmektedir (Atiyas ve Sayın, 2000:6).”

Şekil 1: Temsili Demokrasilerde Asil Vekil İlişkisi

Kaynak: (Atiyas ve Sayın, 2000: 6)

Temsili demokrasilerde devletin temel toplumsal amacı kamu yararına mal ve hizmet üretiminde bulunmaktır. Bir başka ifade ile vatandaşlar kamu politikası üretme noktasında politikacılara yetki tanımaktadır. Fakat devlet aktörleri aldıkları bu yetkiyi kamu yararına değil özel çıkarlar için kullanabilirler. Bunu engellemek için saydamlık ve hesap verme sorumluluğunun sağlanması gerekmektedir (Atiyas ve Sayın, 2000: 27).

Siyasal süreçte yer alan seçmen, politikacı ve bürokratlar arasında bilgi düzeyleri simetrik değildir. Seçmenin politikacıları politikacıların da bürokratları izleyebilmesi durumunda doğru tercihler yapılacaktır. Söz konusu unsurlar arasındaki simetrik bilgi düzeyinin sağlanması ancak saydamlığın tesis edilmesiyle mümkün olacaktır.

Mali saydamlık 1990'ların başlarından itibaren gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde mali politikalarla ilgisi bulunan hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar arasında yoğun bir ilgi kazanmıştır (Phillips ve Stewart, 2008:1). Mali saydamlığın gelişmesine katkı sağlayan dört unsur bulunmaktadır (Khagram vd., 2013:3). Birincisi dikta rejimlerini sonlandıran ve politik rekabeti meydana getiren ve yasalara önem veren bir politik dönüşümdür. İkincisi hükümetlerin hazineyi kontrol altına almasına, mali disiplini ve bağımsız denetimi sağlamaya yönelik adımlar atmasına neden olan iktisadi ve mali krizlerdir. Üçüncüsü mali bilgilerin ulaşılabilirliğine yönelik güçlü reformların ortaya çıkmasına neden olan yolsuzluk vakalarıdır. Dördüncüsü ise küresel nitelikte mali saydamlık kurallarının ülkeler düzeyindeki reformlarda yer almasına yönelik dışsal etkilerdir.

2. Mali Saydamlığın Önemi

Özellikle son yıllarda kamu kesiminde kaynakların kullanımı noktasında etkinlik, verimlilik kriterlerinin ön plana çıkması ile günümüz kamu yönetimi anlayışı mali saydamlığın önemli bir kurumsal faktör olmasını sağlamıştır ve buna ulaşmak için çeşitli reformlar çeşitli ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda başta ABD olmak üzere birçok ülke bilginin saydamlığı, serbestliği üzerine çeşitli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Aslında küreselleşme saydamlık mevzuatının düzenlenmesinde önemli bir nedendir (Albalade del Sol, 2013). Küreselleşme ve serbestleşme çalışmalarının da etkisiyle kamu yönetimi anlayışında bir dönüşüm yaşanmış olup, yönetimden yönetişime geçilmiş ve iyi yönetim ilkeleri olarak da bilinen mali saydamlık, hesap verme sorumluluğu, katılımcılık ilkelerinin uygulanmasına yönelik çabalar ortaya çıkmıştır. İyi yönetim, makro ekonomik istikrarın ve büyümenin sağlanmasında ve sürdürülmesinde üzerinde fikir birliğinin sağlandığı önemli bir faktör iken iyi yönetişimin temel unsuru da mali saydamlık olarak değerlendirilebilir (Kaufmann, 2002).

Demokrasilerde vatandaşlar ve hükümet arasında asil vekil ilişkisi bulunmaktadır ve asimetrik bilginin varlığı seçmenlerin kamu faaliyetlerine ilişkin maliyet ve faydayı açıkça görmesini engellemektedir (Brito ve Perrault,

2009). Bu bağlamda mali saydamlık ile daha fazla bilginin sunulması politikacılar ile seçmenler arasındaki asimetrik bilgiyi azaltır (Ferejohn, 1999). Böyle bir durum seçmenlerin daha rasyonel kararlar almasını kolaylaştırabilir. Bunun yanı sıra saydamlığın sağlandığı bir ortamda siyasi katılım daha artacaktır (Benito ve Bastida, 2009; Bellver ve Kaufmann, 2005). Ferejohn (1999) ve Alt vd. (2002) çalışmalarında ifade ettikleri gibi mali saydamlık arttıkça seçmenlerin politikacılara olan güveninin arttığı da bilinmektedir. Öte yandan mali saydamlığın bir boyutu olması bakımından bütçe süreçlerinin saydam olması halkın öncelikli taleplerinin belirlenerek bütçelerin oluşturulmasına ve sonuçta kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına olanak sunacaktır.

İktisadi açıdan ise mali saydamlığın önemi, asil vekil sorununu azaltarak kamu kaynaklarının daha etkin kullanılmasını sağlamasıyla ortaya çıkmaktadır (Albalade del Sol, 2013). Bunun yanında rant kollama faaliyetleri ve yolsuzluğa ilişkin de bir çözüm önerisidir. Öyle ki literatürde yolsuzluk ve rant kollamanın iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini gösteren çalışmalar söz konusudur (Tanzi, 1998; Mauro, 1995; Baldrich, 2005). Bu bağlamda mali saydamlık hesap verilebilirlik ve mali disiplinin sağlanması açısından önemli bir unsurdur.

Kamu kesiminde saydamlığın sağlanmasının özel kesim üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Buna göre kamu hesaplarında ve uygulamalarında daha saydam olan bir hükümetin uluslararası mali piyasalara ulaşması daha kolaydır. Bir başka ifade ile özellikle ülkelerin borçlanması açısından daha uygun borçlanma olanakları ortaya çıkmaktadır (Jarmuzek vd., 2006). Bunun yanı sıra mali saydamlığı daha yüksek olan ülkelerin kredi derecelendirme kuruluşlarından daha iyi puanlar aldığı da bilinmektedir (Hameed, 2005). Bu da yine borçlanma ve özellikle yabancı yatırımlar açısından önemli bir göstergedir (Fu, Hsiu-Jen, 2006). Aslında saydamlık bilginin ulaşılabilirliğine dayanmaktadır ki bu da onun kamusal bir mal olduğunu göstermektedir ve piyasa aksaklığını önlemekte, piyasaların fonksiyonlarını icra edebilmelerine olanak tanımaktadır (Albalade del Sol, 2013).

Mali saydamlığın önemli bir yönetim ilkesi olması saydamlığın sağlanmasına yönelik devlete bazı sorumlulukları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda saydamlığın kurumsal bir yönetim ilkesi haline gelebilmesi bakımından geleneksel yönetim yapısı ve anlayışlarından uzak durmak, prosedürlerin ve formalitelerin basitleştirilmesi, iletişim yollarının iyileştirilmesi, yönetimin kullandığı dilin basitleştirilmesi, yönetimde yerleşmenin sağlanması, bilgi edinme imkanlarının geliştirilmesi gerekmektedir (Eken, 2005:44-52).

Mali saydamlık, makroekonomik mali sürdürülebilirlik, iyi yönetişimin tesis edilmesi ve devlet faaliyetlerinde mali bütünlüğün sağlanması açısından ön bir koşul olarak görülmektedir (Kopits ve Craig, 1998; Alesina ve Perotti, 1996; Poterba ve Von Hagen, 1999; Alt ve Lassen, 2006; Jarmuzek, 2006). Literatürde saydamlık ile çeşitli makro değişkenler arasındaki ilişkileri analiz eden bazı çalışmalar ve ulaşılan sonuçları Tablo 1’de özetlenmiştir.

3. Mali Saydamlığın Gelişmesinde Uluslararası Kuruluşların Rolü

IMF, OECD, WB gibi uluslararası kuruluşların yanında uluslararası nitelikte sivil toplum kuruluşları mali saydamlığın geliştirilmesine yönelik çabalarda bulunmaktadır. 1996 yılındaki WB ve IMF yıllık toplantısında da yolsuzluk ve yönetişim kalitesi konuları üye ülkelerin odaklanması gerektiği konular olarak duyurulmuştur. Asya krizi de bu vurgunun itici gücü olmuştur. Çünkü krizin gerekçesinin hükümet politika ve faaliyetlerinde saydamlığın olmaması gösterilmiştir. Bu gelişmeler 1998 yılında IMF tarafından Mali Saydamlık İyi Uygulamalar Tüzüğü (the Code of Good Practises on Fiscal Transparency)’nın kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (Petrie, 2003:3). Tüzüğün gözden geçirilmiş hali 2001 ve 2007 yıllarında yayınlanmıştır.

Mali saydamlığı sağlamada ve geliştirmede tavsiye niteliğinde olan bu tüzük ile mali saydamlığın nasıl sağlanacağı ortaya koyulmuştur. Tüzüğün yayınlanması ile ülkelerin mali saydamlık değerlendirmeleri yapılmış ve Mali Saydamlık Standart ve Tüzüklerin Gözetim Raporları (Reports on Observance of Standarts and Codes-ROSCs) adı altında sonuçlar ortaya koyulmuştur. Bu raporlarda ülkelerin mali saydamlığı sağlamada ne düzeyde oldukları standartlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. IMF 1999’dan bu yana 94 ülkeye ilişkin 111 ROSCs değerlendirmesi yayınlamıştır (www.imf.org).

Tüzük mali saydamlığı; rol ve sorumluluklarda açıklık, bütçe sürecinde açıklık, mali bilgilerin açıklığı ve istatistikî veri yayınlamanın bağımsızlığı ve güvenilirliği şeklinde dört boyutta oluşturduğu standartlar ile tanımlamaktadır.

Tablo 1: Saydamlık ve Mali Performans İlişkisi

Yazar/lar	Örneklem	Yöntem	Bulgu
Von Hagen (1992)	8 Avrupa ülkesi	Regresyon analizi	- Bütçe sürecinin yapısal özellikleri açısından incelendiğinde mali saydamlık ile mali disiplin (düşük açık ve borç) anlamlı ve pozitif bir ilişki söz konusudur. - Uzun dönemli mali kısıt açısından bakıldığında mali saydamlık ile mali disiplin (düşük açık ve borç) arasında anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.
Alesina, Hausmann, Hommes ve Stein (1996)	20 Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri	Regresyon Analizi	Bütçe kurumları endeksi ile birincil açık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki söz konusudur.
Alt ve Lassen (2003)	19 OECD ülkesi	Çoklu regresyon analizi	- Daha yüksek mali saydamlık seviyesi daha az borç veya harcama ile ilişkilidir. - Mali saydamlık ile kamu açığı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Baldrich (2005)	45 ülke	Regresyon analizi	- Mali saydamlık ile kişi başı gelir arasında güçlü ve pozitif bir ilişki söz konusudur.
Bellver ve Kaufmann (2005)	194 ülke	Regresyon analizi	- Mali saydamlık ile kişi başı gelir arasında pozitif bir ilişki söz konusudur.
Hameed (2005)	57 ülke	Regresyon analizi	- Mali saydamlık daha yüksek kredi derecesi ile ve mali disiplin ile ilişkilidir.
Alt ve Lassen (2006)	19 OECD Ülkesi	İki ve üç aşamalı EKK	- Mali saydamlık kamu borcu ve açığını azaltmaktadır. Aralarında negatif bir ilişki söz konusudur.
Jarmuzek (2006)	27 eski sosyalist ülke	Regresyon analizi	- Mali saydamlık ve borç stoğu arasında zayıf ve negatif bir ilişki vardır.
Bastida ve Benito (2007)	OECD ülkeleri ve 30 diğer ülke	Korelasyon analizi Kümeleme analizi	- Mali saydamlık ile yolsuzluk arasında negatif bir ilişki söz konusudur. - Mali saydamlık ile kişi başı gelir arasında pozitif bir ilişki söz konusudur.

OECD ise Bütçe Saydamlığı İçin En İyi Uygulamalar (Best Practises for Budget Transparency) adlı rehberi yayınlamıştır. Rehberde bütçe saydamlığına ilişkin standartlar ortaya koyulmaktadır. Rapor, OECD üyesi ülkelerin bütçe saydamlıklarını artırmaları için referans bir kaynak olarak düzenlenmiştir. Rapordaki standartlar üç kısımda açıklanmaktadır. İlk kısımda ülkelerin yayınlaması gerektiği bütçe ve bütçe ile ilgili belgeler yer almaktadır. Bunlar bütçe, bütçe öncesi raporu, aylık rapor, yarıyıl raporu, yılsonu raporu, seçim öncesi rapor ve uzun vade raporu olarak ifade edilmektedir. İkinci kısım iktisadi varsayımlar, vergi harcamaları, mali yükümlülükler ve finansal varlıklar, finansal olmayan varlıklar, çalışanların emekli maaşı yükümlülükleri, şarta bağlı yükümlülükler gibi özel açıklamaları kapsamaktadır. Son kısım ise güvenilirlik, denetim ve hesap verme sorumluluğu ile ilgili olup, muhasebe politikaları, sistemler ve sorumluluk, denetim, kamu ve parlamento denetimi gibi hususlarda standartları açıklamaktadır (OECD, 2002).

Uluslararası kuruluşların yanında bazı sivil toplum kuruluşları da mali saydamlığa yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bunların en önemlisi Uluslararası Bütçe Ortaklığı¹ (International Budget Partnership-IBP) kurumudur.

1 Kurumun Web Sayfası adresi : <http://internationalbudget.org/>

IBP, 1997 yılında Bütçe ve Politika Öncelikleri Merkezi olarak kurulmuştur. Söz konusu kuruluş yoksulluğu azaltmak ve etkin bir hükümet meydana getirmek amacıyla dünya üzerinde çeşitli sivil toplum örgütleri ile işbirliğinde bulunarak bütçe analizleri yapmaktadır ve yoksulluk ile savaşmada en önemli araç olarak bütçeleri görmektedir. Kuruluşun amacı toplumdaki fakir ve düşük gelirli kimselerin taleplerini cevaplandıracak devlet bütçelerinin oluşturulması amacıyla bütçe sistemlerinin saydam ve hesap verilebilir olmasını sağlamaktır (<http://international-budget.org/who-we-are/>). Genel olarak kuruluş vatandaşların hükümet bütçelerini değerlendirebilecekleri bilgiye ulaştırma amacını taşımaktadır.

IBP 2006 yılından itibaren dünya genelinde yaklaşık 100 ülkeye ilişkin 2 yılda bir olmak üzere Açık Bütçe Endeksi (Open Budget Index-OBİ) yayınlamaktadır. Söz konusu endeks, bütçe süreçlerinin çeşitli aşamalarında hükümet tarafından kamuoyuna duyurulması gereken çeşitli bütçe dokümanlarının kapsamı ve ulaşılabilirliğine ilişkin sorulara verilen yanıtların basit ortalaması ile hesaplanmaktadır. Söz konusu dokümanlara ilişkin bilgi Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Kamuoyuna Duyurulması Gereken Belgeler

Bütçe Süreci Aşaması	Belge	Açıklama
Hazırlık	Bütçe Öncesi Rapor	Bütçenin hazırlanmasında dikkate alınması gereken varsayımları içerir.
	Yürütmenin Bütçe Teklifi	Hükümetin politika önceliklerine ve harcamacı birimler (bakanlıklar)’in bütçelerine ilişkin detaylı planları içerir.
Onaylama	Onaylanan Bütçe	Yasama tarafından onaylanmış ve hükümete gelir toplama, harcama yapma yetkisi verilen yasalaşmış bütçelerdir.
Uygulama	Yıl İçi Raporlar	Genelde aylık veya üçer aylık olmak üzere gerçekleşen gelir, gider, borç bilgilerini içeren raporlardır.
	Yarıyıl Raporu	İlk altı aya ilişkin gerçekleşen gelir, gider, borç bilgilerinin yanında makroekonomik varsayımların tekrar gözden geçirilerek ikinci altı aya ilişkin beklentilerde güncellemeleri içerir.
	Yıl Sonu Raporu	Mali yılsonunda ortaya çıkan kamu hesapları ile birlikte mali yılbaşında planlanan programların ne düzeyde gerçekleştirildiğine ilişkin bilgileri içerir.
	Vatandaş Bütçesi	Bütçe uygulamalarına ilişkin teknik olmayan halkın anlayacağı nitelikte bilgileri içerir.
Denetim	Denetim Raporu	Hükümetin mali performansına ilişkin denetim kuruluşlarınca yapılan denetim sonuçlarının yer aldığı raporlardır.

Kaynak: (IBP, 2012:14)

OBİ değeri 0-100 arasında yer almakta olup, 100’e doğru gidildikçe daha saydam bir yapı ortaya çıkmaktadır. Endeks değerlerine göre ülkeler; 0-20 puan arasında *sınırlı veya bilgi yok*, 21-40 arasında *az bilgiye sahip*, 41-60 arasında *biraz bilgiye sahip*, 61-80 arasında *önemli derecede bilgiye sahip* ve 81-100 arasında *yoğun bilgiye sahip* şeklinde nitelendirilmektedir.

4. Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Bütçe Saydamlığı

Çalışmanın bu kısmında IBP tarafından açık bütçe araştırmasının yapıldığı ve OBİ endeksinin yayınlandığı Karadeniz ve Balkan ülkeleri ele alınarak söz konusu ülkelerde bütçe saydamlığının gelişimi değerlendirilecektir. Bu bağlamda Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Gürcistan, Hırvatistan, Makedonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovenya, Türkiye ve Ukrayna olmak üzere 13 ülke değerlendirilmektedir.

Tablo 3: OBI Değerleri- Karadeniz ve Balkan Ülkeleri

Ülke	OBI-2006	OBI-2008	OBI-2010	OBI-2012	OBI-Ort.
Slovenya	82	74	70	74	75
Rusya	47	58	60	74	59,7
Romanya	66	62	59	47	58,5
Ukrayna	...	55	62	54	57
Bulgaristan	47	57	56	65	56,2
Hırvatistan	42	59	57	61	54,7
Gürcistan	34	53	55	55	49,2
Türkiye	42	43	57	50	48
Sırbistan	...	46	54	39	46,3
Makedonya	...	54	49	35	46
Bosna Hersek	...	44	44	50	46
Azerbaycan	30	37	43	42	38
Arnavutluk	25	37	33	47	35,5
Ortalama-13	46,1	52,2	53,7	53,3	51,5

Kaynak: (IBP, 2012; IBP, 2010; IBP, 2008; IBP, 2006)

Tablo 3’de 13 ülkenin 2006, 2008, 2010 ve 2012 yıllarına ait OBI değerlerinin ortalamasına göre sıralanmış hali sunulmaktadır. Buna göre en iyi performans 75 puan ile Slovenya’ya aitken en düşük performans ise 35,5 puan ile Arnavutluk’a aittir. Genel olarak yıllar içinde 8 ülkenin (Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Gürcistan, Hırvatistan, Rusya, Türkiye) OBI değeri artmışken, 5 ülkenin (Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Ukrayna) OBI değerinde azalma yaşanmıştır. OBI değerleri kıyaslandığında en olumlu gelişme 27 puanlık artış ile Rusya’ya ait iken en olumsuz gelişme ise 19 puanlık düşüş ile Makedonya ve Romanya’ya aittir.

13 ülkenin ortalama OBI değerleri 2006’dan 2010’a kadar artış, 2012’de ise 2010’a göre küçük bir miktar düşüş göstermiştir. Dört yılın ortalama OBI değeri ise 51,5 puan olup bu, ülkelerin genel olarak biraz bilgiye sahip ülkeler sınıfında yer almasına neden olmuştur.

Karadeniz ve Balkan ülkelerinin elde ettikleri OBI değerlerini mukayese edebilmek için bir başka ifade ile resmi daha iyi görebilmek için referans ülkeler olarak değerlendirilebilecek ABD ve Batı Avrupa ülkelerine ait OBI değerleri Tablo 4’de sunulmaktadır. İncelendiğinde, 4 yılın ortalaması dikkate alındığında en iyi performans 87,7 puan ile İngiltere’ye aitken en düşük ortalama ise 59 puan ile İtalya’ya aittir. Söz konusu 9 ülkenin ortalama OBI değeri ise 73, 8 olup bu değer, ülkelerin genelde önemli derecede bilgiye sahip ülkeler sınıfında olduğunu göstermektedir.

13 ülke ile kıyaslandığında 9 ülkeden en düşük performansa sahip olan İtalya’nın puanının 13 ülkedeki en iyi ikinci performansa sahip Rusya ile yaklaşık aynı puanda olduğu görülmektedir. Bu durum iki ülke grubu arasındaki performans farkını açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 4: OBI Değerleri- ABD ve Batı Avrupa Ülkeleri

Ülke	OBI-2006	OBI-2008	OBI-2010	OBI-2012	OBI-Ort.
İngiltere	88	88	87	88	87,7
Fransa	89	87	87	83	86,5
ABD	81	82	82	79	81
İsveç	76	78	83	84	80,2
Norveç	72	80	83	83	79,5
Almanya	-	64	68	71	67,6
İspanya	-	-	63	63	63
Portekiz	-	-	58	62	60
İtalya	-	-	58	60	59
Ortalama-9	81,2	79,8	74,3	74,7	73,8

Kaynak: (IBP, 2012; IBP, 2010; IBP, 2008; IBP,2006)

Ülkelerin elde ettikleri 2012 OBI değerleri çerçevesinde araştırmanın geneline katılan ülkeler arasında kaçınıcı sırada olduklarını Tablo 5’de sunulmaktadır.

Tablo 5: OBI Değerine Göre Ülke Sıralaması-Karadeniz ve Balkan Ülkeleri

Ülke	OBI-2006/59 ülke	OBI-2008/85 ülke	OBI-2010/92 ülke	OBI-2012/98 ülke
Slovenya	5	9	11	10
Rusya	27	22	21	10
Bulgaristan	28	24	31	17
Hırvatistan	32	21	27	22
Gürcistan	42	30	34	33
Ukrayna	...	26	19	35
Türkiye	36	41	29	42
Bosna Hersek	...	40	51	43
Romanya	13	17	23	49
Arnavutluk	49	49	64	52
Azerbaycan	45	50	52	58
Sırbistan	...	38	36	61
Makedonya	...	28	45	68

Kaynak: IBP, <http://survey.internationalbudget.org/#rankings>.

Açık bütçe araştırmalarında en fazla ülke 2012 araştırmasında yer almaktadır ve yıllar itibariyle kapsamın artarak devam ettiği görülmektedir. 13 ülkenin OBI sıralamasında Slovenya'nın hep en üstte yer aldığı görülmektedir. Son 2012 araştırmasında ise en son sırada Makedonya yer almakta olup, söz konusu ülkenin 28. sıradan 68.sıraya düştüğü görülmektedir. Yine Sırbistan'ın da sıralamada altlarda olduğu görülmektedir.

Kıyaslamak bakımından ABD ve Batı Avrupa ülkelerine ilişkin sıralamaya Tablo 6'da yer verilmektedir.

Tablo 6: OBI Değerine Göre Ülke Sıralaması-ABD ve Batı Avrupa Ülkeleri

Ülke	OBI-2006/59 ülke	OBI-2008/85 ülke	OBI-2010/92 ülke	OBI-2012/98 ülke
İngiltere	2	1	1	3
İsveç	8	7	6	4
Norveç	12	6	5	5
Fransa	1	3	4	6
ABD	6	5	7	7
Almanya	...	14	12	13
İspanya	...	...	17	19
Portekiz	...	...	25	21
İtalya	...	...	24	24

Kaynak: IBP, <http://survey.internationalbudget.org/#rankings>.

Tablo 6 incelendiğinde 2012 araştırmasında İngiltere'nin 3. sırada yer aldığı görülmektedirken bunu sırasıyla İsveç, Norveç, Fransa ve ABD takip etmektedir. En son sırada ise İtalya yer almaktadır.

Her iki ülke grubu kıyaslandığında ise 2012 araştırmasında ilk onda; 13 ülke arasından iki ülke (Slovenya, Rusya) bulunmaktayken, 9 ülke arasından beş ülke (İngiltere, İsveç, Norveç, Fransa, ABD) bulunmaktadır. Bunun yanında 13 ülkede en altta yer alan Makedonya'nın sırası 68 iken, 9 ülkedeki en alt sırada bulundan İtalya ise 24. sıradadır.

Bölgesel olarak OBI değerleri ise Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Bölgesel OBI Değerleri

Bölge	OBI-2006	OBI-2008	OBI-2010	OBI-2012	OBI-Ort.
Batı Avrupa ve ABD	81,2	80	74	75	77,5
Karadeniz ve Balkanlar	46,1	52,2	53,7	53,3	51,3
Doğu Avrupa-Orta Asya	49,4	50	52	52	50,8
Güney Asya	45,2	42	48	55	47,5
Doğu Asya-Pasifik	53,6	39	42	39	43,4
Latin Amerika-Karayipler	44	39	43	47	43,2
Sahra Altı Afrika	35	25	28	31	29,7
Orta Doğu-Kuzey Afrika	29	24	23	18	23,5
Ortalama-Dünya	47	42,7	44,2	45,2	44,7

Tablo 7 incelendiğinde en iyi OBI performansı ABD ve Batı Avrupa ülkelerine ait olup bu değer 77,5'tur. 13 ülkenin de içerisinde bulunduğu Doğu Avrupa ve Orta Asya sınıfının yıllar itibarıyla ortalaması 50,8 iken bu sınıftan çekilen 13 ülkenin ortalaması ise 51,3 olup, söz konusu ülkelerin sınıf içerisinde önemli olduğu ifade edilebilir. Dünya ortalaması ile kıyaslandığında 2006 yılından sonra 13 ülkenin ortalama OBI değerinin dünya ortalamasının üzerinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin bulunduğu sınıf olarak Batı Avrupa ve ABD ile kıyaslandığında ise 13 ülkenin ortalama OBI değerinin söz konusu ülkelerin ortalamasının çok altında olduğu görülmektedir. Bu ortalama değerlerin bilgi düzeyleri sıralamasında girdiği sınıflar ele alındığında ise 13 ülke *biraz bilgiye sahip* ülkeler sınıfında, gelişmiş ülkeler ise önemli derecede bilgiye sahip ülkeler sınıfında yer almaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin ortalama değerinin neredeyse *yoğun bilgiye sahip* ülkeler sınıfına gireceği de görülen bir diğer önemli ayrıntıdır.

Ülkelerin elde ettikleri OBI değerlerinin karşılığı olarak hangi sınıfta yer aldıklarına ilişkin bilgi 13 ülke ve ABD ve Batı Avrupa ülkeleri için Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8: OBI Skorlarına Göre Ülkelerin Bilgi Yayınlama Düzeyi

Skor/Açıklama	OBI-2006	OBI-2008	OBI-2010	OBI-2012
0-20/ Sınırlı veya bilgi yok	-	-	-	-
21-40/ Az bilgi	Arnavutluk Azerbaycan Gürcistan	Arnavutluk Azerbaycan	Arnavutluk	Sırbistan Makedonya
41-60/ Biraz bilgi	Bulgaristan Hırvatistan Rusya Türkiye	Bosna Hersek Bulgaristan Gürcistan Hırvatistan Makedonya Rusya Sırbistan Türkiye Ukrayna	Azerbaycan Bosna Hersek Bulgaristan Gürcistan Hırvatistan Makedonya Romanya Rusya Sırbistan Türkiye İtalya Portekiz	Arnavutluk Azerbaycan Bosna Hersek Gürcistan Romanya Türkiye Ukrayna İtalya
61-80/ Önemli derecede bilgi	Romanya Norveç İsveç	Romanya Slovenya Almanya Norveç İsveç	Slovenya Ukrayna Almanya İspanya	Bulgaristan Hırvatistan Rusya Slovenya Almanya Portekiz İspanya ABD
81/100 Yoğun bilgi	Slovenya Fransa İngiltere ABD	Fransa İngiltere ABD	Fransa Norveç İsveç İngiltere ABD	Fransa Norveç İsveç İngiltere

Kaynak: IBP, <http://survey.internationalbudget.org>

Tablo 8 incelendiğinde 13 ülkenin daha çok *biraz bilgiye sahip* olan ülkeler kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Slovenya'nın 2006'da *yoğun bilgi* sınıfında olduğu sonraki yıllarda ise bir alt sınıf olan önemli derecede bilgi sınıfına düştüğü ve bu sınıfta devam ettiği görülmektedir. Batı Avrupa ülkeleri ve ABD'nin ise daha çok yoğun bilgi sınıfında yer aldığı görülmektedir.

Ülkelerin kamuoyuna duyurması gerektiği çeşitli belgeler söz konusudur (Tablo 2'de sunulmaktadır). Son iki araştırmada söz konusu belgelerin 13 ülke arasında yayınlanma durumunu gösteren bilgiler ise Tablo 9'da sunulmaktadır. Söz konusu belgelere ilişkin araştırmada oluşturulmuş bir belgenin zamanında engelsiz olarak kamuoyuna duyurulması dikkate alınmaktadır. Belgenin oluşturulmuş olması ancak sadece kurum içi yayınlanması o belgenin kamuoyuna duyurulmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 9: Bütçe Belgeleri Yayınlanmasında Değişim

Belge	Yıllar	Yayınlayan Ülke Sayısı	2012'de hangileri yayınlamaya başladı?	2012'de hangileri yayınlamayı bıraktı?
Bütçe Öncesi Rapor	2010	9	Arnavutluk, Romanya	Sırbistan, Türkiye
	2012	9		
Yürütmenin Bütçe Teklifi	2010	13	-	-
	2012	13		
Onaylanan Bütçe	2010	13	-	-
	2012	13		
Yıl İçi Raporlar	2010	10	Bulgaristan	Gürcistan
	2012	10		
Yarıyıl Raporu	2010	3	Bulgaristan, Romanya, Sırbistan	Azerbaycan, Makedonya
	2012	4		
Yıl Sonu Raporu	2010	12	-	Arnavutluk, Gürcistan
	2012	10		
Vatandaş Bütçesi	2010	0	-	-
	2012	0		
Denetim Raporu	2010	11	Bulgaristan, Sırbistan	-
	2012	13		

Kaynak: IBP,2012:26

Tablo 9 incelendiğinde teklif ve onaylanmış bütçe belgelerinin her ülkede kamuoyuna duyurulduğu görülmektedir. Yıllar itibarıyla denetim raporlarına ilişkin bilginin duyurulmasında olumlu bir durum görülmekte olup, 2010'da 11 ülke bu bilgileri paylaşıırken bu 2012 araştırmasında 13 ülkeye çıkmıştır. Vatandaş bütçesi ise 13 ülkenin hiçbirisinde uygulanmamaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

IBP tarafından yayınlanan OBI verilerine göre çalışma kapsamında yer alan ülkelerin performansının Slovenya hariç orta düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Bilgi yayınlama düzeyleri dikkate alındığında ülkeler genelde *biraz bilgiye sahip ülkeler* sınıfında yer almaktadır. Ülkeler arasında özellikle Slovenya'nın performansı önemli görülmektedir. Söz konusu ülkenin OBI performansı diğer ülkelere göre daha yüksektir. 13 ülkenin OBI değeri

lerinin ortalaması dikkate alındığında ise yıllar içerisinde performanslarının arttığı görülmektedir. Bu olumlu bir sonuç olsa da gelişmiş ülkelerin elde ettikleri değerler dikkate alındığında performans artışının daha fazla olması gerekmektedir.

Açık bütçe araştırmaları çerçevesinde daha iyi OBI performansları için ülkelere önerilen konular arasında önem taşıyanlar kısaca aşağıda yer almaktadır.

Bütçe süreçlerinde etkin vatandaş katılımını sağlamak ve yasama ile yüksek denetim kurumlarının faaliyetleri değerlendirebilmesi bakımından bütçe dokümanlarının kapsamı genişletilmelidir.

Bütçe kapsamının genişletilmesinin yanında bütçe içeriğinin anlaşılır olması da gerekmektedir. Özellikle bireylerin devlet bütçelerini izleyebilmesi açısından vatandaş bütçesi adı altında bütçe gelişmelerine ilişkin teknik olmayan bilgiler kamuoyuna sunulmalıdır.

Bütçe süreçlerine ilişkin bilgilerin kamuoyuna en kolay olan yöntemlerle duyurulması gerekmektedir. Özellikle internet sayfaları bu noktada ön plana çıkmaktadır. Kurumların bütçelerine ilişkin bilgiler internet sayfalarında güncel, anlaşılabilir, gerçeği yansıtan ve detaylı olarak sunulmalıdır.

Bütçe önceliklerinin belirlenmesinde sivil toplum kuruluşları ile işbirliğine girilmelidir. Halkın önceliklerini en iyi şekilde ortaya koyan bütçelerin hazırlanması bakımından halkın veya organize hali olan sivil toplum kuruluşlarının bütçe sürecine katılımı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Albalade del Sol, D. (2013). The institutional, economic and social determinants of local government transparency. *Journal of Economic Policy Reform*, 16(1), 90-107.
- Alesina, A. & Perotti, R. (1996). Fiscal discipline and the budget process. *The American Economic Review*. 86(2), 401-407.
- Alesina, A., Hausmann R., Hommes R., Stein E. (1996). Budget institutions and fiscal performance in Latin America. *NBER Working Papers*. No 5586.
- Alt, J. E. & Lassen, D.D. (2006). Fiscal transparency, political parties and debt in OECD countries. *European Economic Review*. 50, 1403-1439.
- Alt, J.E., Lessen D.D., Skilling D. (2002). Fiscal transparency, gubernatorial approval And the scale of government: Evidence from the states. *State Politics&Policy Quarterly*, 2(3), 230-250.
- Alt, J.E., ve Lassen D.D. (2003). Fiscal transparency and fiscal policy outcomes in OECD countries. *Economic Policy Research Unit Working Papers*.
- Atiyas, İ. & Sayın Ş. (2000). Devletin mali ve performans saydamlığı. İçinde Atiyas, İ. & Sayın Ş. (ed.), *Devlet reformu: kamu maliyesinde saydamlık* (ss. 27-43), İstanbul: TESEV Yayınları.
- Baldrich, J. (2005). *Fiscal transparency and economic performance*. Erişim Tarihi: 07.04.2013, <http://www.aaep.org.ar/anales/works/works2005/baldrich.pdf>
- Bastida, F. & Benito B. (2007). Central government budget practices and transparency: an international comparison. *Public Administration*, 85(3), 667-716.
- Bellver, A. & Kaufmann, D. (2005). Transparenting transparency' initial empirics and policy applications. Erişim Tarihi: 7.04.2013, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=808664.
- Benito, B. & Bastida F. (2009). Budget transparency, fiscal performance and political turnout: an international approach. *Public Administration Review*. 69(3), 403-417.
- Brito, J. & Perrault D. (2009). Transparency and performance in government. *Mercatus Center Working Papers*. 09/38.
- Eken, M. (2005). *Yönetimde şeffaflık*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Ferejohn, J. (1999). Accountability and authority: toward a model of political accountability. In Adam Przeworski, Susan C. Stokes ve Bernard Manin (eds.), *Democracy, accountability and represent* (pp.131-152), Cambridge University Press.
- Fu, H. J. (2006). Effects of Financial Information Transparency on Investor Behavior in Taiwan Stock Market. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Lynn University.
- Genç, N. (2010). Yeni kamu hizmeti yaklaşımı. *Türk İdare Dergisi*. 466-145.
- Groenendijk, N. (1997). A principal-agent model of corruption. *Crime, Law & Social Change*. 27, 207-229.

- Güvel, E. A. & Ata, A. Y. (2009). Yolsuzluk olgusunun ortaya çıkmasında asimetrik bilginin rolü: teorik bir bakış açısı. *Sosyo Ekonomi*. 2009-1, 167-189.
- Hameed, Farhan (2005); "Fiscal transparency and economic outcomes" IMF Working Papers, No. 225.
- IBP (2006, 2008, 2010, 2012). *Open budget survey reports*. Erişim Tarihi: 11.08.2014, <http://internationalbudget.org/what-we-do/open-budget-survey/full-report/>
- IMF, (2007). *Manual on fiscal transparency*. Washington D.C., USA.
- Jarmuzek, M. 2006. *Does fiscal transparency matter? the evidence from transition economies*. Erişim Tarihi: 10.08.2014: https://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/rrc/RRCV_77_paper_03.pdf
- Jarmuzek, M., Polgar E.K., Matousek R., Hölscher J. (2006). Fiscal transparency in transition economies. *Center for Social and Economic Research, Studies & Analyses*. 328.
- Kaufmann, D. (2002, April). Transparency, incentives and prevention (TIP) for corruption control and good governance. *Qinghua University-Carnegie Conference on Economic Reform and Good Governance: Fighting Corruption in Transition Economies*, Beijing.
- Khagram, S., Fung, A., Renzio P. (2013). Overview and synthesis: The political economy of fiscal transparency, participation, and accountability around the world. in khagram, S., Fung, A., Renzio P (eds.), *Open budgets: the political economy of transparency, participation, and accountability*. (pp. 1-50). Washington: Brookings Institution Press.
- Kopits, G. & Craig J. (1998). *Transparency in government operations*. IMF Occasional Papers, 158.
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 110 (3), 681-712.
- Meijer, A. (2013, Ekim). *The history of transparency: Analyzing the long-term socio-political construction of transparency in the Netherlands*. International Conference on Transparency Research, Paris.
- Mitchell, R.B. (1998). Sources of transparency: Information systems in international regimes. *International Studies Quarterly*. 42(1), 109-130.
- OECD, (2002). *OECD best practises for budget transparency*. Erişim Tarihi: 10.08.2014: <http://www.oecd.org/gov/budgeting/Best%20Practices%20Budget%20Transparency%20-%20complete%20with%20cover%20page.pdf>.
- Petrie, M. (2003). Promoting fiscal transparency: the complementary roles of the IMF, Financial Markets, and Civil Society. *IMF Working Paper*. WP/03/199.
- Phillips, L.& Stewart, M. (2008). Defining fiscal transparency: Transnational norms, domestic laws and the politics of budget accountability. CLPE Research Paper 4(7).
- Piotrowski, S. J. & Van Ryzin G.G. (2007). Citizen attitudes toward transparency in local government. *The American Review of Public Administration*, 37(3), 306-323.
- Poterba, J. & Von Hagen J. (1999). Introduction to fiscal institutions and fiscal performance, In Poterba, J & Von Hagen, J. (eds.), *Fiscal Institutions and Fiscal Performance* pp. 1-12. University of Chicago Press.
- Stiglitz, J. (1999). On liberty, the right to know, and public discourse: The role of transparency in public life. Erişim Tarihi: 11.08.2014, <http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/On-Liberty-the-Right-to-Know-and-Public-Discourse-The-Role-of-Transparency-in-Public-Life.pdf>
- Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: causes, consequences, scopes and cures. *IMF Working Paper*, 98/63.
- Vishwanath, T. & Kaufmann, D. (2001). Toward transparency: New approaches and their application to financial markets. *The World Bank Research Observer*. 16 (1), 41-57.
- Von Hagen, J. (1992). Budgeting procedures and fiscal performance in the European communities. *The Commission of European Communities Economic Papers*, 96.

Türkiye’de Hanehalkı Gelirinin Mikroekonomik Belirleyicileri

Microeconomic Determinants of Household Income in Turkey

Öğr. Gör. Ömer LİMANLI

Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin, Türkiye, omerlimanli@artvin.edu.tr

Prof. Dr. Rahmi YAMAK*

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye, yamak@ktu.edu.tr

Özet

Bu çalışmada 2009 yılına ait Türkiye için hanehalkı gelir fonksiyonu tahmin edilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2006 yılından itibaren topladığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Bu sayede Türkiye’deki hanehalkı özellikleri ile bireylerin özelliklerinin hanehalkı geliri üstündeki etkisi tespit edilebilecektir. Tahmin sonucunda hanehalkı liderinin, eğitimin, bireylerin istihdam tipinin, çalışılan sektörün, sağlık durumunun ve hanehalkı yapısının önemli belirleyiciler olduğu tespit edilmiştir. Bu değişkenleri etkileyen politikalar üretilerek Türkiye’deki gelir eşitsizliği üzerinde iyileştirici müdahaleler uygulanabilir.

Anahtar Sözcükler: Hanehalkı, Gelir, Gelir Eşitsizliği

Abstract

In this study, Turkey’s household income function in 2009 is estimated. Income and Living Conditions Research micro dataset that collected by Turkish Statistics Institute since 2006 is used. By doing so, the effect of household and individual characteristics on household income will be determined. According to the estimation results, the important determinants are defined as household leader, education, individual employment type, working sector, health condition and household structure. By formulating some policies which will have effects on these variables, reformative interferences could be applied on Turkey’s income inequality.

Keywords: Household, Income, Income Inequality

1. Giriş

En küçük ekonomik birim olarak görülebilecek hanehalkı, aynı hanede yaşayan kişiler olarak tanımlanabilir. Tanımdan anlaşıldığı üzere hanehalkını oluşturan bireyler arasında bir kan bağıının bulunması zorunlu değildir. Ayrıca, hanehalkı tek bir kişiden de oluşabilir. Hanehalklarıyla ilgili araştırmalar, hanehalklarının bu özelliğı nedeniyle, sadece “aile” araştırmalarından ayrılmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada sadece aralarında bir aile ilişkisi olan haneler ele alınmamış, bir hanede yaşayan herkes dikkate alınmıştır. Böylece, tek kişilik ve aralarında kan bağı olmayan ama aynı haneyi paylaşp ortak kararlar alan hanelerin toplam örneklem içine alınmış ve etkileri sonuçlara dâhil edilebilmiştir. Yine de, hanehalklarının genellikle aile formunda olduğu genel kabul gören bir gerçektir.

Hanehalkı, en küçük ekonomik birim olarak içerisinde alınan kararlar neticesinde genel sosyoekonomik politikalara yön verme özelliğine sahiptir. Hane içindeki iş bölüşümü, çocuk sayısı, çocukların cinsiyeti (ki kadın işgücü

* Sorumlu Yazar

arzını etkileme özelliğine sahiptir (Angrist & Evans, 1998)), hanehalkı yapısındaki özellikler bireylerin davranışlarını etkilemektedir. İnsanın neredeyse her davranışının ekonomik bir sonucu olduğu düşünülürse, bu davranış değişikliklerinin sonuçlarını ve bu davranış değişimlerini yönlendirmek amacıyla hanehalkı araştırmaları hayati öneme sahiptir. Hanehalkı üyelerinin davranışlarının ve hanehalkı yapısının, hanehalkına gelen toplam geliri etkilediği bir gerçek iken hanehalkları arasındaki gelir dağılımı ve gelir eşitsizliği davranış ve yapı farklılığının en önemli sonucudur. En önemli olandır çünkü hanehalkı üyeleri çoğu kez aile yapısında olduğundan aileye gelecek olan gelir bir sonraki neslin gelir yapısını etkilemekte bu da nesiller arası gelir dağılımı hareketini önemli derecede etkilemektedir (Blanden vd., 2013). Bunun sonucunda nesiller arasında sadece maddi varlıklar miras olarak bırakılmamakta, eşitsizlik ve yoksulluk da mirasın bir parçası olmaktadır. Her ne kadar şu ana kadar sadece gelir eşitsizliği ya da gelir dağılımından bahsedilse ve bu çalışmada sadece hanehalkı gelir fonksiyonu tahmini yapıp onun üzerinden gelir eşitsizliğiyle ilgili tartışmaya gidilecekse de eşitsizlik tartışmalarının sadece gelir üzerinden yapılmadığı bilinmelidir. Gelirin yanı sıra kaynak (Dworkin, 1981b); geliri olan kişiler çeşitli sebeplerle ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşamıyor olabilirler, refah; kaynağa ulaşan kişiler bu kaynaklarını refah üretecek şekilde kullanamıyor olabilirler (Arneson, 1989; Dworkin, 1981a), fırsat; bireyler eşit fırsatlara sahip olmadıkça gelir, refah ya da diğer şeyleri edinimlerinden sorumlu tutulamazlar (Rawls, 1999; Roemer, 2000) ya da kapasite; bireyler ancak “yapabilecekleri” ya da “olabilecekleri” kadardır. Bacakları olmayan birine bisiklet verilmesinin bir anlamı yoktur (Sen, 1982; 1993). Eşitlik ve eşitsizlik konusunda “neyin eşitliği” tartışmalarına verilebilecek bu kadar çeşitli cevap varken burada sadece gelire odaklanılacaktır. Bunun pek çok sebebi vardır. Öncelikle, yukarıda bahsedilen “eşitlenecek şeyler”in ölçümü konusunda herhangi bir fikir birliği mevcut değildir. Örneğin, refahın ölçümü iktisadın bir bilim olarak gelişmeye başladığı ilk günlerden beri tartışılmakta ve halen bir çözüm bulunmuş değildir. Benzer şekilde Sen’in kapasite yaklaşımıyla ilgili nelerin kapisete ve fonksiyonlar kümesi içine dâhil edilmesi gerektiği, bunları herkes için aynı olup olamayacağı son derece tartışmalıdır. Ölçüm aracı ve ölçümleri objektif bir şekilde gerçekleştirecek veri eksikliği/yetersizliği nedeniyle eşitsizlik tartışmaların gelir dışında kalan kısımları ampirik uygulamalarda çok fazla görülmemektedir.¹ Her ne kadar gelir tek başına bireyin ya da hanehalkının refahını göstermede yeterli bir gösterge olmasa da genel olarak bireylere kaynaklara ulaşım ve bu kaynakları faydaya dönüştürme imkânı verdiğinden burada sadece gelir eşitsizliğinden bahsedilecektir. Konuyla ilgili tartışmalar genellikle bireysel gelir dağılımı ekseninde ele alınmaktadır. Hanehalkı kapsamındaki analiz, bizlere, gelir dağılımının sadece bireylerin kendi özelliklerinden etkilenmediğini, aynı zamanda içinde bulundukları topluluktan da (burada hanehalkı) etkilendiğini göstermektedir.

Çalışma izleyen şekilde devam etmektedir. 2. Kısımda hanehalkı gelirin belirlenimci üzerinde durulacaktır. 3. Kısımda literatüre, 4. Kısımda yöntem ve veri setine değinilip 5. Kısımda da bulgu ve değerlendirme ile çalışma sonlanacaktır.

2. Hanehalkı Gelirinin Belirleyicileri

Hanehalkı gelirin pek çok bileşeni bulunmaktadır. Burada toplam hanehalkı geliri ele alınacaktır. Bu yüzden öncelikle toplam hanehalkı gelirin bileşenlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Toplam hanehalkı geliri ücret, sermaye, kar, menkul ve garimenkul geliri ve impute edilmiş gelirlerden oluşmaktadır. Bu sayılanlar hanehalkı gelirin temel bileşenleri olarak görülebilir çünkü bu temel bileşenler yanında pek çok gelir kaynağı mevcuttur. Bunlar nafaka, sosyal transferler, aileler arası gelir yardımları gibi gelir türleridir. Toplam geliri oluşturan bu denli çeşitli bileşenin olması, toplam hanehalkı gelirin belirlenimcilerini çeşitlendirmektedir. Burada her bir durum üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmayacak, onun yerine daha genel bir çerçeve çizilecektir. Temel amaç mikroekonomik değişkenlerin toplam hanehalkı geliri üzerindeki etkisini incelemek olduğundan miras, nafaka vb. değişkenlere değinilmeyecektir. Yani amaç, gelirin kaynağının toplam gelir üstündeki etkisini tespit etmek değildir.

Beşeri sermaye teorisi ve üretim teorisinden yola çıkarak hanehalkı gelirin temel belirleyicilerinden bahsedilebilir. Bu yapılırken hanehalkı gelirin belirlenimcileri temel iki kategoriye ayrılacaktır; hanehalkı liderine ait özellikler ve hanehalkına ait özellikler. Bu iki kategorideki özellikler çakışabilir çünkü hanehalkı lideri de hanehalkının özelliklerinin içine dâhil olmaktadır. Hanehalkı liderine ait özellikler içerisinde hanehalkı gelirini etkilen en önemli değişkenlerden biri cinsiyettir. Kadın ve erkek arasındaki ücret ayrımcılığı nedeniyle hanehalkı geliri de

1 Sen’in kapasite yaklaşımıyla ilgili ampirik analiz için bkz. Kuklys (2010).

bu durumdan etkilenmektedir. Bu düşüncenin ardında hanehalkı geliri içerisinde ücretin önemli bir yer tuttuğu yer almaktadır. Gerçekten de, özellikle orta-alt ve alt gelir grupları için düşünüldüğünde hanehalkı liderinin ücreti hanenin tek gelir kaynağı olabilmektedir. Hanehalkı liderinin cinsiyeti yanında medeni durumu da son derece önemli bir değişkendir. Özellikle hanehalkı liderinin genellikle erkek olduğu ve çalışanın yine erkek olduğu hanelerde boşanma, evlenme, eşin ölümü gibi durumlarda kadın gelir kaybına uğramaktadır. Hanehalkı liderinin yaşı da önemli bir belirleyicidir. Buradaki belirleyicilik etkisi zaman boyutunu da barındırmaktadır. Belirli bir yaşa kadar gelir artarken/azalırken belirli bir yaştan sonra azalabilir/artabilir. Bu durum tecrübe etkisi olarak da tanımlanabilir. (Fields, 2003; Cowel & Fiorio, 2011). Bu çalışmada daha fazla hanedeki toplam değişkenlere odaklanılacağından hanehalkı liderine ait özelliklere çok fazla yer verilmemektedir.

Hanehalkı özellikleri olarak hanehalkı gelirin belirleyicilerinden bahsederken hanenin kendisine ait özellikler ile hanehalkı özelliklerinin kişi başına değerleri kullanılacaktır. Burada ilk bahsedilecek değişken hane içinde bireylerin çalışma durumlarıdır. Bu başlık altında ilk akla gelecek iki değişken iş arayanlar ve çalışamaz halde olanlardır. Bir hane için bu oranın artması gelir kaybı ve daha da kötüsü gelir kaybı *süresinin* uzaması anlamına gelebilmektedir. Beşeri sermaye teorisinden bilindiği gibi eğitim gelir yaratma faaliyeti açısından son derece önemlidir. Kişi başına düşen eğitim oranının artması haneye akan gelirin artması anlamına gelebilmektedir. Bir diğer önemli değişken de sağlıktır. Ancak sağlıklı bireyler gelir yaratıcı faaliyetlerde bulunabilirler. Diğer önemli iki faktör hanede yaşayan bireylerin istihdam tipleri ve çalıştıkları sektörler. Biliniyor ki işveren birinin kazancıyla yevmiyeli çalışan birinin kazancı bir olmayacaktır. Bu yüzden kişi başına düşen istihdam tipi oranı hanehalkı gelirini belirlemede önemli değişkendir. Tıpkı bu değişken gibi bireylerin çalıştıkları sektörler de hanehalkı gelirini belirlemede önemlidir. Özellikle mali, sağlık ve kamu sektöründe çalışan birey sayısındaki artış hane gelirini önemli ölçüde arttırmaktadır. Bunun sonucunda da bu bireylerden oluşan hanehalkı geliri artabilir. Hanehalkının yapısıyla ilgili hanehalkı gelirini etkileyen çok önemli üç değişken vardır; bağımlı nüfus oranı, çocuk oranı ve hanehalkı büyüklüğü. Bağımlı nüfus oranı 14 yaşında ve 14 yaşından küçük bireyler ile 65 yaşından büyük bireyler toplamının toplam hane içindeki oranıdır. Genellikle bu yaş grubundaki bireyler işgücü piyasasında bulunmadıklarından bu oranın artması ortalama hanehalkı gelirin düşmesine sebep olmaktadır. Özellikle çocuk işçilerin ve emekli yaşlıların olduğu hanelerde bu düşüş çok şiddetli görülmemektedir. Benzer etkiler çocuk oranı için de geçerlidir. Hanehalkı büyüklüğü ise daha kapsamlıdır. Bu değişkenin içine birlikte yaşayan aileler ve uzun süreli aile yanına taşınanlar bulunabilir. Hanehalkı büyüklüğünün etkisi bu yüzden net değildir. hanehalkı yapısında bahsedildiğinde dikkat edilmesi gereken nokta haneler arasındaki karşılaştırmaların neye göre yapılacağıdır. Basit bir şekilde toplam hanehalkı gelirini hanede yaşayan kişi sayısına bölmek doğru sonuçlar vermeyecektir. Çocuksuz iki yetişkinden oluşan bir hane ile çocuklu tek yetişkinden oluşan bir hane aynı tüketim ağırlığına sahip değildir. Açık ki çocukların tüketimi yetişkinlerin tüketiminden azdır. Bu yüzden daha doğru ölçüm yapabilmek amacıyla *yetişkin denk gelir* yaklaşımı kullanılmalıdır. Bu çalışmada da (ileride ayrıntısı açıklanacaktır) denk eşit gelir yaklaşımı kullanılarak tahminde bulunulmuştur. Haneye ait özellik olarak alt yapı özellikleri hane gelini dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Telefon, internet ve hepsinden önemlisi su sistemi olmayan hanelerin diğer hanelerden geri kalacağı bir gerçektir (Gunatilaka & Chotikapanich, 2009; Naschold, 2009). Yukarıda sayılan değişkenlerin yanında hanenin bulunduğu yer de hanehalkı gelirini etkilemektedir. Buradaki etki komşu etkisi olarak tanımlanabilir. Hanehalkının komşularının hanehalkına belirli konularda (iş bulmak, iş değiştirmek gibi) yardımları göz önüne alınırsa bu etki daha net anlaşılabilir. Benzer durum hanehalkının akrabaları ile de ilgilidir. Burada bu etkileşimin karşılıklı olabileceğini de belirtmekte fayda vardır. Hanehalklarının bulundukları yerler genellikle sosyoekonomik olarak homojen olmaktadır. Bu anlamda düşünüldüğünde komşu/akraba etkisinin tahmin edilenden küçük olacağı düşünülebilir. Buradaki çalışmada kullanılan verilerde bu bilgiler yer almadığından bu etkinin geçerliliği ortaya konamayacaktır.

3. Literatür Taraması

Wan (2004), Çin’in kırsal bölgeleri için 1992-1995 yıllarını kapsayan çalışmasında Box-Cox dönüşümlü, yarı logaritmik ve doğrusal modelleri kullanarak üç tahminde bulunmuştur. Wan (2004)’ın bulgularına göre her bir değişkenin işareti üç tahminde de değişmemiştir. Tahmin sonuçlarına göre bağımlılık oranı gelir üzerinde negatif etkiye sahipken eğitim ve aile büyüklüğünün pozitif etkisi vardır.

Ravallion & Chen (1999), Çin'in kırsal bölgeleri için 1985-1990 yıllarını kapsayan çalışmalarında her yıl için yatay kesit OLS yöntemini kullanarak tahminde bulunmuşlardır. Tahmin sonuçlarına göre hanehalkı büyüklüğünün negatif, kişi başına düşen işgücü ve eğitimin pozitif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Leibbrandt & Woolard (2001), Güney Afrika için 1993 ve 1998 yılları için panel veri yöntemini kullanarak tahminde bulunmuştur. Bulgularına göre hanedeki çocuk, yaşlı, işsiz sayılarının, hanehalkı liderinin kadın olmasının ve hanehalkı liderinin yaşının karesinin gelir olarak ölçülen hane halkı refahı üzerinde negatif etkisi vardır. Hanehalkı liderinin yaşının ve eğitim ise pozitif etkisi bulunmuştur.

Ssewanyana vd. (2004), Uganda için 1992, 1999 ve 2002 yıllarını kapsayan çalışmalarında her yıl için yatay kesit OLS yöntemini kullanarak tahminde bulunmuşlardır. Çalışmalarında bağımlı değişken olarak harcama miktarının logaritmasını kullanmışlardır. Harcama mı, gelir mi tartışması literatürde sıkça tartışılmıştır. Harcamanın da haneye gelen gelir ile sağlandığı varsayılırsa benzer sonuçlara ulaşılabileceği tahmin edilebilir. Bu çalışmada 2002 yılı için hanehalkı liderinin yaşının pozitif, diğer yıllarda da pozitif ama anlamsız etkileri bulunmuştur. İlginç noktalardan biri hanehalkı liderinin cinsiyetinin erkek olmasının negatif ve anlamlı bir etkisi vardır. Genel beklentinin tersi bir durumdur. Yine eğitimin her yıl için pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunurken hanehalkı büyüklüğünün ve daha az yetenek isteyen (tarım, hizmetler, vb.) mesleklerde çalışmanın negatif ve anlamlı etkisi olduğu tahmin edilmiştir.

Wagle (2010), Nepal için 1996 ve 2004 yıllarını kapsayan çalışmasında her yıl için yatay kesit OLS ve 3SLS yöntemlerini kullanarak tahminde bulunmuştur. Her iki tahmin yöntemi de çok küçük değişimler göstererek benzer işaretlerde sonuçlar vermiştir. Wagle'nin bulgularına göre hane büyüklüğü pozitif, hane büyüklüğünün karesi ise negatif ve anlamlı etkiye sahiptir. Benzer ilişki hanehalkı liderinin yaşı için de geçerlidir. Hanehalkı liderinin medeni durumu olan dul ve eşinden ayrılmış değişkenleri beklendiği gibi negatif ve anlamlı etkiye sahiptir. Eğitim de beklendiği gibi her iki yıl için pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir. Hanehalkı liderinin mesleği ile ilgili sonuçlar da beklenen şekildedir. Tarımda çalışan ya da tarımda serbest meslek sahibi olan bireylerin etkileri negatif ve anlamlıyken tarım dışında serbest meslek sahibi olan bireylerin etkileri ise pozitif ve anlamlıdır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan da anlaşılmaktadır ki hanehalkı lideri, eğitim ve meslek/sector hanehalkı gelirini belirlemede önde gelen değişkenlerdir.

4. Yöntem ve Veri Seti

Türkiye'de hanehalkı gelirinin belirleyicilerini tahmin etmek amacıyla Türkiye İstatistik Kurumunun 2006 yılından beri ülke genelini temsil edebilen Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması veri seti kullanılmıştır. Tahmin sadece 2009 yılı için yapılmış ve OLS yöntemi kullanılarak yarı logaritmik denklem tahmin edilmiştir. Toplam örneklem 8,730 haneden oluşmaktadır. Tahmin denklemi eşitlik (1)'de verilmiştir.

$$y = X\beta + u \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de $y = (\ln y_1, \ln y_2, \dots, \ln y_N)'$ logaritması alınmış i . haneye ait yetişkin denk gelir vektörüdür, $i = 1, 2, 3, \dots, N$. X $N \times K$ boyutlu, birinci sütunu 1'lerden oluşan değişken matrisidir. Burada N toplam hane sayısı, K ise toplam değişken sayısını göstermektedir. β $K \times 1$ boyutlu katsayı vektörü, u $K \times 1$ boyutlu hata terimidir. u ortalaması sıfır ve sabit varyanslıdır; $E(u) = 0, Var(u) = \sigma^2$.

Bağımlı değişken olan hanehalkı geliri OECD ölçeği kullanılarak yetişkin denk gelire dönüştürülmüştür. OECD ölçeği eşitlik (2)'de verilmiştir. Bu yapılırken hanedeki birinci yetişkin fert için "1", 14 yaş ve üzerindeki diğer fertler için "5" ve 14 yaşından küçük bireyler için "3" katsayısı kullanılmıştır. Ölçeğe göre getiri katsayısı da 1 olarak alınmıştır. Yani, ölçeğe göre sabit getiri olduğu varsayılmıştır.

$$m_i = (1 + \delta n_i^y + \gamma n_i^c)^\tau \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de m_i ölçeği, n_i^y 14 yaş ve daha büyük i . bireyi ($i \geq 2$), n_i^c 14 yaşından küçük i . bireyi, τ ölçek katsayısını göstermektedir. $0 \leq \delta \leq 1, 0 \leq \gamma \leq 1, 0 \leq \tau \leq 1$. Bulunan ölçeğin hanehalkı gelirine bölünmesiyle yetişkin denk hanehalkı geliri bulunmaktadır; y_i/m_i .

Bağımsız değişken seçiminde hem beşeri sermaye teorisi hem de daha önce yapılan çalışmalar dikkate alınarak hareket edilmiştir. Seçilen bağımsız değişkenler hanehalkı liderine ait değişkenler ve haneye ait değişkenler olarak genel iki başlık altında toplanmıştır. Hanehalkı liderine ait değişkenler de cinsiyet, yaş, medeni durum ve çalışma durumu şeklinde ayrılmıştır. Cinsiyet olarak erkek temel değişken olarak alınıp kadın hanehalkı lideri değişkeni eklenmiştir. Bunun yanında cinsiyet ve medeni durumun birlikte etkisini gösteren etkileşim değişkeni eklenmiştir. Evli bir kadın hanehalkı liderinin boşanmış bir kadın hanehalkı lideriyle durumunun aynı olmayabileceğinden daha önce bahsedilmiştir. Haneye ait değişkenler de hanenin kendisine ait değişkenler ve hanehalkı kompozisyonundan oluşan değişkenler olarak ikiye ayrılabilir. Hanenin kendisine ait özellikler özellikle alt yapı değişkenleri ile yakalanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden telefon, internet ve su değişkenleri kullanılmıştır. Hanehalkı büyüklüğü dışındaki hanehalkı kompozisyonun özelliklerini gösteren eğitim, sağlık durumu, çalışılan sektör, istihdam tipi gibi tüm değişkenler kişi başına değişkenlerdir. Bu değişkenler için sadece hanehalkı liderini ele almayıp, hane-deki herkesin etkisi yakalanmaya çalışılmıştır. Çocuk oranı değişkeni 18 yaşından küçük bireylerin sayısından gidilmiştir. Bilindiği üzere 18 yaşından küçük olanlar çocuk olarak kabul edilmektedir. Aşağıda tüm değişkenlerin betimleyici istatistiklerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

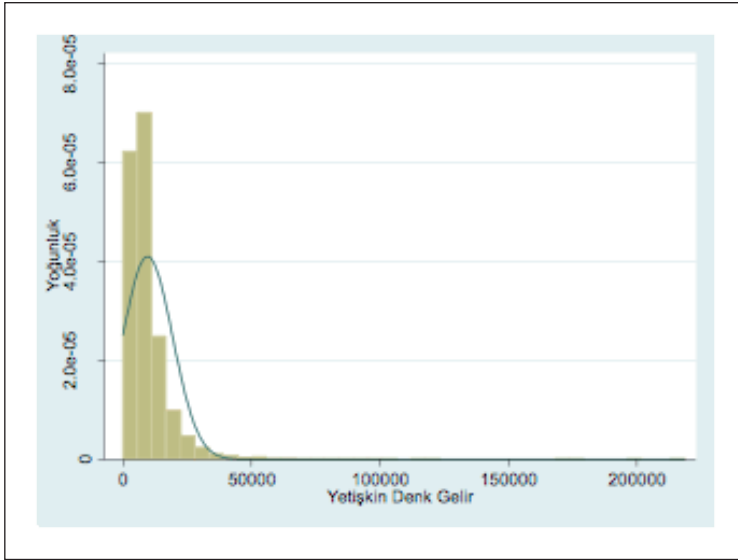
	n	Ort.	Standart Sapma	Min.	Maks.
Gelir	8730	9,661.37	9,715.5	29.02	218,651.7
Hanehalkı Liderine Ait Değişkenler					
Kadın	8730	0.14	0.35	0	1
Yaş	8730	48.37	14.82	17	94
Yaş ²	8730	2560.35	1540.09	289	8836
Evli	8730	0.84	0.35	0	1
Eşi Öldü	8730	0.09	0.29	0	1
Boşandı	8730	0.02	0.15	0	1
Kadın – Evli	8730	0.04	0.21	0	1
Kadın – Eşi Öldü	8730	0.07	0.26	0	1
Kadın – Boşandı	8730	0.01	0.12	0	1
Çalışma Durumu					
Part-time çalışan	8730	0.04	0.20	0	1
İş arıyor	8730	0.04	0.21	0	1
Emekli	8730	0.16	0.36	0	1
Çalışamaz Halde	8730	0.06	0.24	0	1
Haneye Ait Değişkenler					
Telefon					
Hayır (Maddi)	8730	0.18	0.38	0	1
Hayır (Diğer)	8730	0.17	0.37	0	1
İnternet					
Hayır (Maddi)	8730	0.36	0.48	0	1
Hayır (Diğer)	8730	0.39	0.48	0	1
Su					
Hayır	8730	0.03	0.17	0	1

Hane Büyüklüğü	8730	4.06	2.15	1	22
Hane Büyüklüğü ²	8730	21.19	26.68	1	484
Bağımlılık Oranı	8730	0.33	0.28	0	1
Çocuk Oranı	8730	0.28	0.24	0	1
İşsiz Oranı	8730	0.04	0.13	0	1
Çalışma Yaş Oranı	8730	0.66	0.28	0	1
Kişi Başına Sağlık Durumu					
Çok iyi	8730	0.11	0.24	0	1
İyi	8730	0.50	0.37	0	1
Kötü	8730	0.13	0.25	0	1
Çok Kötü	8730	0.02	0.10	0	1
Kişi Başına Eğitim					
Okuma Bilmeyen	8730	0.13	0.25	0	1
Diplomasız	8730	0.07	0.18	0	1
İlkokul	8730	0.38	0.34	0	1
Genel Lise	8730	0.09	0.20	0	1
Meslek Lisesi	8730	0.07	0.18	0	1
Üniversite	8730	0.09	0.23	0	1
Kişi Başına İstihdam Şekli					
Ücretli	8730	0.21	0.28	0	1
Yevmiyeli	8730	0.04	0.13	0	1
İşveren	8730	0.02	0.09	0	1
Kendi Hesabına	8730	0.10	0.18	0	1
Kişi Başına Çalışılan Sektör					
Tarım	8730	0.13	0.28	0	1
İmalat	8730	0.07	0.17	0	1
Elektrik vb.	8730	0.00	0.02	2	0.67
Toptan	8730	0.06	0.16	0	1
Ulaştırma	8730	0.02	0.09	0	1
Mali	8730	0.00	0.05	0	1
Kamu/Yönetim	8730	0.02	0.10	0	1
Sağlık	8730	0.01	0.08	0	1

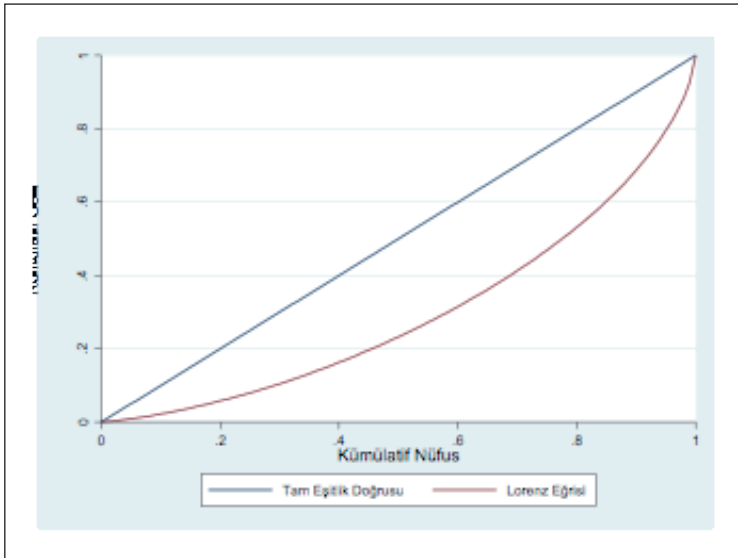
Kaynak: TÜİK

Tablo 1’de verilen tanımlayıcı istatistiklerde yer alan gelir değişkeni yetişkin denk gelirdir. Özellikle minimum ve maksimum değerlerine bakıldığından iki uç arasındaki fark dikkat çekicidir. Yetişkin denk gelirin nasıl dağıldığını anlamak amacıyla histogram ve Lorenz eğrilerine ait grafiklere yer verilecektir. Şekil 1’de yetişkin denk gelire ait

histogram verilmiştir. Gelir eşitsizliğinin varlığı durumunda sıklıkla görüldüğü gibi burada da gerek histogram gerekse normal dağılım eğrisi sola çarpık şekildedir. Bu açıkça göstermektedir ki hanehalklarının çok büyük bir kısmı düşük gelir düzeylerinde yoğunlaşmaktadır. Histogram-normal dağılım eğrisi yanında gelir dağılımı hakkında iyi bilgi veren bir diğer eğri Lorenz eğrisidir. Lorenz eğrisi kümülatif gelir paylarının kümülatif nüfus paylarına karşı grafiğidir. Lorenz eğrisinin 45° açı yapan köşegene yaklaşması eşitsizliğin azaldığını, uzaklaşması ise arttığını göstermektedir. Köşegen durumunda tam eşitsiz söz konusudur. Aksi durumda ise Lorenz eğrisi eksenler üzerinde ilerlemekte ve tam eşitsizlik söz konusudur. Lorenz eğrisi Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 1: Yetişkin Denk Gelirin Histogram Grafiği ve Normal Yoğunluk Eğrisi

Şekil 2: Lorenz Eğrisi

Hem Şekil 1, hem de Şekil 2 elimizde verilerle ilgili eşitsiz bir gelir dağılımı olduğunu söylemektedir. Fakat, bu eşitsizliğin ne kadar olduğunu ya da ne kadar şiddetli olduğunu söylememektedir. Daha net yorum yapabilmek için gelir eşitsizliği endeksleri kullanılacaktır. Bunun için Gini ve Atkinson kullanılacaktır. Gini endeksi eşitlik (3)’te, Atkinson endeksi eşitlik (4)’te verilmektedir.

$$G = \frac{2 \sum_{i=1}^n i y_i}{n \sum_{i=1}^n y_i} - \frac{N+1}{N} \quad (3)$$

Gini endeksi 0 ile 1 arasında değerler almaktadır, $0 \leq G \leq 1$. y_i , i . hanenin gelirini göstermektedir ve azalmayacak şekilde sıralanmaktadır, $i=1,2,3,\dots,N$, $y_i \leq y_{i+1}$. Endeksin sıfır olması durumunda mutlak eşitlikten, 1 olması durumunda ise mutlak eşitsizlikten bahsedilmektedir. Gini endeksi özellikle gelir dağılımının orta kesimindeki değişimlere karşı duyarlıdır. Bu yüzden refah değişimini çok fazla yansıtmadı konusunda eleştirilmektedir (Sen & Foster, 1997). Gelir dağılımının diğer kesimlerine karşı da duyarlı olan ve sosyal refah fonksiyonundan türetilen bir endeks olan Atkinson (1970) endeksi eşitlik (4)'te verilmektedir.

$$A_\epsilon = \begin{cases} 1 - \frac{1}{\mu} \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N y_i^{1-\epsilon} \right)^{\frac{1}{1-\epsilon}}, & \epsilon > 0 \text{ ve } \epsilon \neq 1 \\ 1 - \frac{1}{\mu} \left(\prod_{i=1}^N y_i \right)^{\frac{1}{N}}, & \epsilon = 1 \end{cases} \quad (4)$$

Eşitlik (4)'te y_i , i . hanenin gelirini göstermektedir ve azalmayacak şekilde sıralanmaktadır, $i=1,2,3,\dots,N$, $y_i \leq y_{i+1}$. ϵ ise eşitsizlik duyarlılık parametresidir. Bu değerin artması delir dağılımının alt kesimlerine daha hassas olunması anlamına gelirken, azalması üst gelir grubuna daha hassas olunması anlamına gelmektedir. Literatürde genellikle 0.5, 1 ve 2 değerleri alınmaktadır². Bu endekslerin yanında dağılım paylarının birbirlerine oranları da kullanılabilir. Tablo 2 tüm bu değerleri vermektedir.

Tablo 2: Gelir Eşitsizliği Endeks Sonuçları

A(0.5)	A(1)	A(2)	Gini
0.13	0.24	0.43	0.40
P90/P10	P90/P50	P75/P25	P75/P50
6.24	2.47	2.52	1.55

5. Bulgular ve Değerlendirme

Tahmin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. 5 model tahmin edilmiştir. Bunun nedeni bazı değişkenler arasındaki tam (bağımlılık oranı – çalışma yaşındaki nüfus oranı) ya da yüksek korelasyon (hanehalkı büyüklüğü – hanehalkı büyüklüğü², yaş – yaş²) bulunmasıdır. Çoklu doğrusal bağlantı katsayı tahminini etkilemeye de varsayımların kontrolü açısından dikkate alınmıştır. Tablonun altında değişen varyans ve fonksiyonel yapı testleri bulunmaktadır. Her bir model için iki test de beklentiyi karşılamaktadır. Genel olarak tahmin sonuçlarının beklenen yönde olduğu söylenebilir. Sadece birkaç değişkenle ilgili açıklamaya gidilecektir.

Tablo 3: Hanehalkı Gelir Fonksiyonu Tahmin Sonucu

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Hanehalkı Liderine Ait Değişkenler					
Kadın	-0.07 (-1.11)	-0.07 (-1.11)	-0.05 (-0.86)	-0.06 (-1.00)	-0.07 (-1.11)
Yaş	0.01*** (6.13)	0.01*** (6.13)	0.00*** (7.96)	0.01*** (5.91)	0.01*** (6.13)
Yaş ²	-0.00*** (-4.50)	-0.00*** (-4.50)		-0.00*** (-4.29)	-0.00*** (-4.50)
Evli	-0.04	-0.04	-0.02	-0.05	-0.04

² Atkinson endeksiyle ilgili teorik tartışma için bkz. Cowel (2011)

Tablo 3 devam

	(-1.21)	(-1.21)	(-0.67)	(-1.31)	(-1.21)
Eşi Öldü	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00
	(0.18)	(0.18)	(0.25)	(0.16)	(0.18)
Boşandı	0.16*	0.16*	0.20**	0.16**	0.16*
	(2.50)	(2.50)	(3.14)	(2.60)	(2.50)
Kadın – Evli	0.12	0.12	0.09	0.12	0.12
	(1.83)	(1.83)	(1.40)	(1.75)	(1.83)
Kadın – Eşi Öldü	0.13	0.13	0.14	0.13	0.13
	(1.83)	(1.83)	(1.93)	(1.82)	(1.83)
Kadın – Boşandı	-0.16	-0.16	-0.18*	-0.17	-0.16
	(-1.78)	(-1.78)	(-1.99)	(-1.85)	(-1.78)
Çalışma Durumu					
Part-time çalışan	-0.08***	-0.08***	-0.08***	-0.08***	-0.08***
	(-3.30)	(-3.30)	(-3.31)	(-3.31)	(-3.30)
İş arıyor	-0.06	-0.06	-0.05	-0.05	-0.06
	(-1.80)	(-1.80)	(-1.71)	(-1.72)	(-1.80)
Emekli	0.11***	0.11***	0.11***	0.11***	0.11***
	(5.93)	(5.93)	(5.67)	(5.91)	(5.93)
Çalışamaz Halde	-0.21***	-0.21***	-0.23***	-0.21***	-0.21***
	(-8.39)	(-8.39)	(-9.13)	(-8.39)	(-8.39)
Haneye Ait Değişkenler					
Telefon					
Hayır (Maddi)	-0.26***	-0.26***	-0.26***	-0.26***	-0.26***
	(-16.12)	(-16.12)	(-16.32)	(-16.08)	(-16.12)
Hayır (Diğer)	-0.15***	-0.15***	-0.15***	-0.14***	-0.15***
	(-9.60)	(-9.60)	(-10.20)	(-9.52)	(-9.60)
İnternet					
Hayır (Maddi)	-0.28***	-0.28***	-0.28***	-0.28***	-0.28***
	(-17.26)	(-17.26)	(-17.47)	(-17.21)	(-17.26)
Hayır (Diğer)	-0.12***	-0.12***	-0.12***	-0.11***	-0.12***
	(-7.71)	(-7.71)	(-7.82)	(-7.53)	(-7.71)
Su					
Hayır	-0.12***	-0.12***	-0.12***	-0.12***	-0.12***
	(-3.94)	(-3.94)	(-3.87)	(-3.84)	(-3.94)
Hane Büyüklüğü	-0.06***	-0.06***	-0.04***	-0.04***	-0.06***
	(-7.10)	(-7.10)	(-12.68)	(-13.11)	(-7.10)
Hane Büyüklüğü ²	0.00*	0.00*			0.00*
	(2.36)	(2.36)			(2.36)
Bağımlılık Oranı	0.07**				

Tablo 3 devam

	(3.02)				
Çocuk Oranı	-0.55***	-0.55***	-0.54***	-0.58***	-0.55***
	(-14.41)	(-14.41)	(-15.16)	(-15.76)	(-14.41)
İşsiz Oranı	-0.16**	-0.16**	-0.16**	-0.17**	-0.16**
	(-2.96)	(-2.96)	(-3.08)	(-3.11)	(-2.96)
Çalışma Yaş Oranı		-0.07**	-0.02	-0.08**	-0.07**
		(-3.02)	(-1.22)	(-3.17)	(-3.02)
Kişi Başına Sağlık Durumu					
Çok iyi	0.09***	0.09***	0.08**	0.09***	0.09***
	(3.54)	(3.54)	(3.15)	(3.46)	(3.54)
İyi	0.05**	0.05**	0.05**	0.05**	0.05**
	(3.00)	(3.00)	(2.69)	(2.95)	(3.00)
Kötü	-0.11***	-0.11***	-0.11***	-0.11***	-0.11***
	(-4.45)	(-4.45)	(-4.46)	(-4.48)	(-4.45)
Çok Kötü	-0.08	-0.08	-0.09	-0.08	-0.08
	(-1.70)	(-1.70)	(-1.83)	(-1.75)	(-1.70)
Kişi Başına Eğitim					
Okuma Bilmeyen	-0.42***	-0.42***	-0.42***	-0.42***	-0.42***
	(-12.82)	(-12.82)	(-12.70)	(-12.81)	(-12.82)
Diplomasız	-0.27***	-0.27***	-0.27***	-0.27***	-0.27***
	(-7.73)	(-7.73)	(-7.66)	(-7.67)	(-7.73)
İlkokul	-0.09***	-0.09***	-0.08***	-0.09***	-0.09***
	(-3.66)	(-3.66)	(-3.30)	(-3.68)	(-3.66)
Genel Lise	0.19***	0.19***	0.19***	0.19***	0.19***
	(5.73)	(5.73)	(5.76)	(5.71)	(5.73)
Meslek Lisesi	0.16***	0.16***	0.16***	0.16***	0.16***
	(4.41)	(4.41)	(4.48)	(4.42)	(4.41)
Üniversite	0.61***	0.61***	0.62***	0.62***	0.61***
	(18.28)	(18.28)	(18.54)	(18.39)	(18.28)
Kişi Başına İstihdam Şekli					
Ücretli	0.33***	0.33***	0.33***	0.32***	0.33***
	(10.37)	(10.37)	(10.34)	(10.34)	(10.37)
Yevmiyeli	-0.09*	-0.09*	-0.09*	-0.09*	-0.09*
	(-2.30)	(-2.30)	(-2.25)	(-2.30)	(-2.30)
İşveren	0.98***	0.98***	0.99***	0.98***	0.98***
	(16.42)	(16.42)	(16.54)	(16.43)	(16.42)
Kendi Hesabına	0.28***	0.28***	0.29***	0.28***	0.28***
	(6.84)	(6.84)	(7.09)	(6.82)	(6.84)

Tablo 3 devam

Kişi Başına Çalışılan Sektör					
Tarım	-0.20***	-0.20***	-0.20***	-0.20***	-0.20***
	(-7.99)	(-7.99)	(-8.13)	(-8.05)	(-7.99)
İmalat	0.12***	0.12***	0.11**	0.12***	0.12***
	(3.49)	(3.49)	(3.29)	(3.45)	(3.49)
Elektrik vb.	0.46*	0.46*	0.47**	0.46*	0.46*
	(2.54)	(2.54)	(2.65)	(2.55)	(2.54)
Toptan	0.13***	0.13***	0.13***	0.13***	0.13***
	(3.84)	(3.84)	(3.67)	(3.81)	(3.84)
Ulaştırma	0.15**	0.15**	0.16**	0.15**	0.15**
	(2.81)	(2.81)	(2.88)	(2.83)	(2.81)
Mali	0.25*	0.25*	0.25*	0.25*	0.25*
	(2.46)	(2.46)	(2.42)	(2.47)	(2.46)
Kamu/Yönetim	0.26***	0.26***	0.28***	0.27***	0.26***
	(4.79)	(4.79)	(5.03)	(4.81)	(4.79)
Sağlık	0.41***	0.41***	0.41***	0.41***	0.41***
	(6.33)	(6.33)	(6.39)	(6.36)	(6.33)
Sabit	8.90***	8.98***	9.14***	8.96***	8.98***
	(114.51)	(120.35)	(148.10)	(120.75)	(120.35)
N	8730	8730	8730	8730	8730
	0.571	0.571	0.571	0.571	0.571
BIC	12356.7	12356.7	12362.6	12362.6	12356.7
F	258.8	258.8	269.6	264.5	258.8
Brusch-Bagan/Cook-Weisberg	0.1887	0.1887	0.2941	0.1864	0.1887
(P Değeri)					
Ramsey REST	0.1292	0.1292	0.0698	0.0757	0.1292
(P Değeri)					

Not: t değerleri parantez içindedir. * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Hanehalkı liderinin çalışma durumu, hane sağlık, çalışılan sektör, istihdam tipi ve eğitim değişkenleri beklenen işaretlerde anlamlıdır. Hanehalkı liderine ait özelliklerden cinsiyet değişkeninin kadın olması beklendiği gibi negatiftir fakat istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dikkat çekici bir değişken de hanehalkı liderinin boşanması durumunda katsayı işareti pozitif iken kadın değişkeniyle etkileşim parametresi oluşturulması durumunda işaret beklendiği gibi negatife dönmektedir. Haneye ait özellikler içerisinde bağımlılık oranı ve çalışma yaşında nüfus oranının işaretleri dikkat çekicidir. Genellikle bağımlı nüfus değişkenin işareti negatif beklenir. Burada pozitif çıkma sebebi bağımlı nüfus oranının içinde 65+ yaşa sahip emekli birey(ler)in varlığından kaynaklanabilir. Gerçekten de bağımlı nüfus içinde yer alabilecek kişilerin de olduğu çocuk oranı değişkenine baktığımızda işareti negatiftir çünkü çocukların (çalışmadıkları varsayılırsa) herhangi bir geliri yoktur. Çalışma yaşındaki nüfus oranına baktığımızda işaretinin negatif olduğu görülmekte. İşsiz oranından daha az etkiye sahip olması bu gruba giren bireylerin kendilerini nasıl tanımladıklarıyla alakalı olabilir. İşgücü piyasasına katılmayan birinin işsiz de sayılmayacağı bir gerçektir.

Burada tahmin edilen değişkenlerin işaretleri ve anlamlılık durumları bize hanehalkı gelir eşitsizliği hakkında da bilgi vermektedir. Geliri etkileyen bu değişkenleri etkileyen politikalar üretilerek hanehalkı gelir eşitsizliğine de müdahale edilebilir.

Kaynakça

- Angrist, J. D. & Evans, W. N. (1998). Children and their parents' labor supply: Evidence from exogenous variation in family size. *American Economic Review*, 88(3), 450-477.
- Arneson, R. J. (1989). Equality and equal opportunity for welfare. *Philosophical Studies*, 56(1), 77-93.
- Atkinson, A. B. (1970). On the measurement of inequality, *Journal of Economic Theory*, 2, 244-163.
- Blanden, J., Gregg, P. & Macmillan, L. (2013). Internegerational persistence in income and social class: the effect of within-group inequality. *Journal of Royal Statistical Society: Series A*, 176(2), 541-563.
- Cowell, F. A. & Fiorio, C. V. (2011). Inequality decompositions – a reconciliation, *Journal of Economic Inequality*, 9, 509-528.
- Cowell, F. A. (2011). *Measuring Inequality*, UK: Oxford University Press.
- Dworkin, R. (1981a). What is equality? Part 1: Equality of welfare. *Philosophy and Public Affairs*, 10(3), 183-246.
- Dworkin, R. (1981b). What is equality? Part 1: Equality of resources. *Philosophy and Public Affairs*, 10(4), 283-345.
- Fields, G. S. (2003). Accounting for income inequality and its change: A new method, with application to the distribution of earnings in the United States. İçinde S. W. Polachek (Ed.), *Worker Well-Being and Public Policy (Research in Labor Economics)*, 22, 1-38, Emerald Group Publishing Limited.
- Gunatilaka, R. & Chotikapanich, D. (2009). Accounting for Sri Lanka's expenditure inequality 1980-2002: Regression-based decomposition approaches, *Review of Income and Wealth*, 55(4), 882-906.
- Kuklys, W. (2010). *Amaratya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications*, Germany: Springer.
- Leibbrandt, M. & Woolard, I. (2001). The labour market and household income inequality in South Africa: existing evidence and new panel data, *Journal of International Development*, 13, 671-689.
- Naschold, F. (2009). Microeconomic determinants of income inequality in rural Pakistan, *Journal of Development Studies*, 45(5), 746-768.
- Ravallion, M. & Chen, S. (1999). When economic reform in faster then statistical reform: Measuring and explaining income inequality in rural China, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 33-56.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*, USA: Harvard University Press.
- Roemer, J. E. (1998). *Equality of Opportunity*, US: Harvard University Press.
- Sen, A. & Foster, J. E. (1997). *On Economic Inequality*, USA: Oxford University Press.
- Sen, A. (1982). *Choice, Welfare, and Measurement*, US: Harvard University Press.
- Sen, A. (1993). Capability and well-being. İçinde M. C. Nusbaum, A. Sen (Ed.), *The Quality of Life*, US: Oxford University Press.
- Ssewanyana, N. S., Okidi, A. J., Angemi, D. & Barungi, V. (2004). Understanding the determinants of income inequality in Uganda, CSAE Working Paper No. 24, Oxford University.
- Wagle, U. R. (2010). Income and wealth inequality in Nepal, 1999 and 2004: Changes and socio-demographic, spatial and economic determinants, *Journal of Contemporary Asia*, 40(1), 82-104.
- Wan, G. (2004). Accounting for income inequality in rural China: A regression-based approach, *Journal of Comparative Economics*, 32, 348-363.

Adriyatik'ten Hazar'a Karadeniz Topluluğu

Black Sea Community: From Adriatic to Caspian

Prof. Dr. Rafet EYİAPAN

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şırnak, Türkiye, thesis96@hotmail.com

Özet

Geçmişte Balkan ve Kafkas ülkeleri güçlü imparatorlukların egemenliğinde kendi iradeleri dışında birlikte yaşamaya mecbur tutuldukları gibi günümüzde de kendi iradeleriyle AT çatısı altında birlikte yaşamaktadırlar. Türkiye, bir işletme gibi davranmalı çeşitli konular üzerinde "Balkan ve Kafkas ülkeleri olarak güçlü yönlerimiz ve yararlanabileceğimiz fırsat ve imkânlar nelerdir? Bunları nasıl korur ve arttırabiliriz? Karşılaşabileceğimiz tehdit ve tehlikeler nelerdir? Bunları nasıl ortadan kaldıracabiliriz veya azaltabiliriz?" şeklinde görüşmeler yapmalı ve sempozyumlarda tartışmalıdır.

AT, iyimser görüş açısından büyümeyi sürdürebilir. Ancak kötümser ve daha gerçekçi bir görüş açısından genişlemeye son verebilir. Daha da kötümser bir yaklaşımla, -eski Sovyetlerin önce dağılıp sonra Şanghay örgütü kurduğu gibi -AT da yakın veya uzak bir gelecekte önce dağılıp Akdeniz ve Balkan ülkelerini bıraktıktan sonra sadece Baltık Ülkelerinden oluşan Baltık Birliği adlı bir örgüt oluşturabilirler. Bu olasılıklara karşılık bir Karadeniz Topluluğu (KT) oluşturmalı geçmişte Atatürk'ün çabalarıyla kurulan Balkan Paktı modelinden esinlenerek oluşturulacak topluluk, Karadenizin iki tarafındaki Balkanları ve Kafkasları da içine alarak; bir yandan Adriyatik'e, diğer yandan Hazar'a dayanmalıdır.

KT'da ele alınacak konulardan biri de bilim ve araştırma olmalı, üniversiteler, Bilim ve Teknoloji Bakanlıkları ile bilim ve araştırma kuruluşları işbirliği gibi üç düzeyde işbirliği imkânları araştırılmalıdır.

Anahtar Sözcükler: AT'daki Balkan Ülkeleri, Karadeniz Topluluğu (KT), Ortak Kültür, Bulgaristan, Bilim ve Araştırma İşbirliği.

Abstract

Past powerful empire under the rule of the Balkans and the Caucasus countries other than their own will be forced to live together today as they live together under the umbrella of their own volition AT.

Turkey, like a business should behave on various issues" Balkan and Caucasus countries as a powerful qualities and can make use of opportunities and possibilities are? Them how to protect and can I improve? Encountered other threat and dangers, what are they how to eliminate or reduce?" He talks and in the symposium is controversial.

AT, optimistic vision may continue to grow in terms. However pessimistic and more realistic from the standpoint could last expansion. More than a pessimistic approach, old Soviet ago dissipated after Shanghai organization established-as in the EC the near or distant future before crumbling Mediterranean and Balkan countries after dropping only the Baltic States consisting of the Baltic Union, an organization can create. This possibility corresponds to the Black Sea community (TC) must create the past Atatürk founded through the efforts of communities to be inspired by the Balkan Pact models, on both sides of the Black Sea and the Caucasus, involving the Balkans; Adriatic on the one hand, the other hand should be based on the Caspian.

One of the issues to be discussed in KT science and research should be, universities, science and research institutions with the Ministry of Science and Technology cooperation should be explored as opportunities for cooperation on three levels.

Keywords: EC Countries in the Balkans, Black Sea Community (TC), Common Culture, Bulgaria, Science and Research Cooperation.

1. Giriş

Günümüzde Hazar denizi çevresindeki ülkelerden, Karadeniz ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ve petrol taşımacılığı ne kadar önemli ise geçmişte de Çin'in ipeği ve Hindistan'ın baharatının ipek yolu ile yine Türkiye üzerinden Karadeniz limanlarına ve Avrupa'ya taşınması o kadar önemli idi. Ticari açıdan bu kadar önemli olması nedeniyle Karadeniz sahillerinde çok önceden eski Yunanlılar, Cenevizliler ve Venedikliler şehirler, şehir devletleri kurmuş daha sonra Roma ve Osmanlı İmparatorlukları tüm Karadeniz sahillerini ele geçirmişlerdir. Osmanlı imparatorluğu öncesinde Bulgar hanları da Karadeniz sahillerinin önemli bir kısmının ele geçirerek Karadeniz çevresinin egemenliğini Bizans İmparatorluğuyla paylaşmışlardır. Osmanlı imparatorluğunun zayıfladığı dönemlerde ise Kırım hanlığını ele geçiren Çarlık Rusya'sı da ikinci bir güç olarak Karadeniz sahillerinde yer almış hem Balkan hem de Kafkasya sahillerini Osmanlı imparatorluğundan almak suretiyle bugünkü Türkiye sahillerinin dışındaki tüm Karadeniz sahillerine egemen olmuştur. Bu durum Sovyetler Birliği zamanında da sürmüş ancak Sovyet Blok'unun çözülmesiyle Kafkasya'da Gürcistan, Balkanlar'da Bulgaristan, Romanya ve-denize sahili olmasa da- Moldova ile Rusya'nın güneyindeki Ukrayna bağımsız devletler olarak bu sahillerde -Türkiye ile birlikte - görünür olmuşlardır. Bu zamana kadar söz konusu topluluklar, güçlü imparatorlukların egemenlikleri altında kendi iradeleri dışında birlikte yaşamak zorunda kalmışlar ve birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde olmuşlardır.

Yakın geçmişten günümüze ise bu defa AT, önce ortaklık anlaşması imzaladığı Türkiye üzerinden belli belirsiz diyebileceğimiz bir şekilde, daha sonra bünyesine tam üye olarak kattığı Bulgaristan ve Romanya ile tam anlamıyla Karadeniz sahillerinde yer almıştır. Son günlerde Moldova ve Ukrayna'nın yanı sıra Gürcistan ile gerçekleştirdiği ortaklık anlaşmaları ile de Gürcistan üzerinden Karadeniz'in Kafkasya sahillerine de yayılacağını göstermiştir.

Böylelikle Karadeniz ve çevresinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki geçmişteki rekabetin yerini günümüzde Rusya ile AT rekabeti almış böylelikle bu iki güç arasında çok ciddi sorunların yaşandığı ve yaşanacağı bir sürece girilmiş bu çerçevede KT içindeki uluslar - bir takım fırsat ve imkânların yanı sıra- çeşitli tehdit ve tehlikeler ile karşı karşıya kalmışlardır.

Konuya ilişkin olarak bugünün ve geleceğin daha iyi anlaşılması için Osmanlı imparatorluğu egemenliği altında 500 yıl gibi çok uzun bir süre birlikte yaşamak zorunda kalan günümüzde ise kendi iradeleriyle KEİB gibi bölgesel ve AT gibi kıtasal bir topluluk içinde yer alarak aynı coğrafyada yaşayan Karadeniz'in özellikle Balkanlar bölgesindeki toplulukları kısaca ele almak yararlı olacaktır.

2. Geçmişteki Zorunlu Birliktelik

Geçmişte Karadeniz'in sahillerinde eski Yunanlılar tarafından en meşhuru Pontus Rum imparatorluğu olmak üzere birçok şehir devleti ve şehirler kurulduğu gibi izleyen dönemlerde Cenevizliler ve Venedikliler tarafından bu şehirlere başta Kırım yarımadası civarı olmak üzere başka şehirler de eklenmiştir.

Bu şehirler ve şehir devletlerinden sonra tüm Karadeniz çevresinde yer alan topluluklar Karadeniz'in güney doğusundan gelen Med ve Pers imparatorluklarının kuzey doğusundan gelen Avarların, İskitlerin, Hunların ve Moğolların batısından gelen İskender ve Roma imparatorluklarının egemenliği altında zorunlu olarak uzun yıllar birlikte yaşamışlardır.

Bizans imparatorluğunun zayıfladığı dönemlerde ise Bulgar hanları, Karadeniz'in doğusundaki sahillerden Hazar denizi sahillerine Kafkas dağlarının kuzeyindeki toplulukları belli bir süre idare etmişler daha sonra ise bunun tam simetrisindeki bölgede yani Karadeniz'in batısındaki sahillerden Adriyatik denizine ve Ege denizi sahillerine kadar Balkan yarımadasının tümünde ikinci hanlıklarını kurmuşlar ve yarımadaının tam ortasındaki bugünkü Sofya'nın yerinde bulunan Serdika'yı başkent yaparak -Sırlar hariç -Balkan yarımadasındaki tüm toplulukları -Bizans imparatorluğundan sonra - ikinci defa zorunlu bir şekilde birlikte yaşatmışlardır.

Bulgar hanları, sürekli çarpıştıkları Bizans'a Arapların saldırımları üzerine düşmanları olan Bizansların yardım istemeleri üzerine onlarla birlikte Araplara karşı savaşmışlar, Balkanlarda - Atatürk'ün kurulmasına öncülük ettiği Balkan Paktının benzeri- askeri bir paktın ilkinin kurmuşlardır.

Bulgar hanlığından sonra Balkanlardaki birliktelik yine askeri istila şeklinde bu defa Osmanlı İmparatorluğu tarafından sağlanmıştır. Başlangıcı da bitişi de savaşlarla dolayısıyla istenmeden de gerçekleşen bu birliktelik, 500 yıl gibi çok uzun süreli bir birliktelik olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunun 1878 de Ruslar tarafından yenilip bugünkü Trakya hariç balkanlardan çekilmesinden sonra her ne kadar Sırbistan, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya bağımsız devletler olarak ortaya çıkmışsa da ikinci dünya savaşı sırasında yine Türkiye'nin Trakya bölgesi hariç Balkanlardaki tüm topluluklar bu defa Hitler Almanya'sı idaresinde zorunlu birlikteliği bir kez daha yaşamışlardır.

İkinci dünya savaşının sona ermesinden sonra ise yine Türkiye'nin Trakya bölgesi ile Yunanistan dışındaki tüm Balkan ülkeleri bu defa da SSCB'nin egemenliğinde 65 yıllık bir başka zorunlu birliktelik yaşamak zorunda kalmışlardır.

Böylelikle Balkan toplulukları, milattan önceki yıllardan milattan sonraki 2000'li yıllarına doğru, 2000 yılı aşan çok uzun bir sürede sırasıyla Roma ve Doğu Roma -Bizans-imparatorlukları, Bulgar hanlığı, Osmanlı imparatorluğu ve Sosyalist blok (ve Varşova paktı) gibi çağının süper denilecek güçlerinin askeri egemenliği altında zorunlu birliktelik yaşamışlardır.

Osmanlı egemenliğindeki Balkan toplulukları arasında Türklerin en yoğun ilişkiler içinde oldukları topluluk, Bulgarlar olmuş, günümüzde de bu ilişkiler başta KEİB, AT ve NATO'nun yanı sıra diğer alanlarda da sürdürülmektedir. Bu açıdan Türkiye Bulgaristan birlikteliğine değinmekte yarar vardır.

3. Türkiye ve Bulgaristan'ın Geçmişten Günümüze Birlikteliği

Türkiye ile Bulgaristan, aşağıdaki nedenler dolayısıyla dünyada çok az rastlanan türde sıkı ilişkilere sahip iki ülkedir.

- Türkler ve Bulgarlar yüz yıllar öncesinde birbirlerine yakın olarak yaşadıkları orta Asya'dan farklı tarihlerde çıkmışlar Bulgarlar, Hazar denizinin ve Karadeniz'in kuzeyinden Türkler ise bu denizlerin güneyinden geçerek bugünkü yaşadıkları topraklara yerleşmişlerdir. Hristiyanlığın kabulüne kadar Bulgarlar krallarını, Han Krum, Han Asparuh, Han Kubrat, Han Omurtag, Han Tervel diye adlandırıyorlardı. (Krallarına Han demelerinin ötesinde Hanlarının isimlerinin bile bugünkü Türkçeye ne kadar yakın olması ilginç değil midir?). Hristiyanlığın kabulünden sonradır ki, krallar han isminden vazgeçip önce kinyaz sonra tsar (çar) adını almışlardır. Buna karşılık Türkler, Müslüman olduktan sonra bile han ismini kullanmaya devam etmişler Fatih'e, Fatih Sultan Mehmet Han, Kanuniye, Kanuni Sultan Süleyman Han... Demişlerdir.
- Hristiyanlık öncesi Bulgarlar da Müslümanlık öncesi Türkler de şaman dinine mensup idiler. Tek bir gök tanrıya inanıyorlar ve ona Bulgarlar Tangra, Türkler ise Tengri diyorlardı. İki kelimenin aynı olması (Bugünkü Türkçede Tengri kelimesine daha yakın olan Tenri yerine Bulgarca Tangraya daha yakın olan Tanrı kelimesinin kullanılması) dikkat çekicidir.
- Yerleşik düzene geçmezden önce Türkler "yurt", Bulgarlar da "yurtta" dedikleri çadırlarda yaşarlardı. At sütünden yapılan içkiye Türkler "kımız" Bulgarlar ise "kıviz" derlerdi. Savaşçıların giysilerinden kılıçlarına hatta savaş taktiklerine kadar her şey birbirinin aynısıydı.
- Kuzey Kafkasya'da bir özerk cumhuriyet olan Kabartay-Balkar Cumhuriyeti'nde Kabartaylar Çerkezce, Balkarlar Türkçe konuşur. İşte bu Balkarlar Kafkasya'ya gelip yerleşen Bulgarların burayı terk ederken burada kalmış bir kaç Bulgar kabilesinin torunlarıdır. Balkar kelimesi ile Bulgar kelimesinin ne kadar örtüştüğü ortadadır.
- Bugün Romanya'da yaşayan Gagavuzların, Türkiye'deki tarih kitaplarında Gökoğuzlar yani Türk olduğu iddia edilirken, Bulgaristan'daki tarih kitaplarında ise Bulgar olduğu iddia edilir. Görüldüğü gibi Gagavuzlar da Türk ve Bulgarların ortak paydaların biridir.
- Bugünkü Türkçe ve Bulgarcada kullanılan orta Asya kökenli birçok kelime bulunmaktadır. Türkçede "oluk" Bulgarcada "uluk"dur, "yol", "ulitsa" dır (itsa son eki görmezden gelinirse geriye "ul" kalır ki "yol", "ul"

olmuştur). “Ilık” sıcak soğuk arası hoş anlamındadır “leka” kelimesi de kolay, hoş anlamındadır. “Dede”, “dya-do” dur. Nine anlamında Türkiye’nin bazı yörelerde kullanılan “ebe”, “baba” olmuştur. Türkçedeki “baba”, Bulgarca’da “başta” dır. Asker evi anlamındaki “kışla” Bulgarcada ailenin oturduğu ev anlamında “kışta” dır. Orta Asya’da bir göl adı olan “Baykal”, Kırcalı’de bir mahallenin adı iken Türkiye’de birçok kişni soyadıdır.

- g) Bulgarlar Tuna’nın güneyine inip Balkanlara yerleştikten sonra Bizans’a saldırırken bir Türk boyu olan Avar süvarilerini yanlarına aldıkları gibi zayıflama dönemlerinde ise Kumanlar ve Tatarlardan büyük yardımlar görmüşler Osmanlı egemenliğine kadar bu şekilde ayakta kalabilmişlerdir (Vasary, 2008:27-109).
- h) Osmanlı egemenliğinden bağımsızlığa kavuşuncaya kadar geçen 500 yıllık süre boyunca yerli halklar açısından istenmeyen nitelikte de olsa yaşanan birliktelik sonucunda evlilikler, din değiştirmeler, kültür ve kelime alışverişleri olmuş, ortak müzik ortak mutfak oluşmuştur. Örneğin Bulgarcadan Osmanlıcaya hamut, haydut, hayta, kaşkaval(kaşar olarak), pateka (patika olarak), kocuk (gocuk olarak) , dört beş demek olan çetiri pet (çata pat olarak ve çat pat konuşmaktaki çat pat olarak)az sayıda kelime geçmesine karşılık onlarca kelime Osmanlıcadan Bulgarcaya (diğer yandan Osmanlıcadan Yunancaya Yunancadan Osmanlıcaya...)geçmiştir. Yunanlıların yanı sıra Bulgarların folklor oyunları ve kıyafetleri, Türkiye’nin Trakya ve Ege bölgelerindeki folklor oyunları ve kıyafetlerin benzeridir. Bu oyunlar sırasında söylenen “hoppa”haykırması da aynıdır. Çok kısa süre önce Bulgaristan’da ölen bay Ganio (ki, bay Türkçedeki bay’dır. Ganio da Türkçede erkek ismi olarak kullanılan Gani ismini Bulgarca versiyonu olabilir) Bulgaristan’ın Nasrettin hocasıdır veya Bektaşî babasıdır. Bulgaristan’ın geçmişteki mimari yapısı, evlerin kapısından kapı tokmağına avlulardaki çeşmeye (Bulgarca’da çeşmadır) penceresine, tavanlardaki ahşap oymacılığına kadar Anadolu’dakinin bir benzeridir. Nitekim Plovdiv’in yokuş bir sokağında gezen bir Türk kendini Bursa’nın tarihi bir sokağında geziyor gibi algılar.
- i) Birinci Dünya Savaşı sırasında bağımsız Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya öncülüğündeki aynı tarafta yer almış ve Osmanlı imparatorluğu ile birlikte aynı acı sonuçları paylaşmıştır.
- j) Ülkesini terk etmek zorunda kalan Bulgaristan’ın son kralı, Yunanistan veya Sırbistan’a gitmek yerine Türkiye cumhuriyetini tercih etmiş Mısır’a gitmezden önce kısa bir süreliğine de olsa Türkiye’de yaşamıştır.
- k) Sosyalist blok çökmezden önce Bulgaristan, NATO’nun karşı bloğundaki askeri pakt olan Varşova paktında yer almışsa da günümüz itibarıyla NATO’da dolayısıyla Türkiye ile aynı safta yer almaktadır. NATO askerleri olarak Bulgar ve Türk askerleri şu anda Afganistan’da birlikte görev yapmaktadır.
- l) Türkiye’nin AT bağlantıları deniz yolundan RO-RO taşımacılığı ile İzmir’den İtalya’nın Birindisi ve İstanbul’dan Romanya’nın Köstence limanlarına yapılmak yerine karayolundan TIR taşımacılığı ile Bulgaristan üzerinden yapılmaktadır. Önemi az da olsa demiryolu taşımacılığı da yine de Bulgaristan üzerinden gerçekleştirilmektedir. Başta Almanya olmak üzere çeşitli AT ülkelerinde işçi olarak çalışan Türkler, Türkiye’ye gelişlerinde ve Türkiye’den dönüşlerinde Bulgaristan karayollarını kullanmaktadır. Bu şekilde Bulgaristan Türkiye’nin karayolu ve demiryolu taşımacılıklarında Avrupa’ya açılan kapısı konumundadır.
- m) Aşağıda da değinileceği gibi üniversite sınavını kazanamayan buna rağmen bir üniversitede okumak isteyen Türk öğrencilerden binlercesi Bulgaristan’ın çeşitli üniversitelerini tercih etmekte ve bu üniversitelerde okumaktadır.
- n) Yüz binlerce Türkçe konuşan Bulgar vatandaşı başta Kırcalı olmak üzere Bulgaristan’ın çeşitli şehirlerinde ve köylerinde yaşadığı gibi Bulgaristan’dan başta Bursa olmak üzere İstanbul, İzmir gibi Türkiye’nin bir kaç şehrine göç etmiş Bulgaristan doğumlu yüz binlerce Türk de Türkiye’de yaşamaktadır. Bunların çoğu aynı zamanda Bulgaristan vatandaşı(çifte vatandaş)olduğu için Bulgaristan seçimlerinde oy bile kullanabilmektedir.
- o) Gerek Bulgaristan’da yaşayan Türkçe konuşan Bulgar vatandaşları, gerekse Türkiye’ye Bulgaristan’dan göçmüş Türkler, karşılıklı olarak Türkiye’den Bulgaristan’a Bulgaristan’dan Türkiye’ye akraba ziyareti vs nedenlerle turistik seyahatler yapmaktadır. Öyle ki her gün sadece Kırcalı’dan İzmir’e en az 2, Bursa’ya en az 3 İstanbul’a en az 4 değişik firmanın otobüsleri (ayrıca Edirne’ye ve Çorlu’ya bir kaç minibüs) yolcu taşımakta,

bu firma sayılarına bayramlarda ve yaz sezonlarında bir kaç firma daha eklenmektedir. Bu seyahatler sırasında gerçekleşen bavul ticaretinin boyutu da hiç de azımsanacak gibi değildir. Türkiye Bulgaristan arasında ortaya çıkan bu yolcu trafiği başka iki Avrupa ülkesi arasında rastlanamayacak derecede yoğun bir trafiktir.

- p) Bulgaristan'da Rodop dağlarında yaşayan Bulgarca konuşan Pomaklar Müslüman olmaları nedeniyle bir-yandan yine Müslüman olan Türkçe konuşan Bulgaristan vatandaşlarıyla ortak bir bağ oluşturdıkları gibi (Bulgarca konuştukları için doğal olarak diğer Bulgar vatandaşlarıyla da ortak bağlantıları vardır) diğer yandan Türkiye'deki Pomak kökenli akrabaları ile de ortak bir bağ oluşturmaktadır. Böylelikle Bulgaristan ve Türkiye'yi birbirine bağlayan başka bir ilişkinin ortak paydasını meydana getirmektedir.
- r) Bir başka ortak bağ da her iki ülkede yaşayan Romanlardır. Bulgaristan'ın Kırcalı bölgesinde yaşayan Romanlar Bulgarcanın yanı sıra Türkçe de konuşmaktadır. Türkiye'deki Roman çalıştaylarına Bulgaristan devletinin izni ve desteği ile Bulgaristan Romanlarının temsilcilerinin de katılması iki ülke arasındaki dostluğu artırıcı bir unsur olabilir.

4. Günümüzdeki Gönüllü Birliktelikler

Bir araya gelen kişilerin tek başlarına yaptıklarından daha fazlasını yapmaları demek olan sinerji, uluslar açısından da geçerli olup çeşitli uluslar da bir araya geldiklerinde tek başlarından yaptıklarından daha fazlasını yapabilmektedirler. Bu nedenle geçmişte büyük bir imparatorluğun veya devletin askeri güce diğer ulusları zorunlu olarak bir arada tutmalarının yerine yakın geçmişten günümüze ulusların kendi iradeleriyle yani anlaşmalar yoluyla oluşturdıkları gönüllü birliktelikler, ulusal, bölgesel düzeylerin yanı sıra kıtasal, kıtalar arası hatta dünya çapında ortaya çıkmıştır

Geçmiş yüzyılda İtalyanca ve Almanca konuşan şehir devletleri bir araya gelerek bugünkü İtalya'yı ve Almanya'yı, Amerikan devletleri de Amerika Birleşik Devletlerini kurmuşlardır. Yakın geçmişte dağılan SSCB de bunun yerine kullanan bağımsız devletler topluluğu da birçok devletin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Büyük Britanya da İngiltere, Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkelere oluşmaktadır. Fransa'nın Fransızca konuşan Frankofon denilen ülkelerle, İspanya'nın da İspanyolca konuşan-Brezilya dışındaki- orta ve güney Amerika ülkeleriyle yakın ilişkileri vardır. Türkiye'nin de Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan gibi Türkçe konuşan cumhuriyetlerle benzeri ilişkileri söz konusudur.

Ülkeler, birbirlerine karşı askeri nitelikli birliktelikler olarak NATO ve Varşova Paktlarını kumuşlarsa da Varşova Paktı sona ermişse de NATO üye sayısını artırarak varlığını sürdürmektedir.

Tüm dünya ülkelerinin oluşturduğu BM gibi politik kuruluşların yanı sıra dünyanın birçok ulusunun oluşturdıkları ekonomik ve finansal nitelikli İMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar da söz konusudur.

Politik olduğu kadar ekonomik, sosyal, kültürel vs. nitelikli kıtasal bir kuruluş olan AT, adından da anlaşılacağı gibi Avrupa kıtasına has bir topluluk ise de Asya kıtasında yer alan Kıbrıs'ın Rum kesimini tam üye olarak alarak Avrupa kıtasından Asya'ya sıçramış, hem Avrupa'da hem Asya'da yer alan Türkiye ile de ortaklık anlaşması yaparak son olarak da yine Asya kıtasında yer alan Kafkasya'daki Gürcistan ile de ortaklık anlaşması imzalayarak Asya'ya yayılmasını sürdürecektir olup bir Avrasya topluluğu niteliğini kazanacaktır.

Bunların yanı sıra bölgesel topluluklar da söz konusudur. Asya ve Afrika'daki Arapça konuşan 22 ülke Arap ligini oluştururken, ABD, Kanada ve Meksika bir araya gelerek NAFTA'yı (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı), Brunei, Darü's Selam, Endonezya, Kamboçya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam gibi on ülke ASEAN'ı (güney doğu Asya ülkeleri birliğini), Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, ABD ve Rusya gibi sekiz ülke bir araya gelerek G8'leri. Güney Amerika ülkeleri bir araya gelerek MERCOSUR'u, 2001 yılında da merkez ve doğu Asya'nın altı ülkesi olan Çin, Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan SCO'yu (Shangay işbirliği örgütünü) oluşturmuşlardır (Der Ficher, 2009:609-624).

Konumuzun esasını oluşturan ve AT ile birlikte ele alınacak olan Karadeniz topluluğu (KT) da, ilişkili olduğu Karadeniz ekonomik işbirliği (KEİB) gibi bir bölgesel topluluk görünümünde olmasına karşılık Avrupa ve Asya kıtalarına yayılmış kıtalar arası bir topluluktur.

5. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) ile İlişkili Karadeniz Topluluğu (KT)

25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Moldova, Ukrayna, Rusya federasyonu, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan gibi 11 ülke Karadeniz ekonomik işbirliği(KEİB)örgütünü kurmuştur. Daha sonra Sırbistan'ın da katılımıyla üye sayısı 12 ulaşmıştır. Bu birlik 20 milyon kilometre kareyi ve 350 milyon'un üstünde bir nüfusu kapsamaktadır (13 gözlemcisi ve 8 sektörel diyalog ortağı bulunmaktadır). KEİ parlamentolar asamblesi (KEİPA), KEİ iş konseyi, KEİ ticaret ve kalkınma bankası, Karadeniz etütleri uluslar arası merkezi, uluslararası daimi sekreteryası, dışişleri bakanları toplantısı gibi organları bulunmaktadır ekonomi, ticaret, kalkınma, KOBİ'ler, finans, turizm, ulaştırma, haberleşme, bilim ve teknoloji, kültür, eğitim ve sosyal, işler, çevre koruma, doğal afetler... gibi alanlarda 18 adet çalışma gurubu bulunmaktadır.

KEİB ekonomik ve ticari amaçları ön planda tutan ve sonuç olarak ticaretin serbestleştirilmesini hatta tek para kullanılması ve merkez bankasını kurulmasını hedefleyen bir birlik olmakla birlikte amaçlarından biri de AT ile diyalog kurmak için Avrupa parlamentosu ile işbirliğini güçlendirmektir. 2007'de AT, KEİB'e gözlemci olmuştur. Karadeniz bölgesi ülkeleri ile AT dışişleri bakanlığı toplantısında, ticaret, ulaştırma, enerji, örgütlü suçlarla mücadele konularında görüşmeler yapılmıştır.

Geçmişte ekonomik amaçlı olan AET'nun, zaman içinde sosyal, politik ve kültürel bir topluluk olan AT'na dönüşmesi gibi KEİB de ekonomik bir birlikten olmasının ötesine geçerek zaman içinde KT şeklinde sosyal, politik ve kültürel bir topluluğa dönüşmelidir. Bunu yaparken de Makedonya'yı içeren buna karşılık - aşağıda görüleceği gibi- Rusya'yı dışlayan bir topluluk olmalıdır.

6. Rusyasız KT

KEİB bünyesinde bulunmayan Karadeniz'de sahili olmayan Makedonya'nın, tıpkı Sırbistan veya Ermenistan gibi Karadeniz'e yakın olması ayrıca AT'a girme sürecinde bulunması büyük bir olasılıkla Türkiye'den de önce AT'na tam üye olması aynı zamanda NATO'ya da girme görüşmelerinin sürmesi gibi nedenlerle KEİB bünyesine alınması, buna karşılık Karadeniz'e sahili olması nedeniyle KEİB bünyesinde yer alan Rusya'nın ise aşağıdaki nedenlerle KT içinde yer almaması gerekir.

- Karadeniz sahillerine Bulgarlar 1000 yıldan fazla Türkler ise 1000 yıla yakın bir süre önce yerleşmişken Rusların yerleşmesi 150-200 yıl öncesine dayanmaktadır. Ayrıca Ruslar ne bir Balkan ne de Kafkas ülkesi özelliği taşımaktadır.
- Türkiye (yanı sıra Yunanistan ve Arnavutluk) üzerinden KT'nun aynı zamanda Akdeniz sahillerine genişlemesi KT'nu bölgesel bir topluluk olmaktan çıkarmazken buna karşılık Rusya üzerinden KT'nun bir yandan Sibiryaya bölgesinin sahillerinin yer aldığı Kuzey Buz Denizine diğer yandan Bering Boğazı ile Vladivostok Limanı arasındaki sahillerin yer aldığı Büyük Okyanusa genişlemesi KT'nu bölgesel bir topluluk olmaktan çıkarır dünyada benzerine rastlanmayan bir topluluk haline getirir.
- Avrupa kıtasında yer almasına rağmen topraklarının büyük bir kısmı Asya'da olan Ruslar, tarih boyunca Avrupalılarca daha çok Asyalı bir ulusmuş gibi görülmüştür. Bu açıdan Türkiye'ye benzese de Türkiye gibi AT'na yönelmiş değildir. Aksine Şanghay birliğinde yer alarak orta Asya ve Çin üzerinden uzak doğuya yönelmek suretiyle kendisinin Asyalı bir ulus olduğunu adeta tescil ettirmiştir.
- AT'nun, KT'da yer alan Moldova, Ukrayna ve Gürcistan ile ortaklık anlaşması imzalaması sonucunda Rusya sahilleri dışındaki Karadeniz sahillerinin tamamı ileride AT sahilleri haline gelecektir. Bu şekilde Rusya'sız bir KT'nu, kendi içinde bir alt bölüm haline getirecek olan AT, "Rusya'sız KT" başlığını adeta doğrulamış olmaktadır.
- AT'nun bu son yaptığı anlaşma ile kendine karşı bir mesaj verildiğini algılayan Rusya'nın da AT'a karşı tepki koyması, olayın tek taraflı kalmayacağını etki- tepki sürecinde -aşağıda değinileceği gibi-ciddi sorunlar doğurarak gelişeceğini KT'nun AT ve Rusya arasında karşılıklı güç gösterisi alanı haline dönüşeceğini göstermektedir.
- ABD ve Türkiye dışındaki tüm NATO üyelerinin aynı zamanda AT ülkeleri olması nedeniyle NATO, bir bakıma AT'nun askeri kanadıdır. İşte bu askeri gücün Karadeniz'de yaptığı her tatbikat yine Rusya tarafından ken-

dine yönelik bir tehdit algılaması olarak değerlendirilmekte ve tepki verilmektedir. Böylelikle KT aynı zamanda NATO ve Rusya arasında askeri bir çatışma alanı olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu ortamda Rusya'nın KT içinde olamayacağı ortadadır.

7. AT ve Rusya'nın Paylaşım Alanı Olarak KT

Petrol ve doğal gazın bitmesine veya güneş ve rüzgâr enerjisinin petrol ve doğal gazın yerini almasına kadar petrol ve doğal gaz taşımacılığı günümüzdeki gibi sürdükçe Karadeniz ve başta Türkiye olmak üzere KT önemini hiç yitirmeyecek, AT ve Rusya gibi büyük güçlerin egemenlik çatışmasına sahne olmaya devam edecektir.

75 yıl önce Hitler Almanya'sının Türkiye'nin Trakya kısmı hariç tüm Balkanları ele geçirip Karadeniz sahillerine çıkmasından sonra günümüzde bu defa AT'nun, Bulgaristan ve Romanya'yı kendine üye yaparak Karadeniz sahillerine çıkmasının nedeni, doğal gaz ve petrol üreticisi Hazar ülkelerine olabildiğince yaklaşımdır. KT'nun Balkan tarafına yerleşen AT, uygun bir zaman içinde KT'nun Kafkasya tarafına da yerleşmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda AT'nun son günlerde -Moldova ve Ukrayna'nın yanı sıra -Asya kıtasında bulunan Kafkasya'daki Gürcistan'la da ortaklık anlaşması imzalamış olması, bununla da yetinmeyerek Gürcistan'ın komşusu olan ve aynı zamanda petrol üreticisi Azerbaycan'la da ortaklık anlaşması imzalamasına az bir zaman kalması böylelikle Hazar sahillerine çıkarak petrol ve doğal gaz üreticisi ülkelere yaklaşması, yaklaşmanın da ötesinde Azerbaycan'ı bünyesine katması hatta İran'la da komşu olması durumu ortaya çıkacaktır.

AT, İran'a sadece Azerbaycan üzerinden değil, tam ortak olması halinde Türkiye üzerinden de komşu olacaktır. Yanı sıra Irak ve Suriye ile de komşu olmak suretiyle orta doğunun tam ortasında yer alacaktır.

Bu aşamada sorun şudur: Ermenistan dahil Kafkasya'daki ülkeleri ve Türkiye'yi bünyesine katarak en geniş sınırlarına ulaşacak olan AT, bir yandan Karadeniz sahillerinde Rusya ile karşı karşıya gelirken diğer yandan orta doğuda, çeşitli güçlerle karşı karşıya gelecektir. AT Rusya ile mücadele etmeye, her şeyden önce AT kamuoyu bir din devleti olan İranlı komşu olmaya, bataklık tabir edilen orta doğu bölgesine girmeye hazır mıdır?

AT'nın ortaklık anlaşması imzaladığı Karadeniz'in kuzeyindeki Ukrayna'nın Kırım yarımadası Rusya tarafından ilhak edildiği gibi ülkenin yarıya yakın kısmının da Rusya'nın desteği ile Ukrayna'dan kopmasına az bir zaman kalmıştır. Bu şekilde AT, ortaklık anlaşması imzaladığı Ukrayna üzerinden Rusya ile karşı karşıya olduğu gibi, Gürcistan üzerinden de yine Rusya ile karşı karşıyadır. Çünkü Gürcistan'da iki özerk cumhuriyet olan Abhazya ile güney Osetya Rusya'nın desteği ile bağımsızlıklarını ilan etmişler başta Rusya olmak üzere bir kaç ülke tarafından bağımsızlıkları kabul edilmiştir. Fransa'daki ve ABD'deki ermeni lobilerinin baskılarıyla da Ermenistan'ın Kafkasya'da Azerbaycan ile birlikte AT'na alınması durumunda bir yandan Ermenistan'ı doğal müttefiki kabul eden ve onu kaybetmek istemeyecek olan Rusya ile AT karşı karşıya geleceği gibi diğer yandan Ermenistan'ın hem Türkiye hem de Azerbaycan'la hiç çözülmecekmış gibi görünen sorunları dolayısıyla yine AT bu üç ülkenin sorunlarıyla karşı karşıya kalacaktır. Kafkasya'nın güneyindeki İran'a komşu olunması durumunda tamamı laik olan AT ülkeleri hem bir din devletiyle hem de Amerika ve İsrail'in anlaşılamadığı bir ülkeyle yan yana olacaktır. İran'ın batısında ve Türkiye'nin güneyinde olan- bağımsızlığını ilan etmeye çok az bir zaman kalmış ve bağımsızlığı başta İsrail, ABD hatta Türkiye, AT ve diğer ülkelerce hemen tanınacak -Irak'ın kuzeyindeki Kürdistan yerel yönetimi ile komşu olduğu gibi buranın batısındaki ve Türkiye'nin güneyindeki iç savaşın yaşandığı yine kısa bir süre sonra iki üç parçaya bölünmesi yüksek bir olasılık olan Suriye ile de komşu olacaktır.

Karadeniz'in kuzeyindeki Azak denizinden başlayarak, Kafkasya'daki Azerbaycan ve Ermenistan'a uzanan buradan İran'a, İran'dan kuzey Irak'taki Kürdistan yerel yönetimine buradan da Suriye'nin doğusundan batısındaki Akdeniz'e ulaşan böylelikle bir yarım daire çizen sorunlu bir bölgenin-deyim yerindeyse "sorunlar hilali" - içine girmek, AT açısından göğüslenebilecek bir durum mudur?

Bu tehdit ve tehlikelere karşılık AT, elde edileceği fırsat ve imkânları karşılaştıracak daha kısa bir ifadeyle fayda maliyet analizi yapmak suretiyle çeşitli alternatifler üzerinde duracaktır.

8. AT'nun, KT'nun Geleceğine İlişkin Alternatifleri

AT'nun KT'na ilişkin olarak önümüzdeki yıllar boyunca üretebileceği alternatifler üç başlık altında toplanabilir:

Türkiye'nin AT'na katılmasıyla sağlanacak yaşlı nüfus sorununu bir ölçüde çözmek, stratejik öneme sahip bir alana yayılmak gibi bazı fırsat ve imkânlarla karşılık, orta doğu bataklığının kenarında yer alarak yüzleşeceği tehdit ve tehlikeleri karşılaştıran AT, tehdit ve tehlikelerin daha büyük olduğunu görürse, genişlemeden vazgeçip Türkiye'yi nihai olarak bünyesine katmak yerine şu andaki süreci devam ettirerek oyalama politikasına devam edecek böylelikle orta doğu ile kendi arasındaki Türkiye'yi bir tampon bölge konumunda tutacaktır.

Aynı değerlendirmeyi Azerbaycan'a ilişkin olarak yaptığında yani Azerbaycan'ın AT'na katılmasıyla elde edilecek petrol ve doğal gaz kaynaklarını elde etme ve bunlara yaklaşma gibi fırsat ve imkânlarla karşılık AT'nun İran'la komşu olmakla yüzleşeceği tehdit ve tehlikeleri karşılaştıran AT, tehdit ve tehlikelerin daha büyük olduğunu görürse -"Gürcistan'ı bünyemize katmak suretiyle bir petrol üreticisi ve Hazar denizine kıyısı olan bir ülke olan Azerbaycan'a komşu olduk, bu yeterli bir genişlemedir -"diyerek Azerbaycan'ı da bünyesine katmaktan vazgeçecektir.

Benzeri değerlendirme Gürcistan için bile yapılarak Gürcistan da Türkiye'ye yapıldığı gibi oyalama politikası sürecine sokulabilir. Dolayısıyla AT- Türkiye'yi bünyesine alarak genişlemekten vazgeçtiği gibi - Gürcistan'dan dolayısıyla Kafkasya'ya doğru olan genişlemesinden de vazgeçebilir.

AT'nun kendi kontrolü altındaki yukarıdaki üç alternatife karşılık olarak kendi kontrolü dışında şu anda kesti-rilmesi mümkün olmayan koşulların ortaya çıkması halinde bambaşka sonuçlarla karşılaşılabilir. Bunlardan biri AT'nun dağılması veya şekil değiştirmesi söz konusu olabilir.

Güçlerinin zirvesinde oldukları dönemlerde, Roma'nın, Osmanlı'nın ve Büyük Britanya'nın, Eski Sovyetler Birli-ğinin geleceklerinde parçalanacakları, hatta ortadan kalkacakları söylenseydi o zaman buna hiç kimse inanmazdı. Oysa günümüz itibarıyla çağlarının en güçlü imparatorlukları olan bu imparatorluklar tarih olmuştur.

Sovyetler Birliğinin ortadan kalkmasına ve Doğu Bloku'nun dağılmasına ise günümüzün insanlığı kısa bir geçmiş öncesinde tanık olmuşlardır.

İleride benzer bir gelişmenin AT'nun için olamayacağını yani AT'nun dağılmayacağını veya başka türden bir birlik kurulmayacağını bir garantisi var mıdır?

KT'nun Kafkasya bölgesinde bile yayılmasını sürdürdüğü şu aşamada böyle bir olasılık olanaksız gibi görünürse de gücün zirvesine ulaşan aynı zamanda inmeye başlamış olması da unutulmamalıdır. Nitekim AT, geçmişteki sorunlarını tam anlamıyla çözemediği gibi bu sorunlara yenileri de eklenmektedir.

Paul Kenedy, 25 yıl öncesinde şöyle demektedir "Avrupa'nın sorunları arasında nüfuslarının yaşlanması, sanayi-lerin eskimesi, kentlerin yoksul mahallelerindeki etnik hoşnutsuzluklar, zengin kuzey ile daha yoksul güney ara-sındaki uçurum, Belçika, Ulster, Katalonya'daki politik ve dilsel gerginlikler bulunmaktadır (Kenedy, 1990:574).

25 yıl geçmesine rağmen bu sorunlar çözülmek bir yana daha da artmış ve yoğunlaşmıştır. Belçika'da Valon-Fla-man ayrışması son aşamaya gelmiş, İskoçya'nın İngiltere'den, Katalonya'nın, İspanya'dan bağımsızlık oylamala-rına aylar kalmıştır.

Çin'in dünya ekonomisinden aldığı payın AT ülkelerinin aleyhine sürekli olarak artması bu ülkelerin tümünü işsizlik yönünden ayrıca İzlanda, Yunanistan, İtalya; İspanya ve Portekiz hatta Fransa'yı ekonomik kriz olarak sarsmış ve sarsmaya devam etmektedir.

Avrupa parlamentosunun 2014 Mayıs ayındaki son seçimlerinde Fransa'da aşırı sağcı Marine Le Pen'in birinci olması, İngiltere'de de AT karşıtı Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi(UKIP) çok daha yüksek oy alması karşısında AT kamuoyunda "Nereye gidiyoruz?" sorusunun sorulması gündeme gelmiştir.

Boğaziçi üniversitesine konuk olarak gelen Britanyalı akademisyen ve romancı Amitav Ghos da şöyle demektedir: "Avrupa projesine gönülden inanıyordum eğer her hangi bir proje umut vaat ediyorsa bunun Avrupa birliği projesi konusunda hiç şüphem yoktu. Ama şimdi o projenin de raydan çıktığını görüyoruz. Avrupa da eski yön-temlerine dönüyor ki, bu çok korkutucu bir şey. Son seçimlerde sağın inanılmaz yükselişine uyarı alarmı olarak görmek gerekiyor... Avrupa ilk dönemini kalkınmayla geçirdi. Çünkü bu kalkınmacı politikalar balona benziyor patlayana kadar genişliyor en sonunda patlayacak" (Taraf, 15.06.2014).

Patlayıncaya kadar genişleme yukarıda değinildiği gibi bir yandan tam üye olarak Türkiye üzerinden AT'nun orta doğu bölgesine komşu olması diğer yandan Kafkasya üzerinden AT'nun Rusya'yla karşı karşıya gelmesi şeklinde olabilir. Patlama ise AT'nun bir yandan orta doğuda diğer yandan Rusya ile ciddi krizler yaşaması sonucunda gerçekleşebilir. Bu durumda AT'nun, eski SSCB'nin "Glasnost ve Perestroyka" sloganına benzer bir slogan bularak örneğin "Revizyon ve reform" diyerek eski Sovyet Bloku gibi dağılması yine eski Sovyetlerden sonra Rusya'nın Şangay birliğine dahil olması, KEİB'e katılması ve 29.05.2014 Kazakistan ve Belarus ülkeleriyle "Avrasya ekonomik birliğini kurması (Sabah, 30.05.2014 ve Taraf, 30.05.2014) gibi, AT da Balkanlar dahil olmak üzere tüm Akdeniz ülkelerini dışlayarak örneğin "Baltık ülkeleri birliği(BT)" diye bir birlik kurabilir, buna Norveç'i de dahil edebilir. Böylelikle yukarıda belirtilen üç alternatifte ek olarak dördüncü bir alternatif söz konusu olabilir.

Her alternatif karşısında şu anda Türkiye başta Bulgaristan olmak üzere Balkan ve Kafkas ülkeleri birlikte hareket ederek, KEİB'i Makedonya'yı içine alacak Rusya'yı dışlayacak şekilde KT'na dönüştürmeye çabalamalıdır. KT, olumlu alternatifler karşısında- bir ağaçtaki dallardan biri gibi- AT'nun içinde bir bölüm veya AT'nun ortadan kalkması veya şekil değiştirmesi gibi olumsuz alternatifler olasılığına karşılık -kesilen bir ağacın kökünden çıkan bir filiz gibi- AT'a bir alternatif bir topluluk olarak düşünülmelidir.

9. KT'da Ekonomiden Eğitime Eğitimden Modaya, Her Konuda İş Birliği

KT'da yapılacak işbirlikleri, ekonomi, ticaret, ulaştırma, enerji, çevre, güvenlik gibi güncel konularla sınırlı kalmamalı yapılacak işbirliklerinden biri de bilim-araştırma olmalı bu çerçevede "Üniversiteler arası işbirliği", "Bilim ve teknoloji bakanlıkları işbirliği" ve "Bilim ve araştırma kuruluşları işbirliği" gibi üç düzeydeki etkinliklere yoğunluk kazandırılmalıdır. Yapılan bu sempozyum önümüzdeki yıllarda- bir Balkan veya Kafkas ülkesi ev sahipliğinde sürdürülmelidir.

Balkan ve Kafkas ülkelerinin kültürleri birbirine çok yakın olduğundan (ki bunun en tipik örneği Türk dizilerinin bu ülkelerden revaçta olmasıdır) müzik, folklor ve spor etkinliklerinden moda etkinliklerine kadar değişik etkinlikler düzenlenmeli, yapılan etkinlikler artırılmalıdır.

Bu etkinliklerden aşağıda sadece eğitim konusundaki işbirliğine değinilecektir.

10. KT' da Eğitim Konusunda İşbirliği

Bilindiği gibi Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri eğitim, eğitimde de üniversiteli olamama sorundur. Her yıl üniversite sınavlarına girenlerin ancak yüzde onu üniversiteli olabilmekte geriye kalanların çoğu üniversite hazırlık kurslarına devam ederken bir kısmı da yurtdışındaki üniversitelere gitmektedirler. Her ne kadar son ve kesin rakamlar olmasa da yurt dışındaki üniversitelerde okuyan Türk öğrencilerin sayısı on binlerle ifade edilmektedir. İngilizce eğitim almak isteyen, bu nedenle İngiltere, ABD, Kanada ve Avustralya'ya giden öğrencilerden sonra sayıca en fazla öğrenci Bulgaristan'a gitmektedir. Bulgaristan üniversitelerinde okuyan Türk öğrencilerin sayısı -hızı yavaşlasa da - artmaya devam etmektedir. Üniversitede okumak için Bulgaristan'ın tercih edilme nedenleri ise, bu ülkenin AT üyesi, Türkiye'nin komşusu ve ucuz olmasıdır. Zaman zaman diploma denkliğinde sorunlar yaşanıyor olsa da bu sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Bulgaristan'ın Türkiye'ye en yakın ülke olması, öğrencilerin ulaşım masraflarının düşük olmasını sağlamakta, öğrenci yurtlarının genellikle eski ve çok konforlu olmasa da temiz ve ucuz olması da öğrenciler açısından diğer avantajları oluşturmaktadır. Ortak Balkan kültürü nedeniyle de öğrenciler kültür farklılığından kaynaklanan uyum problemleri yaşamamaktadır. Öğrenciler, Bulgarca eğitim yanı sıra İngilizce eğitim yapma imkânına da sahiptir. Edinilen bilgiye göre Sofya'da Türkçe doktora programına başlanmak üzeredir. Makedonya'nın başkenti Üsküp'te beşeri bilimler, hukuk ve mühendislik alanlarında Türkçe lisans ve lisansüstü eğitim yapılmaktadır. Her yıl 700 civarında öğrencinin eğitim için gittiği bu ülkedeki Türk öğrenci sayısının 7000 civarında olduğu tahmin edilmekte olup bu sayı ile Bulgaristan'dan sonra en fazla Türk öğrencisi barındıran ülke Makedonya olmaktadır. Her yıl Bulgaristan'a giden öğrenci sayısı artışının yavaşlamasına karşılık Makedonya'ya gidenlerin artış hızının yükselmesi sonucunda yakın bir gelecekte Makedonya'daki Türk öğrenci sayısı, Bulgaristan'daki öğrenci sayısını geçecektir.

Türkiye'den Arnavutluk'a ise Arnavut kökenli öğrenciler, Arnavutça eğitim için gitmekte, İngilizce eğitim ise belli bölgelerde yapılmaktadır. Yunanistan'a ise az sayıda öğrenci İngilizce değişim programları çerçevesinde gitmektedir.

Makedonya’da lisans ve lisansüstü eğitimin Türkçe yapılması karşısında “Acaba bu ülkede de Kazakistan’ın Manas kentindeki Hoca Yesevi Üniversitenin benzeri bir üniversite -Türkiye’de İskender isminin kullanılması göz önüne alındığında- bir “Büyük İskender Üniversitesi kurulamaz mı?” sorusunun yanı sıra Türkçe eğitimin yapıldığı Bulgaristan’da da Türkçe eğitim yapan bir “Baykal üniversitesi” buna karşılık yüz binlerce Bulgaristan göçmeni Türkün yaşadığı Bursa’da da Bulgarca eğitim veren “Kırcalı Üniversitesi” adlı bir üniversite kurulamaz mı? sorusu üzerinde düşünülmesi gereken konular olmalıdır.

11. Sonuç

Karadeniz çevresinde yaşayan topluluklar, geçmişte Roma ve Osmanlı imparatorluklarının egemenliğinde, yakın bir geçmişte ise Türkiye hariç eski Sovyet Blok’unda askeri bir gücün altında zorunlu birliktelik yaşamışlarken 20.yüzyılda ise kendi iradeleriyle bir bölgesel birliktelik olarak 1992 yılında KEİB’ni kurmuşlardır. AT,2007 yılında Bulgaristan ve Romanya’yı kendine tam üye yaparak Karadeniz sahillerinde yer almıştır. Türkiye’nin tam üyelik süreci sürerken Moldova Ukrayna ve Gürcistan ile 2014 yılda üyelik anlaşması imzalayan AT, bu anlaşmanın sonucunda - Rusya’nın egemen olduğu sınırlı sahil şeridi dışındaki - tüm Karadeniz sahillerine yayılacaktır. Karadeniz sahillerinin geçmişte Türkiye sahilleri hariç Sovyet egemenliğinden gelecekte Rusya sahilleri hariç AT egemenliğini geçmesi ilginç bir gelişmedir.

AT’nun, KT’nun içinde genişlemesi, Kafkasya’daki Gürcistan ile de sınırı kalmayacak ileride Ermenistan ve Azerbaycan ile yapılacak anlaşmalarla AT, Azerbaycan sahilleri üzerinden Hazar denizine de ulaşacaktır. Böylelikle, nihai hedefi, doğal gaz ve petrol üreticisi ülkelere yaklaşmak olan AT, yaklaşmanın da ötesinde Azerbaycan’ı bünyesine katacak, İran’a komşu olacak, Kazakistan’a da yakınlaşmış olacaktır. Böylelikle Balkanları, Türkiye’yi ve Kafkasya’yı kapsayan “Adriyatik’ten Hazar’a KT” AT tarafından ve AT bünyesi içinde bir alt bölüm olarak gerçekleşmiş olacaktır.

Ortadoğu’da Kuzey Irak’taki yerel yönetim daha bağımsız bir devlet olmamışken AT’nun ortaklık anlaşması imzaladığı Gürcistan’daki Abhazya ve Güney Osetya özerk bölgeleri bağımsızlıklarını ilan etmişler üstelik birkaç devlet tarafından da tanınmışlardır. Yine Ortadoğu’da Irak’ın üçe, Suriye’nin de ikiye (belki üçe dörde) ayrılmasına az bir süre kalmışken, AT’nun ortaklık anlaşması imzaladığı diğer ülke olan Ukrayna’nın Kırım yarım adası Rusya tarafından ele geçirilmiş kalan kısmının da ikiye ayrılmasına da az bir süre kalmıştır. Dolayısıyla Kafkasya bölgesi ve Karadeniz, orta doğu bölgesi kadar sorunlu bir bölge olup, sorunun bir yanında- Rusya’nın aleyhine olarak Karadeniz sahillerinin büyük bir kısmına ve Kafkasya’nın tamamına yayılmaya çalışan ve bunun için risk almaya hazır bir-AT, diğer yanında ise -eski egemenlik alanını geri almaya çalışırken gerekirse AT ile çatışmaya hazır bir -Rusya bulunmaktadır.

Gelecekte Türkiye’nin AT’na Üye olmasıyla AT, bir din devleti olan İran ile birlikte her ikisi de bir kaç parçaya ayrılacak Irak ve Suriye ile komşu olmak suretiyle bir bataklık olarak nitelenen orta doğu bölgesine dahil olacaktır. Türkiye ve Karadeniz’in etrafındaki dairenin üzerinde yer alan güney Kıbrıs’tan Yunanistan’ın Meis adasına Yunanistan’dan Bulgaristan ve Romanya’ya olan kısım AT’na ait iken geriye kalan kısmın yarısı Karadeniz’de ve Kafkaslarda diğer yarısı da doğu Akdeniz’den -Suriye Irak ve İran’ı içine alacak şekilde Hazar denizine ulaşmaktadır. Böylelikle AT, bu dairenin kuzey tarafı üzerinde Romanya’dan hemen sonra başlayan Karadeniz’de ve Kafkas’larda Rusya ile aynı dairenin güney tarafı üzerinde Güney Kıbrıs’tan hemen sonra başlayan Ortadoğu’daki Suriye, Irak ve İran’ın ile ciddi sorunlar yaşayacaktır.

Böyle bir ortamda -eski Sovyet Bloku ve Varşova Paktı üyesi şu anda ise AT ve NATO üyesi- Bulgaristan ile NATO üyesi ve AT ortaklık sürecindeki-Türkiye, tarihsel, kültürel ortak mirasları ayrıca günümüzdeki yakın ve yoğun ilişkileri dolayısıyla- tıpkı AT’daki Fransa ve Almanya gibi- birlikte hareket ederek mevcut ve ileride daha ciddi bir biçimde ortaya çıkacak olan AT ve Rusya arasındaki sorunların çözümüne yönelik katkı sunmaya çaba harcamalı, sadece bu konuda da değil ileride AT’nun dağılması veya başka bir şekle bürünmesi olasılığına karşılık “KT olarak ne yapabiliriz?” sorusunu çözmeye yönelik olarak çaba göstermelidirler.

KT içinde yapılacak olan işbirlikleri de-KEİB’deki gibi-ekonomik olmanın ötesinde politik, sosyal ve kültürel alanların yanı sıra eğitim ve bilim alanlarını da kapsamalı spor etkinliklerinden modaya, karşılıklı öğrenci, öğretim üyesi değişikliklerine kadar mevcut etkinliklerin daha da artırılmasını amaçlamalıdır.

Kaynakça

Der Ficher. (2009). *Almanach, Frankfurt am main 2008*.

Kenedy, P. (1990). *Büyük güçlerin yükselişleri ve çöküşleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.baskı.

Sabah gazetesi, 30.05.2014 tarihli sayısı.

Taraf gazetesi, 30.05.2014 ve 15.06.2014 tarihli sayıları.

Vasary, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı öncesinde Balkanlar'da doğulu askerler (1185-1365)*. (Çev. A. C. Akkoyunlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Balkanları Türk Dış Politikası Açısından Önemli Kılan Temel Faktörler

Main Factors That Make the Balkans Important for Turkish Foreign Policy

Dr. Bülent ŞENER

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon, Türkiye, bulentsener@yahoo.com

Özet

Balkanlar, coğrafi, siyasi, ekonomik açıdan olduğu kadar, tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından da Türkiye için öncelik taşımaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil eden Balkanlar, gerek Türk milletini şekillendiren tarihi süreçteki özel konumu, gerekse bölgesel entegrasyon ve güvenlik hedefi bağlamında geleceğe dönük içerdіđi potansiyel ile de büyük öneme haizdir. Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki tarihsel bağlar günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam edegelmiştir. Balkan ülkelerinde yaşayan azınlık, soydaş ve akraba toplulukları ile Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli insanlar Türkiye için her zaman büyük öneme haiz olmuştur. Bu bağlamda, Balkanlar'da ortaya çıkan bunalımlar Türkiye'yi yakından ilgilendirmekte ve Balkanlar'da barış ve istikrarın korunması Türkiye için bu açıdan da hayati önem taşımaktadır. Geçmişten bugüne her dönemde Balkanlarda sürekli olarak istikrar arayışı içinde olan, bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün sağlanması ve kalıcı barışın tesis edilmesi yönünde adımlar atan Türkiye için Balkanlar tarihi süreçteki bu özel konumu nedeniyle Türk dış politikası açısından bir coğrafya olmanın çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bu çalışmada Balkanlar bölgesini Türk dış politikası açısından önemli kılan temel faktörler ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Balkanlar, Türk Dış Politikası, Müslüman, Türk

Abstract

The Balkans is of importance for Turkey not only for geographical, political and economic reasons but also in terms of historical, cultural and demographic ties. The Balkans, which geographically constitutes Turkey's opening gate to the European continent, is also of importance both for its special status in the historical process in which Turkish nation took shape and for its potential for future in terms of regional integration and security. The historical ties between Turkey and Balkan countries have ceaselessly continued until today. Minorities that are ethnically and/or culturally relatives of Turkish people living in Balkan countries and people of Balkan origin living in Turkey have always been very important for Turkey. In this respect, crises that erupt in the Balkans are of particular concern to Turkey, and thus the sustainability of peace and stability in the Balkans is of crucial importance for Turkey. The Balkans is therefore much more than a neighboring region for Turkey, which has always advocated stability in the Balkans and supported the establishment of countries' territorial integrities. In this study, the main factors that make the Balkans important for Turkish foreign policy will be addressed.

Keywords: Balkans, Turkish Foreign Policy, Muslim, Turk

1. Giriş

İngiliz devlet adamı Winston Churchill, Balkanlar için “Tarih üreten değil, tarih tüketen bir alan” nitelemesini kullanmaktadır (Grigor'ev & Severin, 2007: 123-124). Gerçekten de, Balkanlar'ın tarihsel arka planına baktığımızda, Avrupa'nın hiçbir bölgesi Balkanlar kadar saldırı, istila ve işgal hareketlerine tanık olmadığı gibi, sık sık hâkimiyeti el değiştiren bölge, yeryüzünün en karmaşalı ve en huzursuz bölgelerinden biri olagelmıştır. Eric J.

Hobsbawm'ın haklı olarak “*Aşırılıklar Çağı*” ya da “*Katastrof Çağı*” olarak nitelediği (Hobsbawm, 2013) geçtiğimiz 20. yüzyılda dünyanın en kanlı ve en karmaşalı iki bölgesinden birinin Ortadoğu diğerininse Balkanlar olması bu gerçekliği apaçık ortaya koymaktadır. Zira, her iki bölgede büyük savaşlar, iç savaşlar, işgaller, etnik temizlikler, sürgünler ve mültecilikler yaşanmış ve buralardaki insanların yaşamlarında kan ve gözyaşı eksik olmamıştır. Balkanların değişmez gibi duran bir yazgısı vardır. Irklar ve dinler açısından değil homojen bir devlet homojen bir eyalet dahi bulmak zordur bu bölgede. Deyim yerindeyse, tarih boyunca çatışma, bölünme ve etnik temizlik Balkanlar'ın “makûs talihi” olmuştur.

2. Balkan Yarımadası'nın Jeopolitiği

Balkan Yarımadası Avrupa kıtasının güneyindeki üç yarımadadan en doğuda olanıdır. Bu bölge Avrupa'nın diğer bölgelerine geçiş alanı olmasının yanı sıra Asya'yla bitişik oluşu, Orta Avrupa'ya Akdeniz'e ve hatta Orta Asya'ya uzanan konumu itibarıyla dikkat çekicidir (Arıbaş, 2007: 429). Jeopolitik durumunun sonucu olarak uzun çağlar bir tarih ve kültür birliği gösteren Balkan Yarımadası bir tarihi bölge olarak güneyde Akdeniz'le sınırlanır. Burada Ege Denizi, yüzlerce adasıyla adeta Balkanlar içindedir, oradan Girit'le Akdeniz'e uzanırken, batıda Adriyatik Denizi'yle sınırlanır. Balkanlar'ın kuzey sınırına gelince, Roma döneminden beri Tuna nehri, yarımada'nın kuzey sınırı olarak belirlenmiştir. Tuna nehri, güneyde Boğazlar gibi aşılması güç bir su engeli oluşturmaktadır. Bununla beraber Tuna nehri, Karadeniz'e inen başlıca ticaret yolu olduğundan ve iki kıyısı arasında sıkı ticaret bağları dolayısı ile asla aşılmaz bir engel oluşturmamıştır. Tuna berisi Balkanlar'a egemen olan imparatorluklar daima Tuna ötesi toprakları kendi kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır. Bu doğrudan doğruya bir egemenlik olmadığı gibi, kültür ve sosyal yapı bakımından da Tuna'nın kuzeyi ve güneyi oldukça önemli farklar göstermiştir. Tuna, özellikle askeri bakımından asıl Balkanların kuzey sınırı olarak kalmıştır. Balkanlar'ın batısına doğru Vidin ve özellikle Belgrad bir kilit noktası rolünü oynamış ve Belgrad'dan sonra Sava ırmağı, Batı Balkanları Syrmia ve Macaristan'dan ayıran bir sınır oluşturmuştur (İnalçık, 2005: 23-24). Dolayısıyla, batıdan doğuya doğru uzan Tuna ve Sava nehirlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı devletler arasında aşılmaz doğal sınırlar olarak görülmesi ve Avrupalı devletlerin Osmanlı yayılmacılığına karşı bu nehirleri kendileri için savunma hattının başlangıcı kabul etmeleri sebebiyle Balkanların kuzey sınırı bu iki nehir tarafından şekillendirilmiştir (Kodaman & Birsell, 2014: 52). Nehirler tarafından oluşturulan bu doğal ve tarihi sınır kapsamında batıdan itibaren İtalya'nın %0,2'si, Slovenya'nın %27'si, Romanya'nın %9'u Balkan coğrafyası içinde kalmaktadır. Balkanlar'ın batısı Adriyatik denizine, doğusu ise Karadeniz'e sınır teşkil etmektedir. Güney sınırı ise Türkiye'nin Batı Trakya'da kalan ve toplum yüzölçümünün %27'sini teşkil eden kısmı ile Yunanistan oluşturmakta ve Balkanlar'a, güneyde Ege ve İyon denizleri üzerinden Akdeniz'e çıkışı sağlayan bir özellik kazandırmaktadır (Kodaman & Birsell, 2014: 52).

3. Balkanlar'daki Türk ve Müslüman Varlığı

Balkanlar'daki Türk varlığı, çok eski dönemlere dayanmaktadır. Balkanlar tarihi, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. “Balkan” kelimesi dahi, “sıra-dağ” veya “dağlık” anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür.¹ Güvenilir tarih kaynaklarına göre, Balkan Yarımadası. 6. yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin gelip yerleştiği bir yurt olmuştur.² Doğudan, Asya içinden, Kuzey Karadeniz step bölgesi yoluyla birbiri ardından gelen atlı göçebe Türk kavimleri, ya burada Dac, Trak ve Slav aslından yerli halkla karışmış, ortadan kaybolmuş (11. yüzyılda Oğuz aslından Peçenekler ve Uzlar gibi), yahut askeri egemen sınıf olarak Kuzey-Doğu Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır (İnalçık, 2005: 20).

Bu mevcudiyet sonraki dönemlerde Bulgar, Oğuz, Peçenek, Kuman göçleriyle devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu zamanında doruk noktasına ulaşmıştır. Balkan Yarımadası içinde bir takım stratejik masif dağlık bölgeler,

1 Mark Mazover'e göre, “Balkan” isminin kendisi yarımadaya sonradan verilmiş bir isimdir. Ona göre bu isim bir dağın ismi olup, bugünkü Balkanlar 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başlarına kadar “Rumeli” yahut “Avrupa Balkanları” olarak biliniyordu. Mazover'e göre, bu ismin menfi çağrışımlar yaparak yaygınlaşması ise 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında olmuştur. Bu nedenle de Balkanlar, zamanla coğrafi bir kavramdan çok daha fazlasını ifade etmeye başlamıştır. Kavram geçmişteki kullanımlarından farklı olarak, başka yerde bulunması zor şiddet, çöl ve ilkellikle alakalı güçlü çağrışımlar içermektedir (Poulton, 1993: 104).

2 Bazı kaynaklara göre, 376 yılından itibaren Volga nehrini geçerek bölgeye ulaşan Hun Türkleri, Balkanlar'dan Doğu Avrupa'ya yayılan bir bölgede büyük ve etkili bir güç haline gelmişlerdir (http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar/Turkiye_ve_Balkanlar_01.html, 2014).

boğaz ve geçitler imparatorluğun kuruluş aşamalarını belirlemiştir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlar'da Osmanlı yayılış aşamalarını anlamak için temel önemdedir. Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısına yerleştikten sonra, Edirne'den Enez'e kadar Meriç nehri ilk fetih ve yayılış sınırı olmuştur (İnalıcık, 2005: 24). Dolayısıyla, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu, 14. ve 15. yüzyıllarda bir Balkan imparatorluğu olarak doğup gelişmiştir (Ortaylı, 2006: 46). 1361 yılında Edirne'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte Balkanlar'daki Türk nüfusu artmaya başlamış, "Rumeli" adı verilen bu topraklar, Anadolu'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin iki temel siyasi ve kültürel hâkimiyet alanından biri olmuştur. 1912'deki Balkan Savaşı'na dek, İstanbul'dan yola çıkıp, neredeyse Adriyatik Denizi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde gitmek mümkündü. Tüm Batı Trakya, Makedonya, Arnavutluk hatta bugünkü Yugoslavya'nın sınırları içinde yer alan Kosova ve Sancak da Osmanlı egemenliği altında bulunmaktaydı. Selanik, İmparatorluğun ikinci büyük kentiydi ve söz konusu "Rumeli" toprakları üzerinde yaşayan nüfusun çoğunluğu da ya Türk ya da Müslüman'dı. Batı Trakya ve Makedonya'da zamanında Anadolu'dan göç etmiş olan Türkler, Müslüman Pomaklar, hatta Müslüman Slavlardan oluşan bir Müslüman-Türk nüfus çoğunluğu oluşturmaktaydı. Arnavutluk, Kosova ve Batı Makedonya'da yaşayan Arnavutlar da, Müslüman olmaları sebebiyle, bu nüfusun önemli bir parçasını meydana getiriyorlardı. Özellikle Osmanlı zamanında bu bölgeye göç eden Türkler ya da kendi istekleriyle Müslümanlığı seçen halklar, Balkanlar'da büyük bir Müslüman-Türk nüfusu meydana getirmiştir.

Balkan ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslüman halklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da anavatanla olan bağlarını kesmemişler, kendi kimliklerini her türlü baskıya rağmen korumayı başarmışlardır (http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar/Turkiye_ve_Balkanlar_01.html, 2014). Soğuk Savaş dönemi boyunca uygulanan asimilasyon politikalarının ardından, Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar'daki Türk ve Müslüman varlığına karşı etnik kıyımlar ortaya çıkmıştır.³ Bölge günümüzde sükûnete kavuşmuş gibi görünmekle birlikte, gerçekte bölgenin kanayan yarası olan siyasi ve etnik çatışmalar tam anlamıyla nihai bir çözüme kavuşmamıştır.

4. Balkanlar ve Türkiye: Vazgeçilemez Miras

Yukarıdaki tarihsel gerçeklikten hareketle, öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Türkiye Cumhuriyeti yaklaşık 550 yıl Balkanlar'da hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun⁴ mirasını taşımaktadır ve kurulduğu tarihten itibaren yüzünü Batı'ya dönerek, Asyalı kimliğinden çok Avrupalı ve Balkanlı kimliğine vurgu yapagelmiştir. Dolayısıyla Türkiye sadece coğrafi olarak değil siyasi, tarihsel ve kültürel yönden de bir Balkan ülkesidir.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Türkiye, Balkan devletleriyle olan ilişkilerinde barışçıl bir politika izlemiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin statükoyu koruma anlayışı Balkan politikasına da yansımıştır. Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye'nin Balkan politikaları çok daha sınırlı kalmış, Doğu ile Batı bloklarının sıkıştırdığı alanda çok fazla hareket alanı bulamamıştır. Türkiye'nin Balkan politikasında esas değişimi, küresel çapta Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bölgesel anlamda Yugoslavya'nın parçalanma sürecine girmesi tetiklemiştir ve Türkiye, tıpkı Ortadoğu ve Kafkasya'da olduğu gibi, Balkanlarda da daha geniş bir manevra alanı elde etmiştir.

3 Özellikle, Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde etnik kıyım bakımından en büyük acıyı kuşkusuz Bosnalılar yaşamıştır. 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek karşısında "Büyük Sırbistan" hayallerinin etkisiyle Sırlar, Bosna-Hersek sınırları içinde Sırp Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan etmiş ve bu bölgede yaşayan Boşnaklar (Müslüman) ve Hırvatlar (Katolikler) uzaklaştırmak için insanlık dışı uygulamalara başlamışlardır. İç savaş olarak başlayan olaylar, zamanla Sırların Boşnaklara uyguladığı bir soykırım haline gelmiştir. 1993 yılında Birleşmiş Milletler (BM) tarafından güvenli bölge olarak ilan edildikten iki yıl sonra Srebrenitsa'da yaşayan Müslümanlar, bölge BM askerlerinin kontrolünde olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen en büyük soykırıma uğramıştır. 1992-1995 arasında Uluslararası Kızılhaç Örgütü verilerine göre Bosna-Hersek'te 312.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 14 Aralık 1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile savaş sona ermiştir. Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olarak iki birime (devletçiğe) ve bir küçük özerk bölgeye bölünmüştür. Yani Sırbistan dışında Bosna-Hersek sınırları içinde de bir Sırp Cumhuriyeti bulunmaktadır. Boşnak, Hırvat ve Sırp nüfusu barındıran bu parçalanmış yapıdan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu 1995 yılından itibaren "Üçlü Başkanlık Sistemi" ile yönetilmeye başlamıştır.

4 Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar üzerindeki hâkimiyeti üç döneme ayrılır: 1) Balkanlar'da ilerleyiş ve hâkimiyetin sağlanması dönemi (1354-1683), 2) Hâkimiyetin zayıflaması ve gerileşme dönemi (1683-1821), 3) Hâkimiyetin yıkılışı ve Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarından çekilmesi dönemi (1821-1913). Daha geniş bilgi için bkz. (Sancaktar, 2011: 3-8).

Geçmişten günümüze uzanan süreç içerisinde Balkanlar bölgesi dört temel faktörden dolayı Türkiye ve Türk dış politikası için önem arz edegelmiştir. Bu dört temel faktör hem Balkanlar bölgesini Türkiye ve Türk dış politikası için önemli kılmakta, hem de Türkiye'nin bölge devletleri ve halkları ile olan ilişkilerini her dönem yakından etkilemektedir. Söz konusu faktörler şunlardır:

- 1) Bölgeyle olan tarihsel bağlar
- 2) Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfus
- 3) Balkanlar'da yaşayan Müslüman ve Türk kökenli topluluklar
- 4) Bölgenin jeopolitik konumu

"*Bölgeyle olan tarihsel bağlar*"a bakıldığında, öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu bir beylik olarak Söğüt kasabasında doğmuştur ama bir dünya devleti olarak Balkanlar'da kurulmuş ve serpilmiştir. Bu bağlamda, Edirne'nin fethiyle (1362) birlikte, Balkanlar'ın tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca yayılma alanı olduğunu görmekteyiz.⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme süreci içerisinde doğudan çok batıya yönelişi, aslında imparatorluğun bir Asya ya da Doğu imparatorluğundan çok, bir Balkan imparatorluğu görünümü kazanmasını da sağlamıştır. Zira, Osmanlı'nın beşeri kaynakları ve ekonomik gelirlerinin önemli bir kısmı aynı zamanda Balkanlar'dan sağlanmaktaydı. Keza, Balkanlar, Osmanlı-Türk siyasal hayatını yakından etkilemiş bir bölgedir. Batı Avrupa'da gelişen siyasi fikirler ve hareketlerin Balkan toprakları yoluyla Osmanlı'nın siyaset hayatına girdiği ve güçlendiği bir vakiadır. Nitekim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli merkezlerinden ikisinin Selanik ve Manastır'da olması bu açıdan anlamlıdır.

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde devşirme sisteminin en fazla uygulandığı bölgeydi. (Imber, 2006: 178). Diğer bir deyişle, burası Osmanlı İmparatorluğu'na çok sayıda asker ve yönetici sağlamaktaydı. İmparatorluğun 215 sadrazamından –ki tekrar göreve getirilmelerle bu rakam 292'yi bulmaktadır– (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000: 487-500) 62'sinin Balkan kökenli olduğu ve Milli Mücadele'yi yürüten asker ve sivil kadroların ağırlıklı olarak Balkan kökenli olduğu hatırlandığında, Balkanlar'ın Türk siyasal hayatındaki ve Türk dış politikasındaki önemi herhalde daha iyi anlaşılabilir. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde 14 yılı aşan bir süre sadrazamlık yapan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli sadrazamlarından biri sayılan Sokullu Mehmet Paşa, Sırp asıllı devşirme bir Osmanlı devlet adamı olarak devlet yönetimi, projeleri ve kişiliğiyle Osmanlı'nın bir dönemine damgasını vurmuştur.⁶ Yine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 14. ya da 15. yüzyılda Anadolu'dan Balkanlar'a göçen bir Türkmen Yörük ailesinin son kuşaklarının bir ferdi olarak Selanik'te dünyaya gelmiştir (<http://www.karamankulturturizm.gov.tr/kulturMd/sayfaGoster.asp?id=329>, 2014).

Osmanlı fütuhatının, Balkan tarihinin doğal gelişiminde ani bir kesintiye sebep olduğu ancak bir düzeyde doğrudur. Balkan milletlerinin kendi milli hanedanlarını ve yönetici sınıflarını kaybettiği doğrudur. Balkanlı devletlerin ortadan kalkışıyla, seçkinlerinin simgelediği "yüksek kültür" gelişimi de durmuştur. Buna karşı, Osmanlı döneminde halk kültürü ve kiliseye bağlı edebiyat ve sanatlar, canlılığını ve gelişimini sürdürmüştür. Öbür yandan Osmanlı kültürünün dilde, sanatlarda, günlük yaşamda kuvvetli etkisi olmuştur. Yerli halk kültürünün böylece

5 Türklerin Rumeli'ye dolayısıyla Balkan topraklarına ilk geçişi 1352'de Gelibolu'ya çıkıp Çimpe Kalesi'ni ele geçirmeleriyle gerçekleşmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. (Dalar, 2008: 91-123).

6 Balkanlar'daki eyaletler çoğunlukla Balkan kökenli paşalar tarafından yönetiliyordu. Bu kişilerin çoğu devşirme sisteminden yetişen başarılı yöneticilerdi. Ayrıca Osmanlı vezirleri ve diğer Divan üyeleri arasında çok sayıda devşirme vardı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal kurumsallaşmasının önemli bir ögesi devşirme uygulaması idi. Devşirme uygulaması 14.-18. yüzyıllarda gerçekleşti. 17. yüzyılda azalan devşirme uygulaması 18. yüzyıl içinde sona erdirildi. Merkezi yönetim tarafından tespit edilen zamanlarda belirlenen bölgelerden istenilen sayıda Hristiyan erkek çocukları toplanıyordu. Çocukların toplanması işi, merkezi yönetim tarafından yetkilendirilen görevliler ve Yeniçeri Ağası tarafından gerçekleştiriliyordu. Kural gereği her kırk aile için bir erkek çocuğu devşiriliyordu. Çocuklar değişik kriterlere (beden yapısı, boy, zeka, ahlak, karakter, güzellik vs.) göre seçiliyordu. Bu kriterlere göre en iyi çocuklar toplanıyordu. Sadece tek erkek çocuklu ailelerin, din adamlarının ve bölgenin önde gelen ailelerin çocukları devşirme uygulamasından muaf tutuluyordu. Toplanan çocuklar İstanbul'a götürülüp Yeniçeri Ağası'na teslim ediliyordu. En iyileri saraya alınıp değişik işlerde çalıştırılıyor ve Enderun'da eğitiliyordu. Eğitim sürecinde en başarılı olanlar sarayda padişahın emrinde değişik görevlere atanıyorlardı. Diğerleri, imparatorluğun değişik bölgelerine yönetici olarak gönderiliyordu. Eğitimde ve eğitim sonrası görevlerde en yüksek başarıyı gösteren devşirmeler, devlet yönetiminde üst düzey makamlara kadar yükseliyorlardı (Sancaktar, 2011: 10).

İslam kültürü ile temasa gelerek zenginleştiği ileri sürülebilir. Bu kültür etkisinin en açık belgesi Balkan dilleridir. Türkçe'den alınmış kültür sözcüklerinin sayısı, bugünkü Balkan dillerinde bile, bölgesine göre 2000 ila 5000 kelime arasında değişmektedir. Keza, giyim-kuşam halk müziği, yeme-içmede ve davranışlarda bugün bile Osmanlı mirası göze çarpar bir kertededir (İnalçık, 2005: 30-31). Diğer taraftan, şehirlerde ve köylerde, Türklerle uzun yüzyıllar beraber yaşama, Osmanlı İmparatorluğu'nun kanun ve altyapı kurumlarının etkisi ve nihayet Osmanlı yüksek kültürünün bir prestij-kültür olarak taklidi, Balkan yerli halkı arasında kültürleşmenin başlıca yollarını oluşturmuştur. W. Hasluck, Hristiyan ve İslam halk inanışları ve adetlerinin her iki toplum üyelerince ne kadar geniş ölçüde paylaşıldığını göstermiştir. Bunda, Bektaşilik gibi halk dini tarikatlarının eklektizmi önemli rol oynamıştır. Öbür yandan, Rumeli Türkleri, Balkan yerli halklarından tarım, günlük hayat ve sanatlarda birçok kültür unsurları almışlar, böylece zamanla Rumelili ile Anadolu arasında bir kerte kültür farklılığı ortaya çıkmıştır (İnalçık, 2005: 33).

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan halkları üzerindeki hâkimiyeti, gerekse Balkan halklarının 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ulusal bağımsızlık mücadelelerine girişmeleri ve sonrasında kendi "ulus-devlet"lerini inşa etme çabaları kaçınılmaz olarak Balkanlar'da "Osmanlı/Türk/Müslüman" karşıtlığını doğuran bir süreci başlatmış ve geliştirmiştir. Dolayısıyla hem Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilişi sırasında yaşananlar, hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ve özellikle de 1990'larda SSCB'nin çözülmesiyle Balkanlar'da yaşanan etnik ve dinsel nitelikli çatışmaların arkasında ağırlıklı olarak hem siyasal, hem kültürel hem de etnik düzeyde Osmanlı geçmişinden/mirasından arınma yani "*de-Ottomanization*" sürecinin/çabasının yattığını belirtmekte fayda vardır. Şüphesiz etki-tepki prensibi gereği, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman topluluklara karşı girişilen saldırılar tarihsel süreç içerisinde Türkiye kamuoyunda ve yönetim çevrelerinde de Balkanlı gayrimüslim milletler ve devletlere karşı da bir önyargının gelişmesini doğurmuştur. Dolayısıyla, Türk dış politikasının belleğinde Balkanlar çoğu kez olumsuz imgelerle kendine yer edinmiştir. Zira, Balkanlar, iki savaş arası dönemde faşizmin, II. Dünya Savaşı sonrası komünizmin yayılma alanı olarak Türkiye için bir tehdit ve azınlık sorunlarının bitmek bilmediği bir bölge olarak algılanmıştır.

Balkanlar'ı, Türkiye ve Türk dış politikası için önemli kılan ikinci faktör olarak "*Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfus*" faktörüne bakıldığında, Osmanlı'nın Balkanlar'dan geri çekiliş süreciyle birlikte Balkanlar'dan Anadolu'ya başlayan göç dalgalarının Türkiye Cumhuriyeti döneminde de çeşitli nedenlerle (baskı ve savaş) devam ederek, Türkiye nüfusunun içerisinde sayıları yaklaşık olarak 5-6 milyonu bulan Balkan kökenli bir nüfus (Boşnaklar, Müslüman Arnavutlar, Torbeşler, Pomaklar, Bulgaristan Türkleri gibi) yaratmıştır ki, bu insanların akrabalarının önemli bir bölümü halen Balkanlar'da yaşamaktadır. Dolayısıyla, gerek bu göçlerin Balkan kökenli Müslüman ve Türk topluluklar üzerinde doğurduğu siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik kayıplar; gerekse halen çeşitli Balkan ülkelerinde yaşayan Müslüman ve Türk toplulukların yaşadıkları baskılar her dönem Türkiye ve Türk dış politikasının en duyarlı noktalarından birini oluşturagelmıştır.

Balkanlar'ı, Türkiye ve Türk dış politikası için önemli kılan üçüncü faktör olarak "*Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman nüfus*" faktörüne bakıldığında, öncelikle belirtmek gerekir ki dün olduğu gibi bugün de Balkanlar'da yaşayan Türkler ve Müslümanlar, Türkiye'ye karşı olumlu düşünceler ve kanaatlere sahiptirler ve hemen her dönemde (özellikle de baskı, çatışma ve kriz dönemlerinde) Türkiye'yi "koruyucu devlet" olarak görmektedirler. Keza, Türkiye kamuoyu ve devleti de tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle Balkanlar'daki bu topluluklara karşı aynı derecede hassasiyet duymakta, sorunlarıyla ilgilenmektedir. Bugün Balkan coğrafyasında 1 milyonun üzerinde Türk nüfus (yaklaşık olarak, Bulgaristan'da 760 bin, Yunanistan'da 120 bin, Makedonya'da 78 bin, Kosova'da 40 bin, Romanya'da 70 bin) ve 8 milyonu aşan Müslüman nüfus (yaklaşık olarak, Arnavutluk'ta 2,5 milyon, Bosna-Hersek'te 2 milyon, Kosova'da 1,6 milyon, Bulgaristan'da 900 bin, Makedonya'da 670 bin, Yunanistan'da 150 bin, Karadağ'da 120 bin, Sırbistan'da 235 bin, Romanya'da 70 bin) yaşamaktadır (Sancaktar, 2010). Balkanlar'daki bu Müslüman ve Türk varlığı Anadolu'dan 14. ve 15. yüzyıllarda kitle halinde gelen sürekli bir göçün sonucudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle göçebe grupları zorla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirip stratejik yollar boyunca belli bölgelere yerleştirdiği bilinmektedir. Bu göçürme ve yerleştirmenin bir nedeni, fethedilen bölgeleri ve ana yolları güvenlik altına almak ve uçlarda akıncı kuvvetleri sağlamaktı. Başka bir nedeni de, Anadolu'da karışıklık çıkaran ve köylüyü zarara sokan hayvan yetiştirici göçbeleri Rumeli hudut boylarına gönderme siyasetiydi. Sebep

ne olursa olsun, imparatorluğun Rumeli'yi Türkleştirmede öncü bir rol oynadığına kuşku yoktur. Fakat bunun yanında özellikle 14. yüzyılda Rumeli'nin zengin topraklarında yerleşmek amacıyla Anadolu'dan kendiliğinden büyük bir göç hareketi de olmuş görünmektedir. Bu göçe katılanlar çoğunlukla, Batı Anadolu'ya Doğu ve Orta Anadolu'dan Moğol baskısı altında gelip yığılan Türkmen boylarıdır. Öyle görünüyor ki, bizzat Batı Anadolu'da Bizans topraklarının işgali ve Türkmen beyliklerinin ortaya çıkması, bu Türkmen göç hareketinin bir sonucudur. 16. yüzyıl arşiv kayıtlarına göre, 1520'lerde bile Batı Anadolu'da Yörükler, tüm nüfusun dokuzda birini oluşturmakta idi. Kesintisiz bir şekilde doğudan Batı Anadolu'ya göç eden Türkmen göçebeleri bir nüfus baskısına sebep olmakta idi ve yeni otlaklar aramak zorunda olan göçebeler için Balkanlar çekici bir alandı (İnalçık, 2005: 32).

Balkanlar'ı, Türkiye ve Türk dış politikası için önemli kılan dördüncü faktör olarak *"Balkanlar'ın jeopolitik konumu"* faktörüne bakıldığında, Balkan jeopolitiğinin Türkiye üzerindeki asıl etkisinin kültürel ve tarihsel olduğu ve bölge Müslümanlarının Türkiye'yi anavatan olarak görmesinden kaynaklandığı söylenebilir (Şahin, 2010: 2000). Bölgede asırlar boyunca egemen olan kültür Osmanlı-Türk kültürüdür. Bu noktada 1808'de ilk defa Alman coğrafyacı A. Zeune tarafından Balkan Yarımadası tabiri kullanan kadar çoğu kaynak ve haritada bölgenin "Avrupa Türkiye'si" (Turkey d' Europe, European Turkey) şeklinde adlandırıldığı da belirtilmelidir (Davutoğlu, 2007: 66). Dolayısıyla tarihsel geçmiş ve bölgedeki Türkler Türkiye açısından önemli bir jeopolitik etken olmaktadır. Diğer taraftan, özellikle bu coğrafyanın jeopolitiğinin "istikrar" ve "güvenlik" unsurları açısından da Türkiye ve Türk dış politikası için her dönem önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar, 1453'ten itibaren imparatorluğun merkezi olan İstanbul'u Avrupa'ya karşı koruyan "ileri karakol" konumuyla stratejik bir öneme sahipti. Balkanlar bölgesi Karadeniz, Ege, Adriyatik denizlerine bitişik ve Akdeniz'in ortasına uzanan bir yarımada olarak Orta ve Batı Avrupa'yı Asya'yla birleştiren çok önemli coğrafi bir bölgedir ve bu özelliğiyle gerek bölge içinde gerek çevresinde yer alan ülkeler açısından hem güvenlik hem de ticaret yolları, ulaşım ve istikrar bakımından Balkanların jeopolitik değeri gerçekten yüksektir. İkinci olarak, Balkanlar bölgesi, Türkiye'nin Avrupa'ya açılma yoludur, dolayısıyla Balkanlar'ın "istikrar" ve "güvenlik" içerisinde bulunması hem Türkiye'nin "ulusal güvenliği" hem de Avrupa'ya açılan yollarının kesilmemesi için büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana sürekli olarak Balkanlar bölgesinde "istikrar" ve "güvenlik" arayışı içerisinde olmuş ve buna hizmet edecek her türlü siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel oluşumu desteklemiş ve önyak olmuştur. (Örneğin, 1934'te kurulan Balkan Antantı, 1954'te kurulan Balkan Paketi gibi) Diğer taraftan, Türkiye'nin dış politika hinterlandlarından biri olan Balkanlar bölgesi, bu coğrafyada "bölgesel güç" olma mücadelesi çerçevesinde Yunanistan'a karşı giriştiği etkinlik yarışında da son derece önemlidir. Türkiye'nin Yunanistan'la yaşamakta olduğu derin anlaşmazlıklar düşünüldüğünde, Türkiye'nin Balkanlar'da mutlak surette Yunanistan'ı her türlü araçla dengelemesi ve bölgede etkili/belirleyici olma vasfını yitirmemesi "ulusal çıkar"ları açısından büyük önem arz etmektedir.

5. Sonuç

Türkiye, coğrafi konumu, tarihi, kültürü, ulusunun sosyal, siyasal ve ekonomik kompozisyonu gibi nedenlerle, çok yönlü bir ülkedir. Bu bağlamda Türkiye aynı anda hem bir Doğu Akdeniz ülkesi, hem bir Karadeniz ülkesi, hem bir Avrasya ülkesi, hem bir Yakındoğu ülkesi hem de bir Balkan ülkesidir. Balkanlar Türkiye için olduğu kadar, bölgesel güçler ve uluslararası güçler için de çok önemli bir bölgedir. Balkanlar, coğrafi, siyasi, ekonomik açıdan olduğu kadar, tarihi, kültürel ve insani bağlar bakımından Türkiye için öncelik taşımaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısını teşkil eden Balkanlar, Türk ulusunu şekillendiren tarihi süreçteki özel konumu, bölgesel entegrasyon ve tüm bölge ülkeleriyle paylaşılan Avrupa Birliği üyelik hedefi bağlamında geleceğe dönük içerdiği potansiyel ile de büyük önemi haizdir. Bu bağlamda, Türkiye, dış politikada sahip olduğu ılımlılık, sorumluluk, uluslararası düzene saygı ve demokratik tavrı içeren imajıyla bölgede model ülke konumunda olmasıyla, çoğu zaman krizli olan Balkanlar'da önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan, 19. ve 20. yüzyıl boyunca Balkanlar'da yaşanan gelişmeler, Balkanlar'ın 21. yüzyılda da büyük güçlerin önemli bir mücadele alanı olmaya devam edeceğini göstermektedir. Çünkü, bölge coğrafi konum olarak stratejik bir alandır ve aynı zamanda bir çok tarihsel gücün jeopolitik havzasıdır (Şahin, 2010: 2001). Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından güç mücadelesi anlayışının arka planına enerji kaynaklarına ve bu kaynakların dünya piyasalarına ulaştırılmasında kullanılan güzergâhların kontrol edilmesi konusunun yerleşmiş olması bağlamında,

Batı Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanması kapsamında Hazar enerji kaynaklarının en uygun güzergâhı yine Balkan coğrafyası olmuştur. Bu nedenle de Balkanlar, 21. yüzyılın başından itibaren yeniden güç mücadelelerinin yaşandığı bir bölge haline dönüşmüştür (Kodaman & Birsal, 2014: 53).

Bütün bu çerçevede dahilinde, tarihi süreçteki özel konumu, Balkanlar'ı Türkiye için bir coğrafya olmanın çok ötesine taşımaktadır. Balkanlar'daki tüm ülkelerle bölgesel işbirliğini geliştirme çabasında olan Türkiye, sivil toplum örgütleri ve meslek kuruluşlarının da dahil olduğu çoklu ilişki ve diyalog ağıyla, hem ekonomik hem de kültürel alanda farklı platformlar oluşturarak veya bu oluşumlara katkı sağlayarak Balkanlardaki etkinliğini artırmaktadır. Bu çabalarda daha etkin olmak isteyen Türkiye'nin etnisite anlamında çok fazla çeşitlilik gösteren Balkanlar'da üreteceği politikalar için risk teşkil eden algıları bilmesi ve yönetmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu bağlamda 21. yüzyılda Balkan politikası "bölgesel sahiplenme" ve "kapsayıcılık" ilkelerini esas alan Türkiye'nin dün olduğu gibi bugün de Osmanlı'dan devraldığı Balkanlar mirasına sahip çıkması ve bölgede "istikrar" ve "güvenliği" hedefleyen aktif bir rol oynaması, hem tarihsel ve jeo-kültürel bir sorumluluğu hem de Türk dış politikasının sahip olduğu ve genişletmeye çalıştığı stratejik ufkunun kaçınılmaz bir gerekliliğidir.

Kaynaklar

- Arıbaş, K. (2007). *Küresel çağda siyasi coğrafya*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dalar, M. (2008). Dayton Barış Antlaşması ve Bosna-Hersek'in geleceği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 91-123.
- Davutoğlu, A. (2007). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Grigor'ev, A. N. & Severin, A. (2007). Debalkanizing the Balkans: A strategy for a sustainable peace in Kosovo. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 1, 123-139, Erişim Tarihi: 01.07.2014, http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2007-1/09_a_grigo-rev-severin_gb.pdf
- Hobsbawm, E. J. (2013). *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991): Aşırılikler çağı*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları. http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar/Turkiye_ve_Balkanlar_01.html, Erişim Tarihi: 01.07.2014
- Imber, C. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- İnalçık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Prizren: Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 20-44. <http://www.karamankulturturizm.gov.tr/kulturMd/sayfaGoster.asp?id=329>, Erişim Tarihi: 01.07.2014. *Kızıl Oğuz Yahut Kocacık Yörüşü Olarak Ali Rıza Efendi'nin Ailesi*
- Kodaman, T. & Birsal, H. (2014). 21. Yüzyıl Balkan jeopolitiğinin çok boyutlu bir bakış açısı ile incelenmesi ve Türkiye'ye etkilerinin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 49-64.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı barışı*, İstanbul: Ufuk Kitap.
- Poulton, H. (1993). *Balkanlar: çatışan azınlıklar, çatışan devletler*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Sancaktar, C. (2010). Balkanlar Türkiye için neden önemli? Erişim Tarihi: 01.07.2014, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli
- Sancaktar, C. (2011). Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti ve siyasal mirası. *Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 2(2), 34-58.
- Şahin, K. (2010). Türkiye ve Balkanlar: jeopolitik bir analiz. 2. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* (30 Mayıs - 06 Haziran 2010), Kosova, 1993-2003.
- T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2000), *Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi*, 2. bs., Yayın no: 42, İstanbul.

Yerel Yönetimler Arası İşbirliğini Geliştirmede Yerel Ağların Önemi: Balkan Ülkeleri Yerel Yönetimleri ile İşbirliğini Geliştirme Potansiyeli

The Importance of Local Networks in Improving Cooperation Among Local Governments: The Potential for Improving Cooperation Among Local Governments in the Balkan Countries

Doç. Dr. Özcan SEZER*

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, SBKY, Zonguldak, Türkiye, ozcansezer67@yahoo.com

Arş. Gör. Tuğçe BAYRAM

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, SBKY, Zonguldak, Türkiye, tugcebayram06@hotmail.com

Özet

Küreselleşme süreci ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri ile ulaşım olanaklarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler ülkelerin yönetim anlayışlarına, hizmet sunum yöntemlerine de yansımaktadır. Küreselleşme ile birlikte yerelleşme anlayışının ön plana çıkması yerel yönetimleri giderek daha fazla öne çıkarmaktadır. Bir yerel idare olarak özellikle belediyelerin yerel kalkınma sürecinde önemli bir aktör haline gelmesi, belediyeler arasında işbirliğini, yönetişim ve katılım uygulamalarını artırmaktadır. Bu bağlamda gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde yerel ağlar (network) ortaya çıkmaktadır. Yerel idareler kendi gelişme potansiyellerini ortaya koyarak farklı ülke yerel yönetimleri ile ortak projeler geliştirerek, deneyimlerini paylaşarak işbirliği imkânlarını artırmaktadırlar. Bu çalışmada yerel yönetimler arası işbirliğinin geliştirilmesinde yerel ağların önemine dikkat çekilerek Türk ve Balkan ülkeleri yerel yönetimleri arasında işbirliğini geliştirme potansiyeli ve bu potansiyelin hangi konular üzerinde olacağı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yerel Yönetimler, Yerel Ağlar, Kardeş Şehir, Yerel Yönetimlerarası İşbirliği

Abstract

Globalization has results in fundamental developments in information and communication possibilities. These developments in reflections in governance philosophies and service offers in different countries. Increasing prominence of localization as a result of globalization have increased the primacy of local governments in society. In this context, municipalities as a prominent type of local governments, have become important actor in local development. Municipalities and participative governance, increased cooperation has also become significant concepts. As a result, local networks has risen in prominence at both national and international levels. Local governments increase collaborative initiatives with local governments in other nations by, realizing their potential and sharing experiences. This study explores the importance of local Networks in improving the collaborative potential among Turkish and Balkan local governments.

Keywords: Local Government, Local Networks, Town Twinning, Local Governments Cooperation

* Sorumlu Yazar

1. Giriş

Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ile birlikte kamu hizmetlerinin sunum yöntemlerinde de önemli değişimler olmaktadır. Kamusal hizmetlerin sunumunda yeni yöntemler ve araçlar geliştirilmektedir. Bu hizmetlerin sunumunda yerel yönetimler özellikle belediyeler giderek ön plana çıkmaktadır. Yerel hizmetlerin yerel halka daha etkin ve kaliteli sunulması için yerel yönetimler gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde işbirliği içerisine girmektedirler. Bu işbirliğinin artırılmasında yerel networklerin (ağların) da önemli rolü bulunmaktadır. Günümüzde yerel demokrasi, yerel kalkınma ve kentsel yaşam kalitesi gibi söylemler yerel yönetimler arasındaki rekabeti artırmakta ve işbirliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Yerel yönetimler bütün dünyada kamu hizmetlerinin büyük çoğunluğunu üstlenmiş durumdadırlar. Bu nedenle bazı durumlarda karşılaştıkları sorunlar bazen kendi örgütleri için üstesinden gelinemeyecek kadar büyük, bazen de büyük bir örgüt ve kaynak ayrılmasına değmeyecek kadar küçük olabilir. Bu iki durum, yerel yönetimler arasında işbirliği ve koordinasyon ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda belediyeler arasında metropol, bölge ve ülke ölçeğinde koordinasyon ve işbirliği ihtiyacı artan ölçüde devam etmektedir. Yerel yönetimler, bilgi ve uzmanlık gerektiren, tek tek yapıldığında kaynak ve zaman israfına neden olan hizmet alanlarında işbirliği ve ortak çalışma yaparak (DPT, 1991:108) bazı sorunların üstesinden gelebilmektedirler.

Teknoloji, ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmeler yerel yönetimlerin ulusal ve uluslararası düzeyde diğer yerel yönetim ve kuruluşlarla bağlantılarını geliştirmiştir. Günümüzde birçok yerel yönetim ulusal ve uluslararası düzeyde diğer kuruluş ve yerel yönetimlerle işbirliği ilişkilerini geliştirmekte, birbirlerinden uygulamalar ve yöntemler konusunda karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmaktadır.

Günümüzde kentlerin yönetiminden sorumlu olan yerel idarelerin kentin sadece fiziki gelişmesini sağlayan değil, bunun yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel gereksinimlerini de karşılayan bir yapıda olması, sürdürülebilir bir gelişme sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle kent yönetimlerine önemli bir misyon yüklenmektedir. Kentlerin kalkınması, kent halkının refahının artırılabilmesi için diğer yerel yönetim birimlerinden elde edilecek birikimlerin ve tecrübelerin önemi de büyüktür. Bu bağlamda ülke içerisinde belediye birlikleri ve ülkeler arasında ise yerel yönetim ağlarından söz edilebilir.

2. Küreselleşme Sürecinde Yerel Yönetimler Arası İlişkilerin Önemi

Küreselleşme bilgi çağının en belirgin sonuçlarından birisidir. Zaman ve mekânın dönüşmesi ile birlikte ekonomik olsun veya olmasın insanları etkilemektedir. İletişim devrimi ve bilgi teknolojilerinin yaygınlaşması sonucunda geleneksel sınırların önemi giderek azalmakta ve insanlar daha hızlı ve daha az maliyetle ilişki kurabilmektedir. Bu ilişki ve etkileşimler insanların kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasi yaşamlarını derinden etkilemektedir (Al, 2002:90). Günümüzde yerel yönetimler, küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte tüm dünyada yaşanan kamu yönetimindeki değişim ve reformlarla birlikte yeni bir yapılanma içerisindeyler. Yaşanan hızlı kentleşme süreci, sürekli teknolojik gelişme, artan ve çeşitlenen hizmet beklentileri, halkın yönetime katılma sürecindeki gelişmeler yerel yönetimleri yeni arayışlara ve yönelişlere itmektedir. Dünyanın birçok ülkesinde kamu yönetimindeki reformların en önemli ayağını yerel yönetim reformları oluşturmakta, yerel yönetimlere yetki devri ve desantralizasyon politikaları ile birlikte halka en yakın yönetim birimi olarak yerel yönetimler ön plana çıkarmaktadır.

Günümüzde dünya ekonomisinde üretim temelinden hizmet temeline, ulusal temelden küresel temele, geniş kapsamlı kamusal yükümlülükler anlayışından sınırlı kamusal yükümlülükler anlayışına doğru bir kayış dikkat çekmektedir. Bunun sonucu olarak geleneksel endüstriler ileri teknoloji gerektiren endüstrilere dönüşürken uluslararası ekonomik ilişkiler ön plana çıkmakta, bölgesel ve yerel yönetimlerin ekonomik gelişme sürecinde daha fazla sorumluluk ve rol yüklenme istekleri etkili olmaktadır (Tutum, 1994:27). Küreselleşmenin yarattığı baskı ile birlikte devletler, toplumlararası bütünleşmelerle paralel giden devletin hareket alanının giderek daralması nedeniyle, devletin önceliklerine ve toplumlararası yeniden yapılanmaya yön vermek amacıyla bölgesel işbirlikleri oluşturmaktadırlar (Kaizer, 2001:2-3). Özellikle Avrupa Birliği, kendi başına siyasal ve idari kapasiteye sahip olmadığı için, politikaların uygulanmasında vatandaşa yakın olan ve kendi ulusal yönetim sistemlerinde önem-

li kamu hizmetlerini sağlayan kurumlar olarak yerel yönetimleri, entegrasyon politikalarının uygulanmasında önemli ve ideal aktörler olarak görmektedir (Ökmen ve Parlak, 2010:384).

Günümüzde merkezi yönetimlerden yerel yönetimlere doğru bir görev ve yetki devri gündemdedir. Yerelleşme olarak da ifade edilen bu sürecin etkisiyle ekonomiden ticarete, sağlık ve sosyal yardımlardan, sosyo-kültürel hizmetlere kadar birçok kamusal hizmet yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle kentleşmenin hızlanması, kentlerde nüfusun artması, sosyo-ekonomik değişim ve gelişmeler yerel yönetimlerin görevlerinin daha da artmasına neden olmaktadır.

Yerel yönetimler, alt yapı, ulaşım, kanalizasyon gibi kamusal hizmetlerden, hizmet içi eğitim ve sosyal hizmetlere kadar birçok alanda birbirleriyle ya da başka kurumlarla işbirliğine gereksinim duymaktadırlar. Çok çeşitli kamusal hizmet alanlarında ortak sorunların var olması günümüzde gerek ulusal düzeyde gerekse de uluslar arası düzeyde yerel yönetimler arası işbirliğini ve koordinasyon gerekliliğini ortaya koymaktadır (Zengin, 2011:87). Yerel kamusal hizmetlerdeki bu gelişmeler günümüzün küreselleşen dünyasında kentlerin kendi başlarına çözemeyeceği sorunlarla (çevre sorunları gibi) karşılaşmasına neden olmaktadır. Bu tür sorunların çözümü için kent yönetimlerinin işbirliği ve etkileşimi son derece önemlidir. Nitekim kentsel yaşamda karşılaşılan sorunlar nitelikleri gereği, bütün ekonomik sektörleri etkileyen, bütün uğraşların odağında bulunan sorunlardır. Örneğin, sağlık, eğitim, ulaştırma, turizm, altyapı, enerji gibi alanlarda yaşanan sıkıntılar aynı zamanda bir kentsel sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda izlenen politikaların, ulusal ya da bölgesel politikalardan bağımsız olma olasılığı çok zordur (Duru, 2005:62).

3. Ulusal ve Uluslar Arası Düzeyde Yerel Yönetimler Arasında İşbirliğinin ve Ağların Gelişmesi

Küreselleşme sürecinde uluslararası ve yerel nitelikteki sorunların giriftleşmesi yerel yönetim etkinliklerine uluslararası boyut kazandırmaktadır. Günümüzde çevre sorunları başta olmak üzere bazı alanlardaki sorunların sınır tanınamaması, bu sorunların çözümünün bölgesel ve uluslar arası düzeyde kurumlar arası işbirliği ve koordinasyon yoluyla çözümlenebilmesi, yerel yönetimleri uluslar arası alanda işbirliğine yöneltmektedir (Köse, 2004:37-38). Çoğu ulus-altı otorite, son yıllarda direkt olarak yurtdışı ile sınır ötesi anlaşmalar geliştirmişlerdir. Bu “yerel-ötesi” bağlantılar daha çok merkezi devlet yönetimleri tarafından aracılık yapılmaksızın geliştirilmiştir (Scholte, 2005:203-204). Sınır ötesi işbirliğinin geliştirmeyi planladığı alanlar ise, çevre, tarım ve mekânsal planlama, turizm, kültür, eğitim ve araştırma, taşımacılık, ulaştırma, güvenlik ve haberleşme, ekonomi ve istihdam, sınır nüfusu, sağlık ve sosyal hizmetler şeklinde sıralanabilir.

Sınır ötesi işbirliğinin temel ilkesi, sınırlarda yer alan sınır ötesi bölgelerde, anlaşmaya dayalı ilişkiler oluşturmak suretiyle benzer sorunlara ortak çözümler bulmaktır. Bölgesel ve sınır ötesi işbirliğinin amacı, ülkelerin karşılıklı çıkarları çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini ilerletmek; istikrar, güven ve refahı büyütmek ve bu ülkeleri uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir kalkınmalarını sağlamaktır (Özel, 2009:75).

İşbirliği uygulamalarının en somut örnekleri kentlerde görülmektedir. Kentleşmenin gelişmesi, kentleri evrensel etkileşimlerin odağı haline getirmiştir. Bu etkileşimlerin çoğu sorunlar temelinde ortaya çıktığından dolayı kentler ulusal boyutun ötesinde uluslararası işbirliğini gerektiren alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, teknik işbirliği, pilot proje uygulamaları, mali kaynak sağlanması ve bilgi alışverişi gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkan faaliyetleri yürüten uluslararası kuruluşlar bulunmaktadır (Çiçek ve Ökmen, 1997:140-141).

Yerel yönetimlerin son yıllarda ulusal ya da uluslararası düzeyde işbirliği ağlarına gitmesinin en iyi örneklerinden birini de AB sürecinde yerel yönetim ağlarının oluşmasıdır. Bu ağlar, yerel yönetimler arasında sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası düzeyde işbirliğinin artmasına izin vermektedir. AB fonlarınca da desteklenen bu tür ağların amacı Brüksel’de lobi yapmanın yanı sıra mali destek arayan belediyelere ve bölgelere teknik yardım yapılması ve bilgi sağlanmasıdır. Bunların bir örneği, Avrupa Kentleri Komitesi’dir (EUROCITIES) (Goldsmith, 1994: 52-53). Yerel yönetimlerin birbirleriyle ve bölgelerle işbirliği yapmalarına olanak tanıyan bir örgütlenme de EUREGIO olarak bilinen birliktir. F.Almanya ve Hollanda’dan ortak tarihsel, coğrafi ve kültürel özellikleri olan 110’dan fazla belediye ve ilçenin katılımıyla oluşturulmuştur. Böyle bir birliğin oluşturulmasındaki amaç ise, ekonomik girişim, alt yapı ve kültür gibi sınır ötesi nitelikleri de olan hizmetlerin gerçekleştirilmesidir (Mengi, 1998: 38-39). Bu ağlar ortak çıkarlara dayalı olarak kurulmaktadır. Bunlara örnek; 1986’da Avrupa’nın büyük kentlerini

birbirine bağlayan “Eurocities Network”, 1991’de bölgeler ve kentler için RECITE (Regions and Cities in Europe), sınır bölgeleri için INTERREG I ve II Programları gösterilebilir. Bu ağlar, yerel yönetimlerin etkinliklere nasıl katılacağını göstermesi ve fikir alışverişi açısından son derece önemlidirler ve AB politikalarını etkilemektedir (John, 2000:888-889). Kentler ve yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin ve küresel ölçekteki rekabetin ekonomik anlamda bir başarıyı sağlayacağı (Swyngedouw, 2004:38) ifade edilmektedir.

Avrupa Birliği bağlamında bakıldığında kentlerin ve yerel yönetimlerin işbirliği ilişkilerinin çeşitli şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan Avrupa düzeyinde kentlerin dört rolü ortaya çıkmaktadır: kardeş şehir uygulamaları, ulus-üstü ağlar, kamu ve özel hukuk altında sınır ötesi işbirliği ve Avrupa kurumlarının danışma meclislerinde katılım. Uluslararası kent ağlarının giderek büyümesi yerel ekonomiler açısından da önemlidir. Bu ağlar AB bütünleşmesinde de önemli rol oynamaktadırlar (Ercole vd., 1997:219-220). Yerel yönetimler arasında genel ve özel amaçlı ağların sayılarının giderek artmasıyla yerel yönetimler kendi ulusal hükümetlerini by-pass ederek Brüksel ile doğrudan temasa geçebilmektedirler. Subsidiarity ilkesi ve Maastricht anlaşması da bu eğilimleri güçlendirmektedir (Goldsmith., 1993:683).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın 10/1 maddesi, yasaların çizdiği sınırlar içerisinde ortak menfaatleriyle ilgili konularda amaçlarını, görevlerini, işlevlerini daha iyi yerine getirebilmek için, yerel yönetimlerin birlikler kurabileceklerini ve aralarında işbirliği yapabileceklerini hükme bağlamaktadır. Yine AB’nin, merkez dışında, devletler dışındaki birimlerin kendi aralarındaki işbirliğini, yerel ve bölgesel demokrasiyi geliştirmek için bölgeler komitesi bulunmaktadır. Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği adını taşıyan IULA bu konudaki uygulamaları desteklemektedir. Yerel yönetimler arasında işbirliği ağlarının gelişmesi için Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi, Avrupa Bölgeleri Asamblesi de çalışmalarını sürdürmektedir.

Yerel yönetimler ve kentler arasında gelişen işbirliği ve ağ (network) yapılanmaları, bir yönetim sürecinin geliştirilmesi olarak Avrupa Birliği ve 1992 Rio Zirvesi’nde desteklenmiştir. Ağların, özellikle bilgi alışverişi, iletişim ve diyalogun geliştirilmesi sürecinde son derece faydalı olacağı ifade edilmiştir. Böylece, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde yönetişimin gelişeceğine (Bulkeley, 2013:236) vurgu yapılmaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte özellikle Avrupa’da yerel ve bölgesel yönetimlerin aralarındaki işbirliğini geliştirmek için çabalar sarf edilmektedir. Bu açıdan Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, yerel ve bölgesel yönetimler arasında işbirliğinin sağlanması, Avrupa Konseyi’nin dış ilişkiler politikası kapsamında ve kendi sorumlulukları çerçevesinde yerel ve bölgesel yönetimlerin uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurmasını ve yerel ve bölgesel yönetimlerin bir taraftan kendi ulusal demokratik kurumlarıyla diğer taraftan Konsey’in üye ülkelerinin yerel ve bölgesel yönetimlerini temsil eden Avrupa kurumlarıyla yakın işbirliği içinde olmasını amaçlamaktadır (Erbay & Yener, 1999:24).

4. Yerel Yönetimler Arası İşbirliğinin Türleri

Yerel yönetimler arası işbirliği hem ulusal düzeyde yerel yönetimler arasında hem de uluslararası düzeyde yerel yönetimler arasında gerçekleşebilmektedir. Yerel yönetim denilince ilk akla gelen belediyelerdir. Dolayısıyla işbirliği ve ağlar en çok belediyeler arasında olmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde yerel yönetimler arasındaki işbirliği aşağıdaki şekillerde olmaktadır (Kubalı, 2000:8-9):

- Yerel siyasal gelenekler sonucunda yerel birimler arasında iletişim kurulması,
- Yerel yönetimlerin ortak kurul ya da komisyonlar kurması,
- Yerel yönetimler arasında kardeş şehir ilişkilerinin kurulması,
- İki ya da daha fazla yerel yönetimin aralarında ortaklık veya hizmet sözleşmesi yaparak belirli bir hizmet alanında işbirliğine gitmesi,
- Birden çok yerel birimi kapsayan bazı hizmetleri yerine getirmek için özel amaçlı kuruluşlar veya ortaklıkların kurulması,
- Yerel yönetimlerin kendi aralarında gönüllü birlikler kurması,

Günümüzde eğitimden sağlığa, kent ve çevre planlamasından sanayi ve ticarete, altyapı ve itfaiye hizmetlerinden sosyo-kültürel hizmetler ve sosyal yardımlara değin birçok hizmet belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Belediyeler, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın temel yapı taşlarından olan yerel yönetim birimleridir. Belediyeler kendi aralarında oluşturacakları çeşitli düzeylerdeki işbirliği ve ortaklıklarla; kentsel hizmet kalitesi ve çeşitliliğinin artırılması yönündeki talepleri karşılayabilmek; ekonomik, sosyal ve kültürel alanlar ile çevrenin korunması ve geliştirilmesini de kapsayan bir kavram olan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik ortak akıl, fayda ve sinerjinin oluşturulmasında, ortak faaliyet alanlarının yaratılmasında katkıda bulunmaya yönelik çözümleri ortaya koyabileceklerdir (Özcan, 2006:6).

Günümüzde kentleşme oranlarının yükselmesi beraberinde bir takım sorunları ve karmaşayı da getirmiş veya çeşitli hizmet vb talepleri karşılamayı gerekli kılmıştır. Kentsel yaşamda sorun veya ihtiyaçların hızlıca ve etkin biçimde karşılanması büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple belediyeler mali, teknik ve personel gibi konularda karşılaştıkları aksaklıkları gidermek, alt yapı, ulaşım, kanalizasyon, hizmet içi eğitim ve sosyal hizmetler vb. kamusal hizmetleri yerine getirmek ve bu hizmetlerde ki ortak sorunlara beraber çözüm bulmak için çeşitli işbirliği türlerine yönelirler (Zengin, 2011:86-87). Ekonomik ve sosyal kalkınmaya dönük işbirliği, ortak yaklaşım, bilgi / beceri paylaşımı, Dünya ile iletişim kurmak; yurtdışı yatay ilişkileri özendirmek günümüzde belediyelerden, yerel kalkınmayı gerçekleştirme yönünde birer adım olarak beklenmektedir (Göymen, 2004: 24-25).

Bu amaçla gerekli yasal düzenlemeler yapılarak Türkiye Belediyeler Birliği ve Vilayetler Hizmet Birliği kurulmuş, yine yerel yönetimlerimizin uluslararası kuruluşlara üye olmaları veya diğer ülkelerdeki mahalli idarelerle kardeş kent ilişkisi kurmaları kolaylaştırılmıştır. Böylece, yerel yönetimler, kardeş şehir ilişkileri, sınır ötesi işbirliği ve ortak proje yürütme gibi uluslararası ilişkiler alanlarında daha rahat faaliyet gösterme imkânına kavuşarak Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'yla da daha uyumlu hale gelmiştir (Köşger, 2011: 4).

Yerel yönetimler arasında işbirliğinin Türkiye'de en önemli örneği yerel yönetim birlikleridir. "Birlikler, yerel yönetimlerin kendilerine kanunlarla verilen mecburi veya isteğe bağlı görevlerin bir veya birkaçını ortaklaşa yürütmek üzere kendi aralarında ya da diğer mahalli idarelerle kurdukları ortak idarelerdir" (Yüksel, 1996: 40).

Yerel yönetimler arasında gerçekleştirilen işbirlikleri şu şekilde ele alınabilir;

- Birleşmeler
- Geçici işbirlikleri
- Kardeş şehir uygulamaları

4.1. Birleşmeler (Yerel Yönetim Birlikleri)

Birleşmeler; çeşitli sebeplerle güçsüz duruma gelen yerel yönetimlerin gerek nüfus gerek alan itibarıyla büyüyerek görev, sorumluluk ve kaynak yönünden etkinleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemde, bir yerel yönetim birimi komşu yerel yönetim birimine katılarak tüzel kişiliğini kaybetmektedir. Bir diğer birleşme şekli ise, birden fazla birimin bir araya gelerek yeni bir yerel yönetim birimi oluşturmasıdır. Oluşan yeni biriminin yasal statüsü kendisini meydana getiren birimlerden farklı olmaktadır (Yeter & Özhan, 1995: 88).

Birleşme yöntemi yerel yönetimlerin işbirliği ile çözemeyeceği sorunlar söz konusu olduğunda gündeme gelir. Sonuç olarak yerel yönetimlerin özerkliğinin kısıtlanması (Keleş, 2000:380) ve subsidiarite ilkesine uymaması (Topal, 200: 56) gibi sebeplerden ötürü eleştirilmektedir. Birleşme sonucu yerel yönetimler, sayıca az ancak daha büyük ve güçlü yerel birimlere dönüşür. Doğacak güçlü yerel birimlere karşı duyulan muhalefet ve dolayısıyla yerel politikacıların buna şiddetle karşı çıkması, yerel birimler arasında birleşme yerine işbirliği yapılmasının tercih edilmesine neden olmaktadır (Çevikbaş, 2011:87).

Birleşmeler öncelikle ulusal düzeyde belediyeler birliği şeklinde bir kurumsal yapı şeklinde gerçekleşmekte, ulusal düzeydeki yerel yönetim birlikleri ise uluslararası düzeyde yerel yönetim birlikleri ile işbirliği içerisine girmektedir. Günümüzde yerel yönetim birliklerinin uluslararası işbirliği yapmaları sosyo-ekonomik bir gereklilik halini almıştır. Birlikler, üyelerine daha iyi hizmet sunabilmek için başarılı yerel yönetim birliklerinin tecrübe ve bilgilerinden yararlanabilme gereksinimi duymaktadırlar. Dünyada birliklerin sektörel veya hizmet alanları bazında da

örgütlendikleri görülmektedir. Örneğin, çevre koruma, enerji verimliliği, konusunda çevre bilinci ve yerel politikaları oluşturma, barışın ve karşılıklı anlayışın oluşturulması, kültürel ilişkilerin teşviki veya sosyal politikalardaki iyi uygulamaların paylaşılması gibi amaçlarla ulus-altı, ulusal veya uluslararası ölçekte birçok birlik kurulmuştur. Uluslararası birliklere örnek olarak; 70 ülkeden 1220 üyesi olan ICLEI, Sürdürülebilirlik İçin Yerel Yönetimler Birliği (Local Governments for Sustainability); 30 ülkede 1000 yerel yönetimi temsil eden Energy Cities, (Avrupa Enerji Şehirleri Birliği); 20 ülkeyi kapsayan CLIP, Yerel Entegrasyon Politikaları İçin Avrupa Şehirleri Ağı (European Network Cities for Local Integration Policy of Migrants) (Daoudov, 2013: 57-58) verilebilir.

4.2. İşbirliği ve Ortaklıklar

İşbirliği, yerel yönetimlerin tüzel kişiliklerinde değişim olmaksızın geçici bir hukuki yapılanma içinde birlik kurmaları şeklinde olur. Yerel yönetim birimlerinin kamu veya özel hukuk kurallarına göre faaliyette bulunacak şekilde şirket kurmaları, bir vakıf etrafında birleşmeleri veya görev alanları dâhilinde ki herhangi bir konuda faaliyette bulunmaları için çalışma grubu ya da geçici protokoller oluşturmaları işbirliği örnekleri arasında sayılabilir. Yerel yönetimlerin bu tarz birlikler kurarak örgütlenmeleri, yerel görevlerde farklılaşma, hemşerilik faktörü, politik tatmin, hizmet ihtiyacı, ekonomik gereksinimler gibi sebeplere dayanır (Ökmen & Parlak, 2010:285-286).

İşbirlikleri, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında ya da yerel yönetimler arasında gerçekleşebilir. İşbirliği yönteminin hukuki ve maddi şartları gerçekleştirilmek istenilen amacın büyüklüğüne ve niteliklerine göre belli olacaktır. Bu şartların/sınırların neler olacağı bazı ülkelerde mevzuatla belirlenirken bazı ülkelerde yerel yönetimlerin serbest iradesine bırakılmaktadır. Bu modelin etkin hizmet üretebilmedeki başarısı, ülkelerin yerel yönetimlerinin özerklik dereceleriyle doğru orantılıdır (Aktaran: Zengin, 2011: 90).

İşbirliği yerel yönetimler arasında uluslararası düzeyde de gerçekleşebilir. Belediye işbirlikleri genel anlamda, belediyelerin ulusal ve uluslararası alanda belli bir konuda veya konularda süreli veya süreye bağlı kalmadan birlikte çalışmalarınıdır. *Uluslararası Belediye işbirlikleri ya da ortaklıkları*, seçecekleri alanlarda beraber çalışmalar yürütmek üzere farklı ülkelerden iki veya daha fazla sayıda belediye arasında yapılan uzun vadeli resmi bir anlaşmadır. Belediyelerin yerel olarak uluslararası işbirliği amacıyla kullanabileceği ortaklık dışındaki diğer araçlar, araştırma ziyaretleri, iletişim ağları, sınır ötesi işbirlikleri ve projelerdir (TBB, 2012:6).

Belediye ortaklıkları veya işbirlikleri tek bir konu ile sınırlı değildir. Çoklu amaçları gerçekleştirmek için kullanılabilen bir araçtır. Belli bir süre ile sınırlı olmadığından uzun vadeli amaçların gerçekleştirilmesinde kullanılabilir. İşbirliği yapan belediyenin çalışanları kendi belediyelerinde aynı konuda çalışan kişiler oldukları için bir anlamda meslektaşlar arası bir dayanışma sağlanabilmektedir.

4.3. Kardeş Şehir Uygulamaları

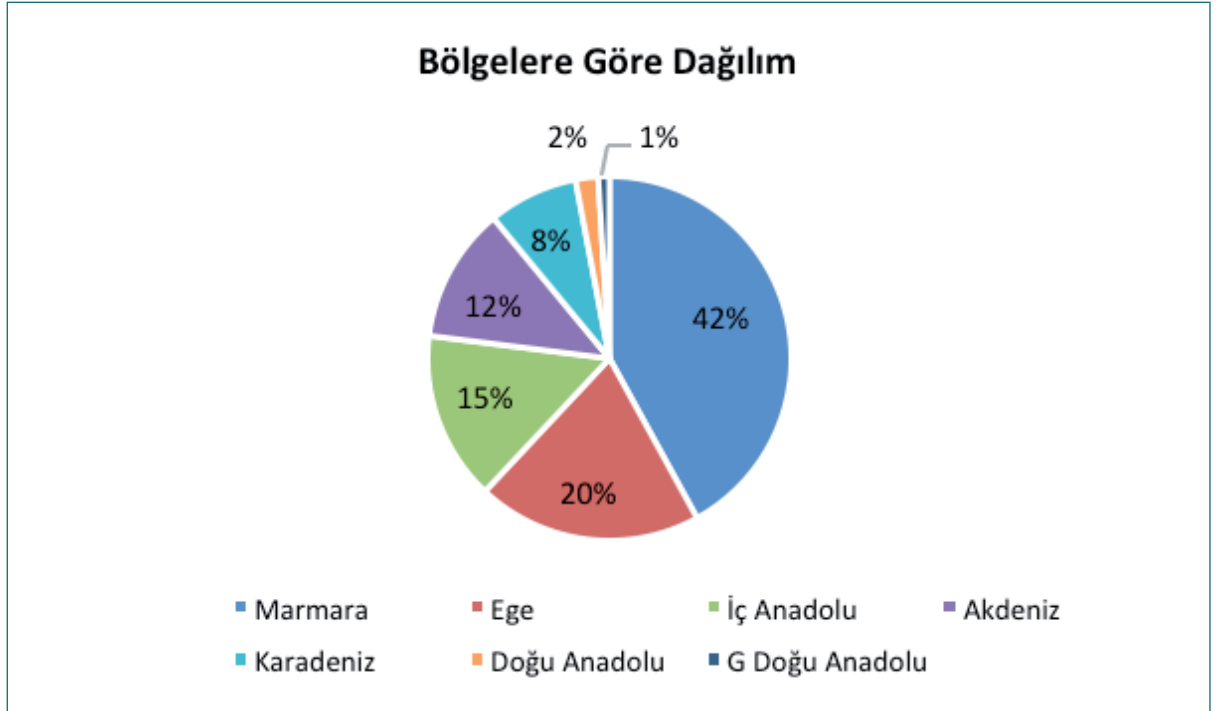
Ülkemizde “kardeş şehir” kavramı, uluslararası anlamda bir kentin başka bir ülkedeki kentle eşleşmesi (town twining) veya ülke içinde bir başka kent ile kardeşlik ilişkilerinin kurulması anlamında kullanılmaktadır (Özcan, 2006:7). Belirlenen kentler arasında bağlar kurulmakta, dayanışma sağlanmakta ve zaman içinde dostane ilişkiler kurulmaktadır (Torlak, 2004:272). Kardeş şehir iki belediyenin sorunlarını birlikte çözmek ve zaman içerisinde daha yakın ve dostane ilişkiler geliştirmek için ortaklaşa hareket etmek üzere bir araya gelerek kurdukları bir ilişkidir (TBB, 2012:7). İkinci dünya savaşının ardından barışı sağlamlaştırmak için geliştirilen kardeş şehir uygulaması daha sonra kültürel ilişkilerin devam ettirilmesini sağlayan önemli bir diplomasi aracı olmuş, gelişen dostluk ilişkileri zamanla kültürel yakınlaşma ve yeniden tanışma boyutuna gelmiştir. Bu yakınlaşmalar ülkemizde 90’lı yıllarda Bulgaristan, Romanya, Azerbaycan, Gürcistan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi ülkelerin kentleri ile kurulmuş olan kardeş şehir ilişkilerinde görülmektedir. 1998-2000 döneminin başlarında hem AB projesinin hız kazanması hem de Demir Perde’nin yıkılıp Batı Avrupa ile bütünleşme sürecine girmesi kardeş şehir ilişkilerine yeni bir ivme katmıştır.

2003 yılında yapılmış bir çalışmaya göre Türkiye’de yabancı kentlerle kardeşlik kurmada sosyokültürel nedenler, çevre duyarlılığı ve temel belediyeçilik hizmetlerinin üstündedir. Uygulamada da geçerli olan, daha çok kültürel çalışmaları ilerletmek için sınır ötesi işbirliğine gidildiği görülmektedir (Toprak, 2004:6). Kardeş şehir ilişkileri konusu Türkiye Belediyeler Birliği’nin çalışma programına ilk kez 2006 yılında girmiştir.

Türkiye’de belediyelerin yurtdışı kuruluşlarla ve diğer yerel yönetimlerle ilişkilerini kurumsal ve yasal düzeye getirmek amacıyla 2004 yılından sonraki yerel yönetim reformları ile de önemli düzenlemeler yapılmıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu, belediyelerin yurtdışı ilişkilerini 74. Madde de düzenlemiştir. Bu maddeye göre, belediyeler, belediye meclisinin kararı ile görev alanı ile ilgili konularda faaliyet gösteren uluslararası teşekkül ve organizasyonlara, kurucu üye veya üye olabilirler. Belediyeler bu teşekkül, organizasyon ve yabancı yerel yönetimlerle ortak faaliyet ve hizmet projeleri gerçekleştirebilir veya kardeş kent ilişkisi kurabilirler. Bu ilişkiler gerçekleştirilirken yapılacak faaliyetlerin, dış politikaya ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ve önceden İçişleri Bakanlığının izninin alınması gerekmektedir. Yine 1173 sayılı “Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve Koordinasyonu Hakkında Kanun”a göre yerel yönetimler de dâhil olmak üzere resmi ilişkilerin yürütülmesinde kurumların Dışişleri Bakanlığına bilgi verme ve işbirliği yapma zorunluluğu bulunmaktadır.

Türkiye’de belediyeler arası işbirliklerinin bölgelere göre dağılımına baktığımızda %42 ile Marmara bölgesi ilk sırayı almaktadır. Bunu sırasıyla %20 ile Ege bölgesi, %15 ile İç Anadolu ve %12 ile Akdeniz bölgesi izlemektedir. Karadeniz bölgesinin %8’lik payına karşılık Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri %3’lük bir paya sahiptir.

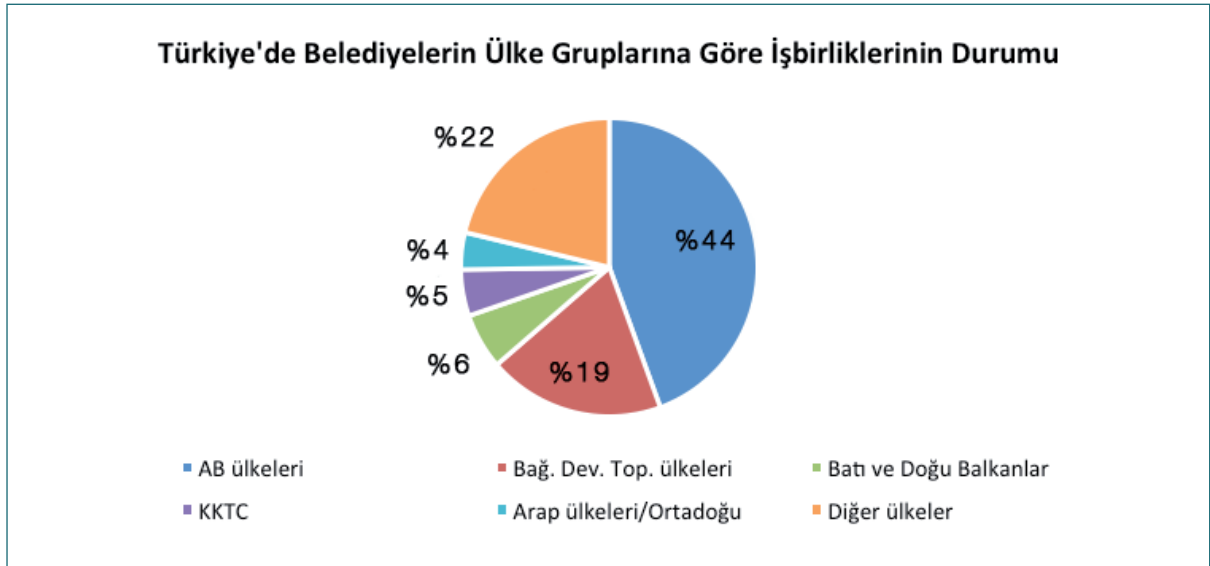
Tablo 1:

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, <http://www.migm.gov.tr>

Türkiye’de belediyelerin ülke gruplarına göre işbirliklerinin dağılımına bakıldığında ağırlığın %44 ile AB üyesi ülkelerde olduğu görülmektedir. İşbirliklerinin %19’u Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile yapılan işbirlikleridir. Batı ve Doğu Balkanlar %6, KKTC %5, Arap ülkeleri ve Orta Doğu Bölgesi %4’lük paya sahiptir. Ülke gruplarına göre işbirliklerinin durumu aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

Tablo 2:

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, <http://www.migm.gov.tr>

Türkiye’de yerel yönetimlerin özellikle belediyelerin Balkan ülkeleri ile 2000’li yıllardan sonra kardeş kent ilişkilerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Çeşitli platformlarda gerçekleştirilen kardeş kent anlaşmalarının sayısı aşağıda tablo şeklinde (Tablo 3) yer almaktadır.

Tablo 3: 1992-2013 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti yerel yönetimleri ile Balkan ülkeleri yerel yönetimleri arasında yapılan kardeş şehir anlaşmaları sayısı

ÜLKE	Kardeş Şehir Anlaşma Sayısı
Bosna-Hersek	81
Arnavutluk	11
Bulgaristan	117
Hırvatistan	6
Karadağ	13
Kosova	13
Makedonya	54
Romanya	38
Slovenya	3
Yunanistan	76

Türkiye’de 28 il belediyesi çerçevesinde 2000’li yılların başlarında yapılan bir araştırmaya göre (Toprak, 2003:170-171) belediyelerimiz yurtdışı belediyelerle “kardeş kent” ilişkisine girme nedenlerinin başında, %64.3 ile kültür ve eğitim alanında işbirliği gelmektedir. Daha sonra, %57.1 ile bilgi ve teknoloji alışverişi ve yardımlaşma-dayanışma, Üçüncü sırada %50 ile toplumun çeşitli kesimlerine yönelik faaliyetler, dördüncü sırada, belediye hizmetleri ile ilgili geliştirilmiş yöntemleri görme, 5. Sırada ise %39.3 ile çevre sorunları gelmektedir.

Yerel yönetimler arasında işbirliğinde “kardeş kent” uygulamaları en çok üzerinde durulan konulardandır. Balkan ülkelerinden Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ gibi ülkelerinde de dâhil olduğu 30’u aşkın ülkenin üyesi bulunduğu Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR), yerel ve bölgesel yönetimlere ve demokrasiye dayanan birleşik Avrupa’nın oluşturulmasına çalışmaktadır. CEMR, kendi kardeş şehirler ağını geliştirmiştir. Günümüzde Avrupa’da 26.000 kardeş şehir projesi mevcuttur. Bu bağlamda CEMR, yeni küresel bir teşkilat olan Birleşik Kentler ve Yerel Yönetimler Kurulu’sunun Avrupa ayağını oluşturmaktadır.

5. Yerel Yönetimler Arası İşbirliği ve Yerel Yönetimler Arası Ağların Gelişmesine Etki Eden Uluslar Arası Düzenlemeler

5.1. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

En genel ifade ile bu Şart’a imza koyan ülkeler, Kanunun koyduğu sınırlar içerisinde hareket ederek, kendi sorumlulukları altında, yerel halkın çıkarlarına uygun olarak kamusal işleri düzenleyip yönetme yetkisine sahip olmaktadır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın 10. Maddesine göre, yerel yönetimler yetkilerini kullanırken, ortak ilgi alanlarındaki görevlerini yerine getirebilmek amacıyla, başka yerel yönetimlerle işbirliği yapabilecekler ve kanunlar çerçevesinde birlikler oluşturabileceklerdir. Aynı maddenin 2. Fıkrasına göre, her devlet, yerel yönetimlerin ortak çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi için birliklere üye olma ve uluslararası yerel yönetim birliklerine katılma hakkı tanınması sağlanacağı ifade edilmektedir. 3. Fıkra göre, yerel yönetimler kanunlarla öngörülebilir şartlar dâhilinde başka devletlerin yerel yönetimleri ile işbirliği yapabilmelidir.

5.2. Avrupa Kentsel Şartı

17-19 Mart 1992 tarihleri arasında gerçekleşen Avrupa Konseyi Avrupa Yerel Yönetimler Konferansı’nda kabul edilmiştir. Şart, ulusal yönetimlerin değil, yerel yönetimlerin imzasına açılmıştır. Avrupa Kentsel Şartı çerçevesinde hazırlanan “Avrupa Kentsel Haklar Bildirgesi” de, kentte yaşayan bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştığı sorunlar konusundaki haklarını dile getiren bir belgedir. Güvenlik, sağlıklı çevre, istihdam, konut, sağlık, trafik, spor, kültürlerarası kaynaşma, nitelikli mimari ve fiziksel çevre, katılım, ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynaklar ve değerler, bireysel gelişim, belediyeler arası işbirliği, mali kaynak, eşitlik gibi konuların ele alındığı belge, Avrupa Kentsel Şartı’nda ortaya konan ilkelere dayanmaktadır. Avrupa Kentsel Şartı’nın en temel iki ilkesi “işbirliği” ve “dayanışma”dır. Şart’ta kentsel yaşam kalitesini artırabilmek için yerel yönetimler ve kent sakinleri arasında kentlerin sorunlarını yakından tanımak ve yerel halkı karar verme süreçlerine katmak için tüm Avrupa kentleri arasında “işbirliği” ve “dayanışma ilkelerini gerekli görmektedir (Pektaş & Akın, 2010:27-28).

5.3. Yabancıların Yerel Düzeyde Kamu Hayatına Katılma Sözleşmesi

5 Şubat 1992 tarihinde Strazburg’da Avrupa Konseyi’ne üye olan ve olmayan devletler için imzaya açılan Sözleşme yürürlüğe girebilmesi için asgari 4 üye devletin onaylaması koşulu 1.5.1997 tarihinde gerçekleşince resmen yürürlüğe girmiş olup Eylül 2011 itibarıyla 8 ülke tarafından onaylanmış, 5 ülke tarafından ise imzalanmış ancak henüz onaylanmamıştır. Sözleşme’nin amacı, temel insan haklarına dayalı olarak, ekonomik ve sosyal gelişmeyi de göz önünde bulundurarak, yabancıların, vatandaşın yerel düzeyde sahip olduğu haklara sahip olmalarını ve bu yolla yabancıların yerel topluluklarla bütünleşmesini sağlamaktır (Köşger, 2011: 50-51).

5.4. Avrupa Yerel Topluluklar veya Yönetimler Arasında Sınır Ötesi İşbirliği Çerçeve Sözleşmesi

Bu Sözleşme Eylül 2011 tarihi itibarıyla 37 ülke tarafından onaylanmıştır. Türkiye bu Sözleşmeyi 12.10.2001 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere onaylamıştır. Bu Sözleşme ile, Türkiye’nin diplomatik ilişkisi bulunan ülkelere yerel yönetimleri ile kurulacak işbirliği bakımından ve sadece Türkiye’deki özel idareler, belediyeler, köyler ve bu amaçla kurulmuş mahalli idare birliklerinde geçerli olmak kaydıyla uygulanacağı belirtilmiştir.

Avrupa Yerel Topluluklar veya Yönetimler Arasında Sınır Ötesi İşbirliği Çerçeve Sözleşmesi Balkan ülkeleri ve Türkiye açısından önem arz etmektedir. Ulusal sınır bölgelerinin her iki tarafındaki belediye ve bölge yönetimleri arasında işbirliğini öngören ve sınırlarda bölgesel planlama, ekonomik kalkınma ve çevre korunması gibi model düzenlemeleri içeren Sözleşme, sınır ötesi bölgelerde hayati bir rol oynayacak yeni bir yapının temel taşı olarak tasarlanmıştır. Sözleşmede belirtilen ilkelere bakıldığında, sınırın her iki yanındaki komşuluk ilişkilerini ve yerel

yönetimler arasındaki sorumlulukların paylaşımını düzenleyen yeni bir uluslar arası hukuk doktrinine temel olacak niteliktedir. Sözleşme ayrıca sınır ötesi işbirliği uygulamalarında bazı önemli gelişmelere yol açmış ve sınır ötesi işbirliğinin mümkün olan şekilleri için bir başvuru belgesi haline gelmiştir (Köşger & Haktankaçmaz, 2011: 52).

5.5. Yerel topluluklar veya Yönetimler Arasında Sınır ötesi işbirliğine Dair Avrupa Çerçeve Sözleşmesine Ek Protokol

Protokol, belli koşullar altında, yerel toplulukların sınır ötesi işbirliği anlaşmaları yapma hakkını kurumsal ve yasal düzeyde güçlendirmeyi hedeflemektedir. Protokole göre, sınır ötesi işbirliği kurumu kurulabilmesine olanak tanınmaktadır. Bu tür kurumlar amacına uygun olarak ve bağlı olduğu ulusal hukuk tarafından öngörülen koşullarda yerel topluluklar veya yönetimler tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getireceklerdir. Bu doğrultuda sınır ötesi işbirliği kurumu faaliyetlerini kendi statüsü ve merkezin bulunduğu devletin hukukuna göre yürütecektir. Bu kurum genel kapsamlı veya fertlerin hak ve özgürlüklerini etkileyen kararlar almaya yetkilidir (Köşger & Haktankaçmaz, 2011: 52-53).

6. Balkan Ülkeleri Yerel Yönetimleri Arasında İşbirliği Potansiyelinin Değerlendirilmesi

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakere süreci ile birlikte Balkan ülkeleri ile yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin yönü ve seyri açısından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Hem küreselleşmenin etkisi hem de AB süreci ile birlikte yapılan reformlar ve tüm dünyada etkili olan yerelleşme politikaları ile birlikte yerel yönetimlerin görev, yetki ve hizmet yönünden etkilerinin arttığı görülmektedir. Hem tarihsel hem de kültürel anlamda bağların güçlü olduğu Balkan ülkeleri ile Türkiye'deki belediyelerin işbirliği imkânlarının ve oluşturulan yerel ağların giderek geliştiği gözlenmektedir.

Balkanlar ve Balkan Yarımadası, Avrupa'nın Güneydoğu kesiminde, İtalya Yarımadası'nın doğusu, Anadolu'nun batısı ve kuzeybatısında yer alan coğrafi ve kültürel bir bölgedir. Bölge adını batıdan doğuya uzanan ve Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden almaktadır. Balkanların bazı kısımlarındaki çok yönlü geri kalmışlık nedeniyle bölge genel olarak, Avrupa'nın sorunlu yerleşim yerlerinin başında kabul edilir. Balkan Yarımadasında Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Türkiye ve Yunanistan yer almaktadır. Balkan Yarımadası içinde yaklaşık 50 milyon nüfus yaşamaktadır (Vikipedi, 2014). Bu ülkelerden Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan ve Romanya aynı zamanda AB'ye üye ülkeler arasındadır. Dolayısıyla AB'nin yerel yönetimler alanında hazırlamış olduğu antlaşmalar ve çeşitli düzenlemeler özellikle AB üyesi ülkeleri ve Türkiye gibi AB ile müzakere sürecinde olan ülkeleri etkilemektedir.

6.1. Yerel Yönetimler arası İşbirliği Yapılabilecek Konu ve Alanlar

6.1.1. Mekânsal Planlama ve Kentsel Gelişim

Fiziksel ve mekânsal planlama kentlerin gelişimi açısından önemlidir. Balkan ülkeleri arasında var olan ortak değerler ve kültürlerin kentsel gelişmeye yansıdığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda sosyo-kültürel ve mekânsal gelişimleri birbirine benzeyen kentlerin geliştirilmesinde örnek uygulamalar ve yöntemler daha çok işbirliği içerisine girilerek arttırılabilir. Bu bağlamda Balkan ülkeleri yerel yönetimleri arasında ekonomik ve sosyal uyumun geliştirilmesi, doğal kaynakların ve kültürel mirasın korunması, rekabetin daha dengeli hale getirilmesi için çalışmalar yapılabilir. Balkan kentlerinin rekabetçi bir şekilde küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda gelişmelerini sağlamak için ortak bilgilendirme, konferans ve toplantılar özellikle belediyeler düzeyinde gerçekleştirilebilir.

6.1.2. Kapasite Geliştirme ve Proje Hazırlama

Belediyeler arası işbirliği ve ağların gelişmesi ile birlikte, işbirliği yapılan alanların ve yapılan ortaklıkların odak noktasında kapasite geliştirme ve proje hazırlama konuları yer almaktadır. Bu noktada gerek belediyeler arası ilişkilerde gerekse AB'nin fonları ile gerçekleştirilen uygulama alanlarında en çok proje hazırlama ile ilgili eğitimler gerçekleştirilmektedir. Bu eğitimlere, belediye başkanları, meclis üyeleri ve belediye çalışanları katılmaktadır. Bu tür eğitimlerin temel amacı aynı zamanda belediyelerde kurumsal kapasite oluşturulmasıdır. Belediyeler arası

işbirlikleri kurumsal yapının gelişmesine hizmet etmektedir. Bir insan kaynakları yönetimi aracı olarak kullanıldığında, çalışanların mesleki gelişimlerine de katkı vermektedir.

Belediye birlikleri düzeyinde yerel yönetimlerde kapasite arttırıcı çalışmalar yapılabilir. Kalite, etkinlik ve verimlilik odaklı yönetim modellerinin geliştirilmesi konularında ortak projeler hazırlayabilirler. Bunun için toplam kalite yönetimi, stratejik planlama, performans yönetimi, kriz yönetimi vb. alanlarda akademik çalışmalara gereksinim bulunmaktadır. Bu amaçla eğitim çalışmaları yapılabilir. Bu bağlamda yapılacak ortak proje çalışmaları aynı zamanda yerel topluluklar arası sosyal ve kültürel değerlerin paylaşılması ve çok renkli insanlık mozaiğinin barış içinde yaşamasına katkı sağlayıcı alanları da kapsamalıdır (Kaya, 2005:17).

6.1.3. Sosyo-Kültürel Etkinlikler ve Konferanslar

Yerel yönetimler arası işbirliği sürecinde özellikle kardeş şehir anlaşmaları ile birlikte en çok gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de sosyo-kültürel etkinliklerdir. Kardeş şehirler, ortak festivaller ve sanatçıları, gazetecileri, iş dünyası liderlerini, vatandaşları ve kamu yetkililerini bir araya getiren başka ortak etkinlikler düzenlemektedirler. Bu tür kültürel ve sosyal etkinlikler yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin gelişmesine, yerel halkların kaynaşmasına ortam hazırlamaktadır.

6.1.4. Çevre, Atık Yönetimi, Göç, Çatışma Gibi Bazı Ortak Sorun Alanları

Çevre sorunları günümüzde ülkelerin sınırlarını aşmış ve tüm insanlığın sorunu haline gelmeye başlamıştır. Çevre sorunlarının çözümü için ulusal sınırlar yeterli olmamakta devletlerin sınırlar ötesi işbirliğine gereksinim bulunmaktadır. Çevre sorunlarının ortaya çıktığı ilk yer olarak yerel yönetimlerin bu alanda gösterecekleri etkinlik son derece önemlidir. Çünkü sorunun ilk aşamada kaynağında çözülmesi önemlidir. Sınırları aşan çevresel sorunlardan hava kirliliği, denizlerin kirlenmesi, bitki türlerinin yok olması, çölleşme, iklim değişikliği gibi birçok sorun ülkelerin ancak işbirliği içerisinde çözebileceği sorunlardır. Çevre sorunları, atık yönetimi, göç ve çatışma gibi konularda yerel yönetimler düzeyinde gerçekleştirecek en iyi uygulamalardan yararlanma, kapasite geliştirme, ortak anlaşmaları hayata geçirme, yapılabilecek işbirliği alanlarından sadece birkaçıdır. Bölgesel düzeyde gerçekleştirilecek işbirlikleri ile yerel yönetimler sözü edilen sorunların daha kaynağında çözülmesi için gerekli alt yapıyı oluşturmuş olacaktırlar. Küresel ve bölgesel düzeyde çevre sorunlarının önlenmesine yönelik birçok anlaşma imzalanmaktadır. Çevre sorunları öncelikli olarak yereli etkilediğinden bu anlaşmaların uygulama düzeyine geçmesinde yerel yönetimlerin önemli rolü bulunmaktadır.

6.1.5. Katılım ve Yerel Demokrasinin Geliştirilmesi

Yerel yönetimler sivil toplumun tamamlayıcı parçalarıdır ve doğrudan insanların iradesini ifade eden ve demokratik bir devletin anayasal sisteminin temellerinden birini teşkil eden en önemli demokrasi şeklini temsil eder. Yerel yönetimler, topluma çok yakındır ve insanların ihtiyaçlarını, ilgi alanlarını ve en mühim sorunlarını bilir. Etkin bir yerel yönetim, herkesin karar verme sürecine dahil olma fırsatına sahip olmasını sağlar. Yerel yönetimler, kendi toplumları ile çalışmada daha geniş sorumluluklara ve insan diplomasisi ve işbirliği vasıtasıyla diyalogu ve barışı pekiştiren entegre yaklaşımlar geliştirme kabiliyetine sahiptir. Toplumların katılımıyla yerel yönetimler arasındaki bilgi ve deneyim alış-verişi; hoşgörü, dostluğu ve karşılıklı anlayışı canlandıran işbirlikçi bir etkileşim için çok önemli katma değerler sağlamaktadır (Papakosta-Sidiropoulou, 2014:32). Yerel yönetimler günümüzde diplomasisi ve işbirliği yoluyla toplumlar arasında uzlaşma ve barışı oluşturmak için entegre tutumlar geliştirme yeteneğine sahiptirler. Yerel yönetimler arasındaki deneyim ve bilgi alış veriş hoşgörü, dostluk ve karşılıklı anlaşmayı güçlendiren ortak etkileşime önemli oranda katma değer eklemektedir (Davitashvili, 2005:31).

6.1.6. Yerel Ekonomik Kalkınma

Yerel yönetimler arasındaki işbirliği küresel bağlamda gitgide daha fazla destek görmektedir. Yerel yönetimler kalkınma sürecinin küresel çerçevesinde yaşamsal öneme sahip bir unsur olarak algılanmaktadır. Balkan ülkeleri ile Türk yerel yönetimleri arasında gerçekleştirilecek olan işbirliğinin en önemli amaçlarından birisi de yerel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmasıdır. Balkan ülkeleri belediyeleri ile yapılacak kardeş şehir ekonomik kalkınma ve bölgesel işbirliği açısından önemine dikkat çekilmektedir (Tokyay vd., 2012). Örneğin Bulgaristan'ın Sliven şehrinin Trakya'da 11 Türk belediyesi ile kardeş şehir ilişkisi bulunmaktadır. Sliven Belediyesi Halkla İlişkiler ve

Uluslararası İşbirliği Bölümü Başkanı Svetomir Minchev, “Sliven ve Tekirdağ’ın coğrafi yakınlığının, Türkiye’nin AB üyelik hedefinin yaptığı gibi sık temasları kolaylaştırdığını” ifade etmektedir. Sliven Belediye Başkanı Kolyo Milev Trakya Bölge Belediyeleri Derneği başkanlığını yürütürken, Tekirdağ Belediye Başkanı Adem Dalgıç da belediyelerin Türkiye’nin Avrupa kısmındaki muadil yapısı olan Trakyakent’in başkanı olarak görev yapmaktadır. Minchev, gündemde sınır ötesi yatırım projeleri ve kültür alışverişlerinin olduğunu ifade etmektedir. İki tarafın da, bölgede ortak projelerin uygulanması için belediye kaynaklarını ve AB programları kapsamındaki fonları seferber etmek istediğini ifade etmektedir.

Romanya’nın Barlad ve Türkiye’nin Selçuklu ilçeleri de, hikayeleri kardeş şehir düzenlemelerinin başarısı ve potansiyel faydalarını anlatan kardeş şehirler. Kombassan adlı Türk şirketinin 2000 yılında 70 bin nüfuslu kasabadaki en büyük işveren olan yerel bir rulman fabrikasını satın alması sonrasında, Barlad’da pek çok kişi Selçuklu ile yakın ilişkilere ekonomi penceresinden bakmaya başlamıştır (Tokyay vd., 2012).

6.2. İşbirliği ve Ağların Geliştirilmesinde Yöntem ve Araçlar: AB’ye Katılım Öncesi Mali Yardımlar-AB Projeleri

Yerel yönetimler arası işbirliğini güçlendirmek sivil toplum kuruluşlarının teknik kapasitelerini geliştirmek amacıyla AB düzeyinde çeşitli projeler geliştirilmektedir. 2009 yılında AB finansmanı ile İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen **Yerel Yönetim Programına Destek Projesi (LAR1)** kapsamında hazırlanan Kardeş Şehir Raporu’nda konunun yeniden yapılandırılarak ele alınması gerekliliğine dikkat çekilerek kurumsal desteğin sağlanmasının önemine dikkat çekilmektedir. Yine bunun bir uzantısı olarak **Yerel Yönetim Programına Destek Projesi (LAR2)** AB tarafından finanse edilmekte, yerel yönetim reformunun devamına destek projesi olarak 2010 yılında Türkiye’de Belediyeler Birliğinin “Belediye Ortaklıkları Stratejisi” olarak kabul edilmiştir. Belediyeler arası işbirliklerinin desteklenmesi amacıyla çeşitli projeler hazırlanarak uygulanmaya başlamıştır. 2010’dan beri uygulanan projeler kapsamında kurulan işbirliklerinin sayısı 70’i aşmıştır (TBB).

Sivil Toplum Kuruluşları İçin Teknik Destek (TASCO) olarak bilinen “Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) Ülke ve Bölgelerinde Sivil Toplumda Kapasite Geliştirme” projesinin uygulanması için teknik destek hizmet anlaşması, Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Kosova, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye AB fonlu Bosna Hersek, Türkiye, Polonya ve Romanya’dan bir konsorsiyum adına İsveç kamu İdaresi Enstitüsü önderliğinde yürütülen bir projedir. Projenin ana amacı STK’ların kapasitelerini artırmak ve katılımcı bir demokrasi içindeki rollerini güçlendirmektir. TASCO’nun en önemli amaçlarından birisi de yerel iyi yönetişime katkı sağlamaktır. Yerel yönetimler arasında daha güçlü bir ortaklığa katkı yapmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla Şubat 2011’de TASCO Projesi bölgesinin sekiz ülkesinden önemli paydaşları “Batı Balkanlar ve Türkiye’de Yerel Özerk Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İşbirliği” üzerine bir konferansta bir araya gelmişlerdir. Konferans, Karadağ’ın Becici Beldesinde yapılmıştır. Bu nedenle “Becici Konferansı” diye de anılmaktadır. Bu konferansta, yerel yönetimlerde şeffaflık ve hesap verebilirliğin geliştirilmesinde STK’ların rollerine, karar verme süreçlerine katılımda yerel düzeydeki mekanizmaların neler olduğu, STK’ların finansmanında yerel düzeyde yapılabilecekler ele alınmıştır. Konferansın sonucunda bilginin daha fazla yaygınlaştırılması ve öğrenme aracı olarak Balkanlar ve Türkiye’de STK ve yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin iyi uygulamaları üzerine bir rapor yayınlanmıştır. Rapor-da sunulan 20 örnek, ilham kaynağı olacak ve iyi yönetişimin asli unsuru olan önemli karar verme süreçlerine, kamu hizmeti sunumuna ve hesap verebilirliğe vatandaş katılımını artıracak olan yakın işbirliğini teşvik edecek örnekler olarak işlev görmektedir (Forrester, 2013:11).

TASCO Projeleri ile birlikte Balkan ülkelerinde STK’lar ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğini geliştirmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Uygulama düzeyinde de önemli aşamalar kaydedilmiştir. Örneğin, Bosna-Hersek’te çoğu küçük ve uzak 156 belediyeden STK temsilcisi yerel fon kaynaklarına proje teklifi hazırlamak konusunda eğitim almışlar, diğer önemli paydaşlara da kapasite inşası konusunda nasıl önderlik edileceği gösterilmiştir. Yine Karadağ’da Belediyeler Birliği işbirliği kapasitesini güçlendirecek unsurlar içeren Ulusal Eğitim Stratejisini uygulamaktadır. Hırvatistan’da STK- GONG ve Şehirler Birliği araştırma programı, yerel, hesap verebilir ve saydam hükümet ve özerk yönetim aracılığıyla, izleme faaliyetlerinin ve raporlamanın, işbirliği anlaşmaları konusunda daha iyi bilgilendirme yapmak konusunda şeffaflık ve hesap verebilirliği geliştirecek araçlar olarak kullanılması bakımından önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Makedonya’da Topluluk Forumları modeli be-

diyeler arasında yaygınlaştırıldı (Forrester, 2013:12-13).

Balkan ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmede önemli adımlardan birisi de Güney-Doğu Avrupa Yerel Yönetim Birlikleri Ağı (NALAS)'dır. 12 Balkan ülkesi ve 15 yerel yönetim birliğinin üye olduğu bir platformdur. Bu Platformun tüzüğü 2001 yılında oluşturulmuş, 2007 yılında Sekreteryası Makedonya'nın başkenti Üsküp'te kurulmuştur. Türkiye'den Marmara Belediyeler Birliği 2008 yılında NALAS'a katılmış, 2012-2013 dönemi için ise NALAS'ın dönem başkanlığını üstlenmiştir. Balkanlar, yakın geçmişte şiddetli savaşların yaşandığı ve günümüzde de çıkar çatışmalarının devam ettiği bir bölgedir. Bu bölgede yerel yönetim birlikleri tek çatı altında toplanıp işbirliği yapmaktadırlar. Bu durum, yerel yönetimler arası işbirliğinin, devletler arası ilişkilerinin katı yaklaşımlarından farklı, daha esnek olduklarının başlı başına bir göstergesidir (Daoudov, 2013:97-98).

7.Sonuç

Küreselleşme süreci ve AB'nin genişlemesi ile birlikte ulus-altı düzeyde ülkeler arasında yerel yönetimlerin işbirliği yapabilecekleri alanlar genişlemiştir. Uluslararası düzeyde, bölgesel düzeyde ve sınır ötesi düzeylerde oluşturulan yerel ağlar ve işbirlikleri özellikle belediyelerin yurt dışı etkinliklerine farklı bir boyut kazandırmıştır. Tarihi ve sosyo-kültürel bağların güçlü olduğu Balkan ülkeleri ile Türk yerel yönetimlerinin son yıllarda aralarında kardeş şehir anlaşmaları yaptığı ve işbirliği olanaklarını geliştirdiği görülmektedir. İşbirliği kapsamında birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Ancak gerçekleştirilen faaliyetlerin sürekliliğin sağlanması ve farklı kamu hizmetleri alanlarına yaygınlaştırılabilmesi önem arz etmektedir. Bunun için Türkiye'deki yerel yönetimler (belediyeler ve il özel idareleri) arasındaki yerel ve uluslararası ortaklıkların desteklenmesi ve güçlendirilmesi için, ulusal ve bölgesel kurumsal yapıların, ağların ve kapasitenin oluşturulmasına yönelik teknik desteğin merkezi yönetim ve diğer aktörlerce sağlanması gerekmektedir. Türkiye'de yerel yönetimlerin özellikle belediyelerin işbirliği yapmaları noktasında mevzuat açısından herhangi bir sorun olmasa da yerel yönetimlerin işbirliği ve ortaklık ağları uygulamalarında bir kurumsallık kazanılamamıştır.

Türkiye'de yerel yönetimlerin uluslararası alanda etkinlikleri ve faaliyetleri giderek artmaktadır. Yeni yerel yönetim yasaları, AB süreci, Küreselleşme ve Bölgeselleşme sürecinin etkileri ile birlikte birçok kamu hizmeti alanında yerel yönetimler ve yerel yönetim birlikleri arasında yeni deneyimler paylaşmakta, işbirliği alanları giderek genişlemektedir. Yerel yönetimler arasında işbirliği alanlarına bakıldığında, turizm, çevre sorunları, sosyal hizmetler, eğitim, kent planlaması, yerel ekonomik kalkınma, sanayi ve ticaret, sağlık, kültürel faaliyetlerin bu alanların başında geldiği görülmektedir.

Türkiye ve Balkan ülkeleri yerel yönetimleri ile yapılan işbirliği ve ortaklık ağlarının sayısı da her geçen gün artmaktadır. Bu tür ortaklık ağları ile tematik konulardan elde edilen deneyimlerin karşılıklı olarak paylaşılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu deneyimler yeni projelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ortaya çıkan projeler AB tarafından hibe programları ile de desteklenebilmektedir. Böylece yerel ekonomik kalkınmaya da katkı sağlanmaktadır. Özellikle, çevre koruma, teknik altyapı, atık ve geri dönüşüm yönetimi, bütçeleme ve mali takip, beceri ve liderlik geliştirme, sürdürülebilir turizm, kentsel planlama, arazi kullanımı ve risk yönetimi, KOBİ'lerin desteklenmesi, istihdamın geliştirilmesi konularında yapılacak ortak işbirlikleri yerel yönetimlerin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesine hizmet edecek, hizmet sunma potansiyelini artıracaktır.

Türkiye ve Balkan ülkeleri yerel yönetimleri arasında hem coğrafi yakınlık, hem tarihsel geçmiş, sosyo-kültürel açıdan var olan yakınlık ve sınır komşuluğu gibi faktörlerin etkisi ile işbirliği ve ortaklık alanlarının daha fazla geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır. Bunun için "kardeş kent" ilişkisi kurulması ile ilgili yasal prosedürlerin yumuşatılması, "kardeş kent" ilişkisi kavramının moda bir trend olarak sadece görünürde içi boş bir faaliyet olmaktan çıkarılarak, yerel yönetimler arasında gerçekten önemli bir süreç olduğunun tüm yerel yönetim çalışanları, yerel halk ve kentin diğer tüm aktörlerince bilinmesi, duyurulması ya da sahiplenilmesi gerekmektedir. "kardeş şehir" anlaşmaları yerel yöneticilerin sadece birbirlerini kültürel ziyaret kapsamında buluştukları bir platform olmamalı, ortak sorunlara yönelik projeler, çalışmalar için uygun bir zeminin oluştuğu, kentin ilgili aktörlerinin de katıldığı bir platform haline gelmelidir. Bunun için her iki ülke yerel yönetimleri düzeyinde "irtibat büroları ve yerel ofisler" kurulabilir. Böylece bu tür işbirlikleri belediye yönetimlerinden diğer tüm yerel halk ve aktörlere yayılmış olacaktır.

Kaynakça

- Al, H. (2002). *Bilgi toplumu ve kamu yönetiminde paradigma değişimi*, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Bulkeley, H., Davies, A., Evans, B., Gibbs, D., Kern K., & Theobald, K. (2003). Environmental governance and transnational municipal networks in Europe, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 5(3), 235-254.
- Çevikbaş, R. (2011). Türkiye’de yerel yönetim birlikleri ve sulama birliği örneği., *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 10(3), 86-113.
- Çiçek, M., & Ökmen, M. (1997). Küreselleşme süreci ve yerel yönetimler, *Türk İdare Dergisi*, 69(417), 125-145.
- Daoudov, M. (2013). Yerel dış politikanın temelleri, Marmara Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul.
- Davitashvili, Z. (2005). Karadeniz ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesinde yerel yönetimlerin rolü. KEİPA Genel Kurulu yirmi Altıncı Oturumu Hukuki ve Siyasi İşler Komisyonu Raporu. Erişim Tarihi: 22.07.2014, www.pabsec.org/pabsec/aksisnet/file/15-GA26-LC26-REP-05-tr.doc
- DPT. (1991). *Mahalli hizmetlerin yerinden karşılanması özel ihtisas komisyonu raporu*, DPT Yayını. Ankara
- Duru, B. (2005). Avrupa Birliği kentsel politikası ve Türkiye kentleri üzerine. *Mülkiye*, 29(246), 59-76
- Erbay, Y. & Yener, Z. (1999). Avrupa konseyi yerel ve bölgesel yönetimler kongresi yerel yönetimlerimizin Avrupa platformu. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayını
- Ercole, E., Walters, M. & Goldsmith, M. (1997). *Cities, networks, Euregions, European offices, European integration and local government*. In M.J.F. Goldsmith & K. Klausen (Eds.), Cheltenham-UK and Brookfield. USA: Edward Elgar Publishing
- Forrester, S. (Der.). (2013). Batı Balkanlar ve Türkiye’de özerk yerel yönetimler ile STK’lar arasında işbirliği. Şubat 2011 Bečići Konferansından Bu Yana İlerleme Raporu. Erişim Tarihi: 15.07.2014 http://www.tacso.org/doc/doc_progress_report2013tr.pdf
- Goldsmith, M. (1993). The europeanisation of local government, *Urban Studies*, 30(4/5), 683-699.
- Goldsmith, M. (1994) uluslar arasılaştıran bir aracı olarak AB. “Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma” Uluslararası Yerel Yönetimler Semineri (1994, Aralık). TBD – Konrad Adenauer Vakfı Yay., Ankara, 1994
- Göymen, K. (2004). Yerel kalkınma önderi ve paydaşı olarak belediyeler, Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü Uluslararası Sempozyum Kitabı, İstanbul.
- John, P. (2000). The Europeanisation of sub-national governance. *Urban Studies*, 37(5-6), 877-894
- Kaizer, K. (2001). Demokrasi sorunu olarak küreselleşme., (Çev. F.Timur). *Türkiye ve Siyaset Dergisi*
- Kaya, E. (2005). Uluslar arası yerel yönetim birlikleri işbirliği, *Yerel Siyaset*, Sayı:32,16-17
- Keleş, R.(2000). *Yerinden yönetim ve siyaset*, 4. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Köse, H. Ö. (2004). Yerel yönetim olgusu ve küreselleşme sürecindeki yükselişi. *Sayıştay Dergisi*, 52, 3-42.
- Köşger, Y. S. (2011). Yerel özerklik yıllık konferansı konuşması, Kosova.
- Köşger, Y. S., Haktankaçmaz, M. İ. (2011). Avrupa konseyi tarafından yerel yönetimler alanında hazırlanan anlaşmalar. İda-recinin Sesi, Sayı: 146, 50-53.
- Kubalı, D. (2000). Yerel yönetimlere ilişkin yeni bir oluşum: Sınır ötesi işbirliği. *Yerel Gündem*, 2(5)
- Mengi, A. (1998). *Avrupa Birliği’nde bölgeler karşısında yerel yönetimler*. Ankara: İmaj yayıncılık.
- Ökmen, M., & Parlak, B. (2010). *Kuramdan uygulamaya yerel yönetimler*, 2. Baskı, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları
- Özcan, Ü. (2006). *Yerel yönetimler arasında ortaklıklar ve kardeş şehir ilişkileri el kitabı*, İçişleri Bakanlığı
- Özel, M. (2009) Bölgelerarası (sınırötesi) işbirliği ve Avrupa’da gelişimi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 70-85
- Papakosta-Sidiropoulou, K. (2014). Karadeniz ekonomik işbirliği üye devletleri arasındaki bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesinde yerel yönetimlerin rolü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi Genel Kurulu Kırk Üçüncü Oturumu Hukuki ve Siyasi İşler Komisyonu Raporu. Erişim Tarihi: 22.07.2014 www.pabsec.org/pabsec/files/07-GA43-LC43-REP-14-tr.doc
- Pektaş, E. K. & Akın, F. (2010). Avrupa Kentsel Şartları perspektifinden bir kentli hakkı olarak katılım hakkı ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 23-49
- Scholte, J. A. (2005). *Globalization: A critical introduction*. Second Edition, New York: Palgrave Macmillan
- Swyngedouw, E. (2004). Globalisation or ‘glocalisation’? networks, territories and rescaling. *Cambridge Review of International Affairs*, 17(1), 25-48.
- TBB. (2012). Uluslararası belediye işbirlikleri ve birliğimizin rolü, İller ve Belediyeler. Sayı:736. Erişim Tarihi: 25.07.2014, http://www.tbb.gov.tr/online/dergi/aralik_2012/

- Tokyay, M., Dimitrova S., & Ciocoiu, P. (2012). Türkiye ve Balkanlar kardeş şehir ilişkilerini iletıyor. Erişim Tarihi: 24.07.2014 <http://turkey.setimes.com/tr/articles/ses/articles/features/departments/world/2012/11/01/feature-01>
- Topal, K. (2001). Optimal yerel yönetim büyüklüğüne kuramsal yaklaşım. *Türk İdare Dergisi*, 73(431).
- Toprak, Zerrin (2003). Belediyeler arası yurtiçi ve sınır ötesi işbirliği. *Türk İdare Dergisi*, 75(441), s.167–189.
- Toprak, Zerrin (2004). *Türkiye’de belediyelerde sınır ötesi işbirliği ve kardeş kentler, İsveç ve Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Avrupa Birliği*, Ankara: TBB Yayını.
- Torlak, S. E. (2004). Yerel gündem 21: Yerel inisiyatiflerin kentsel ekonomik kalkınmadaki yeri, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt II.
- Tutum C. (1994) *Kamu yönetiminde yeniden yapılanma*, Ankara: TESAV Yayını
- Türkiye Belediyeler Birliği, <http://www.tbb.gov.tr>
- Vikipedi (t.y.) Erişim Tarihi: 15.07.2014 <http://tr.wikipedia.org/wiki/Balkanlar>
- Yüksel, A. (1996). Yerel yönetim birlikleri ve vilayetler hizmet birliği, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5(1), 39-42.
- Zengin, G. (2011). Yerel yönetimler arası işbirliği modelleri: Türkiye ve Avrupa birliği ülkelerindeki yerel yönetim birlikleri üzerine bir inceleme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 86-106.

Türkiye’de Cari Açık ve Dış Borç Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi

The Analysis of Causality Between Current Deficit and Foreign Debt in Turkey

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, hamzac@hotmail.com

Arş. Gör. Uğur URSAVAŞ

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, ugurursavas@hotmail.com

Arş. Gör. Erdem GÜDENOĞLU

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, erdemgudenoglu@gmail.com

Özet

Son yıllarda, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde en çok tartışılan ekonomik konuların başında cari açık problemi gelmektedir. Özellikle, 1980’li yıllardan itibaren dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması gibi etkenler cari açığın hızla artmasına sebep olmuştur. Türkiye ekonomisinde cari açığın finansmanı önemli ölçüde dış borçlanmayla (özellikle kısa vadeli) sağlandığından, cari açığın sürdürülebilmesi açısından dış borçlanma oldukça önemlidir. Bu çalışmada, 1980-2013 dönemi için Türkiye’de cari açık ve dış borç arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Granger nedensellik testi kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre, dış borç ve cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Cari Açık, Dış Borç, Nedensellik, Türkiye

Abstract

In recent years current deficit has been one of the most argued economic problems in developing countries like Turkey. Especially, the facts like removing the barriers of the foreign trade and international capital movements in 1980s have given rise to a fast increase in current deficit. Due to the fact that financing of the current deficit is significantly carried out by the foreign debt (especially short term) external borrowing is very important factor in terms of sustainability of current deficits. This study investigates the causality between current deficits and foreign debts in the period 1980-2013. According to the Granger causality test results, bidirectional causality is found between current deficits and foreign debt.

Keywords: Current Deficit, Foreign Debt, Causality, Turkey

1. Giriş

1980’li yıllardan itibaren, küreselleşme süreciyle birlikte dünya genelinde uygulamaya konulan neo-liberal politikaların etkisiyle, dış ticaret ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması, özellikle gelişmiş ülkelere doğru sermaye hareketlerinin artmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkeler sermayelerini karlı gördükleri gelişmekte olan piyasalara yönlendirirken, gelişmekte olan ülkeler kalkınmanın finansmanı için gerekli gördükleri bu kaynakları çekme çabası içine girmişlerdir. Diğer taraftan artan dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması birçok gelişmekte olan ülkede cari açıklara neden olmuş, bu açıkların finansmanında yine uluslararası sermaye girişleri önemli bir tercih haline gelmiştir.

Türkiye ise 1980’li yıllardan itibaren başladığı uluslararası piyasalarla entegrasyon sürecini 1989 yılında çıkarılan 32 Sayılı Karar ile tamamlamış, bu kararlar birlikte uluslararası sermaye hareketlerinin önündeki engelleri de büyük ölçüde kaldırmıştır. 1990’lı yıllarda ise Meksika, Brezilya, Arjantin ve Doğu Asya ülkeleriyle birlikte diğer gelişmekte olan ülkelere paralel biçimde Türkiye de sürekli cari açıklar vermiş ve yüksek sermaye girişleri gözlemlenmiştir (Babaoğlu, 2005).

Özellikle 1990 sonrası süreçte, artan cari açıklarla birlikte bu açıkların finansmanı problemi akademik çevrelerce ilgi ve tartışma konusu olmuştur. Dünya ekonomisinde kriz yılları olarak anılan bu zaman diliminde gözlemlenen yüksek cari açıkların bir kriz sinyali olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmaları, beraberinde cari açığın finansmanı ve sürdürülebilirliği konularını da gündeme getirmiştir. Genel olarak yüksek cari açık yaşayan ülkelerin ekonomilerinin daha kırılgan olduğu yönündeki görüş kabul görmüş ve cari açığın sürdürülebilirliği ya da finansmanı olarak adlandırılan olgunun önemi politik ve akademik çevrelerin önem verdiği bir konu haline gelmiştir (Saçık & Alagöz, 2010:113).

Cari açığın sürdürülebilirliği, finansmanı doğrudan alakalıdır. Cari açıkların finansmanı ödemeler bilançosunda doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımı, kısa vadeli sermaye girişleri ve diğer yatırımlar kalemlerinin yer aldığı sermaye hesabından karşılanmaktadır. Bu kalemleri borç yaratan ve borç yaratmayan kalemler olarak ikiye ayırmak gerekirse; dış borç yaratmayan kısım doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımlarının hisse senedi alt kaleminden oluşmaktayken; borç yaratan kısım ise portföy yatırımlarının borç senetleri alt kalemi ve diğer yatırımlardan ibarettir (Saçık & Alagöz, 2010:114). Cari açıkların borç yaratmayan dış kaynaklarca finanse ediliyorsa sürdürülebilir, borç yaratan dış kaynaklar yardımıyla finanse ediliyorsa daha az sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğu kabul edilir.

Cari açık, finansmanında kullanılan kaynaklar bakımından dış borç yaratma potansiyeli taşıyan bir olgu olduğundan cari açık ve dış borç ilişkisi ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Cari açıklarını dış borçlanmayla finanse eden ülkeler kısa vadede ulaştıkları döviz rezervleriyle finansman sorununu erteleyebilmekte, ancak özellikle kısa vadeli spekülasyon para hareketlerinin etkisiyle istikrar problemleri yaşamakta, dış borç anapara ve faiz ödemeleri ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, son dönemlerde Türkiye’nin en önemli makroekonomik sorunları arasında yer alan cari açık ile dış borç arasındaki nedensellik ilişkisini ampirik olarak ortaya koymaktır. Türkiye’nin dış açılmaya başladığı tarih olan 1980 ile 2013 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada analiz yöntemi olarak Granger nedensellik analizi tercih edilmiştir.

İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde cari açık-dış borç ilişkisi teorik olarak ortaya konulmuştur. İkinci bölüm olan ampirik analiz bölümünde ise, 1980-2013 dönemi için Türkiye’de cari açık ve dış borç arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı ve yönü araştırılmaktadır.

2. Cari Açık-Dış Borç İlişkisine Teorik Yaklaşım

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde en çok tartışılan konuların başında cari açık sorunu gelmektedir. Cari açık sorununun Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu kadar çok tartışılır olmasının sebebi ise, cari açığın meydana gelebilecek finansal veya döviz kaynaklı krizlere zemin hazırlaması ve sonrasında krizlerin etkisinin daha şiddetli olmasına yol açmasıdır. Bu sorunun önemli bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Cari açık sorununun daha iyi ele alabilmek için, ödemeler bilançosundan ve bilançoda yer alan bir hesap olan cari işlemler hesabından bahsetmek gerekir. Bir ülkede bir yıldan fazla süre ikamet eden bireylerin, kurumların ve aynı zamanda hükümetlerin dış alemle belirli bir dönemde (yılıda) gerçekleştirdikleri iktisadi işlemlerin kaydedildiği tabloya ödemeler bilançosu denir. Ödemeler bilançosunda bir ülkenin diğer ülkelerle bir yılda gerçekleştirdiği mal, hizmet, transfer ve varlık işlemleri yer almaktadır. Ödemeler bilançosu şu dört ana kısımdan oluşmaktadır:

- Cari Hesap
- Sermaye Hesabı
- Resmi Rezerv İşlemleri Hesabı
- Net Hata ve Noksan Hesabı

Cari hesapta ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirmiş olduğu mal işlemleri önemli bir yer tutmaktadır. Mal işlemleri ülkenin mal ihracatından ve ithalatından oluşmaktadır ve ihracat-ithalat farkına da dış ticaret bilançosu (dengesi) denilmektedir. Bunun yanında cari hesapta ülkenin dış alemle gerçekleştirdiği hizmet işlemleri, yatırım gelir-gider hesabı ve karşılıksız transferler yer almaktadır.

Ödemeler dengesinde bulunan önemli kalemlerden biri olan cari işlemler hesabında oluşacak borçlu ve alacaklı kısımların toplamı arasındaki fark da cari işlemler bilançosu olarak adlandırılmaktadır. Cari işlemler bilançosunun dengede olması alacaklı ve borçlu kısımlarının eşit çıkmasını, alacaklı kısmının borçlu kısmından daha fazla olması cari işlemler fazlasını ve cari borçlu kısmının alacaklı kısmından daha fazla olması ise cari işlemler açığını göstermektedir (Seyidoğlu, 2013:337).

Cari işlemler açığı toplam tasarruf ve toplam yatırım arasındaki açıktan kaynaklanmaktadır. Yatırım-tasarruf arasındaki tasarruf açığı olarak adlandırılan bu fark cari işlemler açığına eşittir. Yani toplam yurt içi harcamaların toplam yurt içi tasarruflardan büyük olması dış tasarruf kullanımını gerekli kılmakta, bu nedenle cari açık ortaya çıkmaktadır. Dışa açık bir ülkenin yurt içi hasılası ve milli geliri aşağıdaki denkliklerle ifade edilir (Eşiyok, 2012:64):

$$GSYİH=C+I+G+(X-M) \quad (1)$$

$$GSMH= C+I+G+(X-M)+F \quad (2)$$

Denklemlerde C özel tüketimi, I özel yatırımı, G kamu harcamalarını (X-M) dış ticaret dengesini göstermektedir. GSMH'deki F ise net dış faktör gelirlerini göstermektedir.

Cari işlemler dengesi (CAB) ise şu şekilde ifade edilebilir:

$$CAB= (X-M) + F + URT \quad (3)$$

Eşitlikte URT net karşılıksız transferleri ifade etmektedir. (3) numaralı eşitlikten hareketle cari açığı tanım gereği $CAD= -CAB$ olarak tanımladığımızda

$$X-M+F = -(CAD+URT) \quad (4)$$

$$GSMH+CAD+URT=C+I+G \quad (5)$$

(5) numaralı eşitlikteki (CAD+URT) dış kaynak ve dış açıklık olarak adlandırılırken tasarruf yatırım denkliği açısından bu eşitliğin değeri ise:

$$Sp+Sg+(CAD+URT)=Ip+Ig$$

$$(Sp-Ip)+(Sg-Ig) = -(CAD+URT) \quad (6)$$

(6) numaralı eşitlikte Ip ve Ig sırasıyla özel kesim ve kamu kesimi yatırımlarını, Sp ve Sg ise özel kesim ve kamu kesimi tasarruflarını ifade etmektedir. Eşitlikten de anlaşılacağı üzere cari açık (CAD), özel kesim tasarruf açığı ve kamu kesimi tasarruf açığı toplamı olan toplam tasarruf açığına eşittir (Eşiyok, 2012:64). Genel kabul gören görüşe göre GSYİH'ya oranı %5'i aştığında sorun olarak kabul edilen ve bazı ekonomiler için kriz sinyali olarak görülen cari açığın finansmanı üç yolla yapılır: Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımı şeklinde gerçekleşen yabancı sermaye girişleri, dış borçlanma ve döviz rezervlerinin kullanılması. Yabancı sermaye girişleri içerisinde doğrudan yabancı sermaye dışındaki finansal sermaye girişleri borç artıran kaynaklar durumundadır.

Bu bağlamda cari açık ve dış borç ilişkisi hususunda değinilmesi gereken önemli unsurlardan biri cari açığın sürdürülebilirliğidir. Cari açıkların sürdürülebilirliği, ülkenin dış borç ödeme kapasitesine yani dış borçların sürdürülebilirliğine bağlıdır. Çünkü cari işlemler açığı cari hesaptaki döviz açığını ifade eder ve dış borçlanma ihtiyacı doğurur (Saçık & Alagöz, 2010:114). Cari açığın finansmanında bu tür özellikle kısa vadeli dış kaynakların kullanılması sürdürülebilirlik konusunda kırılganlık göstergesi olarak kabul edilmektedir (Ersoy, 2010:105).

Diğer taraftan dış borç anapara ödemeleri ödemeler bilançosu içerisinde sermaye hesabında yer alırken, bu borçlar için ödenen faizler cari işlemler hesabına gider olarak kaydedilmektedir. Cari açığın, finansmanı kanalıyla dış borçlar üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olması beklenirken, dış borçlar da faiz ödemeleri yoluyla cari açığı etkile-

mektedir. Bu nedenle bir ülke net dış borç alıcısı ise ve dünya faiz oranı da sabitse cari açığı daha büyük olacaktır (Miller, 2002)

Cari işlemler dengesindeki bir açık dış borç stokunun artmasına neden olmaktadır. Yurtiçi yatırımların yurtiçi tasarruflar tarafından karşılanamadığı durumda ortaya çıkan fark, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve borçlanmayla finanse edilebilmektedir. Ancak bazı gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarın tam olarak sağlanamaması ya da finansal yapının yeterli düzeyde olmaması gibi nedenlerle doğrudan yabancı yatırımları çekme konusunda sıkıntı yaşanmakta, bu durum da cari işlemler açığının borçlanma ile masedilmesine neden olmaktadır (Bayraktutan & Demirtaş, 2011:15).

3. Türkiye’de Cari Açık-Dış Borç İlişkisinin Ampirik Analizi

3.1. Ampirik Literatür

Literatürde gerek cari açık gerekse dış borçlar konusunda birçok ampirik çalışma olmakla birlikte, cari açık ve dış borç stoku arasındaki ilişkiyi ve yönünü ortaya koyan çalışmaların sayısı fazla değildir. Cari açık ve dış borç ilişkisinin araştırıldığı veya cari açığın kaynaklarının ve sürdürülebilirliğinin konu edildiği bazı çalışmalar ve ulaşıtları bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Aristovnik (2006), Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri için GMM dinamik panel veri analizi yöntemiyle 1992-2006 dönemi için cari açığın belirleyicilerini analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre büyüme, bütçe açığı, dışa açıklık oranı ile cari açık arasında pozitif; nispi gelir, dış ticaret hadleri ve dış borç ile cari açık arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Koyuncu ve Tekeli (2010) tarafından 1990 sonrası Türkiye’de dış borç stoku üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek için Johansen eş bütünleşme analizi yapılmış, analiz sonucunda dış borç stoku üzerinde, cari işlemler açığı ve yurt içi tasarrufların anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Loganathan vd. (2010)’nin çalışmasında 1988-2008 dönemi verileri kullanılarak Malezya ekonomisi için dış borç ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki kısa ve uzun dönem bağlamında incelenmiş; kısa dönem için bütçe açıkları ve dış borçlar arasında nedensellik ilişkisi tespit edilirken, kamu harcamaları, ödemeler dengesi ve dış borç arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Karagöz (2007) 1980-2004 dönemi için iç borçlar, ödemeler dengesi açığı, kamu harcamaları ve yurt içi tasarruf miktarı değişkenlerini kullanarak Türkiye’de dış borcun belirleyicilerini analiz etmiştir. En küçük kareler yöntemiyle yaptığı ekonometrik analiz sonucu ödemeler dengesi açığı, yurtiçi tasarruflar ve iç borç miktarının Türkiye’nin dış borcu üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu, bu belirleyicilerin içerisinde ise ödemeler dengesi açığı ve iç borç miktarının daha etkili olduğunu belirlemiştir.

Pakistan üzerine yapılan çalışmalardan biri olan Hasan (1999)’ın çalışmasında, 2000’li yıllara doğru Pakistan’ın dış borç probleminin değişen doğası ve artan boyutu incelenmiştir. İstatistiksel verilere dayalı olarak yapılan çalışmada, dış borç yükünün artışı destekleyen unsurun esas olarak Pakistan’ın finansman modelleri ve cari açıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer çalışmada Kemal (2001), Pakistan’ın dış borçlarının nasıl arttığını, borç servisini sağlamanın neden zor olduğunu, hangi dereceye kadar tehdit oluşturduğunu ve bunun Pakistan’da yoksulluk düzeylerini etkilediği mekanizmayı ele almıştır. Yazar, yaptığı değerlendirmeler sonucunda Pakistan’ın dış borçluluğunun esas belirleyicilerinin ödemeler dengesi ve mali açıklar olduğunu bulmuştur.

Debelle ve Faruquee (1996)’nin çalışmasında 1971-1993 döneminde 21 sanayileşmiş ülke için panel veri yöntemi kullanılarak cari açığın nedenleri incelenmiş; ülkelerin gelişmişlik seviyesi, ekonominin konjonktür devresi, dış ticaret haddi ve reel efektif döviz kurunun cari açığın nedenleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erkılıç (2006)’ın Türkiye ekonomisi için 1980-2004 dönemine ilişkin verilerle VAR modelini kullanarak yaptığı analizde cari açığın belirleyicileri önceki dönemin cari açığı, yurt içi büyüme oranı ve reel döviz kuru olarak belirlenmiştir.

Bayraktutan ve Demirtaş (2011)'in 1980-2006 döneminde 19 gelişmekte olan ülke için panel veri analizi ile yaptıkları çalışma sonucunda büyüme, yatırım ve kamu harcamaları ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönde; dış ticaret hadlerindeki iyileşme, dışa açıklık oranı, dünya büyüme oranı ve dünya faiz oranları ile cari açık arasında negatif yönde ilişki tespit edilmiştir.

Jurciç vd. (2012)'nin 1990-2010 arasında Hırvatistan'ın dış borç artışına neden olan faktörleri belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada dış ticaret açığı, reel efektif döviz kuru, faiz oranları farkı ve bütçe açığı arasındaki ilişki VAR analizi ve Granger nedensellik testleri ile sınanmıştır. Analiz sonucunda, bütçe ve dış ticaret açığından dış borca ve ayrıca dış borçtan faiz oranları farkına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Veri Seti ve Kaynağı

Cari açık ve dış borç ilişkisinin nedensellik çerçevesinde araştırıldığı analizde, 1980-2013 dönemine ait cari açık ve toplam dış borç stoku değişkenlerine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Her iki veri seti de GSYİH içerisindeki oranlarıyla analize konu edilmiştir. Döneme ait GSYİH ve dış borç verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Cari açık verileri ise Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO) internet sitesinden elde edilmiştir.

3.3. Birim Kök Testleri

Durağanlık, bir değişkenin beklenen değeri etrafında dalgalanması, yani zaman içinde ortalamasının, varyansının ve kovaryansının sabit olması durumudur. Zaman serileri kullanılarak tahmin edilen regresyon modellerinde serilerin durağanlık durumları önemlidir. Durağan olmayan serilerle yapılan analizler sahte regresyon problemi, yanıltıcı R^2 ve t-istatistik değerleri gibi sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle zaman serisi analizlerinde kullanılacak olan veri setlerinin durağanlık durumunun araştırılması ve seriler eğer durağan değilse durağanlıklarının sağlanması gerekmektedir.

Bir zaman serisinin durağan olup olmadığının belirlenmesinde sıklıkla kullanılan test Genişletilmiş Dickey – Fuller (ADF) testidir. ADF testinde serilerin birim kök içerip içermediğinin sorgulanacağı regresyonlar sabit terimli-trendli ve sabit terimli olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$\Delta Y_t = a + \beta T + \varphi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (7)$$

$$\Delta Y_t = a + \varphi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (8)$$

Modelde Y_t durağanlığı araştırılan seriyi, T deterministik trendi ifade etmektedir. Oluşturulan modelde otokorelasyonun varlığı durumunda ise bağımlı değişkenin k sayıda gecikmeli değeri modele eklenecektir. Denklemlerde Y_t değişkeninin durağan olduğu alternatif hipotezine karşı birim kök içerdiği temel hipotezi test edilmektedir. Buna göre;

$$H_0: \varphi = 0 \text{ ve } H_1: \varphi < 0$$

Temel hipotez H_0 'ın reddedilememesi serinin birim kök içerdiğini, reddedilmesi ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1'de, 7 ve 8 numaralı denklemler doğrultusunda cari açık (CA) ve dış borç (DB) serilerinin ADF durağanlık testleri sonuçları özetlenmiştir. Denklemlerde k ile ifade edilen gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri baz alınmıştır.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testleri Sonuçları

ADF			
Değişkenler		Sabitli	Sabitli-Trendli
CA		-0.111889	-3.755303*
DB		-3.494135*	-3.695774*
Kritik Değerler	1%	-3.661661	-4.262735
	5%	-2.960411	-3.552973
	10%	-2.61916	-3.209642

Not: Birim kök testlerinde gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri dikkate alınmış ve maksimum gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir.

* % 5 düzeyde hipotezin reddedildiğini gösterir.

Tablo 1’de özetlenen sonuçlara göre CA serisi sabitli – trendli modele göre birim kök içermezken, DB serisi ise hem sabitli modele hem de sabitli ve trendli modellere göre birim kök içermemektedir. ADF test bulgularına göre sabitli-trendli modelin sonuçları baz alınarak yapılacak olan nedensellik testlerinde her iki değişken de düzey değerleriyle, $I(0)$ olarak kullanılacaktır.

3.4. Granger Nedensellik Testleri

Nedensellik testleri değişkenler arasında bir neden-sonuç ilişkisinin olup olmadığını ve varsa bu ilişkinin yönünün tespiti amacıyla kullanılmaktadır. Nedensellik analizlerinde en sık kullanılan yöntem ise Granger (1969) tarafından önerilen Granger nedensellik analizidir. Analiz aşağıdaki modeller kurularak yapılmıştır:

$$CA = a_0 + \sum_{i=1}^k a_i CA_{t-i} + \sum_{i=1}^l \beta_i DB_{t-i} + \varepsilon \quad (9)$$

$$DB = Y_0 + \sum_{i=1}^m Y_i DB_{t-i} + \sum_{i=1}^n \theta_i CA_{t-i} + \nu \quad (10)$$

9. ve 10. denklemlerde CA cari açık/GSYİH oranını, DB dış borç/GSYİH oranını, k , l , m ve n değerleri modele eklenecek gecikme sayılarını göstermektedir. Nedensellik ilişkisi ise β ve θ katsayılarının anlamlılığı ile belirlenecektir. β_i katsayılarının birlikte anlamlı çıkması halinde CA, DB’nin Granger nedeni kabul edilecektir. Başka bir ifadeyle DB’den CA’ya doğru bir nedensellik ilişkisi olacaktır. θ_i katsayılarının birlikte anlamlı çıkması halinde ise DB, CA’nın Granger nedeni olacaktır. Diğer bir ifadeyle CA’dan DB’ye doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkacaktır.

k , l , m ve n gecikme seviyelerinin tespiti için AIC, SC ve HQ bilgi kriterlerine başvurulacak, belirli gecikme seviyesi için en düşük bilgi kriter değerlerini veren modeldeki gecikme sayısı nedensellik analizindeki gecikmeli değişken sayısını belirleyecektir.

Cari açığın bağımlı değişken olduğu ve dış borçtan cari açığa doğru nedensellik ilişkisinin sorgulandığı (9) numaralı modelde, bağımlı değişkenin kaç gecikmesinin (k) modele ekleneceği bilgi kriterlerine başvurarak belirlenecektir. CA değişkeni bağımlı değişken iken kendi gecikmeli değerleri üzerine regresyon kurulduğunda 5 gecikmeden itibaren elde edilen bilgi kriterleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 2: CA Bağımlı Değişken iken CA Gecikmeli Değerlerine Göre SC, AIC ve HQ Değerleri

Gecikme Sayısı	AIC	SC	HQ
5	-4.22	-4.50	-4.41
4	-4.622426	-4.388893	-4.547717
3*	-4.728009	-4.542978	-4.667694
2	-4.618702	-4.481289	-4.573154
1	-4.651595	-4.560898	-4.621078

* En düşük bilgi kriter değerini sağlayan gecikme sayısı

Tablo 2, en düşük bilgi kriterlerinin serinin 3 gecikmeli değer eklenen modelden elde edildiğini göstermektedir. Modele eklenecek DB gecikmeli değerlerinin (*l*) belirlenmesi için ise CA'nın bağımlı değişken olduğu ve CA'nın 3 gecikmeli değerinin eklendiği modelin üzerine DB gecikmeli değerleri eklenerek en düşük bilgi kriterlerini veren DB gecikmeli değişkeni sayısı kullanılır. 5 gecikmeli değer için elde edilen bilgi kriterleri Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3: CA Bağımlı Değişken iken DB Gecikmeli Değerlerine Göre SC, AIC ve HQ Değerleri

Gecikme Sayısı	AIC	SC	HQ
5	-4.749765	-4.325431	-4.616869
4	-4.824996	-4.451343	-4.705461
3*	-4.936736	-4.612933	-4.831184
2	-4.656875	-4.379330	-4.566402
1	-4.663569	-4.432281	-4.588175

* En düşük bilgi kriter değerini sağlayan gecikme sayısı

Tablo 3'ten en düşük bilgi kriteri değerlerinin DB'nin 3 gecikmeli değerinin eklendiği modelden elde edildiği görülmektedir. O halde Granger nedensellik analizinde kullanılacak model aşağıdaki gibi olacaktır.

$$CA = a_0 + a_1 CA_{t-1} + a_2 CA_{t-2} + a_3 CA_{t-3} + \beta_1 DB_{t-1} + \beta_2 DB_{t-2} + \beta_3 DB_{t-3} + \epsilon \quad (11)$$

β_1, β_2 ve β_3 'ün katsayılarının birlikte anlamlılığı Wald testi ile sınıandığında aşağıdaki sonuç elde edilmiştir.

Tablo 4: DB Gecikmeli Değişkenlerinin Birlikte Anlamlılığı için Wald Testi

Wald Testi		
Boş hipotez: $\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$		
Test İstatistiği	Değer	Olasılık
F-istatistiği	3.961789*	0.0199

* % 5 düzeyde hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 4'te özetlenen Wald testi sonuçlarına göre 3 gecikmeli DB değişkenlerinin katsayılarının birlikte anlamlılığının sınıandığı testte p olasılık değeri $0.0375 < \alpha$ olduğundan %5 anlamlılık düzeyinde DB değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayıları anlamlıdır. Bu nedenle yapılan testlere göre DB'den, CA'ya doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmıştır.

CA’dan DB’ye doğru nedensellik ilişkisinin tespiti için ise (10) numaralı model kullanılır. Modeldeki m ve n gecikme uzunluklarının belirlenmesi için yine bilgi kriterlerine başvurmak gerekmektedir. DB bağımlı değişken iken kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisini gösteren modelden elde edilen bilgi kriterleri Tablo 5’de özetlenmiştir.

Tablo 5: DB Bağımlı Değişken iken DB Gecikmeli Değerlerine Göre SC, AIC ve HQ Değerleri

Gecikme Sayısı	AIC	SC	HQ
5	-3.139917	-2.857028	-3.051320
4	-3.106415	-2.872882	-3.031705
3	-3.160032	-2.975001	-3.099717
2*	-3.210802	-3.073389	-3.165253
1	-3.156411	-3.065713	-3.125894

* En düşük bilgi kriter değerini sağlayan gecikme sayısı

Tablo 5’den görüleceği gibi en düşük bilgi kriterleri DB’nin iki gecikmeli değeri kullanılarak oluşturulan modelden elde edilmektedir. Modele eklenecek CA gecikme sayısı da yine bilgi kriterleri yardımıyla elde edilmiştir.

Tablo 6: DB Bağımlı Değişken iken CA Gecikmeli Değerlerine Göre SC, AIC ve HQ Değerleri

Gecikme Sayısı	AIC	SC	HQ
5	-3.214131	-2.836946	-3.096002
4	-3.127419	-2.800473	-3.022826
3	-3.227452	-2.949906	-3.136979
2*	-3.300026	-3.071004	-3.224111
1	-3.269339	-3.086122	-3.208608

* En düşük bilgi kriter değerini sağlayan gecikme sayısı

En düşük kriter değerleri yine CA’nın iki gecikmeli değerinin eklendiği modelden elde edilmiştir. O halde, DB’den CA’ya doğru nedensellik ilişkisinin araştırılacağı model aşağıdaki gibi olacaktır.

$$DB = a_0 + a_1 DB_{t-1} + a_2 DB_{t-2} + \theta_1 CA_{t-1} + \theta_2 CA_{t-2} + v \quad (12)$$

Modele göre θ_1 ve θ_2 katsayılarının anlamlı olması halinde nedensellik ilişkisi vardır. Katsayıların birlikte anlamlılığı F testi ile sınıdığında sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 7: CA Gecikmeli Değişkenlerinin Birlikte Anlamlılığı İçin Wald Testi

Wald Testi		
Boş hipotez: ==0		
Test İstatistiği	Değer	Olasılık
F-istatistik	3.225151**	0.0555

** % 10 düzeyde hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 7, CA değişkeni gecikmeli değerlerinin birlikte anlamlılığının sınıandığı Wald test sonuçlarını göstermektedir. Test sonucuna göre elde edilen $p=0.0555$ olasılık değeri, %10 düzeyde CA değişkeninden DB'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Granger nedensellik testleri sonuçları ise Tablo 8'de özet olarak sunulmuştur. Tabloda, Granger nedensellik testleri sonucunda 1980-2013 arası dönemde dış borç stokunun GSYİH'ya oranı ve aynı dönem için cari açığın GSYİH'ya oranı arasındaki nedensellik ilişkileri ve yönü gösterilmektedir. Test sonuçlarına göre, % 5 anlamlılık düzeyinde dış borç/GSYİH'dan cari açık/GSYİH'ya doğru (CA→DB) nedensellik ilişkisi tespit edilirken, % 10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında iki yönlü (DB ↔ CA) nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmuştur.

Tablo 8: Granger Nedensellik Testleri Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Anlamlılık Düzeyi	p Değeri	Nedensellik
DB → CA	0.05	0.0375	VAR
	0.10		VAR
CA → DB	0.05	0.0530	YOK
	0.10		VAR

4. Sonuç

1980'li yıllardan itibaren dünya genelinde ülkeler arası mal ve hizmet ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması ve sermaye hareketlerinin uluslararası piyasalarda serbestlik kazanması ile birlikte, gelişmekte olan birçok ülkede cari işlemler hesabı açıklar vermeye başlamıştır. 1980'lerin sonunda yaptığı düzenlemeyle uluslararası sermaye piyasalarıyla entegrasyon sürecini büyük ölçüde tamamlayan Türkiye de aynı sorunu yaşamış ve halen yaşamaya devam etmektedir.

Cari işlemler hesabının borçlu kısmının alacaklı kısmından daha fazla olması şeklinde kısaca tanımlanabilen cari açık, finansmanında kullanılan kaynaklara göre sürdürülebilir ya da sürdürülebilirliği düşük olarak sınıflandırılabilir. Bu ayrıma göre, finansmanında kullanılan kaynaklar borç yaratan kaynaklar ise cari açığın sürdürülebilirliği konusunda problemlerin olduğu düşünülür. Cari açık, finansmanında kullanılan kaynaklar bakımından dış borç yaratma ve artırma potansiyeli taşıyan bir olgu olduğundan, cari açık ve dış borçlar arasındaki ilişki hem açığın sürdürülebilirliğinin tespiti, hem de açığın kapatılmasında kullanılan kaynakların ortaya konulması açısından önemlidir.

Bu çalışmada, 1980'lerden itibaren Türkiye'de daha ciddi ekonomik sorunlar olarak ortaya çıkan cari açıklar ve dış borçlar arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. 1980-2013 dönemi verileri kullanılarak yapılan Granger nedensellik testleri sonucunda, % 5 anlamlılık düzeyinde dış borçlardan cari açıklara doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilirken, % 10 anlamlılık düzeyinde cari açıklardan dış borçlara doğru da -yani çift yönlü- bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin cari açık finansmanında, açığın sürdürülebilirliğini tartışma konusu yapan kaynakları kullandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumdan hareketle, dış borç artırıcı şekilde cari açığını finanse eden Türkiye'nin, artma eğiliminde olan cari açıklar sebebiyle dış borçlanmasının daha da artacağı beklenmektedir. Cari açıklarını dış borçlanmayla finanse eden ülkeler kısa vadede ulaştıkları döviz rezervleriyle finansman sorununu erteleyebilmelerine rağmen, özellikle kısa vadeli spekülasyon para hareketlerinin etkisiyle istikrar problemleri yaşamakta, dış borç anapara ve faiz ödemeleri ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu durum hem sürdürülebilirliği düşük bir cari açık sorunu yaratacağından, hem de dış borç anapara ve faiz ödeme sorunlarına yol açabileceğinden, cari açıkların finansmanında borç yaratmayan kaynaklara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aristovnik, A. (2006). The determinants and excessiveness of current account deficits in eastern Europe and the former Soviet Union, The William Davidson Institute Working Paper, (827).
- Babaoğlu, B. (2005). Türkiye’de cari işlemler dengesi sürdürülebilirliği, Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü.
- Bayraktutan, Y., & Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: Panel veri analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1-28.
- BUMKO (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü) (2014). <http://www.bumko.gov.tr/TR,152/odemeler-dengesi-ve-cari-acik.html>, Erişim Tarihi: 15.07.2014.
- Debelle, G. & Faruquee, H. (1996). What determines the currents account?, IMF Working Paper, (96/58).
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye’de cari açığın belirleyicileri, Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü.
- Ersoy, H. (2013). Küresel kriz: Dış borçlar ve cari açık perspektifinden Türkiye analizi, *Maliye Finans Yazıları*, 27(100), 93-111.
- Eşiyok, B.A. (2012). Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu ve nedenleri, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 49, Sayı: 569, 63-86.
- Granger (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, *Econometrica*, 37(3), (Aug., 1969), 424-438.
- Hasan, P. (1999). Pakistan’s debt problem: Its changing nature and growing gravity, *The Pakistan Development Review*, 38: 4 Part I (Winter 1999), 435-470
- Jurčić, L., Josić, H. & Josić, M. (2012). Empiric analysis of external debt in Croatia: VAR model approach, *Economic Review*, Vol. 63, No. 5-6, 265-290.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de dış borçlanmanın nedenleri ekonometrik bir değerlendirme, *Sayıştay Dergisi* (66-67), 99-110.
- Kemal, A.R. (2001). Debt accumulation and its implications for growth and poverty, *The Pakistan Development Review*, 40: 4, Part I (Winter 2001), 263-281
- Koyuncu, F. T., & Tekeli, S. (2010). 1990 sonrası dönemde Türkiye’de dış borç stoku üzerinde etkili olan ekonomik faktörlerin analizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 123-130.
- Loganathan, N., Sukemi, M. N. & Sanusi, N. A. (2010). External debt and macroeconomics performance in Malaysia: Sustainable or not?, *Global Economy and Financial Journal*, 3(2), 122-132
- Miller, N. C. (2002). *Balance of payments and exchange rate theories*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Saçık, S. Y., & Alagöz, M. (2010). Türkiye’de cari işlemler sorunu ve borçlanma ile ilişkisi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 113-120.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*, Geliştirilmiş 18. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- The World Bank (2014). <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>, Erişim Tarihi: 13.07.2014

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi

The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Black Sea Economic Cooperation Countries: Panel Causality Analysis

Yrd. Doç. Dr. Zafer ÖZTÜRK

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, zaferoz@hotmail.com

Arş. Gör. Damla ÖZ*

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, damlaoz88@gmail.com

Özet

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) 1992 yılında Türkiye öncülüğünde kurulmuştur. On iki üyesi olan bu oluşumun temel amacı hem ekonomik hem de politik ilişkileri küresel ve bölgesel düzeyde artırmaktır. Enerji havzası ve koridoru üzerinde bulunan bu ülkelerde sanayi sektörünün temel girdilerinden biri olan enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi uygulanacak enerji politikalarını da etkileyecektir. Bu çalışmada Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişki panel nedensellik metoduyla analiz edilecektir. Bu amaçla Konya (2006) tarafından geliştirilen yatay kesit bağımlılığını ve modeldeki değişen varyanslı hata terimi durumlarını hesaba katan panel SUR nedensellik testi kullanılacaktır. Çalışmada Dünya Bankası veri tabanı WDI'dan elde edilen yıllık kişi başına reel GSYH ve kişi başına enerji tüketimi verileri kullanılmıştır. Veriler 1992-2011 yılları arasında kapsamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Enerji, Panel Nedensellik

Abstract

The Organization of Black Sea Economic Cooperation (BSEC) was established in 1992 under the leadership of Turkey. The organization with twelve members mainly aspires to accelerate economical and political relations in global and regional levels. Analysis of the relationship between economic growth and energy, one of the main inputs of industry sector in these countries which are on the energy zone and corridor, affects applicable energy policies. In this paper, relationship between economic growth and energy consumption for the member counties of the Black Sea Economic Cooperation has been analyzed by panel causality method. In this sense, panel SUR causality test, counting both dependency of cross section and heteroscedasticity, and developed by Konya (2006), has been used. In this study, annual reel GDP per capita and energy consumption per capita data sets, obtaining from World Bank database WDI, have been used. Data covers the period of 1992-2011.

Keywords: Black Sea Economic Cooperation, Energy, Panel Causality

1. Giriş

Son yıllarda, sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinin yanı sıra enerji tüketimi de ekonomik büyümenin ve gelişmişliğin göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Foran ve Poldy (2002) enerji kullanımının ekonomik üretkenliği arttırdığını ve modern bir ekonomide endüstriyel büyümenin yarısından fazlasını, üretim maliyetinin

* Sorumlu Yazar

onda birinden daha az maliyete sahip olan enerjiye borçlu olduğunu savunmaktadır. Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması, ülkelerin enerji politikasına yön vermeleri açısından oldukça önemlidir.

Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine dair dört hipotez bulunmaktadır (Pirlogea ve Cicea, 2012)

1. *Büyüme hipotezi (Growth hypothesis)*: Bu hipoteze göre, enerji tüketimi ekonomik büyümenin Granger nedendir. Yani enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi vardır ve bu da o ülke ekonomisinin enerjiye bağımlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla enerji tüketimindeki her bir değişiklik, o ülkenin GSYH'na yansımaktadır.
2. *Koruma hipotezi (Conservation hypothesis)*: Bu hipoteze göre, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi vardır. Bu da o ülkenin ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için enerji tüketimine bağımlı olmadığı anlamına gelmektedir. Aksine ekonomi geliştikçe enerji talebi artışı olacaktır.
3. *Geribesleme hipotezi (Feedback hypothesis)*: Bu hipoteze göre, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu iki değişkendeki artış ya da azalış birbirini etkileyecektir.
4. *Nötrallite hipotezi (Neutrality hypothesis)*: Bu hipoteze göre, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

KEİ ülkelerinin bu çalışmaya konu olma nedeni, üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği ve bölgenin enerji politikaları açısından kilit bir coğrafya olmasıdır. 25 Haziran 1992'de Türkiye'nin ev sahipliğinde ve 11 ülkenin¹ katılımı ile Karadeniz Ekonomi İşbirliği (KEİ) Antlaşması imzalanmış, 1 Mayıs 1999'da örgüt niteliğine kavuşmuştur. KEİO'nun amaçları arasında Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulması, ekonomik işbirliğini ve sosyal ilişkileri geliştirmek, bölge güvenliğine yönelik tedbir almak ve Karadeniz havzasının barış ve refah bölgesi olması yer almaktadır. KEİ bünyesinde enerji konusu da dâhil 18 adet çalışma grubu bulunmaktadır (Ardıl, 2013).

Çalışmanın amacı 1992-2011 dönemi için Karadeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü'ne üye 12 ülkede enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktır. Bu bağlamda, Konya (2006) tarafından geliştirilen ve görünürde ilişkisiz regresyon tahminine dayalı panel nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda Ermenistan, Yunanistan ve Rusya'da enerji tüketimi ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, Gürcistan'da enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan, Türkiye ve Ukrayna'da iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, teorik literatürün ve çalışma amacının kısaca ele alındığı giriş bölümüdür. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, analize konu olan iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmalar derlenmiş ve ampirik literatür oluşturulmuştur. Üçüncü bölümde yatay kesit bağımlılığı testi, eğim homojenite testi ve panel nedensellik testinden oluşan metodoloji kısmı yer almaktadır. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise uygulama sonuçları yorumlanmış ve sözü geçen ülkeler için politika önerilerine yer verilmiştir.

2. Ampirik Literatür

Enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma Kraft ve Kraft (1978) tarafından ABD'nin yıllık verileri kullanılarak yapılmıştır. 1947-1974 yıllarını kapsayan çalışmada GSMH'dan enerji tüketimine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Sözü geçen çalışmadan iki sene sonra Akarca ve Long (1980) yine ABD için 1950-1970 yılları arasında aynı değişkenleri analiz etmiş ancak herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamıştır.

Literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi ülkeler için analiz eden bir çalışma (ulaşabildiğimiz kadarıyla) yoktur, ancak söz konusu ülkeler için ayrı ayrı inceleyen çalışmalar 2000'li yıllarda başlamıştır.

1 KEİ'nin kuruluş, sürecini başlatan ülkeler Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'dır. Rusya, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan kurucu üye sıfatıyla katılmışlardır. Daha sonra Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve Arnavutluk kurucu üye olarak katılmıştır. 2004 yılında Sırbistan'ın da katılımıyla üye sayısı 12'ye ulaşmıştır (Ardıl, 2013).

Türkiye’de enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma vardır. Soytaş vd. (2001) uyguladıkları kointegrasyon analizinde 1960-1995 zaman aralığı için enerji tüketiminden kişi başı gelire doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulurken, Altınay ve Karagöl (2004) Hsiao tarafından geliştirilen Granger nedensellik metoduyla 1950-2000 dönemi için iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Benzer şekilde Jobert ve Karanfil (2007) 1960-2003 yıllarını kapsayan çalışmasında, Soytaş ve Sarı (2009) ise 1960-2000 aralığı için uyguladıkları Toda Yamamoto testinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Hondroyannis vd. (2002) Yunanistan’da enerji tüketimi ve GSYH arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında 1960-1996 dönemi için değişkenler arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulmuştur. Tsani (2010) ise Toda Yamamoto modeli ile Yunanistan’da enerji tüketiminden GSYH’ya doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Apergis ve Payne (2009) panel kointegrasyon analizi kullanarak içlerinde Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Rusya ve Ukrayna’nın da olduğu 11 ülke için kısa dönemde enerji tüketiminden büyümeye tek taraflı nedensellik, uzun dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Öztürk ve Acaravcı (2010) ARDL sınır testi ile Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya ülkeleri için enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulamazken, Macaristan için iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Akkemik ve Göksal (2012) 79 ülke için Hurlin ve Venet tarafından geliştirilen panel nedensellik modelini kullanmış, aralarında Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Moldova, Romanya, Rusya ve Ukrayna’nın da olduğu 57 ülkede enerji tüketimi ve GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır. Kalyoncu vd. (2013) 1995-2009 yıllarını kapsayan çalışmasında Engle Granger kointegrasyon analizi kullanmış, Gürcistan ve Azerbaycan için enerji tüketimi ve kişi başı gelir arasında nedensellik ilişkisi olmadığını, Ermenistan için ise enerji tüketiminden kişi başı gelire doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Smiech ve Papiez (2014) Konya tarafından geliştirilen panel nedensellik analizi yardımıyla 25 ülke için enerji tüketimi ve kişi başı gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 17 ülkede sözü geçen değişkenler ilişkisiz çıkmış, içinde Romanya’nın da bulunduğu dört ülkede kişi başı gelirden enerji tüketimine doğru tek taraflı nedensellik, Polonya ve Yunanistan’da enerji tüketiminden kişi başı gelire doğru tek taraflı nedensellik, Letonya ve Bulgaristan’da ise değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Josheski vd. (2014) Engle Granger kointegrasyon analizi kullanarak dört ülke için enerji tüketimi ve GSYH arasındaki ilişkiyi incelemiş, Arnavutluk, Bosna Hersek ve Sırbistan ülkeleri için nedensellik ilişkisi bulamamış, Makedonya için çift taraflı nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Ampirik literatür Tablo 1’de özetlenmiş olup, adı geçen tüm çalışmalarda değişkenler yıllık verilerle analiz edilmiştir.

Tablo 1: Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisini Ele Alan Çalışmalar

Yazar(lar)	Metot	Zaman aralığı	Ülke(ler)	Sonuç
Kraft ve Kraft (1978)	Sim’s metodu ile Granger nedensellik	1947-1974	ABD	$G \rightarrow E$
Akarca ve Long (1980)	Sim’s metodu ile Granger nedensellik	1950-1970	ABD	$G \sim E$
Soytaş vd. (2001)	Kointegrasyon, Granger nedensellik	1960-1995	Türkiye	$E \rightarrow G$
Hondroyannis vd (2002)	Hata Düzeltme Modeli	1960-1996	Yunanistan	$E \leftrightarrow G$
Altınay ve Karagöl (2004)	Granger nedensellik (Hsiao’nun metodu)	1950-2000	Türkiye	$E \sim G$
Jobert ve Karanfil (2007)	Granger nedensellik	1960-2003	Türkiye	$E \sim G$
Soytaş ve Sarı (2009)	Toda Yamamoto nedensellik testi	1960-2000	Türkiye	$E \sim G$

Tablo 1 devam

Apergis ve Payne (2009)	Panel Kointegrasyon, Hata Düzeltme Modeli	1991-2005	Bağımsız Devletler Topluluğu (11 ülke)	E→G (Kısa dönem) E↔G (Uzun dönem)
Öztürk ve Acaravcı (2010)	ARDL Sınır Testi, Kointegrasyon	1980-2006	Arnavutluk Bulgaristan Macaristan Romanya	E ~ G E ~ G E↔G E ~ G
Tsani (2010)	Toda Yamamoto nedensellik testi	1960-2006	Yunanistan	E→G
Akkemik ve Göksal (2012)	Panel nedensellik (Hurlin ve Venet'in metodu)	1980-2007	79 ülke: 7 ülke 9 ülke 6 ülke 57 ülke	E ~ G G→E E→G E↔G
Kalyoncu vd (2013)	Engle Granger Kointegrasyon, Granger nedensellik	1995-2009	Gürcistan Azerbaycan Ermenistan	E ~ G E ~ G G→E
Śmiech ve Papież (2014)	Panel nedensellik (Konya'nın metodu)	1993-2011	25 AB üyesi ülke: 17 ülke 4 ülke 2 ülke 2 ülke	E ~ G G→E E→G E↔G
Josheski vd (2014)	EG Kointegrasyon, Hata düzeltme modeli	-	Arnavutluk Bosna Hersek Sırbistan Makedonya	E ~ G E ~ G E ~ G E↔G

Not: E kişi başı enerji tüketimini, G kişi başı geliri, ~ nedensellik ilişkisi olmadığını, →tek taraflı nedensellik ilişkisini, ↔ çift yönlü nedensellik ilişkisini temsil etmektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Bu çalışmada Karadeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü üyesi 12 ülkeye ait enerji tüketimi ve kişi başı reel gelir arasındaki ilişkiyi incelemek için sözü geçen değişkenlerin yıllık verileri kullanılmıştır. Analizde kişi başı toplam enerji tüketimi (lne) ve kişi başı reel GSYH (lng) değişkenlerinin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Enerji tüketimi verisi kişi başı kg eşdeğer petrol ve kişi başı reel GSYH ise 2005 sabit dolar değeri üzerinden hesaplanmıştır. Tüm veriler 1992-2011 yıllarını kapsamaktadır ve Dünya Bankası web sayfasından elde edilmiştir (2014, WDI). Çalışmanın uygulama kısmında Stata 11, Gauss 9.0 ve TSP 5.0 programları kullanılmıştır.

Kullanılacak analiz yöntemini belirlemek için bazı ön testlere ihtiyaç vardır. Bunun için ilk olarak yatay kesit bağımlılığı testi ve ikinci olarak da homojenlik testi yapılacaktır. Elde edilen sonuçlara göre panel nedensellik metodu belirlenecektir.

3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay kesit bağımlılığı testinin amacı, bir ülkeyi etkileyen bir şokun, diğer ülkelere yayılıp yayılmayacağını görmektir. Uluslararası serbestleşme ve küreselleşmenin etkisinin daha belirgin olduğu günümüzde bu test piyasalar

açısından oldukça önemlidir. Söz konusu Karadeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü üye ülkeleri için de bir araya geldikleri ortak paydadan yola çıkarak bu testin çalışmamız açısından özellikle önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır. Kaldı ki panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmaması yanlış (biased) sonuçlar verilmekte ve yanıltıcı olabilmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı için Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran (2004) tarafından üç farklı test istatistiği geliştirilmiştir. Her bir test, farklı büyüklükteki yatay kesit ve zaman serisi boyutu için etkin kabul edilir.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \text{Cov}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad \text{tüm } t \text{ değerleri ve } i \neq j \text{ için,}$$

$$H_1: \text{Cov}(u_{it}, u_{jt}) \neq 0 \quad \text{tüm } t \text{ değerleri ve en az bir } i \neq j \text{ çifti için.}$$

Yatay kesit bağımlılığı testi için Breusch ve Pagan (1980) (1) no.lu eşitlikte gösterilen Lagrange Multiplier istatistiğini önermişlerdir:

$$CD_{BP} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X_{N(N-1)/2}^2 \quad (1)$$

(1) no.lu eşitlikte $\hat{\rho}_{ij}^2$ bireysel EKK tahminlerinden elde edilen hata terimleri arasında tahmin edilen korelasyon katsayısıdır. Testin boş hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığıdır. İstatistik, $N(N-1)/2$ serbestlik derecesi ile ki-kare asimptotik dağılımına sahiptir. Ancak bu test büyük yatay kesitler (N) için uygun değildir. Bu problemin üstesinden gelmek için Pesaran (2004) tarafından yeni bir Lagrange multiplier istatistiği geliştirilmiştir:

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0, 1) \quad (2)$$

(2) no.lu denklem “yatay kesit bağımlılığı yoktur” boş hipotezi altında asimptotik Standard normal dağılıma sahiptir. Bu test istatistiği zaman serisi (T) ve yatay kesit (N) boyutu sonsuza giderken geçerlidir.

Pesaran (2004) zaman serisinin yatay kesitten daha küçük olduğu durumlarda yatay kesit bağımlılığı testi yapabilmek için (3) no.lu istatistiği geliştirmiştir:

$$CD_{LM1} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \sim N(0, 1) \quad (3)$$

(3) no.lu denklem de “yatay kesit bağımlılığı yoktur” boş hipotezi altında asimptotik standard normal dağılıma sahiptir.

Tablo 2’de yatay kesit bağımlılığı testinin sonuçları yer almaktadır. Üç farklı yatay kesit bağımlılığı testi de “bağımlılık yoktur” boş hipotezini %1 anlamlılık düzeyinde reddetmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Test	İstatistik	p-değeri
CD _{BP}	1064.837*	0.000
CD _{LM}	32.516*	0.000
CD _{LM1}	5.61*	0.000

* boş hipotez % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir.

Test sonuçları, Karadeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerin bağımlı olduğunu, yani içlerinden birinde oluşacak bir şokun diğer üye ülkeleri de etkileyebileceğini göstermektedir.

3.2. Eğim Homojenite Testi

Ülkeler arasında bir bağımlılık olsa bile her ülkenin kendi dinamiklerini koruyup korumadığını görmek için homojenite testi yapılmalıdır. Homojenite testinin en bilindik yolu Wald prensibine dayalı standart F testidir. F testinin hipotezi şu şekildedir:

$$H_0: \beta_i = \beta \quad \text{tüm } i \text{ değerleri için (Eğim katsayıları homojendir)}$$

$$H_0: \beta_i \neq \beta \quad i \neq j \quad \text{için (Eğim katsayıları homojen değildir)}$$

F testi, yatay kesit boyutu N'nin görece küçük, zaman serisi boyutu T'nin görece büyük olduğunda ve değişen varyans problemi olmadığında geçerli olmaktadır. Swamy (1970) değişen varyans probleminin kısıt olmaktan çıktığı bir eğim homojenliği testi geliştirmiştir.

$$\hat{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{x_i' I_T x_i}{\hat{\sigma}^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad (4)$$

(4) no.lu denklemde $\hat{\beta}_i$ panel EKK tahmincisi, $\hat{\beta}_{WFE}$ ağırlıklandırılmış sabit etki tahmincisi ve I_T birim matristir. Swamy test de tıpkı F testi gibi N'nin T'ye göre küçük olduğu paneller için geçerli kabul edilmektedir.

Pesaran ve Yamagata (2008), eğim homojenitesini geniş panellerde ölçmek için Swamy testinin standardize edilmiş versiyonunu (yani $\hat{\Delta}$ testini) geliştirmiştir. Test istatistiği şu şekildedir:

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (5)$$

(5) no.lu testin düzeltilmiş versiyonu ise $\tilde{\Delta}_{adj}$ diye adlandırılmış olup istatistiği aşağıda verilmiştir:

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - E(\hat{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\hat{Z}_{iT})}} \right) \quad (6)$$

Normalite varsayımı altında (6) no.lu denklem, yani $\tilde{\Delta}_{adj}$ testi küçük örneklem için geliştirilmiştir.

Tablo 3'te homojenite testi sonuçları yer almaktadır. Üç farklı homojenite testi yapılmış olup, sadece Swamy testine göre "eğim homojendir" boş hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir.

Tablo 3: Homojenite Testi

Test	İstatistik
Delta Tilda	0.993
Delta Tilda -adj	1.073
Swamy	713.531*

* boş hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini gösterir.

Çalışmamızda zaman serisi boyutu, yatay kesite göre daha büyük olduğu için ve üzerinde çalıştığımız veri geniş panel olmadığı için Pesaran ve Yamagata tarafından büyük paneller için geliştirilmiş Delta testleri bizim verile-

rimiz için sağlıklı sonuç vermeyebilir. Swamy test ise bizim çalışmamızda olduğu gibi küçük paneller için geçerli kabul edilmektedir. Dolayısıyla göz önünde bulundurmanız gereken sonuç Swamy testinin sonucudur. Bu teste göre eğim katsayılarının homojenliği reddedilmiştir.

3.3. Panel Nedensellik Testi

Granger'e (1969) göre, Granger nedensellik demek, bir değişkenin (X) geçmiş değerleri bilgisinin diğer bir değişkenin (Y) gelecek değerlerinin şekillenmesine etki etmesi demektir. Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olması ve eğim katsayılarının heterojen olması, bu özelliklerle uygulanması mümkün olan bir nedensellik metodu kullanımını zorunlu kılar. Bu nedenle, Konya (2006) tarafından geliştirilen panel nedensellik yaklaşımı çalışmamız için en uygun modeldir. Bu metod, denklem kümesinin görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) tahminine ve ülkelere özgü bootstrap kritik değerlerle sınanan Wald testine dayalı bir yaklaşımdır. Dolayısıyla değişkenlerin durağan olmalarını gerektirmez, değişkenler düzey değerleri ile analize katılabilirler. Bu sürecin bazı avantajları bulunmaktadır. Öncelikle test, panelin homojen olduğunu varsaymaz; böylece her bir panel üyesine ayrı ayrı Granger nedensellik testi yapmak mümkün hale gelir. İkincisi, bu yaklaşım kointegrasyon ya da birim kök testi gibi bir ön test gerektirmez, çünkü her bir ülke için ayrı bootstrap kritik değeri elde edilir. Son olarak da, bu metod araştırmacılara hangi panel üyelerinde tek taraflı Granger nedensellik, hangi panel üyelerinde çift yönlü Granger nedensellik olduğunu ve hangi üyelerde nedensellik ilişkisi olmadığını saptama imkanı verir (Afonso ve Rault, 2009).

İlk aşamada denklemler kümesi SUR metodu ile tahmin edilir. Sistem aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned}
 y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,1,l} y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \gamma_{1,1,l} x_{1,t-l} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,2,l} y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \gamma_{1,2,l} x_{2,t-l} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\vdots \\
 y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,N,l} y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \gamma_{1,N,l} x_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t} \\
 \text{ve} \\
 x_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,1,l} y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,1,l} x_{1,t-l} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 x_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,2,l} y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,2,l} x_{2,t-l} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\vdots \\
 x_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,N,l} y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,N,l} x_{N,t-l} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned} \tag{7}$$

Bu çalışmada kullanılan değişkenler göz önüne alındığında, denklem kümesindeki l gecikme sayısını, y kişi başı reel GSYH'yi ve x enerji tüketimini göstermektedir. Hata terimleri eşzamanlı olarak ilişkili iken (yani yatay kesit bağımlılığı varken) sistemdeki her bir denklem, önceden belirlenmiş (predetermined) farklı değişkenlere sahip olduğundan (7) ve (8) no.lu denklemler kümesi görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) sistemidir.

Böyle bir panel nedensellik sisteminde her bir ülke için dört tane alternatif hipotez geliştirilebilir:

- Eğer tüm $\gamma_{1,i}$ değerleri sıfıra eşit değilse ve fakat tüm $\beta_{2,i}$ değerleri sıfıra eşitse, x 'ten y 'ye doğru tek taraflı Granger nedensellik ilişkisi vardır.
- Eğer tüm $\gamma_{1,i}$ değerleri sıfıra eşitse ve fakat tüm $\beta_{2,i}$ değerleri sıfıra eşit değilse, y 'den x 'e doğru tek taraflı Granger nedensellik ilişkisi vardır.

- Eğer tüm $\gamma_{1,i}$ değerleri ve tüm $\beta_{2,i}$ değerleri sıfıra eşit değilse, x ve y arasında çift taraflı Granger nedensellik ilişkisi vardır.
- Eğer tüm $\gamma_{1,i}$ değerleri ve tüm $\beta_{2,i}$ değerleri sıfıra eşitse, x ve y arasında Granger nedensellik ilişkisi yoktur.

Bu testte optimal gecikme sayısı, Schwarz Bayesian Kriterini minimum yapan 1 ile 4 arasındaki değer ile belirlenir (Konya, 2006).

Tablo 4'te panel nedensellik analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Panel Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Ülkeler	$H_0: \ln g, \ln g$ 'nin Granger nedeni değildir $H_1: E \rightarrow G$				$H_0: \ln g, \ln e$ 'nin Granger nedeni değildir $H_1: G \rightarrow E$			
	Wald test	Bootstrap kritik değerleri			Wald test	Bootstrap kritik değerleri		
		% 1	% 5	% 10		% 1	% 5	% 10
Arnavutluk	0.116	41.792	19.337	12.045	5.013	86.888	39.896	26.093
Ermenistan	26.635***	73.014	34.851	22.405	98.809*	35.207	17.373	11.524
Azerbaycan	17.675	51.229	26.875	18.202	0.001	38.784	19.883	13.107
Bulgaristan	12.211	58.905	29.246	19.256	0.355	34.193	16.769	11.305
Gürcistan	60.922**	77.445	37.470	25.576	9.998	45.102	21.849	14.758
Yunanistan	97.102*	61.747	30.318	19.611	21.321**	34.146	17.679	11.952
Moldova	15.277	67.802	30.982	19.383	2.928	44.377	23.196	15.322
Romanya	1.689	43.719	21.843	14.420	0.321	47.700	24.635	16.177
Rusya	36.505**	47.872	25.119	16.557	32.241**	36.022	17.658	12.334
Sırbistan	1.609	58.403	27.575	18.359	1.0592	42.256	19.846	13.165
Türkiye	1.413	40.822	19.434	12.683	11.090	39.826	20.071	12.977
Ukrayna	18.404	64.976	31.950	21.755	0.119	40.451	19.656	13.383

*, ** ve *** boş hipotezin sırasıyla % 1, 5 ve 10 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 4'e göre, Ermenistan, Yunanistan ve Rusya'da enerji tüketimi ile kişi başı reel gelir arasında sırasıyla %10, %5 ve %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Gürcistan'da ise enerji tüketimi, kişi başı reel gelirin Granger nedenidir, yani Gürcistan'da %5 anlamlılık düzeyinde enerji tüketiminden kişi başı gelire doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Buna karşın Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan, Türkiye ve Ukrayna'da iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmada, KEİO üyesi 12 ülke için 1992-2011 yılları arasında enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Uygulamada ülkeler arasındaki bağımlılık ve eğim heterojenliği göz önünde bulundurularak Konya (2006) tarafından geliştirilen panel nedensellik metodu kullanılmıştır.

Panel Granger nedensellik analizi sonucunda Ermenistan, Yunanistan ve Rusya ülkeleri için geri besleme (feed-back) hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Yunanistan ve Rusya için bulunan ilişki Hondroyannis vd. (2002) ve Akkemik ve Göksal (2012) tarafından ulaşılan analiz sonuçları ile uyumlu iken Ermenistan için Apergis ve Payne (2009) ve Kalyoncu vd. (2013) tarafından varılan "enerji tüketiminden büyümeye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi" sonucu ile farklılaşmaktadır. Çalışmalarda farklı metotlar kullanılmış olması bu durumun nedeni olabilir. Bu çalışmada elde edilen değerlere göre Ermenistan, Yunanistan ve Rusya için enerji harcamaları

ve GSYH birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bu ülkelerde GSYH artışı enerji tüketimini artıracak, artan bu enerji tüketimi ise ekonomik büyümeye neden olacaktır. Buna göre enerjiye iki yönlü bağımlılık gösteren bu ülkelerin, ihtiyaç duyduğu enerjiyi kendisi üretebilir konuma gelmesi ve bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesi büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamızda Gürcistan için büyüme (growth) hipotezinin geçerli olduğu ve bu sonucun Akkemik ve Göksal (2012) tarafından yapılan araştırma ile uyumlu olduğu gözlenmektedir. Bu da Gürcistan'ın enerjiye bağımlı bir ülke olduğunu, dolayısıyla ülkenin enerji darboğazına düşmesinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini göstermektedir. Ayrıca bu ülkede enerji harcamalarının azaltılmasını öngören politikalar da ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir.

Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan, Türkiye ve Ukrayna için ise nötralite (neutrality) hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Arnavutluk, Azerbaycan, Türkiye, Sırbistan ve kısmen Bulgaristan ve Romanya için ampirik literatürle uyumlu ilişkiler bulduğumuza işaret etmektedir. Sonuç olarak KEİ ülkelerinin çoğuna (8 ülke) dair enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin birbirinden bağımsız olduğu söylenebilmektedir. Yani bu ülkeler için enerji koruma politikaları, ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkiye yol açmayacak ya da enerji tüketimi ekonomik performanstan etkilenmeyecektir. Bu durumda politika yapıcılar enerji politikalarını belirlerken o ülkedeki ekonomik faaliyetlere bağımlı kalmak zorunda değildirler.

Kaynakça

- Afonso, A. & Rault, C. (2009). Bootstrap panel granger-causality between government budget and external deficits for the EU. *CESIFO Working Paper* No. 2581.
- Akarca, A.T., & Long, T.V. (1980). On the relationship between energy and GDP: a re-examination. *Journal of Energy Development*, 5, 326–331.
- Akkemik, K. A. & Göksal, K. (2012). Energy consumption - GDP nexus: Heterogeneous panel causality analysis. *Energy Economics*, 34, 865–873.
- Altınay, G., & Karagöl, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*, 26, 985–994.
- Apergis, N. & Payne, J.E. (2009). Energy consumption and economic growth: evidence from the commonwealth of independent states. *Energy Economics*, 31(5), 641–647.
- Ardıl, C. (2013). *Türkiye - Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: 1996-2012 Dönemi Dış Ticaret İlişkileri*. International Conference on Eurasian Economies 2013.
- Breusch, T. & Pagan, A. (1980). The LM test and its application to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239–254.
- Foran, B. & Poldy, F. (2002). The future of energy from future dilemmas: Options to 2050 for Australia's population, technology, resources and environment. *CSIRO Resource Futures*. Working Paper Series 02(01), 157-189.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37, 424-438.
- Hondroyannis, G., Lolos, S. & Papapetrou, E. (2002). Energy consumption and economic growth: assessing the evidence from Greece. *Energy Economics*, 24, 319-336.
- Jobert, T., & Karanfil, F. (2007). Sectoral energy consumption by source and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 35(11), 5447-5456.
- Josheski, D., Magdinceva-Sopova, M. & Sovreski, Z. (2014). Energy consumption, economic development and prices: Time series evidence in CESEE countries. *Comparative Political Economy: Regulation eJournal*.
- Kalyoncu, H., Gürsoy, F. & Göcen, H. (2013). Causality relationship between GDP and energy consumption in Georgia, Azerbaijan and Armenia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3 (1), 111-117.
- Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23, 978–992.
- Kraft, J. & Kraft, A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy Development*, 3, 401-403.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. IZA Discussion Paper, 1240, Institute for the Study of Labor.

- Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *J. Econ.*, 142, 50–93.
- Pirlogea, C. & Cicea, C. (2012). Econometric perspective of the energy consumption and economic growth relation in European Union. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(8), 5718–5726.
- Öztürk, İ. & Acaravcı, A. (2010). The causal relationship between energy consumption and GDP in Albania, Bulgaria, Hungary and Romania: Evidence from ARDL bound testing approach. *Applied Energy*, 87, 1938–1943.
- Śmiech, S., & Papież, M. (2014). Energy consumption and economic growth in the light of meeting the targets of energy policy in the EU. 11th International Conference “European Energy Market”, Kraków, Poland.
- Soytas, U., Sari, R., & Ozdemir, O. (2001). Energy consumption and GDP relation in Turkey: a cointegration and vector error correction analysis. *Economies and business in transition: Facilitating competitiveness and change in the global environment proceedings*, 838–844.
- Soytaş, U. & Sarı, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68, 1667–1675.
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38, 311–323.
- Tsani, Z. S. (2010). Energy consumption and economic growth: a causality analysis for Greece. *Energy Economics*, 32, 582–590.
- Worldbank. (2014). World Development Indicators. Erişim tarihi: 20.06.2014, <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>

Spot ve Türev Piyasalar Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği

The Interaction Between Spot and Derivative Markets: The Case of Turkey

Yrd. Doç. Dr. Levent Necmi Aktürk

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, nakturk@beun.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Veli Yılandı

Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sakarya, Türkiye, yilanci@sakarya.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Şeref Bozoklu

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul, Türkiye, sbozoklu@istanbul.edu.tr

Özet

*Bu çalışma, alternatif eşbütünleşme testlerinin sonuçlarını (olasılık değerlerini) birleştiren Bayer ve Hanck eşbütünleşme testi aracılığıyla Yansız Gelecek Oran (Unbiased Forward Rate) hipotezinin geçerliliğini araştırmaktadır. Çalışmada kullanılan günlük veri seti, BİST 30 ve BİST 100 endeksleri ile ABD doları ve Avro kurlarının (TL karşılığı olarak) spot ve vadeli değerlerinden oluşmakta ve 2 Ocak 2006 ile 19 Haziran 2013 dönemini kapsamaktadır. Ampirik sonuçlar ilgili endeks ve kur ikilileri arasında uzun dönemde denge ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu varlıklara ilişkin piyasaların etkin olduğu düşü-
nülebilir.*

Anahtar Sözcükler: Cari Değer, Gelecek Değer, Eşbütünleşme, Piyasa Etkinliği

Abstract

This study examines the validity of Unbiased Forward Rate hypothesis via Bayer and Hanck cointegration test that aggregates the results (probability values) of alternative cointegration tests. The daily data set employed consists of spot and forward rates for the closing values of BİST 30 and BİST 100 indexes, and UDS dollar and Euro (versus the Turkish Lira) exchange rates and covers the period from January, 2 2006 – June, 19 2013. The empirical results indicate that there are equilibrium relationships in the long-run between spot and future values of the related pairs of indexes and exchange rates. Thus, the markets for these assets may be considered as efficient.

Keywords: Spot Price, Futures Price, Cointegration, Market Efficiency

1. Giriş

Finansal araçları portföylerinde bulundurarak en yüksek getiriyi sağlamak isteyen iktisadi birimlerin karşılaş-
tıkları en önemli sorun, finansal varlık getirilerini etkileyen faktörlerin zaman patikasının tahminin zor olması-
dır. Asimetrik bilginin varlığı, işlem maliyetleri, spekülative ve gürültücü işlemler, finansal köpükler vb. nedenlere
optimal portföy bileşiminin sağlanması zorlaşmaktadır. Mevcut tüm verilere maliyet siz ulaşıldığı ve herhangi bir
iktisadi birimin tek başına fiyatı belirleme gücüne sahip olmadığı etkin piyasalarda, optimal portföy bileşimini
oluşturmak görece basit olmakla birlikte, piyasanın etkinliğinin azalması varlık fiyatlama davranışlarında sap-
malara (anomalies) ve optimal portföy bileşimlerinin oluşturulamamasına neden olmaktadır. Bununla birlikte,

etkin piyasalar hipotezi rasyonel beklentiler yaklaşımını temel alarak varlık fiyatlarının denge değerine dönem eğiliminde olduğunu ifade etmektedir.

Rasyonel Beklentiler Teorisi'nin finans piyasalarına uyarlanmış hali olarak bilinen Etkin Piyasalar Teoremi (Paya, 2013:194) finansal piyasalarda herhangi bir varlık için oluşan fiyatın, o varlığa ait bilginin piyasadaki tüm birimler tarafından aynı anda ve aynı düzeyde bilindiği varsayılarak oluşturulmuştur. Piyasadaki tüm birimlerin aynı bilgiye sahip olmasından dolayı, hiç kimse mevcut piyasa koşullarında normalüstü bir getiri elde edemeyecektir. Bu özelliğe sahip piyasalara da etkin piyasa adı verilmektedir.

İlk kez Fama (1970) finans piyasaları için etkin piyasa kavramını, menkul kıymet fiyatlarının tüm piyasa aktörleri tarafından bütün bilgilere sahip olduğu ve bunun fiyatlara yansıttığı durum olarak tanımlamaktadır. Bu öncül çalışmada Fama (1970) ayrıca etkin piyasanın da üç farklı formundan bahsetmektedir. Birincisi, zayıf form olarak yaptığı tanımda sadece geçmiş verilere ve bilgilere bakarak yatırım kararı verilir ve getiri elde edilir. İkincisi yarı etkin form, firmaya ait geçmiş bilgiler dışında yatırım yapılacak firma ile ilgili içsel bilgilere de sahip olunması gerekmektedir. Üçüncüsü, tam etkin piyasa formudur, ilk iki formdaki bilgi setine ilaveten piyasa ile ilgili tüm farklı bilgilere de yatırımcı tarafından sahip olunmasını gerektirmektedir.

Hatemi-J & Roca (2012), Yansız Gelecek Oran (Unbiased Forward Rate) hipotezini denklem (1)'deki biçimde açıklamaktadırlar.

$$S_{t+1} = f_t + u_{t+1} \quad (1)$$

S_{t+1} , ilgilenilen varlığın $t - 1$ zamandaki spot değerini, f_t varlığın t zamanında oluşan vadeli değerini ve u_{t+1} beklenen değeri sıfır ve t zamanın piyasada mevcut bilgi kümesi ile ilişkisiz olan rassal hata terimini ifade etmektedir.

Hakkio & Rush (1989) etkin piyasa hipotezinin denklem 1'de ki gibi yazılmasını iki varsayıma dayandırmaktadırlar. Bunlardan birincisi, ekonomik birimlerin riske karşı duyarsız olmaları, diğer bir anlatımla risk primini sıfır kabul etmeleridir. Böylece eldeki veri seti kullanılarak tahmin edilen $t+1$ zamanındaki spot kur bugünü vadeli kura eşit kabul edilmektedir. Bunun bir diğer yansıması da piyasada ki tüm veriler kullanıldığı için spekülörlerin beklenen getiri oranları da sıfır olmaktadır.

Bu çalışmada BİST 100, BİST 30, Dolar/TL ve Avro/TL spot ve vadeli değerleri arasındaki uzun dönem denge ilişkisinin varlığının sınanması amaçlanmaktadır. Bu inceleme aynı zamanda BİST'in etkin bir piyasa özelliği gösterip göstermediğinin de test edilmesine olanak sağlayacaktır. Literatürde gelişmiş ekonomilerin piyasalarının etkinliğini araştıran çok sayıda çalışma mevcuttur. Ancak Türkiye gibi gelişen piyasaların dinamiklerini inceleyen çalışmalarında sayısı hızla artmaktadır. Bu açıdan çalışmada kullanılan teknik itibari ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Seçilmiş Literatür

Çevik ve Pekkaya (2007) BİST 100, Dolar ve Avro kurlarının spot ve vadeli piyasalardaki fiyatları arasındaki ilişkiyi dinamik nedensellik testi ile incelemiş ve BIST 100'ün spot piyasa değerinin vadeli işlem değerini etkilerken, Dolar ve Avro kurları için vadeli piyasalardaki fiyatların spot piyasadaki fiyatın oluşumunu etkilediklerini bulmuşlardır. Çevik (2012) BİST zayıf formda etkinliğinin geçerliliğini 10 sektöre ait endeks getirisinin oynaklığını, parametrik ve yarı parametrik yöntemlerle araştırmış ve BİST'in zayıf formda etkin piyasa olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Dikmen (2008) VOB'nın açılması ve olası etkilerini birkaç farklı boyutta değerlendirmiştir. İlk incelediği regresyon analizi ile BİST30'un vadeli işlem sözleşmelerinin BİST30 likidite ve getirisi arasındaki ilişkidir ve iki piyasanın birbirini ikame etmekten ziyade tamamladığı sonucuna ulaşmıştır. İkinci olarak da, GARCH yöntemleri kullanılarak yapılan analizde BİST30 vadeli işlemlerinin başlamasının ardından BİST30'un koşullu varyansı üzerinde

artma veya azaltma etkisine sahip olmadığını tespit etmiştir. Son olarak da, spot piyasalardan vadeli piyasalara Granger nedensellik testi ile yapılan çalışmada spot piyasalardan vadeli piyasalara doğru tek yönlü bir nedensellik varlığını tespit etmiştir.

Tokat ve Tokat (2010) Türkiye için yaptığı çalışmada Dolar, Avro ve BIST30 endeksinin spot ve vadeli değerlerindeki dalgalanmalarının yayılma sürecini çok değişkenli otoregresif koşullu heteroskedastik (multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity modelling) modelle incelemiştir. Buna göre değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Baklacı ve Tutek (2006) yeni kurulan Vadeli İşlem Borsası'ndan (VOB) önceki ve sonraki dönemi analiz etmişler ve vadeli işlemlerin spot piyasalar üzerinde önemli etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çelik (2012) GARCH modelini kullanarak BIST30 ve Dolar kurunun vadeli piyasadaki değerinin spot piyasadaki değerler üzerinde VOB'un ilk kurulduğu dönemde herhangi bir keşif etkisinin olmadığını ancak zamanla VOB'un derinliğinin artması ile birlikte ilerleyen süreçte vadeli spot piyasaya doğru fiyat keşif etkinliğinin ortaya çıktığı tespit etmiştir. Bununla birlikte vadeli dolar kurunun spot kur üzerinde de bir gösterge etkisine sahip olduğunu da bulmuştur. Kapusuzoğlu & Taşdemir (2010) Türkiye'de BIST 100'ün vadeli ve spot piyasa değerleri arasındaki ilişkinin yönünü vadeli spot doğru olmasına beklerken, yapılan analiz sonucunda sürecin spot piyasalardan vadeli piyasalara doğru fiyatın tahmin edilebilir olduğunu bulmuşlardır.

Çağlı ve Mandacı (2013) BIST30, TL/Dolar TL/Avro'nun uzun dönemde anlık ve gelecekte oluşan fiyatları arasındaki ilişkileri haftalık verileri kullanarak incelemişler ve piyasaların etkin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kayalıdere vd. (2012) BIST30 ve Dolar/TL kurunun spot ve vadeli fiyatları arasındaki etkileşimin yönünü 2006-2011 arasında alt dönemlere ayırarak VAR analizi ile araştırmışlar ve BIST30'un tek yönlü Dolar kurunun ise çift yönlü nedenselliğe sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Demireli vd. (2010) spot ve vadeli dolar ile avro kurları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırarak, spot kurlar ile vadeli kurlar arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptamıştır.

3. Ekonometrik Yöntem

Durağan olmayan, diğer bir ifadeyle birim kök içeren, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla çeşitli ekonometrik teknikler kullanılabilir. Bunlardan biri olan en küçük kareler yöntemini kullanmak için durağan olmayan serilerin (uygun derecede) farklarının alınarak durağan hale getirilmeleri gerekmektedir. Bununla birlikte fark alma işlemi serilerde var olan uzun dönemli bilginin kaybına neden olmaktadır. Engle ve Granger (1987) tarafından literatüre kazandırılan eşbütünleşme tekniği bu sorunu ortadan kaldırarak birim kök içeren serilerin farklarının alınmadan aralarındaki uzun dönemli ilişkinin ortaya çıkarılabilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir.

Literatürde eşbütünleşme testleri içeren çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların ele aldıkları konulara ilişkin çıkarsamalarının çelişkili sonuçlar verebildiği görülmektedir. Bu durumdan hareketle Bayer ve Hanck (2012) farklı eşbütünleşme testlerinin verdiği çelişkili sonuçları birlikte değerlendiren ve Fisher (1932)¹¹ ki-kare dağılımı formülüne olan bir eşbütünleşme testi önermektedir. Bayer ve Hanck (2012) testi, tek denklemlili Engle ve Granger (1987), çok denklemlili Johansen (1991), hata düzeltme modeline bağlı olarak F testiyle uygulanan Boswijk (1994) ve yine hata düzeltme modeline bağlı olan t testiyle uygulanan Banerjee vd. (1998) testlerinin olasılık değerlerinin birleştirme suretiyle uygulanmaktadır. Bayer ve Hanck (2012) testine ilişkin test istatistiği Denklem (1)'deki gibi ifade edilebilir:

$$EG - JOH - BO - BDM = -2 \ln(\rho_{EG}) + \ln(\rho_{JOH}) + \ln(\rho_{BO}) + \ln(\rho_{BDM}) \quad (2)$$

11 Fisher (1932) her bir testten elde edilen p-değerlerinin tek bir test istatistiğine indirgendiği bir yöntem önermektedir. Benzer boş hipotezlere sahip olan alternatif testlerin güvenilirlik değerleri birleştirilerek elde edilen test istatistiğinin ki-kare dağılımına uygun olduğunu ileri sürmüştür.

Denklem (2)'de yer alan ρ_{EG} , ρ_{JOH} , ρ_{BO} ve ρ_{BDM} terimleri sırasıyla Engle ve Granger (1987), Johansen (1991), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) testlerinin olasılık değerlerini göstermektedir. Hesaplanan Fisher test istatistiği, Bayer ve Hanck (2012) tarafından tablolatırılmış uygun kritik değerden büyük olduğunda ilgilenen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını gösteren temel hipotez rededilmektedir.

4. Veri ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada kullanılan günlük veri seti 2 Ocak 2006 – 19 Temmuz 2013 dönemini kapsamaktadır ve Bloomberg bilgi tabanından elde edilmiştir. Varlık fiyatlarının cari ve gelecek değerleri arasında bir uzun dönem denge ilişkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla BİST 30, BİST 100, VOB-BİST100 ve VOB-BİST30 endeks değerleri ile Dolar ve Avro'ya ilişkin spot ve vadeli işlem değerleri kullanılmıştır.

Eşbütünleşme testini uygulamadan önce değişkenlerin durağanlık mertebelerini incelemek gerekmektedir. Tablo 1, ADF birim kök testinin sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlar, kullanılan tüm değişkenlerin düzeyinin değil, birinci farklarının durağan olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, BİST 30-VOB-BİST30, BİST 100-VOB-BİST100, Dolar-VOB DOLAR ve AVRO-VOB AVRO değişken çiftlerinin her biri için eşbütünleşme testiyle denge ilişkisinin varlığı sınanacaktır.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzy	Birinci Fark
BİST30	-1.2109 (0.6719)	-9.6274 (0.0000)
BİST100	-0.9409 (0.7755)	-9.4924 (0.0000)
DOLAR	-1.1569 (0.6949)	-10.5574 (0.0000)
AVRO	-1.8844 (0.3399)	-7.6060 (0.0000)
VOB-BİST30	-1.1073 (0.7150)	-9.6243 (0.0000)
VOB-BİST100	-0.9359 (0.7771)	-9.1917 (0.0000)
VOB-DOLAR	-1.1697 (0.6895)	-8.6906 (0.0000)
VOB-AVRO	-1.7984 (0.3817)	-8.4756 (0.0000)

Not: Uygun gecikme uzunluğu genelden özele t-anlamlılık yöntemiyle bulunmuştur. Parantez içerisindeki değerler p-olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 2, Bayer ve Hanck (2012) eşbütünleşme testinin sonuçlarını göstermektedir ve elde edilen bu sonuçlar dört farklı eşbütünleşme testinin olasılık değerlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Tablo 2 sonuçları, her dört değişken çifti arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. Değişken çiftlerinin bazıları için aynı test istatistiklerinin elde edilmesinin sebebi, ilgili değişken çiftleri için yapılan dört eşbütünleşme testinin de olasılık değerinin "0" olarak bulunmasıdır. Bu durum ilgili değişken çiftleri arasında güçlü bir uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir.

Tablo 2: Bayer ve Hanck Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Spot ve Vadeli Değişkenler	Test İstatistiği
BİST100- VOBİST100	221.04817
BİST30- VOBİST30	221.04817
AVRO-VOBAVRO	132.75507
DOLAR-VOBAVRO	221.04817

Not: Kritik değer %1 düzeyinde 33.969'dur.

5. Sonuç

Yansız Gelecek Değer hipotezi spot fiyatın vadeli fiyatın yansız bir tahmincisi olduğunu ifade etmektedir. Ampirik olarak bu argüman iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını gerektirmektedir. Bu çalışma alternatif eşbütünleşme testlerinin sonuçlarını gözетerek spot ve vadeli fiyatlar arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Elde edilen sonuçlar gerek BİST 30 ve BİST 100 hisse senedi endeksleri için, gerekse de ABD doları ve Avro için URF hipotezinin uzun dönemde geçerli olduğunu göstermektedir. Kısa dönemde piyasa aksaklıkları nedeniyle denge ilişkisinden sapmalar görülebilmeye karşın, ilgili piyasalarda etkinliğin geçerli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Baklacı, H. & Tutek, H. (2006) The impact of the futures market on spot volatility: an analysis in Turkish derivatives markets, ed. M.Costantino and C.A.Brebbia, *Computational finance and its applications II*, 237-246, Southampton, WIT Press.
- Banerjee, A., Dolado, J. J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis* 19(3), 267-83.
- Bayer, C., & Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95.
- Bodie, Z., Kane, A., & Marcus, A. J. (2009). *Investments* (8th ed.). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Boswijk, H. P. (1994). Testing for an unstable root in conditional and unconditional error correction models. *Journal of Econometrics* 63, 37-60.
- Çağlı, E.Ç. & Mandacı P.E. (2013). The long-run relationship between the spot and futures markets under multiple regime-shifts: Evidence from Turkish derivatives Exchange, 40(10), 4206-4212.
- Çelik, İ. (2012). *Vadeli işlem piyasasında fiyat keşfi: İzmir vadeli işlem ve opsiyon borsasında ampirik bir uygulama*, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın no:283, İstanbul, Elma basım.
- Çevik, E. İ. & Pekkaya, M. (2007). Spot ve vadeli işlem fiyatlarının varyansları arasındaki nedensellik testi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 49-66.
- Çevik, E. İ. (2012). İstanbul menkul kıymetler borsası'nda etkin piyasa hipotezinin uzun hafıza modelleri ile analizi: sektörel bazda bir inceleme, *Journal of Yasar University*, 26(7) 4437 - 4454.
- Demireli, E., Gülmaz E. & Akkaya G.C. (2010). Vadeli ve spot kurlar arasındaki nedensellik ilişkisi: İzmir vadeli işlem ve opsiyon borsası üzerine bir uygulama, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (Ağustos) 325-334.
- Dikmen, A. (2008). *Türkiye'de vadeli işlemler piyasasının gelişimi perspektifinde hisse senedi endeks vadeli işlem sözleşmelerinin gelişimi ve spot piyasa ile etkileşimi*, SPK Piyasa Gözetim ve Düzenleme Dairesi, Yeterlik Etüdü, Ankara.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Fama, F.E. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work, *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fisher, R. (1932). *Statistical methods for research workers*. London: Oliver and Boyd
- Hatemi-J A. & Roca, E., (2012). A re-examination of the unbiased forward rate hypothesis in the presence of multiple unknown structural breaks, *Applied Economics*, 44,1443-1448.
- Hakkio, C. S. & Rush, M. (1989). Market efficiency and cointegration: an application to the sterling and deutchmark exchange markets, *Journal of International Money and Finance*, 8, 75-88.
- Kapusuzoğlu, A. & Taşdemir, A. (2010). The analysis of the effects of derivatives exchange (DE) transactions on the market efficiency of İstanbul stock exchange (ISE) national 100 index and on spot market transaction prices, *African Journal of Business Management*, 4 (2), 242-247.
- Kayalidere, K., Aracı H., & Aktaş H. (2012). Türev ve spot piyasalar arasındaki etkileşim: VOB üzerine bir inceleme, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim, 137-154.
- Paya, M.M. (2013). *Küresel ortamda iktisat politikaları*, İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- Tokat, E. & Tokat, H. A. (2010). Shock and volatility transmission in the futures and spot markets: evidence from Turkish markets, *Emerging Markets Finance and Trade*, 46(4) 92-104

Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Mali Sürdürülebilirliğin Analizi

Analysis of Financial Sustainability in the Black Sea and the Balkan Countries

Yrd. Doç. Dr. Mehmet CURAL

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Zonguldak, Türkiye, mcural@beun.edu.tr

Arş. Gör. Arınç BOZ

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Zonguldak, Türkiye, arincoz@hotmail.com

Özet

2008 Küresel Finansal Krizinin etkilerin ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmış olan politikalar sayesinde küresel ekonomi toparlanma sürecine girmiştir. Ancak bu toparlanma halen kırılgan durumdadır. Zira küresel finansal krizin etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmış olan genişlemeci maliye politikaları nedeniyle bütçe açıkları ve kamu borçlarındaki artış birçok ülkede mali sürdürülebilirlik tartışmalarına neden olmakta ve bu durumun uzun yıllar sürebileceği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada Karadeniz ve Balkan Ülkeleri'nde son yıllarda mali politikaların sürdürülebilirliği analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mali Sürdürülebilirlik, Borçların Sürdürülebilirliği, Küresel Finansal Kriz

Abstract

2008 Global Financial Crisis has been applied in order to eliminate the effects of the global economic recovery due to policies entered into. However, this recovery is still fragile. Because of the global financial crisis, in order to eliminate the effects of expansionary fiscal policy has been applied due to the increase in the budget deficit and public debt leads to discussion of fiscal sustainability in many countries and this situation may continue for many years can be seen. In this context, studies in recent years in the Black Sea and the Balkan countries, the sustainability of fiscal policy are analyzed.

Keywords: Financial Sustainability, Sustainability of Public Debt, Global Financial Crisis

1. Giriş

Bir ülkede ekonomik istikrarın olabilmesi için öncelikle mali disiplinin mevcut olması gerekir. Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları ve kamu borçlarında çok hızlı yükselmeler meydana gelmektedir. Bu artışla paralel bir şekilde borçların GSYH'ya oranı hızla yükselmektedir. Artan sürdürülemez borç yükleri ülke ekonomilerinde mali disiplinin gündeme gelmesini sağlamıştır.

Çalışmada iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümde mali sürdürülebilirlik kavramı teorik olarak açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Karadeniz ve Balkan ülkelerinde bütçe açıkları ve kamu borçlarının sürdürülebilirliği oransal olarak analiz edilmektedir.

2. Mali Sürdürülebilirlik Kavramı

Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları ve kamu borçlarında çok hızlı yükselmeler meydana gelmektedir. Sürdürülemez bütçe açıklarının yol açtığı borç yükleri ülke ekonomilerinde mali disiplinin

gündeme gelmesini sağlamıştır. Bir ülke ekonomisinde istikrarın var olabilmesi için öncelikle mali disiplinin mevcut olması gerekir. Nitekim mali sürdürülebilirlik analizi, son yıllarda Dünya Bankası'nda yapılan makroekonomik analizlerin gerekli bir unsuru olmaya başlamıştır.

Sürdürülebilirlik, bir ülkenin borçlarını ödeyebilme gücünün olmasına (solvency) yakın bir kavram olmakla birlikte hükümetin borçlarını ödeyip ödemeyeceğinin değerlendirilmesi mali sürdürülebilirlik analizinin *sadece* bir parçası olarak görülmektedir. Mali sürdürülebilirliğin hükümetin borçlarını ödeyebilme gücü yanında aynı politikalar setini koruyabilme gücüne karşılık geldiği belirtilmektedir. Öyle ki, mali ve/veya parasal politikaların belli bir bileşimi mevcut iken hükümetin bu politika bileşimini belirsiz bir biçimde koruması halinde mali sürdürülemezlik (fiscal insolvency) oluşacağı belirtilmektedir. Mali sürdürülebilirlik analizinin temel rolü, hükümetin borçlarını geri ödememesi ile ilgili olmayıp zamanlararası *bütçe* kısıtıyla tutarlı olan alternatif politikaların makroekonomik sonuçlarıyla ilgilidir. Bu kısıt çeşitli finansman kaynaklarıyla sağlanabilse bile uygulanan politikaların makroekonomik sonuçları ve zamanlamasının farklı olabilir (Berke, 2008:140). Mali sürdürülebilirlik, ülkelerin gelecek dönemde borçları üzerindeki mali yükü üstlenebilme yeteneklerine ilişkindir. Sürdürülebilirlik ülkelerin gerekli kamu hizmetlerini sağlarken ve yaşanan değişimler karşısında politika ayarlamaları yaparken kamu borçlarında yüksek artışlardan kaçınmaları anlamına gelmektedir.

Gerek teorik gerekse ampirik literatürde mali sürdürülebilirlik yerine zaman zaman bütçe açıklarının sürdürülebilirliği (sustainability of budget deficit) borçların sürdürülebilirliği (sustainability of debt) gibi kavramların da kullanıldığı görülmektedir. Borçlanmanın sürdürülebilirliği kavramından ne anlaşılması gerektiği noktasında kesin bir tanımlama söz konusu değildir. Borçlanmanın sürdürülebilirliği kavramı en basit haliyle, kamu borç stokunun milli gelire oranının uzun dönemde sabit kalması o borç stokunun sürdürülebilir olduğunu gösterir (Geither, 2002:5). Tanımı biraz daha açarsak, kamu borç stokunun milli gelire oranının makul olduğunu kabul ettiğimiz bir dönemi baz alarak, kamu borcu/milli gelir oranının bu düzeyde kalması gerektiği ve uzun dönemde bu düzeyi korumamızı sağlayacak şekilde, kamu borçlanma seneti arz ve talebinin eşit olması gerekmektedir (Edwards, 2002:2).

Borç sürdürülebilirliğinin ampirik olarak değerlendirilmesinde genel kabul gören teorik çerçeve, kamu borçlarının GSYİH'ya oranına odaklanmaktadır. Bu oran, istikrarlı bir trend izliyorsa veya düşüyorsa borç sürdürülebilir olduğu genel kabul görmektedir. Bu oran artıyorsa borç sürdürülebilirliğine ilişkin olumsuz beklentilerden kaynaklanan kırılmalıklar oluşmaktadır. Özellikle piyasaları yeterli derinliğe ulaşmamış ve dış şoklardan aşırı etkilenen gelişmekte olan ülkelerde, reel borçlanmanın artışı yapısal bir kırılmalık olarak algılanmaktadır. Reel olarak borçlanmanın gelecek yıl daha yüksek olması piyasalarda bekleniyorsa, ceteris paribus, daha yüksek reel faiz oranı ile birlikte daha düşük büyüme ve daha düşük birincil fazla beklentisi oluşmaktadır.

Başka bir tanıma göre, eğer kamu yükümlülükleri varlıklarından yüksek ise devlet borçlarını ödeyemez duruma düşer (Tanner ve Lui, 1994:53). Literatüre bu duruma ace düşme (insolvency) denilmekte ve kamunun gelirini artırmadan borçlarını ödeyemeyeceği anlamına gelmektedir. Bu durumda dış borçlanmada moratoryum; iç borçlanmada ise konsolidasyon anlamına gelmektedir. Sonuçta, ülkenin uzun süreli bir borçlanma kriziyle karşılaşması kaçınılmaz olmaktadır.

Belirtmek gerekir ki borçların sürdürülebilirliği, bütçe açıklarının sürdürülebilir olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü bütçe açıklarının sürdürülebilirliği borçların yanı sıra; reel büyüme oranı, enflasyon oranı, para arzı gibi makroekonomik değişkenlerle de ilişkilidir. Borçların sürdürülebilirliği, bütçe açıklarının sürdürülebilirliği için gerekli bir koşul iken, bütçe açıklarının sürdürülebilirliği de mali sürdürülebilirlik için gerekli ancak yeterli olmayan bir koşuldur. Bu üç sürdürülebilirlik kavramı arasındaki ilişkiyi Doğu Avrupa ülkelerinde hediyeelik eşya olarak satılan matruşkalara benzetmek mümkündür. En dıştaki mali sürdürülebilirlik, onun içindeki bütçe açıklarının sürdürülebilirliği, onun da içindeki ise borçların sürdürülebilirliğidir (Şen vd., 2010).

Yüksek borç oranlarına sahip ülkelerde birincil dengenin fazla vermesi mali sürdürülebilirliğin sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Çünkü faiz dışı fazla kadar, kamu daha az borçlanma ve borç yükünü daha fazla azaltabilme şansına sahip olmaktadır. Ayrıca ülkelerde ekonomik istikrarsızlıkların giderilmesi ve mali disiplinin sağlanması için mali kurallar uygulanmaktadır. Bir ülkede mali disiplinin olmayışı özellikle uluslararası serma-

ye yatırımlarının ülkeye girişini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu durum, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Son yıllarda birçok gelişmiş ülke, bütçe açıklarını azaltmak, mali disiplini ve mali istikrarı sağlamak için çeşitli mali kurallar uygulamaya koymaktadır. Mali kuralların uygulamaya konulmasının nedeni, büyük boyutlara ulaşan bütçe açıkları ve artan borç stokunun GSYH içindeki payıdır.

3. Karadeniz Ve Balkan Ülkelerinde Mali Gelişmeler

Soğuk savaşın sona ermesi ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasını izleyen yıllarda Balkan ve Karadeniz ülkeleri hızlı ve köklü değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte eski merkezi planlı ülkeler ekonomi, siyaset ve kültür gibi değişik toplumsal boyutlarda dönüşüm süreci yaşamaya başlamışlardır. Bu ülkelerde 1990'ların başlarına göre koşullar ve ortam büyük ölçüde değişmiştir. Balkan ülkelerine sunulan Avrupa perspektifi nedeniyle bölgede geniş çaplı çatışma riski azalmış, etnik sorunların çözümünde kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Bölge ülkeleri, demokratik rejimler oluşturmaya ve serbest piyasa ekonomisinin kurallarını uygulamaya yönelmişler, Avrupa Birliği ve NATO gibi Batı kurum ve kuruluşlarında yer almayı, dış politikalarında ana hedef kabul etmişlerdir (MGK, t.y.: 1).

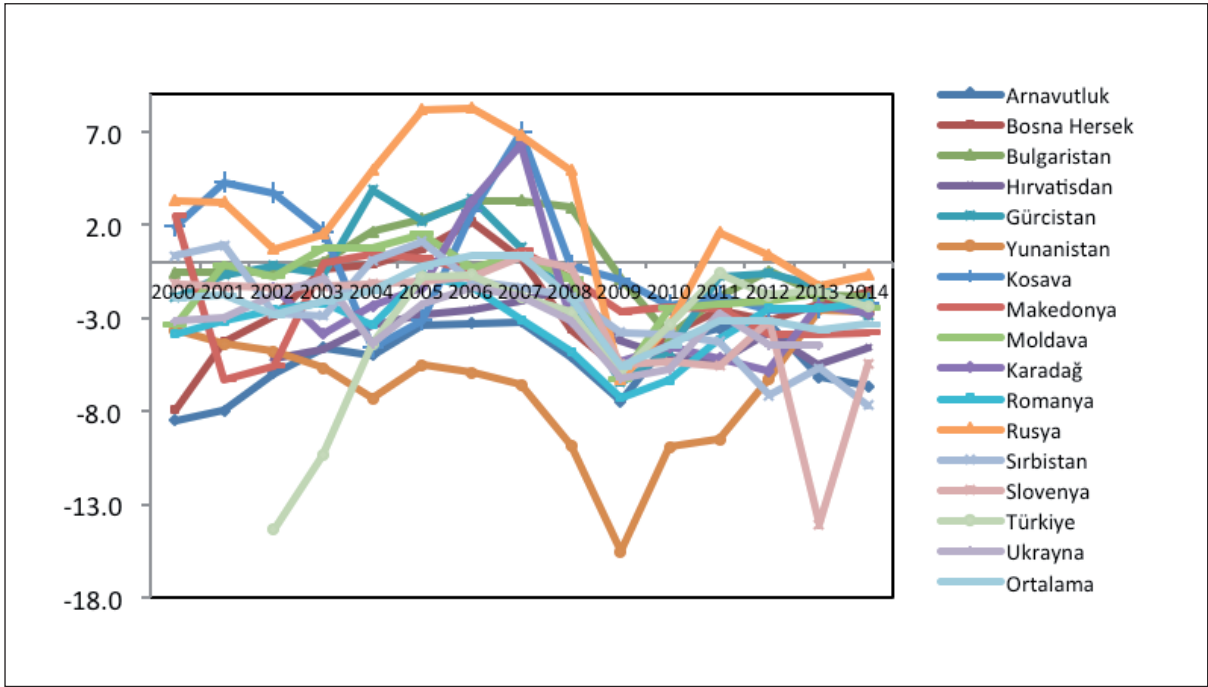
2008 yılında gelişmiş ülkelerin mali piyasalarında başlayan ve kısa zamanda tüm dünya ekonomilerini derinden etkileyen küresel kriz neticesinde Karadeniz ve Balkan ülkeleri de daralma sürecine girmiştir. Mali piyasalarda başlayan bu kriz zaman içerisinde bu ülkelerin hem mali hem de reel sektörlerini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu ülke ekonomilerinde daralma, azalan ticaret hacmi ve iç talep, artan işsizlik rakamlarının yanı sıra ülkelerin kamu maliyesinde görülen bozulma ve artan borç oranları pek çok ülkede krizin karakteristik özellikleri olmuştur. Bu bağlamda adı geçen ülkelerde mali sürdürülebilirlik bağlamında bütçe açıkları, birincil bütçe dengesi ve kamu borç stoklarındaki gelişim analiz edilmektedir.

3.1. Bütçe Açığının Gelişimi

Balkan ülkelerinde, vergi gelirlerinde ortaya çıkan ciddi düşüş sebebiyle artan bütçe açıklarının giderilmesine yönelik olarak 2009 yılı boyunca pek çok defa çeşitli bütçe dengeleyici tedbirler uygulamaya konulmuştur. Bu çabalara ve harcamalarda yapılan ciddi ölçekteki kesintilere rağmen gerçekleşen bütçe açıkları başlangıçta öngörülen düzeylerinden fazla olmuştur. Avrupa Birliğine Katılım Sürecindeki Ülkelerin hemen hemen tamamında 2010 yılı için düşük oranlı bütçe açıkları hedeflenmiş olmakla birlikte, reel ekonominin krize karşı dayanıklılığı ve yeniden canlanma kapasitesi ile doğrudan ilişkili olan bütçe açıklarına ilişkin belirsizlikler mevcudiyetini sürdürmektedir. Bu ülkelerde kamu borçlarının düşük seviyede olması sebebiyle mali sürdürülebilirlik konusunda herhangi bir risk bulunmasa da, oluşan yeni koşullar çerçevesinde maliye politikasına ilişkin hareket alanları giderek daralmaktadır (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2010:4).

Uluslararası ekonomik krizin Arnavutluk ekonomisi üzerindeki etkileri, bölgedeki komşularına göre oldukça ılımlı gerçekleşmiştir. 2009 yılında bütçe gelirleri tahminlerin 2 puan altında, GSYİH'nin %26,4'ü seviyesinde gerçekleşmiştir. Toplam harcamalar ise beklenenden 0,6 puan fazla gerçekleşerek GSYİH'nin %33,2'si düzeyinde olmuştur. Arnavutluk kamu altyapı yatırımlarında, bütçe harcamalarında daha az kısıtlayıcı davranılmıştır (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2010:4). 2009 başında %4,2 olarak hedeflenmiş olan bütçe açığı, harcamalardaki kaymalar ve zayıf ekonomik performansın vergi gelirleri üzerinde yarattığı olumsuz etki sonucunda %7,5 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 1).

Bosna Hersek'de bütçe açıkları daha iyimser bir eğilim izlemiştir. Bosna Hersek'te 2006 yılında yürürlüğe giren Katma Değer Vergisi gelirlerinde önemli bir artışa sebep olmuştur (Causevic, 2012:11). Bu artıştan sonra vergi gelirlerinde düşüş yaşanmış ve bu düşüş küresel krizin etkisiyle devam etmiştir. Merkezi ekonomiden planlı ekonomiye geçiş süreci, yeterince işlevsel olmayan devlet kurumlarının varlığı ve siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle hala devam etmektedir. Bu süreçten dolayı kamu harcamaları/GSYİH oranı düzensizdir (Türbedar, 2009:1). Bu dönüşüm süreci çerçevesinde Bosna Hersek'in yeniden yapılanması için çeşitli yardım planları 2003 yılı ve sonrasında bütçe gelirlerini artırmış, bütçe fazlasına sebep olmuştur. Ancak 2008 küresel krizi dış talebin azalmasına sebep olmuş, bu durum ihracatı sekteye uğratmış, nakit para ihtiyacı doğurmuştur (Türbedar, 2009:83). Ülkenin finansal pozisyonu 2009 yılında ciddi olarak zayıflamıştır. Gelirler, ekonomik aktivitedeki yavaşlama, düşen iç ve talep ve ithalat sebebiyle azalmıştır. Diğer taraftan, IMF programı altında uygulanan bütçe dengelemesi uygulamasına rağmen harcamalar bunun çok altında bir oranda azalmıştır.

Grafik 1: Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Bütçe Açığı/GSYİH Gelişimi, %

Kaynak: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2014

Bulgaristan'da küresel krizden sonraki dönemde tüketim azaldığından takip eden yıllarda vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Bulgaristan'da kamu harcamaları krize kadar düzensiz seyretilmiştir. 2008 küresel krizinin etkisiyle, 2009 yılında kamu harcamalarında yaklaşık %2'lik bir artış yaşanmıştır. Temmuz 2009'da oluşturulan yeni hükümet bazı kriz önlemleri almıştır. Açıklanan kriz önlemlerinden biri de kamu harcamalarının azaltılmasına yöneliktir. Bulgaristan'da bütçe dengesi, istikrarsız bir görünüm içindedir. 2000 yılında bütçe açık vermiş ancak takip eden yılda bütçe fazlası meydana gelmiş, 2002 ve 2003'te bu şekilde devam etmiştir. Bulgaristan'da 2003'ten sonra istikrarlı bir bütçe fazlası mevcuttur. Bütçe fazlası 2008 krizine kadar sürmüştür. 2010 yılında, Hükümetin ekonomik krizi önleme çalışmalarına rağmen bütçe açık vermeye devam etmiştir (T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2010:9).

Hırvatistan 2000'li yılların başında çevresiyle karşılaştırıldığında yüksek vergi oranlarıyla dikkat çekmiştir. 2004 yılı sonrasında vergi gelirlerinde küresel krize kadar önemli bir değişim olamamış, sadece krizin etkisiyle %1 oranında bir azalış olmuştur. 2005 yılında faaliyete geçen kalkınma programı kapsamında bütçe gelirlerinde bir iyileşme yaşanmıştır (Kubiszewska, 2013:64). Hükümet bu doğrultuda 2001-2004 yılları arasında yeni bir politika belirlemiş, bu doğrultuda vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır (World Bank, 2001:1). Hırvatistan'da harcamalarındaki en dikkat çekici artış, 2008 yani küresel kriz döneminde olmuş, GSYİH'ye oranla %2'nin üzerinde artış yaşanmıştır (Kubiszewska, 2013:66). Küresel krizden sonra Hırvatistan hükümeti kamu finans sektöründe bazı kararlar almıştır. Bu kararın etkisi kamu harcamalarına 2010 yılından sonra yansımıştır. Bütçe, 2000'den 2012'ye kadar her yıl açık vermiştir. Bunun temel nedeni Hırvatistan ekonomisinin sosyalist ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin yarattığı sıkıntıları aşamamasıdır (Kubiszewska, 2013:64). Ancak bu iyileşme global krizin etkisiyle sektöre uğramıştır. 6 Mart 2010 tarihinde hükümet dördüncü krizle mücadele paketini açıklamıştır. Pakette mali prosedürlerin hızlandırılması, kamu arazilerinin satışı, KOBİ'lerin krediye erişiminin kolaylaştırılması ve tarımsal istihdamın artırılmasının teşviki gibi hususları içeren 24 tedbir yer almaktadır. Hükümet tarafından krizle mücadele için bugüne kadar 300 milyon Euro harcadığı ifade edilmekte olup, bu rakam GSYİH'nin yaklaşık % 4,5 'ine denk gelmektedir.

Gürcistan yıllar süren ekonomik durgunluktan sonra, 2004 yılından başlayarak radikal ekonomik ve politik reformlar yapmıştır. 2003 yılı 'Gül Devrimi'nden sonra uygulanan yeni vergi mevzuatı neticesinde vergi gelirleri hızlı bir şekilde artmıştır. Bunun yanı sıra 2003-2008 yılları arasında Katma Değer Vergisi 5 katına çıkartılmıştır (Chitavana v.d. , 2011:27-28). Bu reformların pozitif etkisiyle 2004 yılından itibaren bütçe fazlası gerçekleşmiştir. Diğer taraftan 2003'ten itibaren kamu harcamaları artmaya başlamıştır. Bunun nedeni devletin sağlık, eğitim, savunma, sektörlerine daha fazla yatırım yapmasıdır.

2008'den sonra küresel krizle birlikte vergi gelirleri azalmıştır. 2008 yılında kamu harcamaları küresel krizin etkisinin dışında Rusya ile çıkan savaştan dolayı sosyal koruma harcamalarının artırılması nedeniyle kamu harcamaları artmıştır. Bunların etkisiyle 2008'den 2010 yılına kadar bütçe ciddi açıklar vermiştir (Chitavana v.d., 2011:29). 2010 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının tam kapsamlı çalışmaya başlamasının ardından bütçe açığı önemli bir ölçüde azalmıştır.

Grafik 1'de Yunanistan'ın bütçe dengesi oldukça dikkat çekicidir. Yunanistan'da 2000 yılından itibaren içinde bulunduğu ekonomik bunalıma rağmen vergi gelirleri azalmıştır. Yunanistan hükümeti bu durumun önüne geçmek için KDV'yi artırmış ancak bu durum kayıt dışılığı da artırmıştır (Keleş, 2013: 1). Yunanistan kamu harcamaları da oldukça (GSYİH'ye oranla %40'ın üzerinde) yüksektir. Özellikle 2005-2009 yılları arasında kamu harcamaları düzenli olarak artmıştır. Yunanistan hükümeti küresel krizin de etkisiyle daha da artan kamu harcamalarını azaltmak için yaklaşık 5 milyar Euro kısıntıya giden bir program uygulamaya karar vermiştir (Keleş, 2013: 2). Bu programın etkisiyle 2010 yılında kamu harcamaları GSYH oranında %2'ye yakın bir düşüş gerçekleşmiştir. Yunanistan'ın yüksek bütçe açığı vermesinin ardında devletin gelir ve harcama dengesini kuramamış olması ve yapısal dengesizlikler etkilidir. Yunanistan'ın vergi gelirlerini az olması bütçe açığının diğer bir nedendir. 2008 küresel krizi Yunanistan'ı diğer ülkelerden daha fazla etkilemiş, bütçe açığı/GSYİH oranı 2009 yılında %15,6'ya yükselmiştir. 2010 yılında IMF tarafından kabul edilen kurtarma paketi Yunanistan'ın bütçe açığını az da olsa azaltmıştır (Köse ve Karabacak, 2011:304).

Makedonya'da 2008 yılında kurumlar vergisinin düşürülmesi vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Küresel krizin etkisiyle vergi geliri/GSYİH oranı %17'ye düşerken kamu harcamaları/GSYH oranı %31'e yükselmiştir. Makedonya'nın bütçe açığı 2003-2008 yıllarında %1'in altında kalmış, 2008 küresel krizi sonrasında %3'ün üzerine çıkmıştır (Grafik 1).

Moldova'da kamu harcamaları 2000'li yıllarda düzenli bir artış gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarındaki artış 2009 yılında, küresel krizinin etkisiyle %38 seviyesine kadar yükselmiştir. Bu durum karşısında hükümet harcamaları kısma kararı almış ve 2010 yılında bu oran %35'e gerilemiştir (Biggar, 2009:31). Moldova genellikle küresel kriz öncesinde bütçe fazlası vermiş ya da çok düşük bütçe açıklarına maruz kalmıştır. Ancak bu istikrarlı durum 2009 yılında tersine dönmüş ve bütçe %6,3 oranında açık vermiştir. Bütçe açığındaki artış 2009-2011 iyileştirme programıyla düzeltilmeye çalışılmıştır (Ciobanu, 2010:13).

Romanya'da kamu harcamaları özellikle 2005-2009 yılları arasında çok önemli düzeyde artmıştır (%24'ten %44'e). Bu artışın önemli bir miktarı küresel kriz döneminde olmuştur. Bunun sonucunda ciddi miktarda nakit ihtiyacı doğmuş, 2009 ve 2010'da kamu çalışanlarının maaşlarında düşüş yaşanmıştır (Vezuina, 2012:216). Romanya krize kadar bütçe açığı vermekle birlikte, GSYİH'ye oranla %3'ün altında kalmıştır. Küresel krizden sonra bütçe açığını azaltmak için Uluslararası Para Fonu Avrupa Birliği, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Dünya Bankası'ndan 2 yıl vadeli toplam 20 milyar Euro borç alarak bütçe açığını azaltmıştır (Georgescu, 2009:620).

Grafik 1'de görüldüğü üzere Yunanistan'dan sonra en dikkat çekici ülke Rusya'dır. Rusya'da genellikle istikrarlı vergi gelirleri söz konusudur. Nitekim 2002-2012 arasında vergi gelirleri/GSYİH oranı sadece %1,5 değişmiştir. Ancak 2008'den 2009 yılına geçildiğinde küresel krizin etkisiyle petrol fiyatlarının düşmesiyle bütçe gelirleri azalmıştır (İşcan ve Hatipoğlu, 2012:32). Rusya'nın ekonomisinin önemli bir gelir kaynağı petrol olduğundan, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar kamu harcamalarını etkilemiş; petrol fiyatları arttığında artan gelirden dolayı harcamalar artmış, tersi durumda da azalmıştır. Özellikle küresel kriz ve Gürcistan ile olan savaş kamu harcamalarının %10'a yakın bir artış göstermesine sebep olmuştur (Gaddy ve Ickes, 2010:285). Bunların yanı sıra Küresel kriz nedeniyle petrol fiyatlarının düşüşü 2009 yılında bütçenin %6,3 oranında açık vermesine neden olmuştur.

Dış ticaret ve petrol fiyatlarının düşmesinin şoku atlatıldıktan sonra, 2009 yılından itibaren bütçe fazla vermeye başlamakla birlikte 2013 yılında yaşanan Kırım ve Ukrayna krizleri ve ekonomik yaptırımlar bütçe açıklarına neden olmuştur.

Sırbistan'da bütçe açığı sorunu olduğu ve küresel kriz sonrasında bütçenin daha fazla açık verdiği görülmektedir. Hükümet tarafından uygulanmakta olan ekonomi politikalarını sınırlamakta olan temel unsur Mart 2009'da IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının şartlarıdır. Anlaşma neticesinde 4 milyar dolar düzeyinde bir kredi temini sağlanmıştır. Anlaşma 2010 yılında GSYİH'nın yaklaşık %4'ü oranında bütçe açığı verilmesini öngörmüş ve hükümetin kamu harcamalarını önemli ölçüde azaltılmasını da içerecek şekilde sıkı maliye politikaları uygulamasını gerektirmiştir. Hükümet bu amaçla geniş kapsamlı bir reform paketi hazırlamıştır, paketin içeriğinde harcamaların ve kamuda çalışan sayısının azaltılması, emeklilik sisteminin tekrar yapılandırılması ile ilgili maddeler bulunmaktadır (Bektaş, 2011:4). Sırbistan'da 2008-2009 yılı dışında 2010 yılından sonra vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Bu duruma sebep olarak 2010 yılında hayata geçen gelir vergilerini düşürme politikasıdır. Bu politika 2010'dan sonra vergi gelirlerinde azalmaya sebep olmuştur. 2010 yılında Sırbistan'da bütçe açığının hedeflenenin üzerinde gerçekleşmesi nedeniyle ek bütçe hazırlanmıştır.

Slovenya'da vergi gelirleri genel olarak düzenli bir eğilim izlemiş, sadece küresel krizin etkisiyle 2009 ve 2010 yıllarında küçük çaplı da olsa bir düşüş yaşamıştır. Slovenya'da kamu harcamaları 2008 yılına kadar düzenli bir seyirdedir. Küresel krizin etkisiyle harcamalar 2009'dan itibaren artmaya başlamış ve bu artış 2012 yılına kadar devam etmiştir. Slovenya'da bütçe açığının sorun teşkil ettiği görülmektedir. Zira 2007 hariç her yıl bütçe açık vermiştir. Küresel kriz döneminde bütçe açığı/GSYİH oranı %5'in üzerine çıkmıştır. Bu durumun oluşmasında krizin yanı sıra, 2008 seçimlerinin de etkisi yadsınmamalıdır. 2013 yılında bütçe açığının %14,1'e yükselmesi karşısında Hükümet vergi artışı, varlık satışı ve 900 milyon euroluk banka sermayelendirilmesi planlarını kapsayan bir dizi önlem açıklamıştır.

Ukrayna'nın vergi gelirleri ve kamu harcamaları düzensiz bir görünüm içindedir. Küresel krizin ortaya çıktığı 2008 yılında kamu harcamalarında hızlı bir artış yaşanmıştır (%3,4). Ukrayna bütçesi incelenen dönemde her yıl açık vermiştir. Ancak en dikkat çekici yıllar açığın %6,3 ve %5,8'e ulaştığı 2009 ve 2010 yıllarıdır. Hükümet bütçe açığını azaltmak için 2010 yılında IMF ile yeni bir borç anlaşması imzalayıp bütçe açığını takip eden yılda %2 sevisine düşürmeyi başarmıştır. Ancak Ukrayna 2012'nin ortasında ekonomik durgunluğa girmiştir. Uluslararası Para Fonu ile yenilenmesi düşünülen stand-by anlaşması kapsamında emekli maaşları ve ücretlerinin dondurulması, konutta tüketilen doğalgaz sübvansiyonlarının kaldırılması vb. önlemleri kabul etmeyen hükümet Rusya ile 15 milyar dolarlık yeni borç ve doğalgaz anlaşması yapmıştır. Ancak daha sonra yaşanan siyasi gelişmeler ve Rusya ile yaşanan Kırım olayları nedeniyle bütçe açığı yükselmeye başlamıştır.

Karadağ'da vergi gelirleri 2009 yılında 2008'e kıyasla vergi gelirleri % 14, sosyal güvenlik katkıları ise %9 oranında azalmıştır. Hükümet tarafından sıkı bir maliye politikası uygulanarak, harcamaların hepsi öngörülen miktarların altında tutulmuş, bunun neticesinde brüt ücretler %5, yatırımlar ise %19 oranında azalmıştır. 2009 yılında bütçe açığı GSYİH'ye oranla %5,4'e yükselmiştir. Stand-By anlaşması kapsamında büyük oranda kamuda işe almaların kısıtlanmış ve kamu sektörü ücretleri ve emekli aylıları dondurulmuştur. Yatırım harcamaları, bir yıl öncesine kıyasla % 11 oranında azalmıştır. Bunların sonucunda bütçe açığı %3'ün altına düşmüştür (Grafik 1).

Kosova, küresel krizde bütçe açığı en düşük olan ülkelerden biridir. Küresel kriz nedeniyle vergi gelirleri performansının hedeflenenden düşük olması ve harcamalar üzerindeki baskılar sebebiyle bütçe açığı artmıştır. Bununla birlikte 2011 yılında IMF ile imzalanan ve hibe ve kredilerden oluşan stand-by anlaşmasının askıya alınması, Kosova'yı mali açıdan ciddi bir sıkıntıya sokmuş, bütçe açığı/GSYİH oranı %2'nin üzerine çıkmıştır (Grafik 1).

Türkiye'nin bütçe dengesinin seyrine baktığımız zaman sürekli olarak bütçe açığı verdiği görülmektedir. Bununla birlikte 2003 yılından itibaren uygulanan istikrarlı maliye politikaları ve alınan tedbirler neticesinde bütçe açığı 2006 yılına kadar hızla düşürülmüştür. 2009 yılında ekonominin canlandırılması amacıyla uygulanmaya başlanan tedbirler sonucunda kamu harcamalarında önemli artışlar meydana gelmiştir. Krizle mücadele çerçevesinde alınan tedbirler neticesinde 2009 yılında bütçe açığı GSYİH'nın %6'sına yükselmiştir. Küresel krizi takip eden yıllarda uygulanan sıkı maliye politikaları sayesinde bütçe açığı azalmış, %2'nin altına düşmüştür (Grafik 1).

Bilindiği üzere Maastricht Antlaşması'na göre bir ülkenin bütçe açığının GSYİH'ye oranı %3'ü geçmemelidir. Bu açıdan bakıldığında bütçe açığının sürdürülebilirliği açısından en iyi durumda olan ülke Bulgaristan'dır. Bulgaristan'da bütçe açığı/GSYİH'ye oranının %3'ün üzerinde olduğu yıl sadece 2010'dur. Bulgaristan'ı iki yıl ile Moldova ve dört yıl ile Gürcistan takip etmektedir. Bütçe açığının sürdürülebilirliğinin en kötü olduğu ülke ise 15 yılın tamamında %3'ün üzerinde bütçe açığı veren Arnavutluk'tur. Arnavutluk'u 13 yıl ile Yunanistan takip etmektedir (Grafik 1).

Diğer taraftan çalışma kapsamındaki ülkelerin tamamında bütçe açıkları küresel krizin etkilerinin daha belirgin olduğu 2009 ve 2010 yıllarında önemli oranda artmıştır. Bu yıllarda bütçe açığının %3'ü geçmediği ülkeler sadece Kosova ve Makedonya'dır. Yine bütçe açıklarının sürdürülemez duruma geldiği ülkelerin başında Yunanistan yer almaktadır (Grafik 1).

Küresel kriz dışında ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklı, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle bazı yıllarda bütçe açıkları sürdürülemez duruma gelmiştir. Bu bağlamda verilebilecek en iyi örnek 2001 Türkiye ekonomik krizidir. Ayrıca Slovenya, Ukrayna ve Kosova'da yaşanan gelişmeler nedeniyle bütçe açıkları sürdürülemez duruma gelmiştir.

3.2. Kamu Borçlarındaki Gelişmeler

Kamu borçlarının artması ve finansmanı konusundaki güçlükler Karadeniz ve Balkan ülkelerinde önemli mali sıkıntılara neden olmuştur. Yunanistan'da kamu borç stoğunun yüksekliği, bütçe açığının büyüklüğü, kamu teşekküllerinin bütçeye getirdiği yük gibi sorunlardan kaynaklanan ekonomik durgunluk ve borç sorunu, 2010 yılında Yunanistan'da borçlanma temelli bir mali krize dönüşmüştür. Yunanistan bütün yıllarda en yüksek kamu borcu/GSYİH oranı sahip ülkedir. Bu durumun ortaya çıkmasında ülkenin içinde bulunduğu durum kuşkusuz etkili olmuştur. Yunanistan'ın kamu borcu 2003 yılında %100'ün altına düşmüş, 2004 yılından itibaren yükselmeye başlamıştır. Yunanistan'ın 2009 yılı kamu borcunun %90'ını yeni alınan borçlar oluşturmuştur (Köse, Karabacak, 2011:300). 2010 yılında ise IMF'nin de katkısıyla 110 milyar avroya ulaşan Yunanistan'ı kurtarma paketi kabul edilmiştir (Köse ve Karabacak, 2011:304). Bu paket de kamu borcu artıran önemli bir etken olmuştur. Öyleki Yunanistan'ın kamu borçlarının GSYİH'ye oranı 2011 yılında %170,3'e yükselmiştir. Yunanistan'ın kamu borçları hala çok yüksek düzeydedir.

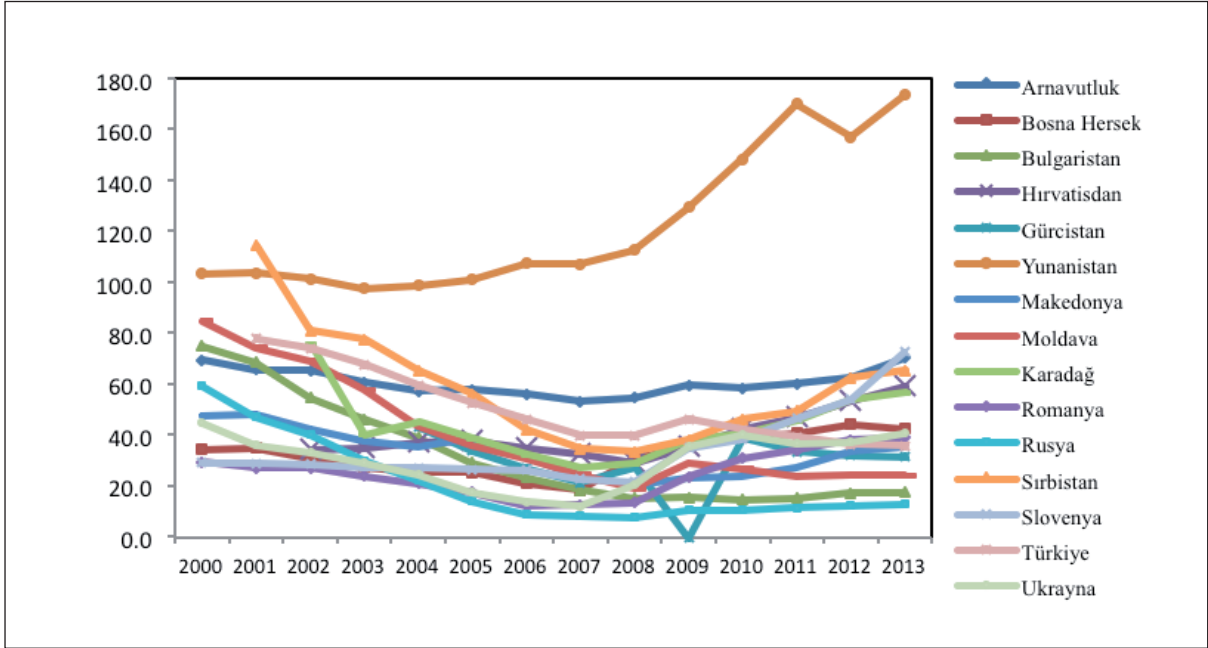
Moldova'nın komünist ekonomiden serbest ekonomiye geçiş sürecinde yüksek kamu borcu olmuştur. Serbest ekonominin olumlu etkisiyle kamu borcu küresel krize kadar azalma göstermiş, %19,3 seviyelerine kadar inmiştir. Ancak küresel krizin olumsuz etkisiyle 2009'da kamu borcu tekrar artmıştır. Bununla birlikte günümüzde Moldova çalışma kapsamındaki ülkeler arasında kamu borcu düşük olan ülkelere biridir.

Rusya'nın kamu borcu 2000 yılında oldukça yüksektir. Bu durumun oluşmasında 1998 Rusya ekonomik krizinin etkisi büyüktür. Kamu borcu/GSYİH oranı 2008 küresel krize kadar hızla azalarak 2008 yılında %7,9'a düşmüştür. 2008 küresel krizi kamu borcunun artmasına yol açmakla birlikte küresel krizden sonra Rusya kamu borcu/GSYİH oranı en düşük ülkedir. Şüphesiz son yıllarda petrol ve doğalgaz fiyatlarının yükselmesi Rusya'nın ihracat gelirlerini artırarak, bu olumlu ekonomik tablonun oluşmasının sebebidir.

Gürcistan'da 2004 yılında hükümet tarafından kararlaştırılan ekonomik reformlar sayesinde kamu borç stoku/GSYİH oranı düşüş eğilimine girmiştir. Ancak 2008 yılında hem küresel krizin etkisi hem de Rusya ile ortaya çıkan savaş krizi bu oranı %27 seviyelerinden %37 seviyelerine kadar artırmıştır.

Ukrayna'da küresel krizin etkisiyle kamu borçları ciddi bir şekilde artmış ve bu artış günümüzde yaşanan iç karışıklıklar ve Rusya ile olan sorunlar nedeniyle artmaktadır. Ayrıca durumun ortaya çıkmasında Ukrayna'nın 2012 yılında aldığı kısa dönemli ve yüksek oranlı borçların etkisi vardır.

Hırvatistan'ın kamu borçlarının GSYİH'ye oranı küresel kriz ile birlikte hızla yükselmeye başlamıştır. 2014 başında Avrupa Birliği ekonomi ve maliye bakanları, Hırvatistan'ın bütçe açığı ve kamu borcuyla ilgili birlik kriterlerini ihlal ettiğine karar vererek disiplin sürecini başlatmıştır. Fitch Ratings 2014 Ağustos ayında Hırvatistan'ın yüksek kamu borcu/GSYH oranını orta vadede istikrara kavuşturma kabiliyetine yönelik risklerin arttığı gerekçesiyle kredi notunu indirmiştir.

Grafik 2: Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Kamu Borcu/GSYİH'nın Gelişimi, %

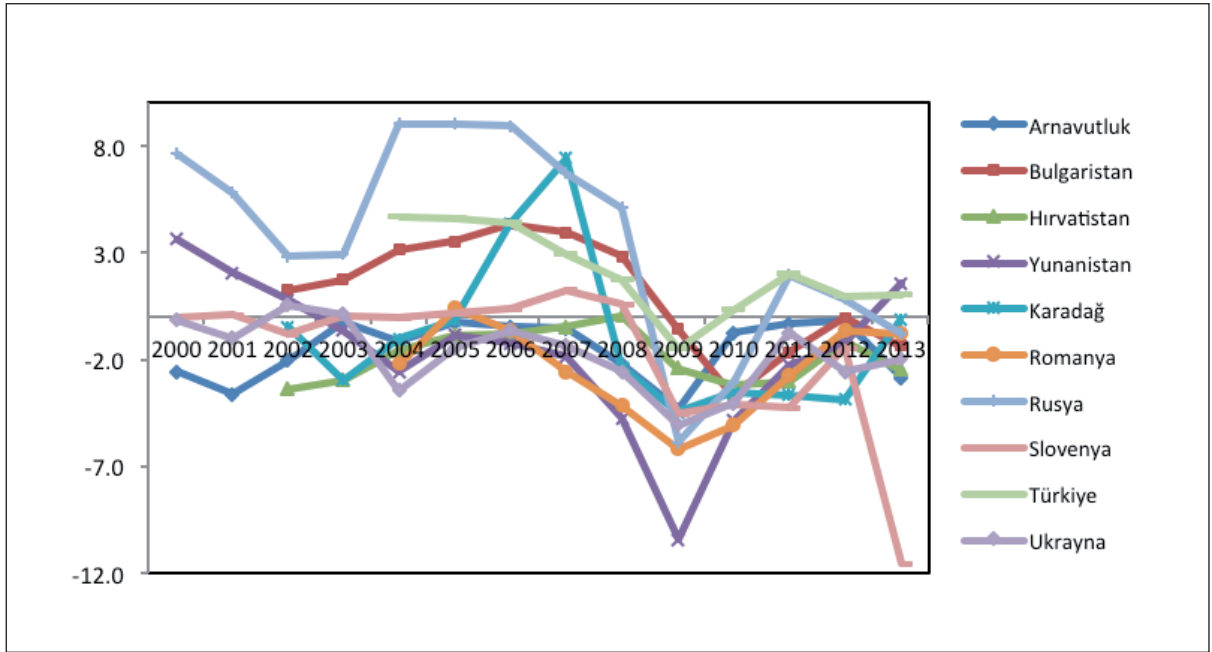
Kaynak: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2014

Karadağ'ın kamu borcu 2007 yılında %28,5'e düşmekle birlikte küresel krizle beraber günümüze kadar artarak %56,8'e yükselmiştir. 2012 yılında kamu borcu artışı, kredi faaliyetlerinin düşmesi, azalan yatırımlar ve bozulan likidite ve ekonomik faaliyetteki yavaşlamalardan dolayı meydana gelmiştir. Diğer taraftan kriz ortamında otomatik uyum sağlanmasındaki yetersizlik ve bunun yanında Deutsche Bankasının 23.5 milyon euroluk Alüminyum Fabrikası Podgorica için verilen garantinin aktif hale gelmesiyle bütçenin giderler tarafında artış gerçekleşmiştir. Bu eğilimlere paralel olarak, harcamaların yükselmesi ve gelirlerin düşmesi daha yüksek düzeyde bir açık oluşturmuş ve bunlar da ek borçlanma ihtiyacına yol açmıştır (T.C. Podgorica Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2013:9).

Türkiye'de 2001 ekonomik krizi nedeniyle kamu borcu oldukça yüksekti. Türkiye'de son yıllarda uygulanmakta olan sıkı para ve maliye politikasına bağlı olarak elde edilen makroekonomik istikrar, yüksek ekonomik büyüme ve etkin borç yönetimi neticesinde borç dinamiklerinde oldukça önemli iyileşmeler sağlanmıştır. Mali disiplin ve etkin borçlanma stratejileri neticesinde borç stokunun GSYH'ya oranı 2002 yılında %77,9 seviyesinden, 2007 yılında % 39,9 seviyesine gerilemiştir. Küresel ekonomik kriz nedeniyle kamu borcunda artışlar yaşansa da bu artışlar kalıcı olmamıştır.

Grafik 2'de görüldüğü üzere Karadeniz ve Balkan ülkeleri, Yunanistan hariç, kamu borçlarının GSYİH'ya oranını küresel krize kadar önemli oranda azaltmışlardır. Küresel kriz sonrasında sadece Moldova'da kamu borçlarının oranı azalırken birçok ülkede artış yaşanmıştır. Kamu borçlarının oranı en çok Yunanistan ve Sırbistan'da artış göstermiştir.

Bilindiği gibi Maastricht kriterlerine göre kamu borcu/GSYİH oranının %60'ı aşmama şartı vardır. Bu açıdan bakıldığında çalışma kapsamındaki ülkelerden, ortalama olarak en düşük borç yükünden başlamak suretiyle, Rusya (%21), Romanya (%25,2), Gürcistan (%29,1), Ukrayna (%30,4) ve Makedonya (%33,9)'da kamu borçlarının GSYİH'ya oranı %60'ı geçmemiştir. Diğer taraftan Yunanistan, tüm yıllarda kamu borcunun GSYİH'ye oranı %60'ı, daha doğru bir ifadeyle %97,6'dan yüksek olduğu tek ülkedir. Çalışma kapsamındaki ülkelere ortalama olarak bakıldığında en yüksek borç yüküne sahip ülkeler sırasıyla Yunanistan (%122,4) ve Arnavutluk (60,9)'tur.

Grafik 3: Karadeniz ve Balkan Ülkelerinde Faiz Dışı Denge/GSYİH'nın Gelişimi Gelişimi, %

Kaynak: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2014

Ülkelerin kamu borç yükü ve bütçe dengesi değerlendirirken Faiz Dışı Denge'ye bakmak faydalı olacaktır. Faiz Dışı Denge, bütçe gelirlerinden, faiz dışı giderlerin çıkarılmasıyla hesaplanır. Faiz dışı fazla veren bir ülke, toplam borcunu eritmekte olduğunu göstermektedir.

Bu açıdan Grafik 3'e bakıldığında iki grup ülke dikkat çekmektedir. İlk grup ülkeler, küresel kriz yıllarında azalmakla birlikte, önemli oranda ve daha açık ifadeyle ortalama olarak da faiz dışı fazla veren ülkelerdir. Bu ülkelerde faiz dışı fazla/GSYİH oranı ortalama olarak sırasıyla Rusya (%3,6), Türkiye (%2,1) ve Bulgaristan (%1,1) olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkeler hem bütçe açıklarını hem de kamu borçlarını azaltan başlıca ülkelerdir.

Diğer taraftan faiz dışı fazla veremeyen ülkeler dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde faiz dışı fazla/GSYİH oranı eksi ve sırasıyla Romanya (%-2,3), Hırvatistan (%1,9), Ukrayna (%1,8) ve Slovenya (%1,8) olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkelere 2009 yılındaki %10,5 ve ortalama olarak %1,7 açık veren Yunanistan eklenmelidir. Çalışma kapsamındaki tüm ülkelerde küresel krizin etkilerinin daha belirgin olduğu 2009 ve 2010 yıllarında faiz dışı fazladan ziyade faiz dışı açık gerçekleşmiştir. Dolayısıyla küresel finansal kriz ülkelerin mali sürdürülebilirliklerini zorlaştırmıştır.

4. Sonuç

Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları ve kamu borçlarında çok hızlı yükselmeler meydana gelmektedir. Sürdürülemez bütçe açıklarının yol açtığı borç yükleri ülke ekonomilerinde mali disiplinin gündeme gelmesini sağlamıştır. Soğuk savaşın sona ermesi ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasını izleyen yıllarda Balkan ve Karadeniz ülkeleri hızlı ve köklü değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte eski merkezi planlı ülkeler ekonomi, siyaset ve kültür gibi değişik toplumsal boyutlarda dönüşüm süreci yaşamaya başlamışlardır. Bu ülkelerde 1990'ların başlarına göre koşullar ve ortam büyük ölçüde değişmiştir. 2008 yılında gelişmiş ülkelerin mali piyasalarında başlayan ve kısa zamanda tüm dünya ekonomilerini derinden etkileyen küresel kriz neticesinde Karadeniz ve Balkan ülkeleri de daralma sürecine girmiştir. Bu ülkelerin kamu maliyesinde görülen bozulma ve artan borç oranları pek çok ülkede krizin karakteristik özellikleri olmuştur.

Bu ülkelerde bütçe açığının sürdürülebilirliği açısından en iyi durumda olan ülke Bulgaristan'dır. Bulgaristan'ı Moldova ve Gürcistan takip etmektedir. Bütçe açığının sürdürülebilirliğinin en kötü olduğu ülke ise 15 yılın tama-

mında %3'ün üzerinde bütçe açığı veren Arnavutluk'tur. Arnavutluk'u Yunanistan takip etmektedir. Diğer taraftan çalışma kapsamındaki ülkelerin tamamında bütçe açıkları küresel krizin etkilerinin daha belirgin olduğu 2009 ve 2010 yıllarında önemli oranda artmıştır. Bu yıllarda bütçe açığının %3'ü geçmediği ülkeler sadece Kosova ve Makedonya'dır. Yine bütçe açıklarının sürdürülemez duruma geldiği ülkelerin başında Yunanistan yer almaktadır

Küresel kriz dışında ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklı, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle bazı yıllarda bütçe açıkları sürdürülemez duruma gelmiştir. Bu bağlamda verilebilecek en iyi örnek 2001 Türkiye ekonomik krizidir. Ayrıca Slovenya, Ukrayna ve Kosova'da yaşanan gelişmeler nedeniyle bütçe açıkları sürdürülemez duruma gelmiştir.

Kamu borçlarının artması ve finansmanı konusundaki güçlükler Karadeniz ve Balkan ülkelerinde önemli mali sıkıntılara neden olmuştur. Bu ülkeler, Yunanistan hariç, kamu borçlarının GSYİH'ya oranını küresel krize kadar önemli oranda azaltmışlardır. Küresel kriz sonrasında sadece Moldova'da kamu borçlarının oranı azalırken birçok ülkede artış yaşanmıştır. Kamu borçlarının oranı en çok Yunanistan ve Sırbistan'da artış göstermiştir.

Kaynakça

- Aydın Z. (2012). Global crisis, Turkey and the regulation of economic crisis. *Capital & Class* 37(1) 95–109.
- Balkansaid.<http://balkansaid.org/makedonya-39-nin-genel-ekonomikverileri/c71/default.aspx>
- Bektaş, Banu (2011), Sırbistan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Biggar H. (2009). Impact of the global financial crisis on local communities in Moldova. Expert Grup- 09/08/2009
- Causevic F. (2012) Economic perspectives on Bosnia and Herzegovina in the period of global crisis. *South East European Studies at Oxford*.
- Chitanava M., & Grigolia M., & Labadze L. (2011). Public expenditures on education and health in Georgia before and during the global crisis. *CASE Network Reports*.
- Ciobanu C. (2010). The global Financial Crisis: Emerging markets' prospects for economic recovery and democratic transformations (The case of the republic of Moldova). Virginia State University, (SUA).
- Erdönmez P.A. (2009). Küresel kriz ve ülkeler tarafından alınan önlemler kronolojisi. *Bankacılar Dergisi*, Sayı 68.
- Erkan Ç., & Tutar E., & Tutar F., & Eren M.V. (2012). Türkiye'nin dış borçlarının analizi (1980–2012). *International Conference on Eurasian Economies 2012*
- Gaddy C. G., & Ickes B. W., (2010). Russia after the global financial crisis. *Eurasian Geography and Economics*, 2010, **51**, No. 3, pp. 281–311.
- Hudea O. S., & Marinescu P., & Toma S.G.(2012). World economic crisis and its effects on the Romanian economy. *International Monetary Fund*, (2006). Romania: 2006 Article IV Consultation—Staff Report; Staff Statement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Romania. IMF Country Report No. 06/168.
- İşcan İ. H., & Hatipoğlu Y.Z.(2010). Rusya'nın serbest piyasa anlayışı ve küresel kriz. *International Conference on Eurasian Economies*. Bilecik University.
- Keleş A. (2013). Yunanistan ekonomik krizine genel bir bakış.
- Kinnunen J., & Lofgren H., & Sulla V., & Merotto D. (2013). External shocks, fiscal policy and income distribution: Alternative scenarios for Moldova. The World Bank Development Economics Prospects Group & Europe and Central Asia Region Poverty Reduction and Economic Management Unit February 2013
- Köse Y., & Karabacak K.(2011). Yunanistan Ekonomik Krizi: Nedenleri, etkileri ve alınan tedbirlere ilişkin bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, Sayı 160.
- Kubiszewska, K.(2013) Economic Crisis in Croatia. Gdansk University of Technology.
- Liko E., & Kola T. (2011). The impact of global financial crisis on growth prospect in Albania economy and policy implications. *China-USA Business Review*, ISSN 1537-1514 September 2011, Vol. 10, No. 9, 771-778
- OECD Countries and Emerging Economies (2013) Part 2, Chapter 23. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation.
- Sargutan E. (2001). Moldova sağlık sistemi.
- Şamılkızı G. (2013). Gürcistan ekonomisi ile ilgili ne biliyoruz? TRT Türk Artı. <http://www.trtturk.com/haber/gurcistan-ekonomisi.html>

- T.C. Podgorica Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Karadağ Ekonomisi Ağustos 2013
- T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2010). Bulgaristan'ın genel ekonomik durumu ve Türkiye ile ekonomik-ticari ilişkileri 2009.
- Türbedar, E. (2009). Bosna-Hersek Ekonomisi: Yokluğun gölgesinde kalan bir istikrar. Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 20, Sayı : 73, ss. 69-88.
- Türbedar, E. (2011). Sırbistan'dan Mısır'a halk direnişi. TEPAV- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Vezuina M.A.(2012). Romania in the global crisis (2008-2011). University of Craiova.
- Zaman G., & Georgescu G. (2009). The impact of global crisis on Romanian's economic development. Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 11(2)

Avrupa Komşuluk Politikası Bağlamında Avrupa Birliği'nin Karadeniz'e Kıyılı Ülkelere Yönelik Mali Politikaları

The European Union's Fiscal Policies Towards Coastal Countries of Black Sea in the Context of Europe Neighborhood Policy

Prof. Dr. Muhlis BAĞDİGEN

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, muhlisbagdigen@beun.edu.tr

Arş. Gör. Seda YILMAZ*

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, sedayilmaz@beun.edu.tr

Özet

2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne üye olarak kabulü ile AB, Karadeniz'e kıyılı Ülkelere komşu haline gelmiştir. Karadeniz'in artan jeopolitik önemi, Bölgeyi siyasi ve ekonomik anlamda Birlik nezdinde cazip hale getirmiştir. Bölgenin sahip olduğu önem ve bilhassa son yıllarda yaşanan uluslararası gelişmeler, Birliği Karadeniz'e kıyılı üye ülkelerle birlikte üye olmayan Gürcistan ve Ukrayna'ya da yakınlaştırmıştır. Söz konusu Ülkelerle ortaklık anlaşmaları imzalamayı planlayan Avrupa Birliği'nin, bu ülkelerin Birliğe siyasi ve ekonomik entegrasyonunu sağlayarak Bölgede hâkim olmayı hedeflediği gözlenmektedir. Bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin Karadeniz'e kıyılı Ülkelere yönelik mali politikalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, Bölgenin önemi ve genişleme süreci sonrası Karadeniz'e komşu olan Avrupa Birliği'nin Bölgeye yönelik hedefleri ve mali politikaları ele alınarak, Birliğin Avrupa Komşuluk Politikası bağlamında Birliğe üye olmayan ülkelerle var olan ve ortaklık anlaşmaları yoluyla sağlanması planlanan ilişkileri değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Avrupa Birliği, Karadeniz, Mali Politikalar

Abstract

The European Union became neighbor to Black Sea coastal countries through acceptance of Bulgaria and Romania as a member, in 2007. The increasing geopolitical importance of the Black Sea, made the region attractive politically and economically in the presence of the Union. The importance of the region and especially developments in recent years, brought the Union closer to non-member states Georgia and Ukraine too, as well as member Black Sea coastal countries. It is observed that the European Union that is planning to sign association agreements, aims to become dominant in the region through political and economic integration of these countries to the Union. In this study, it is aimed to analyze the European Union's fiscal policies toward coastal countries of the Black Sea. During the study, while dealing the region's importance and the European Union's targets and fiscal policies towards the region -which has become neighbor to the Black Sea as a result of the enlargement, it is analyzed the existing and planned relationships through association agreements with non-member countries.

Keywords: European Union, Black Sea, Fiscal Policies

* Sorumlu Yazar.

1. Giriş

Avrupa Birliği (AB)'nin gerçekleştirdiği genişleme süreçleri içerisinde en kapsamlısı olan ve “beşinci genişleme” olarak adlandırılan son genişleme ile AB sınırları, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine yakınlaşmıştır. 2004 yılında on¹, 2007 yılında ise iki² yeni ülkenin katılımı ile kısa bir süre zarfında on iki ülkeyi birden bünyesine katan AB, yeni bir coğrafyaya yayılmakla birlikte farklı Bölgelerle de komşu haline gelmiştir. Son genişleme ile yeni fırsatların oluşması kadar, böylesine büyük bir genişleme sonrası AB bütünleşme sürecinin olumsuz etkilenmesi de söz konusudur. Genişleme ile komşu haline geldiği bölgelerde yer alan ülkelerin kendine has farklılıkları ve bölgesel çatışmalardan kaynaklı güvenlik sorunları da genişlemenin ortaya çıkardığı güçlüklerden biridir. Mevcut bütünlüğünü korumak ve söz konusu olumsuzlukları bertaraf etmek isteyen, ancak bir yandan da sınır çizgilerinin oluşmasını engellemek için komşuluk ilişkilerini geliştirmesi gereken AB'nin yeni bir politika oluşturması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Genişleme ile sınır komşusu haline geldiği ülkelere az gelişmiş olmaları sebebiyle üyelik vermeyi düşünmeyen AB, söz konusu ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmek için geleneksel genişlemeci politikadan farklı olarak yeni bir politika oluşturmak durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda, yakın gelecekte üyelik vermeyi düşünmediği ülkelere üyelik perspektifi sunmadan, kendi ülkelerinde AB'ye uyum sağlayacak siyasi ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesinin beklendiği ve bu reformların gerçekleştirilebilmesi için desteklediği “Avrupa Komşuluk Politikası” (AKP) oluşturulmuştur.

İsrail, Ürdün, Moldova, Fas, Tunus, Filistin, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Mısır, Gürcistan, Lübnan, Ceza-yir, Suriye, Libya ve Belarus olmak üzere toplam on altı ülkeyi kapsayan AKP; jeostratejik konumları açısından önemli rollere sahip ülkelerle ikili ilişkileri geliştirmek ve bu ülkelerin AB'ye yakınlaşmalarını amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bu politika ile hem söz konusu ülkelerde istikrar ve güvenliğin, hem de AB için önemli bir konu olan enerji arz güvenliğinin sağlanması mümkün olabileceğinden AKP, birden fazla soruna çözüm üretme gücüne sahip önemli bir dış politika aracı olmuştur.

AKP'den önce geçmişte Karadeniz Bölgesi'ne yönelik bölgesel bir politika geliştirmemiş olan AB, AKP kapsamına Ukrayna ve Gürcistan'ı da alarak AB için önemli bir konuma sahip Karadeniz'e yönelik bölgesel bir politika geliştirmenin temelini atmıştır.

Çalışmada; Bulgaristan ve Romanya'nın katılımı ile Karadeniz'e komşu haline gelen AB'nin, AKP çerçevesinde Karadeniz'e kıyılı olan ülkelere yönelik mali politikalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, AKP kapsamına Karadeniz'e kıyılı olan ülkelere yalnızca Ukrayna ve Gürcistan'ın alınması sebebiyle çalışmada, sadece söz konusu iki ülke ele alınacaktır.

Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmanın ilk bölümünde, AKP'nin ortaya çıkışı ve içeriği hakkında bilgiler verilecek; ikinci bölümünde, AB için Karadeniz'in önemi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, AKP çerçevesinde Ukrayna ve Gürcistan'a yönelik mali hedefler ve bu ülkelerin AKP yoluyla edinecekleri mali kazanımlar ele alınacaktır.

2. Avrupa Komşuluk Politikası'nın Ortaya Çıkışı ve İçeriği

2004 yılında AB'nin doğu genişlemesi ile AKP'nin temelleri atılmıştır. Günümüzde üye ülke sayısı 28'e ulaşan Birliği, 2004 yılında gerçekleştirdiği son genişleme (2007 yılında da Bulgaristan ve Romanya'nın katılımı) ile önemli zorluklar beklemektedir (Browning & Christou, 2010:112). Avrupa'da sınır çizgilerinin oluşumundan çekinilmesi ve komşu ülkelerin sahip olduğu farklılıklardan kaynaklı bölgesel çatışmalardan doğabilecek güvenlik tehdidi sebebiyle Birlik yeni politikalar üretme arayışına girmiştir. Mart 2003'te Komisyon tarafından “Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve” dokümanı hazırlanarak “Daha Geniş Avrupa Görev Gücü” oluşturulmuştur. 12 Mayıs 2004 tarihinde ise komşuluk politikasının temel belgesi niteliğinde olan “Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi” yayımlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2014a). AB, bu doğrultuda genişleme politikasından farklı olarak yakın gelecekte üye olması muhtemel olmayan az gelişmiş ülkelerle

1 Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

2 Bulgaristan ve Romanya

komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve daha geniş bir Avrupa yaratma amacıyla Avrupa Komşuluk Politikası'nı oluşturmuştur (Özgün, 2013).

AKP'nin geliştirilmesinde temel amaç, AB'nin kısa vadede üyelik perspektifinde bulunmayan ve genişleme sonrası sınırdaş haline geldiği komşu ülkelerin istikrar ve güvenliğini sağlamak ve ekonomik kalkınmalarını desteklemek suretiyle Birlik çevresindeki ülkelerin demokratik, istikrarlı ve ekonomik anlamda refaha sahip ülkeler haline gelmelerini sağlamaktır. Böylece sadece Birliğe üye ülkelerin değil, genişleme yoluyla komşu haline gelen Bölge ülkelerinin de AB'ye entegrasyonu sağlanmış olacaktır. AB; AKP kapsamındaki ülkeleri yapacakları reformlar karşılığında mali yardımlarla desteklemekte, böylece üye ülkeleri reformlar konusunda teşvik etmektedir (Efe, 2012:5).

AB, AKP kapsamındaki ülkelere yönelik genişleme politikasından farklı bir politika izlemektedir. AB, "aday ülkeler"den AB'nin pazarına katılma gibi birtakım ekonomik menfaatler ve en önemlisi kendilerine ilerisi için sunulan tam üyelik karşılığında kendi ülkelerinde AB'ye uyum sağlayacak reformlar gerçekleştirmelerini beklemektedir. AKP'nin ise geleneksel genişlemeci AB politikalarından farkı, üyelik perspektifinde olmayan komşu ülkelerin Birliğe tam üyelikleri söz konusu olmadan AB'ye uyum sağlamaları adına gerekli reformların gerçekleştirilmesinin beklenmesidir. AB, AKP kapsamında söz konusu ülkelere Birliğe üye ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarına benzemeleri amacıyla kendi sistemlerinde gerçekleştirecekleri reformlar karşılığında mali yardımlar ve Ortak Pazara giriş imkânı sunmaktadır. AKP bu anlamda genişleme politikasından ziyade daha çok Birliğin güvenliği için bir araç olarak kullanılan bir dış politika sistemidir (Ballı & Pehlivan, 2013:519).

AKP'nin temel amaçları, AB'nin son genişlemesi ile komşu haline geldiği ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve sınır çizgilerinin oluşmasını engellemektir. Söz konusu politika ile, AB genişlemeyi değil her iki tarafın da ortak çıkarlarının gözetilmesiyle güçlendirilmiş komşuluk ilişkileri oluşturmayı hedeflemektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2014a).

AKP kapsamına alınan ülkelerden, AB'nin tercihleri doğrultusunda hareket etmeleri istenerek üyelik perspektifi sunulmadan Avrupa değerlerinin benimsenmesi ve Avrupa Birliği'ne uyum sağlanması yoluyla Avrupalılaşmaları beklenmektedir (Browning & Christou, 2010:112).

AKP, aynı zamanda Birlik içerisinde yaşanan yasadışı göç, terörizm, çevre ve enerji açığı gibi önemli birden fazla soruna çözüm üretebilmek gücüne sahip olması açısından AB için önemli bir dış politika aracıdır. AKP kapsamındaki ülkeler, jeostratejik konumları açısından AB'nin karşı karşıya kaldığı söz konusu sorunların çözümünde önemli rollere sahiptirler (Samur, 2009:19).

3. Avrupa Birliği ve Karadeniz

Karadeniz, tarih boyunca kendisine kıyısı olan ülkeler olduğu kadar kıyısı olmayan ülkeler açısından da jeostratejik olarak büyük öneme sahip olmuştur. Konum itibarıyla sahip olduğu önem ve kendine has farklılıkları nedeniyle çatışma halinde olan Balkanlar ve Kafkaslar bölgeleriyle iç içe olması, Karadeniz'e hem bölgesel hem de küresel aktörlerin güvenliğini etkileyebilme gücü vermektedir. AB'nin genişleme sonrası komşusu haline geldiği Karadeniz'in bu doğrultuda güvenliğinin sağlanması, AB'nin güvenliğinin de sağlanmış olması anlamına gelecektir. Aynı zamanda, AB'nin güvenliği için sorun teşkil eden yasadışı faaliyetlerin Karadeniz Bölgesi'nde artmış olması, AB'nin Bölgenin istikrarını ve güvenliğini sağlama yolunda adımlar atmasını gerektirmiştir (Tüysüz, 2014:75; Kempe & Klotzle, 2006:6).

Tarihsel sürece bakıldığında, Karadeniz'in bölgesel ve küresel aktörlerin rekabetini sürdürdüğü bir alan olduğu görülmektedir. Karadeniz'in sahip olduğu bahsedilen özellikler, Bölgeyi söz konusu aktörler arasında bir mücadele alanı haline getirmiştir. Bölgenin konumu itibarıyla güvenlik tehditleri taşıyor olması ve enerji kaynaklarının arzı için transit geçiş bölgesi olması, AB ve ABD gibi küresel aktörlerin Karadeniz'de var olan güç boşluğunu değerlendirerek Bölgeyi etkileri altına almak istemelerine neden olmuştur. Aynı zamanda Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye tam üyelikleri ve Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan devrimler ile bölgede yer alan ülkeler ile işbirliğini artırmak suretiyle Rusya'nın bölgedeki kontrolünü zayıflatmak istemektedirler (Tüysüz, 2014:76-77).

AB'nin enerji ihtiyacını kesintisiz, güvenli ve uygun fiyatla karşılamak istemesi, Karadeniz'i enerji arz güvenliği anlamında AB tarafından önemli kılmaktadır. AB'nin doğalgaz ihtiyacının önemli bir kısmını Rusya'dan karşıla-

ması, enerjinin ulaşım yolları anlamında Karadeniz'in önemini artırmaktadır. Aynı zamanda, AB tarafından ithal edilen enerjinin Ukrayna üzerinden taşınması ve Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan/yaşanabilecek sorunların enerji arz güvenliğini etkileyebilecek olması AB'nin Bölgeyi kontrol altına almak istemesi sonucunu doğurmuştur (Tüysüz, 2014:80-81).

Bölgede istikrar ve güvenlik konusunda yaşanacak sorunlar, Karadeniz'e komşu haline gelen AB'yi doğrudan etkileyeceğinden AB, Bölge ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bölgede yer alan devletlerin çoğunluğu da ya AB'ye üye olmak ya da AB ile yakın ilişkiler kurmak istemektedir (Efe, 2012:3). Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ülkelerden Bulgaristan ve Romanya'nın 2007'de AB'ye katılımı ile de AB, Karadeniz'e komşu haline gelmiştir (Demirağ, 2014:76).

Bölgedeki genişleme politikasını sınırlı tutan AB, Ukrayna ve Gürcistan'a yakın gelecekte üyelik vermeyi düşünmemektedir. Aynı şekilde Rusya'nın da AB'ye üye olması söz konusu olmayıp, yalnızca Türkiye'nin, aday ülkeliği mevcuttur. Görüldüğü gibi AB, Bölge üzerinde genişleme yoluyla değil, AKP kapsamına Karadeniz'i de alarak komşuluk politikası ile etki sağlamayı öngörmektedir. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerden yalnızca Ukrayna ve Gürcistan, AKP kapsamına alınmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2014a).

AKP kapsamında olmayan Rusya ile ilişkilerin Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması kapsamında geliştirilmesine karar verilmiştir. Söz konusu ilişkiler, AKP kapsamında olan diğer ülkelerle olduğu gibi Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı ile desteklenmektedir (Ohtamış, 2008:66, TUSİAD, 2007:227).

AB, Bölgeye yönelik olarak AKP devamında Karadeniz Sinerjisi³ ve Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nı⁴ geliştirmiştir. Söz konusu politikalar ile Bölgede yer alan ülkelere siyasi ve ekonomik anlamda destek sağlanması ve Bölgede işbirliği oluşturulması öngörülmüştür (Ayдын Yılmaz, 2013:7).

4. Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde AB'nin Karadeniz'e Kıyılı Ülkelere Yönelik Mali Politikaları

4.1. Eylem Planları ve AKP Kapsamındaki Ülkelere Yönelik Mali Hedefler

AKP ile, söz konusu politika kapsamına alınan ülkeler ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve söz konusu ülkelerin iç pazara dâhil edilmesi, yatırımların artırılması ve korunması, ülkelere teknik ve mali yardımlar sağlanması yoluyla kaynak yaratılması hedeflenmektedir (European Commission, 2003).

AKP kapsamındaki her komşu ülke ile kendi özgün yapıları göz önüne alınarak ikili Eylem Planları oluşturulmaktadır. Eylem Planları'nın temel unsurları; ortak değerlerin güçlendirilmesi, taraflar arasında etkin bir siyasi diyalog sağlanması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, ticaretin serbestleştirilmesi ve komşu ülkelerin AB iç pazarına dâhil edilmesi, enerji ortaklığının geliştirilmesi ve AB ve komşu ülkeler arasında etkili ulaşım sistemleri kurulmasıdır (Ekonomi Bakanlığı, 2014a).

Bu bağlamda, AKP kapsamındaki ülkelerin yapısal farklılıkları göz önüne alınarak, ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda projeler oluşturulmaktadır. Ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliği gerçekleştirilerek özgürlük ve demokrasinin yayılması, komşu ülkelerin refah düzeylerinin artırılması, ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi ve istikrar ve güvenliğin sağlanması hedeflenmektedir. AB, AKP ile geleneksel dış politikalarından farklı olarak, ülkelerin kalkınmasına fayda sağlayacak ve ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak reform süreçlerine daha fazla destek sağlamayı öngörmüştür. Mali ve teknik yardımlarla desteklenen ülkelerin bu doğrultuda Avrupa pazarında daha çok yer almaları sağlanacaktır (Ekonomi Bakanlığı, 2014a).

3 Avrupa Komşuluk Politikası'nın tamamlayıcısı olan ve Bölgede yer alan ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin geliştirilmesini desteklemeyi amaçlayan "Karadeniz Sinerjisi"; Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova, Ukrayna ve Rusya'yı kapsamaktadır. Ermenistan, Azerbaycan, Moldova ve Yunanistan'ın Karadeniz'e kıyısı olmasa da, Bölgeye olan yakınlıkları sebebiyle Sinerji kapsamına alınmıştır (European Commission, 2008).

4 "ENPI Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İşbirliği Programı", Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki mali işbirliği sürecinde Avrupa Birliği Bakanlığının Ulusal Otorite görevini yürüttüğü sınır ötesi işbirliği programlarından biridir. Bu çok taraflı işbirliği programında Türkiye'nin yanı sıra Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan olmak üzere 7 katılımcı ülke daha yer almaktadır. Söz konusu Programa Avrupa Birliği bütçesinden sağlanan yardım Türkiye için IPA (Katılım Öncesi Yardım Aracı) fonlarıyla temin edilirken, diğer 7 ülke için ENPI (Avrupa Komşuluk Politikası Aracı) tahsisatı aracılığıyla aktarılmaktadır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012).

Eylem Planlarında hedefler ve öncelikler belirtilmektedir. Eylem Planları dâhilinde, ülkelerle iki taraflı veya çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları da imzalanmaktadır (Sönmez, 2010:119).

Eylem Planları ve mevcut Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları veya Ortaklık Anlaşmaları doğrultusunda yaşanan ilerlemeler değerlendirilerek gerekli görülmesi halinde Eylem Planlarında değişikliğe gidilebilecektir. Ayrıca AB ve komşu ülkeler arasındaki ikili ilişkilerin seyrine göre Avrupa Komşuluk Anlaşmaları şeklinde yeni bir oluşum da ortaya çıkabilecektir (TÜSİAD, 2007:226).

Eylem Planları, ülkelerin kendi bünyelerinde gerçekleştirmesi beklenen reformları düzenlemektedir, ancak ülkelere reformları gerçekleştirmeleri konusunda yasal zorunluluk sunmamaktadır (Özgün, 2013).

Reformların gerçekleştirilmesinde yasal zorunluluk ortaya konmasa da komşu ülkelerin farklılıkları dikkate alınarak esnek olarak hazırlanmış Eylem Planları, ülkelerin söz konusu politika araçlarına olumlu yaklaşması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. AKP ile sadece AB ile değil, ülkelerin kendi aralarında oluşturacakları bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi istendiğinden Eylem Planları ile bu yöndeki çabalara da destek verilmesi öngörülmektedir (Samur, 2009:23).

AKP kapsamındaki ülkeleri yapacakları reformlar karşılığında mali yardımlarla destekleyen AB, daha önceki dönemlerde kullandığı yardım araçlarını (MEDA, TACIS gibi) AKP'nin finansmanına yönelik olarak 1 Ocak 2007'de tek bir çatı altında birleştirilerek "Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı"nı (AKOA) oluşturmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2014a). 2007-2013 dönemini kapsayan yaklaşık 12 milyar Avro bütçeli AKOA'nın; önceki dönemlerde kullanılan TACIS ve MEDA finansman araçlarının 2000-2006 dönemi toplam bütçeleri ile kıyaslandığında, yaklaşık %32 oranında daha fazla finansman sağladığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Bütçelerine Göre Finansman Araçları

Finansman Araçları	Toplam Bütçe (milyar €)
TACIS (2000-2006)	3.138
MEDA (2000-2006)	5.350
AKOA (2007-2013)	11.181

Kaynak: European Union, 2014a; European Union, 2014b; European Parliament, 2014

Tablo 2'de ise AKOA aracılığıyla AB tarafından aktarılan kaynak yıllar itibariyle verilmektedir (Tablo 2). AKP'nin finansmanı için AKOA aracılığıyla, komşu ülkelere 2007-2013 döneminde ortalama yıllık 1.6 milyar € kaynak aktarılmıştır.

Tablo 2: Yıllara Göre AKOA Aracılığıyla Aktarılan Kaynak Miktarı (milyar €)

2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
1.379,6	1.417,6	1.481,6	1.544,0	1.638,0	1.798,5	1.921,7	11,181.00

Kaynak: European Commission, 2014a

AKOA ile AKP'nin finansmanının sağlanmasının yanı sıra, söz konusu ülkelerin kademeli olarak AB iç pazarına katılımını sağlayacak önlemlerin desteklenmesi de amaçlanmaktadır (TÜSİAD, 2007:234).

Avrupa Parlamentosu tarafından 12 Aralık 2013'te alınan kararla AKOA'nın yerini "Avrupa Komşuluk Aracı" (AKA) almıştır. 2014 yılından itibaren AKP'nin finansmanını sağlayacak yeni AKA'nın 2014-2020 dönemi bütçesi 15.4 milyar € olarak belirlenmiştir. AKA aracılığıyla, AKOA'ya oranla yaklaşık %38 daha fazla finansman sağlanması öngörülmüştür (EEAS, 2014a).

AB'nin AKP ile gerçekleştirmek istediği amaçlar arasında ticaretin serbestleşmesi ve bölgesel entegrasyonun sağlanması da yer almaktadır. Bu kapsamda, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) prensipleriyle uyumlu olarak daha

büyük piyasa açılımlarını öngörmektedir. 'Barselona Süreci'⁵ çerçevesinde sanayi mallarını kapsayan bir serbest ticaret bölgesi kurulmuştur. Özellikle doğu komşuları için Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının ticaretle bağlantılı ilkelerinin tam olarak uygulanması ve DTÖ'ye üyelik AKP kapsamındaki öncelikler arasında yer almaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2014b).

AKP kapsamında komşu ülkelerin kullanımı için Eşleştirme (Twinning) ve Teknik İşbirliği ve Bilgi Değişimi (TAIEX) gibi programlar hazırlanmıştır (Ekonomi Bakanlığı (a)). Twinning programı, ülkelerin AB mevzuatına uyum sağlama sürecinde gerekli kurumsal yapılanmanın gerçekleştirilebilmesi amacıyla projeler oluşturulması üzerine kurulmuştur. Ülkelerin ulusal mevzuatlarının AB mevzuatına uyumlu hale getirilmesi aşamasında kısa süreli teknik destek sağlamak amacıyla geliştirilen TAIEX programı ise, Twinning programına göre daha esnek yapıda olup ihtiyaçlara kısa vadede çözüm sunabilmektedir. Twinning ve TAIEX programlarından AKP kapsamındaki ülkelerin yanı sıra AB'ye aday ülkeler ve potansiyel aday ülkeler de yararlanabilmektedir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012a; 2012b).

Komşu ülkelerle enerji ortaklığının geliştirilmesi, özellikle enerji arz güvenliğinin sağlanması AKP'nin en önemli amaçlarından biridir. Özellikle enerji arz güvenliği konusunda komşu ülkelerle ortaklık hayati bir önem taşımaktadır. Avrupa Birliği, dünyanın en büyük enerji ithalatçısı ve ikinci büyük enerji tüketicisi konumunda bulunmaktadır. AB'nin enerji ithalatına bağımlılığının 2030 yılına kadar %50 oranından % 70 oranına çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, Eylem Planları enerji konusunda işbirliği oluşturmayı amaçlamaktadır. Enerji verimliliği ve enerji tasarrufu, yenilenebilir enerjinin kullanılması ve enerji teknolojilerinde işbirliğinin sağlanması Eylem Planları'nın amaçları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, komşu ülkelerin 'Akıllı Enerji Programı'⁶ gibi uygulamalara ve AB'nin diğer düzenleyici uygulamalarına katılımı teşvik edilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2014a).

4.2. Ukrayna ve Gürcistan ile Ortaklık Anlaşmaları

AKP öncesinde AB, Ukrayna ile 1998'de, Gürcistan ile 1999'da Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları imzalamıştır. AKP sonrasında ise 2005 yılında Ukrayna, 2006 yılında Gürcistan'la Eylem Planları oluşturulmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2014a).

Ukrayna ile oluşturulan Eylem Planı, 3 yıllık bir süreyi kapsamakta olup, 2008 yılında yeni bir Ortaklık Anlaşması imzalanması gerekmektedir. Ancak, Ukrayna'nın bu süreç içerisinde yaşadığı siyasi olaylar nedeniyle AB ile ilişkileri askıya alınmıştır. (Akdemir, 2014:68). Ukrayna'nın, AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamasının yanı sıra Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması yapması da öngörülmekte ve söz konusu Ortaklık Anlaşması'nın, AB ile Ukrayna arasında belirlenen Eylem Planı'nın yerini alması beklenmektedir. Ancak Kasım 2013'te gerçekleştirilen Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde ise AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamama kararı alınmıştır (Özdağ, 2013:5).

Ortaklık Anlaşması'nın kısa vadede Ukrayna'ya ekonomik olarak fayda sağlamayacağı, tam tersine Birliğe karşı kendi ülkelerine sorumluluklar yükleyeceği düşüncesiyle önceleri Anlaşma'ya sıcak bakılmamıştır. Aynı zamanda, Anlaşma sonrası ödemeler dengesinde kriz yaşanması ve üretimin azalması ihtimali de Ortaklık Anlaşması'nın Ukrayna'ya ekonomik anlamda sıkıntı yaratabileceğini göstermekteydi. getireceği ekonomik sıkıntılardan kaçındı. Ayrıca AB ile Ortaklık Anlaşması imzalaması Ukrayna'nın Gümrük Birliği'ne üye ülkeler (Rusya, Belarus, Kazakistan) ile ticari ilişkilerini etkileyecek, Ukrayna'nın bu gelişmeler sonrası Gümrük Birliği'ne katılması mümkün olmayacaktı. Gümrük Birliği'ne katılması ile ticaret oranında yaşanacak artış, AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamaması karşılığında Rusya'nın Ukrayna'ya ihraç ettiği gazın fiyatında yapılması söz konusu indirim ihtimali ve Rusya'nın AB ile Ortaklık Anlaşması imzalaması hâlinde Ukrayna'ya getireceği yeni gümrük uygulamaları ile ortaya çıkacak ekonomik yükler de beraberinde düşünüldüğünde Ukrayna, Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçmiştir (Özdağ, 2013:9,12).

5 "Barselona Süreci" olarak adlandırılan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, Kasım 1995'de Barselona'da düzenlenen Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferansında kabul edilen "Barselona Deklarasyonu"yla başlamıştır. Türkiye, Avrupa Birliği, Fas, Tunus, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye'den oluşan Avrupa-Akdeniz Bölgesi'nde barış, istikrar ve refah alanı yaratılmasını hedefleyen söz konusu ortaklık kapsamında bölgede 2010 yılına kadar bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulması hedeflenmiştir (<http://www.ekonomi.gov.tr>).

6 2007-2013 yılları arasında öngörülen yaklaşık 730 milyon Avro bütçeye sahip "Akıllı Enerji Avrupa Programı"; enerji tasarrufu, yenilenebilir enerjinin kullanılması ve enerji verimliliği konularında ortaya çıkacak projeler ve girişimleri desteklemek üzere oluşturulmuştur (European Commission (b)).

AB ile Ukrayna arasında imzalanması beklenen Ortaklık Anlaşması, Ukrayna'nın eski devlet başkanı Viktor Yanukoviç ve hükümeti tarafından söz konusu sebepler nedeniyle reddedilse de (Akdemir, 2014:71) Haziran 2014'te anlaşmaya varılmıştır (ABTD, 2014).

AKP çerçevesinde AB'nin Gürcistan'la olan ilişkisine bakılacak olursa, 2006 yılında oluşturulan ve Ukrayna'yla aynı süre olarak belirlenen üç yıllık Eylem Planı'nın gereklerini yerine getiren reform sürecini tamamlayan Gürcistan, Ortaklık Anlaşması yapmayı planlarken; AB, Gürcistan'ın Eylem Planı'nın gereklerini yerine getirmesinin en az beş yıllık bir süreç gerektirdiğini düşünmekteydi. Bu bağlamda, AB nezdinde Gürcistan'ın istenilen reformları gerçekleştirme konusunda Ukrayna'dan geri kaldığı söylenebilir (Kocamaz, 2007:82).

Aynı şekilde Gürcistan, AB ile Ukrayna'nın Eylem Planı'nda yer aldığı gibi bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamak istemekteydi. Ancak AB, Gürcistan ürünlerinin düşük kalitede olması sebebiyle ihracat sürecinde ve Gürcistan ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalaması halinde iç pazarda problem yaşayacağını düşünmekteydi (Kocamaz, 2007:82).

İlerleyen dönemde ise AB, Gürcistan ile ticari ilişkilerine daha çok önem vermiş; AB pazarının Gürcistan'a açılmasını hedefleyen Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşturulmasını hedeflemiştir. Projenin gerçekleşebilmesi için ise Gürcistan'ın ülke ekonomik sisteminde kurumsal ve yasal düzenlemeler yapması öngörülmüştür (Çelikpala, 2012:25).

Gürcistan, Ukrayna'ya nazaran daha ağır ilerleyen sürece rağmen, Haziran 2014'te Ukrayna ile aynı anda AB ile Ortaklık Anlaşması ve beraberinde Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır (ABTD, 2014).

4.3. Ukrayna ve Gürcistan'ın Ortaklık Anlaşması Yoluyla Edinecekleri Mali Kazanımlar

AB ile Ortaklık Anlaşması imzalayan ülkelerin ekonomik getirisi yaklaşık 500 milyonluk bir pazara ve 12,9 trilyon Avro'luk ekonomiye dâhil olmaktır. AB, Ortaklık Anlaşmaları ile uzun vadede anlaşma imzaladığı ülkelerde yabancı yatırımların ve refahın artmasını öngörmektedir. (Özdal, 2013:5,15). AB, söz konusu ülkelerin istikrarlı hale gelmesi amacıyla Bölgeyi yatırım için çekici hale getirmeye çalışmaktadır. (Çakır, 2010:9). AB pazarında fırsatlar sunulması, Ukrayna'nın 2008'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğinin gerçekleşmesinde de etkili olmuştur (Akdemir, 2014:69).

Ortaklık Anlaşması ile aynı zamanda AB'nin, Ukrayna'ya gümrük uygulamaktan vazgeçeceği öngörülmüştür. Bu doğrultuda, Ukrayna'nın 500 milyon Avro'luk bir yükten kurtulacağı da belirtilmektedir (Akdemir, 2014:72).

AKP kapsamındaki ülkeler, AB'ye uyum sağlamak adına gerçekleştirmeleri istenen reformlar karşılığında mali yardımlarla desteklenmektedir. Ukrayna ve Gürcistan'a AKP kapsamında yapılan mali yardımlar dönemler itibarıyla Tablo 3'te görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3: Dönemler İtibarıyla AKOA Aracılığıyla Aktarılan Kaynak Miktarı (milyon €)

Ülke	2007-2010	2011-2013
Ukrayna	494	389
Gürcistan	120.4	208

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2014c; EEAS, 2014b

AB, yardım programlarını mevcut koşullar doğrultusunda yapılandırarak doğu komşularına 2011-13 döneminde "Doğu Ortaklığı ve İşbirliği Mali Aracı" vasıtasıyla 1 Milyar Avro'luk ek mali yardım sağlamıştır (İKV, 2012).

AKP'nin öncelikli amaçlarından biri istikrarın sağlanması ve Bölgelerdeki çatışmaların çözümü yoluyla güvenliğin sağlanması olmasına rağmen ülkelerle yapılan planlarda ekonomi ve ticaret öne çıkmaktadır (Kocamaz, 2007:71).

AKP kapsamındaki ülkelerin çoğunluğunda kişi başına düşen gelirin yükselmesi, yatırımların ve dış ticaretin artması ile AB ile ekonomik ilişkilerin sağlanması yoluyla ekonomik refahın arttığı söylenebilir (Ballı & Pehlivan, 2013:523).

AKP ile ülkelerde ekonomik olarak ciddi anlamda gelişmeler ortaya çıksa da, AKP'nin ülkelere üyelik perspektifi taahhüt etmemesi AB'nin AKP kapsamında yapılmasını beklediği reformların gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir. Özellikle, AB'ye üyelik beklentisi içerisinde olan Gürcistan ve Ukrayna'da üyelik perspektifinin sunulmaması sebebiyle hayal kırıklığı ortaya çıkmıştır (Ballı & Pehlivan, 2013:520).

AB, 2009 yılında doğu komşularına yönelik AKP'nin tamamlayıcısı niteliğinde Ukrayna ve Gürcistan'ı da kapsayan Doğu Ortaklığı Politikası'nı geliştirmiştir. AB'nin doğu komşularıyla ilişkilerinin güçlendirilmesi amacıyla geliştirilen Politika kapsamına 6 ülke alınmıştır. Bu ülkeler; Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'dır. Doğu Ortaklığı Politikası, söz konusu ülkeler ile iletişimi derinleştirmeyi, bu ülkelerde istikrar ve refahı desteklemeyi ve taraflar arasında çok taraflı işbirliği ile ortak tutumu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Böylece AKP'nin doğu ayağının geliştirilip, Doğu Avrupa ve Güney Kafkaslara genişletilmesiyle, Akdeniz için Birlik ve Transatlantik İşbirliği Politikalarıyla dengelenmesi planlanmaktadır. AKOA'nın Doğu Ortaklığı Stratejisini de kapsamı amacıyla, 2013 yılına kadar kademeli olarak 785 milyon Avroya çıkartılmıştır. Bu çerçevede 2010-2013 arası için 350 milyon Avroluk yeni bir paketin AKOA bütçesine eklenmesi ve AKOA bütçesinin yeniden yapılandırılmasıyla Ortaklığa 250 milyon Avroluk bir kaynak aktarılmış, böylece AB tarafından Doğu Ortaklığı için 600 milyon Avroluk bir kaynak oluşturulmuştur. (Ekonomi Bakanlığı, 2014c).

5. Sonuç

AB'nin gerçekleştirdiği son genişleme ile jeopolitik önemi olan ülkelerle komşu haline gelmesi, yeni fırsatlar ortaya çıkarmakla birlikte birtakım güçlükleri de beraberinde getirmiştir. Komşu haline geldiği bölgelerde yer alan ülkelere ortaya çıkabilecek güvenlik tehditlerinin AB'nin güvenliğini doğrudan etkilemesi, AB'nin komşu ülkelerle işbirliğine giderek güvenlik önlemleri almasını gerektirmiştir. Sınır çizgilerinin oluşmasını istemeyen ve AB için önemli bir sorun olan yasadışı göç, terörizm gibi konularda güvenlik önlemleri almak isteyen Birlik, komşu haline geldiği ülkelere yönelik bir politika oluşturmak durumunda kalmıştır. Söz konusu ülkelerin az gelişmişlikleri nedeniyle yakın gelecekte üyelik perspektifi vermeyi düşünmeyen AB, komşuluk ilişkilerini geliştirmek adına genişleme politikasından farklı olarak yeni ve farklı bir politika olan "Avrupa Komşuluk Politikası"nı oluşturmuştur.

Son genişleme kapsamında 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'yı bünyesine katan AB, Karadeniz'e kıyıdaş hale gelmiştir. Daha önceleri Karadeniz'e yönelik bölgesel bir politika geliştirmemiş olan AB, komşuluk ilişkilerini geliştirmek adına oluşturduğu AKP kapsamına Karadeniz'e kıyılı olan ülkelere Ukrayna ve Gürcistan'ı da katarak komşu haline geldiği Karadeniz üzerinde etki sağlamayı amaçlamaktadır.

AKP ile, komşu ülkelerin istikrarlı ve güvenli hale gelmeleri ve ekonomik anlamda kalkınmaları amaçlanmıştır. AB, bu doğrultuda ülkelere beklenen reformların gerçekleştirilebilmesi için ekonomik anlamda destek sağlamaktadır. Mali ve teknik yardımların yanı sıra ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak Avrupa pazarına dâhil olmaları imkânı da vermektedir.

AKP kapsamında olan ülkelerle, siyasi ve ekonomik reformlar gerçekleştirmeleri yoluyla Avrupa standardına yakınlaşmalarını sağlayacakları Eylem Planları oluşturulmaktadır. AKP ile üye olan ülkelerin yanı sıra üye olmayan ülkelerin de AB ile bütünleşmesi öngörülmektedir. Üyelik perspektifi sunulmadan ülkelere "Avrupalılaşmaları" beklenmektedir. Eylem Planları ve bu doğrultuda imzalanan Ortaklık Anlaşmaları ile ülkelere ciddi reformların gerçekleştirilmesinin üyelik perspektifi sunulmadan yalnızca ekonomik destek sunularak beklenmesi AKP'nin başarılı bir politika olmasının önündeki engellerden biridir. Özellikle tam üyelik beklentisi içerisinde olan ülkelerin kendilerine böyle bir şans verilmemesi sebebiyle beklenen reformları gerçekleştirmede yetersiz motivasyona sahip oldukları görülmektedir. Ukrayna ve Gürcistan'ın AB'ye tam üyelik beklentisi içerisinde olmaları ve AKP ile üyelik perspektifinin kendilerine sunulmuyor olması, Eylem Planları çerçevesinde belirlenen reformların gerçekleştirilmesini güçleştirmiştir. Özellikle Rusya ve AB arasında kalan ve AB ile işbirliğine gitmesi halinde elde edeceği ekonomik fırsatların yanı sıra birçok zorlukla da karşılaşabilecek olan Ukrayna'yla üyelik perspektifi sunmadan anlaşma sağlamaya çalışmak AB açısından kolay olmamıştır.

AKP, üyelik perspektifi sunmaması sebebiyle eleştirilebilecek olmakla birlikte, ülkelerin AB ile geliştirdiği ilişkiler sayesinde ekonomik refahlarının arttığı gerçeğini de göz önünde bulundurmamak gerekir. AKP sonrasında komşu

ülkelerde gelir, yatırım ve dış ticaretin arttığı, bu yolla ekonomik anlamda önemli gelişme sağlandığı görülmektedir.

AKP'nin finansmanı için oluşturulan AKOA ile, mali ve teknik yardım adı altında AKP kapsamında olan ülkelere ciddi bir kaynak aktarılmaktadır. Aynı zamanda, ekonomik getirisi oldukça yüksek Avrupa pazarına dâhil olmak da ülkelerin AKP yoluyla elde edeceği ekonomik fırsatlardan biridir. AKP kapsamında sağlanan yardımlardan yararlanan Ukrayna ve Gürcistan, Ortaklık Anlaşması ile birlikte Serbest Ticaret Anlaşması da imzalayarak AB pazarına dâhil olmuştur. Bu yolla, Ukrayna'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne de üyeliğinin de yolu açılmıştır.

Bu boyutlarıyla değerlendirildiğinde AKP'nin güvenlik önlemi amacıyla oluşturulan bir politika olmasına rağmen daha çok ekonomik konulara ağırlık verdiği gözden kaçmamaktadır. Aynı zamanda, AB için önemli bir konu olan enerji arz güvenliğinin sağlanmasının da AKP'nin öncelikli konuları arasında yer aldığı söylenebilir.

AKP ile, taraf ülkelerle ikili ilişkilerin gelişmesini isteyen AB, aynı zamanda Bölgede yer alan ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin gelişmesini de istemektedir. Bu doğrultuda, AB ile işbirliğinin yanı sıra Bölgesel işbirliğinin oluşturulmasının amaçlandığı da söylenebilir.

Bölgesel bir politika sayılamayacak AKP'nin tamamlayıcısı olarak ileriki yıllarda AB, Karadeniz Bölgesi'ne yönelik olarak Karadeniz Sinerjisi, Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve Doğu Ortaklığı Programı'nı geliştirmiştir. Bölgeye yönelik olarak farklı politikalar üretmeye çalışan AB, jeopolitik konumu itibarıyla kendisi için önemli bir role sahip olan Karadeniz Bölgesi'nde etkili hale gelmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, E. (2014). Avrupa Birliği'nin Ukrayna politikası: Eski komşu mu? yeni aday mı?, *Journal of Black Sea Studies*, 41, 61-75.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2012a). *TAIEX mekanizması ve Türkiye*. MD Matbaacılık, Ankara. Erişim Tarihi: 12.08.2014, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/taieux_mekanizmasi_2012.pdf
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2012b). *Twinning mekanizması ve Türkiye*. MD Matbaacılık, Ankara. Erişim Tarihi: 12.08.2014, http://www.abgs.gov.tr/files/pub/twinnig_mekanizmasi_2012.pdf
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2012). Erişim Tarihi: 23.07.2014, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=44973&l=1>
- ABTD. (2014). Erişim Tarihi: 24.07.2014, <http://www.avrupa.info.tr/tr/bilgi-kaynaklari/eeas-haberleri/eeas-single-view/article/ab-ukrayna-guercistan-ve-moldova-ile-baglarini-kuvvetlendiriyor.html>
- Aydın Yılmaz, E. S. (2013). AB'nin güvenlik politikası ve Karadeniz Bölgesi ile ilişkileri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 39, 1-14.
- Ballı, E., Güreşçi Pehlivan, G. (2013, Eylül). *Avrupa komşuluk politikası'nın ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri*. International Conference on Eurasian Economies, St.Petersburg.
- Browning, C.S., Christou, G. (2010). The constitutive power of outsiders: The European neighbourhood Policy and the eastern dimension. *Political Geography*, 29, 109-118.
- Çakır, N. (2010). *Komşuluk politikası çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Gürcistan politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelikpala, M. (2012). Başarısız devlet–demokratik model ülke sarmalında Gürcistan'ın 20 yılı. *USAK Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 1-35.
- Demirağ, Y. (2014). The European Union's Black Sea policy: In light of recent developments. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 41, 76-86.
- Efe, H. (2012). Avrupa Birliği'nin Karadeniz Bölgesi politikası. *Karadeniz-Blacksea-Chornoye More*, 16, 0-0.
- Ekonomi Bakanlığı. (2014a). Erişim Tarihi: 18.07.2014, <http://www.ekonomi.gov.tr/avrupabirligi/index.cfm?sayfa=DB164801-D8D3-8566-452049DA66F84F00>
- Ekonomi Bakanlığı. (2014b). Erişim Tarihi: 18.07.2014, <http://www.ekonomi.gov.tr/avrupabirligi/index.cfm?sayfa=DD3F7E7F-D8D3-8566-4520F15686395FC9>
- Ekonomi Bakanlığı. (2014c). Erişim Tarihi: 18.07.2014, <http://www.ekonomi.gov.tr/avrupabirligi/index.cfm?sayfa=DD3F7E7F-D8D3-8566-452022B140FE9673>
- European Commission. (2003). *Wider Europe – Neighbourhood: A new framework for relations with our Eastern and Southern neighbours*. COM (2003) 104 Final. Erişim tarihi: 22.07.2014, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf

- European Commission. (2008). *Black Sea Synergy*. COM (2008) 391 Final. Erişim tarihi: 22.07.2014, http://eeas.europa.eu/blacksea/doc/com08_391_en.pdf
- European Commission. (2014a). *EU-Neighbourhood: From TACIS and MEDA to ENPI*. EuopeAid Cooperation Office.
- European Commission. (2014b). Erişim tarihi: 26.07.2014, http://ec.europa.eu/cip/iee/index_en.htm
- EEAS. (2014a). Erişim tarihi: 13.08.2014, http://www.eeas.europa.eu/enp/how-is-it-financed/index_en.htm
- EEAS. (2014b). *The Eastern Partnership: The European Union and Eastern Europe*.
- European Parliament. (2014). Erişim tarihi: 13.08.2014, http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.5.4.html
- European Union. (2014a). Erişim tarihi: 13.08.2014, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17003_en.htm
- European Union. (2014b). Erişim tarihi: 13.08.2014, http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15006_en.htm
- İKV. (2012). *E-bülten*. Erişim Tarihi: 24.07.2014, http://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp?ust_id=522&id=1774
- Kempe, I., Klotzle, K. (2006). The Balkans and the Black Sea region: problems, potentials, and policy options. *Bertelsmann Group for Policy Research C.A.P. Policy Analysis*, 2, 4-19.
- Kocamaz, S. (2007). Avrupa Birliği'nin komşuluk politikası çerçevesinde Transkafkasya ülkeleri ile ilişkileri. *USAK Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 65-102.
- Ohtamış, E. (2008). *Avrupa Birliği sınır ötesi işbirliği programları yönetim yapıları ve Türkiye uygulamaları*. DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara.
- Özdal, H. (2013). *AB ve Rusya arasında Ukrayna: Hayaller ve gerçekler*. USAK Analiz No: 26, Ankara.
- Özgün, E. (2013). Avrupa komşuluk politikası. *Akademik perspektif dergisi (online)*. Erişim tarihi: 18.07.2014, <http://akademikperspektif.com/2013/08/24/avrupa-komsuluk-politikasi/>
- Samur, H. (2009). Avrupa komşuluk politikası ve amaçları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 18-35.
- Sönmez, S. (2010). Avrupa Birliği'nin komşu bölgelere yönelik siyasal açılımı: Avrupa komşuluk politikası. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 113-122.
- TÜSİAD. (2007). *Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeler politikası-stratejik yaklaşımlar*. TÜSİAD Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434, İstanbul.
- Tüysüz, E. (2014). Karadeniz güvenliği ve bunun AB güvenliğine etkileri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(6), 73-91

Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Dış Ticaret Stratejisi Çerçevesinde Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaret Performansı

Turkey's Foreign Trade Performance with Black Sea and Balkan Countries in the Context of Foreign Trade Strategy With Neighbouring and Surrounding Countries

Doç. Dr. Osman Nuri ARAS*

Fatih Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, İstanbul, Türkiye, onaras@fatih.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Fatih Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, İstanbul, Türkiye, mozturk@fatih.edu.tr

Arş. Gör. Eren ERDOĞAN

Fatih Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, İstanbul, Türkiye, erenerdogan@fatih.edu.tr

Özet

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci dış ticaret stratejisi yerine ihracata yönelik dış ticaret stratejisi uygulamaya başlamıştır. İhracata yönelik dış ticaret stratejisinin uygulanmaya başladığı 1980'li yıllar, özellikle komşu ve çevre ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerin hızla arttığı bir dönem olmuştur. Öyle ki Türkiye bu yıllarda gerçekleştirdiği ihracatının yaklaşık %50'sini komşu ve çevre ülkelere yapmıştır.

Ancak 1990'larda yaşanan Körfez Savaşı ve Irak'a uygulanan yaptırımlar, Körfez ülkelerinin geçirdiği çalkantılı dönem ve beraberinde Ortadoğu'ya gerçekleştirilen ihracatın payında yaşanan gerileme ve son olarak 1996 yılındaki Gümrük Birliği sonrası AB pazarının belirli bir doygunluk noktasına gelmesi gibi bir takım olumsuzluklar nedeniyle dış ticaret hacminde olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

Dış ticarete 1990'lı yıllarda yaşanan olumsuz gelişmeleri aşmak üzere Türkiye 2000'li yıllarda yeni strateji ve politikalar geliştirerek, dış ticaret hacminde artış sağlama ve pazar çeşitlendirmesi çabalarına girişmiştir. Uygulamaya konulan bölgesel ağırlıklı dış ticaret strateji ve politikaları ile Türkiye ihracatta hem ulaşılan pazar sayısında hem de ihracat miktarında artış yaşamaya başlamıştır.

Uygulanan bölgesel ağırlıklı strateji ve politikalarından biri de 2000 yılında uygulamaya konulan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi"dir. Bu strateji kapsamındaki ülkeler Balkanlar'dan Karadeniz'e, Kafkaslar'dan Ortadoğu'ya ve Güneydoğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir bölgeye yayılan 52 ülkeyi kapsamaktadır.

Bu çalışmada komşu ve çevre ülkeler stratejisinin genişletilmiş şekli ile uygulandığı 2004-2013 döneminde Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaret performansı, komşu ve çevre ülkeler stratejisi bünyesinde yer alan diğer ülkelerle ve toplam dış ticareti ile mukayese edilmiştir. Yine bu çalışmada Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaret performansı, komşu ve çevre ülkeler stratejisinin uygulandığı 2004-2013 dönemi, 1994-2003 dönemi ile mukayese edilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına göre; komşu ve çevre ülkeler stratejisinin genişletilmiş şekli ile uygulandığı 2004-2013 döneminde Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ihracatı diğer komşu ve çevre ülkeler ile gerçekleştirilen ihracata oranla daha başarılı bir performans gösterememiştir. Öte yandan, aynı zamanda 2004-2013 döneminde Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ihracatı da 1994-2003 dönemine göre başarılı bir performans gösterememiştir.

Anahtar Sözcükler: Dış Ticaret, Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi, İhracat, İthalat, Türkiye Ekonomisi

* Sorumlu Yazar

Abstract

Turkey has started to implement the export-oriented foreign trade strategy in place of foreign trade import-substitution strategy with the decisions of January 24, 1980. The 1980s, that began to implement the export-oriented foreign trade strategy of the years, was a period in which economic and trade relations increased rapidly with especially neighbouring and surrounding countries. So, 50% of Turkey's exports has made to these countries in this process.

However, in the 1990s occurred negative developments in foreign trade volume due to a number of problems such as the events in the Middle East and the EU market to come to a certain saturation point after incorporation into the Customs Union.

In the 2000s, Turkey has developed new strategies and policies to overcome the negative developments in foreign trade in the 1990s. Providing an increase in foreign trade volume and market diversification efforts have been attempted with the new strategies and policies. Turkey began to experience an increase in both the number of reached export markets and the volume of exports with the implemented new foreign trade strategy and policy in which regional weighted.

One of the implemented new strategies and policies in which regional weighted is "the Strategy of the Development of Trade with Neighbouring and Surrounding Countries". The countries covered by this strategy consist of 52 countries spreading over a wide geographical area from the Balkans to the Black Sea, from the Caucasus to the Middle East and from Southeastern Europe to Central Asia.

In this study, Turkey's foreign trade performance with Black Sea and Balkan countries was compared with the other countries covered by the foreign trade strategy with neighbouring and surrounding countries during the 2004-2013 period of the implementation of the neighbouring and surrounding countries strategy. At the same time, in this study, Turkey's foreign trade performance with Black Sea and Balkan countries in the 2004-2013 period of the implementation of the neighbouring and surrounding countries strategy was compared with the period of 1994-2003.

According to the results of this study, in the 2004-2013 period of the implementation of the neighbouring and surrounding countries strategy, Turkey's exports with Black Sea and Balkan countries failed to show better performance in comparison with the other countries' exports covered by the strategy. On the other hand, also Turkey's exports and imports with Black Sea and Balkan countries in the 2004-2013 period of the implementation of the neighbouring and surrounding countries strategy did not show a successful performance in comparison with the period of 1994-2003.

Keywords: Foreign Trade, Neighbouring and Surrounding Countries Strategy, Export, Import, Turkey's Economy

1. Giriş

Bir ülkede istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme ile istihdamı ve kişi başına düşen milli geliri artırmada, dış ticaret, özellikle de ihracat göz ardı edilemez bir etkiye sahiptir. Söz konusu etki dolayısıyla ülkeler, başta ihracat olmak üzere, dış ticaret hacimlerini artırmak amacıyla çeşitli strateji ve politikalar hayata geçirmekte ve strateji ve politikaları uygulamaya yönelik kurdukları sistemlerle dış ticaretlerine ivme kazandırarak nihai ekonomik amaçlarına ulaşmayı hedeflemektedirler.

Günümüzün küresel dünyasında ticari rekabet düzeyi, hem sanayileşmiş ülke piyasalarında, hem de gelişmekte olan ülke piyasalarında artmaya devam etmektedir. Rekabetin her geçen gün arttığı uluslararası ticari piyasalarda var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek ise ancak bölgesel düzeyde kurulacak ekonomik sistemlerle mümkün olabilmektedir. Bölgesel düzeyde ticari bütünleşmeyi hedefleyen ve bu hedef doğrultusunda uygulanabilir araçları kapsayan dış ticaret stratejilerinin etkin ve verimli araçlar olduğu görülmektedir.

Ülkelerin gerçekleştirmiş oldukları dış ekonomik ilişkilerinin çoğunluğunu teşkil eden dış ticaret ilişkileri hususunda "yakın bölge" düzeyinde kalıcı olabilmeleri, hem bölge ülkelerine yönelik ticaret strateji ve politikalarına sahip olabilmeleri, hem de komşu ve çevre ülkeleri hedef alan söz konusu strateji ve politikaları uygulamaya koymaları ile mümkün olabilmektedir. Çünkü bölgesel ticaretin, yani komşu ve çevre ülkelerle ticaretin, özellikle gelişmiş ülkelerin ticaret hacimleri içinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dünya genelinde ülkelerin komşuları ile ticari ilişkilerine bakıldığında, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin birlik içi ticaretinin %70'ler, Asya-Pasifik bölgesinde %60'lar ve Kuzey Amerika bölgesinde %40'lar düzeyinde olduğu görülmektedir (Kılıçkaya, 2004:15-21).

Dış ticarete uygulamaya konulan yeni bölgesel stratejiler sonucu, dünya genelinde bölgesel entegrasyonların öneminin arttığı ve komşu ülkelerle ticaretin hızla geliştiği de görülmektedir. Nitekim genel olarak son yıllardaki

küresel ticaret trendlerine bakıldığında, bölgesel entegrasyonların ve dolayısıyla bu entegrasyonlara yönelik bölgesel stratejilerin, ülke ihracatlarında yaşanan artışta önemli role sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu realite ve dış ticarete yaşanan değişme ve gelişmelere paralel olarak Türkiye de ekonomik ihtiyaçların karşılıklı olarak eş düştüğü coğrafi, tarihi ve kültürel yakınlığa sahip olan ülkelerle gerçekleştirilebilecek ticaret potansiyelini değerlendirmek üzere, 2000 yılından itibaren bölgesel dış ticaret stratejileri uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin uygulamaya koyduğu bölgesel stratejilerinin başında ise "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi" yer almaktadır (Ayman vd., 2007:267).

2. Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretini Geliştirme Stratejisi

1963-1976 yılları arasında ithal ikameci bir dış ticaret ve sanayi stratejisi uygulayan Türkiye, 1970'li yıllarda ithal ikameci stratejinin krize girmesi üzerine, 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci strateji yerine ihracata dayalı bir dış ticaret ve büyüme stratejisine geçiş yapmıştır. Yeni dış ticaret stratejisinin uygulanmaya başladığı 1980'li yıllar, özellikle komşu ve çevre ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerin hızla arttığı bir dönem olmuştur. Nitekim 1980'li yıllarda Ortadoğu ülkelerinin başı çektiği bir dışa açılma süreci yaşayan Türkiye'nin, bu yıllarda yaptığı ihracatın yaklaşık %50'sini komşu ve çevre ülkelere yaptığı görülmektedir.

Coğrafi yakınlık, 1980'li yıllarda ticari ve ekonomik ilişkilerde komşu ve çevre ülkelerin ön plana çıkmasının temelinde yatan nedenlerden birisi olmuştur. Dışa açılımın dolayısıyla küresel ekonomiye entegre olmanın ilk aşaması olarak da tanımlanabilecek olan süreç, "ihracat pazarlaması" stratejisine (ihracat pazarlaması stratejisi, iç pazara yönelik üretim yapan firmaların, üretim fazlalarını dış pazarlara, özellikle de yakın komşulara satmaları üzerine kurulu bir stratejidir) de uygun bir şekilde gelişmiştir (Ayman vd., 2007:260).

Komşu ve çevre ülkeler ile 1980'li yıllarda ticari ve ekonomik ilişkilerde yaşanan hızlı artış ihracatta görülen önemli artışta birinci dereceden rol üstlenmiştir. Ancak bu artış 1990'lı yıllarda yerini durgunluk, hatta azalmaya bırakmıştır. 1990'lı yıllarda yaşanan Körfez Savaşı ve Irak'a uygulanan yaptırımlar, Körfez ülkelerinin geçirdiği çalkantılı dönem ve beraberinde Ortadoğu'ya gerçekleştirilen ihracatın payında yaşanan gerileme ve son olarak 1996 yılındaki Gümrük Birliği sonrası AB pazarının belirli bir doygunluk noktasına gelmesi gibi bir takım olumsuzluklar, dış ticaret üzerinde kara bulutlar oluşmasına sebep olmuştur. Söz konusu olumsuzluklar, komşu ve çevre ülkeler ile dış ticaret hacminde durgunluk, hatta azalma yaşanmasının yanı sıra Türkiye'nin klasik pazarları (AB, ABD ve komşu ve çevre ülkeler) dışındaki yeni pazarlara ulaşmasında da problemlere neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler üzerine Türkiye, dış ticaret hacmindeki payı hızla azalan komşu ve çevre ülkeler ile ticaretin geliştirilmesi ve bu ülkelerin toplam dış ticaret hacmindeki paylarının artırılması amacıyla, 2000 yılından itibaren "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi"ni uygulamaya başlanmıştır.

2000 yılından itibaren uygulamaya konulan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi"nin, yakın muadilleri ile bir takım farklılıklar sergilediği de görülmektedir. Örneğin; AB'nin komşu ülkeler politikası ile Türkiye'nin "Komşu ve Çevre Ülkeler" stratejisi karşılaştırıldığında bu iki politikanın kapsam olarak farklı oldukları görülmektedir. AB'nin komşu ülkeler politikası barış, istikrar ve refah ortamını komşu ülkelere yayarak, komşu ülkelerle siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında kapsamlı işbirliğini geliştirmeyi amaçlamakta olup, bunu gerçekleştirecek hukuki ve mali politikalar ortaya koyarak, bunlar için uygulama alanları oluşturmaktadır. Türkiye ise komşu ve çevre ülkeler stratejisi ile sadece bu ülkelerle ticaretini, hatta sadece ihracatını arttırmayı hedeflemekte ve buna yönelik basit teşvik politikaları uygulamaktadır. Bu nedenle AB'nin "Komşuluk Politikası" ile Türkiye'nin "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi" arasında isim benzerliğinden öte bir benzerlik neredeyse bulunmamaktadır. Türkiye'nin, bu stratejiyi sadece "komşuluk politikası" olarak algılaması; politika araçlarının da sınır ticareti, sınır ticaret merkezleri, yurt dışı fuar-sergi, ofis-mağaza destekleri, heyetler halinde ülke çıkartmaları, ihraç ürünleri tanıtım faaliyetleri ve dâhilde işleme rejimi (DİR) uygulamaları gibi kısıtlı birkaç araçtan öteye geçememesine neden olmaktadır (Ayman vd., 2007:5).

2.1. Strateji'nin Uygulandığı Ülkeler

İki aşamalı bir yapıya sahip olan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi"nin uygulama alanında yer alan ülkeler, "komşu-ön hat ülkeler" ve "çevre ülkeler" olarak iki alt gruba ayrılarak incelenmektedir.

Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi'ndeki "komşu-ön hat ülkeler" ifadesi ile kast edilen Türkiye ile sınırları olan ülkelerdir. Yani Türkiye ile arasında geçiş zorluğu olmayan ve başka bir ülke üzerinden geçmeksizin doğrudan kara ve/veya yakın deniz bağlantısı vasıtasıyla Türkiye ile ortak sınıra sahip ülkelerdir. Diğer yandan "çevre ülkeler" ifadesi ile kastedilen ise Türkiye ile ortak bir sınıra sahip olmamakla birlikte Türkiye ile yakın tarihi, kültürel ve coğrafi bağları olan ve belirli bir nüfusa ve ekonomik potansiyele sahip olan ülkelerdir.

Tablo 1: Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi" Kapsamındaki Ülkeler

Afganistan	Cezayir	İran	Libya	Romanya	Tunus
Arnavutluk	Cibuti	İsrail	Lübnan	Rusya	Türkmenistan
Azerbaycan	Eritre	Karadağ	Macaristan	Sırbistan	Ukrayna
BAE	Etiyopya	Katar	Makedonya	Slovenya	Umman
Bahreyn	Fas	Kazakistan	Mısır	Somali	Ürdün
Bangladeş	Filistin	Kırgızistan	Moğolistan	Sudan	Yemen
Belarus	Gürcistan	Kosova	Moldova	Suriye	Yunanistan
Bosna-Hersek	Hırvatistan	Kuveyt	Özbekistan	S. Arabistan	
Bulgaristan	Irak	KKTC	Pakistan	Tacikistan	

Not: Sırbistan-Karadağ strateji ilk belirlendiğinde tek bir ülke olduğundan, her ne kadar bu iki ülke ayrılmış olsa da çalışmanın bütünlüğü adına ilerleyen yıllar içinde tek bir ülke gibi ele alınmıştır.

Uygulamaya başlandıktan üç yıl sonra yani 2003 yılında genişletilen "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi" kapsamına nihai olarak 52 ülke dâhil olmuştur. Genişletilmiş nihai şekline göre strateji kapsamında yer alan ülkeler Balkanlar'dan Karadeniz'e, Kafkaslar'dan Ortadoğu'ya ve Güneydoğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir bölgeye yayılmaktadır. Strateji kapsamına dâhil olan ülkeler Tablo-1'de yer almaktadır.

2.2. Strateji'nin Öncelikli Hedefleri

Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi'nin öncelikli hedefleri şöyle sıralanabilir (Kılıçkaya, 2007:15-21; Tekin, 2005:39-40):

- Bölge ülkeleriyle mal, hizmet ve sermaye akışının serbestleştirilmesini öngören anlaşmaların imzalanması,
- Ulaştırma ve gümrük başta olmak üzere bölgedeki ekonomik altyapıların uyumlaştırılması,
- Bölgesel düzeyde ekonomik mevzuatların uyumlaştırılması,
- Pazara giriş ve tanıtım programları ile ihracatın desteklenmesi,
- Bölgesel düzeyde lojistik imkânlarının geliştirilmesi,
- Bölgede üretilen petrol ve doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören projelerin hayata geçirilmesi,
- Ülke müteahhitlik firmalarının bölge ülkelerindeki faaliyetlerinin özel programlarla desteklenmesi,
- Türkiye'ye yabancı sermaye akışını hızlandıracak yatırım ikliminin oluşturulması.

Strateji'nin yukarıda sıralanan öncelikli hedefleri dikkate alındığında, temel hedefinin belirli mal gruplarında ve pazarlarda sıkışmış ülke ihracatına yeni bir ivme kazandırabilme olduğu ifade edilebilir (Tekin, 2005:38).

2.3. Stratejisi Çerçevesinde Yapılan Faaliyetler

Stratejinin uygulamaya konulduğu ilk yıllarda "komşu-ön hat ülkeler" olarak tanımlanan ülkeler arasında yer alan Irak, İran ve Suriye başta olmak üzere daha çok Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ve ticari ilişkilere ağırlık verilmiştir. Stratejide genişletilmeye gidildiği 2003 yılından itibaren ise Kuzey Afrika ülkeleri, Orta Asya Cumhuriyetleri, Rusya, Ukrayna ve Balkan ülkelerine ağırlık verilmeye başlanmıştır (DTM, 2009:52-53).

Komşu ve çevre ülke olarak adlandırılan pazarlara girmek için, diğer tüm ülke pazarlarına girişte olduğu gibi, pazarın ihtiyaçları tespit edilerek, pazarın ihtiyaçları çerçevesinde mal ve hizmetlerin üretilmesi teşvik edilmektedir. Bu ise, karşılıklı resmi temaslar, ticaret heyetleri, fuarlara katılım, reklam ve tanıtım çalışmaları ile desteklenmektedir. Bu çerçevede, öncelikle komşu ülkelerden başlamak üzere, bu ülkelere yönelik alım heyeti, ticaret heyeti, fuarlara katılım, reklam ve tanıtım faaliyetleri hususlarına ağırlık verilmektedir (Ayman vd., 2007:268).

Stratejisi çerçevesinde birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerden bazıları şöyle sıralanabilir:

- Hemen hemen her bir ülke ile Karma Ekonomik Konsey (KEK) toplantıları gerçekleştirilmiş, birçok ülke ile Çifte Vergilendirmeyi Önleme (ÇVÖ) ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması YKTK anlaşmaları imzalanmıştır.
- Bazı ülkelerle Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanırken bazıları ile anlaşma yapılmasına ilişkin müzakereler devam etmektedir. STA'lar sayesinde, komşu ve çevre ülkeler ile Türkiye'nin dış ticaretinin geliştirilmesi; ihracatçıların dış pazarlarda, başta AB ülkeleri olmak üzere rakipleri ile eşit şartlarda rekabet edebilmelerinin temini; karşılıklı yatırımların ve ülkenin uluslararası rekabet gücünün artırılması hedeflenmektedir. STA'ların ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde, 2000-2010 döneminde, Türkiye'nin genel ihracat artış oranı %310 iken, yürürlükte olan 16 STA ülkesine ihracatının artış oranının ise %468 olduğu görülmektedir.
- Gürcistan ile Tercihli Ticaret Anlaşması imzalanırken birkaç ülke ile daha anlaşma yapılmasına ilişkin görüşmeler yürütülmektedir.

3. Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Gerçekleştirilen Dış Ticaretin Performansı

Çalışmada Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelere yönelik uyguladığı dış ticaret stratejisi çerçevesinde Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaretinin performansı ihracat ve ithalata bakan yönüyle iki boyutuyla incelenmiştir. Her iki boyutun performansını incelemek amacıyla söz konusu bölge ülkeleri ile 1994-2013 döneminde gerçekleştirilen ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. Çalışmada; Türkiye'nin "Balkan Ülkeleri (BÜ)", "Balkan Ülkeleri ve Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkeler (BKÜ)" ve "Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne Üye Ülkeler (KEİÜ)" olmak üzere üç ülke grubunun yanı sıra Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi Kapsamındaki Ülkeler (KÇÜ) ve KÇÜ hariç tüm dünya ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalat performansına yer verilmiştir. Karadeniz ve Balkan ülkelerini kapsayan söz konusu ülke grupları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Karadeniz ve Balkan Ülkeleri Grupları

Balkan Ülkeleri (BÜ)	Balkan Ülkeleri ve Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkeler (BKÜ)	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyesi Ülkeler (KEİÜ)
Arnavutluk	Arnavutluk	Arnavutluk
Bosna-Hersek	Bosna-Hersek	Azerbaycan
Bulgaristan	Bulgaristan	Bulgaristan
Hırvatistan	Hırvatistan	Ermenistan
Karadağ	Karadağ	Gürcistan
Kosova	Kosova	Moldova
Makedonya	Makedonya	Romanya
Romanya	Romanya	Rusya
Sırbistan	Sırbistan	Sırbistan
Slovenya	Slovenya	Ukrayna
Yunanistan	Yunanistan	Yunanistan
Türkiye	Gürcistan	Türkiye
	Rusya	
	Ukrayna	
	Türkiye	

Türkiye'nin 2000 ve sonrası döneme ait toplam ihracatı, komşu ve çevre ülkelere olan ihracatı, Balkan ülkelerine ihracatı, Karadeniz ve Balkan ülkelerine ihracatı ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesi ülkelere olan ihracatına ilişkin değerler Tablo-3'de yer almaktadır.

Tablo 3: İhracat Rakamları

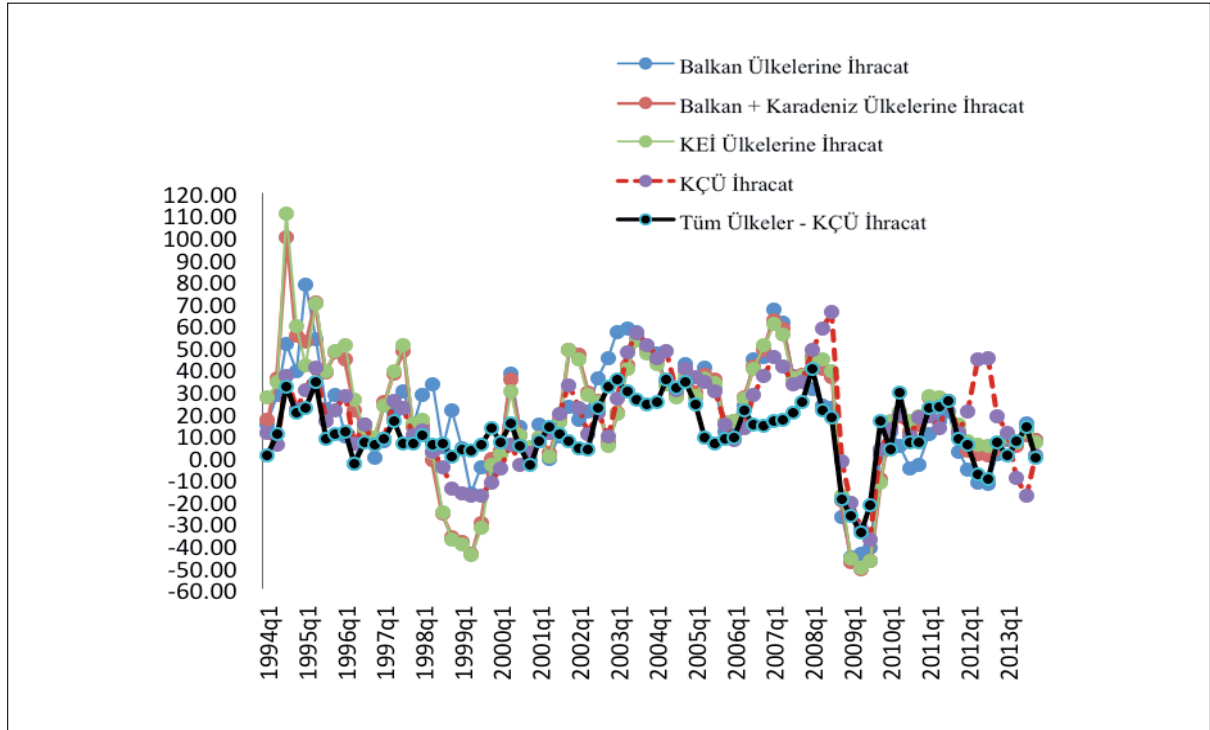
Seriler / Yıllar	Toplam İhracat (milyar \$)	KÇÜ'ye İhracat (milyar \$)	BÜ'ye İhracat (milyar \$)	KBÜ'ye İhracat (milyar \$)	KEİÜ'ye İhracat (milyar \$)
2000	27,8	6,9	1,4	2,4	2,5
2001	31,3	8,1	1,5	2,9	2,9
2002	36,1	9,3	2	3,6	3,6
2003	47,3	13,5	3,1	5,1	5
2004	63,2	18,9	4,2	6,9	6,8
2005	73,5	24,1	5,3	8,8	8,6
2006	85,5	29,4	7,1	11,8	11,6
2007	107,3	40,4	10,4	17,3	16,8
2008	132,0	56,6	11,5	21,2	20,9
2009	102,1	42,9	7,4	12,4	12,3
2010	113,9	49,1	7,5	14,2	14,5
2011	134,9	57,2	8,4	17,2	17,8
2012	152,5	75,3	7,8	17,5	18,8
2013	151,8	71,4	8,5	18,9	20,4

Kaynak: TÜİK

Grafik-1'de 1994-2013 dönemi arasında Türkiye'nin bu çalışmanın alanını oluşturan ülke gruplarına gerçekleştirdiği ihracatta yaşanan değişim oranları yer almaktadır. Genişletilmiş şekli ile 2003 yılında uygulanmaya başlanan KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracatta yaşanan değişimi daha iyi gösterebilmek için oluşturulan grafikte, 2003 öncesi ve sonrası olarak iki bölümlü bir inceleme yapılabilir.

Grafik-1'e bakıldığında 1994 yılından 1998 yılı 1. çeyreğe kadar geçen dönemde BÜ'ye, BKÜ'ye, KEİÜ'ye ve genel olarak KÇÜ'ye yapılan ihracatta yaşanan artışın, KÇÜ hariç tüm dünya ülkelerine gerçekleştirilen ihracatta yaşanan artıştan fazla olduğu görülmektedir. 1998 yılı 1. çeyrek dönem ile beraber özellikle Rusya ve Asya krizlerinin etkileri ile gelişmekte olan ülkeler pazarlarında daralma yaşanmıştır. Bu durumun da etkisinin olabileceği bu dönemde 2000 yılı 2. çeyreğe kadar BÜ'ye, BKÜ'ye, KEİÜ'ye ve genel olarak KÇÜ'ye yapılan ihracatta yaşanan artış, KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkeler hariç tüm dünya ülkelerine gerçekleştirilen ihracatta yaşanan artışın gerisinde kalmıştır. Bu döneminin ardından 2008 yılı 3. çeyreğe kadar BÜ'ye, BKÜ'ye, KEİÜ'ye ve genel olarak KÇÜ ülkelerine yapılan ihracatta yaşanan artış, KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkeler hariç tüm dünya ülkelerine gerçekleştirilen ihracatta yaşanan artıştan fazla gerçekleşmiştir. Sonraki dönemde ise ihracatın dalgalı bir performans seyrettiği görülmektedir.

Türkiye'nin 2000 ve sonrası döneme ait toplam ithalatı, komşu ve çevre ülkelerden ithalatı, Balkan ülkelerinden ithalatı, Karadeniz ve Balkan ülkelerinden ithalatı ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği üyesi ülkelere ithalatına ilişkin değerler Tablo-4'de yer almaktadır.

Grafik 1: 1994–2013 Dönemi İhracat Performansları

Kaynak: TÜİK

Tablo 4: İthalat Rakamları

Seriler / Yıllar	Toplam İthalat (milyar \$)	KÇÜ'den İthalat (milyar \$)	BÜ'den İthalat (milyar \$)	KBÜ'den İthalat (milyar \$)	KEİÜ'den İthalat (milyar \$)
2000	54,5	13,1	1,7	6,7	6,7
2001	41,4	11,1	1,2	5,6	5,6
2002	51,6	10,6	1,6	6,6	6,6
2003	69,3	14,8	2,3	9,3	9,3
2004	97,5	22,7	3,7	15,5	15,4
2005	116,8	30,5	4,7	20,5	20,4
2006	139,6	40,7	5,8	27	27
2007	170,1	51,9	6,5	34,8	34,7
2008	202,0	66,8	7,1	45	45,1
2009	140,9	41,2	5	27,9	27,7
2010	185,5	55,4	7,5	33,3	33
2011	240,8	70,1	10,1	39,1	38,8
2012	236,5	72,9	10,6	41,8	41,5
2013	251,7	73,8	11,6	41,4	41,3

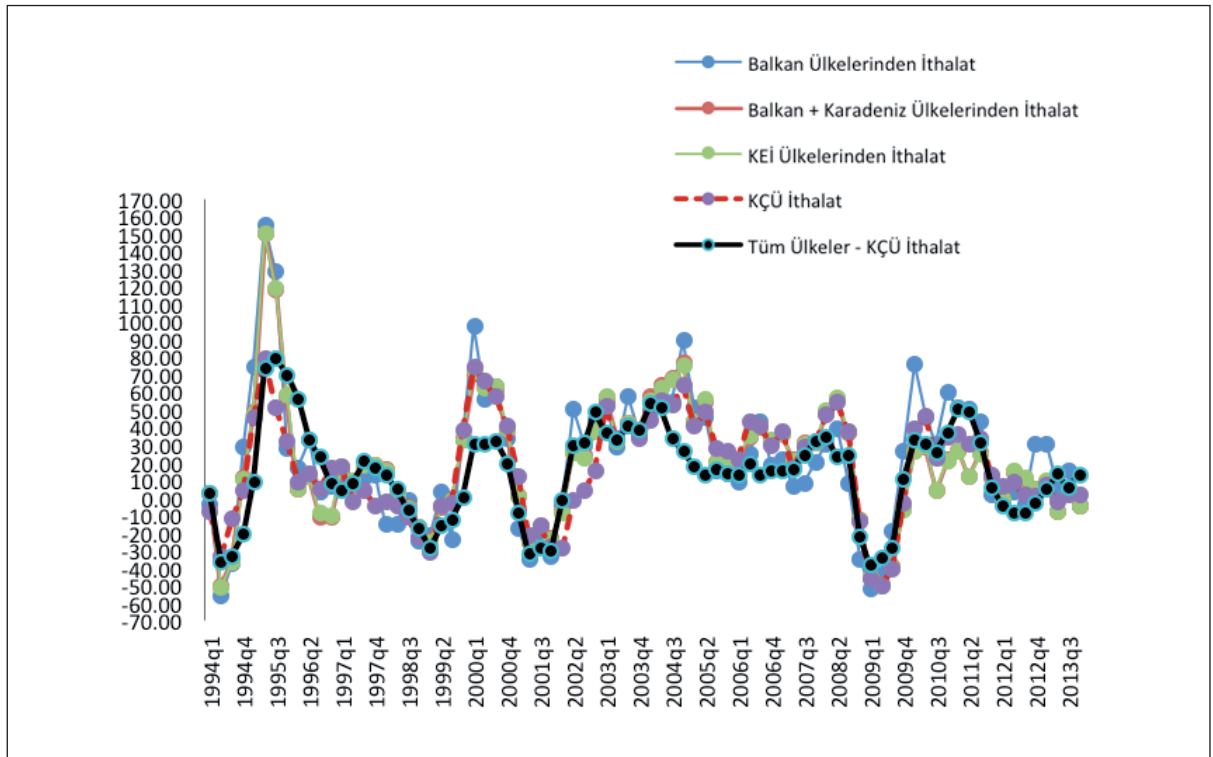
Kaynak: TÜİK

Grafik-2'de ise 1994–2013 dönemi arasında Türkiye'nin bazı ülke gruplarından gerçekleştirdiği ithalatta yaşanan değişim oranları verilmiştir. Grafik-2'ye bakıldığında dikkati çeken ilk husus, 1994–2013 yıllarını kapsayan dönemde ithalatta negatif ve pozitif yönlü büyük dalgalanmaların yaşandığıdır. Zira en belirleyici seri olan KÇÜ ülkeleri hariç tüm dünya ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat serisinin Grafik-1'de verilen KÇÜ ülkeleri hariç tüm dünya ülkelerinden gerçekleştirilen ihracat serisinden daha şiddetli dalgalanan bir görünüm sergilediği görülmektedir.

Yine Grafik-1'de yer alan ihracat verilerine bakıldığında 2008 yılında yaşanan krize kadar negatif olarak neredeyse hiçbir dalgalanmanın sergilenmediği görülürken (seri 1994–2013 döneminde yaklaşık %40 ile –%35 arasında dalgalanmıştır), Grafik-2'de verilen ithalat serisinin yaklaşık %80 ile –%40 arasında dalgalandığı görülmüştür. Bu açıdan ithalat performansının, ihracat performansı kadar anlamlı bir yorumunun yapılması güçtür.

Grafik-2'ye bakıldığında 1999 yılı 1. çeyreğe kadar genel olarak BÜ'den, BKÜ'den, KEİÜ'den ve genel olarak KÇÜ'den yapılan ithalatta yaşanan artışın, KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkeler hariç tüm dünya ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatta yaşanan artışın gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu dönemin ardından 2008 yılındaki krize kadar her ne kadar dalgalı bir seyir izlenmiş olsa da BÜ'den, BKÜ'den, KEİÜ'den ve genel olarak KÇÜ'den yapılan ithalatta yaşanan artışın, KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkeler hariç tüm dünya ülkelerine gerçekleştirilen ithalatta yaşanan artıştan fazla olduğu görülmektedir.

Grafik 2: 1994–2013 Dönemi İthalat Performansları

Kaynak: TÜİK

4. Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretin Performans Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi"nin kapsadığı alt bölgelerden olan Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaretinin performansı analiz edilmiştir.

4.1. Yöntem ve Uygulama

Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeler ile dış ticaret stratejisi çerçevesinde Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaret performansının analizi için Türkiye'nin 1993–2013 arası dış ticaret verileri kullanılmıştır. Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaret performansını değerlendirebilmek için iki aşamalı bir çalışma yapılmıştır: Birinci aşamada komşu ve çevre ülkeler stratejisi çerçevesinde Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile 2003 sonrası dış ticaret performansının strateji kapsamındaki diğer ülkeler ile ticaret performansının farklı bir seyir sergileyip sergilemediğine bakılmıştır.

Çalışmada Türkiye'nin “Balkan Ülkeleri (BÜ)”, “Balkan Ülkeleri ve Karadeniz’e Kıyısı Olan Ülkeler (BKÜ)” ve “Karadeniz Ekonomik İşbirliği’ne Üye Ülkeler (KEİÜ)” olmak üzere yine üç ülke grubu ile dış ticaret performansı söz konusu ülke grupları dışındaki komşu ve çevre ülkeler stratejisi kapsamında yer alan ülkeler ile dış ticaret performansı ayrı ayrı mukayeseli olarak analiz edilmiştir.

İkinci aşama olarak 2003 ve öncesi dönem verileri ile 2003 sonrası dönem verileri birbiri ile karşılaştırılmış, böylece üç farklı ülke grubunun komşu ve çevre ülkeler stratejisinin uygulandığı dönemdeki performansı, önceki dönem performanslarına göre mukayese edilmiştir. Çalışmada veri setleri arasında anlamlı fark olup olmadığını test edebilmek için “Eşleştirilmiş t-Test” yöntemi kullanılmış ve böylelikle rakamsal değişimlerin istatistiki anlamlılıkları araştırılmıştır. SPSS 20 programı ile gerçekleştirilen bu yöntemle göre iki veri seti arasında t-Test anlamlılık sonucu 0,05’in altında gerçekleşiyorsa, hipotezini ifade eden iki veri seti arasında anlamlı bir farklılık yoktur önermesi reddedilerek hipotezi yani veri setleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu önermesi kabul edilmektedir. Stratejinin uygulamaya konulduğu yıl dikkate alınarak yaşanan gözlem azlığı sorununu aşabilmek amacıyla üç aylık dış ticaret verileri kullanılmıştır.

Ayrıca, her ne kadar strateji ilk olarak 2000 yılında uygulamaya konulmuş olsa da, genişletilmiş ve nihai şekli ile uygulamaya 2003 yılından itibaren başladığından, 2003 yılı stratejinin uygulamaya başladığı yıl olarak dikkate alınmıştır. Stratejinin sonuçlarının dış ticaret verilerine yansımalarının daha sağlıklı ölçülebilmesi için ise veriler 2004 öncesi (1994-2003) ve sonrası (2004-2013) olarak ayrıma tabi tutulmuştur.

4.2. Bulgular ve Bulguların Analizi

Türkiye'nin genişletilmiş şekli ile 2003 yılından itibaren uygulamaya başladığı komşu ve çevre ülkelere yönelik dış ticaret stratejisi çerçevesinde Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaret performansına ilişkin bulgulara Tablo-5’te yer verilmiştir. Tablo-6’da ise komşu ve çevre ülkeler stratejisinin uygulandığı dönemde (2004-2013) Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaretinin, 1994-2003 dönemi ile karşılaştırmalı performansına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

4.2.1. Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaret Performansının Analizi

Tablo-5’e bakıldığında 2004–2013 döneminde BÜ’ye yapılan ihracat (%14.13), BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracattan (%22.53) az bir performans göstermiştir. Karşılaştırmalı analizde elde edilen anlamlılık değerlerine bakıldığında 0,05’in altında bir anlamlılık değeri (0.03) elde edildiği için veri setleri arasında istatistiki olarak da anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla 2004-2013 döneminde Türkiye'nin BÜ’ye gerçekleştirdiği ihracatın performansının, BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ortalama ihracatın performansından geri kaldığı hem oransal hem de istatistiki olarak görülmektedir. BÜ hariç tüm dünya ülkelerine yapılan ortalama ihracat (%14.36) ile ise hemen hemen benzer bir performans sergilemiştir. Nitekim veri setleri arasında istatistiki olarak da anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu sonuçlar, 2003 yılından itibaren KÇÜ ile ticaretin ve özellikle de bu ülkelere yapılan ihracatın artırılması için planlanan ve uygulanan stratejinin, stratejinin alt bölgelerinden biri olan BÜ’ye yapılan ihracatı, strateji kapsamına giren ülkelere göre daha fazla artıramadığı, dolayısıyla stratejinin ihracata bakan yönüyle BÜ özelinde başarılı olamadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 5: Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Dış Ticaretin Strateji Dönemi (2004-2013) Performansı

Strateji Grupları	df (n)	Ortalamalar	Anlamlılık (Significance)
1. BÜ 04-13 İhracat 2. KÇÜ – BÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 14,1362 2. 22,5285	0,032
1. BÜ 04-13 İhracat 2. Toplam İhracat – BÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 14,1362 2. 14,3648	0,935
1. BKÜ 04-13 İhracat 2. KÇÜ – BKÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 17,8913 2. 22,8113	0,199
1. BKÜ 04-13 İhracat 2. Toplam İhracat – BKÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 17,8913 2. 13,8950	0,117
1. KEİÜ 04-13 İhracat 2. KÇÜ – KEİÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 18,6238 2. 22,4730	0,282
1. KEİÜ 04-13 İhracat 2. Toplam İhracat – KEİÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 18,6238 2. 13,7908	0,047
1. BÜ 04-13 İthalat 2. KÇÜ – BÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 22,1555 2. 21,3663	0,793
1. BÜ 04-13 İthalat 2. Toplam İthalat – BÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 22,1555 2. 16,2188	0,034
1. BKÜ 04-13 İthalat 2. KÇÜ – BKÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 20,0990 2. 24,1898	0,264
1. BKÜ 04-13 İthalat 2. Toplam İthalat – BKÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 20,0990 2. 15,9068	0,158
1. KEİÜ 04-13 İthalat 2. KÇÜ – KEİÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 20,1045 2. 24,0842	0,265
1. KEİÜ 04-13 İthalat 2. Toplam İthalat – KEİÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 20,1045 2. 15,9215	0,162

Öte yandan 2004–2013 dönemindeki ortalama ithalat büyümlerine bakıldığında, BÜ'den yapılan ithalat bu dönemde ortalama %22,16 büyürken, BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ithalat ortalama %21,37 ve BÜ hariç tüm ülkelere yapılan ithalat ortalama %16,22 büyümüştür. Ayrıca Balkan ülkeleri hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ithalat ile BÜ'den yapılan ithalat arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunamamış olsa da BÜ hariç tüm ülkelere yapılan ithalat ile BÜ'den yapılan ithalat arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Sonuçlar dikkate alındığında, BÜ'den yapılan ithalatın, BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ithalatın performansına paralel bir performans, Türkiye'nin toplam ithalat performansından ise yüksek bir performans gösterdiği görülmektedir.

Tablo-6'ya Türkiye'nin Balkan Ülkeleri(BÜ) özelinde ihracat performansına strateji öncesi ve sonrası dönem mukayesesi açısından bakıldığında ise istatistiki olarak anlamlı olmasa da oransal olarak 1994–2003 yılları arasındaki ortalama ihracat büyümesinin, 2004–2013 yılları arasında yaşanan ihracattaki büyümeden daha büyük olduğu görülmektedir. 1994–2003 yılları arasında ortalama %22,50 büyüyen BÜ'ye yapılan ihracat, 2004–2013 yılları arasında %14,14 büyümüştür. Yani BÜ'ye yapılan ihracatın 2004–2013 döneminde 1994–2003 dönemine göre istatistiki olarak anlamlı olmamakla birlikte oransal olarak daha başarısız bir performans sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla dönemsel karşılaştırmaya ilişkin sonuçlar da dikkate alındığında stratejinin, uygulandığı dönemde ihracata bakan yönüyle yine BÜ özelinde başarılı olamadığı sonucuna varılmaktadır.

Diğer taraftan yine Tablo-6'ya bakıldığında BÜ'ye yapılan ihracatın 1994–2003 yılları arasındaki performansının 1994–2003 yılları arasındaki BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ve yine BÜ hariç tüm dünyaya yapılan ihracatın performansından daha iyi olduğu görülmektedir. 1994–2003 döneminde BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracat ortalama %11,98 olarak büyürken, BÜ hariç tüm ülkelere ihracat %11,63 olarak büyümüştür. BÜ ile bu iki grubun kıyaslamalarından elde edilen anlamlılık değerleri 0,000 olduğundan, bu gruplar arasında istatistiki olarak da anlamlı bir farklılık vardır. Bu farklılık ortalaması daha yüksek olduğu için 1994–2003 döneminde BÜ'ye yapılan ihracatın genel olarak BÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ve BÜ hariç tüm dünyaya yapılan ihracattan daha başarılı olduğu söylenebilir.

BÜ'den yapılan ithalatın performansına strateji öncesi ve sonrası dönem mukayesesi açısından bakıldığında ise 1994–2003 döneminde, 2004–2013 dönemine göre daha az ithalat gerçekleştirildiği görülmektedir. Her ne kadar aralarında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olmasa da 1994–2003 döneminde ortalama ithalat büyümesi (%19), 2004–2013 dönemi ithalat büyümesine(%21) göre yaklaşık %2 daha az gerçekleşmiştir. 1994–2003 döneminde BÜ hariç KÇÜ ülkelerinden ve BÜ hariç tüm dünyadan gerçekleştirilen ithalatın ortalama büyümesine bakıldığında (sırasıyla %11,57 ve %11,78) bu rakamların, aynı dönemde %19,21 olarak gerçekleşen BÜ'den yapılan ortalama ithalattan daha küçük gerçekleştiği görülmektedir.

4.2.2. Balkan Ülkeleri ve Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkeler ile Dış Ticaret Performansının Analizi

“Balkan Ülkeleri ve Karadeniz'e Kıyısı Olan Ülkeler”e (BKÜ) yapılan ihracat performansı analiz edildiğinde, BÜ'ye yapılan ihracata benzer sonuçlar elde edilmiştir. Nitekim Tablo-5'e bakıldığında 2004–2013 döneminde BKÜ'ye yapılan ihracatın ortalamasının (%17,89) BKÜ harici KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracatın ortalamasından (%22,81) az, BKÜ harici tüm dünya ülkelerine yapılan ihracatın ortalamasından (%13,79) ise fazla olduğu görülmektedir. Veri setleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilemese de oransal olarak strateji döneminde BKÜ'ye yapılan ihracatın performansının, BKÜ harici KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracatın performansından düşük, BKÜ hariç tüm dünya ülkelerine yapılan ihracatın performansından ise yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca 2004–2013 döneminde BKÜ'ye yapılan ihracatta yaşanan ortalama büyümenin sadece Balkan ülkelerine yapılan ihracatta yaşanan ortalama büyümeden fazla olması ise stratejinin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere yapılan ihracat açısından daha olumlu bir sonuç verdiği şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan yine Tablo-5 incelendiğinde; 2004–2013 döneminde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamış olsa da BKÜ'den yapılan ithalatta yaşanan ortalama büyümenin (%20,10), BKÜ harici KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere gerçekleştirilen ithalatta yaşanan ortalama büyümeden az (%24,19) ve BKÜ hariç tüm dünya ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatta yaşanan ortalama büyümeden fazla olduğu (%15,91) görülmektedir. Dolayısıyla istatistiki olmasa da oransal olarak strateji döneminde BKÜ'den yapılan ithalatın performansının, BKÜ harici KÇÜ ülkelerinden yapılan ithalatın performansından düşük, BKÜ hariç tüm dünya ülkelerinden yapılan ithalatın performansından ise yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo-6'da yer aldığı gibi 1994–2003 döneminde ortalama %22,50 büyüyen BKÜ'ye ihracat, 2004–2013 döneminde %17,89 olarak gerçekleşmiştir. İki seri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunamamış olsa da seri ortalamalarına bakıldığında BÜ serisi ile benzer şekilde 1994–2003 döneminin BKÜ için daha başarılı bir dönem olduğu söylenebilir. 1994–2003 döneminde BKÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ve BKÜ hariç tüm dünya ülkelerine yapılan ihracattaki ortalama büyümeye bakıldığında (sırasıyla %10,91 ve %11,47), bu iki seri ile BKÜ ihracat serisi arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. BKÜ'den yapılan ithalatın 1994–2003 dönemindeki performansına bakıldığında ise yine BÜ'den yapılan ithalata benzer bir seyir izlendiği, yani 1994–2003 döneminde 2004–2013 dönemine göre ortalama olarak daha az ithalat büyümesi yaşandığı görülmektedir. Aralarında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunamamış olsa da 1994–2003 döneminde BKÜ'den yapılan ithalat ortalama olarak %18,72'lik bir büyüme yaşanırken, aynı bileşimden yapılan ithalat 2004–2013 döneminde ortalama %20,10 büyümüştür.

Diğer taraftan Tablo 6'ya bakıldığında 1994–2003 döneminde BKÜ'den yapılan ithalatın, BKÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ve BKÜ hariç tüm dünya ülkelerinden yapılan ithalattan daha fazla bir büyüme yaşadığı görülmektedir. Zira 1994–2003 döneminde ortalama %8,04'lük bir ithalat büyümesi yaşanan BKÜ hariç KÇÜ

stratejisi kapsamındaki ülkeler grubu ile %11,30'luk bir büyümenin yaşandığı BKÜ hariç tüm dünya ülkelerinden yapılan ithalatın, bu dönemde istatistiki olarak anlamlı bir farklılık sergilediği görülmektedir.

4.2.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyesi ile Dış Ticaret Performansının Analizi

“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyesi Ülkeler”e (KEİÜ) gerçekleştirilen ihracat performansı analiz edildiğinde BÜ ve BKÜ’ye gerçekleştirilen ihracat ile benzer bir performansın sergilendiği görülmektedir. Nitekim Tablo-5’e bakıldığında 2004–2013 döneminde önceki grup ülkelerle ilgili karşılaştırmalara benzer şekilde KEİÜ’ye yapılan ihracatta yaşanan ortalama büyümenin (%18,62), KEİÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracatta yaşanan ortalama büyümeden az (%22,47) olduğu görülmektedir. Veri setleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir sonuç tespit edilememiş olmakla birlikte, stratejinin uygulandığı dönemde KEİÜ’ye yapılan ihracatın performansının KEİÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere yapılan ihracatın performansından oransal olarak daha düşük olduğu söylenebilir. KEİÜ’ye yapılan ihracatta yaşanan ortalama büyüme KEİÜ hariç tüm dünya ülkelerine yapılan ihracatta yaşanan ortalama büyümeden (%13,79) ise fazla olmuştur. Veri setleri arasında da istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edildiğinden, stratejinin uygulandığı dönemde KEİÜ’ye yapılan ihracatın performansının KEİÜ hariç tüm dünya ülkelerine yapılan ihracatın performansından hem oransal hem de istatistiki olarak daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Karadeniz ve Balkan Ülkeleri ile Strateji Dönemi (2004-2013) Dış Ticaretinin 1994-2003 Dönemi ile Karşılaştırmalı Performansı

Strateji Grupları	df (n)	Ortalamalar	Anlamlılık (Significance)
1. BÜ 94-03 İhracat 2. BÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 22,5033 2. 14,1362	0,088
1. BÜ 94-03 İhracat 2. KÇÜ – BÜ 94-03 İhracat	39 (40)	1. 22,5033 2. 11,9818	0,000
1. BÜ 94-03 İhracat 2. Toplam İhracat – BÜ 94-03 İhracat	39 (40)	1. 22,5033 2. 11,6327	0,000
1. BKÜ 94-03 İhracat 2. BKÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 21,3232 2. 17,8913	0,458
1. BKÜ 94-03 İhracat 2. KÇÜ – BKÜ 94-03 İhracat	39 (40)	1. 21,3232 2. 10,9095	0,019
1. BKÜ 94-03 İhracat 2. Toplam İhracat – BKÜ 94-03 İhracat	39 (40)	1. 21,3232 2. 11,4730	0,021
1. KEİÜ 94-03 İhracat 2. KEİÜ 04-13 İhracat	39 (40)	1. 21,6422 2. 18,6238	0,515
1. KEİÜ 94-03 İhracat 2. KÇÜ – KEİÜ 94-03 İhracat	39 (40)	1. 21,6422 2. 10,9492	0,024
1. KEİÜ 94-03 İhracat 2. Toplam İhracat – KEİÜ 94-03 İhracat	39 (40)	1. 21,6422 2. 11,4822	0,024
1. BÜ 94-03 İthalat 2. BÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 19,2112 2. 22,1555	0,702
1. BÜ 94-03 İthalat 2. KÇÜ – BÜ 94-03 İthalat	39 (40)	1. 19,2112 2. 11,5738	0,072

Tablo 6 devam

1. BÜ 94-03 İthalat 2. Toplam İthalat – BÜ 94-03 İthalat	39 (40)	1. 19,2112 2. 11,7808	0,071
1. BKÜ 94-03 İthalat 2. BKÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 18,7213 2. 20,0990	0,856
1. BKÜ 94-03 İthalat 2. KÇÜ – BKÜ 94-03 İthalat	39 (40)	1. 18,7213 2. 08,0420	0,042
1. BKÜ 94-03 İthalat 2. Toplam İthalat – BKÜ 94-03 İthalat	39 (40)	1. 18,7213 2. 11,2950	0,037
1. KEİÜ 94-03 İthalat 2. KEİÜ 04-13 İthalat	39 (40)	1. 18,8442 2. 20,1045	0,868
1. KEİÜ 94-03 İthalat 2. KÇÜ – KEİÜ 94-03 İthalat	39 (40)	1. 18,8442 2. 07,9358	0,036
1. KEİÜ 94-03 İthalat 2. Toplam İthalat – KEİÜ 94-03 İthalat	39 (40)	1. 18,8442 2. 11,2705	0,033

Yine benzer şekilde 2004–2013 döneminde de KEİÜ’den gerçekleştirilen ithalatta yaşanan ortalama büyüme (%20,10), KEİÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelerden gerçekleştirilen ithalattan (%24,08) az ve KEİÜ hariç tüm dünya ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatta yaşanan ortalama büyümeden (%15,92) ise fazla gerçekleşmiştir. Veri setleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir sonuç tespit edilememiş olmakla birlikte, oransal olarak stratejinin uygulandığı dönemde KEİÜ’den gerçekleştirilen ithalatın performansının KEİÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelerden gerçekleştirilen ithalatın performansından düşük, KEİÜ hariç tüm dünya ülkelerinden gerçekleştirilen ithalatın performansından yüksek olduğu ifade edilebilir.

Tablo-6’e bakıldığında ise diğer gruplardaki sonuçlara benzer bir şekilde 1994–2003 döneminde %21,64’lük bir ortalama büyümenin yaşandığı KEİÜ’den yapılan ihracatın, 2004–2013 döneminde ortalama %18,62’lik bir büyüme sergilediği görülmektedir. Hatta yine diğer gruplardakine benzer bir şekilde 1994–2003 döneminde KEİÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelere ve tüm dünyaya gerçekleştirilen ihracatta yaşanan ortalama büyüme yine KEİÜ’ye yapılan ihracatta yaşanan büyümeden geri kaldığı (sırasıyla %10,95 ve %11,48) görülmektedir. Ayrıca 1994–2003 döneminde bu iki grup ülke ile KEİÜ’den yapılan ihracatta yaşanan ortalama artış arasında istatistiki olarak da anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Son olarak KEİÜ’den gerçekleştirilen ithalatta yaşanan ortalama büyüme de diğer gruplara benzer şekilde 1994–2003 döneminde, 2004–2013 dönemine göre daha az gerçekleşmiştir (sırasıyla %18,84 ve %20,10). Yine benzer şekilde 1994–2003 döneminde KEİÜ hariç KÇÜ stratejisi kapsamındaki ülkelerden ve tüm dünyadan gerçekleştirilen ithalat, KEİÜ’den gerçekleştirilen ithalattan az gerçekleşmiş (sırasıyla %7,94 ve %11,27) ve bu iki grup ile KEİÜ’den gerçekleştirilen ithalat arasında istatistiki anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

5. Sonuç

Komşu ve çevre ülkeler stratejisinin genişletilmiş şekli ile uygulandığı 2004–2013 döneminde Türkiye’nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ihracatı diğer komşu ve çevre ülkeler ile gerçekleştirilen ihracata oranla daha başarılı bir performans gösterememiştir. Öte yandan, aynı zamanda 2004–2013 döneminde Türkiye’nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ihracatı 1994–2003 dönemine göre de başarılı bir performans gösterememiştir. Öte yandan komşu ve çevre ülkeler stratejisinin genişletilmiş şekli ile uygulandığı 2004–2013 döneminde Türkiye’nin Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler ve KEİÜ ile ihracatı, söz konusu ülkeler hariç ülkenin toplam ihracatına oranla daha başarılı bir performans gösterirken, BÜ’ye gerçekleştirilen ihracat, BÜ hariç Türkiye’nin toplam ihracatına paralel bir performans göstermiştir. Strateji öncesi dönem ile mukayese edildiğinde ise 2004–2013 döneminde Türkiye’nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ihracatı 1994–2003 dönemine göre de başarılı bir performans gösterememiştir.

Komşu ve çevre ülkeler stratejisinin genişletilmiş şekli ile uygulandığı 2004–2013 döneminde Türkiye'nin BÜ ile ithalatı diğer komşu ve çevre ülkeler ile gerçekleştirilen ithalata oranla benzer performans gösterirken, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ve KEİÜ ile ithalatı diğer komşu ve çevre ülkeler ile gerçekleştirilen ithalata oranla daha düşük performans göstermiştir. Öte yandan komşu ve çevre ülkeler stratejisinin genişletilmiş şekli ile uygulandığı 2004–2013 döneminde Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ithalatı, söz konusu ülkeler hariç Türkiye'nin toplam ithalatına oranla daha yüksek performans göstermiştir. Strateji öncesi dönem ile mukayese edildiğinde ise 2004–2013 döneminde Türkiye'nin Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile ithalatı 1994-2003 dönemine göre başarılı bir performans göstermiştir.

Genel olarak değerlendirilecek olursa; Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile dış ticaretin söz konusu ülkelerin “komşu” ülke olma potansiyelinin Türkiye tarafından özellikle ihracata bakan yönüyle yeteri kadar kullanılmadığı sonucuna varılmaktadır. Benzer bir sonuca bir başka çalışmada uygulanan bölgesel stratejiler doğrultusunda, diğer bölgelerle mukayese edildiğinde Karadeniz ve Balkan ülkelerini de kapsayacak şekilde komşu ve çevre ülkelerle ticaretin geliştirilmesine ilişkin uygulanan stratejinin kapsamında yer alan ülkelerin geneline bakan yönüyle de varılmıştır. Nitekim uygulanan stratejilerle Karadeniz ve Balkan ülkelerini de kapsayan komşu ve çevre ülkelerle ticaret hacminde önemli artış olmasına karşın, gerçekleştirilen ticaret hacminin potansiyelin bir hayli altında olduğu yapılan bazı çalışmalarla da teyit edilmiştir. Dolayısıyla Karadeniz ve Balkan ülkelerini de kapsayan komşu ve çevre ülkelerle coğrafi, tarihi ve kültürel yakınlık ve ekonomilerin birbirini tamamlayıcı yapısı dikkate alındığında, ticaret hacminin bulunulan düzeyin üzerine taşınabilme potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

Karadeniz ve Balkan ülkeleri ile mevcut dış ticaret potansiyelinden daha yüksek düzeyde faydalanılabilmesi için, uygulanmakta olan komşu ve çevre ülkelere yönelik dış ticaret stratejisi kapsamında sektörel düzeyde önceliklerin belirlendiği bölge ülke pazarlarına giriş stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca artan ikili ticari ve ekonomik ilişkiler doğrultusunda ülkenin ihracatı, Karadeniz ve Balkan ülkelerini de kapsayacak şekilde komşu ve çevre ülkelerle bölgesel anlamda sürdürülebilir ihracat artışını destekleyici bir yapıya da dönüştürülmelidir.

Türkiye, Karadeniz ve Balkan ülkelerini de kapsayacak şekilde komşu ve çevre ülke stratejisini geliştirirken, AB'nin komşuluk politikasından da yararlanmalıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin, hem AB'ne katılım süreci, hem de kendisinin ve bölge ülkelerinin refahı ve güvenliği açısından daha kapsamlı bir komşu ve çevre ülke stratejisi belirlemesi ve uygulaması gerekmektedir. Ayrıca, AB'nin “Komşuluk Politikası”na benzer şekilde, Türkiye'nin “Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi”nin uygulama alanının genişletilmesi ve hedeflere ulaşmak için yararlanılacak araçların zenginleştirilmesi de gerekmektedir.

Kaynakça

- Ata, S. (2013). *Türkiye ile komşuları arasındaki ticaret potansiyeli: çekim modeli çerçevesinde bir inceleme*. International Conference on Eurasian Economies-2013, St. Petersburg.
- Ayman, G., Sezer, A. & Kılıçdağı, T. A. (2007). *Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeler politikası-stratejik yaklaşımlar*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434.
- Berksoy, B. O. (2012). *Sektörel olarak komşu ülkelerde Türkiye'nin ihracat potansiyeli*, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2012-28.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM). (2001). *Komşu ve çevre ülkelerle ticareti geliştirme stratejisi ve 2000-2001 yılları uygulaması*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM). (2009). *Stratejik plan 2009-2013*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, Ankara.
- Eşiyok, B. A. (2004). *Türkiye ekonomisinde kalkınma stratejileri ve sanayileşme*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları.
- Karaçay Çakmak, H. (2004). Stratejik dış ticaret politikaları, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7, 48-66
- Kılıçkaya, H. (2004). Komşu ve çevre ülkeler ile ticareti geliştirme stratejisi. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 15, 15-21.
- Liargovas, P. (2013). EU trade policies towards neighboring, *Search Working Paper*, WP2/01, January.
- Özer, I. (2007). Stratejik ticaret politikaları, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, 2(3), 65-102.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2012). *2023 Türkiye ihracat stratejisi ve eylem planı*, Erişim Tarihi: 25.05.2014, www.ekonomi.gov.tr
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2013). *2013 yılı performans programı*, Erişim Tarihi: 25.05.2014, www.ekonomi.gov.tr

T.C. Ekonomi Bakanlığı (2014). *2014 yılı performans programı*, Erişim Tarihi: 25.05.2014, www.ekonomi.gov.tr

Tekin, R. B. (2005). *Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeleriyle sınırı aşan ticaretinin geliştirilmesine yönelik bir strateji denemesi*, İstanbul: İTO Yayınları, Yayın No: 2005-34.

TÜİK Verileri. (Çeşitli Yıllar)

Yıldıran, M. (2010). Türkiye'nin hayat alanındaki dış ticaret stratejisi: Doğrudan yükselen pazarlar ve yeni yönelimlerin ekonomi politikası, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 313-338

Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Güvenliğindeki Rolü

Black Sea Naval Cooperation Task Force (BLACKSEAFOR) and Role in the Black Sea Security

Yrd. Doç. Dr. Buket NAL

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye, buketonal@hotmail.com

zet

Karadeniz’de barış ve istikrarın idamesine yönelik çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak 1998’de Varna’da yapılan Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı’nda gündeme getirilmiş ve böyle bir kuvvetin oluşturulması yönünde Türkiye’nin büyük çabaları olmuştur. Nitekim bu çabalar sonunda 2001’de Karadeniz’e kıyısı olan Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna’yı içine alan Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) oluşturulmuştur. Karadeniz’deki güvenliği sağlamayı amaçlayan BLACKSEAFOR, ortak katılımla denizde, arama-kurtarma operasyonları, insani yardım, evre koruma operasyonları, mayın temizleme faaliyetlerini de yerine getirecektir. BLACKSEAFOR’un amaçlarından biri de bölgede kıyıdaş devletlerin deniz kuvvetleri arasında işbirliğini arttırarak bölgede dostluk ve iyi ilişkileri temin etmektir. BLACKSEAFOR, yeni güvenlik algısı çerçevesinde görev tanımını genişletmeye yönelik çalışmalar içine girmiş ve terörizm ve kitle imha silahlarıyla mücadele önem kazanmıştır. Bu amaçla BLACKSEAFOR, yılda en az iki kez aktive edilmekte ve eğitim planlamasında, terör, kitle imha silahları, malzeme kaçakçılığı vb. konular da yer almaktadır. Karadeniz güvenliği açısından son derece önem kazanan bu girişimin başarısı tabi ki ye devletler arasındaki işbirliğinde yatmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Güvenlik, BLACKSEAFOR, Deniz Gvenliği, Türkiye

Abstract

For the purpose of enhancing peace and stability in the Black Sea area, by increasing regional co-operation, and improving good relationship, the idea of establishing a multinational naval on-call peace task force “The Black Sea Naval Co-Operation Task Group-BLACKSEAFOR” has been initiated by Turkey at the second Chiefs of the Black Sea Navies (CBSN) meeting which was held in Varna/Bulgaria in 1998. The BLACKSEAFOR, was created in early 2001 on initiative of Turkey, with the participation of all other Black Sea littoral states, namely Bulgaria, Romania, Ukraine, Russia and Georgia. The BLACKSEAFOR founding agreement was signed in Istanbul on 2 April 2001. The BLACKSEAFOR aimed at providing security in the Black Sea, joint participation at sea, search and rescue operations, humanitarian assistance, environmental protection operations, mine clearance operations will be fulfilled. One of the aims of the BLACKSEAFOR littoral states in the region by increasing cooperation between the navies of the region is to provide friendship and good relations. The BLACKSEAFOR new perception of security in the context of efforts to expand the mandate entered into the fight against terrorism and weapons of mass destruction has gained importance. For this purpose, the BLACKSEAFOR is being activated at least twice a year, and in the planning of training, terrorism, weapons of mass destruction, trafficking material, etc. Of course, the success of this initiative, winner of the extremely importance for the security of the Black Sea, lies in the cooperation between the member states

Keywords: Black Sea, Security, BLACKSEAFOR, Sea Safety, Turkey

1. Giriş

Karadeniz, Avrupa'nın doğusu ile Balkanlardan Kafkasya'ya uzanan, kuzeyinde Ukrayna, kuzeydoğusunda Rusya Federasyonu(RF), doğuda Gürcistan, güneyde Türkiye ve batıda Romanya ve Bulgaristan'la çevrili, Türk boğazları ile Akdeniz'e bağlanan bir iç denizdir. Karadeniz, mevcut kaynakları dışında stratejik konumuyla da sadece kıyıdaş devletler değil bu coğrafyada çıkarı olan tüm devletler için önem arz etmektedir. Suyun medeniyetlerin merkezi olduğunu düşündüğümüzde Karadeniz kıyıları da tarih boyunca önemli medeniyetlerin kurulduğu ve geliştiği bir yer olmuştur. Deniz ticaretinin gelişmesiyle önemini daha da arttırmış ve bundan sonra da çıkar çatışmalarının merkezinde yer almıştır. Karadeniz'in önemini arttıran önemli unsurlardan biri de önemli denizlere ulaşımı olmasıdır. Karadeniz güneyde boğazlar vasıtasıyla Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz'e dolayısıyla da Atlantik Okyanusu'na, kuzeyde Kerç boğazı vasıtasıyla Azak Denizi'ne, Ren-Tuna vasıtasıyla Kuzey Denizi'ne, Main-Tuna vasıtasıyla Baltık Denizi'ne ve Volga-Don vasıtasıyla Hazar Denizi'ne bağlanmaktadır (Koçer,2007:197). Akdeniz'in tarih içindeki önemi düşünüldüğünde İstanbul ve Çanakkale boğazlarının önemi daha da artmış ve yıllar boyunca boğazlar üzerinde mücadele devam etmiştir. Bu mücadele Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle netleşerek boğazların idaresi Türkiye'ye bırakılmıştır.

Doğu ile batı ve kuzey ile güney ticaret yollarının kavşağında yer alan Karadeniz'de güvenlik sorunu bir zamanlar sadece güvenli ticaretin sağlanması olarak düşünülse de özellikle soğuk savaşla birlikte güvenlik algısı değişmiş, soğuk savaş sonrası da oldukça çeşitlenmiştir. Soğuk savaş döneminde kutuplaşmanın en net yaşandığı bir bölge olan Karadeniz, soğuk savaş sonrası taşıdığı potansiyeliyle hak ettiği önemi tekrar kazanmıştır. “Bugün için Karadeniz, yerel stratejik önemi olan bir bölgeden ziyade yükselen bir jeopolitik eksen ifade etmektedir. Bu jeopolitik eksen bölge dışı aktörler ve bölge ülkeleri tarafından farklı derecelerde farklı önemlere sahip olmuş” (Erkek,2006:5) ve güvenlik kavramı

oldukça geniş algılanmaya başlanmıştır. Karadeniz güvenliği dediğimizde artık daha geniş ve çok fonksiyonlu bir kavramdan bahsediyoruz. Kavram, günümüzde siyasi, ekonomik, çevresel, kültürel ve birçok güncel istikrar ve güvenlik paradigmasını da kapsayan maddeleri içermektedir. Karadeniz güvenliği coğrafi olarak da birçok araştırmacı tarafından çok daha geniş boyutta ele alınmakta ve bölge güvenliği Avrupa, Avrasya hatta Orta Doğu güvenliğiyle birlikte anılmaktadır (Japaridze,2008:3).

Bölge güvenliğini sağlamak amacıyla bugüne kadar birçok girişimde bulunulmuş ve bu çabalar artarak devam etmiştir. Bunların birçoğuna da Türkiye öncülük etmiştir. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEA-FOR) da bu çabalardan biri olarak önemli bir görev üstlenmektedir.

2. Karadeniz'in Önemi ve Güvenliği Sorunu

Dünya yüzeyinin %70'ini kapsayan denizler hava taşımacılığındaki gelişmelere rağmen yük ve insan taşımacılığındaki önemini kaybetmemiş ve “Deniz taşımacılığı; özellikle sanayi hammaddesini oluşturan çok büyük miktarlardaki yüklerin bir defada bir yerden diğer bir yere taşınması imkânını sağlaması, güvenilir olması, sınır aşımı olmaması, mal zayıtının minimum düzeyde olması, çevreyi en az kirletmesi, yolcu-km ve ton-km başına tükettiği enerjinin en az olması ve hava yoluna göre 14, karayoluna göre 7, demiryoluna göre 3,5 kat daha ucuz olması nedeniyle dünyada en çok tercih edilen ulaşım şekli” olmayı devam ettirmiştir (Koçak, 2012:11). Bunun yanında denizler balıkçılıktan turizme, doğal kaynaklardan enerjiye kadar birçok bakımdan ekonomik kazanç kapısı olması yanında konumları ve mevcut su yollarıyla da stratejik öneme sahiptirler. Bu nedenlerle deniz

güvenliği kıyıdaş devletler başta olmak üzere burada çıkarı olan tüm devletler açısından da önem kazanmaktadır. Günümüzde güvenlik kavramı kapsamı genişledikçe (siyasi, ekonomik, çevresel, kültürel vb.) devletlerin deniz güvenliği konusundaki kaygıları da artmakta ve bu güvenliği tek başlarına sağlayamadıklarından ortak çıkarlar çerçevesinde bir araya gelerek bunu sağlamaya çalışmaktadırlar. BM üyesi 192 ülkenin 150'sinden fazlasının kıyı devleti olduğu düşünüldüğünde bunun önemi daha da artmaktadır.

Bu yeni deniz güvenliği sorunu Türkiye'yi çevreleyen denizlerde de yansımaları bulmuş ve Türkiye'yi endişelendiren bir duruma gelmiştir. Çünkü "Türkiye'nin Akdeniz, Karadeniz ve Ege denizindeki ilan edilmiş ve ilan edilmemiş deniz yetki alanları Türkiye yüzölçümünün yaklaşık yarısına eşit büyüklükte bir alanı kapsamakta, deniz taşımacılığı yolu Türkiye'nin ithalat ve ihracat hareketinin %90'nını karşılamaktadır" (Gürdeniz:278). Akdeniz ve Ege Denizi dışında Karadeniz, Türkiye açısından ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı döneminde tam bir Türk gölü haline gelen Karadeniz'de Osmanlı egemenliğine son veren Çarlık Rusya olmuş ve XVII. yy'dan itibaren Osmanlı-Çarlık Rusya rekabeti bölgeye hâkim olmuştur. SSCB'nin kurulmasıyla bölge ve özellikle boğazlara yönelik tehdit artmış, soğuk savaşla birlikte Türkiye ve SSCB'nin ayrı kutuplarda yer almasıyla kutuplaşma bölgede net bir şekilde yaşanmıştır. Soğuk savaş sonrası Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin sayısı artarken (Türkiye, Gürcistan, RF, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan) bölgede rekabet kadar işbirliği olanakları da artmıştır. Bölgeye yönelik çıkarlar zaman zaman farklılaşsa da ortak amaç istikrar ve güvenliğin devamı yönünde olmuştur.

Karadeniz, tüm çağdaş teorilerde konumu itibarıyla önemli bir coğrafya olarak değerlendirilmesine rağmen bir "geçiş coğrafyası" ve/veya "çevre" olarak nitelendirilmekten öteye gidememiştir. Bölge hak ettiği öneme soğuk savaş sonrası dönemde kavuşmuştur. "Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya'da meydana gelen olaylar ve enerjinin giderek artan önemi, Karadeniz Bölgesi'nin stratejik önemini arttırmıştır. İstikrarsızlık kaynağı olan bölgelere komşu ve enerji savaşlarının yaşandığı bölgelerin kilit geçiş coğrafyası olan Karadeniz, yeni dönemde, hem jeopolitik, hem jeostratejik hem de jeoekonomik olarak merkezi pozisyona geçmiştir" (Aşık, 2010: 36).

Karadeniz, coğrafi konumu, ekonomik potansiyeli, enerji ve ulaşım koridoru olması açısından önemlidir. Bu nedenle kıyıdaş devletler dışında büyük güçler tarafından da önem taşımaktadır. RF, hem kıyıdaş devlet olarak hem de büyük güç olarak tarih boyunca Karadeniz'le ilgilenmiştir. Bölgeye yönelik "yakın çevre politikası" uygulayan RF için Karadeniz hala Akdeniz'e geçiş için önemini sürdürmekte ve enerji politikalarının yürütülmesinde anahtar bir rol oynamaktadır. Ayrıca Sivastopol'deki deniz üssü RF için stratejik açıdan vazgeçilmezdir. ABD açısından baktığımızda RF'nin bölgedeki tekeli kırma ve etkisini azaltmak, bölge devletlerinin NATO içinde yer almasını sağlamak öncelikli amaçlar arasında yer alır. Bunun yanında bölgedeki enerji arz güvenliğini sağlayarak petrol ve doğalgazın Batı pazarlarına sorunsuzca ulaşmasını sağlamak da önemlidir. Bu amaçla RF'yi devre dışı bırakan boru hatları ABD tarafından desteklenmiştir. Bunun yanında ABD, Karadeniz'i özel olarak İran'a karşı olası bir harekât için askeri üs olarak görmek ve buradan radar istasyonları ve casus uçaklarla izleme merkezi olarak yararlanmak istemektedir. (Demir, 2012:22) Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyesi olmasıyla Karadeniz'e kıyıdaş olan AB, bölgedeki çıkar ve girişimlerini beş ana düşünce etrafında uygulamaya koymuştur. "Bunlar; enerji güvenliğinin sağlanması, bölge ülkelerinde demokrasi kültürünün yerleşmesi ve hukukun üstünlüğünün hâkim kılınması, bölgede uzun vadeli istikrarın sağlanması¹, organize suçların önlenmesi ve bölgesel işbirliğinin sağlanmasıdır" (Aşık,2010: 45-46). Ayrıca AB'nin önceliklerinden biri de Karadeniz yoluyla gelen kaçak göçmen sorunun ortadan kaldırılmasıdır. (Kamalov, 2009:14-15) Bulgaristan ve Romanya Türkiye'yi dengelemek için AB, onu dengelemek için de ABD ile siyasi ve askeri işbirliğini arttırırken, Gürcistan ülkesinde yaşadığı sorunlarda RF'yi dengelemek için ABD'ye yaklaşmış, Ukrayna da RF etkisini azaltmak için Avrupa-Atlantik güvenlik şemsiyesi altında olma eğilimi göstermiştir (Erkek, 2006 1). Bu da doğal olarak ABD ve AB'yi bölgede etkin olma çabasına itmiştir. Avrupa-Atlantik grubu, Karadeniz güvenliği açısından Türkiye'ye büyük önem vermektedir. Nitekim bu ülkeler için çok önemsenen demokratikleştirme çabaları (Türkiye'nin sahip olduğu değerler nedeniyle bölgede oynayacağı potansiyel rol), enerji güvenliği (Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattı Anlaşması, Kasım 1999 (İstanbul) ve NABUCCO doğal gaz Boru hattı anlaşmaları Temmuz 2009 (İstanbul) ile bu sürecin en başından

1 Orta Doğu'ya bir alternatif yaratacak enerji kaynaklarının araştırılmasıyla Karadeniz, Kafkasya ve Hazar bölgesi uluslararası yatırım açısından cazibe merkezi haline gelmiş ve %80'den fazla petrol, %60'dan fazla doğal gaz gereksinimini ithalat yoluyla karşılayan AB için de bu kaynakların akışının devamlılığı önem kazanmıştır. (Demir,2012: 23).

beri proaktif bir şekilde yer almıştır) ve uzun süreli ihtilafların çözümünde (Türkiye, bölgede devam eden ihtilafların çözümüne yönelik girişimlerde bulunmaktadır) Türkiye kilit bir konumda yer almaktadır (Bilge: 4-5).

Karadeniz’de en uzun kıyı şeridinde ve Türk boğazlarına ve dolayısıyla da en büyük deniz yetki alanına sahip ülke olarak Türkiye için de bölgede barış ve istikrar önem kazanmakta ve barış ve istikrarın devamı desteklenmektedir. Türkiye için Karadeniz’de deniz güvenliği bölünmezdir ve bu ancak tüm kıyıdaş ülkelerin işbirliği ve eş güdümüyle sağlanacaktır (Gürdeniz:279). Türkiye için Karadeniz’de güvenliği tehdit eden birçok neden mevcuttur. Bunlardan biri boğazları da yakından ilgilendiren gemi trafiğidir. Karadeniz’de günde hareket halindeki 300 geminin yaklaşık yarısı doğu batı ekseninde faaliyet halindeyken yarısı da Türk boğazlarını kullanmaktadır ki bunlarında en az 25-30’u petrol ve yan ürünlerini taşımaktadır. Karadeniz’deki tanker trafiği yanında konteyner trafiği de Akdeniz’le kıyaslandığında oldukça fazladır (Gürdeniz:279). Bu çevre açısından da önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Diğer bir tehdit Karadeniz’deki yasadışı ticaret yapan gemilerin varlığıdır. Karadeniz ayrıca yasadışı insan, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı bakımından da bir geçiş noktasıdır. Bununla mücadele edebilmek için Türkiye’nin öncülüğünde Karadeniz Uyum Harekâtı oluşturulmuştur (Grotzky & Isic, 2008:4). “Doğu-Batı” ve “Kuzey-Güney” Enerji Koridoru’nun tam merkezinde yer alan Karadeniz’de enerji güvenliğinin sağlanamaması diğer ülkeler gibi enerji konusunda dışa bağımlı olan Türkiye için de önemli bir tehdittir. Türkiye, ayrıca bölgede yaşanan sınır sorunları, etnik sorunlar, paylaşılmayan topraklar ve silahlar, geçiş sürecinin yarattığı iç siyasi çalkantıların da bölgede önemli tehdit yarattığının farkındadır. Türkiye için belki de en büyük tehdit, bölgede çıkarı olan büyük güçlerin bölgede bir güvenlik boşluğunu bahane ederek Montrö Boğazlar sözleşmesinde değişiklik taleplerinin önüne geçememektir. Çünkü ABD’nin başını çektiği ve bazı bölge devletlerince de desteklenen Karadeniz’de güvenliğin NATO tarafından sağlanması girişimleri başta RF olmak üzere NATO üyesi olan Türkiye tarafından da endişeyle karşılanmıştır. Çünkü bu aynı zamanda Montrö’nün ihlali anlamına gelecektir (Bilge:6). BLACKSEAFOR da işte tam bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik bir çabanın ürünüdür.

3. Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gurubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Güvenliğindeki Rolü

Karadeniz’de mevcut ve olası tehditlerle mücadele etmek ve bunu bölgede çıkarı olan diğer ülkeleri dışarıda bırakarak sadece kıyıdaş devletlerle gerçekleştirmek bölgede en uzun kıyıya ve en geniş yetki alanına sahip olan Türkiye için önem arz etmekteydi. Nitekim buna yönelik fikirler 1990’lı yılların ortalarından itibaren oluşmaya başlamış ve 1998’de Varna’da yapılan Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı’nda çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak ortaya atılmıştır. Bu fikrin gerçekleşmesine yönelik hazırlıkların yapılması ve tarafların ikna edilmesi süreci sonunda Karadeniz’de barış ve istikrarın devamı, bölgesel iş birliği faaliyetlerinin ve karşılıklı dayanışmanın artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla 2 Nisan 2001’de BLACKSEAFOR sahildevletlerinin imzasıyla kurulmuştur². BLACKSEAFOR, “tüm sahildevletlerinin güvenlik alanında iştirak ettiği bölgesel bir organizasyon olması ve özellikle eski Sovyetler Birliği sisteminde yer almış ülkelere RF ile eşit seviyede ve demokratik ölçülerde muhatap olma imkânı tanınması açısından dünyadaki en iyi örneklerinden biri olma özelliğine sahiptir” (Erkek, 2006:2).

BLACKSEAFOR’un kuruluş anlaşmasındaki görevleri;

- Arama ve kurtarma harekâtı
- İnsani yardım harekâtı (doğal afet yardım, tahliye hrk.)
- Mayın karşı tedbirleri harekâtı
- Çevre koruma harekâtı
- İyi niyet ziyaretleri
- Taraflarca kararlaştırılan diğer görevlerdir.

BLACKSEAFOR, bu görevleri biri kontrol gemisi olmak üzere taraflarca tahsis edilecek gemiler aracılığıyla yapacaktır. Bu gemiler; fırkateyn/muhripler, korvet/karakol botları, mayın karşı tedbirleri gemileri, amfibi gemi-

² Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkiline Dair Anlaşma için bkz. Ek 1

ler ve yardımcı sınıf gemilerinden oluşmaktadır. Gruba tahsis edilen gemiler ülkelerin kendi üslerinde bulunacak, yılda en az iki kez ya da uygun görüldüğü takdirde daha fazla aktive edileceklerdir. Taraflar Karadeniz’de kullanılmak amacıyla oluşturulmuş olsa da BLACKSEAFOR’un gerektiğinde oybirliği ile karar alındığında Karadeniz dışında da görevlendirilebileceğini kabul etmişlerdir. BLACKSEAFOR ayrıca BM ve AGİT’in kapsamında icra edilecek bir harekâta da görevlendirilebilecektir.³³

“BLACKSEAFOR’un konuşlandırma, görevlendirme ve diğer faaliyetlerinde genel yönlendirme ve kontrolünden sorumlu olan makam Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi (BSNC)’dir. Görev grubunun harekât kontrolü de o yıl BLACKSEAFOR komutanı tayin edilen devlet tarafından sağlanmaktadır. Komuta 17 Ağustos 2013 tarihinde 1 yıl süre ile Ukrayna’ya devredilmiştir. Görev grubu 2001’den bu yana 22 kez aktive edilmiştir”³⁴. “BLACKSEAFOR’a ilişkin siyasi kararlar ise Dışişleri/Savunma Bakanları’nın veya onların yetkili kıldıkları temsilcilerin yapacakları toplantılar vasıtasıyla alınmaktadır. Bakanlar toplantılarında, BLACKSEAFOR’a girmeye istekli devletlerin taraf olma talepleri dikkate alınabilmektedir. Bakanlar aynı zamanda gerektiğinde, özel konularda çalışmada bulunmak maksadıyla, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı’ndan üst düzey uzmanlardan oluşacak geçici alt grupları görevlendirebilmektedir.”³⁵ Türkiye’nin daveti üzerine BLACKSEAFOR “ilk siyasi danışmanlar” toplantısı tüm Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin katılımıyla 19 Ocak 2004 tarihinde Ankara’da Dışişleri Bakanları temsilcileri düzeyinde yapılmıştır. Bu toplantıda Karadeniz’in stratejik açıdan öneminin altı tekrar çizilmiş ve bölgede barış ve istikrarın temini için tarafların ortak sorumluluğu olduğu belirtilmiştir (Bozkurt, 2011:5-6).

BLACKSEAFOR’un gelecekte deniz güvenliği görevlerini üstlenmesi yönünde taraflarca görüş birliği oluşmuş ve 2004’te BLACKSEAFOR’un görev yönergesi değiştirilerek organize suçlar ve terörist tehditler de kapsam içine alınmıştır. Böylece BLACKSEAFOR’u kapsamlı operasyonel görevleri icra edebilecek yetki ve yeteneğe sahip kılmak üzere hazırlık çalışmalarına hız verilmiştir (Gürdeniz: 280).

4. Sonuç

Soğuk savaş sonrasında, Karadeniz’in siyasal coğrafyasında köklü bir değişiklik yaşanmış, bu değişiklikle bölge devletleriyle beraber bölge dışı devletler de bölgede etkinlik kazanmışlardır. Bu değişiklik ayrıca yeni güvenlik sorunları da doğurmuştur. Karadeniz’de ortaya çıkan yeni durum karşısında Türkiye, çok boyutlu güvenlik politikaları geliştirmek zorunda kalmıştır. Ekonomik, siyasi, coğrafi, insani ve askeri boyutları olan bu güvenlik politikalarının öncelikli amacı Karadeniz’in barış ve refah havzası hâline getirilmesidir. Bölgeye yönelik beklentiler gerek bölge devletleri gerekse bölgeye ilgi duyan büyük devletler açısından farklılıklar arz etse de aslında ortak hedef bu amaca ulaşmaktır. Özellikle Avrupa-Atlantik grubu Karadeniz’in artan önemi karşısında bölge güvenliğini NATO güvenlik politikaları içine alma çabası içine girmiş ve 2001den beri Akdeniz’de yer alan NATO’nun Aktif Çaba Harekâtı’nı terörle mücadele gerekçesi ile Karadeniz’e doğru genişletmeye çalışmıştır. Bu girişim RF başta olmak üzere Türkiye’yi de endişelendirmeye başlamıştır. Çünkü farklı bir girişim Montrö düzenini zedeleyecek ve yeni tartışmalar yaratacaktır. Türkiye, bölge güvenliğinin bir bütün olarak ele alınması ve bunun da kıyı devletlerinin işbirliğiyle sağlanması görüşünü savunmaktadır. Buna yönelik çabalar içine giren Türkiye, deniz merkezli olan bazı oluşumlara öncülük etmiştir. Bunlardan biri “Karadeniz Uyum Harekâtı-Operation Black Sea Harmony (OBSH)” diğeri de “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu-Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR)”dur. 2001 yılında Türkiye, Gürcistan, RF, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan arasında imzalanan anlaşmayla kurulan ve arama ve kurtarma harekâtı; İnsani yardım harekâtı (doğal afet yardım, tahliye hrk.); Mayın karşı tedbirleri harekâtı; Çevre koruma harekâtı gibi görevlerle donatılmış olan BLACKSEAFOR’un görev yönergesi, 7 Temmuz 2004’te değiştirilerek, bölge için önem arz eden organize suçlar ve terörist tehditler de görev

3 BLACKSEAFOR’un görevleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/turkce/hakkinda/gorev_ortami.php

4 Aktivasyon sırasında herhangi bir anda her bir taraf devletin kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekme hakkı bulunmaktadır. Böyle bir durumda kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekmeyi öngören taraf diğer tarafları önceden bilgilendirmelidir”. http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/turkce/hakkinda/gorev_ortami.php ; Bu aktivasyonların ayrıntısı için bkz. EK 2

5 BLACKSEAFOR’un komuta yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/turkce/hakkinda/komuta_yapisi.php

kapsamı içine alınmıştır. “Terörizmle Mücadele Operasyonu” isimli ilk tatbikat, 5-27 Ağustos 2004’te gerçekleştirilmiştir. BLACKSEAFOR’un amaçlarından biri de taraflar arasındaki işbirliğini arttırarak güvenlik ortamının iyileştirilmesi, kıyıdaş ülkeler arasında var olan ve olabilecek görüş farklılıklarının, barışçı yollarla çözülmesine zemin hazırlayacak danışma ve görüşme fırsatlarını yaratmaktır. Bulgaristan ve Romanya hem AB hem de NATO üyeliklerini almalarına rağmen Gürcistan ve Ukrayna AB ve NATO üyeliği çabasında olup iç karışıklıklar yaşayan iki ülke olmuşlardır. Gürcistan, Güney Osetya, Abhazya ve Acara bölgelerinde yaşadığı ayrılıkçı hareketler nedeniyle sorunlar yaşarken bugün hala Ukrayna’da Batı yanlılarıyla Rusya yanlıları arasındaki mücadele devam etmektedir. Bunun yanında bazı sınır sorunları (Ukrayna-Rusya/Ukrayna-Romanya) ve etnik sorunlar da mevcuttur. Bu da gösteriyor ki bu oluşum amacına ulaşırsa bölge güvenliği dışında uluslararası güvenliğin sağlanmasına da katkı sağlayacaktır. Tabi aynı zamanda BLACKSEAFOR’un başarısı da bu ortamın sağlanmasına bağlıdır diyebiliriz.

5. Ekler

Ek 1- Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkiline Dair Anlaşma

Bundan sonra Taraflar olarak anılacak; Bulgaristan Cumhuriyeti, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti, Ukrayna, Birleşmiş Milletler Anlaşmasında belirtilen amaç ve ilkere bağlılıklarını yineleyerek; Karadeniz Sahildar Devletleri arasındaki işbirliği ve diyalogun daha da geliştirilmesi gereğine inanarak; Bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmayı ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmeyi isteyerek; Karadeniz Sahildar Devletleri arasında işbirliği için bir çerçeve oluşturmayı arzulayarak;

Aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır:

Madde I

Kuruluş

Taraflar Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR)’nu kurarlar.

Madde II

İlkeler

Taraflar BLACKSEAFOR faaliyetlerinin Birleşmiş Milletler Anlaşmasının amaçları ve ilkeleri ile uyumlu olduğunu taahhüt ederler.

BLACKSEAFOR faaliyeti ne herhangi bir devlete karşı bir harekettir, ne de herhangi bir devlete veya devlet grubuna karşı bir askeri ittifak oluşturmayı hedefler; BLACKSEAFOR faaliyeti uluslararası işbirliği ve iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmeyi hedefleyen gayretlere katkıda bulunur; BLACKSEAFOR bölgesel, müstakil ve aynı zamanda şeffaf bir düzenlemedir; Bu Anlaşmanın hükümleri, Tarafların diğer uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini hiçbir şekilde etkilemez; BLACKSEAFOR’a ilişkin tüm kararlar taraflarca oydaşmayla alınacaktır; BLACKSEAFOR, kural olarak en az yılda bir kez Çağrı Kuvveti olarak aktive edilecektir; Taraflar çevre koruma gereklerine saygı duyacak ve BLACKSEAFOR faaliyeti sırasında çevreyi korumak için mümkün olan tüm önlemleri alacaklardır.

Madde III

Tanımlar

Bu Anlaşma için geçerli olmak üzere bazı terimler, tanımlar ve kısaltmalar kullanılmıştır. Bu terimlerin, tanımların ve kısaltmaların listesi işbu Anlaşmanın Ek-F sıralı Ekinde kayıtlıdır.

Madde IV

Hedefler Ve Görevler

BLACKSEAFOR, Karadeniz’e sahildar devletler arasında dostluğun, iyi ilişkilerin ve karşılıklı güvenin daha da güçlenmesine katkıda bulunmak ve Deniz Kuvvetleri arasında karşılıklı kullanılabilirlik ve işbirliğinin

güçlendirilmesiyle bölgede barış ve istikrarı geliştirmek maksadıyla kurulmuştur; BLACKSEAFOR'un görevleri: arama ve kurtarma harekâtı, insani yardım harekâtı, mayın karşı tedbirleri, çevre koruma harekâtı, iyi niyet ziyaretleri. BLACKSEAFOR yukarıda bahsedilen görevlerin icrasındaki yeterliliğini ve karşılıklı kullanılabilirliği arttırmak maksadıyla tatbikatlar icra edecektir.

Madde V

Kuruluş Yapısı

BLACKSEAFOR, Kara veya Hava Kuvvetlerinden doğrudan bir katılım olmadan sadece Deniz Kuvvetleri unsurlarından müteşekkildir. Gerektiğinde diğer kuvvetlerin unsurları ile desteklenebilecektir; Kuvvete tahsis edilen unsurlar, kendi ülkelerindeki daimi ana üs mevkiilerinde kalacaklar ve müştereken hazırlanmış programlara uygun olarak tatbikat ve eğitim faaliyetleri ile Taraflarca karar alınması halinde, beklenmedik durumlar için gerekli uygun gücü teşkil etmek üzere bir araya geleceklerdir; BLACKSEAFOR, biri Komuta Kontrol Gemisi olmak üzere, Tarafların tahsis edeceği en az 4-6 gemiden müteşekkildir; BLACKSEAFOR'a tahsis edilebilecek harp gemilerinin ana sınıfları: Firkateyn/Muhrip, Korvet/Karakol Botu, Mayın Tarama Gemisi, Amfibi Gemiler, Yardımcı Gemiler ve Tekneler. Bu Anlaşma maksatları için, BLACKSEAFOR'un bayrağı ve amblemi belirlenmiştir. Bayrağın tanımı ve resimleri ile BLACKSEAFOR amblemi bu Anlaşmanın EK-E sıralı Ekinde kayıtlıdır.

Madde VI

Siyasi/Askeri İstişareler ve Karar Verme

Siyasi karar alma Dışişleri/Savunma Bakanlarının veya onların yetkili kıldıkları temsilcilerinin toplantıları marifetiyle gerçekleştirilir. Dışişleri veya Savunma Bakanlarının ya da onların yetkili kıldıkları temsilcilerinin toplantıları, gerektiği şekilde, siyasi konulara, BLACKSEAFOR'un faaliyetlerinin siyasi yönlerine ve Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi (BSNC) için genel siyasi yönlendirmeye odaklanacaktır. Dışişleri/Savunma Bakanları toplantılarında, ehil ve istekli ülkelerin BLACKSEAFOR'a Taraf olma talepleri oydaşma esasına göre dikkate alınabilir. Bakanlar gerektiğinde özel konularda çalışmada bulunmak maksadıyla Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığından üst düzey uzmanlardan oluşacak geçici alt gruplar görevlendirebilirler. Siyasi istişareler Tarafların yetkili hükümet temsilcileri tarafından gerçekleştirilir. Üst düzey askeri istişareler Genelkurmay Başkanları veya onların temsilcileri tarafından gerçekleştirilir. Bakanların, Genelkurmay Başkanlarının veya temsilcilerinin toplantıları, ilke olarak, yılda bir kez toplanır. Bu toplantılar ayrıca Taraflardan birinin daveti üzerine de düzenlenebilir. Bu Anlaşma maksatları için, BLACKSEAFOR'un bayrağı ve amblemi belirlenmiştir. Bayrağın tanımı ve resimleri ile BLACKSEAFOR amblemi bu Anlaşmanın EK-E sıralı Ekinde kayıtlıdır. Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi (BSNC), BLACKSEAFOR'un konuşlandırma, görevlendirme ve diğer faaliyetlerinde genel yönlendirme ve kontrolüne yönelik icra makamı olarak tesis edilmiştir. BSNC'nin görev yönergesi bu Anlaşmanın EK-A sıralı Ekinde kayıtlıdır.

Madde VII

Konuşlandırma Ve Görevlendirme

BLACKSEAFOR Karadeniz'de kullanılmak amacıyla tesis edilmiş olup, gerektiğinde Tarafların oydaşma ile alacağı karar uyarınca başka bir yerde de görevlendirilebilir. Takip eden yılın aktivasyon programı Dışişleri/Savunma Bakanlarının veya onların yetkili kıldıkları temsilcilerinin katılacakları toplantılarda veya toplantı olmadığı takdirde, sessizlik süreci yöntemiyle onaylanır. Taraflardan herhangi biri BLACKSEAFOR'un daha önce öngörülmemiş bir aktivasyonu için talepte bulunabilir. Bu durumlarda, BLACKSEAFOR'un aktivasyonu için Tarafların oydaşma ile alacakları karar gereklidir. Taraflarca görevlendirme kararı verilmesini müteakip, Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Komutanı (COMBLACKSEAFOR)'nın veya Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Harekât Kontrol Makamı (OPBLACKSEAFOR)'nın teklif ettiği zaman zarfı içerisinde Tarafların, Kuvvete olan katkılarının hazır hale getirilmeleri gerekmektedir. Belirli bir plansız harekâta özel bir unsurla iştirake bulunmak her bir Tarafın kendi takdirindedir. BLACKSEAFOR ayrıca Birleşmiş Milletler (BM) veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) mandasındaki harekâtlarda da görevlendirilebilir. BLACKSEAFOR, görev ve amaçlarına uygun olarak, diğer uluslararası faaliyetlere de iştirak edebilir. Taraflar böyle faaliyetlere BLACKSE-

AFOR içinde iştirake bulunma yönünde kendi ulusal mevzuatlarına uygun olarak onay alırlar. BLACKSEAFOR kapsamında BM veya AGİT mandasındaki harekâtlara iştirak etmeye karar veren Taraflar, BM veya AGİT düzenlemelerinin gerektirdiği tüm resmi işlemleri tamamlayacaklardır. Aktivasyon sırasında herhangi bir anda her bir Taraf ülkenin kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekme hakkı bulunmaktadır. Böyle bir durumda kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekmeyi öngören Taraf diğer Tarafları önceden bilgilendirmelidir.

Madde VIII

Komuta-Kontrol

Taraflar BLACKSEAFOR'a tahsis ettikleri gemilerinin Tam Komutasını kendileri muhafaza ederler. Bu nedenle, gemiler herhangi bir zamanda, diğer Taraflara bilgi vermek kaydıyla ulusal nedenlerle geri çekilebilirler. BLACKSEAFOR, BLACKSEAFOR faaliyetlerinin genel planlamasından sorumlu makam olan Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi (BSNC)'nin Harekât Komutasındadır. BSNC harekât kontrolünü, OPBLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Harekât Kontrol Makamı) adı verilen ve BLACKSEAFOR Komutanı (COMBLACKSEAFOR)'nın ülkesi tarafından tayin edilen bir başka Komutana devreder. COMBLACKSEAFOR'un herhangi bir nedenden dolayı, BM ve AGİT mandasındaki hareketler dahil, herhangi bir harekattan devleti tarafından geri çekilmesi durumunda, rotasyon ilkesine göre bir sonraki Tarafın temsilcisi BLACKSEAFOR'un Harekat Kontrolünü devralacaktır. BLACKSEAFOR'un Taktik Komutası, BLACKSEAFOR Komutanındadır. BLACKSEAFOR'un Komuta Yapısı ile Yıllık Çalışma Programı Çizelgesi bu Anlaşmanın EK-D'sinde gösterilmiştir.

Madde IX

COMBLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Komutanı) ve Karargah Personeli COMBLACKSEAFOR, Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi (BSNC)'nin onayladığı ve bir Taraf ülkenin Tuğamiral veya Albay rütbesindeki bir deniz subayıdır. Planlama ve harekât için komuta sürekliliğinin sağlanması amacıyla COMBLACKSEAFOR normalde bir yıllık bir süre için atanacaktır. Bu makam, Saklayıcı Devlet ile başlayarak Kuvvete gemi tahsis eden Taraflar arasında alfabetik sıraya göre devredecektir. COMBLACKSEAFOR, OPBLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Harekât Kontrol Makamı)'a karşı doğrudan sorumlu olacaktır. COMBLACKSEAFOR'un uluslararası bir Karargâhı vardır. COMBLACKSEAFOR'a BLACKSEAFOR Kurmay Başkanı (COS) olarak bir deniz subayı yardımcı olur. Taraflarca aksine karar verilmezse, COS normalde, BLACKSEAFOR Komutanının bulunduğu Taraf devleti, alfabetik sıra ile takip eden Taraf devlet tarafından belirlenir. Görev süresi bir yıldır. Geri kalan karargâh personeli, normalde, diğer Taraf devletlerin her birinden birer subayıdır.

Madde X

Lisan Ve Belgeler

BLACKSEAFOR için çalışma lisansı İngilizce olacaktır.

BSNC ve Planlama Grubu Görev Yönergeleri hariç, diğer tüm Görev Yönergeleri gerektiğinde, Planlama Grubu tarafından geliştirilecek ve BSNC tarafından onaylanacaktır. Planlama Grubu tarafından hazırlanan ve BSNC tarafından onaylanan taktik neşriyatlar, tatbikatların, eğitim faaliyetlerinin ve hareketlerin planlama ve icrasında kullanılacaktır. Planlama Grubu'nun Görev Yönergesi Ek-B sıralı ektedir.

Madde XI

Haberleşme Güvenliği

Özel bilgiler yalnızca diplomatik kanallarla ya da Tarafların Yetkili Makamlarınca onaylanmış kanallar vasıtasıyla aktarılabilir. Böyle bir bilginin gizlilik derecesi bilgiyi yayımlayan Tarafın belirlediği gizlilik seviyesinde olacaktır. Bu Anlaşma ile ilgili olarak değişilen ya da üretilen tüm özel bilgiler, yayımlayan Tarafın belirlediği sınıflandırmaya uygun olarak, bilgiyi alan Tarafın ulusal kuralları ve düzenlemelerine göre kullanılacak, iletilecek, muhafaza edilecek, işlenecek ve korunacaktır. Taraflar, tüm Tarafların yazılı onayı olmadan üçüncü bir Tarafa bu Anlaşma

altında takas edilen ve/veya üretilen özel bilgileri ifşa etmeyeceklerdir. Bu Anlaşmanın son bulması veya herhangi bir Tarafın Anlaşmadan çekilmesi halinde, bu Anlaşma çerçevesinde değişilen ve/veya üretilen tüm özel bilgiler bilgiyi yayımlayanın belirlediği süre boyunca, her bir Taraf ülkenin ulusal mevzuatına göre korunacaktır.

Madde XII

Lojistik

Lojistik, ilke olarak, ulusal bir sorumluluktur. Taraflar kendi unsurlarının lojistik desteğinden sorumludur. Taraflar, karşılıklı kullanılabilirlik için kendi unsurlarını teşkilatlandırıp donatacaklardır.

Madde XIII

Hukuki Konular

Kuvvetlerin Statüsü bu Anlaşmanın Ek-C sıralı Ekindedir. BLACKSEAFOR'un Karadeniz dışında görevlendirilmesi halinde, kuvvetlerin statüsü her bir durum için özel bir düzenlemeyle belirlenecektir.

Madde XIV

Mali Konular

BLACKSEAFOR faaliyetine ilişkin tüm harcamalar, bu maddenin 3-6 paragraflarında belirtilen durumlar hariç ulusal bir sorumluluktur. Yakıt, su, yağ, yiyecek ve telefon masrafları, varsa mevcut ikili mutabakatlara göre ya da Taraflar arasındaki düzenlemelere göre Tarafların kendilerince karşılanacaktır. Aktivasyon sırasında OPBLACKSEAFOR Karargâhında çalışacak ve normalde her devletten bir temsilci şeklinde olacak irtibat subaylarının iâşe ve ibate masrafları OPBLACKSEAFOR'un bağlı bulunduğu devlet tarafından karşılanacaktır. COMBLACKSEAFOR personelinin iâşe ve ibatesi, Komuta Gemisindeki görevleri süresince ücretsiz karşılanacaktır. COMBLACKSEAFOR'un tüm sosyal faaliyetlerine ve büro malzemelerine ilişkin masraflar BLACKSEAFOR'un komutasını üstlenen devlet tarafından karşılanacaktır. Liman ziyaretlerinde ev sahibi Taraf aşağıda belirtilen masrafları karşılayacaktır: Demirleme, samandiraya bağlama veya sahile aborda/kiçtänkara olma, Kilavuz, çekici vasıta temini ve bunlarla ilgili hizmetler, çöp toplama, Iskelelerin, kreyn hizmetlerinin kullanılması. BLACKSEAFOR faaliyetlerine ilişkin ödeme şartlarının ayrıntılarını Planlama Grubu belirleyecektir.

Madde XV

Uyuşmazlıkların Çözümü

Bu Anlaşmanın yorumu ve uygulamasından kaynaklanacak uyuşmazlıklar dış yargı yoluna başvurmaksızın Taraflar arasında istişare yoluyla çözülecektir. Taraflardan birinin, başka bir Tarafın bu Anlaşmanın hükümlerine uymadığı sonucuna varması durumunda, konuyu BSNC'ye getirmeye veya BSNC vasıtasıyla Madde VI'da belirtilen ilgili makamlara götürmeye hakkı vardır. Taraflar arasındaki istişareler resmi yazılı tebligatın alınmasından 30 gün sonra başlayacaktır.

Madde XVI

Onaylama, Saklayıcı Devlet, Yürürlüğe Girme ve Geçici Uygulama

Bu Anlaşmayı her imzacı devlet, kendi ulusal hukuk usullerine göre onaylayacaktır. Bu Anlaşma, dört imzacı devlet onay belgelerini teslim ettikten 30 gün sonra kendi aralarında yürürlüğe girecektir. Anlaşma, diğer devletler için onay belgelerini teslim ettikten 30 gün sonra yürürlüğe girecektir. Bu Anlaşmanın uygulanmasını kolaylaştırmak için, Madde IV, Paragraf 2.a-e'de belirtilen görevleri icra etmeye hazır olmak maksadıyla Anlaşmanın hükümleri geçici olarak uygulanmaya konulacaktır. Bu maddenin 1 nci paragrafına hâlel getirmeksizin, her bir Taraf bu Anlaşmayı kendi iç hukukunun müsaade ettiği ölçülerde geçici olarak uygulayacaktır. Onay belgeleri, bundan sonra Saklayıcı olarak anılacak Türkiye Hükümeti'nde muhafaza edilecektir. Saklayıcı Devlet, her bir imzacı devlete, her bir onay belgesinin saklayıcı devlete tevdi edildiğini ve bu Anlaşmanın yürürlüğe girmesini tebliğ edecektir. Saklayıcı Devlet Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ni bu Anlaşmanın imzalanması hakkında bilgilendirecek ve Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 102 nci Maddesi'ne istinaden kayıt edilmesini isteyecektir.

Madde XVII

Düzeltilmeler

Herhangi bir Taraf, bu Anlaşmaya düzeltme yapılmasını yazılı olarak herhangi bir zamanda teklif edebilir. Her düzeltme önerisi metni, incelenmesi için tüm Taraflara gönderilmek üzere Saklayıcı Devlete sunulacaktır. Bu Anlaşmaya getirilecek herhangi bir düzeltmeyi Taraflar, düzeltme önerisinin alınmasından sonra 90 gün içerisinde Saklayıcı Devlete yazılı onay tebligatı ile ya da Madde VI Paragraf 1’de bahsedilen toplantılarda onayını ifade etmek suretiyle kabul edebilirler. Bu Maddenin 2. Paragrafına uygun olarak kabul edilen bir düzeltme, Tarafların onayına tabidir ve Tarafların tüm onay belgelerini teslim etmelerinden 30 gün sonra yürürlüğe girecektir.

Madde XVIII

Yürürlükte Kalma Süresi, Uzatma Ve Geri Çekilme

Bu Anlaşmaya en az dört (4) Karadeniz Sahildevletleri taraf olduğu sürece Anlaşma 10 yıl için geçerlidir. Taraflarca aksine karar verilmediği sürece bu Anlaşma otomatik olarak müteakip 10 yıllık dönemler için uzatılacaktır. Taraflardan herhangi biri istediği bir zamanda mevcut Anlaşmadan çekilebilir. Bu Anlaşmadan geri çekilme kararı, niyet edilen çekilme tarihinden en az 6 ay önce yazılı olarak bu ülke tarafından Saklayıcı Devlete bildirilecektir. Saklayıcı Devlet ivedilikle diğer Tarafları bu bildiriden haberdar edecektir. Geri çekilme, çekilen Tarafın bildirdiği tarihten itibaren başlayacaktır. Bu süre sona erdikten sonra, çekilen Taraf için Anlaşma yürürlükten kalkacak, ancak diğer Taraflar için bu Maddenin 1. paragrafı uyarınca yürürlükte kalacaktır.

Geri çekilme tarihinde geri çekilen Tarafı etkileyen ve hala çözümlenmemiş mali konular veya iddialar mevcut-sa, mevcut Anlaşmanın yalnızca ilgili hükümleri bu konular veya iddialar kesin olarak çözümlenene kadar, geri çekilen Taraf açısından yürürlükte kalacaktır. Bu Anlaşmanın yürürlükten kalkması halinde, Ek-C’de kayıtlı maddelerden kaynaklanan tüm konular ve iddialar kesin olarak çözümlenene kadar bu maddeler Taraflar arasında yürürlükte kalacaktır.

Madde XIX

Üçüncü Devletlerin BLACKSEAFOR Faaliyetlerine İştiraki

BLACKSEAFOR, görevlerine yapıcı bir şekilde katkıda bulunmaya ehil ve istekli üçüncü devlet(ler)in iştirakine açıktır. Bir devletin BLACKSEAFOR faaliyetine iştiraki için başvurusunu müteakip, konu Tarafların uygun makamlarınca ele alınacaktır. Üçüncü devlet(ler)in katılımına ilişkin karar bu Anlaşmanın Madde II, Paragraf 6’sına uygun olarak alınacaktır. BSNC oydaşma temelinde diğer devletlerin BLACKSEAFOR ile işbirliği tekliflerini ele alabilir ve üçüncü devlet(ler)den herhangi bir BLACKSEAFOR faaliyetine iştirak etmelerini isteyebilir. İştirakin ne şekilde olacağı Taraflar ve iştirak eden devlet(ler) arasında belirlenecek ve üzerinde mutabakata varılacaktır.

Madde XX

Ekler

Aşağıdaki maddeler mevcut Anlaşmanın ayrılmaz parçasını teşkil eder:

Ek-A: BSNC Görev Talimatı

Ek-B: Planlama Grubu Görev Talimatı

Ek-C: Kuvvetlerin Statüsü

Ek-D: Komuta Yapısı ve Yıllık Çalışma Takvimi

Ek-E: BLACKSEAFOR Bayrak ve Ambleminin Resmi ve Tanımı

Ek-F: Tanımlar ve Kısaltmalar

Madde XXI

Metin

Her biri eşit derecede geçerli olmak üzere Bulgarca, Gürcüce, Romence, Rusça, Türkçe, Ukraynaca ve İngilizce dillerinde hazırlanan ve 2 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da imzalanan bu Anlaşma, Saklayıcı Devletin arşivlerinde saklanacaktır. Bu Anlaşmanın uygun şekilde onaylanmış kopyaları Saklayıcı Devlet tarafından tüm Taraflara iletilecektir. Anlaşmazlık durumunda İngilizce metin esas alınacaktır.

Ek 2- BLACKSEAFOR AKTİVASYONLARI

Aktivasyon Sayısı	Aktivasyon Numarası/Adı	Aktivasyon Periyodu	Sorumlu Ülke	Limanlar
1	1'inci Aktivasyon	27 Eylül-16 Ekim 2001	Türkiye	Gölcük-Varna-Köstence-Odessa-Novorossiysk-Poti
2	2'inci Aktivasyon	05-28 Ağustos 2002	Ukrayna	Sivastopol-İstanbul- Köstence-Varna
3	3'üncü Aktivasyon	03-31 Ağustos 2003	Bulgaristan	Burgaz-Gölcük-Köstence-Sivastopol- Novorossiysk-Poti
4	4'üncü Aktivasyon	05-27 Ağustos 2004	Gürcistan	Poti-Novorossiysk- Sivastopol
5	04-27 Nisan 2005	Kdz.Ereğli-İstanbul -Burgaz-Köstence		
6	5'inci Aktivasyon	08-27 Ağustos 2005	Romanya	Köstence-Varna-Kdz.Ereğli
7	Nisan 2006 Aktivasyonu	07-25 Nisan 2006	Romanya	Novoozerne/UKRAYNA- Batum-Novorossiysk
8	Ağustos 2006 Aktivasyonu	01-22 Ağustos 2006	Rusya Federasyonu	Novorossiysk-Sivastopol-Batum
9	Nisan 2007 Aktivasyonu	06-24 Nisan 2007	Rusya Federasyonu	Köstence-Burgaz-İstanbul
10	Ağustos 2007 Aktivasyonu	31 Temmuz-21 Ağustos 2007	Türkiye	Gölcük-Varna-Köstence
11	Nisan 2008 Aktivasyonu	04-22 Nisan 2008	Türkiye	Batum-Novorossiysk-Sivastopol
12	Ağustos 2008 Aktivasyonu	04-24 Ağustos 2008	Ukrayna	Sivastopol-Kdz.Ereğli-Köstence
13	Nisan 2009 Aktivasyonu	03-21 Nisan 2009	Ukrayna	Kdz.Ereğli-Köstence-Burgaz
14	Ağustos 2009 Aktivasyonu	05-25 Ağustos 2009	Bulgaristan	Varna-Sivastopol-Novoroski
15	Nisan 2010 Aktivasyonu	09-27 Nisan 2010	Bulgaristan	Kdz.Ereğli-Varna-Köstence
16	Ağustos 2010 Aktivasyonu	11-30 Ağustos 2010	Romanya	Köstence-Sivastopol-Varna
17	Nisan 2011 Aktivasyonu	05-26 Nisan 2011	Romanya	İstanbul-Sivastopol-Novoroski
18	Ağustos 2011 Aktivasyonu	10-29 Ağustos 2011	Rusya Federasyonu	Novoroski-Trabzon-Varna

Ek 2 devam

19	Nisan 2012 Aktivasyonu	06-24 Nisan 2012	Rusya Federasyonu	Köstence-Sivastopol-İstanbul
20	Ağustos 2012 Aktivasyonu	06-24 Ağustos 2012	Türkiye	Gölcük-Trabzon-Novoroski
21	Nisan-2013 Aktivasyonu	05-23 Nisan 2013	Türkiye	Varna-Köstence-Sivastopol
22	Ağustos-2013 Aktivasyonu	14 Ağustos-03 Eylül 2013	Ukrayna	Sivastopol-Novoroski-Sinop

Kaynak: <http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/turkce/aktivasyonlar/aktivasyonlar.php>

Kaynakça

- Aşık, A. (2010). Karadeniz Bölgesi'ndeki değişimin analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12, 33-56
- Bilge, C. Blacksea security, Turkey's role in creating a Euro-Atlantic security community: past and present, <http://www.harvard-bssp.org/static/files/425/BLACK%20SEA%20SECURITY.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.07.2014).
- Bozkurt, G.S. (2011). Security policy of Turkey and Russia in the Blacksea basin. *Karadeniz Araştırmaları*, 30, 1-13, http://www.karam.org.tr/Makaleler/631151712_Giray%20Saynur%20Bozkurt.pdf, (Erişim Tarihi:15.07.2014)
- Demir, S. (2012). Karadeniz'in güvenliği'ni yeniden düşünmek. *Karadeniz Araştırmaları*, 35, 19-50, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1981762904_003%20demir.pdf, (Erişim Tarihi: 15.07.2014).
- Erkek, L. (2006). *Karadeniz deniz güvenlik politikası*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, İstanbul
- Grotzky, D. & Mirela I. (2008). The Black Sea Region: Clashing identities and risks to European stability. *CPA Policy Analysis*, 4, <http://www.harvard-bssp.org/static/files/397/CAP-Policy-Analysis-2008-04.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2014).
- Gürdeniz, C. Türkiye'nin Akdeniz ve Karadeniz'de Deniz Güvenliğine Katkıları. http://vizyon21yy.com/documan/genel_konular/Milli%20Guvencilik/Balkanlar_Karadeniz/Turkiyenin_Akdeniz_ve_Karadenizde_Deniz_Guvenligine_Katkilari.pdf, (Erişim Tarihi: 07.07.2014).
- Japaridze, T. (2008). Security Risks and dilemmas in the wider Black Sea Region: Back to "Realpolitik" or simply going through a crunch? http://www.harvard-bssp.org/static/files/368/japaridze_pub%202008.pdf, (Erişim Tarihi: 04.07.2014).
- Kamalov, İ. (2009). Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı güncel sorunlar. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(21),13-21.
- Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu. <http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/turkce/anasayfa.php>, (Erişim Tarihi: 04.07.2014)
- Koçak, İ. H. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik gelişmeler ve deniz ticaretine yansımaları. T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Deniz Ticareti Genel Müdürlüğü, Ankara. http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/DTGM/tr/Kitaplar/20121031_103920_64032_1_64351.pdf, (Erişim Tarihi:12.07.2015).
- Koçer, G. (2007). Karadeniz'in güvenliği: Uluslararası yapılanmalar ve Türkiye. *Akademik Bakış*, 1(1), 195-217.

Karadeniz'in Kirliliği ve Katılımcı Çözüm Önerileri

The Black Sea Pollution and Participative Solution Offers

Öğr. Gör. Akif EMİROĞLU

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, akifemiroglu@hotmail.com

Özet

Karadeniz dünyanın en büyük anoksik havzasıdır. Bu bölge içinde 21 ülkenin büyük kısımları, 3 başkent, 171 milyon nüfus bulunmaktadır. Jeocoğrafik konumu ve morfometrik özellikleri ile ekolojik hedef olarak, insan etkilerinin en fazla görüldüğü denizlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Karadeniz'in giderek kirlendiği ve özellikle son yıllarda ciddi boyutlara ulaştığı bilinen bir gerçektir. Karadeniz, genelde birbirleri ile ilgili bazı olgular nedeniyle hem doğal niteliğini kaybetmekte hem de çevreyi tehdit eder bir tehlike oluşturmaktadır. Avrupa kıtasının neredeyse üçte birinin kanalizasyonu Karadeniz'e boşalmaktadır. Karadeniz'in kirliliğine etken olan ülkeler yalnızca kıyı ülkeler değil, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan 17 ülkedir. Deniz kirliliğine neden olan etmenler ile kirlilik çeşitleri kısaca; metal kirliliği, bakteriyolojik kirlilik, zararlı mikroalgalar ve deniz biyotoksinleri, radyoaktif kirlilik, ses kirliliği ile gemilerden kaynaklanan kirlilik olarak sınıflandırılabilir.

Bu çalışmanın amacı, deniz kirliliğinin tanımlanması, Karadeniz'in kirliliğine yol açan etmenlerin belirlenmesi ve kirlilik çeşitlerinin açıklanması, ekonomiye ve turizme olan olumsuz etkilerinin ifade edilerek çözüm önerileri sunmaktır. Yöntem olarak, bu konuda yapılmış araştırma ve çalışma verilerinden yararlanarak Karadeniz kirliliğinin boyutlarının vurgulanması ve bu konudaki bilinçlenme ve duyarlılığın geliştirilmesi benimsenmiştir. Bulgu olarak, Karadeniz'de kirliliğe yol açan etmenler ile çeşitleri ve çevre ülkelerce alınan önlemler saptanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, bu konuda çevre ülkelerce alınması gereken önlemler ile yapılması gerekenlere ilişkin çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Karadeniz'in Kirliliği, Kirlilik Çeşitleri

Abstract

Black Sea is world's greatst anoxic basin. In this region there are 21 countries, 3 capitals and 171 millions people. Apart from geocographical location and morphometric characteristics and ecological objectives, the human impact on the sea is seen as one of the most noteworthy. It is known fact that Black Sea increasingly contaminated and reached serious proportions in recent years. Black Sea, in general, some phenomena related to each other and losing their natural qualities as well as threatening the environment. Almost one-third of the continental Europe's sewage is being discharged into the Black Sea. The countries polluting the Black Sea are not only the coastal countries but 17 countries with and without cost at Black Sea. Factors causing marine pollution as well as types of pollution vary, in short; metal pollution, bacteriological contamination, harmful microalgae and sea bio-toxins, and radioactive pollution, and sound pollution classified as pollution from ships.

The purpose of this study is to identify marine pollution, to identify the causes of factors and disclosure of the type of pollution, express solutions for the negative effects on the economy and tourism. The method adopted applied is the data on this subject by taking advantage of research and study to emphasize the size of pollution in the Black Sea and raise awareness on this issue and improve sensitivity. In finding in the Black Sea with the kinds of factors that lead to pollution and the environment have been studied to determine the measures taken by countries. As a result, the measures taken by countries in this regard with the environment needs to be done, solutions are tried to be proposed.

Keywords: Black Sea, Black Sea Pollution, Pollution Types

1. Giriş

Çevrenin kirlenmesi 19. yüzyılda endüstri devrimi ile başlamıştır. İlkel yöntemlerle yapılan endüstriyel ürünlerin atıklarının çevreyi kirlletmesinin boyutu, endüstrinin gelişmesine bağlı alınan karşı önlemlere rağmen, kimyasal ürünlerin çoğalması ile daha da artmıştır. Çevre kirlenmesinin başlıca nedeni, günümüzde sayısı on milyonu aşan kimyasal maddenin sentezi esnasındaki işlemlerden doğan maddelerin ve ana ürünlerin kullanılması yanında bunların ve parçalanma ürünlerinin ortama bulaşmasıdır. Bu arada bu maddelerin farklı toksisiteye sahip olması pek çok sorun doğurmaktadır.

Kirlenme doğal bir sonuçtan da olabilmektedir. Bunlar denizlerde, karada olduğu gibi meydana gelen volkanik olaylar, petrol sızıntısı, yağmurların meydana getirdiği sellerin taşıdığı karaya ait parçacıklar, bunların içerdiği doğal anorganik / organik maddelerdir.

Diğer bir büyük sorun da, şehir atıklarının denize verilmesi ve bunun sonucu değişik maddelere ait kirlilik yanında mikrobiyal kirlenmeyi doğurmasıdır. Doğanın kirlenmesinde atıkların çok önemli rolü vardır. Bütün bu olaylar sonunda kirliliği oluşturan maddeler suya, nehre ve son olarak da denize ulaşmakta ve bunlar denizlerin kirlenmesine yol açmaktadır. Bunun sonucu deniz canlılarında, ölüm ve tür yok olması görülmektedir. Denizin kendisi, bu kirlilik maddelerini her ne kadar değiştirir ve tasfiye ederse de burada bir limit vardır. Bu limit doğa tarafından belirlenmekte ve sonuçta bu limitin, insanın bilgisizliği sonucu aşılması ile denizler kirlenmektedir. Bu konularda önemli sorun, kirliliğin belirlenmesi ve analizidir. Ulusal Kaynaklar Savunma Konseyi'nin (National Resources Defence Council) organize ettiği Çevre Koruma Ajansı (Environmental Protection Agency; EPA) 1978'de bu konuda bir öncelik listesi hazırlamıştır.

Karadeniz jeocoğrafik konumu ve morfometrik özellikleri ile ekolojik hedef olarak, insan etkilerinin en fazla görüldüğü denizlerden biri olup dünyanın en büyük anoksik havzasıdır. Bu bölge içinde 21 ülkenin büyük kısımları, 3 başkent, 171 milyon nüfus bulunmaktadır.

2. Karadeniz'in Oluşumu

Geçmiş zamanlarda, Karadeniz veya onun yerinde olan su havzası birkaç defa göle sonra tekrar denize dönüşmüştür; yani okyanusa bağlantısı açılıp kapanmıştır. 250 - 240 milyon yıl önce, bugün modern Avrupa'nın ve Asya'nın bulunduğu bölgede olan Tethys Okyanusunun marjinal bir deniziydi. 5 - 7 Milyon yıl önce, yeni dağ silsilesinin oluşumu ile Tethys Okyanusu dağılmış, büyük, kapalı Sarmatinyen Deniz gibi oluşumlar Karadeniz, Hazar ve Aral denizleri bu kısımlardan oluşmuştur. Sarmatinyen Denizi 2 - 5 milyon yıldır vardır ve bu zaman süresinde endemik su yolu oluşmuştur (http://www.iaea.org/Publications/Booklets/Ssp/black_sea.html Last Access: 31.05.2007 25). Kırım ve Kafkaslar bu devirde Sarmatinyen Denizinde ada idiler.

2 - 3 milyon yıl önce Sarmantiyen Denizinin Okyanusa bağlantısı geri sağlanarak Meotik Denizi denen eski bir deniz oluşmuştur. Artık taze su gölü olmayıp, esaslı çevresel değişimler nedeniyle deniz biotası neredeyse tümüyle değişmiştir. Meotik deniz yaşamı tipik olarak okyanusvari olup büyük balinaların yaşadığı, paleontologların bunlara ait kemikleri bulmalarıyla kanıtlanmıştır.

Son 18000 - 20000 yıldır Karadeniz acı su gölü olarak var olmuştur ve 6000 - 7000 yıl önce Boğaziçi ile Akdeniz havzasına bağlantısı oluşmuştur. Boğaziçi bölgesi halen mevcut olup yüksek sismik faaliyetlerin bulunduğu bir bölgedir. Bir çok jeolog, global skalada katastrofik etki yaratan Boğaziçi kırığının çok çabuk oluşmuş olduğu bilgisini paylaşmaktadır; bu hipoteze "**Karadeniz tufanı**" hipotezi denmektedir. Bu kuram, o zamanlar bir göl olan Karadeniz'deki su seviyesinin Akdeniz ve Marmara denizine kıyasla yaklaşık 50 metre daha alçak olduğuna ilişkindir. Bu nedenle, Boğaziçi oluşumu büyük bir doğal baraj çöküntüsü yaratmış, bir denizden diğerine su 50 m yükseklikten akmış ve büyük dalgalar Karadeniz'in bütün sahillerini basmıştır. Kıyıdaki bütün yerleşimler ve canlılar ile kıtalar sele kapılmış ve daha önceki sahillerin büyük bir kısmı su altında kalmıştır, buna ilişkin arkeolojik bulgulara rastlanmıştır (<http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-54869154.html> Last Access: 31.05.2007 26).

Diğer bir kuram da şudur; jeologlar modern Boğaziçi'nin aşamalı oluşumuna ilişkin delillere rastlamakta ve bağlı olarak Karadeniz'deki son tuzluluk (salinite) değişimini göstermektedirler. Karadeniz'in şu andaki değişimine en iyi örnek şudur; su seviyesi 20. yüzyılda ortalama 20 mm artmış olup değişen akarsu boşalması ile yıllık de-ği-

şimlerin etkisindedir (20 cm kadar). Uydu altimetre verilerinin yeni çalışmaları Karadeniz'in orta kısımlarında on yılda 200 mm eğilimi göstermektedir; ılımlı tahminler şu andaki deniz seviyesindeki artışın on yılda 3-4 cm olduğuna işaret etmektedir. Son bulgular, Karadeniz'de şu andaki deniz seviyesindeki artışın Kuzey Atlantik Osilatörü'nü oluşturduğu ve bölgesel iklimi etkileyen en büyük faktör olduğudur (<http://blacksea-education.ru/blacksea.shtml>).

3. Karadeniz'e İlişkin Veriler

Coğrafik Koordinatlar	46°33' – 40°56N ve 27°27' - 41°42' E
Drenaj alanı	2000 km ²
Toplam sahil	4340 km (Azov Denizi sahil şeridi hariç)
Bulgaristan	300 km
Gürcistan	310 km
Romanya	225 km
Rusya Federasyonu	475 km
Türkiye	1400 km
Ukrayna	1628 km
Su yüzeyi alanı	432 000 km ²
Nehir akışı	340,6 km ³
Su hacmi	547 000 km ³
Maksimum derinlik	2212 m
Tuzluluk	18-22 promil
Ortalama taze su dengesi	3,7-441 km ³

Karadeniz biyolojik türleri

Fungi, alga, yüksek bitkiler	1619
Omurgasızlar	1983
Balık	180
Deniz memelileri	4

Karadeniz 8.350 km kıyı şeridinde ve 461.000 km² yüzey yüzölçümüne sahiptir. En geniş yeri doğudan batıya 1.175 km, en derin noktası 2.210 metredir. Ortalama derinliği 1.240 metredir ancak yaklaşık % 25'inin derinliği 200 metreden azdır. Tuzluluk oranı %1,8 civarındadır. İ.Ö. 6. bin yıla dek bir tatlı su gölü olan Karadeniz, bu tarihten sonra tuzlu bir denize dönüşmüştür. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Ege ve Akdeniz'e açılmaktadır. Yüzey su sıcaklığı coğrafi ve mevsimsel koşullara göre 0 °C ile 25 °C arasında değişmekte olup derin su sıcaklığı (1000 metre) 9 °C'de sabit kalmaktadır. 150 metre derinlikten sonra oksijen içermemekte ancak yüksek oranda hidrojen sülfid (H₂S) içermektedir. Karadeniz'de 180 tür balık belirlenmiştir (Netscape Navigator).

Karadeniz'de kıyı bölgesinde sıcaklık (t) 5–8 °C arasında değişmektedir. Bu denizde ısı / derinlik bağıntısı aşağıdaki gibidir (Güven, K. C; Öztürk, B., 2005):.

<u>Derinlik</u>	<u>En düşük t</u>	<u>En yüksek t</u>
0	6.57	26.76
10 m	6.58	25.52
50 m	6.65	21.69
100 m	7.62	8.76
150 m	8.26	8.74
200 m	8.53	8.53
500 m	8.74	8.95
1000 m	8.83	8.99
2000 m	8.87	9.12

Büyük Avrupa nehirleri, Karadeniz Azov'dan Tuna, Dreper ve Don bu denize dökülmektedir, ancak Boğaziçi, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı üzerinden Akdeniz ile diğer denizlere ulaşımı zayıftır. Boğaziçi yaklaşık 31 km uzunluğunda dar sığ bir kanal olup, genişliği 0,7 – 3,5 km ve derinliği 39 - 100 m. dir.

Ana nehirler: Rioni, Kodori ve Ingur, Çarok, Kızılırmak, Yeşilırmak, Sakarya, Güney Bug ve Drister de Karadeniz'e akmaktadır.

Deniz tabanı kıta sahanlığı, kıtasal eğim ve derin deniz depresyonu olarak ayrılabilir. Kıta sahanlığı genişliği 200 km den fazla, derinliği 0-150 metre arasından değişen Karadeniz'in kuzey batısında büyük bir bölgeyi kaplamaktadır. Kafkasya ve Anadolu sahilleri yakınlarında kıta sahanlığı dar bir band halindedir (<http://blacksea-education.ru/blacksea.shtml>).

Deniz suyunun ince üst tabakası (150 m'e kadar) Karadeniz ekosisteminde ünik biyolojik yaşamı desteklemektedir. Derin ve daha yoğun hidrojen sülfürlü su katmanlarında, binlerce yıldır çürüyen organik maddelerle birikimler olmuştur. Ünik jeomorfolojik yapı ve spesifik hidrokimyasal koşullar nedeniyle protozoa, bakteri ve bazı çoklu selüler omurgasızlar derin suları işgal etmektedir. Karadeniz'deki biyolojik oluşumlar hakkındaki bilgi çok sınırlıdır. İki tabaka arasındaki doğal denge kargaşası Karadeniz halkına ve ekosisteme değiştirilemez tahribatı tetikleyebilir.

4. Deniz Suyunun Özellikleri

4.1. Kimyasal Yapısı

Su molekülü H₂O 104°.40' açığı sahiptir. 3 boyutlu yapısı vardır. Dansitesi 4° C 1g/1cm³ = 1' dir.

4.2. Isı (temperatür)

Deniz ısı ölçümü, derinliğe göre koruyucu ve koruyucusuz termometre ile yapılmaktadır. Isı 0.01° C hassasiyetle ölçülmektedir. 100 metrede 2 termometre arasındaki fark ~ 1° C dir. Deniz suyunda temperatür, bulunduğu bölgeye ve derinliğe bağlıdır. Temperatür 0 – 10 m arası derinlikte yüksektir. 10 – 100 m arasında orta tabakada ısı durumu vertikal yönde kademeli azalır ve 100 m'nin altında düşüktür.

4.3. pH

Deniz pH'sı 8.1± 0.2 olup bu 8.2 – 8.7 arasında değişmektedir. Okyanusta yüzeyde hafif alkali, derinde 7.6'dır. Derinlik artması ile pH düşmektedir. 150 – 100 m' de pH 8, kutuplarda 9.7'dir (Güven, K. C; Öztürk, B. 2005).

4.4. Çözünen Oksijen

Deniz suyunda oksijen miktarı 10 mg/L dir. Bunun altındaki değerlerin sorun doğurduğu saptanmıştır.

4.5. Tuzluluk

Denizin tuz içeriği osmotik basıncı düzenlemektedir. Bu ortamda yaşayan bitki hücrelerinin biraz daha yüksek osmotik basınca sahip olması gerekir. Alglerin yayılışında deniz tuzluluğunun büyük önemi vardır. Tuzluluk deniz canlıları üzerinde etki etmektedir, örneğin bazı alg türleri (*Gonyaulax tamarensis* gibi) ortalama %020 tuzlu denizde gelişmektedir. Bu oran çoğu balık türleri için zehirlidir.

4.6. Renk

Deniz suyunda renk yüzeyde dağılan güneş ışığının spektral yapısına dayanmaktadır. Güneş ışığı denizde yansıma (refleksiyon), kırılma (refraksiyon), ekstinksiyona (transmittans) uğramaktadır. Bu durum deniz suyunun rengine etki etmektedir. Kırmızı ışık 5m'de absorbe olmakta, yeşil ışık 60 m'de maksimum absorpsiyona uğramakta, mavi ışık ise derine inmektedir.

4.7. Deniz Suyunda Koku

Kirli olmayan deniz suyunun kokusu deniz canlılarının alg, balık v.b. kendilerine ait bileşiklerden ve bunların metabolitlerinden gelmektedir. Bunlardan alger halojenli organik bileşikler, eterik yağ (esanslar), kükürtlü bileşikler ve deniz canlıları kükürtlü organik bileşikler içermekte olup bunların kendileri ve parçalanma ürünlerin-

den (çok karışık maddeler) oluşan bir koku karışımıdır. Buna ek olarak şehir atıklarının verildiği su, çok değişik maddeler içermektedir. Özellikle proteinik maddelerin sudaki parçalanma ürünleri değişik kokuları meydana getirmektedir. Bunlar arasında çok kötü koku taşıyan ürünler vardır.

4.8. Bulanıklık (Turbidity)

Suda asılı maddeden (suspended matter) oluşmaktadır. Yapısında inorganik (kum, kil, balçık, çamur, mineraller) ve canlı organizmalar (fito / zooplankton, bakteri, maya ve mantar), organik atıklara ait birçok bileşik içermekte ve bunlar konglomerat oluşturmaktadırlar.

4.9. Denizde Partikuler Organik Madde

Genel olarak bitki kaynaklıdır. Bunlar fitoplankton, sudaki vejetasyon, makroskopik pelajik algler, kara orijinli su ve ormanlardan gelen materyallerdir.

4.10. Deniz Suyunda Metaller

Deniz suyunda birçok metal ve bileşikler vardır. Bunların başlıcaları; civa, arsenik, krom, kurşun, demir, kadmiyum, mangan, kobalt, çinko, bakır, selenyum, alüminyum, nikel ve siyanürdür.

4.11. Deniz Suyunda Kirlilik

Kirliliği oluşturan maddeler, çözünmüş veya partikül halde dağılmış haldedirler.

4.11.1. Denizde Organik Maddeler

Deniz suyunda üre, kreatin- kreatinin, hippurik asit, ürik asit, AA, peptid, protein, sitrik asit, organik asit, yağ / yağ asidi, safra pigmentleri, porfirien, steroidler, vitaminler, purin, pirimidin, aminler, çözünen karbonhidrat, deterjanlar (ABS, LABS, kuarter ammonium bileşikler ve noniyonikler), lignin, organik bazlar, fenolik bileşikler, polinukleik hidrokarbon, karışık yapıda aromatikler, düşük karbonhidradlar, hidrojene yağ asidi, humik asit, kitin, tannin, klorohidrokarbon, karışık alifatikler, sentetik polimerler ve petrol bulunmaktadır.

Bunların kaynağı; insan-hayvan, kümes hayvanı atığı, citrus atığı, fermentasyon, kimya, odun, şeker vd endüstrileri atıkları ve organizmalardır.

4.11.2. Azot ve Bileşikler

Denize azot girişi: Atmosferden; 1. Çözünme, 2. Çökme, 3. Yağmur ile olmaktadır. Denizde azotun çözünme oranı ısıya bağlıdır. Deniz suyunda 450 mg/m³ azot vardır. Azotun çoğunluğu moleküler azottur.

4.11.3. Fosfor

Denizde > 200µg/ L miktarında deniz kirliliği için sınırdır.

4.11.4. Hidrojen sülfür (H₂S)

Temiz suda 0.01 – 0.1 µg/L bulunmaktadır. Denizde H₂S miktarında bir denge vardır. Ayarlamayı sülfat bakterileri yapmaktadır.

4.12. Denizde Petrol Kirliliği

Petrol kimyasal olarak hidrokarbon karışımıdır. Yapısında bu hidrokarbonlar gaz, sıvı ve katı halde bulunmaktadır. Petrol içindeki doğal gazlar metan, etan, propan ve butandır. Sıvı kısım ham petrol olarak adlandırılmaktadır.

Denizde petrol bileşikler tankeri kazaları, sintine suyu boşaltma, gemi trafiği, rafineri tesislerinden, tankere petrol yükleme veya boşaltma tesisleri, denizde petrol üretimi, karasal kirlilik, endüstri, otomobil egzozundan çıkan gazların yağmur ile denize ulaşması sonucu oluşmaktadır. Denize bulaşan petrol, deniz suyunda çözünmüş, dağılmış veya parçacıklara tutunmuş (absorbe/ adsorbe/ sorbe), sedimente ve kıyıda, kayalıklara tutunmuş olarak bulunmaktadır (Güven, K.C. vd., 2004).

4.13. Denizde Bakteriyolojik Kirlilik

“Bakteriyolojik deniz kirliliği” bakterilerin birbirleri ve çevreleri ile dinamik bir ilişki süreci yarattığından, bu durum deniz ortamının fiziko-kimyasal özellikleri ile beraber ekolojik, biyokimyasal, genetik pek çok konuyu da beraberinde getirmektedir. Bakterilerin denizlerde dağılımı açısından, bakterilerin deniz ortamında herhangi bir alan ve zamanda saptanan düzeyleri stabil değildir.

4.14. Zararlı Mikro-Alglar ve Deniz Biyotoksinleri

Deniz ya da tatlı su ortamlarında yaşayan bir hücreli mikro-alglerin suyun rengini değiştirecek derecede aşırı üremelerine genel olarak zararlı olduğu görüşü yaygındır. Bunun temel nedenleri suyun rengini, tadını ve kokusunu bozmalarının yanı sıra, zaman zaman sucul canlıların ölümlerine de yol açmalarıdır. Mikro-alglerin aşırı üremelerinin insanların suları kirletmesi ile başladığı iddia edilmekle birlikte, yerküremizde henüz insan ayak izlerine rastlanmadığı 50-70 milyon yıl önce organik materyalde zengin paleozoik denizlerde de yaygın olarak oluştukları jeolojik araştırmalardan bilinmektedir.

4.15. Denizlerde Radyoaktif Kirlilik

Denizel ortamlara kuru ve yaş çökeltme şeklinde havadan giren radyoaktif kirleticiler, ayrıca akarsular yoluyla da denizlere taşınmaktadır. Diğer taraftan Çernobil kazasında olduğu gibi kontamine olmuş toprakların erozyonla denizlere taşınması da bu ortamların kirletilmesinde etkili olmaktadır. Denizel ortama herhangi bir yolla giren radyoaktif bir kirletici su, sediment ve organizma arasında döngüye uğramaktadır. Dünyanın denizel, karasal ve atmosferik ortamlarında görülen radyoaktivitenin ana kaynağını doğal (natürel) radyoaktivite ve yapay (anthropogenic) radyoaktivite oluşturmaktadır.

4.16. Denizlerde Ses Kirliliği

Okyanus ve denizlerde oluşan ses kirliliği son zamanlarda artmaktadır. Akustik veya ses kirliliği olarak tanımlanan bu olgu gürültü kirliliği olarak nitelendirilir. Bu olgu son yüz yılda kalabalıklaşan kıyı şehirleri, deniz ticareti ve ulaşımının arması ve endüstrileşme ile bağlantılıdır.

Kıyıya vuran balina ve yunus sürüleri üzerinde yapılan otopsi çalışmaları, işitmeye bağlı sorunların olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Deniz memelilerinin karaya vurması, ses kirliliği veya akustik kirlenme konusundaki çalışmaların hızlanmasına yol açmıştır. İşitme, çoğu deniz memelileri için önemli bir işlevdir. Deniz trafiğinin artması, sismik incelemeler, donanma sonarları denizaltında hızla çoğalan gürültüye neden olmaktadır.

4.17. Gemilerden Kaynaklanan Deniz Kirliliği

Gemi kaynaklı kirliliği; gemi faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik, gemi kazalarının ortaya çıkardığı kirlilik ve gemilerden suya batırmadan kaynaklanan kirlilik olarak sınıflandırılabilir.

5. Karadeniz’in Kirliliği

Karadeniz’in kirliliğine etken olan kıyı ülkeler tanımı biraz dar bir tanımdır. Zira Karadeniz’in kirliliğine etken olan ülkeler yalnızca kıyı ülkeler değildir, Karadeniz’e kıyısı olan ve olmayan yirmi bir ülke (Karadeniz’e kıyısı olmayan Almanya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya, Macaristan, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Beyaz Rusya ile Karadeniz’e kıyısı olan Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Romanya, Rusya), Karadeniz’e dökülen on büyük nehir (Sakarya, Yenice, Kızılırmak, Yeşilırmak, Çoruh, Don, Dinyester, Prut, Dinyeper ve Tuna) ile birlikte Karadeniz’i sadece kirletmekle kalmamakta, açık bir şekilde öldürmektedirler.

Son yıllarda diğer akarsuların getirdiği atıklar hariç, Tuna Nehri’nin Karadeniz’e getirdiği mineral ve madensel kökenli bileşiklerin yani ağır metallerin yıllık miktarı korkunç boyutlara ulaşmış durumdadır. Karadeniz’in kirliliği ile ilgili olarak yapılan uluslararası en ciddi çalışmalardan biri 1992 yılına aittir. Olayın korkunçluğunu göstermesi bakımından –biraz eksik de olsa- sayısal bir örnek verilebilir; 1992 yılındaki bu çalışmaya göre, bir yıl içinde fosfat bileşikleri, nitrat ve çeşitli nitritler, krom bileşiği, bakır, civa, kurşun ve çinko bileşikleri olmak üzere toplam 412.460 ton mineral ve madensel kökenli atık Karadeniz’e dökülmektedir. Bu rakamın günümüzde

çok daha arttığı varsayılabilir. Bu veriler tahminlere dayalı veriler değildir. Uluslararası çevreci kuruluşların son yıllarda hazırladıkları raporlardan anlaşıldığına göre Karadeniz giderek artan bir şekilde kirlenmekte ve yaşam belirtilerini kaybetmektedir (Emiroğlu, 2000).

Batı'nın en popüler bilimsel dergilerinden biri olan Science et Vie'nin Aralık 1992 sayısında bu konuda çarpıcı ve endişe verici bir makale de yayınlanmıştır. Söz konusu makaleye konu edilen araştırmaya göre Karadeniz, genelde birbirleri ile ilgili bir takım olgular nedeniyle hem doğal niteliğini kaybetmekte, hem de çevreyi tehdit eder bir tehlike oluşturmaktadır. Bu araştırmaya göre, son yıllarda diğer akarsuların getirdiği atıklar hariç sadece Tuna Nehri'nin Karadeniz'e getirdiği mineral ve madensel kökenli bileşiklerin yıllık miktarları korkutucu boyutlardadır. Şöyle ki; bir yıl içinde 60.000 ton fosfat bileşikler, 340.000 ton nitrat ve çeşitli nitritler, 1.000 ton krom bileşiği, 900 ton bakır, 60 ton civa, 4.500 ton kurşun ve 60.000 ton çinko bileşikler olmak üzere toplam 412.460 ton mineral ve madensel kökenli atık Karadeniz'e dökülmektedir. Bu veriler 1992 yılı verileridir (Topçuoğlu, S., 2002).

1980- 1989 arası Karadeniz'e giren petrol miktarı yılda 80.000 tondur. Bunun 1500 – 2000 ton/yıl atıklardan, 10000 – 12000 ton/ yıl gemilerden, 10000 ton/ yıl karadan, % 65'i nehirlerden (Tuna'dan gelen, Dinyeper'den gelenin 3.5 katıdır) gelmektedir (Güven, K.C. vd., 2004).

Tuna nehri Karadeniz'i kirleten en önemli kaynak olarak kirlilik kaynağının % 75'ini oluştururken, en yüksek bakteriyolojik kirlilik, Bulgaristan (Russenki) ve Romanya (Arges) ve yan kollar olan Moson ve Soroksar (Macaristan) bölgesinde bildirilmiştir.

Karadeniz'de alt tabakalarda bakteriyolojik parçalanmaların yoğun olmasının nedeni, zamanında Karadeniz'in tamamen kapalı bir "tatlı su gölü" olması ve nehirlerin Karadeniz'e taşıdığı organik yükün çok yoğun olmasıdır. Bu durum bakterilerin faaliyetleri sonucunda ortamdaki oksijenin tükenmesine yol açmıştır. Yani, nehirlerden gelen organik madde miktarı, deniz suyundaki bakterilerin normalde ayrıştırabileceğinden çok daha fazla olmuştur. Daha sonra Karadeniz, Akdeniz ile Marmara aracılığıyla birleşmiş, yoğun Akdeniz suları Karadeniz'in alt tabakalarını etkileyerek Karadeniz'de dikey karışımın yavaşlamasına neden olmuştur.

Gürcistan kıyı sularında geniş bakteriyel çeşitlilik belirlenmiştir. Odessa körfezinde deniz suyunda patojen bakteri miktarı 1940 yılından bu yana 500 kat artarak, 103–104 adet/100 ml düzeyine varmıştır. Bu soruna en açık örnek, 1970 yazında Kuzey Karadeniz'in Doğu kıyılarında Azak denizi kıyısında görülen deniz suyu kaynaklı kolera olayıdır. 1991 yılında aynı olay Romanya ve Ukrayna da Tuna Deltasında görülmüştür. Aynı kıyılarda son yıllarda özellikle turistik dönemlerde artan oranlarda Hepatit A vakası kaydedilmiştir.

Türkiye'nin kuzeyindeki magmatik kayalar ve içerdikleri maden-mineral yataklarının Karadeniz'e önemli miktarlarda krom, nikel, bakır, kurşun ve çinko sağladığını ortaya koymaktadır. Doğal jeolojik ayrışmanın ürünü olan bu metaller, aynı zamanda bölgede insan eli ile işletilen maden yataklarından da artan miktarlarda taşınacağından, antropojenik kirlilik etkileri olarak düşünülebilir. Karadeniz'in güneyinde belirlenen krom (224 ppm), nikel (202 ppm), bakır (82 ppm), çinko (138 ppm) ve kurşun (66 ppm) miktarları yer kabuğu ve sedimentler kayaç ortalamalarına göre 1,5-3 defa daha fazladır.

Karadeniz'in güney ve Türkiye kıyılarında Karadeniz'e dökülen antropojenik (insan kaynaklı kirlilik) kökenli, arıtılmamış kentsel ve endüstriyel atıkların bazı metal içerikleri oldukça yüksektir. Nitekim batıda Zonguldak civarındaki Neyren ve Kilimli ile doğuda Rize - Trabzon civarlarındaki Tabakhane ve Zafir Dereleri'nin Karadeniz'e antropojenik kökenli yılda 15 ton krom, 340 ton bakır, 60 ton kurşun ve 1200 ton çinko taşıdıkları bilinmektedir. Bazı güneydoğu Karadeniz (Rize ve Perşembe) kıyı sedimentlerinde normal seviyelerin üstünde krom (95 ppm), çinko (267 ppm) ve kurşun (31 ppm) miktarları belirlenmiş, bunlar kısmen antropojenik girdilere bağlanmışlardır (Topçuoğlu, S. vd., 2002).

Karadeniz'in güneybatısında, Bulgaristan sınırı ile İstanbul Boğazı arasında kalan açık deniz, şelf alanı sedimentlerinde ölçülen demir, mangan, krom, nikel, bakır ve çinko miktarları oldukça normal düzeydedirler, yani yer kabuğunu oluşturan sedimentler ve ortalama kayaların bileşimine benzemektedirler. Kurşun (51 ppm) ve arsenik (20 ppm) çok az da olsa, kıyı ardındaki Istranca Masifi ve magmatik kayalardan ve kısmen antropojenik kaynaklardan gelmiş olabilir. Bazı sediment karotlarının en üst kısımlarından alınan örneklerde görülen metal miktar artışları antropojenik kaynakların etkilerine işaret edebilir.

Karadeniz'deki ekolojik bozulmanın başta gelen nedenleri “*nütrientler*” (yosun ve deniz bitkileri) ve ötrifikasyon” (plankton ve alg varlığının aşırı artması)dur. Karadeniz Çevre Programı (Black Sea Environment Programme; BSEP) çalışmalarından elde edilen sonuçlara göre Karadeniz'e çözülmüş halde dökülen azotun % 53'ü ve toplam fosforun % 66'sı Tuna havzasından kaynaklanmaktadır (Karadeniz Forum, 2014). Bu nedenle temizleme çalışmalarında en büyük görev Tuna ülkelerine düşmektedir. Kirliliğin azaltılması konusunda bilimsel stratejilerin geliştirilmesi ve araştırmaların devam ettirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca Avrupa kıtasının neredeyse üçte birinin kanalizasyonu Karadeniz'e boşalmaktadır. Karadeniz Çevre Programı (BSEP) çerçevesinde yapılan plaj bölgelerinde mikrobiyal kirliliğe yönelik araştırmalar, belli bazı yetkili birimlerin standart metodolojilerin kullanımında ya da bilgi alışverişinde isteksiz kalmaları sonucunda hayal kırıklığı yaratmıştır. Elde edilen veriler % 5 ile % 44 arasında numunelerin, söz konusu ülkelerin hijyen kriterlerine uymadığını göstermiştir. Karadeniz'nin yüzme alanının tamamında kirlilik söz konusu değildir ancak sağlığa yönelik riskler konusunda halkı bilgilendirmeye yönelik ortak bir kriter de yoktur.

Karadeniz'e akan kanalizasyon miktarı yıllık 571 milyon m³'dür. Ukrayna başta olmak üzere, kıyıların çoğunda plajlar sağlık nedeniyle kapalıdır ve kolera vakaları görülmektedir. Karadeniz'de biyolojik oksijeni tüketen, dolaşısıyla yaşamı tehdit eden organik ve endüstriyel kirlenmenin büyük bölümü bu denize kıyısı olmayan ülkelere nehirler yoluyla gelmektedir. Özellikle azot ve fosfor gibi atıkların yarısından fazlası, Tuna Nehri'nden yani Almanya ve Avusturya gibi ülkelere gelmektedir. Avrupa Birliği'nin Azot Yönetmeliği'ne hiçbir ülke uymamaktadır. Kirlilik nedeniyle, balık unu fabrikaları gibi, birçok endüstriyel tesis kapanmaktadır. Novorossisk'te çocukların %80'i kusurlu doğmakta, genç erkeklerin %75'i sağlıksız oldukları için askere alınmamakta, verem, astım ve alerji gibi hastalıklar salgın hâlini almaktadır (Batmazoğlu 1998: 22). Ülkemizde Karadeniz Bölgesi'nde sadece hamsi tüketiminin 18 kg/yıl olduğu dikkate alındığında, durumun insan sağlığı açısından önemi daha da artmaktadır.

Karadeniz'de ortaya çıkan kirliliğin %90 gibi önemli bir kısmı, Tuna, Dinyeper ve Don gibi Orta Avrupa'dan akan nehirlerden kaynaklanmaktadır (*Europe Environment* 1996). Yine Karadeniz'in kirliliğinin %75'i Avrupa'dan, Tuna nehri üzerinden gelmektedir. Mayne nehrinin Tuna'yla kanal aracılığı ile birleştirilmesinden sonra Tuna'nın su toplama havzası hemen hemen bütün Avrupa'yı kapsamıştır.

Karadeniz'in kıyı şeridinde kanalizasyon sistemine bağlı yaklaşık 11.000.000 nüfus vardır. Yılda 571.175.000 m³ evsel atık nehirler aracılığı ile ya da doğrudan Karadeniz'e akmaktadır. Pek çok Karadeniz ülkesinde kapatılan plajlar vardır. Kolera, Hepatit A gibi su kaynaklı hastalıkların baş göstermesinde artış söz konusudur. Kanalizasyon arıtma sistemlerinin daha iyi olması ve bilginin toplanmasında ve dağılımında daha fazla şeffaflık gerekmektedir.

Karadeniz'in çevresel kirliliğinde, konunun uluslararası ve bölgesel niteliği oldukça önemli hâle gelmiştir. Yukarıda sözü edilen ülkelerin yanı sıra, bir kıyı ülkesi olarak Ukrayna ve Rusya Federasyonu da bu kirlilikte oldukça önemli iki aktördür. Karadeniz ve kıyı kesimi dünyada en yoğun yerleşime sahne olan yerler arasında bulunmaktadır. Karadeniz'in su toplama havzası 14 ülkeyi ve bu arada Ukrayna'nın 24, Rusya Federasyonu'nun 12 ve Belarus'un 4 bölgesini kapsamaktadır. Bu şekilde, Avrupa nüfusunun önemli bir bölümü Karadeniz Havzası'nda yoğunlaşmış olup, buralarda endüstri ve tarım beraberce gelişmiştir. Bu durum, Karadeniz Havzası'nın sulak bölgelerine ve Karadeniz'in kendisine düşen benzersiz antropojen yükü belirlemektedir (Gritsenko vd. 2001: 75).

Karadeniz'in karasal kökenli olarak kirlenmesinde Gürcistan'ın dikkat çekici bir yeri bulunmaktadır. Eski Sovyetler birliği ülkeleri içinde çevre kirliliği yönünden üçüncü sırayı alan Gürcistan Cumhuriyeti, çok zor durumdadır. Aşırı antropojen kirlenme ve ekosistemlerin aşırı bozulması bugün de görülmektedir (Lordkipanidze 1995: 85). Bu grup ülkeler arasında endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklarla kirlenme sonucunda ekolojik bakımdan zarar görmüşlük ve bozulmuşluk açısından Gürcistan en kötü örneklerden biridir. Gürcistan büyük miktarlarda arıtılmamış evsel ve endüstriyel atıkları nehirlerle ve koylardan Karadeniz'e dökmektedir. Rafinaj ürünü atıklar ve petrol depolama tesislerinden gelen petrol atıkları doğrudan Batum'dan denize dökülmektedir. Bu atıkların denize döküldüğü kıyılardaki kum ve deniz çökeltiler büyük ölçüde ağır petrol bileşenlerinden oluşmaktadır (*Gürcistan Çevre Durum Raporu* 1994: 57).

Yeni oluşan özgürlük ortamı Aral gölünden Hazar denizine, Çernobil'den çeşitli nükleer denemelere kadar uzanan oldukça geniş ve ürkütücü bir çevre sorunları gerçeğinin varlığını gözler önüne sermiştir. Bu ise çevre sorun-

larının en az liberal ekonomiler kadar planlı ekonomilerin de sorunu olduğunu ya da çevre sorunlarının sistemler-üstü ve evrensel bir olgu olarak karşımızda durduğunu göstermektedir.

Karadeniz'de radyoaktif kirlilik (Radyonükleidler) konusunda, Uluslararası Atom Ajansı (IAEA) sponsorluğu ve desteği ile Karadeniz'deki radyonükleid seviyesine yönelik ciddi çalışmalar devam etmektedir. Karadeniz'deki bazı radyonükleid konsantrasyonları Akdeniz'dekinden daha yüksektir. Ancak okyanuslarda ve Akdeniz'e ölçülen radyonükleidlerin, radyolojik sonuçları konusunda araştırmalar, Karadeniz antropojenik radyonükleidlerinden yayılan radyasyon dozunun düşük olduğunu göstermektedir. IAEA'nın bu alandaki araştırmaları uluslararası geniş kapsamlı devam etmektedir. Projeye Türkiye'den Çekmece Nükleer Araştırma Merkezi katılmaktadır (Topcuoğlu, 2000).

Ayrıca 1999 yılında Macaristan'daki bir altın işletmesinin asit havuzunun patlaması sonucunda Tuna Nehri ile Karadeniz'e akan ve en şiddetli zehir olarak tanımlanan siyanür de eklendiğinde, "kirlenme" kavramı yerine "öldürme" kavramını kullanmanın daha doğru ve yerinde olduğu söylenebilir.

Bunların etkileri o denli çoktur ki, bu etkileri ancak gruplandırarak incelemek olasıdır. Ancak şöyle özetlenebilir (Emiroğlu, 2000):

- Bir yıl içinde, bu denli zehirli atıkla kirlenen Karadeniz'de balık ve midye türlerinin hızla deformasyona uğradığı ve tür sayısında da azalma olduğu gözlenmektedir.
- Sözü edilen atıklardan fosfat bileşikler, su yüzeyinde yaşayan bazı yosunların anormal gelişmesine de neden olmaktadır. Bunun sonucunda da, su yüzeyinde ve yüzeye yakın kısımlarda hızla gelişen yosunlar, güneş ışınlarının su yüzeyinden en fazla on metre derinliğe nüfus etmesine olanak vermektedir.
- Güneş ışınlarının daha derine ulaşmaması sonucunda ise, alg tipi bitkilerle balıkların büyük ölçüde besin kaynağı olan planktonlar yok olmaktadır.
- Güneş ışığı alamayan alglar fotosentez yapamamakta ve sonuçta suya oksijen verememektedirler.
- Planktonlar ise sudaki oksijen tükenmesi sonucunda yaşamlarını sürdürememektedirler.
- Zehirli kimyasal atıklar nedeniyle Karadeniz ekolojik bakımdan giderek deformasyona uğramaktadır.
- Bu denize akan nehirler üzerinde kurulan barajlar sonucu, tatlı su gelimi azalmaktadır. Bu da sonuçta, zaten az bir derinliğe kadar olan mevcut tatlı su tabakasının incelmeye neden olmaktadır. Bunun da ötesinde, üst tatlı su tabakasının incelmeye, alt katmanlardaki hidrojen sülfürün giderek yüzeye çıkmasına neden olabilecek bir olgu başlatmıştır.
- Uzmanların belirttiklerine göre, deniz üzerinde büyük bir patlama ile yangın çıkma olasılığı yüksektir. Böyle bir yangında ise, başka Kırım Yarımadası olmak üzere, çevre ülkelerde milyonlarca kişi yaşamını kaybedebilecektir.

Karadeniz'i kirlüten sadece ağır metaller değildir. Karadeniz'i canlılar da kirlletmektedir. Başta hamsi olmak üzere uskumru, lüfer, mersin ve riga gibi balıkları katlederek, deyim yerindeyse denizi çöle dönüştüren canlılar da kirlilikte önemli rol oynamaktadırlar. Rusya Okyanus Araştırma Merkezi'nde iki Türk bilim adamının da katıldığı çalışmalarla "Mnemigosis Leldyi" adlı "taraklı medüz" familyasından bir tür denizanası belirlenmiştir. Bu canlı etle beslenmektedir yani etoburdur. Oksijen gereksinimi ile Karadeniz'de zaten az olan oksijeni çalma gayreti içerisindeki alg tipi yosunların bu işlevi, diğer denizanelerinin yanı sıra bu taraklı medüz familyasından olan denizanelerinin da olağan dışı çoğalmasına neden olmaktadır. Ayrıca akarsularla ve çeşitli şekillerde kirlitilen Karadeniz'de daha önceleri görülmeye alışık olunan yunus, fok, mersin balığı ve istiridyeleri tamamen yok etmiş durumdadır. Diğer balık türlerinin de geleceği hiç parlak değildir, Karadeniz'de balıkçı tekneleri artık boş gezmektedir (Emiroğlu, 2000).

Karadeniz'de kirlilikten kaynaklanan kayıplar ve tehlikeler sadece bunlarla kalmamaktadır. Turizm sektörünü de doğal olarak büyük ölçüde tehdit etmektedir. Kirlilik nedeniyle Ukrayna'nın Odessa Plajı kapalıdır, Rus Çarlığı'nın yazlık sahil saraylarının yer aldığı Kırım Yarımadası'nda irili ufaklı koylar artık işlev görmekten uzaktırlar. Romanya'nın dünyaca ünlü Mamaia'sında ise pek çok turistik tesis kapılarına kilit asmış durumdadır. Hatta

turizm kataloglarında artık Mamaia yer almamaktadır. Ülkemizdeki Karadeniz turizmi de bu olumsuzluklardan büyük ölçüde etkilenmiştir.

6. Karadeniz Flora ve Faunasına Etkileri

8350 km'ye varan kıyı şeridi ile Karadeniz, evsel ve endüstriyel kirlenmenin tehdidi ile sahip olduğu flora ve fauna fakirleşmektedir. 1965 yılından bu yana ticari olarak avlanan 23 adet balık cinsinden, günümüzde ancak 5 adedi avlanabilmektedir. Aşırı avlanma sonucu balıklar doğru değerlendirilmediği için balık unu fabrikalarına satılmaktadır.

Özellikle Karadeniz ve Marmara denizinde tarımsal gübre atıkları, deterjan atıkları ve kanalizasyondan kaynaklanan azot ve fosfor bileşikler, denizlerimizde ötrofikasyona neden olmaktadır. Karadeniz'de oluşan kirliliğin bir bölümü de Tuna nehrinin getirdiği atıklardan kaynaklanmaktadır. Atılan milyonlarca ton petrol, gübre, ağır metal ve diğer endüstri atıkları canlılar üzerinde geri dönülmez etkiler bırakmaktadır.

Karadeniz'e yılda 400 km³'den fazla tatlı su taşınmaktadır. Tuna, Kızılırmak, Dinyeper, Yeşilırmak, Kuban ve Don nehirleri, azot ve fosfor bileşiklerini de içeren nutrientler, fitoplankton olarak bilinen, yüzen mikroskopik, deniz bitkilerinin gelişimini sağlamaktadır.

Bu organizmalar ya besin zinciri içinde mikroskopik hayvansal organizmalarca besin olarak tüketilirler ya da ölür ve derin sulara çökerek bakteriler tarafından hemen hemen tümüyle ayrıştırılırlar. Bunu yapabilmek için bakterilerin bir oksijen kaynağına ihtiyacı vardır. Ne yazık ki Karadeniz dip sularındaki bakterilerin gereksinimini karşılayacak kadar oksijen yoktur. Oksijen tüketildiğinde bakteriler oksijen bulmak amacıyla başka kaynaklara yönelirler. Sülfatta bulunan oksijeni kullanırlar. Karadeniz'de fitoplanktonların aşırı çoğalması 1950 yılına kadar ender görülmüş, sadece nehir ağızlarında rastlanan bir olay olmuştur (Topçuoğlu, S., 2000).

İkinci Dünya Savaşı izleyen dönemde birçok ülke artan bir şekilde, iç endüstri ve tarım gelişimini ilerlettiğinden Karadeniz'deki çözünmüş atıklar miktar olarak çok artmış ve ekosistem bu yükü kaldıramaz duruma gelmiştir. Suyun bulanıklığındaki artış, ışığın alg çayırılarına ulaşmasına engel olmakta ve algler ölmeye başlamaktadır.

Deniz gövdesinin ölmesi ve kirlilik, ticari değeri olan 21 cins balık türünün kaybolmasına neden olmuştur. Eylül 1992'de açılan Main-Tuna kanalı, Tuna-Ren bağlantısını ve bunun sonucu Rotterdam-Köstence arasında Kuzey Denizi - Karadeniz bağlantısını kurmuştur. Öte yandan, eski Sovyetler Birliği'nde yapılan su yolu taşımacılığı da Karadeniz'e inmiştir ve Hazar Havzası'ndaki ülkelerin Karadeniz ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle ticaretinde bu su yolu taşımacılığını kullanmaları ve yine Karadeniz'de artması beklenen iç ticari hareket, çevresel stresi şiddetlendirecektir. Beklenen bu gelişme, bir iç deniz olan Karadeniz'in Ege ve Akdeniz'e tek çıkışı olan Boğazları da olumsuz etkileyecektir (Göknel 1998, 18).

Günümüzde Karadeniz'in kuzeybatı bölgesinin büyük bir bölümü yani deniz tabanı karanlık ve çorak bir çöle dönmüştür. Ölen fitoplanktonlardan kaynaklanan organik madde ile sığ olan suların dibinde çözünmüş oksijen oranı iyice düşmüştür. Bu nedenle dipte yaşayan balık, karides, yengeç, midye, istiridye gibi canlılar büyük oranda ölmüştür.

Karadeniz, jeografical pozisyonu ve morfometrik özellikleri ile ekolojik hedef olarak insan etkilerinin en fazla görüldüğü denizlerden biri olarak dikkati çekmektedir. Karadeniz ekosisteminde gözle görülür ilk radikal değişimler, ticari balıkçılık ile kendini göstermiştir. Uskumru balığı kaybolmuş, lüfer ve palamut azalmıştır. Hamsi ve çaça azalmış, kofana, torik, çınakop kaybolmuştur. Hamsi balığının stoğu, boyu ve ağırlığı azalmıştır. Karadeniz'de, havyarı ile tanınan ve nehir ağızlarında yaşayan mersin balığının, kirlilik ve aşırı avlanma sonucu nesli tükenmiştir. Pisi, derepisi, kalkan balıklarının da nesli azalmış, popülasyonlarında hızlı düşüş meydana gelmiştir (Topçuoğlu, S., 1, 2000).

Ortalama su derinliği 150 - 200 m olan su havzasında yaşayan bitki ve canlı türlerinin toplamı 1200 adettir. Oysa bu miktar Akdeniz'de 7000 civarındadır.

Geçmişte, yapısı itibarıyla verimli bir deniz olan Karadeniz'de, organik karbon miktarı 3 mg/litre olup, dünya denizlerinde bu miktar ortalama 1,5 mg/litreydi. Karadeniz'in en verimli bölgeleri, Azak denizi, Odessa Körfezi,

Kafkas kıyılarıydı. Günümüzde ise Tuna nehrinin taşıdığı endüstriyel kirlilik, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin kimyasal ve nükleer atıkları ile kirlenmiş durumdadır. Ukrayna'daki nükleer santraller atıklarını denize bırakmaktadır.

Ayrıca yapısı itibarıyla, Karadeniz'in altında oluşan hidrojen sülfür ve bazı canlıların ölüp deniz dibine çökmesi ile oluşan çürüme ve bunun sonucunda açığa çıkan metan gazı ile de ciddi bir tehlike içindedir.

Ötrofikasyonun hızla artması, su değişiminin azalışı balık popülasyonlarında etkisini göstermiş, kılıç balığı yok olmuştur. Mezgit balığı, kefal stoklarının azalması, levrek, mırmır, barbunya, altınbağ kefal, izmarit, karagöz, çupra, mercan, sinarit, trança, orfoz, lahoz gibi değerli balıkların nesillerinin ortadan kalkması, sorumsuzca avlanma ve deniz kirliliği sonucudur.

Karadeniz'e akıntılar saat yönünün tersine işlediğinden kirlenme kıyılara vurmaktadır. Karadeniz'de su yenilenme (yani suyun bir noktadan çıkıp aynı noktaya tekrar gelmesi) süresi yedi yıldır. Bu süre Marmara Denizinde 3 ay, Akdeniz'de ise 80 - 100 yıl arasındadır.

Karadeniz'e Tuna'dan 1980'li yıllarda yılda 980.000 ton organik madde gelmekteydi. Akıntılar ile Marmara'dan Karadeniz'e ve Karadeniz'den Marmara'ya sürekli taşınmaktaydı. Karadeniz'de 1 m³ suda 20 kg kirlenme etkisi belirlenmiştir. Bu oran Akdeniz suyunda 3,7 kg'dır.

Karadeniz'de "*hiposia*" adı verilen oksijensiz alanlar vardır. Bu alanlar 1973'den 1992 yılına kadar, 3,5'dan 34'e tam on kat artmış durumdadır. Belirlemelere göre Karadeniz'de her yıl oksijensizleşen alanlar büyümekte, deniz boğulmaktadır. Karadeniz'in ana gövdesi %90 oranında oksijensiz bir ortam içermekte olup hemen hemen ölü durumdadır. Kuzey, batı ve güney sahillerindeki endüstri, Tuna Nehri hinterlandındaki endüstri ve Ukrayna'nın Dinyeper Nehri boyunca kurulu endüstri bölgesi, kıyı kirlenmesinin ana nedenlerini oluşturmaktadır. Oksijeni, düzensiz atıklar ve nütrienler tüketmektedir. Oksijen azalınca deniz kirlenmekte, bakteri düzeyi artmakta, yeni organizmalar gelmekte, yaşayan canlı türleri ölmektedir.

Karadeniz'de nehirlerden gelen azot, nitrat, fosfat gibi maddeler ötrofikasyon oluşturmakta, denizlerin yeşillenip verimleşmesini ancak oksijen'in tükenip canlıların yok olmasını sağlamaktadır. Normal koşullarda arıtma tesislerinde atık sistemlerin kontrol edilmesi, azot, fosfat, nitrat oranlarının kontrollü denize verilmesi gerekir. Morfolojik yapısı ve oluşumu itibarıyla, derinliklerinde hidrojen sülfür gazının olduğu Karadeniz, Tuna nehrinin getirdiği atıklar ile iyice kirlenmiş durumdadır (Svensson,S., 2003, 277-291).

Akarsuların yukarı ve orta çığırılarını işgal eden kırsal yerleşimler ve tarımsal faaliyetler sonucu yoğun bir toprak erozyonu gözlenmektedir. Plansız olarak yapılan yol yarmaları erozyonu hızlandırmanın yanı sıra yamaçların kaymasına neden olabilmektedir. Karadeniz kıyı ekosistemlerinin kara kesiminde hızlı bir orman azalması görülmektedir. Deniz kesiminde endüstriyel ve evsel kökenli kirlenmenin yanı sıra açık denizden gelen petrol atıkları ve santine sularından kaynaklanan kirlenmenin izleri de görülmektedir (Ayberg 1995: 41). Kuzeydoğu Karadeniz'in en önemli kentlerinden biri olan Trabzon'dan Karadeniz'e bırakılan yüksek organik karbon ve düşük nitrogen içerikli katı atıklar, bölgedeki kara kökenli kirlenmenin örneklerinden birini oluşturmaktadır (Berkun ve Aras 2007: 778-789).

7. Olumlu Gelişmeler

Son yıllarda ülkemiz açısından sevindirici iki gelişme olmuştur. Birincisi "Alternatif Nobel" olarak bilinen ve İsveç Parlamentosu'nca verilen "Right Livelihood (Doğru Yaşam) ödülüne 2000 yılının Ekim ayının ilk haftasında, siyasetle altın madenciliğine karşı verdiği mücadele nedeniyle bir Türk çevreciye (Birsel Lemke) layık görülmüştür.

İkinci sevindirici gelişme, çevre açısından AB'ne girmemizdir. Avrupa Çevre Ajansı Nihai Senedi 9 Ekim 2000 tarihinde imzalanmıştır. AB'ne giren ülkelerin çevre bakanları yıllık toplantısı çerçevesinde Brüksel'de Avrupa Çevre Ajansı Bilgi ve Gözlemevi Ağı'na Katılım Anlaşması da yaşama geçirilmiştir. Bu, ülkemiz açısından çok olumlu bir gelişmedir.

8. Ulusal Hareketin Gerekliliği

Karadeniz'in kaynakları ve sorunları Karadeniz'de kıyısı bulunan altı ülkeye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Türkiye, Rusya ve Ukrayna'ya aittir. Ancak su ve havayla taşınan kirlenmeyle ilgili sorumluluk, topraklarının önemli bir bölümü Karadeniz havzasında yer alan diğer on bir ülke tarafından paylaşılmalıdır.

Karadeniz'in korunması tek taraflı çalışmalarla gerçekleşemez. Bir endüstriyel tesisin etrafındaki sınırlı bir kirlenme bile, başta balıklar olmak üzere deniz canlılarının ölümüne neden olacağı için diğer bir ülkenin ekonomik gelişimine etki edebilmektedir. Yasal ve politik hedeflerin harmanlanması ve kirlenmenin kontrolü için yapılacak yatırımlarda ortak stratejiler geliştirilmesine büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Karadeniz'in biyolojik çeşitliliğinin devamını ancak uluslararası hareketler sağlayabilir.

9. Karadeniz Çevre Programı (BSEP)

Karadeniz ülkelerinin temsilcileri 1972'de düzenlenen Stokholm Çevre ve Gelişim Konferansı'ndan esinlenerek, **"Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Konvansiyonu"**nu hazırlamışlardır. Bükreş Konvansiyonu; temel bir anlaşma çerçevesinde ve karadan kaynaklanan kirlenmenin önlenmesi, çöplerin atılması ve kazalar karşısında (örneğin petrol sızıntısı) ortak hareket edilmesi konusunda üç spesifik protokol içermektedir. Bu Konvansiyonun uygulanması, merkezi İstanbul'da bulunan bir komisyonca gözlenmektedir.

Bükreş Konvansiyonu kurallar koymuş, ancak çevre hareketlerinin başlatılması için zaman çizelgesi oluşturamamıştır. Bu nedenle, ardından Odesa'da Nisan 1993'de 6 ülkenin bakanları tarafından Karadeniz çevresinin korunması konusunda bakanlıklar düzeyinde bir deklarasyon imzalanmıştır. 1992 Rio Zirvesi'nde benimsenen 21. Yüzyıl Gündemi'ne dayandırılan bu yenilikçi doküman üç yıllık bir değişim süresi başlatmıştır.

Karadeniz ülkeleri, çevre hareketinin biran önce başlatılması ve uzun süreli bir eylem planı oluşturulabilmesi için Global Environment Facility'den (GEF) destek istenmiş ve Dünya Bankası, BM Geliştirme Programı ve BM Çevre Programı yönetiminde 2 milyar dolarlık bir fon oluşturulmuştur. Haziran 1993'de GEF'den temin edilen 9,3 milyon dolarlık fonla Avrupa Birliği, Hollanda, Fransa, Avusturya, Kanada, Japonya'dan sağlanan tamamlayıcı fonla 3 yıllık Karadeniz Çevre Programı (BSEP) oluşturulmuştur.

Karadeniz Çevre Programı'nın uzun vadeli bir eylem planı yaratabilmesi için program hedeflerinin maliyetini karşılayacak bir mekanizmanın olması zorunludur. Kıyı ülkelerinin tek merkezli bir programa bağlı olması yerine, bölgelerindeki spesifik görevlerin koordine edilmesine sahip "Faaliyet Merkezleri"ne dayalı çalışma gruplarına önayak olunmasına karar verilmiştir. Bütün çalışma gruplarında Karadeniz ülkelerinin her birinden en az bir uzman bulunmaktadır (<http://blacksea-commission.org/main.htm> Last Access : 31.05.2007).

Faaliyet merkezleri ve çalışma grupları;

1. Acil yanıt (Varna, Bulgaristan)
2. Rutin kirlilik izleme (İstanbul, Türkiye)
3. Özel izleme programları, biyolojik ve insan sağlığı etkileri ve çevre kalite standartları (Odesa, Ukrayna)
4. Biyo-çeşitliliğin korunması (Batum, Gürcistan)
5. Birleşik kıyı bölgelerinin yönetimi için müşterek metodolojilerin geliştirilmesi (Novorossisk, Rusya)
6. Balıkçılık ürünleri (Constantza, Romanya)..

Buna ek olarak Program Koordinasyon Merkezleri'ne (PCU) dayanan üç çalışma grubu bulunmaktadır:

1. Veri yönetimi ve coğrafi bilgi sistemleri (GIS),
2. Çevre kalite ölçütleri, standartları, çevre yasaları ve bunların icrasında uyumun sağlanabilmesi için tavsiye paneli,
3. Çevre ekonomisi çalışma grupları.

Odesa Deklarasyonu'nun etkin biçimde uygulanması için kurulan bütün ağ, kademeli olarak İstanbul Komisyonu Sekreteryası'na, Balık Ürünleri Faaliyet Merkezi ise Balık Ürünleri Komisyonu'na aktarılmıştır. BSEP Programı,

temel ekipman ve donanımların sağlanmasını, eğitim, pilot ve demonstrasyon projeleri ve yatırım öncesi faaliyetlerin yürütülmesini de öngörmektedir.

10. Başarılanlar

Konularına göre ayrılmış 23 kadar çalışma grubu, birçok durumda 6 ülkeden gelen uzmanların bilgi paylaşımı ve ortak iş planları oluşturabilmeleri için ilk fırsat olmuştur. Yakında bir Karadeniz bülteninin de ekleneceği bir elektronik posta ağının başarıyla kurulmasından sonra artık daha az toplantıya gereksinim duyulacak ve oluşturulan bu ağın sürekli olarak çalışması mümkün olacaktır.

BSEP'in 1995'de eş sponsor ve yardımcı ortaklarıyla birlikte 800'ün üzerinde uzmanı, 60'dan fazla atölye, toplantı ve eğitim oturumunda görevlendirmiştir. BSEP, kirlilik izleme ağındaki cihazlar ve donanımların değişimi için 1,5 milyon dolar katkıda bulunmuştur. BSEP, NGO'ların yardımı ile kendisine ait dergi, film ve posterler aracılığı ile kamu bilincini arttırmaya çalışmaktadır.

Karadeniz Veri Sistemi ve Karadeniz Bilgi Sistemiyle birlikte bu raporlar, bilgi ve analizlerin bilim adamları, yöneticiler ve bölge düzeyinde politika oluşturanlar için hazır bulundurulmasını sağlamaktadır. Son olarak BSEP'nin Dünya Bankası liderliğinde geliştirdiği Çevre Yatırım Programı, Gürcistan'a 18 milyon dolarlık acil hizmet kredisi vermiş bulunan Acil Yatırım Fonunun oluşturulmasını desteklemiştir.

11. Karadeniz'in Kirliliği Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi)

Yaklaşık 171 milyon kişiyi barındıran Karadeniz havzasında, çevre sorunları ile deniz ve kıyı kirliliği önemli boyutlara ulaşmış ve uluslararası işbirliğini gerekli hale getirmiştir. Bu kapsamda, kıyıdaş ülkeler tarafından hazırlanan Bükreş Sözleşmesi 21 Nisan 1992 tarihinde imzalanmış ve 15 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme'ye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve ülkemiz taraftır.

Bükreş Sözleşmesi'nin XVII. Maddesi, Karadeniz'in Kirliliği Karşı Korunması için Karadeniz Komisyonu'nun kurulmasını ve Komisyon'un bir Daimi Sekreteryası olmasını öngörmektedir.

Karadeniz Komisyonu, kıyıdaş ülkelerin ortak stratejiler belirleyerek Karadeniz'de kirlilik ve ekosistemin bozulması ile mücadele etmek, biyoçeşitlilik kaybını önlemek, ortak proje ve faaliyetler gerçekleştirmek amacıyla 15 Aralık 2000 tarihinde kurulmuştur.

Karadeniz Komisyonu'na, faaliyetlerinde yardımcı olmak üzere oluşturulan ve bölgesel düzeyde koordinasyonu sağlamakla görevli Karadeniz Komisyonu Daimi Sekreteryası'na ülkemizde İstanbul'da ev sahipliği yapılmaktadır.

Bükreş Sözleşmesi'nin taraf olduğumuz Protokollerinin başlıkları aşağıda sunulmuştur:

- Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol,
- Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeniyle Kirlenmesine Karşı Protokol,
- Karadeniz'de Biyolojik Çeşitlilik ve Peyzajın Korunmasına İlişkin Protokol.

Bükreş Sözleşmesi'nin Taraflar Konferansı 16 - 17 Nisan 2009 tarihlerinde Sofya'da düzenlenmiş, Komisyonerlerin olağan toplantısı, 25-26 Ocak 2011 tarihlerinde yapılmıştır.

12. Katılımcı Çözüm Önerileri

Günümüzde, çevre sorunları sınır tanımamaktadır. Çevre sorunlarının boyutlarının giderek artması ve sınır aşırı bir tehdit durumuna gelmesi sonucu, çevre alanında uluslararası işbirliği önem kazanmaya başlamıştır. Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan insanlar için de bu, güncel bir konudur. Karadeniz ve korunmasına ilişkin ortak sorunlar bölge insanlarını birbirine bağlamaktadır. Özellikle petrol ve petrol ürünleri başta olmak üzere, Karadeniz'in değişik yükleri taşımada yoğun bir şekilde kullanılması, gelişigüzel balık avlanması, atık ve kanalizasyon suları, Karadeniz'in ekolojisine olumsuz etkide bulunan unsurlardan sadece birkaçıdır. Gerek altı Karadeniz ülkesinin her birinin özel koşullarından ve gerekse çevre sorunlarının, özellikle sınır tanımaz niteliğiyle uluslararası bir

aktör haline gelmesi başta olmak üzere, kendine özgü nitelikleri, konuyla ilgili teorik ve pratik bazı sorunları güçlendirmektedir. Karadeniz'in, dünya okyanuslarından izole olmuş kapalı bir deniz olması da konuyla ilgili bir sınırlılık olarak, bölgedeki çevre sorunlarını olumsuz olarak etkilemektedir (Doussis 2006: 355-369).

Karadeniz, çevre sorunlarının uluslararası, bölgesel ve yerel nitelikleri olduğunu gözler önüne seren önemli bir örnek oluşturmaktadır. Karadeniz günümüzde, hem nedenler hem de sonuçlar bağlamında, altı kıyı ülkesinin çok ötesinde boyutlara ulaşmış bir çevre felaketi ile karşı karşıyadır. Bölgenin jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-politik önemi, çevre sorunları alanında önemli çıktıları da beraberinde getirmekte ve bu bağlamda yapılması artık zorunluluk haline gelmiş bazı girişimleri ve işbirliği çabalarını gerekli kılmaktadır.

Karadeniz'in kirliliği, kıyı ülkelerinin olduğu kadar bütün bölgenin sorunudur ve hızla uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. Bu bağlamda özelden genele doğru yapılacak girişimler ve işbirliği çabaları, kamu kurumlarından gönüllü kuruluşlara kadar, ulusal ve bölgesel bir işbirliğini gerektirmektedir.

Türkiye açısından konuya bakılacak olursa, Karadeniz'in Türkiye sınırları içinde kalan bölümü son 20-30 yılda yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Karadeniz kıyıları boyunca oluşan yerleşim birimleri zaten sınırlı bir alanda kalan dar kıyı düzlüklerini işgal etmektedir. Sanayinin görece olarak az çalıştığı Karadeniz kıyı kesiminde deniz kirliliğinde evsel ve tarımsal kökenli kirlenim kaynaklarının etkisi daha yoğun olmaktadır. Karadeniz'e inen akarsuların iki kenarındaki yamaçlara ve denize birleştiği yerdeki düzlüklerde gözlenen kırsal ve kentsel yerleşim birimleri ve serpili durumdaki endüstriyel kuruluşları ve öncelikle akarsuları kirlenmektedir.

Karadeniz devletlerinin gerek hükümet, gerekse gönüllü kuruluşların çabalarını birleştiren programlar da bulunmaktadır. Böyle bir program, TACIS Vakfı'nın finansal desteğiyle yürütülmekte ve bünyesinde üç Karadeniz ülkesini (Ukrayna, Rusya ve Gürcistan) birleştirmektedir. Bu programın adı ise *Kayı ve İctimai Katılım*'dır. Söz konusu program, Karadeniz sorunu konusunda halkı aydınlatma, bu özel yerlerin korunmasına ilişkin yasaların kabul edilmesi ve çevre koruma etkinliklerine yönelik hükümet ve gönüllü kuruluşların çabalarını birleştirmektedir.

Karadeniz'de çevre sorunları günümüzde kümülatif niteliğiyle ekonomik, hukuksal, sosyal ve siyasal yönleri ağır basan bir görünüm almaktadır. Ortaya konacak çözüm önerilerinde bu konunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Karadeniz'de çevre sorunlarını önlemenin temel önkoşulları, çevrenin durumunun belirlenmesi, çevre yönetimi için etkili, denenmiş ve bölgede uygulanabilir bir yöntem geliştirilmesi, teknik ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, modern teknolojik olanakların Karadeniz ülkelerinin hizmetine sunulabilmesi, çevre kirliliğini önlemek ve çevre bozulmasını durdurmak için yatırım gereksinimlerinin belirlenmesi, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynak yaratılması ve bölge dışındaki mali kaynakların Karadeniz bölgesine kanallene edilmesidir.

Karadeniz'in çevre ülkelerinin yapacağı tek ve kaçınılmaz davranışın, zaman yitirmeden bu konuyu gündeme alarak, ciddi bir eylem planı hazırlamaları gerektiği açıkça anlaşılmaktadır. Günümüzde halen tartışılan Çernobil olgusunun çok ötesinde ve uzun yıllar sürüp gidecek ve korkutucu etkileri olabilecek böyle bir tehlikenin önlenmesi için Türkiye'nin öncülüğüne her halde gereksinim vardır. İlgililerin gecikmemeleri, hem ülkemiz hem de insanlık ve çevre sağlığı açısından son derece acil ve önemli görülmektedir.

Türkiye, Karadeniz'de yaklaşık 1.600 km kıyısı olan bir ülkedir. Konuya direkt olarak eğilmek bir devlet politikası olmalıdır. Karadeniz'le ilgili olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) vardır. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Karadeniz'in kirlenmesiyle ilgili olarak KEİ'ne dahil ülkeler ile Uluslararası Karadeniz Kulübü gözlemci üyelerini, bu İşbirliği'ne dahil olmayan ve Almanya gibi Karadeniz'e kıyısı olmayan ancak kirlilikte büyük payı olan ülkelerin ilgili Bakanlıklarını acil olarak görüşmeye çağırarak Karadeniz'in kirlenmesiyle ilgili konular ile alınacak önlemler tartışılabilir. Toplantı sonunda, katılımcılar ortak bir acil önleme ve eylem planı imzalayarak, bunun uygulanmasını duyarlı bir şekilde yürütebilirler. Dünyanın ilgisi de böylece bu bölgeye çekilmiş olur. Bunu gerçekleştirebildiğinde ilgili Bakanlıklar büyük bir görev yapmış olacaklardır.

Son yıllarda ülkemiz gündeminde sıklıkla yer alan Türkiye'deki Karadeniz turizmi ve buna ümit bağlayan yurtaşlarımızın, yatırımcılarımızın ve yöneticilerimizin bu gerçeği çok iyi değerlendirmeleri ve bir an önce olumlu adımlar atılması yönünde harekete geçmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Ayberg, S. (1995). Karadeniz'de kıyı ekosistemlerinin ekolojik dengeler açısından değerlendirilmesi. *Karadeniz Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını
- Batmazoğlu, K. (1998). Karadeniz ve boğazlarda petrol taşımacılığından kaynaklanan çevresel tehditler, *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını
- Berkun, M. & Egemen, A. (2007). Wastewater and waste-generated pollution at the southeastern black sea region, *Environmental Engineering Science* 24 (6)
- Doussis, E. (2006). Environmental protection of the Black Sea: A legal perspective. *Southeast European and Black Sea Studies*. 6(3).
- Emiroğlu, A. (2000). Karadeniz'in kirliliği üzerine bir söyleşi, *Çaycuma Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi*, Kasım / Aralık
- Göknel, M. (1998). Hazar Havzası petrol taşımacılığı, Karadeniz ve boğazlar , *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını
- Gritsenko, A., Gabriel S. & Viladimir K. (2001). Yalta örneğinde kıyı kentlerinin Karadeniz kıyısı çevresine etkileri. *Avrasya Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını
- Gürcistan Çevre Durum Raporu (1994)
- Güven, K. C. & Öztürk B. (2005). Deniz Kirliliği Analiz Yöntemleri, İlgili Uluslararası Sözleşmeler. Tüdev Yayınları.
- Güven, K.C., Ünlü, S., Çetintürk, K. & Okuş, E. (2004); "Black Sea/Mediterranean Environment. 10(85).
- Karadeniz Forum (2014) . 19.06.2014.
- Land, T. (1999). Pollution and politics in the Black Sea. *Contemporary Review* (5/1/1999)
- Netscape Navigator.
- Topcuoğlu, S., (2000). Pollution Research In Turkey Of The Marine Environment Black Sea Ecology. 42(4)
- Topcuoğlu, S. (1), (2000). Black Sea ecology, pollution research in turkey of the marine environment. *IAEA Bulletin*, 42. 12-14.
- Topcuoğlu, S. (2002). Monitoring of radionuclides and heavy metals in Turkish Black Sea Coast, Bosphorus and Marmara Sea using mussels. *Mytillus Galloprovincialis*. CIESM Workshop Series. 15. 109-112
- Topcuoğlu, S., Güngör, N. & Kırbaşoğlu, Ç. (2002). *Chemosphere*. 49. 1367-1373.
- Svensson, S. (2003). *Aquacultur*. 218. 277 – 291.
- http://www.iaea.org/Publications/Booklets/Ssp/black_sea.html Last Access : 31.05.2007 25
- <http://blacksea-commission.org/main.htm> Last Access : 31.05.2007
- <http://www.blacksea-commission.org/Publications/SavingTheBS/08/EN/9.htm> Last Access : 31.05.2007
- <http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-54869154.html> Last Access: 31.05.2007 26
- <http://blacksea-education.ru/blacksea.shtml>.

Enerji Talebinde Hidroelektrik Santralleri (HES) ve Hanehalkının HES'lere Yönelik Tutum ve Davranışları: Doğu Karadeniz Örneği

Hydroelectric Power Plant (HEPP) in Energy Demand and Households' Behaviour and Attitude Towards HEPP: A Case of Eastern Black Sea Region in Turkey

Yrd. Doç. Dr. Seval MUTLU ÇAMOĞLU*

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ordu, Türkiye, smutlu28@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Figen TAŞKIN

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Ordu, Türkiye, figen23taskin@gmail.com

Özet

İktisadi büyüme, nüfus artışı, hızlı kentleşme, bireylerin artan gelirleriyle beraber daha yüksek yaşam standardı beklentileri, bunun sonucunda artan tüketim ve daha birçok nedenle beraber enerjiye olan talep zamanla artmıştır. Türkiye'nin enerji ihtiyacı hem ithalat hem de yerli kaynaklar yoluyla sağlanabilmektedir. Su kaynakları yolu ile enerji üretiminde, hidroelektrik santralleri (HES) yatırımlarının son yıllarda arttığı gözlenmekte ve bu alandaki projeler de hızla devam etmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi Türkiye'de hidrolik enerjinin merkezi haline gelmektedir. Ancak hidroelektrik santrallerinin inşaatı, çevre sorunları ve bölgede yaşayan hanehalkı açısından olumsuz etkileri beraberinde getirmektedir. Bu doğa ile iç içe yaşamaya alışkın olan yerel halkın olumlu ya da olumsuz tepkilerine neden olmaktadır. Bu çalışma, HES'in yapıldığı bölgelerde yaşayan hanehalkının yapılmakta olan HES projelerine karşı tutum, davranış ve bilgi düzeylerini tespit etmek, bu projeler konusunda olumlu ya da olumsuz düşüncelerini genel bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, HES ile ilgili Türkiye'deki yasal mevzuattan bahsedilmiş ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Ordu İline bağlı İkizce ilçesinde, Rize İline bağlı İkizdere ilçesinde ve Artvin İline bağlı Borçka ilçesindeki yerel halkla görüşülerek bir alan araştırması kapsamında toplanan verilerle hanehalkının bu projelere yönelik tutum ve davranışlarını analiz edilmiştir. Sonuç olarak, bölgedeki hanehalkının HES'lerden ağırlıklı olarak olumsuz etkilendikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: HES, Enerji Sektörü, Sürdürülebilir Su Kaynakları, Hanehalkı Araştırması, Doğu Karadeniz Bölgesi

Abstract

The demand for energy is increasing day by day due to economic growth, increasing population, fast urbanization, the individuals' expectation of higher living standards triggered by the increases in their incomes and the consequently increasing consumption, and due to many other reasons. Turkey's needs for energy can be provided through both domestic and imported sources. Energy production via water resources, hydroelectric power plants (HEPP) investments in energy has observed an increase in recent years and the projects continue rapidly in this area. Eastern Black Sea Region is becoming a central hydraulic energy in Turkey. However, the constructions of hydroelectric power plants contain the negative effects in terms of environmental problems and households living in this region. This creates negative or positive responses from the people of the region who are accustomed to living in natural environment. This study focuses on the determination of the household's behaviour towards HEPP and the level of information about the HEPP projects and overview positive and negative opinions within a general framework. For this purpose, firstly legislation of HEPP in Turkey has been cited and then data from a field survey in local households in İkizdere-Rize, Borçka-Artvin and İkizce-Ordu of the Eastern Black Sea Region has been analyzed the attitudes and behaviours of these household. As a result, the households in the region have been found to be mainly caused adverse effects from hydroelectric power plants.

Keywords: HEPP, Energy Sector, Sustainable Water Resources, Household Survey, Black Sea Region

* Sorumlu Yazar

1. Giriş

İktisadi büyüme, ülke nüfusunun artışı, hızlı kentleşme, bireylerin artan gelirleriyle beraber daha yüksek yaşam standardı beklentileri, bunun sonucunda artan tüketim ve daha birçok nedenle beraber enerjiye olan talep de günbegün artmaktadır. Türkiye'nin enerji ihtiyacı hem ithalat hem de yerli kaynaklar yoluyla sağlanabilmektedir. Petrol ve doğalgaz gibi enerji ürünlerinin 2013 yılı verilerine göre Türkiye toplam ithalatındaki payı % 22,2 düzeyinde olmuştur (Enerji Günlüğü, 2014a). Yerli kaynaklardan sağlanan elektrik üretiminde ise hidrolik enerjinin önemli bir yeri vardır. 2012 yılında elektrik üretiminin %24,2'si hidrolik enerjiden sağlanmıştır (TÜİK, 2014).

Türkiye'nin elektrik enerjisi üretiminde yerli kaynaklardan su kaynaklarına ayrı bir önem verilmektedir. Hidroelektrik Santralleri (HES) yatırımlarının son yıllarda arttığı görülmektedir. Türkiye'de 2014 yılı itibarıyla 461 HES projesi tamamlanarak faaliyete başlamıştır. Bunun yanı sıra 162 HES inşaatı devam etmekte ve planlanmış olarak ta 823 proje bulunmaktadır (Enerji Günlüğü, 2014b). Türkiye'nin enerji politikasında ülkenin kaynaklarının nasıl kullanılacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine verdiği önemin bir ifadesi olarak, 26 Ocak 2009 tarihinde Bonn'da düzenlenen konferans sonunda imzalanan anlaşmayla, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın (IRENA) kurucu üyeleri arasında yer almıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2014).

Karadeniz Bölgesi Türkiye'de hidrolik enerjinin merkezi haline gelmektedir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın verilerine göre Karadeniz Bölgesi'nde işletmede 95, inşaat aşamasında ise 58 Hidroelektrik Santrali vardır. Proje, fizibilite, ön inceleme ve Su Kullanım Hakkı Anlaşması kapsamında da 253 Hidroelektrik Santrali (HES) projesi bulunmaktadır (Hürriyet, 2014).

Türkiye'de HES deneyimi, enerji talebini karşılamının yanı sıra olumsuz etkileri de beraberinde getirmektedir. Hidroelektrik santrallerinin inşaatı, çevre sorunları ve bölgede yaşayan hanehalkı açısından olumsuz etkileri içerebilmektedir. HES'in olumsuz yönü kurulum ve üretim sürecinden kaynaklanmaktadır. Bu süreç her şeyden önce çevrenin doğal dengesini bozan riskler içermektedir. Bununla beraber üretim bölgesinde yaşayan yerleşik halkın sosyo-ekonomik yapısı da önemli boyutta etkilenmektedir.

Çalışmamızda öncelikle Türkiye'de HES'lerin nasıl bir hukuki mevzuata dayanılarak yapıldığı incelenmiştir. Türkiye'nin su kaynağına ve suyun enerjiye dönüştürülmesinde nasıl yol aldığını ve bu süreçte sakıncalar doğuran hukuki durumlar ele alınmıştır.

Doğu Karadeniz örneği çerçevesinde hanehalkının HES'lere yönelik tutum ve davranışlarını incelediğimiz bu çalışmamızda, HES projeleri topografik yapısının dik ve su potansiyelinin fazla olduğu Doğu Karadeniz'de yoğunlaşmıştır. Bu amaçla Doğu Karadeniz Bölgesinde Ordu İline bağlı İkizce ilçesinde, Rize İline bağlı İkizdere ilçesinde ve Artvin ilinin Borçka ilçesindeki yerel halkla görüşülerek bir saha çalışması yapılmış ve sonuçları değerlendirilmiştir.

2. Hidroelektrik Santrallerin İşlevleri ve Türkiye'de Dayandığı Yasal Mevzuat

Hidroelektrik santraller (HES) akan suyun gücünü elektriğe dönüştürürler. Akan su içindeki enerji miktarını suyun akış veya düşüş hızı tayin eder. Büyük bir nehirde akan su büyük miktarda enerji taşımaktadır. Ya da su çok yüksek bir noktadan düşürüldüğünde de yine yüksek miktarda enerji elde edilir. Her iki yolla da kanal ya da borular içine alınan su, türbinlere doğru akar, elektrik üretimi için pervane gibi kolları olan türbinlerin dönmesini sağlar. Türbinler jeneratörlere bağlıdır ve mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürürler (ETKB, 2012). Bu dönüşümün yapıldığı tesislere genel ismiyle hidroelektrik santral denir.

2.1. Türkiye'de HES ile ilgili Yasal Mevzuat

HES'in beslendiği kaynak olan suyun mülkiyetinin ve korunmasının üzerine düzenlenen kurallar manzumesi yıllar boyunca değiştirilmiştir. Hukuk kuralların hiyerarşisinde en üst kural olan Türkiye Anayasalarına bakıldığında değişimin yönü net anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası'nda "Tabii servetler ve kaynakları, Devletin hüküm ve tasarru-"

rufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Arama ve işletmenin Devletin özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır”¹ hükmü varken 1982 Anayasası ile özel şirketler eliyle doğal kaynakların aranması ve işletilmesi kolaylığı sağlanmıştır.²

Türkiye’de ise suyun kullanımı, suyun zararlarından korunmak, suyun niteliğini korumak ve idari yapı ile ilgili yapılan hukuksal düzenlemeler de bulunmaktadır. 1924 yılından bu yana su ile ilgili çeşitli konularda yapılan düzenlemeler 26 kanun ve 2 Kanun hükmünde kararname olmak üzere toplam 28 adettir. Bütün bu düzenlemeler, suyun kullanımı, suyun zararlarından korunmak, suyun niteliğini korumak ve idari yapı ile ilgili yapılan hukuksal düzenlemeler suyun niteliğinin korunması ve kirletilmemesi amacıyla yapılmıştır. Bununla beraber son yıllarda yapılan düzenlemeler, burada saydığımız suyun korunmasını sağlayan düzenlemeleri kaldıracak şekildedir.

Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynakları arasında önemli yere sahip olan suyun HES’lerde kullanımı ve enerjiye dönüştürülmesi üzerine tartışma yürütülmektedir. Bu tartışmalar daha çok ırmaklarda kurulan HES’lerin nasıl kurulduğuyla alakalıdır. Bu tartışmanın hukuki zeminde araştırılmasına girildiğinde de yasal mevzuatın çok geniş olduğu görülmektedir.

2.1.1. 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu öncesi ve HES

Elektrik sektöründe kamu hizmetinin özel sektöre yaptırılması, ilk 1984 tarih ve 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun ile başlamıştır. Bu kanun, bir kamu iktisadi kuruluşu olan mülga³ TEK dışındaki kuruluşların elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti konularında görevlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu kanun, kamu kurum ve kuruluşlarının yerine getirilen, ileri teknoloji veya yüksek maddi kaynak gerektiren bazı yatırım ve hizmetlerin, yap- işlet- devret modeli çerçevesinde yaptırılmasını sağlamıştır. (TMMOB, 2011b: 56)

1997 yılında da 4283 sayılı Yap- İşlet Modeli ile Elektrik Enerji Üretim Tesislerinin kurulması, İşletilmesi ve Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun, mülkiyeti üretim şirketine ait olmak üzere enerji tesisinin kurulmasını, işletilmesini ve işletme süresi boyunca üretilen hizmetin devlet tarafından alınmasını düzenleyen bir modeldir. (TMMOB, 2011b: 57)

Enerji üretim garantili HES’ler için yapılan sözleşmeler ve bu sözleşmelere göre yapılan ödemeler enerji üretim miktarları ile karşılaştırıldığında üretilmemiş olan enerji için devletin ödeme yapması önemli ve olumsuz bir noktadır. Sayıştay tarafından yapılan denetimde, YİD modeliyle 24 ve Yİ modeliyle yapılan 5 santral olmak üzere 29 santral (termik ya da hidrolik ayrımı yapılmamış) için 4 yıl içerisinde 2,3 milyar ABD Doları kamu zararı oluşturulduğunu belirtmektedir (TMMOB, 2011b: 56).

2.1.2. 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu Sonrası HES

Elektrik piyasasını düzenlemeye ilişkin 2001 yılında 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu çıkarıldı. Bu kanun ile enerji hizmetlerinin bütün alanlarında serbest girişimin önü açılmıştır. Bu kanunun arkasından çıkarılan 26 Haziran 2003 tarihli Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile su kullanım anlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. (TMMOB, 2011b: 58)

Yasal düzenlemelerin arkasından HES projelerinde artış olmuştur. TMMOB’un Hidroelektrik Santraller Ekim 2011 raporuna göre 1215 adet proje ortaya çıkmıştır. (TMMOB, 2011b: 60) Bu projelerin uygun olup olmadığını değerlendirmek için bazı kriterler vardır. Türkiye’de kısa zamanda oldukça artan projelerin bölge halkı tarafından

1 130. madde

2 1982 Anayasası’nın 168. Maddesi “Tabii servetler ve kaynaklar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzel kişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin Devletin gerçek ve tüzel kişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzel kişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır” hükmüne yer vermektedir.

3 Mülga: Varlığı kaldırılan, kapatılan (TDK, 2014 a).

olumsuz değerlendirildiğini bu kriterlerin yerine getirilip getirmediğine bakarak anlaşılması gerekmektedir. Bunu sağlayacak olan ise Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)⁴'dir. Ancak bu işleyiş de yeterli olmamıştır.

Türkiye'de HES projelerinde halkın olumsuz karşıladığı durumlar, kriterlerin yerine getirilmediği hallerdir. HES projelerinde hazırlanan ÇED çalışması kapsamında proje kaynaklı etkiler, proje özelliklerinin yanı sıra mevcut çevre özelliklerine bağlı olarak da ele alınmalı ve önemleri belirlenmelidir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2009). Mevcut çevre özellikleri ile ilgili çalışmalar kapsamında, mevcut biyolojik ve fiziksel özellikler, sahaya özgü ve mevsimsel farklılıkları, mevcut antropojenik⁵ etkileri yansıtabilecek şekilde çalışılmalı ve mevcut durum etki değerlendirmesine esas teşkil edecek şekilde ortaya konmalıdır. Ayrıca, yörenin sosyoekonomik özellikleri de incelenmeli ve proje öncesindeki durum tespit edilmelidir. Mevcut şartların belirlenmesi çerçevesinde, su kaynaklarının incelenmesi için seçilen çalışma alanı yeraltı ve yüzey suyu sistemini ve yakın çevrede mevcut olan kuyular ve akarsuları içine alacak şekilde seçilmeli, alan ve çevresine ait jeolojik, hidrojeolojik ve hidrolojik özellikler, toprak özellikleri, biyolojik ve meteorolojik özellikleri kapsayan, ayrıntılı fiziksel ve biyolojik durum belirlenmelidir.

Sosyo-ekonomik özellikler proje ölçeği ve kapladığı alandaki mevcut arazi kullanımı ve doğal kaynakların sosyo-ekonomik değerine paralel olarak yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde incelenmelidir. Arazi çalışmalarının programlanması, metodolojilerin ve çalışma alanının sınırlarının belirlenmesi yerel halk, paydaşlar ve uzmanlara danışılarak gerçekleştirilmelidir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2009).

HES'lerin etkileri de ÇED raporunda ele alınan hususlardan diğeridir. İnşaat aşamasındaki olası etkiler fiziksel çevre ve biyoloji çevre üzerine etkiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel çevre üzerine etkilerden en önemlisi su kalitesine olumsuz etkilemesidir. Temel kazılması, çevre yollarının inşaatı, agregaların⁶ işlenmesi ve beton işleri gibi inşaat faaliyetleri akarsuyun akış aşağısında bulanıklığa, sediman⁷ artışına ve suyun alkaliliğini değişmesine neden olacaktır. Toprak kalitesine etkiler, erozyon ve zemin emniyeti İnşaat faaliyetleri, özellikle kazı ve dolgu çalışmaları, üst toprağın sıyrılması ve kayaç kazısı arazinin erozyon ve heyelan etkilerine hassasiyetini artırır. Benzer şekilde çıplak ya da bozulmuş arazilerdeki inşaat trafiği erozyonu ve sediman taşınımını hızlandırmaktadır. İnşaat işleri ve özellikle kazı dolgu alanlarında, yüksek şev⁸ eğimleriyle çalışılan alanlarda ve patlatma kullanılan durumlarda zemin eğimi ve inşa edilen ünitelerde yapılarıdaki duraylılık⁹ mevcut jeolojik özellikler risk sınıfları ve proje tasarım ve inşaat kriterlerinin uygunluğu açısından incelenmelidir. İnşaat aşamasında meydana gelen gaz ve toz emisyonları (kırma-eleme ve beton santrali dahil olmak üzere) ÇED kapsamında değerlendirilmelidir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2009). İnşaat trafiği ve faaliyetleri gürültüye sebep olacak faaliyetler (patlatma ve iş makineleri gürültüsü vb.) çevredeki yerleşimleri rahatsız edebilir.

Biyolojik çevre üzerine etki olarak söylenebilecek husus, inşaat alanlarında üst toprak tabakasının sıyrılmasından, kazı ve dolgu faaliyetlerinden ve inşaat trafiğinden dolayı bitki örtüsü ve habitat kaybolmasıdır. Ayrıca, emisyonlar ve su kirliliği gibi nedenlerle çevredeki vahşi yaşam ortamları olumsuz etkilenebilir.

HES'lerin su tutulması ve işletme aşamalarında karşılaşılabilen etkilerden biri, sosyoekonomik çevre üzerinedir. Proje bölgesindeki yerleşim alanlarının demografik yapısı, projenin gerçekleştirilmesi ile ortaya çıkabilecek göç hareketlerinden etkilenebilir. Proje çalışanları için inşaat şantiyelerinin kurulması inşaat aşamasından başlayarak bölgenin demografisinin değişmesine neden olabilir. Projenin boyutuna bağlı olarak bu değişikliğin önemi artacaktır. Proje ile yöredeki ekonomik faaliyet artacak. Yöre halkı da proje inşaatı süresince iş imkânı bulabilecektir.

4 Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 17.07. 2008 tarihinde çıkarılmıştır. Yönetmeliğin amacı madde 1'e göre "Bu yönetmeliğin amacı; gerçek ve tüzel kişilerin gerçekleştirmeyi planladıkları Yönetmelik kapsamına giren faaliyetlerin çevre üzerinde yapabilecekleri bütün etkilerin belirlenerek değerlendirilmesi ve tespit edilen olumsuz etkilerin önlenmesi için gerçekleştirilecek Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinde uyulacak idari ve teknik usul ve esasları düzenlemektir".

5 Antropojenik: Doğada insanoglunun neden olduğu etkiler (TDK, 2014b).

6 Agregat: kum ve çakıl (veya kırmataş) karışımı olarak tanımlanmaktadır (wikipedia, 2013).

7 Sediman: Kayaçların parçalanması, aşınması vb. gibi ayrışmalar sonucu oluşmuş (tortul kayaçlara) parçacıklara denir. (ekşi sözlük, 2010a)

8 Şev: temel çukuru gibi büyük çukurların kenarını çevreleyen duvarlar eğimliyse bunlara şev denir. Eğimli olmalarının sebebi genelde çökme/kayma olmaması içindir. Aksi halde istinat duvarı gerekir. (Ekşi sözlük, 2002. <https://eksisozluk.com/sev--2140859>)

9 Şev: temel çukuru gibi büyük çukurların kenarını çevreleyen duvarlar eğimliyse bunlara şev denir. Eğimli olmalarının sebebi genelde çökme/kayma olmaması içindir. Aksi halde istinat duvarı gerekir. (Ekşi sözlük, 2002. <https://eksisozluk.com/sev--2140859>)

Fiziksel çevre üzerine etkiler olarak proje alanının depremselliği, deprem riski de dahil olmak üzere baraj güvenlik riskleri ve baraj inşaatından dolayı deprem riskindeki artıştır.

Son yıllarda tartışmalı HES projeleri nehirler üzerine kurulmuş ve kurulmaya da devam edilmektedir. Bunların hidrolik rejime etkisi can suyu tabiri ile açıklanmaktadır. Can suyu, yeni dikilen fide veya fidanlara verilen az miktardaki ilk sudur (TDK, 2014 c). Ekonomik açıdan değeri olan (balıkçılık faaliyeti) akarsularda ekosistem su ihtiyacının belirlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmış ve bu nedenle balıkların yaşamları için gerekli olan su miktarı tüm nehir ekosisteminin ihtiyacı olarak tanımlanmıştır. Ancak son yıllarda diğer canlı gruplarını ekosistemin yapısını (su kanalının formu, bitki örtüsü ve taşkın alanları), nütrient dinamiğini ve birincil üretimi de dikkate alan yeni metotlar geliştirilmiştir (TMMOB, 2011b: 66).

Türkiye'deki uygulamalara bakıldığında ilk önceleri suların hiçbir özelliği dikkate alınmadan hiçbir ayırım yapılmaksızın can suyu için 50 litre/sn gibi bir değer belirlenmiştir. Bu değer, hiçbir bilimsel veriye dayanmamaktadır. Sonrasında ise uzun yıllar ortalamasının yüzde 10'u gibi bir değer ortaya konmaktadır (TMMOB, 2011a: 27).

Bu iki uygulamanın hiçbir anlamı ve değeri yoktur. HES'lerde suyun bir noktadan alınarak havza içinde ya da dışında başka bir noktaya aktarılması gerekebileceğinden ara kesimlerde kalan canlı yaşamının devamı için can suyu hesaplarının bilimsel yöntemlerle yapılması gerekmektedir. Uygulamalarda can suyu her havza için ayrı belirlenmesi gerekirken tek değerle geçirtilmeye çalışılmaktadır (TMMOB, 2011a: 27).

Su kaynaklarını besleyen parametrelerin değişimi suyun nehirlerdeki özelliklerini doğrudan etkilediğinden bazı mevsimlerde yüksek olurken diğer mevsimlerde de akarsu tamamen kurumaktadır. Yaz mevsiminde ekosistemde kritik durum yaşanmaması için transfer edilecek miktar bu mevsim için ayrı hesaplanmalıdır.

HES'lerde can suyunun bırakılıp bırakılmadığına ilişkin kontrol sisteminin çalışmaması da en önemli sıkıntılarından biridir (TMMOB, 2011a: 27). Kontrol sistemi eksikliği ekosistemi olumsuz etkilediği gibi bu nehirlerden faydalanacak halkı da olumsuz etkileyecek sorunların ortaya çıkışını sağlayacaktır.

HES'lerin yararlarından en önemlisi enerji bakımından dışa bağımlı olan ülkemizin enerji ihtiyacının bir kısmının giderilmesidir. Ayrıca verimi %90'ı bulan bu sistemlerin ömrü oldukça uzun (200 yıl), yatırımı geri ödeme süresi kısa (5-10 yıl) ve işletme gideri çok düşüktür (yaklaşık 0.0114TL/kWh) (Dık, 2012). Bunun yanında istihdam ve ekonomik kalkınmaya yönelik faydalar sağlayan hidroelektrik santraller, sel ve su baskınlarını önleyerek can ve mal kayıplarını engellemektedir. Dahası barajlar taşkınla gelen fazla suları göl alanında depolayarak suyun yeterli olduğu zamanlarda kullanma imkânı vermektedir.

3. Alan Araştırması Bulguları

Ülkenin enerji ihtiyacının bir kısmını karşılamak amacıyla kurulan HES'ler ülke geneli açısından önemli olsa da HES'lerin kurulduğu bölgede yaşayan hanehalkının yaşam standardını farklı yönleriyle etkileyebilmektedir. Bu anlamda bu çevredeki bireylerin HES'lere olan bakış açıları da son derece önemlidir. Bu çalışmada bu bölgelerde yaşayan hanehalkının HES projelerine yönelik tutum ve davranışlarını saptamak, halkın duyarlılığını ve bu konuda bilgisini ölçme amacıyla bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırmada Doğu Karadeniz Bölgesinde 3 bölgede ve toplamda 285 hanehalkı ile görüşülmüştür. Birinci bölge olarak hidroelektrik santrallerinin yapımının yoğun olduğu Artvin ilinin Borçka ilçesinde bulunan Çiftköprü hidroelektrik santralinin bulunduğu bölgedeki 100 kişiyle, ikinci bölge olarak HES çalışmalarının yine yoğun olduğu Rize İkizdere ilçesinde 100, üçüncü olarak HES projelerinin yeni başladığı Ordu İkizce ilçesinde ise 85 kişi ile görüşme yapılarak veriler derlenmiştir. Alan çalışması, Artvin'de 2014 Nisan-Mayıs ayı içerisinde, Rize ve Ordu'da ise 2013 yılının aynı aylarında yapılmıştır. DSİ (2014) verilerine göre Çoruh havzasına bağlı Borçka ilçesinde işletme halinde olan 2 tane, inşaat halinde 1 tane, planlama aşamasında olan 3 tane ve Artvin genelinde toplamda 23 HES bulunduğu belirlenmiştir. Yine aynı veri tabanında Ordu genelinde 26, Rize genelinde ise 25 HES işletmede, planlama ve inşaat aşamalarında faaliyetler sürdürmektedir.

Tablo 1'de görüşme yapılan bireylere ilişkin sosyo-demografik ve ekonomik verilerin tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Görüşülen kitlenin %25'i ilköğretim mezunu, %10,2'si ortaokul mezunu, %31'i lise mezunu ve %33,8'i ise üniversite mezunudur. Gelir düzeyi olarak hanehalkının yaklaşık yarısı üç bölgede de ortalama 1001 ila 2000

gelir aralığında bulunmaktadır. Ortalama yaş yaklaşık 38 ve hanedeki ortalama birey sayısı ise yaklaşık 4'tür. Ayrıca bu bireylerin ortalama %70'de evlidir. Görüşülen bireylerin %38'i kırsal alanda, %62'si de kentsel alanda yaşamaktadır.

Tablo 1: Görüşülen hanehalkının sosyo-demografik ve ekonomik özellikleri

	Artvin (n:100)	Rize (n:100)	Ordu (n:85)	Toplam (n:285)
Eğitim düzeyi (%)				
1. İlkokul mezunu	24,2	27,8	22,1	25,0
- Ortaokul mezunu	5,1	11,1	15,6	10,2
- Lise mezunu	35,4	24,1	35,1	31,0
- Üniversite mezunu	35,4	37,0	27,3	33,8
Gelir düzeyi (%)				
- 0-1000 TL	16,7	33,0	43,9	30,1
- 1001-2000 TL	58,9	47,0	45,5	50,8
- 2001-3000 TL	16,7	13,0	9,1	13,3
- 3001-4000 TL	3,3	5,0	1,5	3,5
- 4001 ve üzeri	4,4	2,0	0,0	2,3
Yaş (ortalama)	39,37 (12,99) ^a	38,63 (12,03)	34,49 (13,46)	37,76 (12,88)
Birey sayısı (ortalama)	4,88 (1,66)	4,21 (1,65)	4,07 (1,61)	4,41 (1,67)
Medeni hali (%)				
- Bekâr	24,0	28,7	42,9	30,9
- Evli	76,0	71,3	57,1	69,1
Yaşadığı yer (%)				
- Kır	42,0	55,0	12,9	37,9
- Kent	58,0	45,0	87,1	62,1

^a Parantez içinde standart sapma değerleri verilmiştir. n: örneklem sayısı

Görüşülen hanehalkı bölgedeki akarsulardan ağırlıklı olarak içme suyu olarak kullanılmaktadır. Daha sonra tarımsal sulama ve balık avlamak amacıyla kullanılmalar gözlemlenmektedir.

Tablo 2: Bireylerin akarsuları kullanma amacı (%)

	Artvin	Rize	Ordu
Tarımsal sulama	82	74	59
İçme suyu	93	84	61
Balık avlanmak	83	53	51
Hiçbiri	14	8	11

Not: Birden fazla seçenek işaretlendiği için toplamı 100'den fazladır.

Hazırlanan soru formunda kişilerin HES'lere yönelik tutumlarını değerlendirebilmek için bazı sorular Likert ölçeği şeklinde sorulmuştur. Bu tutum ölçeği, soyut olan birçok değişkenin nitel özelliklerini çeşitli sınıflarla ifade etmek ve bunları sayısal değerlerle dile getirmeyi gerektirmektedir. Bir grup tutumları bakımından betimlenmek

istendiğinde gruptaki bireyler taraflı, yansız ve karşıt görüşlü olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Bu bir çeşit ölçüm olup değişken derecelendirme yolu ile ölçülebilir hale getirilmektedir (Köklü, 1995: 86-92). Tablo 3’de gösterilen ifadelerle 1: kesinlikle katılmıyor, 5: kesinlikle katılıyor aralığında yanıtlanması istenmiştir. Verilen yanıtların bölgeler arasında oldukça benzer olduğu gözlenmektedir. Ön plana çıkan sonuçlar incelendiğinde, bireylerin Türkiye’nin elektrik enerjisi açığı olduğunda hem fikir oldukları ancak bölgedeki akarsular yok olduğunda var olan bitki örtüsünün etkileneceği ve HES inşaatlarının çevreye zarar vereceği konusunda ağırlıklı olarak aynı düşüncede oldukları gözlenmektedir. Diğer taraftan HES yapan firmaların yeterli çevre bilinci hareket etmedikleri ve ÇED raporları yeterliliği konusunda bireylerin güveninin az olduğu sonuçlarına ulaşmak mümkündür.

Tablo 3: Bölgelere göre hidroelektrik santrallerine yönelik tutumların ortalama yöntemiyle değerlendirilmesi

	Artvin	Rize	Ordu	Toplam
Bölgenizde HES ile üretilen elektriğin ülkemiz açısından önemli olduğunu düşünüyor musunuz?	2,87 (1,43) ^a	2,95 (1,46)	2,47 (1,50)	2,79 (1,47)
Bölgenizde kurulacak HES’ler yaşanabilecek olası sel felaketlerinin önlenmesinde etkili olabilir mi?	2,51 (1,33)	2,80 (1,12)	2,76 (1,51)	2,68 (1,21)
Bölgenizde yapılan HES inşaatları iş bulma olanaklarını artırdı mı?	3,06 (1,10)	3,17 (1,33)	2,84 (1,37)	3,03 (1,27)
Sizce Türkiye’nin elektrik enerjisi açığı var mıdır?	3,58 (1,27)	3,29 (1,38)	3,38 (1,27)	3,41 (1,32)
Yapılan HES’ler için hazırlanan ÇED raporlarının gerçeği yansıttığına inanıyor musunuz?	2,39 (1,11)	2,93 (1,28)	2,44 (1,25)	2,60 (1,25)
Bölgenizdeki akarsular yok olduğunda var olan bitki örtüsünün etkileneceğini düşünüyor musunuz?	4,27 (1,22)	3,61 (1,33)	3,33 (1,43)	3,74 (1,39)
Yörenizde bulunan suların elektrik enerjisi üretiminde kullanılmasını ister misiniz?	2,59 (1,53)	2,93 (1,39)	2,61 (1,46)	2,72 (1,45)
Devlet yörenizde yapılan HES’in gelirinin bir bölümünü köyünüze yatırım olarak verirse ne düşünürsünüz?	3,20 (1,37)	2,90 (1,18)	3,01 (1,32)	3,03 (1,29)
HES inşaatının çevreye zarar verdiğine inanıyor musunuz?	3,93 (1,37)	3,14 (1,40)	3,28 (1,36)	3,46 (1,43)
HES yapımına karşı bölge halkının provoke edildiğine inanıyor musunuz?	3,05 (1,29)	2,95 (1,30)	2,86 (1,47)	2,95 (1,34)
HES yapan firmaların yeterli çevre bilincine sahip olduğuna inanıyor musunuz?	2,45 (1,35)	2,86 (1,42)	2,55 (1,35)	2,63 (1,39)
HES’lerin yararları ve zararları ile ülkemizin enerji ihtiyacı gibi konularda bilinçli bir kamuoyu oluştuğuna inanıyor musunuz?	2,38 (1,23)	3,04 (1,24)	2,92 (1,37)	2,76 (1,29)

^a 5’li ölçek ortalama değeri ve parantez içinde de standart sapma değerleri verilmiştir.

Bölgelerde yaşayan halkın “Yörenizde bulunan suların elektrik enerjisi üretiminde kullanılmasını istiyor musunuz” sorusunu daha detaylı incelediğimizde, Artvin ve Ordu’da bölgedeki halkın yaklaşık yarısının yöredeki sularının elektrik üretiminde kullanılması taraftarı olmadıkları, Rize’de ise bu oranın %45’e düştüğü gözlenmektedir. İsteyenler incelendiğinde ise Rize’de %40 oranında bunun istendiği, Artvin ve Ordu’da isteyenlerin %30’lara düştüğü tespit edilmiştir.

Tablo 4: Yöredeki suların elektrik enerjisi üretiminde kullanılma tercihi (%)

	Artvin	Rize	Ordu
Katılmıyor	50,0	45,0	49,5
Kararsız	21,0	15,0	20,4
Katılıyor	29,0	40,0	30,1

Görüşülen bireylerin Türkiye'nin elektrik enerjisi açığının kapatılması için hangi enerji kaynaklarının kullanılması tercihleri konusunda bölgelere göre farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Artvin bölgesinde %86 gibi yüksek bir çoğunluk diğer yenilenebilir enerji kaynakları olarak adlandırılan Rüzgâr Enerjisi, Güneş Enerjisi, Jeotermal Enerji, Hidrojen Enerjisi gibi enerji kaynaklarını tercih etmektedirler. Yine Rize ve Ordu'da çoğunluğun bu kaynaklarının kullanılmasını tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Rize'de HES'leri tercih edenlerin oranı %27 iken Ordu'da %17,6'dır. Ordu'da termik santraller, HES'lere göre daha fazla tercih edilmektedir. Kişilerin enerji kaynağı tercihlerinin eğitim düzeyine, gelir gruplarına ve yaşadığı yere (kır-kent) göre tercihleri, istatistiksel olarak analiz edilmiş ancak anlamlı ilişkiler bulunamamıştır¹⁰. Bu sonuçlardan daha farklı dinamiklerin kişilerin bu tercihlerinde belirleyici olduklarını belirtmek mümkündür.

Tablo 5: Türkiye'nin elektrik enerjisi açığının karşılanmasına kullanılabilecek kaynaklar için tercihler (%)

	Artvin	Rize	Ordu
Termik Santraller	5,0	11,0	24,7
HES	9,0	27,0	17,6
Yenilenebilir Enerji Kaynakları	86,0	41,0	56,5
Fikri Yok	4,0	21,0	1,2

Araştırma alanında yaşayan bireylere HES inşaatı esnasında ve sonrasında karşılaştıkları sorunların neler olduğu açık uçlu olarak sorulmuştur. Ağırlıklı olarak verilen yanıtlar ağaçların kesilmesi, doğanın zarar görmesi, çevrenin kirlenmesi olduğu belirtilmiştir. İnsan hayatının olumsuz etkilenmesi, yolların tahrip olması yine nispeten bahsedilmiştir. Bunların yanı sıra nehirlerin kapatılması, tarımsal verimin azalması, tarımsal alanların yok olması ayrıca bazıları tarafından değinilen sorunlar olmuştur.

Tablo 6: Bölgenizde HES inşaatı esnasında ve sonrasında oluşan sorunlar (%)

	Artvin	Rize	Ordu	Ortalama
Ağaçlar kesiliyor		60	28	44
Doğaya zarar veriyor, çevreye kirletiyor	87	20	36	48
İnsan hayatını olumsuz etkileniyor		9	12	11
Yollar tahrip oluyor		4	11	8
Her haliyle zarar veriyor		3	18	11
Nehirler kapatılıyor		1	2	2
Tarımsal verim azalıyor	3			3
Hayvanlar, balıklar ölüyor	2			2
Kararsız, yanıtsız	8	18		13
Tarımsal alanlar yok oluyor		4	9	7

10 Chi kare testi kullanılarak bu analizler yapılmıştır.

HES'in varlığının bölge için ne şekilde yararları olduğu konusundaki fikirler ise ağırlıklı olarak elektrik üretimindeki ve istihdam olanaklarındaki artış olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yararları olarak ise HES yapan firmanın kar artışı ve sulama imkânlarının sağlanması belirtilmektedir. Ayrıca yararından çok zararının olduğu kanısının da %25'lik ortalamayla yaygın olduğu gözlenmektedir.

Tablo 7: Bölgenizde HES'in bölge için yararları (%)

	Artvin	Rize	Ordu	Toplam
Elektrik üretiminde artış	15	32	33	27
Yararından çok zararı var	51	9	15	25
HES yapan firmaların karı artıyor	3	3	14	7
Bilmiyor		4	11	9
İstihdam olanaklarındaki artış	17		26	22
Sulama imkânları	2			2
Yanıtız	12	52		32

Bu araştırmada görüşme yapılan bireylere bölgelerindeki nehirler üzerinde yapılan HES'lere ilişkin bazı bilgi soruları sorulmuştur. Öncelikle nehir tipi HES'lerde dere yatağının varlığını sürdürmesi için gerekli "Can suyunun ne olduğunu biliyor musunuz?" şeklinde sorulmuştur. Artvin ve Rize'de %79 düzeyinde, Ordu'da ise %64 düzeyinde konunun bilinirliğinin olduğu saptanmıştır. Regülatörlere yönlendirilen suyun dere yatağından akmayacağı için bir miktar suyun canlılığın sürdürülmesi için bırakılması çevresel / ekosistem su ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır ve can suyu olarak ta tabir edilmektedir. Su akışının her zaman düzenli olması gerekmektedir. Yaşam sudaki oksijene bağlı olduğu için kısa süreli kesilmeler bile geri dönüşümsüz yıkımlara yol açabilmektedir. Regülatörlerin akış aşağısındaki yaşamını sürdüren canlı ekosisteminin faaliyetten etkilenmemesi için akarsu yataklarına bırakılacak su miktarı hesaplanmalı ve raporlarda belirtilmesi gerekmektedir. (Aksungur vd., 2011:88). Aksungur vd. (2011), Trabzon'da yapılan HES santrallerinin yerinde yaptığı tespitlerinde; inşaat esnasında hafriyatların eğimli arazilerden gelişigüzel bırakılması nedeniyle orman alanlarında büyük tahribatlar oluşturulduğu, dere yataklarının doldurularak su akış rejimi ve kalitesinin olumsuz etkilendiğini, dere yatağına bırakılacak olan biyolojik ihtiyaç suyunun yetersiz kaldığı balık geçitlerinin çalıştırılmadığı, uygun inşa edilmediği ve çevreyle uyumlu çalışılmadığı tespitlerini yapmıştır. Bu araştırmada da kişilere "HES'in can suyunu öldürmeden yapılabileceğini biliyor musunuz?" şeklinde soru yöneltildiğinde bu konuda bilgi düzeylerinin nispeten azaldığı gözlenmektedir (Tablo 8). Ayrıca hem resmi kurumlar hem de HES projesini gerçekleştiren firma tarafından yeterli bilgilendirmenin kamuoyuna yapılmadığı da tespit edilmiştir. Evet, bilgilendirildim ve kısmen bilgilendirildim diyenlerin oranı Artvin'de %35, Rize'de %45 ve Ordu'da ise %69 düzeyindedir.

Diğer bir konuda çevre ile yapının karşılıklı etkilerini açıklayan çevresel etki değerlendirme (ÇED) raporlarıdır. Bu rapor yapının ileriye yönelik çalışması, ömrü ve stabilitesi ile ilgili önemli bilgiler ortaya koymaktadır. HES projesi kurulu güç kapasiteleri yönetmeliğine göre projelere ÇED gerekli ya da gerekli değil belgesi verilmektedir. Görüşülen bireylere "ÇED raporunun ne olduğu hakkında bilginiz var mı?" şeklinde soru yöneltilmiştir. Artvin'de %49, Rize'de %46 ve Ordu'da ise bu oran %62 düzeyindedir. Aksungur vd. (2011) Rize ve Trabzon'da HES projeleri için hazırlanan ÇED raporlarının birçok konunun yeterince irdelenmemiş olduğunu ve bilgilerin yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Oluşan çevre bilinci ve sivil toplum kuruluşlarının konuya takipçi yaklaşımı kamu kuruluşlarının da denetleme ve izleme konusunda titiz davranmasını gerektirdiğini belirtmiştir.

Hidroelektrik kaynaklı üretim tesislerinin yasal olarak bırakması gereken çevresel akış (cansuyu) miktarı, ÇED kararı kapsamında ilgili idare tarafından belirlenmekte ve denetlenmekte, ayrıca bu karar kapsamında doğan yükümlülükler DSİ ile ilgili şirket arasında imzalanan Su Kullanım Hakkı Anlaşmasına eklenmektedir (EPDK, 2014).

Tablo 8: Bireylerin HES'lerle ilgili bilgi düzeyi

	Artvin	Rize	Ordu
Can suyunu konusunda bilgi sahibi (%)	53 (26)	44 (35)	30 (34)
HES'in can suyunu öldürmeden yapılabileceği bilgisi var (%)	20 (40)	41 (40)	20 (41)
HES konusunda kurumlar ya da yapan firma tarafından bilgilendirme yapılmış (%)	10 (25)	24 (19)	27 (42)
ÇED raporunu konusunda bilgi sahibi (%)	18 (31)	20 (26)	24 (38)

Not: Parantez içinde kısmen yanıtını veren bireylerin oranı verilmiştir.

4. Sonuç

Ekonomilerin gelişmesi ve elektrik enerjisine olan ihtiyaç birbirine paralel bir süreç izlemektedir. Türkiye'de de hem sanayi anlamında hem de hane halkının yaşam standardının yükselmesi ile beraber elektrik enerjisine olan ihtiyaçta gün be gün artmaktadır. Bu enerji ihtiyacının karşılanmasında Türkiye ithalat aracını kullandığı gibi yerel kaynaklardan da maksimum düzeyde yararlanma gayreti içerisinde. Bu kaynaklardan biri de yağışların büyük çoğunluğunun yüzey akışına geçtiği Türkiye'de hidroelektrik enerji üretim potansiyelidir. Doğu Karadeniz Bölgesi diğer bölgelere göre daha düzenli akım gerçekleşmekte ve coğrafik özellikleri nedeniyle küçük HES'lere oldukça uygun görüldüğü saptanmıştır (Gürer & Törk, 1990: 31). 2000'li yıllardan itibaren bu süreç hızlanmış ve bölgede birçok HES projesi bir kısmı planlama yahut inşaat aşamasında ve bir kısmı da işletme faaliyetlerine başlamış olarak bu sürece dâhil olmuşlardır.

Bu çalışmada öncelikle HES ile Türkiye'deki yasal mevzuattan bahsedilmiş ve daha sonra ise bölgede yaşayan hane halkının konu hakkındaki tutumları, duyarlılığı ve bilgisini ölçmek amacıyla bir alan araştırması yapılmıştır. HES ile ilgili yasal mevzuatta nehirlerin can suyunun belirlenmesinde bilimsel ilkelere uyulmadığı görülmektedir. Nehirlerin kendi özellikleri ve mevsimsel değişkenlikler çerçevesinde can suyu miktarı belirlenmediği gibi can suyu bırakımının kontrol etme mekanizmasının işletilememesi önemli bir yasal eksiklikler.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise bölgede yaşayan hane halkının konu hakkındaki tutumları, duyarlılığı ve bilgisini ölçmek amacıyla bir alan araştırması verileri incelenmiştir. Alan çalışması Artvin Borçka, Rize İkizdere ve Ordu İkizce ilçelerinde yürütülmüştür. Görüşülen hane halkının bölgedeki akarsulardan çoğunlukla içme suyu, tarımsal sulama ve balık avlamak amacıyla yararlandıkları tespit edilmiştir. Bu üç bölgede verilen yanıtların oldukça benzerlik taşıdığı gözlenmiştir. Ön plana çıkan sonuçlar incelendiğinde, bireylerin Türkiye'nin elektrik enerjisi açığı olduğunda hem fikir oldukları ancak bölgedeki akarsular yok olduğunda var olan bitki örtüsünün etkileneceği ve HES inşaatlarının çevreye zarar vereceği konusunda benzer endişeleri taşıdıkları gözlenmektedir. Bunun yanı sıra HES yapan firmaların yeterli çevre bilinci ile hareket etmedikleri ve ÇED raporları yeterliliği konusunda bireylerin güveninin az olduğu sonuçları da ortaya konulmuştur.

Ayrıca bölgede yaşayan halkın yörelerinde bulunan akarsuların elektrik enerjisi üretiminde kullanılmasını konusunda istekli olmadıkları gözlenmiştir. Görüşülen bireylerin %45-50'sinin yöredeki sularının elektrik üretiminde kullanılması taraftarı olmadıkları tespit edilmiştir. Önemli bir grup HES yerine diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına (rüzgâr, güneş enerjisi gibi) yönelmeyi doğru bulmaktadır. Bu süreç içerisinde önemli iki konu olan can suyu ve ÇED raporları ile ilgili bilgi düzeyleri sorulmuştur. Çoğunluğun bu konulardan kısmen de olsa haberdar oldukları gözlenmiştir. Ayrıca devlet kurumları ve HES projesini gerçekleştiren firma tarafından bölgedeki halka yeterli bilgilendirmenin yapılmadığı da tespit edilmiştir.

Bölgede yaşayan halkın gözlemlediği HES inşaatları ve işletme sürecinde yaşanan olumsuzluklar ise ormanların bozulması, doğanın zarar görmesi, çevrenin kirlenmesi beraberinde insan hayatının olumsuz etkilenmesi, yolların tahrip olması, nehirlerin kapatılması, tarımsal verimin azalması, tarımsal alanların yok olması olarak belirtilmiştir. HES'lerin bölgeye olası katkıları ise elektrik üretimindeki ve istihdam olanaklarındaki artış, HES yapan firmanın kendine sağlayacağı kâr ve bölgede sulama imkânlarının sağlanması olarak düşünülmüştür.

Kaynakça

- Aksungur, M., Ak, O., & Özdemir, A. (2011). Nehir tipi hidroelektrik santrallerinin sucul ekosisteme etkisi: Trabzon Örneği. *Journal of Fisheries Sciences.com*, 5 (1), 79-92.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, (2009). Çevresel etki değerlendirmesi sektörel rehberleri: ÇED Rehberi- Barajlar ve hidroelektrik santraller. Erişim tarihi: 02.08.2014, http://www.csb.gov.tr/gm/dosyalar/belgeler/belge388/Sektorel_rehber_hidroelektrik.pdf
- Dık, A., (2012). *Yanlışlıkla doğrusuyla hidroelektrik santralleri*. Erişim Tarihi: 07.08.2014, <http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/yanlisiyla-dogrusuyla-hidroelektrik-santralleri/11695#ad-image-0>
- Dışişleri Bakanlığı, (2014). *Türkiye'nin enerji profili ve stratejisi*. Erişim Tarihi: 8.8.2014, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa.
- DSİ (2014). *Hidroelektrik santral projeleri listesi, DSİ hidroelektrik enerji dairesi başkanlığı*. Erişim Tarihi: 22.07.2014, <http://www.dsi.gov.tr>
- Ekşi Sözlük (2002). Şev. Erişim Tarihi: 10.08.2014, <https://eksisozluk.com/sev--2140859>
- Ekşi Sözlük, (2010a). *Sediman*. Erişim Tarihi: 10.08.2014, <https://eksisozluk.com/sediman--2292587>
- Ekşi Sözlük, (2010b). *Duraylılık*. Erişim Tarihi: 10.08.2014, <https://eksisozluk.com/duraylilik--231022>.
- Enerji Günlüğü, (2014a). İthalatta enerjinin payı 2013'te azaldı, Erişim Tarihi: 08.05.2014, http://enerjigunlugu.net/ithalatta-enerjinin-payi-2013te-azaldi_6415.html#.U2tkEPmSzfl.
- Enerji Günlüğü, (2014b). *461 HES projesi işletmeye alındı*. Erişim Tarihi: 08/05/2014, http://enerjigunlugu.net/461-hes-projesi-isletmeye-alindi_8339.html#.U2tqE_mSzfl.
- EPDK, (2014). *Enerji piyasası düzenleme kurulu elektrik piyasası hakkında sıkça sorulan sorular*. Erişim Tarihi: 30.07.2014, <http://www.epdk.org.tr>
- ETKB, (2012). *Hidroelektrik enerjisi nedir? Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Yenilenebilir Enerji Müdürlüğü*. Erişim Tarihi: 07.08.2014, http://www.eie.gov.tr/yenilenebilir/h_hidrolik_nedir.aspx.
- Gürer, İ. & Törk, K., (1990). Küçük kapasiteli hidroelektrik santrallerin hidrolojik planlaması. *TMMOB, Elektrik Mühendisliği*, 372, 31-35.
- Hürriyet, (2014). *Karadeniz HES kuşatmasında*. Erişim Tarihi: 08.05.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24931846.asp>.
- Köklü, N. (1995). Tutumların ölçülmesi ve likert tipi ölçeklerde kullanılan seçenekler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 28(2), 81-93. DOI: 10.1501/Egifak_0000000299
- TDK, (2014a) *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi: 10.08. 2014, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53e7aa2fd13a95.93719977
- TDK, (2014b). *Bilim ve Sanat Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu. Erişim tarihi: 10.08.2014, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53e7a4fce227d6.25474468.
- TDK, (2014c). *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Erişim tarihi: 03.08.2014, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53de3400f3bab8.97842958.
- TMMOB, (2011a). *Doğu karadeniz bölgesi hes teknik gezisi raporu*. EMO Yayın No: GY/2011/10, Ankara.
- TMMOB, (2011b). *Hidroelektrik Santraller Raporu*. ISBN: 978-605-01-0174-4, Ankara.
- TUİK, (2014). *Enerji kaynaklarına göre elektrik enerjisi üretimi ve payları*. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim Tarihi: 08.05.2014, <http://www.tuik.gov.tr/>
- Wikipedia, (2013). *Agrega*. Erişim Tarihi: 10.08.2014, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Agrega>.

Yerel Kalkınmada Bir Araç Olarak Organize Sanayi Bölgeleri: Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir Araştırma

Organized Industrial Zones as Means in Local Development: A Research on Bartın Merkez 1st Organized Industrial Zone

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ARSLAN*

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bartın, Türkiye, rarslan@bartin.edu.tr

Oğuzhan KASAPOĞLU

Bartın OSB Müdürü, Bartın, Türkiye, oguzhan.kasapoglu@hotmail.com

Özet

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB'ler), 1960'lardan itibaren Türkiye'nin bölgesel ve yerel kalkınma politikalarında önemli bir araç olmuştur. Bu yönüyle OSB'ler, işsizliğin düşürülmesi, sanayi yatırımlarının hızlandırılması, bölgeler arası farklılıkların azaltılması ve nihayet bölgesel kalkınmanın sağlanmasında hayati rol üstlenmiştir. Bu çalışmada, 1999 yılında faaliyete geçen Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi (BM1OSB)'nin özelde yerel, genelde ise bölgesel kalkınmadaki katkısı araştırılmıştır. Günümüzde BM1OSB'de 30 firma faaliyette bulunmakta ve 3.512 kişi istihdam edilmektedir. İlde %40 üzerinde istihdam sağlayan BM1OSB, özellikle yerel kalkınmadaki önemini korumuş durumdadır.

Anahtar Sözcükler: Kalkınma, Organize Sanayi Bölgeleri, Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi

Abstract

Organized Industrial Zones (OSBs) have been important means in regional and local development policies of Turkey since the 1960's. In this regard, OSBs have assumed a vital role in decreasing unemployment, accelerating the industrial investments, diminishing the differences between regions and finally, ensuring the regional development. In this study, contribution of Bartın Merkez 1st Organized Industrial Zone (BM1OSB), which was established in 1999, to the local development in particular and to the regional development in general has been investigated. Currently, 30 companies operate in (BM1OSB) and 3.512 people are employed. BM1OSB, which provides an employment rate that is over 40% in the province, maintains its importance especially in local development.

Keywords: Development, Organized Industrial Zones, Bartın Merkez 1st Organized Industrial Zone

1. Giriş

Sanayi Bölgeleri kavramı ilk defa 19. Yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika'daki tekstil-dokuma imalathanelerinin bir arada kurulması sonucu ortaya çıkmış (Özdemir,1990:5) ve ilk uygulama da Amerika Birleşik Devletler (ABD)'nde 1899 yılında olmuştur. Bu ilk uygulama örnekleri, özel sektör tarafından kâr elde etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir (OSBÜK,2011:1). Ülkemizde ise Organize Sanayi Bölgesi (OSB) uygulamasına Dünya Bankası'ndan alınan kredi ile ilk olarak 1962 yılında Bursa OSB'nin kurulmasıyla başlanmıştır (OSBÜK,2011:1).

* Sorumlu yazar

Ülkemizde Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) uygulamaları işsizliği azaltmada, sanayi yatırımlarının hızlanmasında, kalite ve verimliliğin artışında, bölgesel eşitsizliklerin önlenmesinde ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Türkiye’deki OSB uygulaması, gelişmiş batı ülkelerindeki uygulamalara birçok açıdan benzemekle birlikte; bazı farklılıklar da taşımaktadır. Batılı ülkelerdeki OSB, genelde, yarı-kentsel alanlarda, uzmanlaşmış yani belli bir sanayi dalını içeren, standart fabrika binaları ve altyapı tesislerinden oluşurken; Türkiye’de OSB’ler kentsel alanlarda, karma yapıda, standart olmayan fabrika binaları ve altyapı tesisleriyle onlardan ayrılmaktadır. Ayrıca, Batılı ülkelerde bazı OSB yönetimleri kâr amacı güderken; Türkiye’dekiler kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Batıdaki OSB’lerde sadece küçük ve orta işletmeler yer alırken; Türkiye’deki OSB’lerde büyük işletmeler de yer almaktadır. (Eyüpoğlu,2005:2)

Kentleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenlemek bakımından önemli olan OSB’ler, sanayi işletmelerinin çevrede yaratacağı olumsuz etkileri denetlemelerini, işletmelerin topluca yer aldıkları alanlarda daha kolay ve ucuz olarak üretim yapmalarını ve uygun koşullarda altyapı hizmetlerinden yararlanmalarını sağlarlar (Ersungur, Berber, 2008:31).

OSB’ler ruhsat ve izinler, altyapı hizmetleri, arsa ve araziye erişim sorununa çözüm getirdikleri ve çok sayıda kamusal hizmet sundukları için sanayi sektöründeki giriş engellerini büyük ölçüde çözebilme potansiyeline sahiptirler (BAKKA,2012:5).

Planlı dönemin başlangıcından günümüze değin uygulanmakta olan OSB politikası, yerel sermaye birikiminin il dışına çıkmasını engellemede ve yerel sanayiye transferinde önemli bir planlama aracı olarak işlev görmüştür. Ayrıca, OSB yerel düzeyde küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimlerine elverişli bir ortam sağlayarak sanayinin yerleşmesine ve böylece sanayinin bölgeler arasında daha dengeli dağılımına da önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Çam,2011:17).

OSB’lerin kuruluş amaçları arasında; sanayileşmenin yol açtığı olumsuz etkilerin önlenmesi, çevreye duyarlı düzenli kentleşmenin sağlanması, üretim faaliyetlerinin verimli şekilde yürütülmesi için gerekli olan çok sayıdaki kamu hizmetinin girişimcilere ulaştırılabilmesi, imar ve altyapı bağlantıları tamamlanmış sanayi parsellerine erişim, izin ve ruhsatların verilmesi altyapı hizmetlerinin nitelikli ve ucuz olarak sağlanması sayılabilir.

1995 yılında temelleri atılan 1999 yılında faaliyete başlayan Bartın OSB’de 2004 yılına kadar 13 firma daha sonrasında, 16.02.2004 tarih ve 25365 sayılı resmi gazetede yayınlanan “5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile teşviklerin başlamasıyla bugün 30 firma faaliyet göstermektedir. Bartın ilinde faaliyet gösteren 126 adet sanayi tesisinin % 24 lük kısmı Bartın OSB’de bulunmaktadır. Bartın ilindeki bu sanayi tesislerinde 8.737 kişi istihdam edilirken Bartın OSB de 3.512 kişi istihdam edilmektedir. Bartın da sanayi tesislerinde sağlanan istihdamın % 40 ‘a yakını OSB’deki firmalara aittir. Bartın ilinde sanayinin gelişmesi istihdamın ve bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için Organize Sanayi Bölgesi önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada; Organize Sanayi Bölgelerinin tarihsel gelişimi, amaçları, Türkiye’de gelişimi, kalkınmaya olan katkıları ve bu bağlamda Bartın Merkez 1. Organize sanayi Bölgesi’nin gelişimi ve özellikle Bartın iline olan katkısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Genel Olarak Organize Sanayi Bölgeleri: Tanım, Tarihsel Gelişim ve Amaçlar

2.1. Organize Sanayi Bölgelerinin Tanımı

4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri kanununun ‘Tanımlar ve Kısaltmalar’ başlıklı üçüncü ve OSB uygulama Yönetmeliği’nin ‘Tanımlar’ başlıklı dördüncü maddesi OSB’leri “Sanayinin uygun görülen alanlarda yapılanmasını sağlamak, çarpık sanayileşme ve çevre sorunlarını önlemek, kentleşmeyi yönlendirmek, kaynakları rasyonel kullanmak, bilgi ve bilişim teknolojilerinden yararlanmak, sanayi türlerinin belirli bir plan dâhilinde yerleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla; sınırları tasdik edilmiş arazi parçalarının imar planlarındaki oranlar dâhilinde gerekli idari, sosyal ve teknik altyapı alanları ile küçük imalat ve tamirat, ticaret, eğitim ve sağlık alanları, teknoloji geliştirme bölgeleri ile donatılıp planlı bir şekilde ve belirli sistemler dâhilinde sanayi için tahsis edilmesiyle oluş-

turulan ve 4562 sayılı Kanun hükümlerine göre işletilen mal ve hizmet üretim bölgeleridir.” şeklinde tanımlanmıştır (4562 sayılı OSB kanunu).

10 Kasım 2008 tarih ve 5807 sayılı OSB Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile OSB’lerin tanımları ele alınarak yeniden düzenlenmiştir. Buna göre OSB’ler; “OSB için gerekli küçük imalat ve tamirat, sağlık, eğitim, lojistik ve çağrı merkezleri ve benzerleri dâhil ticaret alanları ile sanayi işletmelerini kapsayacak şekilde genişletilerek onaylı sınır, katılımcı, kiracı ve ihtisaslardır.” Farklı tanımları olmasına rağmen OSB’ler, uyumlu ve tamamlayıcı üretim birimlerinin planlı bir şekilde bir araya getirildiği ve organize edildiği bölgeler şeklinde tanımlanabilir (Ataş,2006:8).

2.2. Organize Sanayi Bölgelerinin Tarihsel gelişimi

Organize sanayi bölgelerinin kökeni, 1800’lü yıllarda başlayan sanayileşme hareketine dayanmaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte bazı yerleşim merkezlerinde sanayi tesisleri hızla artmıştır. Düzensiz ve kendiliğinden kümelenen irili-ufaklı bu sanayi tesisleri, şehirlerin civarında plansız bir biçimde yoğunlaşarak “Sanayi Bölgeleri” nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 19. Yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika’daki tekstil-dokuma imalathanelerinin bir arada kurulması sonucu “Sanayi bölgeleri” ortaya çıkmıştır (Özdemir,1990:5).

Organize Sanayi Bölgeleri ile ilgili ilk bilinçli uygulama, 1896 yılında İngiltere’ nin Manchester kenti yakınlarında kurulan “Trafford Park” uygulamasıyla gerçekleştirilmiştir. Organize Sanayi Bölgesi düşüncesinin ilk ortaya atıldığı Amerika Birleşik Devletler (ABD)’nde ilk uygulama 1899 yılında olmuştur.

ABD’ de örneklerin yaygın hale gelmesi uzun zaman almış, fakat bu uygulamalar ileri bir anlayışla gerçekleştirilmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bunun sonucunda 1905 ve 1909 yıllarında özel girişimciler Chicago kentinde “Central Manufacturing” ve “Clearing” ismini verdikleri iki sanayi bölgesini kurmuşlardır. Bunlar aynı zamanda, modern anlamda sanayi bölgelerinin ilk örneklerini oluşturmuştur. Bu uygulamaların amacı, sanayicilerin altyapılı sanayi arsası gereksinimlerinin karşılandığı bölgeleri inşa eden özel firmaların kâr elde etmeleridir. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte başlayan dönemde OSB’ler bir devlet yatırımı olarak uygulanmaya başlamış ve az gelişmiş ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi amacıyla hizmet eder bir biçimde düzenlenmiştir. (OSBÜK,2011:1).

2.3. Organize Sanayi Bölgelerinin Amaçları

Gelişmekte olan ülkelerde, sanayi işletmeleri arasında ulaşım ağına, insan gücüne, hammaddelere, enerjiye ve tüketim merkezlerine yakınlık bakımından eşitsizlik olması bölgeler arası dengesizlik yaratarak ekonomik ve sosyal yapıyı bozmaktadır. Ayrıca sanayi işletmelerinde uygun kuruluş yerinin seçilmesi, hem girişimci hem de ülke ekonomisi açısından önem taşımaktadır. Kuruluş yerinin yanlış seçilmesi girişimciyi başarısız kıldığı gibi, kaynakların verimli kullanılmaması bakımından ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Karmaşık bir özellik gösteren sanayi altyapısının bireysel olarak karşılanması durumunda yatırım giderleri yükselmekte, sonuçta işletmenin üretim maliyetleri artmakta; pazarlama aşamasında rekabet olanakları yitilmektedir. Bu olumsuzluklardan kurtulabilmek için de organize sanayi bölgeleri oluşturulmaktadır.

OSB’ler 1980’li yıllara kadar olan dönemde bir kentsel dönüşüm aracı olarak kullanılmış, 1990’lı yıllardan sonra ise OSB’lerin kalkınmadaki önemi daha fazla anlaşılmıştır. OSB’lerin başlıca kuruluş amaçları;

- Sanayinin disipline edilmesi,
- Şehrin planlı gelişmesine katkıda bulunulması,
- Birbirini tamamlayıcı ve birbirinin yan ürününü teşvik eden sanayicilerin bir arada ve bir program dâhilinde üretim yapmalarıyla, üretimde verimliliğin ve kar artışının sağlanması,
- Sanayinin az gelişmiş bölgelerde yaygınlaştırılması,
- Tarım alanlarının sanayide kullanılmasının disipline edilmesi,
- Sağlıklı, ucuz, güvenilir bir altyapı ve ortak sosyal tesisler kurulması,
- Müşterek arıtma tesisleri ile çevre kirliliğinin önlenmesi,

OSB'ler bu nedenlerden dolayı hem bir kentsel dönüşüm aracı hem de bir bölgesel kalkınma aracı olarak düşünülebilir. OSB'lerin bölgesel kalkınmaya katkısı üç önemli kanal aracılığıyla olmaktadır:

Birincisi, OSB'lerin kuruluşundaki asıl amaç olan sanayileşmenin yol açtığı olumsuz etkilerin üstesinden gelinmesi; çevreye duyarlı düzenli kentleşmenin sağlanmasıdır.

İkincisi, üretim faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan çok sayıdaki kamu hizmetinin girişimcilere ulaştırılabilmesidir. İmarı ve altyapı bağlantıları tamamlanmış arsaya erişim, izin ve ruhsatların verilmesi, altyapı hizmetlerinin nitelikli ve ucuz olarak sağlanması bu işlevin unsurları arasındadır.

Üçüncüsü, benzer faaliyetlerde bulunan firmaların aynı coğrafi yerleşke içinde bulunması sonucu birbirleri üzerinde olumlu etki yapmalarıdır. Kümelenme yaklaşımıyla açıklanacak bu etki sonucu firmalar, gerek birbirleri arasındaki işlem maliyetlerini düşürerek gerekse sinerji oluşturarak verimliliklerini artırmaktadırlar (Çağlar E. 2006:312).

3. Türkiye’de Organize Sanayi Bölgelerinin Yapısı ve Gelişimi

3.1. Organize Sanayi Bölgelerinin Yapısı

OSB'lerin tüzel kişilikten yoksun olması, pek çok hukuki sorunların meydana gelmesini, yeni bir yasal düzenlemenin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda ülkemizde; 4562 sayılı “Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu” 12/04/2000 tarihinde TBMM’de kabul edilmiş ve 15.04.2000 tarihli ve 24021 sayılı, “Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği” ise 01/04/2002 tarihli ve 24713 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

OSB'lerin yer seçimi usul ve esaslarının belirlendiği “Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçimi Yönetmeliği” ise ilk olarak 28/06/1997 tarihli ve 23033 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmış, ancak bu tarihten sonra yürürlüğe giren OSB Kanununa bağlı olarak yeniden düzenlenerek 21/05/2001 tarihli ve 24408 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Ancak zaman içinde oluşan bazı sorunlar nedeniyle bu yönetmelikte değişiklikler yapılmıştır.

Organize Sanayi Bölgeleri Yer Seçimi Yönetmeliği”, 17.01.2008 tarih ve 26759 sayılı Resmi Gazete’de, “Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği” de 22.08.2009 tarih ve 27327 sayılı Resmi Gazete’de uygulamalar esnasında doğan ihtiyaçlar sebebi nedeniyle yeniden düzenlenerek yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de OSB’lerin kuruluş ve yönetimi söz konusu mevzuatlar çerçevesinde yürütülmektedir. OSB’lerde yer alan parsellerin tahsisine ilişkin usul ve esasları belirleyen “OSB’lerde Yer Alan Parsellerin Gerçek veya Tüzel Kişilere Tamamen veya Kısmen Bedelsiz Tahsisine Dair Yönetmelik” ise 26.8.2011 tarihli ve 28037 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Öztürk, 2012:11).

3.2. Organize Sanayi Bölgelerinin Gelişim Seyri

Ülkemizde sanayi üretiminin mekânsal organizasyonunda, Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri (KSS), Serbest Bölgeler (SB) ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) özel statüye sahip üretim bölgeleri olarak tanımlanmaktadır.

Bu girişimlerden OSB’ler, planlı kalkınma dönemi ile birlikte uygulanmaya başlamış ve sanayiye altyapı oluşturmayı amaçlamıştır. Sanayi gelişiminin ve bölgesel dengeli kalkınmanın sağlanması, kentleşme ve sanayileşme ilişkilerinin düzenlenerek oluşabilecek çevre sorunlarının giderilmesi, daha düşük maliyetli altyapı hizmetlerinden yararlanılması ve daha kolay ve ucuz üretim yapılması hedefini taşıyan OSB uygulamaları bugün 50 yıllık bir tecrübeye ulaşmıştır (Varol,2012:5)

Türkiye’de 1960 yılında başlayan planlı kalkınma döneminde sanayinin “lokomotif sektör” olduğu saptanmış ve ekonomik dengenin kurulması, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın birlikte gerçekleştirilmesi, belli bir hızda büyüme ve sanayileşmeye önem verilmesi gibi uzun vadeli hedefler belirlenmiştir. Belirlenen hedefler doğrultusunda; ülkede sanayinin geliştirilmesi amacıyla uygulamaya konulan pek çok teşvik tedbirlerinden biri olan OSB uygulamalarına, ilk olarak 1962 yılında Bursa OSB’nin kurulmasıyla başlanmıştır. Bursa OSB, Dünya Bankası’ndan alınan kredi ile kurulmuştur (OSBÜK,2011:1).

İlk olarak organize sanayi bölgeleri kavramı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer almıştır. 1963 yılı ve takip eden yılların programlarında OSB'lerin programlanmasına öncelik verilmiştir. 1962 yılında yapımına başlanan ve 1966 yılında tamamlanan Bursa TSO OSB, Plan döneminin sonunda faaliyete geçmiştir. İkinci Beş Yıllık Planda (1968-1972) ise, sanayi bölgeleri sorununu çözmek için OSB'lerin kurulması, gelişmesi ve teşvik edilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. OSB'lere yönelik ayrıcalıklı teşvik verme ikinci kalkınma planı döneminde gündeme gelmiştir. Bu kapsamda organize sanayi bölgeleri, bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme sorunlarını halletmek için bir araç olarak kabul edilmiştir. 1970'li yılların başında Manisa ve Konya OSB'lerin yapımına başlanılmıştır. 1983 yılı sonuna kadar geçen 20 yıllık süreçte Bursa, Gaziantep, Eskişehir, Konya, Erzurum, Manisa organize sanayi bölgeleri tamamlanmış ve Türkiye'de OSB'ler hızla yayılmaya başlamıştır (Cansız,2010:12).

1980'lerin sonuna kadar kentsel planlama aracı olarak kullanılan organize sanayi bölgeleri, 1990'lı yıllarda sanayileşme sürecini tetiklemesi amacıyla hızla bütün Anadolu'ya yayılmıştır. 2000'li yıllarda Sekizinci Kalkınma Planı ile birlikte dönemin en önemli politikaları; yerel girişimciliğin harekete geçirilmesi ve istihdam açısından önem taşıyan organize sanayi bölgelerinin yurdun tamamına yayılması, sanayileşmenin kentsel gelişmeleri olumlu etkilemesi amacıyla, orta büyüklükteki kentlerde altyapısı hazırlanmış sanayi bölgeleri geliştirilmesi ve OSB'lerde orta büyüklükteki sanayi için arsalar üretilmesi olmuştur. (DPT,2001).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında ekonominin ara eleman ihtiyacını karşılamak için mesleki eğitim faaliyetlerinin OSB'lerde ilgili hizmet kurumları ve özel sektöre etkili işbirliği içinde yaygınlaşmasını sağlayan mekanizmaların güçlendirilmesi ve inşaatı devam eden OSB'lerin bir an önce sanayicinin kullanımına açılması vurgulanmıştır (DPT,2007).

2013 yılı itibarıyla Türkiye'de 270 adet Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Türkiye'nin batısındaki sanayileşmiş illerde daha fazla OSB'nin bulunduğu dikkati çekmektedir. Bursa, İzmir ve Kocaeli 13'er OSB ile en fazla yapılanmanın bulunduğu iller olarak ön plana çıkarken, bu illeri sırasıyla Ankara (11) ve Tekirdağ (10) izlemektedir. Türkiye'de OSB bulunmayan tek ilin ise Artvin olduğu görülmektedir. (<https://osbbs.sanayi.gov.tr/citylist.aspx/2014>). Bölgesel bazda OSB'ler en fazla Marmara (70) ve Ege(49) bölgelerinde bulunmaktadır. Bunları İç Anadolu (47), Karadeniz (44), Doğu Anadolu (20) ve Akdeniz (22) ile Güneydoğu Anadolu (19) bölgeleri takip etmektedir (OSB Bilgi Portalı).

Mevcut OSB'ler yurt genelinde yaklaşık 750 kilometrekarelik bir alanı kaplarken, 19'unun da inşaatı sürmektedir. OSB'lerde faaliyet gösteren 57 bin 263 firmada, 1 milyon 431 bin 440 kayıtlı kişi çalışmaktadır (<https://osbbs.sanayi.gov.tr/2013>).

3.3. Batı Karadeniz Bölgesi Organize Sanayi Bölgeleri

İstatistikî Bölge Birimleri sınıflandırmasına göre TR81 Batı Karadeniz Bölgesi Zonguldak, Karabük ve Bartın illerini kapsamaktadır. Bölgede önemli iki temel sektör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi geçmişi 19. yüzyıl ortalarına uzanan madencilik iken ikincisi Cumhuriyet dönemi ile beraber gündeme gelen demir-çelik sanayidir. 1983'ten beri taşkömürü üretiminde esas belirleyici aktör Zonguldak'ta bulunan Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) olmuştur. Demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren iki dev firma olan Kdz. Ereğli'de bulunan ERDEMİR T.A.Ş. ile Karabük'te bulunan KARDEMİR A.Ş. Bölge ekonomisine önemli avantajlar sağlamaktadır (BAK-KA,2012:19).

Ülke genelinde sosyo ekonomik gelişmişlik düzeylerine bakıldığında Karabük 28., Zonguldak 29. ve Bartın ili 48. sırada yer almaktadır. İllerin gelişmişlik grupları itibarıyla dağılımına bakıldığında Karabük ve Zonguldak illeri ortalamaya yakın yüksek, Bartın ili ortalamaya yakın düşük pozisyonda yer almaktadır (SEGE,2011:76).

Tablo 1: Bartın ilinde Bölgesel Teşvik Sistemi Göstergeleri

Destek Unsurları	4. Bölge	OSB
KDV İstisnası	√	√
Gümrük Vergisi Muafiyeti	√	√
Vergi İndirimi OSB dışı Yatırıma Katkı	30	40
Vergi İndirimi Oranı (%) OSB içi Yatırıma Katkı	40	50
Sigorta Primi OSB Dışı İşveren Hissesi Desteği	6 yıl	7 yıl
Sigorta Primi OSB İçi Destek süresi	7 yıl	10 yıl
Yatırım yeri tahsis	√	√
Faiz Desteği	%4	%5

Kaynak: BAKKA

Gelişmiş iller sıralamasında Zonguldak ve Karabük illeri 3. Bartın ili 4. Kademededir bulunmaktadır. Bu bağlamda 06.04.2012 tarihinde açıklanan yeni teşvik sistemine göre İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'nda "TR81 düzey 2" içerisinde yer alan Zonguldak ve Karabük illeri bölgesel teşvik uygulamasında 3. Bölgede, Bartın ili 4. Bölgede yer almaktadır. Bu uygulamaya göre, OSB'lerde yapılacak yatırımlar vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesi destekleri açısından bir alt bölgede uygulanan desteklerden yararlanmaktadırlar.

Zonguldak ve Karabük illerinin yer aldığı 3.Bölge OSB'leri için OSB dışı yatırımlara göre vergi indiriminde 10 puan, yatırıma katkı oranında ise 5 puanlık bir avantaj söz konusudur. Bartın İlının yer aldığı 4. Bölge içinse hem vergi indirimi hem yatırıma katkı oranında 10'ar puanlık avantajlar söz konusudur. İndirilebilecek vergi tutarlarında yatırım dönemlerinde teşvik avantajı artmaktadır (BAKKA, 2012:16).

Yeni teşvik sistemine göre Bartın ili 4. Bölgede olması (Tablo 1) nedeniyle teşvikler açısından Zonguldak ve Karabük illerine oranla daha avantajlı durumdadır. Bu da yatırımcıların Bartın ilini tercih etmelerinde önemli bir rol oynamaktadır.

TR81 Bölgesini organize sanayi bölgeleri kapsamında Zonguldak'ta Çaycuma Organize Sanayi Bölgesi, Kdz. Ereğli OSB ve Alaplı OSB olmak üzere 3 adet; Karabük ve Bartın illerinde 1'er adet olmak üzere toplamda 5 adet organize sanayi bölgesi bulunmaktadır.

Bölgedeki, Çaycuma Organize Sanayi Bölgesinde 44 adet sanayi tesisi yer alırken toplam istihdam 2,022 kişidir. Ağırlıklı sektörler konfeksiyon ve mobilya sektörleridir. Kdz. Ereğli OSB'de 23 adet sanayi tesisi yer alırken, 598 kişi istihdam edilmektedir. Ağırlıklı sektör demir çelik sanayidir. Karabük OSB de toplam firma sayısı 20, toplam istihdam 1050 kişidir. Ağırlıklı sektör demir çelik sektörüdür. Bartın Merkez 1. Organize sanayi Bölgesinde 30 firma bulunmakta ve 3,512 kişiye istihdam sağlanmaktadır. Ağırlıklı sektör tekstil sektörüdür. Bartın OSB istihdam açısından bölgede önemli bir yere sahiptir.

4. Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesinin Yerel ve Bölgesel Ekonomiye Katkısı

Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesi (BM1OSB), 1995 yılında Bartın Ticaret ve Sanayi Odası ile Bartın İl Özel İdaresi tarafından kurulmuş aynı yıl temeli atılmış ve 1999 yılında faaliyetlerine başlamıştır. BM1OSB, Bartın - Karabük yolunun Kurtköy mevkiinden ayrılarak ulaşılan, Yanaz - Geriş Köyleri ayrımından başlayarak, her iki köy sınırları içinde bulunacak şekilde Gök ırmak kenarında bulunmaktadır. En yakın karayoluna 2 km, Bartın Limanı'na olan mesafesi 26 km olan BM1OSB, demiryolu bağlantısına ve Zonguldak Saltukova Havaalanı'na 24, İstanbul'a 430 ve Ankara'ya 270 km uzaklıktadır.

Bartın OSB'de 30 adet sanayi parseli bulunmaktadır. Bölgedeki parsellerin bir kısmı Bartın Organize Sanayi Bölgesi için Maliye Hazinesi'nden tahsis edilmiş, bir kısmı da şahıslardan kamulaştırılmıştır. Bölgede 30 adet sanayi parselinden 27 parselde üretim devam etmekte olup, 3 parselde üretime çeşitli sebeplerle ara verilmiştir. BM1OSB'nin toplam alanı 948.153 m² dir.

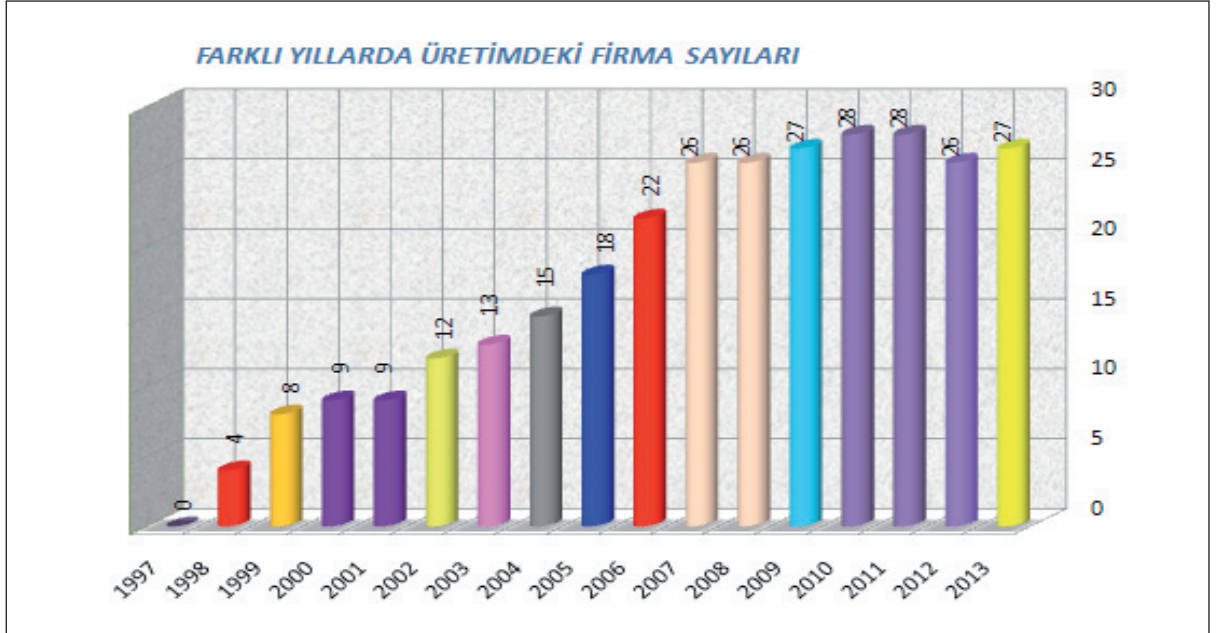
4.1. Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesinin Yerel Ekonomiye Katkısı

Bartın OSB’de 2009 yılından itibaren doğalgaz kullanılmaktadır. Günümüzde 11 adet firma doğalgaz abonesidir. 2013 yılı ocak ayından itibaren elektrik dağıtımı OSB tarafından yapılmaktadır. 2012 yılında yapımına başlanılan 1700 m³/gün kapasiteli atık su arıtma tesisi 2014 yılı içinde çalışmaya başlayacağı tahmin edilmektedir. Bartın OSB, üretim ve istihdam bakımından yerel ekonomiye önemli katkı sağlamaktadır.

4.1.1. Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesinin Üretime Katkısı

OSB’ler, kamu desteğiyle alınan ve üretim amaçlı tahsis edilen bölgelerdir. Planlı sanayileşmenin en önemli unsurlarının başında yine OSB’ler gelmektedir. Bu anlamda OSB’lerin yerel ve bölgesel kalkınmada ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu öneminden dolayı ülke geneline yayılan OSB’lerin doluluk oranı bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. BM1OSB, kurulduğu günden itibaren bu anlamda önemli gelişme kaydetmiştir. Ulaşım imkânlarının elverişli, inşaat maliyetlerinin düşük ve sanayi parsellerinin oluşmasına uygun olması nedeniyle, sanayi tesisleri Kurtköy-Geriş-Yanaz bölgesine kaymış OSB’nin bu alanda kurulmasıyla 1997’den itibaren sanayi tesisleri burada varlık göstermiştir (Grafik2).

Grafik 1: Bartın OSB’de Üretim Yapan Firmalar

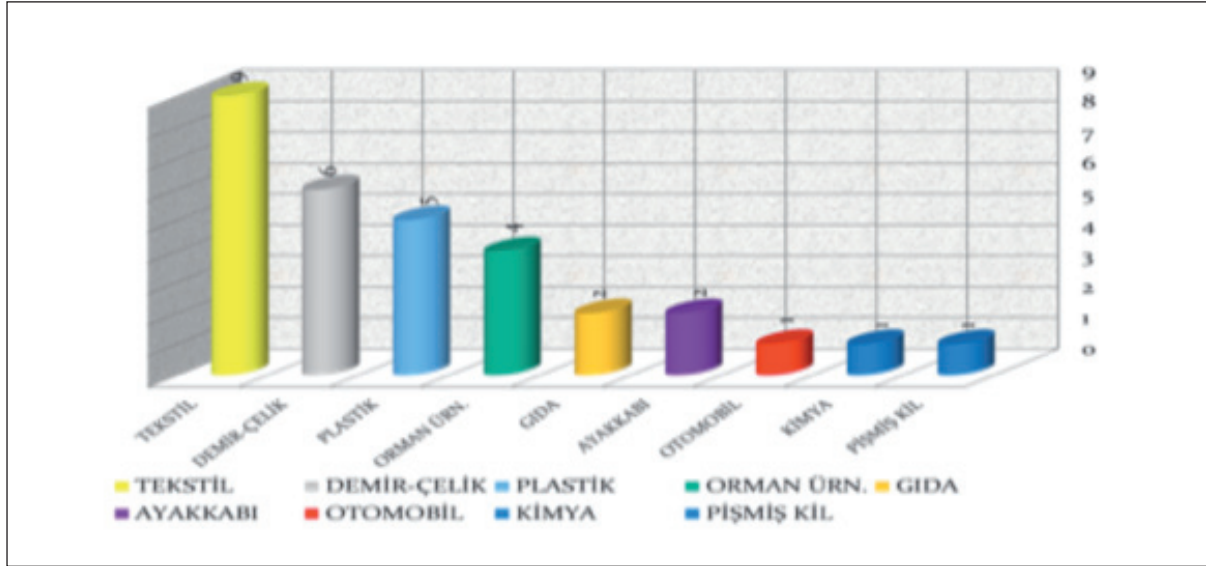
Kaynak: Bartın OSB Müdürlüğü

Grafikte de görüleceği gibi, Bartın OSB’de üretim yapan firmaların sayısında 1997’den 2013’e düzenli bir artış kaydedilmiştir. 1998 yılında 4 olan firma sayısı 2013’te 27’ye ulaşmıştır. Kurulduğu 1999 yılında 8 adet sanayi tesisinin yer aldığı Bartın OSB’de teşviklerin başladığı 2004 yılına kadar 13 adet sanayi tesisi bulunmaktayken Bölgesel teşvik uygulamalarının etkisi ile bu sayı 2013’te 30’a çıkmıştır. Bu teşvik uygulamalarına göre firmalar, OSB’lerde yapılacak olan yatırımlar vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesi destekleri açısından bir alt bölgede uygulanan teşviklerden yararlanırlar.

Bartın OSB deki firmaların sektörel dağılımları incelendiğinde; tekstil sektöründe bir yoğunlaşmanın olduğu bunu demir-çelik sektörünün izlediği görülmektedir (Grafik4). İlgili sektörlerin sayısal olarak dağılımında da görülmektedir ki bölge sanayisi için ana sektörler tekstil ve demir çelik sektörleridir. Dolayısıyla OSB’nin lokomotif bu sektörlerdir. Bartın OSB’deki firmalar, tekstil, demirçelik, plastik, orman ürünleri, gıda, ayakkabı, otomobil,

kimya ve pişmiş kil olmak üzere 8 sektörde faaliyet göstermektedir. Yoğunluk daha çok plastik ve orman ürünleri sektörlerinde görülmektedir. Bu sektörler dışında dağılımın birbirine yakın olduğu sektörler; gıda, ayakkabı, otomotiv, kimya ve pişmiş kil sektörleri olup bu sektörlerin payı yaklaşık % 23'tür. Bartın organize Sanayi bölgesinde 10 firma ihracat yapmaktadır.

Grafik 2: Firma sayısına Göre Sektörel Dağılım

Kaynak: Bartın OSB Müdürlüğü

2012 yılında Bartın iline bağlı firmalar tarafından 14 milyon dolar ihracat yapılmıştır. Toplam ihracatın %76'sının İstanbul, Bursa, Kocaeli, İzmir ve Ankara illerine bağlı firmalar tarafından yapıldığı görülmektedir (TÜİK, s. 18). Aynı yılın ithalatı ise 15 milyon dolar civarındadır (TÜİK, s. 39).

4.1.2. Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesinin İstihdama Katkısı

Bartın ilinde toplam sanayi kuruluşları göz önüne alındığında, 126 adet sanayi tesisi olduğu ve bu sanayi tesislerinde 8.737 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Bu rakam, Bartın OSB'nin ildeki sanayi tesislerinin % 24'lük bir oranını oluşturduğunu göstermektedir (Tablo2)

Tablo 2: Bartın İli'nde Sanayi Tesisleri ve İstihdam Durumu

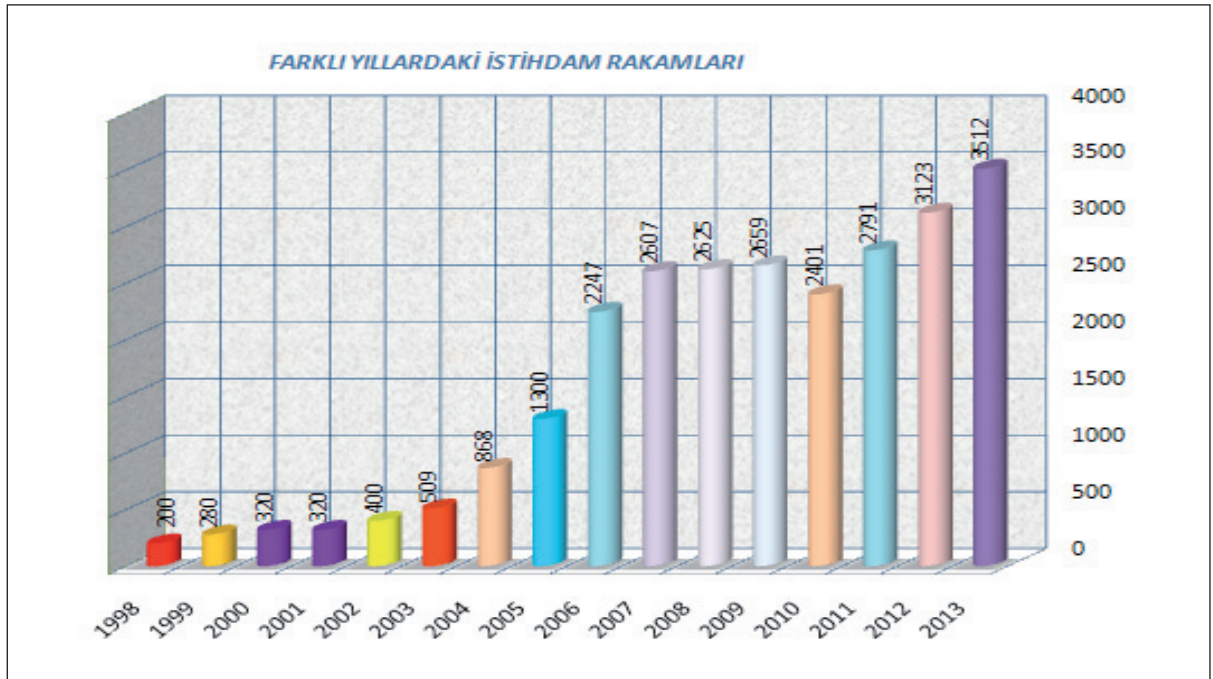
Sektörler	Firma Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
Tekstil- Konfeksiyon Sanayi	19	15,08	3.262	37,34
Kimya, Kömür	17	13,49	2.120	24,26
Plastik Sanayi	24	19,05	1.167	13,36
Orman Ürünleri Sanayi	18	14,29	333	3,81
Gıda Sanayi	22	17,46	422	4,83
Otomotiv Sanayi	12	9,52	704	8,06
Kimya Sanayi	13	10,32	729	8,34
Toplam	126	100,00	8.737	100,00

Kaynak: Bartın Valiliği İl Planlama Müdürlüğü

Tablo 2’de de görüldüğü gibi Bartın ili genelinde firmalar, 7 sektör halinde üretimde bulunmaktadır. Buna göre en fazla firma %19,05 ile plastik sektöründe faaliyette bulunmakta bunu %17,46 ile gıda sektörü ve %15,08 ile tekstil, konfeksiyon sanayi izlemektedir. Firma sayısı en az olan sektör ise sırasıyla otomotiv (%9,52) ile kimya (%10,32) sektörleridir. Tekstil- konfeksiyon sektörü en az firma barındırırken istihdam açısından en fazla istihdam sunan sektör olarak dikkat çekmektedir.

BMİOSB, kurulduğu 1999 yılında istihdam edilen işçi sayısının 280 kişi olduğu bilinmektedir. Teşvik sisteminin başladığı 2004 yılına kadar istihdam sayısı 580 kişi civarında iken, 2005 yılından itibaren Bartın OSB’de istidamın hızla arttığı ve 2013 yılına gelindiğinde bu sayının 3.512 kişi olduğu görülmektedir. İl genelinde sanayi tesislerinde çalışan toplam istihdam oranına bakıldığında, istihdam edilen işçi sayısının % 40’lık kısmı OSB’de istihdam edilmektedir (Grafik3). Bartın’da 2011 yılı işsizlik oranı %6,9 iken işgücüne katılma oranı % 49’dur. İstihdam oranı ise %45,7’dir. Bu da Bartın’daki istihdamın büyük bir kısmının Bartın OSB’si tarafından sağlandığını göstermektedir (TÜİK, s. 47).

Grafik 3: Yıllara Göre İstihdam Rakamları

Kaynak: Bartın OSB Müdürlüğü

OSB’lerde firmaların ölçeğe göre faaliyette bulunmaları da önemlidir. Avrupa Birliği ile uyumlaştırılmış KOBİ tanımına göre; 1-49 arasında çalışan personele sahip firmalar küçük, 50-149 arasında çalışanı olan firmalar orta, 150 ve üzerinde çalışanı olan firmalar ise büyük ölçekli firmalar kategorisinde yer almaktadır (Çetin, Kara,2008:5). Bu bağlamda Bartın OSB’deki sektörlerin büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir. Demir çelik, plastik ve orman ürünleri sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin tamamına yakını küçük ölçekli olduğu görülmektedir. Ülkemizde 50 ye kadar işçi çalıştıran yerlerin de küçük işletme kapsamında sayıldığı, fakat bunun yanı sıra yıllık net satış hâsılatı ve mali bilanço değeri göz önüne alındığı için bu bölgedeki işletmelerin aslında birçoğu yapı itibarı ile orta ölçeğin üzerine çıktığı söylenebilir (Tablo3).

Tablo 3: Ölçeksel Dağılım (Çalışan Sayısına Göre)

Sektörler	1-50	51-150	150 üzeri
Tekstil	-	4	5
Demir Çelik San.	5		1
Plastik San.	4	1	-
Orman Ürünleri San.	2	1	-
Gıda San.	1	1	-
Otomotiv San.	-	-	1
Kimya San.	1	-	-
Pişmiş Kil ve Çimento Gereçleri San.	-	1	-
Ayakkabı	-	2	-
Toplam	13	10	7

Kaynak: Bartın OSB Müdürlüğü

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, küçük ölçekte 13, orta ölçekte 10 ve büyük ölçekte ise 7 firma değişik sektörlerde faaliyette bulunmaktadır. Tekstil firmaları orta ve büyük ölçekte, plastik, orman ürünleri, gıda ve otomotiv firmaları küçük ve orta ölçekte yer alırken pişmiş kil ve çimento gereçleri ile ayakkabı firmaları yalnızca orta ölçekte üretimlerine devam etmektedirler. (Tablo4).

Tablo 4: Sektörlere Göre Çalışan Sayıları

Sektörler	Firma	Çalışan
Tekstil	11	2060
Demir Çelik San.	6	443
Plastik San.	5	64
Orman Ürünleri San.	3	183
Gıda San.	2	143
Otomotiv San.	1	548
Kimya San.	1	17
Pişmiş Kil ve Çimento Gereçleri San.	1	54
Toplam	30	3.512

Kaynak: Bartın OSB Müdürlüğü

Tablo'da, Bartın OSB de faaliyet gösteren tekstil firmaları çoğunlukla büyük ölçekli firmalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, diğer sektörler nazaran 2.060 kişi çalışan sayısı ile tekstil sektörünün Bölgesel istihdama katkısı oldukça yüksektir. Tekstil sektöründen sonra otomotiv ve demir çelik sektörlerinin 443 ve 548 çalışan ile Bartın OSB'deki istihdama önemli katkısının olduğu görülmektedir.

4.2. Bartın Merkez 1. Organize Sanayi Bölgesinin Bölgesel Ekonomiye Katkısı

Organize sanayi bölgeleri endüstriyel yerleşmeleri kontrol eden, istenilen bir ölçüde yığılma sağlayarak dışsal ekonomilerin oluşmasına katkı sağlayan ve kentleşmeye sıhhat kazandıran, planlandığında yeni kentlerin meydana gelmesine öncülük eden, fiziki alan kullanımında rasyonellik sağlayıcı araçlar olarak; ülkesel, bölgesel, metropo-

liten ve kent planlarında birer gelişme unsuru olarak kabul edilmektedir. Bütün bu yönlerden organize sanayi bölgeleri ile bölgesel gelişme, sanayileşme ve kentleşme arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. (Ataş, 2006:15)

5084 Sayılı Teşvik Yasası'nın çıkmasıyla birlikte yasanın getirdiği avantajlar neticesinde Bartın OSB'si, bir cazibe merkezi durumuna gelmiştir. Bartın ili 4. Bölgede yer alırken OSB 5.bölge teşviklerinden yararlanmaktadır. Bu nedenle çevre illerdeki OSB'lere göre avantaj sağlamaktadır.

Bartın, Zonguldak ve Karabük illerinin yer aldığı TR81 bölgesinde toplamda 5 OSB bulunmaktadır. Bunlar Bartın, Karabük ve Zonguldak (Alaplı OSB, Ereğli OSB, Çaycuma OSB) olarak sıralanabilir. TR81 bölgesindeki 5 OSB'lerde toplamda 117 firma yer alırken bu firmalarda 7182 kişi istihdam edilmektedir. Bartın OSB'de 30 firma yer alırken 3512 kişi istihdam edilmektedir. Bölgedeki OSB'lerde yaratılan istihdamın hemen hemen yarısı Bartın OSB dedir.(Tablo5)

Tablo 5: İllere göre OSB'lerdeki firma ve istihdam sayısı

İller	Firma	Çalışan	%
Bartın	30	3.512	48,90
Zonguldak (Alaplı OSB, Ereğli OSB ve Çaycuma OSB)	67	2.620	36,48
Karabük	20	1.050	14,62
Toplam	117	7.182	100

Kaynak: Bartın OSB Müdürlüğü

TR81 bölgesinde bulunan OSB'lerden Zonguldak OSB'si en fazla firma barındırırken, bunu Bartın ve Karabük OSB'leri izlemektedir. Zonguldak OSB'si üç OSB'den oluştuğu göz önüne alındığında Bartın OSB'sinin ilk sıraya oturacağı görülmektedir. Çünkü üç OSB'nin toplamı 67 olup her birinin payı Bartın'ın sahip olduğu 30'dan daha küçüktür (Tablo5). Bartın OSB'si barındırdığı firma sayısı bakımından ikinci sırada yer almasına rağmen istihdam bakımından ilk sırada (%48,90) yer aldığı görülmektedir. Karabük OSB, hem barındırdığı firma sayısı hem de istihdam bakımından Zonguldak ve Bartın'dan sonra gelmektedir.

Madencilik ve demir-çelik sektörlerinden beslenen bölge ekonomisi, bu sektörlerde yaşanan değişiklik ve dalgalanmalara fazlasıyla duyarlı bir nitelik taşımaktadır. Bölgenin bu niteliğinin değişmesi açısından söz konusu sektörlerin rekabetçi bir yapıya kavuşması, farklı sektörlerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi ve yeni sektörlerin gelişimine zemin hazırlaması önem taşımaktadır. Bartın ili bu nedenle Zonguldak ve Karabük illerinde yer alan OSB'lerden ayrılmaktadır. Bunun nedeni Bartın OSB'de ağırlıklı sektörlerin tekstil, plastik ve orman ürünleri olmasıdır. Bartın OSB Bölgede farklı sektörlerin güçlenmesi ve gelişmesine zemin hazırlaması ile bölge kalkınmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

5. Sonuç

Dünyada 19.yüzyılın ilk yarısında ABD'de görülmeye başlanan Organize Sanayi Bölgesi uygulaması, Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren bölgesel ve yerel kalkınma politikalarında önemli bir araç olmuştur. OSB'ler özellikle Türkiye'de sağladığı istihdam, verdiği destekler ve oluşturduğu dışsalıklar gibi özelliklerden dolayı yerel ve bölgesel gelişme aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Türkiye'deki OSB tecrübesi, işletmelerin piyasaya giriş engellerinin kaldırılması konusunda önemli fırsatlar oluşturmaktadır. OSB'ler arsa ve araziye erişim sorununa etkin bir çözüm getirmekte olduğu ve aynı zamanda ruhsat ve izinler, altyapı hizmetleri gibi çok sayıda kamusal hizmetleri sundukları için, yerel ve bölgesel kalkınmada önemli rol üstlenmektedir.

Bartın'da OSB'nin ilk faaliyete geçtiği 1999 yılından bu yana 30 adet firma kurulmuş ve bu firmalarda 3.512 kişiye istihdam imkânı sağlanmıştır. Bartın ilinde bulunan toplam sanayi tesislerinin %24 lük kısmını bünyesinde barındıran Bartın OSB, sanayi alanında %40'lık bir istihdam oranı ile yerel ve bölgesel kalkınmaya önemli katkı sağladığı ortaya çıkmaktadır.

Bartın OSB'nin yerel ve bölgesel katkısının artırılabilmesi için mevcut teşviklerin artarak devam etmesi gerekmektedir. Ayrıca OSB'deki firmaların çalıştırdığı işçilerin uzun ömürlü çalışmak istememesi, sanayi kültürünün olgunlaşmadığının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bunun için OSB'de sanayi kültürünün geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bir diğer önemli husus, Bartın'da mevcut enerji kapasitesinin artırılması OSB'de faaliyette bulunan firmaların üretim yapma kabiliyetini geliştirecektir. Bununla beraber daha fazla sanayi tesisinin kurulacağı ve istihdam oranının artacağı açıktır.

Bartın Organize Sanayi Bölgesinin kuzeyine yapılması planlanan 380 kv indirici merkezin Türkiye Elektrik İletişim A.Ş. (TEİAŞ) tarafından 2013 yılı yatırım programına alınması ile OSB'nin enerji sorununun da kısa zamanda çözülecek olması firmaların kapasitelerini arttırmalarına katkı sağlayacaktır. Bartın OSB Müdürlüğü'nden edinilen bilgiye göre Eylül 2014'te faaliyete geçmesi düşünülen 3400 m3/gün kapasiteli atık su arıtma tesisiyle birlikte Bartın Organize Sanayi Bölgesinin önemi daha da artacaktır. Bartın limanından ihracat yapılması da Bartın ilini ve dolayısıyla OSB'yi bir cazibe merkezi haline getirmektedir.

Kaynakça

- Ataş, C.M. (2006). İkitelli organize sanayi bölgesi ve mekânsal etkileri, İstanbul: (y.y.).
- BAKKA (2012). *Batı Karadeniz Bölgesi organize sanayi bölgeleri mevcut durum analizi*, Zonguldak.
- Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı <https://osbbs.sanayi.gov.tr/>
- Cansız, M. (2010). *Türkiye'de organize sanayi bölgeleri politikaları ve uygulamaları*, Ankara: DPT Yayınları.
- Çam, H. ve Esengül, K (2011). Organize sanayi bölgeleri ve uygulanan teşvik politikalarının işletmeler üzerine etkilerinin incelenmesi: Osmaniye organize sanayi bölgesinde uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 55-63.
- Çağlar, E. (2006). *Türkiye'de yerelleşme ve rekabet gücü: Kümelenmeye dayalı politikalar ve organize sanayi bölgeleri*. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı, Ankara: TEPAV Yayını.
- Çetin, M. & Kara, M. (2008). Bir kalkınma aracı olarak organize sanayi bölgeleri, Isparta Süleyman Demirel organize sanayi bölgesi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 49-68.
- DPT. (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Sanayi politikaları özel ihtisas komisyonu raporu*, Ankara.
- DPT (2006). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007- 2013) bölgesel gelişmede temel araçlar ve koordinasyon, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Eyüpoğlu, D. (2005). *2000'li yıllarda organize sanayi bölgelerimiz*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi.
- Ersunur, Ş. M.&Berber M.,(2008). *Bölgesel kalkınmada organize sanayi bölgelerinin yeri ve önemi*. Organize Sanayi Bölgelerinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyum Bildirileri Kitabı, İzmir.
- Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu (OSBÜK) <http://www.osbuk.org>
- OSB Uygulama Yönetmeliği.
- Özdemir, M. (1990). *Türkiye'de organize sanayi bölgeleri*. Ankara: TOBB Yayını.
- Öztürk, Yaşar (2012). Türkiye'deki organize sanayi bölgesi uygulamaları ve mevcut durum, *Anahtar Dergisi*.
- T.C Kalkınma Bakanlığı illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2013). Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- TÜİK (2013), *Seçilmiş Göstergelerle Bartın 2012*.

Kamu Hizmetlerinin Piyasalaşması: Kamu Özel Sektör İşbirliği Modelleri ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üyeleri Örneği

Marketization of Public Services: Public-Private Partnerships Models and Example of Members of the Black Sea Economic Cooperation

Yrd. Doç. Dr. Burcu GEDİZ ORAL

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Manisa, Türkiye, gedizburcu@yahoo.com

Arş. Gör. Tuğba ARPAZLI FAZLILAR

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Manisa, Türkiye, t.arpazli@hotmail.com

Özet

1980 sonrası hakimiyeti artan neoliberal politikalarla beraber, geleneksel kabul edilen çoğu kamu hizmetinin sunumunda özel sektörün finansal ve teknik birikimine daha çok başvurulduğu görölmektedir. Bu amaçla geliştirilen modellerden biri olan ve kamu alımlarıyla özelleştirme uygulamaları arasında yer alan Kamu Özel Sektör İşbirlikleri kamu hizmetlerini sunmak amacıyla kamu idareleri ve özel teşebbüsler arasında oluşturulan sözleşmeye dayalı modellerdir. Çalışmamızda uluslararası deneyimler ışığında KÖSİ modellerinin avantaj ve dezavantajları değerlendirilip, başta Türkiye olmak üzere KEİ üyelerinde KÖSİ modelleri ele alınıp öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kamu Hizmeti, Piyasalaşma, Kamu Özel Sektör İşbirlikleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Türkiye

Abstract

Together with the increasing dominance of the neoliberal policies after 1980, it is seen that more commonly referred to financial and technical background of private sector in the provision of most public services accepted traditional. Public-Private Partnerships which is the one of the models developed for this purpose and located between public procurement and privatization applications are the contractual model formed between public administration and private enterprise to provide public services. In our study, in the light of international experiences, the advantages and disadvantages of PPPs models have been evaluated, PPPs models, notably Turkey, in the BSEC members have been handled and recommendations have been developed.

Keywords: Public Service, Marketization, Public Private Partnerships, Black Sea Economic Cooperation, Turkey

1 Türkçe literatürde *Public Private Partnerships* (PPPs- 3P) kavramının karşılığı olarak; Kamu-Özel Sektör İşbirliği (Sarısü, 2008), Kamu-Özel Sektör Ortaklığı (Şahin-Uysal, 2012), Kamu-Özel İşbirliği (Boz, 2013), Kamu-Özel Ortaklığı (Gürkan, 2014), Kamu Özel Ortaklığı Modeli (Acartürk-Keskin, 2012), eksik imtiyaz (Karahanoğulları, 2011) gibi kavramlar kullanılmaktadır. Biz Kamu Özel Sektör İşbirliği kavramını kullanmayı tercih ediyoruz.

2 Black Sea Economic Cooperation (BSEC), Türkçe (KEİ)

* Sorumlu yazar

3 Public-Private Partnerships (PPPs) veya (3P), Türkçe (KÖSİ)

4 Özellikle de ileri teknoloji ve yüksek sermaye gerektiren altyapı hizmetleri

1. Giriş

1970’li yıllardan itibaren artan kamu açıkları ve yüksek borçlanma faizleri nedeniyle Keynesyen iktisadın ve sosyal devlet anlayışının içine düştüğü bunalım, kamu yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Neoliberal politikaların egemen hale gelmesiyle kamusal hizmetlere bakış açısında değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu kapsamda öncelikle özelleştirmelere başvurulmuş, özelleştirmelerin sınırına yaklaşılması, ortaya çıkarttığı sorunların giderilmesi ve karşı duruşların yumuşatılması için KÖSİ yöntemleri geliştirilmeye başlamıştır. Özellikle yeni proje ve hizmetlerde KÖSİ’ler öncelikli seçenek halini almıştır (Şahin- Uysal, 2012: 159) .

KÖSİ’lerin yaygınlaşması ve kamu hizmetlerinin piyasalaşmasında önemli rol oynayan bir diğer sebebin küreselleşme olduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşmeyle beraber hem kamu hem de özel sektörün daha etkin çalışma baskısı artmış, kişilerin daha yüksek hayat standardına ulaşmaya başlaması, daha kaliteli kamu hizmeti talebini arttırmıştır. Fakat bir yandan da mükellefler vergi yüklerini azaltmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Sunmak zorunda olduğu kamu hizmetleri karşısında erozyona uğrayan vergi hasılatları⁵⁵ ile karşı karşıya kalan devletlerin alternatif yollar aramaya başlamaları KÖSİ modellerinin ilk uygulamalarını karşımıza çıkarmıştır (Şahin- Uysal, 2012: 159- 160).

Farklı tanımlamaları olmakla birlikte genel olarak KÖSİ modellerini, kamu idarelerinin özel sektör ile bir altyapı projesi veya bir hizmetin gerçekleştirilmesi amacıyla, bir projenin tasarımı, finansmanı, yapımı ve işletilmesi ile mevcut bir yatırımın yenilenmesi, kiralınması, bakım-onarımının yapılması ve işletilmesinde özel sektör katılımının sağlandığı yöntemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür (Güzelsarı, 2009: 46).

KÖSİ, devletin sunacağı mal ve hizmetlerin, yapım işlerinin bütçe yetersizliği nedeniyle ertelenmesinin veya yapılamamasının önüne geçmek amacıyla kullanılan bir finansman modelidir. Temel nedeni yatırım finansmanı olmak üzere, kamu yatırımlarından kaynaklanan maliyetlerin azaltılması, özel sektörün konforunun kamu hizmetinde yaşatılması, riskin⁶⁶ etkin dağıtılması gibi faydalar tercih nedeni olmasını sağlamaktadır. Özel sektör açısından ise sahip olunan çeşitli imtiyazlarla yatırımın geri dönüşümü teminat altına alınmaktadır (Uygun, 2013: 25).

Bu finansman modeli genellikle yüksek sermaye isteyen büyük projelerde kullanılmaktadır. Bu kapsamda altyapı yatırımları, enerji, sağlık, eğitim, ulaşım gibi sektörlerde uygulanmaktadır (Uygun, 2013: 25). Başlangıçta büyük ölçekli sermaye yatırımlarını finanse etmenin bir yolu olarak desteklenen KÖSİ’ler, günümüzde finansmanın yanı sıra özel sektörün yönetsel, ticari ve yaratıcı yeteneklerinin kamu hizmeti temininde kullanılmasını sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Bu kapsamda küçük ölçekli yatırım projelerini de içine alarak merkezi ve yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan tüm mal ve hizmet alanlarına doğru genişlemektedir (Güzelsarı, 2009: 43).

Çalışmamızda öncelikle KÖSİ’ler kavramsal olarak açıklanmaya çalışılacak, bu güne kadar kullanılagelen KÖSİ yöntemlerine yer verilip, KÖSİ’lerin lehine ve aleyhine olan düşünceler değerlendirilecektir. Ardından, dünyada KÖSİ uygulamaları ışığında Türkiye’de ve KEİ ülkelerinde KÖSİ deneyimi irdelenecek, söz konusu ülkeler için öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır.

2. KÖSİ Kavramı

1990’ların başından bu yana yoğun olarak kullanılmasına, hakkında geniş bir literatür oluşmasına karşın KÖSİ teriminin hali hazırda tek bir tanımından veya tek bir modelinden söz etmek mümkün değildir (Gürkan, 2014, Güzelsarı, 2012; Güzelsarı, 2009; Sarısu, 2009; Şahin- Uysal, 2008).

5 Vergi cennetleri, vergi rekabeti gibi nedenlerle.

6 Söz konusu risk unsurları, yönetim, talep, makro ekonomik gelişmeler veya inşaatla ilişkin olabilir. Yönetim riskinin kontrol altına alınabilmesi için, sözleşme öncesinde fizibilite çalışmalarının yapılması, gelir ve gider unsurlarının iyi değerlendirilmesi, proje sırasında ise özel sektörün faaliyetlerinin denetlenmesi, projenin başarılı olma şansını arttıracaktır. Talep riskinin önceden tahmin edilmesi zor olsa da, bu değerlendirme yapılırken yaşam boyu maliyetin azaltılması, finansman ve talep riskinin kamu ve özel sektör arasında paylaştırılması, projenin hızlı sonuçlandırılması gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Makro ekonomik gelişmelere bağlı olarak faiz, parite ve enflasyon oranlarında yaşanabilecek beklenmedik değişiklikler ise özel sektörün bu ortaklıklar çerçevesinde yürüttüğü çalışmaların finansmanını etkileyebilir. İnşaat maliyetlerinin artması veya taahhüt edilen tarihte teslimatın yapılamaması gibi unsurlar özel sektörün göz önünde bulundurması gereken konular arasındadır (Değertekin, 2010: 28).

KÖSİ'lerle ilgili olarak doktrinde yer alan bazı tanımlamalar şöyledir;

OECD'ye göre KÖSİ, kamu ve bir veya daha fazla özel ortak arasında kamunun hizmet sunum amacıyla özel sektörün kar maksimizasyonu amacının uzlaştırıldığı bir anlaşmadır ve bu anlaşmanın etkinliği özel sektöre risklerin transfer imkanına bağlı olacaktır (OECD, 2008: 12). Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Yeşil Kitap'ta KÖSİ, kamu yetkilileriyle iş dünyası arasında bir altyapının veya sağlanacak hizmetin finansman, inşaat, yenileme, yönetimini sağlamak amacıyla yapılan işbirliği sözleşmesi olarak tanımlanmaktadır (European Commission, 2004: 3). Kerman vd. göre KÖSİ, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde kamu ve özel sektörü bir araya getiren; eşitlik ve birlikte yönetme ilkelerine dayanan; yeni kamu işletmeciliği anlayışını benimseyen; mal ve hizmet üretimindeki maliyet, risk ve fayda gibi sonuçların tüm aktörlerce paylaşıldığı bir yöntemdir (Kerman vd., 2012: 4).

Tekin, KÖSİ'leri kamu hizmetlerinin devletçe klasik yollardan temini ile, tüm hizmet temininin özel sektör aracılığıyla yapılması arasındaki yelpazede yer alan, devlet ve özel sektörün birlikte katılımını içeren bir üst kavram olarak tanımlamaktadır (Tekin, 2007: 10). Eker'e göre KÖSİ, kamu ve özel sektör arasında yetki ve sorumlulukların, maliyet ve risklerin, gelir ve yararların, optimum oranlarda paylaşıldığı düzenlemelerdir (Eker, 2007: 59).

Güzelsarı'ya göre KÖSİ modelleri, bir hizmetin gerçekleşmesi amacıyla gerekli altyapı ve tesisin tasarımı, finansmanı, inşası ve işletilmesi ya da mevcut bir kamu yatırımının yenilenmesi, kiralınması, bakım ve onarımının yapılması ve işletilmesinde özel sektör katılımının sağlandığı yöntemlerin bütünleşmiş, kapsamı genişletilmiş yasal ve kurumsal biçimi olarak tanımlanabilir (Güzelsarı, 2012: 30).

Gürkan'a göre dar anlamda KÖSİ, kamu hizmetinin sunumuna devlet tarafından, özel hukuk kişilerinin ortak edilmesidir. Geniş anlamda ise, kamusal mal ve hizmetlerin inşasında ve ifasında, kamu ile özel sektör arasında imzalanan bir sözleşme vasıtasıyla kamu hizmetinin sunumuna özel sektörün katılımını sağlayan, böylece devletin sosyal devlet olma ilkesini hayata geçirmeyi önleyen finansal engelleri ortadan kaldıran idari sözleşmeler bütünüdür (Gürkan, 2014: 10).

KÖSİ modelleri için "ne değildir?" sorusuna verilen cevaplar bu yöntemin daha net anlaşılabilmesi için önem taşımaktadır. Buna göre KÖSİ; *hizmetler ve işlevler için basit bir dış kaynak sağlama aracı; kamu yararı için özel sektör tarafından yapılan bir bağış; devlet varlıklarından ve yükümlülüklerinden vazgeçme; bir kamu iktisadi kuruluşunun oluşturulması yoluyla kamu işlevlerinin ticarileştirilmesi ve yerel yönetimler tarafından daha çok borçlanma yöntemi değildir* (Altan vd, 2013: 10).

KÖSİ'ler kamu sektörü, özel sektör veya kar amaçsız 3. sektör bünyesindeki çeşitli kurum ve kuruluşların bir araya gelip, finansman, sunum ya da gözetim-denetim gibi rollerden bir veya bir kaçını üstlenmeleriyle oluşur (Şahin-Uysal, 2008: 17). KÖSİ projelerinde hizmet bedelinin kullanıcılardan tahsilinden özel teşebbüsler sorumlu olmakla beraber, kamu özel sektörün arz ve talep yönlü risklerini paylaşabilir. Kamu borç geri ödeme, alım ve girdi temini gibi konularda garantiler verebilir, ücretin bir kısmını veya tamamını özel sektöre ödeyebilir (Emek, 2009a: 8). Bu işbirlikleri finanse edilirken, özel sektör özsermaye yatırımlarının yanı sıra dış kaynak da kullanılmaktadır. Özellikle büyük sermaye yatırımları gerektiren projelerde devlet veya bankalardan alınan kredilerin yanı sıra, tahvil ihracı veya halka arz yolu ile sermaye piyasasından da fon sağlanabilmektedir (Değertekin, 2010: 27).

Literatürde KÖSİ terimi; hukuksal çözümlemeye olanak sağlamayacak bir genişlikte tanımlandığından, hukuki bir kavram değil, uygulamadaki çok sayıda yönetime "şemsiye işlevi" gören tüm politikaların genel adı olarak kullanılan bir "üst kavram" olmaktadır (Emek, 2009a: 9; Güzelsarı, 2009: 46; Uz, 2007: 1168; Karahanoğulları, 2011: 181). Konu ile ilgili, uygun yasal düzenlemelerin yapılması için hala çalışmaların ve tartışmaların sürdüğü, özellikle de yaşanan son krizden sonra Maastricht Kriterleri'ni yeniden sağlayabilmek için KÖSİ modellerinden yararlanan ülkelerin başında gelen İspanya'da kavram "Kamu Sektörü Sözleşmeleri Yasası" (KSSY) (Ley de Contratos del Sector Público, LCSP) genel başlığı altında toplanmaya çalışılmaktadır. KSSY'nin 11. maddesine göre KÖSİ; kamu yönetiminin belli bir süre için, bir işin tamamının, tamamlayıcısının veya kamunun hedeflerinin gerçekleştirilmesi amacıyla, mevcut ekiple veya sistem kurularak yapılan inşaat-onarım, taşıma, yükleme ve nihai mal ve hizmet satın alımını da içeren iş ve hizmetlerde, özel sektöre yetki vermesidir (Delgado, 2009: 30).

KÖSİ modelleri özel sermayeye kamusal hizmet alanındaki rolünü artırma ve genişletme fırsatı sağlamakta, belirli kamu örgütlerinden yabancı veya yerli şirketlere, yirmi beş yıl ya da daha uzun vadeli yasal olarak garanti altına

alınmış ve kesintisiz sürecek bir kaynak akışını mümkün kılmaktadır. Bu amaçla başta İngiltere, Fransa, Kanada, ABD olmak üzere tüm dünyada KÖSİ modelleri havalimanları, limanlar, köprüler, kara ve demir yolları, içme suyu, kanalizasyon ve atık su şebekeleri ve barajların yapımında kullanılmıştır. Ayrıca KÖSİ'ler hastaneler, poliklinikler, hapishaneler, askeri kışlalar, mahkeme hizmetleri, polis istasyonları, okullar, çevre hizmetleri, iletişim teknoloji sistemleri, kamu hizmet binaları gibi birçok hizmet alanında yapım ve işletim amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Güzelsarı, 2012: 30).

KÖSİ modellerinin, katılım, karşılıklı kazanma gibi görünürde “olumlu” çağrışımlarıyla özelleştirme politikalarını yumuşatma işlevi gördüğü düşünülmektedir. Özellikle AB ülkelerinde KÖSİ, “özelleştirme” ve “sözleşmeyle hizmet gördürme” terimlerini kullanmaktan kaçınan birçok devlet için önemli bir alternatif haline gelmiştir (Güzelsarı, 2009: 49).

3. En Yaygın Kullanılan KÖSİ Yöntemleri

Kamu hizmetlerinin sağlanmasında KÖSİ'lere başvurular öncelikle ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. KÖSİ modelinin yönetimi, hizmetlerin finansmanı ve yürütmesi- yönetimi şeklinde ikili bir yapı arz edecektir (Levrat, 1995: 33). Pratik anlamda KÖSİ'ler, kamu ve özel sektörün ayrı ayrı hareket etmeleri halinde elde edemeyecekleri şeyleri elde etmelerine yönelik sözleşmeye dayalı bir işbirliği modelini temsil eder (Gerrard, 2001: 50).

Tablo 1: KÖSİ Modelinin Yönetimi

Finansman	Yürütme/ Yönetme	
	Kamu	Özel
Kamu	Giderlerin Kamu Tarafından Karşılanması (Doğrudan İşletme)	Hizmet Dağıtım ve Tedarik Sözleşmesi (İhale)
Özel	Karma Ekonomi Ortaklığı	Leasing
		Ortaklık Sektörü
		İmtiyaz

Kaynak: Levrat, 1995: 33.

Farklı biçimlerde uygulanabilen KÖSİ modellerinde iki temel yaklaşımdan söz edilebilir. Birincisinde “özel sektör daha önceden kamu tarafından yapılan, finanse edilen ve sahip olunan kamu mallarını tasarlar, inşa eder ve mülkiyetini alır. Özel sektör daha sonra bu malları uzun vade ile yeniden kamuya leasing vb. usuller ile kiralalar”. İkinci yaklaşımda ise “özel sektöre kamu sektörü tarafından, kamu sektörü işletmelerini devralıp işletmesi için bir bütçe verilmesini içerir”. Ayrıca, bu iki yaklaşım birleştirilerek farklı KÖSİ modelleri de oluşturulabilmektedir (Sarıs, 2009:159).

KÖSİ'lerde temel olarak; hizmet alımı, yönetim, işletme hakkı devri, imtiyaz hakkı devri ve yap-işlet-devret sözleşmeleri olmak üzere 5 yöntem kullanılmaktadır.

Tablo 2: KÖSİ Modelleri

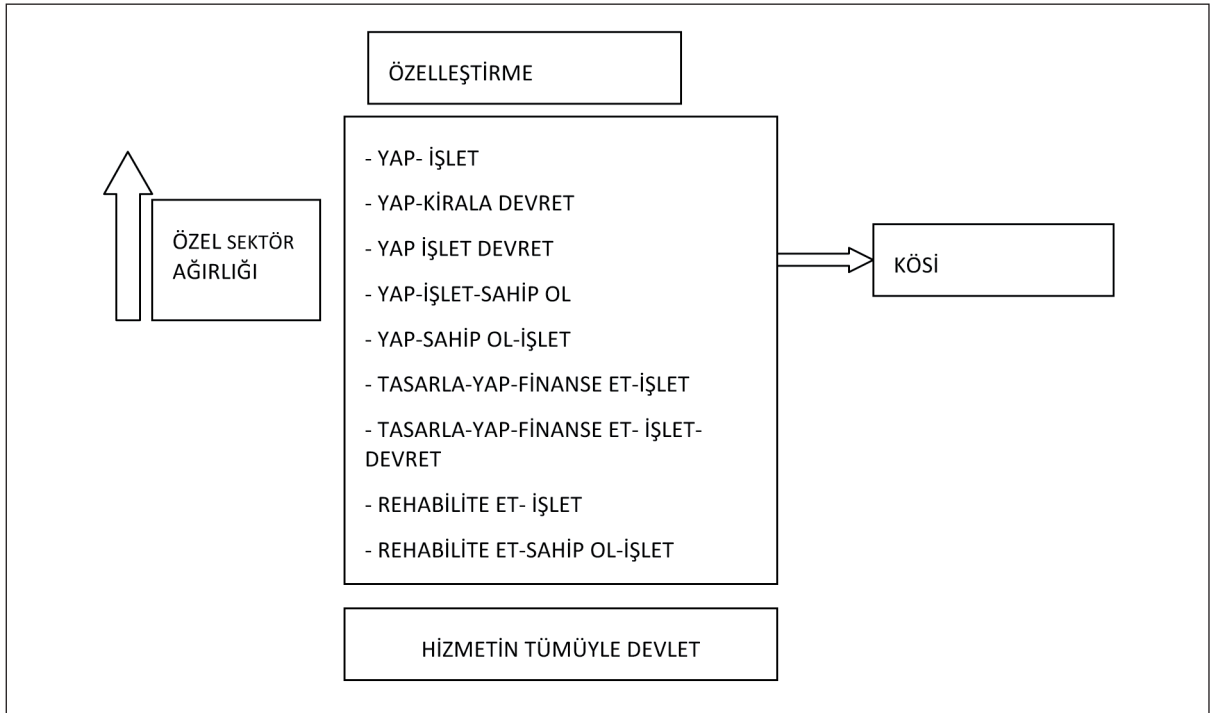
Sözleşme Tipi	Sahiplik	Yönetim ve İşletme	Sermaye Yatırımı	Ticari Risk	Süre (Yıl)
Hizmet Sözleşmesi	Kamu	Özel/Kamu	Kamu	Kamu	1-2
Yönetim Sözleşmesi	Kamu	Özel	Kamu	Kamu	3-5
Kiralama Sözleşmesi	Kamu	Özel	Kamu	Kamu/Özel	8-15
İmtiyaz Sözleşmesi	Kamu	Özel	Özel	Kamu	25-30
YİD	Kamu/Özel	Özel	Özel	Özel	20-30

Kaynak: Gökdemir, 2007, 14.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, KÖSİ uygulamalarının neredeyse hiç sermaye gerektirmeyen kısa vadeli sözleşmelerden; sermaye varlığının tasarlanıp inşa edilmesini, çeşitli hizmetlerin sunulmasını, tüm inşaatın ve yürütülen faaliyetin finanse edilmesini içerebilen imtiyaz sözleşmelerine; ortak girişimlere ve mülkiyetin kamu ile özel sektör arasında paylaşıldığı kısmi özelleştirmelere kadar uzanabildiğini söyleyebiliriz (Sarıs, 2009: 139).

Dünya genelinde yaygınlaşmış bir KÖSİ modelinden bahsetmemiz mümkün görünmemektedir. KÖSİ modelleri bu yöntemlerden bir veya birkaçının birlikte uygulanmasıyla gerçekleşmektedir. Uygulandığı ülkeye göre amaç, yöntem ve kapsam farklılıkları görülebilmektedir. KÖSİ modelleri arasında farklılaşmayı getiren şey, nihai amaç değil, yapılacak işin kapsam ve niteliği ile risklerin taraflar arasında nasıl ve ne oranda paylaştırılacağı ve yatırım ve hizmetlerin bedelinin kimden (kullanıcılardan ya da kamudan) karşılanacağıdır (Uz, 2007: 1167). Ancak yine de bir takım ortak noktalardan bahsedebiliriz. Bu ortak özellikler; özel finansman, özel amaçlı şirketler ve çoklu yapı, ikincil piyasa, menkul kıymetleştirme, karmaşıklık, ticari gizlilik ve sınırlı sorumluluk, dış kaynak kullanımı/taşeron verme, deregülasyon, sınırlı gözetim ve piyasalaştırma vb. unsurlardır (Güzelsarı, 2012: 43).

Şekil 1: Geliştirilen KÖSİ Modelleri

Kaynak: Tekin, 2007: 10; Sarıs, 2009: 28; Altan vd., 2013: 12.

KÖSİ modelleri incelendiğinde tasarla-yap yönteminden başlayarak imtiyaza kadar aradaki bütün yöntemler, kamu ve özel sektörün arasındaki ilişki hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre tasarla-yap yönteminden tasarla-yap-finance et-işlet ve hatta imtiyaz yöntemine yaklaşıldıkça özel sektörün yatırım miktarının ve risk oranına paralel olarak diğer sorumluluklarının arttığı ifade edilmektedir (Altan vd., 2013: 11).

4. KÖSİ Modellerinin Avantajları

KÖSİ modelleri başlangıçta, ülkelerin altyapı yatırımlarının karşılanmasında ihtiyaç duyulan finansmanı sağlamak için kullanılırken, günümüzde özel sektörün işletmecilik becerilerinden yararlanılacağı, kamunun ise yatırımların koordinasyonu, genel planlama, denetleme ve politika belirleme gibi alanlarda odaklanmasının sağlanacağı bir model olarak görülmektedir (Uz, 2007: 1182).

KÖŞİ, kamu kesiminin finansman ihtiyacı temelinde finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi, kamu borçlarının azaltılması, sermaye harcamalarının artırılması, işlem maliyetlerinin azaltılması, hizmet maliyetlerinin düşürülmesi, yatırım ve hizmetlerde tasarruf sağlanması, kamu ile özel kesim arasında dengeli bir risk dağılımının gerçekleştirilmesi, bütçe dengesinin sağlanması ve alternatif yönetim stratejilerinin geliştirilmesi gibi bir dizi gerekçe üzerinden gerek hükümetler gerekse yerli ve uluslararası sermaye kesimleri, uluslararası finans kuruluşları ve AB tarafından savunulmakta ve teşvik edilmektedir (Güzelsarı, 2009: 48).

- **Mali Alan Yaratma:** KÖŞİ'lere yönelmenin ana gerekçelerinden birisi, kaynak sıkıntısı çeken hükümetlerin yeni mali operasyonlar için ek olanak yaratma arayışıdır. Eğer bu başarılabilirse mevcut mali durumun sürdürülebilirliğine zarar vermeksizin daha fazla kamu hizmeti görmek mümkün olabilecektir. Mali alan yaratma düşüncesi önemli hükümet harcamalarına yönelik ek kaynak oluşturulması anlamına gelmektedir. Hükümetin böyle mali alan yaratmasının çeşitli yolları vardır: İlk olarak, vergisel önlemlerle veya vergi yönetiminin güçlendirilmesiyle ek gelirler sağlanabilir. İkinci olarak, öncelikli olmayan harcamalar daha arzu edilir olanlara imkan yaratmak için kısılabılır ya da tamamen kesilebilir. Üçüncü olarak, iç veya dış kaynaklardan borç kaynak temin edilebilir. Son olarak, hükümet senyöray gücünü kullanabilir (Şahin-Uysal, 2012: 162).
- **Kamu Bütçesine Esneklik Sağlama:** KÖŞİ işlemleri kamu sektörü bilançosu dışında bırakılabilir. Böylece bütçe açıkları daha düşük seviyede görülebilecektir. Bütçe kısıtı içinde olan hükümetlerin harcama yeteneğini arttırması bakımından KÖŞİ'ler cazip hale gelmektedir. Elbette bu avantaj KÖŞİ uygulamasının tek nedeni olmamalıdır (Sarıs, 2009: 175- 176). Kamu idaresi için bir avantaj olan durum aslında KÖŞİ'lerin kamu gözetim ve denetim mekanizması dışında kalmasına neden olarak bir dezavantaja dönüşebilmektedir.
- **Kaynak Dağılımında Etkinlik Sağlama:** Kamu kendi bütçesinden yapması gereken hizmet ve altyapı projelerini özel sektörün finansmanı ile yaptığı için kamunun hizmet ve altyapı projelerine yatıracağı finansmanı başka alanlarda kullanarak daha fazla hizmet sunması sağlanacaktır. KÖŞİ'lerle daha kaliteli ve düşük maliyetle sağlanan hizmetler sayesinde, diğer kamu hizmetlerinin finansman olanakları artabileceği, böylece devlet asli fonksiyonlarını daha verimli sunabileceği yönünde iddialar da mevcuttur (Sarıs, 2008: 200).
- **Proje ve Hizmet Verimliliğinde Artış:** Bu modelde, kamu hizmetleri daha kaliteli ve hesaplı şekilde sunulabilir. Daha açık bir ifadeyle bu model ile kamu hizmetlerinin sunumunda minimum maliyetle maksimum etkinliğin ortaya çıkmasının hedeflenmiş olduğunu söylemek mümkündür (Acartürk- Keskin, 2012: 35).
- **Kamu Borç Düzeyinin Azaltılması:** Kamu yatırım giderlerinin azalması ve özel sektörle risk paylaşımı sonucunda kamu bütçeleri ve kamu borç düzeyi üzerindeki baskı azalacaktır (Şahin- Uysal, 2008: 36)
- **Hizmet Kalitesini Arttırma ve Koruma:** KÖŞİ kapsamında verilen hizmetin kalitesi başlangıçta belirlenir. Özel sektör tarafından taahhüt edilen fiyat, bu standartların devamlı korunmasını temin eder (Sarıs, 2009: 180).
- **Kamu Sektörüne Dinamizm Sağlama:** Kamu sektörünün hantal, durağan yapısı, yeniliklere kapalı olması gibi nedenlerle hizmet sunumunda verimsizliğe ve etkinsizliğe yol açmaktadır. Buna karşın özel sektörün karı maksimize etmek amaçlı olarak daha yaratıcı olduğu, verimli ve etkin çalıştığı, yenilikçi ve inovatif olduğu, daha esnek olduğu algısı hakimdir. KÖŞİ'ler aracılığıyla özel sektörün bu dinamizmi ve yaratıcılığının kamu sektörünü de etkileyeceği düşünülmektedir (Şahin-Uysal, 2012: 167).
- **Ekonomik Büyüme Desteği:** KÖŞİ projeleri uluslararası yatırımcıları çektiği için ülkenin ekonomik büyüklüğü artmaktadır. Piyasadaki cari işlemler artacak, bu işlemlerden doğacak vergi ile de kamu gelirleri artacaktır. Kısaca, KÖŞİ ülkenin ekonomik gelişiminin en önemli enstrümanlarından biri olabilir.

5. KÖŞİ Modelinin Dezavantajları

KÖŞİ modelleriyle çözülmesi beklenen temel sorunlar; düşük hizmet kalitesi, etkinsiz yönetim, aşırı kullanım ve israf, maliyetin altında fiyatlama ve buna bağlı olarak gelişen finansal sorunlar, etkin işlemeyen sübvansiyon sistemi, yüksek işgücü maliyetleri, düşük işgücü verimliliği, yetersiz regülasyon çerçevesi, çevreye yönelik negatif dışsallıklar olarak sıralanabilir (Gökdemir, 2007: 14)

KÖSİ uygulanması hala bir tabu olarak görülmekte ve söz konusu yatırım ve hizmetlerin kamu otoriteleri tarafından yürütülmesi yönünde halkın yaygın beklentisi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, kamu görevlileri bakımından işini kaybetme endişesi ile kamu hizmetlerinde görülebilecek aksaklıklar etkili olmaktadır. Kamu hizmetlerinin özel kişiler eliyle yürütülmesine ilişkin olarak ortaya çıkan refleksin temelinde; düzenlilik, süreklilik, eşitlik gibi kamu hizmetlerine egemen olan temel ilkelerin aşındırılacağı ve kamu hizmetlerinin nicelik ve niteliğinde sorunlar yaşanacağı endişesi bulunmaktadır (Uz, 2007: 1173).

KÖSİ modellerinde kamu menfaatiyle özel sektör menfaatinin dengelenememesi nedeniyle başarısızlıklar yaşanabilmekte özel sektör lehine sonuçlar oluşabilmektedir (Gürkan, 2014: 40). İşlem maliyetlerinin iyi hesaplanmaması, hizmet standartlarının kaliteli ve ayrıntılı tanımlanmaması, toplumsal önceliklerin gözetilmemesi, saydamlık ve hesap verilebilirliğin olmaması durumunda KÖSİ uygulamaları olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Emek, 2010: 51).

KÖSİ modellerinde özel sektörün herhangi bir sebeple yükümlülüklerini yerine getirememesi halinde, kamu hizmetlerinin devamlılığı gereği hizmeti kamu kesimi üstlenecek, bu ise kamu harcamalarının ertelenmesi anlamına gelecek ve projeden beklenen faydanın alınamamasına neden olacaktır (Gürkan, 2014: 38).

KÖSİ uygulamalarının uluslararası standardizasyonu henüz sağlanamadığından, bu projelerin standart değerlerle finansal kayıtlarının tespiti yapılamamakta ve bu durum hükümetlerin bütçe planlarını bozmaktadır (Gürkan, 2014: 40).

İstikrarsız siyasi ortam, güçlü sermaye piyasalarının eksikliği, ihale maliyetlerini kontrol etme ve dağıtmada yetersiz araçlar, deneyimsiz hükümet organları KÖSİ uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmaktadır (Şahin-Uysal, 2008: 42).

Kamu tarafından sunulan hizmetlerin bu ortaklıklar çatısı altında gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesine dair karar, kamu yararı gözetilerek alınmaktadır. Nitekim sunulacak hizmetlerin KÖSİ çerçevesinde yapılması, projenin maliyetinin doğru tahmin edilememesi veya özel sektörün proje kapsamındaki faaliyetlerinin yeterli ölçüde denetlenmemesi gibi nedenlerden dolayı her zaman en iyi sonucu vermeyebilmektedir (Değertekin, 2010: 27).

KÖSİ modellerine yabancı sermayenin ilgisi, yabancılaşma ve kapitülasyonları çağrıştırabileceğinden kamuoyu tepkisi oluşabilmektedir (Tekin, 2007: 12).

KÖSİ modelinin karın özelleştirildiği, buna karşılık farklı türdeki risklerin kamusallaştırıldığı bir örgütlenme modeli olduğu, karmaşık bir ilişkiler yumağına dayanan sözleşme sistemini egemen kılarak idarenin bütünlüğüne zarar verdiği, denetlenemezlik, hatta yönetilemezlik sorunlarına yol açtığı yönünde iddialar da mevcuttur (Karasu, 2009a: 90).

6. Dünyada KÖSİ Uygulamaları

Dünyadaki ilk KÖSİ uygulamaları 17. ve 18. yüzyıllarda, ağırlıklı olarak kanal ve köprü yapımında imtiyaz sistemiyle gerçekleşmiştir. Bazı altyapı hizmetleri Avrupa'da 19. yüzyılda özel sektör tarafından kurularak işletilmiştir. 20. yüzyılda -özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında- bazı ülkelerde (Fransa, İtalya, Japonya ve ABD) özellikle karayolu ağlarının inşasında KÖSİ uygulamaları yaygınlaşmıştır. 1990- 2009 yılları arasında Avrupa'daki tüm KÖSİ projelerinin üçte ikisi İngiltere'de gerçekleşmiştir. Söz konusu nedenle bu ülke, hem toplam KÖSİ proje sayısı, hem de değeri itibarıyla ilk sırada bulunmaktadır (Sözer, 2013: 216). KÖSİ'ler İngiltere'de Özel Finans Girişimleri (Private Financial Initiative: PFI) olarak öne çıkmıştır. İngiltere'de en çok KÖSİ yatırımı sırasıyla ulaştırma, çevre, eğitim, sağlık ve genel hizmetler sektöründe gerçekleşmektedir. İngiltere'de KÖSİ yoluyla yapılan yatırımların, toplam kamu yatırımlarına oranı yıllar itibarıyla (AB ülkelerinde ortalama % 5 düzeyinde) % 10-15'lere ulaşmıştır (OECD, 2008: 28).

Tablo 3: Seçilmiş AB Ülkelerinde KÖŞİ Uygulamaları

	2011		2012		2013	
	KÖŞİ Sayısı	Değeri (Milyon €)	KÖŞİ Sayısı	Değeri (Milyon €)	KÖŞİ Sayısı	Değeri (Milyon €)
İngiltere	27	4.000*	26	5.800*	31	6.000
İtalya	3	1.000*	2	200*	4	4.400
Fransa	19	11.000*	22	3.900*	19	1.400*
İspanya	7	700*	3	300*	4	950*
Hollanda	-	-	3	950	3	1.300
Almanya	3	1.100	1	600	10	400

*İşaretli miktarlar yaklaşık değerlerdir.

Kaynak: http://www.eib.org/epec/resources/publications/epec_market_update_2013_en.pdf

http://www.eib.org/epec/resources/epec_market_update_2012_en.pdf

http://www.eib.org/epec/resources/epec_market_update_2011_en_web.pdfden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, İngiltere'de KÖŞİ'ler hem değer olarak hem de sayısal olarak en büyük paya sahiptir. 2013 yılında 31 KÖŞİ 6 milyar €'luk değere sahiptir. 2013 yılı için değer olarak ikinci en büyük pay İtalya'ya aittir. Sayısal olarak ise İngiltere'yi Fransa izlemektedir.

Tablo 4: KÖŞİ Modellerinin Bazı Ülkelerdeki Kullanım Alanları

Ülke	Kullanım Alanları
Finlandiya	Ulaşım, Okul ve Üniversite İnşaatı
Fransa	Su ve Atık Su Tesisleri
Yunanistan	Yol Yapımı ve Tren Taşımacılığı
İrlanda	Ulaşım, Eğitim ve Atık Su Tesisleri
İtalya	Hastane, Ulaşım ve Atık Su Tesisleri
Portekiz	Hava Alanı ve Yol İnşaatı
İspanya	Otoban ve Atık Su Tesisleri
Japonya	Hastane, Huzurevi, Bilişim ve Ulaşım
Avustralya	Yol Yapımı, Hastane ve Hapishane
Güney Afrika	Hapishane, Su ve Atık Su Tesisleri, Hastane ve Okul Yapımı

Kaynak: Teker, 2008: 7.

Son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde KÖŞİ projeleri önemli bir işlev görmektedir. Dünya Bankası verilerine göre gelişmekte olan ülkelerde özelleştirmelerin de dahil olduğu KÖŞİ projelerinin sözleşme tutarı 1990'lı yıllarda giderek artmış ve 1997 yılında en yüksek seviyesine (107 milyar \$) ulaşmıştır. 2002 yılında yıllık tutar 48,7 milyar \$'a düştükten sonra tekrar yükselişe geçmiş ve 2010 yılında rekor seviyeye (173,6 milyar \$) ulaşmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 8).

Avrupa Birliği'nde 1990-2011 dönemini kapsayan son 22 yılda gerçekleşen KÖŞİ projelerinin sayısı toplam olarak 1.536'ya, yıllık ortalama olarak 70'e ulaşmıştır. Toplam proje büyüklüğü ise 290 milyar € olurken, yıllık ortalama proje büyüklüğü 189 milyon € olarak gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012: 11).

7. Türkiye'de KÖŞİ Uygulamaları

Ülkemizde KÖŞİ'lere yönelik uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde bazı kamu hizmetlerinin sunumuna ve altyapının sağlanmasına özel sektör katkıda bulunmuştur. Şu anda

uygulanmakta olan (yap-kirala, yap-işlet, yap-işlet-devret ve işletme hakkı devri gibi) bazı modeller aslında KÖSİ uygulamalarının birer örneğidir (Sözer, 2013: 218).

Türkiye’de 1994 yılında yürürlüğe giren “Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanun” ile ulaşım, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinde bu ortaklıklar kullanılarak hayata geçirilen projeler yapılmıştır. 2010 yılında ise yap-kirala modeli üzerine çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır (Değertekin, 2010: 29).

Türkiye, bazı KÖSİ modellerini ilk uygulayan ülkelerden biri olmasına rağmen, özel sektör katılımının istenen seviyelere ulaşamadığı, hayata geçirilen KÖSİ projelerinde ise başta risk paylaşımının adil olmaması, siyasi, ekonomik, hukuksal altyapı ve istikrarın eksikliği ve sözleşme tasarımıyla yapılan hatalar gibi çeşitli nedenlerle sorunlar yaşandığı görülmektedir. Nitekim enerji ve havayolu ulaşımı sektörlerinde gerçekleştirilen uygulamalar haricinde, KÖSİ projelerinin yaygın bir şekilde uygulandığı ve başarılı olduğu sektörler sınırlı kalmaktadır (Uz, 2007: 1176; Şahin-Uysal, 2008: 106).

Türkiye’de KÖSİ projelerini tanımlayan, sınıflandıran çerçeve bir düzenleme bulunmamaktadır. KÖSİ uygulamalarına imkan sağlayan uluslararası genel kabul görmüş tanımlamalar AB direktifleri çerçevesinde KÖSİ sözleşmelerinin unsurlarını içeren düzenlemeler yapılmıştır. KÖSİ uygulamalarını belirleyen yöntemler konusunda, ülkelerin öncelikleri ve hukuki yapıları çerçevesinde düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Bu nedenle mukayeselerde, yöntemlerin isimlerinden ziyade sözleşmelerin içerikleri önem kazanmaktadır (Emek, 2009a: 30).

Ek 1’de görüldüğü gibi, 2011 yılı sonu itibarıyla yap-işlet, yap-işlet-devret, yap-kirala ve işletme hakkı devri modelleriyle 8 farklı sektörde toplam 134 projenin uygulama sözleşmesi imzalanmıştır. Uygulama sözleşmelerinin sektörel dağılımlarına bakıldığında 53 projeyle enerji sektörünün ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Karayolu, liman, havaalanı ve yat limanı projelerinin sayısı enerji sektörüne kıyasla daha az olmakla birlikte, bu sektörler uzun süreli KÖSİ tecrübesine sahip diğer alanlardır. İşletmede ve yapım aşamasında olan KÖSİ projeleri birlikte düşünüldüğünde bugüne kadar toplam değeri 35 Milyar \$’ı aşan 134 projenin sözleşmesinin imzalandığı görülmektedir.

Ülkemizde, Devlet Planlama Teşkilatı “Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Kamu Kesimi ile Özel Sektör İşbirliği Modelleri Çerçevesinde Gerçekleştirilmesine İlişkin Kanun Taslağı Tasarısı” adıyla 2006 ve 2007 yıllarında iki kanun tasarısı hazırlamıştır. KÖSİ modellerinin uygulanmasının önündeki siyasi, hukuki ve idari engelleri kaldırarak hukuki çerçeveyi güçlendirme, Türkiye’deki mevzuatı uluslararası standartlarla uyumlu hale getirme ve böylelikle gerek merkezi gerekse yerel yönetimlerin sorumluluk alanına giren kamu hizmetlerinin görülmesine özel sektörü dahil etmenin mekanizmalarını yaratma amacı doğrultusunda biçimlenen ve 2008 yılında yasalaşarak yürürlüğe girmesi amaçlanan, ne var ki özellikle AB ile ihale mevzuatına ilişkin çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle beklemeye alındığından henüz yasalaşma sürecine girmeyen bu taslak, KÖSİ modellerinin önemli bir gündem oluşturmaya yol açmıştır. Ayrıca kentsel dönüşüm, mortgage yasası, sağlıkta dönüşüm kapsamında “sağlık kentleri projesi”, su kaynaklarını ve su yatırımlarını özelleştirme, sulamada KÖSİ’leri geliştirme girişimleri gibi birçok düzenleme/gelişme de son dönemin en çok tartışılan konuları arasındadır (Güzelsarı, 2009: 64- 70; Karasu, 2009b: 124).

Türkiye’de KÖSİ sözleşmelerine ilişkin bilgiler kamuoyuna açıklanmamaktadır. Oysa saydamlık ve hesap verebilirliğin artması için sözleşmelerin süreleri, maliyetlerini etkileyecek gelişmeler, hizmet standardı ve kalitesi, tarife belirleme yöntemi, özel teşebbüslerin yükümlülükleri, idarenin verdiği garantiler, garantilerin maliyetleri ve finansman yöntemleri konularında kamuoyuna bütçe metinleri ve faaliyet raporları aracılığıyla ayrıntılı bilgiler sunulmalıdır (Emek, 2009b: 37).

8. KEİ Üyelerinde KÖSİ Uygulamaları

KÖSİ ilişkilerinin son yıllarda KEİ Bölgesinde oynadığı rolün önemini ve ilgisini göz önünde bulunduran Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre İşleri Komisyonu, 18 Nisan 2012 tarihinde Novi Sad (Sırbistan) şehrinde “KEİ üye devletlerinde sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kamu - özel sektör işbirliğinin rolü” konusunu ele almıştır (KEİPA, 2012: 14).

KEİ üyelerinde KÖŞİ deneyimi Ek 3'te görülmektedir.

Tablo 5: KEİ Ülkelerinde KÖŞİ'lerin İdari ve Hukuki Boyutu

Ülkeler	KÖŞİ Kanunu	Merkezi KÖŞİ Birimi
Arnavutluk	Yok	Yok
Ermenistan	Yok	Yok
Azerbaycan	Yok	Yok
Bulgaristan	Yok	Yok
Gürcistan	Yok	Yok
Yunanistan	Var	Var
Moldova Cumhuriyeti	Var	Yok
Romanya	Var	Var
Rusya	Yok	Yok
Sırbistan Cumhuriyeti	Var	Yok
Ukrayna	Yok	Yok

Kaynak: KEİPA 2012'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda KÖŞİ Kanunu ve/veya merkezi KÖŞİ birimi olan KEİ ülkelerinde Dünya Bankası verilerine göre 2009-2012 yılları arasında belirtilen sektörlerde özel sektör katılımıyla altyapı yatırımları tutarları Tablo 6'da verildiği gibidir.

Tablo 6: KÖŞİ'lerin Seçilmiş KEİ Ülkelerinde Yıllara ve Sektörlere Göre Dağılım (\$)

		2009	2010	2011	2012
Yunanistan	Enerji	–	–	–	–
	Telekom	–	–	–	–
	Lojistik	–	–	–	–
	Su ve Sanitasyon	–	–	–	–
Moldova	Enerji	23.000.000	–	–	–
	Telekom	94.000.000	34.530.000	–	–
	Lojistik	–	–	–	–
	Su ve Sanitasyon	–	–	–	–
Romanya	Enerji	2.196.200.000	–	1.105.240.000	1.545.300.000
	Telekom	912.000.000	679.500.000	319.900.000	–
	Lojistik	–	–	–	2.500.000
	Su ve Sanitasyon	–	–	–	–
Sırbistan	Enerji	–	–	–	11.400.000
	Telekom	149.000.000	106.700.000	147.200.000	114.000.000
	Lojistik	–	–	–	–
	Su ve Sanitasyon*	–	–	–	33.300.000

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator> adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

*Sanitasyon: Halk sağlığını korumak ve hastalıkları önlemek için tasarlanan önlemler ve bunların uygulanması (http://www.tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=S)

Tablo 6'da görüldüğü gibi Yunanistan'da hem merkezi bir KÖSİ birimi hem de KÖSİ Kanunu olmasına rağmen söz konusu yıllar aralığında herhangi bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Ancak uygulamanın görüldüğü ülkelerde, 2009-2012 yılları arasında özel sektör katılımlı altyapı yatırımlarının toplam değerleri, Moldova'da 151.530.000 \$, Romanya'da 6.760.640.000 \$ ve Sırbistan'da 561.600.000 \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkeler arasında Romanya'nın önemli bir farkla önde olduğu ve bu farkın özellikle enerji sektöründe görülen altyapı yatırımlarıyla olduğu da açıkça görülmektedir.

KÖSİ'lerin daha kolay ulaşılabilir bir araç haline getirilmesi ve gelişmekte olan KEİ ülkelerinde yatırım kapasitesi oluşturulması, yaşamsal nitelikli altyapıya ve hizmetlere yapılan yatırımı artırabilecektir. Bu yatırım, yerel toplulukların ve fayda sağlayan diğer unsurların gerçek ihtiyaçlarını hedeflemelidir ve projelerin (örn. sağlık, çevre, v.s.) daha geniş sosyal etkileri göz önünde bulundurmalıdır. Sürdürülebilir projelere yapılan yatırımların ölçeğinin artırılmasının hem gelişmekte olan ülkeler hem de küresel topluluk üzerinde geniş etkileri bulunmaktadır. Ancak örgütlerin, gelişmiş ülkelerin ve özel sektör kuruluşlarının bu faydaları sağlamaları için aşağıdaki üç unsurdan oluşan ve 'KÖSİ Yapısı' olarak adlandırılan gelişimlerde bulunması gerekir:

- Diğer tüm unsurlara destek olacak siyasi kararlılığın var olması gerekir;
- KÖSİ Birimleri gibi KÖSİ Etkinleştirici kurumların yanısıra şeffaf ve rekabetçi tedarik prosedürleri oluşturulmalıdır;
- İmtiyaz kanunundan ve etkili bir ihtilaf çözümleme sistemi gibi diğer önemli hukuki unsurlardan oluşan güçlü bir hukuki çerçeveyi, hukukun üstünlüğüne saygı duyulan bir sistem kapsamında uygulamaya koyma gereği vardır.

Bu yapıyı oluşturmak ve işler hale getirmek için aynı hükümetler ve özel sektör işletmeleri, eğitim ve bilgi transferi yoluyla gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerindeki kapasiteyi güçlendirme taahhüdünde bulunmalıdır. KÖSİ'ler ancak o zaman daha geniş bir ölçekte erişilebilir ve etkin olabilecektir (KEİPA, 2012: 36).

9. Sonuç

1980 sonrası neoliberal politikaların egemen hale gelmesiyle birlikte kamu hizmetlerini yerine getirilmesinde alternatif politika arayışlarının bir sonucu olarak başta İngiltere olmak üzere tüm dünyada özellikle büyük altyapı hizmetlerinde, KÖSİ modelleri yaygınlaşmaya başlamıştır. KÖSİ'lere başvurulmasının ana nedeni kaynak yetersizliği ve mümkün olabildiğince kısa sürede, etkin ve düşük maliyetli hizmet sunabilme düşüncesidir. KÖSİ modelinin temeli kamu ve özel sektör arasında hizmet üretimindeki maliyet, fayda ve risklerin paylaşılmasına dayanmaktadır. KÖSİ modelleri bütçeye esneklik sağlama, kamu borç seviyesini düşürme, kamu hizmetlerinin etkinlik ve verimliliğini artırma gibi olumlu yanlarının yanında, karmaşıklık, standardizasyon eksikliği, tecrübesizlik gibi sebeplerle olumsuzluklar içermektedir.

KÖSİ'lere yönelik eleştirilerin kaynağının çoğunlukla ön yargılar ve ideolojik temelli yaklaşımlar olduğu dile getirilse de, uygulamada ortaya çıkan veya çıkması muhtemel aksaklıklara yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle KÖSİ'lere ilişkin bilgilerin kamuoyu ile paylaşılması, şeffaflık ve hesap verilebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi KÖSİ'lerin benimsenme derecesini arttıracaktır. Suiistimallerin önlenmesi için denetim mekanizmasının etkinleştirilmesi, hizmetlerde kalite artışı da sağlayabilecektir.

KEİ üyelerinde KÖSİ uygulamalarına bakıldığında genel olarak henüz başlangıç aşamasında olduğu, sınırlı uygulama deneyimlerinin gerçekleştirildiği söylenebilir. Yunanistan ve Romanya hariç diğer ülkelerde, henüz hukuki ve kurumsal altyapının tamamlanmamış olduğu, ülkemizdekine benzer şekilde genel bir KÖSİ kanunu ve merkezi bir KÖSİ biriminin olmadığı göze çarpmaktadır. KÖSİ modellerinin, benimsenecek olan ulusal strateji çerçevesinde uygulanması, siyasi istikrar ve idarenin kararlılığı, yasal ve kurumsal altyapının iyileştirilmesi kapsamında, genel bir KÖSİ kanunun çıkarılması ve merkezi bir KÖSİ biriminin kurulması başarısını arttıracaktır. Ülkemizde KÖSİ kanunu olmadığından, her kamu hizmeti alanı için ayrı bir düzenleme yapılmakta bu durum uygulamada karışıklıklara neden olmaktadır. Genel bir KÖSİ kanunu verimli ve etkin projeler için gereklidir.

Kaynakça

- Acartürk, E.- Keskin, S. (2012). Türkiye’de sağlık sektöründe kamu özel ortaklığı modeli, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 25-51.
- Altan, Y. vd. (2013). Yerel yönetimlerde kamu-özel ortaklığı uygulaması: Büyükkabaca belediyesi örneği, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(3), 9- 17.
- Boz, S. S. (2013). Kamu özel işbirliği (ppp) modeli, İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(2), 277-332.
- Değertekin, E. A. (2010). Kamu özel sektör işbirliği yöntemleri, *Sermaye Piyasasında Gündem*, 91, 27- 36.
- Delgado, C.B. (2009). Cuestiones esenciales del analisis juridico financiero de las formulas de colaboracion publico-privada en la financiacion de obras y servicios publicos en espana, *Pecunia, Revista de la Facultad de Ciencias Economicas y Empresariales Universidad de Leon*, 8, 17-70.
- Eker, A. Y. (2007). Kamu özel sektör ortaklıkları, *Bütçe Dünnyası*, 2(25), 59- 67.
- Emek, U. (2009a). Karşılaştırmalı perspektiften kamu özel işbirlikleri: Avrupa Topluluğu ve Türkiye, *Rekabet Dergisi*, 10(1), 7- 53.
- Emek, U. (2009b). Türkiye’de altyapı hizmetlerinin özel sektöre gördürülmesi: neden, ne zaman, nasıl?, *İktisat İşletme ve Finans*, 24 (284), 9-45.
- Emek, U. (2010). *Altyapıda kamu özel işbirliği yöntemleri*. İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 1.
- European Commission (2004). Green paper on public-private partnerships and community law on public contracts and concessions, Brussels, 30.4.2004, COM(2004) 327 final, www.minfin.bg/document/8107:2, e.t: 28.05.2014.
- Gerard, M.B. (2001). Asociaciones entre los sectores publico y privado ¿qué son las asociaciones entre entidades de los sectores público y privado y en que diferen de las privatizaciones?, *finanzas y desarrollo*, Septiembre de 2001, 38(3),48-50, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/spa/2001/09/pdf/gerrard.pdf>, e.t: 27.05.2014.
- Gökdemir, B. (2007). Küresel su krizine çözüm arayışları: şebeke suyu hizmetlerine özel sektör katılımı, *Perşembe Konferansları*, 3-46,
- <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2fDocuments%2fPer%25c5%259fembe%2bKonferans%25c4%25b1%2bYay%25c4%25b1n%2fperkonfyn93.pdf>, e.t: 25.06.2014.
- Gürkan, M. F. (2014). *Kamu özel ortaklığı*, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Güzelsarı, S. (2009). Kamu özel sektör ortaklığı üzerine eleştirel bir değerlendirme, *kamu yönetimi: Yapı işleyiş reform*, Ed. Barış Övgün, Ankara Üniversitesi Yayınları: 242, KAYAUM 5, 43- 77.
- Güzelsarı, S. (2012). Sağlık sisteminde yeniden yapılanma ve kamu-özel ortaklıkları, *Amme İdaresi Dergisi*, 45(3), 29- 57.
- <http://data.worldbank.org/indicator>, et: 25.06.2014.
- http://www.eib.org/eppec/resources/eppec_market_update_2011_en_web.pdf, et: 25.06.2014.
- http://www.eib.org/eppec/resources/eppec_market_update_2012_en.pdf, et: 25.06.2014.
- http://www.eib.org/eppec/resources/publications/eppec_market_update_2013_en.pdf, et: 25.06.2014.
- http://www.tdk.gov.tr/?option=com_karsilik&view=karsilik&kategori1=abecesel&kelime2=S,et: 25.06.2014.
- Kalkınma Bakanlığı. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de kamu-özel işbirliği uygulamalarına ilişkin gelişmeler*, Ankara: Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü.
- Karahanogulları O. (2011). Kamu hizmetleri piyasa ilişkisinde dördüncü tip: eksik imtiyaz (kamu-özel ortaklığı), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 177-215.
- Karasu K. (2009b). Yeni ‘kamusal’ örgütler: kamu yararı şirketleri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 117-147.
- Karasu, K. (2009a). Kamu özel ortaklığı: sözleşme sisteminin genelleşmesi, *kamu yönetimi: yapı işleyiş reform*, Ed. Barış Övgün, Ankara Üniversitesi Yayınları: 242, KAYAUM 5, 79- 92.
- Keipa (2012). *KEİ üye devletlerinde sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kamu-özel sektör işbirliğinin rolü*, [www.pabsec.org/pabsec/aksisnet/file/08-GA40-EC39-REP-12-tr\(1\).doc](http://www.pabsec.org/pabsec/aksisnet/file/08-GA40-EC39-REP-12-tr(1).doc), et: 15.05.2014.
- Kerman U.- Altan Y.- Aktel M.- Eke E., (2012). Sağlık hizmetlerinde kamu özel ortaklığı uygulaması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1-23.
- Levrat, N. (1995). Avrupa’da yerel kamu hizmetlerinin sağlanmasında kamu-özel sektör ortaklığı deneyimleri, *Çev. Mustafa Dönmez, Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4(2), 31- 45.
- OECD (2008). *Public-private partnerships: in pursuit of risk sharing and value for money*, France: OECD Publishing, ISBN: 978-92-64-04279-7.

- Sarısü, A. (2008). Altyapı yatırımlarında kamu ve özel sektör işbirlikleri-1, *Yaklaşım Dergisi*, 181, 199- 205.
- Sarısü, A. (2009). *Kamu & özel işbirlikleri*, Ankara, Yaklaşım Yayınları.
- Sözer, A. N. (2013). Sağlıkta yeniden yapılanmanın (özelleştirmenin) devamı olarak şehir hastaneleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(özel), 215- 253.
- Şahin, M.- Uysal, Ö. (2008). *Kamu ekonomisi perspektifinden kamu – özel sektör ortaklıkları*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Şahin, M.- UYSAL, Ö. (2012). Kamu maliyesine etkileri açısından kamu özel sektör ortaklıkları üzerine bir değerlendirme, *Maliye Dergisi*, 162, 155- 174.
- Teker, D. L. (2008). Sağlık sektöründe proje finansman modelleri: türkiye için bir model önerisi ve bir hastane projesinin fizibilite analizi, *MUFAD*, 37, <http://journal.mufad.org/index.php/tr/arsiv/916-sayi-37-ocak-2008/301-saglik-sektorunde-proje-finansman-modelleri-turkiye-icin-bir-model-onerisi-ve-bir-hastane-projesinin-fizibilite-analizi>, et: 15.05.2014.
- Tekin A. G. (2008). Kamu-özel işbirlikleri/ortaklıkları [ppp] & Türkiye deneyimi, <http://www.angelfire.com/ok4/aligunerte-kin/PPPveTürkiyeDeneyimi1.pdf> et: 03.06.2014.
- Tekin, A. G. (2007). Kamu-özel sektör işbirlikleri kamu özel ortaklıkları (public private partnerships veya ppp modelleri), *İdarecinin Sesi*, Mayıs- Haziran, 10- 14.
- Uygun, B. (2013). Yeni bir ilişki türü: kamu özel ortaklığı, *Hukuk Gündemi*, 2, 24- 26.
- Uz, A. (2007). Kamu-özel ortaklığı/public-private partnership (ppp) (kavram ve hukuksal çerçeve), *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 1165- 1182.

Ek 1: Türkiye’de Uygulama Sözleşmelerinin Sektörlere Göre Sayısal ve Büyüklük Dağılımı

Uygulama Sözleşmelerinin Sektörlere Göre Sayısal Dağılımı										
Projelerin Sayısal Dağılımı	Karayolu Projeleri	Havaalanı Projeleri	Liman Projeleri	Yat Limanı ve Turizm Tesisi Projeleri	Gümrük Tesisi ve Gümrük Kapısı Projeleri	Kentsel Altyapı Projeleri	Sağlık Tesisi Projeleri	Enerji Tesisi Projeleri	Toplam	
YİD	21	10	4	13	8	2	-	25	83	
Yap-İşlet	-	-	-	-	-	-	-	5	5	
Yap-Kirala	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
İHD	-	6	16	-	-	-	-	23	45	
TOPLAM	21	16	20	13	8	2	1	53	134	
Uygulama Sözleşmelerinin Sektörlere Göre Büyüklük Dağılımı (milyon \$)										
Projelerin Sayısal Dağılımı	Karayolu Projeleri	Havaalanı Projeleri	Liman Projeleri	Yat Limanı ve Turizm Tesisi Projeleri	Gümrük Tesisi ve Gümrük Kapısı Projeleri	Kentsel Altyapı Projeleri	Sağlık Tesisi Projeleri	Enerji Tesisi Projeleri	Toplam	
YİD	8195	2467	122	241	219	1168	-	4370	16782	
Yap-İşlet	-	-	-	-	-	-	-	4394	4394	
Yap-Kirala	-	-	-	-	-	-	385	-	385	
İHD	-	10652	1444	-	-	-	-	1721	13817	
TOPLAM	8195	13119	1566	241	219	1168	385	10485	35378	

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2012’den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ek 2: Türkiye'de Mevcut Sektörel KÖŞİ Uygulamaları

ENERJİ	ULAŞTIRMA	TURİZM	İÇME SUYU	GENEL İDARE
YİD Projeleri Birecik Barajı ve HES Berdan HES Çal HES Çamlıca HES Aksu-Çayköy HES Fethiye HES Tohma-Medik HES Marmara Ereğlisi-Trakya Doğalgaz Kombine Marmara Ereğlisi-Unimar Doğalgaz Gebze-Dilovası Doğalgaz Esenyurt Doğalgaz Dinar II HES Ahiköy I-II HES Sütcüler HES Bozcada Rüzgar Enerjisi Çeşme-Alaçatı Rüzgar Enerjisi Girlevik II-Mercan HES Gaziler HES Gönen HES Kısık HES Hasanlar HES Suçatı HES Yİ Projeleri Ankara Doğalgaz Kombine Çevrim Elektrik Santrali İskenderun Termik Santrali Gebe Doğalgaz Kombine Çevrim Elektrik Santrali Adapazarı Doğalgaz Kombine Çevrim Elektrik Santrali İzmir Doğalgaz Kombine Çevrim Elektrik Santrali İHD Projeleri Hazar I-II HES Çayırhan Termik Santrali	Havayolu Ulaştırması Atatürk Havalimanı Dış Hat Terminal Binası (YİD) Dalaman Havalimanı Dış Hat Terminal Binası (YİD) Antalya Havalimanı I.-II. Dış Hatlar Terminalleri (YİD) İzmir Adnan Menderes Havalimanı Dış Hat Terminali (YİD) Ankara Esenboğa Havalimanı İç- Dış Hat Terminal Binası (YİD) Sabiha Gökçen Havalimanı Dış Hatlar Terminali ve Müteimimleri (YİD) Atatürk Havalimanı İç- Dış Hat Terminali (Uzun Dönemli Kiralama) Antalya Havalimanı İç-Dış Hat Terminali (Uzun Dönemli Kiralama) Antalya Gazipaşa Havaalanı (Uzun Dönemli Kiralama) Zonguldak Çaycuma Havaalanı (Uzun Dönemli Kiralama) Karayolu Ulaştırması Göcek Tüneli (YİD) Otoyol Hizmet Tesisleri (YİD) Denizyolu Ulaştırması Trabzon Limanı (İHD) Çanakale Kepez Limanı Üst Yapı Tesisleri (YİD) Güllük Gemi Yanaşma İskelesi (YİD) Bodrum Yolcu İskelesi (YİD) Demiryolu Ulaştırması Kapıkule Demiryolu Hudut Garının Yerinden Yapılandırılması * Antalya-Alanya demiryolu Projesi (YİD)** Kentİçi Ulaşım İstanbul Boğazi Karayolu Tüp Geçİşi (YİD)*	Tekirdağ Yat Limanı (YİD)* Yalova Yat Limanı (YİD)* Afşar Adası Yat Limanı (YİD)* Bodrum Turgut Reis Yat Limanı (YİD) Didim Yat Limanı (YİD) Çeşme Yat Limanı (YİD) Sığacık Yat Limanı (YİD) Kaş Yat Limanı (YİD) Alanya Yat Limanı (YİD) Mersin Yat Limanı (YİD) Dalaman Yat Limanı ve Deniz Otobüsü Yanaşma Yeri (YİD) Datça Yat Limanı (YİD)	Yuvacık Barajı (YİD) <	

Kaynak: Sarısu, 2009: 372. * YİD ihale yetkisi için YPK onayı alınmıştır. Uygulama sözleşmeleri için de YPK onayı alınacaktır. ** Açılan ihaleye teklif gelmemiştir. ***YİD ihale yetkisi için YPK onayı alınmıştır. YPK yetkilendirmesinin ardından uygulama sözleşmesi için YPK onayı alınacaktır. **** Hazırlık çalışmaları devam etmektedir.

Ek 3: KEİ Ülkelerinin KÖŞİ Deneyimi

ÜLKE	KÖŞİ DENEYİMİ
ARNAVUTLUK	Sınırlı miktarda uygulama deneyimi. Almanya ile Arnavutluk arasındaki finansal işbirliği kapsamında Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) firması tarafından hazırlanmakta olan iki adet KÖŞİ projesi bulunmaktadır. Her iki proje orta büyüklükteki iki şehrin su işlerini kapsamaktadır. KfW firması, her bir projede farklı türde bir yaklaşım takip etmektedir. Elbasan şehrinde, bir Alman su işleri şirketi olan Berlinwasser International, önümüzdeki 25 yıl boyunca özel mülkiyetli su altyapısı tesisleri işletmek üzere Arnavutluk'un ilk imtiyaz sözleşmesini imzalamış bulunuyor. KfW, %70 katkıyla yatırımların eş-finansmanını yapmaktadır.
ERMENİSTAN	KÖŞİ oluşumunun ilk aşamalarındadır. BM Kalkınma Programı (BMKP) Erivan Ofisi, 2008 yılında Ermenistan'a uyarlanmış bir KÖİ konseptini geliştirmiştir. Ocak 2009'da bu doküman, Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti tarafından onaylanmıştır.
AZERBAYCAN	Girişimciliğe Destek Sağlama Ulusal Fonu'nun kullanımında olumlu değişiklikler yapılmıştır. Girişimcilere sağlanan tercihli krediler artırılmış, yüzdelik seviye 7'den 6'ya indirilmiş ve itirazların değerlendirilme süresi de 25 gün olarak tespit edilmiştir. Böylece girişimciler için kredi alma fırsatları daha da artırılmıştır.
BULGARİSTAN	Bulgaristan'daki hukuki çerçeve, AB yasalarıyla uyumludur ve yabancı yatırımcıların Bulgaristan'daki KÖŞİ temaları konusunda gerekli hukuki ortamı güvence altına almaktadır. Ayrıca Bulgaristan kamu sektörüne belirlenen altyapıya odaklanma ve ilgili kamu hizmetlerini yerine getirme eğilimiyle KÖŞİ modelinin başarılı bir yatırım aracı olarak Bulgaristan'da kullanılması yönünde birtakım gelişmelerin sinyali verilmektedir.
GÜRCİSTAN	Geçtiğimiz yıllarda hukuk sisteminde kayda değer reformlar yapılmıştır. Ancak ülke, piyasa ekonomisine başarıyla geçişini sağlayacak mevzuatın, kurumların ve kültürün oluşturulması yönünden ciddi zorluklarla karşı kalmaya devam etmektedir. KÖŞİ ile alakalı bazı bakanlıklar ve kurumlar şunlardır: Çevre ve Doğal Kaynakları Koruma Bakanlığı, Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Elektrik Mühendisliği Bakanlığı, Tarım Bakanlığı; Çalışma, Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı; Gürcistan Kamu Hizmetleri Komisyonu, Yerel Yönetimler Kalkınma Fonu, Gürcistan Girişimciliği Geliştirme İnisiyatifi, Gürcistan Kamu Hizmeti İşçileri Sendikası.
YUNANİSTAN	KÖŞİ, 3389/2005 sayılı Yasa ile hüküm altına alınmış, proje ve/veya hizmet sözleşmelerinin uygulanmasında net ve etkin bir çerçeve sunulurken KÖŞİ'lerin yaygın kullanımını için gereken inamlılık ve şeffaflık ortamı sağlanmıştır. 3389/2005 sayılı Yasa, bayındırlık işleri ve hizmet tedariki konusunda muhtemelen en uygun çatı olduğu uluslararası düzeyde kabul edilen bir hukuki çerçevedir.
KÖŞİ'ler Özel Sekreteryası, KÖŞİ projelerinin çoğunun finansmanında Avrupa Yatırım Bankası'nın (AYB) aktivasyonunu sağlamıştır ve gerekli niteliklere sahip bütün projelerde aynı çabayı göstermektedir. Bunun yanı sıra atık yönetimi, sosyal altyapı ve kentsel dönüşüm projelerinde Avrupa kaynaklarının kullanımına yönelik çabalara odaklanmaktadır.	
MOLDOVA CUMHURİYETİ	Hükümet, mevzuatı ve kurumsal çerçeveyi uyumlu hale getirmek için bir dizi tedbir almıştır. Mevzuat ortamı: Kamu ve özel sektörleri arasındaki ilişkinin temel ilkelerini ve muhtemel biçimlerini tespit eden Kamu - Özel Sektör İşbirlikleri hakkında 2008 sayılı Kanun, 2008 yılında kabul edilmiştir. Mevcut mevzuat ortamı, idari engelleri ortadan kaldırmakta, yerel kamu kurumlarının otonomisini genişletmekte ve özel girişimlerin kamu sektörüne erişimini basitleştirmektedir. Kurumsal düzenlemeler: Ekonomi Bakanlığı, kamu özel sektör işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgili politika dokümanları geliştirmektedir ve gerekli mevzuat değişikliklerini teklif etmektedir. Kamu Mülkiyeti Kurumu - KÖŞİ'lerin ulusal düzeyde oluşturulmasını ve uygulanmasını koordine etmekte ve gerektiği gibi uygulamaları teşvik etmektedir.

ROMANYA	39/2001 sayılı Hükümet Acil Durum Kararnamesi ve 86/2011 sayılı Hükümet Acil Durum Kararnamesi ile Hükümet tarafından değiştirilen ve son hali verilen KÖŞİ hakkında 178/2010 sayılı Kanun'un desteklenmesinin ve kabul edilmesinin önünü açan bir girişim sayesinde KÖŞİ artık hukuki düzenleme kapsamındadır. KÖŞİ Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. KÖŞİ Genel Müdürlüğü'nün rolü, KÖŞİ projelerini hazırlama ve yürütme faaliyetlerine ilgi duyan kamu ortaklarının yanısıra özel sektör yatırımcıların koordinine etmek, kendilerine danışmanlık ve denetim hizmetleri sağlamaktır. Altyapı projelerinin sermaye piyasasından finanse edilmesini sağlayarak, altyapı yatırım ortaklıkları vardır.
RUSYA	Rusya'da KÖŞİ'nin geliştirilme süreci, "İmtiyaz Sözleşmeleri Hakkında" 21 Temmuz 2005 tarihli federal yasanın kabul edilmesi, Rusya Federasyonu'nun federal yapısı çerçevesinde Rusya Federasyonu Yatırım Fonu'nun oluşturulması ve bugün Rusya Federasyonu'nun 63 kurucu bölgesinde kabul edilmiş bulunan KÖŞİ Bölgesel Mevzuatının oluşturulmasıyla, 2005 yılında başlamıştır. Halen KÖŞİ'ler büyük ölçüde bütçe fazlası kaynakları çekmeye yönelik bir mekanizma ve sosyo-ekonomik kalkınma için gereken altyapıyı oluşturmaya ve yönetmeye yönelik işletme kapasitesi olarak kullanılmaktadır. Önde gelen KÖŞİ mekanizmalarından biri imtiyaz sözleşmeleridir. Rusya istatistik kurumuna göre, Ekim 2011 itibarıyla Rusya Federasyonu'nda belediye düzeyinde 170, bölgesel düzeyde ise 9 imtiyaz sözleşmesi bulunmaktadır. İmtiyaz sözleşmeleri; su temin, darıktı, kanalizasyon, kanalizasyon arıtma sistemleri ve tesisleri, elektrik ve ısı iletim ve dağıtım ve aynı zamanda sağlık, eğitim, dinlenme, v.s. tesisleri için imzalanmaktadır. Ulaşım altyapısının inşasında federal düzeyde dört imtiyaz sözleşmesi yapılmıştır. KÖŞİ için başka bir etkili mekanizma da, Rusya Federasyonu Yatırım Fonu'dur. KÖŞİ, Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ile Rusya Federasyonu Bölgesel Kalkınma Bakanlığı'nun yönetimindedir. Rusya Ekonomik Kalkınmasının KÖŞİ'lerin geliştirilmesindeki temel amacı, KÖŞİ'leri düzenleyen hukuki çerçevenin iyileştirilmesidir.
SİRBİSTAN CUMHURİYETİ	İlk KÖŞİ projeleri, birtakım madencilik kaynaklarının aranması ve kullanımı, otovol inşası, kullanımı ve bakımı, kamu ile özel sektörün kamu hizmeti faaliyetlerine (gaz dağıtım, kamu taşımacılığı, atık yönetimi, v.s.) birlikte katılımı için Sırbistan Cumhuriyeti tarafından yabancı yatırımcılara tanınan imtiyazlardan kaynaklanmaktadır. KÖŞİ ve İmtiyazlar Kanunu, 22 Kasım 2011 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Kanun'un amacı, Sırbistan Cumhuriyeti'nde altyapı ve kamu hizmeti projeleri geliştirilmesi alanında şeffaflığı, hakkaniyeti, verimliliği ve uzun-vadeli sürdürülebilirliği güçlendiren ve özel sektörün finanse ettiği imtiyaz / KÖŞİ projeleri için olumlu bir çerçeve oluşturmaktır.
UKRAYNA	KÖŞİ uygulamasını düzenleyen birtakım yasalarda değişiklik yapmak suretiyle KÖŞİ'lerin hukuki düzenleme çerçevesini geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Dolayısıyla bu yılın ikinci yarısında Ukrayna "Kömür madeni işletmelerinin özelleştirilmesindeki özellikler" hakkında Kanunu kabul edilmiştir. Bu Kanuna göre, imtiyaz sahibinin izniyle imtiyazın özelleştirilmesine imkan tanıyan Ukrayna "İmtiyazlar" Kanunu değiştirilmiştir. Altyapı projelerinin sermaye piyasasından finanse edilmesini sağlayan, altyapı yatırım ortaklıkları bulunmaktadır.

Kaynak: KEİPA, 2012:20-36.

Girişimcilik Eğitimi ve Desteklerinin Kadın Girişimciler Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de KOSGEB Girişimcilik Eğitimi ile Başarılı Olan Bir Kadın Girişimci Örneği

The Effects of Education of Entrepreneurship and Support on Woman Entrepreneurs: A Precedent of a Woman Entrepreneur Succeeded by KOSGEB Education of Entrepreneurship Education in Turkey

Doç. Dr. şermin şENTURAN

Bölent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye, senturansermin@gmail.com

Özet

Girişimcilik özelliğine sahip kişiler hayatları boyunca mutlaka çeşitli girişimlerde bulunarak başarılı olma isteği ile hareket ederler. Bu kişilerin özelliklerine baktığımızda hızlı düşünme, doğru ve hızlı karar alma, kararlı ve azimli olma, güçlü sezgi sahibi, iyi gözlemci, hayal gücü yüksek, kaynaklara ulaşabilecek ilişkiler ağına sahip bireylerden oluştuğu görölmektedir. Girişimciler, kaynaklar açısından özellikle insan kaynaklarını iyi yönetebilen, düşünme ve muhakeme yetenekleri güçlü, çok yönlü düşünebilen, ikna gücüne sahip olan, iyi iletişim kuran, bağımsız düşünebilen, esnek, yaratıcı, kendine güvenen, dayanıklı ve ısrarcı, başarılı olma isteği yüksek kişilerdir. Kişisel özelliklerin yanı sıra, eğitim ve maddi-manevi destek her alanda girişimcileri motive eden en önemli unsurların başındadır. Özellikle bir ülkede gençlerin, kadınların ve engellilerin her alanda olduğu gibi girişimcilikte de teşvik edilmesi ve desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de girişimcilerin yetişmesi açısından önemli bir kurum olan KOSGEB (T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) tarafından verilen Girişimcilik Destek Programı anlatılmakta ve bu programa katılan, bilgi ve beceri kazandıktan sonra çalışma hayatına girerek başarılı olan bir kadın girişimci örnek olay yöntemi ile sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Girişim, Kadın Girişimci, Girişimcilik Eğitimi, Teşvik, KOSGEB

Abstract

People with entrepreneurial skills are making various attempts with the desire of succeed throughout their lives. The characteristics of these people are quick-thinking, fast and accurate decision making, stable and perseverance, strong intuition, good observer, imaginative, resources to reach a network of relationships with individuals. Entrepreneurs are comprising resources, especially in terms of human resources, best able to manage, thinking and reasoning capabilities, powerful, versatile thinking, which has the power to persuade, communicate better, think independently, flexible, creative, confident, robust and persistent, desire to succeed. In addition to personal characteristics, education, and financial and moral support in all areas are the most important factors that motivate entrepreneurs. Especially in a country, promoting and supporting young people, women and people with disabilities in entrepreneurship is important as well as in all areas. In this study, Entrepreneurship Support Programme is described issued by KOSGEB (TC Small and Medium-Sized Enterprises Development and Support Administration) which is an important institution in Turkey’s entrepreneurial training and a successful woman entrepreneur by case study method, participating in this program is presented who gained knowledge and skills after the program

Keywords: Enterprise, Woman Entrepreneur, Entrepreneurship Training, Incentive, KOSGEB

1. Giriş

Genel olarak girişimci, kâr amacıyla mal ve hizmet üretimi gerçekleştirmek için risk üstlenen kişi olarak tanımlanabilir. Girişimci, mal ve hizmet üretiminin yapılabilmesi için, üretim öğelerini en iyi koşullar altında bir araya getirmeye çalışır, yeni fikir ve projelerle başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, üretim öğelerinin tedarikini yapar ve bunların bir araya getirilmesini sağlar. Girişimci kâr amacı güder ancak tek amaç kar elde etmek değildir. Toplumun ihtiyacına yönelik kalıcı değerler üretmek de ana hedeflerden biri olmalıdır. Her zaman için risk girişimcinin üzerindedir. Girişimci profilinde aranan özelliklere baktığımızda öncelikle yönetici ve lider özellikleri taşınmalıdır. Bilgi, cesaret, sabır, öngörü sahibi, kendisine güvenen ve güvenilen olma özelliklerine sahip olmalıdır. Yenilgilerden ders almasını bilen ama asla umudunu kaybetmeden yoluna devam eden kişi girişimcidir. Girişimcilik eğilimlerinin oluşmasında aile, çevre ve biçimsel eğitimin yanı sıra kişisel özelliklerin etkisi büyüktür.

Üretim araçlarının özel mülkiyete konu olduğu ekonomik sistemlerde mülk sahipleri belli başlı üç işlevi yerine getirmektedirler: (Alada, 2001)

- a) mali sermayenin devreye sokulması;
- b) üretim araçlarının istihdamı ve koordinasyonu, firmanın yönetimi ve işletilmesi;
- c) yatırımlarla ilgili stratejik kararların alınması.

Sermaye piyasaları gibi kurumların varlığı sayesinde mali sermaye sunumu ile diğer işlevler tamamen birbirinden ayrılabilmiştir. Girdilerin temin edilmesi ve rutin işlevler ücretli çalışanlara devredilebilirken, yatırım yapma ya da yeni bir piyasaya girme gibi nihai kararlar ise hiçbir şekilde üretim araçları mülk sahiplerinden başkasına bırakılmamıştır. Karar verme pozisyonu ile işadamlarının üstlendiği işleve girişimcilik adı verilmektedir.

21. yüzyılda girişimcilik unsuru toplumsal refahın ve bölgeler arası dengeli kalkınmanın sağlanmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Belirsizlik içeren çevre koşullarında karar alma, yenilik yapma, yaratıcılık ve risk almaya eğilimli olma gibi özellikler taşıyan girişimciler çağdaş uygarlığın gelişmesinde önemli bir misyon yüklenmişlerdir. Korkmaz Yürek ve arkadaşları(2008) tarafından kamu sektöründe çalışanlar üzerinde yapılan bir araştırma sonucunda, “yenilikçilik” ve “risk alma” boyutlarında yöneticilerin diğer çalışanlardan daha yüksek ortalamalara sahip oldukları belirlenmiştir. Bireylerin risk alma eğilimi, kendi işlerini kurmaktaki istekleri, fırsat ve amaç odaklı olmaları, cesaret ve azimleri girişimciliğe eğilimlerinde etkili olacaktır. Özellikle üniversitelerde okuyan gençlerin girişimcilik eğilimleri belirlenerek potansiyel girişimci özelliği gösterenlerin doğru yönlendirmelerinde iş hayatına kazandırılmaları gerekmektedir (Cansız, 2007).

Girişimcinin asıl amacı kârdır ama her zaman için zarar etme olasılığı da vardır. Ekonomik krizlerin devamlı yaşandığı dünyamızda risk oranı oldukça yüksektir. Girişimci bunlara hazırlıklı olmalı, önceden kriz yönetimi ve olumsuz koşulların üstesinden gelme konusunda bilgi, beceri ve tecrübe sahibi olmalıdır. Girişimci yatırımlarını yapmadan önce iyi bir iş planı ve fizibilite çalışması yaparak karşılaşılabilecek muhtemel sorunları önceden görebilmelidir. İş hayatı boyunca kamu ve özel sektörle iyi ilişkiler kurmalı ve güvenilir olarak yükselen bir ivme sağlayabileceğinin farkında olmalıdır. İmaj, itibar ve güven kazanmak zordur, bu yüzden davranış ve iletişime önem vermelidir. Girişimci kendi işini kurarken ön hazırlıkları tamamlayıp, kimlerden hangi alanlarda yararlanacağını planlayarak hareket etmelidir.

Çağdaş uygarlığın gelişmesinde girişimcilik unsuru hemen her dönemde çok önemli bir işleve sahip olmuştur. Bilgi ve iletişim çağı denilen 21. yüzyılda ise girişimci ve girişimciliğin öneminin bugüne kadar olduğundan çok daha fazla artacağı anlaşılmaktadır. Yükseköğrenime adını atan bir öğrenciye de “girişimci aday” gözü ile bakmak gerekmektedir. Girişimcilik ruhu genetik olarak var olabileceği gibi aile, çevre, eğitim, gelir vs. gibi çeşitli unsurların da girişimcilik ruhunun gelişmesinde çok önemli etkenler olduğu kabul edilmektedir (Arslan, 2002).

Girişimcilikle ilgili birçok kuruluş ve üniversiteler çeşitli eğitimler vermektedir. Bu çalışmada Türkiye’de KOSGEB kısa adıyla anılan T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı tarafından düzenlenen Girişimcilik Destek Programı çerçevesinde girişimciye sağlanan eğitimler ve maddi-manevi teşvikler üzerinde durulacaktır. Eğitimin her alanda önemli olduğu bilgi çağında, özellikle kadınların bu eğitim ve destek sayesinde hayata bakış açıları değişmekte, kendi işlerini kurma, aile ve ülke ekonomisine katkı sağlama

imkânına kavuşmaktadırlar. Girişimci belirlediği iş planının uygulanabilirliğine önce kendisi inanmalı, yapacağı işler için azimli olmalı, gerektiğinde çevresindekileri (aile, ortak, finansör vb.) ikna edebilmelidir. İş fikrine inanmalı, başarılı olmak için zaman, bilgi, emek, azim, inanç, sabır ve motivasyona sahip olarak yola devam etmelidir. Girişimci her türlü koşul ile karşılaşmaya hazırlıklı olmalıdır. Önemli olan bu zorluklar karşısında, acele etmeden doğru kararları verebilmeli, alternatifler üretebilmeli ve çözümcü olmalıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde KOSGEB Eğitim ve Destek Programı hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde ise bu programa katılarak kendi işini kuran ve başarılı olan bir kadın girişimcinin başarısı örnek olay yöntemiyle anlatılmakta, eğitimin yanı sıra kişisel özelliklerinin de girişimcilik üzerine olumlu katkılar sağladığı ve girişimci olabilmenin bu kişinin hayatını nasıl olumlu etkilediği vurgulanmaktadır. Bu örnek olayın, hayatında atılım yapmak isteyen, fakat çeşitli etkenlerden dolayı girişimciliği hep ertelemiş kişiler için ve özellikle kadın girişimciler için bilgi ve cesaret vermesi çalışmanın amacına ulaşmasını sağlayacaktır.

2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Girişimcilik Destek Programı

Bu programın amacı, ekonomik kalkınma ve istihdam sorunlarının çözümünün temel faktörü olan girişimciliğin desteklenmesi, yaygınlaştırılması ve başarılı işletmelerin kurulmasını sağlamaktır.

Program, küçük ve orta ölçekli işletmelere, girişimcilere ve işletici kuruluşlara yönelik olarak KOSGEB tarafından uygulanacak Girişimcilik Destek Programına ilişkin esasları kapsamak üzere, 15.06.2010 tarih ve 27612 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren KOSGEB Destek Programları Yönetmeliğine dayanılarak yürütülmektedir(<http://www.kosgeb.gov.tr>).

2.1. Girişimcilik Destek Programı

Girişimcilik Destek Programı;

- a) Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi
- b) Yeni Girişimci Desteği
- c) İŞGEM (İş Geliştirme Merkezi) Desteği

olmak üzere üç alt programdan oluşur.

2.2. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi

Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri, girişimcilik kültürünü yaygınlaştırmak ve girişimcilerin bir iş planına dayalı olarak kuracakları işletmelerin başarı düzeylerini artırmak amacıyla düzenlenir. Bu kapsamda düzenlenecek eğitimler;

KOSGEB birimleri tarafından düzenlenen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri

- a) Ulusal veya uluslararası projeler kapsamında, KOSGEB tarafından yürütülen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri
- b) Kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri
- c) Yükseköğretim kurumları tarafından örgün eğitim kapsamında verilen girişimcilik derslerinden oluşmaktadır.

Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin hedef kitlesi kendi işini kurmak isteyen gerçek kişiler olup, eğitimler genel katılıma açık olarak düzenlenebileceği gibi, genç girişimci, kadın girişimci ve yükseköğretim kurumları öğrencileri gibi belirli bir hedef kitle grubuna yönelik olarak da yapılabilir.

Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminin süresi, 24 saati atölye çalışmaları olmak üzere toplam 70 saattir. Sektörel ve yerel düzeyde belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda ilave eğitimler de eklenebilir. Ancak KOSGEB tarafından gerçekleştirilen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinde ilave eğitimlerin süresi 15 saati aşamaz.

Yükseköğretim kurumları tarafından örgün eğitim kapsamında verilen girişimcilik dersinin bir akademik yıl içerisinde en az 56 saat olması gerekir.

2.3. Kurum ve Kuruluşlarca verilen Uygulamalı Girişimcilik Eğitiminin Uygulama Süreci

Kurum ve kuruluşların Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerini gerçekleştirmeden önce ilgili KOSGEB Biriminden uygunluk onayı alması gerekir. Bu eğitimler herhangi bir proje kapsamında da yapılabilir. Hizmet alımı kurum ve kuruluşların kendi imkânlarıyla gerçekleştirilir. Aynı kurum/kuruluş tarafından bir takvim yılı içinde birden fazla ilde Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi düzenlenebilmesi için KOSGEB Başkanlığı ile ilgili kurum/kuruluş arasında bir protokol imzalanması gerekir. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinde katılımcılardan ücret alınmaz.

Yükseköğretim kurumları tarafından örgün eğitim kapsamında verilen girişimcilik dersinin Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi kapsamında değerlendirilmesi için ilgili yükseköğretim kurumunun KOSGEB Başkanlığından uygunluk onayı alması gerekir.

Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerine katılarak Katılım Belgesi alanlar, KOSGEB Yeni Girişimci Desteğine başvuru yapma hakkı kazanırlar. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri elektronik ortamda da gerçekleştirilebilir.

2.4. Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin İzlenmesi

Gerek KOSGEB tarafından gerekse kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimleri, KOSGEB Başkanlığınca belirlenen esaslar doğrultusunda ilgili KOSGEB personeli tarafından veya hizmet alımı yolu ile izlenir.

2.5. Yeni Girişimci Desteği

Yeni Girişimci Desteğinden aşağıdaki eğitim programlarını tamamlayarak, eğitime veya programa katıldığını belgeleyen ve eğitimi veya programı tamamladıktan sonra işletmesini kuran girişimciler yararlanabilir. Bu eğitim programları şunlardır;

- Bu program kapsamında gerçekleştirilen Uygulamalı Girişimcilik Eğitimi
- 24/05/2005 tarih ve 25795 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan KOSGEB Destekleri Yönetmeliği kapsamında düzenlenmiş olan Genç Girişimci Geliştirme Programı ile KOSGEB’in işbirliği ve denetimi çerçevesinde başka kurumlar tarafından düzenlenen girişimcilik eğitimi
- KOSGEB tarafından yürütölmüş olan Birinci ve İkinci Özelleştirme Sosyal Destek Projesi kapsamında düzenlenen Küçük Ölçekli İşletme Kurma Danışmanlığı Desteği (KÖİDD) Programı

Yukarıdaki fıkrada belirtilen girişimcilerin kurmuş oldukları işletmelerdeki kurucu ortak olarak payları en az % 30 olmalıdır. İş Geliştirme Merkezleri’nde(İşGEM)yer alan işletmeler eğitime veya programa katılma şartı aranmaksızın bu destekten yararlanabilir. İşletmenin bu destekten yararlanabilmesi için, destek başvuru tarihi itibarı ile son iki yıl içinde kurulmuş olması ve girişimcinin daha önce bu destekten faydalanmamış olması şartı aranır. Birden fazla girişimcinin aynı işletmede ortak olması durumunda, işletme bu destekten yalnızca bir defa faydalanabilir.

2.6. Destek Süreci

Yeni Girişimci Desteğinden yararlanmak isteyen işletmelerin KOSGEB Veri Tabanında yer alması koşulu aranır. Bu şartı sağlayan işletmelerin destekten yararlanma süreci aşağıdaki aşamaları kapsar.

- İşletme, destek başvurusunu İş Planı ve gerekli diğer belgelerle birlikte ilgili KOSGEB Birimine yapar.
- Destek başvurusunun, KOSGEB Birimi tarafından bilgi, belge ve şekil yönünden ön değerlendirmesinin ardından, iş planı Değerlendirme Kuruluna sunulur. Kurulda, bütçe imkânları dikkate alınarak, yenilikçi, yeni teknik ve teknoloji kullanabilecek, katma değeri yüksek veya ihraç edilebilecek ürün veya hizmet üretebilecek işletmeler, imalat sektöründe kurulan işletmeler ve mesleki ve teknik eğitim mezunu ve mesleki yeterlilik belgesine sahip olanları istihdam eden işletmelerin iş planları öncelikli olarak değerlendirilir.
- Kurul tarafından yapılan değerlendirme sonucunda; iş planı kabul edilebilir, reddedilebilir veya düzeltilmesi istenebilir. Kurulun redde ilişkin kararına karşı, öğrenme tarihinden itibaren 15 gün içinde bir defaya mahsus olmak üzere itiraz edilebilir.
- Değerlendirme sonucu, işletmeye bildirilir.

5. Başvurusu kabul edilen işletmeden Taahhütname alınır. Taahhütnamenin KOSGEB Biriminde kayda alındığı tarih, desteğin başlangıç tarihi olarak kabul edilir.

2.7. Destek Unsurları, Oranı, Süresi ve Üst limiti

Bu desteğe ilişkin unsurlar, oranlar, süreler ve üst limitler aşağıdadır.

- a) **İşletme kuruluş desteği:** İşletme kuruluş giderleri için geri ödemesiz olarak verilen bu desteğin üst limiti 3.000 TL olup, destekleme oranı 1. ve 2. Bölgeler için % 60, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 70 olup; 3., 4., 5. ve 6. Bölgelerde bu oran % 70, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 80 olarak uygulanır.
- b) **Kuruluş dönemi makine, teçhizat, yazılım ve ofis donanım desteği:** İşletmenin kuruluş tarihinden itibaren 12 ay içinde satın alınan/alınacak makine, teçhizat, yazılım ve ofis donanımı için geri ödemesiz olarak verilen bu desteğin üst limiti 15.000 TL ve destekleme oranı 1. ve 2. Bölgeler için % 60, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 70 olup; 3., 4., 5. ve 6. Bölgelerde bu oran % 70, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 80 olarak uygulanır.
- c) **İşletme giderleri desteği:** Desteğin başlangıç tarihinden itibaren 24 ay içinde gerçekleşen işletme giderlerine yönelik geri ödemesiz olarak ödenecek desteğin üst limiti her ay için 1.000 TL olmak üzere, toplam 12.000 TL ve destekleme oranı 1. ve 2. Bölgeler için % 60, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 70 olup; 3., 4., 5. ve 6. Bölgelerde bu oran % 70, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 80 olarak uygulanır. Aşağıda belirtilen harcamalar işletme giderleri olarak sayılır:
- Personel net ücretleri
 - İşyeri kirası, elektrik, su, ısıtma, telekomünikasyon, işyerinde üretim amaçlı kullanılan makine ve teçhizata ait yakıt giderleri
- d) **Sabit yatırım desteği:** Desteğin başlangıç tarihinden itibaren 24 ay içinde satın alınacak, makine ve teçhizat için teminat karşılığı geri ödemeli olarak verilen bu desteğin üst limiti 70.000 TL ve destekleme oranı 1. ve 2. Bölgeler için % 60, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 70 olup; 3., 4., 5. ve 6. Bölgelerde bu oran % 70, girişimcinin kadın veya özürlü olması halinde % 80 olarak uygulanır.

Bu destek kapsamında işletme, KOSGEB Başkanlığınca belirlenen esaslar doğrultusunda ilgili KOSGEB personeli tarafından veya hizmet alımı yolu ile izlenir.

2.8. Destek ödemeleri

İşletme, Değerlendirme Kurulu tarafından uygun bulunan mal ve hizmet alımına ilişkin ödemeye esas belgeleri KOSGEB Birimine sunar. KOSGEB Birimi, söz konusu belgeleri inceleyerek işletmenin banka hesabına destek ödemesi yapılır. Ancak işletmenin talebi ve KOSGEB Biriminin uygun bulması halinde, destek ödemesi mal ve/veya hizmetin alındığı tedarikçinin banka hesabına da yapılabilir.

2.9. Destek geri ödemesi

Sabit Yatırım Desteği kapsamında yapılacak geri ödemeler, desteğin başlangıç tarihinden sonra 24 ayı ödemesiz olmak üzere, üçer aylık dönemler halinde 8 eşit taksitte yapılır. Geri ödemeli desteklerde faiz veya komisyon uygulanmaz.

Aynı makine ve teçhizat için, Kuruluş Dönemi Makine, Teçhizat, Yazılım ve Ofis Donanım Desteği ile Sabit Yatırım Desteğinin yalnızca birinden yararlanılabilir. Desteklenecek makine-teçhizat yeni veya en fazla 3 yaşında olabilir.

Bu programın yayınlanmasından önce 24/05/2005 tarih ve 25795 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan KOSGEB Destekleri Yönetmeliği kapsamında Yeni Girişimci Desteği’nden yararlanan işletmeler başvuruda bulunmaları halinde, Kurul kararı ile Kuruluş Dönemi Makine, Teçhizat, Yazılım ve Ofis Donanım Desteği ve İşletme Giderleri Desteği’nden faydalanabilirler. Ancak bu durumda desteğe yeni başvuru tarihi ile işletme kuruluş tarihi arasında geçen sürenin 2 yılı aşmamış olması gerekir.

2.10. İş Geliştirme Merkezi Desteği

İş Geliştirme Merkezleri, bünyesinde barındırdığı işletmelere işletme geliştirme koçluğu, destek ağlarına ulaşım, finans kaynaklarına erişim imkânı, uygun koşullarda iş yeri mekânı, ortak ofis ekipmanı, ofis hizmetleri gibi hizmetler sunarak işletmelerin en kırılgan oldukları ilk yıllarını sağlıklı bir şekilde aşmalarını ve büyümelerini sağlamak amacıyla kurulan ve işletilen, İşletme Kuluçkası veya İşletme Fidanlığı olarak da adlandırılan merkezlerdir. KOSGEB'e başvurarak KOSGEB'in belirlediği kriterlere uygunluğu tespit edilen İş Geliştirme Merkezlerine bu Program dâhilinde İşGEM adını kullanma hakkı tanınır ve İşGEM'ler bu Program kapsamındaki desteklerden faydalanabilir.

2.11. Destekten yararlanma koşulu

İşGEM nitelikleri ve İşGEM adını taşıyabilme uygunluk kriterleri ile bu programın yayınlanmasından önce İş Geliştirme Merkezi adıyla kurulmuş olanların muaf tutulacağı kriterler KOSGEB Başkanlığınca belirlenir. İşGEM başvurusu, İşGEM İş Planı ve ekleri ile ilgili KOSGEB Birimi'ne yapılır. Başvuru, belediyeler, yükseköğretim kurumları özel idareler, kalkınma birlikleri, meslek kuruluşları ve kâr amacı gütmeyen kooperatifler tarafından münferiden veya birlikte yapılabilir. Başvuru, KOSGEB Birimi'nin ön değerlendirmesi sonrasında Başkanlık ilgili birimi vasıtasıyla Değerlendirme Kuruluna sunulur. Kurul tarafından yapılan değerlendirme sonucunda başvuru kabul edilebilir, reddedilebilir veya düzeltilmesi istenebilir. Kurulun verdiği kararlar nihaidir. Değerlendirme sonucu başvuru sahibine bildirilir. Değerlendirme sonucu olumlu ise ve işletici kuruluş mevcut değilse işletici kuruluş kurulması istenir. KOSGEB Birimi, başvuru sahibi ve işletici kuruluş arasında sözleşme imzalanır. İşGEM adı kullanım hakkı verilir ve talep halinde destek süreci başlatılmak üzere işletici kuruluş KOSGEB Veri Tabanına kaydolur.

2.12. Destek unsurları, oranı, süresi ve üst limiti

Bu destekten yararlanmak için KOSGEB tarafından İşGEM adı kullanım hakkı tanınmuş olması gereklidir. Bu desteğe ilişkin unsurlar, oranlar, süreler ve üst limitler aşağıdadır.

a) İşGEM kuruluş desteği : Bu destek kapsamında yeni kurulan İşGEM'ler için;

- Bina tadilatı için 600.000 TL,
- Mobilya-donanım alımı için 125.000 TL,
- İşGEM Yöneticisi personel gideri karşılığı, net ücret üzerinden aylık 2.000 TL

olmak üzere toplam 25.000 TL olmak üzere, geri ödemesiz destek üst limiti toplamı 750.000 TL ve destek oranı 1. ve 2. bölgeler için % 60 olup, 3., 4., 5. ve 6. bölgelerde bu oran % 70 olarak uygulanır. Kuruluş Dönemi Faaliyetleri, sözleşme tarihinden itibaren en fazla 18 ay içinde tamamlanmalıdır.

b) İşGEM işletme desteği : Bu destek kapsamında İşGEM'ler için;

- En fazla üç adet olmak üzere personel giderleri karşılığı olarak her bir personel için net ücret üzerinden 1.000 TL olmak üzere toplam 30.000 TL
- İşGEM işletmelerine yönelik toplu eğitim/danışmanlık faaliyetleri için 50.000 TL
- İşGEM Binası küçük tadilat işleri için 20.000 TL

olmak üzere geri ödemesiz destek üst limiti toplamı 100.000 TL ve destek oranı 1. ve 2. Bölgeler için % 60 olup, 3., 4., 5. ve 6. bölgelerde bu oran % 70 olarak uygulanır. İşGEM İşletme Desteği en fazla 36 ay süre ile verilir.

İşGEM'ler; İşGEM adını kullanma kriterleri ve sözleşmede yer alan hususlar ile Başkanlık tarafından belirlenen esaslar doğrultusunda, KOSGEB personeli tarafından ve/veya hizmet alımı yolu ile izlenir.

2.13. Destek Ödemeleri

İşletici kuruluş her bir destek için Uygulama Esaslarında belirtilen esaslar dâhilinde ilgili KOSGEB Birimine başvurur. KOSGEB Birimi gerekli değerlendirmeyi yapar ve değerlendirme sonucunu işletici kuruluşa bildirir. Destek başvurusu kabul edilen işletici kuruluştan taahhütname alınır. Taahhütnamenin KOSGEB Biriminde kayda

alındığı tarih, desteğin başlangıç tarihi olarak kabul edilir. İşletici kuruluş, uygun bulunan başvuruya ilişkin mal ve hizmet alımını gerçekleştirerek ödemeye esas belgeleri KOSGEB Birimine sunar. Destek ile ilgili istisnai bir uygulama olacaksa bu durum Programın uygulama esaslarında ayrıca belirtilir. KOSGEB Birimi, söz konusu belgeleri inceleyerek İşletici kuruluşun banka hesabına destek ödemesini yapar.

İŞGEM Kurma ve İŞGEM İşletme desteğinden sadece bir kez faydalanılabilir. Ancak hâlihazırda faal olan İş Geliştirme Merkezleri, İŞGEM adı kullanım hakkını elde ettikleri takdirde, bir iş planı ile başvuruları ve iş planının Kurul tarafından uygun bulunması halinde, bu program kapsamında İŞGEM İşletme Desteğinden yararlanabilirler. İş Geliştirme Merkezi'nde yer alan işletmelerin Yeni Girişimci Desteği'ne başvurabilmeleri için, İş Geliştirme Merkezi'nin "İŞGEM Adını Kullanım Hakkı"na sahip olması şartı aranır. İŞGEM Kuruluş Desteğinden yararlanan İŞGEM'ler, taahhütnamenin KOSGEB Birimi evrak kaydına alındığı tarihten itibaren en az 5 yıl süre ile taahhütname hükümlerine uygun olarak faaliyetini sürdürmeli ve belirlenen aralıklarda ve içerikte faaliyet raporlarını teslim etmelidirler. Aksi durumda Uygunsuzluk Yönergesine göre işlem yapılır.

Yeni Girişimci Desteğinde destek kapsamında işletme tarafından mal/hizmetin alınması ve ödemesinin gerçekleşmesini müteakip, destek ödemesine esas belgelerin en geç 12 aylık sürede KOSGEB Birimine teslim edilmesi gerekir. Bu süre içinde ödemeye esas belgelerin KOSGEB Birimine teslim edilmemesi halinde, destek ödemesi yapılmaz. Yurtdışından satın alınan mal ve hizmetlerde bedelin faturada döviz cinsinden belirtilmesi durumunda, T.C. Merkez Bankası döviz alış kuru üzerinden ve faturanın düzenlendiği tarih esas alınarak Türk Lirası olarak ödeme yapılır.

2.14. Değerlendirme Kurulu

Kurulun oluşumu ve çalışma esasları programın uygulama esaslarında belirlenir. Kurul üyesi öğretim elemanlarına ilişkin hizmet bedelinin tamamı KOSGEB tarafından karşılanır. Program kapsamında yapılan başvuruların değerlendirme ve izleme süreçlerinde görev alan kişilere sunulan bilgi ve belgeler, başvuru sahibine ait ticari gizli bilgi olarak kabul edilir ve üçüncü kişilere herhangi bir yolla aktarılamaz. Program kapsamında desteklenerek satın alınan makine, teçhizat, donanım, yazılım ve benzeri taşınırın mülkiyeti, İşletme veya İŞGEM İşletici Kuruluş tüzel kişiliğine ait olup, taahhütnamenin evrak kaydına alındığı tarihten itibaren 3 yıl süresince başka şahıs, kurum/kuruluşlara hiçbir şekilde kiralanamaz veya devredilemez.

Kapanan işletme/İŞGEM İşletici Kuruluş için bu madde hükümleri uygulanmaz. İşletme ve işletici kuruluş, sahip ve ortakları ile bunların eşinden, annesinden, babasından, kardeşinden, çocuğundan ve bunların sahibi/ortak olduğu işletmelerden destek kapsamında mal/hizmet satın alamaz, böyle bir durumun tespit edilmesi durumunda destek ödemesi yapılmaz. Destek sürecinde işletmenin veya işletici kuruluşun devri, başka bir işletme ile birleşmesi ve nev'i değişikliği durumunda, bu husus Kurulda değerlendirilerek; destek sürecinin devamına veya sonlandırılmasına karar verilir. Destek sürecinde işletmenin veya işletici kuruluşun tasfiyesi, kapanması veya kurul tarafından desteğin sonlandırılması halinde; destek süreci sonlandırılır. Destek süreci sonlandırılan işletme/İŞGEM işletici kuruluşunun gerekçesi Kurul tarafından değerlendirilir.

Yapılan değerlendirme neticesinde, sonlandırmanın; işletme/İŞGEM işletici kuruluşun kastı veya ağır kusuru bulunmaksızın faaliyetlerini engelleyecek nitelikte ölüm, ağır kaza, ağır hastalık, tutukluluk, yangın, deprem, su basması, hırsızlık, finansal yetersizlik veya Kurul tarafından uygun bulunan buna benzer gerekçeler nedeniyle oluştuğuna karar verilmesi halinde yapılan geri ödemesiz desteklerin iadesi istenmez, geri ödemeli destekler sürecine uygun olarak tahsil edilir. Aksi takdirde; yapılan geri ödemeli destekler kurul karar tarihinde muaccel hale gelir ve teminat nakde çevrilmek suretiyle, geri ödemesiz destekler ise ödeme tarihinden itibaren muaccel hale gelir ve işleyecek yasal faizi ile birlikte tahsil edilir. 19/06/2012 tarihli ve 28328 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı" ile belirlenmiş olan bölgelerde değişiklik yapılması veya yeni bir tanım getirilmesi durumunda, program kapsamında Başkanlık tarafından gerekli düzenleme yapılır. Ödemeye esas belgelerde destek tutarı hesaplanırken katma değer vergisi destek kapsamı dışında tutulur. Vergi, sosyal güvenlik primi v.b. yasal yükümlülükler hariç olmak üzere aynı gider gerçekleşmesi için farklı kurum/kuruluşlardan destek alınamaz. Bu husus Taahhütnamede de yer alır.

2.15. İş Planı Ödülü

Yükseköğretim kurumlarınca örgün eğitim sistemi içinde girişimciliğin ayrı bir ders olarak verilmesi halinde, bu dersi alan öğrenciler arasında KOSGEB ve ilgili üniversite işbirliği ile düzenlenen ödüllü yarışmalar sonucunda, hazırladıkları iş planları ilk üç dereceye girmiş olan öğrencilerden işletmesini kurmuş olmaları kaydı ile en başarılı iş planı sahibine 15.000 TL, ikinciye 10.000 TL, üçüncüye 5.000 TL ödül verilir. Yükseköğretim kurumu ile işbirliği ve ödüle ilişkin diğer hususlar destek programı uygulama esaslarında belirlenir.

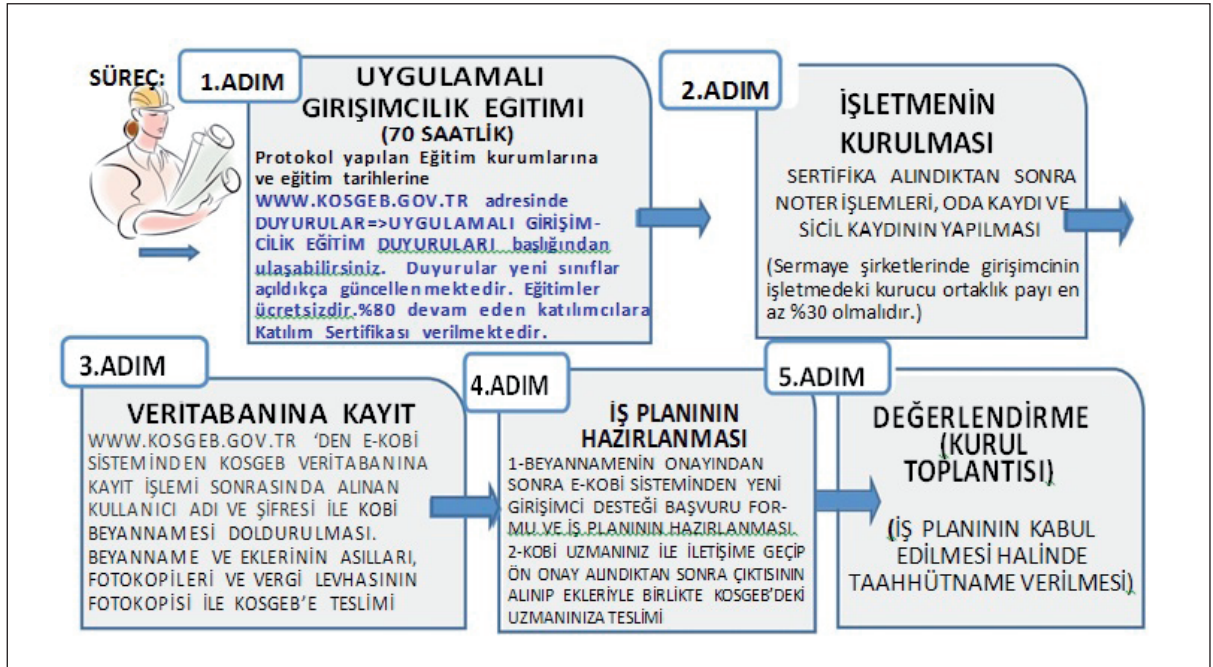
2.16. Uygunsuzluk

Programın uygulanması sırasında ve sonrasında KOSGEB mevzuatına uygun olmayan durumların tespiti halinde, KOSGEB Destek Programları Yönetmeliği kapsamında işletmeye veya İŞGEM İşletici Kuruluşuna verilen desteklere ilişkin tüm süreçler durdurulur. Uygunsuzluğun giderilmemesi ve uyuşmazlık halinde, uyuşmazlığa konu olan destek tutarı, KOSGEB alacağı olarak yasal faizi ile birlikte KOSGEB tarafından tahsil edilir, İŞGEM adı kullanım hakkı iptal edilir. Uyuşmazlık sona erdiğinde ve işletmenin veya İŞGEM İşletici Kuruluşunun müracaatı halinde destek süreci devam eder. Bu program kapsamında ortaya çıkan uygunsuzluklarda, Başkanlıkça uygulanan Uygunsuzluk Yönergesine göre işlem yapılır.

Hedef Kitle: Kendi İşini Kurmak İsteyen Gerçek Kişilerdir. (Kurulacak işletmenin Bakanlar Kurulu'nun belirlediği desteklenebilecek sektörde faaliyet göstermesi esastır. Desteklenen sektörler <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/b.aspx?ref=16> internet adresinden incelenebilir).

Kuruluş dönemi Makina, Teçhizat, Yazılım ve Ofis Donanımı Desteğine ait harcamalar işletme resmi olarak kurulduğu tarihten itibaren yapılabilir fakat Girişimcilik Değerlendirme Kurul toplantısında hepsi desteklenmeyebilir.

Yeni Girişimci Desteği Aşamaları

3. Sonuç

KOSGEB uygulamalı girişimcilik eğitimleri, girişimcilik kültürünü yaygınlaştırmak ve girişimcilerin bir iş planının adayları olarak kuracakları işletmelerin başarı düzeylerini arttırmak amacıyla düzenlenmektedir. Bu eğitimler sayesinde birçok kişi kendi işini kurma imkânına kavuşmuştur. Bu eğitim ve destek teşviklerini doğru şekilde değerlendirenler başarılı olmuştur.

Geçtiğimiz yıllara oranla her geçen gün verilen bu destekler sayesinde girişimci oranlarında artış olmaktadır. Özellikle kadın girişimcilerde artış olduğu gözlenmektedir. Sonuç olarak girişimcilik eğitimlerinde girişimciliğin desteklenmesi, başarılı olması, girişimcilik bilincinin ve becerilerinin artması bu tür eğitim destek programlarının önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir.

1. Örnek Olay:

Düş Atölyesi

Öznur Demir, KOSGEB desteği ile kendi işini kurarak düşlerini gerçeğe dönüştüren onlarca bayandan biridir. Düş Atölyesi ismiyle işyerini açan Demir, KOSGEB desteği ile 60 saat uygulamalı girişimcilik eğitimi almış, eğitim sonucunda kendi işini kurarak bağımsız çalışmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Demir, “Uzun zamandır kendi işimi kurmak istiyordum. Bu amaçla KOSGEB’e girişimcilik eğitimi için başvuru yaptım. Projem kabul edildi. Eğitimi aldım. Sonrasında da KOSGEB’in hibe kredi imkânından yararlanarak Düş Atölyemi açtım. Eğer KOSGEB olmasaydı bu projemi kısa süre içinde hayata geçiremeyecektim. İşyerimde nişan, düğün, kına, bebek-doğum aksesuarları ve hediyelik eşya tasarımı ile bunların üretimini yapmaktayım. Yaptığım tasarımlar ve ürünlerle insanların mutlu günlerini paylaşmaktan büyük haz duyuyorum. Bana destek olan herkese teşekkür ediyorum. Kafasında projesi olan bütün kadınları da kendi işletmesini kurmaya davet ediyorum. Kadınların iş hayatına daha çok katılması ve kendi işini kurmasıyla ülke ekonomisine büyük katkı sağlanacaktır” diye konuşarak mutluluğunu işyerinin açılışına katılanlarla paylaşmıştır.

Kaynakça

- Alada, A.D. (2001). İktisadi düşünce tarihinde girişimcilik kavramı üzerine notlar, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23-24
- Arslan K. (2002), Üniversiteli gençlerde mesleki tercihler ve girişimcilik eğilimleri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3(2).
- Cansız E. (2007), Üniversite öğrencilerinin girişimcilik özelliklerinin belirlenmesi: Süleyman Demirel üniversitesi öğrencileri üzerine bir çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDU Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- Korkmaz Yürek vd. (2008), Örgüt içi girişimcilik bağlamında risk alma, yenilikçilik ve fırsatlara odaklanma tutumları: karşılaştırmalı bir çalışma, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 23(263)
- Uluköy M. vd. (2013). KOSGEB girişimcilik eğitimi kurslarına katılan katılımcıların girişimcilik profiline yönelik bir alan araştırması, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*,8(2). <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Destekler.aspx?ref=8&refContent=69>, Erişim Tarihi:01.07.2014
- <http://morfikirler.com/yazi/girisimci-bayandan-oto-tamir-atolyesi> Erişim Tarihi:06.07.2014
- <http://www.yeniasir.com.tr/Sarmasik/2012/06/20/kosgebde-egitim-aldi-dus-atolyesini-kurdu>, Erişim Tarihi:06.07.2014

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türk Dış Ticaretine Yansımaları

Organization of The Black Sea Economic Cooperation and Its Reflections on Turkish Foreign Trade

Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK*

Fatih Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, mozturk@fatih.edu.tr

Doç. Dr. Osman Nuri ARAS

Fatih Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, onaras@fatih.edu.tr

Özet

Kafkaslar ve Balkanlar arasında bir köprü vazifesi gören Karadeniz Bölgesi, öteden beri birçok ülkenin ilgi alanına girmiş bir coğrafyadır. Zengin yer altı ve yerüstü kaynakları ve özellikle de sahip olduğu enerji kaynakları ile günümüz dünyasında giderek artan bir öneme sahiptir. Doğu Bloku dağıldıktan sonra bölgede iktisadi ve ticari faaliyetlerin belli bir düzene konabilmesi ve artırılabilmesi için bölgesel ekonomik işbirliği ya da bölgesel ekonomik entegrasyon faaliyetleri kaçınılmaz hale gelmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) böyle bir gereksinimden hareketle kurulmuş bir örgüttür.

Türkiye'nin kurulmasında öncülük ettiği KEİ her ne kadar bir ekonomik entegrasyon aşaması olan serbest ticaret bölgesi niteliği kazanamasa da bölge için bir iktisadi işbirliğini sağlayabilmiştir. Bölge içi ulaşım ağının oluşturulması ve iyileştirilmesi için yatırımlar yapılmış, üye ülkelerin karşılıklı olarak ticareti kolaylaştırıcı önlemler almaları sağlanmıştır.

KEİ'nin başarısı için en büyük tehdit bölge içi çatışmalar, üye ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıklar ve gelişmişlik farklılıklarıdır. Buna kimi üye ülkelerin Avrupa Birliği üyeliği ve AB çıkarları doğrultusunda hareketleri eklenince bölge içi bütüncül bir iktisadi işbirliği anlayışı oluşmamaktadır.

Bu koşullarda Türkiye KEİ ülkeleri ile arzu edilen ticaret potansiyelini bu güne kadar yakalayamamıştır. KEİ'nin kurulmasından bu yana bölgedeki barışçıl tutumu Türkiye'nin ticaretini arttırmakla birlikte potansiyelin çok gerisindedir.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Ticaret Akışı, Bölgesel İşbirliği

Abstract

Black Sea region which acts as a bridge between The Caucasus and The Balkans was under the interest of many countries for a long time. With its reach natural resources especially energy resources, it is becoming increasingly important in contemporary world. Regional economic cooperation or regional economic integration activities has become inevitable in order to arrange and enhance economic and commercial activities in the region after the collapse of the Eastern Bloc. Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC) was established stemming from such a requirement.

Although the BSEC that Turkey was a pioneer in its establishment couldn't provide the free trade area which is the stage of economic integration, it could succeed economic co-operation. Investments have been made for the creation and the improvement of Intra-regional transportation network, and the member states have been convinced to take measures to facilitate mutual trade.

The biggest threats to the success of the BSEC can be summarized as intra-regional conflicts, the differences in economic structures and development disparities between the member countries. In addition to these problems, membership of some BSEC countries to the European Union and their actions in accordance with EU interests cause not to be achieved a comprehensive understanding of intra-regional economic co-operation.

In these circumstances, Turkey has not caught up the desired trade potential to the BSEC countries as yet. Since the establishment of the BSEC, peaceful attitude of Turkey increased trade volume in the region but it seems to be far behind the potential.

Keywords: Black Sea Economic Cooperation (BSEC), Trade Flows, Regional Cooperation

* Sorumlu yazar

1. Giriş

İkinci Dünya savaşından sonraki dönemde dünya ticaretinin serbestleşmesine yönelik çabalar artmaya başlamış ve 1970'li yıllardan itibaren iktisadi ve ticari alanda küreselleşme sürecine girilmiştir. Bu durum bölgeler arası ekonomik işbirliği ve entegrasyon çabalarını arttırmıştır. Özellikle Avrupa Birliğinin entegrasyon başarısı diğer bölgeler ve ülkeler için bir model olmuştur. Bu bağlamda Türkiye de bulunduğu coğrafyada komşularıyla ve bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliği anlaşmaları yapmak suretiyle iktisadi ve ticari ilişkilerini geliştirme çabasında olan bir ülkedir. İkili ticari anlaşmaların yanı sıra bölgesinde de işbirliği ve entegrasyon çalışmalarını bu güne kadar sürdürmüştür. Yapılan anlaşmalar Türkiye'nin ve içinde bulunduğu bölgenin hem barış ve huzuru için hem de ekonomik refahının artması için oldukça önemlidir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ – BSEC) anlaşması Türkiye'nin üyesi olduğu ve Karadeniz'e komşu olan ülkeler arasında ekonomik işbirliğini ve bölge içi ticareti arttırmak amacıyla kurulmuş bir örgüttür. Bu anlaşma kapsamında bölge ülkeleri bölge içi entegrasyonu sağlamak ve bölgenin ortak sorunlarını çözmek için bir takım anlaşmalar ve faaliyetler yapmışlardır. Yapılan bu çalışmalar Türk dış ticareti açısından olumlu sonuçlar vermiş ve bölge ülkeleri Türkiye'nin önemli birer ticaret ortağı olmuşlardır. Son yıllarda Türkiye'nin bölgeye olan ihracatı toplam ihracatının %12-15'ini, bölgeden yapmış olduğu ithalatı ise %18-22'sini oluşturmaktadır.

Daha işbirliği aşamasındaki bu yapının bölgeye olan ekonomik katkıları ekonomik entegrasyon süreciyle birlikte çok daha ileri boyutlara ulaşma potansiyeline sahiptir.

2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Organisation of Black Sea Economic Cooperation, BSEC)

Karadeniz bölgesi oldukça önemli bir ekonomik alana sahiptir ve soğuk savaş sonrası dönemde bölgeye ilişkin bir takım düzenlemelerin yapılması gündeme gelmiştir. O nedenle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Doğu Bloku ülkelerinin Sovyetler Birliği dönemindeki çabalarının bir devamı olarak görülebilir (Dikkaya, Orhan, 2004:64). Başlangıçta Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi kurulması amaçlanırken sonradan ekonomik işbirliği fikri daha ön plana çıkmıştır. Kuruluşla ilgili ilk görüşmeler 1990 yılında başlamış ve 1992 yılına kadar yapılan görüşmelerde çevre, enerji, turizm, eğitim ve vergilendirme alanlarında işbirliğini sağlamaya yönelik programlar oluşturulmasını öngören ilk metin olan İstanbul Deklarasyonu 25 Haziran 1992'de Devlet veya Hükümet Başkanları düzeyinde imzalanarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Üyeleri Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya, Romanya, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan'dır (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Teşkilatın Kuruluş amaçları üye ülkeler arasında ticari, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi, Karadeniz Bölgesi'nin bir barış, işbirliği ve refah havzası haline getirilmesi, kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlayarak bir serbest ticaret bölgesinin kurulmasıdır şeklinde sıralanabilir (Charter of BSEC, Article 3).

KEİ'nin en yüksek karar alma organı, en az altı ayda bir toplanan Dışişleri Bakanları Konseyidir. Dışişleri Bakanları Konseyini temsil eden Yüksek Düzeyli Memurlar Komitesi, teşkilat ile ilgili tüm konuların gözden geçirildiği, tartışıldığı ve son olarak Dışişleri Bakanları Konseyine sunulduğu platformdur (Charter of BSEC, Article 11, 15). KEİ'nin ayrıca bir daimi sekreteryası bulunmakta olup merkezi İstanbul'dadır.

KEİ çerçevesinde gelişen işbirliğinin temel taşı olan Çalışma Grupları ise Konsey kararı ile kurulan yardımcı organlardır. Çalışma Grupları Konsey'e faaliyetleri hakkında raporlar sunmakta ve tavsiyelerde bulunabilmektedir (Charter of BSEC, Article 12).

KEİ bünyesinde, ticaret ve ekonomi, ulaştırma, enerji, haberleşme, bilim ve teknoloji başta olmak üzere çeşitli konularla ilgili 18 adet çalışma grubu yardımcı organlar olarak faaliyet göstermektedir. Her üye ülke iki yıllık dönemler halinde çalışma grubu faaliyetlerine koordinatörlük görevini üstlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği anlaşması kapsamında bölge ülkeleri bölge içi entegrasyonun sağlanması ve bölgenin ortak sorunlarının çözülmesi için bir takım anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmalar; Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi, Üçüncü Taraf Maliyet Paylaşımı Anlaşması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parla-

menterler Asamblesi Ev Sahibi Ülke Anlaşması, Karadeniz Çevre Otoyolu Geliştirilmesine İlişkin Anlayış Muhtırası, KEİ Bölgesinde Deniz Otoyollarının Geliştirilmesi Anlayış Muhtırası olmak üzere beş tanedir. Bölge içi ulaşım yollarının iyileştirilmesi, kara ve deniz ulaşımının geliştirilmesi bölge ticareti için hayati öneme haizdir (Erkmanoglu, 2014).

KEİ bünyesinde iş adamlarını bir araya getirmek ve karşılıklı işbirliğini arttırmak amacıyla 1992’de KEİ İş Konseyi kuruldu. KEİ İş Konseyi sadece üye ülkelerin iş çevrelerini biraraya getirmekle yetinmemekte, Karadeniz bölgesiyle diğer bölgesel ekonomik organizasyonlar arasında da işadamları için işbirliği imkânlarının araştırılmasına katkıda bulunmaktadır (TC Dış İşleri Bakanlığı, 2014).

Üye ülkeler bölge içindeki bankacılık ve finans sorunlarının önüne geçmek üzere KEİ Ticaret ve Kalkınma Bankası’nı kurdular. Banka bölge içi ticaretin canlanmasına katkı sağlamakta, iş alanında çeşitli transfer ve muamelelerin yapılmasına yardımcı olmaktadır.

KEİ bölgesinde ticari engellerin kaldırılması ve ticaretin serbestleştirilmesi çalışmaları, Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Çalışma Grubu tarafından yürütülmektedir. KEİ Ülkeleri arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması ya da tercihli ticaret yapılması teşkilatın gündeminde olmakla birlikte henüz gerçekleştirilememiştir. Ayrıca Bulgaristan, Romanya, Yunanistan gibi AB üyesi ya da Türkiye gibi AB’ye üyelik sürecinde olan ülkelerin, AB’nin ortak ticaret politikasından sapma niteliğinde herhangi bir serbest ticaret düzenlemelerine dâhil olmalarına AB mevzuatı izin vermemektedir. Azerbaycan, Moldova, Ermenistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna Bağımsız Devletler Topluluğu kapsamında gümrük birliği oluşturmuşlar, Türkiye de KEİ ülkelerinden bazıları ile serbest ticaret anlaşması veya tercihli ticaret anlaşması yolunu seçmiş ve böylelikle KEİ kapsamında bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması çabası ihmal edilmiştir (KEİ:2,3)

KEİ bünyesinde tarife-dışı engellerin tespiti ve kaldırılmasına yönelik çalışmalara taraf devletlerin isteksiz yaklaşımı bu konuda da istenen sonucu vermemiştir (KEİ:2,3).

KEİ’nin gündeminde olan ve aşama kat edilmesi beklenen diğer konular; doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve teknoloji transferi, kıyı ve sınır ticareti, KOBİ’lerin teşviki, malların ve kişilerin sınır ötesi hareketlerinin kolaylaştırılması, iş seyahatlerinde vize kurallarının yumuşatılması şeklinde sıralanabilir (TC Dış İşleri Bakanlığı, 2014).

3. Türkiye’nin KEİ Üyeleri ile Ticareti

Türkiye’nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkeleri ile olan ticareti 2008 yılına kadar artma eğilimindeydi. Bölgeye olan ihracatı 20,87 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştı. Ancak küresel ekonomik krizle birlikte ihracat 2009 yılında 12,3 milyar dolar seviyesine kadar düştü. Türkiye’nin bölge ülkeleri içinde en çok ihracatı Rusya Federasyonu’nadır. 2008 yılında 6,5 milyar dolar olan ihracatı küresel krizden sonra azalmakla birlikte sonraki yıllarda hızla toparlanmış ve 2012’de 6,7 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştır.

Tablo 1:Türkiye’nin KEİ Üyelerine İhracatı (Milyon \$)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013 (Ocak-Mart)
Arnavutluk	305,74	273,31	241,07	270,63	256,06	60,45
Azerbaycan	1667,47	1399,40	1550,48	2064,00	2587,46	627,46
Bulgaristan	2151,53	1389,20	1497,38	1622,78	1682,10	461,49
Gürcistan	997,84	766,36	769,27	1092,32	1254,03	248,18
Moldova	198,47	117,77	148,21	208,88	224,38	49,72
Romanya	3987,48	2215,74	2599,38	2878,76	2497,20	606,36

Tablo 1 devam

Rusya Federasyonu	6483,00	3202,40	4628,15	5992,63	6682,93	1684,73
Sırbistan	458,1	306,47	306,11	354,67	381,07	109,38
Ukrayna	2187,67	1033,45	1260,42	1729,76	1830,65	463,65
Yunanistan	2429,97	1634,39	1455,68	1553,31	1402,41	322,69
TOPLAM	20867,28	12338,48	14456,16	17767,75	18798,30	4634,11
İhracat İçindeki Pay	%15,8	%12,07	%12,69	%13,17	%12,32	%12,49

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr>

Diğer bölge ülkelerine yapılan ihracat sınırlı düzeyde kalmıştır. 2012 yılında Azerbaycan'a ve Romanya'ya yapılan ihracat 2,5 milyar dolar seviyesinde iken diğer üye ülkelere yapılan ihracat tutarı 2 milyar doların altında kalmıştır. 2014 yılında Ukrayna'nın Rusya Federasyonu ile yaşadığı Kırım sorunu ve iç çatışmalar Türkiye'nin bölge ile olan ticaretini önemli ölçüde etkiledi.

Tablo 2: Türkiye'nin KEİ Üyelerinden İthalatı (Milyon \$)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013 (Ocak- Mart)
Arnavutluk	36,7	4,69	86,86	125,92	98,99	16,01
Azerbaycan	928,42	752,78	865,13	1388,69	1638,20	378,37
Bulgaristan	1840,01	1116,90	1702,53	2474,62	2753,92	692,96
Gürcistan	525,04	285,49	290,73	314,35	180,07	48,82
Moldova	69,53	86,52	110,73	244,48	135,05	52,98
Romanya	3547,82	2257,96	3449,19	3801,30	3236,43	873,28
Rusya Federasyonu	31364,48	19450,09	21600,64	23952,91	26619,71	6152,80
Sırbistan	61,71	55,9	109,52	213,3	205,54	55,31
Ukrayna	6106,32	3156,66	3832,74	4812,06	4392,73	1171,24
Yunanistan	1150,72	1131,07	1541,60	2568,83	3539,87	1046,82
Toplam	45630,74	28298,05	33589,69	39896,46	42800,51	10488,59
İthalat İçindeki Payı	%22,5	%20,07	%18,1	%16,56	%18,20	%17,85

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr>

Türkiye'nin ithalatında Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütünün oldukça önemli bir yeri vardır. Bölgeden yapmış olduğu ithalat 2008 yılında 45,6 milyar dolar seviyesindedir. Krizle birlikte Türkiye'nin bölgeden yapmış olduğu ithalat azalsa bile sonrasında tekrar artış eğilimine girmiş 2012 yılında 43 milyar dolara ulaşarak kriz öncesi dönem seviyesine yaklaşmıştır. İthalatta en büyük payı 2008 yılında 31,4 milyar dolarla Rusya Federasyonu almaktadır. Ukrayna ise 6,1 milyar dolarla ikinci sıradadır. Sonraki yıllarda bu ülkelerden yapılan ithalat küresel krizin etkisiyle düşüş göstermiştir. 2014 yılı itibarıyla Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasındaki gerilim Türkiye'nin iki ülkeden özellikle de Ukrayna'dan yapacağı ithalatı önemli ölçüde etkileyecek gibi gözükmektedir.

Tablo 3: Türkiye'nin KEİ Üyeleriyle Toplam Ticaret Hacmi (Milyon \$)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013 (Ocak- Mart)
İhracat	20867,28	12338,48	14456,16	17767,75	18798,30	4634,11
İthalat	45630,74	28298,05	33589,69	39896,46	42800,51	10488,59
Ticaret Hacmi	66498,01	40636,53	48045,84	57664,20	61598,81	15122,70
Ticaret Hacmindeki Payı (%)	%19,91	%16,71	%16,04	%15,34	%15,83	%15,78

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr>

4. Düşük Ticaret Hacminin Nedenleri ve KEİ'de Yaşanan Sorunlar

Karadeniz Bölgesinde yer alan ülkeler Doğu Bloğuna bağlı olup sosyalist ekonomik modele göre şekillenmişlerdi. Ekonomik yapıları ve ticari bağlantıları sosyalist bloğun gereksinimlerine cevap verecek şekilde tasarlanmıştı. Sosyalist blok dağılınca iktisadi yapılarında ve ticari bağlantılarında çökmeler görüldü. Buna ilaveten birden karışlarına çıkan dış rekabete direnemeyen yerel endüstriler iflas etti. Büyük bir ekonomik krize sürüklenerek milli gelirlerinde %40-80 arasında değişen oranlarda kayıplar verdiler ve telafisi uzun yıllara yayılacak bir darboğaza sürüklendiler. (Astrov, Havlik, 2008:125).

KEİ üyesi ülkeler geçiş ekonomileri niteliğinde olup, temel ekonomik sorunlarını büyük ölçüde çözmemiş ülkelerdir. Düşük milli gelir seviyelerine sahiptirler, büyüme, istihdam, bütçe açıkları, yüksek kamu borçları ve üretim sorunları yaşamaktadırlar. Sovyetler Birliği döneminde doğu blokunda yer alanlar piyasa ekonomisinin kurumsal altyapısını tam olarak oluşturamamışlardır. Ekonomik ve finansal liberalleşme, hukukun üstünlüğü, kayıt dışı ekonomi vb. sorunları devam etmektedir (Black Sea Trade & Development Bank, Annual Report, 2012).

Ayrıca bölge ülkeleri içindeki iç çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar ile bölge ülkeleri arasındaki savaşlar da bölge ekonomilerinin güçsüz kalmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. Azerbaycan-Ermenistan savaşı, Rusya'nın Çeçenistan, Abhazya, Karabağ vb. çatışmalarda taraf olması, Gürcistan-Rusya savaşı bölge içi istikrarsızlığın önde gelen nedenleri arasında yer almıştır. Azerbaycan, Moldova ve Gürcistan'ın hâlihazırda toprak bütünlüğü de yoktur. (Yılmaz, 2007:47,48).

Bölge ülkeleri ABD ve Avrupa Birliği ile Rusya Federasyonu'nun Karadeniz coğrafyası üzerinde yaptıkları nüfuz mücadelelerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Rusya dağılan SSCB'nin hayat alanını (lebensraum) korumak istemektedir. KEİ'in içinde yer alarak bu yapıyı kontrol etmeyi tercih etmiş, örgüt üzerinden AB, ABD ve NATO etkisinin Karadeniz bölgesine nüfuzunu engellemeyi düşünmüştür (Bocutoğlu, 2013:3-5) AB Romanya'yı ve Bulgaristan'ı bünyesine alarak Rusya'yı sınırlandırmaya çalışmıştır. Gürcistan ve Ukrayna'nın batı kampına çekilmesinin yanı sıra Karadeniz'e kıyıdaş olmayıp geniş Karadeniz havzası içindeki ülkelerin de Rusya ile mesafeli bir ilişki içinde olmaları stratejisi yürütülmektedir (Kasım, 2008:178). Bunun neticesinde Rusya 2008'de Güney Osetya ve Abhazya dolayısıyla Gürcistan'a savaş açmış, 2014 yılında da Kırım'ı işgal ederek Ukrayna ile çatışma sürecine girmiştir.

Türkiye kurulmasında öncülük ettiği KEİ'in içinde yeterince aktif olamamıştır. Bunda Türkiye'nin Avrupa Birliğine girişi sürecinde olması ve Rusya'nın içinde bulunduğu KEİ'in Avrupa Birliği ve Batı Bloğu ile olan rekabeti etkili olmuştur. Nitekim AB çevre, ulaşım ve enerji konularında bölgeye ilişkin pek çok girişime KEİ dışında destek vermiştir. KEİ, AB'ye gözlemci ya da tam üye olarak örgüte girmesi için davette bulunmuş ancak AB bu davete temkinli ve mesafeli yaklaşmıştır. Bunda KEİ üyesi ülkelerin bölge sorunlarını işbirliği ile çözmede samimi olmamaları da etkili olmuştur (Oktay, 2006:163). Nitekim üye ülkeler arasında da bunu kanıtlayacak olan davranışlar da görülmüştür. Örneğin Yunanistan'ın KEİ Ticaret ve Kalkınma Bankasının merkezinin Atina'da kurulması çabaları İstanbul'daki KEİ Sekreteryasını işlevsizleştirme ve KEİ'nin merkezini Yunanistan'a taşıma çabaları olarak algılanmıştır (Elekdağ, 1997). Yine Bulgaristan ve Romanya'nın Demokratik Seçenekler Topluluğu adlı yapıyı kurması Rusya ve Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini zayıflatmak amacıyla ABD'yi bölgeye çekmek olarak görülmüştür (Kasım, 2008:176).

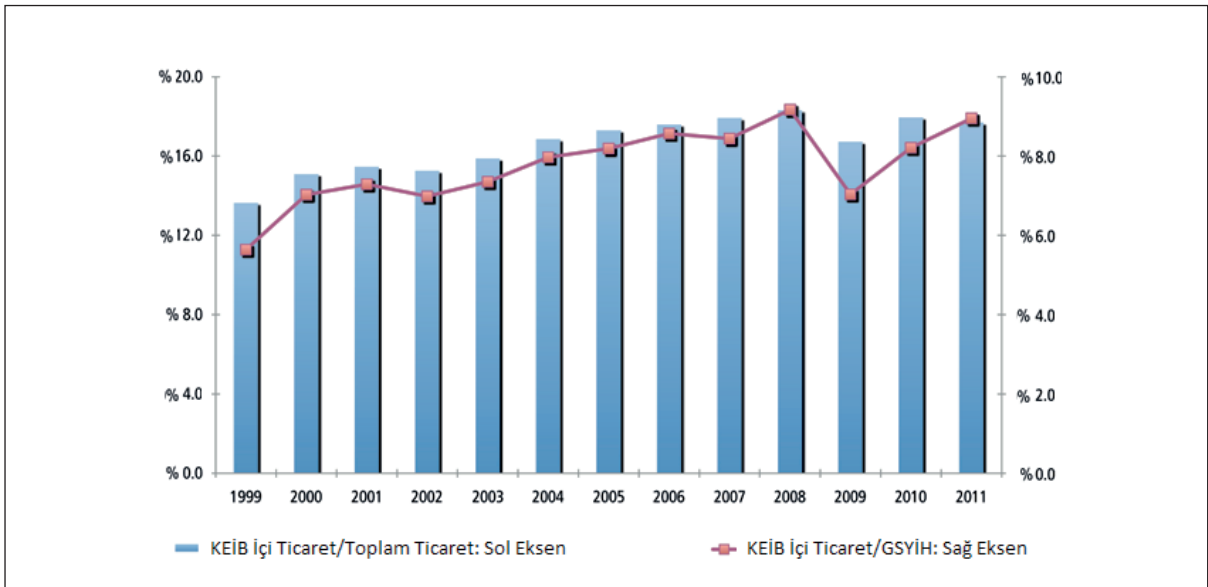
Ayrıca Sovyetler Birliği Döneminde COMECON üyesi olan ülkelerin kendi içlerinde kurdukları ekonomik ve ticari yapılanma, sosyalist ekonomik düzenin etkisinde şekillenen ticari anlayış, ortak bir ürün standartlarının olmaması, hukuki, idari ve teknik engeller gibi aşılması güç sorunlar bu güne kadar KEİ'nin ticari potansiyelinin önündeki engeller olmuştur. KEİ üyesi ülkelerin kendi bağımsız ticaret politikalarını yürütmeleri, örgütün ülke ticaret politikalarına müdahale edememesi KEİ'nin bir işbirliği örgütü olmaktan öteye geçememesi, ekonomik entegrasyon aşamalarından birini gerçekleştirememiş olması üye ülkeler arasındaki ticaretin istenen seviyelere ulaşmasını engellemiştir (Sayan, 2005:340,341).

KEİ içinde işbirliğinin geliştirilmesi ve ticaretin arttırılması için yapılması gereken en önemli faaliyetlerden biri de üye ülkelerin güçlü ulaşım ve iletişim ağları ile birbirlerine bağlanmasıdır. Örgütün kuruluşundan itibaren bunun önemi fark edilmiş Karadeniz çevre yolu projesi gündeme gelmiştir. Ancak bir karayolu ağı oluşturacak bu proje günümüze kadar tamamlanamamıştır (KGM, 2014). Bölgeye yönelik bir ulaştırma ağının önemini gayet iyi bilen Avrupa Birliği de bir inisiyatif geliştirmiş Avrupa'dan başlayarak Karadeniz, Kafkaslar, Hazar Denizi ve Orta Asya arasında tarihi İpek yolunu canlandıracak bir taşıma koridoru olacak olan TRACECA projesini 1993 yılında başlatmıştır (TRACECA). Söz konusu projelerin tamamlanmamış olması bölgeyle olan ticaretin potansiyel seviyesinin altında kalmasının nedenlerinden biridir.

Türkiye'nin Ortadoğu ve Kafkasların enerji kaynaklarını AB'ye ulaştırma konusundaki köprü rolü, Rusya'nın enerji politikalarıyla kısmen çelişmektedir. Rusya Ortadoğu ve Hazar havzasının doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan NABUCCO projesini istememektedir. Rusya Burgaz (Bulgaristan)-Dedeağaç (Yunanistan) boru hattı vâsıtasıyla Avrupa'ya ulaştırılacak doğalgaz için Türkiye by-pass etmiş ve Türkiye'nin enerji koridoru rolünü zayıflatmıştır. Bu durum üyeler arasında KEİ'ye olan güveni azaltmakla birlikte Türkiye'nin bölgeyle olan ticaretinin güçlenmesine engel teşkil etmektedir (Ogan, 12).

Bölgenin ticaret hacminin yetersizliği sadece Türkiye ile sınırlı değildir. Bölge içi ülkeler arasında da ticaret hacmi düşük düzeylerde. Bölge ülkelerinin toplam ticaretlerinde KEİ üyesi ülkelerle olan ticaretleri 2000'li yıllar boyunca %14-16 oranları arasında kalmıştır (Black Sea Trade & Development Bank, Annual Report, 2012:20).

Grafik 1: KEİ Ülkelerinin Kendi Aralarındaki Ticaretleri

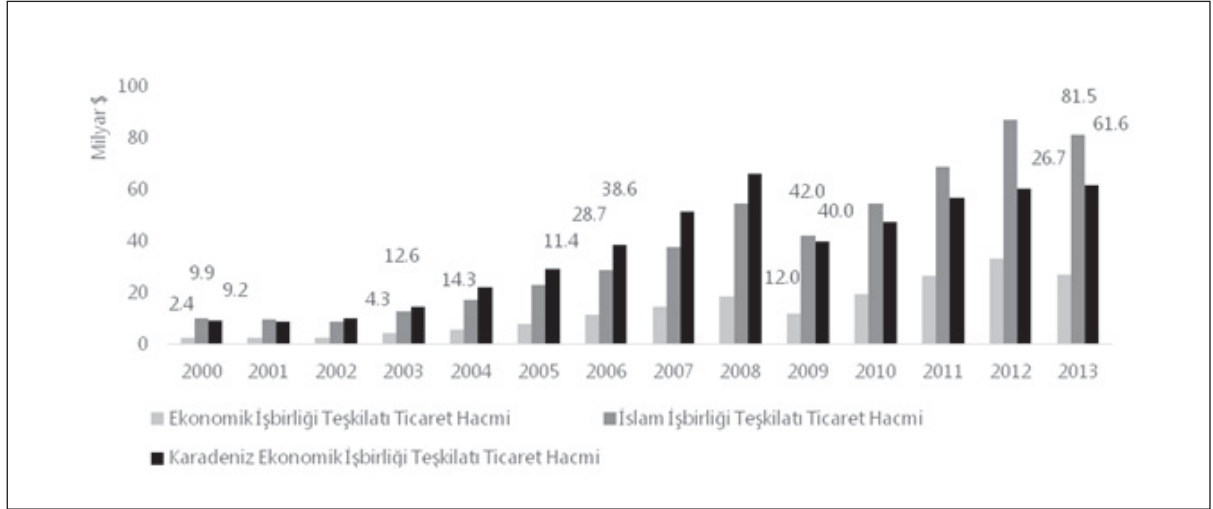

Kaynak: Black Sea Trade & Development Bank, Annual Report, 2012

5. Türkiye'nin Bölgesel İşbirliği Anlaşmaları ve KEİ'nin Yeri

KEİ kurulduğu andan itibaren Türkiye'nin dâhil olduğu bölgesel işbirliği anlaşmaları içinde önemli bir yere oturmuştur. 2002 yılından itibaren 4,3 milyar dolarlık ticaret hacmiyle ilk sırayı almış ve bunu 2009'a kadar sürdürmüştür. 2013 yılında ise 61,6 milyar dolarlık ticaret hacmiyle İslam İşbirliği Teşkilatı ile olan ticaret hacminin dörtte üçüne ulaşmıştır.

Grafik 2: Türkiye'nin Bölgesel Ekonomik İşbirliği Kapsamındaki Ticareti

Kaynak: TÜİK

Türkiye 2008 küresel finans krizini takiben Avrupa Birliği ile olan ticaretindeki azalmayı telafi etmek üzere yeni pazar arayışına yöneldi. İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler bu süreçte Türkiye için bir fırsat oldular. Ancak son birkaç yıldır Ortadoğu ve İslam ülkelerinde yaşanan iç çatışmalar ve istikrarsızlık bu bölgelerde önemli pazar kayıplarına neden oldu. Bu şartlarda Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa Birliği ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü pazar sürekliliği ve istikrarı açısından önemini bir kez daha göstermiş oldu.

Tablo 4: Ülke Gruplarına Türkiye'nin İhracatı (Milyon Dolar)

Ülke Grubu	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye'nin Toplam İhracatı	107,27	132,03	102,14	113,88	134,91	152,46	151,79
OECD Ülkeleri	61,66	66,41	52,24	57,39	67,11	66,29	68,67
EFTA Ülkeleri	1,33	3,26	4,34	2,42	1,89	2,60	1,66
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	16,78	20,87	12,27	14,46	17,77	18,79	20,37
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	4,70	6,25	5,95	7,62	9,29	16,56	11,90
Bağımsız Devletler Topluluğu	9,44	12,94	7,96	10,29	13,38	15,07	16,93
Türk Cumhuriyetleri	2,87	3,75	3,40	3,92	5,04	5,84	6,91
İslam İşbirliği Teşkilatı	20,31	32,60	28,63	32,47	37,33	55,22	49,37
AB 28	60,75	63,72	47,23	52,93	62,59	59,40	63,03

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 2013 yılı itibariyle KEİ ülkelerine olan ihracatı 20,37 milyar dolar, ECO ülkelerine 11,90 milyar dolar, İİT ülkelerine ise 49,37 milyar dolardır.

Türkiye'nin 2013 yılında KEİ ülkelerinden yaptığı ithalat 41,27 milyar dolar, ECO ülkelerinden 14,80 milyar dolar, İİT ülkelerinden 32,07 milyar dolardır.

Tablo 5: Ülke Gruplarına Türkiye'nin İthalatı (Milyon Dolar)

Ülke Grubu	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Türkiye'nin Toplam İthalatı	170,06	201,96	140,93	185,54	240,84	236,55	251,65
OECD Ülkeleri	88,19	98,89	72,97	94,16	121,33	113,72	124,20
EFTA Ülkeleri	5,77	6,22	2,78	4,00	5,85	5,24	10,65
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	34,66	45,07	27,69	32,98	38,77	41,51	41,27
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	9,83	10,22	6,01	11,61	17,31	16,43	14,80
Bağımsız Devletler Topluluğu	30,83	41,05	24,76	28,91	33,16	35,25	34,00
Türk Cumhuriyetleri	2,53	3,24	1,87	2,92	3,64	3,56	3,60
İslam İşbirliği Teşkilatı	17,35	22,05	13,36	22,20	31,42	31,69	32,07
Avrupa Birliği (AB 28)	68,47	74,51	56,62	72,39	91,44	87,66	92,45

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin bölgesel ekonomik işbirliği anlaşması yaptığı KEİ ülkelerine olan ihracatı 2007 yılında toplam ihracatının %15,6'si iken sonraki yıllarda bir miktar azalmış ve %12-13 arasında değişen bir seviyeye ulaşmıştır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatına olan ihracat seviyesi de 2007 yılında %4,4 iken 2013 yılına kadar artış göstererek %8 düzeyine kadar çıkmıştır. İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerine olan ihracat 2007 yılında toplam ihracatın %18,9'u iken 2013 yılında %32,5 seviyesine kadar yükselmiştir(T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2014).

Türkiye'nin KEİ ülkelerinden yaptığı ithalat toplam ithalatının %15-20 seviyesini 2000'li yıllar boyunca korumuştur. ECO ülkelerinden yapılan ithalat 2007 yılında %5,8 seviyesinde iken 2013 yılında %5,9 seviyesine ulaşmıştır. İslam İşbirliği Teşkilatından yapılan ithalat 2007 yılında %10,2 iken 2013 yılı itibari ile %12,7 seviyesine çıkmıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2014).

Türkiye'nin bölgesel işbirliği anlaşmaları 2000'li yıllar boyunca dış ticaretine hem rakamsal olarak hem de oransal olarak olumlu yansımıştır. Aynı dönemde Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri ile olan ticarete %10'luk bir düşüş olmuştur. Bu da gösteriyor ki Türkiye'nin dış dünya ile olan ticaretinde bölgesel işbirliği anlaşmalarının etkisi giderek artmaktadır.

6. Sonuç

Türkiye 20 milyon km² alana ve yaklaşık 350 milyon nüfusa sahip, zengin yer altı ve yer üstü kaynakları olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütüne üye olmakla önemli bir avantaja sahip olmuştur. Bölgenin ikinci büyük ekonomisidir, kalkınmışlık düzeyi, sanayi üretimi ve büyüme hızı ile göze çarpan bir ülkedir. Bölge ülkeleri ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek suretiyle ticaret hacmini hızla artırma potansiyeline sahiptir.

2008 küresel finans krizi Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olan Avrupa Birliğini uzun süreli bir durgunluğa sürükleyince Türkiye yeni Pazar arayışlarına yöneldi. Çok geçmeden Arap baharı olarak başlayan ve Ortadoğu ve İslam ülkelerini içine alan çatışma ortamı Türkiye'nin o bölgelerle olan ticaretine önemli ölçüde yansıdı. Bu koşullarda KEİ ülkeleri önemli bir Pazar alternatifi olarak Türkiye'nin önünde durmaktadır. Tüm bu olup bitenlere bakıldığında küresel gelişmeler farklı ekonomik örgütlenmelere dâhil olmanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Avrupa Birliğine giriş sürecinde olan Türkiye aynı zamanda KEİ üyesi olarak iki örgüt arasındaki ilişkilerin ve işbirliği faaliyetlerinin geliştirilmesinde önemli roller üstlenebilir. Her ne kadar Rusya gibi ülkelerin başta enerji politikaları olmak üzere iktisadi ve siyasi hedefleri ile Türkiye'nin ve Avrupa Birliğinin çatışma alanları olsa da çok yönden uzlaşma imkânları vardır. Türkiye'nin stratejik ve lojistik konumu da dikkate alındığında iki bölge arasındaki rekabet fırsata dönüştürülebilir.

Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'nın Avrupa Birliği üyesi olmaları Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticaretlerinde yaşanabilecek sorunları asgari düzeye indirmekte, Türkiye-AB Gümrük Birliği anlaşması bu ülkelerle olan ticaretin gelişmesi için çok önemli bir hukuki zemin oluşturmaktadır. Bu durum KEİ üyesi diğer ülkeler için de örnek teşkil etmektedir. KEİ içinde AB üyesi ülkelerin olması bu tecrübenin KEİ'ye aktarılması için iyi bir fırsattır.

Bölge ülkeleri arasında yaşanan çatışmalar ve gerginliklerin çözümü için yapılabilecek arabuluculuk faaliyetleri ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün işlevselliğinin artırılması büyük önem arz etmektedir. Bölge ülkeleri ile iyi ilişkilerini bu güne kadar sürdürebilen Türkiye'nin bu konuda üstlenebileceği önemli roller vardır. Aksi takdirde çatışmalardan en çok ticari kayba uğrayacakların başında Türkiye gelmektedir. Avrupa Birliği KEİ'ye dâhil olma konusunda her ne kadar çekimser davranırsa da KEİ'nin işlevselliği açısından AB'nin üyeliği önemlidir. Bu AB'nin KEİ dışında bölgeye yönelik faaliyetlerinin önüne geçecek ve KEİ'de işbirliği sürecinden serbest ticaret bölgesi sürecine geçişe katkı sağlayacaktır. Ayrıca KEİ'nin AB norm ve standartlarını benimsemesine, AB üyesi KEİ ülkelerinin bu organizasyona olan inançlarını kuvvetlenmesine imkân verecektir. Bu durum Rusya'nın batı bloğu tarafından bölgede etkisizleştirilme algısında yumuşamaya, bölge içi çatışmaların azalmasına ve ticari potansiyelin yükselmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Astrov V. & Havlik, P. (2008). Economic developments in the wider Black Sea Region, Research Reports , *Vienna Institute for International Economic Studies*, 349, September
- Black Sea Trade & Development Bank. (2012). Black Sea Region: Sources of sustainable growth, , Annual Report, 2012 http://www.bstdb.org/countries/BSTDB_Annual_Report_2012.pdf
- Bocutoğlu, E. Kuruluşunun 21. yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın zayıf iktisadi performansı ve kurumsal kapasitesi hakkında heterodoks bir değerlendirme, <http://ersanbocutoğlu.net/Custom/OdesisMc/Bildiri/bildiri-01.pdf>
- Charter of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation. <http://www.pabsec.org/pabsec/aksisnet/file/BSEC%20CHARTER.pdf>
- Dikkaya, M.& Orhan M. (2004). Economies of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) Countries and their bilateral trade, *Journal of Economic and Social Research*, 6 (2), 63-86, 2004, <http://jesr.journal.fatih.edu.tr/jesr.dikkaya.orhan.pdf>
- Elekdag, Ş. (1997). KEİ'nin zafiyetleri. <http://www.milliyet.com.tr/1997/05/05/t/yazar/elekdag.html>
- Erkmenoğlu, F. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) - Örgütü'nün dünü, bugünü ve geleceği, *T.C. Dış İşleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirlici-KEI---orgutunun-dunu_-bugunu-ve-gelececi.tr.mfa
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Türkiye Dönem Başkanlığı. <http://bsec.mfa.gov.tr/bilgi.tr.mfa>
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı. http://www.ekonomi.gov.tr/upload/78A591E8-19DB-2C7D-3D54FA0054885559/Turkiye_KEI.pdf?CFID=16188254&CFTOKEN=65765956
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/78A591E8-19DB-2C7D-3D54FA0054885559/KEI.pdf>
- Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ). <http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasıProjeler/KaradenizTeskilati.aspx>
- Kasım K. (2008). Türkiye'nin Karadeniz politikası: Temel parametreler ve stratejiler, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 5, 172-180. <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/eVRqmB4CKUXHvPJTAUQF9U6skITPd.pdf>
- Ogan, S. KEİ İstanbul Toplantısı ve Enerji Savaşları, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=107:ke-stanbul-toplantisi-ve-enerj-savalari&catid=15:strateji&Itemid=245
- Oktay, E. G. (2006), Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, *Uluslararası İlişkiler*, 3 (10), 149-179, https://www.academia.edu/1473588/Turkiyenin_Avrasyadaki_Cok_Taraflı_Girisimlerine_Bir_Ornek_Karadeniz_Ekonomik_Isbirliği_Orgutu

- Yılmaz, S. (2007). Karadeniz’de değişen dengeler ve Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, *Karadeniz Araştırmaları*, 15, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1682205123_yilmaz.pdf
- Sayan, S. (2005). The Effects of the BSEC on regional trade flows, *Agora Without Frontiers* Volume 10 (4) 334-347.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) - Örgütünün Dünü, Bugünü ve Geleceği <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirlici-kei---orgutunun-dunu-bugunu-ve-gelececi.tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7145D543-D8D3-8566-4520DFB6CC4A86BA>
- TRACECA, History of TRACECA. <http://www.traceca-org.org/en/traceca/history-of-traceca/>
- Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

The Role of Empowerment on the Performance of People At Work Environment: Cases of Some Turkish and Macedonian Universities

İş Çevresinde İnsanların Performansı Üzerinde Personel Güçlendirmenin Rolü: Bazı Türk ve Makedonya Üniversiteleri Örneği

Assoc. Prof. Şermin ŞENTURAN

Bülent Ecevit University, Zonguldak, Turkey

Business Academy Smilevski, Bitola, Macedonia, senturansermin@gmail.com

Abstract

Empowerment is the process of enhancing the capacity of individuals or groups to make choices and to transform those choices into desired actions and outcomes. In today's corporate environment a manager must work towards engaging organization forcefully enough to achieve its objectives. New knowledge-based enterprises are characterized by flat hierarchical structures and multi-skilled workforce. Managers assume more leadership and coaching tasks and work hard to provide employees with resources and working conditions they need to accomplish the goals. Investigation of the various initiatives under the name of empowerment reveals a variety of managerial meanings and motives for empowering employees. These in turn are likely to generate different levels of commitment, and allow different degrees of autonomy and discretion among the empowered. It provides a framework for understanding managerial motives in selecting different forms of empowerment; suggests some contextual factors which are likely to influence managerial perceptions, and finally considers the impact of initiatives on the empowered. In this study, we aimed to give the effects of empowerment on performance of employee by giving examples of some Turkish and Macedonian Universities in order to make comparison between them.

Keywords: Empowerment, Performance, Commitment, Workforce

Özet

Güçlendirme, bireylerin ve grupların kapasitelerini, seçenek yaratma ve bu seçenekleri istenen eylemlere ve çıktılara dönüştürme sürecidir. Günümüz işletme dünyasında bir yönetici örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için yeterince güçlü olarak çalışmalıdır. Yeni bilgiye dayalı işletmelerin karakteristiği düz hiyerarşik yapı ve birden çok yetenekleri olan işgücüdür. Yöneticiler daha fazla liderlik ve mentorluk gerektiren işler üstlenmekte ve amaçların başarılması için gerekli kaynakları ve çalışma şartlarını çalışanlara sunmak için çok çalışmak durumundadırlar. Çalışanları güçlendirmek için çeşitli teşvikler ortaya koymalıdırlar. Bu durum çeşitli düzeylerde bağlılık yaratma ve güçlendirilen bireyler üzerinde farklı derecelerde otonomi kurmada yararlı olacaktır. Ayrıca farklı güçlendirme biçimlerini seçerken yönetsel güdülerini anlamak, yönetsel algıları etkileyen faktörleri bulmak ve son olarak güçlendirilen bireylerdeki etkilerini görmek için bir çerçeve oluşturur. Bu çalışmada güçlendirmenin çalışan performansı-na etkilerini, Türk ve Makedon üniversitelerinden örnekler vererek karşılaştırma yapmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Güçlendirme, Performans, Bağlılık, İşgücü

1. Introduction

Empowerment is based on the idea that giving employees power, skills, resources, authority, opportunity and motivation as well as holding them responsible and accountable for outcomes of their actions which will contribute to their competence and satisfaction.

The core of the concept of empowerment is the idea of power. The possibility of empowerment depends on two things:

- a) Empowerment requires that power can change. If power cannot change and if it is inherent in positions or people, then empowerment is not possible.
- b) Empowerment depends upon the idea that power can expand. If people can use their powers and rights widely, then we can speak about empowerment

Empowerment is the process of enhancing the capacity of individuals or groups to make choices and to transform those choices into desired actions and outcomes. Central to this process are actions which both build individual and collective assets, and improve the efficiency and fairness of the organizational and institutional context which govern the use of these assets. It is the process of increasing the assets and capabilities of individuals or groups to make purposive choices and to transform those choices into desired actions and outcomes.

Rappoport (1984) has noted that it is easy to define empowerment by its absence but difficult to define in action as it takes on different forms in different people and contexts. Even defining the concept is subject to debate. Zimmerman (1984) has stated that asserting a single definition of empowerment may make attempts to achieve it formulaic or prescription-like, contradicting the very concept of empowerment.

Empowerment is a process that challenges the assumptions about the way things are and can be. It challenges the basic assumptions about power, helping, achieving, and succeeding. It is needed to understand the concept broadly in order to be clear about how and why narrow focus of empowerment for specific programs and projects (specific dimension or level, etc.) and to allow discussion of empowerment across disciplinary and practice lines.

According to Bailey (1992), how it is precisely defined empowerment within the projects and programs will depend upon the specific people and context involved. As a general definition, however, it is suggested that empowerment is a multi-dimensional social process that helps people gain control over their own lives. It is a process that fosters power (that is, the capacity to implement) in people, for use in their own lives, their communities, and in their society, by acting on issues that they define as important.

Three components are suggested that the definition is basic to any understanding of empowerment. They are multi-dimensional, social, and a process. It is multi-dimensional in that it occurs within sociological, psychological, economic, and other dimensions. Empowerment also occurs at various levels, such as individual, group, and community. By definition, it is a social process, since it occurs in relationship to others. It is a process that is similar to a path or journey, one that develops as it is worked through it. Other aspects of empowerment may vary according to the specific context and people involved, but these remain constant. In addition, one important implication of this definition of empowerment is that the individual and community are fundamentally connected.

2. Personal Empowerment

Many other, more detailed, definitions exist. These usually centre on the idea that personal empowerment gives an individual the ability to:

- Take control of their circumstances and achieve their own goals in their personal and working life.
- Become more aware of their strengths and weaknesses and therefore be better equipped to deal with problems and achieve goals.
- Enhance the contribution they make both as an individual and as a member of a team.
- Take opportunities to enhance personal growth and a sense of fulfilment.

Developing personal empowerment usually involves making some fundamental changes in life, which is not always an easy process. The degree of change required will differ from person to person, depending on the individual starting point.

2.1. Dimensions of personal empowerment

The following '*dimensions of personal empowerment*' are based on the belief that the greater the range of coping responses an individual develops, the greater their chance of coping effectively with diverse life situations. These dimensions are:

2.1.1. Self-Awareness

Self-awareness involves understanding the individual character and how the people are likely to respond to situations. This enables the people to build on their positive qualities and be aware of any negative traits which may reduce their effectiveness. Self-aware people make conscious decisions to enhance their lives whenever possible, learning from past experiences.

2.1.2. Values

Values are opinions or beliefs that are important to people but of which they are not always aware. They can be any kind of belief or perceived obligation, anything they prefer and for any reason. The reasons they may prefer one thing over another, or choose one course of action over another, may not always be obvious or known; there may be no apparent reason for their values. Nevertheless their values are important to them as individuals. In order to be self-aware it is necessary to be aware of the values, to critically examine them and to accept that the values may be different from those of others.

2.1.3. Skills

An individual's skills are the main resource which enables them to achieve their desired goals. Skills can be gained through experience, practice, education and training. It is only by developing such skills that individual values can be translated into action.

2.1.4. Information

Knowledge or information is necessary in the development of self-awareness and skills. It is an essential skill in itself to know where to find appropriate information. Without information, the choices open to people are limited, both in their personal and working lives. The internet has provided an easy way for everybody to access huge amounts of information very quickly and easily. The problem is then centred around the quality of the information found, and the skill set is concerned with finding accurate and reliable information.

Setting goals is a means by which an individual can take charge of his/her life. The process of setting a goal involves people thinking about their values and the direction that they would like their lives to follow. Choices are made through reflection followed by action. Goals should always be both specific and realistic. Setting personal goals gives us a sense of direction in life, this direction is essential to personal empowerment.

Personal empowerment is about looking at who you are and becoming more aware of yourself as a unique individual.

Personal empowerment involves developing the confidence and strength to set realistic goals and fulfil your potential. Everyone has strengths and weaknesses and a range of skills that are used in everyday situations, but all too often people remain unaware of, or undervalue, their true abilities.

A person aiming for empowerment is able to take control of his/her life by making positive choices and setting goals. Developing self-awareness, an understanding of strengths and weaknesses - knowing the limitations is key to personal empowerment.

Taking steps to set and achieve goals - both short and longer-term and developing new skills, acts to increase confidence which, in itself, is essential to self-empowerment.

3. Language and Empowerment

Language is the main medium of human communication whether used in spoken or written form.

The use of language, how individuals express themselves verbally and non-verbally to others, can be empowering to both themselves and the people with whom they are communicating. Looking at how language is used is important in terms of self-empowerment and when attempting to empower other people.

3.1. The Use of Language for Personal Empowerment

In terms of personal empowerment and communication the following ideas are helpful and their use can be both self-affirming and positive:

- **Use Positive Language:** Research into language suggests that a person's self-image is reflected in the words that they use. For example, people who say they '*should*' behave in a certain way implies passivity and can detract from them seeming to be in control and taking responsibility for their actions. Talking about yourself in a positive way, acknowledging strengths and weaknesses, can be empowering.
- **Use Active Language:** Use terms which imply positive action rather than making vague statements, particularly when talking about the future. For example, 'I will...' and 'I can...'.
- **Use Words to Define Your Own Space and Identity:** If you fail to use words to define your own space and identity then others will tend to define you and set standards by which you evaluate yourself. Furthermore, they will try to persuade you to conform to their demands. Be clear about who you are and what your values and goals are – do not let others define you.

3.2. The Use of Language for Empowering Others

In order to use language to help empower others:

- **Do not use jargon or complex terminology:** The use of jargon and complex terminology can be both alienating and dis-empowering. When working with clients the use of jargon can create feelings of intimidation and inferiority. Without shared understanding of the words you use, effective and empowering communication cannot take place. Choose words with care, which give clarity to what you are trying to express.
- **Focus on the words people use:** Using shared terminology appropriately can enable you appear more 'in tune' with the other person and what they are saying.
- **Choose positive words:** Choosing positive or active words such as '*will*' or '*can*' indicates that you have control in your life and is more likely to induce positive action in others. Compare the use of these words with others such as '*might*' or '*maybe*' which suggest hesitancy. Using words and statements which carry responsibility are empowering as they suggest a determined rather than a passive approach.
- **Avoid criticism and negativity:** Criticism should always be given with extreme care and only when absolutely necessary. Once words have been spoken they cannot be easily taken back. If criticism is necessary then it can be given in a constructive way, through the use of positive and supporting words and phrases. Always attempt to cushion criticism with positive observations.
- **Use open questions when appropriate:** The use of closed questions will restrict responses to 'yes' and 'no' answers. This type of question can leave people feeling powerless because there is no opportunity to explain their response. On the other hand, open questions give the person being asked the chance to explore the reasons behind their answers. Open questions encourage a person to take responsibility for their thoughts and actions and can therefore aid empowerment. Open questions can also help people to solve problems through their own devices, help them to set their own goals and work out an appropriate plan of action.

4. Areas of Practice

According to Potterfield (1999), many organizational theorists and practitioners regard employee empowerment as one of the most important and popular management concepts of our time. There are thousands of examples of empowerment strategies that have been initiated by poor people themselves and by governments, civil society,

and the private sector. Although there is no single institutional model for empowerment, experience shows that certain elements are almost always present when empowerment efforts are successful. The four key elements of empowerment that must underlie institutional reform are:

- Access to information
- Inclusion and participation
- Accountability
- Local organizational capacity

While these four elements are discussed separately, they are closely intertwined and act in synergy. Even where there are strong local organizations, they may still be disconnected from local governments and the private sector, and lack access to information. Ciulla (2004), discusses an inverse case: that of bogus empowerment.

Blanchard K. et al (1996), illustrate three keys that organizations can use to open the knowledge, experience, and motivation power that people already have. The three keys that managers must use to empower their employees are:

- a) Share information with everyone
- b) Create autonomy through boundaries
- c) Replace the old hierarchy with self-managed teams

Stewart (1994), describes that in order to guarantee a successful work environment, managers need to exercise the “right kind of authority”. To summarize, “empowerment is simply the effective use of a manager’s authority”, and subsequently, it is a productive way to maximize all-around performance and work efficiency.

These keys are hard to put into place and it is a journey to achieve empowerment in a workplace. It is important to train employees and make sure they have trust in what empowerment will bring to a company.

The process of which enables individuals/groups to fully access personal or collective power, authority and influence, and to employ that strength when engaging with other people, institutions or society. In other words, “Empowerment is not giving people only power, people already have plenty of power, in the wealth of their knowledge and motivation, to do their jobs magnificently. We define empowerment as letting this power out.” It encourages people to gain the skills and knowledge that will allow them to overcome obstacles in life or work environment and ultimately, help them develop within themselves or in the society.

Empowerment can be seen as a multi-dimensional social process that helps people gain control over their own lives. It is a process that fosters power in people for use in their own lives, their communities, and in their society by acting on issues that they define as important. we strive to teach people skills and knowledge that will motivate them to take steps to improve their own lives.

5. Workplace Empowerment

Empowered people in the workplace have freedom of choice and action. This in turn enables them to better influence the course of their decisions and actions which affect them.

A research by Spreitzer (1995) begins to develop and validate a multidimensional measure of psychological empowerment in the workplace. Second-order confirmatory factor analyses were conducted with two complementary samples to demonstrate the convergent and discriminant validity of four dimensions of empowerment and their contributions to an overall construct of psychological empowerment. Structural equations modeling was used to examine a nomological network of psychological empowerment in the workplace. Tested hypotheses concerned key antecedents and consequences of the construct. Initial support for the construct validity of psychological empowerment was found.

Thomas & Welthouse (1990) present a cognitive model of empowerment in which it is defined as increased intrinsic task motivation, and the subsequent model identifies four cognitions (task assessments) as the basis for worker empowerment: sense of impact, competence, meaningfulness, and choice.

At a basic level, the term ‘*empowerment*’ simply means ‘*becoming powerful*’. Building personal empowerment involves reflecting on personal values, skills and goals and being prepared to adjust the behaviour in order to achieve goals. Personal empowerment also means being aware that other people have their own set of values and goals which may differ to ours.

6. Workplace Empowerment at the Academic Life

Empowerment should be addressed members of the universities, especially assistants and new professors which can be labeled as “new academicians”. Those people should be empowered in order to create their abilities. But neither in Turkish universities nor in Macedonian universities, can’t these academic people be able to live empowerment conditions. Time limits related with the huge lecture hours which at the professors’ responsibility are the most important reason for this lack of empowering the new academicians. They lose their self-confidence in time, because they cannot be fully supporting. The opportunities denied them also deprive them of the pride of accomplishment which others, who have those opportunities, can develop for themselves. This in turn can lead to psychological, social and even mental health problems.

Empowerment is then the process of obtaining these basic opportunities for the academicians, either directly by those people, or through the help of others who share their own access to these opportunities. It also includes actively attempts to deny those opportunities. Empowerment also includes encouraging, and developing the skills for, self-sufficiency, with a focus on eliminating the future need for charity or welfare in the individuals. This process can be difficult to start and to implement effectively.

One empowerment strategy is to assist the academic people to create their own self efficiency. Universities know what their own people need most, and that control of the organization by outsiders can actually help to further empowerment.

The growing access of the web in the late 20th century, has allowed new academicians to empower themselves by using various tools on the internet. With the introduction of the World Wide Web, they have began to use social networking sites like Facebook and Twitter to start online activism. Through online activism, they are able to empower themselves by voicing their opinions without feeling oppressed by members of society.

In recent years, blogging has also become a powerful tool for the educational empowerment of academic people. With the easy accessibility and affordability of e-learning (electronic learning), they can now study from the comfort of their home anywhere, anytime. By empowering themselves educationally through new technologies like e-learning, they are also be aware of the policies of the universities that will come in handy in today’s advancing globalized world.

Some universities are working to address constraints to the empowerment of academic people. Researchers mapped organisations that competitively seek innovative ideas from the universities potentially to reach the professors and assistants in countries and provides support in the forms of finance and technical assistance to bring their ideas to market.

In conclusion, if academicians are empowered to do more research and attend the academic activities, conferences etc, the universities become at the top levels of the ranks. Academicians can also help universities grow and economies prosper if they are able to use, the right knowledge and skills in their employment.

References

- Bailey D. (1992). *Using participatory research in community consortia development and evaluation: lessons from the beginning of a story*. American Sociologist, 23 (4), p.71-82.
- Blanchard K. et all (1996). *Empowerment takes more than a minute*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Ciulla, J. B. (2004). Leadership and the Problem of Bogus Empowerment, in Ciulla, J.B., *Ethics, the heart of leadership* (2 ed.), Greenwood Publishing Group.
- Potterfield, T. A. (1999). *The business of employee empowerment: democracy and ideology in the workplace*. Quorum Books, p. 6.

- Rapport, J. (1984). *Studies in empowerment: Introduction to the issue. Prevention in Human Services*. 3, p.1-7.
- Spreitzer G.M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Review*. October 1, p.1442-1465.
- Stewart A. M. (1994). *Empowering people*, institute of management, Pitman. London. Thomas, K. W. & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive Elements of Empowerment: An 'Interpretive' Model of Intrinsic Task Motivation. *Academy of Management Review*, 15(4). p. 666-681.
- Zimmerman, M.A. (1984). Taking aim on empowerment research: On the distinction between individual and psychological conceptions. *American Journal of Community Psychology*, 18(1), p.169-177.
- <http://www.businessdictionary.com/definition/empowerment.html#ixzz39L49JKnW>, Retrieved 03.08.2014
- <http://www.skillsyouneed.com/ps/personal-empowerment.html#ixzz39L6hExub>, Retrieved 03.08.2014
- <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/EXTEMPOWERMENT/0,contentMDK:20245753~pagePK:210058~piPK:210062~theSitePK:486411,00.htm> Retrieved 03.08.2014

Filyos Vadisi Projesi

Filyos Valley Project

İnş. Yük. Müh. Mehmet ÇETİNKAYA

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), Zonguldak, Türkiye, mehcet@yahoo.com

Özet

Filyos Vadisi Projesi Zonguldak'ın Çaycuma İlçesi sınırları içerisinde yapılacak olan, bünyesinde Filyos Serbest Bölgesi, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Limanı ile birlikte diğer sanayi alanları, depolama alanları, konut dışı kentsel çalışma alanları ve çeşitli taşkın koruma yapılarını içeren entegre bir kalkınma projesidir. Bölgesel nitelikli olan ve kamu yatırımlarının yanı sıra özel sektör yatırımlarını da içermesi beklenen bu proje ile birlikte Zonguldak ilinin yanında Karabük ve Bartın illeri de doğrudan etkilenecek ve gelişme kaydedecektir. Bu çalışma ile Filyos Vadisi projesinin kapsamı, tarihsel gelişimi ve mevcuttaki durumunun yanında projeden beklentiler ve projenin bölgeye etkileri incelenmiştir.

Böylesine büyük ve önemli bir proje doğal olarak bölgesel kalkınmanın da anahtarı rolünü üstlenmiş gözükmektedir. Bağımlı istihdam yapısı ve sektörel çeşitlilikteki sıkıntılarıyla başa çıkmaya çalışan TR81 Düzey 2 Bölgesi (Zonguldak, Karabük, Bartın) etki sınırları geniş olan ve bölgenin geleceğini değiştirecek olan Filyos Vadisi Projesine odaklanmıştır. Filyos Vadisi Projesi bölgeyi sanayi, ticaret ve lojistik üssü haline getirerek bölge ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır.

Filyos Vadisi Projesinin hayata geçmesi doğrultusunda bölgenin bazı kesimlerinin serbest bölge ve endüstri bölgesi kabul edilmesine ilişkin kararlar Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Bu kararlar birlikte Osmanlı Padişahı 2. Abdülhamit döneminden (1876-1909) itibaren hayata geçmesi beklenen Filyos Projesi için ilk adım atılmıştır. 100 yılı aşkın süredir hayal edilen proje kapsamında Türkiye'nin en büyük limanlarından biri olacak 25 milyon ton/yıl kapasiteli Filyos Limanı'nın inşa edilmesi planlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Filyos, Liman, Serbest Bölge, Endüstri Bölgesi, Bölgesel Kalkınma

Abstract

Filyos Valley Project is an integrated development project that includes Filyos Free Trade Zone, Filyos Industrial Zone, Filyos Port and other industrial zones, storage areas, urban planning areas outside the housing and various flood protection buildings within the borders of Çaycuma, a district of Zonguldak. By means of this regional project that is expected to attract both private investment and public investment, Zonguldak as well as Karabük and Bartın will be directly affected and developed. In this study, the scope, historical development and the present state of the Filyos Project are analyzed. Moreover the project's affects on the region are discussed and the expectations from the project are examined.

It is no doubt that such a grand and important Project has undertaken the key role for regional development. TR81 Nuts 2 Region (Zonguldak, Karabük and Bartın) which is dealing with the dependent employment structure and problems with the sectoral diversity has focused on the far-reaching Filyos Valley Project that is expected to change the future of the region. Filyos Valley Project will contribute to the region's economy through transforming it to a industry and commerce center as well as logistics base.

As part of the Filyos Project's implementation, the decisions in line with accepting some parts of Filyos as free trade and industrial zones have been promulgated through Official Gazette. By means of these decisions, the first steps for Filyos Valley Project which was expected to be realized since the Ottoman Sultan, Abdulhamit II. Period (1876-1909). Within the scope of Project that is dreamed for more than a century, it is planned to construct Filyos Port which will be one of the largest ports of Turkey and will have the capacity of 25 million ton/year.

Keywords: Filyos, Port, Free Zone, Industrial Zone, Regional Development

1. Giriş

Türkiye Karadeniz’e komşu ülkeler arasında en uzun kıyı şeridinde sahip ülke konumunda olmasına rağmen bölgede liman faaliyetleri açısından mevcut altyapı tesisleri ve işletmecilik olanakları ile olması gereken fonksiyonel role sahip olamamakta ve diğer ülkelerle yeterince rekabete girememektedir.

Global ölçekte ülkemizi ekonomik ve politik anlamda güçlü konuma taşımak üzere Karadeniz, Akdeniz ve Ege’de üç ana liman planlanmış olup, demiryolu bağlantılı bu limanlar vasıtasıyla oluşacak yeni taşımacılık koridorları ile boğazların maruz kalacağı olumsuzlukların minimize edilmesinin yanı sıra ulusal ve uluslararası taşımacılıkta önemli bir rol üstlenilmiş olacaktır. Bu genel yaklaşım doğrultusunda Karadeniz kıyısında Filyos Limanı projesinin bu üç önemli limandan biri olarak gerçekleştirilmesi planlanmıştır.

Batı Karadeniz Bölgesinde hayata geçirilmesi planlanan Filyos Vadisi Projesi, Filyos Serbest Bölgesi, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Limanı, taşkın koruma yapıları, sanayi altyapısı ve güçlü ulaşım bağlantıları ile birlikte planlanan entegre bir projedir. Projeye ilişkin olarak alınmış Bakanlar Kurulu Kararları ve projenin etki alanı nedeniyle de proje bölgesel kalkınma niteliği taşımaktadır. Proje kapsamında yer alan Filyos Serbest Bölgesinin ve Filyos Endüstri Bölgesinin de faal hale gelebilmesi Filyos nehrinin ıslahı ve Filyos Liman Projesi’nin yaşama geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Kamu sektörü yatırım projelerinin yanında çok sayıda özel sektör yatırımının da yer alacağı bölgesel nitelikli bu projeyle birlikte Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinin ekonomik yapısında önemli gelişmeler olacak, işsizlik ve göç azalacak ve yeni iş kolları açılacaktır. Bölge önemli bir sanayi, ticaret ve lojistik üssü haline gelecektir.

Bölge illeri olan Zonguldak, Karabük ve Bartın’ın gelişimi ve geleceği tamamen bu projeye endekslenmiştir. Bu projenin hızlandırılarak tamamlanması yalnız bölge için değil ülke için de büyük bir kazanç sağlayacaktır.

2. Proje Sahasının Yeri

Filyos Limanı Zonguldak ile Bartın arasındaki bir mevkiye, Filyos Irmağı’nın Karadeniz’e döküldüğü deltada planlanmıştır (Şekil 1-a). Yakın yerleşim birimleri Filyos (Hisarönü) Beldesi, Saltukova Beldesi ve Çaycuma İlçesi’dir. Zonguldak İli’nin 35 km doğusunda ve Çaycuma İlçesi’nin 20 km kuzeyinde kalmaktadır. 4 km batısında Filyos (Hisarönü) Beldesi bulunmaktadır.

Filyos Vadisi Zonguldak ilinin en büyük ve en önemli vadisi olup Filyos Irmağı boyunca uzanır. Genişliği yer yer 300-400 metreyi bulan Filyos Irmağı Çaycuma ilçe merkezinde Çaycuma düzlüğünü, Saltukova/Kokaksu-Hisarönü mevkiinde Filyos düzlüğünü oluşturur (Şekil 1-b).

Şekil 1-a

Şekil 1-b

Filyos proje alanının su kaynağı olan Filyos Irmağını yan kolları olan Yenice, Devrek, Soğanlı ve Araç Çayları oluşturur. Filyos Irmağı havzası, Batı Karadeniz Bölgesi içerisinde 13.300 km²’lik bir alanı kapsamaktadır. Proje alanı doğu-batı doğrultusunda 203 km, kuzey-güney doğrultusunda 120 km’dir. Yıllık 25 milyon ton kapasiteli Filyos Limanı’nın kuruluş yeri olarak Filyos Irmağı’nın doğu yakası seçilmiştir.

3. Filyos Sahasının Seçilme Nedenleri

Projenin bu alanda gerçekleştirilmesine ilişkin olarak birçok neden sıralanabilir. Bu nedenler aşağıda özetlenmiştir;

- Batı Karadeniz Bölgesinde büyük düz alanlar bulunmamasına rağmen proje alanının bu özelliklere sahip olması,
- Çok modlu taşımacılık imkânına (demiryolu, denizyolu, havayolu, karayolu) sahip olması,
- Taşkın önleme yapıları olan sedde ve barajlar sayesinde gerekli sanayi ve endüstri yatırımlarının alanda emniyetli bir şekilde yapılabilecek olması,
- Sanayiye yapılacak yatırımlarla bölgenin sektörel çeşitliliğinin sağlanmasına katkı sunacak olması,
- Taşkın alanlarında bulunan ve halen kullanılmayan arazilerin arsa vasfını kazanarak değer kazanacak olması,
- Filyos Limanı'nın İç Anadolu ve Ankara hinterlandına yakınlığı,
- İç Anadolu'nun Karadeniz'e ulaşan en yakın limanı konumunda bulunması,
- Marmara Bölgesi limanlarının maksimum kapasiteye ulaşmış olması,
- İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde sanayinin ve limanların desantralizasyonuna imkân sağlaması,
- Bölgesel ekonomik gelişmelere imkân sağlayacak sanayiler için elverişli konumda bulunması,
- Bölgedeki endüstrilerin hammaddelerini deniz yoluyla Karadeniz ülkelerinden temin edilebilecek olması,
- Bölgede ve bölge dışında üretilen nihai mamullerin ihraç imkânlarına kavuşacak olması,
- Zonguldak, Bolu ve Kastamonu Bölgesinde gelişen ahşap endüstrisi için hammadde ithali ve mamul ihracında avantaj sağlayacak olması,
- Özellikle ERDEMİR ve KARDEMİR fabrikalarının ihtiyaç duyduğu hammaddenin temini ile oluşan nihai ürünün pazarlara ulaştırılmasında oldukça etkili olabileceği,
- Firmalara pazar ve maliyet üstünlüğü sağlayacak olması,
- Serbest bölge, endüstri bölgesi ve organize sanayi bölgesi gibi yapıları içinde barındırması,
- Olası teşviklerden faydalanma imkânına sahip olması olarak sıralanabilir.

Yukarıda sayılan nedenler düşünüldüğünde Filyos Vadisi sanayi ve ticaret alanında yeni oluşumlara alternatif merkez olma şansına sahiptir. Taşkın tehlikesi ise yatırımı devam eden seddeleme, sel kapanı, baraj gibi taşkın koruma yapılarıyla önlenmiş olacak ve güvenli yatırım için imkân sağlanmış olacaktır.

4. Projenin Kapsamı

Proje alanında, Bolu ve Karabük il merkezleri ile Bolu iline bağlı Gerede, Mengen ve Yeniçağa ilçeleri, Çankırı iline bağlı Bayramören, Çerkeş ilçeleri, Kastamonu iline bağlı Araç ilçesi, Karabük iline bağlı tüm ilçeler, Zonguldak iline bağlı Çaycuma, Devrek, Gökçebeş ilçeleri ile Ankara ve Bartın illerinin bir kısım arazileri bulunmaktadır. Zonguldak İli dışındaki illerde baraj ve sel kapanları gibi projeler yer almaktadır. Filyos Vadisi Projesi kapsamında yapılması düşünülen ve yatırımcılar tarafından başvurusu alınan tesislerin bir kısmı aşağıda verilmiştir. Ancak alanın karma endüstri bölgesi olması nedeniyle birbirlerini tamamlayan ve doğaya en az zarar verecek şekilde kurulanmış yatırımları barındırması önem arz etmektedir. Bu sebeple endüstriyel simbiyoz uygulamasının hayata geçirilmesi ve eko endüstriyel park olarak alanın planlanması oldukça önemlidir.

- Liman ve Ön Dolgu Sahası
- Liman Antrepo Sahası
- Endüstri Bölgesi
- Serbest Bölge
- Organize Sanayi Bölgesi
- Çimento ve Toprak Sanayi

- Demir Çelik Tesisi
- LPG Depolama Tesisleri
- Petrokimya Tesisi
- Ağaç ve Orman Ürünleri
- Kömür-Cevher Stok Alanı ve Depolama Tesisleri

Filyos Akarsu Havzası Master Plan Raporu 1987 yılında hazırlanmıştır. Ancak 1998 yılında meydana gelen taşkın büyük zararlara neden olmuş, bu da havzanın taşkın koruma amacına yönelik hazırlanan bu raporun yeniden incelenmesini zorunlu kılmıştır. DSİ 23. Bölge Müdürlüğü kontrolünde Su Yapı Mühendislik ve Müşavirlik firmasına hazırlatılan rapor Şubat 2001 tarihi itibarıyla hazırlanarak kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Proje kapsamında barajlar (taşkın, sulama, içme suyu ve enerji amaçlı), sel kapanları, hidroelektrik santraller, 20.898 Ha. araziye kapsayan sulama tesisleri mevcuttur.

26 büyük proje içeren bu tesislerin bugüne kadar birkaç baraj inşaatı ile sedde imalatına başlanmış, diğer projelerin de master plan çalışmaları tamamlanmış, bazılarında kabul aşamasına gelinmiştir.

DSİ 23. Bölge Müdürlüğü kontrolünde Su Yapı Mühendislik firması tarafından hazırlanan raporda yapılması planlanan barajlar ve sel kapanlarının isimleri aşağıda yer almaktadır. Proje kapsamındaki barajlar;

- Köprübaşı Barajı ve HES (Devrek Çayı üzerinde)
- Çay Barajı ve HES (Devrek Çayı üzerinde)
- Andıraz Barajı ve HES (Soğanlı Çayı üzerinde)
- Aktaş Barajı ve HES (Soğanlı Çayı üzerinde)
- Araç Barajı (Araç Çayı üzerinde)
- Hacılar Barajı ve Sulaması
- Akhasan Barajı ve Sulaması
- Kirazlıköprü Barajlarıdır

Proje kapsamındaki sel kapanları;

- Karasu Selkapanı (Devrek Çayı ve yan kolları üzerinde)
- Buldan Selkapanı (Devrek Çayı ve yan kolları üzerinde)
- Pirinçlik Selkapanı (Yenice Çayı ve yan kolları üzerinde)
- Şimşirdere Selkapanı (Yenice Çayı ve yan kolları üzerinde)
- İncedere Selkapanı (Yenice Çayı ve yan kolları üzerinde)
- Kılıçlar Selkapanı (Araç Çayı yan kolu olan Eflani deresi üzerinde)
- Akgeçit Selkapanı (Araç Çayı anakolu üzerinde)
- Karıt Selkapanı

5. Bölgenin Ulaşım ve Lojistik Altyapısı

Türkiye konum olarak Orta Doğu, Türk Cumhuriyetleri ve Avrupa arasında bir aktarma merkezi ve köprü oluşturmaktadır. Batı Karadeniz Bölgesi de, gerek Karadeniz'e kıyısının bulunması, gerekse Ankara ve İç Anadolu hinterlandına hitap etmesiyle önemli bir lojistik potansiyeline sahiptir. Ancak sadece konum üstünlüğü rekabet için yeterli değildir. Lojistik için ulaşım ağlarının çeşitliliği ve entegrasyonu da önem taşımaktadır.

Filyos Vadisi projesinin yapılacağı bölge denizyolu, demiryolu, karayolu ve havayolu ulaşım imkânlarına sahiptir. Ulaşım ağının çeşitliliği açısından güçlü bir bölge olmasına rağmen, bölgede bunların kullanımları yeterli düzeyde değildir. Bölgenin, lojistikte Samsun ve İstanbul Limanları ile rekabet edebilir hale gelebilmesi için mevcut ulaşım ağlarının geliştirilip, birbirleri arasındaki geçişlerin sağlanması şarttır. Ancak bunlar gerçekleştirilirse bölgenin coğrafi konumu ve sahip olduğu ulaşım çeşitliliği bir anlam ifade edecektir. Bu sebeple geliştirilen projenin yanında diğer ulaşım ağlarında yapılan yatırımlarla bölge lojistik anlamda çok önemli bir yere sahip olacaktır.

6. Projenin Mevcut Durumu

Zonguldak ili Çaycuma ilçesinde yer alan Filyos Bölgesinin birinci kısmı 8 Eylül 2012 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 2012/3574 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile endüstri bölgesi ilan edilmiştir. Bu kararla birlikte Filyos Bölgesi Türkiye’de ilk karma endüstri bölgesi uygulaması olacaktır. Ülkemizde Filyos haricindeki tüm endüstri bölgeleri ihtisas endüstri bölgeleridir. Filyos Bölgesi ile ilgili son durum aşağıda yer almaktadır;

- Filyos Limanı Projesinin imar planı onaylanmıştır.
- Türkiye kendi öz kaynaklarıyla bu projeyi hayata sokmayı planlamaktadır.
- Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü tarafından halihazırda bölgede jeoteknik ve jeolojik etütlerin gerçekleştirilmesi ve halihazır haritasının yenilenmesi için hizmet alımı ihalesine çıkılmış bulunmaktadır.
- Endüstriyel kuruluşların faaliyete geçmesi için bölgede taşkın koruma yapım işleri tamamlanması gerekmektedir.
- Hâlihazırda Türkiye Yatırım Destek Ve Tanıtım Ajansı ve Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü tarafından yatırım taleplerinin güncellenmesi çalışmaları devam etmektedir. Çalışmaların yakın gelecekte tamamlanması öngörülmektedir.
- Endüstri bölgelerine ilişkin mevzuatta bölgeye olan yatırım taleplerinde kullanılacak seçim kriterleri bulunmamaktadır.
- Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda Filyos Projesinin endüstriyel simbiyoz projesi olarak uygulanabilirliğine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalara Kalkınma Bakanlığı, Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü, Sanayi Genel Müdürlüğü, Verimlilik Genel Müdürlüğü, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Türkiye Yatırım Destek Ve Tanıtım Ajansı, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı temsilcileri iştirak etmektedirler.
- Teşvik Kanununda endüstri bölgelerine yer verilmemiştir ancak Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı endüstri bölgelerinin teşvik kapsamında alınmasıyla ilgili çalışmalarını diğer bakanlıklarla birlikte sürdürmektedir.

7. Filyos Limanı

AB uzmanları tarafından hazırlanan “TINA 2020 Türkiye’nin Ulaştırma Altyapısı İhtiyaç Değerlendirmesi Teknik Yardım Çalışması” belgesinde beş öncelikli limandan bahsedilmekte, Filyos Limanı bu limanlar arasında bulunmakta ve iyileştirilecek demiryolu bağlantılarına bağlanmaktadır.

Filyos Vadisi Projesinin en önemli parçalarından biri olan ve bölgesel kalkınmayı sağlayabilecek nitelikte olan Filyos Limanı ilk etapta 5 milyon ton/yıl, ikinci etapta 20 milyon ton/yıl olmak üzere toplamda 25 milyon ton/yıl kapasiteye sahip olacak şekilde gerçekleştirilecektir. Liman geniş bir hinterland alanına sahiptir. Limanın konteyner, dökme, katı-sıvı ve cevher yükü elleçlemek üzere gerekli liman tesislerini bünyesinde barındırması planlanmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: Filyos Limanı Yerleşim Planı

Kaynak: 23.01.2012 tarihli DLH Liman Etüd Daire Başkanlığı Sunumu

Filyos Limanı, bölgeye gelecek yatırımları tamamlar nitelikte olup, serbest bölge ve endüstri bölgesinin limana paralel olarak hayata geçmesi öngörülmektedir. Projeye birlikte dış ticaret önemli oranda artacaktır.

Burada yüksek kapasiteli bir limanın kurulmak istenmesindeki temel amaçlardan biri, Tuna su yoluyla Avrupa ve Balkanları, Kafkas ülkelerini Akdeniz dünyası ile birleştiren bir konumda yer almasıdır. Yakın çevrede yer alan beş limanın (doğuda Bartın ve Amasra, batıda Zonguldak, Eren ve Erdemir Limanları) kapasiteleri nispeten düşük limanlardır. Oysa yapılması planlanan Filyos Limanının nihai kapasitesi bu limanlardan daha yüksek bir kapasiteye sahip olacaktır. Bu liman ile aynı zamanda Filyos Irmağı vadisinde kurulmasına karar verilen endüstri bölgesi ve serbest bölgenin daha fonksiyonel olmasını sağlanacaktır. Liman inşaatının tamamlanmasından sonra konteyner taşımacılığı, kuru yük, dökme yük, sıvı yük, kömür taşımacılığı gibi faaliyetler gerçekleştirilmiş olacaktır.

Limanın yapımı için Filyos Irmağı'nın güncel ağız kısmının doğusu seçilmiştir. Bu limanın ulaşım bağlantıları tamamlandığında İç Anadolu'ya kadar geniş bir sahaya hizmet vermesi düşünülmektedir. Limanı oluşturacak mendirek, rıhtım gibi esas yapılar, denizin içinde yer alacaktır. Buna karşılık liman arka sahası içinde 1 milyon m²'si kapalı alan olmak üzere, yaklaşık 7,5 milyon m²'lik bir sahaya gereksinim duyulmaktadır (7,5 milyon km²=750 hektar) Bu alanın bir kısmı kumul sahasının üzerinin örtülmesiyle, bir kısmı ise hemen güneyde ve batıda yer alan tepelik alanların düzleştirilmesiyle elde edilecektir. Bu düzleştirme sırasında çıkacak malzemenin, limanın taş ihtiyacının karşılanmasında kullanılması planlanmaktadır.

Türkiye Denizcilik İşletmeleri 2012 istatistik verilerine göre Türkiye Limanlarımızda elleçlenen toplam yük miktarı 387 milyon tondur ve Filyos Limanı için planlanan toplam yük kapasitesi yıllık 25 milyon tondur. Bu bağlamda bakıldığında da Filyos Liman Projesi Türkiye deniz taşımacılığı ihtiyacının %6,5'ini karşılayacak olup deniz taşımacılığının gelişmesinde ve ürün çeşitliliğinin sağlanmasında da önemli katkılar sağlayacaktır.

Limanla birlikte;

- Anadolu pazarları Asya, Karadeniz ve Doğu Avrupa ülkelerine açılacak,
- 25 milyon ton/yıl ilave kapasite oluşturulacak,
- Demiryolu bağlantılı liman derin rıhtımları ile dökme yük ve konteyner gemilerine hizmet edecek,
- Liman arkasında serbest bölge ve karma endüstri bölgesi yer alacak,
- Karadeniz yöresindeki ticaret için ivme oluşturacaktır.

Liman ve çevre bölgesine ilişkin olarak;

- Limanın geri sahasında ihtiyaç duyulan alan kamulaştırılmıştır.
- 1/25.000 Ölçekli Çevre Düzeni, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından onaylanmıştır.
- 1/1.000 ölçekli imar planı onay aşamasındadır.
- ÇED Muafiyeti vardır.
- 3 adet 50.000 DWT Konteyner Gemisi
- 4 adet 30.000 - 100.000 DWT Cevher Gemisi
- 2 adet 90.000 DWT Sıvı Yük Gemisi
- 4 adet 30.000 DWT Kuru Yük Gemisi hizmet görebilecektir.

8. Serbest Bölge

Genel olarak serbest bölgeler; ülkenin siyasi olarak içinde olmakla beraber gümrük bölgesi dışında sayılan, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sanayi ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerler olarak tanımlanabilir.

Serbest Bölgeler; uluslararası liman ya da havaalanı yakınlarında kurulabilen, ulusal gümrük alanından özel amaçlarla ayrılmış bölgelerdir. Mallar, bu bölgelere gümrük işlemleri olmaksızın getirilebilir. İthal edilen mallar depolanabilir, çeşitli işlemlere tabi tutulabilir, üretim amacı ile kullanılabilir. Ulusal gümrük alanına girmedigi sürece, bu mallar için gümrük vergisi ödenmez.

Filyos Serbest Bölgesinin faal olabilmesi öncelikle Filyos Nehrinin ıslahı ve limanın yaşama geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Zonguldak ilinde serbest bölge kurulmasında temel amaç, Batı Karadeniz Bölgesi içindeki ekonomik faaliyetleri maksimum hale getirmektir. Bu genel amaç çerçevesinde benimsenen diğer amaçlar şunlardır:

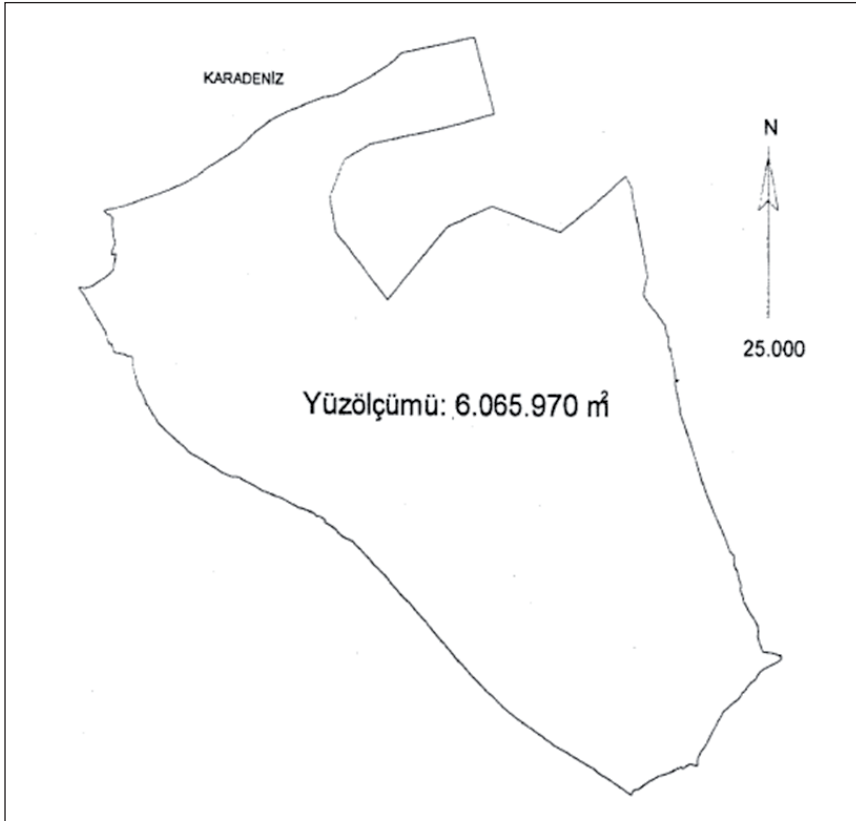
- İhracata yönelik yatırımların genişletilmesi ve sanayi malları ihracatının artırılması,
- Dış ticaret ve yatırımlarla ilgili bürokrasinin azaltılması,
- İthalatın daha ucuz ve kolay gerçekleştirilmesi,
- Üretim ve istihdam olanaklarının artırılması,
- Uluslararası ticarete yeni boyut kazandırılmasıdır.

Filyos Serbest Bölgesi; Filyos taşkın koruma yapılarının, Filyos Limanı'nın ve barajların tamamlanmasıyla daha etkin hale gelecek ve böylece sadece bölgenin kalkınması değil Türkiye'nin de kalkınmasında büyük rol oynayacaktır. Ülkeye yabancı sermaye ve teknolojilerin getirilmesine imkân sağlayacak uygun zemin yaratılacak, sanayicinin ihtiyaç duyduğu bazı hammadde ve ara malların kolaylıkla, istenilen miktarda ve zaman kaybı olmadan temin edilebilmesi sağlanacak, sağlanan teşvik ve avantajlarla düşük maliyetli mal üretimi ve ihracatı sağlanarak yeni istihdam olanakları yaratılacaktır.

9. Endüstri Bölgesi

5/10/2010 tarihli ve 2010/975 sayılı kararnameyle daha önce serbest bölge olarak belirlenen ve serbest bölge statüsünden çıkarılan kuzeyde kalan birinci bölge parçası 08/09/2012 tarih ve 2012/3574 sayılı kararla endüstri bölgesi olarak ilan edilmiştir (Şekil 3).

Filyos Endüstri Bölgesi yaklaşık olarak 607 hektar büyüklüğündedir. 124 hektar sedde ve orman alanı, yaklaşık 113 hektar sulak ve sazlık alan dikkate alındığında, sanayi alanı olarak planlanabilecek tahmini büyüklüğü 370 hektardır. Alanın serbest bölge adına kamulaştırması tamamlanmıştır.

Şekil 3: Filyos Endüstri Bölgesi Sınırları

Kaynak: 08.09.2012 tarih ve 2012/3574 sayılı Bakanlar Kurulu Karar Eki

Alan içerisinde Filyos Irmağı geçmekte olup, oldukça yayılmış ve geniş bir alanı kaplamaktadır. Filyos Irmağı dışında kalan alan içinde kısmen tarım yapılmakta, bazı bölümlerde boş çalılık, ağaçlık ve sazlık alanlar bulunmaktadır.

Kuzey sınırı Karadeniz, güney sınırı serbest bölge, batı sınırının demiryolu hattı ve doğu sınırının ise yerleşimler ve orman alanları teşkil etmektedir. Yaklaşık 250 m doğusunda Sazköy, 300 m güneyinde Derecikören Köyü, 200 m güneybatısında Gökçeler köyü, 100 m batısında Sefercik mahallesi, 4 km batısında ise Filyos (Hisarönü) Beldesi yerleşimleri bulunmaktadır.

Ayrıca alanın bitişiğinde ve kuzeyinde Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğünce (Mülga DLH İnşaatı Genel Müdürlüğü) Yap-İşlet-Devret şeklinde altyapı ihalesi yapılan Filyos Limanı proje çalışmaları devam etmektedir.

Çevre ve Orman Bakanlığınca 02/10/2009 tarihinde onaylanan Zonguldak-Bartın Karabük Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planında (ÇDP) “Serbest Bölge” olarak ayrılmış olmakla birlikte, 05/10/2010 tarih ve 2010/975 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Serbest Bölge sınırları dışına çıkarılmıştır. Serbest Bölge dışarısına çıkarılan alanın, 03/05/2012 tarihinde yapılan değişiklikle onanan 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planında “Bölgesel Çalışma Alanı” olarak belirlendiği ve Endüstri Bölgesi ilanı ile birlikte yeni bir ÇDP değişikliğine gidilmeden alanın Endüstri Bölgesi olarak geçerli olacağı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’ndan gelen 18/05/2012 tarih ve 7661 sayılı yazı ile belirtilmektedir. Bu sebeple alanla ilgili olarak ÇDP’de herhangi bir revizyona ihtiyaç yoktur.

Filyos Endüstri Bölgesi Türkiye Deprem Bölgeleri Haritasına göre 2’nci derece deprem bölgesindedir. Filyos bölgesindeki faylar aktif durumda olmayıp, Kuzey Anadolu fay hattına 100 km, Bartın fay hattına 30 km mesafede bulunmaktadır. Bölgeye yakın olarak geçmişte 03 Eylül 1968 tarihinde Bartın Depremi olarak anılan 6,1 büyüklüğünde deprem kaydedilmiştir.

Arazi %1 civarında eğimli ve kuzeye doğru olup, düz bir topografyaya sahiptir. Hakim rüzgar yönü 1. derecede doğu-güneydoğu, 2. derecede güneydoğu, 3. derecede ise güney-güney doğu’dur. Güneydeki serbest bölge statüsünün kaldırılması halinde, bu alan Endüstri Bölgesine dahil edilebilecektir.

Alanın yaklaşık 500 m batısında bölgenin dışında kalan Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 22/04/1996 tarihli ve 14573 sayılı Kararı ile tescil edilen “1. Derece Arkeolojik Sit Alanı” mevcuttur. Halen Kale mevkiinde Filyos Antik Kenti kazı çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca bölgenin kuzeydoğusunda yapımı planlanan ve endüstri bölgesi alanı dışarısına çıkarılan Filyos Limanı geri hizmet alanı içerisinde de 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı bulunmaktadır. Alanın içinde ve batı sınırında sazlık sulak alan bulunmaktadır.

Filyos Irmağı seddeye alınsa bile taban suyu yüzeye çok yakın olduğu için bölgede drenaj problemi yaşanması muhtemeldir. Bu hususun planlama ve proje aşamasında dikkate alınması gerekmektedir. Taşkın riski bulunmakta olup; Filyos Havzası Taşkın Koruma Projesi kapsamında inşaatı devam eden sedde ve baraj çalışmalarının tamamlanması halinde taşkın riskinin belirli mertebede ortadan kalkacağı düşünülmektedir.

Öncelikle 733 ha. olarak incelenen alanın, Filyos limanı ve geri hizmet sahası ile bölgenin batı tarafındaki sit alanının sınır dışına çıkarılması sonucu alan büyüklüğü yaklaşık olarak 607 ha. olarak belirlenmiştir. Endüstri Bölgesi yeri olarak belirlenen alanda yapılacak sanayi planlaması için Filyos Irmağı ıslah çalışmaları çerçevesinde taşkından koruma amaçlı sedde inşaatı oldukça önemlidir.

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğünce altyapı işleri yap-işlet-devret modeli ile ihale edilen Filyos Limanının bu bölgede yapılacak yatırımlara ön ayak olacağı ve bölgede sanayi altyapısına sahip alanların arzının aciliyet göstereceği düşünülmektedir.

Alanın yakın çevresinde enerji nakil hatları bulunmakla birlikte, bölgede yer almak isteyen yatırımcıların enerji talebine göre nasıl ve ne şekilde karşılanacağı talepler çerçevesinde belirlenecektir. Çatalağzı Beldesinde Eren Enerjiye ait 1360 MW’lık kurulu güç bulunmakta olup; Filyos’a kadar tamamlanan 154 kV’luk Eren TES-Amasra Hema-Osmanca iletim hattından enerji alınarak yapılacak bir Trafo Merkezinden enerji sağlanabileceği Zonguldak Bedaş Müdürlüğü yetkililerince belirtilmiştir.

Yüzey suyu seviyesinin yüksek olması nedeniyle içme ve kullanma suyu ihtiyacının Filyos Irmağı çevresinde açılacak keson kuyulardan (yaklaşık 25 lt/sn) sağlanabileceği ilgili kurum ve kuruluş yetkilileri tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca, Devrek bölgesinde proje aşamasında olan ve yaklaşık 250.000 kişiye hitap edecek içme suyu ve elektrik üretimi amaçlı HES baraj projesi bulunmaktadır.

10. Nüfus Projeksiyonu

Çevre Düzeni Planında bölgenin projeyle birlikte toplam nüfusunun 2025 yılında 1.595.000 kişi; Zonguldak İli toplam nüfusu payı 903.000, Bartın İli toplam nüfusu 312.000 kişi; Karabük İli toplam nüfusu 380.000 kişi olarak öngörülmektedir. Nüfus projeksiyonu realize olduğu takdirde Zonguldak İli'nin büyükşehir statüsü kazanması ve bu sayede gelişiminde de önemli değişimlerin gerçekleşmesi beklenmektedir.

Filyos Vadisi Projesi, 1990'ların başından bu yana bölgeye yönelik olarak hazırlanan en önemli kamu yatırım projelerinden biridir. Ancak, Filyos Irmağı'nın taşkın ve sel önlemlerine yönelik olarak DSİ Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış taşkın ve sel kapanları, barajlar ve ırmağın kanala alınmasına yönelik olarak uygulamaların yetersiz ödenek aktarımı nedeniyle yavaş ilerlemesi nedeniyle, vadi içinde tasarlanan yatırımların birçoğu gerçekleşmemiştir. Filyos Limanı altyapı ihalesinin sonuçlanması ve Filyos Limanının hayata geçmesiyle birlikte bölgede yatırımların hızlanacağı düşünülmektedir.

Bölgede bulunan Zonguldak Havalimanı ise halen daha çok etkin bir şekilde faaliyet gösterememektedir. Karayollarında ve demiryollarında başlatılan yatırımların tamamlanması ve Filyos Limanı'nın hayata geçmesiyle birlikte havaalanı da daha işlevsel hale gelebilecek, bölge çoklu ulaşım moduna sahip yapısıyla yatırımlar için cazibe merkezi olacaktır.

11. Projenin Sağlayacağı Faydalar

Filyos bölgesi, Filyos Limanı'nın hayata geçmesiyle birlikte bir liman kenti olacak ve sosyo-ekonomik yapısıyla birlikte ticaret ve sanayi alanında da önemli değişimler meydana getirecektir. Filyos serbest bölgesi ve endüstri bölgesinin hayata geçmesi ile birlikte Filyos ve çevresindeki yerleşmeler alt-merkez donatılarına sahip olabileceklerdir. Bu yerleşmelerin birbirleriyle olan ilişkileri sanayi yatırımlarıyla birlikte daha da artacaktır. Serbest bölge ve endüstri bölge yatırımlarının gerçekleşmesi ve Zonguldak Havaalanının daha etkin bir şekilde faaliyete geçmesi ile birlikte; günümüzdeki yarı-kırsal dokusu ve görüntüsünün, kentsel doku ve yapısına dönüşmesi sağlanmış olacaktır.

Serbest bölge, endüstri bölgesi ve Filyos Limanıyla birlikte lojistik imkânları, çok sayıda özel sektör yatırımının bölgeye gelmesini tetikleyerek planlanan bölgedeki işsizlik ve göç oranını önemli ölçüde azaltacaktır.

Sorunların minimize edilmesi TR81 Düzey 2 Bölgesinin (Zonguldak, Karabük, Bartın) yüksek işsizlik oranı ve göç veren bir bölge olması nedeniyle ekonomik kalkınma sürecine girilebilmesi ve bölgesel kalkınma hamlesinin gerçekleşebilmesi açısından Filyos Vadisi Projesi oldukça önemlidir.

Liman, OSB, serbest bölge, endüstri bölgesi, HES, sulama amaçlı baraj, tarıma ve sanayiye kazandırılması hedeflenen arazilerin çokluğu nedeniyle bu proje mega proje olarak düşünülmekte ve projeyle bölgedeki 40 bini aşkın işsize doğrudan ya da dolaylı olarak istihdam sağlanacağı öngörülmektedir.

Taşkın alanlarında bulunan ve halen kullanılmayan araziler arsa vasfını kazanarak değer kazanacaktır. Taşkınla tarım arazilerinin elden çıkması önlenerek, böylece topraksız kalacak olan çiftçilerin geçim zorluluğu nedeniyle göçü önlenerek ve Filyos Limanı yapılan yatırımlar sayesinde daha faydalı ve aktif olacak, milli ekonomiye katkısı artacaktır.

Proje Batı Karadeniz bölge illerinin (Zonguldak, Bartın, Karabük) yanında hinterland alanı içindeki Ankara, Kırıkkale, Kastamonu, Çankırı, Bolu, Eskişehir ve Kayseri Bölgesine hizmet edecek ve önemli katkı sağlayacaktır. Filyos Vadisi Projesi'nin hayata geçmesi ile birlikte parasal ve parayla ifade edilmesi mümkün olmayan birçok fayda sağlanmış olacaktır. Genel olarak bu faydalara baktığımızda şu şekilde özetlememiz mümkündür;

- İhracat için yatırım ve üretim artacak,
- Sermaye ve teknoloji girişi hızlanacak,
- Ekonominin girdi ihtiyacı ucuz ve düzenli bir şekilde temin edilecek,
- Finansman ve ticaret olanaklarından daha fazla yararlanılacak,
- 20.898 da. sulanabilir tarım alanı kazanılacak,
- 15.143 da. yerleşim alanı kazanılacak,
- Her yıl meydana gelen sel ve taşkınlar önlenebilecek,
- Endüstri bölgesi, serbest bölge ve tarımsal projeler yaşama geçirilecek,
- Ekonomik ve sosyal refahın artması sağlanacak,
- İstihdam önemli derecede artacak,
- Bölge göç veren değil göç alan bir cazibe merkezi haline gelecektir,
- Sektörel çeşitlilik sağlanacak,
- Dış ticaret artacaktır.

12. Sonuçlar ve Tartışma

Filyos Vadisi Projesi, bölgede ekonomik kalkınmayı tetikleyecek, bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını ve yatırım çekilmesini sağlayacak çok önemli bir projedir. Filyos Vadisi kapsamında yapılması planlanan Filyos Limanı Zonguldak-Karabük-Bartın illerinin yanı sıra çevre illere ve İç Anadolu Bölgesi'ne hizmet edecektir. Avrupa Birliği uyum süreci dahilinde yürütülen TINA-2020 (Türkiye Ulaşım Altyapı İhtiyaçlarının Belirlenmesi) kapsamında da liman öncelikli projeler kapsamına alınmıştır.

Filyos Limanı'nın yapımı Filyos Vadi Projesi'nin hayata geçirilebilmesi için şart olup limanın yapımı sayesinde Serbest Bölge'nin ve Endüstri Bölgesinin de etkin hale gelmesi sağlanacaktır. Filyos Limanı projesinin hayata geçebilmesi için öncelikle 2014 yılı içerisinde gerçekleştirilen altyapı inşaatı ihalesinin sonuçlandırılarak yatırımların bir an önce başlatılması gerekmektedir.

Filyos Limanının inşaat sürecinin yaklaşık 4 sene sürmesi planlanmakta ve yapım bedelinin yaklaşık 4 milyar TL olması öngörülmektedir. Ankara ve İç Anadolu Bölgesinin liman ihtiyaçlarının karşılanması, demiryolu-karayolu ağı ile Karadeniz'in ve Akdeniz'e bağlanması, Tuna ve Ren nehirlerinin birbirine bağlantısı, ülkemizin Baltık Denizi'ne ve ticaret hacmi genişleyen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi kapsamında yer alan ülkelere bağlanması projeye birlikte bağlanmış olacaktır.

Filyos'taki yatırım alanlarının çok modlu taşımacılık imkanlarına tüm fonksiyonlarıyla sahip olması Filyos Limanı'nın yapılması ile mümkün olacaktır.

15 Ocak 2014 tarih ve 28883 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2014 Yılı Yatırım Programı listesinde; 2013-2017 yılları arasında planlanan Filyos Limanı altyapı inşaatı için 810 milyon TL'lik proje tutarının 140,6 milyon TL'sinin, 2013-2016 yılları arasında planlanan Filyos Endüstri Bölgesi etüt işleri için öngörülen 2 milyon TL'lik proje tutarının 1,5 milyon TL'sinin 2014 yılı bütçe programında yer aldığı görülmektedir. İlgili karar gereğince yatırımlara 2014 yılı içerisinde başlanması öngörülmektedir.

Türkiye'nin en önemli beş yatırımından biri olacak Filyos Limanı'nın altyapı yapım işi ihalesi 19 Mart 2014 tarihinde Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğü tarafından açık ihale usulüyle gerçekleştirilmiştir. İhale teklifleri kamuoyuna duyurulmuş olup ihale sonucu henüz açıklanmamıştır.

Kaynakça

- Avcı M., Avcı S. (2001). Limanların kıyı alanları üzerindeki etkilerine bir örnek: Filyos limanı projesi, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları III. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları 01 Konferansı Bildiriler Kitabı; 26-29 Haziran 2001.
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA). (2013). "TR81 düzey 2 bölgesi sektör tanımlama, önceliklendirme ve rekabet analizi raporu". Zonguldak.
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2010-2013 Bölge Planı, Zonguldak.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2014-2023 Taslak Bölge Planı, Zonguldak.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), (2013), Ulaşım ve Lojistik Master Planı. Zonguldak.

Çetinkaya, M. (2014). Filyos Vadisi Projesi. <http://bakka.gov.tr/assets/raporlar/Filyos-Vadisi.pdf>. 24.07.2014.

Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).

Kalkınma Bakanlığı. 2014 Yılı Programı. Erişim Tarihi: 24.07.2014, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?l>.

L.B. Donders, Layout Design for Greenfield Port Filyos, Delft University of Technology, June, 2010

Resmi Gazete Karar No:2006/11566, Filyos Serbest Bölgesinin Yer ve Sınırlarının Belirlenmesi Hakkındaki 4/4/1994 Tarihli ve 94/5377 Sayılı Kararname ile 30/9/1996 Tarihli ve 96/8692 Sayılı Kararnamenin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Karar, 2007

Resmi Gazete Karar No:2008/14087 Zonguldak İli, Çaycuma İlçesi, Filyos Irmağı Havzasında Yer Alan ve Ekli Krokide İşaretlenen Sahanın Filyos Serbet Bölgesi Olarak Tespit Edilmesi ve Söz Konusu Sahada Yer Alan Mülkiyete Ait Taşınmazların Acele Kamulaştırılması Hakkında Karar, 2008

Resmi Gazete Karar No:2009/14730, Zonguldak İli, Çaycuma İlçesi, Filyos Irmağı Havzasında Yer Alan Filyos Serbest Bölgesinin Sınırlarının Ekli Krokide Yer Aldığı Şekliyle Yeniden Belirlenmesi ve Söz Konusu Bölgede Yer Alan Özel Mülkiyete Ait Taşınmazların Maliye Bakanlığı (Milli Emlak Genel Müdürlüğü) Tarafından Kamulaştırılması Hakkında Karar, 2009

Resmi Gazete Karar No:2010/975, Zonguldak İli, Çaycuma İlçesi, Filyos Irmağı Havzasında Yer Alan Filyos Serbest Bölgesinin Sınırlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında Karar, 2010

Resmi Gazete Karar No:2012/3574, Bazı Alanların Endüstri Bölgesi Olarak İlan Edilmesine İlişkin Karar, 2012

Resmi Gazete Karar No:94/5377, Zonguldak İli Filyos Irmağının Bulunduğu Mevkide, Filyos Serbest Bölgesinin Yer ve Sınırlarının Belirlenmesi Hakkında Karar, 1994

Resmi Gazete Karar No:96/8692, Filyos Serbest Bölgesi Sınırlarının Yeniden Tespit Edilmesine Dair Karar, 1997

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü, Zonguldak-Bartın-Karabük Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı

Ulaştırma Bakanlığı. (2014). Deniz Ticaret İstatistikleri. Erişim Tarihi:24.07.2014, http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/DTGM/tr/Kitaplar/20140613_162122_64032_1_64480.pdf

Balkan Ülkeleri ile Türkiye Arasındaki Sınıraşan Suların Yönetimi

Managament of Transboundary Waters Between Balkan Countries and Turkey

Öğr. Gör. Fatma TOMBUL

Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, Türkiye, ftombul@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa TOMBUL

Anadolu Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Eskişehir, Türkiye, mtombul@anadolu.edu.tr

Özet

Yaşamımızı devam ettirebilmemiz için gerekli olan vazgeçilmez unsurlardan biri de sudur. Bu nedenle su kaynakları suyun miktarı ve kalitesi yönünden önem arz etmektedir. Dünya üzerindeki tatlı sular çok sınırlıdır (%2.5). Bu suların sadece %0.3 lük kısmını akarsular ve göller oluşturur. Bu nedenle akarsular, suyun kaynakları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Ulusal sular, bir ülkenin topraklarında doğup aynı ülkenin topraklarından denize dökülen sulardır. Ulusal sular bir ülkenin egemenlik alanında olduğu için ulusal hukuk uygulanmaktadır. Bir ülkede doğup başka ülkelere geçmekte ve oradan denize ulaşmakta olan akan sulara ise sınır aşan sular denmektedir. İşte bu sınır aşan suların yönetimi konusunda uluslararası hukukta doğrudan bir düzenleme olmadığı için su yönetimi ve su paylaşımı ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla veya teamüllerle ile düzenlenmektedir.

Balkan ülkeleri ile aramızda yer alan sınır aşan su olarak Meriç Nehri Bulgaristan'dan doğup, bir süre Yunanistan ile sınır oluşturarak akarak, Edirne'de Arda ve Tunca kollarının ve Türkiye'den Ergene Nehri'nin katılması ile de denize dökülmektedir. AB ülkeleri olan Bulgaristan ve Yunanistan ile aramızda suyun paylaşımından ziyade sınır aşan taşkın sorunu ve kirlilik problemi söz konusudur. Bu sorunların çözümü, su kaynaklarının yönetimi açısından uluslararası işbirliğinin sağlanması ile mümkündür. Bu bildiride, sorunların çözümü olarak bu zamana kadar yapılan anlaşmalar ve uluslararası işbirliğine ilişkin düzenlemeler ışığında su kaynaklarının yönetimi ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sınır Aşan Sular, Meriç Nehri, Taşkınlar, Su Kaynakları Yönetimi, Balkan Ülkeleri

Abstract

Water is one of the indispensable element in order to survive. With this in mind, water resources are important in terms of the amount and the quality of the water. Freshwater in the world is very limited (2.5%). Streams and lakes constitute only 0.3% of these waters. Therefore, streams constitute a major position among water resources. Territorial waters are the ones which rise and flow into the seas within a country's territory. As territorial waters are in the territory of the country, national law is enforced. Streams which rise in the territory of a country but flows into the sea in the territory of another country is named as transboundary water. Since there is no direct arrangement in the management of transboundary waters in the international law, water management and water sharing are arranged according to bilingual agreements or conventions.

The river Maritsa, which forms the frontier between Bulgaria and Greece, rises in the interior of Bulgaria and runs eastwards, flows into the Aegean sea with the inclusion of Arda, Tunca and Ergene tributaries. The problem caused by this river is overflowing and water pollution rather than the sharing of water between Bulgaria, Greece and Turkey. In order to solve these problems, an international cooperation is needed to manage water resources. As a solution, this paper argues the management of water resources in accordance with the recent agreements and the organization of international cooperation.

Keywords: Transboundary Waters, Maritsa River, Floods, Management of Water Resources, Balkan Countries

1.Giriş

Yeryüzünde her şey temel ihtiyaç maddesi olan suyla hayat bulmuştur ve bütün canlı varlıklar onunla yaşamını devam ettirmektedir. Su insan yaşamı için oksijenden sonra gelen en önemli ögedir. İnsan vücudundaki su miktarı %50 ile %75'e varan oranlarda değişmektedir. Şöyle ki yaşlı insan vücudunda ki su oranı %50 iken, bebeklerin vücudun da ise %75'i su içermektedir. Su, dünyamızın yaklaşık dörtte üçünü oluşturmaya rağmen yeryüzünde bulunan toplam su kütesinin % 97.5' denizlerde ve okyanuslardadır. Geriye kalan % 2.5'luk kısmını tatlı sular oluşturur. Bu suların sadece % 0.3'lük kısmını akarsular ve göller oluşturur. Bu nedenle akarsular, suyun kaynakları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bir akarsu eğer bir ulusal sınır içinde doğup aynı ulusal sınır içinde denize dökülüyorsa **ulusal nehir** diye tanımlanır. Bu nehirler bulundukları ülkenin hukuksal rejimine tabidirler. Bir ülkenin topraklarında doğmasına rağmen farklı ülke topraklarına geçmekte ve oradan denize dökülmekte olan sulara sınır aşan su denilmektedir. Birden fazla ülkede akan ve havzasını birden fazla ülkenin oluşturduğu akarsular, günümüzde önemli bir uluslararası sorun teşkil etmektedir. Sadece Türkiye akarsu havzalarında değil, dünyanın birçok bölgesinde nehir suları ile ilgili anlaşmazlıklar vardır.

Doğu Balkanlar'ın başlıca sınır aşan nehirlerinden olan Meriç nehir havzası Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye arasında hem sınır aşan hem de sınır oluşturan su konumundandır. Bulgaristan'dan doğan Meriç Nehri Türkiye'ye girdikten sonra yaklaşık 13 km aktıktan sonra Türkiye Yunanistan sınırını oluşturarak Saros Körfezinden Ege Denizi'ne dökülerek sınır aşan su olmaktadır. Meriç Nehrine, Bulgaristan'dan doğan Arda Nehri ile Tunca Nehri ve tamamı ülkemiz topraklarımızda yer alan Ergene Nehri katılır. (ORSAM, 2011:8)

Meriç Nehrinde, Türkiye tarafında yaşanan iki önemli sorundan birisi kirlilik sorunudur. Meriç Nehri ve kolu Tunca Nehri, Bulgaristan'dan yaklaşık II. Ve III. Sınıf Kirli Kıta İçi Su özelliği taşıyarak Türkiye'ye giriş yapmaktadır. (Edirne İli Çevre Durum Raporu, 2011:66) Sonrasında evsel atıklar ve endüstriyel atıklarla birlikte kirlilik oranı artmaktadır.

Meriç Nehrinde, Türkiye tarafında yaşanan ikinci sorun da taşkın sorunudur. Meriç Nehri havzasının coğrafi yapısı, iklimsel nedenler ve Bulgaristan'ın Meriç Nehri su yönetimindeki rolünün etkisi ile çevreye ağır zararlar veren taşkınlar yaşanmaktadır.

Bu zamana kadar gerek Türkiye – Bulgaristan gerekse Türkiye – Yunanistan arasında ikili anlaşmalar yapılmış, ancak bu sorunların giderilmesinde çözüm olmamıştır. Ayrıca her üç ülke bir araya gelip sorunların çözümüne yönelik bir anlaşma yapmamıştır. Bu bildiride, sorunların çözümü için bu zamana kadar yapılan anlaşmalar ve uluslararası işbirliğine ilişkin düzenlemeler ışığında su kaynaklarının yönetimi ele alınacaktır. Bununla birlikte, Edirne İlinde DSİ.XI. Bölge Müdürlüğünce yürütülen Meriç ve Ergene Nehri su kalitesi 10 adet gözlem istasyonunda ölçülen değerler değerlendirilecektir.

Bu çalışmada Balkan ülkelerinden Bulgaristan ve Yunanistan ile hem sınır aşan hem de sınır oluşturan Meriç Nehri ve havzasının mevcut sorunları ve bu sorunların hukuki boyutu ve bu sorunların su yönetimi ile giderilme yolları tartışılacaktır.

1.1 Meriç Nehir Havzasının Özellikleri

Meriç Havzası, sınır aşan su olan Meriç, Arda, Tunca ve ulusal su olan Ergene Nehirlerinin drenaj alanlarından oluşmaktadır (Şekil 1).

Meriç Havzası alanı 52 600 km²'dir. Bu havzanın % 65'i Bulgaristan'da, % 28'i Türkiye'de, % 7'si ise Yunanistan'da yer alır. (ORSAM, 2014:5) (Tablo 1).

Şekil 1: Meriç Nehri Havzası
(ORSAM, 2014: kapak)

Tablo 1: Meriç Nehri Havzası

Ülke	Alan	Paylaşım
Bulgaristan	34067 km ²	% 65
Yunanistan	3685 km ²	% 7
Türkiye	14850 km ²	% 28

(ORSAM, 2011:8)

1.1.1. Meriç Nehri

Meriç Nehri Bulgaristan'dan 2400 m yükseklikten doğup, 320 km yol alarak, Türkiye- Yunanistan sınırında yaklaşık 15 km aktıktan sonra Türkiye'de 13 km daha akıp sonrasında yine Türkiye- Yunanistan sınırında devam eder. Bu sırada önce sağ taraftan Bulgaristan'ın Rodop Dağlarından doğan Arda nehri, daha sonra da sol taraftan Karadağ'dan doğan Tunca Nehri katılır. İpsala yakınlarında Türkiye'den de Ergene Nehri katılarak Türkiye Yunanistan sınırında 187 km yol alarak Saros Körfezi'nden denize dökülür. (ORSAM, 2011: 8)

Meriç nehrinin Bulgaristan'daki akarsu yatağı eğimi 0,008 iken, Türkiye'deki akarsu yatağı eğimi % 0,2 dir. (Edirne İl Çevre Durum raporu,2011:66; ORSAM, 2014:6) Meriç Nehrinin ortalama akım değeri, Türkiye'deki Meriç Köprüsü ölçüm istasyonunda verilere göre ortalama 187 m³/sn olarak belirlenmiştir. Gözlem süresince en yüksek akım değeri 1679 m³/sn, en düşük akım değeri 10.4 m³/sn olarak ölçülmüştür. (Kibaroglu, 2008: 2/292)

Tablo 2: Meriç Nehri Su Potansiyeli (Edirne İl Çevre Durum Raporu, 2012: 67)

Meriç Nehri Türkiye Girişi	4084*10 ⁶ m ³
Tunca Nehri Türkiye Girişi	673*10 ⁶ m ³
Arda Nehri Türkiye Girişi	1085*10 ⁶ m ³
TOPLAM GİREN SU (EDİRNE)	5842*10 ⁶ m ³
Meriç Nehrine Türk Kesiminden Gelen Su	1453*10 ⁶ m ³
Meriç Nehrine Yunanistan Kesiminden Gelen Su	1158*10 ⁶ m ³
TOPLAM MERİÇ NEHRİ POTANSİYELİ. (ENEZ)	8423*10 ⁶ m ³

1.1.2. Arda Nehri

Arda nehri, Bulgaristan'ın Rodop Dağları'ndan 1455 m yükseklikte doğar, Yunanistan'dan Türkiye'ye geçer Edirne'nin batısında Meriç Nehri'ne karışır. Arda nehri, yaklaşık 290 km uzunluğunda olup, Bulgaristan ve Yunanistan'da toplam 5 795 km²'lik bir havza alanı oluşturur. Arda Nehrinin ortalama akım değeri, Bulgaristan içerisindeki bir ölçüm istasyonunda verilere göre ortalama 72.63 m³/sn olarak belirlenmiştir. Gözlem süresince en yüksek akım değeri 148.63 m³/sn, en düşük akım değeri 27.61 m³/sn olarak ölçülmüştür. (Orsam, 2011:10)

1.1.3. Tunca Nehri

Bulgaristan'ın Karadağ Bölgesinde doğup drenaj havza alanı 7 884 km² olup kısa bir mesafe (12 km) Türkiye Bulgaristan sınırını teşkil eder ve Edirne ili içerisinde Meriç Nehri'ne karışır. Bulgaristan'da Tunca Nehri üzerinde Koprinka ve Zhrebchevo Barajları olmak üzere iki adet büyük baraj bulunmaktadır. Tunca Nehrinin ortalama akım değeri, Bulgaristan içerisindeki bir ölçüm istasyonunda verilere göre ortalama 32.09 m³/sn olarak belirlenmiştir. Gözlem süresince en yüksek akım değeri 69.36 m³/sn, en düşük akım değeri 18.81 m³/sn olarak ölçülmüştür. (Orsam, 2011:10-11)

1.1.4. Ergene Nehri

Tekirdağ'ın Yıldız Dağlarından doğar, yaklaşık 194 km uzunluğunda Türkiye sınırları içerisinde devam eder ve Meriç Nehri'ne katılarak Saroz Körfezi'nden denize dökülür. Drenaj alanı 10730 km² olup, yıllık ortalama debisi 27,27 m³/sn'dir. 1998 yılı Ergene Nehri'nin ortalama debisi 14 m³/sn'dir. (2)(Edirne İl Çevre İl Durum Raporu, 2012:68)

2. Meriç Nehrinde Yaşanan Sorunlar

Meriç Nehri sınır aşan sular olması nedeniyle, bu nehrin sularının geliştirilmesi ve yönetimi Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan ülkelerin bölgesel ortak işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bugüne kadar bu işbirliği istenilen ölçüde geliştirilememiştir. Bu durum, Meriç Nehri sularının su kalitesinin zamanla bozulmasına ve oluşan taşkınlardan dolayı sadece Türkiye değil, aynı zamanda Bulgaristan ve Yunanistan zarar görmelerine neden olmuştur. Meriç Nehrinde, Türkiye tarafında yaşanan iki önemli sorun söz konusudur. Bunlardan birisi kirlilik diğeri de taşkın sorunudur.

2.1. Kirlilik Sorunu

Nehirlere ait kimyasal analiz sonuçları 2872 Sayılı Çevre Kanunu'na dayanılarak çıkarılmış olan 31.12.2004 tarihli 25687 sayılı Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Kıta içi Su Kaynaklarının Sınıflarına Göre Kalite Kriterleri'ne göre değerlendirilmektedir. Nehirlere ait analiz sonuçlarına göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılır.

Sınıf I: Yüksek Kaliteli Su

Sınıf II: Az Kirlenmiş Su

Sınıf III: Kirli Su

Sınıf IV: Çok Kirlenmiş Su

Bir suyun kirli olup olmadığı bünyesinde bulundurduğu, biyokimyasal oksijen ihtiyacı, toplam askıdaki katı madde oranı, Ph-asitlik değeri, elektriksel iletkenlik değeri, sıcaklığı, Fosfor oranı, Azot oranı, Klorür oranı, süreçteki atık su hacmi, yağ ve gres oranına göre anlaşılmaktadır (Environment Canada, Environmental Protection Fraser Pollution Abatement North Vancouver, 1997; Kocaman vd., 2011: 93)

Meriç Nehri'nin Bulgaristan'dan girdiği noktada 2008 yılında yapılan analizlerde; kurşun, mangan ve toplam kjeldahl-azotu parametreleri yönünden II. Sınıf, fosfor ve demir yönünden III. Sınıf, alüminyum, civa, yağ ve gres parametreleri yönünden IV. Sınıf akarsu özelliği taşımaktadır. Edirne İlinde de bir miktar kirlilik alan Meriç Nehri, Tunca ve Arda Nehirlerinin birleşmesinden dolayı debi artışının neden olduğu seyreltme sebebiyle ve bazı parametrelerde düşüş gözlenmektedir.(Edirne İl Çevre Durum raporu 2012- 2013:68-74).

Arda Nehri'nin Yunanistan'dan giriş yaptığı noktada 2008 yılında yapılan analizlerde, amonyum azotu, toplam fosfor, civa, yağ ve gres parametreleri yönünden IV. Sınıf, bunun dışındaki parametreler açısından I. Sınıf akarsu niteliğini taşıdığı tespit edilmiştir.

Tunca Nehri'nin Bulgaristan'dan giriş yaptığı noktaya yakın bölgede 2008 yılında yapılan analizlerde, toplam kjeldahl-azotu ve mangan parametreleri yönünden II. Sınıf, toplam fosfor, demir ve selenyum parametreleri yönünden III. Sınıf, civa, alüminyum, yağ ve gres parametreleri açısından IV. Sınıf akarsu niteliğini taşıdığı tespit edilmiştir.

Yukarıda ifadelerden anlaşılacağı üzere Meriç, Arda ve Tunca nehirleri ülkemize belirli oranda kirlilik özelliği taşıyarak ve özellikle ağır metallerle kirlenmiş olarak giriş yapmaktadır.

2.2. Taşkın Sorunu

Günümüze kadar dönem dönem Meriç Nehri havzasında özellikle Edirne ilini etkileyen taşkınlar yaşanmıştır. Bu taşkınlar, can ve mal kaybına, çevre kirliliğine, tarım ürünlerinin yok olmasına ve toprak erozyonu gibi pek çok çeşitli zararlara yol açmıştır.

Taşkınların temel nedeni; küresel ısınmadan dolayı yaşanan iklim değişiklikleri sebebiyle havzaya düşen yağış miktarının artması ve hızlı kentleşme ile geçirimsiz alanların çoğalması nedeniyle yağışın hızla akışa geçmesi sonucu ani taşkınlar meydana gelmektedir. Meriç Nehri havzasını oluşturan memba ülkeleri Yunanistan ve özellikle Bulgaristan'da meydana gelene ani taşkınların ülkede bulunan mevcut barajlarda öteleme yapılmaksızın olduğu gibi mansap ülkesi olan Türkiye'ye aynen geçirilmesi, Edirne ilimizde büyük zararlara yol açan taşkınlar sebep olmaktadır. Örneğin Şubat ve Mart 2005 12.000 ha tarım arazisi sular altında kalmış ve iki köprü yıkılmıştır. Mart 2006 yılında ise 40.000 ha tarım arazisi sular altında kalmıştır (Malkaralı, vd. 2008:19).

Bulgaristan sınırları içerisinde Meriç ve Tunca Nehirleri üzerinde yaklaşık toplam göl hacmi 2.2 milyar m³ olan barajlar ve Arda Nehri üzerinde de yaklaşık 1 milyar m³ olan barajlar bulunmaktadır.(Sezen, 2007:648)

Bu barajların Taşkın kontrolünü sağlamak amacıyla daha çok kış ve bahardaki büyük akımları depolayarak enerji ve sulama amaçlı kullanım fonksiyonu vardır. Şekil. 2'de Meriç Nehri Havzasında kontrolsüz akımları bırakarak taşkınlar sebep olan barajlar verilmiştir.

Şekil 2: Meriç Nehri Havzasında kontrolsüz akımları bırakarak taşkınlar sebep olan barajlar (ORSAM, 2011:13)

3. Meriç Nehir Havzasıyla İlgili Hukuki Anlaşmalar

Sınır aşan sularda, suyun yönetimi ve paylaşımı konusunda uluslararası bir düzenleme mevcut değildir. Bu konuda uluslararası alanda dört farklı yaklaşım mevcuttur. Mutlak egemenlik görüşü, doğal durumun bütünlüğü görüşü, ön kullanımın üstünlüğü görüşü ve son olarak da makul ve hakça kullanım görüşüdür. Türkiye makul ve hakça kullanım görüşünü kabul etmiş ve özellikle Fırat ve Dicle nehirleri havzasıyla ilgili görüşmelerde de bunu dile getirmiştir.

3.1. Meriç Nehri Havzası İle İlgili Kıyıdaş Ülkeler Arası Yapılan Önemli Anlaşmalar

Tablo 3.1: Türkiye - Yunanistan Arası

Anlaşma Tarihi	Anlaşma Adı	Anlaşma Konusu	Yürürlük Tarihi
1923	Lozan Anlaşması	Meriç Nehrinin iki ülke arasında sınır oluşturması	
20.06.1934	Meriç-Evros Irmağının Her İki Kıyısında Hidrolik Tesisatın Tanzimine İlişkin Anlaşma	Meriç nehrinin her iki sahilinde su tesisatının aralarındaki münasebetlerde hâkim olan dostane fikir dairesinde tanzimi	25.05.1935 Kanun No: 2719
19.01.1963	Türk -Yunan Trakya hududunun mühim kısmını tayin eden Meriç nehri mecrasının ıslahı dolayısıyla Hudut Tahsisine İlişkin Anlaşma	Taşkından korunmak amaçlı nehir yatağı ıslahı ile ilgili projeler geliştirilmesi ve bilgi paylaşımı	09.01.1967 Kanun No: 813
20.01.2000	Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan Arasında Çevrenin Korunması Hakkında Mutabakat Muhtırası	Kirliliğin önlenmesi ve çevrenin korunması alanında bilimsel ve teknik işbirliğini geliştirmek.	16.05.2000 Sayı No:24051
23.10.2000	Su Konusunda Topluluk Politikası İçin Çerçeve Yönergesi	Ülkelerin nehir havza yönetimi planı hazırlaması	
20.11.2007	AB Taşkın Risklerinin Değerlendirilmesi ve Yönetimi Direktifi	Taşkın risklerinin değerlendirilmesi ve yönetilebilmesi Taşkın Riski Yönetimi Planının hazırlanması.	

Tablo 3.2: Türkiye İle Bulgaristan Arasında

Anlaşma Tarihi	Anlaşma Adı	Anlaşma Konusu	Yürürlük Tarihi
28.12.1967	Hudut Olaylarının Önlenmesi ve Halli ile Hudut İşaretlerinin Bakımı Hakkında Antlaşma	Türk - Bulgar hududu üzerindeki hudut işaretlerinin muhafazası,bakımı, onarımı ve yenilenmesi ile kontrolü	07.04.1969 Kanun No:1141
23.10.1968	İki Memleket Topraklarından Akar Nehirlerin Sularından Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusunda Antlaşma	Her iki taraf için akan nehirler üzerinde, fayda sağlayacak inşaat ve tesislerin inşası ve kullanılması araştırılması ve incelenmesi konusunda işbirliği	06.12.1969 Kanun No:1194
19.04.2004	Çevre Koruma Alanında İşbirliği Anlaşması	Çevre kirliliğinin azaltılması ve çevrenin korunması amacıyla taraflar eşitlik, mütekabiliyet ve karşılıklı yarar esasına dayalı bilgi, tecrübe ve teknoloji transferleriyle ilgili özel projeler ve programlar aracılığı ile işbirliği yapılacağı.	06.11.2005 Kanun No:25985

Tablo 3.2 devam

31.05.2005	Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi Onaltıncı Dönem Toplantısı Protokolü	Ticaretin karşılıklı yarar ve denge esasına dayalı olarak daha yüksek düzeylere artırılması ve çeşitlendirilmesi için yol ve yöntemler üzerinde anlaşmaya varılmıştır.	03.09.2007 Sayı: 26632
23.10.2000	Su Konusunda Topluluk Politikası İçin Çerçeve Yönergesi	Ülkelerin nehir havza yönetimi planı hazırlaması	
20.11.2007	A.B.Taşkın Risklerinin Değerlendirilmesi ve Yönetimi Direktifi	Taşkın risklerinin değerlendirilmesi ve yönetilebilmesi Taşkın Riski Yönetimi Planının hazırlanması.	

Avrupa Parlemantosunun ve Konseyinin 23 Ekim 2000 de 2000/60/CE sayılı kabul ettiği Su Konusunda Topluluk Politikası İçin Çerçeve Yönergesi su kaynakları yönetiminde temel kaynak olarak kabul edilebilir.

Su Çerçeve Yönergesinin ilk paragrafında “*Su alışılmış bir ticari mal değildir. Aksine korunması, savunulması ve uygun şekilde muamele edilmesi gereken bir mirastır.*” ifadesinde bulunarak suya bakış açısını koymuştur. Kıyı suları, yeraltı suları ve yüzey sularının uzun vadede sürdürülebilir bir düzeyde kullanılması, korunması ve iyi duruma getirilmesi amacıyla, üye ülkelerinin eşgüdümlü şekilde nehir havza yönetimini sağlamasını ilke edinmiştir. (Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı, 2010:148-153-154)

Su Çerçeve Yönergesi, AT üye ülkelerine nehir havza bölgelerini tespit etmelerini ve yönergedeki kuralların uygulanacağı bir nehir havza yönetimi planı yapılması yükümlülüğü vermiştir. Eğer birden fazla üye ülkenin toprakları nehir havzası bölgesinde yer alıyorsa, bu ülkelerin hep birlikte hazırlayacağı tek bir uluslararası nehir havza yönetimi planı hazırlanması yükümlülüğü verilmiştir. Böyle tek bir nehir yönetim planı hazırlanamazsa her ülke kendi ülkesinde yer alan kısım için bir nehir planı hazırlayacaktır. Ancak her zaman nehir havzası bölgesindeki ülkeler AB üyesi olmayabilirler. Yönergeye göre bu durumda ise üye ülkeler üye olmayan ülkelerle eşgüdümlü bir nehir havza planı hazırlama konusunda bir çaba sarfetmeleri gerekmektedir. (Pazarcı, 2006:302)

Su Konusunda Topluluk Politikası İçin Çerçeve Yönergesi karşılaşılan diğer sorunlara yönelik çözüm önerisi getirmeyince sonradan düzenlenen direktiflerle su yönergesini tamamlayıcı hükümler getirilmiştir.

Atık Çerçeve Direktifi (2006/12/EC ve değiştiren direktifler) , Tehlikeli Atık Direktifi (91/689/EEC, 94/31/EC ile değişik) Arıtım Çamuru Direktifi (86/278/EEC) ve Taşkın Direktifi gibi Avrupa Birliği Sel Risklerinin değerlendirilmesine ve yönetimine ilişkin 23 Ekim 2007 tarihli ve 2007/60/EC sayılı yönergesi gibi mevzuatlar düzenlenmiştir.

Meriç havzasında taşkın sorununun yaşandığı ülkeler, AB Üye ülkesi olan Bulgaristan ve Yunanistan ve müzakere sürecinde olan Türkiye’dir. Direktife göre üye ülkeler AB üyesi olmayan komşuları ile sınırşan suların taşkın yönetim planını yapmakla yükümlü kılınmıştır. (Özby, 2104: 1)

Taşkın Direktifi ile taşkın risklerinin değerlendirilmesi ve yönetilebilmesi için Taşkın Zararı Haritaları ve Taşkın Riski Haritaları oluşturularak Taşkın Riski Yönetimi Planının hazırlanmasını düzenlemiştir (ORSAM, 2014:26).

Tablo 3.3: Yunanistan ile Bulgaristan Arasında

Anlaşma tarihi	Anlaşma adı
1964	Yüzey Sularının Ortak Kullanımı ve Yönetimi Antlaşması
1992	AB INTERREG Programına katılım, su kalitesi izleme ağı kurulması çalışmaları

Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki 1964 tarihli “Yüzey Sularının Ortak Kullanımı ve Yönetimi Antlaşması” yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre taraflar nehirler üzerinde yapılacak her türlü yapıların karşı tarafa zarara uğrat-

mamayı; taşkın akımları ile ilgili hidrolojik ve meteorolojik veri ve bilgi alışverişini; ortak altyapı projelerinin yapılması kararlaştırmıştır(ORSAM, 2014:21).

1992 Yılında INTERREG programı çerçevesinde Bulgaristan ve Yunanistan sınıraşan sular üzerinde araştırma projeleri yapılması konusunda işbirliği yapmışlardır. Nestos/Mesta, Strymonas/Struma ve Meriç nehirlerinin Bulgaristan kısmı üzerinde kirlilik ölçüm istasyonları inşa edilmiştir. PHARE Sınır-ötesi İşbirliği fonları kullanılarak atık su arıtma tesisleri inşa edilmiştir(ORSAM, 2014:21).

4. Sorunların Çözümüne Yönelik Öneriler ve Sonuçlar

Meriç Nehri ve kolları Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan arasında hem sınır aşan hem de sınır oluşturan su konumunda olup mansap ülke durumunda olan Türkiye için hem taşkın hem de kirlilik yönünden zararlar vermektedir.

Bulgaristan'daki barajların taşkın öteleme hacmine sahip olmaması taşkın sebeplerinden başlıcasıdır. Aşırı yağışlar ve kar erimeleri suretiyle şubat ve mart aylarında baraja giren akımların miktarı artmakta ve bu miktarı koruma altına alacak taşkın öteleme hacmi olmadığı için barajların kapasitesinin dolmasına yol açmaktadır. Bulgaristan tarafında barajlar hasar görmesin diye baraj kapakları açılarak suyun mansap tarafına bırakılması nedeniyle ülkemizde zarar verici taşkınlara neden olmaktadır. Bu durum Bulgaristan'da baraj işletmelerinde gerekli özenin gösterilmediğinin sonucudur. Uygun bir baraj işletmesi ile (baraj kret kotunun yükseltilmesi ile taşkın öteleme hacminin ilavesi) bu sorun kısmi olarak çözümlenebilir.

AB Taşkın direktifi doğrultusunda Bulgaristan ve Yunanistan ile taşkın risklerinin değerlendirilmesi ve yönetilebilmesi için Taşkın Zararı Haritaları ve Taşkın Riski Haritaları oluşturularak Taşkın Riski Yönetimi Planının yapılması gerekmektedir. Ayrıca yapılan ikili veya üçlü anlaşmalar ile yağış havzasında Arda, Meriç, Tunca nehirleri üzerindeki barajların işletmesinin optimum düzeyde yapılması konusunda plan ve projeler yapılmalıdır.

19 Nisan 2004 yılında Bulgaristan ile çevre korunması alanında yapılan anlaşma gereği Ulusal Koordinatör, taşkınların çevre kirliliğine yol açması sebebi ile bu sorunun giderilmesi amacıyla taşkın nedeni olan nehirler üzerindeki barajların işletilmesi konusunda proje geliştirmelidir.

Bir başka çözüm önerisi de Türkiye'deki Meriç nehri havzasının topoğrafik yapısı düz olması nedeniyle taşkın geciktirme havuzları planlanabilir. Taşkın sırasında taşkın geçici olarak bu havuzlara alıkonulması ve zaman içerisinde nehre bırakılması suretiyle taşkın zararları azaltılabilir. Böylece hem taşkından korunup hem de taşkın suyunu sonradan kullanma imkânı bulmuş olacağız. Ayrıca taşkın olmadığı zaman bu havuz alanını rekreasyon alanı olarak kullanılması mümkün olacaktır.

Türkiye Fırat ve Dicle nehirleri havzasında memba ülkesi durumunda iken makul ve hakkaniyete uygun suyun kullanılması görüşünde olduğu için Meriç nehri havzasında mansap ülkesi durumunda olarak yine aynı görüşünü sınır aşan ve sınır oluşturan ülkelere de kabul ettirme yönünden gerekli girişimlerde bulunmalıdır. Ülkemizde son yıllarda yaşanan taşkın ve kirlilik sorunlarında su kaynakları yönetiminin önemi anlaşılması üzerine Orman ve Su İşleri Bakanlığı bünyesinde Su Yönetim Genel Müdürlüğü birimi kurulmuştur. Bu birim tarafından Meriç-Ergene Havzası Havza Yönetim Heyeti oluşturulmuş olup nehir havza yönetim planlarının yapılması, izlenmesi ve denetiminin yapılması konusunda görevlendirilmiştir.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından "Türkiye'de Havza Bazında Hassas Alanların ve Su Kalitesi Hedeflerinin Belirlenmesi Projesi" başlatılmış ve projenin tüm Türkiye havzalarındaki yüzey ve yeraltı suyu kirliliği açısından hassas bölgelerin tespiti ve su kalitesi hedefleri ile su kalitesinin iyileştirilmesi için alınacak tedbirlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı, (2010). Bölgesel çevre merkezi – REC, Türkiye
T.C. Edirne Valiliği, (2011). Çevre ve şehircilik il müdürlüğü İl Çevre Durum Raporu, EDİRNE
T.C. Edirne Valiliği, (2012). Çevre ve şehircilik il müdürlüğü İl Çevre Durum Raporu, EDİRNE
Environment Canada, Environmental protection fraser pollution abatement North Vancouver, 1997.

- Kibaroglu, A. (2008, Haziran). “Meriç nehir havzası sınırşan su politikaları” Taşkın Konferansı, 19-20 Haziran, EDİRNE
- Kocaman, H., Akın K, Y., Oğuzhan, A., “Trakya’da Ergene Nehri kirliliğinin tarım üretimine olan etkisi: Edirne örneği”
- Malkaralı, S, Korkmaz S.M, Sezen N, (2008). “Meriç Nehri taşkını ve taşkınlar ile ilgili geliştirilen uluslararası projeler” Taşkın Konferansı, 19-20 HAZİRAN, EDİRNE
- Sezen N. (2007). “River basin flood management: Meriç River floods and Turkish - Bulgarian Cooperations”, DSI, pp. 648.
- ORSAM. (2011, Nisan). “Meriç Nehri havzası su yönetiminde uluslararası işbirliği zorunluluğu” Su Araştırmaları Programı Rapor No: 4, ss.47
- ORSAM. (2014, Mart). “Meriç Havzası’nda uluslararası su yönetimi” Su Araştırmaları Programı Rapor No: 2, ss.34
- Özbay, Ö. (2014., “21. Yüzyılda uluslararası su hukuku”, AB Taşkın Direktifi ve Meriç Nehri Havzası
- Pazarcı, H.(2006). A.T. Su politikası çerçeve yönergesi ve uluslararası açıdan Türkiye’ye olası bazı etkileri

NATO'nun Değişen Görev Tanımı: Balkanlar rneği

NATO's Changing Mission: Balkans Case

Yrd. Doç. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK

ankırı Karatekin niversitesi, Çankırı, Türkiye, guzelipek@gmail.com, yanilguzelipek@karatekin.edu.tr

zet

Uluslararası sistemin doğu ve batı olarak keskin sınırlara ayrıldığı Soğuk Savaş döneminin kendine has dinamikleri dahilinde NATO batının askeri örgütlenmesi olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle Soğuk Savaş ve yumuşama dönemlerinde NATO'nun güçlendirilmesi ABD'nin ncelikli Avrupa politikalarından biri haline gelmiştir. 1990'lı yıllarla beraber Soğuk Savaş'ın bitip çift kutuplu dünya sisteminin ABD önderliğinde tek kutuplu bir hal almasıyla beraber NATO'nun da görev tanımı tümüyle değişmiştir. Bu değişlik en yalın tanımlamayla NATO'nun salt bir askeri bir organizasyon yapılanmasından çıkararak ulus inşa eden politik bir aktöre dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle Bosna-Hersek ve Kosova Savaşları esnasında Balkanlar coğrafyasında NATO'nun yeni görev tanımı çok daha açık ve etkili bir hal almıştır.

Bu alışma NATO'nun artık devlet inşa eden siyasal bir aktör olduğu savından hareketle NATO'nun Balkanlar politikalarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: NATO, Balkanlar, Ulus İnşası, Bosna-Hersek, Kosova

Abstract

During the Cold War period when the international system was separated into two certain polar as west and east; in the context of the own dynamics of this period, NATO had emerged as a military organization of the west. In particular, during the Cold War and détente period, the reinforcement of NATO had become one of the priority of USA's European policy. During the 1990's as a result of collapse of the bipolar world order, USA became the dominant power of the international system and this situation totally changed the mission of NATO. After period of time, NATO has become a political actor as a nation-builder rather than a simple military organization. Especially, during the Bosnia and Herzegovina War and Kosovo War, the new mission of NATO had become more obvious and comprehensible.

This study seeks to investigate the NATO's Balkan policies in the frame of the NATO changing mission into a nation-builder position.

Keywords: NATO, Balkans, State-Building, Bosnia and Herzegovina, Kosovo

1. Giriş

2. Dünya Savaş'ının sona ermesiyle beraber yarım asra yakın bir sre boyunca uluslararası sistem ift kutuplu dünya düzeni şeklinde dizayn edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin önderlik ettiği kutuplaşma uluslararası sistemde son derece önemli bir ulusal/uluslararası güvenlik sorunsalını da beraberinde getirmiştir. Her iki tarafın da yıkıcı etkilere sahip nükleer silahlara sahip olması ve bu silahların kullanıldığı takdirde dünya üzerinde telaf edilemeyecek yıkıcı sonuçlar doğuracağının bilinmesi, tarafları sıcak çatışmaya girmekten alıkoyan en önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, uluslararası ilişkilerde dehşet dengesi olarak tabir edilen bu *status quo* kutupların yoğun bir silahlanma yarışına girmesini önleyememiş ve tam aksine batı bloğu Kuzey Atlantik Antlaşması rgt (NATO) ve doğu bloğu ise Varşova Paktı (VP) şemsiyesi altında askeri örgütlenmelerini kurmuşlardır.

1990'lı yılların başına kadar devam eden bu denge 1991 yılında VP'nin ve SSCB'nin dağılmasıyla beraber batı bloğunun, başka bir ifadeyle NATO'nun lehine bozulmuştur. Uluslararası sistemde meydana gelen böylesine köklü bir değişiklik elbette ki Balkanlar başta olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında geniş ölçekli çatışmalara neden olmuştur. Daha net bir ifadeyle 1990 sonrası yeni dünya düzenin kurulması son derece çatışmacı ve kanlı bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır.

Uluslararası sistemde meydana gelen böylesine geniş ölçekli çatışmalar karşısında askeri bir örgüt olan NATO'nun nasıl bir pozisyon alacağı ulusal ve uluslararası kamuoyları tarafından büyük bir dikkatle takip edilmiş ancak çeşitli nedenlerden ötürü başta Bosna-Hersek Krizi olmak üzere hemen hemen bütün uluslararası hadiselerde NATO ya zamanında müdahale etmemiş/edememiş, ya da meydana gelen olaylara kayıtsız kalma yoluna gitmiştir. Bu durum ise haklı olarak NATO'nun gerekliliğinin ve misyonun geniş çevrelerce tartışılmasına yol açmıştır.

1999 yılında Yugoslavya Savaşları'na son veren NATO'nun Sırbistan ve Kosova müdahalelerinin ardından çalışmanın ilerleyen bölümlerinde analiz edileceği üzere Bosna-Hersek, Kosova ve Afganistan örneklerinde açıkça görüleceği gibi NATO salt askeri bir örgütlenmeden ulus inşa eden siyasi bir örgüt formasyonuna dönüşmüştür.

2. NATO'nun Uluslararası Sistemdeki Yeri

4 Nisan 1949 yılında kurulan NATO'nun varlık nedeni olası bir Sovyet saldırısına karşı Batı Avrupa'nın savunulmasının zorunluluğu olarak açıklanmıştır. Bu bağlamda NATO'yu ABD'den ayrı olarak ele almak çok da doğru bir tahlil olmayacaktır. NATO her ne kadar ABD dış politikasının bütünü olarak değerlendirilemeyecekse de onun önemli bir kısmını oluşturduğu bir gerçektir. (Argav, 2000:17)

Batı'nın savunulmasının zorunluluğu ifadesi o dönem için Sovyet yayılcılığına karşı batı ülkelerindeki demokratik sistemlerin devam ettirilmesi ve kitle imha silahları kapsamına giren kimyasal, biyolojik ve nükleer silah tehdidine karşın müttefik ülkelerin ulusal güvenliklerinin sağlanmasını ifade etmektedir. (Birsell, 2012:110) NATO, her ne kadar müttefiklerinin ulusal güvenliklerini sağlama gibi son derece hayati bir misyonu benimsemiş olsa da kurulduğu yıldan bugüne kadar NATO bünyesinde de üye ülkeler arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve bu durum zaman zaman salt bir görüş ayrılığının da ötesine geçmiştir.

NATO'nun Amerikan milli çıkarlarına hizmet eden bir organizasyon haline geldiği ve kabul edilebilir sınırlarının ötesinde ABD'nin güdümüne girmiş olduğu gerekçeleriyle kuruluşun önemli Avrupalı müttefiklerinden olan Fransa 1966 yılında NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. Ancak NATO bünyesinde kendini göstermeye başlayan ABD-Avrupa çatışmasına ek olarak 1970'li yılların sonuna gelindiğinde uluslararası sistemde NATO için çok daha ciddi boyutlarda başka gelişmeler meydana gelmiştir.

1979 yılı hem ABD hem de NATO açısından organizasyonun en sancılı yılları olarak karşımıza çıkmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda uluslararası arenada yükselen sol ilerlemeci hareket Latin Amerika ve Asya'da eş zamanlı olarak başlayan siyasal devrimler bahsi geçen coğrafyalarda anti-emperyalist hareketleri güçlendirmiştir. Yükselen anti-emperyalist dalga bütün emperyal güçler açısından tehdit oluşturmakla beraber bu akımın ABD ve NATO açısından önemi çok daha farklı bir konumda olmuştur. Çünkü bahsi geçen akımların ana hedefinde ABD ve NATO yer almıştır. (Argav, 2000:39)

ABD'de 1980'li yıllarda Ronald Reagan'ın başkanlığa gelmesiyle beraber önce ABD'nin sonrasında ise doğal olarak NATO'nun dış siyasetinde son derece keskin değişimler yaşanmıştır. Reagan'ın bakış açısına göre daha önceki Carter yönetimi NATO'yu gerçek bir müttefikler birliği anlayışıyla yönetememekteydi. İlk 2 yılında Reagan yönetiminin NATO'nun işleyiş mantığında yaptığı en önemli değişiklik NATO'ya ve müttefik devletlere doğu-batı mevzularında daha aktif rol yüklemek olmuştur. Başkan Reagan'ın yapmış olduğu bir diğer önemli düzenleme ise *détente* dönemde NATO'nun devlet odaklı terörizm konularında daha etkin inisiyatif kullanması ve NATO'nun savunma şemsiyesinin batılı müttefiklere de güven verecek şekilde genişletilmesi yönünde olmuştur. (Stuart, 1990:424-425)

3. 1990 Sonrası NATO'nun Değişen Görev Tanımı: Balkanlar Örneği

1991 yılında SSCB'nin çökmesiyle beraber NATO'nun en asli görev tanımı olan batı bloğunu Sovyet tehdidine karşı koruma argümanı da kendiliğinden ortadan kalkmıştır. NATO'nun görev tanımında ortaya çıkan böylesine

ciddi boşluğun nasıl doldurulacağı ve artık uluslararası sistemde artık NATO'ya ihtiyaç duyulup duyulmayacağı konuları uluslararası kamuoyunda sıklıkla tartışma konusu haline gelmiştir. NATO'nun yeni görev tanımını Balkanlar coğrafyası üzerinde şekillendiren 2 önemli olay ise Bosna-Hersek ve Kosova Krizleri esnasında meydana gelmiştir.

3.1. Bosna-Hersek Krizi ve NATO

1980 yılında Josip Broz Tito'nun ölümünden sonra dağılma sürecine giren Yugoslavya'da iç savaş 1992 yılında Bosna-Hersek'te patlak vermiştir. 1995 yılında Dayton Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süreç Balkan tarihinin en kanlı yıllarından biri olarak tarihe geçmiştir. Soykırıma kadar uzanan Yugoslavya İç Savaşı bir çok ulusal ve uluslararası aktörün angaje olduğu son derece komplike bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Hiç şüphesiz Bosna-Hersek Krizi'ne angaje olan uluslararası aktörlerin başında NATO gelmektedir.

Aslına bakacak olursak Yugoslavya İç Savaşı'nın başlamasıyla eş zamanlı olarak 1991 yılında NATO kendi programında ilk kez çevresel güvenlik kavramına yer vermiştir. Çevresel güvenlik kavramı bölgesel gerilimleri ve buna bağlı olarak gerçekleşen/gerçekleşebilecek şiddet olaylarını ifade etmektedir. Bu bağlamda diyalog, işbirliği ve kolektif savunma ilkeleri çevresel güvenlik stratejisinin ana hatlarını oluşturmaktadır. (Çolakoğlu, 2012:104)

1990'lı yılların başında Yugoslavya'nın yıkılmasıyla beraber Balkanlar gibi Avrupa'nın önemli geçiş noktalarının birisinde meydana gelen güç boşluğunu doldurmak adına Avrupalı devletler ile ABD stratejik bir yarışın içine girmiştir. Bu konjonktürde NATO elbette ki ABD'nin elini güçlü kılan en önemli askeri enstrüman haline gelmiştir. Her şeyden önce Avrupa'nın sınırlarında yaşanan bu savaş Batı Avrupa devletlerinde de ekonomik ve siyasal ciddi probleme neden olmuştur. Balkan ülkelerinden Batı Avrupa'ya uzanan göç dalgası da batılı devletler için kabul edilemez boyutlara ulaşmıştır. 1992-1995 arasında yaşanan Bosna-Hersek Savaşı'nın bölge için muazzam yıkıcı etkilere neden olması hasebiyle Avrupa ve ABD/NATO arasında gerçekleşen bu stratejik savaş daha fazla uzatılmadan ABD'nin müdahalesiyle sonuçlandırılmıştır. Bosna-Hersek Savaşı'nın ABD müdahalesi olmadan sadece Avrupalı devletlerin inisiyatifiyle çözülememesi hiç şüphesiz yok ki Avrupalı devletler için son derece ciddi bir prestij kaybına neden olmuştur. (Argav, 2000:53)

Kasım 1995'te Dayton Antlaşması'nın imzalanmasıyla beraber Bosna-Hersek, Sırp Cumhuriyeti ve Boşnak-Hırvat Federasyonu olmak üzere 2 entiteye bölünmüştür. Geniş çaplı NATO operasyonun esas amacı ise Bosna-Hersek'i Yugoslavya İç Savaşı'nın yıkıcı etkisinden kurtararak ülkeyi kırılganlık seviyesi düşük bir ekonomiye kavuşturmak, kurumlar arası işbirliğini yükseltmek, ülke içerisindeki etnik gruplar arası uyumu sağlamak ve en geniş anlamıyla Bosna-Hersek'i işler bir devlet mekanizmasına kavuşturmak olmuştur. Başka bir ifadeyle Bosna-Hersek'te içsel ve dışsal anlamda bir devlet inşası süreci başlatılmıştır. Dışsal süreçte uluslararası organizasyonları bölgeye angaje edilmesi ve içsel süreçte de kurumlar ve entiteler arası uyumun sağlanarak etnosentrik politikaların önüne geçilmesi hedeflenmektedir. (Aybet, 2010: 21)

3.2. Kosova ve NATO Misyonu

Yugoslavya henüz çokmeden önce Slobodan Miloseviç, Yugoslavya'nın 2 özerk bölgesinden birisi olan Kosova'da yaşayan Sırp nüfusu etnik açıdan mobilize etmiştir. Miloseviç'in amacı önceleri Yugoslavya'nın bütünlüğünün bozmadan Sırp'ları ülke yönetiminde daha aktif hale getirmekken; federasyonun dağılmaya başlamasının ardından Miloseviç'in esas amacının büyük Sırbistan projesini hayata geçirmek olduğu anlaşılmıştır. (Mazower, 2010:185)

Kosova'nın bağımsızlık taleplerinin neticesinde ülkede Yugoslavya Federal Ordusu (YFO) ve Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO) arasında 1998 yılında başlayan çatışmaların Kosovalı Müslümanlara karşı etnik temizlik hareketine dönüşmesinin sonucunda 24 Mart 1999 tarihinde Yugoslavya'ya karşı NATO bombardımanı başlamıştır.

Bosna-Hersek Krizi esnasında başarısız olan NATO, Kosova örneğinde 5 yıl öncesine nazaran çok daha aktif ve etkin bir rol üstlenmiştir. NATO'nun Kosova Operasyonu tarihinde ilk kez askeri bir operasyonun bir devlet inşa etme amacına dönüşümünü ifade etmektedir. (Ignatieff: 2003:59) 12 Haziran 1999 yılında bölgeye konuşlanan Kosova Barış Gücü (KBG)'nin öncelikli hedefleri ülkede barış ortamının tesis edilmesi, KKO'nun silahsızlandırılması, ülkeye dışarıdan yapılan insani yardımların desteklenmesi ve uluslararası toplumla koordineli çalışmalar yürütmek olarak belirtilmiştir. (NATO's Role In Kosovo) Şu anda ise Kosova için öngörülen en önemli husus

ülkenin uluslararası arenada tanınırlığının sağlanması ve Avrupa Birliği (AB) ile Kosova arasında daha etkin bir diyalog zeminin oluşturulmasıdır.

4. Sonuç

2.Dünya Savaşı'nın ardından oluşan çift kutuplu dünya sisteminin VP ile en önemli askeri aktörlerinden biri olan NATO, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber 1949 yılındaki görev tanımını yitirmiştir. 1990 sonrası dönemde NATO'nun geleceğine ilişkin organizasyonun lağvedilmesi veya görev tanımının değiştirilmesi şeklinde farklı görüşler öne sürülürken NATO salt bir askeri örgütlenmeden sıyrılarak ulus inşa eden bir formasyona bürünmüştür. Özellikle, şu anda NATO'nun Balkanlar politikasında Bosna-Hersek'in kendine yeter bir devlet haline getirilmesi ve buna paralel olarak Kosova'nın uluslararası arenada tanınırlığının sağlanması öncelikli maddeler konumundadır.

Kaynakça

- Argav, H. (2000). *Bati'nın yeni doğu seferi*. İstanbul: Peri.
- Aybet, G. (2010). NATO conditionality in Bosnia and Herzegovina: Defense, reform and state building. *Problems of Post-Communism*, 57(5), 21.
- Birsel, H. (2012). Başlangıçtan günümüze NATO sorunsalı: "Madalyonun İki Yüzü". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 110.
- Çolakoglu, E. (2012). NATO'nun çevreye ilişkin rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 104.
- Ignatieff, M. (2003). *Empire elite: Nation building in Bosnia, Kosovo and Afghanistan*. Londra: Vintage.
- Mazower, M. (2010). *Bizans'ın çöküşünden günümüze Balkanlar*. İstanbul: Alfa.
- Stuart, D. (1990). NATO in the 1980s: Between European pillar and European home. *Journal of Armed Forces and Society*, 16(3), 424-425.
- NATO (2014). *NATO's role in Kosovo*. Erişim Tarihi: 15.08.2014, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm?selectedLocale=en.

Ekonomik Serbestleşme ve Finansal Kriz İlişkisi: OECD ve BRICS Ülkeleri Karşılaştırması

The Relationship Between Economic Liberalization and Financial Crisis: The Comparison of OECD and BRICS Countries

Arş. Gör. Tülin TUNÇ DEVECİ

Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye, tunctulin@yahoo.com

Arş. Gör. Eylül Ece DEMİR

Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye, eyluldemir@yahoo.com

Özet

2007'de ABD'nin konut piyasasında borçların geri ödenememesi sorunu ile başlayan finansal kriz önce ABD'yi ve ABD ile finansal ilişkileri çok fazla olan AB ülkelerini, 2008-2009 yıllarında ise dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. 1970'li yıllardan itibaren dünya genelinde uygulanan ekonomik serbestleşme politikaları yaşanan finansal krizlerin en önemli nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan 2008-2009 finansal krizin de bu kadar derin etki yaratmasının altında gittikçe serbestleşen dünya ekonomisi olduğu düşünülmektedir. Ancak ülke deneyimleri krizden farklı etkilendiklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmada ülkelerin küresel krizden farklı etkilenmeleri ekonomik serbestleşme kapsamında, serbestleşme düzeyi daha yüksek olan OECD ülkeleri ile daha korumacı ekonomilere sahip olan BRICS ülkeleri arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Bu iki ülke grubunun oluşturduğu ülkeler için regresyon analizi uygulanmıştır. 2008-2009 kriz dönemi büyüme oranı ve kriz dönemi ile kriz öncesi dönem arasındaki farkı alan yatırım oranının bağımlı değişken olarak yer aldığı analizden elde edilen sonuçlara göre; kriz öncesi cari işlemler açığı, kamu dengesinde fazla, reel sektör payının düşük olması ve ticaret hacminin yüksek olması kriz döneminde olumsuz etkiye yol açmıştır. Dolayısıyla dünya ekonomisi ile daha az bütünleşen ülkelerin krizden daha az etkilenmeleri ve daha çabuk toparlandıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Finansal Serbestleşme, Finansal Kriz, OECD, BRICS

Abstract

In 2007, mortgage crisis which started with the problem of inability to pay back the debt to housing market, have effected firstly the USA and EU countries which has strong financial relationship with the USA, and then in 2008-2009 taken hold of world economy. All over the world economic liberalization policies have been considered as the most important reason of the financial crisis since 1970s. In this respect, it is considered that 2008-2009 financial crisis which caused strong impression. However, the countries experiences revealed they were affected different by the crisis. This study focusing on compare with the more liberalized OECD countries and the protectionist BRICS countries in the context of financial liberalization and effects of the global financial crisis. For these two group countries regression analysis was applied. 2008-2009 crisis period growth rate and investment rate that difference between crisis period and pre-crisis period taken part as dependent variables in this study. As a results of the analysis; pre-crisis current account deficit, budget surplus, lower real sector share and high trade volume has adverse effects during crisis period. Consequently, the countries which are less integrated with the world economy has been less affected by the crisis and it was concluded that they have more rapid recovery.

Keywords: Financial Liberalization, Financial Crisis, OECD, BRICS

1. Giriş

Serbestleşme, kapitalist sistemin sürdürülebilirliği ve dönüşümü için gerekli olan temel faktörlerden biri olmuştur. Bu anlamda serbestleşme ticari ve finansal olmak üzere iki aşamalı olarak gelişmiştir. Ticari serbestleşmenin had safhaya ulaşması ile reel sektördeki kar oranları düşmeye başlamış ve yeni kar alanları arayışı beraberinde finansal serbestliği zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede sermaye hareketleri üzerindeki kontroller ve sınırlamalar aşama aşama kaldırılmış ve iktisat politikaları da bu çerçevede düzenlenmiştir. Tüm bu gelişmeler kapitalist sistemin finansallaşması sürecini başlatmıştır. Finans sektörünün reel sektörden çok daha hızlı büyümesi ile sistemde finansal sektör krizleri, reel sektör krizlerinden daha sık yaşanmaya başlamış ve bu krizlerin etki alanları ve şiddeti de artmıştır. Bu duruma en iyi örnek yaşanan 2008 küresel finans krizidir. Bununla birlikte ülkelerin söz konusu krizlerden aynı ölçüde etkilenmemesi, bazı ülkelerin daha çabuk toparlanması ve krizden daha hızlı çıkması, bunun nedenlerinin araştırılmasına yönelik çalışmaları arttırmıştır.

Bu çalışma, çoğunluğu gelişmiş ülkelerden oluşan 34 OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) ülkesini ve yükselen ekonomiler grubu olarak Brezilya, Rusya, Hindistan, Endonezya, Çin ve Güney Afrika (BRICS) ekonomileri kapsamında ele alınmaktadır. Dünya üretiminin ve ticaretinin çok büyük bir oranına sahip olan bu iki ülke grubundan OECD ülkeleri daha serbest ekonomilere sahip iken BRICS ülkelerinin ise daha korumacı olması ve bu ülkelere ait verilere daha kolay ulaşılması, bu iki ülke grubunun çalışma kapsamında uygulanan regresyon analizinde kullanılmasını daha anlamlı kılmaktadır.

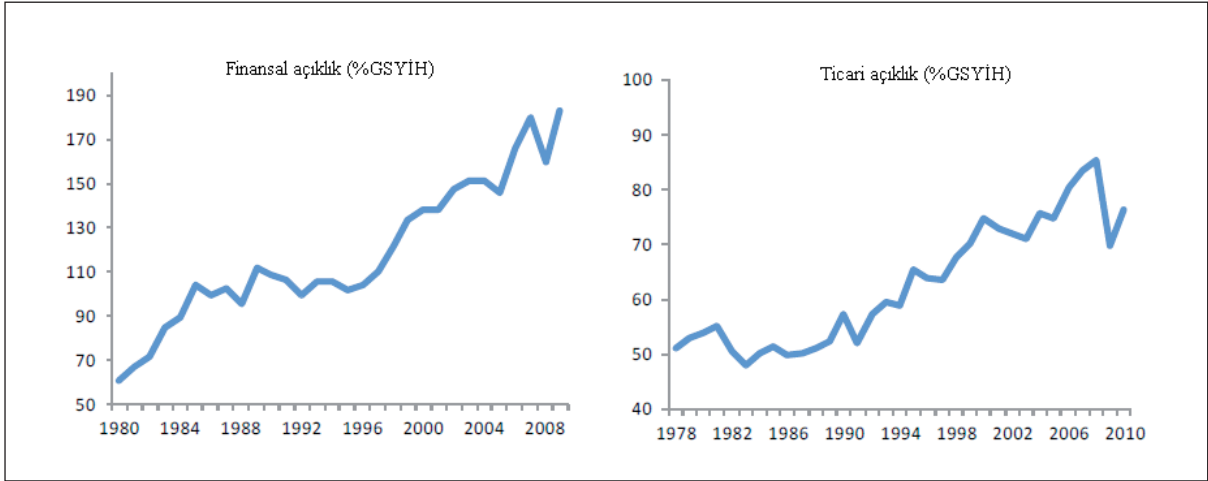
Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dahil altı bölümden oluşmakta olup, ikinci bölümde kısaca ekonomik serbestleşme süreci anlatıldıktan sonra üçüncü bölümde finansal krizler ve 2008 küresel krizine dair genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Dördüncü bölümde çalışma kapsamında yer alan OECD ve BRICS ülkelerinin serbestlik düzeyi ve dünya paylarına yer verilmektedir. Son olarak beşinci bölümde regresyon analizine yer verilerek sonuç kısmına geçilmektedir.

2. Ekonomik Serbestleşme

1970'lerde Bretton Woods para sisteminin dağılması ve yaşanan petrol şokları, korumacı Keynesyen politikalarının terk edilmesine yol açmıştır. Serbestleşme politikalarının ilk uygulayıcıları ABD ve İngiltere olmuştur. Daha sonra birçok gelişmiş ülke bu süreci takip etmiştir. 1980'li yılların başından itibaren IMF ve WB'nin yapısal uyum programları da serbestleşme politikalarına ayak uydurmuş ve kredi talebinde bulunan gelişmekte olan ülkelere, ekonomilerin serbestleştirilmesi ve devlet müdahalelerinin azaltılması yönünde politikalar uygulanmaya başlamıştır.

IMF ve WB tarafından oluşturulan Kalkınma Komitesi 1990 raporunda, yapısal uyum programları kapsamında yurtiçi piyasalarının dış piyasalara açılmadan önce serbestleştirilmesi, dış piyasalardaki serbestleşmede ise ödemeler dengesinde yer alan cari işlemler hesabının sermaye hesabından önce açılması kabul görmüştür (Development Committee, 1990: 4). IMF'nin 2002 *World Economic and Financial Surveys* raporuna göre, 1970 sonrası gelişmekte olan ülkelerin bu sıralamayı takip ettiği söylenebilir. 2000 yılına kadar, gelişmekte olan ülkelerin finansal açıklık düzeyi ticari açıklığından çok daha düşük düzeyde kalmıştır.

Dünya genelindeki 1980 yılı sonrası finansal ve 1978 yılı sonrası ticari açıklığının eğilimi Grafik1'de görülmektedir. Burada finansal açıklık, rezervler dahil dış varlık ve yükümlülüklerin GSYİH'ya oranı, ticari açıklık ise ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı olarak tanımlanmıştır. Buna göre finansal ve ticari açıklık genel olarak yükselme eğiliminde olmuştur. 1980 yılında daha düşük orana sahip olan finansal açıklık düzeyinin, ticari açıklığa göre çok daha hızlı bir şekilde büyüdüğü ve 2000'li yıllarda ticari açıklığın iki katını geçtiği görülmektedir. Küresel krizden önce en yüksek seviyesine ulaştığı görülen finansal ve ticari açıklık krizle birlikte aniden düşmüştür. Ancak finansal sektörde başlayan krizin daha sonra reel sektörü etkilemesi ve ticaret üzerinden dünya geneline yayılmasına karşın, kriz sonrasında finansal hareketlerin ticaret hacmine göre daha hızlı toparlandığı görülmektedir.

Grafik 1: Dünya Ekonomisi Finansal ve Ticari Açıklık Gelişimi

Kaynak: IMF, 2011: 14.

Tasarruf oranları düşük olan ve yatırımlar için yeterli kaynağa sahip olmayan gelişmekte olan ülkelere sermaye piyasalarını dünyaya açması önerilmiştir. Sermaye, farklı şekillerde bu ülkelere giriş yapabilmektedir. Genel olarak gelişmekte olan ülkelere akan finansal kaynaklar, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları şeklinde olabildiği gibi kamusal ve dış yardımlar şeklinde de olabilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, yeni yatırımlar ya da var olan yatırımları satın alarak ülkeye girerken, portföy yatırımları hisse senedi, tahvil ve bono gibi finansal varlık alımları ile sağlanmaktadır. Ancak doğrudan yabancı yatırımlar daha uzun vadeli ve kalıcı yatırımları kapsarken portföy yatırımları daha kısa süreli spekülasyon bir yapıya sahiptir.

Portföy yatırımları, finansal serbestleşme programlarıyla birlikte 1970'lerin sonundan itibaren gelişmekte olan ülkelere yayılmaya başlamıştır. Finansal serbestleşme, yeni finansal piyasalar ve yeni araçları içerecek kurumsal değişimlere neden olmuştur. Yatırımcı akınıyla birlikte ortaya çıkan bu değişimler, varlık fiyatlarının spekülasyon artışına, nominal ve reel faiz oranlarının yükselmesine yol açmış ve böylece toplam ekonomik faaliyetlerin sanayiden finansal ticarete kaymasına neden olmuştur (Grabel, 1998: 230-231).

Dünya genelinde sermaye piyasalarının serbestleşmesi ve giderek bütünleşmesi, azgelişmiş ülkelerin finansman gereksinimleri açısından olumlu bir gelişme gibi görünse de finansal akımların yön ve miktarı konusundaki belirsizliklerin olması ve yeterli kurumsal denetim mekanizmalarının kurulmadan serbestleştirilmesi, bu ülkelerde makroekonomik istikrarsızlığa ve finansal krizlere yol açmıştır. Yaşanan krizler ülkelerde önemli sosyoekonomik etkiler yaratmış ve giderek bütünleşen uluslararası finans piyasaları aracılığıyla birçok ülkede de etkisini hissettirmiştir (Şenses, 2004:17-18). IMF'nin 2012 yılı raporunda, sermaye hareketlerinin serbestisinin sıralanan bir çok faydası yanında taşıdığı riskler ve oluşturduğu dengesizlikler sonucu krize yol açtığı ifadesinin yer alması, 2008 küresel finansal kriz neticesinde IMF'nin de kontrolsüz ve denetimden uzak serbestleşmenin olumsuz etkilere yol açtığını kabul ettiğini göstermektedir.

3. Finansal Krizler Ve 2008 Küresel Finans Krizi

1970'lerde yaşanan petrol şoku ile sistemin içinde bulunduğu krizden kurtulması amacıyla ekonomik ilişkilerde hızlanan serbestleşme hareketleri, gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ile özellikle finans piyasalarının çok ciddi şekilde büyümesi ve gelişmesi krizlerin niteliklerini değiştirmiştir. 1990'lardan itibaren finansal piyasaların, reel kesimden daha hızlı büyümesi, finansallaşmayı hızlandırmış ve dünya ekonomisinde gerçekleşen sermaye hareketlerinin hacmi, mal ve hizmet ticareti hacminin çok üzerine çıkmıştır. Finansallaşma, sermayenin, reel ekonomik faaliyetlerden uzaklaştırılması ve kısa dönemli, riskli ancak yüksek getirili finansal varlıklara yönelmesi anlamını içermektedir (Yeldan, 2010:2). Bu süreçte özellikle finansal piyasaların liberalizasyonu, yani finansal piyasalardaki kontrollerin kaldırılması ve ekonominin uluslararası sermaye hareketlerine açılması, ülkelerin mak-

roekonomik performanslarında beklenen iyileşmeyi sağlayamamıştır. Özellikle makroekonomik şartlar olgunlaşmadan serbestleşen ve sığ finansal piyasalara sahip olan gelişmekte olan ülkelerde, makroekonomik istikrarsızlıklar ve finansal yapıdaki zayıflıklar ekonomileri daha da kırılgan hale getirmiş ve bu ekonomilerde kriz eğilimleri artmıştır (Şimşek, 2008: 184). Kırılgan bir yapıdaki ekonominin nitelikleri, borç finansmanında artış, uzun vadeli borçlanmadan kısa vadeli borçlanmaya kayma ve varlık piyasalarında spekülasyon hareketlerinin artması şeklinde sıralanabilir. Bu yapının bir noktadan sonra sürdürülemez hale gelmesi krizlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ural, 2003:3). Tüm bu gelişmeler sonucunda finansal krizlerin sıklığının arttığı ve reel kesim üzerinde yarattığı yıkıcı etkilerin büyüdüğü gözlenmektedir.

Finansal krizler, sorunun kaynağına göre para krizi, borç krizi, bankacılık krizi gibi isimler alabilmektedir. Bu sınıflandırmaya göre Laeven ve Valencia (2012), 1970-2011 yılları arasında, dünya genelinde 147 sistematik bankacılık krizini, 218 para krizini, 66 borç krizini tespit ederken bazı durumlarda da kriz türlerinin ikisi ya da üçünün aynı anda gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. ABD’de başlayan krizi bankacılık krizi olarak tanımlayan Laeven ve Valencia, 2007’de ABD ve İngiltere’nin, 2008’de ise çoğu Avrupa ülkesi ve 2009’da Nijerya olmak üzere toplam 25 ülkenin bankacılık krizi yaşadığını belirlemiştir.

Kapitalist sistemin yapısal dönüşümünün en son örneği yaşadığımız küresel krizdir. 2008 krizi, bu dönüşümün getirdiği finansallaşmış kapitalizmin bir ürünüdür. 2007’de ABD’nin konut piyasasında borçların geri ödenememesi sorunu ile başlayan finansal kriz, önce ABD ile finansal ilişkileri çok fazla olan AB ülkelerine ve ardından bu ülkelerdeki talep daralması sonucunda dış ticaret üzerinden tüm dünyaya yayılmıştır. Krizin temelinde, ABD’nin uygulamış olduğu konut, para ve maliye politikaları sonucu düşen tasarruf oranları ve menkul kıymetler piyasasında oluşan varlık balonları bulunmaktadır. Varlık balonu tüketimin genişlemesine ve cari açığın oluşmasına yol açmıştır. Cari açık, ABD’nin rezervleri ile finanse edilmiş ve böylece küresel bir istikrarsızlığa neden olmuştur. Finansal kuralıslaştırma (deregülasyon), düşük faiz oranları, Fed’in genişletici ve finansal yeniliği sağlayan para politikaları nedeniyle kriz meydana gelmiştir. Konut balonu ve finansal yenilikler sonucu oluşan servet etkisi, ABD’de aşırı tüketime neden olmuştur. Bu aşırı tüketim cari açığa neden olurken, Afganistan ve Irak savaşları bütçenin de açık vermesine yol açmıştır. Konut sektöründeki balon patlayınca ABD finansal sisteminin tümünde bir etkiye yol açmıştır. Resesyon önce finansal sisteme ardından da reel sektöre yayılmıştır (Lin & Treichel, 2012). Krizin bu kadar hızlı yayılmasının en önemli nedeni büyük oranda türev ve türev benzeri varlıkların dakikalar içinde elektronik ortamda alınıp satılmasıyla, spekülasyon yatırımlarının kendi doğasından ve finansal sektörün neredeyse tamamen kuralıslaştırılmasından kaynaklanmıştır. 1990’ların ortalarından itibaren finansal sektördeki yeni finansal araç ve kurumların çoğalması, geleneksel devlet gözetiminden kaçınılması, güvenli fon ve yatırım araçlarından yeni parasal mallar ve kurumların oluşturulması sonucu yaşanan gelişmeler krizi tetiklemiştir. Finansal krizin hızı ve yayılması özellikle kredi kuruluşlarının iflası ile tüketim ve yatırımı etkileyen kredi daralmaları sonucu reel sektörü etkilemiştir (Rasmus, 2008).

Sonuç olarak ABD’de başlayan krizin temelinde ülkenin finansal piyasalarının kuralıslaştırılması yer alırken, dünya genelinde ülkeler arası ticari ve finansal ilişkilerin artması da krizi küresel ortama taşımıştır. Ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşme düzeyi bu krizden etkilenme düzeyini de belirlemede önemli bir etken olmuştur. Bu açıdan ülkelerin krizden etkilenme nedenlerini belirlemek üzere OECD ve BRICS ülkeleri kapsamında bir analizin yapılması uygun görülmüştür. Analize geçmeden önce bu ülkelerin ekonomik yapılarına dair kısa bir değerlendirme yapılmaktadır.

4. Çalışmada Yer Alan OECD Ve BRICS Ekonomilerine Dair

OECD ve BRICS ekonomilerinin ekonomik serbestlik düzeyleri oldukça farklıdır. OECD yapısı nedeniyle ekonomik serbestleşmeyi barındıran bir uluslararası örgüttür ve bu örgütte yer alan ülkeler zamanla ekonomik serbestleşme yoluna gitmişlerdir. OECD ülkeleri 1970’ler ve 1980’lerde kredi ve faiz tavanlarını, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontrolleri kaldırmış ve finansal faaliyetlerin önemli bir kısmında kuralıslaştırmaya gitmiştir. Bu düzenlemeleri ilk uygulayan ülkeler ABD, Kanada ve İngiltere olmuştur. Japonya 1980’lerde önemli girişimlerde bulunmuş, Fransa ve İtalya daha tedbirli davranarak daha geç serbestleşmiştir. Almanya, 1960’lar ve 1970’lerde oran ve miktar düzenlemelerinden vazgeçen ilk ülkelerden biri olmasına rağmen finansal faaliyetleri daha sonraki dönemlerde piyasaya bırakmıştır. Avustralya, Yeni Zelanda ve İskandinav ülkeleri 1980’lerin

ortasında, Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve İrlanda gibi daha küçük finans merkezleri ise 1980'lerin sonlarına doğru serbestleşmişlerdir. (Blundell-Wignall&Browne, 1991: 5). OECD içinde yer alan diğer AB ülkeleri ise, 1992 yılında tek pazar olan AB'nin serbestlik politikalarına uymak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan OECD'nin gelişmekte olan ülkeleri Türkiye ve Meksika gibi ülkeler, 1980'lerden itibaren yapısal uyum programları kapsamında serbestleşme sürecine dahil olmuşlardır.

Ancak BRICS ülkeleri ticari açıdan serbestleşmiş olmalarına karşın finansal hareketleri üzerindeki kontrolü bırakmamıştır. BRICS ülkeleri uyguladıkları kalkınmacı sanayileşme politikaları ile dünya üretiminde ve ticaretinde oldukça hızlı bir şekilde payını arttırmıştır. BRICS ülkelere yönelik, OECD tarafından hazırlanan 2008 yılı rapora göre, grupta Çin dışında kalan diğer beş ülke, büyük ekonomik açılımlardan sonra ekonomik krizler yaşamış ve ardından yeniden korumacı politikalara dönüş yapmışlardır. Bu ülke grubunun en önemli özelliği devletin ekonomideki gücüdür. Bu ülkelerde özellikle makroekonomi politikalarında serbestleşme ve yapısal uyum politikaları oldukça sınırlı uygulanmaktadır. Ancak sanayiye destekleyen politikalar kapsamında özellikle Çin ve Rusya'da yurt içi üretimi koruyacak şekilde ticaret serbestleştirilmiştir. BRICS ülkelerinin açık ekonomi politikalarını yürütebilecek gelişmiş kurumları olduğu halde bu konuda daha korumacı kalmayı tercih etmektedirler.

Gwartney, Lawson ve Hall (2013) tarafından hazırlanan ve Fraser Enstitüsünün yayınladığı *Economic Freedom of the World 2013 Annual Report* adlı çalışmaya göre OECD ve BRICS ülkelerinin ekonomik serbestlik düzeyleri Tablo 1'de yer almaktadır. Bu endeks, hazırlanan anketler ve değer yargıları yanında IMF, WB ve Dünya Ekonomi Forumu gibi uluslararası kurumlardan elde edilen verilerle hazırlanmaktadır. *Economic Freedom of the World* (EFW) projesi Milton Friedman öncülüğünde oluşturulmuş ve ilk kez 1996'da rapor olarak basılmıştır. Endeksin yer aldığı raporda, ekonomik özgürlükle tutarlı kurum ve politikalar aracılığıyla, daha yüksek yatırım oranı, daha hızlı ekonomik büyüme ve daha yüksek gelir düzeyine ulaşılacağı savunulmaktadır. Bireysel tercihler, piyasalarda gerçekleşen mübadele ilişkileri, piyasalara girişlerin ve rekabetin serbest olması, özel mülkiyet haklarının güvenliğinin sağlanması konusundaki ekonomik özgürlüklere göre oluşturulan bu endeks aşağıdaki beş ana başlık altında sunulmaktadır:

1. Devlet büyüklüğü
2. Hukuksal yapı ve mülkiyet hakları
3. Sağlık para
4. Uluslararası ticaret serbestisi
5. Düzenlemeler

0 ila 10 arasında değerler alan EFW endeksine göre değerin 10'a yaklaşması daha serbest bir ekonominin varlığına işaretir. Yukarıda sıralanan beş ana başlık kapsamında elde edilen serbestlik düzeylerine göre Tablo 1'de yer alan ilk 10 ülke içerisinde Çin, Brezilya, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika'dan oluşan BRICS ülkeleri bulunmaktadır. Son sırada yer alan 10 ülke içinde ise ABD, İngiltere, Kanada gibi ilk serbestleşen ülkeler yer almaktadır.

Tablo 1: EFW Endeksine Göre Ülkelerin 2007 Yılı Serbestlik Dereceleri Ve 2008-2009 Yılı Ortalama Büyüme Oranları

Sıra	Ülkeler	Ser.	Büy.	Sıra	Ülkeler	Ser.	Büy.
1	Çin	6.09	9.40	21	Slovakya	7.55	0.41
2	Brezilya	6.16	2.42	22	Fransa	7.58	-1.61
3	Rusya	6.25	-1.29	23	Almanya	7.61	-2.03
4	Türkiye	6.33	-2.08	24	Norveç	7.69	-0.78
5	Hindistan	6.55	6.19	25	Japonya	7.74	-3.28
6	Endonezya	6.77	5.32	26	Lüksemburg	7.76	-3.15

Tablo 1 devam

7	Meksika	6.78	-1.65	27	Avusturya	7.79	-1.19
8	İtalya	6.85	-3.33	28	Hollanda	7.84	-0.93
9	Polonya	6.94	3.36	29	İzlanda	7.84	-2.69
10	Güney Afrika	6.95	1.05	30	Finlandiya	7.91	-4.12
11	Slovenya	7.02	-2.21	31	Estonya	7.94	-9.12
12	Macaristan	7.14	-0.70	32	Danimarka	7.97	-3.23
13	Çek Cumhuriyeti	7.14	-2.95	33	Şili	8.05	1.13
14	İsrail	7.26	2.43	34	İngiltere	8.15	-2.97
15	Yunanistan	7.33	-1.67	35	İrlanda	8.2	-3.78
16	Portekiz	7.46	-1.46	36	İsviçre	8.2	0.11
17	Güney Kore	7.47	1.31	37	ABD	8.21	-1.55
18	İsveç	7.52	-1.47	38	Kanada	8.29	-1.04
19	İspanya	7.52	-2.82	39	Avustralya	8.32	2.71
20	Belçika	7.54	-0.91	40	Yeni Zelanda	8.5	-0.45

Kaynak: Ser. Serbestlik endeksi için Economic Freedom of the World 2013, Büy. Büyüme için WB database.

Bu iki ülke grubunun 1970 yılı sonrası dünya üretimindeki paylarına bakıldığında, Tablo 2’de kriz dönemine kadar dünya üretiminin %90’ını gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu ülkelerin, 2002-2007 küresel kriz öncesi yükselme dönemi ve 2008-2009 kriz dönemi olarak ortalama değerleri alınmıştır. Tabloda krizden sonraki dönemde, OECD’nin dünya payı azalırken BRICS ekonomilerinin ise payının arttığı görülmektedir.

Tablo 2: OECD ve BRICS ekonomileri dünya payları

Grup	1970-79	1980-89	1990-2001	2002-07	2008-09	2010-11
OECD	77.31	78.69	82.15	78.76	71.11	66.79
BRICS	7.46	7.11	8.48	11.25	16.48	20.09
Toplam	84.77	85.80	90.63	90.01	87.59	86.87

Kaynak: DB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Çin kriz döneminde %2.971 oranı ile dünya payını en çok arttıran ülke olmuştur. %4.642 ile payını en çok düşüren ABD, kriz sonrası dönemde de payı azalmaya devam etse de hala dünyanın en yüksek payına sahiptir.

5. Regresyon Analizi Ve Elde Edilen Bulgular

Basit doğrusal regresyon analizi, sıradan en küçük kareler ya da klasik en küçük kareler yöntemi olarak da bilinmektedir. Bu yöntem, ekonometrik modellerdeki ilişkiyi tahmin etmek üzere kullanılan en yaygın ve en basit yöntemlerden biridir. Basit doğrusal regresyon modeli bir bağımlı ve en az bir bağımsız değişkeni olan modeller için, değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere kullanılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında uygulanan regresyon analizinin amacı, kriz öncesi ekonomik faaliyetlerin, kriz dönemi büyüme oranı ve yatırım (GSYİH içindeki payı olarak) üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bunun için ülkelerin uluslararası ekonomi ile ilişkisini gösteren ticaret hacmi, portföy hareketleri, cari işlemler dengesinin GSYİH’ya oranı, yurtiçi faaliyetleri olarak kamu dengesi, finansal kesim tarafından yaratılan özel kredi hacmi ve reel sektör katma değerinin GSYİH içindeki payları kullanılmaktadır. Dünya ekonomisi büyüme oranına göre, 2002-07 yıl-

ları genişleme, 2008-09 dönemi ise daralma dönemi olarak belirlenmiştir. Buna göre büyüme oranı kriz dönemini kapsarken, yatırım oranı kriz dönemi ile kriz öncesi dönem arasındaki fark olarak alınmıştır. Analize katılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere yönelik bilgiler aşağıda sıralanmaktadır.

Ekonomik büyüme oranı: Üretim yöntemi ile hesaplanan reel GSYİH'daki yıllık artış oranı (%).Kaynak, Dünya Bankası World Development Indicators veri tabanı.

Yatırım oranı: Toplam yatırımın GSYİH içindeki % payıdır. Bu değişken, 2008-09 ortalaması eksi 2002-07 ortalaması olarak hesaplanmıştır. Kaynak, IMF World Economic Outlook veri tabanı.

*Ticaret hacmi:*2002-07 yılları ortalama ihracat ve ithalat hacminin toplamının GSYİH'ya oranıdır (%). Bu oran ülkenin ticari açıklığını göstermektedir. Kaynak, UNCTAD veri tabanı.

Portföy hareketleri: Portföy yatırımları, devlet ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarını içermektedir. Bu araçların varlık ve yükümlülükler toplamının 2002-07 ortalamasının GSYİH'ya oranı (%). Bu değişken finansal açıklık değişkeni olarak kullanılmaktadır. Kaynak, WB Global Financial Development veri tabanı.

*Cari işlemler dengesi:*2002-07 ortalamasının GSYİH'ya oranı (%). Kaynak, IMF World Economic Outlook veri tabanı.

Kamu dengesi: Kamu gelirleri eksi kamu harcamaları değerinin GSYİH'ya oranı (% , 2002-07 ortalaması). Kaynak, IMF World Economic Outlook veri tabanı.

Reel sektör payı: Hizmetler dışında kalan tarım ve sanayi sektörleri katma değerlerinin GSYİH içindeki payı (% , 2002-07 ortalaması). Kaynak, UNCTAD veri tabanı.

Özel kredi hacmi: 2002-07 yılları ortalaması yurtiçi mevduat bankaları ve finansal kuruluşlar tarafından yaratılan kredi miktarının GSYİH'ya oranı (%). Kaynak, WB Global Financial Development veri tabanı.

Analize 34 OECD ülkesi ve 6 BRICS ülkesi olmak üzere toplam 40 ülke katılmıştır. Ancak Lüksemburg, portföy oranının bulunmaması nedeniyle analiz dışında kalmıştır. Buna göre 39 ülkenin yer aldığı regresyon analizi sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları

A. Büyüme oranı regresyon analizi

Bağımlı değişken: Büyüme				
Bağımsız değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t- istatistiği	Prob.
Cari	***0.131791	0.070885	1.859217	0.0719
Kamu	** -0.26703	0.10921	-2.4451	0.02
Portföy	-0.00075	0.003225	-0.23244	0.8176
Reel	*0.212789	0.050167	4.241657	0.0002
Ticaret	***-0.02227	0.011355	-1.96162	0.0583
Sabit	*-6.34058	2.01632	-3.14463	0.0035
R2	0.526612			

*%1 düzeyinde, **%5 düzeyinde, ***%10 düzeyinde anlamlıdır.

B. Yatırım oranı regresyon analizi

Bağımlı değişken: Yatırım				
Bağımsız değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	t- istatistiği	Prob.
Cari	*0.300406	0.055316	5.430772	0.000
Kamu	***-0.17159	0.085223	-2.0134	0.0523
Portföy	***-0.00456	0.002517	-1.81325	0.0789
Reel	**0.097294	0.039148	2.485298	0.0182
Ticaret	** -0.02355	0.008861	-2.65747	0.012
Sabit	-1.70723	1.573448	-1.08503	0.2858
R2	0.671443			

Not: *%1 düzeyinde, **%5 düzeyinde, ***%10 düzeyinde anlamlıdır. Her iki regresyon analizinde hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu, sabit varyanslı olduğu ve otokorelasyona sahip olmadığı belirlenmiştir.

%10 anlamlılık düzeyinde, büyüme regresyon analizinde sadece portföy değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamsız çıkarken, yatırımın yer aldığı analizde tüm değişkenlerin katsayısı anlamlı çıkmıştır. Büyüme modeli regresyon analizinin belirlilik katsayısı, R^2 , 0.52'dir. Yani analize katılan değişkenler kriz dönemi büyüme oranının %52'sini açıklamaktadır. Yatırım modelinde ise değişkenler, yatırımdaki değişimin %67'sini açıklamaktadır.

Regresyon analizine göre elde edilen katsayıların işareti bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkinin yönünü de vermektedir. Sonuçlara göre krizden önce her bir değişken için diğer değişkenlerin sabit kaldığı varsayımı altında; ülkelerin cari işlemleri açık verdikçe, kamu dengesinde artış oldukça, reel sektörün payı düş-tükçe ve ticaret hacmi yükseldikçe kriz dönemi büyüme oranı ve yatırım oranı azalmıştır. Büyüme analizinde katsayısı anlamsız çıkan portföy hacmi ise yatırım oranı ile ters yönlü bir ilişkiye sahiptir. Bu sonuçlara göre ticari ve finansal açıklık düzeyi daha fazla olan ülkeler krizden daha olumsuz etkilenmişlerdir. Ayrıca ekonomisinde reel sektörün payı yüksek olan ülkeler krizden daha az etkilenmişlerdir.

Lane ve Milesi-Ferretti (2010), Claessens vd. (2010) ve Dullein (2010), çalışmalarında benzer regresyon analizi kullanılmaktadır. Her üç çalışmada cari işlemler dengesinin krizin en önemli değişkeni olduğu belirlenirken, kriz dönemi büyüme oranı ile kişi başı gelir arasındaki ters yönlü ilişki ile krizin gelişmiş ülkeleri daha çok etkilediği sonucu ampirik olarak da ortaya konmaktadır.

Analize katılan değişkenlerin OECD ve BRICS ülkeleri ortalamaları regresyon analizi ile benzer sonuçları vermektedir. Tablo 4'e göre kriz dönemi ortalama büyüme oranı -1.521 olan OECD ülkelerinin, ortalama büyüme oranı 3.848 olan BRICS ülkelerine göre ticaret hacmi ve portföy hacmi daha yüksek, cari işlemler dengesi açık, kamu açığı, yatırım oranı ve reel sektör payı daha düşük, kredi hacmi ise oldukça yüksek görülmektedir.

Tablo 4: Grup Bazında Ortalama Değerler

	Kriz dönemi büyüme oranı	2002-2007 yılına ait (GSYİH % payı)						
		Ticaret	Cari	Kamu	Yatırım	Reel	Kredi	Portföy
OECD	-1.521	89.802	-0.596	-0.829	23.111	31.919	100.781	144.701
BRICS	3.848	50.096	2.352	-1.416	25.739	46.020	58.048	23.936

6. Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak, 2007 yılında ABD'de konut sektöründe kullanılan kredilerin geri ödenememesi sorunuyla bankacılık krizine dönen süreç, önce ülkeyi kısa bir süre sonra ABD ile finansal ilişkisi yüksek olan gelişmiş ülkeleri ve bir iki yıl içinde dünya ticareti üzerinden birçok ülkeyi etkisi altına alarak 1929 bunalımından sonra yaşanan en geniş

kriz olarak literatüre geçmiştir. 1980 sonrası dönemde gittikçe serbestleşen ve kuralılaştırılan ekonomilerin krize girmesi kaçınılmaz olmuştur. BRICS ekonomilerinin küresel kriz deneyimi, küreselleşen dünya ekonomisinde korumacı politikaların faydalarının göstermesi açısından yol gösterici bir deneyim olmuştur.

Grup içinde ülke deneyimlerine dair Tablo 1'e bakıldığında en az serbest olan ilk on ülke içerisinde yer alan dört OECD ülkesinden Türkiye, Meksika, İtalya ve Polonya ülkelerinden, Polonya dışındaki üç ülkenin ekonomisi negatif büyümüştür. BRICS içinde ise özellikle enerji ihracatında önemli bir konumda olan Rusya ise ekonomisi daralan tek ülke olmuştur. Bu ülkelerin özellikle dünya ticareti aracılığıyla dünya ekonomisine bağımlılığı krizden daha derin etkilenmesine yol açmıştır. En serbest on ülke içinde ise Şili, Avustralya ve İsviçre pozitif büyümeyi başaran ülkeler olmuştur. Grup içinde ülkelerin farklı özellikleri de krizden farklı etkilenmelerine yol açmıştır. Bunun için daha ayrıntılı bir analiz gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında uygulanan regresyon analizi sonuçları, özellikle ticari ve finansal serbestlik düzeyi yüksek olan ülkelerin ekonomilerinin kriz döneminde daha çok daraldığını göstermiştir. Kriz sonrasında yayınlanan IMF (2012) sermaye kontrolü üzerine ve World Bank (2013) devletin finans piyasalarındaki rolü üzerine yapılan çalışmalarda da aşırı serbestliğin ve kuralılaştırmanın oluşturduğu dengesizliklerin krize yol açtığının kabul edilmesi, 1980 sonrası dönemde yapısal uyum programları kapsamında önermiş oldukları politikaların özeleştirisini yaptıklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Blundell-Wignall, A. & Frank, B. (1991). Macroeconomic consequences of financial liberalisation: A Summary Report, OECD Economics Department Working Papers, No. 98.
- Claessens, S. vd. (2010). Cross-country experiences and policy implications from the global financial crisis, *Economic policies*, volume 25, Issue 62. s. 267-293. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0327.2010.00244.x/pdf>
- Development Committee (1990). *Problems and issues in structural adjustment*, USA: International Monetary Fund and World Bank.
- Dullein, S. (2010). *Risk factors in international financial crises: early lessons from the 2008-2009 turmoil*, *The Financial and Economic Crisis of 2008-2009 and Developing Countries*, (Ed. Sebasatian Dullen et al), 99-116, United Nations Publication.
- Grabel, I. (1998). *Emerging stock market and world development*, *The Post Keynesian Case for Pessimism*, *Foundations of International Economics Post Keynesian Perspectives*, (Ed. Johan Degrez ve John T. Harvey), London, New York: Routledge.
- IMF (2002). World Economic Outlook, September 2002, Trade and Finance, World Economic and Financial Surveys.
- IMF (2011). Analytics of Systemic crises and the role of global financial safety nets, www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/053111.pdf
- IMF (2012). The liberalization and management of capital flows: an institutional view, <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/111412.pdf>
- Laeven, L. & Fabian V. (2012). Systemic banking crises database: an update, IMF Working Paper, WP/12/163, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12163.pdf>
- Lane, P. R. & G. M. Milesi-Ferretti (2010). The cross-country incidence of the global crisis, IMF working paper, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10171.pdf>
- Lin, J.Y. & Volker T. (2012). The unexpected global financial crisis researching its root cause, Policy Research Working Paper, 5937.
- Rasmus, J. (2008). The deepening global financial crisis: from minsky to marx and beyond, Critique, *Journal of Socialist Theory*, 36(1), 5-29.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı, engel mi?, ERC Working Paper in Economic 04/09.
- Şimşek, A. (2007). Küreselleşme sürecinde finansal krizler ve maliye politikaları: Latin Amerika deneyimi, Bilgi, (14) 2007/1: 67-93, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2007Simsek.pdf>, Erişim Tarihi: 20/05/14.
- Ural, M., (2003). Finansal krizler ve Türkiye, *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, Cilt:18 Sayı:1, Yıl: 2003, 11-28, http://iibf.deu.edu.tr/deuj/index.php/cilt1-sayi1/article/viewFile/147/pdf_127, Erişim Tarihi: 15/05/2014.
- World Bank (2013). Rethinking the role of the state in finance, global financial development report. http://siteresources.worldbank.org/EXTGLOBALFINREPORT/Resources/8816096-1346865433023/8827078-1346865457422/GDF_2013_Report.pdf
- Yeldan, E. (2010), Kapitalizmin finansallaşma süreci ve küresel kriz, http://yeldane.bilkent.edu.tr/Yeldan244_06Ock10.pdf, Erişim Tarihi: 02/05/2014

Romanya’da Neo-Liberal Gelişmelere Bağlı Demokratikleşme Reformları: Romanya Ombudsmanı Örneği

Democratization Reforms Linked to Neo-Liberal Developments in Romania: The Case of Romania Ombudsman

Arş. Gör. Dr. Kadir Caner DOğAN*

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

Arş. Gör. Mürşit RECEPOğLU

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, mursit_recepoglu@hotmail.com

Özet

Romanya, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet güdümü altında yönetilmiş bir ülkedir. Ancak 1980’li yılların sonlarına doğru Komünizmin çökmesi sonrasında Romanya, Sovyet anlayışına bağlı merkezi planlama ve sosyalist yönetim geleneğinden liberal ideolojiye dayalı kapitalizm sistemine dönüşmeye başlamıştır. Bu çerçevede Romanya, söz konusu dönemde dünyada etkili olan neo-liberal gelişmelerin etkisi içerisinde olmuştur. Bu dönüşüm ise Romanya’da düşünsel ve kurumsal birçok düzenlemeye neden olmuştur. Bu düzenlemelerden biri olan Romanya Ombudsmanı, bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada sözü edilen dönüşüme bir örnek teşkil etmesi adına ombudsmanın yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Neo-Liberal İdeoloji, Kapitalizm, Komünizm, Ombudsman, Romanya

Abstract

After II. World War Romania is a country that has been governed under the Soviet-ordination. However, towards the end of the 1980s after the collapse of communism, Romania began to transform depending from on the Soviet approach which was the tradition of central planning and socialist government to based on liberal ideology capitalism system In this context, Romania has been the neo-liberal developments in the world of acting in effect in the said period. This transformation in the Romania have led to many intellectual and institutional arrangements. This arrangement is one of the Romania Ombudsman, this study of constitute the basic issue. This study referred to an example of the conversion on behalf of depending on the structural-institutional and functional aspects of the ombudsman is to provide the information.

Keywords: Neo-Liberal Ideology, Capitalism, Communism, Ombudsman, Romania

1. Giriş

Eski bir Doğu bloğu ülkesi olan Romanya, günümüzde cumhuriyet rejimi ile yönetilen demokratik bir ülke hüviyetindedir. Romanya Cumhuriyeti, 1989 yılında komünizmin çökmesi sonrasında liberal ve Batılı ideolojiye dayanan Anayasası’nı kabul etmiştir.

Romanya’da komünizmin çökmesi, küreselleşme ve beraberinde gündeme gelen neo-liberal gelişmeler bağlamında siyasal, yönetsel ve ekonomik alanlarda çok büyük değişmeler meydana gelmiştir. Nitekim bunlara bağlı olarak

* Sorumlu Yazar

Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik süreci ve AB'nin kendisine üye olmak isteyen aday ülkelerden istemiş olduğu katılım kriterleri bağlamında Romanya'da büyük düzeyde kapitalist ve Batılı modern demokratik reformlar gerçekleştirilmiştir.

Bu bildiride de yukarıda ele alınan faktörlere bağlı olarak özellikle 1990'lı yıllardan sonra siyasal, yönetsel ve ekonomik yönler başta olmak üzere birçok noktada dönüşümlere uğrayan Romanya'da demokratikleşme reformları üzerinden Romanya Ombudsmanlık Kurumu ele alınacaktır. Bu çerçevede çalışmanın ana teması, Romanya Ombudsmanlık Kurumu'nun Romanya kamu yönetimi reformları arasındaki önemi, yeri ve ombudsmanlık kurumunun yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerinin açıklanmasıdır.

Bu çalışmanın temel tezi, neo-liberal gelişmeler ve Romanya'nın 1990'lı yıllardan sonra yaşamış olduğu siyasi-hukuki döneme bağlı olarak liberal demokratik Batı'lı değerlere sahip bir ombudsmanlık kurumunun kurulmuş olmasıdır. Nitekim bildiri çalışması, bu tez üzerinden incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada öncelikle Romanya'da genel düzeyde demokratikleşme ve kamu yönetimi reformlarından bahsedilecek ve sonrasında Romanya Ombudsmanlık Kurumu temel düzeyde açıklanacaktır.

2. Romanya'da Neo-Liberal İdeolojiye Dayalı Demokratikleşme Reformları

2.1. Genel Olarak Neo-liberal İdeoloji

Neo-liberal ideoloji, her şeyden önce farklı düşünsel kavram ve kurumlardan destek alan bir anlayış özelliği taşımaktadır. Neo-liberal ideoloji veya neo-liberalizm asıl olarak ekonomik kaynaklı olmasına karşın siyasal, kültürel ve hukuksal dayanaklara da sahiptir. Neo-liberal ekonomik politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen sosyal refah rejimlerinin krizi söylemi çerçevesinde meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır (Yıldız, 2008: 17). 1940'lı yıllardan sonra önemli bir teori ve uygulama alanı bulan Keynesyen iktisatçıların ortaya koymuş oldukları politikalar ve bu politikalara dayanan refah devleti modeli, 1960'lı yıllardan başlayarak ortaya çıkan genel iktisadi bunalımı aşmada yetersiz kalmıştır. Bu kriz dönemini aşmak için öne sürülen neo-liberal politikalar ise "serbest piyasa, serbest ekonomi ve bireysel özgürlük" gibi ilkelerden hareketle etkili olmaya başlamışlardır (Arı, 2014). Buna bağlı olarak özellikle 1970'li yılların sonlarına doğru büyük ölçüde klasik liberalizmin ilkelerine bağlı olan (Aktan, 1995: 12) ve küreselleşme süreci ile de bütünleşen (Yeldan, 2007:43) neo-liberal ekonomi veya ideoloji önemini artırmıştır.

1970'lerin sonlarında etkili olan ve bu dönemde görülmeye başlayan uluslararası düzeydeki krizlere ve kapitalizmin birikim bunalımına bir yanıt olan (Södersten, 2004:2) neo-liberal ideoloji, büyük oranda aşağıdaki ilkelere ve politikalara bağlıdır (Zafir, 2009:72):

- Siyasi olarak kısıtlanmamış bir piyasa rejimi,
- Büyüme sürecinde kamu yatırıma göre özel yatırımın etkinliğinin savunulması,
- Teknoloji ithalatının engellenmemesi,
- Rekabet edebilirliğin sağlanması,
- Sermayenin ve girişimlerin uluslararası hareketliliği.

2.2. Romanya'da Neo-Liberal İdeoloji Çerçevesinde Yapılan Demokratikleşme Reformları

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)'nde eski komünist sistem sona erdikten sonra yeni politik, ekonomik ve sosyal sistemler belirgin olmaya başlamıştır (Nunberg, 1999:1). Bu çerçevede geçiş ülkeleri (transition countries) adı ile anılan eski komünist sisteme sahip ülkeler, "tek partili politik sistemden çoğulculuğa, merkez planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine" geçiş yaşamışlardır (Becerikli & Kılıç, 2012:95). Nitekim eski bir Doğu bloğu ülkesi olan Romanya da, 1989 yılından başlayarak dışa açılım ve liberalizm politikaları doğrultusunda, yeni dünya düzenine uygun bir biçimde anayasal, yasal ve sosyo-ekonomik dönüşüm sürecine girmiştir (Caner, 2009:97). Bu bağlamda komünist rejimler çöktükten sonra totaliter rejimlerden demokratik rejimlere geçişler meydana gelmiştir. Demokrasiye geçişler, yasal düzenlemelerin temel odak noktasını oluşturmuştur. Bu anlayış çerçevesinde Romanya'da kurulan yeni sistemlerde öncelikle demokratik bir anayasa (Tunç & Türkoğlu, 2007:1135) 1991 yılında kabul edilmiştir. Bu anayasanın birinci maddesine göre Romanya; "egemen, bağımsız, üniter ve bölünmez bir ulus-devlettir" (Constitution of Romania Art. 1, 1991).

Romanya, günümüzde çok partili parlamenter sisteme dayanan bir siyasal anlayış içerisinde, Senato ile Millet Meclisi'nden meydana gelen iki meclis ile yönetilen demokratik bir Cumhuriyet hüviyetindedir (Yılmaz & Doğan, 2013:23). Nitekim Romanya, sadece kendi vatandaşlarına değil aynı zamanda kendi toprakları üzerinde bulunan diğer kişilerin de, Anayasa'ya ve diğer yasalarına uymaları koşulu ile belirli haklardan yararlanmaya sahip oldukları demokratik bir hukuk devletidir (Mocanu vd., 2012:11).

Romanya'da komünizm sonrası dönemde ekonomik durgunluk, politik istikrarsızlık ve ideolojik belirsizlik yaşanmıştır (Ağır, 2012:131; Sanin, 1994:6). Dolayısıyla Romanya, bu dönemin getirmiş olduğu sıkıntılı ve kriz sancılıyla geçen dönemi atlatmak için yönünü Batı anlayış ve değerlerine çevirmiştir. Nitekim eskiden komünist rejim ile yönetilen bölgede Batı'nın Doğu Avrupa ülkelerini Avrupa-Atlantik anlayışına ve kurumsal yapısına dönüştürecek hamleler içerisinde olması bölge ülkelerinin yönünü Batı ile bütünleşmeye çevirmiştir. Bu bağlamda, Doğu Avrupa'daki dönüşüm süreci küresel düzeyde neo-liberal yeniden yapılanma ideolojisi ile bütünlük arz etmektedir. Nitekim 1990'larda Doğu Avrupa'daki reform çabaları, neo-liberal bir yaklaşım ile büyük oranda örtüşmüştür (Akşit, 2009:68). Bu çerçevede Doğu Avrupa ülkelerinde liberalleşme politikalarına bağlı bir biçimde serbest piyasa ekonomisi reformları ve demokratikleşmeye yönelik siyasal reformlar yapılmıştır (Ağayev, 2012:309-310; Ekiert, 2007:8).

Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü ile birlikte AB gibi uluslararası örgütler "*kaliteli demokrasi, hukuk devleti ve ekonomik reformları*" destekleyen kriterler ve yardım programları oluşturmuşlardır. Bu reformlar arasında; "kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması, etnik azınlıkların haklarının korunması, ekonomide ve siyasette serbest piyasa, hukuk devleti ve saydamlığın geliştirilmesi" yer almaktadır (Demir, 2009:137; Vachudova, 2014:21). Diğer yandan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi kapitalist modern gelişmiş ülke kaynaklı uluslararası örgütler, reform kelimesi başlığı altında "*yapısal reform veya uyarılama politikaları*" ile uluslararası sermayenin geniş pazarlara yayılımını ön gören neo-liberal politikaların uygulanmasını önermektedirler (Çağlan, 2002:69). Bu örgüt ve kuruluşlar içerisinde özellikle AB'ye üyelik süreci Romanya'da batı tipi modern demokratik reformların yapılmasını güçlendiren bir etki yaratmıştır (Viorescu, 2004). Bütün ekonomik varlıkların devlet tarafından kontrol edildiği bir sistemden özel mülkiyete ve rekabetçi bir yapıya geçmeyi hedefleyen bu reformlar, devletin rolü ve yönetim mekanizmasında köklü değişiklikleri gerektirmektedir (Çevik, 2009:558).

Romanya'da genel olarak demokratikleşme reformları, dışı açık bir serbest piyasa ekonomisi yapısı ile bağlantılı olarak radikal düzenlemeler ile yapılmıştır. Nitekim siyasal anlamda, anayasada öngörülen; "*çok partili sistem, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlüklerin korunduğu bir devlet ve siyaset yapılanması*" meydana gelmiştir (Yılmaz & Doğan, 2013:25). Ayrıca Romanya'da anayasanın öngördüğü ilke ve politikalar çerçevesinde kamu yönetiminin modernizasyonu ve yeniden yapılandırılması (Caner, 2009:98), yerel yönetimlerin ve bölgesel yönetimlerin güçlendirilmesi, özerkleştirilmesi (Nicolae, 2011:232) gibi liberalizm veya liberal demokrasi odaklı gelişmeler de yaşanmıştır.

Romanya'da yukarıda söz edildiği üzere komünizmin çökmesi ve 1990'lı yıllardan sonra kapitalist ideolojiye yön veren neo-liberal anlayışın da etkisiyle modern Batılı tarzda demokratikleşme reformları gerçekleştirilmiştir. Bu reformların etkili olmasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi güçlü Batılı kapitalist devletler ve bu devletlere odaklı uluslararası örgütler ve AB gibi serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi menşei uluslararası birlikler etkili olmuştur. Nitekim sözü edilen bu demokratikleşme reformları arasında en önemli kurumsal yapılanma da özünde "*demokratik katılım, saydamlık, hesap verebilirlik, etik kural ve düzenlemeler, yerelleşme, sivil toplumun güçlenmesi ve yönetim*" ilkeleri bulunan ombudsmandır¹. Çalışmanın ilerleyen bölümünde Romanya'da sözü

1 Akademik literatürde genel kabul gören ve çok fazla sayıda atıf alan Uluslararası Barolar Birliği (International Bar Association-IBA)'nın yapmış olduğu ombudsman tanımlaması şu şekildedir (Seneviratne, 2002:8): "*Ombudsman veya ombudsmanlık kurumu anayasa ile yetkilendirilmiş ve Parlamento adına yasal bir eylemle hareket eden hükümet kuruluşları, resmi makamlar ve kamu görevlileri veya o yönde hareket eden kurum ve kuruluşlar üzerinde inceleme görevi olan, kamu yönetiminin veya idarenin hatalı eylemlerine karşı önerilerde bulunan, hazırlanmış olduğu raporları veya raporları Parlamento'ya sunan ve yasal olarak Parlamento'ya sorumlu olan yüksek düzeyde bir kamu görevlisinin bağımsız olarak başında bulunduğu bir görevli veya kurumun adıdır*". Yine bir başka uluslararası kuruluş olan ve merkezi ABD'de olan Ulusal Demokrasi Enstitüsü (National Democracy Institute-NDI)'ne göre ombudsman şu şekilde tanımlanmıştır (NDI, 2005:6): "*Kamu yönetimi otoriteleri tarafından yapılan kararlar ve eylemlerle ilgili olarak meydana gelen başarısızlıklar karşısında vatandaşlar tarafından gelen şikayetlerle ilgilenen bir kurumdur*".

edilen dönüşüm döneminde kurulan ombudsmanlık kurumu, yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak açıklanmaktadır. Bu sayede de Romanya'daki demokratikleşme reformları, ombudsman ile kurumsal düzeyde örneklenmek istenmektedir.

3. Romanya Ombudsmanı

Romanya'da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, çalışmanın ilerleyen bölümünde yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak genel hatlarıyla açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle ombudsmanlık kurumunun kuruluşu, görevleri, atanması ve statüsü gibi yönlerine bağlı olarak genel düzeyde bilgiler verilecektir. Daha sonrasında ise ombudsmanlık kurumunun şikâyet başvurularını kabul şekilleri, çalışma biçimleri, denetimlerinin sonuçlandırılması ve yapılan denetimlerin etkinliği ve verimliliğine bağlı olarak işlevsel yönleri hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Romanya Ombudsmanlık Kurumu İle İlgili Genel Bilgiler: Yapısal-Kurumsal Yönler

Romanya'da ombudsmanın veya ombudsmanlık kurumunun, 1989 yılındaki rejim değişikliğinden sonra (Dragoş vd., 2010:60), 1991 yılında yürürlüğe giren Anayasa'nın 58 maddesine göre bir yasal düzenlemeye bağlı olarak kurulacağından söz edilmiştir (Constitution of Romania, 1991 Art. 58; Cliza, 2011:164). Bu düzenlemeye bağlı olarak ombudsman, 1997 yılında bir yasal düzenlemeye (the Law 37\1997) (Mariana, 2008) dayalı bir biçimde "*Halkın Avukatı (People's Advocate)*" adı altında kurulmuştur (Reif, 2004:158; Fendoğlu, 2011:99; Vangansuren, 2002:12; Finkel, 2013; Hossu & Dragoş, 2013:67). Ayrıca Romanya Ombudsmanlık Kurumu'nu kuran bu yasa, 1998, 2002, 2004 ve 2010'da güncellenmiştir (Hossu & Dragoş, 2013:68). Diğer yandan 2003 yılında yapılan bir düzenleme ile Romanya'da ombudsmanlık kurumu, Anayasa Mahkemesi önüne gelmeden önce yasaların anayasa uygunluğunu değerlendirmektedir (Balan & Varia, 2009:19; Dragoş vd., 2010:64).

Romanya Ombudsmanı, kamu yönetimi ve vatandaşlar arasında herhangi bir anlaşmazlık yaşanmaması için yönetimi gözetim altında bulunduran bir kurumdur (Balan & Varia, 2010; Stern, 2008:360). Dolayısıyla ombudsman, temel olarak vatandaşların yönetimle ilişkilerinde özgürlüklerinin ve temel haklarının korunmasıyla görevlidir (Cliza, 2011:164). Bu çerçevede Romanya'da ombudsman, kamu yönetimi ve vatandaşlar arasında iyi (başarılı) yönetimin (Glazer, 2011:14) tesis edilmesinde önemli etkiye sahiptir. Bu bağlamda ombudsmanlık kurumu, vatandaşlardan gelen idari itirazlara karşı bir çözüm yolu görevini yerine getirmektedir (Dragoş vd., 2012:41). Bu sayede ombudsman, hakların gaspa uğraması, bürokratikleşmenin artması ve kötü yönetim pratiklerine karşı harekete geçmektedir (Reif, 2004:158).

Romanya'da ombudsmanlık kurumu, asıl olarak kamu yönetimi ve yerel yönetimlerin faaliyet ve eylemlerinden şikâyetçi olan vatandaşların şikâyetleri ile ilgilenmektedir (Hossu & Dragoş, 2013:68). Buna bağlı olarak Romanya'da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, daha geniş bir biçimde aşağıdaki kamu otoritelerinden gelen şikâyetleri kabul etmektedir (ROMÂNIA Avocatul Poporului, 2014):

- Merkezi yönetim otoriteleri,
- Bölgesel yönetim otoriteleri,
- Bakanlar ve diğer merkezi organlar,
- Bölgesel kamu hizmetleri yerine getiren kuruluşlar,
- Yerel özerkliğe sahip otoriteler (belediye başkanı, yerel konsey ve bölümler),
- Diğer kamu ofisleri.

Romanya'da ombudsman, basit oy çokluğuna dayalı bir biçimde her iki Meclis üyelerinin ortak toplantısı sonrasında atanmaktadır (Stern, 2008:259; Criste, 2014:60; ROMÂNIA Avocatul Poporului, 2014). Romanya'da ombudsman, klasik bir ombudsmanın özelliklerine sahip olarak (Balan & Varia, 2009:15) ulusal düzeyde tek kişi olarak (Cobarzan vd., 2008:60) 5 yıllık bir dönem için atanmaktadır (Dragoş vd., 2010:60) ve ombudsmanın bir kez daha seçilme şansı bulunmaktadır (Criste, 2014:60). Romanya Ombudsmanlık Kurumu, görevlerini tarafsız ve bağımsız olarak yerine getirmektedir (Fendoğlu, 2011:107; Cliza, 2011:165; Mariana, 2008; Hossu & Dragoş, 2013:68). Bu çerçevede Romanya'da ombudsmanlık kurumuna herhangi bir devlet otoritesinin emir ve talimat verme yetkisi yoktur. Romanya'da her vatandaş, atama şartlarını taşıdığı takdirde ombudsman olarak atanabil-

mektedir (Criste, 2014:60). Ancak Romanya'da ombudsman, Romanya vatandaşı olmalı ve Anayasa Mahkemesi hakimleri gibi tamamıyla benzer yeterliliklere sahip olmalıdır (Stern, 2008:359).

3.2. Romanya Ombudsmanlık Kurumu İle İlgili Uygulamaya Yönelik Bilgiler: İşlevsel Yönler

Romanya'da her vatandaş, ombudsmanlık kurumuna kamu yönetimleri karşısında uğramış olduğu bir haksızlık karşısında başvuruda bulunabilmektedir (Stern, 2008:360). Romanya Ombudsmanlık Kurumu, vatandaşlardan gelen şikâyetleri, postayla telefonla e-maile ve bizzat kuruma yapılan başvurular ile almaktadır (Hossu & Dragoş, 2013:68). Dolayısıyla ombudsmana ulaşım son derece kolay ve hızlıdır. Diğer yandan Romanya Ombudsmanlık Kurumu, resen (kendiliğinden) ve kendisine ulaşan şikâyet başvuruları ile harekete geçebilmektedir (Demir, 2002:159). Bu bağlamda ombudsmanlık kurumunun kamu yönetiminin herhangi bir uygunsuz hareket ve durumunda vatandaşlardan gelecek şikâyetleri beklemeden kendiliğinden harekete geçme yetkisi vardır.

Romanya'da ombudsmanlık kurumuna gelen şikâyetler yazılı olmalı (Mairana, 2008) ve şikâyet edilen konu, isim ve şikâyetin memurlar mı yoksa kamu yönetimi ile ilgili olduğu açıkça ifade edilmelidir (Stern, 2008:360). Benzer şikâyetler alınması durumunda ilgili şikâyetler, ombudsman tarafından birleştirilebilir (Mariana, 2008). Ayrıca Romanya'da ombudsmanlık kurumuna şikâyetler, bir yıldan daha önceki zamanı kapsayan konularda yapılmamalıdır (Mariana, 2008; Hossu & Dragoş, 2013:68). Ancak ombudsman, kendi inisiyatifini kullanarak önem arz eden konularda daha önceki yıllarda yaşanmış şikâyet konuları ile de ilgilenabilmektedir (Stern, 2008:361).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu'nun her türlü kamusal nitelik taşıyan belge ve bilgilere erişim hakkı olduğu gibi ombudsmanlık kurumu, kamu yönetimlerinin de katılımıyla toplantılar düzenleyebilmekte ve şikâyet dosyalarının çözüme kavuşması için kamu yönetimi görevlilerinden gerekli bilgileri isteyebilmektedir (Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013:159; Stern, 2008:361; Criste, 2014:61; Cliza, 2011:167; Mariana, 2008).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu, bir şikâyet eline ulaştığı zaman tüm kabul edilebilirlik şartlarının sağlanması durumunda şikâyeti analiz etmeye başlamaktadır (Hossu & Dragoş, 2013:68). Bunun için taraflardan ilgili belge ve bulguları toplamaktadır. Romanya Ombudsmanlık Kurumu, şikâyet incelemesi sonrasında varmış olduğu sonuçlara dayalı olarak, kendisine ulaşan şikâyeti haklı bulursa, şikâyete sebep olan kamu yönetimine yapmış olduğu aksaklığın düzeltilmesi için bildirimde bulunmaktadır (Stern, 2008:361; Hossu & Dragoş, 2013:69). Bunun için ilgili idareye söz konusu aksaklığa neden olan düzenlemenin iptal edilmesini veya reform edilmesini önerebilmektedir (Cliza, 2011:167; Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013:160; Mariana, 2008). Eğer ilgili kamu yönetimi tarafından ombudsmana 30 gün içerisinde bir bildirim gelmezse ombudsman konuyu ilgili idarenin hiyerarşik üstüne bildirebilmektedir (Criste, 2014:61; Mariana, 2008; Hossu & Dragoş, 2013:69). Bu bildirimden sonra ombudsman, 45 gün içinde zorunlu olarak konunun dikkate alınmasını isteyebilir (Cliza, 2011:167; Mariana, 2008).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu, her yıl eylem ve faaliyetlerine ilişkin olarak Parlamento'nun her iki kanadına (Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013:161) yıllık bir rapor sunmaktadır (Cliza, 2011:166; ROMÂNIA Avocatul Poporului, 2014; Hossu & Carp, 2013:83). Bunun yanı sıra ombudsmanlık kurumu, yıl içerisinde belirlemiş olduğu alanlara veya aksaklıklara yönelik özel raporlar da yayınlayabilmektedir (Stern, 2008:362; Balan & Varia, 2010).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu'nun sahip olduğu yetki ve görevlere bağlı olarak yasaların anayasa uygunluğunun sağlanmasında önemli bir rolü vardır (Varia, 2011:880; Reif, 2004:158). Bu özelliği ile de Romanya Anayasa Mahkemesi'ne yardımcı olmaktadır (Gagu, 2014:145-146; Valea, 2014:100).

Romanya Ombudsmanlık Kurumu, medya ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmakta ve Parlamento'yu da desteklemektedir (Hossu & Carp, 2013:77; Popescu-Slăniceanu & Enescu, 2013:160; Mariana, 2008). Bu çerçevede ombudsmanlık kurumu, yıl içerisinde inceleme ve gözlemler yapmış olduğu kamusal ve özel alana ilişkin uygulama pratiklerinde yasama organı tarafından yeni bir yasa taslağının hazırlanması sürecinde de yardımcı olabilmektedir (Reif, 2004:158). Bu şekilde de yıl içerisinde devlet ve diğer kamusal organların eylem ve faaliyetlerinin düzeltilmesi hakkında yasama organına tavsiyeler verebilmektedir (Balan & Varia, 2010). Bu durum ise Romanya'da ombudsmanlık kurumunun Parlamento ve medya ile iyi ilişkileri sayesinde siyasi ve kamuoyu denetimine büyük katkılar sağladığı söylenebilmektedir. Bu sayede de ombudsmanın denetim süreci ve sonuçlarına ilişkin etkinlik ve verimlilik düzeyi artmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Dünyada 1980'li yıllardan sonra etkili olmaya başlayan küreselleşme ve neo-liberal ideoloji çerçevesinde hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkelerde iktisat ve siyaset politikalarında reformlar meydana gelmektedir. Kapitalizmin yürütücüsü olan liberaller reformlar sayesinde de; ekonomide serbest piyasa ekonomisi etkili olmakta, devletlerin faaliyet alanı küçülmekte ve kamu yönetimleri de yerelleşmektedir. Nitekim dünyada yaşanan bu reform dalgası, 1990'lı yıllardan sonra Sovyet geleneğinden çıkan ülkelerde de etkili olmuştur ve bu ülkeler rotalarını kapitalist Batı'ya doğru çevirmişlerdir.

Romanya'da komünizmin çöküşü sonrasında siyasal, ekonomik ve kültürel düzeyde çok önemli liberal reform düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Romanya'nın demokratik bir Cumhuriyet olduğunu ifade eden 1991 tarihli anayasadır.

Romanya'da sözü edilen anayasanın öngördüğü kural, hüküm ve alanlara yönelik olarak birçok kurumsal reform düzenlemesi yapılmıştır. Bunlardan birisi içeriğinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve demokratik katılım bulunan ombudsman veya ombudsmanlık kurumudur. Gerçekten de Romanya'da ombudsmanlık kurumu, hem yapısal-kurumsal hem de işlevsel yönlerine bağlı olarak demokrasiye ve hukuk devletinin gelişimine katkılar sunmaktadır. Nitekim ombudsmanlık kurumu, bir taraftan kamu yönetimi karşısında vatandaşlardan gelen şikâyetleri inceleyerek vatandaşların demokratik katılım kanallarını artırırken bir taraftan da idarenin hukuki kurallar ve düzenlemeler çerçevesinde kalmasını sağlayarak hukuk devletine katkı yapmaktadır.

Romanya'da ombudsmanlık kurumu, Parlamento tarafından atanmaktadır ve Parlamento ile yıl içerisinde sıkı ilişkilerde bulunmaktadır. Ayrıca ombudsmanlık kurumu medya ile de iyi ilişkiler kurarak kendi eylem ve işlemlerinden ve kamu yönetiminin düzen, kural ve davranışlarından kamuoyunu haberdar etmektedir. Bu durumda Romanya'da ombudsman, yalnız idari denetime değil aynı zamanda siyasi ve kamuoyu denetimine de veri ve çıktı sağlayan çok önemli çağdaş bir denetim aracı haline gelmektedir.

Sonuç olarak Romanya'da ombudsmanlık kurumu, küreselleşme, neo-liberal ideoloji ve AB'ye üyelik sürecinde kurulmuş önemli kurumsal bir reform örneğidir. Bu kurum sayesinde de Romanya'da liberal reformlara hukuk devleti, demokratikleşme, katılım ve açıklık bağlamında büyük katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Ağayev, S. (2012). Geçiş ekonomilerinde liberalleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 309-322.
- Ağır, B. S. (2012). Romanya'nın Avrupa Birliği bütünleşme sürecinde Romen milliyetçiliği ve etnik Macar azınlığın konumu. *Uluslararası Hukuk ve Politik*, 8(30), 125-148.
- Akşit, S. (2009). Doğu Avrupa'da radikal neo-liberal dönüşüm. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 61-85.
- Aktan, C. C. (1995). Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.
- Arı, T. (2014). Neo-liberalizm: Bireysel özgürlük, siyasal özgürlük ve toplumsal eşitlik ilişkisi ve yeni sağ. Erişim Tarihi: 12.04.2014, <http://www.tayyarari.com/download/neoliberalism.doc>.
- Balan, E., & Varia, G. (2009). The ombudsman and the judicial power. The Romanian experience. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 26E, 14-30.
- Balan, E., & Varia, G. (2010). The Romanian ombudsman's role in keeping checks and balances in the framework of the separation of Powers. *Agora International Journal of Juridical Sciences*, No. 1, 2010. Retrieved 11.04.2014, from <http://www.juridicaljournal.univagora.ro/download/pdf/1-2010-THE-ROMANIAN-OMBUDSMAN.pdf>.
- Becerikli, Y. S., & Kılıç, N. P. (2012). Merkez ve Doğu Avrupa'da halkla ilişkiler uygulamaları: Romanya örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 89-112.
- Caner, C. (2009). AB'ye üyelik perspektifinden Romanya'da kamu yönetimi reformları: Yapısal bir analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(3), 85-108.
- Criste, M. (2014). The protection of the fundamental rights through the advocate of the People. Retrieved 05.06.2014, from http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_drept/annales_12_2009/10criste.pdf.
- Cliza, M. C. (2011). Constitutional aspects regarding the institution of ombudsman. *Lex ET Scientia. Juridical Series*, XVIII(2), 163-168.

- Cobarzar, B. V., Dragoş, D. C., & Neamtu, B. (2008). Free access to public information: Enforcement, appeals and judicial review: A comparative perspective from CEE countries. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 24E, 53-63.
- Constitution of Romania. (1991). Retrieved 13.04.2014, from http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?den=act2_2&par1=1.
- Çağan, D. (2002). AB/Kopenhag kriterleri üzerine bir yaklaşım. *Görüş*, 3(4), 67-72.
- Çevik, S. (2009). Geçiş ekonomilerinde kamu maliyesi ve mali sistem reformları. *Journal of Azerbaijani Studies*, 1, 558-578.
- Demir, G. (2002). *Ombudsman aranıyor*. İstanbul: Ahi Kültürünü Araştırma Yayınları, Sade Ofset Matbaası.
- Demir, F. (2009). Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa Birliği adaylık sürecinde karşılaştıkları zorluklar. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 129-142.
- Dragoş, D. C., Neamtu, B., & Balica, D. (2010). The Romanian ombudsman and its interaction with the courts-an exploratory research. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 31E, 58-75.
- Dragoş, D. C., Swora M., & Skoczylas, A. (2012). Administrative Appeals in Romania and Poland-A topic comparative perspective. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 37E, 38-54.
- Ekiert, G., Kubik, J., & Vachudova, M. A. (2007). Democracy in the post-communist world: An unending quest?. *East European Politics and Societies*, 21(7), 7-30.
- Fendoğlu, H. T. (2011). *Kamu denetçiliği (ombudsmanlık)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Finkel, E. (2013). Defending rights, promoting democracy: The institution of ombudsman in Poland, Russia and Bulgaria. Retrieved 13.11.2013 from <http://www.ef.huji.ac.il/publications/finkel.pdf>.
- Gagu, S. (2014). Aspects in the practice of the Romanian ombudsman in formulating the objections of unconstitutionality. Retrieved 02.05.2014 from http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_drept/annales_13_2010/20gagu.pdf.
- Glazer, V. F. (2011). The Europeanization of the Romanian administration. *Revista de Administratie Publica si Politici Sociale*, 1(6)/Iunie, 5-19.
- Hossu, L. A., & Carp, R. (2013). The multifaceted image of the Romanian ombudsman. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 40E, 71-95.
- Hossu L. A., & Dragoş, D. C. (2013). Decentralization of the ombudsman institution in Romania: How effective is it?. *Romanian Journal for European Affairs*, 13(4), 66-80.
- Mariana, J. L. (2008, June). *The people's advocate (Romanian ombudsman)*. Union of Scientists-Stara Zagora International Scientific Conference, June 5-6 2008. Retrieved 03.06.2014, from http://www.sustz.com/Proceeding08/Papers/SOCIAL%20STUDIES/Jurj_Liliana_Mariana_1.pdf.
- Mocanu, G., Guga, S., & Novac, R. (2012). *Romanya'ya hoş geldiniz!: Yurtdışından gelen vatandaşlar için bilgilendirme rehberi*. II. Baskı, Bükreş, 2012. Erişim Tarihi: 12.06.2014, <http://www.mmuncii.ro/j33/images/Documente/Munca/Mobilitatea-ForteiDeMunca/Ghid%20Bun%20venit%20in%20Romania%20in%20limba%20turca.pdf>.
- NDI. (2005). The role and effectiveness of the ombudsman institution. *Washington, D.C.: National Democratic Institute For International Affairs*, p.6.
- Nicolae, A. (2011). Efficiency and effectiveness in Romanian local public administration. In A. Matei, & C. Rădulescu (Eds.), *National and European Values of Public Administration in the Balkans* (pp.226-236). Bucharest: South-Eastern European Administrative Studies, Editura Economică, ASsee Online Series, No. 4.
- Nunberg, B. (1999). Reinventing government administration in post-communist Europe. In B. Nunberg (Ed.), *The State After Communism: Administrative Transitions in Central and Eastern Europe* (pp.1-5). Washington, D.C.: The World Bank.
- Popescu-Slaniceanu, I., & Enescu C. I. (2013). A comparative analysis of the Romanian and the European ombudsmen. *AGORA International Journal of Juridical Sciences*, 1, 157-162.
- Reif, L. C. (2004). *The ombudsman, good governance and the international human rights system*. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- ROMÂNIA Avocatul Poporului. (2014). *The Romanian ombudsman and the Romanian judicial authorities-reality and perspectives*. Retrieved 06.04.2014, from http://www.varuhrs.si/fileadmin/user_upload/word/Mednarodna_porocila/Relationship_between_Obudsmen_and_Judicial_Bodies/Romunija_-_zadnja_verzija_.doc.
- Sanin, L. (1994). İstikrar ve reform programları: Doğu Avrupa'da geçiş ekonomisi deneyimi: 1989-1991. *Ekonomik Yaklaşım*, 5(13), 1-18.
- Seneviratne, M. (2002). *Ombudsmen: Public services and administrative justice*. UK: Butterworths. Law in Context.
- Stern, J. (2008). Romania, In G. Kucsko-Stadlmayer (Eds.), *European ombudsman-institutions: A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea* (pp.357-363). Austria: SpringerWienNew York.

- Södersten, B. (2004). Introduction: Globalization and the welfare state. In B. Södersten (Eds.), *Globalization and the welfare state* (pp.1-23). Great Britain: Palgrave Macmillan Ltd.
- Tunç, H., & Türkoğlu, K. (2007). Doğu Bloku'nun yıkılması sonrasında (post-komünist) devletlerde anayasa yapım yöntemleri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 1133-1163.
- Valea, D. C. (2014). The control of constitutionality of the initiatives for revision of the Romanian constitution. *Curentul Juridic* (Eds.), (pp.91-102). Retrieved 11.06.2014, from http://www.upm.ro/facultati_departamente/ea/RePEc/curentul_juridic/rcj11/recjurid114_6F.pdf.
- Vangansuren, U. (2002). The institution of the ombudsman in the former communist countries. Paper written under the Charles & Kathleen Manatt. *Democracy Studies Fellowship at IFES*, July - August, Washington, D.C., 1-51.
- Varia, G. (2011, May). *A human rights perspective on the reform of public administration in Romania*. The 6th Edition of the International Conference, European Integration - Realities and Perspectives, Romania, 879-883.
- Vachudova, M. A. (2014). *Democratization in postcommunist Europe: Illiberal regimes and the leverage of international actors*. Center for European Studies Working Paper Series #139. Retrieved 06.06.2014, from <http://aei.pitt.edu/9023/1/Vachudova.pdf>.
- Viorescu, R. (2004). *The profesionalising of the civil service according to public administration reform (Romanian case)*. 12th NISPAcee Annual Conference, Central and Eastern European Countries inside and outside the European Union: Avoiding a new divide. Vilnius, Lithuania, May 13-15, 2004. Retrieved 13.05.2014 from http://www.nispa.org/files/conferences/2004/papers/200404181920570.Profesionalising%20of%20the%20civil%20service.pdf?fs_papersPage=7.
- Yeldan, E. (2007). Globalization as the hegemonic concept of neoliberal ideology. In A. H. Köse, F. Şenses, & E. Yeldan (Eds.), *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery* (pp.43-54). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Yıldız, N. (2008). Neoliberal küreselleşme ve eğitim. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 13-32.
- Yılmaz, N., & Doğan, K. C. (2013). Avrupa Birliği (AB) talepleri doğrultusunda Çek ve Romanya Cumhuriyetleri'nin demokratikleşme reformları. *Karadeniz Araştırmaları*, 39, 15-29.
- Zafir, C. Z. (2009). Neoliberalizmin minimal devlet yaklaşımına bir eleştiri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 65-82.

Binyıl Kalkınma Hedefleri: Karadeniz Ülkeleri İçin Bir Karşılaştırma

Millennium Development Goals: A Comparison For Black Sea Countries

Arş. Gör. Bersu BAHTİYAR

Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye, bersubahtiyar@gmail.com

Arş. Gör. Volkan BEKTAŞ

Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye, nvolkanbektas@gmail.com

Özet

Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan az gelişmiş ülkeler önemli bir kalkınma sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasında büyük refah farklılıklarının olduğu, bu ülkelerde yaşayan birçok insanın yeterli beslenme, sağlık, eğitim, barınma gibi olanaklardan yoksun olduğu, işsizlik ve yoksulluk sorunlarıyla yüz yüze olduğu görülmektedir. Bu sorunların çözümü için Birleşmiş Milletler (BM) 2000 yılında New York'da Binyıl Zirvesi (Millennium Summit) düzenlemiştir. Bu zirve sonucunda, aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, herkes için temel eğitimin sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve kadınların konumunun güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edilmesi, ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması ve son olarak kalkınma için küresel ortaklıkların geliştirilmesi şeklinde 8 temel hedef belirlenmiş ve bu hedeflere 2015 yılına kadar ulaşılması amaçlanmıştır. Binyıl Kalkınma Hedefleri olarak adlandırılan bu hedefler hem az gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler açısından yoksullukla mücadelenin ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için teşvik edici bir unsur olmuştur. Bu çalışmada 2015 yılına yaklaşırken Binyıl Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda Türkiye, Gürcistan, Ukrayna, Romanya, Rusya ve Bulgaristan'ın gösterdikleri performansların karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Binyıl Kalkınma Hedefleri, Kalkınma, Yoksulluk

Abstract

Underdeveloped countries which make up a significant proportion of world population, encounter an important development problem. There are major welfare differences between these underdeveloped and developed countries. Many people who live in these countries face with unemployment and poverty problems and are destitute of adequate nutrition, health, education and harboring facilities. To solve these problems, The United Nations (UN) organized The Millennium Summit, in New York, in 2000. At the end of these negotiations, eight main goals were identified, which are eradicating extreme poverty and hunger, achieving universal primary education, promoting gender equality and empowering women, reducing child mortality, improving maternal health, combating HIV/AIDS, malaria and other diseases, ensuring environmental sustainability and lastly developing a global partnership for development and it is aimed to reach these eight goals set by 2015. These goals which are named as Millennium Development Goals (MDGs) were incentive for both underdeveloped and developing countries to ensure development and alleviate poverty. In this study, those are made that, performances of Turkey, Georgia, Ukraine, Romania, Russia and Bulgaria about reaching Millennium Development Goals are compared.

Keywords: Millennium Development Goals, Development, Poverty

1. Giriş

Dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan azgelişmiş ülkeler önemli bir kalkınma sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasında büyük refah farklılıklarının olduğu, bu ülkelerde yaşayan birçok insanın yeterli beslenme, sağlık, eğitim, barınma gibi olanaklardan yoksun olduğu, işsizlik ve yoksulluk sorunlarıyla yüz yüze olduğu görülmektedir. 1980'li yıllardan itibaren ivme kazanan küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlaması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bu ekonomik ve sosyal farklılıkları daha belirgin hale getirmiştir. Söz konusu farklılıkların ortadan kaldırılması amacıyla hem ulusal hem de uluslararası çapta pek çok çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlilerinden birini Birleşmiş Milletler'in (BM) 2000 yılında New York'da düzenlediği Binyıl Zirvesi (Millenium Summit) oluşturmaktadır. 189 ülkenin katılımıyla gerçekleşen bu zirvede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizliklerle mücadeleye yönelik görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda, aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, herkes için temel eğitimin sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve kadınların konumunun güçlendirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edilmesi, ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması ve son olarak kalkınma için küresel ortaklıkların geliştirilmesi şeklinde 8 temel hedef belirlenmiş ve bu hedeflere 2015 yılına kadar ulaşılması amaçlanmıştır. Binyıl Kalkınma Hedefleri olarak adlandırılan bu hedefler hem az gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler açısından yoksullukla mücadelenin ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için teşvik edici bir unsur olmuştur. Bu çalışmada 2015 yılına yaklaşırken Binyıl Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda Türkiye, Gürcistan, Ukrayna, Romanya, Rusya ve Bulgaristan'ın gösterdikleri performansların karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kalkınma konusundaki gelişmelere genel olarak değinilecek, ikinci bölümde Binyıl Kalkınma Hedefleri ve göstergeleri açıklanacak, üçüncü bölümde Binyıl Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda Türkiye, Gürcistan, Ukrayna, Romanya, Rusya ve Bulgaristan'ın gösterdikleri performanslar karşılaştırılacak ve sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Tarihsel Olarak Kalkınma Süreci

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, kalkınma söyleminin gündeme gelmesi için uygun koşulları oluşturmuştur. Savaşı izleyen yıllarda önce birçok az gelişmiş ülkenin bağımsızlığına kavuşması ve Sovyetler Birliği yanında çok sayıda sosyalist ülkenin de siyasal arenada boy göstermeye başlaması ve bu ülkelerin devlet öncülüğünde ve merkezi planlama aracılığıyla hızlı büyüme ve sanayileşme yolunda önemli adımlar atmış olması, ABD'nin Avrupa ülkelerine Marshall Planı çerçevesindeki dış yardımları arttırması ve Büyük Buhran sonrasında sanayileşmiş ülkelerde uygulanmaya başlanan Keynesyen politikalar bu dönemin temel özelliklerini yansıtmaktadır.

1950'ler boyunca ekonomik büyüme azgelişmiş ülkeler için temel hedef olmuş, ekonomik büyümenin gelir ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldıracağına inanılmıştır. 1960'lara gelindiğinde büyüme, temel amaç olmayı sürdürmüş, ayrıca büyüme ile ödemeler dengesi arasındaki ilişki daha net hale getirilmiştir. Bu dönemin sonuna doğru azgelişmiş ülkelerdeki eksik istihdam ve işsizlik sorunu, istihdamın da bir amaç olarak göz önünde tutulmasına neden olmuştur. 1970'lerde GSMH merkezli kalkınma stratejilerinin, Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunda gittikçe ciddileşen kalkınma problemleriyle baş etmedeki başarısızlığı, ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin baştan sona tekrar incelenmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki başlıca kalkınma problemleri; eksik istihdam ve işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, belli bir yaşam standardının altında kalan yoksulların sayısının giderek artması, kırsal kesimden kente göç, artan dış borçlar ve ödemeler dengesi baskısıdır. Çoğunlukla birbiriyle ilişkili bu sorunların sonucu olarak, azgelişmiş ülkeler, mutlak yoksulluğun azaltılması açısından daha eşit bir gelir dağılımına, ekonomik büyüme hedefine kıyasla çok daha fazla ağırlık verilmiştir (Thorbecke, 2007,s.11-12).

1980'lere gelindiğinde artan dış şoklar ve borç krizinin oluşturduğu uluslararası ortam, kronik boyutlara ulaşan dış ödemeler dengesi sorunları ve yüksek enflasyonla karşı karşıya kalan birçok azgelişmiş ülkeyi IMF ve Dünya Bankası ile anlaşmaya ve bu kuruluşların sıkı şartlılık kriterlerini kabule zorlamıştır. Bu şartlılık kriterleri, yapısal uyum kredileri aracılığıyla dış ticaret ve finans piyasalarında liberasyon, özelleştirme, devletin ekonomideki

rolünün küçültülmesi gibi konuları kapsamaktadır (Şenses, 2003, s.112-113). Dünya Bankası ve IMF tarafından iktisat politikalarına ilişkin olarak belirlenen koşullar büyüme için en uygun yol olarak görülen “mükemmel piyasa” önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamıştır. “Washington Mutabakatı” olarak adlandırılan bu yaklaşım, para arzını kontrol ederek istikrarı sağlamayı ve özel sektör etkinliklerini arttırmaya yönelik arz yönlü önlemlerle büyümeyi hızlandırmayı önermiştir (Wayenberge, 2006, s.315).

1990'lara gelindiğinde ise yapısal uyum politikalarını uygulayan birçok ülkenin, ekonomik performansları kötüleşmiştir. Dünya Bankası'nın 1989 tarihli raporunda yapısal uyum programlarındaki temel eksikliğin, programların tasarlanması ve uygulanışında gerek özel gerekse de kamusal alanda yerel kapasite eksikliği olduğu savunulmuştur. Böylece uluslararası finans kurumlarınca savunulan makroekonomik reformlar, uygulanmaları “yönetişim” reformlarını gerektiren “teknik” konular olarak algılanmaya başlanmış ve reform süreci siyasal konuları da içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu konular; kamu yönetimi, kamu kesiminde hesap verilebilirlik ve saydamlık, yasal çerçeve, yolsuzluk, askeri harcamalar vb. konuları kapsamıştır (Wayenberge, 2006, s.320).

1990'ların ikinci yarısında, Doğu Asya Krizi uzun dönem yoksulluğun azalma eğiliminin keskin bir şekilde tersine çevrilmesine neden olmuştur. Aynı dönemde eski Sovyet cumhuriyetlerinde sosyoekonomik koşullar öyle sert bir şekilde kötüleşmiştir ki en geniş anlamda yoksulluğun azaltılması –sağlık, beslenme, eğitim, bilgiye ve kamu hizmetlerine erişim ve karar alma süreçlerine katılımı içerecek şekilde- en öncelikli ve kapsayıcı hedef olmasa da kalkınmanın önemli bir hedefi olarak yeniden ortaya çıkmıştır (Thorbecke, 2007,s.20). Artan yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler ülkeleri, Birleşmiş Milletler çatısı altında bu sorunların giderilmesine yönelik işbirliği yapmasına neden olmuş ve bu doğrultuda 2000 yılında New York'ta Binyıl Zirvesi gerçekleştirilmiştir.

3. Binyıl Kalkınma Hedefleri

2000 yılında Birleşmiş Milletler (BM) düzenlemiş olduğu Binyıl Zirvesinde 189 ülkenin katılımıyla kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) yoksullukla mücadele kapsamında ortaya konulan ve küresel anlamda desteklenen en önemli çözüm yollarından biridir. Yoksullukla mücadele ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma problemlerinin çözümü amacıyla düzenlenen ve 2015 yılına kadar ulaşılması amaçlanan, hem küresel hem yerel özellik taşıyan 8 amaçtan oluşan bu hedefler, uluslararası düzeyde ortak bir amaca ulaşılması anlamında birlikte çalışılabilecek bir çerçeve sağlamakta ve sürdürülebilir kalkınmaya ve yoksullukla mücadeleye ilişkin sağlanan gelişimi ölçülebilir ve izlenebilir bir hale getirmektedir.

Temellerini 1980'ler ve 1990'lardaki kalkınmaya ilişkin fikir ve çalışmalardan alan Binyıl Kalkınma Hedefleri; özgürlük, eşitlik, demokratik yönetim, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, barış ve güvenlik gibi temel değerlere dayanmaktadır. Bu hedefler yoksul ülkelerin kalkınma çabalarını artırma konusunda önemli bir motivasyon aracı olmalarının yanında, yoksul ülkelerin kalkınma çabalarına yönelik taahhütlere de olanak sağlamaktadır (Easterly, 2008: 26). Bunlara ulaşılması durumunda dünyadaki yoksulluk yarı yarıya azaltılacak, milyonlarca hayat kurtarılmış olacak ve insanlar daha sürdürülebilir bir çevrede küresel ekonomiden fayda sağlayabileceklerdir.

Tablo 1: Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH)

BKH 1	Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması
BKH 2	Herkes için temel eğitimin sağlanması
BKH 3	Toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve kadınların konumunun güçlendirilmesi
BKH 4	Çocuk ölümlerinin azaltılması
BKH 5	Anne sağlığının iyileştirilmesi
BKH 6	HIV/AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edilmesi
BKH 7	Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması
BKH 8	Kalkınma için küresel ortaklıkların geliştirilmesi

IMF, Dünya Bankası ve OECD'nin katkılarıyla BM tarafından hazırlanmış Binyıl Deklarasyonuna göre, ülkelerin 2015 yılına kadar ulaşması gereken 8 amaç ve her bir amaç için belirli ara hedefler bulunmaktadır. Ülkelerin bu amaçlara ve ara hedeflere ulaşip ulaşmadığının belirlenmesi ve zamanında uygun politikaların ve müdahalelerin gerçekleştirilebilmesi konusunda ise her bir hedef için tanımlanan çeşitli göstergeler önemli hale gelmektedir. Tablo 2'de her bir amaç için belirlenen ara hedefler ve bu hedefler için tanımlanan göstergeler gösterilmektedir.

Tablo 2: Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) Ara Hedefler ve Göstergeler

Ana Hedefler (Amaçlar)	Ara Hedefler	Göstergeler
BKH 1	(1990-2015 yılları arasında) Günde 1\$'dan daha az bir parayla geçinmek zorunda olan nüfusun yarı yarıya azaltılması	Günde 1\$'ın altında yaşayan nüfus oranı
		Yoksulluk uçurumu oranı
		En yoksul kesimin tüketimdeki payı
	Herkes için-özellikle kadınlar ve gençler için- üretken, sürekli ve insana yakışır bir işin sağlanması	Çalışan kişi başına GSMH'nın büyüme oranı
		Çalışan kişilerin nüfusa oranı
		Günde 1\$'ın altında yaşayan çalışan kişilerin oranı
	(1990-2015 yılları arasında) Açlıktan mağdur olan nüfusun yarı yarıya azaltılması	5 yaşın altında normalden zayıf olan çocukların oranı
		Beslenme kurallarına göre yetersiz beslenenlerin oranı
BKH 2	2015 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ilköğretimlerini eksiksiz tamamlamaları	İlköğretimde net okullaşma oranı
		İlköğretimin son senesine kadar devam eden öğrencilerin oranı
		15-24 yaş arası kadın ve erkeklerde okur-yazarlık oranı
BKH 3	Kız-erkek öğrenci dengesizliğinin ilköğretim ve ortaöğretimde tercihen 2005 yılına kadar ve eğitimin her seviyesinde 2015 yılına kadar giderilmesi	İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde kızların erkeklere oranı
		Kadınların tarım dışı sektörlerde maaşlı çalışma oranı
		Ulusal Parlamentoda kadınların sahip olduğu koltuk oranı
BKH 4	(1990-2015 yılları arasında) 5 yaş altı çocuk ölümlerinin 2/3 oranında azaltılması	5 yaş altı ölüm hızı
		Bebek ölüm hızı
		Kızamık aşısı olan 1 yaş altı çocuk oranı
BKH 5	(1990-2015 yılları arasında) Anne ölüm oranının 3/4 oranında azaltılması	Anne ölüm oranı
		Vasıflı sağlık personeli tarafından yaptırılan doğum oranı
	Üreme sağlığı hizmetlerine herkesin erişiminin sağlanması	Doğum kontrolü yöntemlerinin kullanım oranı
		Ergenlerin (adölesan) doğum oranı
		Doğum öncesi bakımın kapsama oranı
		Karşılanmamış aile planlaması ihtiyacı

Tablo 2 devam

BKH 6	2015 yılına kadar HIV/AIDS yayılımının durdurulması ve geriletmeye başlatılması	15-24 yaş arasında HIV'in yaygınlık oranı
		En son yüksek riskli cinsel ilişkide kondom kullanma oranı
		15-24 yaş arasında HIV/AIDS'den korunma yolları hakkında bilgi sahibi olanların oranı
		10-14 yaş arasındaki okula giden yetim çocukların okula giden yetim olmayan çocuklara oranı
	2010 yılına kadar HIV/AIDS için tedaviye gerekli tedaviye ihtiyaç duyanların tedaviye erişiminin sağlanması	Anti Retroviral (Arv) tedavisi uygulanan ilerlemiş HIV enfeksiyonu olgularının oranı
	2015 yılına kadar sıtma, tüberküloz ve diğer salgın hastalıkların yayılımının durdurulması ve geriletmeye başlatılması	Sıtmadan kaynaklı ölüm oranı
		Tüberkülozdan kaynaklanan ölüm oranı
		Doğrudan gözlenen tedavi kısa dönemli kursu sırasında bulunan ve tedavi edilen tüberküloz vakalarının oranı
BKH 7	Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ülke politikaları ve programları ile bütünleştirilmesi ve çevresel kaynakların yok oluşunun tersine çevrilmesi	Ormanların kapladığı alanların oranı
		Toplam ve kişi başı karbondioksit salınımı
		Ozon tüketen maddelerin kullanımı
	2010 yılına kadar önemli bir oranda düşüş sağlayarak bioçeşitlilik kaybının azaltılması	Kullanılan toplam su kaynaklarının oranı
		Korunan karasal ve denizel alanların oranı
	2015 yılına kadar güvenilir içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfus oranının yarı yarıya azaltılması	İyileştirilmiş içme suyu kaynağı kullanan nüfusun oranı
		İyileştirilmiş atık su sistemi kullanan nüfusun oranı
	2020 yılına kadar, gecekonduda yaşayan en az 100 milyon kişinin yaşamlarının iyileştirilmesi	Gecekondu semtlerinde yaşayan kent nüfusunun oranı

Tablo 2 devam

BKH 8	Açık, kurallara bağlı, tahmin edilebilir, ayrımcılık içermeyen ticaret ve finans sistemlerinin geliştirilmesi	Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin pazarlarına erişimi
		En az gelişmiş ülkelerin özellikle tarım ürünleri için en uygun gümrük indiriminden yararlanmaları
	En az gelişmiş ülkelerin özel ihtiyaçlarına yönelmesi	GSYİH yüzdesi olarak toplam ve en az gelişmiş ülkelere yönelik net resmi kalkınma yardımı (RKY)
		Temel sosyal hizmetler için (temel eğitim, temel sağlık, beslenme, temiz su ve atık sistemi) toplam iki taraflı sektöre ayrılabilir resmi kalkınma yardımları oranı
		OECD Kalkınma Komitesi bağışçılarının iki taraflı serbest resmi kalkınma yardımları oranı
		Pazarlara erişim
		Borç sürdürülebilirliği
	Denize çıkışı olmayan gelişmekte olan ülkelerle gelişmekte olan ada devletçiklerinin özel ihtiyaçlarının ele alınması	Satın alınabilir temel ilaçlara sürdürülebilir ulaşımı olan nüfusun oranı
	Başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere yeni teknolojilerin özel sektörle işbirliği içinde yaygınlaştırılması	100 kişi başına telefon hattı sayısı
		100 kişi başına cep telefonu aboneliği sayısı
		100 kişi başına internet kullanıcı sayısı

Binyıl Kalkınma Hedefleri, hükümetlerin, özel sektörün, sivil toplumun, bağışçıların ve yardım topluluklarının küresel ve ulusal çapta birlikte yaptıkları çalışmalara dayanmaktadır. Bu kapsamda, Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin ortaya konduğu 2000 yılından bu yana, hedeflere ilişkin gelişimin takip edilmesi ve başarıya ulaşılabilmesi için eylem planlarının tanımlanmasına yönelik üst düzeyli toplantı ve zirveler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki olan 2005 yılındaki Dünya Zirvesinin ardından 2008 yılında düzenlenen Binyıl Kalkınma Hedeflerine ilişkin Üst Düzeyli Etkinlik boyunca hükümetler, vakıflar, iş dünyası ve sivil toplum örgütleri hedeflere ulaşılabilmesi için yeni taahhütler belirlemiştir. 2010 Eylül ayında gerçekleştirilen BM Binyıl Kalkınma Hedefleri Zirvesi; kadın ve çocuk sağlığına özel bir önem veren ve yoksulluk, açlık ve hastalıklara karşı yeni girişimleri içeren küresel bir eylem planının ortaya konduğu bir üst düzeyli toplantı olmuştur. Son olarak 2013 yılında gerçekleşen Küresel Binyıl Kalkınma Hedefleri Konferansında katılımcılar, bir yandan süreçte gösterilen gelişime 2015'e kadar bir sürdürülebilir bir ivme kazandırmak için dengenin korunmasının önemine vurgu yaparken, diğer yandan ise mevcut hedeflere ilişkin ulaşılan sonuçlardan hareketle, 2015 sonrası kalkınma süreci ile ilgili planlara tartışmalarında yer vermişler, ülkelerin kalkınma planlarını bu sonuçlar üzerinden oluşturacaklarını belirtmişlerdir (Lomazzi vd., 2014: 79).

Somut ve takibi mümkün olan hedefler ve göstergeler sayesinde ülkelerin sosyal kalkınma düzeylerinin karşılaştırılmasına olanak sağlayan BKH, az gelişmiş ülkelerin 2015 yılına kadar kalkınmasını amaçlayan temel hedefleri ortaya koyması bakımından önemlidir. Ülkeler takip ettikleri bu göstergeleri her yıl raporlaştırmakta, bu raporlar ise ülkelerin hedeflere ulaşma yolunda geldikleri konumları izlemesini ve bunlara uygun politikaları içeren kalkınma planları oluşturmalarını sağlamaktadır. 2015 yılına gelindiğinde bu hedeflerde başarıya ulaşılmış olması, yaklaşık 500 milyondan fazla insanın aşırı yoksulluktan kurtarılmış olacağı, 300 milyondan fazla insanın artık açlıkla mücadele etmeyeceği anlamına gelmektedir. Daha sağlıklı çocukların ve daha uzun ömürlü insanların olduğu bir dünya nüfusu, eğitim ve sağlık hizmetlerine daha kolay ulaşır hale gelecek, hak ve özgürlüklerin daha rahat kullanılabilirdiği bir ortamda yaşama fırsatına sahip olacaktır.

BKH'nin oluşturulduğu 2000 yılından beri, ülkeler bu hedeflere ulaşılması konusunda çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu kapsamda, dünyanın büyük bir kısmında önemli ölçüde ilerleme görülmüştür. Dünya nüfusunun yarısından fazlasına ev sahipliği yapan batı ve doğu Asya'nın performansı özellikle dikkat çekmektedir (Sachs and McArthur, 2005: 348). Bununla birlikte ülkelerin, bu hedeflere ulaşma yolunda eşit olmayan oranlarda gelişme içinde oldukları görülmektedir. BKH'nin sona ermesine son bir yıl kala, bu hedeflerin önemli bir kısmına ulaşmada başarılı olan pek çok ülkenin yanında, istenen performansı gösteremeyen ve hedeflere ulaşmanın uzağında kalan ülkeler de bulunmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, küresel çaptaki sosyo-ekonomik ve coğrafi eşitsizliklerin etkisi büyüktür. Bazı bölgeler BKH'nin anlaşılması konusunda daha iyi performans göstererek, mevcut durumlarını hedeflere ulaşılması için uygulanacak politikalara daha çabuk adapte edebilmişlerdir. Latin Amerika ve Sahra-altı Afrika bölgelerinin performanslarına bakıldığında, hedeflerin anlaşılmasına daha yakın olan Latin Amerika ülkelerinin hedeflere ulaşılması hususunda, genel olarak Sahra-altı Afrika ülkelerinden daha başarılı olduğu görülmektedir (Preston, 2013: 492).

Kalkınma sürecinin eşit olmayan bir şekilde ilerlemesi nedeniyle; öngörüler 2015 yılında dünya çapında 600 milyondan fazla insanın hala güvenilir olmayan su kaynaklarını kullanıyor olacağı, yaklaşık 1 milyar kişinin oldukça kötü koşullarda yaşayacağı, doğum esnasındaki anne ölümlerinin ve önlenebilir hastalıklar nedeniyle ortaya çıkan çocuk ölümlerinin devam edeceği, cinsiyet eşitliği, sürdürülebilir çevre gibi hedeflere de ulaşamayacağı düşüncesini içermektedir (Lomazzi vd., 2014: 72). Bu nedenle, 2015'e yaklaşırken, ülkelerin durumlarını doğru değerlendirerek uygun politikalarla bu hedeflere ulaşma yönündeki çabalarını artırmaları daha önemli hale gelmektedir.

4. Karadeniz Ülkelerinde Binyıl Kalkınma Hedefleri

Binyıl Kalkınma Hedeflerinin sona ermesine son bir yıl kala, Birleşmiş Milletler 2013 yılı Dünya Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporunu yayınlamıştır. Rapora göre hedeflerin çoğunluğuna ulaşılması konusunda büyük bir aşama kaydedilmekle birlikte, halen ulaşılmayan hedefler bulunmaktadır, ancak ulaşılmayan bu hedefler konusunda daha fazla çaba ile başarılı olunmasının halen mümkün olduğu görülmektedir. Raporda, aşırı yoksullukla mücadele hususunda başarıya ulaşıldığı ve 1990 yılıyla karşılaştırıldığında aşırı yoksullukla mücadele eden insanların sayısının yarı yarıya azaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca, açlık ve yetersiz beslenme sorunuyla karşı karşıya olan insanların sayısında azalma sağlanması ve sağlık ile ilgili hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda da önemli ilerleme sağlanmış durumdadır. Bununla birlikte, özellikle anne ve çocuk sağlığının iyileştirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve herkesin evrensel eğitime ulaşabilmesi konusunda önemli eksiklikler olduğu ve bu hedeflere ulaşılması için ilerlemenin yavaş gerçekleştiği belirtilmektedir. Aynı zamanda orman alanlarında meydana gelen azalma, çevredeki canlı türlerinin sömürülmesi ve soylarının tükenme riskiyle karşı karşıya olması ve karbondioksit emisyonundaki artış; ekolojik sürdürülebilirlik hedefine ulaşılması konusunda olumsuz bir görüntü ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM)'in 2013 yılı raporu, 2015 yılına gelindiğinde BKH'ne ulaşılmış olabilmesi için, özellikle geride kalmış bölge ve ülkelerde buna yönelik çabaların artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin BKH'ne ulaşabilme konusunda mevcut durumlarının, diğer ülkelere göre bulunduğu konumun belirlenmesi önemli hale gelmektedir. Bu kapsamda Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Romanya, Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan'ın hedeflere ulaşma hususunda gösterdikleri performans, küresel ekonomi içinde bölgesel performans hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

4.1. BKH1: Aşırı Yoksulluk Ve Açlığın Ortadan Kaldırılması

Tablo 3: Aşırı Yoksulluk ve Açlığın Ortadan Kaldırılması

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Günde 1\$'dan daha az bir parayla geçinmek zorunda olan nüfusun yarı yarıya azaltılması	Günde 1\$'ın altında yaşayan nüfus oranı	2	1,3* (2010)	0,3	0* (2009)	2,9	0,4* (2011)
	Yoksulluk uçurumu oranı	0,5	0,5* (2010)	0,1	0* (2009)	0,8	0,2* (2011)
	En yoksul kesimin tüketimdeki payı	5,6	5,5* (2010)	6,9	6,5* (2009)	7,9	8,8* (2011)
Herkes için- özellikle kadınlar ve gençler için- üretken, sürekli ve insana yakışır bir işin sağlanması	Çalışan kişi başına GSMH'nın büyüme oranı	7,03	-0,7	2,38	2,45	16,2	-1
	Çalışan kişilerin nüfusa oranı	44,4	45,4	55,1	64,9	53,1	51,1
	Günde 1\$'ın altında yaşayan çalışan kişilerin oranı	1	0,1* (2008)	0,2	0* (2009)	-	-
Açlıktan mağdur olan nüfusun yarı yarıya azaltılması	5 yaşın altında normalden zayıf olan çocukların oranı	2** (1998)	0,3* (2008)	-	-	0,8	-
	Beslenme kurallarına göre yetersiz beslenenlerin oranı	1,1	0,8	-	-	-	-

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Günde 1\$'dan daha az bir parayla geçinmek zorunda olan nüfusun yarı yarıya azaltılması	Günde 1\$'ın altında yaşayan nüfus oranı	0,5	0* (2010)	15,7	18* (2010)	2,6 ** (2001)	0* (2007)
	Yoksulluk uçurumu oranı	0,2	0* (2010)	4,6	5,8* (2010)	0,5 ** (2001)	0* (2007)
	En yoksul kesimin tüketimdeki payı	8,9	9,9* (2010)	5,6	5* (2010)	6,5 ** (2001)	8,5* (2007)
Herkes için- özellikle kadınlar ve gençler için- üretken, sürekli ve insana yakışır bir işin sağlanması	Çalışan kişi başına GSMH'nın büyüme oranı	10	0,5	7,68	2,3	3,03	1,8
	Çalışan kişilerin nüfusa oranı	57,9** (2001)	59,7	56,8	56,8	41,6	46,6
	Günde 1\$'ın altında yaşayan çalışan kişilerin oranı	0,3	0* (2009)	11,9	11,2* (2008)	-	-
Açlıktan mağdur olan nüfusun yarı yarıya azaltılması	5 yaşın altında normalden zayıf olan çocukların oranı	1,3 ** (2000)	-	1** (2005)	0,5* (2009)	1** (2004)	-
	Beslenme kurallarına göre yetersiz beslenenlerin oranı	-	-	-	-	-	-

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılabildiği mümkün olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılabildiği mümkün 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yılı verisidir (2002 yılı verisine ulaşılamadığı durumlar için).

Her ülke için ulaşılabilen en son yıl verilerinin yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde altı ülkenin de aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması amacına ulaşmak için, belirlenen ara hedeflerin hepsini gerçekleştirebilme konusunda tam bir başarı sağlayamadıkları söylenebilmektedir. Mevcut verilere göre; Rusya, Ukrayna ve Bulgaristan'ın günde 1\$'ın altında yaşayan nüfus oranlarını ve yoksulluk uçurum oranlarını sıfırlamayı başardığı; Romanya ve Türkiye'nin bu göstergelerde önemli oranda azalma sağladığı; bununla birlikte Gürcistan için beklenenin aksine bir süreç işlediği görülmektedir. Bu anlamda birinci ara hedefe ulaşma konusunda ülkelerin genel anlamda başarılı bir ilerleyiş içerisinde oldukları ifade edilebilir. Çalışan kişi başına GSMH'nın büyüme oranı ülkelerin geneli itibarıyla bir düşüş göstermekle birlikte, ülkelerde istihdam edilen kişilerde meydana gelen artış ve çalışan nüfusun içerisinde günde 1\$'ın altında yaşayanların oranında oluşan azalmalar bu olumsuzluğun etkisinin derinleşmesine engel olmuştur. Son ara hedefe ilişkin göstergelere bakıldığında ise, verilerine ulaşılabilmesi nedeniyle değerlendirmeye alınabilen Türkiye'nin bu oranı düşürmesine rağmen, hedefe ulaşma konusunda bu performansı yetersizdir. Sonuç olarak, Karadeniz ülkelerinin aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması konusunda belirlenen hedeflere tam olarak ulaşamamakla birlikte, genel anlamda bu hedefe ulaşabilme sürecinde başarılı bir performans sergiledikleri söylenebilmektedir.

4.2. BKH2: Herkes İçin Temel Eğitimin Sağlanması

Temel becerilerle donatılmış bir eğitim sistemine sahip olmak ve bu eğitim sisteminin olanaklarına erişimdeki kolaylık, ülkelerin binyıl kalkınma hedefleriyle temsil edilen sosyal kalkınmaya ulaşabilmeleri açısından önemli katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan, toplumdaki herkes için temel eğitimin sağlanması önemli hale gelmektedir.

Tablo 4: Herkes İçin Temel Eğitimin Sağlanması

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
2015 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ilköğretimlerini eksiksiz tamamlamaları	İlköğretimde net okullaşma oranı	96,7	95,1	92,7** (2006)	97,2	96,1	85,8
	İlköğretimin son senesine kadar devam eden öğrencilerin oranı	94,9** (2003)	90* (2011)	98,2** (2000)	96,6* (2011)	95,2	94* (2011)
	15-24 yaş arası kadın ve erkeklerde okur-yazarlık oranı	95,6** (2004)	99	99,7	99,7* (2010)	97,8	99* (2011)

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2002	2002	2012	2002	2012
2015 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ilköğretimlerini eksiksiz tamamlamaları	İlköğretimde net okullaşma oranı	94,6	98,4	90,8** (2004)	98,6	97,5	96,4
	İlköğretimin son senesine kadar devam eden öğrencilerin oranı	98,6** (2001)	98,1* (2011)	95	93,1* (2011)	92,7	96,9* (2011)
	15-24 yaş arası kadın ve erkeklerde okur-yazarlık oranı	99,8** (2001)	99,8	99,8	99,8	98,2** (2001)	97,9* (2011)

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılabilen en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılabilen en yakın başlangıç yıl verisidir (2002 yılı verisine ulaşamadığı durumlar için).

Tablo 4'e bakıldığında sadece 15-24 yaş arası kadın ve erkeklerdeki okuma yazma oranında genel olarak pozitif bir ivme seyredilmektedir. Buna karşın ilköğretimde net okullaşma oranında Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'da bir düşüş söz konusuyken, ilköğretimin son senesine kadar devam eden öğrencilerin oranında sadece Bulgaristan için bir yükselme söz konusudur. Dolayısıyla 2015 yılına kadar tüm kız ve erkek çocuklarının ilköğretimlerini eksiksiz tamamlamaları hedefine yönelik söz konusu ülkelerin gösterdikleri performans pek iç açıcı değildir.

4.3. BKH3: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi ve Kadınların Konumunun Güçlendirilmesi

Binyıl Kalkınma Hedefleri birbirine bağımlı olan ve birbirlerini büyük ölçüde etkileyen özelliktedirler. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi hedefinde açıkça görülebilmektedir. Toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ve kadınların toplum içindeki konumunun güçlendirilmesi, sadece kadınlara daha iyi koşullar sağlamamakta, aynı zamanda çocuklar için daha iyi eğitim ve sağlık koşullarına ve daha yüksek bir aile gelirine ulaşılmasına olanak sağlayan hanehalkı yönetimini de geliştirmektedir.

Tablo 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi ve Kadınların Konumunun Güçlendirilmesi

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Kız-erkek öğrenci dengesizliğinin ilköğretim ve ortaöğretimde tercihen 2005 yılına kadar ve eğitimin her seviyesinde 2015 yılına kadar giderilmesi	İlköğretimde kızların erkeklere oranı	0,92	0,99	0,99	1,01	0,98	0,99
	Ortaöğretimde kızların erkeklere oranı	0,72	0,95	1** (2003)	0,98	1,02	0,98
	Yükseköğretimde kızların erkeklere oranı	0,70	0,85	1,35** (2003)	1,26	1,25	1,33* (2011)
	Kadınların tarım dışı sektörlerde maaşlı çalışma oranı	19,5	25	50,6	50,6	45,2	45,6
	Ulusal Parlamentoda kadınların sahip olduğu koltuk oranı	4,2	14,4* (2014)	7,6	13,6* (2014)	10,7	13,5* (2014)

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Kız-erkek öğrenci dengesizliğinin ilköğretim ve ortaöğretimde tercihen 2005 yılına kadar ve eğitimin her seviyesinde 2015 yılına kadar giderilmesi	İlköğretimde kızların erkeklere oranı	1	1,02	1,01	1,01	0,98	0,99
	Ortaöğretimde kızların erkeklere oranı	1,01	0,98	0,98	0,95* (2008)	0,98	0,96
	Yükseköğretimde kızların erkeklere oranı	1,19	1,15	0,99	1,27	1,24	1,27
	Kadınların tarım dışı sektörlerde maaşlı çalışma oranı	50,6	49,6	49,6	45,7	53,1	49,8
	Ulusal Parlamentoda kadınların sahip olduğu koltuk oranı	7,8	9,7* (2014)	7,2	12	26,3	24,6* (2014)

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılabilecek olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılabilecek 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yıl verisidir (2002 yılı verisine ulaşılamadığı durumlar için).

Dünya geneline bakıldığında eğitimde cinsiyet eşitliği özellikle 2005 yılından itibaren büyük ölçüde artmıştır. Benzer şekilde, kadınların işgücüne katılımında meydana gelen yükselmeye paralel olarak politik etkinlikleri de özellikle son beş yıldır önemli derecede yükselme göstermiştir. Bununla birlikte 2013 yılı BKH raporunda, 2015 hedefine ulaşılabilmesi için, dünya genelinde bu konuda daha çok çaba gösterilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Tablo 5'e bakıldığında, ele alınan Karadeniz ülkelerinin de dünyanın geneliyle benzer bir süreç içerisinde olduğu görülmektedir. Gürcistan ve Bulgaristan dışındaki tüm ülkelerde ilköğretim ve ortaöğretimdeki kız öğrencilerin oranında gözle görülür bir artış meydana gelmiş, Gürcistan ve Bulgaristan'daki bu olumsuzluk ise yükseköğretimdeki kız öğrenci oranındaki artışla etkisini azaltmıştır. Kadınların tarımdışı sektörlerdeki işgücüne katılımlarındaki artış ve ulusal parlamentolarda daha fazla kadın temsilcinin yer alması, 2015 yılına gelindiğinde, bu ülkeler için kadınların toplumdaki konumunun güçlendirilerek, toplumdaki cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik önemli bir ilerleme kaydedilmiş olabileceğini göstermektedir.

4.4. BKH4: Çocuk Ölümlerinin Azaltılması

1990 yılından bu yana çocuk ölümlerinin azaltılması konusunda çok önemli kazanımlar sağlanmıştır, ancak 2013 BKH raporunda, dünya genelinde önlenmesi mümkün olan hastalıklar nedeniyle hala önemli oranlarda 5 yaş altı çocuk ölümleriyle karşılaşıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle küresel hedefe ulaşabilmek için mevcut çabaların artırılması gerekmektedir.

Tablo 6: Çocuk Ölümünün Azaltılması

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
5 yaş altı çocuk ölümlerinin 2/3 oranında azaltılması	5 yaş altı ölüm hızı	31,5	14,2	20,7	10,3	24,7	12,2
	Bebek ölüm hızı	26,1	12,2	17,7	8,9	21,4	10,7
	Kızamık aşısı olan 1 yaş altı çocuk oranı	83	98	98	98	98	94

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
5 yaş altı çocuk ölümlerinin 2/3 oranında azaltılması	5 yaş altı ölüm hızı	16,7	10,7	29,8	19,9	19,1	12,1
	Bebek ölüm hızı	14,4	9,2	26,3	17,8	16,3	10,5
	Kızamık aşısı olan 1 yaş altı çocuk oranı	99	79	78	93	92	94

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılması mümkün olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılması mümkün 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yıl verisidir (2002 yılı verisine ulaşamadığı durumlar için).

Tablo 6, ele alınan Karadeniz ülkeleri için on yıllık bir süreçte çocuk ölüm oranlarında meydana gelen önemli iyileşmeyi göstermektedir. Türkiye başta olmak üzere tüm ülkelerde 5 yaş altı çocuk ölüm hızı ve bebek ölüm hızı yaklaşık yarı yarıya azalmış olarak görülmektedir. Kızamık aşısı olan 1 yaş altındaki çocukların oranında meydana gelen artışların, önlenmesi mümkün olan bir hastalık olan kızamıkla mücadele konusunda bu ülkelerde meydana gelen ilerlemelerin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Bu sayede, özellikle 5 yaş altı çocuklarda kızamık hastalığına karşı bağışıklık kazanılması sağlanarak, bu hastalıktan kaynaklı çocuk ölümlerinin azaltılması anlamında, Ukray-

na dışındaki ülkeler 2015 hedefine ulaşma konusunda oldukça başarılı bir performans sergilemişlerdir. Türkiye, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Bulgaristan'ın 2015 yılına gelindiğinde bu hedefe ulaşması mümkün görünmekle birlikte, bunun için mevcut çalışmaların sürdürülmesi ve çabaların daha da artırılması gerekmektedir.

4.5. BKH 5: Anne Sağlığının İyileştirilmesi

Tablo 7: Anne Sağlığının İyileştirilmesi

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
(1990-2015 yılları arasında) Anne ölüm oranının 3/4 oranında azaltılması	Anne ölüm oranı (100.000 doğum başına)	33** (2000)	20* (2013)	57** (2000)	24* (2013)	53** (2000)	33* (2013)
	Vasıflı sağlık personeli tarafından yaptırılan doğum oranı(%)	83** (2003)	91,3* (2008)	99,3**	99,7* (2010)	98,5	98,5* (2011)
Üreme sağlığı hizmetlerine herkesin erişiminin sağlanması	Doğum kontrolü yöntemlerinin kullanım oranı(%)	71** (2003)	73* (2008)	83,8** (2004)	68* (2011)	63,8** (1999)	69,8* (2005)
	Ergenlerin (adölesan) doğum oranı (1000 kadın başına)	51** (2001)	31,5* (2010)	27,6	25,9* (2011)	31,4	34,9* (2011)
	Doğum öncesi bakımın kapsama oranı(%)	53,9** (2003)	73,7* (2008)	-	-	59,2** (1999)	76* (2004)
	Karşılanmamış aile planlaması ihtiyacı	9,5** (2003)	6,2* (2008)	-	8,3* (2011)	5,6** (1999)	76* (2004)

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
(1990-2015 yılları arasında) Anne ölüm oranının 3/4 oranında azaltılması	Anne ölüm oranı (100.000 doğum başına)	35** (2000)	23* (2013)	60** (2000)	41* (2013)	29** (2000)	5* (2013)
	Vasıflı sağlık personeli tarafından yaptırılan doğum oranı(%)	99,9	99,9	97,4	99,8* (2011)	99,2	99,5* (2010)

Tablo 7 devam

Üreme sağlığı hizmetlerine herkesin erişiminin sağlanması	Doğum kontrolü yöntemlerinin kullanım oranı(%)	71,6** (2000)	65,4	40,5** (2000)	53,4* (2010)	64,4** (2005)	-
	Ergenlerin (adölesan) doğum oranı (1000 kadın başına)	30	27,9* (2011)	32,8	39,5	40,4	42* (2011)
	Doğum öncesi bakımın kapsama oranı(%)	-	74,8* (2007)	-	90,2	-	-
	Karşılanmamış aile planlaması ihtiyacı	17,5** (1999)	4,9	23,8** (2000)	12,3* (2010)	-	-

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılabilecek mümkün olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılabilecek mümkün 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yıl verisidir (2002 yılı verisine ulaşılamadığı durumlar için).

Anne ölüm oranlarında her ülke için yaklaşık %40-%50 aralığında bir düşüş sağlansa da Bulgaristan diğer Karadeniz ülkelerine göre çok daha başarılı bir performans sergilemiştir. Vasıflı personel tarafından yaptırılan doğum oranı Türkiye hariç ülkeleri için %99 oranı civarındayken Türkiye bu konuda diğer ülkelere göre geri kalmıştır. Doğum kontrol yöntemlerinin kullanım oranı incelendiğinde ise kayda değer bir artışın gerçekleşmediği hatta Rusya ve Ukrayna'da bu oranın düştüğü görülmektedir. Adölesan doğum oranlarında ise bir başarıdan daha çok bir başarısızlıktan söz edilebilir. Bulgaristan, Gürcistan ve Romanya'da bu oran artmıştır. Diğer ülkelerde ise farklı oranlarda azalma olmasına rağmen hala yüksek orandadır. Erken yaşta bebek sahibi olma hem anne hem bebek açısından sağlık riskleri taşıırken diğer taraftan eğitim, çalışma hayatı ve dolayısıyla yoksullukla ilgili sorunlara da neden olmaktadır. Bu nedenle bu oranın azaltılması, yoksulluk, eğitim, cinsiyet eşitliği ve çocuk ölüm oranları hedeflerin gerçekleşmesi açısından önemlidir.

4.6. BKH-6: HIV/AIDS, Sıtma Ve Diğer Salgın Hastalıklarla Mücadele Edilmesi

Tablo 8: HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Salgın Hastalıklarla Mücadele Edilmesi

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
2015 yılına kadar HIV/AIDS yayılımının durdurulması ve geriletilmeye başlatılması	15-49 yaş arasında HIV'in yaygınlık oranı	-	-	-	-	-	-
	En son yüksek riskli cinsel ilişkide kondom kullanma oranı	15,2** (2003)	19,6* (2008)	34** (2004)	36,8* (2011)	13,3** (1999)	32,5* (2005)
	15-24 yaş arasında HIV/AIDS'den korunma yolları hakkında bilgi sahibi olanların oranı	-	-	-	-	-	-
	10-14 yaş arasındaki okula giden yetim çocukların okula giden yetim olmayan çocuklara oranı	-	-	-	-	-	-

Tablo 8 devam

2010 yılına kadar HIV/AIDS için gerekli tedaviye erişiminin sağlanması	Anti Retroviral (Arv) tedavisi uygulanan ilerlemiş HIV enfeksiyonu olgularının oranı	-	49,6* (2011)	-	34* (2011)	-	74,2
2015 yılına kadar sıtma, tüberküloz ve diğer salgın hastalıkların yayılımının durdurulması ve geriletilmeye başlatılması	Sıtmadan kaynaklı ölüm oranı	-	0	-	-	-	-
	Tüberkülozdan kaynaklanan ölüm oranı (100.000 kişi başına)	2,2	0,8	23	13	10	5,6
	Doğrudan gözlenen tedavi kısa dönemli kursu sırasında bulunan ve tedavi edilen tüberküloz vakalarının oranı(%)	65	90* (2011)	67	54* (2011)	74	86* (2011)

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
2015 yılına kadar HIV/AIDS yayılımının durdurulması ve geriletilmeye başlatılması	15-49 yaş arasında HIV'in yaygınlık oranı	0,9	0,9	0,1	0,3	-	-
	En son yüksek riskli cinsel ilişkide kondom kullanma oranı	-	82,5	15,6** (2000)	25,5* (2010)	28,3** (2005)	-
	15-24 yaş arasında HIV/AIDS'den korunma yolları hakkında bilgi sahibi olanların oranı	-	47,8	-	-	16,2** (2005)	-
	10-14 yaş arasındaki okula giden yetim çocukların okula giden yetim olmayan çocuklara oranı	-	-	-	-	-	-
2010 yılına kadar HIV/AIDS için gerekli tedaviye erişiminin sağlanması	Anti Retroviral (Arv) tedavisi uygulanan ilerlemiş HIV enfeksiyonu olgularının oranı	-	22* (2011)	-	75,6	-	25,4* (2011)

Tablo 8 devam

2015 yılına kadar sıtma, tüberküloz ve diğer salgın hastalıkların yayılımının durdurulması ve geriletilmeye başlatılması	Sıtmadan kaynaklı ölüm oranı	-	-	-	0		
	Tüberkülozdan kaynaklanan ölüm oranı (100.000 kişi başına)	21	13	6,9	4,5	3,2	2
	Doğrudan gözlenen tedavi kısa dönemli kursu sırasında bulunan ve tedavi edilen tüberküloz vakalarının oranı(%)	-	58* (2011)	43	78	73	90

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılabilecek olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılabilecek 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yıl verisidir (2002 yılı verisine ulaşamadığı durumlar için).

Tablo 8 incelendiğinde HIV/AIDS, sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadele edilmesi hedefi ile ilgili ülke verilerinin genel bir analiz yapmak için yetersiz olduğu görülmektedir. Tüberkülozdan kaynaklanan ölüm oranları, özellikle Türkiye’de, çok düşük seviyeye gerilemiştir. HIV ve sıtma hastalıkları ile mücadele konusunda ülke verilerinin oldukça yetersiz olması nedeniyle herhangi bir karşılaştırma yapılamamaktadır.

4.7. BKH-7: Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanması

Tablo 9: Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanması

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ülke politikaları ve programları ile bütünleştirilmesi ve çevresel kaynakların yok oluşunun tersine çevrilmesi	Ormanların kapladığı alanların oranı(%)	13,2** (2000)	14,7* (2010)	49,4** (2000)	49,4* (2010)	27,7** (2000)	28,6* (2010)
	Toplam ve kişi başı karbondioksit salınımı (ton/kişi)	3,4	4,7* (2011)	10,7	12,1* (2010)	4,2	3,6* (2010)
	Ozon tüketen maddelerin kullanımı	1336,4	318,2	892,3	958,9	418,6	42* (2006)
2010 yılına kadar önemli bir oranda düşüş sağlayarak biyoçeşitlilik kaybının azaltılması	Kullanılan toplam su kaynaklarının oranı(%)	19,9** (2000)	18,5* (2005)	1,5** (2000)	-	4,4** (2000)	3,2* (2010)
	Korunan karasal ve denizel alanların oranı	2,08** (2000)	2,11	10,8** (2000)	11,3*	18** (2000)	19,2

Tablo 9 devam

2015 yılına kadar güvenilir içme suyu ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfus oranının yarı yarıya azaltılması	İyileştirilmiş içme suyu kaynağı kullanan nüfusun oranı	94	100	95	97	86	88* (2007)
	İyileştirilmiş atık su sistemi kullanan nüfusun oranı	88	91	72	70	72	72* (2007)
2020 yılına kadar, gecekonuda yaşayan en az 100 milyon kişinin yaşamlarının iyileştirilmesi	Gecekondu semtlerinde yaşayan kent nüfusunun oranı	17,9** (2000)	13,0* (2009)	-	-	-	-

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ülke politikaları ve programları ile bütünleştirilmesi ve çevresel kaynakların yok oluşunun tersine çevrilmesi	Ormanların kapladığı alanların oranı(%)	16,4** (2000)	16,8* (2010)	39,8** (2000)	39,5* (2010)	30,5** (2000)	36,1* (2010)
	Toplam ve kişi başı karbondioksit salınımı (ton/kişi)	6,3	6,7* (2011)	0,73	1,43* (2010)	5,9	7,3* (2011)
	Ozon tüketen maddelerin kullanımı	145,5	93,3	64,3	2,7	23,8	-
2010 yılına kadar önemli bir oranda düşüş sağlayarak bioçeşitlilik kaybının azaltılması	Kullanılan toplam su kaynaklarının oranı(%)	13,8** (2005)	-	-	2,9	26,7** (2000)	28,7* (2010)
	Korunan karasal ve denizel alanların oranı	4,44** (2000)	4,49	3,68** (2000)	3,68* (2010)	4,22** (2000)	35,4
2015 yılına kadar güvenilir içme suyu ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfus oranının yarı yarıya azaltılması	İyileştirilmiş içme suyu kaynağı kullanan nüfusun oranı	97	98	91	99	100	99
	İyileştirilmiş atık su sistemi kullanan nüfusun oranı	95	94	95	93	100	100

Tablo 9 devam

2020 yılına kadar, gecekonduda yaşayan en az 100 milyon kişinin yaşamalarının iyileştirilmesi	Gecekondu semtlerinde yaşayan kent nüfusunun oranı	-	-	-	-		
---	--	---	---	---	---	--	--

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılması mümkün olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılması mümkün 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yıl verisidir (2002 yılı verisine ulaşamadığı durumlar için).

Tablo 9 incelendiğinde çevresel sürdürülebilirlik konusunda genel bir başarıdan söz etmek mümkün değildir. Ormanların kapladığı alanlarda çok düşük artışlar gerçekleşmesine rağmen ekonomik büyüme ve artan enerji talebine paralel olarak kişi başına karbondioksit salınımlarında, Romanya hariç, artışlar gerçekleşmiştir. Diğer taraftan ozon tüketen maddelerin kullanımında, Rusya hariç, önemli düşüşler gerçekleşmiştir. Rusya’da bu oran artmış ve diğer ülkelere göre oldukça yüksek bir seviyeye gelmiştir. Türkiye ise bu alanda dikkate değer bir başarı sağlasa da ozon tüketen maddelerin kullanımı hala yüksek seviyededir. Kullanılan toplam su kaynaklarının oranında, Bulgaristan hariç, az da olsa bir azalma söz konusudur. Korunan alanlar incelendiğinde ise yine Bulgaristan hariç düşük seviyede artışlar gerçekleşmiş, Bulgaristan’da ise kullanılan su kaynaklarında artışa bağlı olarak, bu oranda önemli bir artış gerçekleşmiştir. 2015 yılına kadar güvenilir içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfus oranının yarı yarıya azaltılması ile ilgili olarak güvenilir içme suyuna erişimde genel bir başarı söz konusu iken, temel atık sistemine erişim konusunda ise Bulgaristan hariç bir başarısızlık söz konusudur. Rusya ise bu alanda oldukça başarısız bir performans sergilemiştir.

4.8. BKH-8: Kalkınma İçin Küresel Ortaklıkların Geliştirilmesi

Tablo 10: Kalkınma İçin Küresel Ortaklıkların Geliştirilmesi

Hedefler	Göstergeler	Türkiye		Rusya		Romanya	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Açık, kurallara bağlı, tahmin edilebilir, ayrımcılık içermeyen ticaret ve finans sistemlerinin geliştirilmesi	Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin pazarlarına erişimi	-	-	-	-	-	-
	En az gelişmiş ülkelerin en uygun gümrük indiriminden yararlanmaları	12	95,1	-	-	-	-
En az gelişmiş ülkelerin özel ihtiyaçlarına yönelmesi	GSYİH yüzdesi olarak toplam ve en az gelişmiş ülkelere yönelik net resmi kalkınma yardımı (RKY)	-	-	-	-	-	-
	Temel sosyal hizmetler için resmi kalkınma yardımları oranı	-	-	-	-	-	-
	OECD Kalkınma Komitesi bağışçılarının resmi kalkınma yardımları oranı	-	-	-	-	-	-
	OECD ülkelerinin GSYİH’nın yüzdesi olarak tarımsal destekleri	3,59	2,10	-	-	-	-
	Borç Servisi	30,1	5,8	-	-	11,6	8,3

Tablo 10 devam

Başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere yeni teknolojilerin özel sektörle işbirliği içinde yaygınlaştırılması	100 kişi başına telefon hattı sayısı	29	18,7	24,4	29,4	18,9	21,8* (2013)
	100 kişi başına cep telefonu abonesi sayısı	35,8	89,4	12,1	145,3	22,9	105
	100 kişi başına internet kullanıcı sayısı	11,3	45,1	4,13	63,8	6,6	49,7* (2013)

Hedefler	Göstergeler	Ukrayna		Gürcistan		Bulgaristan	
		2002	2012	2002	2012	2002	2012
Açık, kurallara bağlı, tahmin edilebilir, ayrımcılık içermeyen ticaret ve finans sistemlerinin geliştirilmesi	Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin pazarlarına erişimi	-	-	-	-		
	En az gelişmiş ülkelerin özellikle tarım ürünleri için en uygun gümrük indiriminden yararlanmaları	-	-	89	96,7		
En az gelişmiş ülkelerin özel ihtiyaçlarına yönelmesi	GSYİH yüzdesi olarak toplam ve en az gelişmiş ülkelere yönelik net resmi kalkınma yardımı (RKY)	-	-	-	-		
	Temel sosyal hizmetler için toplam iki taraflı sektöre ayrılabilir resmi kalkınma yardımları oranı	-	-	-	-		
	OECD Kalkınma Komitesi bağışçılarının iki taraflı serbest resmi kalkınma yardımları oranı	-	-	-	-		
	OECD ülkelerinin GSYİH'nın yüzdesi olarak tarımsal destekleri	-	-	-	-		
	Borç Servisi	6	7,2	9,2	7,5	10,4	1,2
Başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere yeni teknolojilerin özel sektörle işbirliği içinde yaygınlaştırılması	100 kişi başına telefon hattı sayısı	22,5	26,8	13,86	27,7* (2013)	36,5	26,9* (2013)
	100 kişi başına cep telefonu abonesi sayısı	7,66	138* (2013)	10,9	115* (2013)	33	145,2* (2013)
	100 kişi başına internet kullanıcı sayısı	1,87	41,8	1,59	43,1* (2013)	9,1	53* (2013)

Kaynak: UNSTAT

*Her ülke için ulaşılabildiği mümkün olan en son yıl verileridir.

**Her ülke için ulaşılabildiği mümkün 2002 yılı verisine en yakın başlangıç yılı verisidir (2002 yılı verisine ulaşılamadığı durumlar için).

Tablo 10 incelendiğinde kalkınma için küresel ortaklıkların geliştirilmesi hedefine yönelik genel bir analiz yapmak için ülke verilerinin oldukça yetersiz olduğu göze çarpmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak sadece bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaştığı ve borç servisinin genel olarak düştüğü söylenebilir.

5. Sonuç

Binyıl Kalkınma Hedefleri, küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte daha belirginleşen ve üzerinde daha fazla tartışılır hale gelen, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların ortadan kaldırılması sorunu hususunda yalnızca az gelişmiş ülkeler için değil, aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de önemli bir uluslar arası gelişme olmuştur. Ülkelerin bu hedeflere ulaşma konusunda gösterdikleri performanslar hem bulundukları bölgedeki, hem de dünya ekonomileri içindeki ekonomik ve sosyal konumlarının belirlenmesinde etkili olması bakımından yerel ve uluslararası önem taşımaktadır. Bu açıdan 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen Binyıl Kalkınma Hedefleri konusunda Karadeniz ülkelerinin gösterdikleri performanslar incelendiğinde göze çarpan ilk konu, daha kapsamlı bir çalışma yapmak için ülkelerin yayınladıkları istatistiklerin, Birleşmiş Milletler'in Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu'nda (2014) da belirtildiği gibi, yetersiz olduğudur. Yayımlanan istatistikler incelendiğinde ise, eğitim ve çevre konuları hariç genel olarak olumlu bir performans izlenmesine karşın, Binyıl Kalkınma Hedeflerinin tamamının 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, bu hedeflere yönelik uygulanan politikalar gözden geçirilmeli ve bu hedeflere yönelik daha etkin politikalar uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Behrman, J.R. (2008), What have we learned and what's next?: One researcher's on policy issues relating to MDG's. İçinde J. Cockburn ve M. Valdivia (ed.), *Reaching the MDG's: An Alternative Perspective* (ss. 7-26).
- Devarajan, S.; M. J. Miller ve E. V. Swanson (2002), "Goals for development: History, prospects and costs." World Bank Policy Research Working Paper, No. 2819.
- Easterly, William (2009), "How the millenium development goals unfair to Africa?", *World Development*, Cilt 37, No.1, ss. 26-35.
- Hulme, David (2009), "The millenium development goals (MGDs): A short history of the world's biggest promise", *BWPI Working Paper*, No. 100.
- Khanal, Pratik (2011), "Millenium development goals", *Health Prospect*, Cilt 1, ss.57-60.
- Kho, Su- ming (2005), "The development goals: A critical discussion", *Trocaire Development Review*, ss.43-56.
- Krishnadas, Natasha (2009), "Millenium development goals", *Medical Student Journal of Australia*, Cilt:1, No. 1, ss. 36-38.
- Lustig, Nora (2008), The MDGs as a policy tool: The challenges ahead. İçinde J. Cockburn ve M. Valdivia (ed.), *Reaching the MDG's: An Alternative Perspective* (ss. 27-50).
- Sachs, J.D. and W.McArthur (2005), "The millenium project: A plan for meeting the millenium development goals", *The UN Millenium Project*, ss. 347-353.
- Şenses, Fikret (2003), Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme – Nereden Nereye? İçinde F. Şenses (Ed.), *Kalkınma İktisadı Yüksekliği ve Gerilemesi* (ss.93-128). İstanbul: İletişim Yayınları
- Thorbecke, Erik (2007), The evolution of the development doctrine, 1950-2005. İçinde G. Mavrotas ve A. Shorrocks (Ed.), *Advancing Development* (ss.3-36). New York: Palgrave Macmillan
- UN Millenium Project (2005), *Investing in development: A practical plan to achieve the millenium development goals*, United Nations: New York.
- UN Development Programme (2006), *Appraising practical approaches to methodologies and macroeconomic modeling for the MDGs: A Summary Report*, Poverty Group, UNDP: New York.
- _____ (2007), *Costing the millennium development goals: Methods, Challenges and implications: A summary report*, Poverty Group, UNDP: New York.
- United Nations (2013), *The millenium development goals report 2013*, Erişim Tarihi: 08.07.2014, <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/report-2013/mdg-report-2013-english.pdf>.
- _____ (2014), *The millenium development goals report 2014*, Erişim Tarihi: 03.08.2014, <http://www.un.org/millenniumgoals/2014%20MDG%20report/MDG%202014%20English%20web.pdf>.
- United Nations, *The millenium development goals indicators*, Erişim Tarihi: 23.07.2014, <http://millenniumindicators.un.org/unsd/mdg/Data.aspx>.
- Wayenberge, Elisan Van (2009), Washington Mutakabati'ndan Washington Sonrası Mutabakata Kalkınma Yanılsamaları. İçinde F.Şenses (Ed.), *Neoliberal küreselleşme ve kalkınma* (ss.307-346), İstanbul: İletişim Yayınları

Tüketirken Tükenen Enerji: Samsun İlinde Doğalgaz Talebini Etkileyen Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Analizi

Depletion of Energy Consumed: Analysis of Socio-Economic Factors Affecting Natural Gas Demand in Samsun

Yrd. Doç. Dr. Seval MUTLU ÇAMOĞLU*

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ordu, Türkiye, smutlu28@gmail.com

Fatmanur GÜNDOĞDU

Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ordu, Türkiye, gundogdufatmanur@gmail.com

Özet

Özellikle sahip olduğu belirgin avantajları nedeniyle dünya enerji kaynakları içindeki payı gittikçe artan bir enerji kaynağı olan doğal gaz, uluslararası alanda önemli ticaret akımlarına konu olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ve enerji ihtiyacı hızla artan bir ülke olarak Türkiye açısından doğal gaz hızlı ve sürdürülebilir ekonomik gelişmenin önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Türkiye, 1980’lerde yaptığı strateji değişikliğiyle, ithal bir ürün olan doğalgazı enerjide temel girdi olarak tercih etmiş, izleyen dönemde konutlar, elektrik üretimi ve sanayide kullanımını olağanüstü artırdığı bu ürünü temel enerji kaynağı haline getirmiştir. Bu çalışmada, Samsun ilinde yaşayan hanehalkının doğalgaz talebini etkileyen başlıca sosyo-ekonomik faktörler ve tüketim düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla, 300 hanehalkından elde edilen veriler kullanılmış ve analiz edilmiştir. Ayrıca, doğalgazın Türkiye’deki tarihsel gelişimi ile birlikte tüketicilerin doğalgaz kullanımını etkileyen faktörleri ve bu faktörler ışığında sürdürülebilir kalkınmanın nasıl bir yol izleyeceğine dair bulgular irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Enerji Piyasası, Doğalgaz Talebi, Samsun

Abstract

Natural gas is an energy source, because of its obvious advantages in a growing share of world energy resources; it is subject to major international trade flows. Therefore, developing and rapidly increasing energy needs Turkey as a country in terms of natural gas rapid and sustainable economic development constitutes one of the important elements. Turkey in the 1980s, his strategy changes, with an imported product, the natural gas energy as main input opted, in the period following housing, electricity generation and industrial use extraordinary increases this product primary source of energy has made. In this study, households living in Samsun province, the main socio-economic factors affecting demand for natural gas and consumption level are aimed to determine. For this purpose, data is obtained from 300 households and was analyzed. In addition, together with the historical development of natural gas in Turkey’s natural gas usage factors affecting consumers and how these factors follow a path of sustainable development in the light of evidence were examined.

Keywords: Energy Market, Natural Gas Demand, Samsun

1. Giriş

Enerji üretimi, ülkenin sürekli olarak çok ihtiyaç duyduğu ve mevsimsel üretim ve talep farklılıklarını değişik kaynaklı üretim santralleriyle çözdüğü bir tüketim alanıdır. Ülkemizde, sahip olduğu belirgin avantajları nedeniyle

* Sorumlu Yazar

dünya enerji kaynakları içindeki payı gittikçe artan bir enerji kaynağı olan doğal gaz, uluslararası alanda önemli ticaret akımlarına konu olmaktadır. Gelişmekte olan ve enerji ihtiyacı hızla artan bir ülke olarak Türkiye açısından ise hızlı ve sürdürülebilir ekonomik gelişmenin önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir.

Bu bağlamda enerji ve doğal gaz her ülkenin sosyal, ekonomik ve endüstriyel gelişiminin temel girdisini oluşturan ve ülkeler için şimdilik vazgeçilmez kabul edilen bir değerdir. Doğal gaz da bir fosil yakıt olduğundan yenilenebilen yani tüketilebilir enerji grubunun içinde yer almaktadır. Sürdürülebilir bir kalkınmanın oluşması için kaynaklarımızı doğru bir şekilde tüketilmesi gerekmektedir. Bugün tüm dünya ülkelerinin ortak amacı enerji ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşılayan doğal gazı ekonomik ve çevreye uyumlu bir şekilde kullanmaktır.

Doğalgaz, tarihi çağlardan beri bilinen ve kullanılan bir enerji kaynağıdır. Çeşitli kimyasal ürünlerin başlıca hammaddesi olan doğalgaz dünya enerji tüketiminin önemli bölümünü karşılamaktadır. Doğalgazın geçmişi yüzlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Nitekim eski Yunan ve Mısır toplumlarında yanan gaz veya kutsal ateş olarak nitelenen doğalgaz, M.S. 221-263 yıllarında Çin’de (Shu Han Krallığı Dönemi) tuz kurutma işlerinde kullanılmıştır. XVII. Yüzyılda İtalyanlar tarafından aydınlatma ve ısıtma amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Üretim sektöründe ilk doğalgaz kullanımı ise 1815 yılında ABD’de Charleston (Batı Virginia) bölgesindeki bir tuz madeni civarında gerçekleşmiştir. İlk ticari gaz işletmeciliği bundan beş yıl sonra, 1820’de W. Hart tarafından New York’ta yapılmıştır. Yine boru hatları ile ilk kez taşınması işlemi ise 1883 yılında ABD’de gerçekleştirilmiştir (Doğanay, Özdemir, Şahin, 2011: 296-297).

2. Enerji ve Doğalgaz

Enerji, bir cisim ya da sistemin iş yapabilme kapasitesidir ve değişik formlarda karşımıza çıkar: Isı enerjisi, ışık (radyant enerji), mekanik enerji, elektrik enerjisi, kimyasal enerji ve nükleer enerji gibi. Enerji kaynakları genelde yenilenebilir ve tüketilebilir (veya yenilenebilen) olmak üzere iki grup altında toplanırlar. Yenilenebilir enerji, pratik olarak sınırsız varsayılan, sürekli ve tekrar tekrar kullanılabilen enerjidir. Örneğin güneş enerjisi, güneşten gelir ve elektriğe veya ısı enerjisine dönüştürülebilir. Rüzgâr enerjisi, yerküreden gelen jeotermal enerji, bitkilerden üretilen biokütle ve sudan elde edilen hidrojen de yenilenebilir enerji grubunda değerlendirilmektedir. Yenilenebilir enerji, kısa sürede yerine konulan enerjidir. Tüketilebilir enerji ise, kullanılan ve fakat kısa zaman aralığında yeniden oluşmayan enerji olarak tanımlanır. Bunlar genelde, petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlardır. Bu tür enerjiler, yaşamları milyonlarca yıl önce sona ermiş bitki ve hayvan gibi organik kalıntıların fosillerinden kaynaklanmaktadır.

Doğal gaz fosil yakıtlar içerisinde yer almaktadır. En önemli özelliği ise en temiz fosil yakıt olmasıdır. Doğalgaz, içerisinde büyük oranda Metan (CH_4) ve daha az oranlarda Etan (C_2H_6), Propan (C_3H_8), Butan (C_4H_{10}) gibi elementleri içeren renksiz, kokusuz bir gazdır. Havaya göre daha hafif olan doğalgaz, uçucu özelliğe sahiptir. Ancak hava içerisinde belirli bir yüzdeye ulaştığında tehlikeli olabilir. Bu sınırlar arasında tutuşturucu bir kaynakla temas ettiğinde patlar. Zehirli bir gaz değildir ancak kaçaklarda, havadaki gaz miktarının artmasıyla zehirlenmelere yol açabilir (Pffifer vd., 2000: 227).

Doğal gaz renksiz, kokusuz, zehirli olmayan ve havadan hafif bir yakıttır. Kokusuz olması gaz kaçaklarının fark edilmesinde sıkıntı oluşturabileceğinden, tetrahidrofen maddesi katılarak, özel olarak kokulandırılır. Doğal gaz, diğer fosil enerji kaynaklarına göre çevreye daha uyumlu, karbon salınımları diğer fosil yakıtlara göre daha düşük olan bir enerji kaynağıdır. Doğal gaz, yandığı zaman havayı kirletici kükürt oksitleri ve karbon tanecikleri gibi atık maddeler meydana getirmemektedir. Örneğin, Petrole benzer şekilde, bir fosil enerji kaynağı olan doğalgaz, kül ve cüruf bırakmadan yanan, depolanma sorunu olmayan, en önemlisi, yanma sonucunda havayı kirleten kükürt dioksit ve karbondioksit gazları çıkarmayan çevre için en sağlıklı bir enerji kaynağıdır (Gültekin ve Örgün, 1993: 37). Ayrıca sera gazları üretimi açısından da önemli avantaja sahiptir. Örneğin doğal gaz elektrik üretiminde en düşük CO_2 miktarına sahiptir (MMO,2008).

Doğalgaz, rutubetsiz, kuru bir gazdır ve içerisinde yanmayan hiçbir madde yoktur. Bu yüzden verimi yüksektir. Ayrıca kükürt ve kükürtlü maddeler de olmadığı için kükürt dioksit gibi zehirleyici gaz açığa çıkarmaz. Ancak uygun koşulların oluşturulmaması sonucu tam yanma sağlanmazsa karbon monoksit oluşturur (Özdemir, 2006: 9).

2.1 Türkiye’de Doğal Gazın Kullanımı

Türkiye’de doğal gaz kullanımı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından 1970 yılında Hamitabat ve Kumrular doğal gaz sahalarında keşfedilen doğal gazın 1976 yılında Pınarhisar Çimento fabrikasında kullanılmasıyla başlamıştır.

Nüfus artışı ve sanayileşmeye bağlı olarak artan enerji ihtiyacının karşılanmasında alternatif bir enerji kaynağı olarak doğal gazın payını artırmak ve bazı şehirlerde gittikçe yoğunlaşan hava kirliliğine bir çözüm bulmak amacıyla 18.09.1984 tarihinde Türkiye ve SSCB arasında doğal gaz sevkiyatına ilişkin olarak imzalanan anlaşmanın ardından, Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ile SSCB’nin doğal gaz ticareti konusunda yetkili kuruluşu Soyuzgaz Export arasında 14.02.1986 tarihinde 25 yıl süreli ve plato değeri yıllık 6 milyar cm^3 olan bir doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. SSCB ile yapılan ilk alım anlaşmasını, artan doğal gaz ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan diğer alım anlaşmaları izlemiştir. 14.02.1986 tarihli alım-satım anlaşması sonrasında 26.10.1986 tarihinde inşasına başlanan 842 km uzunluğundaki Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Bulgaristan sınırındaki Malkoçlar mevkiinden Türkiye’ye girerek 23.06.1987’de Hamitabat’a ulaşmış, daha sonra Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa ve Eskişehir güzergâhını takip ederek Ağustos 1988’de Ankara’ya ulaşmıştır. Söz konusu doğal gaz hattı ile Trakya bölgesinde bulunan Hamitabat ve Ambarlı doğal gaz kombine çevrim santallerine, İGSAŞ (İstanbul Gübre Sanayi A.Ş.) ve TUGSAŞ (Türkiye Gübre Sanayi A.Ş.) gübre tesislerine ve doğal gaz boru hattının geçtiği güzergâh üzerinde bulunan şehirlere doğal gaz ulaştırılmıştır. Doğal gaz, Ekim 1988’de Ankara’da, Ocak 1992’de İstanbul’da, Aralık 1992’de Bursa’da, Eylül 1996’da İzmit’te, Ekim 1996’da Eskişehir’de ve Samsun’da Temmuz 2004’te konut ve ticari sektörün kullanımına sunulmuştur. Üretimin başladığı 1976 yılından ithalatın başladığı 1987 yılına değin toplamda yaklaşık 747 milyon m^3 ’lük sınırlı bir üretim ve tüketim miktarı elde edilmiştir. 2011 yılı sonunda doğal gaz tüketim miktarı 44,145 milyar cm^3 e ulaşmıştır. (EPDK, 2011: 26)

Doğal gazın toplam enerji tüketimi içindeki payı, 1976-1987 yılları arasında ihmal edilebilir oranlarda iken tüketim miktarına paralel olarak artış göstermiştir. 1975-2010 yıllarına ait Türkiye toplam enerji tüketiminde kaynakların payları Tablo 1’de verilmektedir. Artık günümüzde en çok kullanılan kaynak haline gelmiştir.

Tablo 1: 1975-2010 Yılları Türkiye Toplam Enerji Tüketiminde Kaynakların Payları (%) (DEK-TMK Enerji Raporları)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Doğal Gaz	0	0,1	0,2	5,9	9,9	17,1	27,3	31,9
Petrol	51,7	50,3	46	45,1	46	40,1	35,2	26,7
Kömür	21,5	22,1	21,4	30,9	27,2	30	26,4	30,6
Hidroelektrik	1,9	3,1	2,6	3,8	4,8	3,3	3,7	4,1
Diğer	24,9	24,4	29,8	14,3	12,1	9,5	7,4	6,7

Kaynak: EPDK, 2011:27

2.2 Doğal Gazın Depolanması ve Taşınması

Doğalgaz tüketen ülkeler fiyat hareketlerinden etkilenmemek, kesintiyi önlemek ve arz – talep dengesini sağlamak amacıyla doğalgazı depolamaktadırlar. İhtiyacın az olduğu yaz aylarında depolanan doğalgaz, ihtiyacın çok olduğu kış aylarında tüketimi karşılamak için devreye sokulmaktadır. Doğalgazın nerelerde depolanabileceği incelendiğinde;

Yer altı su gölleri ve dereleri: Doğalgaz basınçla buralara sevk edilir ve su yeryüzüne çıkarılır. Öncesinde, yer altı gölünün, gazın sıkıştırma basıncına dayanıklı kil tabakası ile çevrili olması gerekir. Yer altı kaya tuzu yatakları: Önce su sevk edilerek tuzun çözünürlüğü sağlanır ve yeryüzüne alınır, oluşan boşluğa doğalgaz basınç altında depolanır. Yer altında yapay boşluklar: Bu tip boşluklar kayalık bölgelerde madencilik teknikleriyle yapay olarak açılır. Pahalı bir teknik olduğundan diğer doğal olanakların sınırlı olduğu yerlerde kullanılır. Gaz için sızdırmazlık

sağlanması maliyeti artırıcı bir unsur olduğundan genelde sıvı yakıtlar için tercih edilir. Terk edilmiş madenler: İşlevini tamamlamış maden yatakları izolasyon ve sızdırmazlık sağlandığı takdirde kullanılabilir. İşlevini bitirmiş doğalgaz ve petrol yatakları: Doğalgaz için en uygun ve tercih edilen yer altı depolama şeklidir. Aynı zamanda en ekonomik olanıdır. Bazı durumlarda henüz işlevini bitirmemiş petrol ve gaz yatakları bile bir yandan üretim yapılırken dışarıdan doğalgaz verilerek depo görevini sürdürebilir (Gülcü, 2010:18).

Doğalgaz tüketicisi ülkelerin tümünde olduğu gibi Türkiye’de de gaz depolama konusu, üzerinde önemle durulmakta olan bir konudur. Doğalgaz Piyasası Kanunu’nun 4. maddesinin 4. bendine göre; Türkiye’de doğalgazın ithalat yoluyla temin edilmesi ithalat lisansına göre yapılacağından dolayı, ithalat lisansı alacakların her sene ithal edilecek doğalgazın % 10’u kadar bir miktarı 5 yıl içerisinde ulusal topraklarda depolama imkanına sahip olması zorunluluğu bulunmaktadır (Gülcü, 2010:18).

Doğal gazın taşınması: Doğalgazın boru hatlarıyla ve yüksek basınç altında taşınabilir olması ekonomik bir enerji alternatifi olarak dünya ekonomisinde yerini almasını sağlamıştır. 19. yy sonlarında küçük çaplı ve kısa mesafeli hatlar ile başlayan doğalgaz taşımacılığı, artan tüketime ve teknolojik gelişmelere paralel olarak günümüzde daha büyük çaplı borularla daha uzun mesafelerde ve daha yüksek basınçla yapılabilmektedir.

Boru hatlarının başlıca yararları, doğalgazın şeklinin değişmeden taşınmasına imkan sağlaması iken başlıca dezavantajları ise üretim ve tüketim bölgeleri arasında oluşan esnek olmayan ikmal durumu ve başlangıç yatırımının büyük olmasıdır. Çok pahalı olan boru hatlarında debi artışı ile taşıma maliyeti azalmaktadır. Örneğin; 500 kilometrelik bir boru hattından günde 2,5 milyon m³ doğalgaz taşınması ile 1000 kilometrelik bir boru hattından günde 2,5 milyon m³ doğalgaz taşınması arasında, birim taşıma maliyeti açısından bir fark bulunmamaktadır.

Boru hattıyla taşınması imkansız durumlarda doğalgaz gemilerle taşınır. Bu durumda doğalgaz -163 °C’nin altında soğutulur ve basıncı yükseltilerek hacmi 600 kere küçültülür. Doğalgazın bu haline “Sıvılaştırılmış Doğalgaz” denir. Genelde 6500 km’ nin üzerindeki taşımalar için sıvılaştırma yoluna başvurulmaktadır.

Kuzey denizinde çıkan doğalgazı Almanya’ya bağlayan 2000 km uzunluğundaki boru hattı, dünyanın en uzun doğalgaz denizaltı boru hattıdır (Yücel, 1994: 256). Rusya Federasyonu’nda Türkiye’ye doğalgaz taşıyan Mavi Akım hattının uzunluğu 1200 km olup 380 km’ si Karadeniz altından geçmektedir. Karadeniz’ in 2140 metre derinliğinden geçen boru hattı dünyanın en derinden geçen boru hattıdır (Adanalı, 2006: 3).

Sıvılaştırılmış doğalgazın, ilerleyen dönemlerde şu anki tüketim miktarının 5 katına çıkması beklenmekte ve bu durum başlıca üç nedene bağlanmaktadır; birincisi, sıvılaştırılmış doğalgaz üretim ve taşıma maliyetlerindeki azalma; ikincisi, doğalgaz üretici ve tüketici ülkeler arasındaki mesafenin uzaması; üçüncüsü ise doğalgaz boru hattı döşemesinde yaşanan jeolojik problemlerdir (Birol, 2006: 17).

3. Küreselleşmenin Sürecinde Doğalgaz

Dünya enerji arzının önemli bir bileşeni olan doğalgaz, fosil yakıtlar arasında olmasına rağmen yüksek verimle yakılabilmesi ve daha düşük karbon emisyonuna neden olması nedeniyle kömür ve petrolden ayrılmakta olup güvenli ve temiz bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

Keşfi çok daha eskilere dayanmasına rağmen doğalgazın bugünkü anlamda kullanımının yaygınlaşması İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde başlamıştır. Kaynak teknikleri ve metalürjideki gelişmelerle birlikte uzun mesafelerde emniyetli boru hatları döşenmeye başlamış, doğalgazın uzun mesafelere nakledilebilmesi ile birlikte gerek konutlarda, gerekse endüstride kullanılmasına yönelik teknolojiler de gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Günümüzde binaların ısıtılması ve yemek pişirmede, ulaşım araçlarında, plastik, gübre ve organik kimya sanayi ile elektrik üretimi gibi pek çok alanda önemli oranda doğalgaz kullanılmaktadır.

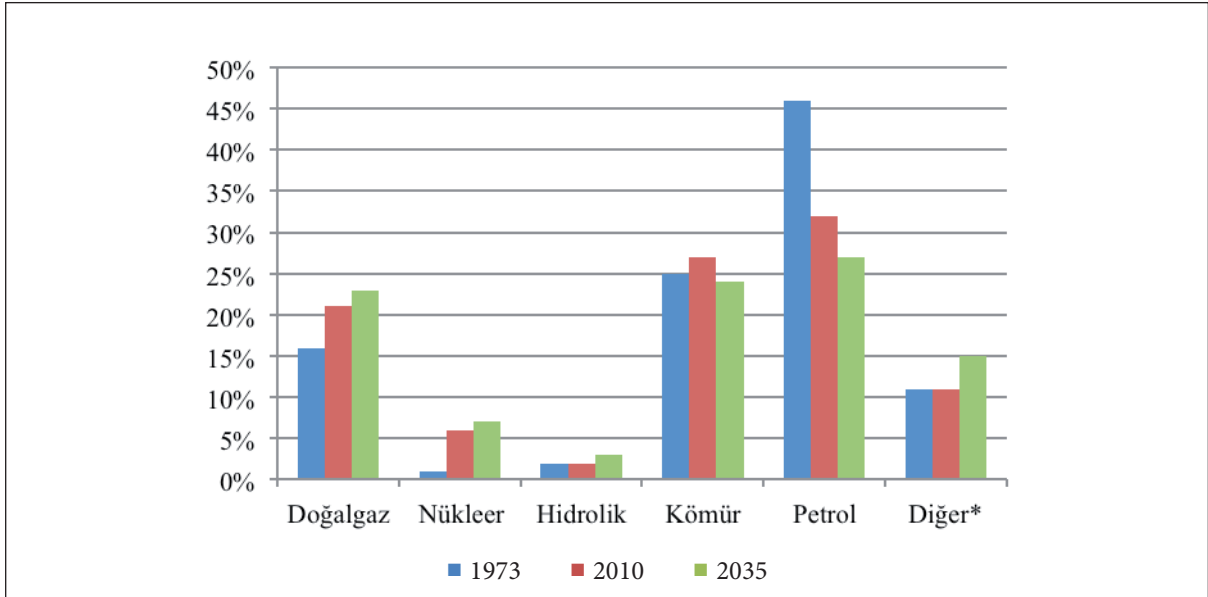
Gerek küresel ısınmayla mücadele kapsamında sera gazı emisyonlarının azaltılmasının önem kazanması, gerekse enerji güvenliği ve maliyetleri ile ilgili hususların devletlerin stratejileri içindeki ağırlığının giderek artması, enerji alanındaki gelişmelerin daha yakından takip edilmesine neden olmaktadır. Temiz ve güvenli bir enerji kaynağı olarak değerlendirilen doğalgaz kullanımı da, dünya genelinde ülkelerin enerji politikalarının önemli bir bileşeni durumundadır.

Bu çerçevede, alternatif doğalgaz çıkarımı yöntemleri de büyük önem arz etmektedir. Derin ve geçirimsiz çökelti kayalarının gözeneklerinde rastlanan ve geleneksel doğalgaz çıkartma yöntemlerinden farklı teknolojilerle çıkarılabilen doğalgaz kaynakları kaya gazı veya şeyl gazı olarak adlandırılmaktadır. 2000'li yılların başından itibaren ABD'de kaya gazı üretimi çok hızlı bir artış kaydetmiş, kaya gazı çıkartılmasına ilişkin teknolojiler de kayda değer bir gelişme göstermiştir. Bu operasyonların ABD'deki başarısı, dünyanın geleneksel doğalgaz rezervleri yönünden herhangi bir zenginliğe sahip olmayan ancak kaya gazı rezervlerinin bulunduğu bölgelerde de üretim yapılabileceği anlamına gelmektedir. Kaya gazı rezervlerine sahip ülkelerde yaygın olarak üretime başlanması halinde, küresel enerji görünümünün bugünkünden oldukça farklılaşabileceği ve bu gelişmelerin önemli ekonomik ve jeopolitik sonuçları olacağı kuşkusuz görülmektedir. Bugün dünyanın birçok bölgesinde kaya gazı, kömür yatakları metan ve sıkı kumtaşı gazı rezervlerinden gaz elde edilmesi planlanmaktadır. Bu paralelde 2035'e kadar doğalgaz üretiminde yaşanması beklenen artışın yaklaşık yarısının geleneksel olmayan doğalgaz kaynaklarından sağlanacağı tahmin edilmektedir (Demirtaş, 2013:2).

4. Enerji Sektöründeki Son Gelişmeler Çerçevesinde Doğalgaz Piyasası

Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency - IEA) tarafından yayımlanan istatistiklere göre toplam birincil enerji kaynakları arasında doğalgazın payı 1973 yılındaki %16 seviyesinden, 2010 yılında %21'e yükselmiş olup, 2035 yılında %23'e ulaşması beklenmektedir (Şekil 1). 1973-2035 arasında toplam birincil enerji tüketiminin yaklaşık 2,8 kat artmış olacağı hesaba katıldığında, birincil enerji kaynağı olarak doğalgaz kullanımındaki artışın boyutu daha iyi anlaşılmaktadır. Rakamlarla ifade etmek gerekirse, 1973'te 977 milyon TEP¹ olan doğalgaz tüketimi, 2010 yılında 2,7 milyar TEP'e yükselmiş olup 2035'te de 4,1 milyar TEP'e ulaşması beklenmektedir. 2010-2035 arasında toplam enerji talebinin birincil enerji kaynaklarına göre dağılımının muhtemel seyri incelendiğinde ise, yenilenebilir kaynaklarla birlikte doğalgazın hızlı bir artış kaydedeceği; diğer önemli fosil yakıtlar olan kömür ve petrol kullanımındaki artışın ise görece daha sınırlı kalacağı tahmin edilmektedir. Bu paralelde, önümüzdeki 20 yıllık dönemde doğalgaz, yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerjinin toplam içindeki payını artırması; kömür ve petrolün payının ise düşmesi beklenmektedir.

Şekil 1: Dünya Enerji Tüketiminin Birincil Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı

* Jeotermal, güneş, rüzgar, biyoyakıt. Kaynak: IEA - Key World Energy Statistics 2012 (Yuvarlamalardan dolayı toplamalar %100'e eşit olmayabilir)

1 TEP / Ton Eşdeğer Petrol (TOE / Tonne of Oil Equivalent): 1 ton ham petrolün içerdiği enerji miktarı olup farklı türde enerji kaynaklarının mukayesesini kolaylaştırması amacıyla enerji istatistiklerinde ve hesaplamalarda kullanılan bir birimdir.

Sektörel açıdan bakıldığında, doğalgaz talebini destekleyen en önemli alanın elektrik üretimi olmayı sürdürmesi beklenmektedir. Doğalgaz, yüksek verimlilikle yakılabilmesi ve diğer fosil yakıtlara göre daha az sera gazı emisyonu üretmesi nedeniyle elektrik üretiminde ucuz ve güvenli bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Doğalgazdan elektrik üretiminde kombine çevrim santralleri kullanılmakta olup, bu sistemde hem doğalgazın yakılması ve genişlemesiyle ortaya çıkan enerji, hem de ısı olarak açığa çıkan enerji ayrı ayrı elektriğe dönüştürülmekte ve bu sayede yüksek verimlilik elde edilebilmektedir. Kombine çevrim santrallerinin, kömürle çalışan termik santrallere göre daha ucuz ve kolay inşa edilmesi de bu tip santrallere olan talebin artmasında önemli bir etkidir. Ayrıca küresel ısınmaya karşı alınmakta olan önlemler çerçevesinde kömürle çalışan santrallerin maliyetlerinin yüksek karbon emisyonları ve karbon fiyatlaması uygulamaları nedeniyle artması, yenilenebilir kaynaklara yönelimi de artırmaktadır. Yenilenebilir kaynakları kullanan elektrik üretim tesislerinin yedeklenmesinde, esnek çalıştırılabilir özellikleriyle yine doğalgaz çevrim santralleri öne çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, doğalgaz en yaygın şekilde bina içi uygulamalarda kullanılmaktadır. Konutlarda, ticari işletmelerde ve imalat sanayinde, ısıtma, soğutma, pişirme ve aydınlatmada doğalgaz teknolojilerinden faydalanılmaktadır. Bu uygulamalar açısından OECD ülkelerinde pazar doygunluğa erişmiş bulunduğundan, ayrıca yeni teknolojilerle sağlanan verim artışına bağlı olarak talep artışlarının elektrik üretimine göre daha sınırlı olması beklenmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise yaygın doğalgaz kullanımı sağlanabilmesi için gerekli altyapı yatırımlarının yüksek maliyeti, talep artışını sınırlayabilecek bir faktördür. Öte yandan, açıklanmış olduğu kalkınma planı dahilinde Çin'in gelecek yıllarda kentsel ve ticari kullanım açısından doğalgaz talebi artışında sürükleyici rol oynaması beklenmekte olup, bu kullanım alanlarındaki küresel talep artışının yaklaşık üçte birinin Çin'den kaynaklanacağı tahmin edilmektedir.

Doğalgazın sanayide de çok çeşitli kullanım alanları bulunmakta olup endüstriyel doğalgaz talebinin özellikle Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu bölgelerinden kaynaklanmak üzere hızlı bir şekilde artması beklenmektedir. Plastik ve kimya sektörlerinde hammadde olarak kullanılmasının yanı sıra geri dönüşüm, kurutma ve nemden arındırma, cam, gıda işleme, ana metal sanayi uygulamaları gibi çok sayıda sektörde ve üretim aşamasında doğalgaz teknolojilerinden yararlanılmaktadır.

Artan doğalgaz talebi paralelinde, küresel doğalgaz üretimi de önümüzdeki dönemde artışını sürdürecektir. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, geçmişte ekonomik olarak faydalanılması mümkün olmayan doğalgaz rezervlerinin kullanılabilir hale gelmesi, yeni rezervlerin keşfedilmesi ve başta kaya gazı olmak üzere geleneksel olmayan doğalgaz kaynaklarından da yaygın bir şekilde üretime başlanması sonucunda, doğalgaz üretimindeki artışın talebi karşılayamaması gündemde değildir. Mevcut hesaplamalara göre doğalgaz kaynakları dünyaya 150-200 yıl yetecek düzeyde olup, yeni teknolojiler ve verimlilik artışlarıyla birlikte bu sürenin uzaması beklenmektedir (Demirtaş, 2013:3-6).

5. Araştırma Bulguları

Araştırmada, Samsun ilinde yaşayan hanehalkının doğalgaz talebine ilişkin faktörleri, konuyla ilgili görüşlerini ve tüketim düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırma bulguları, Samsun'da yaşayan ve doğalgaz kullanan toplam 300 hane ile yaptığımız nitel görüşmeye dayanmaktadır. Araştırmanın örnek hacmi, "Anakitle Oranlarına Dayalı Basit Tesadüfi Olasılık Örnekleme" yöntemiyle belirlenmiştir (Malhotra, 2004; Hair ve ark., 2000).

$$n = z^2 \frac{p \times q}{d^2}$$

n; Örnek hacmi, z; 1.96 (% 95 güven düzeyine karşılık gelen standart z-değeri), p; incelenen konuyla ilgili ön bilgi veya tahmine dayalı olarak belirli bir özelliğe sahip anakitle oranı, q; (1-p) ilgili özelliğe sahip olmayan anakitle oranıdır. Örnek büyüklüğünün mümkün olduğu kadar büyük olmasını sağlamak için p(1-p) çarpımında en yüksek değeri verecek olan p değerinin % 50 alınması önerilmektedir. Kabul edilen hata tolerans düzeyi ise d ile gösterilmektedir. Bu araştırmada $\pm$ % 5,65 olarak kabul edilmiştir.

Bu yöntemle göre örnekleme hacmi;

$$n = 1,96^2 \frac{0,5 \times 0,5}{0,0565^2} \cong 300$$

İncelenen hanehalkının sosyo-ekonomik özellikleri Tablo 2’de gösterilmektedir. Görüşme yapılan bireylerin %83,3 evlidir ve hanehalkından sorumlu olan kişidir. Öğrenim düzeylerine bakıldığında %12,3 ilkokul, %8,0 ortaokul, %39,0 lise ve %40,7’si ise üniversite mezunudur. Hanedeki toplam birey sayısına bakıldığında ise, ortalama olarak 4 olduğu anlaşılmıştır. Gelir düzeyi olarak evde yaşayan tüm bireylerin toplam geliri hesaplandığında yaklaşık %30’nun aylık toplam gelir aralığı ise 2001-3000 TL/ay’dır. Ayrıca oturdukları evlerin konut tiplerine bakıldığında, %11,3’ü müstakil, %74,7’si apartman, %13,7’si sitede, %0,3’ü ise gecekonduda oturduğu incelenmiştir. Oturdukları konutların mülkiyet durumları ise %72,3’ü ev sahibi iken, %26,7’si ise kiracıdır ve 300 kişi ile yapılan araştırmada konutlarının ısınma şeklinin hepsinin doğalgaz kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 2: Görüşülen hanehalkının sosyo-ekonomik özellikleri

		%
Medeni Durum	Evli	83,3
	Bekar	16,7
Öğrenim Düzeyi	İlkokul	12,3
	Ortaokul	8,0
	Lise	39,0
	Üniversite	40,7
Hanedeki Birey Sayısı	1	4,7
	2	10,3
	3-4	64,6
	5 ve üstü	19,5
Toplam Aylık Gelir (TL/ay)	800-1000	1,0
	10001-2000	23,2
	2001-3000	29,7
	3001-4000	17,6
	4001-5000	13,6
	5001 ve üstü	12,2
Evin Konut Tipi	Müstakil	11,3
	Apartman	74,7
	Site	13,7
	Gecekondu	0,3
Konutun Mülkiyet Durumu	Ev Sahibi	72,3
	Kiracı	26,7
	Diğer	1,0
Doğalgaz Sistemi	Bireysel	89,0
	Merkezi Sistem	10,3
	Diğer	0,7

Araştırmada ortaya çıkan ilk bulgularda, doğalgaz kullanımından memnun olduğu ve doğalgazın diğer yakıtlara göre daha uygun olduğudur. Tablo 3'te doğalgaz kullanımı tercih etmelerindeki memnuniyet dereceleri yer almaktadır. Ankette memnuniyet derece ifadeleri 1: çok memnun, 5: hiç memnun değil aralığında yanıtlanması istenmiştir. Verilen yanıtların doğal gaz kullanımından çok memnun oldukları gözlenmektedir. Ekonomik açıdan ise doğal gaz fiyatından çok memnun olmasalar da ama diğer yakıtlar düşünüldüğünde memnun kaldıkları vurgulanmıştır. Ön plana çıkan sonuçlar incelendiğinde, bireylerin hava kirliliği, çevreyi temiz tutma, sağlıklı olması ve risklerin daha az olması sebebiyle doğalgazı memnuniyetle kullandıkları incelenmektedir. Ayrıca doğal gazın kullanım kolaylığı ve rahat ulaşımından dolayı daha çok tercih edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 3: Doğalgaz kullanımının tercih edilip / edilmemesindeki etkenler (memnuniyet dereceleri)

	Ortalama	Standart Sapma
Doğalgazın Samsun'a gelmesi	1,29	0,536
Isıtma düzeyinden	1,55	0,737
Tüp gazın yerini doğalgazın alması	1,21	0,476
Şofbenin yerini doğalgazın alması	1,19	0,465
Hava kirliliğini azaltması	1,21	0,447
Çevreyi temiz tutması	1,24	0,498
Kullanım kolaylığı yönünden	1,20	0,433
Sağlıklı olması	1,28	0,562
Riskleri daha az olması	1,32	0,577
Doğal gaz fiyatı	2,47	1,286
Ulaşılabilirlik (istediğim zaman açabilmem)	1,27	0,551

Not: 1: çok memnun, 5: hiç memnun değil şeklinde derecelendirilmiştir.

Yapılan araştırmada 'Son bir yılda ortalama doğalgaz faturanız ne kadardır?' sorusuna Tablo 4'de yer alan cevaplar verilmiştir. Tablo 4'de görüldüğü gibi doğal gaz en çok kış aylarında ve en az yaz aylarında tüketilmektedir. Ortalama olarak en çok doğal gaz faturasının Şubat ayında 230 TL ve en az doğal gaz faturasının Temmuz, Ağustos aylarında 24-25 TL olarak geldiği tespit edilmiştir. Standart sapma değerlerinin, kış aylarında diğer aylara göre daha büyük olduğu görülmekte ve bu birçok verinin ortalamadan uzakta yayılmış olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Son bir yılda aylara göre ortalama doğal gaz faturası

	Ağustos 2013	Eylül 2013	Ekim 2013	Kasım 2013	Aralık 2013	Ocak 2014	Şubat 2014	Mart 2014	Nisan 2014	Mayıs 2014	Haziran 2014	Temmuz 2014
Ort.	24	32	58	108	168	210	230	195	110	65	35	25
Std. Sapma	10,1	19,5	41,9	60,4	66,5	65,9	132,3	69,543	53,2	37,9	21,1	14,5

Tablo 5'de 'Doğalgazdan önce aylık ortalama ısıtma masrafınız (tüp, kömür, vs. içinde) ne kadardır?' sorusu ile 'Doğalgaz geldikten sonraki aylık ortalama ısıtma masrafınız (içinde bulunulduğumuz yıl)?' sorusuna ait çapraz tablo verilmiştir. Söz konusu sorular için yapılan ki-kare testi sonucunda soruların birbirine bağımlı olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Yani ankete katılan bireylerin doğal gazdan önce ve sonra aylık ısıtma masrafları doğal gaz talebini etkileyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Doğal gazdan önce aylık masraf doğalgaza göre daha fazla olduğundan bireyler doğal gaz tüketimini seçmişlerdir.

Tablo 5: Doğal gazdan önce ve sonra aylık ısıtma masrafı

			Doğalgaz geldikten sonraki aylık ortalama ısıtma masrafınız (içinde bulunulduğumuz yıl)?			Toplam
			100 TL	101-300 TL	301-400 TL	
Doğalgazdan önce aylık ortalama ısıtma masrafınız (tüp, kömür, vs. içinde) ne kadardır?	100 TL	Sayı	9	2	0	11
		%	3,0	0,7	0,0	3,7
	101-300 TL	Sayı	99	123	0	222
		%	33,0	41,0	0,0	74,0
	301-500 TL	Sayı	16	37	0	53
		%	5,3	12,3	0,0	17,7
	501 TL ve üstü	Sayı	5	8	1	14
		%	1,7	2,7	0,3	4,7
Toplam %		Sayı	129	170	1	300
			43,0	56,7	0,3	100,0

Doğal gazın kullanımı diğer fosil yakıtlara oranla temiz, çevreye uyumlu, sağlıklı ve daha uygun fiyatlı oluşu bireyleri doğalgaz kullanımına çekmektedir. Fakat küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte kaynaklarımız gittikçe azalmaktadır. Sürdürülebilir bir kalkınma için bilinçli hareket etmemiz gerekmektedir. Araştırmanın bu kapsamında bireylere “Evinizde doğaya çok daha dost bir enerji sistemi kurulması ve evinizin enerji ihtiyacının bu sistemle karşılanması için aylık doğalgaz ödemenizden % kaç daha fazla bir ödemeye razı olursunuz?” sorusunu yönelttik ve Tablo 6’da görüldüğü üzere hanehalkının ortalama doğal gaz fiyatından %11,85 daha fazla ödemeye razı oldukları ortaya çıkmaktadır. Böyle bir sistemin, yani “Konutunuzda doğaya çok daha dost bir enerji sisteminin kurulmasını ister misiniz?” sorusuna ise hanehalkının %80’i evet cevabını vermiştir.

Tablo 6: Doğaya Dost Enerji Seçimi

Evinizde doğaya çok daha dost bir enerji sistemi kurulması ve evinizin enerji ihtiyacının bu sistemle karşılanması için aylık doğalgaz ödemenizden % kaç daha fazla bir ödemeye razı olursunuz?	Konutunuzda doğaya çok daha dost bir enerji sisteminin kurulmasını ister misiniz?
Ort.: % 11,85	Evet: %79,9
Std. Sapma: 13,510	

6. Sonuç

Dünya genelinde doğalgaz kullanıcısı, ülke sayısı ve doğalgaz tüketimi yaygınlaşmakta, buna paralel olarak bu enerji kaynağına olan bağımlılık giderek artmaktadır. Kuşkusuz bu artışın pek çok nedeni vardır. Doğalgaz diğer fosil yakıtlara göre nispeten daha ucuz, kullanışlı ve temiz bir enerji kaynağıdır. Ayrıca mevcut doğalgaz rezervlerinin çok daha geç tükeneceği öngörülmektedir. Petrol rezervlerinin tükenmekte olması, daha da önemlisi küresel ısınma ve iklim değişimi gibi sorunlar enerji alanında yeni arayışlara yol açmış, doğalgaz bu süreçte en iyi tercih olarak ön plana çıkmıştır.

Son yıllarda Türkiye’nin enerji stratejisi doğal gaz üzerinde yoğunlaşmıştır. Tür-kiye’de doğal gaz piyasası ithalata dayalıdır ve sınırlı gaz iletim ve dağıtım sistemiyle hala gelişme aşamasında bulunmaktadır. Özellikle kış döneminde ortaya çıkan doğal gaz arz-talep dengesizliklerini gidermek için tüketim miktarlarının doğru tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu araştırma kapsamında, Samsun’da yaşayan ve doğalgaz kullanan toplam 300 hanehalkı ile

görülmüştür. Araştırmada ortaya çıkan bulgulara göre hanehalkının doğalgaz kullanımından memnun olduğu ve doğalgazın diğer yakıtlara göre daha uygun olduğu görüşü hakim olmuştur. Bunun yanı sıra doğaya daha dost sistemler ile hanelerin enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir talep söz konusudur.

Yaşamın devam etmesinde, insanların ve diğer canlıların kullandığı, vazgeçilmez olan maddelerin tüketiminde dikkatli davranma, gereği kadar kullanma, idareli tüketmesi gerekmektedir. Üzerinde yaşadığımız dünyada, insanların ve diğer canlıların yaşamsal olarak kullandıkları, bütün kaynakların, tükenen cinsten kaynaklar olduğunu, düşünecek olursak, bu yaşamsal kaynakların bir gün tükeneceği kaçınılmaz bir sondur.

İnsanlığın yaşamsal kaynakları olan bu maddelerin, bilinçsizce tüketilmesi ya da tüketilmesi esnasında çevreye verilen zararların, bazı maddelerin tüketilmeden yok olmasına sebep olduğu, tüketilen bazı maddelerin ise bir miktar enerji kullanılarak geri dönüşümlerinin mümkün olmasına rağmen, bu enerjinin harcanarak geri dönüşümün sağlanmadığı, insanlığın ortak malı olan bazı maddelerin, insanlığın bazı kesimleri tarafından ekonomik güç ve üstün olma hırsı gibi, gayeler için kullanılması tahribatın boyutlarını artırmakta ve verilen zararlar önüne geçilmez bir hızla insanlığın yaşamını tehdit edecek düzeylere gelmektedir.

Dünyamızda var olan, su, hava, toprak, bitki, hayvanlar, petrol ve doğalgaz gibi maddeler, sınırlı yaşamsal kaynaklardır. Bilinçsiz ve aşırı tüketim nedeniyle bu kaynaklar her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Nispeten daha uzun süreli olan, güneş enerjisi ve rüzgâr gibi enerji kaynakları ise insanlık tarafından henüz yeteri kadar kullanılmamaktadır. Ya da bu enerjilerde yararlanmak için kurulan sistemlerin ekonomik olarak pahalı sistemler olması nedeni ile insanlık henüz bu kaynaklara yeteri kadar yönelmemiştir. Hazır kaynakları kullanmak daha az emek ve sermaye gerektirdiğinden, daha cazip gelmektedir.

İnsanlık görülen ve hiçte uzak olmayan bir tehlike ile karşı karşıya bulunmaktadır. İnsanlığı tehdit eden tehlikeye karşı, dünyanın ortak malı olan bazı tüketim maddelerinin bilinçsizce tüketilmesi insanlığı ortak tavrı almaya zorlamaktadır. Ortak tavrı alınabilmesi için insanlara, eğitim yolu ile tasarruf yapma, bilinçli tüketicilik, dünyanın ortak malı olan bazı tüketim maddelerine sahip çıkma, gibi istendik davranışların kazandırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Adanalı, N. (2006). *Türkiye'nin doğalgaza bağımlılığının değerlendirilmesi*, İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Birol, F. (2006). Doğalgaz yükselen, LNG parlayan yıldız, *Gas & Power Aylık Enerji Dergisi*, Yıl:2, Sayı:21.
- Demirtaş, Ö. (2013). *Enerji piyasasındaki son gelişmeler ve kaya (şeyl) gazı*, Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü.
- Doğanay, H. Özdemir, Ü. ve Şahin, G., F., (2011). *Genel beşerî ekonomik coğrafya*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Gülcü, Y. (2010). Isparta ilinde doğalgaz kullanımını etkileyen sosyo- ekonomik faktörlerin analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gültekin, A.H. ve Örgün, Y. (1993). Doğalgaz ve çevre, *Çevre Dergisi*, Sayı:9.
- Hair, J.F. Bush, R.P. Ortinau, D. J. (2000). *Marketing research* (A Practical Approach for the New Millennium). McGraw- Hill International Editions, 666s.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tasarruf>
- <http://www.ibb.gov.tr/sites/aydinlatmaenerji/pages/enerjikaynaklari.aspx>
- International Energy Agency (2012), "Key World Energy Statistics"
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing research* (An applied orientation). Pearson Prentice Hill. Fourth Edition. 713s.
- MMO, (2008). *Türkiye'nin doğal gaz temin ve tüketim politikalarının değerlendirilmesi raporu*, MMO, Ankara, Yayın No: MMO/2008/469.
- Özdemir, C. (2006) Doğalgazla ilgili merak edilenler, *Anadolu İş Dünyası Dergisi*, Eskişehir, Sayı: 12.
- Pfiffer, F. Struschka, M., Baumbach, G., Hagenmaier, H. And Hein, K.R., (2000). PCDD/PCDF Emissions From Small Firing Systems in Households, *Chemosphere* 40.
- Şık, E. (2010). Enstitüsü Doğal Gaz Yakıtlı Isıtma Tesisatlarında Emniyet ve Yakıt Tasarrufu Sağlayacak Otomatik Kontrol Düzeneklerinin Geliştirilmesi Üzerine Teorik Ve Deneyisel Araştırma, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri.
- Yücel, F.B. (1994). *Enerji ekonomisi*, Febel Ltd. Şti. Yayınevi.

Madencilik Sektöründe Vektör Otoregresif Model ile İstihdamı Etkileyen Unsurların Analizi

The Analysis of Factors Affecting Employment Through Vector Autoregressive Model in Mining Sector

Yrd. Doç.Dr. Nihat ALTUNTEPE*

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Isparta, Türkiye, nihataltuntepe@sdu.edu.tr

Fatime Gül OKTAY

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye, gul_oktay@windowslive.com

Özet

Üretim faktörlerinin en önemlilerinden biri de doğal kaynaklardır. Bu nedenle ülkelerin doğal kaynaklara sahip olması ve bu kaynakları işletebilmesi ekonomik büyük önem taşımaktadır. Çünkü doğal kaynakların işletilmesi başta istihdam olmak üzere ekonomik büyüme ve diğer ekonomik değişkenler üzerinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle doğal kaynakların varlığı ve bu kaynakların ekonomiye kazandırılması önem taşımaktadır. Aynı zamanda ekonomiye yapmış oldukları direk katkılar yanında doğal kaynaklar; diğer sektörler için de bir girdi aracı olarak kullanılmaktadırlar. Buradan hareketle doğal kaynakların diğer sektörlerin gelişmesi içinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Genel olarak doğal kaynaklar Madencilik ve Taşocakçılığı sektörü başlığı altında toplanıp incelenmektedir. Kısaca Madencilik Sektörü olarak isimlendirilen sektör; istihdam olanağı sağlayarak, hem ekonomik hem de sosyal anlamda sağlamış olduğu en temel katkı, kırsal alandan kente göçü önlemesidir. Böylelikle kırsaldan kente göçün önüne geçerek, göçün ortaya çıkaracağı birçok sorunun önüne geçilmiş olmaktadır.

Madencilik sektöründeki istihdamın ele alınıp inceleneceği bu çalışmada; madencilik sektöründe 2002-2013 yıllarında istihdamdaki gelişmeleri etkileyen unsurlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Yapılacak olan çalışmanın temel amacı; madencilik sektöründe istihdamı etkileyen unsurları belirlemek ve bu sektörde istihdam artııcı politika önerilerinde bulunmaktır. Bu amaçlarla yapılacak olan bu çalışmada; 2002-2013 dönemine ait madencilik sektöründe üretimin, ihracatın, doğrudan yabancı sermaye girişinin, sabit sermaye yatırımlarının ve aynı zamanda sanayi sektöründeki büyümenin, işgücüne katılım oranının, madencilik sektöründeki istihdama olan etkisi incelenecektir. Bu etki; ekonometrik bir analiz olan Vektör Otoregresif Model (VAR) kullanılarak ölçülmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İstihdam, Maden Sektörü, Yabancı Sermaye, GSYİH

1. Madencilik Sektörü, İstihdamı ve Sorunları

1.1. Madencilik Sektörü ve Önemi

Yerkabuğunun içinde kayaçların bileşiminde yer alan Madenral toplulukları olarak adlandırılan madenler yerin jeolojik yapısına, oluşum zamanına ve yaşına bağlıdır. Bu bakımdan madenler metalik madenler metal dışı madenler ve yakıt madenleri olmak üzere gruplandırılabilir. Kullanım alanlarına göre ise sanayi hammaddesi olan madenler ve enerji kaynağı olan madenler olmak üzere ikiye ayrılabilir (Kılıçel, 6-7).

Madenciligi, yeryüzünde veya toprak altında mevcut olup; sıvı veya gaz veya katı halde bulunan maden, mineral veya tabii kaynakların üretimi ile ilgili faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür. Çağımızda sahip olduğu-

* Sorumlu Yazar

muz ve makine medeniyeti olarak adlandırdığımız sosyo-ekonomik ortamda, madenciliğin çeşitli ürünlerine her zamankinden daha çok ihtiyacımız olduğu muhakkaktır. Günümüzde kömür, petrol, tabi gaz, su gücü ve nükleer yakıtlardan enerji ihtiyacımızı karşılamak amacıyla gittikçe artan bir oranda yararlanılmaktadır. Çeşitli madenler sabit tesisler, makine, motor, ulaşım aracı imali ve diğer amaçlarla kullanılmaktadır. Bu bakımdan madenler ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır (Demir, 1973:56).

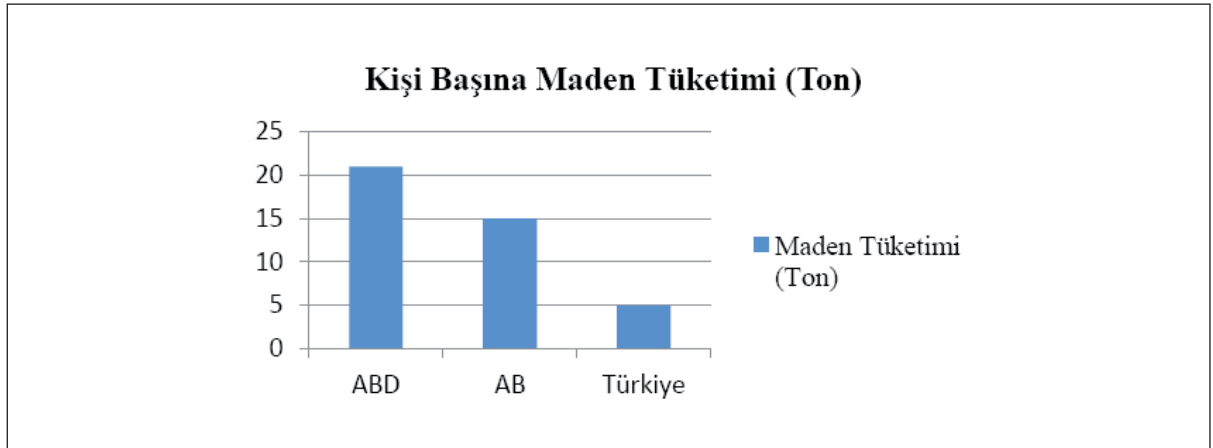
Aşağıdaki örnekler, madenciliğin önemini vurgulamaları açısından önemlidir:

Ortalama bir konut için yaklaşık	400 ton,
1 km otoyol için	30.000 ton,
Orta Büyüklükte bir okul/hastane için	30.000 ton,

25-30 bin kişi kapasiteli bir stadyum için 300.000 ton agrega gereklidir (Earnst & Young).

Ülkemizin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı maden çeşitliliğini artırmıştır. Dünyada üretilen 90 çeşit maden türünden öncelikle endüstriyel ham maddeler olmak üzere, metalik madenler, petrol, linyit ve jeotermal kaynaklar gibi enerji ham maddelerinden toplam 60 maden türü ülkemizde üretilmektedir. Bunlardan 50 tanesi kaynak açısından yeterlidir ve ülkemiz maden açısından zengindir. Günümüzde, dünyada yıllık 1,5 trilyon \$ değerinde ve 10 milyar ton üstünde maden üretimi yapılmaktadır. Bu rakamın %75'i enerji ham maddelerine, %10'u metalik madenlere ve %15'i endüstriyel hammadde üretimine aittir. Bu da madencilik sektörünün dünya ekonomisi için ne kadar önemli olduğu görülmektedir (endüstriotomasyon.com).

Şekil 1: ABD, AB Ülkeleri ile Türkiye'deki Kişi Başına Hesaplanan Maden Tüketim Miktarları

Kaynak: TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, Mayıs 2010, s. 228.

Ülkemizde en fazla bulunan maden çeşidi bor mineralidir. Gerek rezerv büyüklüğü, gerek ihracat rakamları ile hep ilk sıraları alan bor madenciliği Türkiye maden ihracatında da önemli bir yere sahip olmuştur (TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, 2010:121). Dünyadaki bor minerali rezervlerinin % 72'si ülkemizde yer almaktadır. Bor dışında trona (doğal soda), kaya tuzu, sodyumsülfat, perlit, ponza, feldspat, bentonit, barit, manyezit, alçı taşı, zeolit, sepiyolit, mermer ve doğal taşlar, kuvars, kuvarsit, zımpara taşı gibi endüstriyel hammaddeler ile boksit ve krom gibi metalik madenler ile linyit gibi enerji ham maddeleri Türkiye'nin zengin kaynaklara sahip olduğu başlıca madenlerdir (Köse & Diker, 1999:3).

Madencilik, tarih boyunca medeniyetleri biçimlendiren ana sektör olmuştur. İnsanlığın ilk çağlarından itibaren değişik metotlarla elde edilip günlük yaşam dahil her alanda kullanılan ve uygarlıkların ilerleyişini sağlayan madenlerin önemi günümüzde daha iyi anlaşılmış; insanlığın ve uygarlığın devamının madenlere bağlı olduğu görülmüştür. Ev, araba, televizyon, telefon, tekstil, yakıt, mobilya, uçak, silah vb. gibi aklımıza gelen her şey bir

madenden elde edilmektedir. Milyonlarca yılda oluşan ve tüketildiğinde yenilenemeyen kaynaklar olan, insan yaşamı ve yaşamın devamı için önem arz eden bir madde olan madenler elbette günlük hayatımızı, ülkelerin ekonomilerini, uygarlıkları etkilemektedir. Bu bağlamda bulunması, çıkarılması, kullanılması, çalıştırılması veya çalışılması gibi olgular büyük önem taşımaktadır. En verimli şekilde üretilmesi ve kullanılması elzem olan madencilik sektöründe istihdamın ve çalışanların risklerden korunması da çok önemlidir. Madencilik sektörü, doğası gereği özellikler arz eden ve bu nedenle bilgi, deneyim, uzmanlık ve sürekli denetim gerektiren dünyanın riskli iş kollarından biridir. Maden kazaları incelendiğinde olayın; teknik, sosyal, ekonomik, eğitim, planlama ve denetim sorunları gibi pek çok nedeni olduğu görülmektedir (TBMM Madencilik Araştırma Komisyonu Raporu, 2010).

Son yıllarda ülkemizde, risk analizi çalışmalarının önemi artmış olup, konuyla ilgili gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan iyileştirme ve yenileme çalışmaları sayesinde, risk analiz çalışması madencilik sektöründeki işletmelerde yasal bir zorunluluk haline gelmiştir. Kamu veya özel sektör işletmelerinin risk analiz çalışmasının sağlayacağı yararları göz önünde bulundurup gerekli hazırlıkları ve yasal zorunlulukları yerine getirmesiyle son günlerde sıkça yaşanan istenmeyen sonuçlar önlenilebilecektir.

Ülkemizde yer altı madenciliği en fazla iş kazasının görüldüğü sektör olarak kayıtlara geçmiştir. Tehlike ve riski iç içe barındıran karmaşık bir yapıya sahip olan yer altındaki çalışma ortamı, muhtemel bir olumsuzluk sonucunda zincirleme bir reaksiyon oluşturmakta olup kontrol edilmesi zor bir yapıdadır. Yer altı maden ocaklarında meydana gelen patlama, yangın ve göçük gibi kazalar, felaket olarak adlandırılmakta ve telafi edilmesi olanaksız hasarlara, kayıplara neden olmaktadır. Teknolojik gelişmeler sonucunda madenlerde yaşanan kazaları önleme ve müdahale etme konusunda önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa bile madencilik, kaza ve ölüm riskinin en yüksek olduğu sektörlerden biri olmaya devam etmektedir. Bu nedenden dolayı risk analiz çalışması sonucunda, madencilikteki risklerin doğru olarak tespit edilmesinin ve gerekli önlemlerin alınmasının önemi bir kez daha anlaşılmaktadır (Maden Mühendisi Odası, 2011:6).

1.2. Madencilik Sektörünün Ülke Ekonomisine Katkısı

Ekonomik kalkınmayı başlatan öncü sektör görevini üstlenen madencilik sektörü, sanayileşmenin temel girdilerini üreten bir sektördür. Ekonomimizin ağırlığının tarımdan sanayiye doğru yön değiştirmesiyle sanayi için gerekli olan hammaddelerin nitelikli, verimli ve ekonomik olarak elde edilmesi gerekliliği ortaya çıkmış; madencilik sektörünün önemi sanayileşmeyle birlikte daha iyi anlaşılmıştır (anadolurisk.com). Madencilik sektörünün ülke ekonomisine katkısı GSMH içindeki payı ile görülebilmektedir. Bu değer, ülkenin maden potansiyeline ve ekonomik gelişmişliğine bağlı olarak değişmektedir. Maden üretiminin gelen FDI inflows değeri 2002 yılında 2 milyon iken 2013 yılında 251 milyon dolara yükselmiştir. Bu sektörün üretim miktarı 2002'den itibaren sürekli bir artış göstermektedir. (Tablo 1)

Tablo 1: Türkiye’de Maden Üretim ve GSYH

Yıllar	Madencilik ve Taşocağı Üretim Miktarı (Bin TL Cari Fiyat) (GSYİH İçindeki Payı)	GSYH(Bin TL)	Maden Sektörüne Gelen FDI inflows (Milyon Dolar)
2002	3.225.992	166.658.021	2
2007	10.536.592	853.636.236	336
2008	13.458.457	950.534.251	145
2009	14.235.361	953.973.862	89
2010	15.785.419	1.098.799.000	135
2011	19.132.941	1.294.893.000	146
2012	21.200.360	1.416.817.000	214
2013	21.889.461	1.153.872.000	251

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı-Ankara, 2012.

Zengin maden rezervine rağmen sektörde ithalat, ağırlıklı olarak devam etmektedir. Bu konumda net maden ithalatçısı olan Türkiye’de, özellikle kömür ve demir madenlerinin ithalatı yapılmaktadır. Dünya madencilik pazarında rekabet açısından ise Türkiye’de özellikle bor madeni dikkat çekmektedir (Alp vd., 1995:319).

Dünya maden ve Türkiye maden rezervleri karşılaştırıldığında bor madeninin dünyaya oranla çok daha fazlasının Türkiye’de çıkarıldığı görülmektedir. Teknoloji açısından büyük önem taşıyan bor madeninin nerdeyse yüzde yüzü ihraç edilmektedir(Tablo2).

Tablo 2: Türkiye Maden Rezervlerinin Dünya Rezervleriyle Karşılaştırılması

Maden	Dünya (Bin ton)	Türkiye (Bin ton)
Bor (B_2O_3)	1.021.000	3.052.568
Linyit	390.000.000	8.000.000
Trona	24.236.000	836.283
Krom	3.500.000	26.000
Demir	150.000.000	113.000
Bakır	341.000	1.462
Boksit	28.047.000	68.910
Taş kömürü	650.000.000	1.100
Fosfat	34.000,000	70.500

Kaynak: Min. Com. Sum

Yurdumuz, karmaşık jeolojisi ve tektoniğinin sonucu olarak çok çeşitli maden kaynaklarına sahiptir. Ancak, bu karmaşık jeoloji ve tektonik yapı, aynı zamanda maden yataklarımızın küçük boyutlu ve çok parçalı olmasının da bir nedenidir. Çeşitlilik açısından dünyanın zengin ülkelerinden biri olmamıza karşın, gerek toplam rezerv yönüyle gerekse tek tek yatak boyutları kıyaslandığında ülkemizin geri sıralarda yer aldığı görülmektedir (mta.gov.tr.)

Tablo 3: Yıllara Göre Maden İthalatı

Yıllar	Toplam İthalat (Milyon USD)	Maden ithalatı(*) (Milyon USD)	Yüzde (2/1)
2000	54.502	900.7	1.7
2001	41.399	500.4	1.2
2002	51.553	998.9	1.9
2003	69.340	1.255	1.8
2004	97.540	1.625	1.7
2005	116.774	2.181	1.9
2006	139.576	3.094	2,0
2007	169.987	3.530	2.1
2008	202.000	4.541	2.2
2009	140.775	4.247	3.0
2010	185.900-	5.2	2.8
2011	240.833-	6.4	2.6
2012	236.537	5.7	2.1
2013	242.900	----	-----

Kaynak: Ernst Young, 2012; *Ham petrol ve doğalgaz hariç

Ülkemizin toplam ithalatı içerisinde 2004 yılından itibaren toplam maden ithalat değeri sürekli yükseliş göstermektedir. 2009 yılında bu oran % 3'tür. Türkiye, kullandığı doğal gazın % 98'sini, petrolün % 90'ını, kömürün % 20'sini, altının % 95'ini, demirin % 50'sini, alüminyum ve bakırın % 80'ini ithal etmektedir (Tablo 3).

Tablo 4: Yıllara Göre Maden İhracatı

Yıllar	Toplam İhracat (Milyon USD)	Maden İhracatı (Milyon USD)
2000	27.774.906	400.269
2001	31.334.216	348.652
2002	36.059.089	387.193
2003	47.252.836	469.089
2004	63.167.153	649.237
2005	73.476.408	810.241
2006	85.534.676	1.146.326
2007	107.271.750	1.660.895
2008	132.027.196	2.155.150
2009	102.142.613	1.682.915
2010	113.883.219	2.687.124
2011	134.906.869	2.805.449
2012	152.461.737	3.160.765
2013	151.802.637	3.879.449

Kaynak: TÜİK, 1996-2014 Dış Ticaret Verilerinden derlenmiştir.

2000-2004 yıllarında ülkemiz maden sektörü ihracatı, dünyadaki genel ekonomik canlanma ile maden endüstrisindeki olumlu gelişmelerin etkisiyle belirgin bir yükselişe geçmiştir. 2004 yılında 0,65 milyar dolar olan maden ihracatımız, 2008 yılında 2,1 milyar dolara yükselmiş; 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkisiyle 1,68 milyar dolara gerilemiştir. 2009 yılından sonra artış göstermeye devam eden maden ihracatı 2013 yılında 3.879 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 5'te 2002 ve 2013 yılları arası sabit sermaye ve yabancı sermaye girişi kıyaslandığında görülür ki her yıl yabancı sermaye artışı, sabit sermayede artış görülmektedir. 2013 yılında sabit sermaye 6482 milyon TL'yi bulmuştur.

Tablo 5: Sabit Sermaye ve Yabancı Sermaye Girişi

Yıllar	Madencilik sektörü sabit sermaye yatırımları (milyon TL)	Madencilik yabancı sermaye girişi (milyon dolar)
2002	663	2
2003	1316	14
2004	1485	75
2005	1756	40
2006	2857	125
2007	2913	336
2008	2956	145
2009	2694	89
2010	3357	135
2011	4724	146
2012	5660	214
2013	6482	251

Kaynak: TÜİK 2014 Verileri.

1.3. Madencilik Sektöründe İstihdam

Türkiye’deki madencilik sektörüne ait son yıllardaki istatistikî bilgilere bakıldığında, yıllık çalışanların ortalaması çok büyük bir değişim göstermese de, ufak bir düşüş gerçekleşmiştir. Ancak özel ve kamu kesiminde çalışan sayılarına göre satış hâsılatı ve katma değer oranlarına bakıldığında özel kesimin kamu kesimine göre ülke açısından daha verimli olduğu ve ülkeye sağladığı katma değerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Genel maden birimlerine baktığımızda kömür madenciliğinde çalışanların sayısının, ham petrol ve doğal gaz biriminde çalışanlara göre, yaklaşık olarak 50 kat fazla olmasına rağmen, yarattıkları yıllık katma değerlere bakıldığında, ham petrol ve doğal gaz biriminin yarattığı katma değerinin neredeyse, kömür madenciliğine yakın bir değere ulaşmış olduğu söylenebilir.

Madencilik sektörünün gelişimiyle varılabilecek hedefler, geniş anlamda şu şekilde sıralanabilir (Oygür, 1995):

- Mevcut mineral kaynaklarının optimum kullanımını ve ulusal sanayiye hammadde girdisi için yeterli arzı sağlamak;
- Döviz kazandırmak;
- İstihdam yaratmak;
- Katma değeri maksimuma çıkaracak biçimde, hizmet sektörü ve yan sanayilerden oluşan madencilik sektörünün gerisindeki ve çıkarılan cevherleri işleyerek yan ürün veya son ürün haline getiren ilerisindeki sektörleri teşvik etmek;
- Madencilik çalışmaları çoğu kez gelişmemiş kesimlerde yapıldığından, ülke sathında bölgesel gelişmeye katta koymak.

Tablo 6: Maden Sektörü Çalışan Sayıları

Yıllar	Madencilik ve Taşocağı Çalışan Sayısı (İstihdam)	İşgücüne Katılım Oranı (%)
2002	79652	47.6
2003	74171	46.4
2004	80059	46.3
2005	85123	46.4
2006	93956	46.3
2007	97627	46.2
2008	97742	46.9
2009	95000	47.9
2010	113383	48.8
2011	123000	49.9
2012	111000	50.2
2013	105000	50.8

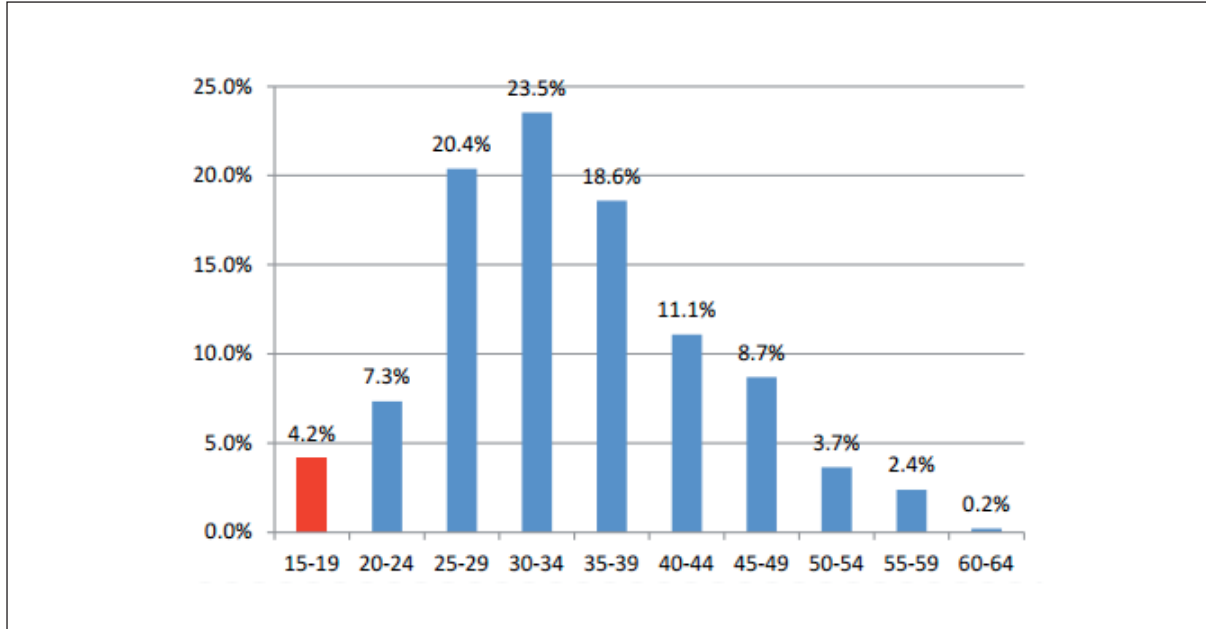
Ülkelerin önemli ekonomik göstergelerinden birisi olan işgücüne katılma oranı, işgücünün 15 ve üzeri yaş nüfus içindeki oranı olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde işgücüne katılma oranı dalgalanma gösterse de genelde artan bir seyir izlemektedir. Maden sektörü çalışan sayıları 2002-2011 yılları arasında devlet teşvikleri, özelleştirme gibi etkenlere bağlı olarak sürekli artış göstermiştir. 2011 yılından sonra bu sektörde çalışan sayısında azalma olmuş ve son olarak 2013 yılında maden sektöründe çalışan sayısı 105.000 kişi olmuştur. (Tablo 6)

TÜİK’in 2012 tarihli hane halkı işgücü istatistiklerinde Türkiye’de çalışanların %5.39’unun 15-19 yaş arasında olduğu, yani 24.8 milyonluk toplam istihdam rakamı dikkate alındığında bunun 1.34 milyonunun 15-19 yaşları arasında olduğu görülmektedir. Daha ayrıntılı yaş dağılımına bakıldığında ise % 0.6’sının 15 yaşında (149 bin çocuk), %0.87’sinin 16 yaşında (216 bin çocuk), %1.16’sının 17 yaşında (288 bin çocuk), %1.37’sinin 18 yaşında (340 bin) ve %1.39’unun 19 yaşında (345 bin) olduğu görülmektedir.

Toplam madencilik kamu sektöründe idari ve diğer işlerde çalışanların, tüm çalışanlara oranı yaklaşık olarak %16 civarında olmaktadır. Oysa özel sektör de bu oran yaklaşık olarak %7 civarındadır. Belirtilen bu rakamlar, madencilik kamu sektöründe gereğinden fazla üretim dışı personel barındırdığını göstermektedir (Alp vd., 1995:321).

Madencilik ve madencilik alt sektörü olan kömür ve linyit çıkarılması sektöründe çalışanların yaş dağılımına bakıldığında; 2012 sonu itibarıyla kömür ve linyit çıkarılması sektöründe istihdam edilen 49,8 bin çalışanın %4,2'si 15-19 yaşları arasında yer aldığı görülmektedir (Şekil 2) (Tepav Maden Sektörü Raporu).

Şekil 2: Kömür ve Linyit Çıkarılması Sektöründe Çalışanların Yaşlara Göre Dağılımı, 2012

Kaynak: TÜİK Raporu, 2013

15-19 yaş arasındaki %4,2'nin 0.3 puanı 15 yaşındakiler, 0.7 puanı 16 yaşındakiler, 0.6 puanı 17 yaşındakiler, 1.8 puanı 18 yaşındakiler ve 0.8 puanı 19 yaşındakilerden oluşmaktadır. Bu ise kömür veya linyit çıkaran işçilerin 164'ünün 15 yaşında, 334'ünün 16 yaşında, 274'ünün 17 yaşında, 916'sının 18 yaşında ve 388'inin 19 yaşında olduğunu göstermektedir. İstatistiklere bakıldığında çalışma koşulları çok ağır olan ve çocuk çalıştırmanın yasak olduğu bu sektörde, çocuk işgücünün yoğun olarak istihdam edildiği görülmektedir.

2. Ampirik Analiz ve Bulgular

Çalışmanın temel amacı; maden sektöründe istihdamı etkileyen unsurların incelenmesidir. Bu amaçla oluşturulan modelde; Maden Sektörü İstihdam Edilenler (MSIST), bağımlı değişken olarak ele alınırken; Maden Sektörü GSYİH Payı (MSGSYIH), Maden Sektörü Yabancı Sermaye Girişi (MSFDI), Maden Sektörü İhracat Miktarı (MSIHR) bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Modeli oluşturan veriler TÜİK, TCMB, ilgili diğer kaynaklardan toplanmıştır. Çalışma 2002 ile 2013 yıllarını kapsamaktadır.

2.1. ADF Birim Kök Testi

Çalışmada; 2002-2013 yıllarına ait yıllık verilerden hareketle Vektör Otoregresif Modellerle (VAR) çözüm yapılmıştır. Ele alınan değişkenlerin zaman serisine bağlı oldukları için, öncelikle serilerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Yapılan bu analiz Gretl programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin düzey ve farkları için yapılan analiz Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Birim Kök Testi Sonuçları (ADF BİRİM KÖK TESTİ)

Değişkenler	Düzy	I.Farkları	II. Farkları
MSISTH	-4,86179 (0,000332)	-	-
MSGSYIH	-1,892 (0,3364)	-7,62169 (3,263e-011)	
MSFDI	-1,46324 (0,8421)	-3,01857 (0,127)	-3,61866 (0,02821)
MSIHR	-1,93321 (0,6369)	-4,10756 (0,006071)	-

Eşbütünleşme analizi için yapılan birim kök testinde p değerinin 0,8494 çıkmasından dolayı serinin durağan olmadığı görülmüştür. Durağan olduğu için eşbütünleşme vardır. Eş bütünleşme olması nedeniyle VAR model çözümü için değişkenlerin durağan olduğu seviyeler kullanılarak çözüm gerçekleştirilmiştir.

2.2. Vektör Otoregresif Model İle Çözüm (VAR Çözümü)

VAR modelinde optimum gecikme sayısı ABÖ (akaaike Bilgi Ölçütü) kriterine göre belirlenmiş olup, optimum gecikme 1'dir. Maden sektörü istihdamı üzerinde; Maden Sektörü GSYİH Payının, Maden Sektörü Yabancı Sermaye Girişinin ve Maden Sektörü İhracat Miktarının etkisini ortaya koymak için yapılan VAR analiz sonuçları aşağıda olduğu gibi ortaya çıkmıştır.

VAR sistemi, gecikme derecesi 1

SEK (OLS) tahminleri, gözlemler 2004-2013 (T = 10)

Log-olabilirlik = -95,674256

kovaryans dizey belirleyeni = 11958753

AIC = 20,1349

BIC = 20,2861

HQC = 19,9689

Portmanto sınaması: LB(2) = 0,743555, sd = 1 [0,3885]

Denklem 1: MSISTH

	Katsayı	Ölç. Hata	t-oranı	p-değeri	
const	13966	12788,9	1,0920	0,32462	
MSISTH_1	0,805062	0,117934	6,8264	0,00103	***
d_MSGSYIH	4,73803	2,68169	1,7668	0,13751	
d_d_MSFDI	26311,6	9652,98	2,7258	0,04149	**
d_MSIHR	8276,51	2649,73	3,1235	0,02615	**

Bağımlı değişken ort	100189,0	Bağımlı değişken ö.s.	13102,06
Kalıntı kareleri top	1,20e+08	Bağlanım ö.h.	4890,553
R-kare	0,922596	Ayarlamalı R-kare	0,860673
F(4, 5)	14,89900	P-değeri(F)	0,005512
ro	0,213249	Durbin-Watson	1,477595

Sıfır sınırlama için F-sınamaları:

MSISTH tüm gecikmeleri $F(1, 5) = 46,599 [0,0010]$

Maden sektörü istihdamı üzerinde (MSISTH); Maden Sektörü GSYİH Payı (MSGSYIH), Maden Sektörü Yabancı Sermaye Girişi (MSFDI) ve Maden Sektörü İhracat Miktarı (MSIHR) etkisini ortaya koymak için yapılan VAR analiz sonucu ortaya çıkan denklem aşağıya yazılmıştır.

$MSISTH = 13966 + 4,73803 MSGSYIH + 26311,6 MSFDI + 8276,51 MSIHR$

Yapılan analiz sonucu; %5 hata payı ile (%95 güvenle), Maden sektörü istihdam edilenler ile (MSISTH); Maden Sektörü Yabancı Sermaye Girişi (MSFDI) ve Maden Sektörü İhracat Miktarı (MSIHR) arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak; Maden Sektörü GSYİH Payı (MSGSYIH) ile Maden sektörü istihdam edilenler (MSISTH) ile aralarında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Yine %1 hata payı ile (%99 güvenle); Maden sektörü istihdam edilenler ile (MSISTH); Maden sektörü istihdam edilenler (MSISTH) arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

3. Sonuç

Madencilik, ülkeye direkt döviz getirisi sağlaması, istihdam yaratması, hizmet ve yan sanayi sektörleri oluşturmaları, bölgesel kalkınmayı ön plana çıkarması açısından önemli bir sektördür. Aynı zamanda, madencilik, yatırımcı için son derece riskli ve yatırım sermayesinin geri dönüş süreci uzun olan bir sektördür. Madencilik, istihdam ağırlıklı bir sektör olup, genelde kırsal alanda faaliyet gösteren bir üretim dalı olarak, kırsal alandan kentlere yoğun göçü önleyici bir rol üstlenir. Bütün bu özellikleriyle madencilik sektörü, sanayi ve diğer sektörlerin itici gücü olarak, katma değeri yüksek, ekonomik kaynak oluşturan önemli bir sektör haline getirilmeli, madencilik ülke kalkınmasında geri planda kalmaktan kurtarılmalıdır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de taşeronlaşma; yaygın ve planlı bir biçimde uygulamaya sokulmasının başlıca amaçları arasında, çok sayıda işçinin çalıştığı işyerlerin de üretim ilişkilerinin parçalanması yer almaktadır. Bu durumun hedefinin de işçilerin örgütlenmesinin önüne geçmek olduğu gibi taşeronlaştırma olgusunun, üretimi ana firma ve taşeron firma olarak böldüğü ve bu bölünmenin gerek üretim ilişkilerini gerekse de işçilerin yan yana gelmesini engellemektedir. Ülkemizde maden çalışanları emek-yoğun, mekanizasyondan uzak çalışma anlayışı çerçevesinde çalıştırıldıklarından dolayı zaten riskli olan bu sektördeki risk oranı daha da artış göstermektedir. Madencilik sektöründe kazaların önlenmesi için bilimsel ve teknik yatırımların yanı sıra, örgütlenmenin ve sendikalaşmanın önündeki engellerin kaldırılması, çalışma yaşamı ile birlikte çalışanların sosyal ve ekonomik yaşamlarının da iyileştirilmesi zorunludur. Ayrıca, işçi sağlığı ve iş güvenliği yatırımları teşvik edilerek desteklenmelidir.

Yapılan analiz sonucu; %5 hata payı ile (%95 güvenle), Maden sektörü istihdam edilenler ile (MSISTH); Maden Sektörü Yabancı Sermaye Girişi (MSFDI) ve Maden Sektörü İhracat Miktarı (MSIHR) arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak; Maden Sektörü GSYİH Payı (MSGSYIH) ile Maden sektörü istihdam edilenler (MSISTH) ile aralarında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Yine %1 hata payı ile (%99 güvenle); Maden sektörü istihdam edilenler ile (MSISTH); Maden sektörü istihdam edilenler (MSISTH) arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Alp, M. S., Kahraman, B., Ergin, Z., & Köse, H. (1995). *Madencilik sektörünün sanayimizdeki yeri ve özelleştirilmesi*. Türkiye H. Madencilik Kongresi, ss.317-325.
- Demir, A. (1973). *Çağdaş teknolojik gelişmeler (Sosyo ekonomik etkileri ile)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Yayın No:352.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı Raporu. (2012). *Ankara*.
- Ernst & Young. *Dünyada ve Türkiye’de madencilik sektörü*. http://www.fenimining.com/upload/dosyalar/m_rapor_1347711063.pdf
- http://www.endustriotomasyon.com/UserFiles/AttachmentFiles/Dosya/ID_3529_tr_TR/1_Madencilik_Sektoru_Yukseliyor.pdf <http://www.istikobi.com.tr/sectorler/madencilik-s7/sectore-bakis/madencilik-b7.aspx>

<http://www.mta.gov.tr/yenimaden/yeni.html>

Kılıçel, A. Sektörel analiz raporu. DAKA (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı) Yayınları.

Köse, H. M., & Diker, M. (1999). *Maden ve madencilığe dayalı sanayilerin Türkiye ekonomisine katkısı*. Ş. Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu, İzmir, 14-15 Ekim, ss.1-5.

Maden Mühendisleri Odası (2011). *Madencilik sektörü ve politikaları raporu*.

Oygür, V. (1995). *Jeoloji mühendisliği*. 4F,57 68.

TBMM Madencilik Araştırma Komisyon Raporu. (2010).Tepav Maden Sektörü Raporu.

TÜİK Raporu. (2013).

TÜİK Verileri. (2014).

Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliği Deneyimi ve Günümüz İçin Düşündürdükleri

Experience of Union of Municipalities of Metropolitan Zonguldak and What Does it Make Think For Today?

Öğr. Gör. Umut ÜZMEZ

Bülent Ecevit Üniversitesi, Çaycuma Meslek Yüksel Okulu, Zonguldak, Türkiye, umut.uzmez@beun.edu.tr

Özet

Zonguldak yerel yönetimler açısından ilklerin yaşandığı, ancak ne yazık ki bunların devamının getirilemediği ilginç bir örnektir. Zonguldak 1970'lerden itibaren bir metropolitan alan olarak anılmıştır. Bu alanın yönetimi için 1971'de -Türkiye'nin ilk metropolitan yönetim örneği sayılan- Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliği kurulmuştur. Birlik, İller Bankası'nın Zonguldak Metropolitan Planlama Yarışması vesilesiyle, Zonguldak Metropolitan Alanı Belediyelerince (Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı) kurulmuştur. Birliğin en temel amacı Zonguldak Metropolitan İmar Planının hazırlanması ve gerçekleştirilmesiydi. Birlik bünyesindeki Planlama Örgütü, amacın ilk bölümüne ulaşmış ve Metropolitan planları hazırlamıştır. Ancak amacın ikinci ve en önemli bölümü gerçekleştirilememiş; hazırlanan planlar uygulanamamıştır. Sonrasında ise birlik böyle bir misyon yüklenmiştir. Birlik sadece alanın içme- kullanma suyu temin eden bir birlik hâlini almıştır. 1980'lerden itibaren alandaki bütüncül planlama anlayışının yerini, her belediyenin kendi planlarını yaptığı ve uyguladığı parçacı bir planlama anlayışı hüküm sürmüştür. Oysaki bütünleşme düzeyi yüksek böyle bir metropolitan alanda kent planlamanın ve -buna ilaveten- başka bazı hizmetlerin bütüncül bir anlayışla ele alınmalıdır. Bu çalışmada, alandaki metropolitan birlik-metropolitan planlama deneyiminin ışığında, alanın günümüzdeki durumuna ışık tutulması ve alanın sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Zonguldak, Metropolitan Alan, Bütüncül Planlama, Mahalli İdare Birlikleri

Abstract

Zonguldak is an interesting example which had been experienced first in field of local authorities, but unfortunately could not be of more. Zonguldak was referred as a metropolitan area since 1970's. In 1971, -be reputed first example of metropolitan management of Turkey- Union of Municipalities of Metropolitan Zonguldak was founded for the management of this area. The Union was founded by municipalities of Zonguldak Metropolitan Area (Zonguldak, Kozlu, Kilimli and Çatalağzı) on the occasion of Zonguldak Metropolitan Planning Competition of the Bank of Provinces. The main goal of the Union was preparation and execution of Zonguldak Metropolitan Development Planning. Planning Department within Union was achieved first part of goal and was prepared Metropolitan planning. But second and most important part of goal couldn't be performed; plans could not be implemented. Then, Union wasn't undertook such a mission. Union became a union which assuring drinking & service water of area. Since 1980's, rather than integrative planning approach in the area, particle planning approach which each municipality make their own plans and implement them, was reigned. However, city planning and -in addition- some other services must be considered with a integrative approach in a metropolitan area which has high levels of integration. In this study, in the light of metropolitan union-metropolitan planning experience of this area, has been aimed to shed light on the current position of the area and to evaluate of the solutions for the problems of area.

Keywords: Zonguldak, Metropolitan Area, Integrative Planning, Union of Local Authority

1. Giriş

Zonguldak yerel yönetimler alanında ilklere sahip bir kenttir. 1970’lerde metropolitan alan olarak adlandırılan Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı Belediyelerinden oluşan bütünlüklü kentsel alan için, ulusal ölçekli bir metropolitan planlama yarışması açılmıştır. Anılan belediyeler arasında planların yapılması ve hayata geçirilmesi amacıyla kurulan bir birlik olan Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliği’nin (MZBB) kurulmasına vesile olan yarışma, yeni bir şehir planlama yönteminin ilk uygulamasıdır. Bu yöntemde kurulacak bir mahalli idare birliği bünyesinde çalışarak planı hazırlayacak ekip seçilmektedir. Kurulan birlik, Keleş tarafından (2008: 396) ülkemizin ilk anakent yönetim örneği olarak değerlendirilmektedir.

Ne yazık ki bu girişimlerin devamı getirilememiş, metropolitan yönetim deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hazırlanan planlar uygulanamamış, birlik misyonunu zamanla yitirmiştir. Bütüncül planlama anlayışı yerini, parçalı planlamaya bırakmış; MZBB sadece alanın su ihtiyacını karşılayan bir içme-kullanma suyu birliği halini almıştır. Bu çalışmada, alandaki metropolitan birlik-metropolitan planlama deneyimi ışığında, alanın günümüzdeki durumuna ışık tutulması ve alanın sorunlarına yönelik çözüm önerilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle ilk olma özelliği taşıyan yeni şehir planlama yöntemi ile metropolitan birlik-metropolitan yönetim deneyimi, daha sonra alanın ve birliğin günümüzdeki durumu ele alınacaktır. Son olarak alanın sorunlarına yönelik çözüm önerileri değerlendirilmektedir.

2. İlkler: Yeni Bir Şehir Planlama Yöntemi ve Metropolitan Birlik-Metropolitan Yönetim

2.1. Zonguldak Metropolitan Alanı ve Planlama Yarışması

1960’ların sonuna doğru Zonguldak Belediyesi’nin yeni bir imar planı isteğiyle İller Bankası’na başvurması üzerine, İller Bankası’nca yapılan değerlendirmede yalnızca Zonguldak’ta değil, bir bütün oluşturan Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı’nı da kapsayan alanda planlama yapılmasının daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır (Erkin, 1999: 11). İller Bankası bütüncül bir bakış açısıyla ele aldığı bu alanı Zonguldak Metropolitan Alanı olarak tanımlamıştır (Erkin, 1977: 20). İller Bankası’na göre (ty: 7);

“ZMA, 73.000 nüfuslu bir merkez şehir [Zonguldak Belediyesi] ve toplam nüfusları 60.000 olan [batısındaki Kozlu, doğrusundaki Kilimli ve Çatalağzı Belediyeleri olmak üzere] üç çevre şehrin fiziki, ekonomik ve sosyal bütünlüşmesi ile meydana gelen bir şehrsel toplumun hayat sürdürdüğü yerdir.”

Metropol ve metropolitan alan deyimlerinin henüz resmen tarif edilmediği 1970’ler Türkiye’sinde, şu özellikleri taşıması nedeniyle bu alana ZMA denilmiştir (İller Bankası, ty: 17):

*Şehirleşmiş olan birbirine bitişik dört ayrı şehir (dört belediye) topraklarını kapsaması (Bkz. Ek Şekil 1),

*Bu şehirler arasında sıkı günlük fiziki, sosyal, ekonomik ve fonksiyonel ilişkiler, iş bölümü ve ihtisaslaşmanın varlığı,

*Şehirlerden birinin (merkez şehir) nüfusunun 50.000’in, alanın nüfusunun 100.000’in ve günlük sıkı ilişkiler bulunan çevrenin tüm nüfusunun 150.000’in üstünde olması,

*Alandaki şehirlerin hepsinde yoğunluğun oldukça yüksek olması,

*Alandaki şehirlerin hepsinde çalışan nüfusun büyük bir yüzdesinin tarım dışı sektörlerde çalışması...

Ayrıca alanda birkaç senedir bu deyim kullanılması ve alandaki belediyeler için işbirliği anlayışını sembolize etmesi nedeniyle de bu alan ZMA olarak ifade edilmiştir (İller Bankası, ty, 17-18). İller Bankası bu alanın planlanması için ulusal ölçekte bir planlama yarışması açmıştır. Yarışmada, o güne dek alışılmış uygulamalardan farklı olarak, planı değil planı bir mahalli idare birliği bünyesinde hazırlayacak ekibi seçme yoluna gidilmiştir. ZMA için yapılacak plan, bu yeni anlayış için bir pilot proje (Erkin, 2007: 2), ZMA da bir pilot bölge niteliğindeydi (Öztek, 1977: 41). Tanrıöver (1977: 18) uygulanan planlama yönteminin kent yönetimi ile kent planlama arasında kopukluğu giderici bir özellik gösterdiğini belirtmiştir. Yararlı olduğu anlaşılan bu yöntem daha sonra Gaziantep’te de uygulanmıştır (Erkin, 2007: 2).

Şehir planlamanın ancak yerinde kurulan çalışma ekipleri tarafından uzun süreli çalışmalar sonunda elde edilebileceği değer yargısını taşıyan (Tekeli, 2009: 226) yarışma jürisi, alanda yapılacak planlamanın yerinde kurulu örgüt tarafından yerinde yapılmasını planlama biçiminin değişmez esaslarından biri olarak benimsemiştir. Ayrıca planlama gayeleri arasında alandaki belediyelerin işbirliğini ve alanda idari bütünleşmeyi sağlamaya yer vermiştir. Jüri, planlama gayeleri ve değişmez esaslarının etkili bir şekilde yürütülmesini, alandaki idari bütünleşmeye ve planlama için örgütlenmeye bağlamış; yarışmanın açılabilmesi için bu iki hususta ciddi adımlar atılmış olmasını temel şart olarak belirlemiştir (İller Bankası, ty: 22-23).

Yarışmada seçilecek ekibin başı-başuzman ile İller Bankası arasında bir sözleşme imzalanacak ve planlama çalışmaları 30 ayda bitirilecekti. Bu sürenin sonunda çalışmaların denetimini sağlaması ve uygulamalarda belediyelere yardımcı olması gayesiyle Başuzman 5 yıl süreyle danışmanlık hizmeti verecekti. Başuzmana sözleşme süresince ve ayrıca sonrasındaki danışmanlık için yapılacak ödemeler İller Bankası'na karşılanacaktı. Ayrıca sözleşme süresince planlama çalışmalarına katılacak diğer elemanların ödemeleri, kırtasiye masrafları, Ankara-Zonguldak-Ankara seyahat masrafları da belli bir bütçe ile sınırlı kalmak üzere İller Bankası'na karşılanacaktı. Belediyeler Birliği ise kurulacak planlama örgütünün yerini, tefrisini, gerekli masraflarını (elektrik, telefon vb.) ve sekreteryasını temin edecekti (İller Bankası, ty: 41-45). Turak (1977: 27) yarışmanın bu yolla, planlamayı yapacak uzmanların seçilip, onlara -o günün şartları içinde belediyelerin ve kurdukları birliğin sağlayamayacağı- iyi bir ödeme yapma olanağı sağladığını belirtir.

2.2. Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği: Kuruluş, Beklentiler ve Gerçekleşenler

Jürinin şart koştuğu alanda idari bütünleşme ve planlama için örgütlenme, Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı Belediyelerince 1971'de Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği'nin kurulması ve onun bünyesinde Planlama Örgütü'nün oluşturulması ile sağlanmıştır. İller Bankası'na göre (ty: 23) kurulan birlik, alanın dayanışmaya istekli dört belediyesi arasında eşitliğe dayanan, ortak sorunlarına bir arada eğilmelerini sağlayan, belediyelerin hükümü şahsiyetlerini zedelemeyecek verimli bir işbirliğinin kurulmasına imkan vermektedir. Öztekin'e göre (1977: 41) birlik, özel sorunları olan dört kardeş belediyenin sorunlarına ortak çözüm bulmaktadır. Değerlendirmelerdeki eşitlik ve kardeşlik vurgusu oldukça dikkat çekmektedir ve yansımaları MZBB Kuruluş Tüzüğü'nde görülebilmektedir.

Tüzükte üyelerin birlik meclisi ve birlik encümeninde eşit sayıda üye ile temsili benimsenmişti. Buna göre birlik meclisi, birliğe üye belediyelerin meclislerince seçilen üçer üye ile belediye başkanlarından oluşmaktaydı. Birlik encümeni birlik üyelerinden her birinden birlik meclisince seçilecek birer üyeden ve birlik başkanından oluşmaktaydı. Tüzükte birlik başkanlığı için ise dönüşümlü başkanlık usulü benimsenmişti. Buna göre Zonguldak Belediye Başkanı ilk devre olmak üzere, birer yıl süreyle ve aralarında çekilecek kura sonucu sırasıyla diğer başkanlar birliğe başkanlık etmekteydi. Bir belediyenin birliğe katılması üye belediyelerin tamamının kabulüne; birlik tüzüğü'nde değişiklik yapılabilmesi önce birlik meclisinin, ardından üye belediyelerin meclislerinin kabulüne bağlanmıştı (MZBB Kuruluş Tüzüğü/Md. 6, 9, 14, 19). Böylece üye belediyeler arasında olası çekişmelerin önüne geçilmeye çalışıldığı söylenebilir. Birlik meclisinde üye belediyelerin eşit sayıda üye ile temsili birlik tüzüğü'nün güncel halinde de devam etmektedir (MZBB Tüzüğü/Md. 8).

Tekeli (2009: 218) o döneme kadar kurulan birliklerin, metropolitenleşmeden kaynaklanan, çok sayıda belediyenin bir arada bulunmasının ortaya çıkardığı sorunlarını çözmeye dönük birlikler olmadığını; daha çok, güçsüz birimlerin bir araya gelerek bir sorunu çözme güdüsünden kaynaklanan birlikler olduğu belirtmektedir. MZBB ise metropoliten yönetim amaçlı ilk birliktir. Keleş (2008: 396) bu birliği Türkiye'nin ilk anakent yönetim örneği olarak değerlendirir. Nitekim ülkemizde büyükşehir belediyeleri 1984'te yılında kurulmuştur. Erkin ise (1999: 11), MZBB'ni ülkemizde kurulan, planlama ve bu planı uygulama amaçlı ilk ve tek belediyeler birliği olarak değerlendirir. Buradan hareketle Erkin (2007: 20) bu birlik için planlama birliği deyimini kullanır. Bu tür birlikler metropoliten yönetim biçimlerinden biridir.

Yarışmada amaç yapıp bitirilmiş bir plan elde etmek değil (İller Bankası, ty: 28), elde edilen planın uygulanmasıdır. Bu nedenle bütünleşik ZMA'nda kurulan birliğin en temel amacı metropoliten imar planının gerçekleştirilmesi olarak belirlenmiştir (MZBB Kuruluş Tüzüğü/Md. 7). Birliğin planlama ile birlikte altyapı ve müşterek ihti-

yaçları karşılayacak önemli tesislerin yapımı ile kamu ulaşım sisteminin kuruluş ve işletmesinden sorumlu olması; birlik örgütlenmesinde ilk olarak planlama bölümünün kurulması, diğer bölümlerin ise bu bölümün tavsiyesine göre ve zamanı geldikçe kurulması öngörülmüştür (İller Bankası, ty, 23).

MZBB Planlama Örgütü'nce hazırlanan -20 yıllık bir planlama dönemini kapsayan- 1/5.000 ölçekli nazım imar planı birlik meclisi ve ayrı ayrı üye belediyelerin meclislerince kabul edildikten sonra, İmar ve İskan Bakanlığı'na onaylanıp (Erkin, 1999: 12) 04/06/1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Erkin, 1985: 210). Aynı yıl ayrıca 1.000 hektarlık bir alanı kapsayan 1/1.000 ölçekli uygulama imar planı da onaylanarak, yürürlüğe girmiştir. Böylece bitirdiği diğer işlerle birlikte kendisine verilen işleri tamamlayan ve sözleşme süresi sona eren yarışma ekibi devreden çıkmış; birliğin planlama örgütü uygulama imar planlarını yapmaya devam etmiştir (Erkin, 2007: 3-4). Belediyelerin ve birliğin mali olanaksızlıkları nedeniyle, belediyeler İller Bankası'nın aracılığını istemiş; başuzman, 1978'den itibaren danışman olarak çalışmalara katkı yapmış ve 1980'de uygulama imar planlarının tamamını bitirmek üzere yarışma ekibi yeniden çağırılmıştır (Erkin, 1985: 210; 2007: 4). 1983 yılına gelindiğinde ZMA yerleşme alanının tamamına yakınının uygulama imar planları tamamlanarak yürürlüğe girmiş durumdaydı (Erkin, 2007: 5).

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle planlama sürecine katılan belediyelerin başkanları görevden alınmış, böylece belediyelerin ve birliğin yönetimi, çoğunluğu bu sürece daha önceden katılmamış ve -halka karşı siyasi sorumluluğu olmayan- seçimle gelmemiş kadrolarca yürütülmüştür. Ayrıca planlama sürecine aktif olarak katılan/katkı yapan bir kurum olan Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) müessese müdürü de görevden alınmıştır (Erkin, 1999: 12). 1981'den itibaren Ereğli Kömür İşletmeleri'nin (EKİ) program dışı olarak, daha önce belirlediği alanlar dışında kömür çıkarması nedeniyle, tasman etkisinden kurtulan/tasman etkisi olmayan alanlarda olası bir maden tasman¹ tehlikesi belirmiş (Erkin, 2007: 5) ve şehrin Çaycuma'ya taşınması tartışmaları yaşanmıştır. Bu durum yatırım programlarına alınan -kanalizasyon şebekesi projesinde olduğu gibi- projelerde durmaya ve hatta programdan çıkarılmaya neden olmuştur. Takip eden dönemde şehir planlamayı etkileyen bir dizi gelişmeler yaşanmıştır. 1983 yılında seçimle gelen Hükümet, 1983 ve sonrasında imar affı yasaları çıkartmış; 1985'te imar planlarını onama yetkisi belediye meclislerinin kararının ardından belediye başkanlarına bırakılmıştır (Erkin, 1999: 12-13).

ZMA'nda belediyelerin imar planlama ve planlara tek başlarına müdahalede bulunma yetkisini kendi eline almasının ardından, belediyeler bu konuda bir daha bir araya gelmemiştir. Belediyeler bu yetkileri kendi bünyesinde bırakmış, birliğe devretmemiş veya birlikte paylaşmamıştır. Böylece alanda 1970'lerden beri süregelen bütüncül planlama yaklaşımı ve deneyimi son bulmuş; yerini parçacı/parçalı planlamaya bırakmıştır. Belediyelerce -bütünlükten yoksun olarak- planlarda değişikliklere gidilmiş, planlardan ödün verilmiş ve bu durum planların uygulanma şansını ortadan kaldırmıştır. Planların uygulanmasını sağlayacağı düşünülen diğer hizmetler de belediyelerce birliğe devredilmemiş ve birlik bünyesinde bu hizmetlere yönelik örgütlenmeye gidilmemiştir. Burada metropoliten imar planlama çalışmalarını finanse eden İller Bankası'nın devreden çıkmış olmasını ve mali sıkıntılar içindeki belediyeler ile birliğin yalnız kalmış olduğu gerçeğini de gözden kaçırılmamak gerekir. Dolayısıyla birlik çatısı altında ortak yürütülmesi düşünülen altyapı, ulaşım vb. proje ve yatırımlar gerçekleştirilememiştir. Planlar uygulama şansı bulamadığından temel amacını yerine getirememiş olan birliğe bir daha böyle bir misyon yüklenmemiştir.

ZMA'nda planlama ve mahalli idare birliği deneyiminde yaşanan bu başarısızlık, yerel yönetimlerin güçlü ve sağlam bir irade ortaya koyup, bunu istikrarlı bir şekilde sürdürmeleri gerektiğini ve bunun bir siyasi tercih meselesi olduğunu bir kez daha göstermiştir.

3. Zonguldak Metropolitan Alanı ve Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliği'nin Bugünkü Durumu²

3.1. Zonguldak Metropolitan Alanı'nın Karakteristikleri: Yüksek Düzeyde İdari Parçalanma-Zayıf İşbirliği

İdari parçalanma deyimi bütünlük bir kentsel alanda, kentin farklı bölgelerinde yetkili olan birden fazla belediyenin (ve/veya yerel yönetim biriminin) varlığı durumunu ifade eder (Arikboğa: 2008: 301). Esasen dört beledi-

1 Maden tasmanı, yeraltında işlenen kömürün alınışından sonra oluşan boşlukların bazı hallerde yeryüzüne kadar ulaşarak arazide bazı yükselmeler veya çökmeler oluşturan etkileridir. Bu etkiler deprem etkisine benzemekle birlikte, yıllar içinde yavaş yavaş oluşur ve 5-10 yıl sonra da bu etkiler sönümlenir (Erkin, 1999: 12). ZMA altından taş kömürü çıkarılan, üzerinde ise yerleşimin olduğu bir havza olduğundan, tasman, planlama kararlarında dikkate alınması gereken önemli bir husustur.

2 Bu bölümde 2012'de alanda yapılan kapsamlı saha çalışmasında (Üzmez, 2012a) elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

yenin bulunduğu ZMA, en başından beri yüksek düzeyde idari parçalanma yaşamaktadır. Bu durum alanın ortak sorunları olan belediyelerini MZBB çatısı altında bir araya getirmiştir. Ancak geline noktada MZBB bu sorunlara çözüm üretememiştir. 1990'lı yıllarda alanın doğusunda iki yeni belediye daha kurulmuş, alandaki idari parçalanma daha da artmıştır (Bkz. Ek Şekil 2). Bunlar 1992'de kurulan Muslu Belediyesi ile 1994'te kurulan Gelik Belediyeleridir. Köy iken belediye olan Muslu Çatalağzı'nın doğusunda, Kilimli'nin mahallesi iken belediye olan Gelik ise Kilimli'nin güneyindedir. Bir ilçe ve beş belde belediyesinin (Merkez ilçe ve beldeleri) bulunduğu alandaki yönetsel yapı, 2012 yılı sonunda çıkarılan 6360 sayılı Kanun³ ile ciddi bir değişikliğe uğramıştır. Söz konusu Kanunla Kozlu ve Kilimli adında iki yeni ilçe kurularak, alan üç ilçeye bölünmüştür. Alanın doğusundaki Çatalağzı, Gelik ve Muslu beldeleri Kilimli ilçesine bağlanmıştır. Ayrıca Kozlu Belediyesi mücavir alanlarındaki ve Kozlu ile bütünleşme potansiyeli olan Esenköy ve Yahma köylerinin tüzel kişiliği kaldırarak, Kozlu Belediyesi'ne katılmıştır.

Alanın bir diğer karakteristiği alandaki yerel yönetimler arasında işbirliğinin zayıf olmasıdır. Bütünleşik bir kentsel alanda yönetsel bütünlük sağlanamasa bile, çeşitli işbirliği yolları ile alandaki belediyeler (ve diğer yerel yönetim birimleri) yönetsel sorunlara çözüm bulabilirler; kentsel alanın bütününe yayılan, bir arada yürütülmesi gereken, büyük yatırım gerektiren hizmet ve yatırımları gerçekleştirebilirler. Ancak ZMA'nda bu görülememektedir. Alandaki belediyeler arasında gerçekleştirilen işbirliği, genellikle, acil durumlarda yardımlaşma, ihtiyaç halinde iş makinesi ile vidanjör, cenaze aracı, itfaiye aracı gibi araçların paylaşımı şeklindedir. Ayrıca bazı belediyeler arasında atık su arıtma tesisi ile ilgili protokoller imzalanmıştır. Bunlar Zonguldak ve Kozlu Belediyeleri arasında, Kozlu'nun atık suyunun Zonguldak'ta kurulan atık su arıtma tesisine verilmesiyle ilgili protokol ile Kilimli ve Çatalağzı Belediyeleri arasında, Kilimli'nin kendi kuracağı atık su arıtma tesisine dahil edemeyeceği atık suyun bir kısmını Çatalağzı'nın kuracağı atık su arıtma tesisine verilmesiyle ilgili protokoldür. Henüz hayata geçmeyen bu protokoller, başka konularda yapılabilecek işbirlikleri için umut vericidir. Ancak yine de belediyeler, planlama, su, atık su, toplu ulaşım, itfaiye gibi hizmetlerin alanın bütününde, bütüncül olarak ele alınması anlayışından uzaktır.

3.2. Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği'nin Görünümü: İçme-Kullanma Suyu Birliği

Ortak bir kentsel alandaki belediyeler, mahalli idare birliği çatısı altında bir araya gelerek, alandaki bazı sorunlara ortak bir çözüm bulma açısından etkili bir araca sahip olabilmektedir (Coşkun, 2008: 471). ZMA belediyeleri de bu işbirliği yolunu seçerek, birlikler kurmuştur. Bunlardan en önemlisi MZBB'dir. MZBB'nin kuruluş süreci ve ilk 20 yılda gerçekleştirdiklerine önceki bölümde yer verilmişti. Metropoliten planlama misyonu sona eren birlik, daha sonra alanın çok önemli bir sorunu olan içme-kullanma suyu sorununa odaklanmıştır.

Bu tarihten beridir bir içme-kullanma suyu birliği görünümündeki birlik; Ulutan (Kozlu) Barajı'ndan alanın su ihtiyacını büyük oranda karşılamakta, üye belediyelere su satmaktadır. Birlik, üyeleri dışında Gelik ve Muslu Belediyelerine de su satmaktadır. Barajdaki arıtma tesisinde içilebilir kaliteye getirilen su, belediyelerin isale hattına verilmektedir. Belediyeler başka kaynaklardan da su sağlamaktadır. Birliğin belediyelerden (Çatalağzı hariç) ciddi miktarda üye katılım payı ve su bedeli alacağı bulunmaktadır. Birlik gelirleri üye katılım payı ve su bedellerine dayandığından; birlik mali kriz yaşamakta, zorluklar içinde çalışmalarını sürdürmektedir. Birliğin bu durumu zaman zaman yerel basına da yansımaktadır. Birliğin sattığı suyun bedelini doğrudan tahsil edebileceği bir sistem kurulmadıkça bu durumun süreceği açıktır. Belediyelerin su şebekelerinin ömrü dolduğundan ve kısmi iyileştirmeler dışında yenilenemediğinden (Gelik hariç) suda ciddi bir kayıp-kaçak oranı görülmekte, birlik ihtiyacın çok üstünde su sağlamak durumunda kalmaktadır. Bu ise zaten mali açıdan zorda olan birliğin hizmet maliyetlerini artırmaktadır.

Unutulmamalıdır ki birliklerin etkinliği ve kendinden bekleneni gerçekleştirebilmeleri, üyelerinin birlik çatısı altında gerçekleşen işbirliğinin yararına samimiyetle inanmalarına (Coşkun, 2008: 472), birliğe karşı yükümlülüklerini yerine getirmelerine ve destek olmalarına bağlıdır. Bunun sağlanamadığı durumlarda birlikler hizmet üretmekte ve varlıklarını sürdürmekte zorlanmaktadır.

Bütünleşik bir kentsel alanı yönetmede mevcut mevzuat çerçevesinde ilk akla gelen yönetsel araç olmakla birlikte, bu tür alanlardaki sorunları çözmeye yönelik günümüzde kullanılagelen ve başarılı olan henüz çok az sayıda be-

3 06/12/2012 tarihli ve 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

diye birliği bulunmaktadır (Özgür vd., 2007: 494-495). MZBB'ni bunlardan biri olarak saymak yanlış olmayacaktır. Zira birlik tüm zorluklara rağmen alanın suyunu sağlamakta ve alandaki tüm belediyelere hizmet vermektedir.

MZBB dışında Karaelmas Belediyeler Hizmet Birliği (KBHB) de bulunmaktadır. Alanın doğusundaki dört belediye güçlerini birleştirmek ve bazı hizmetleri ortaklaşa yürütmek amacıyla bu birliği kurmaya karar vermiş; Çatalağzı Belediyesi'nin vazgeçmesi sonucu birliği Kilimli, Gelik ve Muslu Belediyeleri kurmuştur. Bu nedenle alanın doğusunda birliktelik tam anlamıyla sağlanamamıştır. Birlik üyesi belediyelerin mali sıkıntılar içinde olmasının, birliğin başarı şansını azaltacağı düşünülmektedir. Ayrıca diğer üç belediyenin kesişme noktasındaki ve mali durumu diğerlerine göre daha iyi Çatalağzı Belediyesi'nin birliğe katılmaması birlik açısından olumsuz bir durumdur. Birliğin yapılanma çalışmaları sürmektedir.

3.3. Zonguldak Metropolitan Alanı'nda Yönetim-Hizmet Sorunları ve Çözüm Önerileri

Metropolitan özellik gösteren yerleşimlerde kurulan belediye birlikleri metropolitan yönetime geçiş için bir hazırlık ve güç birliği işlevi görebilmektedir. Ancak, kimi durumlarda metropolitan/bütünleşik kentsel alan özelliği gösteren yerleşim öbeklerindeki protokollere, birliklere veya başka işbirliği yöntemlerine dayanan bir araya gelmeler sonradan metropolitan belediye kurulmasının zeminini hazırlamaya yetmemekte, zamanla işbirliği ile elde edilen kısmi avantajlar ve çıkan sorunlar, taraflar arasında daha ileriye gidilmesinin ve metropolitan belediye kurulmasının önünde engel bile oluşturabilmektedir. Bunun en tipik örneği Metropolitan Zonguldak Belediyeler Birliğidir. Nitekim bu birlikten daha sonra bir metropolitan belediye doğmamıştır (Özgür, 2007: 120), doğamamıştır.

Metropolitan birliklerin esas faaliyet alanları metropolitan planlamadır. Metropolitan alandaki yerel yönetimler ayrı ayrı plan yapabilir ama tüm metropolitan alanı kapsayan ve genel politikayı belirleyen bir plan yapılmalıdır. Bunu da metropolitan yönetim yapmalıdır (Tuzcuoğlu, 2003: 53, 150). ZMA belediyelerinin böyle bir amaçla kurduğu MZBB'nin bu misyonu zamanla ortadan kalkmış ve metropolitan yönetim deneyimi sona ermiştir. Sonrasında ise böyle bir oluşum ve birliktelik görülmemiştir. Alandaki belediyeler hizmet ve yatırımları kendi bünyelerinde ve kendi imkanlarıyla yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak belediyeler temel belediyecilik hizmetlerini yerini getirmekte bile zorlanmakta, sıkıntılar yaşamaktadır.

Yerel yönetimlerin katı atıkların düzenli depolama yoluyla bertarafı; kanalizasyon ve atık su arıtma tesisi; içme suyu temini ve dağıtımı; imar planları ve gecekondü kontrolü; itfaiye ve yangın güvenliği gibi hizmetler nüfus ve/veya alan açısından optimal ölçek seviyesi yüksek (yani daha geniş alan ve/veya daha fazla nüfus gerektiren) hizmetlerdir. Bu hizmetlerin ve gerektirdiği yatırımların ortak yapılması/yaptırılması veya en azından bu konuda paralel ve işbirliği içinde hareket edilmesi gerekmektedir (Özgür, 2005: 475; 2007: 104). Aksi taktirde ortaya çıkan olumsuzluklar, kentsel alanları bir problem yumağı haline getirebilmekte (Özgür vd., 2007: 488), yönetilemez kılmaktadır. ZMA'nda olduğu gibi...

6360 sayılı Kanun öncesinde, bu sorunları aşmaya yönelik olarak, alandaki diğer beş belediyenin Zonguldak Belediyesi'ne katılması ve böylece alanda yönetsel bütünlüğün sağlanması önerisi yerel basında ve akademik çalışmalarda (Üzmez, 2012a/b) tartışılmaktaydı. Ancak 6360 sayılı Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 11. maddesine göre yapılan ve birçok belediyece uygulanan zorunlu birleşme-birleştirme yöntemiyle alanda yönetsel bütünlüğün sağlanma olasılığını/imkanını ortadan kaldırmıştır. Çünkü bu yöntemle, bir ilçe belediyesi ile başka bir ilçe belediyesini birleştirmek mümkün değildir. Kozlu ve Kilimli'nin uzunca bir süredir ilçe olma mücadelesi verdiği ve nüfuslarının 20.000'in üzerinde olduğu bir gerçeklik olmakla birlikte; ZMA'nın bütüncül olarak ele alınması gereken sorunları, Zonguldak, Kozlu ve Kilimli Belediye sınırlarının iç içe geçmesi ve yerleşimlerin bütünlüşmesi (Bkz. Ek Şekil 3) daha net bir gerçekliktir.

Ne yapılabilirdi? 6360 sayılı Kanun, iki yeni ilçe oluşturmak yerine, alandaki belediyelerin kendi dinamikleri ile sağlayamadıkları birlikteliği ve idari bütünlüşmeyi sağlama yolunu seçebilir ve diğer beş belediyeyi Zonguldak Belediyesi ile birleştirebilirdi.⁴⁴ Bunu yaparken MZBB'ni de, içme ve kullanma suyu temininin yanında, suyun ve

44 Böyle bir yöntem, Denizli bütünlüşik kentsel alanı için 2003'te denenmek istenmiştir. 2003 tarihli ve 5026 sayılı "Bazı Belediye ve Köylerin Denizli Belediyesi'ne Katılmasına İlişkin Kanun" ile 22 belediye ve 25 köyün Denizli Belediyesi'ne katılması öngörülmüş, Kanun'un Cumhurbaşkanı'nca geri gönderilmesi sonrasında TBMM'nde tekrar ele alınmayarak hayata geçememiştir.

atık suyun altyapısından sorumlu olacak, atık su arıtma tesislerini inşa edecek ve işletecek, suyun satışını ve su bedellerin tahsilatını da gerçekleştirecek Zonguldak Belediyesi'ne bağlı özel amaçlı bir örgüt (Su ve Kanalizasyon İdaresi) formuna dönüştürebilirdi. Tabii böylesi bir alan reformunun, idari, örgütsel, mali vb. reformlarla da desteklenmesi gerekecekti (Detay için bkz. Üzmez, 2012a/b). Hiç değilse Kilimli ilçe yapılırken, Çatalağzı, Gelik ve Muslu beldeleri Kilimli Belediyesi ile birleştirseydi, alanın doğusunda yönetsel bütünlük sağlanmış, yönetilebilir kılınmış ve daha büyük, daha güçlü bir ilçe belediyesi ortaya çıkarılmış olabilirdi. Alandaki idari parçalanma da yarı yarıya azaltılmış olurdu. Zira belediyelerin gönüllü birleşme reflekslerinin oldukça düşük olduğu ülkemizde, anılan belediyelerin Belediye Kanunu'nun 8. maddesiyle düzenlenen gönüllü birleşme yönetimini kullanarak Kilimli Belediyesi'ne kendiliğinden katılmaları oldukça zor görünmektedir.

6360 sayılı Kanun, Zonguldak'ın büyükşehir olabilmesi için bazı önerileri de beraberinde getirmiştir. Bilindiği gibi, 6360 sayılı Kanun nüfusu 750.000'i geçen illerde büyükşehir belediyesi kurulmasını sağlamış, bu kriteri sağlayan 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulmuştur. Zonguldak'ın nüfusu ise 600.000'in biraz üzerindedir. Göç veren bir il olduğu da hesaba katılırsa, -eğer nüfus kriteri değişmezse- büyükşehir olması mümkün değildir. Ortaya atılan öneriler, Bartın'ın Zonguldak ile birleştirilmesi veya Bartın ve Karabük'ün Zonguldak ile birleştirilmesi, böylece gerekli 750.000 nüfusa ulaşarak Zonguldak'ın büyükşehir olması yönündedir. Ancak Bartın'ın 1991 yılında, Karabük'ün 1995 yılında Zonguldak'tan ayrılarak il olduğu unutulmamalıdır. İl statüsü kazanmış Bartın ve Karabük'ün bu statüsünün sona erdirilmesi ve tekrar Zonguldak'a bağlanması ise olasılıklı görülmemektedir.

4. Sonuç

Çalışmada yerel yönetimler alanında ilklerin yaşandığı ve metropoliten yönetim-metropoliten planlama deneyimi geçiren Zonguldak'ın, günümüzdeki durumuna ışık tutulması ve alanın yaşadığı sorunlara yönelik çözüm önerilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Zonguldak'ta ilkler, Zonguldak Belediyesi'nin yeni bir imar planı isteğiyle İller Bankası'na başvurmasını takiben gerçekleşmiştir. İller Bankası, Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı Belediyelerinin bütünlüşme düzeyine dikkat çekerek, bu belediyelerin oluşturduğu alanı Zonguldak Metropoliten Alanı olarak tanımlamış ve bu alanın planlaması için ulusal ölçekli bir yarışma açmıştır. Yerinde kurulu örgüt tarafından yerinde planlama esasının benimsendiği yarışmada, kurulacak bir mahalli idare birliği bünyesinde oluşturulacak planlama örgütünde çalışarak planları hazırlayacak ekip seçilmiştir. Bu yarışma yöntemi ilk kez Zonguldak'ta uygulanmıştır. Sözü edilen birlik, 1971 yılında Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı Belediyeleri'nce kurulmuş Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği'dir. Bu birlik ülkemizde, metropoliten yönetim amaçlı ilk mahalli idare birliği (Tekeli, 2009: 218), ilk anakent yönetim örneği (Keleş, 2008: 396), planlama ve planları uygulama amaçlı ilk ve tek mahalli idare birliği (Erkin, 1999: 11) olma özelliği taşımaktadır.

Yarışmanın sonuçlanmasının ardından, seçilen ekip birlik bünyesinde çalışmalarına başlamış, metropoliten nazım imar planları çalışmaları tamamlanmıştır. Böylece birlik, kendinden beklenen ilk adımı yerine getirmiştir. İkinci ve daha önemli adım olan planların uygulanması ve bunu sağlayacak yatırımlar ise, gerçekleşmemiştir. Alandaki belediyeler bütüncül planlama anlayışını terk etmiş, birliğin misyonu sona ermiştir. Sonrasında belediyelerin ayrı ayrı nazım ve uygulama imar planları yaptığı parçacı planlama anlayışı alanda hüküm sürmüştür. Belediyeler planlama ve başka metropoliten hizmetler ile ilgili bir daha bir araya gelmemiştir. Metropoliten yönetim deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu deneyim, belediyelerin en baştan güçlü ve sağlam bir irade ortaya koyup, bunu istikrarlı bir şekilde sürdürmedikçe benzer sonuçların ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

Birlik 1990'lardan itibaren alanın su ihtiyacını karşılayan bir içme-kullanma suyu birliği halini almıştır. Ancak belediyelerin katılım payı ve su bedellerini ödememeleri ve/veya geciktirmeleri nedeniyle mali krizdeki birlik, zorluklar içinde hizmet vermektedir. Birliğin içinde bulunduğu durum, üyeler birlikteliğe samimiyetle inanmadıkça ve bu birlikteliği desteklemedikçe, ayrıca birliğe karşı yükümlülüklerini yerine getirmedikçe; birliklerin etkinlik ve başarı şansının kalmadığını/azaldığını göstermektedir.

Günümüzde yüksek düzeyde idari parçalanma ve zayıf işbirliği alanın temel karakteristikleridir. Bütünlüşük kent-sel alandaki idari parçalanma düzeyi zamanla artırmış; buna karşın alandaki belediyeler arasında kurulan işbirlikleri oldukça zayıf kalmıştır. Her belediyenin kendi bünyesinde ve kendi imkanlarıyla hizmet ve yatırım yapmaya

çalıştığı alanda; metropoliten nitelik gösteren, tek elden veya en azından işbirliği içinde yapılması gereken hizmet ve yatırımlar ya hiç yapılamamakta ya da etkin bir şekilde yerine getirilememektedir.

Yazarca önceki çalışmalarda (Üzmez, 2012a/b) alanın yönetim-hizmet sorunları karşısında, zorunlu birleşme-birleştirme yöntemine başvurularak, alandaki diğer beş belediyenin Zonguldak Belediyesi ile birleştirilmesi önerilmiştir. Kanun koyucunun 6360 sayılı Kanun ile iki yeni ilçe kurarak alana yaptığı müdahale sonrası, bu önerinin yeni bir yasal düzenleme yapılmadan hayata geçirilmesi mümkün değildir. Tasman riski, çarpık yapılaşma, eskiyen/yetersiz su-atık su şebekeleri, şehir içi ulaşım sorunları, özellikle hava kirliliği olmak üzere çevre kirliliği vb. pek çok sorunla boğuşan; buna karşın belediyelerin mali, teknik, insan kaynakları açılarından sıkıntılar yaşadığı ve aralarındaki işbirliğinin zayıf olduğu, MZBB'nin de mali kriz içinde olduğu gerçeği, alanda böylesi bir radikal önerinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Önerinin hayata geçmesi Kanun koyucunun takdirindedir. Bu takdir her şeyden önce bir tarafta olası siyasi maliyetlerin; diğer tarafta ise yönetsel bütünlüğü sağlanmış, daha etkin, daha güçlü olabilecek bir kentsel alanın olduğu siyasi bir tercih meselesidir. Dahası bu önerinin hayata geçirilmesi de tek başına yeterli değildir. Bunu destekleyecek ve başarı şansını artıracak idari, mali, örgütsel vb. bir dizi reformla Zonguldak Belediyesi'nin desteklenmesi de gereklidir.

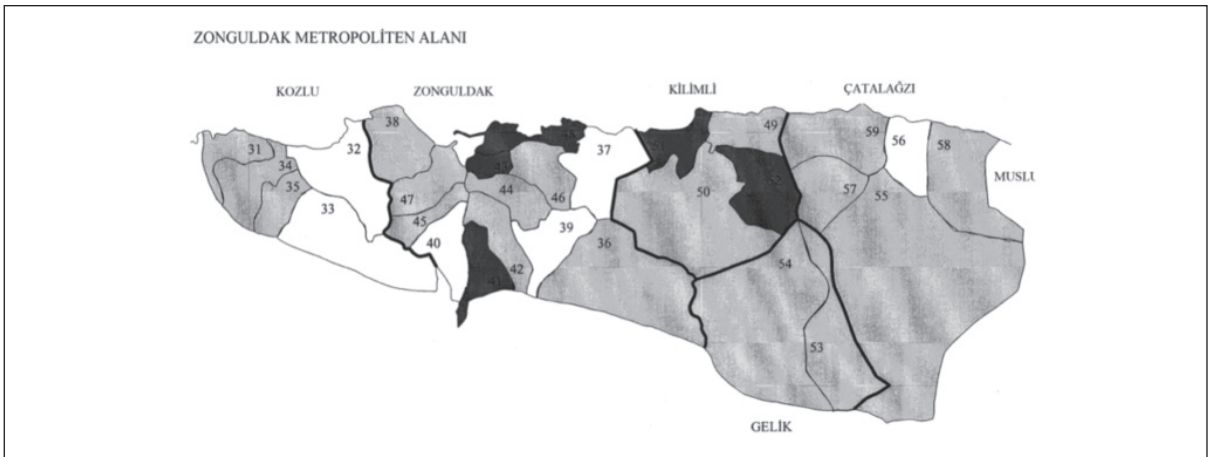
Ekler:

Şekil 1: 1970'lerin Zonguldak Metropolitan Alanı

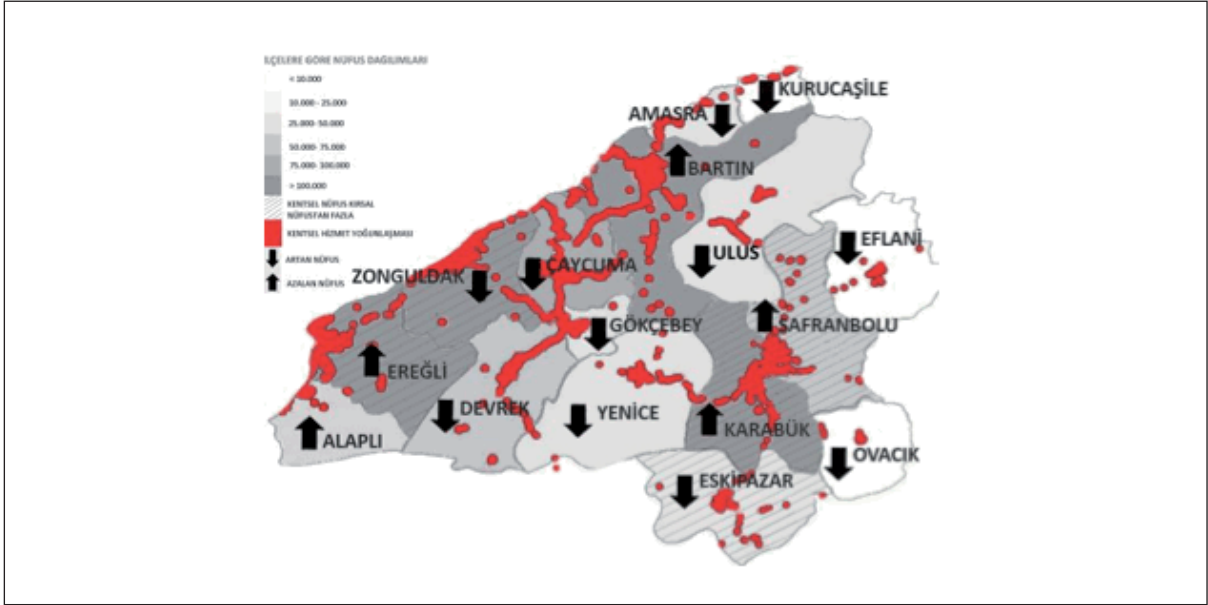

Kaynak: Erkin, 1999: 18.

Şekil 2: Kurulan Yeni Belediyeler Sonrası Zonguldak Metropolitan Alanı

Kaynak: Erkin, 1999: 142.

Şekil 3: Zonguldak Metropoliten Alanında Nüfus-Hizmet Yoğunluğu

Kaynak: BAKKA. (2013). 2014-2023 Batı Karadeniz Bölge Planı (Zonguldak-Karabük-Bartın). Erişim tarihi 20.07.2014, <http://bakka.gov.tr/site/sayfa/71/2014---2023-bolge-planı>

Kaynakça

- Arıkoğlu, E. (2008). Türkiye’de belediyelerin büyüklüğü ve kentin bütünlüğü sorunu: Reform ve uygulama analizi. İçinde F. N. Genç, A. Yılmaz, H. Özgür (ed.), *Dönüşen kentler ve değişen yerel yönetimler* (ss. 299-330). Ankara: Gazi Kitabevi.
- BAKKA. (2013). 2014-2023 Batı Karadeniz Bölge Planı (Zonguldak-Karabük-Bartın). Erişim tarihi 20.07.2014, <http://bakka.gov.tr/site/sayfa/71/2014---2023-bolge-planı>
- Coşkun, B. (2008). Belediye birliklerinin kentsel alan yönetimine katkısı: Mariç-Belbir’in örnek olay olarak incelenmesi. İçinde F. N. Genç, A. Yılmaz, H. Özgür (ed.), *Dönüşen kentler ve değişen yerel yönetimler* (ss. 453-473). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erkin, E. (1977). Zonguldak kömür havzasında kentleşme ve yerleşme sorunları. *Mimarlık Dergisi*, 150, 20-23.
- Erkin, E. (1985). Zonguldak metropoliten alan planlaması. İçinde M. Çubuk (haz.), *Türkiye’de Metropoliten Alan Planlama Deneyim ve Sorunları Kolokyumu* (ss. 201-226). İstanbul: MSÜ SBE Yayını, Yayın no: 2.
- Erkin, E. (1999). Dört maden kentinin değişim öyküsü 1973-1996 karşılaştırmalı bir analiz Zonguldak-Kozlu-Kilimli-Çatalağzı. İstanbul: Rapid Print Yayını.
- Erkin, E. (2007). Zonguldak metropoliten alanında planlama sonuçları. *ZOKEV Bülteni*, 16, 2-5.
- İller Bankası. (TY). Zonguldak, Kozlu, Kilimli, Çatalağzı metropoliten alan planlaması yarışma broşürü. Ankara.
- Keleş, R. (2008). *Kentleşme politikası*. Genişletilmiş güncelleştirilmiş 10. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği Kuruluş Tüzüğü.
- Metropoliten Zonguldak Belediyeler Birliği Tüzüğü.
- Özgür, H. (2005). Türkiye’de orta ölçekli kentsel alanların yönetimi sorunu. İçinde H. Özgür, M. Kösecik (ed.), *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar-1: reform* (ss. 471-498). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özgür, H. (2007). Orta ölçekli kentsel alanların yönetimine ilişkin alternatifler. İçinde H. Özgür, M. Kösecik (ed.), *Yerel yönetimler üzerine güncel yazılar-2: Uygulama* (ss. 100-142). Ankara: Nobel Yayınları.
- Özgür, H., Savaş Yavuzçehre, P. & Cigeroğlu, M. (2007). Türkiye’de orta ölçekli ve metropoliten kentsel alanların yönetimi. İçinde B. Eryılmaz, M. Eken, M. L. Şen (ed.), *Kamu yönetimi yazıları: Teoride değişim, Yeniden Yapılanma, Sorunlar ve Tartışmalar* (ss. 475-513). Ankara: Nobel Yayınları.
- Öztek, H. (1977). Zonguldak planlama ve kent sorunları üzerine tartışma. *Mimarlık Dergisi*, 150, 41-43.
- Tanrıöver, H. (1977). Zonguldak açık oturumu üzerine. *Mimarlık Dergisi*, 150, 17-18.

- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü* (1923-1990). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turak, E. (1977). Planlama açısından Zonguldak metropoliten alanının ele alınışı. *Mimarlık Dergisi*, 150, 27-28.
- Tuzcuoğlu, F. (2003). *Metropoliten yönetim*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Üzmez, U. (2012a). Türkiye’de orta ölçekli kentsel alanlar sorunu ve çözüm arayışları: Zonguldak örneği. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.
- Üzmez, U. (2012b). Türkiye’de orta ölçekli kentsel alanlar sorununa çözüm arayışları: Zonguldak örneği. *Gazi İİBF Dergisi*, 14(2), 127-158.

Karadeniz ve Balkanların Jeopolitik Açidan Karşılaştırılması

The Geopolitical Comparison of Black Sea and Balkan Regions

Öğr. Gör. Serkan Deniz KOŞOÇAYDAN

Bülent Ecevit Üniversitesi, Çaycuma Meslek Yüksel Okulu, Zonguldak, Türkiye, serkan_n123@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada “Karadeniz ve Balkanların Jeopolitik açıdan benzerlikleri ve farklı yönleri nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. Dünya haritasından kuşbakışı bakıldığında Karadeniz ve Balkan ülkelerinin aynı boylam üzerinde birbirinin devamı olduğu görülür, buna rağmen bu boylam üzerinde çok farklı ırklar ve kültürler yaşamaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Karadeniz ve Balkanların eski yerleşim alanları olduğu görülür; her iki alanda büyük devletlere ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu bu coğrafyalarda varlıklarını sürdürmüştür. Balkanlarda meydana gelen olaylar en yakın coğrafi komşusu olan Rusya, Türkiye ve Avrupa ülkelerini doğrudan etkilemiştir. Günümüzde Karadeniz’e komşu olan ülkelerde meydana gelen sosyolojik, ekonomik ve siyasal olaylar, bu denize kıyısı olan Bulgaristan, Ukrayna, Rusya, Gürcistan ve Türkiye’yi yakından etkilemiştir. Soğuk savaş döneminde Balkanlar, Amerika ve Rusya’nın güç mücadelesi verdiği kritik alanlar olmuştur. Soğuk savaş döneminden sonra Balkanlar ve Karadeniz Jeopolitiği değişmiştir. Karadeniz’de ortaya çıkan yeni ülkeler liberal ekonomiye dahil edilmeye çalışılırken bir yandan da Rusya’nın etkisi devam etmiştir. İki blok dağıldıktan sonra hem Karadeniz hem de Balkanlarda değişik aktörler ortaya çıkmıştır. Soğuk savaş dönemi sona erdikten sonra Yugoslavya’da, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Sırbistan olmak üzere dört farklı ülke meydana çıkmıştır. Karadeniz’de ise Gürcistan ve Ukrayna bağımsızlıklarını kazanan ülkeler olmuştur. Ukrayna ve Gürcistan’daki siyasi çalkantılar halen Rusya’nın etkisi altındadır. Bu iki coğrafyada varlıklarını sürdüren ülkeler arasındaki ilişkiler farklı, zengin ve kayda değer özellikleri içerisinde barındırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Jeopolitik, Karadeniz, Balkanlar, Jeopolitik Konum, Karadeniz Ekonomisi

1. Jeopolitik Kavramı

Tarihin her döneminde devletler üzerinde kuruldukları toprakların coğrafi özelliklerine göre siyasi yaşamlarını belirlemiştir. Devlet adamları, ülkelerinin bulunduğu coğrafyanın getirdiği olumlu ve olumsuz şartları değerlendirerek uygulayacakları siyaseti planlamak durumunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında jeopolitik, coğrafyanın politika ile ifadenilmiş biçimi olarak tanımlanabilir. Jeopolitiğin yeniden önem kazanması ise “Soğuk Savaş” döneminin sona ermesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Soğuk savaş döneminin iki kutuplu düzeni sona erdikten sonra ülkeler stratejilerini yeniden belirlemek zorunda kalmış bu da jeopolitik kavramını gündeme getirmiştir.

Coğrafi temelden hareket ederek yönetim politikasını belirleme düşüncesi eski Uygarlıklardan beri uygulanır olmasına rağmen, bunun jeopolitik kavramı ile özdeşleştirilmesi çok eski değildir. Son birkaç yüzyıldır, uluslararası ilişkiler alanında çalışan uzmanlar devletlerin politikalarını coğrafi konuma göre nasıl belirlediklerini ya da nasıl belirlemeleri gerektiğini belirleyen fikirler üzerinde çalışmışlardır. Bu alanda çalışan uzmanların açıklamaya çalıştıkları temel soru; “bir ülkenin coğrafyasının ülkenin yönetim biçimini nasıl etkilediği ya da etkilemesi gerektirir”. Bu soruyla birlikte ulaşılan sonuçlar birçok devlet adamına ülkelerini yönetmede esin kaynağı olmuş, kritik kararlar almalarında onlara yol göstermiştir.

Devlet politikasının belirlenmesinde zamana göre değişmeyen jeopolitik unsurlar vardır: Bu unsurlar ülkenin dünya üzerindeki coğrafi konumu, hangi ülkelerle komşu olduğu, coğrafi bütünlüğünün olup olmadığı, ülke-

nin bütünsel bir yapı gösterip göstermediği, ülkenin doğal kaynakları ve fiziki coğrafya unsurlarıdır. Jeopolitiğin zaman göre değişen unsurları ise ülkenin beşeri özellikleri, devletin siyasi, askeri ve ekonomik yapısı, bilimsel ve teknolojik yapısı, psiko-sosyal ve kültürel yapısı ve nüfus yapısıdır. Jeopolitiğe tesir eden unsurlar sadece bunlar değildir: askeri kuvvetler, politik yapı, dış politikadaki tutumlar, iktisadi güç, tarihsel özellikler de jeopolitik sonuçları etkilemektedir (Kodaman & Birsnel, 2014: 50).

Jeopolitiğin coğrafi nitelikleri ülkelerin dünya üzerinde bulunduğu konum, arazisinin fiziki özellikleri, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları, büyüklüğü, iklimi, denizlere olan konumu, önemli su ve karayollarına sahip olmasıdır. Jeopolitiği oluşturan beşeri nitelikler ise toplumun nüfusu, ekonomisi, siyasi ve kültürel özelliklerinden oluşmaktadır. Devletler iç ve dış politikalarını bu unsurların tamamının değerlendirilerek şekillendirmektedir.

Jeopolitiğe, bir ulusun kendi coğrafi platformu üzerinde güç değerlendirmesi yapması, etkisi altında kaldığı o günkü güç odaklarını, bölgedeki güçleri incelemesi ve kendi hedeflerini bunlara göre belirlemesi de denilebilir. Jeopolitik disiplini bu açıdan bakıldığında bir devlet yönetim şeklini temsil etmektedir. Devletler yönetim sürecinde hareket planlarını jeopolitik konumlarına göre oluşturmaktadırlar.

Jeopolitik kavramının bir ülke siyasetinin belirlenmesinde temel işlevi; mevcut dış politikadaki durumu açıklama, geleceğe ilişkin yön verme, ülkenin gücünün nasıl kullanılacağını belirleme, milli güvenlik için yapılacakları ortaya koymak şeklinde gerçekleşmektedir (Ulaş, 2011: 201). Jeopolitik konum bir ülkenin milli güvenlik gibi temel dinamiklerini etkilemektedir. Jeopolitik stratejiler hangi dönemde olursa olsun milli güvenlik siyasetinin belirlenmesinde en önemli etken olmuştur.

Devletlerin siyasi yapıları, geçmişleri ve coğrafi özellikleri birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Coğrafya tüm bunları kapsayan bir özelliğe sahiptir. Coğrafi özellikler, devletlerin diğer devletler üzerinde belli bir güç oluşturmaları için doğrudan ilişkilidir. İnsanın doğup büyüdüğü fiziki çevre nasıl bütün faaliyetlerine egemense devletlerin fiziki çevreleri de onların faaliyetlerine egemendir. Devletler bu açıdan canlı bir organizmaya benzetilebilir. Devletler gelişmek için yeni alanlara ihtiyaç duyarlar ve bunun için gerektiğinde kuvvete başvurabilirler. Devlet, özellik ve yeteneklerini kendi toprağından ve bölgesinden alan coğrafi bir organizmadır. Politika ise bu organizmanın yaşam ve faaliyetlerini sürdürmek için gerekli faaliyet ve icraatlardır. Politikada atılacak adım ve alınacak önlemlerin başarılı olabilmesi için jeopolitik bilgilerden esinlenmesi gerekmektedir. Coğrafi faktörler devletlerin gelişmesi ve bulunduğu çevreye hakim olmasında baş aktör olarak gözükmektedir.

Jeopolitiğin temel unsuru coğrafyadır. Coğrafya, devletlerin yaşadığı çevreyi tüm fiziki ve beşeri özellikleri ve aralarındaki karşılıklı ilişkileri ile tanıması demektir. Günümüzde coğrafya, gelişmiş ülkelerin, sahip oldukları gelişmişlik seviyelerini yakalama ve sürdürmelerinde yoğun bir şekilde yararlandıkları, sayısal model ve tekniklerin ve bilgisayar teknolojisinin ağırlıkta kullanıldığı bir bilim dalıdır. Coğrafya günümüzde fiziki ve beşeri çevreyi, insan merkezli olarak, aralarındaki ilişkileri dikkate alarak incelemektedir. Bu nedenle coğrafya, ulusal ve uluslararası ticaret, pazarlama, ulaşım, sanayi, turizm, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının işletilmesi, bölgesel kalkınma, enerji kaynakları, jeopolitik, uluslararası ilişkiler ve daha pek çok konuda gerekli olan bilgiyi üretmekte ve bunların ülke çıkarlarına hizmet etmesini sağlamaktadır. Coğrafyanın en önemli özelliği, olay ve nesneleri, etkisi altında bulundukları tüm fiziki ve beşeri unsurları ile birlikte incelemesidir. Coğrafyanın bu bütünüleyici yaklaşımı ile diğer bilim dallarının teker teker ele aldıkları nesne ve olaylar, çevreleri ile olan ilişkileri dikkate alınarak, insan merkezli olarak incelenmektedir. Coğrafya, diğer bilim dallarının üretmiş olduğu çeşitli bilgileri mümkün olabilecek tüm fiziki ve beşeri etkileşimleri ile beraber inceleyerek, bu bilgilerin toplumların refah ve kalkınmalarında kullanılmasını sağlamaktadır.

Coğrafya sayesinde ülkeler, bulundukları coğrafi konumun kendilerine sağladığı avantajların ve sahip oldukları beşeri ve iktisadi potansiyelin farkına varır ve bunların etkin kullanımı ile elde ettikleri güçle, uluslararası siyasette ağırlıklarını duyurabilirler. Ülkelerin dünya siyaset arenasında ekonomik ve politik olarak güçlü olmaları, matematik ve özel konumlarından en üst düzeyde istifade edebilmeleriyle mümkündür. Bununla birlikte, başta yakın komşuları olmak üzere diğer dünya ülkelerini fiziki, beşeri ve kültürel yönden çok iyi tanımak gerekmektedir. Çevre ülkelerin nüfus yapısı, eğitim durumu, kalifiye eleman miktarı, iş gücü, işsizlik oranı, tarım, hayvancılık ve sanayi faaliyetleri, iç ve dış ticareti, ulaşım faaliyetleri, teknolojik gelişimleri, askeri güçleri, enerji ve maden yatakları, yeraltı ve yerüstü su kaynakları, turizm potansiyeli, din, dil ve kültürleri, sportif faaliyetleri, iklimi, topoğ-

rafyası, çeşitli ülkelerle veya organizasyonlarla olan ilişkileri kısacası tüm fiziki ve sosyoekonomik özellikleri ile tanınması alınacak siyasi kararları etkilemektedir. Gelişmiş ülkeler, bu açıdan çeşitli siyasi konularda uluslararası alanda uygulamaya konulacak projelerin sağlıklı sonuçlanabilmesi için coğrafya biliminden yararlanmaktadırlar. Coğrafya bilimi ülkelerin iç ve dış siyasette karşı karşıya kalınan meselelerde doğru analizler yapılması ve kararlar alınmasında son derece önemli olan bilgileri sağlamaktadır. Bir ülkenin dış politikası ve ilişkileri, ülkenin siyasal yapısından beslenmekte ve siyasal yapısı da ülkenin fiziki, beşeri ve iktisadi coğrafyası ile şekillenmektedir. Uluslararası ilişkiler genel olarak çıkar amaçlı gerçekleştiğinden, karşılaşılan meselelerin mutlaka bütünleyici bir coğrafi bakış açısı ile ele alınması, olayların ortaya çıkışında sebep ve sonuç ilişkisinin iyi gözlenmesi ve verilecek kararlarda kısa ve uzun vadede değişik sektörlerde ortaya çıkması muhtemel olumlu ve olumsuz etkilerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde çok yönlü analiz ve değerlendirmelerde coğrafya, kuşkusuz en önemli bilim dalı olarak göze çarpmaktadır.

Devletlerin coğrafi avantajlarının olması dış politikadaki problemlerinin çözümünü kolaylaştırmaktadır. Örnek olarak son zamanlarda İsrail ve Güney Kıbrıs arasında doğal gaz bulunması, Güney Kıbrıs'ın önemini arttırmıştır. Bu avantaj, yıllardır çözilemeyen Kıbrıs Sorunu'na çözüm getirebilecek niteliktedir. Coğrafi etkenlerin uluslararası ilişkilerdeki belirleyici özelliğine birçok örnek verilebilir. Hazar Enerji kaynaklarının Dünya'nın en büyük enerji kaynağı olan, Orta Doğu'ya alternatif olarak ortaya çıkması, Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan'ın jeopolitik önemini arttırmıştır. Azerbaycan'ın jeopolitik açıdan önemli olmasını sağlayan diğer etmenler Ortadoğu ve Kafkasya gibi kritik bir çekim merkezinde konumlanması, bölge ülkeleri ile tarihsel bağlantıları bulunması ve bölgedeki etnik, dinsel grupları etkileme potansiyeline sahip olmasıdır (Çınar & Kesici, 2005: 170).

Dış politika uzmanları devletlerin çevrelerini kontrol edebilmeleri için hangi siyasi ya da askeri kararları almaları gerektiğini ortaya koyan teoriler ortaya atmışlardır. Buna göre yeryüzüne ait bazı özelliklerin kontrol edilmesi veya çeşitli coğrafi avantajlara sahip bazı alanların elde edilmesi, tümü ile yeryüzü hakimiyetini beraberinde getirecektir. Örneğin Kara Hakimiyet Teorisine göre, Doğu Avrupa ile Sibirya dünyanın merkezidir. Bu alanı elinde tutan milletler dünya egemenliğini de sağlayabilir. Kenar Kuşak Teorisi'ne göre dünya hâkimiyeti ancak dışarıdan içeriye doğru gerçekleşir ve bunun için dış kuşağa (Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya) hâkim olmak gerekir. Deniz hakimiyet teorisine göre Dünya hâkimiyeti için denizlere hâkim olmak gerekir. Hava Hakimiyet Teorisi'ne göre, dünya hâkimiyeti ancak havaya hakim olmak ile mümkün olabilir. Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi'ne göre ise yeryüzünün asıl merkezi Anadolu'dur. Anadolu'ya hâkim olan milletler er geç dünyaya hükmedecektir. Anadolu, tarihi boyunca çok büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bünyesinde büyük imparatorluklar barındırmıştır. Bunun sebebi bölgenin coğrafi özellikleridir. Jeopolitik teorilerden Doğu Avrupa'ya hakim olan Dünya'ya hakim olur tezine göre İkinci Dünya Savaşında Almanya bu bölgede Ruslarla savaşmıştır. Rusya, soğuk savaş döneminde Doğu Avrupa'da Batı Bloku ile yine bu alanda karşı karşıya gelmiştir. Deniz hakimiyet teorisini uygulamaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri, Dünya üzerinde kendi savaş gemilerinin yılken açmadığı deniz bırakmama amacına göre hareket etmektedir. Hava hakimiyet teorisini uygulamaya çalışan Türkiye, sivil ve askeri havacılıkta ileri adımlar atmıştır. Sonuç olarak jeopolitik teoriler ülkelerin dış politikalarının altında yatan gerçekleri ortaya koymaktadır.

2. Karadeniz'in Jeopolitik Önemi

Karadeniz bölgesi geçmişteki jeopolitik önemini günümüzde de devam ettirmektedir. Karadeniz bölgesinin bugünkü jeopolitik önemini anlamak için geçmişte bu bölgede yaşayan devletler üzerindeki etkisine bakmak gerekmektedir. Karadeniz bölgesi tarihte Urartu, Grek, Persler ve Roma ve Osmanlı medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır.

Karadeniz bölgesinin kıyıdaki dağ yükseltisi bazı yerlerde 4000 metreye kadar ulaşmaktadır. Batıdan doğuya doğru gidildikçe dağ yükseltisi daha da artar. Dağlar akarsular tarafından derin bir şekilde yarılmıştır. Karadeniz eğimli ve engebeli bir yapıya sahiptir. Çok sayıda ırmak, çay ve dere bu sıradağlar içinde açtıkları derin vadiler ile denize doğru ilerlemekte ve fazlalaşan eğim nedeniyle düzensiz akan sel karakterli akarsuları oluşturmaktadır.

Dağ silsileleri birçok yerde büyük kaleler yapmaya çok elverişlidir. Bölge coğrafyası dağlık yapısı nedeniyle savunma bakımından elverişli bir yapıya sahiptir. Yüzey şekilleri ve coğrafi konum doğal savunma sistemini oluştur-

maktadır. Zengin yer altı ve yerüstü kaynakları vardır. Karadeniz’de geçmişte birçok canlı türü yaşamıştır. Karadeniz aynı zamanda tarih öncesi dönem yerleşim alanıdır (Zaman, 2008:5).

Karadeniz Bölgesi tarihte deniz taşımacılığına imkan sağlayan geniş ırmakları, içinde her türden balığın bolca bulunduğu kıyıları, gemi yapımında kullanılan kerestenin bolluğu, zengin maden yatakları, köle kaynağı ve en önemlisi içinde barındırdığı ticaret potansiyeli ile Ön Asya’nın en cazip yerleşim alanlarının başında geliyordu.

Karadenizin güney kıyıları, kuzey kıyılarına göre çok daha durgun olduğu için koloni kurmaya daha elverişli olmuştur. Doğu Karadeniz, İpek yolu gibi önemli ticaret yollarının sonunda yer alıyordu. Sinop ve Trabzon limanları iç kesimlerden gelen malzemelerin taşınması ve ticarete açılması için kullanılıyordu. Kuzeydeki limanlar en az güneydeki limanlar kadar önemliydi. Ukrayna’daki Kerç Limanı, Azak Denizi’ni kontrol eden ve yaklaşık 30 gemi almayı sağlayabilecek önemli bir limandı. Yine Ukrayna’daki Feodosya Limanı yaklaşık 90 gemi alabilecek büyüklükteydi. Gürcistan’da Sohum Limanı, Grek tüccarların uğrak yeri idi. Bu limanlar Karadeniz’deki ticaretin hızlı ve kolay yayılmasını sağlıyordu.

Karadeniz, Persler için Batıya açılan kapıydı ve doğu-batı kültürünün birleştiği kavşak noktasında yer alıyordu. Boğazlar, Trakya ve Balkanları askeri açıdan elde tutmak için bu bölgeye hakim olmak gerekiyordu. Persler Batıya yönelik ilerleyişlerinde Karadeniz’i ikmal üssü olarak kullanmışlardır. Persler, Karadeniz’in tamamına sahip olarak aynı zamanda Orta Asya, Kafkaslar ve Avrupa’nın doğu kısmını kontrol altında tutabilmişlerdi. Perslerden sonra Grekler bu bölgeye yerleşmiştir. Karadeniz Bölgesi Grekler için, siyasi ve ekonomik açıdan, Sicilya ve Mısır kadar önemliydi.

Pontus Krallığı Karadeniz merkezli kurulan ilk krallıktır. Pontus Krallığının gücü, denizin sağladığı avantajı çok iyi kavramalarından geliyordu. Pontus krallığı bu avantaj sayesinde Karadeniz’in tümüne hakim olmuştu. Pontus Krallığı, Karadeniz’in sahip olduğu jeopolitik, ekonomik ve askeri potansiyele olan güveniyle eski çağın süper gücü olarak bilinen Roma’ya karşı çıkabilmiştir.

Karadeniz, Kafkaslara ve Uzak doğuya açılan ticari kapı olarak görülüyordu. Karadeniz-İran güzergâhı, Karadeniz-Hazar Denizi güzergâhı, Roma İmparatorluğu’nun doğu ile yaptığı ticarete öne çıkmıştır. Bu güzergâh sayesinde Roma kralları, Hint mücevherlerinden ve kristallerinden oluşan muazzam bir koleksiyon oluşturmuştur (Emir, 2012:12). Karadeniz aynı zamanda limanlarıyla askeri öneme sahipti. Roma İmparatorluğu Doğu seferlerinde Trabzon’u askeri üs olarak kullanmıştır.

Roma İmparatorluğu’ndan sonra bölgede, 1461’de Trabzon’un fethi ile Osmanlı hakimiyeti başlamıştır. Bu hakimiyet 19. Yüzyıla kadar sürmüştür. 19. Yüzyılda bu bölgede Rusya ile savaşlar yapılmıştır. İlk olarak 1853-1856 Kırım Savaşı, Osmanlı ile Rusya arasında olmuştur. Bu savaş Rusya’nın bugünkü Romanya sınırları içerisinde yer alan Eflak ve Boğdan’ı işgal etmesiyle başlamıştır. Rusya Kırım Savaşı’nı Osmanlı İmparatorluğu’nu ortadan kaldırmak için başlatmıştır. Bu savaş Osmanlı Devleti kazanmasına rağmen Batılı devletlere yüksek miktarda borçlanmıştır. Bu borçlar yüzünden 1881 yılında Duyunu Umumiye (Dış borçları denetleyen kurum.) kurulmuştur.

Günümüzde Ukrayna iç savaşı ve Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesi ile yaşanan son gelişmeler İkinci Kırım savaşını gündeme getirmiştir. Ukrayna’da Kasım 2013’te yerel nitelikli bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu kriz Rusya’nın Ukrayna’yı ilhak etmesiyle son bulmuştur. Ukrayna krizini fırsat bilen Rusya, Kırım’ı topraklarına katarak hem askeri gücünü pekiştirmiş hem de Karadeniz’in trilyonlarca dolarlık doğalgaz ve petrol yataklarını ele geçirmiştir (Bu bölge yeni bulunan petrol Karadeniz üzerinden deniz ulaşımı ile tüm dünyaya satılmaktadır). Kırım, tarihsel açıdan Rusya’nın Türkiye’yi tehdit etmek için kullandığı bir merkezdir. Bugün Sivastopol Ukrayna’ya bağlı olmasına rağmen Rus hakimiyeti vardır. Sivastopol’daki Rus hakimiyeti, Türkiye’ye, Boğazlara ve İstanbul’a yönelik bir tehdit oluşturmaktadır.

Türkiye kendi içerisinde yaşadığı suni krizler ile Kırım’da yaşanan gelişmelerin dışında tutulmaya çalışılmaktadır. Kırım Türkleri boyutu ve Karadeniz güvenliği Türkiye’nin bölgede daha etkin rol alması gerektiğini göstermektedir. Akdeniz’de ve Karadeniz’de varlığını gösteremeyen dışlanmış bir Türkiye’nin kendisine bir vizyon geliştirmesi çok zor görünmektedir. Türkiye Kırım krizi yüzünden Batı yanlısı ya da Rusya yanlısı olmak gibi iki farklı tercihten birisini yapmak durumunda kalmıştır (Erol, 2014:14). Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa, Ukrayna-Kırım krizi sonrası Rusya’ya yaptırım kararı almıştır.

Bölgedeki bir başka sorunlu bölgede Gürcistan'dır. Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ı işgal etmesi uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Karadeniz'e kıyısı olan Gürcistan batı yanlısı bir tutum izlemektedir. Gürcistan'ın NATO üyeliği, NATO Üyesi Ülkeler ve Rusya Federasyonu arasında tartışma konusu olmuştur. Rusya'nın Gürcistan'ın NATO üyeliğini Hazar ve Karadeniz Bölgelerindeki kritik enerji altyapısının kontrolünü ele geçirmeye yönelik bir hamle olarak algılamaktadır. Rusya, Gürcistan'ın NATO üyeliğini Hazar ve Karadeniz Bölgelerindeki kritik enerji altyapısının kontrolünü ele geçirmeye yönelik bir hamle olarak algılamaktadır. Gürcistan ve Rusya arasında bu temel sebep yüzünden 2008 yılında çatışmalar yaşanmıştır. Rusya, NATO'nun eski doğu bloku ülkelerinden Bulgaristan ve Romanya'yı soğuk savaş sonrası dönemde içerisine almasını da kendisine yönelik tehdit olarak algılamaktadır.

Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerde bundan başka birçok kritik gelişme yaşanmıştır. 2003'te Gürcistan'da, 2004'te Ukrayna'da darbe girişimleri olmuştur. Bu olaylar 2013'te Ukrayna'da yeniden nüksetmiş ve Kırım'a da sıçramıştır. Dünya 11 Eylül sonrası süreçte Rusya'nın "kaba güce" dayalı siyaseti ile yeni bir soğuk savaşa adeta koşar adım ilerlemektedir. Rusya Federasyonu Başbakan Yardımcısı Dmitriy Rogozin Kırım Savaşı ve Sivastapol'un Rusya ile birleşmesini tek kutuplu dünyanın sonu olarak açıklamıştır. Ukrayna'nın Rusya için önemi Avrupa'ya ihraç edilen doğal gazın %67'si Ukrayna'dan geçmesinden kaynaklanmaktadır. Ukrayna aynı zamanda stratejik limanlara sahiptir. Bu açıdan Ukrayna, Rusya için kaybedilmemesi gereken coğrafyalardan birini oluşturmaktadır. Burada yaşanan olaylarda Çin ve Kazakistan Rusya'dan yana tavır almış ve Kırım'ın ilhakını desteklemişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler yeni bir kutuplaşmanın başlangıcı olmuştur. Ukrayna'nın ilhaki soğuk savaş sonrası dönemde "ucu savaşa işaret eden" en büyük kriz olarak ortaya çıkmıştır. Rusya açısından Ukrayna, Kırım ve Gürcistan'ın kaybedilmesi kırmızı çizgisinin aşılması anlamına gelmektedir. Yani kaybedilmemesi için "kaba güç politikası" da dahil, ne gerekiyorsa yapılması gereken bölgelerdir. Bu doğrultuda Gürcistan'ın NATO'ya üye olmasını Rusya kendisinin belirlediği kırmızı çizginin geçilmesi olarak algılamıştır.

11 Eylül sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Karadeniz'e yerleşme çabasına girişmiştir. Bu amaçla Romanya ve Bulgaristan Kuzey Atlantik İttifakı (NATO)'ya ve sonrasında da Avrupa Birliği'ne alınmıştır. Bu iki ülke bazı üs ve havaalanlarını NATO ve ABD'nin kullanımına açmıştır. Bu yüzden Batı ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir.

NATO'nun Karadeniz'deki varlığıyla Amerika'nın Karadeniz'deki varlığı paralellik arz etmektedir. Amerika, Rusya'nın Karadeniz'de askeri girişimlerini kontrol altında tutmak için bu bölgede askeri üsler, radar istasyonları ve casus uçaklarıyla izleme merkezleri oluşturmaktadır. NATO'nun geliştirdiği akıllı savunma sistemleriyle Amerika'nın bölgedeki bu faaliyetleri birbiri ile örtüşmektedir. Hatta söz konusu sistemin bir parçası olan radar sistemini Türkiye'de, diğer bazı sistemlerini de Romanya'da konuşlandırması, Karadeniz'de NATO'nun ve Amerika'nın varlıklarının kesinleşmesine neden olmuştur.

Günümüzde yaşanan son gelişmelerle birlikte Karadeniz bölgesinde Rusya ile olan çekişme soğuk savaş sona erdikten sonra ilk kez yeniden alevlenmiştir. Buna ek olarak bölgede yeni tehditler türemiştir. Bu tehditler yasadışı göç, silah kaçakçılığı ve terörizmin desteklenmesidir. Öte yandan SSCB'nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni ancak zayıf devletlerin varlığı, bu devletlerin bazılarında bulunan Rus askeri varlığı, NATO'nun ve Avrupa Birliği'nin genişleme politikaları neticesinde Karadeniz ile sınırdaş olmaları, Kara denizin önemini arttırırken bölgedeki güç boşluğunu da gözler önüne sermiştir (Özarslan, 2012:139).

1990'larda ABD ve Avrupa gündeminin merkezinde bütünleşmiş özgür ve barış içinde bir Avrupa kurma vizyonu vardı. Avrupa Birliği Romanya ve Bulgaristan'ı da içine alarak sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletti. Avrupa'nın Karadeniz'e bakış açısı bu bölgenin Hazar enerji kaynaklarının geçişinde güvenli bir bölge olmasıdır. Türkiye'nin de bakış açısı bu bölgede istikrarlı bir ortamın devam etmesi ve bu istikrarla birlikte gelişecek olan ekonomik ilişkilerle refahın artmasıdır. Türkiye'nin Karadeniz bölgesine ilişkin politikasının temelinde her zaman uluslararası işbirliği yoluyla istikrarı arttırmak ve refahı teşvik etmek gerektiği inancı yatmaktadır. Türkiye 1990 yılında soğuk savaş sonrası konjonktürde yerini alabilmek amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi hazırlamıştır.

Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Türkiye Karadeniz'i çevreleyen ülkelerdir. Ancak Karadeniz coğrafyasını bu altı ülke ile sınırlandırmak doğru değildir (Aelenei, 2013:6). Haziran 1992'de bu kıyıdaş

Ülkelerin yanında Karadeniz ekonomik işbirliği rgt kapsamında Arnavutluk, Yunanistan, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan ve Sırbistan'da bu ülkelere katılmıştır. (Erhan, 2006:414). Bu bağlamda bölge sadece Karadeniz kapsamında değil, Balkanlar ve Güney Kafkasya'yı da içerecek şekilde değerlendirilmelidir. Bu minvalde, 11 Eylül sonrası dönemde bölge "Genişletilmiş Karadeniz" kavramıyla da ifade edilir olmuştur. Karadeniz'in sadece sınırındaki ülkelerle değil evre ülkelerle ifade edilmesinin bir başka nedeni petrol boru hatlarının geçiş güzergâhında yer almasıdır. Petrol boru hatları bir kere inşa edildikten sonra yerlerinden edilememekte ve gzerghları yer değiştirmemektedir. Petrol boru hatlarının herhangi bir terörist saldırı veya kaza ihtimaline karşı bulundukları coğrafyanın güvenli olması gerekir. Karadeniz havzasının küresel petrol havzası güvenliği açısından içerdiği anlam bu aından önem arz etmektedir (Kandemir, 2008:207).

Karadeniz'in ABD açısından önemi aslında yalnızca Doğu Avrupa ile sınırlı değildir. ABD'nin stratejik hesaplarında Karadeniz, Büyük Orta Doğu'nun merkezine açılan bir pencere niteliğindedir. Karadeniz, Hazar Denizi'ni Avrupa ile birleştiren bir bölge olması sebebiyle de önemlidir. 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleştirilen terörist eylemlerden sonra Karadeniz bölgesi de bu tür eylemlerin kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır (Aydın, 2006: 11). Karadeniz bunlardan başka birkaç sebep dolayısıyla ABD'nin var olmak istediği bir alandır. Bunun bir başka sebebi de Afganistan'daki güçleri için Romanya'nın ikmal üssü olmasıdır. Bu amaçla ABD Romanya'da askeri güç bulundurmaktadır. ABD'nin Afganistan'daki 50.000 kişilik askeri gücünü boşaltması için Kırgızistan'ın Manas şehrinde de üssü bulunmaktadır. Kırgızistan ABD'nin bu bölgedeki üslerinin süresini uzatmamıştır. Bu sebeple Romanya, Kırgızistan'ın alternatifi durumundadır. Türkiye ve Rusya Federasyonu bu durumu hoş karşılamamıştır. Bunun sebebi Türkiye'nin Montrö Boğazlar sözleşmesini korumak istemesidir. Bu sözleşmeye göre Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin bu bölgede barışı bozucu faaliyetler göstermesini önlemek istemesidir (Dilek, 2013).

Karadeniz'in küresel politikalarda ağırlığı son zamanlarda yaşanan olaylar sebebiyle artmıştır. Karadeniz'in Türkiye açısından iki kritik noktada önemi daha da artmıştır. Bunlardan birincisi Karadeniz'in petrol rezervleri ikincisi ise güvenliktir. Karadeniz Türkiye'nin güvenliğine olumlu ve olumsuz katkı yapma potansiyeli vardır. Ayrıca Karadeniz'de bulunan yüksek kalitede petrolün Türkiye'nin i tüketiminin bir bölümünün karşılanmasına fayda sağlayacağı ve dışa olan bağımlılığın azalmasında önemli bir adım olacağı Enerji Bakanlığı yetkilileri tarafından da ifade edilmektedir.

Karadeniz, tarihsel seyir içerisinde uzunca bir süre uluslararası siyaset bünyesinde "evre" konumunda olmuştur. Yakın bir geçmişte küresel siyasette değişen parametreler nedeniyle "merkez" konumunu almıştır. Karadeniz havzasının bu merkezi konumunu koruyup "güvenlik tüketen" bir unsur olmaktan ziyade, küresel siyaset açısından, "güvenlik üreten" bir pozisyona yükselmesi, ilgili havza ile ilintili unsurların işbirliğine atfettileri öneme bağlıdır. Karadeniz havzasında ekonomik unsurlar üzerinde ilgili aktörler arasındaki bir işbirliği, siyasal konulardaki yakınlaşmayı da beraberinde getirecektir. Ekonomik alanlardaki bu işbirliğinin genişleyerek siyasal birlik, sonrasında da kurumsal siyasal birliktelikler halini alacağı pek muhtemel görünmese bile taraflar arasındaki güven bunalımının azaltacağı ve bölgenin barışına katkı sunacağı muhakkaktır (Hatipoğlu, 2008:11). Bu aından Karadeniz Ekonomik Işbirliği Teşkilatının faaliyetleri önemini korumaktadır.

Hazar bölgesi enerji kaynaklarının küresel tüketim pazarına ulaşması sürecinde Karadeniz havzasının hayati bir önemi bulunmaktadır. Karadeniz havzasının bir diğer önemi de Avrupa Birliği'nin kesintisiz doğal gaz arzı güvenliği stratejisi bünyesinde yatmaktadır. AB'nin hızla artan bir doğalgaz ihtiyaı bulunmasına karşın, yerli doğal gaz kaynakları artan talebi karşılayamamaktadır. Yerli retim ile artan talep arasındaki farkın önümüzdeki zaman dilimi içerisinde büyüyeceği ise muhakkaktır. AB, bu çerçevede Rusya'dan büyük oranlarda doğal gaz ithal etmektedir. Rusya'nın "tek tedarikçi" olması konumunun tehlikelerinin farkında olan AB, Nabucco Projesi ile Türkiye üzerinden gelecek bir boru hattı ile doğal gaz arz kaynaklarını çeşitlendirmek istemektedir. Karadeniz havzasının güvenliğinin, bu çerçevede, AB için hayati önemde olduğu unutulmamalıdır. Nabucco Projesi'nin Türkiye açısından önemi de yadsınamaz bir gerçektir.

Tüm bu bilgiler ışığında Karadeniz'in jeopolitik önemi birkaç maddede özetlenebilir. İlk olarak bu bölgenin Amerika için Uzakdoğu ve Orta doğuya açılan kapı olmasıdır. İkinci olarak Orta Doğu petrollerine alternatif olarak gösterilen Hazar petrollerine yakın bir coğrafyada yer alması ve geçiş güzergâhında yer almasıdır. nc ola-

rak Rusya Federasyonu ile Batı arasında güç mücadelelerinin yaşanmasıdır. Dördüncü olarak petrol ve doğalgaz rezervlerinin olduğunun düşünülmesidir. Son olarak Karadeniz Türkiye için Montrö Boğazlar Sözleşmesi çerçevesinde barışın mutlaka korunması gereken bir bölgedir. Çünkü bu bölgede çıkacak bir savaşta Türkiye ister istemez bir tarafta yer almak zorunda kalacaktır.

3. Balkanların Jeopolitik Önemi

Balkanların jeopolitik önemini açıklamak için bu bölgenin coğrafi sınırlarını çizmek gerekir. Balkanlar Karadeniz, Akdeniz ve Ege Denizi gibi üç büyük denize sınırı olan bir yarım adadır. Balkan coğrafyasının sınırları Türkiye'nin kuzeyinden başlamakta ve Avrupa'ya doğru uzanmaktadır. Tuna ve Sava nehirleri Balkanların kuzeydeki sınırını belirlemektedir. Balkanların doğusunu Karadeniz ve Rusya Federasyonu çevrelemektedir. Adriyatik denizi ise Balkanların batı sınırını belirlemektedir. Balkan devletlerinin Avrupa, Türkiye ve Rusya Federasyonu ile toplumsal, ekonomik ve enerji ulaşımı konularında ilişkileri vardır.

Balkan nüfusu çok dinli, çok dilli ve birçok etnik unsuru içerisinde barındırmaktadır. Coğrafi olarak üç denize kıyısı olması stratejik olarak avantajlı olmasını sağlar. Avrupa, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında yer almaktadır. Avrupa'ya uzanan enerji kaynaklarının ulaşım güzergâhında yer almaktadır. Bu özellikler Balkanlara komşu olan bütün güç merkezlerini etkilemektedir (Kodaman & Birsnel, 2014:49).

Coğrafi olarak Balkanlar, Avrupa kıtasını oluşturan coğrafyanın güneyinde kalan bölümde yer almaktadır. Balkanlar bu nedenle Güneydoğu Avrupa olarak da isimlendirilmektedir. Balkan coğrafyasının kuzey sınırını Tuna ve Sav nehirleri oluşturmaktadır. Tuna ve Sav nehirleri batıdan doğuya doğru uzanan doğal sınırdır ve Avrupa devletlerince Osmanlıları engelleyen bir savunma hattı olarak düşünülmüştür. Balkanların kuzey sınırı bu iki nehir tarafından çizilmiştir. Balkanlar, Avrupa Devletleri için Osmanlıya karşı savunma hattı, tampon bölge olarak düşünülmüştür. Avrupalı devletler bu bölgeyi işgal etmek yerine kontrol altında tutmaya çalışmış, bu da Osmanlıların bu bölgeye yerleşmesini kolaylaştırmıştır (İnalçık, 2009:3).

Batıda, İtalya, Slovenya ve Romanya'nın topraklarının bir kısmı balkan coğrafyası içerisinde yer almaktadır. Balkanların batısı Adriyatik Denizine doğusu ise Karadeniz'e sınır teşkil etmektedir. Güney sınırında Türkiye'nin Trakya kesimi ve Yunanistan bulunmaktadır.

Balkan coğrafyası Rusya Federasyonu, Avrupa ve Türkiye'yi birbirine bağlamaktadır. Karadeniz, Ege Denizi ve Adriyatik denizi ile sıcak denizlere açılma olanağı sağlayan bir konumdadır. Kafkaslar üzerinden Hazar enerji kaynaklarına en yakın ulaşımı sağlayan bir konumdadır. Sıcak denizlere çıkış kolaylığı veren coğrafi özellik, tarih boyunca Balkanları, elde tutulması gereken önemli bir bölge haline getirmiştir. Bu nedenle de 20. Yüzyılın başından itibaren yaşanan savaşların en uzun ve şiddetli dönemleri bu topraklarda sürmüş ve sürekli olarak işgale ve baskıya dayalı bir mücadele var olmuştur. Soğuk savaş döneminde sürdürülen güç mücadelesinin en şiddetlisi yine bu coğrafyada yaşanmıştır. Balkanlar günümüzde Hazar enerji kaynaklarının ulaşım güzergâhında bulunmasından dolayı yine güç mücadelesine sahne olmaktadır. Balkan coğrafyası beşeri olarak farklı etnik, dil ve din yapısını içerisinde barındırmaktadır. Bu farklılıklara rağmen ortak bir balkan kültürü oluşmuştur.

Balkan coğrafyasında tarihte meydana gelen gelişmeler şöyle gerçekleşmiştir. 16. Yüzyıla kadar Orta Asya'dan Balkanlara Türk göçü gerçekleşmiştir (Karpas, 2003: 16). Bu göçler sayesinde Balkanların yerleşik toplulukları ile Türk göçmen grupları bir araya gelmiş ve tabanında Türk kültürünün olduğu Batı kültüründen farklı bir gelişim gösteren Balkan kültürü ortaya çıkmıştır.

16. yüzyıldan sonra Balkanlar Osmanlılar için Batıya açılan bir çıkış kapısı olarak görülmüştür. Osmanlıların Balkanlarda yerleşmesini kolaylaştıran iki faktör vardır. Birincisi bu bölgede yaşayan Hristiyanların tek Tanrı inancını benimsemeleri (Adanır, 2011:329) ikincisi ise Osmanlıların ele geçirdiği bölgelerde yaşayan farklı kültür ve dini gruplara hoşgörüli davranmasıdır (İnalçık, 2005:23). Osmanlı tarafından uygulanan bu sistemin bir getirisi olarak Balkanlardaki Türk-Müslüman nüfusu Osmanlılar lehine değişim göstermiştir.

19. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da yayılan milliyetçilik düşüncelerinin Balkan Halklarının Hristiyan Grupları arasında Avrupa devletleri desteğinde taraftar bulması ve Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi çerçevesinde

bozulmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar süreçte Balkanlar'da düşmanlık ve çatışma eksik olmamıştır. Bu dönemde yaşanan olayların Müslüman toplulukları hedef alması sonucunda da Balkanlar'dan güneye doğru göç hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Türk ve Müslümanların aleyhine iki sonuç doğurmuştur. İlki göç etmeyen Müslümanlar sayıca azalmaları nedeniyle Balkanlarda diğer farklı gruplara göre çok zayıf kalmasıdır. Diğeri de genel Balkan nüfusu içinde Müslümanların oranı eskisine göre çok daha düşük bir yüzdeye ulaşmasıdır (Zhelyazkova, 2011:272).

İkinci Dünya savaşı sonrasında Balkanlarda değişimler yaşanmıştır. Savaş sonrasında başlayan yeni dönem Balkanları da yeni bir jeopolitik yapıya kavuşturmuştur (Finlan, 2004:10). Bu dönem Balkanlarda yeni bir sayfayı başlatmıştır. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk ile Adriyatik kıyıları arasında kalan bölgede Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Yugoslavya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya Sosyalist Cumhuriyetlerinden oluşuyordu (Arı & Pirinççi, 2011:2). Bu dönemden itibaren Balkanlar, SSCB için sıcak denizlere çıkışta elde edilmesi gereken coğrafya, ABD tarafından desteklenen Batı dünyası için SSCB'nin engellenmesinde her türlü mücadelenin verilmesi gereken coğrafya haline gelmiştir. Bununla beraber Balkanlar, farklı etnik ve dini yapısal özelliğini korumasına rağmen devlet bütünlüğü içinde iç çatışmalardan uzak bir dönem geçirmiştir (Sander, 2005:240). 1945 yılından sonra SSCB kendi rejimini Balkan ülkelerine dayatarak onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu süreç 1990 yılında SSCB'nin dağılması ile sona ermiştir.

Soğuk savaş dönemi sona erdikten sonra Balkanlardaki devlet yapıları değişmiştir. Balkan coğrafyasının %70'ini kapsayan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti dağılmıştır. Farklı etnik, dil ve din yapısı ile bir arada yaşama olgusu sona ermiştir. Balkanların ortasında mikro milliyetçilik akımları ortaya çıkmıştır. Hırvatistan, Makedonya ve Slovenya 1991, Bosna Hersek 1992, Karadağ ve Sırbistan 2006, Kosova 2008'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Ultan, 2011: 514). Bu bağımsızlık ilanlarından sonra 1992-1995 yılları arasında iç savaş yaşanmıştır. Savaşın sona ermesi ancak dış müdahale ile mümkün olmuştur. 1995 yılı içinde Dayton Anlaşması ile barış sağlanmış ve anlaşma gereği etnik ve dini ayrıma bağlı olmayan farklı sınırlar ile birbirlerinden ayrılmış devletçikler ortaya çıkmıştır (Mujezinoviç, 2012:67).

Balkan coğrafyası içinde yaşayan etnik yapıların tamamı sınırları belli devletler haline gelmiştir. Soğuk savaş sonrasında Batı Avrupa Sovyet tehdidinden kurtulmuştur. Balkanlar Avrupa kıtası için enerji kaynaklarını kontrol edebilmede önemli hale gelmiştir. Balkanlarda mikro milliyetçi çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Avrupa devletleri ABD, Rusya Federasyonu ve Türkiye tarafından geçmişte alan hâkimiyeti ile Balkanlarda engelleme yapmaya ve temelde Sovyet yayılmacılığını durdurmaya yönelik yürütülen jeopolitik faaliyetlerin yeniden bu dönemde ortaya çıkan değişkenlere göre şekillendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

SSCB dağıldıktan sonra 1992 yılında Avrupa Birliği kurulmuştur. Avrupa Birliği'nin amacı dünya gücü haline gelmektir, yayılmacı bir politikaları vardır. Soğuk savaş döneminde zaten altyapısı hazır olan Avrupa Birliği genişleme projesi 1992 yılında Maastrich Anlaşması ile hayata geçmiştir. Avrupa Birliği, Avrupa'daki bütün devletleri federatif benzeri bir yapı altında toplama olarak özetlenebilir. Balkan coğrafyasındaki devletler bu yapıya uyum sağlamıştır.

Balkan nüfusu ve kültürü AB ile uyum sağlayabilecek özelliklere sahiptir. İlk olarak, Slovenya, Bulgaristan ve Romanya AB'ne katılmıştır. Nabucco projesi ile Hazar enerji kaynakları Kafkaslar, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. Bu yüzden bu ülkelerin AB'ne katılımı önem arz etmektedir. Doğu Avrupa'daki eski SSCB ülkeleri AB'ne dahil edilmiştir. Böylece Avrupa, tarihinde ilk defa hiçbir kısıtlama olmadan sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletme olanağını elde etmiştir. Bulgaristan ve Romanya ilerlemesini Batıya çevirmiş ve bütün bu gelişmelerle birlikte Rusya Federasyonu Balkanlardaki eski SSCB gücünü kaybetmiştir.

Balkanların Türkiye için önemi tarihi bağlarından kaynaklanmaktadır. Türkiye Osmanlı'nın devamıdır. Balkanlar eski Osmanlı toprakları olduğu için Türkiye'nin ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Balkanlarda Müslüman olmak Türk olmak demektir. 1995 Dayton anlaşmasından sonra Balkanlarda 6 farklı devlet kurulmuştur. Türkiye kültürel sosyal ve ekonomik gücünü kullanarak Balkan devletlerinin kendi tarafında yer almasını sağlamaya çalışmaktadır.

4. Sonuç

Balkanlar ve Karadeniz coğrafyaları ilk uygarlıklara ev sahipliği yapan eski yerleşim alanlarıdır. Her iki coğrafya da Eski çağlarda ve günümüzde süper güçlerin ilgisini çekmiştir. Roma imparatorluğu Karadeniz'i doğuya açılan kapı olarak kullanmıştır. Günümüzde Amerika, Karadeniz'i Uzak doğuya ve Orta Doğuya yapılan seferlerinde ikmal üssü olarak kullanmaktadır. Tarihte Osmanlı ve Rusya Karadeniz'de Kırım Savaşı dolayısıyla karşı karşıya gelmiştir. Günümüzde yaşanan gelişmeler İkinci Kırım Savaşı çıkma olasılığını gündeme getirmiştir. Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna ile savaşlarından sonra üçüncü dünya savaşının çıkma olasılığı gündeme gelmiştir. Soğuk savaş döneminin sona ermesi ile jeopolitik kavramı yeniden gündeme gelmiştir. Bu bağlamda hem Karadeniz'in hem de Balkanların jeopolitik önemi artmıştır. Karadeniz Türkiye ve Rusya için tarihten kaynaklanan çekişme alanıdır. Karadeniz dünya coğrafyasında nadir bulunan kapalı deniz olma özelliğine sahiptir. Balkan yarımadasının ise Akdeniz, Ege Denizi ve Adriyatik Deniz gibi önemli üç denize kıyısı bulunmaktadır. Karadeniz havzası günümüzde çok uluslu, çok devletli, çok dilli, çok dinli ve çok etnisiteli bir yapı arz eder. Ortak bir Karadeniz kimliği yoktur ama ortak bir Balkan kimliği vardır. Her iki coğrafya Türkiye'ye Osmanlı'dan kalan mirastır. Türkiye bu bölgelerdeki etkinliğini kültürel ve ticari potansiyelini kullanarak arttırabilir. Balkanlardan Anadolu'ya olan göç yüzyıllardır devam etmektedir. Kırım'dan da Türk göçü yaşanmıştır ancak bu göçler Balkanlardaki kadar olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerde bıraktığı boşluk günümüzün süper güçleri tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır. Türkiye bu bölgelerde tarihi gelişmeler yaşanırken kendi iç sorunlarıyla uğraşmakta ve Osmanlı'nın mirasına yeterince sahip çıkamamaktadır. Karadeniz'de olası bir savaş çıkması halinde Türkiye bu savaşta taraf olmak zorunda kalacaktır. Karadeniz'de Rusya ile Batı arasında bir savaş çıkmaması Türkiye'nin çıkarıdır. Ukrayna'daki iç savaş halen devam etmektedir. Rusya Ukrayna krizi sebebiyle batı ile karşı karşıya gelmiştir. Ukrayna krizinde Çin Rusya'nın yanında yer almıştır. Balkanlar Karadeniz'e göre Osmanlı'nın daha çok yerleştiği bir bölgedir. Balkanlarda Müslüman olmak demek Türk olmak demektir. Türkiye hem Balkanlarda hem de Karadeniz'de var olmak için kültürel ve ticari potansiyelini daha çok kullanmak durumundadır. Bu bölgeler Osmanlı'dan Türkiye'ye kalan tarihi mirasımızdır.

Kaynakça

- Aelenei, V. (2013). The Black Sea: history and globalization. *Military Art and Science*, 1, (69): (5 – 10).
- Arı, T. , & Pirinççi, F. (2011). Soğuk savaş sonrasında Amerika'nın Balkan politikası. *Alternatif Politika*, 3 (1).
- Adanır, F. (2011). Bosna Hersek'te Müslüman bir ulusun oluşumu: Bir tarih yazımı tartışması:İçinde. Fikret Adanır, Süraiye Faroqhi (Ed.) *Osmanlı ve Balkanlar, bir tarih yazımı tartışması*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2005). Regional cooperation the Black Sea and the role of institutions. *Regional In/Security: Redefining threats and responses (ss.101-122)*. In Mustafa Aydın, Çağrı Erhan ve Sinem Akgül Açıkmeşe (Eds.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çınar, B. , & Kesici, F. (2005). ABD'nin Hazar enerji politikası ve Türkiye. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, (165-188).
- Dilek, C. A. (2013). ABD-Romanya stratejik ortaklığı; ABD artık sürekli Karadeniz'de. Erişim Tarihi: 03.08.2014, <http://www.21yyte.org>.
- Emir, O. (2012). Eskiçağda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin jeopolitik önemi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon.
- Erol, M. S. (2014). *Karadeniz araştırmaları*. Sayı: 41. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Finlan, A. (2004). *The collapse of Yugoslavia*. London: Osprey Publisng.
- Hatipoğlu, E. (2008). Güney Kafkasya ve Orta Asya'da 'büyük güçler' arasındaki oyun: Bölgesel örgüt ve oluşumların rolü. İçinde M. Turgut Demirtepe (Ed.), *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*. Ankara.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnalçık, H. Halil İnalçık'tan 'Kırım' açıklaması': Kırım Anadolu'yu, Boğazları, İstanbul'u tehdit etmek için bir atlama noktası. www.trthaber.com.
- Kandemir, E. (2008). *Uluslararası sistemin yeni düzen arayışında Karadeniz'in değişen jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı nüfusunun (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kodoman, T. , & Birsell, H. (2014). 21. yüzyıl Balkan jeopolitiğinin çok boyutlu bir bakış açısı ile incelenmesi ve Türkiye'yi etkilerinin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49-64.
- Mujenizoviç, M. (2007). AB'nin Balkan politikası çerçevesinde Bosna Hersek ile ilişkileri. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3 (12).
- Özarslan, B. B. (2012). Soğuk Savaş sonrası Karadeniz'de güvenlik. Politikaları ve Türk-Rus ilişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12, (1): (135-166).
- Sander, O. (2005). *Siyasi tarih* (1918-1994). Ankara: İmge Yayınları.
- Ulaş, B. (2011). *Jeopolitik: Türkiye'nin milli güvenliği ve Avrupa Birliği üyelik süreci*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Ulan, M. Ö. (2011). AB'nin Balkan politikası çerçevesinde Balkanlarda güvenliğin sağlanması. Hasret Çomak, Caner Sancaktar (ed.), *Uluslararası Balkan Kongresi*, Kocaeli.
- Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz kıyı dağlarında yaylalar ve yaylacılık*. Erzurum.
- Zhelyazkova, A. (2011). Bir tarih yazımı sorunsalı olarak Balkanlarda İslamlaşma: Güneydoğu Avrupa perspektifi. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi (ed.), *Osmanlı ve Balkanlar, Bir Tarih Yazımı Tartışması*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Osmanlı Devleti'nde Uluslararası Bir Fuar: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'nın 1769 ile 1816 Yıllarına Ait Gümrük Gelirleri

*An International Fair in Ottoman Empire: The Customs
Revenue of Uzuncaabad-ı Hasköy Fair Between 1769-1816*

Yrd. Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA

Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale, Türkiye, karslanboga@comu.edu.tr

Özet

Panayırlar, Osmanlı Devleti'nde yerli ve yabancı tüccarların buluştuğu ve günümüzde fuar olarak adlandırılan ticaret merkezleriydi. Buralarda perakende olduğu gibi, daha çok toptan ticaret yapılmaktaydı. Panayırlar ekseriyetle Rumeli bölgesinde kurulmakta ve içlerinden bazıları uluslararası nitelik taşımaktaydı. Bu panayırlardan birisi de bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan ve Kapıkule Sınır Kapısı'na 80 km. uzaklıktaki Uzuncaabad-ı Hasköy panayırdı. Her yıl nisan ayı boyunca faaliyet gösteren Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına dünyanın dört bir tarafından tüccarla birlikte her çeşit mal ve eşya gelmekteydi. Devlet açısından ise panayırlar birkaç açıdan önem arz etmekteydi. Bunların başlıcaları, üretilen mal ve hizmetlerin pazarlanması, ülke içerisinde mal arzının sağlanması ve panayıra gelen mallardan gümrük vergisi alınarak devlet gelirlerinin artırılması şeklinde sıralanabilir. Bildiride Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen veriler neticesinde 1769 ve 1818 yıllarında Uzuncaabad-ı Hasköy panayırında Osmanlı Devleti'nin gümrük gelirleri incelenecektir. Devletin aldığı gümrük gelirleri; panayıra gelen malların çeşidini, müslim ve gayrimüslim tüccar taifelerini bize vermektedir. Aynı şekilde 1769 yılından 1818 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 50 yıllık bir süre sonrasında panayıra gelen malları, tüccarları ve gümrük vergilerini karşılaştırmak da elde edilerek panayır, bölge ve ticaret hakkında genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

1. Giriş

İnsanoğlunun yeryüzünde varlığından bugüne ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendisinde olan ile olmayana takas/alım-satım faaliyeti bulunmaktadır. Zaman içerisinde yerleşik hayata geçiş ve üretimdeki artış bu faaliyete ivme kazandırmıştır. Küçük ölçekli mal değişiminin olduğu mahallerden, üretimdeki artışlar ve yeni üretimlerle birlikte nakliye vasıtalarının gelişmesiyle mal değişimi uluslararası bir boyuta ulaşarak, transit ticaret önem kazanmıştır. Bu ticaret ise bir mekân dâhilinde gerçekleşmekteydi. Çarşılardaki dükkanlarda gerçekleşebildiği gibi, mahallin ihtiyacını karşılayan pazarlar ile uluslararası mahiyete sahip panayırlar organize edilmekteydi.

Mahalli ihtiyaçları karşılamak amacıyla kurulan ve Pazar olarak adlandırılan ticaret alanları haftanın muayyen günlerinde kurulmaktadır. Bu pazarlar vasıtasıyla şehirlerin ve kasabaların ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Yılda bir veya birkaç defa kurulan, yerli ve yabancı tüccarın katıldığı, 1 haftadan 1.5 aya kadar açık olan ve geniş bir bölgenin ihtiyaçlarının karşılanmasını hedef alan perakende ticareti yanında toptan ticaretin de konu edinildiği ticaret alanları ise panayırlardır (Güçer, 1987:41-45; Şen, 1996: 9).

Anadolu'nun coğrafi konumuna bakıldığında da yüzyıllar boyunca doğu ile batı arasındaki transit ticarete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bizans döneminde Trabzon'da bir panayır gerçekleşmekteydi. Aynı şekilde Selçuklular döneminde de Yabanlu (Sümer, 1985:11) ve Sivas'da pazarlar kurulmaktaydı (Şen, 1996:8-9).

Osmanlılarda fethettikleri Anadolu ve Rumeli topraklarında önceden var olanları sürdürdükleri gibi yeni panayır da ihdas etmişlerdir. Klasik dönemde panayırılar daha çok Rumeli taraflarında yoğunlaşmıştır. Bu panayırılar fetih öncesinden var olduğu gibi 18. ve 19. yüzyılda ticaretin canlanmasıyla birlikte yeni panayırılar kurulmuştur.

Osmanlı Devleti yeni kurulacak olan bir panayırın açılış ve kapanış tarihinin diğer panayır tarihleriyle çakışması üzerinde durmaktaydı (Şen, 1996:18). Osmanlı Devleti'nde panayırılarla merkezi yönetim ilgileniyordu. Tüccarların rahatça gidiş ve gelişlerini, mallarının muhafazasını üstlenmişti. Bunun için panayır bölgesinin amirleri asayişten bizzat sorumluydular (Güçer, 1987:47). Bununla birlikte panayırılarla ilgili en önemli sorun ise altyapının hazırlanmasıydı. Panayırılar bazılarında panayır hanı ve dükkanlar inşa edilirken bazılarında ise ihtiyacı giderecek geçici mekanlar inşa edilmiştir.

Panayırılara getirilen mallardan vergi tahsil edilmesi amacıyla panayır gümrükleri ihdas edilmiştir. Panayırılarının ilk kuruluşlarında emanet yönetimiyle idare edilen panayır gümrükleri, ileriki yıllarda iltizam yöntemi ile idare edilmiştir. Panayırılardan; panayır resmi, avaid resmi, gümrük rüsumu, bac vergisi, damga, ihtisab ve kantar vezni rüsumu, ruhsatiyye resmi, duhan resmi ve cizye rüsumatları toplanılmaktaydı (Şen, 1996:13-20).

Panayıra çeşitli bölgelerden gelecek olan tüccar ve esnafa rahatça ticaretini yapabilmesi içi seyahat ve gümrük tezkireleri verilmekteydi.

Osmanlı panayırıları sosyal ve ticari anlamda ikiye ayrılmaktaydı. Sosyal organizasyon yönü olan panayırılar devlet içerisinde yaşayan cemaatler tarafından kurulup, dini törenlerin veyahut eğlence düşüncesinin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bu panayırılara örnek olarak; Beyoğlu-Tatavla, Balıklı, Kozlu, Yuhud Burgazı, Alemdağı, Kuzguncuk, Arnavutköy, Tarabya, Tekirdağ-Tefâver panayırıları verilebilir (Şen, 1996:20).

Ticari panayırılar ise bölgesel (ulusal) ve uluslararası panayır olarak ikiye ayırmak mümkündür. Anadolu'da kurulan panayırılar yoğunlukla bölgesel nitelik taşıırken, Rumeli'nde kurulan panayırılar ise uluslararası bir nitelik taşıyordu (Şen, 1996:11).

Anadolu'da kurulan panayırılara örnek olarak; Ankara-Yapraklı, Zile, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Çan ve Gönen verilebilir. Bunlar içerisinde Balıkesir'de kurulan panayıra Anadolu'nun diğer bölgelerinden katılım bulunmaktaydı.

Rumeli'nde kurulanlara; Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Petriç, Şehirköy (Şarköy), Siroz, Selanik-Luka, Nevrekep, Piriştine, Vudine, Şumnu, Mavrova, Dolyan, Alasonya, Filibe-Maraş, Serfiçe, Silivri ve Tekirdağ panayırılara örnek verilebilir. Bu panayırılar aktif ve önemli ticaret merkezleriydi. Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Silivri, Petriç ve Siroz panayırıları yerli ve yabancı tüccarın katılımı büyük ölçekli ve uzak bölgelerini de içine alan ticaret merkezleriydi (Güçer,1987:44). Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı ise Rumeli'nin en hacimli panayııydı (Küpeli, 1999:492).

2. Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı

Uzuncaabad-ı Hasköy 14. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiştir. Bulgarların 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanmasıyla Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. Uzuncaabad-ı Hasköy bugün Bulgaristan sınırları içerisinde Haskova ismiyle yer almakta ve Kapıkule Sınır Kapısı'na 80 km. uzaklıkta bulunmaktadır.

Hasköy coğrafi konum olarak orta kol olarak nitelenen İstanbul-Belgrad güzergâhındaki menzillerden birisidir (Halaçoğlu, 2002:106). Hasköy kazanın, Uzuncaabad ise kaza merkezinin adıdır.

18. Yüzyılda Balkanlar Avrupa ticaretinin içine girmeye başlamasıyla birlikte bu bölgelerde ekonomik olarak bir canlanma meydana geldi. Devamında yerli ve yabancı tüccarların bulunduğu panayırılar vücuda gelmeye başladı. Bunlardan birisi ve en önemlisi de Uzuncaabad-ı Hasköy panayııdır. Panayırın gümrük gelirlerini gösteren ilk defter 1768 yılına aittir.

3. Uzuncaabad-ı Hasköy Panayır Gelirleri

Çalışmada Rumeli’nde kurulan ve uluslararası niteliği haiz olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının 14 Cemaziyelevvel 1813/15 Eylül 1769 ile Zilhicce 1233/ Ekim 1818¹ tarihlerine ait gümrük gelirleri ele alınmıştır. 1769 yılına ait gümrük varidat defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Bab-ı Defteri Başmuhasebe İstanbul Gümrük Emni Kalemi defterleri 17187 numarada (BOA D.BŞM.İGE.d.17187) bulunmaktadır. Defter 17x42cm ebatında ve 8 sayfadan müteşekkildir. Defterin 4 sayfası panayır gelirlerini vermekte, kalan 4 sayfa ise boştur. Panayırın 1818 yılına ait gelirlerini gösteren ikinci defter ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Kamil Kepeci tasnifinde 829 numarada (BOA KK.d.829) 18x49,5cm ebatında ve 8 sayfadan oluşmaktadır. Defterin bir sayfası boş, yedi sayfası ise panayır gelirlerini göstermektedir. Kayıtlar tutulurken öncelikle hasıl olan gelir, devamında tüccarın ismi ve panayıra getirdiği mal veyahut malların isimleri ve hacimleri (adet, kıyye, deste vb.) yazılmıştır.

Ömer Şen birisi genel panayırlar hakkında diğeri de münhasıran Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı ile alakalı olarak iki çalışma meydana getirmiştir (Şen, 1996; Şen, 1994). Yalnız bu çalışmada ele aldığımız iki defter ise incelenmemiştir. Şen, Uzuncaabad-ı Hasköy panayırını incelediği makalesinde 1769 yılına ait panayır gelirlerini de vermiştir. Sözkonusu yıla ait gelirleri ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri tasnifinde bulunan 3925 numaralı defterden elde etmiştir. Defterin tarihi H. 6 Cemaziyelevvel 1182/M. 17 Eylül 1768 yılına aittir. Şen’in Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına ait vermiş olduğu 1769 yılına ait gelir, 1768 yılına aittir (Şen, 1994: 49). Burada sehven bir tarihleme hatası mevcuttur.

Panayır gelirlerine bakıldığında 1769 yılında tahsil edilen gümrük geliri 151.122 akçedir. 1818 tarihinde panayır- dan elde edilen gümrük gelir ise 1.056.180 akçedir. Takriben yarım yüzyıl sonrasında panayır gelirleri altı kat artmıştır. Bu durum ise 49 yıl sonrasında panayıra gelen tüccar sayısı ve malın çeşit ve hacminde bir artışın olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına 1769 yılında 150 civarlarında² tüccar, 265 parça malla panayıra katılmıştır. 1818 yılındaki panayıra ise 320 civarlarındaki tüccar, 1100 parça mal ile katılmıştır. Görüldüğü üzere yarım yüzyıl içerisinde panayıra katılan tüccar sayısında % 113 oranında bir artış gerçekleşirken, panayıra gelen mal sayısında ise %413 civarlarında artış gerçekleşmiştir. Burada verilen tüccar ve mal rakamlarında mükerrer kayıtlar bulunabilir. Tüccar sayısında çok fazla bir mükerrer kayıt olanağı bulunmamaktadır. Yalnız mal sayısında ise tüccarların panayıra getirdikleri tüm mallar tek tek excele geçirilmiş ve bu rakamlara ulaşılmıştır. Mükerrer mal çeşitleri de olsa, söz konusu rakam panayıra gelen malın hacmini göstermede bizlere yardımcı olmaktadır.

Panayıra 1769 ve 1818 yıllarında katılan tüccarlar dini mensubiyetleri itibariyle tasnife tabi tutulmuş ve aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Panayıra Katılan Tüccarların Milliyetleri İtibariyle Dağılımları

Tüccarın milliyeti	1769	%	1818	%
Müslim	23.394	15%	363.576	34%
Yahudi	28.323	19%	267.372	25%
Zımmi	69.795	46%	425.232	40%
Vergi ve panayır haricinde toplanan meblağ	29.610	20%	-	-
Toplam	151.122	100%	1.056.180	100%

1769 yılında panayıra katılan tüccarlara bakıldığında 69.795 akçe ve %46 oranı ile zımmi olarak nitelendirilen tüccarların ağırlığı dikkat çekmektedir. Sonrasında yahudi tüccarlar 28.323 akçe ve % 19 oranıyla gelmektedir. Müslüman tüccarlar ise 23.394 akçe ve %15 oranına sahiptirler. Bac vergisi ile panayır alanının taşra kısmından

1 Tarih çeviri için Türk Tarih Kurumu’nun programı kullanılmıştır; <http://193.255.138.2/takvim.asp>

2 Defter kayıtlarında mükerrer isimler bulunmaktadır. Bu isimler bir başkası veyahut aynı tüccarda olabileceğine binaen kesin bir rakamdan ziyade, aralık verilmesi daha uygun görülmüştür.

tahsil edilen gelir ise 29.610 akçedir ve yekun içerisindeki oranı %20'dir. Bu rakamlara bakıldığında 1769 yılında tüccarlar içerisinde zımni tüccarların ağırlığı dikkat çekmektedir.

1818 yılında panayıra katılan tüccarların dini kimliklerine bakıldığında zımni tüccarlar 425.232 akçe ile %40, Müslüman tüccarlar 363.576 akçe ile %34, Yahudi tüccarlar ise 267.372 akçe ile %25 oranında gümrük gelirleri içerisinde paya sahiptirler.

Her iki yılı karşılaştırdığımızda ise 1818 yılında zımni tüccarların oranında bir azalma meydana gelirken, Müslüman tüccarların oranında ise %100'den fazla bir artış olmuştur. Yahudi tüccarların oranı ise 1818 yılında, 1769 yılına göre artış göstermiş, fakat ikinci sıradan üçüncü sıraya gerilemiştir.

Panayıra gelen mal çeşitlerine baktığımızda tekstil ve deri malları başı çekmektedir. Tekstil alanında aba, çuka, ipek, çorap, havlu, fes, ihram, eldiven, kirpas, basma, kilim, çitari, yağlık, kadife, dülbend, peştamal vb. mallar panayıra gelmiştir. Tekstil ürünleri içerisinde ise aba ürünleri diğerlerine oranla daha fazladır. Bu durumun en önemli sebebi ise Hasköy'ün bağlı olduğu Filibe'nin (Plovdiv) abacılık üzerinde uzmanlaşmasından kaynaklanmaktadır (Todorov, 1967:2).

Deri ürünleri olarak; kürk, kuzu, koyun, kurt, kedi, çakal, sincap, cilkafa, sansar, sahtiyan, nafe, samur vb. mallar panayıra getirilmiştir.

Panayıra tekstil ve deri ürünleri haricinde, madeni eşyalar, baharat, orman ürünleri, barut gibi kimyevi mallar, balmumu, çeşitli yağlar vb. birçok mala panayırda rastlanılmaktadır.

1818 yılında kurulan panayırda dikkat çeken bir ayrıntı ise yabancı malların çoğalmasındır. 1769 yılında sadece sekiz parça Beç (Avusturya) malı panayıra gelmişken, 1818 panayırında 1769 tarihinde gelen Beç mallarının çok çok üstünde gelmesi, İngiliz ve Moskova mallarına rastlanması ise panayırın sanayi devrimi sonrasında Avrupa mallarının rekabetine sahne olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte balkanların Avrupa ticaretine eklenildiğini göstermektedir. İlerleyen yıllarda bu rekabet daha da artmış, 1845 yılındaki panayırda 500.000 Florilik Avusturya, 500.000 Florilik Saksonya ve 200.000 Florilik İngiliz malları panayıra getirilmiştir (Paskelava, 1967:76).

Panayıra gelen mallar içerisinde dikkat çeken bir mal çeşidi ise ayarları bozuk olan gümüşlerin gelmesidir. Ayarı bozuk madeni paralar darphane için önemli bir hammadde kaynağı idi. Bunun için darphane tarafından tayin edilen sarraf veya mubayaacı tarafından panayır gelen yerli ve yabancı her çeşit madeni para rayici hesabı üzerinden alınıyordu (Şen, 1996:107). 1818 yılında kurulan panayıra 1180 adet ayar bozuk gümüş para gelmiştir. 1769 yılında ise panayıra herhangi bir madeni para gelmemiştir.

4. Sonuç

Balkanlar 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren ticarete ivme kazanan bölgelerdendir. Bunun en önemli nedeni ise Avrupa ile Anadolu'yu birleştiren bir kavşak olmasıdır. Anadolu, balkan ve Avrupa tüccarları balkanlarda kurulan uluslararası panayırlarda buluşmaktaydılar. Bu buluşmada mahalli üretimler uluslararası piyasaya sunulduğu gibi, uluslararası piyasadan da mallar tüccarlar vasıtasıyla iç kesimlere dağılmaktaydı. Örneğin, Almanya'da kurulan Leipzig panayırından alınan malların 1818 yılındaki panayıra getirildiği görülmektedir.

1769 panayırında yabancı mal olarak *Hurdevat-ı Beç* malına rastlarken, 1818 panayırında İngiliz, Rus (Moskova) ve çok sayıda Beç malına rastlanılmaktadır. Bu durum ise vergi, panayıra gelen mal çeşit ve hacminin artması ile birlikte 19 yüzyılın başlarında Balkanların Avrupa devletlerinin rekabetlerine sahne olduğu ve kapitalist sisteme entegre olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Defteri Başmuhasebe İstanbul Gümrük Emni Kalem Defterleri 17187, 3925 (BOA D.BŞM.İGE.d.17187)

Kamil Kepeci 829 (BOA KK.d.829)

Balci, E. (2008). Osmanlı panayırları için bir envanter denemesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 174, Haziran.

Güçer, L. (1987). XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası. *Türk İktisat Tarihi Yılığ*, 1, 1-128.

- Halaçoğlu Y. (2002). *Osmanlılar'da ulaşım ve haberleşme: (Menziller)*. Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.
- Küpeli, Ö. (1999). *Osmanlı Devleti'nde panayır organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının tarihine dair*. Osmanlı, 3 (İktisat), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 490-497.
- Paskeleva, V. (1967). Osmanlı Balkan eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle ticaretleri tarihine katkı 1700-1850. İÜ İktisat Fakültesi Dergisi, 27, 1-2.
- Sümer F. (1985). *Yabanlu pazarı-Selçuklular Devrine milletlerarası büyük bir fuar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şen, Ö. (1996). *Osmanlı panayıruları (18.-19. Yüzyıl)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şen, Ö. (1994). Bulgaristan'da kurulan uluslararası bir panayır (fuar): Uzuncaâbad-ı Hasköy (1771-1871). *Toplumsal Tarih*, 1, 5.
- Todorov, N. (1967). 19.uncu yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan esnaf teşkilatında bazı karakter değişimleri. İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, 27, 1-2.

Ekonomik Kriz Döneminde Yunanistan'ın Savunma Harcamaları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Greece's Military Spending During Economic Crisis Period

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye, utkuk78@gmail.com, outkoulintokme@trakya.edu.tr

Özet

Yunanistan, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası "Albaylar Cuntası" olarak bilinen askeri yönetim ęeklinden yeniden demokrasiye geğmiş; enerjisini ABD'den ziyade Avrupa'ya (AB), hatta Soğuk Savaş gerçeğine rağmen "komünist rejimle yönetilen" Kuzey komşuları ile ilişkilerin geliştirilmesine harcamış ve dış politikasını, savunma politikasını ve hatta iç politikasını "Doğu'dan, Türkiye'den gelen tehdit" üzerine temellendirmiştir. Bu bağlamda savunma ve askeri harcamaları Türkiye'yi dengeleme üzerine gelişmiştir. Ancak 2008 yılında ülkede patlak veren ve halen devam eden ekonomik kriz, Yunanlı ve yabancı akademisyenler tarafından uygulanan politikaların sorgulanmasına ve yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Öte yandan 1999 sonrası Türkiye ile ilişkilerin krizler sarmalından çıkarak "normalleşme" sürecine girmesi, Yunanistan açısından Türkiye'nin halen tehdit olarak algılanıp algılanmadığı sorusunu akıllara getirmiştir.

Çelişkinin başladığı nokta aslında Soğuk Savaş'ın devam ettiğı bir dönemde NATO üyesi olan Yunanistan'ın tehdit algılama-sının İttifakın bir diğer üye ülkesi olan Türkiye aleyhine ęekillenmesidir. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle 1974'ten itibaren Yunan dış politikası ve savunma harcamaları ele alınmaya çalışılacaktır. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmeye başlamasının, savunma harcamalarına bir etkisinin olup olmadığı sorgulanacak ve ekonomik kriz sürecinde savunma harcamalarındaki geliş-meler değerlendirilecektir. Aynı zamanda son yıllarda Yunan dış politikasındaki değişim ve dönüşümün hangi yönde seyrettiğı tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yunanistan, Savunma Harcamaları, Dış Politika, Ekonomik Kriz, Türkiye

Abstract

The Peace Operation to Cyprus conducted by Turkey in 1974 signed the return of Greece to democratic regime from the military governance known as "Colonels Junta". Since then Greece spent her energy instead of USA to Europe (EC) and moreover, despite the Cold War reality, to the development of relations with her northern neighbors "ruled by communist regimes" and shaped her foreign, military and even internal policies according to the "threat from the East, Turkey". Therefore, the defense and military spending of Greece developed to counterbalance Turkey. However, the ongoing economic crisis that broke out in 2008, brought the reassessment of the implemented policies by Greek and foreign academics. On the other hand, since 1999 the "normalization" of relations with Turkey instead of crisis spiral, caused to question whether is Turkey still perceived as a threat or not by Greece.

Thus, in this paper beginning from the paradox that Greece's threat perception was shaped against Turkey, a co-member of NATO Alliance an analysis of Greek foreign policy and military spending from 1974 and onwards and the effects of recent developments such as the "rapprochement" with Turkey and the economic crisis on Greece's foreign policy and military spending will be dis-cussed.

Keywords: Greece, Military Spending, Foreign Policy, Economic Crisis, Turkey

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip bir İç Savaş yaşayan Yunanistan, Türkiye ile birlikte Batı sistemi içinde yer almıştır. Aynı anda (1952) Kuzey Atlantik Örgütü (NATO) üyesi olan Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs meselesinin iki ülke ilişkilerinde sorun olarak yer almaya başladığı 1960'lara kadar, ilişkilerini Soğuk Savaş şartları gereği normal şekilde yürütmüşlerdir. Ancak Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler ve özellikle 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı ve ardından Ege Denizi sorunları, iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Öte yandan 1974 yılında Yunanistan'da yedi yıllık (1967-1974) askeri cunta, Albaylar cuntası son bulmuş ve ülke yeniden demokrasi ile yönetilmeye başlamıştır.

Yunanistan özeline baktığımızda 1974 yılı sadece Kıbrıs Barış Harekatı ve adanın bölünmesi; demokratik rejim ile yeniden yönetime geçiş değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası "körü körüne ABD'ye bağımlı" iç ve dış politikalar izlemenin gözden geçirilmesi ve milli çıkarlar doğrultusunda yeni politikalar uygulanması gerekliliği anlamına gelmekteydi. Yunanlı akademisyen Thanos P. Dokos'un yorumundan hareketle, anılan tarih itibarıyla Yunanistan hem savunma hem de dış politikasını Türkiye'den algılanan tehdit, yani "Doğu'dan gelen tehdit" üzerine şekillendirmiş, yüzünü ABD'den ziyade Avrupa'ya dönmüş ve Soğuk Savaş gerçeğine, NATO üyesi olmasına rağmen komünist rejimle yönetilen Kuzey komşuları ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmiştir (Dokos, 1999:239-245). Böylelikle temel amaç hem ülke içinde hem uluslararası arenada siyasi ve askeri açıdan Türkiye'yi dengelemek ve Türk tehdidini caydırmak olmuştur. Bu bağlamda özellikle 1974 yılından sonra Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) önemli bir yüzdesi, 1980'lerde GSYİH'nin %6'sı, 1990'larda ise GSMH'nin %5'i savunma harcamalarına ayrılmıştır (Ntókoc, 2003:246).

Yunanistan Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından oluşan yeni uluslararası ve bölgesel gerçeklere uyum sağlamakta geç kalmış, örneğin Yugoslavya'nın dağılması sonucunda Bosna'da yaşanan savaş, Makedonya'nın Makedonya Cumhuriyeti ismi ile bağımsız bir devlet olması gibi gelişmeleri kendi aleyhine yönelik ve Türkiye tarafından "çevrelenme" olarak algılamış ve Σωτήρης Βαλντέν'in deyimiyle Yunanistan, 1990-1995 yılları arasında Balkan sorunun bir parçası olmuştur (Βαλντέν, 2003:408-412). 1995 yılından itibaren Yunan dış politikasının "modernleşmeye" başlaması ve 1999 Marmara ve Atina depremleri sonrası Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yeni bir sayfa açılması ile birlikte savunma harcamalarında ve Yunanistan'ın güvenlik politikasında bir değişime ihtiyaç var mı tartışmaları cız da olsa Yunanlı akademisyenler tarafından dile getirilmeye başlamıştır. Lâkin 2008 yılında Yunanistan'da patlak veren ekonomik kriz ülkede uygulanan tüm politikaların (ekonomi, sağlık, savunma, vs.) sorgulanmasına ve gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda bu çalışmada ilk olarak Yunanistan'ın Güvenlik Politikasının Gelişimi, ardından Yunanistan'ın Güncel Güvenlik Kaygıları ve son olarak özellikle Ekonomik Kriz Döneminde Savunma Harcamaları değerlendirilecektir. Kısacası 1974'ten itibaren Yunan dış politikası ve savunma harcamaları ele alınmaya çalışılacaktır. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmeye başlamasının, savunma harcamalarına bir etkisinin olup olmadığı sorgulanacak ve ekonomik kriz sürecinde savunma harcamalarındaki gelişmeler değerlendirilecektir. Aynı zamanda son yıllarda Yunan dış politikasındaki değişim ve dönüşümün hangi yönde seyrettiği tartışılacaktır. Çalışmayı gerçekleştirirken Yunanlı akademisyen ve yazarlardan yararlanılmaya dikkat gösterilmiş, atıf ve kaynakçada Yunanca kullanılmıştır.

2. Yunanistan'ın Güvenlik Politikasının Gelişimi

Soğuk Savaşın ilk yıllarında Yunanistan Batı sisteminin oluşturduğu kurumlara üye olmuş ve Kıbrıs sorunun 1974'te doruk noktasına ulaşmasına kadar dış politika da önceliğini komünizme karşı durmak olarak belirlemiştir. Βαληνάκης, bu tarihe kadar Yunanistan dış politikası açısından "başlıca tehlikenin komünist rejimle yönetilen kuzey komşulardan geldiği" düşüncesinin ve Doğu ile Batı arasında yaşanabilecek olası bir karşılaşmanın Yunan diplomasi ve strateji çevrelerinin önceliğinde yer aldığını söylemektedir (Βαληνάκης, 2003:20).

Türkiye tarafından Kıbrıs Barış Harekatının düzenlenmesi Yunanistan'da demokrasiye giden sürecin başlangıcı olmuştur. Kıbrıs sorunu dışında aynı yıllarda Türkiye ile Ege denizinde yaşanan sorunlar ve azınlık sorunları da eklenince, Türklerin tarih boyunca oluşmuş "öteki" imajının yeniden gündeme gelmesi ve tüm dikkatlerin bu yöne çevrilmesi kaçınılmaz olmuştur (Kırlı Ntokme, 2005:81). Kıbrıs'ın ilhakını savunan Yunanistan için adanın bölünmesi ve bu bölünmüşlüğe giden süreçte müttefik devletlerin, özellikle ABD ve NATO'nun engel olmaması Yunan

dış politikasında yeniden bir değerlendirmeye neden olmuştur (Βαληνάκης, 2003:221-222). II. Dünya Savaşı sonrası güvenlik ağırlıklı bir dış politika izleyen Yunanistan, 1974 sonrası ulusal güvenlik ve dış politikasını yine güvenlik ağırlıklı, fakat, komünizm tehlikesi yerine “Doğu’dan gelen tehlike” (Türkiye) üzerine şekillendirmiştir.

Soğuk Savaşın yumuşama döneminde Kıbrıs’ta gerçekleşen gelişmeler Yunanistan’ın 1974 sonrası ve özellikle 1981’de iktidara gelen PASOK lideri A. Papandreu yönetiminde daha bağımsız ve çok yönlü bir dış politika izlemesini sağlamıştır (Βαληνάκης, 2003:190). Kıbrıs’ta yaşanan hayal kırıklığı Yunanistan’ın ABD’den çok Avrupa’ya yönelmesini sağlamıştır. Fakat yine de izlenen savunma politikası tam anlamıyla ABD çizgisinden uzaklaşmamış, daha çok Kıbrıs ve Türkiye ile yaşanan sorunlar çerçevesinde gelişmiştir. Paradoksun başladığı nokta da bu olmuştur aslında, çünkü Soğuk Savaş’ın devam ettiği bir dönemde Yunanistan NATO’nun, yani üyesi olduğu güvenlik örgütünün çıkarlarından ziyade kendi ulusal çıkarlarını ve kendi stratejisini benimsemiştir.

Böylelikle Yunanistan, Kıbrıs’ta yaşanan “milli trajedi”den sonra yabancı ülkeler nezdinde bu sorunu sürekli dillendirme ve kendi lehinde kamuoyu oluşturmaya bir dış politika önceliği olarak belirlemiştir (Βαληνάκης, 2003:193). Aynı zamanda Türkiye tehdidini dengelemek ve caydırmak için ülke içinde “güçlü ordu”, uluslararası ortamda da “siyasi ve güvenlik örgütlere” üyelik ve “aktif politika” çizgisini benimsemiştir (Dokos, 1999:246). Bu çerçevede, Yunanistan’ın 1974 sonrası gerek SSCB, gerek komünist Balkan ülkeleriyle ilişkileri normalleşmeye başlamış ve A. Papandreu iktidarında (1981-1989) bu bölgelere açılımlar yapılmıştır. Yunanlı akademisyen Βαλντέν, Yunanistan’ın Doğu Bloku ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirme ve geliştirme politikasını Türkiye’ye karşı tedbir alma, ayrıca Yunanistan’ın AB üyeliğinin getirdiği özgüven olarak değerlendirmektedir (Βαλντέν, 2003:407-408). Βαληνάκης ise özellikle Balkan ülkelerine yönelik açılımı milli konularda olabildiğince fazla yabancı ülke desteği almak ve Yunanistan’ın Türkiye’ye karşı pazarlık gücünü güçlendirme girişimi olarak yorumlamaktadır (Βαληνάκης, 2003:341).

Görüldüğü üzere Yunanlı akademisyenlerin de yorum ve bakış açılarına göre 1974 ve hatta Soğuk Savaş sonrası, Yunanistan’ın savunma ve güvenlik politikalarında Türkiye neredeyse tek ve temel öncelik olmuştur. Çünkü 1990’ların başında Soğuk Savaş sona ererken Türkiye ile sorunlar devam etmekteydi. Fakat AB üyesi Yunanistan komşusu ile sorunlarını Türkiye’nin AB perspektifini etkileyecek ve üyesi olduğu birliğin ortak sorunu haline getirecek yönde bir politika izlemeye devam etmiştir. Öte yandan Türk ögesinin “öteki” pozisyonuna sahip olması ise 19. yy’dan itibaren Yunan toplumu için artık bir birleştirici işlev olarak yerini aldığı unutulmamalıdır (Büyükcöçak, 2002:83-84). Dolayısıyla Yunanistan açısından Soğuk Savaş’ın sona ermesi kendisi için ana tehdit olarak gördüğü Türkiye tehdidinin değiştiği anlamına gelmemekteydi. Öyle ki iki kutuplu sistemin sona erdiği dönemde Balkan coğrafyasında tek AB ve NATO üyesi olarak Yunanistan bu avantajını iyi değerlendirememiş, bu dönem boyunca yine Türkiye eksenli hareket etmiştir. Örneğin söz konusu dönemde Türk dış politikasının Balkanlar’da özellikle Yugoslavya’nın dağılma süreci, Bosna Savaşı, Makedonya Cumhuriyeti’ni bu isimle tanıması gibi açılım ve politikaları, Yunanistan’da Türkiye tarafından “çevrelenme” olarak algılanmıştır (Βερέμης & Κουλουμπής, 1997:47). Bu çerçevede Yunan dış politikası ve savunma politikası 1990’ların başlarında Yunanistan’ın kendine göre algıladığı ve yorumladığı Soğuk Savaş gerçeklerine göre devam etmiştir. Yunanlı akademisyenler Yunan dış politikasının bu görünümünü, güvensizlik duygusunun Yunanlıların büyük bir kısmının bir gün kendi başlarına tüm düşmanları (Türkler, Slavlar, Arnavutlar ve “Frenkler”-Batılılar) ile aynı anda savaşmayı hayal etmelerine neden olduğu yorumu ile açıklamaktadırlar (Κουλουμπής κ.α., 1992:25).

Böylelikle Yunanistan, 1990’lar boyunca “Düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesi ile hareket etmiş, Türkiye’nin PKK nedeniyle ihtilaflı olduğu güney komşusu Suriye ile askeri işbirliğine gitmiş, Ermenistan ve İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Demirtaş Coşkun, 2002:200-201). Coşkun Demirtaş’ın ifade ettiği gibi, “Yunanistan bu dönemde realist teoriye uygun politikalar izlemiş, dış politikasını sıfır toplamlı bir oyun olarak planlamıştır. Komşu ülkelerin kazancını kendisinin kaybı, kendisinin kazancını ise komşu ülkelerin kaybı olarak algılamıştır” (Demirtaş Coşkun, 2002:190-191). Fakat, 1995’ten itibaren özellikle Balkan ülkelerine yönelik politikasını değiştirmiş ve daha ılımlı bir çizgiye geçerek bölgede ekonomik yatırımlarını arttırmıştır. AB üyeliğinin ve Avrupalı olmanın öneminin arttığı ve Yunanistan’ın Balkanlarda sarsılan imajını ekonomik yatırımlarla düzeltmeye çalıştığı bu tarihlerde Öcalan krizi “düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesinin Yunan dış politikası açısından ne kadar zararlı olduğunu da göstermiştir (Καρίδης, 2003:309).

Öcalan ve aynı yıl Marmara ve Atina depremleri felaketlerinden sonra Türkiye ile ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. İlişkilerin normalleşmesi sadece Yunanistan tarafından atılan adımlar çerçevesinde değil genel olarak iki ülke siyasi iradesinin karşılıklı uzlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Öte yandan iki ülke arasında yaşanan bu kriz Yunanlı akademisyenin yorumuna göre aynı zamanda Yunan dış politikasının “modernleşmesinin” tetikleyicisi olmuştur (Kαριδής, 2003:309).

Türk ve Yunan halklarının halklar arası diyalogun artması yönünde adımlar atmaları, iki ülke arasında ticari faaliyetlerin ve turizmin artması da bu yakınlaşmanın tetikleyicileri olmuş, böylelikle yıllardır atılan küçük adımlar söz konusu tarihteki yakınlaşmanın zeminini oluşturmuştur. Türkiye ile yakınlaşma iki ülke arasındaki sorunların tamamıyla çözümlendiği anlamına gelmemekle birlikte, diyalog ortamının oluştuğunun göstergesini teşkil etmektedir. Bu yakınlaşmanın somut örneği de Aralık 1999’da Helsinki Zirvesinde Türkiye’nin AB üyeliği adaylığının Yunanistan tarafından desteklenmesi ve kabulü olmuştur (Hatipoğlu, 2001:52).

Son dönemde yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen Yunan dış politikasının önceliği hâlâ ülkenin askeri güvenliği temeline dayanmaktadır. Çünkü Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi Yunanistan için bu ülkenin tehdit olmaktan çıktığı anlamına gelmemektedir. Fakat Türkiye’nin askeri, nüfus, etki sahası gibi faktörlerini dengelemenin sadece askeri gücü hazır kılmakla değil, daha faal ve gerçekçi bir dış politika izlenerek mümkün olacağı anlaşılmıştır (Kırlıdökme, 2013:43).

3. Yunanistan’ın Güncel Güvenlik Kaygıları

2000’li yıllar itibarıyla Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinde yaşanan ihtiyatlı yaklaşımın artarak devam ettiğini görmekteyiz. İki ülke karşılıklı temaslar, ortak çalışma grupları ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri, ortak projeler, vs. anılan tarihten günümüze hızla artmaya başlamıştır. Ancak iki ülke arasında sürdürülen görüşmelere rağmen Kıbrıs ve Ege gibi “yüksek siyaset” konularında halen bir mutabakatın sağlanamamış olması, tarafların yakınlaşmasının “düşük siyaset” konuları ile sınırlı kalması, birçok çevrede olduğu gibi akademik çevrelerce de Türk-Yunan yakınlaşmasının geleceğine ilişkin kuşku ve endişelerin dile getirilmesine neden olmaktadır (Dayıoğlu, 2013:560).

Bu çerçevede Yunanistan’ın güncel güvenlik kaygıları arasında Türkiye’nin halen başat rolde olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı düşünülmektedir. Yunanlı akademisyenler tarafından kaleme alınan bir çalışmada iki ülke arasında Kıbrıs ve Ege Denizi anlaşmazlıkları çözülmediği müddetçe Türkiye Yunanistan’ın temel güvenlik kaygısı olmaya ve dış politikasının önceliği olmaya devam edeceği teyit edilmektedir (Nτόκοϋ, 2007:39). Söz konusu yaklaşımı bütün Yunanlı akademisyen ya da Yunanlı siyasetçilerin benimsediğini söylemek haksızlık olsa da, Yunanlılar tarafından Yunanistan’ın dış politika ve güvenlik konularında yazılan Yunanca veya yabancı dildeki çalışmalarda Türkiye öncelik olarak yer almaktadır (Nτόκοϋ, 2007:39). Özellikle güvenlik ve askeri konularda ise kıyaslama yapılan ülke Türkiye olmaya devam etmektedir.

Her ne kadar Türkiye’de AKP döneminde de iki ülke arasında yakınlaşma devam etmiş ve ediyor olsa da (Dayıoğlu, 2013:564-575), ikili ilişkilerde kronikleşmiş sorunların çözümlerine yönelik adımların atılmadığı/atılamadığı artık taraflarca kanıksanmıştır. Dolayısıyla neredeyse tüm “varlık” nedenini Türkiye ve Türk tehdidi üzerine inşa etmiş bir devlet ve ulus için halen Türkiye’nin ülkenin temel güvenlik kaygısı olması “doğal” algılanabilir. Yunanistan’ın nüfus olarak az olması, bulunduğu coğrafi konum, ekonomik kaynakları, son dönemde içinde bulunduğu ekonomik kriz gibi nedenler sıradan bir Yunan vatandaşını her an Türkiye tarafından saldırıya uğrayacağı biçiminde bir psikolojiye sevk etmektedir. Bu psikoloji aslında 1974 sonrası oluşmuş ve 1980’ler ve 1990’lar boyunca yoğun bir şekilde etkili olmuştur (Büyükçolak, 2002:91). Aynı durum dış politika için de geçerli olmuş ve halen geçerlidir demekte sakınca görülmemektedir. Tsoukalis Yunan dış politikasını bu bağlamda açıklarken “Yunan dış politikasındaki (bu) patoloji şu aşağıdaki terimlerle özetlenebilir belki: kolayca düşman haline gelebilecek (çok yakın geçmişte bunu örnekleri görüldü), statükoya meydan okumaya hazır zor komşularla çevrili bir ülkede zaman zaman kuşatılma mantalitesine dönüşen güçlü bir güvensizlik duygusu. Bu özellikle Yunanistan’ın, Yunanlıların büyük bir dış tehdit olarak algıladıkları Türkiye’yle ilişkileri için geçerli” (Tsoukalis, 1999:204) demektedir.

Yunanistan açısından Türkiye’nin temel güvenlik kaygısı olmaya devam etmesi Yunanistan’ın üyesi olduğu NATO ve AB gibi örgütlerin özellikle son dönem politikalarını benimsemediği anlamını da taşımamaktadır. Bu

çalışma da daha önce de ifade edildiği üzere NATO gibi uluslararası güvenlik örgütüne üyelik ve burada aktif olmaya çalışmak Yunanistan'ın kendi ulusal güvenliği için bir nevi “koruma şemsiyesi” anlamını taşımaktadır. AB üyesi olarak Yunanistan Türkiye'nin adaylık statüsünü desteklemekte ancak bilindiği üzere tam üyelik için ikili ilişkilerde kronikleşmiş sorunların çözümünü bir ön koşul haline getirmeye çalışmaktadır. Kısacası Türkiye'nin yeri Yunan devleti ve Yunan halkı için ayrı bir öneme sahiptir. Yunanlı siyaset uygulayıcılar ve siyasiler için Türkiye her zaman öncelikli bir konu, bir “tehdit” aynı zamanda “rakip” olmuştur.

Öte yandan Soğuk Savaş Sonrası uluslararası sistemin koşullarına ve aynı zamanda gerçeklerine kendisini 1990'ların ikinci yarısı itibarıyla adapte etmeye başlayan Yunanistan, uluslararası ortamda zedelenen imajını düzeltmeye ve benimsemiş olduğu içe kapanık tutumundan sıyrılmaya çalışmıştır. Bölgesel gelişmelere daha aktif bir politika izlemeye başlamış ve üyesi olduğu örgütlerin misyonlarında çeşitli şekillerde yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda örneğin Somali (UNISOM I), Bosna-Hersek (SFOR-IFOR), Arnavutluk (ALBA Operasyonu), Kosova (KFOR), Afganistan (ISAF) Makedonya (Essential Harvest/Amber Fox), EULEX (Kosova) gibi birçok BM Barış Güçlerinde, AB Polis Güçlerinde ve NATO Operasyonlarında yer almıştır (Nτόκος, 2007:34). Ancak ekonomik kriz nedeniyle Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi internet sayfasında yer alınan veriler doğrultusunda, Yunanistan 2011 yılından itibaren Yunanistan anılan görevlerde ve diğerlerinde, personel sayısını azaltmış, bazılarında ise görevini tamamlayarak katılımını sonlandırmıştır (http://www.geetha.mil.gr/index.asp?a_id=2750).

Yunanlıların sık sık atıf yaptığı ülkenin coğrafi konumunu nedeniyle Yunanistan aynı zamanda Asya ve Afrika kaynaklı yasadışı göçün Avrupa'ya çıkış güzergahı konumundadır. Türkiye ile sınırında bu bağlamda AB Muhafız Gücü FRONTEX Kasım 2011 tarihi itibarıyla görev yapmaktadır (<http://www.turkishgreeknews.org/tr/frontex-bugun-meric-sinirinda-goreve-basliyor-4137.html>). Yunanistan sadece yasadışı göçün değil aynı zamanda uyuşturucu, kara para, uluslararası suç örgütlerinin de geçiş yolu olarak kullanılmakta ve dolayısıyla ülke için güvenlik kaygısı oluşturmaktadır. Uluslararası terörizm ile mücadele de Yunanistan için önemli bir unsur olarak değerlendirilmekte ve güncel güvenlik kaygıları içinde yer almaktadır (Nτόκος, 2007:35-36).

Yunanistan'ın güncel güvenlik kaygıları arasında değerlendirilebilecek bir diğer konu da enerji konusudur. Hatta son yıllarda Yunanistan'ın enerji koridorlarındaki rolünün önemine atıf yapılmakta ve Yunanlı siyasiler, akademisyenler, Yunanistan'ın enerji üretimi ve enerji aktarımı konusunda bir “köprü ülke” olabileceği konusunda açıklamalarda bulunmaktadırlar. 2001-2011 yılları arasında Yunanistan'ın petrol, doğal gaz ve kömür ithalinin ortalama %70 düzeyinde artmış olması bu alanda eylem planlarının ve politikaların geliştirilmesinin göstergesi olmuştur (Σταμπολής κ.α., 2013:3).

Ayrıca son yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin giderek kötüleşmesi ve Akdeniz'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İsrail'in enerji alanında işbirliğine gitmesi, Yunanistan'ın da bu işbirliğinin bir parçası olması, enerji koridorlarının kilit ülkesi olan ve “ezeli” rakibi Türkiye karşı Yunanistan için bir fırsat olmuştur (Stavris, 2012:95-96). Özellikle Burgaz-Dedeoğlu Petrol Boru Hattı ve Trans-Adriyatik Boru Hattı Yunanistan'ın “enerji köprüsü ülke” politikası için iki önemli araç olarak görülmektedir. Çünkü enerji köprüsü olan bir ülke diğer ülkelerin enerji güvenliği açısından kilit ülke olarak algılanmakta ve jeopolitik önemi artmaktadır (Προέδρου, 2009:17). Anlaşılacağı üzere Yunanistan güncel güvenlik kaygıları ve güvenlik politikalarının temelinde yine Türkiye faktörü bulunmaktadır.

4. Ekonomik Kriz Döneminde Yunanistan'ın Savunma Harcamaları

ABD'nin Atina'da görev yapmış olan Büyükelçi'lerinden biri olan Montague Stearns “Güvenlik alanında Yunan paradoksu Yunanistan'ın askeri performansı ile askeri potansiyeli arasında değil, askeri performansı ile diplomatik ve iktisadi potansiyeli arasındadır” demektedir (Stearns, 1999:77). Burada ifade edilmeye çalışılan nokta Yunanistan'ın kendi ulusal savunmasını sağlamak amacıyla özellikle Türkiye ile girdiği silahlanma “yarışının” ülkenin ekonomik potansiyeli ile doğru orantılı olmadığıdır. ABD'ni Eski Atina Büyükelçisi bu yorumu yaptığı dönem 1990'ların sonlarına tekabül etmekteydi ve Yunanistan'ın savunma bütçesinin ihtiyaç duyduğundan çok daha fazla olduğunu konusu yavaş yavaş tartışılmaya başlanmıştır.

Yunanistan, özellikle Soğuk Savaş sonrası Avrupa Birliği'nin iktisadi hedeflerine, Ortak Para Birimi Avro'ya geçmek için mücadele eden bir devlet olarak, savunmaya ekonomisinin kaldırabileceğinden daha fazla para harcayan

bir devletti/tir. Bu konuda örnek olarak Stavros Tomadakis Yunanistan'ın 1960-1993 yılları arasında askeri harcamalara ayırdığı bütçeyi ülke içinde yatırımlara ayırmış olsaydı Yunanistan'ın uzun vadeli gelişmişlik oranının Avrupa ortalamasının üstünde olacağını söylemektedir (Tomadakis, 1999:55). Öyle ki 1981-1990 arası dönemde Yunanistan'ın GSYİH'nin ortalama yıllık büyüme hızı % 1.4 olarak gerçekleşirken, tüm AB için bu oran % 2.3 olarak gerçekleşmiştir (Büyükçolak, 2002:109).

Bu çalışmada daha önce de ifade edildiği Türkiye tehdidini dengelemek ve caydırmak için ülke içinde “güçlü ordu” prensibini benimseyen Yunanistan, 1980'lerde GSYİH'nin %6'sını, 1990'larda ise GSMH'nin %5'ni savunma harcamalarına ayırmıştır. Yunanistan'ın anılan zaman dilimlerinde savunma ve askeri harcamalara ayırdığı bütçe, diğer Avrupa ve NATO ülkelerine kıyasla daha zayıf ve küçük olması nedeniyle bugünkü ekonomik krizin ve ülkenin dış borucunun önemli bir kalemini oluşturmuştur. Dolayısıyla bu çalışma boyunca bahsedildiği gibi Yunanistan, askeri güç bakımından Türkiye'nin gücünü dengelemeye çalışmıştır. Gerek Soğuk Savaş yıllarında gerekse sonrasında Yunanistan gerçekleştirdiği askeri alımlarla sadece ve sadece bu hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu nedenledir ki Yunanistan, NATO üyesi devletler arasında ABD'den sonra savunmaya ayırdığı bütçe payı en yüksek ikinci ülkedir (<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR017/Teixeira&Pinto.pdf>). Peki ekonomik krizin adımlarının duyulduğu dönemde ve sonrasında Yunanistan'ın savunma harcamalarında azalma olmuş mudur?

Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu Yunanlı milletvekili Yunanistan'ın 1974 yılından 2010 yılına kadar askeri harcamalara ayırdığı paranın 250 milyar Avro'nun üzerinde olduğunu söylemekte ve NATO içinde ABD'den sonra savunmaya en çok bütçe ayıran ülke olarak Yunanistan diğer Avrupa ülkeleri ortalamasında bir bütçe ayırmış olsaydı 108 milyar Avro tasarruf etmiş olacağını ifade etmektedir. (<http://www.chrysogelos.gr/images/files/Docs/defence%20GE.pdf>). Fouskas, 2005-2009 yıllarında Yunanistan'ın Avrupa'nın en önemli silah satın alan ülkelerden bir tanesi olduğunu belirtmekte, hatta 2010 yılında ekonomik krizin tam doruk noktasına ulaştığı yıl Yunanistan'ın 2,5 milyar Avro karşılığında Fransa'dan altı savaş gemisi, Almanya'dan ise 6 milyar Avro'ya mal olan altı adet denizaltı satın aldığı bilgisini vermektedir (Fouskas, 2012:32). İlginçtir ki Yunanistan ile Troyka (AB, IMF ve Avrupa Merkez Bankası) arasında imzalanan yardım anlaşmasında Yunanistan'ın Fransa'dan bu satın alma gereğini yerine getireceği belirtilirken, ülke genelinde bütçe kesintisi nedeniyle devlet memuru maaşlarında, ordu mensupları dahil % 37 düşüş yaşanmış; askeri operasyonlarda % 30 kesintiye gidilmiş; askeri eğitim merkezlerinin bir kısmı kapatılmıştır (<http://securityobserver.org/financial-crisis-and-defense-cuts-the-view-from-greece/>).

Savunma harcamalarının bütçedeki payının azalması nedeniyle Yunanistan 2020 yılına kadar subay ve asker sayısını 178,500'den 142,000'ne indirmeyi hedeflemektedir (<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR017/Teixeira&Pinto.pdf>). Öte yandan son olarak NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen 9 Temmuz 2014 tarihinde gerçekleştirdiği bir konuşma sırasında Yunanistan'ın içinde bulunduğu ciddi ekonomik krize rağmen ABD, İngiltere ve Estonya'dan sonra GSYİH'nin % 2'sini savunma harcamalarına ayırıyor olmasının önemli olduğunun altını çizmiştir (<http://www.amna.gr/english/articleview.php?id=6487>).

5. Sonuç

Yunanistan örneğinde incelediğimiz gibi tehdit tehdit algılamasının yüksek olduğu bir devlette güvenlik ve savunma her zaman gündemde olan bir konudur. Yunanistan bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda (1830) dönemin Büyük Güçlerinin yardımına ve desteğine her an ihtiyacı olan bir devlet olmuş, ülke içinde birlikteliği sağlamak adına “öteki” rolünü üstlenecek başka bir ulusa ihtiyaç duymuştur. Bu “öteki” rolü önce Osmanlı İmparatorluğu, daha sonra da Türkiye ve Türklere verilmiştir.

Kendilerini modern dünyanın temelini oluşturan medeniyetin temsilcileri olarak kabul eden ve dolayısıyla dünyanın atalarından dolayı kendilerine borçlu olduğuna inanan Yunanlılara göre, genel olarak iç ve dış politikada meydana gelen olumsuz gelişmelerin sorumlusu “şanlı geçmişlerini” kıskanan ve onları ele geçirerek yok etmeye çalışan yabancılar tarafından, hatta bazı kişilere göre Türkiye'den, ABD'den kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Yunan toplumunun ve Yunan Devleti'nin bu “inancı” özellikle 1974 yılı sonrası ülkenin savunma ve dış politikasını etkilemiş ve belirlemiştir.

Yunanistan'ın Türkiye algısı ve bu algıya göre belirlemiş olduğu politikaları iki kutuplu sistemin sona erdiği dönemde de devam etmiş ve hatta bir dönem yalnızlaşmasına neden olmuştur. Öte yandan 1990'ların ikinci yarısından itibaren Yunanistan Soğuk Savaş Sonrası gerçeklerine ayak uydurmaya başlamıştır. Türkiye ile ilişkiler “krizler sarmalından” normalleşme sürecine girmiştir. Ancak yine de iki ülke arasında “yüksek siyaset” konuları dışında “düşük siyaset” konularını ele alınmış ve alınmaktadır. İşte buradan hareketle, yani Türkiye ile kronikleşmiş sorunların çözümü kavuşmaması/kavuşamaması nedeniyle Yunanistan'ın savunma harcamaları her zaman yoğun bir şekilde devam etmiştir. Yunanlı akademisyenlere göre ülkelerinin savunma harcamalarının yıllardır yüksek oranda olması, hatta son yıllardaki ekonomik krize rağmen devam etmesinin nedeni olarak Türkiye gösterilmektedir. Dolayısıyla Yunanistan'ın dış politikasında, savunma politikasında olduğu gibi, ki her ne kadar son yıllarda çok yönlü bir dış politika izlendiği iddia ediliyor olsa da, Türkiye en önemli önceliktir.

Kaynakça

- Büyükçolak, K. M. (2002). Yunanistan'ın stratejik analizi: Soğuk Savaş sonrası dönemde Yunanistan'ın savunma politikaları, güvenlik stratejileri, askeri doktrini ve silahlı kuvvetleri. İçinde M. Türkeş, İ. Uzel (Der.) *Türkiye'nin komşuları*, (ss. 75-115). Ankara: İmge Kitabevi.
- Dayıoğlu, A. (2013). Yunanistan'la ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), *Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, Cilt III, (s. 560-631). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirtaş-Coşkun, B. (2002). Ankara-Atina ilişkilerinde son dönem: değişenler ve değişmeyenler. İçinde B. Demirtaş-Coşkun (Der.), *Türkiye-Yunanistan eski sorunlar, yeni arayışlar*, (ss. 174-211). Ankara: ASAM Yayınları.
- Dokos, Th. P. (1999). Greek Defense doctrine Post-Cold War Era. In V. Coufoudakis, H. J. Psomiades, A. Gerolymatos (Eds), *Greece and The New Balkans Challenges and Opportunities*, (pp. 239-264). New York: Pella.
- Fouskas, V. K. (2012). Insight Greece: The origins of the present crisis. *Insight Turkey*, 14 (2), 27-36.
- Hatipoğlu, M. (2001). Yunanistan'ın dış politikası ve Balkanlar (1990-2000). İçinde Ö.E. Lütem, B. Demirtaş-Coşkun (Der.), *Balkan Diplomasisi*, (ss. 33-66). Ankara: ASAM Yayınları.
- Kırlı Ntokme, O. (2005). *Yunanistan'da ulusal kimlik oluşumu ve dış politikaya etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırlıdökme, U. (2013). Yunanistan'da uluslararası ilişkiler kuramlarının dış politika olaylarına uygulanması. *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 27-50.
- Stearns, M. (1999). Yunan güvenlik meseleleri. İçinde G. T. Allison, K. Nikolaydis (Der.), *Yunan Paradoksu*, (Çeviren Bülent Tanatar), (ss. 77-90). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Stavris, G. (2012). The new energy triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting a net for Turkey?. *Turkish Policy Quarterly*, 11 (2), 87-102.
- Tomadakis, S. B. (1999). Yunan güvenlik meseleleri. İçinde G. T. Allison, K. Nikolaydis (Der.), *Yunan Paradoksu*, (Çeviren Bülent Tanatar), (ss. 55-76). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Tsoukalis, L. (1999). Sonuç: Yunan paradoksunun ötesi. İçinde G. T. Allison, K. Nikolaydis (Der.), *Yunan Paradoksu*, (Çeviren Bülent Tanatar), (ss. 195-207). İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Yunanca Kaynaklar

- Βαλινάκης, Γ. Γ. (2003). Εισαγωγή στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1949-1988 (4^η Έκδοση). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Βαλντέν, Σ. (2003). Η Βαλκανική Πολιτική της Ελλάδας Κριτικός Απολογισμός της Μεταπολεμικής Περιόδου και Προοπτικές. Μέσα Π. Ι. Τσάκωνας (Επιμ.), Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική Μια Συνολική Προσέγγιση, Τόμος Β, (σσ. 391-464). Αθήνα: Σιδέρης.
- Βερέμης, Θ. & Κουλουμπής, Θ. (1997). Ελληνική Εξωτερική Πολιτική Διλήμματα Μιας Νέας Εποχής. Αθήνα: Σιδέρης.
- Καιρίδης, Δ. (2003). Η Εξωτερική Πολιτική του Εκσυγχρονισμού: Από τη Αντιπαράθεση στην Αλληλεξάρτηση. Μέσα Π. Ι. Τσάκωνας (Επιμ.), Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική Μια Συνολική Προσέγγιση, Τόμος Α, (σσ. 297-325). Αθήνα: Σιδέρης.
- Κουλουμπής, Θ., Καζάκος, Π., Τσούκαλης, Α., Χρηστολουρίδης, Θ., Σωμερίτης, Ρ., Λουκάκος Π., Ροζάκης, Χ., Φατούρος, Α. Α., & Ιωακειμίδης, Π. Κ. (1992). Η Ελληνική Κοινωνία Μπροστά στις Βαλκανικές Εξελίξεις. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ντόκος, Θ. (2003). Ελληνική Πολιτική Εθνικής Ασφάλειας Η Σύνδεση Μεταξύ Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής. Μέσα Π. Ι. Τσάκωνας (Επιμ.), Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική Μια Συνολική Προσέγγιση, Τόμος Α, (σσ. 235-274). Αθήνα: Σιδέρης.

- Ντόκος, Θ. (2007). Ελληνική Πολιτική Εθνικής Ασφαλείας στον 21ο Αιώνα. Κείμενο Πολιτικής Νο. 9. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ.
- Προέδρου, Φ. (2009). Η ελληνική πολιτική ενεργειακής ασφάλειας: οι ελληνικές θέσεις στο πλαίσιο της ΕΕ και η δράση για την εξασφάλιση προμηθειών. Κείμενα Εργασίας Νο. 4. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ.
- Σταμπολής, Κ. Ν., Χατζιβασιλειάδης, Ι., Μάζης, Ι., Θεοφύλακτος, Κ., Σοφιανός, Ν., & Ροϊνιώτης, Α. (2013). Για Μία Εθνική Ενεργειακή Πολιτική. Κείμενο Εργασίας Νο.18. Αθήνα: ΙΕΝΕ.

Elektronik Kaynaklar

- Teixeira, N. S. & Pinto, A. S. (October 2013). Southern Europe defence in times of austerity. *A Strategy for Southern Europe SR017*, 36-45. Retrieved 25.07.2014, from <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR017/Teixeira&Pinto.pdf>.
- Χρυσόγελος, Ν. (2013). Εξοπλιστικές Δαπάνες. Είσοδος 25.07.2014, <http://www.chrysogelos.gr/images/files/Docs/defence%20GE.pdf>.
- Drakoularakos, S. I. (29 Jan. 2014). Financial crisis and defense cuts: The view from Greece. *International Security Observer*. Retrieved 27.07.2014, from <http://securityobserver.org/financial-crisis-and-defense-cuts-the-view-from-greece/>.
- FRONTEX bugün Meriç sınırında göreve başlıyor (2010), *Turkish Greek News*. Erişim Tarihi: 27.07.2014, <http://www.turkish-greeknews.org/tr/frontex-bugun-meric-sinirinda-goreve-basliyor-4137.html>.
- Greece 'sets an example' on defence spending, NATO chief says (09.07.2014). Athens-Macedonian News Agency. Retrieved 30.07.2014 from <http://www.amna.gr/english/articleview.php?id=6487>.
- Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı. Erişim Tarihi: 25.07.2014, http://www.geetha.mil.gr/index.asp?a_id=2750.

Türkiye'nin Karadeniz Güvenliği ve Kırım

Turkey's Black Sea Security and Crimea

H. Alparslan ÖZMEN

Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Edirne, Türkiye,
h.alparslanozmen@gmail.com

Özet

2013 yılından günümüze kadar Ukrayna genelinde yaşanan iç olaylar ve bu olaylarla ilintili dış etkenler, inişli çıkışlı karşılıklı etkileşimler neticesinde günümüze kadar gelişim göstermiş ve Kırım özelinde sıcak çatışma ihtimalini bünyesinde barındıran ihtilaflı bir konu haline gelmiştir. Kırım'ın Karadeniz'de sıcak denizlere açılan bir pencere ve önemli bir deniz üssü olması nedeniyle taşıdığı geo-stratejik önem başta büyük devletler olmak üzere tüm dünyanın ilgisinin bu bölge üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Yaşanan bu gelişmeler Kırım ile derin tarihi ve kültürel bağları bulunan ayrıca Türk Boğazları ve 1965 km.lik Karadeniz sahil şeridi nedeniyle bir Karadeniz ülkesi olan Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Ancak 2002 yılından itibaren temel ilkeleri radikal bir şekilde evrilen, bu evrimin neticesinde 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı'na gereğinden fazla angaje olan Türk Dış Politikası'nın Kırım meselesine hak ettiği önemi veremediğı gözlemlenmiştir. Öte yandan Kırım'ın Türk Dünyası açısından taşıdığı tarihi ve kültürel önemin yanı sıra Türkiye'nin güvenliği bakımından da önemli bir mesele olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle Karadeniz havzasındaki dengelerin muhafaza edilmesinde ve Türkiye'nin Karadeniz güvenliğinin sağlanmasında Kırım kilit bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada, tarihi verilerle güncel olaylar bir arada değerlendirilerek, Kırım'da yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin güvenlik meselesi olduğu ve Türk Dış Politikasının bu meseleye yeterince ilgi göstermemesinin büyük bir eksiklik olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kırım, Karadeniz, Türkiye, Rusya, Ukrayna, Güvenlik

Abstract

From 2013 to today, domestic affairs across Ukraine and foreign factors correlated with them have progressed by uneven mutual interactions and became a controversy particularly about Crimea including possibility of war. The geostrategic importance of being a gate of warm sea and an important naval base in the region has attracted whole world's -especially great states'- attention over the region. These developments concern Turkey closely, because of having profound historical and cultural ties with Crimea and being a country of The Black Sea region thanks to Turkish Straits and 1965 km.-long coastline. However it is observed that Turkish Foreign Policy whose rules have evolved since 2002, could not have given adequate importance to Crimea because of unnecessarily engaging in Arab Spring which sparked from Tunisia in 2010. Moreover, it is considered that Crimea is important for Turkey's security besides her historical and cultural importance for the Turkish World with key importance by maintaining balance in The Black Sea Basin and providing security of Turkey. In this study, it will be presented that developments in Crimea are subject of Turkey's security and Turkish Foreign Policy's inadequate interest to the issue is a deficiency by evaluating historical data and current events together.

Keywords: Crimea, Black Sea, Turkey, Russia, Ukraine, Security

1. Giriş

Ukrayna'nın başkenti Kiev'in merkezindeki Bağımsızlık Meydanı'nda 2013 yılının Kasım ayında başlayan gösteriler, 3 ay gibi kısa bir sürede ülkede iktidar değişikliğine neden olmuştur. Gösterilerin başlangıcından iktidar değişikliği yaşandığı zamana kadar başta Avrupa Birliği ve Rusya Federasyonu olmak üzere yabancı aktörlerin konuya müdahil olmaları, sorunu ülke içi bir mesele olmaktan çıkararak yavaş yavaş uluslararası bir zemine taşı-

miştir. Yaşanan olayları açıklamaya çalışan farklı uzmanların değişik zeminlerde Ukrayna'nın bölünmüşlüğü ve kimlik sorunu, Ukrayna siyasetinin kısır yapısı, halkın ekonomik öncelikleri ya da Ukrayna ve Rusya arasındaki ilişkilerin tarihsel boyutu gibi etkenlerin genellikle bir ya da bir kaçına atıfta bulundukları görülmüştür. Bu sebeple yapılan değerlendirmelerin açıklayıcılığının, konunun tüm yönleriyle kapsamlı şekilde ele alınmadığı oranda, zayıfladığı değerlendirilmiştir.

Yaşanan bu gelişmelere açıklayıcılığı yüksek değerlendirmeler yapılmasına fırsat kalmadan, Rusya'nın Kırım'a asker çıkarması ve statüsünü tartışmaya açması sorunu bölgesel hatta pek çok açıdan küresel bir kriz haline getirmiştir. Kırım'a müdahale edilmesi ve statüsünün tartışmaya açılması, Batı dünyası ile Rusya Federasyonu arasında Soğuk Savaş dönemini aratmayacak şiddette gerilimlere neden olmuş beraberinde bünyesinde bölgesel bir savaşa dönüşme riskini barındıran düşük yoğunluklu silahlı çatışma ve küresel finansal müdahaleleri getirmiştir.

Sorunun ülke içi meseleden küresel krize dönüşme şekli şüphesiz uluslararası ilişkiler disiplini tarafından üzerinde çalışılmaya değer örnek bir olaydır. Özellikle iç-dış politika ilişkisine dikkat çekerek dış politika analizi yapan yaklaşımlar meseleye tatbik edilerek faydalı örnek durum çalışmaları yapmak mümkündür. Ancak bu çalışmanın asıl sorusu, Kırım'a yapılan müdahalenin neden bir süredir devam eden anlaşmazlıkların seyrinde radikal değişimlere sebep olduğuna ilişkindir. Kırım'a yapılan müdahalenin anlamı nedir? Ülkeler arasındaki ikili, bölgesel ya da küresel ilişkilere etkisi ve olası sonuçları neler olabilir? Kırım'a müdahale yapılmadan önce daha sınırlı sayıda aktörün rol aldığı siyasi kriz, Kırım'a müdahale anından itibaren nasıl çok daha fazla sayıda aktörün dahil olduğu bir güvenlik krizi haline gelmiştir? Kısacası Kırım neden bu kadar önemlidir?

Bu soruların cevaplanabilmesi için Kırım'ın siyasi tarihinin kapsamlı olarak incelenmesi ve jeopolitik konumunun ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Mümkün olduğunca çok sayıda kaynak üzerinde yapılacak ve saha çalışmalarını ihtiva edecek, siyasi tarih ve jeopolitik eksenli bir çalışma günümüzde yaşanan olayları anlamlandırma ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunma konusunda ancak yeterli olabilecektir. Şüphesiz ki, böyle bir gayret daha geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada ise ifade edilen sistematik çerçevesinde sınırlı tespitlerde bulunma gayreti ile konuya farklı bir yaklaşım geliştirilmeye çalışılacaktır.

Bu kapsamda sonraki bölümde Türkiye ve Rusya eksenlerinde Kırım'ın tarihi önemine vurgu yapılacaktır. Türkiye ve Rusya ilişkilerinin siyasi tarihi incelendiği zaman Kırım'ın statüsünün geçmişte de bugünküne benzer şekilde dramatik değişimlere neden olup olmadığı ortaya konulacaktır. Müteakiben Ukrayna'nın yapısı ve bu yapı ile Kırım arasındaki karşılıklı etkileşim incelenerek, meselenin sebepleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Dördüncü bölümde ise Kırım'ın günümüzde taşıdığı jeopolitik önem ifade edilerek, sorunun olası sonuçlarının incelenmesinde kullanılacak temel veriler sağlanacaktır. Beşinci bölümde, güncel olayların seyrinden bahsedilerek durum tespiti yapılması amaçlanacaktır. Son bölümde ise önceki bölümlerde yapılan incelemeler neticesinde varılan sonuçlar birlikte değerlendirilerek, yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin güvenliği açısından taşıdığı önem değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Türkiye ve Rusya Eksenlerinde Kırım'ın Tarihi Önemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin önceli olan Osmanlı Devleti ve Rusya Federasyonu'nun önceli olan Çarlık Rusya'sı arasındaki ilişkilerde Kırım kritik bir öneme sahip olmuştur. İfade edilen önemin açık şekilde ortaya konulması, günümüzde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğine olan etkisinin tespit edilebilmesinde büyük bir değer taşımaktadır.

Osmanlı Devleti ile Kırım arasındaki münasebetin başlangıcı İstanbul'un fetih tarihi olan 1453 yılına kadar geri götürülebilir. İstanbul fethedildikten sonra doğal olarak Karadeniz bölgesinin önemli su yolları el değiştirmiş, bu durum ise bölgede yeni bir mücadele başlatmıştır. Karadeniz'de faaliyette bulunan Kırım'daki Cenevizliler sebebiyle Osmanlı Sultanı ve Kırım Hanı arasında başlayan ilişkiler 1454 yılında düzenlenen müşterek bir harekâtla Kefe'yi Cenevizlilerden alma uğraşı ile devam etmiş ve yaklaşık 20 yıl sonra 1475 yılında Kefe ve Kırım Yarımadası'nın güney sahilleri fethedilmiştir. 1478'de ise Kırım'daki Osmanlı otoritesi pekiştirilmiştir (Fisher, 2009:18-25).

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi ile başlayan yükseliş döneminde öncelik verdiği konulardan birisi olan Karadeniz'de hâkimiyet kurma çabasında Kırım'ın taşıdığı önem, yarımada'nın fethi ile birlikte, tüm Karade-

niz sahilleri fethedilmemiş olsa da, “Karadeniz’in bir Türk Gölü haline gelmesinden” anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti diğer fethedilen yerlerden farklı olarak bölgede oldukça özerk bir yönetim teşkil etmiş, Kırım hanlarının diplomatik münasebetlerde bulunmalarına ve kendi paralarını basmalarına müsaade etmiştir. Bu sayede Kırım hanları Cengiz Han’ın mirasına sahip çıkarak, mührünü kullanmışlardır (Fisher, 2009:29-30). Dönemin Osmanlı Devleti yönetim anlayışı içerisinde istisna olan uygulamanın sebebi, Osmanlı Sultanlarının unvanları arasında “Kıpçak Bozkırlarının Padişahı” sıfatının bulunması ve bu sıfatın Orta Asya’ya kadar uzanan Türk coğrafyasına hükmetmek anlamına gelmesidir (Fisher, 2009:27). Kırım’da kurulan istisnai hakimiyet sayesinde Osmanlı Devleti hem Cengiz Han’ın mirasına sahip çıkarak siyasi ideolojisini şekillendirmiş, hem de kuzey emniyetini tesis etmiştir. Denilebilir ki Kırım Karadeniz’in kuzeyinde, adeta ikizkenar üçgenin tepe noktasını andıran ve tüm bölgeye hâkim olan konumuyla hem jeopolitik hem de ideolojik olarak Osmanlı Devleti’nin “kutup yıldızı” olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin duraklama devrinde, kuzeyinde kuvvetli bir Rusya’nın ortaya çıkması, tarihi önemi ifade edilen Kırım’ı mücadele sahası haline getirmiştir. Uzun bir savaşlar tarihi olarak nitelendirilebilecek Rusya Çarlığı-Osmanlı Devleti ilişkileri içerisinde Kırım’ı elinde bulunduran taraf üstünlük tesis etmeyi ve ilerlemeyi başarmıştır. 1683-1688 Savaşı, 1711 Prut Savaşı ve 1736-1739 Savaşı Rus Çarlığı’nın “sıcak denizlere inme” politikası uyarınca, Osmanlı Devleti aleyhine ilerleyip genişleyerek Azak ve Kırım bölgesine hâkim olma isteğine rağmen istediği başarıyı sağlayamadığı savaşlar olmuştur (Armaoğlu, 2010:45-46).

Bu savaşlar dizisinde kırılma noktasını 1768-1774 savaşı oluşturmuştur. Savaş sonunda imzalanan ve önemli bir belge olan Küçük Kaynarca Antlaşması’nın 2. maddesi uyarınca Kırım’ın bağımsızlığı kabul edilmiştir (Armaoğlu, 2010:47). Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez halkı Türk ve Müslüman olan ve büyük stratejik öneme sahip bir toprak parçası kaybedilmiş ve bir daha da geri alınamamıştır (Özdağ, 2009:172). Antlaşmanın kendisine sunduğu avantajlardan yararlanmayı bilen Çariçe Katherina, 1783 yılında Kırım’ı işgal etmiş ve Rus Çarlığı’na bağlamıştır. Bu tarihten sonra Karadeniz kıyılarında kaleler, tersaneler ve donanma yapımına hız verilerek bölgedeki Türk hâkimiyeti sarsılmaya başlanmıştır (Derman & Ongarova, 2014:12). Bir kez Kırım’ı ele geçiren Rus Çarlığı, Kırım’ın batısından Balkanlar ve Doğusundan Kafkaslar istikametinde hızlı bir yayılmayı kolaylıkla gerçekleştirebilmiş, bir süre sonra da Osmanlı Devleti’ni iki cepheli savaşa mahkûm etmeyi sıradan hale getirmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Kırım’la başlayan toprak kaybetme süreci, yine öncelikle Kırım’dan başlayan ve Osmanlı Devleti’ne yönelen büyük göçlere neden olmuştur. Bu sayede Osmanlı Devleti içerisinde aynı dil, din ve etnik kökenden gelen insanlar bir araya gelmeye başlamış yani nüfus mecburi olarak homojenleşme süreci geçirmiştir (Göçek, 2009:67). Kırım’dan gelen göçler yarım yüzyıldan fazla bir süre boyunca devam etmiş, göçmenler kendilerine tahsis olunan alanlara ulaşmaya kadar cami, okul gibi kamusal alanlarda misafir edilmişler, bu durum ise yaşanan acıların paylaşılmasına neden olmuştur (Kösoğlu, 2009:216). İfade edilen bu etkenlerin hepsi Osmanlı Devleti’nin tarih içerisinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde değişen devlet ideolojisinin şekillenmesinde, diğer bir deyişle Türk milliyetçiliğinin oluşmasında büyük önem taşımıştır.

Kırım’ın kaybedilmesi ile Rus Çarlığı’nın Osmanlı Devleti aleyhine hızla genişlemesi, Osmanlı Devleti açısından yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Kırım’ın işgalinden 22 sene sonra Türk Boğazları’nın kontrolü ilk kez uluslararası bir sorun haline gelmiştir. 46 yıl sonra 1828-29 savaşı ile Rus ordusu batıda Edirne’yi, doğuda Erzurum’u ele geçirecek kadar ilerlemiştir. 58 yıl sonra da Londra Boğazlar Sözleşmesi ile boğazların rejimi uluslararası statü kazanmıştır (Sander, 2013:296-303). Yaşanan tarihi süreç Kırım’ın güvenliğinin ne kadar önemli olduğunu, Osmanlı Devleti’ne acı bir şekilde öğretmiştir.

Benzeri bir dersi 1853 yılına gelindiğinde Rus Çarlığı, Kırım Savaşı vesilesi ile almıştır. Rus Çarlığı’nın Osmanlı Devleti’ni, hayatı kontrollü şekilde sonlandırılması gereken bir hasta olarak görmesi ve kutsal yerlerle ilgili sorunları bahane ederek parçalama teşebbüsleri göstermesi üzerine İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti yanın-da savaşa katılmıştır. İngiltere ve Fransa’nın, Rusları Avrupa dışında tutma düşünceleri 92 yıl sonra yaşanacak Soğuk Savaş’ın adeta ilk habercisi olmuştur (Sander, 2013:307). Müttefik devletler bu savaşta “Rus ayısının gözünü oymak için” Kırım’da bir cephe açmayı kararlaştırmışlardır (Armaoğlu, 2010:363-364). Savaş Kırım’ın statüsünü değiştirmemekle birlikte, hem taraflar hem de dünya tarihi açısından önemli özellikler ve sonuçlara sahiptir. Bu savaşta ilk kez bilim ve teknoloji savaşın sonucunu doğrudan etkilemeye başlamıştır. Yivli tüfeklerin kullanıl-

masıyla piyade silahlarının menzilin 3 kat artması, donanmalarda buharlı gemilerin kullanılması, emir-komuta ve haberleşmede telgrafın sağladığı avantajlardan yararlanılması ve ikmal faaliyetlerinin kolaylaşması savaş endüstrileştirmiştir. Savaş alanında yaşanan bu olumlu gelişmeler beraberinde zayıfların dramatik şekilde artması sonucunu da getirmiştir (Parker, 2014:243-245). Savaş muhabirliğinin ilk uygulaması da bu savaş esnasında, William Howard Russell'in The Times muhabiri olarak Kırım Savaşı'nı takip etmesi ve haberleri telgraf vasıtasıyla okuyucularına aktarması ile gerçekleşmiştir (H. Yalçınkaya, 2012:133-134).

Savaşın sonunda imzalanan 1856 tarihli Paris Antlaşması ile devletlerin savaş zamanlarında düşman aleyhine deniz korsanlığı faaliyetlerine müsaade etmesi yasaklanmış, böylece antlaşma ilk uluslararası savaş hukuku metni olma özelliği kazanmıştır (Tetik & Güzel, 2013:27-28). Kırım Savaşı'nın taşıdığı tarihi özellikler, her yönüyle modern savaşın ve savaş hukukunun Kırım toprakları üzerinde geliştiğini göstermektedir. Savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'dan ilk dış borcu alması ve Paris Barış Antlaşması sırasında Islahat Fermanı'nı yayınlaması, büyük devletlerin iç işlerine karışmasına vesile olmaktan başka bir işe yaramayarak, devletin yıkılışını hazırlayan yeni etkenler olarak hizmet etmiştir (Armaoğlu, 2010:379-384).

Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sı arasındaki ilişkilerde Kırım'ın rolü ve taşıdığı önem zamanla iki devlet arasındaki münasebetleri aşarak tüm dünya açısından dikkate değer sonuçlar doğurabilmiştir. Bu durum, bölgeler arasında geçiş güzergâhı olması nedeniyle hiçbir dönemde stratejik değeri azalmayan Karadeniz Havzası'nın ve havzanın kıymetli bir parçası olan Kırım'ın tarihi ve jeopolitik önemini ortaya koymaktadır.

3. Ukrayna'nın Yapısı ve Kırım

Kırım'ın taşıdığı tarihi ve jeopolitik önem dolayısıyla statüsünün değişmesi ya bir dönem başlangıcı olmuş ya da statü değişimi önemli tarihsel kırılma anlarına denk gelmiştir. 1783 yılından itibaren Çarlık Rusya'sının egemenliğinde bulunan Kırım'da, imparatorluğun 1917 Ekim Devrimi ile yıkılmasının ardından Türkler 3 ay gibi kısa bir süreliğine de olsa kendi hükümetlerini kurmuşlardır. Müteakiben yaklaşık 4 aylığına ilk Bolşevik hükümeti idareyi ele geçirse de, Alman işgal kuvvetlerinin 25 Nisan 1918'de Kırım'a girmesiyle bu hükümet yıkılmıştır. Alman komutanlığı ise, Kırım'ın tam muhtariyet kazanmasına yanaşmayarak, Sulkiewicz liderliğinde yeni bir hükümet kurdurmuştur. Alman birliklerinin yarımada'yı terkinden sonra, bağımsızlıktan ziyade yeni Rus devleti ile birleşmeyi hedefleyen Salomon Krym hükümeti oluşturulmuştur. 1919 yılının Nisan ayında ise ikinci Bolşevik Hükümeti iktidarı eline almıştır. 1919 ve 1921 yılları arasında yaşanan mücadelelerin sonucunda Bolşevikler üçüncü kez Kırım'da hâkimiyet sağlamış ve 1941 yılındaki Alman işgaline kadar sürecek olan Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (Fisher, 2009:157-186). Bu dönem Kırım'ın tam manasıyla sömürülmesi sebebiyle yaşanan kıtlıklar, "Sovyetleştirme" adı altında icra edilen Ruslaştırma politikaları, kolektifleştirme adına yapılan sürgünler ve yargılama diye adlandırılan insan kıyımları ile geçmiştir.

Uygulanan bu politikaların neticesinde, 1941 yılında Almanlar Kırım'ı işgal ettiklerinde 558.000 Rus'a karşılık 219.000 civarında Kırım Türkü'nün yaşadığı görülmektedir (Özcan, 2005:65). Almanlar başlangıçta burada yaşayan herkesin sürgün edilerek Kırım'ın Almanlaştırılması fikrinde olsalar da, Türkiye'nin Kırım Türklerine karşı özel bir alakası bulunduğunu bildiklerinden, Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmek adına bu planlarını ertelemişlerdir (Özcan, 2005:66-67). Kırım'ın iki dünya savaşı sırasında da Almanya'nın hedef listesinde bulunması dikkate değer bir durumdur. Almanlar, D Özel Görev Birliği bünyesinde Kırım Nefsi Müdafaa Taburları kurarak partizan çeteleri ile mücadelede Kırım Türklerinden yararlanmışlardır (Özcan, 2005:70). Bu durumu bahane olarak kullanan ve Kırım Türkleri tarafından Almanlara verilen desteğin ölçüsünü kasıtlı olarak abartan Stalin, 1944 yılında Kırım Türklerini gayri insani koşullar altında sürgüne maruz bırakmış ve bu sürgünde nüfusun yaklaşık %40'ı hayatını kaybetmiştir (A. Yalçınkaya, 2005:104).

1954 yılına gelindiğinde ise Kırım, Ukrayna ile Rusya'yı birleştiren 1654 tarihli Preyaslav Antlaşması'nın 300. yıl dönümü hediyesi olarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne hediye edilmiştir (A. Yalçınkaya, 2012:120). Ancak bu statü değişiminin asıl nedeni, Ukrayna'da gelişen Rus karşıtlığını dizginlemek ve Kırım'ın idaresinde yaşanan bazı idari ve ekonomik zorlukları basit bir düzenleme ile ortadan kaldırmaktır.

Sovyetler Birliği döneminde çok önemli görülmeyen bu statü değişikliği Moskova'daki Rus yöneticileri tarafından, 1989'da başlayan dağılma süreci içerisinde, imparatorluğun tarihi yaşam sahası içerisinde görülen bazı diğer böl-

geler için de olduğu gibi değiştirilmesi gereken bir durum olarak görülmüştür. Ancak bu yönde yapılan girişimler daha ileri taşınmamış ve bölgenin Ukrayna'ya bağlı özerk statüsü 1991 yılında Kiev yönetiminin kabul edilmiştir (İmanbeyli, 2014:5). Rus halkı ise, Kruşçev'in Kırım'ı Ukrayna'ya vermesini bir türlü affetmemiştir (Kamalov, 2008:243).

Kırım'ın statüsü günümüzdeki durumuna bu şekilde ulaştıktan sonra, yarımada'nın istikrarı Ukrayna'nın yapısı ve bu yapının diğer ülkelerle olan ilişkilere etkisi etrafında şekillenmeye başlamıştır. Samuel P. Huntington, "Medeniyetler Çatışması" adlı eserinde Ukrayna'yı "iki ayrı kültürü bünyesinde barındıran, bölünmüş bir ülke" olarak tanımlamakta ve Batı ile Doğu arasındaki medeniyet fayının Ukrayna'nın tam ortasından geçtiğini söylemektedir (Huntington, 2006:242). Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezi pek çok açıdan eleştiriye açık olsa da Ukrayna ile ilgili tespitlerinin yerinde olduğu değerlendirilmektedir. Benzer bir şekilde Parag Khanna da modern bir seyahatname olarak değerlendirilebilecek eserinde Ukrayna için "insanların Katolik tarımsal batısından, Ortodoks endüstriyel doğusuna nadiren geçtiği iki farklı ülkeye" benzetmektedir (Khanna, 2008:58).

Ukrayna'nın coğrafi, tarihi, etnik ve dinsel açıdan bölünmüş bir ülke olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte, anılan bölünmenin kimlik eksenli olmaktan çok siyasi ve ekonomi-politik sebepli olduğunu söyleyen yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre bağımsızlıktan itibaren 23 yılda 18 kez hükümet değişmesi, liderlik sorunu ve yetki tartışmalarından meydana gelen siyasi istikrarsızlık; Sovyet ardılı diğer ülkelerde de olduğu gibi oligark yapılanmaların ülke yönetiminde egemen olması ve bir türlü sağlanamayan ekonomik gelişme ülkede sorunlara neden olmaktadır (İmanbeyli, 2014:2-4).

İfade edilen bölünmüşlük içerisinde ülkenin ekonomik koşullarının, bağımsızlıktan bu yana sürekli olarak ülke siyaseti ve kamuoyunun oluşması üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu etki, ülkenin hangi devlet ya da uluslararası örgütlerle işbirliği tesis edeceği tartışmalarında kendisini oldukça göstermektedir. Netice olarak bir seçim dönemi ya da ortalama 5'er yıllık süre zarflarında ülke Doğu ile Batı arasında gelgitler yaşamaktadır (Derman & Ongarova, 2014:14).

Ukrayna'nın dış politikasını "çok vektörlü diplomasi" olarak adlandırmaya çalışması, Kazakistan'ın dış politikası ile kıyaslanamayacak kadar başarısız olması nedeniyle, gerçekten uzak bir iddiadır. Bu başarısızlığa, Rusya'nın Ukrayna ile ilişkilerine eski tebaa ve yönetici perspektifinden bakıyor olması eklendiğinde, Ukrayna sıklıkla dış politik açmazlar yaşamaktadır (Torbakov, 2001:298). Kırım ise bu ilişkilerin seyrinde edilgen bir konuma sahiptir. Rusya'nın arka bahçesine düşman unsurları sokma gibi istenmeyen davranışlar sergileyen eski tebaa Ukrayna'yı yola getirmek için kullanılan kozlardan bir tanesi Kırım'ın statüsüdür. Kamalov bu konuya dikkat çekerek, dış güçlerin mücadele alanı haline gelecek Kırım'ın Karadeniz'de istikrarsızlığa neden olacağını değerlendirmektedir (Kamalov, 2008:86). Bu sebeple John F. Mearsheimer'in, Başkan Clinton'ın Ukrayna'nın nükleer silahlardan arındırılması yönündeki politikasını eleştirdiği makalesinde, tüm Ukrayna'nın Rusya tarafından işgal edilebileceği öngörüsü tartışmalı da olsa, Ukrayna'nın caydırıcılığının yalnızca nükleer silahlarla sağlanabileceği konusunda haklı çıktığı değerlendirilebilir (Mearsheimer, 1993:50).

4. Kırım'ın Jeopolitik Önemi

Kırım'ın Ukrayna'ya karşı sıklıkla bir koz olarak kullanılabilmesi ve kolaylıkla vazgeçilemeyerek korunması gereken bir bölge olması, ağırlıklı olarak sahip olduğu jeopolitik önemden kaynaklanmaktadır. Bu önemin anlaşılabilmesi için, tarihi değeri ortaya konulan Kırım'ın mevcut durumunun incelenmesi ve Kırım üzerine yapılan güncel jeopolitik çözümlemelerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kırım doğu-batı ekseninde 305 km., kuzey-güney ekseninde ise 205 km. genişliğe sahip, Karadeniz'in en kuzeyinde denizin içerisine doğru sokulmuş bir yarımadadır. Bu özelliği sayesinde Karadeniz bölgesindeki sayılı doğal limanlardan ve en önemli deniz üslerinden bir tanesidir. Yaklaşık 27.000 km²'lik yüzölçümüne sahip yarımada sıcak denizlere açılan bir pencere görevi görmektedir (Özey, 2011:384-385).

Brzezinski, Avrasya kıtasını dört köşesinde oyuncuların yer aldığı büyük bir satranç tahtasına benzettiği ancak kurguladığı oyunu yalnızca Rusya üzerine bina ettiği çalışmasında Kırım'ın bağlı bulunduğu Ukrayna'yı, jeopolitik bir eksen olarak tanımlamıştır. Brzezinski'ye göre bu jeopolitik eksen korunduğu takdirde Rusya'nın Avrasya

İmparatorluğu haline gelme şansı bulunmamaktadır. Eğer bu eksen korunamazsa yani Rusya Ukrayna üzerinde yeniden egemenlik tesis ederse; Ukrayna'nın Avrupa'ya açılan yapısı, demografik özellikleri, doğal kaynakları ve en önemlisi Karadeniz'e erişimi sayesinde, Asya ve Avrupa kıtalarında faaliyet gösterme şansına kavuşacak ve Avrasya hakimiyeti iddiasında bulunabilecektir (Brzezinski, 2005:72). Ukrayna'nın bağımsızlığına kavuşması, Rusya'nın Karadeniz'deki hâkim konumunu terk etmek zorunda kalması yani büyük bir jeopolitik gerileme yaşaması anlamına gelmiştir. Bu gerileme Karadeniz'de Türkiye lehine sonuçlar yaratmış, Türkiye'nin Karadeniz bölgesindeki ağırlığı 1991öncesine kıyaslanamayacak ölçüde artmıştır (Brzezinski, 2005:133-135). Ancak benzer şekilde Kırım'da bırakılan Rus deniz üssünün Rusya açısından taşıdığı stratejik değer de artış olmuş ve Rusya bu değere sahip çıkabilmek için öncellerinin değiştirmiş olduğu yarımadanın demografik yapısını bir koz olarak kullanma yolunu seçmiştir.

Brzezinski, geleceğe yönelik değerlendirmeler yaptığı bir başka çalışmasında Ukrayna'yı, güvenliği ABD'nin küresel üstünlüğü üzerine kurulan uluslararası sistemin devamına bağlı ve jeopolitik anlamda tehlikede olan bir ülke olarak tasvir etmiştir (Brzezinski, 2012:109). Bu tasvirin somut ispatı olarak, 2010 yılında Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'in uygun fiyatlarla enerji temin etme karşılığında Kırım'daki Rus donanma üssünün kullanım süresini 25 yıl daha uzatmasının gösterilmesi dikkate değerdir (Brzezinski, 2005:115).

Şüphesiz ki Brzezinski, ABD Başkanı Jimmy Carter döneminin ulusal güvenlik danışmanı ve halen ülkenin önde gelen stratejistlerinden birisi olarak Batı veya ABD eksenli jeopolitik değerlendirmeler yapmaktadır. Konunun tüm boyutlarıyla ele alınabilmesi için karşıt jeopolitik değerlendirmelerin de incelenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Karşıt jeopolitik değerlendirmelerin arayışında akla ilk gelen isim şüphesiz ki Vladimir Putin'in Rusya Devlet Başkanlığı döneminde adeta devletin resmi ideologu haline gelen Aleksandr Dugin olmaktadır. Dugin, "Jeopolitiğin Temelleri" isimli kitabının, Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı çalışmasının bir anti-tezi olduğunu söyleyerek yapılan değerlendirmeyi haklı çıkarmaktadır (İmanov, 2005:261).

Dugin'in "Avrasyacı Yaklaşım" olarak adlandırdığı düşünce sistematüğünü anlattığı asıl eserinde Ukrayna ile ilgili çarpıcı tespitler mevcuttur. Dugin'e göre, her şeyden önce Ukrayna bir devlet olarak herhangi bir jeopolitik anlam taşımamaktadır. Çünkü ne evrensel düzeyde kendisine has kültürel değerler geliştirebilmiş, ne coğrafi bakımdan diğer ülkelerden ayrılan özellikli bir konuma sahip olabilmiş ne de etnik açıdan kendisine has özellikleri bir arada bulundurabilmiş değildir (Dugin, 2010:205). Bu tespitin, Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesini tartışmaya açma amacı güttüğü açıktır.

Zaten Dugin de bu tartışmayı ileri bir noktaya taşımaktadır. Ukrayna'nın mevcut sınırları içerisinde bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesinin ne Doğu ne de Batı ile yakınlaşmasına imkân vereceğini, yalnızca "tampon işlevi" görerek ABD'nin stratejilerine jeopolitik açıdan hizmet edeceğini iddia etmektedir (Dugin, 2010:206).

Dugin bu durumun, Rusya'nın toprak bütünlüğüne tecavüzle eşdeğer ölçekte bir jeopolitik güvenlik zafiyeti olduğunu söyleyerek; jeopolitik, etnik ve kültürel gerekçelerle Ukrayna'nın 4 kuşağa bölünmesini teklif etmektedir. Teklif edilen bu kuşaklardan bir tanesi de Kırım bölgesidir. Dugin, bölgede meskûn farklı etnik grupları birer jeopolitik kuvvet noktası olarak görerek bölgeye ilişkin değerlendirmelerde bulunduktan sonra Kırım'a özel bir statü tanınması gerektiği sonucuna varmaktadır. Bu özel statü; Moskova'nın doğrudan stratejik kontrolünü, Ukrayna'nın sosyo-ekonomik çıkarlarının muhafazasını ve Kırım Türklerinin etnik-kültürel taleplerinin karşılanmasını ihtiva etmektedir (Dugin, 2010:206-207).

Karşıt görüşler karşılaştırmalı olarak incelendiğinde genelde Karadeniz havzası, özelde de Kırım üzerinde yaşanan anlaşmazlıkların jeopolitik arka planında, ihtilaflı görüşlerin çatışmasından ziyade birbirini tehdit olarak gören ve hedef alan yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Kırım, Karadeniz ve Türk Boğazlarının bir arada değerlendirilmesi gereken anlamlı bir jeopolitik bütünlük oluşturduğu gerçeğidir. Karadeniz'in kuzey-güney ve doğu-batı istikametlerinde önemli bir geçiş alanı olması, ifade edilen jeopolitik bütünlüğe stratejik önem atfetmektedir.

Karadeniz, Türk Boğazları sayesinde Akdeniz'e ve Atlantik Okyanusu'na; Tuna, Volga, Dinyeper ve Don nehirleri vasıtasıyla da Baltık Denizi ve Hazar Denizi'ne ulaşım imkânı sağlamaktadır. Sağladığı bu deniz ulaşım ağına ek olarak, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte enerji sevkiyatı ve Mavi Akım gibi petrol-gaz boru hatları sebebiyle de

önemi artmıştır. Bu sebeple son dönemde Karadeniz bölgesinde aktif olma çabası içerisine giren aktörlerin sayısında artış olmuştur (Ogan, 2008:2). Yaşanan bu rekabet ortamının beraberinde, Kırım'ın jeopolitik öneminde artışı getireceği değerlendirilmektedir.

5. Kırım'da Yaşanan Güncel Olaylar

Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından 23 yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen, önceki bölümlerde açıklanan tarihi, siyasi ve jeopolitik etkenlerin tesiri ile yaşadığı siyasi karışıklık ve çalkantılar daha geniş kapsamlı bir çalışmanın konusu olacak kadar çoktur. Ancak bu çalışma içerisinde yalnızca 2013 yılı içerisinde başlayan ve günümüze kadar gelişen olaylar ele alınmaya çalışılacaktır. Uygulanan bu seçiciliğin nedeni 2013 yılında başlayarak hızla tırmanan gerilimin, Kırım özelinde önemli sonuçlar doğurmuş olmasıdır.

2013 yılı başından itibaren adeta Ukrayna'nın yeni ve büyük gelişmelere gebe olduğunun habercisi olmuştur. Öncelikle Nisan ayında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ülkenin eski başbakanı Yuliya Timoşenko'ya 2011 yılında verilen hapis cezasının hukuksuz olduğuna oy birliği ile hükmetmiştir. Temmuz ayında ise Rusya, Ukrayna'nın Avrupa Birliği ile yakınlaşma gayretlerine karşı bir misilleme olarak, en önemli Ukraynalı şekerleme üreticilerinden olan Roshen'in mamullerinin güvenlik standartlarını karşılamadığı gerekçesiyle ithalatını durdurmuştur. Bu olay her ne kadar önemsiz gibi gözükse de Rusya'nın Ukrayna'ya karşı bildik yaptırım silahlarını kullanmaya başladığının habercisi olmuştur. Ağustos ayına gelindiğinde, Rusya gümrükleri kapatarak, elindeki ekonomi kozunu oynamayı ve Ukrayna'yı güçlü mesajlarla uyarmayı sürdürmüştür. Kasım ayında ise hükümetin Avrupa Birliği ile imzalanacak işbirliği antlaşmasından aniden vazgeçmesini protesto eden on binlerce insan Kiev ve öteki şehirlerin meydanlarına akın etmiştir. Ukrayna halkı bu gösterilerde hükümetlerini Rus baskısına boyun eğmekle ve korkak olmakla suçlamıştır. Aralık ayında Rusya, antlaşmanın imzalanmamasını ödüllendirerek, Ukrayna'ya verdiği doğalgazın fiyatında indirim gitmiş ve ülkeye 15 milyar dolar borç vermiştir (www.bbc.com).

2014 yılının başlangıcı ise olayların kontrolden çıkmaya başladığı zaman dilimi olmuştur. Şubat ayında, gösterilere sert bir şekilde müdahalede bulunan güvenlik güçleri, en az 77 göstericinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Ülkede gittikçe artan isyan ortamına daha fazla dayanamayan devlet başkanı Viktor Yanukoviç 22 Şubat'ta Rusya'ya kaçmış ve geçici yönetim iktidarı eline geçirmiştir. Rusya yeni yönetimin geçersiz ve hukuksuz olduğunu iddia ederek tanımayı reddetmiştir (www.bbc.com).

Olayların gelişme seyri, bu ana kadar ülke içi bir meselenin yalnızca ülkeler arası ya da bölgesel krize dönüşmesine sebep olmuştur. Ancak Mart ayından itibaren yaşanan olaylar uluslararası sorun haline gelmeye başlamıştır. Mart ayı içerisinde Rus kuvvetleri, ülke içerisindeki ayrılıkçılara yardımda bulunarak Kırım'da yönetimi ele geçirmelerine yardımcı olmuştur. Kırım parlamentosundan hükümetin değiştirilmesi ve özerklik statüsünün genişletilmesi ile ilgili karar çıkartılmıştır. Ancak çıkartılan bu karar, yalnızca iç hukuk açısından bakıldığında dahi şaibeli ve kabul edilemez olmuştur. Referandum kararının alınışı gibi referandumun uygulanışı da meşruiyet zemininden oldukça uzak kalmıştır. Referandumdan, Rusya'ya bağlanma yönünde sürpriz olmayan bir karar çıkmıştır. Ancak Rusya 17 Mart tarihinde Kırım'ın bağımsızlığını tanımakla yetinmiştir. Zaten her yönüyle şaibeli ve meşruiyeti bulunmayan bu uygulamaların neticesi de Rusya dışında hiçbir ülke tarafından resmen tanınmamıştır (İmanbeyli, 2014:5).

Aslında Rusya'nın Ukrayna'ya çeşitli araçlarla yaptırımlar uygulaması ve eski tebaası olarak gördüğü ülkenin Batı eksenine kaymasını önlemeye çalışması alışıldık bir durum olarak görülmektedir. Ancak Ukrayna halkının ter-cihini Avrupa Birliği yönünde kullanmasının ve bu uğurda ağır bir mücadele vermesinin ayrıca her yönüyle Batı yanlısı olduğu anlaşılan geçici yönetimin kontrolü ele almasının karşılığında Rusya'nın Kırım kartını oynayarak Ukrayna'yı cezalandırmak istemesi beklenmedik bir durum olmuştur. Rusya'nın beklenmedik ve oldukça cüretkâr olarak değerlendirilebilecek hamlesi Soğuk Savaş'tan beri yaşanmış en büyük Doğu-Batı geriliminin fitilini ateşlemiştir (www.bbc.com). Rusya'ya karşı ABD ve Avrupalı müttefikleri şiddeti gittikçe artan yaptırımlar uygulamaya başlamışlar ve diplomatik ilişkilerde Rusya'yı izole etme yoluna gitmişlerdir.

NATO, Ukrayna krizinin başlangıcından itibaren yaşanan gelişmeleri ve örgütün verdiği tepkileri, internet sitesinin ana sayfasında da görülecek şekilde özel bir bölüm altında toplayarak konuya verdiği önemi vurgulamıştır. 16 Haziran 2014 tarihli bir bildiri ile NATO'nun Rusya ile olan bütün ilişkilerinin kesildiği belirtilmiştir. Bu belge ile Rusya'nın Ukrayna genelinde ve Kırım özelinde yaptığı müdahalelerin kabul edilemez olduğu vurgulanarak,

uzun bir süredir Rus liderlerce öne sürülen ve kendi eylemlerine meşruiyet kazandırmak için sıklıkla tekrarlanan Kosova'nın bağımsızlığı ya da Libya operasyonu gibi konularda yöneltilen suçlamaların da tamamına cevap verilmiştir (www.nato.int). Ayrıca NATO 4-13 Temmuz tarihlerinde, Batı Karadeniz sularında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 6 üyesinin katılımı ile "Breeze Tatbikatını" icra ederek Karadeniz'deki varlığını vurgulamış ve tek yanlı düzenlemeleri kabul etmeyeceğinin sinyali vermiştir (www.hurriyet.com.tr).

Ancak Rusya üzerinde en büyük etkiyi ekonomik yaptırımların oluşturduğunu söylemek mümkündür. Rusya ekonomisinin genellikle hammadde ihracatına dayanan kırılgan bir yapıya sahip olması sebebiyle, uygulanan yaptırımlar ivedilikle sonuç vermiş ve kısa süre içerisinde Rus borsası %12 değer kaybetmiştir (İmanbeyli, 2014:5). Borsada işlem gören şirketlerin genelde devlet tekelinde olan ve en çok vergi veren şirketler olduğu göz önüne alındığında uzun vadede Rus ekonomisinin uğrayacağı zararın artacağı değerlendirilebilir. Ancak bu noktada Rusya'ya enerji bağımlılığı bulunan Avrupa Birliği ülkelerinin uzun vadede yaptırımları devam ettirmede ne kadar istekli olacakları önem taşımaktadır. Ayrıca Rusya da yaptırımlarla başa çıkabilmek için, askeri-teknik işbirliği prosedürlerini güncelleyerek, kendi savunma sistemlerini satın alan ülkelerin teknolojiyi transfer etmelerine de izin vermeyi, böylelikle savunma sanayisi pazarındaki payını arttırmayı amaçlamaktadır (Jane's Defense).

Kırım ile güçlü tarihi ve jeopolitik bağları olan Türkiye ise gelişen olaylar karşısında, en azından 2012 yılında Suriye'deki iç karışıklar sebebiyle Esad yönetimine verdiği kadar da olsa bir tepki sergilememiş ve Kırım meselesine 2010 yılında patlak veren Arap Baharına gösterdiği kadar ilgi göstermemiştir. Bu durum zaman zaman ülke içerisindeki, özellikle milliyetçi hassasiyetleri yüksek muhalefetin tepkisine neden olmuştur.

Yine de Türkiye'nin Kırım'da yaşanan olaylara gösterdiği sınırlı reaksiyonun incelenmesi yararlı olacaktır. Bu reaksiyon Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun diplomatik temasları ve bakanlığın yayınladığı bildirilerden oluşmaktadır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 28 Şubat-1 Mart 2014 tarihleri arasında Ukrayna'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiş ve düzenlediği basın toplantısında Karadeniz'in güvenliği için Kırım'da istikrarın sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu ziyaretin hemen ardından 3 Mart günü, Türkiye'deki Kırım derneklerinin temsilcilerini kabul ederek, Kırım Türklerine yardım edileceği sözünü vermiştir. 6 Mart tarihinde yayınlanan 77 numaralı bildiride Kırım'da yaşanan gelişmeler değerlendirilmiş ve Kırım'da alınan referandum kararının olumsuz sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir. 11 Mart tarihinde BM Genel Sekreteri Ban-Ki Moon'la yapılan görüşmenin ufak bir bölümünde de konunun gündeme taşındığı açıklanmıştır. Davutoğlu, 17 Mart tarihinde Kırım Türklerinin lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile görüşmüş, müteakiben düzenlediği basın toplantısında "Kırım'da emrivaki şeklinde yapılan referandumun kabul edilemeyeceğini" ifade etmiştir. Yine aynı tarihte yayınlanan 86 numaralı bildiri ile benzer rahatsızlıklar bir kez daha ilan edilmiştir. 19 Mart tarihinde yayınlanan 91 numaralı bildiri ile Kırım'da hayatını kaybeden bir Kırım Türkü sebebiyle başsağlığı dilenmiş ve Kırım Türklerine yönelen baskı ve şiddetin sona ermesi istenmiştir. 23 Nisan tarihli ve 126 numaralı bildiri ile Rus yanlısı ayrılıkçıların Kırım Milli Meclisi'ne düzenledikleri saldırı sebebiyle acilen Kırım Türklerinin güvenliğini sağlayacak tedbirlerin alınması istenmiştir. 5 Mayıs tarihli 140 numaralı bildiri ile Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun Kırım'a girişinin engellenmesinden duyulan kaygı ifade edilmiştir. Aynı tarihte Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısına katılan Davutoğlu yaptığı konuşmada, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunmasının önemine vurgu yapmıştır. 13 Mayıs günü Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ile ikinci görüşmesini gerçekleştiren Davutoğlu, uluslararası platformlarda Kırım Türklerine gereken diplomatik yardımın sağlanacağı sözünü vermiştir (www.mfa.gov.tr).

Gerçekleştirilen diplomatik temasların ve yayınlanan bildirilerin Kırım'da gelişen ve Kırım Türkleri aleyhine seyreden olaylar üzerinde bir etkisinin bulunmadığı değerlendirilmektedir. Bu durum kronolojik olarak yayınlanan bildirilerin içeriği incelendiğinde açıkça göze çarpmaktadır. Nitekim 7 Temmuz 2014 tarihli, 231 numaralı bildiri ile Kırım Milli Meclisi ve Kırım Türklerine yönelik artan baskı ve hukuk dışı uygulamalardan bir kez daha şikâyetçi olunmuştur (www.mfa.gov.tr). Yaşanan tarihi süreç içerisinde Türkiye'nin söylemini sertleştirmekten ve daha ciddi tedbirler almaktan özellikle kaçındığı izlenimi oluşmuştur.

6. Sonuç Yerine

Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan ettiği günden günümüze kadar Doğu ile Batı arasında yaşanan gel-gitlerden oluşan başarısız çok yönlü diplomasi girişimleri devletin egemenliğini pekiştirememiş, başarılı dış ilişkilerin oluşu-

munu sağlayamamış, halkın gereksinimlerini karşılayamamış ve iktidarların meşruiyetinin sorgulanmasını önleyememiştir. 2004 yılında Turuncu Devrim ile Batı'ya yaklaşan Ukrayna'da devrimin ömrü ancak 6 yıl sürmüştür ve 2010 yılında Rusya'ya daha yakın davranan Yanukoviç'in iktidara gelişi ile sonlanmıştır. Yaşanan Doğu'ya yöneliş 2014 yılının Şubat ayında Yanukoviç'in ülkeden kaçması ile noktalanmıştır.

Bir seçim dönemi içerisinde ülkenin genel eğilimlerinde bu kadar değişiklik yaşanabilmesi şüphesiz ki istikrarsızlığın göstergesidir. Ancak iktidarı ellerinde bulunduranlar tarafından, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir türlü çözüm getirilemeyen Ukrayna halkının çaresizlik içerisinde “bir sağa bir sola doğru çırpındığını” söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Yaşanan çaresizlik ve tahammülsüzlük, daha önce de pek çok kez olduğu gibi, 2013 yılının Kasım ayında halkın sokaklara dökülmesine neden olmuştur.

Bu seferki sorunu öncelilerden ayıran nokta, Ukrayna'yı tarihsel, kültürel ve en çok da jeopolitik nedenlerle kendi safında tutmaya çalışan dış aktörlerin yaptıkları müdahalelerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan en büyük Doğu-Batı gerilimine yol açmasıdır. Gerilimin fitilini ateşleyen ve yaşanan olayları uluslararası sorun haline getiren ise Rusya'nın Kırım'a müdahalesi olmuştur. Daha önce pek çok kez Ukrayna'yı, yaptırımlar uygulamak suretiyle cezalandırarak yola getirmeye çalışan Rusya'nın bu hamlesi beklenmedik bir gelişme olarak görülmüştür. Gerçekten de Rusya'nın, kendisinin de taraf olduğu uluslararası antlaşmaları hiçe sayarak ve Avrasya bölgesine katmak istediği çevre ülkelere öncellerinden devraldığı sabıkalı mirasını yeniden hatırlatarak böyle bir müdahalede bulunabileceğini önceden tahmin etmek mümkün olmamıştır.

Ancak Rusya'nın Putin dönemi stratejistlerinin Ukrayna'nın bir devlet olarak varlığını sorgulamaları, Kırım'ı Ukrayna'ya hediye edilmiş ve gerektiğinde geri alınabilecek bir torak parçası olarak görmeleri ve Karadeniz bölgesinde kızışan rekabet ortamında Kırım'ın jeopolitik değerinden faydalanılmasının zorunluluk olduğunu söylemeleri haksız müdahaleyi kaçınılmaz kılmıştır. Müdahale gerçekleşikten sonra gözler Kırım ile derin tarihi ve jeopolitik bağları bulunan bir ülke olan Türkiye'ye de çevrilmiş, Türkiye'nin vereceği tepkinin ne olacağı merak konusu olmuştur.

Türkiye ise sorunu NATO ve BM gibi uluslararası örgütler ve ikili ilişkiler çerçevesinde ele almakla yetinmiştir. Kırım meselesinin ele alındığı ortamlarda da kullanılan üsluba özen gösterilmiş ve gereğinden fazla itidalli davranıldığı algısı yaratılmıştır. Aslında Rusya'nın Kırım'a müdahalesi, Ukrayna'dan sonra en çok Türkiye'yi etkilemiştir. Çünkü Rusya'nın, Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra, Karadeniz bölgesinden geri çekilmek zorunda kalmasıyla oluşan boşluk, 1991 yılından beri Türkiye tarafından doldurulmuştur. Türk Boğazlarının ve kuzey bölgesinin emniyeti, jeopolitik gerekçeler ve tarihsel algılamalar nedeniyle son derece önemli olan Türkiye bu süre zarfında kendi öncülüğünde kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Karadeniz İşbirliği Görev Grubu vasıtasıyla Karadeniz havzasında istikrarı korumaya çalışmıştır. Kırım'a yapılan müdahale ise Karadeniz bölgesinde dengelerin tek taraflı olarak değiştirilmesi ve diğer küresel aktörlerin bölgede etkin şekilde faaliyet göstermesine davetiye çıkarılması anlamına gelmiştir.

Ancak Türk Dış Politikası'nın temel ilkelerinin 2002 yılından sonra radikal bir şekilde dönüştürülmesi ve 2010 yılından beri de Arap Baharı'nın kargaşaya sürüklediği Ortadoğu'ya gereğinden fazla müdahil olunması, etkisini Kırım meselesinde göstermiştir. Rusya'nın uluslararası hukukun bütün hükümlerini çiğneyerek yapmış olduğu müdahaleye karşı gösterilen oldukça yetersiz tepki, Türkiye'nin Karadeniz'deki hâkim konumunun sarsılmasına yol açmıştır.

Bu durum kısa, orta ve uzun vadede Türkiye'nin güvenliği üzerinde menfi etki yaratacaktır. Türkiye'nin Karadeniz'deki hâkimiyetini kaybetmesi, uzun Kuzey sahillerinin güvenliğini tehlikeye düşürecektir. Ayrıca hem Kırım'da etki tesis ederek Karadeniz'deki gücünü arttıracak bir Rusya'nın hem de Rusya'nın artan baskısından rahatsız olan diğer bölge ülkeleri tarafından Karadeniz'e davet edilecek küresel aktörlerin Türk Boğazlarının statüsünü tartışmaya açma ihtimalleri bulunmaktadır.

Tarih, Türkiye Cumhuriyeti'nin önceli olan Osmanlı Devleti'ne Kırım'ın sıcak denizlere ayrıca Balkanlar ve Kafkaslara açılan kapı olma özelliğini çok acı tecrübelerle öğretmiştir. Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti ise Kırım, Karadeniz ve Türk Boğazlarının oluşturduğu jeopolitik bütünlüğün değerini kavrayarak, dış politikasında bu jeopolitik bütünlüğün korunmasına öncelik vermelidir.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789 - 1914)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- BBC. (2014). *Ukraine Profile*. Erişim Tarihi: 20.07.2014, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-18010123>
- Brzezinski, Z. (2005). Büyük satranç tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun *jeostratejik gereklilikleri*. (Çev. Y. Türe-di). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Brzezinski, Z. (2012). *Stratejik vizyon: Amerika ve küresel güç buhranı*. (Çev. S. Yalçın & A. T. Orhan). İstanbul: Timaş Yayın-ları.
- Derman, G. S., & Ongarova, Y. (2014). Ukrayna'da siyasi kriz. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 42, 11-23.
- Dugin, A. (2010). *Rus jeopolitiği: Avrasyacı yaklaşım*. (Çev. V. İmanov). İstanbul: Küre Yayınları.
- Fisher, A. (2009). *Kırım Tatarları*. (Çev. E. B. Özbilen). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Göçek, F. M. (2009). *Osmanlı Devleti'nde Türk milliyetçiliğinin oluşumu: sosyolojik bir yaklaşım*. İçinde T. Bora (ed.), *Milliyetçilik* (ss. 63-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006). *Medeniyetler çatışması ve dünya düzeninin yeniden kurulması*. (Çev. M. Turhan & Y. Z. C. Soyde-mir). İstanbul: Okyanus Yayın.
- Hürriyet Gazetesi. (2014). *Karadeniz Isındı*. Erişim Tarihi: 09.07.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26749656.asp>
- İmanbeyli, V. (2014). Ülke - içi krizden uluslararası soruna Ukrayna - Kırım meselesi. *Seta Perspektif*, 36, 1-8.
- İmanov, V. (2008). *Avrasyacılık: Rusya'nın kimlik arayışı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- JDIN Jane's Defence Industry, *Russia to reform military - technical co - operation procedures*. Erişim Tarihi: 06.07.2014, http://126.1.1.215:80/intraspe/ intraspe.dll?Goto&GID=JDIN_JDIN87428
- Kamalov, İ. (2008). *Putin dönemi Rus dış politikası Moskova'nın rövanşı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Khanna, P. (2011). *Yeni dünya düzeni*. (Çev. E. N. Akbaş). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2009). *Türk milliyetçiliği ideolojisinin doğuşu ve özellikleri*. İçinde T. Bora (ed.), *Milliyetçilik* (ss. 208-225). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mearsheimer, J. J. (1993). The case for a Ukrainian nuclear deterrent. *Foreign Affairs*, 72 (3), 50-66.
- NATO. (2014). *Russia's accusations - setting the record straight (updated July 2014)*. Erişim Tarihi: 18.07.2014, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_111767.htm
- Oğan, S. (2008). *Küresel mücadelenin yeni rekabet alanı: Karadeniz ve Montrö Anlaşması*. Erişim Tarihi: 14.06.2014, <http://www.turksam.org.tr/makale-detay/449-kuresel-mucadelenin-yeni-rekabet-alani-karadeniz-ve-montro-anlasmasi>
- Özcan, K. (2005). II. Dünya Savaşı sırasında Kırım Türklerinin Almanlarla ilişkileri meselesi üzerine. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 4 (Kış 2005), 65-78.
- Özdağ, Ü. (2009). *Türk milliyetçiliği ve jeopolitik*. İçinde T. Bora (ed.), *Milliyetçilik* (ss. 168-178). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özey, R. (2011). Dünya platformunda Türk Dünyası coğrafyası: ülkeler, insanlar ve sorunlar. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Parker, G. (2014). *Cambridge savaş tarihi*. (Çev. F. Tayanç & T. Tayanç). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sander, O. (2013). *Siyasi tarih ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tetik, A., & Güzel, M. Ş. (2013). *Kızılây ve Kızılhaç belgeleriyle Osmanlılara karşı işlenen savaş suçları (1911 - 1921)*. , İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Torbakov, I. (2001). Rusya'dan ayrı ya da Rusya'nın bir parçası: Ukrayna - Rusya ilişkilerinin kederli bir destanı. (Çev. I. Kuş-çu). *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, 6 (4), Kış 2001, 297-314.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2014). No:231, 7 Temmuz 2014, Kırım Tatar Milli Meclisi ve Kırım Tatarlarına Yönelik Artan Baskı ve Hukuk Dışı Uygulamalar Hk. Erişim Tarihi: 17.07.2014, http://www.mfa.gov.tr/no_231_7-temmuz-2014_kirim-tatar-milli-meclisi-ve-kirim-tatarlarina-yonelik-artan-baski-ve-hukuk-disi-uygulamalar-hk.tr.mfa
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2014). *Kırım ile ilgili gerçekleştirilen temaslar ve yayınlanan bildiriler*. Erişim Tarihi: 19.07.2014, <http://www.google.com/cse?cx=008394624914148611446%3Aqicaes1jvgs&q=k%C4%B1r%C4%B1m#gsc.tab=0&gsc.q=k%C4%B1r%C4%B1m#gsc.page=1>
- Yalçinkaya, A. (2005). Rus realpolitığının ertelediği sorun: Kırım. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 8 (Kış 2005), 99-113.
- Yalçinkaya, A. (2012, Ekim). *Karadeniz politikalarında anahtar bölge: Kırım*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Üzerine 3. Ulusla-rarası Mavi Karadeniz Kongresi, Adapazarı.
- Yalçinkaya, H. (2012). Savaşlarda asker - medya ilişkilerinin geldiği son aşama: iştirilmiş gazetecilik. İçinde M. Aydın, H. G. Brauch, N. Polat, U. O. Spring & M. Çelikpala (ed.), *Uluslararası ilişkilerde çatışmadan güvenliğe* (ss. 131-150). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Enformasyon Çağına Giriş: Balkan ve Karadeniz Ülkeleri Arası Kıyaslama

Introduction to Information Era: A Benchmark Between Balkan and Black Sea Countries

Yrd. Doç. Dr. Serkan DİLEK

Kastamonu Üniversitesi , İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kastamonu, Türkiye, serkan.dilek@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Ali KONAK

Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, doktor_dr77@hotmail.com

Özet

Enformasyon teknolojileri devrimi hem tüketicilere hem de üreticilere çeşitli imkânlar sağlamıştır. Bu imkânlar ise internet, bilgisayar ve diğer bilgi teknolojilerini kullanmaya dayanmaktadır. Enformasyon Teknolojilerini başarıyla kullanan iktisadi aktörler daha akılcı kararlar verecek ve ekonomide daha başarılı olacaklardır. Bu çalışmanın amacı Balkan ve Karadeniz ülkeleri vatandaşlarının enformasyon teknolojilerine ulaşılabilirliklerini ve kendilerinin ekonomik başarılarını karşılaştırmaktır. Bu amaçla enformasyon teknolojilerine ulaşılabilme olanakları ve GSYİH hakkındaki istatistikler ele alınmış ve çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Enformasyon Teknolojileri, Yeni Ekonomi, Balkan Ülkeleri, Karadeniz Ülkeleri

Abstract

Information Technologies Revolution provides many facilities to both consumer and producers. These facilities depend on usage of internet, computer and other information Technologies. The actors, who use Information Technologies effectively, will make more rational decisions and be successful in economy. The aim of this study is to benchmark attainability of Balkan and Black Sea countries' citizens to information technologies and their economic success. To this end statistics of attainability to information technologies and GDP are handled and studied.

Keywords: Information Technologies, New Economics, Balkan Countries, Black Sea Countries

1. Giriş

Bilgisayar ve enformasyon teknolojilerinde meydana gelen değişim ile beraber yeni ekonomi adı verilen bir olgu ortaya çıkmıştır (Terzi, 2012:1; Dilek vd. 2009). Literatürde yeni ekonomiye; “e-ekonomi”, “dijital ekonomi”, “enformasyon ekonomisi” gibi isimler de verilmektedir (Dilek, 2010:65; Akın, 2005:8). Yeni ekonomi, enformasyona ulaşılmasına, enformasyondan bilimsel yöntemler ile bilgi oluşturulmasına ve mevcut bilgilere ulaşılmasına imkân vermektedir. Böylece üretim, tüketim ve ekonomik ilişkilerin tümünün değişmektedir.

Yeni ekonomide bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi nedeniyle iktisadi ajanlar enformasyona daha kolay ulaşabilmekte, doğru bilgiye sahip olabilmektedirler. Böylece mikro baz da rasyonel tüketiciler daha doğru tüketim kararları alabilmekte (Dilek, 2012), üreticiler ise daha verimli mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmektedirler (Çolakoğlu ve Dilek, 2010). Dolayısıyla kişilerin refah düzeyinde belirgin artışlar olmaktadır.

İnternet ve Bilgisayar teknolojileri maliyetleri azaltır, rekabeti körükler, piyasaların sağlıklı işlemlerini sağlar, piyasalara giriş engellerini ortadan kaldırır, alıcı ve satıcı arasındaki enformasyon akışını düzenler, kaynakların etkin

kullanılmasını sağlar ve iktisadi etkinliği artırır. Diğer bir deyişle tam rekabet koşullarının oluşmasına katkı sağlar (Çolakoğlu vd, 2010; Sarı, 2007:661).

Bu çalışmada Balkan ve Karadeniz ülkelerinin bilgisayar ve enformasyon teknolojilerine ulaşım imkânları ile bireylerinin ekonomik performansları arasında ilişki olup olmadığı ele alınmıştır.

2. Bilgisayar ve İletişim Teknolojilerinin Üretici ve Tüketici Refahına Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve giderek gelişen bilgisayarlar ve iletişim araçları (telefon, televizyon vb) sayesinde ekonomide kalıcı ve önemli değişimler yaşanmıştır ve yaşamaya devam etmektedir.

Bilgisayar devriminin öncelikle üreticilerin verimliliklerini olumlu yönde etkilediği teorik çalışmalarda iddia edilmiştir. Ancak ilk ampirik çalışmalarda bu olguyu destekleyecek sonuçlara ulaşılamamıştır (Çolakoğlu vd., 2010; Triplett, 1999:310). Bu nedenle bilgisayarların verimliliğe ve ekonomiye etkilerinin sınırlı olduğu iddiaları ortaya atılmış; “Bilgisayarları her yerde görebiliriz ama istatistikler hariç” şeklinde özetlenen Solow Paradoksu literatüre girmiştir (Solow, 1987). 1990’ların ikinci yarısından itibaren yapılan çalışmalar Solow Paradoksunun çözümüne katkıda bulunmuş; bilgisayarların verimlilik istatistiklerinde neden görülmediği Brynjolfsson ve Bresnahan’ın öncü çalışmalarını takiben açıklanabilmiştir (Çolakoğlu vd., 2010). Öncelikle geleneksel çalışmalar, bilgisayarların, kaliteyi geliştirmesi, ürün çeşitliliğini artırması, müşteri hizmetlerini geliştirmesi gibi katkıları istatistiksel olarak ölçmekte yetersiz kalmaktadır (Brynjolfsson, 1996:380). Ayrıca bilgisayarların tüm endüstrinin verimliliğini artırması için endüstride yaygın biçimde kullanılıyor olması gereklidir.

Tüketiciler de bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi dolayısıyla daha rahat ve hızlı enformasyona sahip olabilmekte ve bu nedenle de daha rasyonel kararlar alabilmektedirler (Dilek, 2010; Dilek; 2012).

Sonuç olarak yeni ekonomide üreticiler daha verimli üretim gerçekleştirerek, tüketiciler ise daha rasyonel tercihler yaparak refahlarını artırabilmektedirler.

3. Analiz

Rasyonel düşünen ve faydasını maksimize etme peşindeki tüketiciler ve kar maksimizasyonu peşindeki üreticiler bilgisayar, internet, TV imkânlarını kullanamamaktadırlar. Dilek (2010), yeni ekonominin içeriğini oluşturan teknolojilere ulaşma imkânlarının tüketicilere daha rahat enformasyona ulaşma imkânı verdiğini belirtmiş ve OECD ülkeleri içinde bir kıyaslamada bulunmuştur. Tüketici ve üreticilerin fayda fonksiyonlarını aşağıdaki biçimde yazmak mümkündür.

$$U = U(TV, C, I, MP, FP, FBI) \quad (1)$$

Yukarıdaki formülde TV, televizyon sahibi hanehalkının yüzdesini; C, 100 kişi başına düşen bilgisayar kullanıcılarını; I, 100 kişi başına düşen internet kullanıcılarını; MP, 100 kişi başına düşen cep telefonu abonelik sayısını; FP, 100 kişi başına düşen sabit telefon üyeliğini; FBI, sabit genişband internet üyeliğini vermektedir. Söz konusu değişkenler bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Formülün bağımlı değişkeni U ise tüketiciler için fayda ve üreticiler için kârı veren U değişkenidir. Bağımsız değişkenler ile bağımlı U değişkeni arasında pozitif korelasyon vardır. Diğer bir deyişle iktisadi ajan televizyon, cep telefonu, bilgisayar veya internet kullandıkça amacını maksimize edecek kararlar almaktadır.

Balkan ve Karadeniz ülkelerindeki üretici ve tüketicilerin fayda fonksiyonlarını inceleyebilmek amacıyla Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Bulgaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan, Türkiye, Yunanistan, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan’a ait verilere ulaşılmıştır. Veriler OECD tarafından yayınlanan World Development Indicators 2012’den elde edilmiştir. Veriler 2010 yılına aittir, yalnızca Tablo 1’de yanında * bulunan ifadeler ise ilgili eserde yer almadığı için www.nationmaster.com adresinden en yakın tarihte sahip olunan rakamlardır. 100 kişi başına düşen internet ve bilgisayar istatistiklerinde Hırvatistan, 100 kişi başına düşen TV ve 100 kişi başına düşen sabit telefon aboneliği istatistiğinde Yunanistan, 100 kişi başına düşen cep telefonu aboneliğinde ise Rusya en başta yer almaktadır.

Tablo 1: Ham Veriler (2010)

Ülkeler	Televizyon	Bilgisayar	İnternet	Subscriptionsper 100 people mobile cellular	Subscriptionsper 100 peoplefixedphone	Ağ Genişliği (Fixed Broadband Internet Subscriptions)
Arnavutluk	89.9*	46.07*	45	142	10	3.29
Bosna Hersek	97	...	52	83	27	8.18
Hırvatistan	97	58	60.1	144	42	18.19
Macedonia	..	57.5	51.9	105	20	12.47
Bulgaria	99	48	46	135	30	14.44
Moldova	93	42.4	40.1	89	33	7.55
Romanya	93.7*	45.9	40	115	21	13.90
Sırbistan	91.81*	54.5	43.1	136	43	11.77
Türkiye	92.19*	41	39.8	85	22	9.73
Yunanistan	100	49.5	44.6	109	46	19.95
Ukrayna	95	38.42*	44.6	118	28	6.44
Rusya	99	40.3	43.4	168	32	11.08
Gürcistan	94	44.46*	26.3	89	25	5.70

Kaynak: World Development Indicators 2012.

*www.nationmaster.com (tarih:02.07.2014).

Bosna Hersek'e ait Bilgisayar; Makedonya'ya ait TV verileri elde edilemediği için analizden çıkarılmıştır. Daha sonra ilgili veriye sahip olan ülke 100 değerini alacak biçimde veriler tekrar düzenlendiğinde Tablo 2 ortaya çıkmaktadır. Yapılan bu işlem her istatistiğin eşit ağırlıkta değerlendirilerek toplanmasını sağlamaktadır. Tablo 2'de son sütunda ayrıca ülkelerin kişi başına düşen GSYİH rakamları yer almaktadır.

Tablo 2: Düzeltilmiş Veriler

Ülkeler	Televizyon	Düzeltilmiş Bilgisayar	İnternet	100 kişi başına düşen cep telefonu aboneliği	Subscriptionsper 100 peoplefixedphone	İnternet aboneliği Ağ Genişliği	Toplam	GDP Per Capita (US\$)*
Hırvatistan	97	100	100	85.71	91.3	91.18	565.2	13.327
Yunanistan	100	85.34	74.21	64.88	100	100	524.44	26.380
Sırbistan	91.81*	93.97	71.71	80.95	93.48	59	490.92	5.073
Bulgaria	99	82.76	76.54	80.36	65.22	72.38	476.25	6.453
Rusya	99	69.48	72.21	100	69.57	55.54	465.8	10.710
Romanya	93.7*	79.14	66.56	68.45	45.65	69.67	423.17	8.139

Tablo 2 devam

Ukrayna	95	66.24	74.21	70.24	60.87	32.28	398.84	2.974
Moldova	93	73.1	66.72	52.98	71.74	37.84	395.39	1.632
Türkiye	92.19*	70.69	66.22	50.6	47.83	48.77	376.3	10.136
Arnavutluk	89.9*	79.43	74.88	84.52	21.74	16.49	366.96	4.175
Gürcistan	94	76.66	43.76	52.98	54.35	28.57	350.31	2.614

Kaynak: *<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (tarih:02.07.2014)

4. Sonuç

Gelişen bilgisayar ve enformasyon teknolojileri tüketici ve üreticilere rasyonel karar vermekte yardımcı olmakta, onları daha başarılı ekonomik performans göstermeye itmektedir. Bu amaçla Balkan ve Karadeniz ülkelerinin gelişen teknolojiler ile ilgili istatistikleri alınarak, bu istatistikler eşit ağırlıkta toplama eklenerek değerlendirilmiştir. Tablo 2’de bulunan sonuçlar değerlendirildiğinde ise kişi başına düşen en yüksek GSYİH’na sahip olan Yunanistan ve Hırvatistan’da yeni teknolojilere ulaşma ve faydalanma derecesinin diğer ülkelere göre daha yukarıda olduğu görülmüştür. Buna karşılık daha yüksek kişi başına GSYİH sahibi olan Yunanistan’ın, Hırvatistan’dan daha geride olduğu görülmektedir. Yunanistan ve Hırvatistan’dan sonra en yüksek kişi başına düşen GSYİH değerine sahip olan Rusya ve Türkiye’de ise yeni teknolojilere ulaşma imkânları daha gerilerde yer almaktadır. Rusya ve Türkiye’deki iktisadi ajanların yeni teknolojilere daha kısıtlı imkânlar ile ulaşabilmelerine rağmen daha yüksek kişi başı milli gelire sahip olmaları başka özelliklerin (girişimcilik, ülkenin doğal kaynakları, ülkenin coğrafi özellikleri vb) devreye girdiğini göstermektedir. Sırbistan, Bulgaristan ve Ukrayna vatandaşlarının ise yeni teknolojileri değerlendirme imkânlarının daha yüksek olmasına rağmen kişi başına düşen milli gelirlerinin daha geride olduğu, yani imkânlarını etkin biçimde kullanamadıkları görülmektedir.

Kaynakça

- Akın, Bahadır (2005). Yeni ekonomi. ÇizgiYayınları, Konya.
- Brynjolfsson, Erik (1996). The contribution of information technology to consumer welfare, Information Systems Research, 7(3), 281-300.
- Çolakoglu, N. and Dilek, Serkan, Atıgan, Fatma (2010). ICT investments and firm productivity: A case study in industrial sites. Sixth Strategic Management Conference, Saint Petersburg, Russia, 8-10 July 2010.
- Dilek, Serkan (2012), Tüketici dönüşümü. Yeni Ekonomi, Editör: Doç.Dr. Nuray Terzi, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Dilek, Serkan (2010), Türkiye’de yeni ekonominin tüketicilere enformasyon sağlama olanakları. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11), 63-78.
- Dilek, Serkan ve Çakırel, Y., Aydın, Ö. (2009). Ofis içi verimlilikte enformasyon teknolojilerinin rolü üzerine bir alan çalışması. 8. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi, Ankara Üniversitesi Elmadağ Meslek Yüksekokulu 14-16 Eylül 2009.
- Sarı, Yaşar (2007). Bilgi ekonomisi, enflasyon ve büyüme üzerine bir analiz. ix. Akademik bilişim konferansı bildirileri, 31 Ocak- 2Şubat 2007, Kütahya.
- Solow, Robert (1987). We’d better watch out, New York Times, July 12, Book Review, No. 36.
- Terzi, Nuray (2012). Yeni ekonomi üzerine değerlendirmeler. Yeni Ekonomi, Editör: Nuray Terzi, 1-20.
- Triplett, Jack (1999). The solow productivity paradox: What do computers do to productivity?. The Canadian Journal of Economics, 32(2), 309-334.

Balkan Ülkelerinin Küresel Rekabet Bağlamında İş Dünyasına Yönelik Sorunları

Problems of Balkan Countries Related To Business in the Context of Global Competitiveness

Yrd. Doç. Dr. Ali KONAK

Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Zonguldak, Türkiye, doktor_dr77@hotmail.com

Yrd. Doç. Dr. Gökhan OFLUOĞLU

Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Zonguldak, Türkiye

Özet

Günümüzde küresel rekabetin her bir ülke açısından öneminin gittikçe arttığı gözlenmektedir. Bu süreçte kalkınmışlık derecesi açısından ağırlıklı olarak verimlilik odaklı ekonomiler grubunda yer alan Balkan ülkelerinde rekabetçiliği önemli ölçüde etkileyen iş dünyasına yönelik sorunların incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda 2008-2014 yılları arasında World Economic Forum (WEF) tarafından yapılan anketler yardımıyla hazırlanan Küresel Rekabet Endekslerinden yararlanılmakta ve bu endekste yer alan veriler sayesinde, balkan ülkelerinin iş dünyasına yönelik en önemli sorunları ortaya koyularak ilgili ülke yöneticilerine bu sorunların çözümüne yönelik politikalar üretmesine yardımcı olunmaktadır. Çalışmamızın sonuçlarına göre incelenen yıllar itibariyle değişkenlik göstermekle birlikte, son yıllarda ağırlıklı olarak Balkan ülkelerindeki iş dünyasının en önemli problemlerinin, etkisiz hükümet bürokrasisi, mali kaynaklara ulaşmada karşılaşılan sorunlar, yolsuzluk ve vergi düzenlemelerindeki dengesizlikler ile vergi oranlarının yüksekliği şeklinde ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Küresel Rekabet, Balkan, Endeks, Kalkınmışlık

Abstract

It's observed that global competitiveness is becoming increasingly important for each country. In this course, it's important to analyze the problems related to business, which considerably affect competitiveness, in Balkan countries that are mainly ranked among efficiency oriented countries from the point of developmental level. In this regard, this study benefits from Global Competitiveness Index which is set by the help of the surveys conducted by World Economic Forum (WEF) between 2008 – 2014. In this study, owing to the data in this index, the most important problems of the Balkan countries related to business are set forth and the rulers of the relevant countries are assisted to make them develop policies intended for solving these problems. According to the outcomes of the study, it's determined that the most significant problems of the Balkan countries, which vary as of the years examined, are inefficient government bureaucracy, the problems encountered in achieving financial resources, corruption, imbalances in tax regulations and the high rate of tax.

Keywords: Global Competition, Balkans, Index, Development

1. Giriş

Günümüzde ülkelerin çeşitli açılardan birbirlerine üstünlük sağlamaları söz konusu ülkelerin gelişmesine olumlu katkılar sağlamakta ve diğer ülkelerin bir adım önüne geçmelerine imkân vermektedir. Ülkeler arasındaki ekonomik sınırların teknoloji, ulaşım vb. çeşitli alanlardaki olumlu gelişmelere bağlı olarak önemli oranda ortadan kalması nedeniyle artık ülkeler birbirleriyle kalkınma açısından kıyasıya bir yarış içine girmiş durumdadırlar. Bu

yarıştta ön sıralarda yer almak ise ülkelerin diğer ülkeler ile gerçekleştirecekleri rekabette elde edecekleri üstünlüklere bağlıdır. Rekabette üstünlük elde etmek ve ülke kalkınmasını gerçekleştirmek ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde ağırlıklı olarak yabancı sermayenin ülkeye çekilmesine ve bu sayede ülke üretiminin, ihracatının ve GSMH'sının artırılmasına bağlıdır. Bu çalışmada öncelikle Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Küresel Rekabet Endeks Raporlarında yer alan Küresel Rekabetçilik Endeksi, Temel Gereksinimler, Verimlilik Arttırıcı Faktörler ile İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri incelenmiş ve 2008-2009 döneminden 2013-2014 dönemine kadar geçen süreçte gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Balkan Ülkelerini mevcut rekabet güçlerinin anlaşılabilmesi için, dönemler itibariyle dünya ülkeleri içerisindeki sıralamalarına yer verilmektedir. Çalışmanın devamında her bir balkan ülkesi açısından iş hayatında yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinde en çok sorun teşkil eden 8 faktör ortaya konulmakta ve son olarak 2013-2014 raporu doğrultusunda Balkan ülkelerinin iş hayatındaki mevcut sorunları üzerinde durulmaktadır.

Sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan çok önemli bir kavram haline gelmiş olan Rekabet kavramını, kıt olan bir şeyi elde etmek amacıyla daha önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde rakipler arasında gerçekleştirilen bir yarış olarak tanımlamak mümkündür. Benzer şekilde Türkkan (2009:11) da rekabeti, yasal bir hedefe ulaşılabilirlik amacıyla, taraflar için eşit yarışma koşullarının sağlandığı bir ortamda, gerekli şartlara sahip olan rakiplerin katılımına açık ve daha önceden belirlenmiş kurallara göre yapılan bir yarış olarak tanımlamaktadır. Günümüzde iletişim ve ulaşım teknolojisindeki hızlı gelişmeler, ülkeler arasındaki ekonomik sınırların ortaya kalmasında çok önemli rol oynamakta ve küresel rekabet kavramını gündeme getirmektedir. Albayrak ve Erkut (2010:138), özellikle 1970'lerden sonra teknolojik alt yapıda meydana gelen gelişmeler sayesinde sermaye ve üretim faktörlerinin ülkeler arasında çok hızlı bir şekilde hareket edebilme olanağına kavuştuğunu, bunun sonucunda gerek ülkesel ölçekte gerekse de bölgesel ölçekte rekabetin önemli oranda hızlandığını ve bu sürecin küresel ölçekte bir rekabet olgusunu ortaya çıkardığını ifade etmektedir.

Küresel rekabet konusunda çalışmalar yapan önemli kurumlardan biri olan ve her yıl düzenli olarak Küresel Rekabet Endeksleri yayınlayan World Economic Forum (WEF)(2012:4) tarafında yapılan tanımlamaya göre Küresel Rekabet Endeksi, ülkelerin mevcut verimlilik düzeyleri yanında ekonomik büyüme olanaklarını da açıklamayı da amaçlayan ve aktif unsurlardan oluşan bir endekstir. Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Endekslerini oluştururken uluslar arası rakamsal göstergelerden ve Yönetici Görüşü Anketi adı verilen bir anketten elde edilir iki tür veriden yararlanılarak rekabet gücü analiz edilmektedir. Bu analiz gerçekleştirilirken yararlanılan kamu borcu, bütçe açığı, yaşam beklentisi gibi veriler UNESCO, IMF, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşlardan alınmaktadır. Bunun dışında Dünya Ekonomik Forumu'nun yıllık olarak hazırladığı "Yönetici Görüş Anketi" de Küresel Rekabet Endeksi'nin, rekabet gücü analizini gerçekleştirirken kullandığı bir diğer kaynağı teşkil etmektedir (Ulengin vd., 2011:17). Farklı ülkelere 150'nin üzerinde ortak kurum aracılığıyla gerçekleştirilen Anket çalışmasında daha çok niteliksel veriler kullanılmakta ve sorulan sorulara 1 (en kötü) ile 7 (en iyi) arasında puanlar verilerek değerlendirmeler yapılmaktadır. Bir başka deyişle, çeşitli istatistiki kaynaklardan elde edilen verilerle oluşturulan Küresel Rekabet Endeksleri (KRE) sayesinde ülkelerin rekabet gücü analiz edilmektedir. Bu suretle World Economic Forum (WEF) tarafından yapılan değerlendirmelerin, ilgili ülkedeki sürdürülebilir büyümeyi sağlayacak olan politikaları, bu politikaları uygulayacak olan kurumları ve üretim faktörlerinin tümünü kapsayacak nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda World Economic Forum (WEF) tarafından hazırlanan Küresel Rekabet Endeksi, ülkelerin rekabeti düzeylerinin anlaşılabilmesi açısından önemli verilerden oluşan üç temel endeksten ve bu temel endekslerin altında yer alan 12 alt endeksten oluşmaktadır. Birinci temel endeks, Temel Gereklikler Endeksidir ve ülkeleri "Kurumsal Yapı", "Altyapı", "Makroekonomik İstikrar", "Sağlık ve ilköğretim" konuları açısından değerlendirmektedir. Söz konusu konular, özellikle Üretim Faktörleri Odaklı ekonomiler için en temel göstergeleri teşkil etmektedir. Buna karşın "Verimlilik Arttırıcılar" olarak adlandırılan ikinci temel endekste ise, "Verimlilik Odaklı Ülkeler" açısından kritik öneme sahip olan konular dikkate alınmaktadır. Bunlar ise "Yükseköğretim ve İş Başında Eğitim", "Mal Piyasalarının Etkinliği", "Emek Piyasalarının Etkinliği", "Mali Piyasaların Çeşitliliği", "Teknolojik Altyapı" ve "Pazar Büyüklüğü"dür. Son olarak, İnovasyon Faktörleri temel endeksi ise, özellikle "İnovasyon Odaklı Ülkeler" için önem taşımakta ve "İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi" ile "İnovasyon" bileşenlerini dikkate almaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda Balkan Ülkelerinin farklı gruplar açısından rekabet düzeylerini, ülke sıralamaları şeklinde, 2008-2009 ile 2013-2014 arasındaki dönemlerde Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından hazırlanmış olan Küresel Rekabet Endeksinden elde edilen verilerden yararlanarak oluşturulan Tablo 1. den inceleyebiliriz.

Tablo 1: Küresel Rekabet Endeksi Ülke Sıralaması (Alt Başlıklarla Birlikte)

	BALKAN ÜLKELERİ	2008-2009 (134 Ülke İçinde)	2009-2010 (133 Ülke İçinde)	2010-2011 (139 Ülke İçinde)	2011-2012 (142 Ülke İçinde)	2012-2013 (144 Ülke İçinde)	2013-2014 (148 Ülke İçinde)
Küresel Rekabetçilik Sıralaması (GENEL)	Arnavutluk	108	96	88	78	89	95
	Bosna-Hersek	107	109	102	100	88	87
	Bulgaristan	76	76	71	74	62	57
	Hırvatistan	61	72	77	76	81	75
	Yunanistan	67	71	83	90	96	91
	Makedonya	89	84	79	79	80	73
	Sırbistan	85	93	96	95	95	101
	Karadağ	65	62	49	60	72	67
	Moldova	95	-	94	93	87	89
	Romanya	68	64	67	77	78	76
	Slovenya	42	37	45	57	56	62
	Türkiye	63	61	61	59	43	44
Temel Gereksinimler		2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
	Arnavutluk	100	90	75	71	87	94
	Bosna-Hersek	98	100	98	92	81	81
	Bulgaristan	82	80	72	74	65	58
	Hırvatistan	49	52	50	52	60	61
	Yunanistan	51	56	67	80	98	88
	Makedonya	68	73	70	69	71	70
	Sırbistan	88	97	93	88	95	106
	Karadağ	59	65	45	57	74	68
	Moldova	95	-	97	102	93	97
	Romanya	87	86	77	89	90	87
	Slovenya	38	29	34	39	39	37
	Türkiye	72	69	68	64	57	56

Tablo 1 devam

Verimlilik Arttırıcılar		2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
	Arnavutluk	99	93	89	82	92	100
	Bosna-Hersek	102	100	100	102	97	89
	Bulgaristan	65	62	65	59	59	60
	Hırvatistan	62	67	76	72	72	68
	Yunanistan	57	57	59	65	69	67
	Makedonya	92	85	83	87	84	76
	Sırbistan	78	86	93	90	88	92
	Karadağ	72	65	64	63	74	72
	Moldova	98	-	99	103	99	102
	Romanya	54	49	54	62	64	63
	Slovenya	37	37	46	51	55	62
	Türkiye	59	54	55	52	42	45
İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri		2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014
	Arnavutluk	130	121	104	102	113	119
	Bosna-Hersek	129	127	120	108	99	89
	Bulgaristan	92	89	95	96	97	108
	Hırvatistan	62	72	85	82	83	80
	Yunanistan	68	66	73	81	85	81
	Makedonya	105	93	97	104	110	94
	Sırbistan	91	94	107	118	124	125
	Karadağ	88	68	56	59	69	70
	Moldova	128	-	123	127	131	133
	Romanya	75	75	91	99	106	103
	Slovenya	33	30	35	45	36	49
	Türkiye	63	58	57	58	50	47

Kaynak: World Economic Forum (WEF) tarafından 2008-2014 dönemi için yıllar itibariyle hazırlanan Küresel Rekabet Endekslerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf (Erişim:16.06.2014)

Not: 2009-2010 yılına ait anket verileri eksik olduğu için Moldova, 2009-2010 yılında yayınlanan Küresel Rekabet Endeksi kapsamında yer almamıştır.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından küresel rekabet sıralaması yapılırken, bir ülkenin rekabet düzeyi, o ülkenin verimlilik seviyesini belirleyen bir dizi faktör, politika ve kurum açısından ele alınmaktadır. Bu nedenle Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Küresel Rekabet Endeksindeki ülke sıralamaları, ülkelerin rekabet düzeyleri hakkında araştırmacılara önemli fikirler vermektedir. Balkan ülkelerinin Küresel Rekabetçilik Endeksi, Temel Gereksinimler Endeksi, Verimlilik Arttırıcılar Endeksi ve İnovasyon ve Gelişmişlik Faktör Endeksleri açısından 2008-2009 döneminden 2013-2014 dönemine kadar geçen süreçte dünya ülkeleri içindeki yerinin gösterildiği Tablo 1. de, Küresel Rekabetçilik Endeksi açısından en iyi konumda olan ülkenin 2011-2012 dönemine Slovenya olduğu ancak son iki dönemde, Türkiye'nin Slovenya'yı geri de bırakarak Küresel Rekabet açısından Balkan ülkeleri içerisindeki en iyi ülke haline geldiği gözlenmektedir. Bu gelişme Türkiye açısından oldukça önemli ve olumlu bir gelişmeyi işaret etmektedir. Küresel rekabet açısından bu denli olumlu bir gelişme sergileyen Türkiye'nin dönemler itibarıyla gelişimine ve bu gelişimin sebeplerine kısaca bakılacak olursa 2012-2013 dönemine kadar dengeli bir gelişim seyrinin hakim olduğunu görmek mümkündür. Ancak 2012-2013 dönemine gelindiğinde Türkiye'nin rekabet gücü sıralamasında 16 basamak birden sıçrayarak 59'unculuktan 43'üncülüğe yükseldiği gözlenmektedir. Böyle bir gelişmenin yaşanmasında ülke ekonomisindeki büyümenin önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim WEF Raporunun Türkiye ile ilgili bölümünde, ekonominin 2011 yılında % 8,4 oranında büyüdüğü belirtilerek makro ekonomik istikrara vurgu yapılmış, ve finansal sektörün güvenilirliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca alt yapıda meydana gelen gelişmelerin ve düzenlemelerin, Türkiye'nin küresel rekabet gücü listesinde 16 sıra birden yükselmesinde önemli rol oynadığı vurgulanmıştır. (Ulengin vd., 2012:29) 2013-2014 döneminde ise Türkiye'nin küresel Rekabet Gücü açısından 1 basamak gerilediği gözlenmektedir.

Türkiye'nin Rekabet Gücündeki bu olumlu gelişmelere karşın diğer balkan ülkelerinde rekabet gücü sıralaması açısından farklı gelişmeler söz konusu olmuştur. 2008-2009 döneminden 2013-2014 dönemine kadar geçen süreçte Karadağ, Hırvatistan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Slovenya gibi ülkelerin rekabet güçlerini önemli oranda yitirdikleri ve sıralamada çok gerilerde kaldıkları, bu ülkeler içerisinde en çarpıcı gerilemenin ise Yunanistan da gerçekleştiği görülmektedir. Böyle bir gerilemenin yaşanmasında Yunanistan da yaşanan ekonomik krizin önemli etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın özellikle Bosna-Hersek de rekabet gücünün önemli oranda iyileştiği ve incelenen dönemler itibarıyla Bosna-Hersek'in 20 sıra birden yükseldiği gözlenmektedir. Bosna-Hersek için böyle bir gelişmenin ortaya çıkmasında ülke'nin doğal kaynak yapısı, iklim ve arazi yapısı, akarsu potansiyeli ve maden kaynakları açısından önemli zenginliklere sahip olması gibi unsurlar önemli rol oynamış ve bu unsurlar ülkenin rekabet gücünün zamanla iyileşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle ülkenin enerji sektörünün (bilhassa hidrolik kaynaklar anlamında) hızlı bir gelişme eğiliminde olması, Bosna-Hersek'i diğer balkan ülkeleri içerisinde daha rekabetçi hale getirmiştir (Küçükküremiç, 2010:41). Bu gelişmeler sayesinde de Bosna-Hersek, Küresel Rekabet Endeksinde diğer balkan ülkelerini geride bırakarak hızla üst sıralara tırmanabilmiştir. Benzer şekilde Bulgaristan da dönem başı ve sonu itibarıyla 19 sıra birden yükselmiştir. Bunun yanında Arnavutluk, Makedonya ve Moldova da rekabet gücünü artıran diğer balkan ülkeleri olarak ortaya çıkmış durumdadır.

Ülkelerin "Kurumsal Yapı", "Altyapı", "Makroekonomik İstikrar" ve "Sağlık ve ilköğretim" konuları açısından değerlendirildiği Temel Gereksinimler Endeksi açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, balkan ülkeleri içerisinde 2013-2014 dönemi itibarıyla en ileri durumda olan ülkenin Slovenya en geri durumda olan ülkenin ise Sırbistan olduğu görülmektedir. Buna karşın dönemler itibarıyla bir değerlendirme yaparsak, Yunanistan'ın incelenen dönem başında 51. sırada olduğu ancak incelenen dönem sonunda 37 sıra birden gerileyerek 88. sırada yer aldığı görülmektedir ki bu durumun yine az önce ifade edildiği üzere ülkede yaşanan büyük çaplı ekonomik krizle yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın Bosna Hersek, Bulgaristan ve Türkiye gibi ülkelerde ise temel gereksinimlerin karşılanması amacıyla yapılan düzenlemeler neticesinde olumlu gelişmelerin yaşandığı ve bu ülkelerin incelenen dönem sonu itibarıyla temel gereksinimler listesinde önemli ölçüde ilerledikleri gözlenmektedir.

Ayrıca "Yükseköğretim ve İş Başında Eğitim", "Mal Piyasalarının Etkinliği", "Emek Piyasalarının Etkinliği", "Mali Piyasaların Çeşitliliği", "Teknolojik Altyapı" ve "Pazar Büyüklüğü" konularının yer aldığı Verimlilik Arttırıcılar Endeksini genel olarak değerlendirecek olursak, yine bu sıralamada da Türkiye'nin Balkan Ülkeleri içerisinde en

iyi konuma sahip ülke olduğu, Moldova'nın ise sıralamada en geride yer aldığı görülmektedir. Ülkelerin gelişim süreci, incelenen dönemler itibarıyla değerlendirildiğinde ise, incelenen dönem sonunda, dönem başına göre Moldova, Türkiye ve Bosna-Hersek'in yine önemli ilerlemeler kaydettikleri ve listede yükseldikleri gözlenmektedir. Buna karşın Sırbistan ve Yunanistan da yine önemli gerilemelerin söz konusu olduğu ve bu ülkelerin listede geri sıralara düştükleri görülmektedir.

Son olarak "İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi" ile "İnovasyon" bileşenlerinden oluşan ve "İnovasyon Odaklı Ülkeler" için önem taşıyan İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri Endeksinde ise, Türkiye ve Slovenya dışındaki Balkan Ülkelerinin listede çok gerilerde kaldıkları görülmektedir. Gelişmişliğin ve kalkınmışlığın bir göstergesi olan bu endekste sıralamalar ülkenin gerçek durumunu görülebilmesi ve rekabet gücünün anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Endekste sıralamaya göre Türkiye Balkan ülkeleri içerisinde yine en ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'yi Slovenya takip etmektedir. Bu endekste en geride yer alan balkan ülkeleri ise, sırasıyla Moldova, Sırbistan ve Arnavutluk olmuştur. İncelenen endeks kapsamında incelenen dönem sonunda dönem başı ile karşılaştırma yapıldığında en hızlı ilerlemenin Bosna-Hersek'te gerçekleştiği görülmektedir. Bosna-Hersek, İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri Endeksinde 2008-2009 döneminde 129. sırada iken 2013-2014 döneminde 40 sıra birden yükselerek 89. sıraya yükselmiştir. Bu yükseliş Bosna-Hersek açısından önemli bir gelişme olmakla birlikte yine de önemli ölçüde gelişmişlik ve kalkınmışlıktan söz edebilmek için yeterli bir yükseliş değildir. Aynı Endekste Romanya'nın ise dönem sonunda dönem başına kıyasla 28 sıra birden gerilediği ve ülkede gelişmişlik açısından olumsuz bir sürecin yaşandığı gözlenmektedir. Türkiye ise dönem başına kıyasla 16 basamak yükselerek 47. sıraya yükselerek gelişme yolunda önemli bir mesafe kaydetmiş bulunmaktadır.

Balkan ülkelerinde yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra, her ülkenin iş dünyasına yönelik kendine has bir takım özellikler de bulunmaktadır. Bu özellikler, o ülkeye yatırımların yapılmasını kolaylaştırır ya da zorlaştırır nitelikte olabilmektedir. Özellikle ulusal kalkınmaya olanak sağlayacak olan yatırımlar için yeterli sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler, yoğun bir biçimde yabancı sermayeyi ülkeye çekme çabası içine girmekte ve aynı konumdaki ülkelerle yarış içinde olmak durumundadırlar. Bu yarışta, iş gücü maliyetleri düşük olan, yasal ve idari yapıda çok fazla bürokratik engelleri olmayan, diğer ülke ekonomileriyle çeşitli iletişim ve ulaşım araçları sayesinde kolaylıkla bütünleşebilen ve bütün bu olumlu nitelikleri sayesinde yatırım yapılmasını kolaylaştırıcı imkanlara sahip olan ülkelerin, yabancı sermayeyi ülkelerine çekme adına bir takım avantajlar elde ettikleri ve ön plana çıktıkları gözlemlenmektedir (Albayrak ve Erkut, 2010:138). Balkan ülkeleri açısından yabancı sermayenin ülkeye gelmesi önündeki önemli engelleri teşkil eden iş dünyasına yönelik sorunlar, Tablo 2. de yüzde (%) ifadeler şeklinde ve önem sırasına göre ifade edilmektedir.

Tablo 2: Balkan Ülkelerinde İş Dünyasına Yönelik Problemler Ve Bu Problemlerin Yıllara Göre Yüzde Dağılımı

BALKAN ÜLKELERİ	İş Dünyasına Yönelik Problemler	DÖNEMLER					
		2008-2009 (%)	2009-2010 (%)	2010-2011 (%)	2011-2012 (%)	2012-2013 (%)	2013-2014 (%)
ARNAVUTLUK	Rüşvet	21.3	12.8	13.6	10.9	22.2	25.5
	Finansmana Erişim	3.7	9.4	14.0	19.2	23.3	20.3
	Alt Yapı Yetersizlikleri	16.5	10.4	8.5	7.7	3.0	2.2
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	14.6	11.8	10.6	8.7	11.6	12.7
	Vergi Oranları	9.2	7.7	6.0	12.0	5.2	2.8
	Vergi Düzenlemeleri	9.3	10.9	13.4	10.2	9.8	11.6
	Politik İstikrarsızlık	9.1	11.4	9.2	7.5	6.1	3.1
	Suç ve Hırsızlık	0.9	1.8	1.4	1.5	3.9	9.8

Tablo 2 devam

BOSNA-HERSEK	Finansmana Erişim	5.4	2.8	13.5	13.5	17.2	17.2
	Devlet istikrarsızlıkları / darbeler	17.6	25.1	8.6	8.6	11.5	11.5
	Politik İstikrarsızlık	15.5	16.4	7.5	7.5	11.9	11.9
	Vergi Oranları	3.6	11.4	11.8	11.8	11.7	11.7
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	13.4	12.5	11.5	11.5	6.4	6.4
	Rüşvet	9.9	10.6	9.2	9.2	3.8	3.8
	Enflasyon	1.1	0.3	2.1	2.1	11.1	11.1
	Vergi Düzenlemeleri	5.0	7.2	9.1	9.1	7.2	7.2
BULGARİSTAN	Rüşvet	15.7	15.0	13.6	13.8	13.1	13.0
	Finansmana Erişim	6.6	15.8	14.0	10.2	8.4	12.4
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	14.0	11.2	10.6	11.1	12.9	11.5
	Vergi Düzenlemeleri	1.2	6.4	13.4	6.3	5.2	3.7
	Enflasyon	10.2	5.4	8.7	10.9	6.1	3.9
	Alt Yapı Yetersizlikleri	10.2	8.5	8.5	9.0	11.0	5.8
	Yetersiz eğitilmiş işgücü	11.2	7.0	4.2	6.7	8.6	7.3
	Politik İstikrarsızlık	3.6	5.2	9.2	3.9	8.1	11.3
	Devlet istikrarsızlıkları / darbeler	7.9	4.3	0.3	4.5	3.2	10.8
HIRVATİSTAN	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	18.5	20.0	18.8	17.8	17.4	19.9
	Rüşvet	12.7	15.7	13.2	14.7	12.2	10.9
	Politik İstikrarsızlık	2.9	1.8	2.9	10.6	8.4	13.4
	Finansmana Erişim	9.7	16.7	10.9	8.7	10.6	9.0
	Vergi Oranları	9.6	8.5	13.8	9.5	9.4	10.0
	Vergi Düzenlemeleri	10.0	9.2	13.5	6.0	7.6	6.8
	Yetersiz Eğitilmiş İşgücü	10.0	6.0	2.7	4.7	3.2	2.1
	Kısıtlayıcı İşgücü Düzenlemeleri	5.7	7.1	8.8	9.2	9.6	9.5
YUNANİSTAN	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	26.5	25.3	27.2	22.1	21.0	21.2
	Finansmana Erişim	3.0	6.5	9.9	13.8	19.8	22.4
	Kısıtlayıcı İşgücü Düzenlemeleri	12.6	14.2	12.0	8.2	5.7	5.2
	Rüşvet	12.0	14.0	14.0	13.0	11.6	6.9
	Vergi Düzenlemeleri	15.6	12.0	11.1	11.8	11.9	14.5
	Politik İstikrarsızlık	6.1	8.7	11.5	10.6	14.0	12.0
	Vergi Oranları	6.5	5.0	3.7	8.5	7.4	9.8
	Altyapı Yetersizlikleri	6.4	4.8	3.9	3.6	1.8	2.8

Tablo 2 devam

MAKEDONYA	Finansmana Erişim	11.3	17.9	15.1	19.7	17.1	17.4
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	12.4	14.7	18.0	13.2	11.4	10.6
	Politik İstikrarsızlık	14.8	10.9	12.7	8.1	5.7	3.3
	Yetersiz Eğitilmiş İşgücü	5.7	7.7	7.7	10.0	12.5	11.9
	Altyapı Yetersizlikleri	5.9	7.6	8.1	5.2	9.3	15.2
	Ulusal İşgünün İş Ahlakı Zayıflığı	9.5	9.6	6.4	9.8	7.5	11.6
	Rüşvet	9.4	8.5	8.3	8.8	11.5	8.7
KARADAĞ	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	16.9	16.1	12.6	10.5	20.9	10.9
	Finansmana Erişim	6.1	14.6	16.4	20.4	2.8	19.2
	Altyapı Yetersizlikleri	16.3	15.4	18.4	10.8	8.3	9.2
	Ulusal İşgünün İş Ahlakı Zayıflığı	9.6	5.3	7.3	8.6	22.6	6.1
	Rüşvet	9.0	10.6	8.4	6.6	3.2	10.9
	Vergi Oranları	4.3	4.1	5.6	12.0	0.1	10.5
	Devlet İstikrarsızlıkları/Darbeler	0.3	0.0	1.1	0.4	13.0	1.1
	Yetersiz Eğitilmiş İşgücü	14.2	11.2	12.3	8.4	13.0	5.3
	Kısıtlayıcı İşgücü Düzenlemeleri	10.3	8.2	5.8	11.1	1.1	5.1
SIRBİSTAN	Rüşvet	12.2	14.3	16.0	14.2	12.5	13.8
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	10.5	11.5	12.6	15.0	13.1	13.1
	Politik İstikrarsızlık	17.0	12.5	10.3	3.7	5.4	4.7
	Finansmana Erişim	6.6	11.7	9.1	10.0	11.1	11.1
	Devlet İstikrarsızlıkları/Darbeler	5.2	5.6	2.1	8.6	6.4	10.9
	Altyapı Yetersizlikleri	7.0	5.2	4.7	6.0	5.9	7.3
	Enflasyon	6.3	6.7	7.7	9.6	5.3	5.6
	Yabancı Para Düzenlemeleri	2.1	2.7	3.8	2.5	8.5	5.9
	Vergi Oranları	6.1	5.3	5.0	7.9	7.5	5.5
MOLDOVA	Rüşvet	15.0	-	13.0	16.8	17.9	19.8
	Politik İstikrarsızlık	8.1	-	20.3	19.5	12.6	18.5
	Finansmana Erişim	18.6	-	14.2	10.0	9.1	6.9
	Devlet İstikrarsızlıkları/Darbeler	2.3	-	8.4	9.0	5.2	11.2
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	6.8	-	10.6	9.2	10.3	7.6
	Enflasyon	14.8	-	2.3	3.6	2.7	1.1
	Vergi Düzenlemeleri	7.9	-	5.8	5.4	7.8	7.6
	Yetersiz Eğitilmiş İşgücü	6.4	-	5.5	6.4	7.8	7.0

Tablo 2 devam

ROMANYA	Vergi Oranları	12.8	12.5	11.6	15.5	13.9	17.8
	Rüşvet	8.4	7.3	6.9	9.7	17.4	13.4
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	10.8	9.3	12.2	13.0	12.8	10.2
	Politik İstikrarsızlık	13.2	15.1	8.6	11.9	5.4	7.3
	Altyapı Yetersizlikleri	9.7	6.7	13.9	8.9	7.1	6.2
	Vergi Düzenlemeleri	11.2	15.7	11.2	8.7	7.6	11.8
	Finansmana Erişim	6.8	14.2	15.9	10.8	12.1	10.5
SLOVENYA	Finansmana Erişim	5.3	19.0	17.4	17.4	20.8	24.3
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	13.5	12.1	15.6	15.6	18.0	17.5
	Kısıtlayıcı İşgücü Düzenlemeleri	12.7	14.4	14.5	14.5	15.1	13.9
	Enflasyon	18.1	2.9	1.2	1.2	1.0	0.6
	Vergi Düzenlemeleri	14.2	9.5	13.0	13.0	6.5	5.9
	Vergi Oranları	7.8	9.1	13.6	13.6	9.5	8.7
	Rüşvet	5.7	5.5	6.4	6.4	7.2	8.0
TÜRKİYE	Yetersiz Eğitilmiş İşgücü	8.8	5.1	4.2	4.2	3.2	1.6
	Vergi Oranları	9.6	11.6	10.3	15.4	13.2	14.8
	Yetersiz Eğitilmiş İşgücü	8.8	5.4	10.3	9.6	11.9	12.8
	Verimsiz Kamu Bürokrasisi	13.5	11.3	13.4	14.0	10.3	12.4
	Finansmana Erişim	9.6	14.9	10.4	7.9	14.1	11.7
	Vergi Düzenlemeleri	12.1	15.2	11.2	10.3	8.3	8.6
	Politik İstikrarsızlık	11.8	10.4	12.1	7.3	5.4	1.8
TÜRKİYE	Yabancı Para Düzenlemeleri	5.5	6.3	4.8	8.7	10.0	5.9

Kaynak: World Economic Forum (WEF) tarafından 2008-2014 dönemi için yıllar itibarıyla hazırlanan Küresel Rekabet Endekslerinden yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Not: 2009-2010 yılına ait anket verileri eksik olduğu için Moldova, 2009-2010 yılında yayınlanan Küresel Rekabet Endeksi kapsamında yer almamıştır.

Dünya Rekabet Forumu (WEF), Küresel Rekabet Endeks Raporlarında, bir ülkeye yabancı sermayenin girişini engelleyecek olan en önemli faktörler, Vergi Oranları, Yetersiz Eğitilmiş İşgücü, Verimsiz Kamu Bürokrasisi, Finansmana Erişim, Vergi Düzenlemeleri, Altyapı Yetersizlikleri, İşgücünü Kısıtlayıcı Düzenlemeler, Yabancı Para Düzenlemeleri, Yenilik Kapasitesinin Yetersizliği, Ulusal İşgünün İş Ahlakı Zayıflığı, Rüşvet, Enflasyon, Politik İstikrarsızlık, Devlet İstikrarsızlıkları /Darbeler, Zayıf Halk Sağlığı ve Suç ve Hırsızlık olmak üzere 15 başlık altında sıralanmaktadır. Balkan ülkeleri açısından iş dünyasına yönelik sorunları, her bir ülke açısından ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür.

2008 yılından günümüze uzanan süreçte 12 Balkan ülkesinin iş dünyasına yönelik sorunlarının toplu bir şekilde gösterildiği Tablo 2. incelendiğinde Arnavutluk'ta, rüşvet, finansmana erişim zorlukları ve bürokratik engellerin, alt yapı yetersizliklerinin ve vergi oranlarının yüksekliğinin iş dünyasına yönelik en önemli engeller olduğu görülmektedir. Özellikle rüşvet ve finansmana erişim zorlukları yabancı sermayenin Arnavutluk'a gelmesi önündeki en önemli sorunları teşkil etmektedir. Yabancı sermayenin bu gibi sorunlar nedeniyle Arnavutluk'a yönelme konu-

sundaki isteksizliği doğal olarak Arnavutluk'un hem diğer Balkan ülkeleri karşısında hem de diğer dünya ülkeleri karşısında hem Temel Gereksinimler hem Verimlilik Artırıcılar ve de hem de özellikle İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından önemli ölçüde geride kalmasına neden olmuştur. 2013-2014 Küresel Rekabet Endeksi Raporunda Arnavutlukta iş dünyasına yönelik en önemli sorunlar sırası ile rüşvet, finansmana erişim zorlukları, verimsizliğe neden olan bürokratik uygulamalar, vergi düzenlemeleri ve hırsızlık şeklinde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bosna-Hersek'te ise, iş dünyasına yönelik olarak karşılaşılan en önemli sorunların 2008-2009 ve 2009-2010 dönemlerinde Devlet yönetimindeki istikrarsızlıklarında ve darbelerden kaynaklandığını ancak 2010 yılından günümüze uzanan süreçte ise sürekli olarak finansmana erişimin, Bosna-Hersek açısından iş dünyasındaki en önemli sorunu teşkil ettiği görülmektedir. Bu sorunların yanı sıra politik istikrarsızlıklar, vergi oranlarının yüksekliği, ve enflasyonda Bosna-Hersek'te iş dünyasına yönelik diğer önemli sorunları teşkil etmektedir. Bu sorunların varlığına rağmen Bosna-Hersek, 2008 yılından günümüze kadar geçen süreçte Küresel Rekabetçilik Endeksi, Temel Gereksinimler, Verimlilik Artırıcılar ve özellikle İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından diğer Balkan ülkesi ile kıyaslandığından hızlı bir ilerleme süreci içerisinde olduğu gözlenmektedir. 2013-2014 Küresel Rekabet Endeksi Raporunda Bosna-Hersek'te iş dünyasına yönelik en önemli sorunlar sırası ile Finansmana Erişim, Politik İstikrarsızlık, Verimsiz Kamu Bürokrasisi, Devlet istikrarsızlıkları ve darbeler ile Enflasyon şeklinde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bulgaristan da iş dünyasında yine Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi ağırlıklı olarak rüşvet, finansmana erişimde yaşanan zorluklar ve verimsiz kamu bürokrasisi gibi sorunlar yaşanmaktadır. Rüşvet ülkenin iş dünyasına yönelik en önemli sorunu olarak ön plana çıkmış durumdadır. Finansmana erişimde yaşanan zorluklar ise 2009-2010 ve 2010-2011 yıllarına ait Küresel Rekabet Endeks Raporlarında en önemli sorun olarak ortaya çıkmış olsa da sonraki yıllarda bu sorunun kısmen de olsa çözüldüğü ancak ülkenin iş dünyasına yönelik önemli bir sorunu olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir. Bu sorunların dışında verimsiz kamu bürokrasisi, vergi düzenlemeleri, enflasyon ve alt yapı yetersizlikleri de ülkenin çözüme kavuşturması gereken diğer sorunları olarak dikkat çekmektedir. Bütün bu eksiklik ve sorunlara rağmen Bulgaristan İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri hariç olmak üzere Küresel Rekabetçilik Endeksi, Temel Gereksinimler ve Verimlilik Artırıcılar Faktörleri açısından diğer Balkan ülkeleri ile kıyaslandığında nispeten iyi durumdadır ve sıralamada diğer Balkan ülkeleri ile karşılaştırıldığında üst sıralarda yer almaktadır. 2013-2014 dönemine ait olmak üzere yayınlanan Küresel Rekabet Endeks Raporuna göre Bulgaristan'ın iş dünyasına yönelik mücadele etmek zorunda olduğu sorunlar sırası ile rüşvet, finansmana erişim sorunları, verimsiz bürokratik işlemler ve politik istikrarsızlıklar şeklinde sıralanabilmektedir.

Avrupa Birliği'ne katılımı ile birlikte çeşitli açılardan önemli gelişmelerin yaşandığı bir diğer Balkan ülkesi olan Hırvatistan'da da iş dünyasına yönelik çözüm bekleyen önemli sorunların bulunduğu bir gerçektir. Bu sorunların başında ise kamu'nun verimsiz bürokratik uygulamaları gelmektedir. Yatırımlar önündeki gereksiz ve zaman kaybettirici Bürokratik uygulamalar yerli ve yabancı yatırımcıların ülkede yatırım yapma isteğinin önündeki en önemli engeli teşkil etmekte ve ülke kalkınmasının önündeki en önemli engel olarak dikkat çekmektedir. Hırvatistan da iş dünyasına yönelik olarak yaşanan bürokratik sorunları, rüşvet, politik istikrarsızlıklar ve vergi oranlarının yüksekliği takip etmektedir. Bu sorunların varlığına rağmen Hırvatistan, Temel Gereksinimler ve Verimlilik Artırıcılar Faktörleri açısından Balkan ülkeleri içerisinde iyi bir konumda olmakla birlikte İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından oldukça gerilerde kalmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan son raporda, Hırvatistan da sırası ile verimsiz bürokratik uygulamaların daha önceki yıllarda olduğu gibi ülkenin iş dünyasına yönelik en önemli sorunu olduğu, bu sorunu rüşvet, politik istikrarsızlıklar, vergi oranlarının yüksekliği ve iş gücüne yönelik kısıtlayıcı düzenlemelerin takip ettiği gözlenmektedir.

Yunanistan'da aynı Hırvatistan gibi son yıllara kadar iş dünyasında, verimsiz bürokratik uygulamalara yönelik düzenlemelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yayınlanan son küresel Rekabet Endeks Raporunda ise verimsiz bürokratik uygulamaların yerini finansmana erişim zorluklarının aldığı görülmektedir. Ülkedeki bu sorunların yanında, kısıtlayıcı işgücü düzenlemeleri, rüşvet, vergi düzenlemelerindeki çarpıklıklar ve özellikle son yıllarda yaşanan politik istikrarsızlıklar iş dünyasına yönelik en önemli sorunlar olarak ön plana çıkmış durumdadır. Ülkedeki politik istikrarsızlıklar, ekonomiyi önemli ölçüde olumsuz etkilemiş durumdadır. Politik istikrarsızlıklar, yerli ve de özellikle yabancı sermayenin ülkeye gelip yatırım yapmasının önündeki en önemli teşkil etmiş, bu

süreç, yatırımların azalmasına, üretimin azalmasına ve doğal olarak gelir elde edilememesine neden olarak ülkede ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak Yunanistan incelenen dönem başında (2008-2009) dönem başında Balkan ülkeleri içerisindeki sıralamada iyi bir konuma sahip iken incelenen dönem sonunda (2013-2014) Temel Gereksinimler Verimlilik Artırıcı Faktörler ile İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri olmak üzere üç açıdan da gerilemiş durumdadır. Yayınlanan son Küresel Rekabet Endeks Raporuna göre Yunanistan da öne çıkan sorunları finansmana erişimde yaşanan zorluklar, verimsiz kamu bürokrasisi, vergi düzenlemelerinde yaşanan sorunlar, politik istikrarsızlıklar ve vergi oranlarının yüksekliği şeklinde sıralamak mümkündür.

Makedonya'da da diğer balkan ülkelerinde olduğu gibi iş dünyasında yaşanan en önemli sorun olarak finansmana erişim sorunu ilk sırada yer almaktadır. Bu sorunu verimsiz bürokratik uygulamalar, alt yapı yetersizlikleri, iş gücünün yetersiz eğitilmesi politik istikrarsızlıklar takip etmektedir. Bu sorunlar nedeniyle Makedonya Temel Gereksinimler Verimlilik Artırıcı Faktörler ile İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açılarından Balkan ülkeleri içerisindeki sıralamada orta sıralarda yer almaktadır. Mevcut durum itibarıyla Makedonya, iş dünyasında başarı elde ederek Küresel Rekabet endeksinde üst sıralara tırmanabilmek için sırasıyla finansmana erişim, alt yapı yetersizlikleri, yetersiz eğitilmiş iş gücü ve verimsiz bürokratik uygulama sorunlarıyla mücadele etmek ve bu sorunları çözmek zorundadır.

Balkan ülkelerinden bir diğeri olan Karadağ ise, iş dünyasına yönelik olarak dönem dönem farklı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İncelenen dönemin başları itibarıyla en önemli sorun, verimsiz bürokratik uygulamalar iken, sonraki yıllarda alt yapı yetersizlikleri, iş ahlakındaki eksiklikler ve diğer ülkelerde olduğu gibi finansmana erişimde yaşanan sorunların iş dünyasına yönelik en önemli sorunları teşkil ettiği görülmektedir. Karadağ da Makedonya gibi Temel Gereksinimler, Verimlilik Artırıcı Faktörler ile İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açılarından Balkan ülkeleri içerisinde orta sıralarda yer almaktadır. Yayınlanan son Küresel Rekabet Endeks Raporuna göre, Karadağ, yatırımları ülkeye çekerek iş dünyasında başarı elde etmek ve kalkınabilmek için sırasıyla finansmana erişim, rüşvet, verimsiz bürokratik uygulamalar ve vergi oranlarının yüksekliği gibi bir takım sorunlarını çözmek zorundadır.

Sırbistan ise, yıllar itibarıyla önem sıralaması değişiklik göstermiş olmakla birlikte iş dünyasında ağırlıklı olarak rüşvet, verimsiz bürokrasi, politik istikrarsızlıklar ve finansmana erişim sorunları yaşayan bir ülkedir. Ülkedeki en önemli sorun olarak rüşvetin bir adım daha öne çıktığı görülmektedir. Bu sorunu verimsiz bürokratik uygulamalar ve finansmana erişimde yaşanan zorluklar takip etmektedir. Politik istikrarsızlığın ise, incelenen dönem başı (2008-2009) itibarıyla ülke açısından önemli bir sorun iken son zamanlarda artık önemsiz bir problem haline getirildiği görülmektedir. Gerek Temel Gereksinimler gerek Verimlilik Artırıcı Faktörler ve gerekse de özellikle İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından incelenen dönem başı, dönem sonu ile karşılaştırıldığında Sırbistan'ın Balkan ülkeleri içerisindeki sıralamada önemli oranda gerilerde kaldığı görülmektedir. Mevcut durum itibarıyla Sırbistan da rüşvet, verimsiz bürokrasi, finansmana erişimde karşılaşılan zorluklar ve politik istikrarsızlık iş dünyasının önündeki en önemli sorunlar olarak görülmektedir.

Moldova'da da diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi rüşvet, politik istikrarsızlıklar, finansmana erişim zorlukları, bürokratik engeller ve enflasyon gibi iş dünyasına yönelik sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar içerisinde rüşvet, politik istikrarsızlık ve finansmana erişim zorlukları birkaç adım öne çıkmış durumdadır. İş dünyasına yönelik bu sorunlar nedeniyle Moldova Temel Gereksinimler, Verimlilik Artırıcı Faktörler ile İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından incelenen dönem başına kıyasla dönem sonunda Küresel Rekabet Endeksi sıralamasında çok az da olsa gerilemiş durumdadır. Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan son Küresel Rekabet Endeks Raporuna göre iş dünyasına yönelik olmak üzere Moldova'nın en önemli 3 temel sorununun sırasıyla rüşvet, politik istikrarsızlıklar ve devlet istikrarsızlıkları olduğu görülmektedir. Bu sorunları verimsiz bürokratik düzenlemelerin ve vergi düzenlemelerindeki sorunların takip ettiği görülmektedir.

Romanya'da iş dünyasına yönelik sorunların, incelenen yıllar itibarıyla çok çeşitlilik göstermektedir. Özellikle son yıllarda vergi oranlarının yüksekliğinin, rüşvetin ve bürokratik engellerin iş dünyası açısından önemli engelleri teşkil ettiği görülmektedir. Bu sorunlar yanında vergi düzenlemelerindeki sorunlar ve finansmana erişimde karşılaşılan zorluklarda ülkedeki politika yapıcılarının mücadele etmesi gereken diğer sorunları teşkil etmektedir. Bu

sorunlar nedeniyle incelenen dönem başına kıyasla dönem sonunda Temel Gereksinimler açısından Romanya'nın Küresel Rekabet Endeksindeki sıralamasında herhangi bir değişiklik olmaz iken Verimlilik Artırıcı Faktörler açısından sıralamada gerilediği, ancak asıl gerilemenin İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından söz konusu olduğu görülmektedir. Yayınlanan son Küresel Rekabet Endeks Raporuna göre Romanya'da iş dünyasına yönelik en önemli sorun vergi oranlarının yüksekliğidir. Bu sorunu rüşvet ve vergi düzenlemelerindeki sorunlar takip etmektedir. Ayrıca verimsiz bürokratik uygulamalar ve finansmana erişimde yaşanan zorluklar çözüm bekleyen diğer önemli sorunları teşkil etmektedir.

Slovenya ise, Balkan ülkeleri içerisinde ekonomik açıdan en iyi seviyede olan ve dolayısıyla iş dünyasına yönelik sorunları diğer Balkan ülkelerine kıyasla daha az olan bir ülkedir. Slovenya'da iş dünyasına yönelik sorunlar, temelde 3 başlık etrafında yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu sorunları finansmana erişimde karşılaşılan güçlükler, verimsiz bürokratik uygulamalar ve kısıtlayıcı nitelikteki iş gücü düzenlemeleri şeklinde sıralamak mümkündür. Özellikle 2010-2011 döneminden itibaren günümüze kadar uzanan süreçte Slovenya için saydığımız bu problemlerin sıralamasında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ülkedeki mevcut bu sorunların dışında vergi oranlarının yüksekliği, rüşvet ve enflasyonda diğer sorun grubunu teşkil etmektedir. Bu sorunların varlığına rağmen Slovenya, Temel gereksinimler açısından Balkan ülkeleri içerisindeki en iyi ülke konumuna sahip iken Verimlilik Artırıcı Faktörler açısından Türkiye ve Bulgaristan'dan sonra en iyi 3 ülke, İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından da yine Türkiye'den sonra en iyi konuma sahip 2. Ülke durumundadır.

Son olarak Türkiye'de ise, iş dünyasına yönelik sorunlar yine çeşitlilik arz etmektedir. Bu sorunların başında vergi oranlarının yüksekliği, verimsiz bürokratik uygulamalar, finansmana erişimde karşılaşılan zorluklar ve vergi düzenlemelerindeki sorunlar yer almaktadır. Ayrıca son yıllarda iş gücünün eğitimindeki yetersizliklerde iş dünyasının karşısındaki önemli sorunlardan biri haline gelmiş bulunmaktadır. Ayrıca Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değerindeki belirsizlikler, gerek yerli gerekse de yabancı yatırımcılar açısından ülkeye yatırım yapma konusunda isteksiz davranışların sergilenmesine neden olmakta ve yatırımlar önündeki önemli engellerden birini teşkil etmektedir. Bütün bu sorunlara rağmen Türkiye, incelenen dönem sonunda dönem başına kıyasla Temel Gereksinimlerin karşılanması açısından dönem başına kıyasla önemli ilerlemeler kaydetmiş durumdadır. Ayrıca son yıllarda yapılan önemli yatırım ve atılımlar sayesinde Türkiye, hem Verimlilik Artırıcı Faktörler açısından hem de İnovasyon ve Gelişmişlik Faktörleri açısından Küresel Rekabet Endeksine göre Balkan ülkeleri içerisindeki en iyi sıralamaya sahip ülke konusundadır. Üzerinde durulan sorunlara rağmen Türkiye'nin Küresel Rekabet endeksinde böyle bir ilerleme göstermesinde hem ülkedeki sektörlerin ve firmaların rekabet güçlerini iyileştirmeye yönelik gayretlerinin hem de gelecekte iş dünyası açısından sorun teşkil etmesi muhtemel sorunlara yönelik bir takım tedbirlerin alınmasının etkili olduğunu düşünmek mümkündür. 2013-2014 dönemine ait Küresel Rekabet Endeks Raporuna göre Türkiye'nin iş dünyasına yönelik en önemli sorunlarını vergi oranlarının yüksekliği, iş gücünün yetersiz eğitilmesi, bürokratik engeller ve finansmana erişimde karşılaşılan zorluklar teşkil etmektedir.

Yapılan bu inceleme ve değerlendirmelerin neticesinde, önem sıralaması ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte Balkan ülkelerinin genelinde iş dünyası açısından en çok karşılaşılan sorunların ağırlıklı olarak, rüşvet, finansmana erişim zorlukları, verimsiz bürokratik uygulamalar ve bürokratik engeller, vergi düzenlemelerindeki çarpıklıklar ve vergi oranlarının yüksekliği, alt yapı eksiklikleri, kısıtlayıcı iş gücü düzenlemeleri, yetersiz eğitilmiş iş gücü, enflasyon ve politik istikrarsızlıklar şeklinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sorunlar dışında her ülkenin kendine has bir takım sorunları da bulunmaktadır. Bu sorunların tespiti önemli olmakla birlikte bu sorunların çözümüne yönelik olarak ülkelerin uygulayacağı düzenlemeler çok daha fazla önem arz etmektedir. Özellikle yeterli sermaye birikimine sahip olmayan Balkan Ülkeleri açısından yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ve yerli sermayenin de elindeki kaynakları yatırıma yöneltmeye teşvik edilmesi, biraz önce ifade edilmiş bulunan sorunların ivedilikle çözümüne ve özellikle yabancı sermayeyi ülkeye çekecek düzenlemelerin yapılması bağlıdır. Eğer ülkesel ve bölgesel bir kalkınma hedefleniyorsa bu sorunların süratle çözülmesi büyük önem arz etmektedir. Üzerinde durulan sorunların çözümü halinde, ülkedeki yerli ve yabancı yatırımlardaki artışlara bağlı olarak üretim artışları, gelir artışları ve bütün bu olumlu gelişmeler neticesinde de ülke vatandaşlarının refahında artışlarının gerçekleşmesi mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Adıgüzel, M. (2011). *Küresel rekabet gücü türkiye için sistematik ve eklektik bir yaklaşım*. 1.Basım, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Albayrak A. & Erkut G. (2010). Türkiye’de bölgesel rekabet gücü analizi (The Regional Competitiveness Analysis in Turkey). *Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 5(3). p.137-148. Erişim:02.07.2014: file:///D:/USER/Downloads/MEGARON_5_3_137_148%20(4).pdf (
- Küçükkiremitçi O. & Genç Ö. (2010). Mustafa ŞİMŞEK, Aykut EKİNCİ, Emrah ERSOY ve Faruk SEKMEN, 2010, “Bosna Hersek Ekonomik ve Sosyal Durum Profili” Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
- Türkkan E. (2009). *Nasıl bir rekabet vizyonu*. *Rekabet Kurumu Yayını*, p.1-64, Ankara
- Ulengin F. & Önsel Ş. & Karaata S. (2011). *Türkiye’nin küresel rekabet düzeyi 2011*. Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu’na Göre Bir Değerlendirme, SEDEFED, Rekabet Forumu.
- Ulengin F. & Önsel Ş. & Karaata S. (2012). *Türkiye’nin küresel rekabet düzeyi 2012-2013*. Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu 2012-2013’e Göre Bir Değerlendirme, SEDEFED, Rekabet Forumu.
- WEF. (2012). The Global Competitiveness Report 2012. *World Economic Forum, Geneva*.
- WEF. (2013). The Global Competitiveness Report 2013. *World Economic Forum, Geneva*

Osmanlı Arşivlerine Göre Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı Arasındaki Siyasal İlişkiler

Political Relations Between Ottoman Empire and the Crimean Khanate in Ottoman Archives

Öğr. Gör. Akif EMIROĞLU

Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye, akifemiroglu@hotmail.com

Özet

Anayurtları Orta Asya'dan çıktıktan sonra tarihsel gelişmeler sonucu Balkanlardan Sibirya'nın en doğusuna kadar yayılan Türklerin, Balkanlar hariç, Osmanlı döneminde ilişkide bulunduğu diğer Türk toplumlarının genellikle üç bölgede toplandığı görülmektedir: Kafkasya, Türkistan ve Kırım. "Tatarlar" olarak anılan Kırım Türkleri, Kırım topraklarına, 9. ve 10. yüzyılda gelmeye başlamışlardır. O tarihlerde "Kıpçaklar" olarak anılmakta, Rus kaynaklarında ise "Kumanlar" olarak geçmektedir. 12. yüzyılın sonlarına doğru Altın Orda (Altınordu) devleti kurulmuştur. 14. Yüzyıl sonlarına kadar Altın Orda idaresindeki Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu Hacı Giray'dır. Kırım'ın Kefe ve Azak kıyılarındaki Ceneviz kolonilerini Osmanlı Sultanı Fatih, 1475'de Gedik Ahmed Paşa'yı bir donanma ile göndererek Osmanlı egemenliğine sokmuştur.

Çalışmanın amacı; günümüzde dünya gündeminde olması nedeniyle Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilere, Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak kısaca değinmektir. Yöntem olarak, günümüz Türkçesine çevrilmiş olan Osmanlı arşivleri kullanılmıştır. Arşivler devletlerin devamlılığını sağlayan temel kuruluşlardan olup, ulusal tarih ve kültürün gerçek kaynakları, bütün sosyal ve insani bilim dallarının temel dayanaklarıdır. Bulgu olarak, üzerinde 1420 - 1783 tarihleri arasında aynı adla anılan Türk Hanlığı'nın kurulmuş olduğu Kırım yarımadasının, günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de çok önemli bir konumda olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin genelde bütün Türk dünyasının lideri ve merkezi olma özelliğini taşıdığı, yaşanan dönem koşullarında Avrupa ve Asya kıtaları boyunca bir Türk kuşağı oluşturduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı

Abstract

Turks spreading from their Homeland in Central Asia from Balkans to most eastern Siberia, except Balkans, during Ottoman period their relationship with other Turkish society gathered in three regions in general: Caucasus, Turkestan and Crimea. "Tatars" referred as Crimean Turks, began arriving to Crimean territory in 9th and 10th centuries. At that time, they were called "Kipchaks" who referred as "Kumans" in Russian sources. Towards the end of 12th century, the "Golden Horde" state is established. Crimean Khanate under the Golden Horde, until the end of 14th century, by the true founder called Hadji Giray.

Ottoman Sultan Fatih has sent Gedik Ahmet Pasha with an armada to Genoese colonies on the shores of the Crimean and Azov Pan in 1475 were put under Ottoman rule. The aim of the study; because of agenda in the world today, is to mention the relationship between Crimean Khanate and the Ottoman State based of the documents in Ottoman archives, in briefly As a method, Ottoman archives which has been translated into modern Turkish are used. Archives are basic institutions of states are based on nation history and culture's real sources are very basic foundation of science. In finding, the Crimean Khanate who was established in Crimean peninsula on the 1420-1783 as today is a pivotal position in Ottoman period. As a result, all the Turks of Ottoman Empire in general, has the distinction of being the center of the world and the leader, said to constitute a Turkish generation throughout Europe and Asia continents.

Keywords: Ottoman Archives, Ottoman Empire, Crimean Khanate

1. Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreği ile yirmi birinci yüzyılın başlangıcından günümüze dünyada, siyasal, ekonomik ve kültürel dengeleri oldukça derinden etkileyen değişimler ve gelişmeler olagelmektedir. Dünyanın çok geniş bir coğrafyasında, siyasi olarak farklı bölgelerde yaşamakta olan Türk topluluklarının da bu gelişme ve değişimlerden etkilenmemeleri düşünülemez.

Dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmeler ve özellikle başta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) olmak üzere, Doğu Bloku'nda uygulamaya konulan "glasnost" ve "perestroyka" gibi politika ve yaklaşımlar, Türkiye sınırları dışında yaşayan Türkler konusunu da ön plana çıkarmış bulunmaktadır. Sovyetler'in dağılımı, Orta Asya'daki bazı Türk topluluklarının bağımsızlıklarını ilan etmeleri, Türk dünyasının çeşitli yönleriyle tanınması konusunda geçmişe ve geleceğe dönük bilimsel araştırmalar yapmanın zorunluluğunu ve önemini ortaya koymuştur.

Çalışmanın amacı; günümüzde Ukrayna ve Kırım'ın dünya gündeminde olması nedeniyle, Osmanlı Devleti – Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilere, Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak kısaca değinmektir. Çalışmada yöntem olarak, günümüz Türkçesine çevrilmiş olan Osmanlı arşivleri kullanılmıştır. Arşivler devletlerin devamlılığını sağlayan temel kuruluşlardan olup, ulusal tarih ve kültürün gerçek kaynakları, bütün sosyal ve insani bilim dallarının temel dayanaklarıdır. Arşivler, ülkeleri, yüzyıllarca kader birliği yaptığı ülkeler, uluslar ve topluluklarla, ayrıca bütün uygar dünya devletleri ve ulusları ile bilgi ve düşünce transferine ve kaynaşmaya götürebilecek en sağlam kaynaklar olarak da çok önemlidir. Devletlerin, gerek uluslararası siyasal platformlarda gerekse ülke içinde karşılaştığı iç ve dış konular ve sorunların ancak eldeki arşiv malzemesinin değerlendirilmesiyle çözülebileceği, bu nedenle bütün siyasal, ekonomik, yönetsel, kültürel ve diğer ulusal konularda ileriye yönelik olarak alınacak her türlü kararda arşivlerin, yararlanılacak en güvenilir ve en objektif kaynak olduğu, günümüzde devletler hukukunca da kabul edilen bir gerçektir.

2. Türk Coğrafyasına Genel Bakış

Anayurtları olan Orta Asya'dan çıktıktan sonra tarihsel olaylar ve gelişmeler sonucunda, Balkanlardan Sibirya'nın en doğusuna değin yayılan ve binlerce yıllık geçmişe sahip olan Türkler, bu denli geniş coğrafya üzerinde ve bu denli eskiye uzanan geçmişi içinde, gerek kurdukları devletler bünyesinde, gerek başka devletlerin egemenliğinde, gerekse bağımsız topluluklar halinde, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik yaşam şekillerinin hepsini deneyip, içinde bulundukları koşulların getirdiği zorunluluklara bağlı olarak gerektiğinde savaşmış, her zaman büyük uygarlık ve kültür hamlelerinin öncüsü ve teşvikçisi olmuşlar, Göktürk, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti örneklerinde olduğu gibi çoğu zaman çağının "süper" ve "örnek" devletlerini de kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türk toplumları, yayıldıkları geniş coğrafyada, aynı zaman dilimleri içersinde değişik örgütlenmelere girmişler ve çoğu kez aynı anda birkaç Türk devleti birden var olmuştur. Bunun günümüzdeki en son örneği yirminci yüzyıldır. Günümüzde dünyada Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan olmak üzere yedi adet bağımsız Türk devleti bulunmaktadır.

Dünyadaki Türkleri, yaşadıkları coğrafi bölgelere ve konuştukları lehçelere göre çeşitli gruplara ayırmak olasıdır. Türk topluluklarının coğrafi bölgelere göre genel kabul görmüş bir listesi şöyle sıralanmaktadır (Başbakanlık, s. XX):

Altay - Sibirya Türkleri: Altay, Baraba, Çulım, Dolgan, Hakas, Karagas, Koybal, Kumandı, Sabir, Sagay, Şor, Telengit, Televüt, Tobol, Tofalar, Tuva, Yakut.

Batı Türkleri: Ahıska, Azerbaycan, Balkanlar (Batı Trakya, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Makedonya), Irak, İran (Afşar, Azeri, Halaç, Hamse, Horasani – Boçağcı, Kaçar, Karacadağ, Karagözlü, Karakoyunlu, Karapapak, Karayi, Kaşgay, Şâhseven, Türkmen), Kıbrıs – 12 Ada, Suriye, Türkiye.

Doğu Avrupa Türkleri: Gagauz, İdil – Ural (Başkurt, Çuvaş, Kazan, Mişer), Kafkasya (Karaçay – Malkar, Kumuk, Nogay, Stavropol Türkmenleri), Karayim, Kırım (Kırım Tatarları, Belorusya Tatarları, Litvanya Tatarları, Polonya Tatarları, Kırımçak).

Türkistan Türkleri: Afganistan, Doğu Türkistan (Kazak, Kırgız, Salar, Sarı Uygur, Uygur), Karakalpak, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen.

3. Kırım

3.1. Coğrafi Konumu ve Etnik Yapısı

Üzerinde 1420 – 1783 tarihleri arasında aynı adla anılan Türk Hanlığı'nın kurulmuş olduğu Kırım yarımadası, Karadeniz'in kuzeyinde yer almaktadır. Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak deniziyle çevrili 9 km. genişliğinde 20 km uzunluğunda Orkapı adlı bir geçitle ana karaya bağlanan bir yarımadadır. Kırım yarımadası kuzey steplerinden Karadeniz'e uzanan coğrafi özelliği ile tarih boyunca özellikle Asya içlerinden gelen çeşitli kavimlerin uğrak yeri olmuştur. Nüfusu önceleri Kırım Tatarları'ndan oluşan yarımadanın etnik yapısı Rus işgalinden sonra bozulmaya başlamış; Kırım Tatarları'nın Osmanlı topraklarına göç etmeleriyle başlayan bu süreç, bunların yerine Rus nüfusunun getirilmesi ve II. Dünya Savaşı sonrasında, Stalin tarafından, göçlerden geriye kalan Türk halkının da Kırım'dan Sibiry'a ve Orta Asya'ya sürülmeleriyle son bulmuştur. Günümüzde Kırım ve Ukrayna'da Rus nüfusu egemendir.

3.2. Kırım'ın Osmanlı Devleti ile İlişkileri Tarihçesi

13. yüzyılın başlarında bölgede egemenlik kuran Altın Orda Devleti'nin idaresindeki bölge halkları arasında yayılmaya başlayan İslamiyet, Altın Orda Hanlarının da kabulü ile halk ve idare tarafından benimsenen ana dinsel kimliği oluşturmuştur. Daha sonra burada kurulacak olan Kırım Hanlığı'nın örgütsel olarak Altın Orda izlerini taşıyan idari sistemi ve sünni İslam geleneğine dayanan hukuk sistemi bu dönemin temel iki karakterini ortaya koymuştur.

Kırım, Altınordu Devleti'nin önemli bir bölgesi olup yönetime muhalif beğ ve hanların üssü durumundaydı. “**Tatarlar**” olarak anılan Kırım Türkleri, Kırım topraklarına, 9. ve 10. yüzyılda gelmeye başlamışlardır. O tarihlerde “**Kıpçaklar**” olarak anılmakta, Rus kaynaklarında ise “**Kumanlar**” olarak geçmektedir. 12. yüzyılın sonlarına doğru Altın Orda (Altınordu) devleti kurulmuştur. 13. Yüzyılda egemenliğe girip 14. Yüzyıl sonlarına kadar Altın Orda idaresindeki Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu Hacı Giray'dır. Altınordu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesiyle, Cengiz Han'ın soyundan gelen Cuci'nin oğlu Tokay Timur'dan gelen ve bir Altınordu prensi olan I. Hacı Giray (hanlık dönemi 1426–1466) tarafından 1438 yılında Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Merkezi Bahçesaray olan Kırım Hanlığı'nın en geniş sınırlarına ulaştığı dönemde egemenlik alanı Kırım Yarımadası, Taman Yarımadası, Kafkasya'nın kuzeyindeki Kuban bölgesi ve Kırım'ın kuzeyindeki Kıpçak ve Kabartay bölgelerini kapsamaktaydı.

1. Hacı Giray'ın ölümünden sonra, oğulları I. Mengli Giray ve Nur Devlet Giray arasında çıkan hanlık mücadelesi yanı sıra, uzun süredir devam eden Kırım üzerindeki Osmanlı – Ceneviz çekişmesi Osmanlıların Kırım Hanlığı'na müdahalesine yol açmıştır. Kırım'ın Osmanlı egemenliğine girmesi, Kefe ve Azak kıyılarındaki Ceneviz kolonilerinin Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in (Fatih), 1475'de Gedik Ahmed Paşa'yı bir donanma ile göndermesiyle sağlanmıştır. Gedik Ahmet Paşa, Nur Devlet Giray'ı tahttan uzaklaştırarak yerine Kırım ileri gelenlerinin ve ulemasının ricası üzerine Mengli Giray'ı geçirmiş, Mengli Giray da Osmanlı egemenliğini tanıdığını açıklamıştır.

Fatih'in oğlu Sultan İkinci Bâyezid zamanında, Boğdan Kralı, Osmanlı toprağı Eflâk'a saldırmış, bunun üzerine II. Bâyezid, 1489 yılında Ordu-yu Hümâyûn'la bu seferde yer almış, Eflâk Voyvodası ve Kırım Hânı Mengli Giray da sefere katılmışlardır. Kili ve Akkerman kaleleri fethedilmiştir. Böylece Osmanlı sınırı, Karadeniz'in batısından kuzeye doğru uzanarak kuzeydeki Kırım Türkleri ile birleşmiştir (Uzunçarşılı, I., 183).

Yavuz Sultan Selim bu kuzey Müslüman Türk Hanlığını Kırım'da güçlü bir rakip görmüştür çünkü Kırım atlıları, Osmanlı atlılarının birkaç günde alacağı mesafeyi bir günde alıyor, atlarına nal ve mih çakmıyor, tehlikeli sulara geldiklerinde Osmanlı askeri gibi kayık beklemiyorlar, suya atılıp geçiyorlar, askerleri çok az yiyeceklerle yetiniyorlardı (2). Yürekli bir asker olduğu kadar iyi bir diplomat da olan Yavuz Sultan Selim, Kırım Han'ı Mengli Giray'a 20000 akça, Kırım ileri gelenlerinin her birine de maaş olarak 300 akça gönderip Kırım'da Osmanlı bayrağı çektilmesini, Hanın oğlu Saadet Giray'ın Osmanlı sarayına eğitim için (gerçekte rehin) gönderilmesini istemiştir. Mengli Giray (1478-1514) ileri gelenlerin itirazına “Kabul etmezsek Osmanlı, üzerimize yer götürmez ordu ile

gelir” yanıtını vererek kabul etmiştir. Böylece, Kırım’ın tamamı Osmanlı egemenliğine girmiştir (1512-1514 arası) (Maksudoğlu, 2014).

Mengli Giray 1501’de Altın Orda Devleti’ni yıkarak kendisini Cengiz Han’ın vârisi ilan etmiş ve Moskova’ya akınlar düzenlemiştir. Mengli Giray’dan sonra gelen hanlar Osmanlı Devleti ile Moskova Büyük Prenslığı’nın baskıları karşısında varlık gösterememişlerdir. I. Saadet Giray döneminde (1524-1532), Kırım hanlarının kardeşlerinden birini rehin olarak Osmanlı başkenti (payitahtı) İstanbul’a göndermesi gelenek haline gelmiştir.

II. İslam Giray döneminde (1584-1588) Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı egemenliği iyice artmıştır. II. Gazi Giray (hanlık dönemleri 1588-1596, 1596-1607) Osmanlıların doğudaki ve batıdaki bütün savaşlarına katılmanın yanı sıra her yıl vergi ödemeyi de kabul etmiştir. Bu durum Canbeg Giray dönemine (1610-1623, 1627-1635) değin sürmüştür.

Kırımlılar, Lehistan (Polonya)’a akınlar yapmaktaydılar. Kırımlılara, Lehistan’a akın yapmamaları Osmanlı Devleti tarafından buyrulmuş, onlar da bu buyruğa uymuşlardır. Ancak Lehliler’in 1617 yılında Moldovya’nın iç işlerine karışıp Hotin Kalesini zaptetmeleri üzerine Özi (Odesa) Beylerbeyi İskender Paşa Lehliler üzerine Kırım atlıları ve diğer güçlerle gitmiş, Yaş yakınındaki savaşta Türkler 50.000 Leh askerinin yardım ettiği Moldovya Voyvodasını yenmişlerdir. 1621 yılında yapılan andlaşma ile Lehliler, Sultan II. Süleyman (Kanuni) döneminden beri Kırım Hanı’na ödeyegedikleri vergiyi, 40000 altını ödemeye devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti Rusya’yı, Ukrayna’dan uzak tutmaya özen göstermiştir. Ruslar, Ukrayna Kazaklarını elde etmeye çalışınca, Kazaklar, Kırım Han’ı Mehmed Giray’a Rus niyetini bildirmişler, Kırım Han’ı da atlılarla ve Kefeden aldığı Osmanlı askerleriyle Kuzey Ukrayna’daki Rus ordusu üzerine yürümüştür. Ruslar 350000 kişi olmalarına karşın iyi eğitilmediklerinden 12 Temmuz 1659’da Konotop Savaşı’nda yenilmişlerdir. Bu savaşta 120000 Rus askeri ölmüş, 50000 asker esir düşmüştür. Bu savaş Rusya’nın Ukrayna’yı işgalini yarım yüzyıl geciktirmiştir.

Osmanlıların bilgisi dahilinde Ukrayna, Polonya ile Kırım Hanlığı arasında iki nüfuz bölgesi halinde paylaşılmıştır. Ukrayna Kazaklarının Hetman denilen başkanlarının bağlılığı bazen Osmanlı Devletine, bazen de Polonya’ya olmuştur. O yıllarda, yani 17. yüzyılın ikinci yarısında, Fransa, İngiltere, Hollanda ve İsveç büyük devlet olma sürecindeydiler. Polonya ise, hâlâ Rusya’dan daha güçlü olmakla birlikte, eski gücünde değildi. Hem İspanya hem de Venedik düşüş yaşamaktaydılar. Osmanlılar, Rusların da, Polonyalıların da Ukrayna işlerine karışmalarını istemiyorlardı. Dîvân-ı Hümayûn Ukrayna’nın kuzeybatı kısmını, sancakbeyi rütbesiyle Hetman Peter Doroszenko’ya vermişti. Hetman, Osmanlı’ya bağlıydı ve Osmanlı’nın Avusturya (ve Almanya)’ya karşı savaşına, Kırım Hanı’nın uyruğu altında 15000 atıyla katılmıştı.

Hanedanın bazı üyelerinin İran şahı I. Abbas’la gizli ilişkilere girmesi ve Kırım Hanlığı’nın Osmanlılar aleyhine bir politikaya yönelmesi, Rusların Sinop’a ve Boğaziçi’ne kadar yağma eylemlerine girişmelerine fırsat vermiştir. Hanlığın bozulan iç düzeni yeniden ancak III. İslam Giray döneminde (1644-1654) sağlanabilmektedir.

Polonya’nın Doroszenko’ya saldırması üzerine, Sultan 1672’de sefere çıkmış, Ordu-yu Hümayûn Polonya’ya girerek Podolya eyaletinin merkezi olan Kamanîçe Kalesi’ne gelmiştir. Kalede Polonyalılardan başka Avusturya ve Rus güçleri de vardı. Kırım Hanı ve Kazak Hetmanı da Ordu-yu Hümayûn’da idiler. Kamanîçe 27 Ağustos 1672 tarihinde teslim olmuştur. Bu savaşın sonunda 18 Ekim 1672’de Bucaş Andlaşması yapılmıştır. Buna göre Polonya Kralı, Osmanlı Devletine her yıl 22000 altın ödeyecek, Podolya, bütün kalelerini Osmanlı Devletine teslim edecekti. Lehliler (Polonyalılar), Ukrayna’yı derhal terk edecekler, Ukrayna, Hetman Doroszenko’nun yönetiminde olacaktı. Ayrıca, Lehistan Krallığının İslâm Giray Han zamanından beri Kırım Hanlarına vermeyi taahhüt ettikleri vergi her sene Kırım hazinesine ödenmeye devam edecek, buna karşın Kırım atlıları da Lehistan’a akın yapmaya-caklardı (Uzunçarşılı, II., 424-425).

Osmanlıların II. Viyana Kuşatması’nda (1683) uğradıkları bozgundaki rolü nedeniyle idam edilen Murad Giray’dan (hanlık dönemi 1678-1683) sonra, Rusların Kırım üzerindeki baskısı artmıştır. Bu dönemde hanlık tahtı sık sık el değiştirmiştir. 1671-1678 yılları arasında tahtı elinde tutmuş olan I. Selim Giray, üç kez daha (1684-1691; 1692-1699 ve 1702-1704) hanlığa getirilmiştir. Engürüs ve Leh seferine asker göndermesi için Selim Giray’a nâme-i hümayûn gönderilmiştir.

Ruslar, Kırım'ın kapısı durumundaki Or dışında bir kaç kale yaptıklarından Osmanlılar da, Azak Denizi kıyısında, Rusların Karadeniz'e geçişlerini önlemek için Yeni Kale'yi yapmışlardır. O sıralarda, Rus Çarı Petro ile İsveç Kralı XII. Şarl şiddetli bir savaşa tutuşmuşlar, Şarl Poltova'da 1709 yılında yaralanmış, Osmanlı Devleti'nin sınırındaki Bender şehrine çekilmiştir. Ruslar ise, sınırı aşır Şarl'ı kovalamışlar ve halka büyük zarar vermişlerdir. Bunun üzerine Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa Çar Petro komutasındaki Rus ordusuyla Prut'da 1711 yılında savaşmış (Pрут Savaşı); Osmanlı ordusu, Rusları kuşatmıştır. Bu savaşta Kırım Hanı Rusların dönüş yolunu kesmiş, Ruslar böylece, Karlofça Andlaşması'ndan sonra yaptıkları bütün kaleleri yıkmayı, Azak Kalesini de Osmanlı Devletine vermeyi kabul etmişlerdir. Ayrıca hem Kırım Hanı'na, hem de Lehistan'a bağlı olan Kazakların iç işlerine de karışmayacaklar, İsveç Kralı Şarl'ın, ülkesine rahatça, güven içinde gitmesine izin verecekler, Ruslar, eskiden olduğu gibi, Kırım Hanı'na vergi verecekler, İstanbul'daki elçilerini de geri çekeceklerdi (Uzunçarşılı, II., s. 423).

Sultan Üçüncü Ahmed, Osmanlı tarihinde Demirbaş Şarl diye anılan XII. Şarl'ı, değerli hediyeler ve 10.000 altın yol harçlığı vererek ülkesine göndermiştir. Ancak İsveç Kralı ile Kırım Hanı, Rus ordusunun Prut'ta yok edilmesinden yana olduklarından bu andlaşmayı beğenmemişlerdir. Osmanlılar ise elde edilenlerden memnundular.

Ruslar Derbent ve diğer bazı kaleleri İran'a verip, Osmanlı Devleti'ne karşı bir andlaşma yapmışlar, İran'a küçük bir takım ödünler vererek, onu, Osmanlı Devleti ile mücadelesinin yanına çekmişlerdir. Ruslar, Osmanlılarla olan barış andlaşmasını bozup 1730 yılında Azak ve Özü (Odesa) kaleleri ile Kırım'a saldırmışlar, Azak, Özü ve Kılburun kaleleri Rusların eline düşmüş, Rus ordusu Kırım'a girmiştir. Kırım halkı direniş göstererek Rus ordusuna baskınlar düzenlemiş ve sonunda Rus ordusu Kırım yarımadasını yakıp yıkarak ve 20.000 asker kaybederek çekilmek zorunda kalmıştır. Rusların tekrar Kırım'a ve Bender yöresine saldırımları karşısında Osmanlıların Bender yöresi Serdarı Numan Paşa Ruslara ağır bir darbe vurmuş, Ruslar böylece Özi ve Kılburun'u geri vermişler ve Osmanlılarla 1739'da bir andlaşma yapmak zorunda kalmışlardır.

1736'da hanlığın merkezi Bahçesaray'ı yağmalayan Rusların 1760'ta Balta'yı almalarından sonra Osmanlı - Rus Savaşları da yoğunlaşmıştır. Ruslar 1770'te önce Bucak'ı, ardından bütün Kırım Yarımadasını istila etmişlerdir. III. Selim Giray'ın (hanlık dönemi 1764-1767, 1770-1771) İstanbul'a kaçmasıyla Kırım bir süre "*mirza*"larca yönetilmiştir.

Çok kalabalık bir Rus ordusunun hile ile Kırım'a girip III. Selim Giray Han'ı yenmeleri üzerine Osmanlı Sultanı Mustafa üzüntüsünde felç geçirip 1774 yılında vefat etmiş, yerine kardeşi I. Abdülhamid padişah olmuştur. Rusların, günümüzde Bulgaristan sınırları içinde olan Şumnu'da Osmanlı ordusunu kuşatmaları üzerine, 17 Temmuz 1774 tarihinde Kırım'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan Küçük Kaynarca Andlaşması yapılmıştır. Barış görüşmelerinde Osmanlılar, Kırım'a bağımsızlık verilmemesi için çok uğraşmışlar fakat sonunda Kırım'dan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Ancak Kırım'la bağlarını korumuşlardır; Kırım'da hutbe Osmanlı Sultanı adına okunacak, Osmanlı Kazaskeri Kırım Kazaskerini yönlendirecek, halkın seçeceği Kırım Hanı'nı Osmanlı Sultanı atayacaktı.

Andlaşmaya karşın, Osmanlıların desteklediği Selim Giray'a karşı Ruslar, bazı entrikalarla kendi adayları Şahin Giray'ı bağımsız Kırım Hanı yapmışlar, ancak halkı Şahin Giray'a karşı kışkırtmaktan geri durmamışlardır. Böylece Kırım halkı 1782'de Şahin Giray'a karşı ayaklanmış ve yerine Bahadır Giray Han olmuştur. Avrupa'da siyasal durumun Rusların lehine olması nedeniyle, Çariçe II. Katerina, 1783 yılında Mareşal Potemkin komutasında kalabalık bir orduyu Kırım'a gönderip işgal ettirmiştir. Potemkin, Kırım ileri gelenlerini Şahin Giray'a bağlı olmaya zorlamıştır. Rusların hile ve oyunlarından bıkan Şahin Giray birkaç ay sonra Osmanlı Devletine sığınmış, Rodos'a sürgüne gönderilip hiyanet gerekçesiyle idam edilmiştir.

1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması uyarınca Kırım'a bağımsızlık tanınmasıyla Osmanlı korumasının sona ermesi, Rusların Kırım'ı ilhakını kolaylaştırmıştır. Rus Çariçesi II. Yekaterina 1783'te Kırım'ı ilhak ederek Giray'ların egemenliğine son vermiştir.

Osmanlı Devleti daha sonra, 1792 yılında Zıştovi Andlaşması ile Kırım ve Tamam üzerindeki Rus egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır.

3.3. Kırım Hanlığı'nda Yönetim

Kırım Hanlığı'nda yönetimde asıl egemen "**han**"lardı. "**Giray**" ünvanını taşıyan hanlara Kefe mukataasından

1.000 akçe gündelik verilmekteydi. Hanlık sarayını 1.000 kadar kapıkulu korumaktaydı. Han'ın başkanlığında toplanan divanda kalgay, nureddin, seraskerler, vezir, kazasker ve karaçı beyleri bulunmaktaydı.

Hanlığın kurucusu Hacı Giray Han, hanlığın, kendi adını taşıyan ilk parasını 1441-1442 yıllarında Solhat şehrinde bastırmak ve başkent olarak Bahçesaray'ı seçmek suretiyle fiilen Hanlığın kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Hacı Giray soyundan gelenler **“Giray hanedanı”** olarak anılmışlar ve Hanlığın yıkılışına değin yaklaşık üçyüzelli yıl boyunca Kırım Hanlığı tahtının sahipleri olmuşlardır. Giray soyu günümüzde de devam etmektedir.

Kırım Hanlığı'nın kurulmasında I. Hacı Giray'ın çabaları yanında, yerel kabilelerin de önemli yeri olmuştur. Altınordu Devleti içinde ayrı bir konuma ve öneme sahip olan Kırım beyleri, kendi aralarında, önem derecelerine göre belli bir hiyerarşiye bağlıydılar. Hanlığın idari, askeri, siyasi ve sosyal yapısının şekillenmesi büyük ölçüde bu kabileler sayesinde gerçekleşmiştir (İnalcık, s. 199).

Kırım Hanlığı, genel olarak, feodal karakterde bir kabile aristokrasisine bağlı olmanın etkisiyle örgütsel açıdan Altınordu geleneğini sürdürmüştür. Ancak Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra Osmanlı kurumları ve uygarlığı, Hanlığın örgütsel yapısı üzerinde etkili ve biçimleyici olmuştur (Çetin, 201).

3.4. Kırım Hanlığı'nın Statüsü

Kırım Hanlığı, özel statüsü olan ayrıcalıklı bir emirlik halinde Osmanlı egemenliğine girmiş, ancak Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı egemenliği, tam anlamıyla Sahip Giray'ın 1534 yılında Kırım tahtındaki konumunu sağlamlaştırması ile şekillenmiş ve gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti kendisine doğrudan bağlı olan sahil bölgelerini, merkezi Kefe'de bulunan sancak beyliği aracılığı ile yönetmiştir. Bunun dışında kalan ve bozkıra doğru uzanan Kırım yarımadası, Taman, Kıpçak ve Kabartay alanları ise Kırım Hanları'na bırakılmıştır.

Kırım Hanlığı esas olarak kabile aristokrasisine bağlıdır. Şırınlar, Argınlar, Barınlar ve Kıpçak beylerinden oluşan aristokrasi grupları hanların belirlenmesinde ve hanlığın yönetiminde ciddi bir etkiye sahip olmuştur. Osmanlı döneminde bile han olmasını istedikleri kişileri, İstanbul'a gönderdikleri mahzarla teklif etmişler, kendi istedikleri kişi han olarak gönderilmemişse muhalif bir tutum almışlardır.

4. Kırım Hanlığı İle İlgili Osmanlı Arşivleri

Osmanlı Devleti'nden devralınan büyük miras, bugün Türkiye'yi dünyada en zengin arşiv potansiyeline sahip sayılı ülkelerden birisi durumuna getirmiştir. Osmanlı'nın hükümlerinde olduğu topraklar üzerinde, başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere, halen kırka yakın bağımsız ülke yer almaktadır. Bu ülkelerin Osmanlı dönemlerindeki tarihlerinin en zengin kaynağı Osmanlı Arşivleri'dir.

Orta ve Yakın Doğu, Balkan ve Akdeniz ülkeleri içerisinde kudretli devlet olabilme niteliğini uzun süre devam ettiren Osmanlı Devleti'nde arşiv fikri çok eskilere kadar uzanmaktadır. Arşivin, bir ulusun tarih ve kültür hazinesi olduğunu bilen ecdadımız, bunun içindir ki kurduğu arşiv teşkilatına **“Hazine-i Evrak”** adını vermiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatını meydana getiren Divan-ı Hümayûn, Bâb-ı Defterî ve Bâb-ı Âsâfi / Bâb-ı Âli ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve belgeleri ve her türlü yazışmalarının tutulduğu arşiv olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ana arşivi niteliğini taşımaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, yerli ve yabancı araştırmacıların yararlanmasına sunulan çok çeşitli ve değerli arşiv malzemesi olmasına karşın Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni bütünüyle tanıtan Türkçe yayın ne yazık ki fazla değildir. Özellikle yabancı dillerde, sınırlı sayıda makalenin dışında bu tür yayına rastlamak mümkün değildir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi hakkında bugüne kadar birkaç rehber yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, Midhat Sertoğlu'nun 1955 yılında yayınlanan **“Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi”** adlı eseridir. Bu eser, araştırmacıların kendi uzmanlık dallarına göre arşivdeki malzemeden ne şekilde yararlanabileceklerini belirleme amacıyla hazırlanmıştır. Söz konusu rehber, yaklaşık yirmi beş yıl süreyle, Osmanlı Arşivi araştırmaları için bir el kitabı niteliği taşımıştır.

Söz konusu rehberlerin ikincisi, Atilla Çetin'in hazırlamış olduğu ve 1979 yılında neşredilen **“Başbakanlık Arşivi Kılavuzu”** adlı kitaptır. Bu eserde, Osmanlı Arşivi'nin içerdiği malzeme, tasnifler, araştırmaya açık bölümler

ve devam etmekte olan tasnif çalışmaları tanıtılmıştır. Eser, bu özelliğiyle yukarıda belirtilen birinci çalışmayı tamamlar niteliktedir.

Üçüncü rehber, Türkiye Cumhuriyeti'nin de üyesi bulunduğu İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) tarafından Osmanlı Arşivi'nden yararlanacak üye ülkelerin araştırmacıları için İsmet Binark ve Necati Aktaş'a hazırlattırılmıştır. Eser, Arapça olarak "*El-Arşifü'l-Osmânî*" adıyla 1986'da Amman'da yayınlanmıştır. Bu eserde, arşivdeki malzemeler, tasnifler ve araştırmaya açık olan fonlar, Osmanlı Devleti merkez teşkilatı tarihi ile birlikte düşünülerek sistematik bir şekilde tanıtılmış; araştırmacıların arşiv malzemesine en kolay yoldan ulaşabilmeleri anlayışı ön planda tutulmuştur. Yerli ve yabancı araştırmacılar için "başvuru" eseri olma özelliğini taşıyan bu rehberler, ilerleyen zaman içinde, yeni tasnif çalışmalarını yansıtmadıklarından gereksinimi karşılayamamışlardır.

Üç yüz yılı aşkın bu döneme ilişkin Osmanlı Arşivi fonlarında Kırım Hanlığı ve bölgesel konularla ilgili yüzlerce defter, binlerce belge bulunmaktadır. Ancak üzülerek belirtmek gerekir ki, Osmanlı Arşivi'nden yararlanmak ve söz konusu belgelere ulaşmak oldukça zordur. Gerekli izinlerin alınması ve aşırı bürokrasi, bu zorluğun başlıca nedenlerindendir. Bütün bu zorluklara karşın, beni yaklaşık 2,5 yıllık böyle yoğun bir araştırmaya yönelten, Osmanlı tarihine duyduğum merak ve ilgi ile Giray ailesiyle olan ailevi dostluğumuzdur. Osmanlı Arşivinde Mühimme defterleri, Düvel-i Ecnebiye, Nâme-i Hümayûn defterleri ve Maliyeden Müdevver Defterler adlarını taşıyan defter fonlarıyla Bâb-1 Âsafi ve Bâb-1 Defteri gibi çeşitli belge fonları bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan belge fonları ile Osmanlı Arşivi'ndeki kayıt numaraları aşağıda gösterilmiştir:

A. AMD. KRM	Bâb-1 Asafi, Amedi-i Divan-1 Hümayûn Evrakı Kırım Bölümü,
A. DVN. KRM	Bâb-1 Asafi, Divan-1 Hümayûn Evrakı Kırım Bölümü,
A. DVNS. MHM.d	Divan-1 Hümayûn Mühimme Defterleri,
A. DVNS. NMH.d	Nâme-i Hümayûn Defterleri,
AE	Ali Emiri Tasnifi,
C. AS	Cevdet Askeri,
C. EV	Cevdet Efkâf,
C. ML	Cevdet Maliye,
C. MTZ	Cevdet Eyalet-i Mümtaze,
C: DH	Cevdet Dahiliye,
C: HR	Cevdet Hariciye,
HAT	Hatt-1 Hümayûn Tasnifi,
İE. ENB	İbnülemin Ensab,
İE. HR	İbnülemin Hariciye

Bu belge ve kayıtların türlerini, Kırım ve Kırım Hanlığı konularında; Divân-1 Hümayûn ve kalemlerinden Padişah adına çıkan ferman ve name-i hümayunlar ile han ve kalgaylık beratları, sadrazamın teklif ve kararları üzerine Padişahın görüş ve onayını bildiren hatt-1 hümayunlar, Kırım hanları, şehzadeleri ve elçileri için Osmanlı Maliyesi'nin harcama belgeleri ile Kırım'dan bilgi akışını sağlayan "havadis kâğıtları" oluşturmaktadır.

Belgelerden genel olarak, karşılıklı işbirliğinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki bu işbirliği sonucunda, Kırım Hanlığı Rus tehlikesine karşı Osmanlı'nın Kırım'a deniz kuvveti göndermesi sayesinde siyasal varlığını koruyabilmiş (Belge No:1), Osmanlı Devleti ise kuzeyde Ruslar, batıda Avusturya ve Lehistan (Belge No: 2), doğuda İranlılara karşı mücadelede Kırım'ın askeri gücünü yanında bulmuş, Rusya ve İran'a karşı düzenlenen büyük seferleri Kırım askeri güçleri ile destekleme yönündeki faaliyetler bu yazışmalarda dile getirilmiştir (Belge No: 3) .

1534'ten itibaren Kırım hanları Osmanlı padişahlarınca atanmaya / tayin edilmeye başlanmış, kendilerine padişahça Hanlık Berâtı verilmiştir (Belge No: 4). Kırım Hanlığı'na atananlar, kendilerini atayan Osmanlı padişahına teşekkür mektubu (Belge No: 5) ile bağlılıklarını bildiren mektup (Belge No: 6) göndermişlerdir. Ayrıca Kırım

hanlarının, tahta geçen Osmanlı padişahlarının cülûslarını (tahta geçişlerini) kutlamaları zorunlu bir gelenek haline gelmiştir (Belge No: 7).

Kırım atlıları Osmanlı ordusuyla birlikte pek çok savaşa girmişler ve büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Özellikle 1595'te Akıncı Ocağının büyük darbe yemesiyle Kırım atlılarının önemi daha da artmıştır. Bunun yanında İstanbul'un ortak düşmana karşı daima savaş hazırlığı içinde bulunulması isteği, mirzaların, sultanların ve Tatar gazilerinin Kırım'ın düşmanlara karşı savunmasında hazır bulunmaları bir nâme-i hümayûn ile Kırım Hanı'na bildirilmiştir (Belge No: 8). Ayrıca sefere çıkacak olan bazı Kırım Hanlarına Osmanlılarca gerekli desteğin verilmesi de söz konusudur (Belge No: 9).

16. yüzyıldan Küçük Kaynarca Antlaşması'na değin geçen sürede yapılan yazışmalarda Kırım hansarayı ve divanının bazı kırtasiye ve mutfak masraflarının Osmanlı hazine desteği ile İstanbul'dan karşılanmakta olduğu görülmektedir (Belge No: 10). Ayrıca Hanlığın Mehterhâne ihtiyacı için Osmanlı'dan talep edilen hazine desteği (Belge No: 11) ile Bahçesaray'daki Han Sarayı'nın inşa masraflarının karşılandığı (Belge No: 12) da belgelerde yer almaktadır.

Sınır boylarındaki Kazaklar ile iyi geçinilmesi, Ruslarla yapılan anlaşmalar çerçevesinde çatışmalardan kaçınılması ve Rusların ürkütülmemesi, bölge halkına zarar vermekten kaçınılması şeklinde ifade edilen öneriler de belgelerde yer almaktadır.

Askeri işbirliği ile birlikte firari suçlu ve isyankârların yakalanması, İstanbul ile Kırım arasında deniz ticaretinin düzenlenmesi (Belge No: 13), gıda kıtlığı görülen Kırım Adası'na yeterli miktarda buğday nakledilmesi (Belge No: 14), kıyı güvenliğinin sağlanması için kale inşa ve tamir-bakım-onarımı da (Belge No: 15) yazışma belgelerine konu olmuştur.

Bazı görev gelirlerinin yükseltilmesi, bölge kazaskerliği ile imam ve hatiplerin tayin ve tahsisatı, Hanlığın İstanbul'dan onay alması gereken konular arasındadır. Çevrede bölge için stratejik öneme sahip bazı beylerbeyilik ve kale komutanlıklarının tayinlerinin de, görevdeki hanın önerisi üzerine İstanbul'dan yapıldığı anlaşılmaktadır. Gözden düşen bazı yöneticilerin, örneğin Vezir Moravî Ali Paşa'nın affedilerek yeni bir göreve getirilmesi "han iltiması" ile sağlanmıştır.

Karşılıklı iyi niyetin göstergesi olan nâme-i hümayunlar, arşiv belgeleri arasında ayrı öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Dağıstan, Gürcistan, Eflâk, Boğdan bölgeleri gibi Kırım Hanlığı da ayrıcalıklı bir bölge olarak kabul edilmiş ve yöneticilerine nâme-i hümayûnlar yazılmıştır. Padişahın cülûsunun (tahta geçişinin) veya doğan şehzadenin sevincinin Kırım'da kutlanması, Hanlık ve kalgaylık beratları ulaştırıldıktan sonra Padişahın övgülerini iletmesi, savaşlar sonrasında karşılıklı zafer kutlamaları nâme-i hümayunların ana konularını oluşturmaktadır.

Maliye kayıtlarına ilişkin muhasebe belgelerinde ise Kırım Hanlığı'nın geleneksel misafirlerinden sultan ve mirzaların bayram veya diğer nedenlerle İstanbul'da kaldıkları süre içerisinde yaptıkları harcamalar, yol masrafları, harcırah ve harçlıklarına ilişkin konular yer almaktadır. Ayrıca bazı Kırım Hanları'na verilen haslar üzerindeki hakların korunmasına ilişkin padişah hükmü de (Belge No: 16) belgeler arasındadır.

Kaynakça

- Çetin, A. (1983). "Kırım Hanlığı'nın tarihi belgeleri ve bazı yayınları hakkında" (Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakının 200. Yılı 1783-1983 münasebetiyle) *Türk Dünyası Araştırmaları*. İstanbul, s. 201.
- İnalçık, H. (1944). "Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tâbiliğine girmesi ve ahidname meselesi". *Belleten*, c. 8, Ankara, 30, 199.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1973). *Osmanlı tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara, İkinci Baskı, Cilt II, s. 183.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1973). *Osmanlı tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını. Ankara, İkinci Baskı, Cilt III, s. 423.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yayın No: 3, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2013). *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yayın No: 126, İstanbul.

Kastamonu’da Yeni Bir İş Kolu: Tavukçuluk

A New Line of Business in Kastamonu Province: Poultry

Eniz GÖKÇEK

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Kastamonu, Türkiye, eniz.gokcek@tkdk.gov.tr

Özet

AB hibe programlarından Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) ile ülkemize AB standartlarında modern işletmeler kazandırma imkânı bulunmaktadır. Bu kapsamda Kastamonu İlinde fonlardan maksimum seviyede yararlanabilmek için mevcut iş kollarının yeterli olmadığı görülmüş ve Kastamonu’da olmayan “Et Tavukçuluğu” iş kolunu Kastamonu’ya kazandırma hedeflenmiştir. Bu çalışma bir açıdan Kastamonu’ya bir iş kolu kazandıran “Fırsat Girişimciliği” olarak, diğer bir açıdan da örgütte yapı, sistem, süreç ve uygulanan politikalarda hızlı ve radikal kararlar alınarak örgütün daha yüksek performansa ulaşmasını hedefleyen “Değişim Mühendisliği” tekniğinin bir uygulaması olarak değerlendirilmektedir.

Tavukçuluk Dünyada ve Türkiye’de giderek büyümektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde üretim, tüketim ve ihracat rakamları giderek artmaktadır. Türkiye’de iş kolunun büyüme hızı dünya ortalamasının üstünde olmakla birlikte iş kolunun hali hazırdaki büyüklüğünün dünyada daha üst sıralara yükselme potansiyeli vardır.

Bu çalışmada öncelikle sektörde faaliyet gösteren ve üreticilere alım garantisi veren Mudurnu, CP, Beypiliç, Aytaç gibi Piliç fabrikaları ile görüşülmüş ve iş kolunun Kastamonu’ya kazandırılabilmesi için gereken altyapı hazırlanmıştır. Daha sonra il içinden ve il dışından potansiyel yatırımcılara ulaşılarak, bilgilendirme toplantıları yapılmış ve yatırım yapılması teşvik edilmiştir. Yatırım kararı alanlara gereken destek sağlanmış ve sonuç olarak 14 yatırımcı projelerini başarı ile tamamlamıştır. Böylece hem Kastamonu’ya yeni bir iş kolu kazandırılmış hemde AB fonları verimli bir şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tavukçuluk, Girişimcilik, Değişim Mühendisliği

Abstract

By means of Rural Development Programme (IPARD), which is one of the EU grant programs, Turkey has the opportunity to support modern businesses with EU standards. In this context, current business segments have not been sufficient to utilize at maximum level from the grants in Kastamonu province and therefore, it was decided to encourage potential enterprisers for broiler poultry business segment which is not available in Kastamonu province. This study is an example for “opportunity entrepreneurship” and also for “re-engineering application” at the same time.

Broiler poultry has been growing in Turkey and in the world. Production, consumption and exports are increasing especially in developing countries. Although the growth rate of Turkey’s broiler poultry business is above the world average, there is a big potential to rise to higher levels in the world total production.

In this study, firstly chicken manufacturers such as Mudurnu, CP, Beypiliç and Aytaç factories who guarantee purchases were invited to Kastamonu province and some of them were convinced in order to come to Kastamonu and then necessary infrastructure is prepared for potential enterprisers. Then briefings and investment incentives have been organized for potential enterprisers from inside and outside the province. The other necessary supports were provided to enterprisers and as a result 14 enterprisers has successfully completed their projects. Thus, a new line of business in Kastamonu was started and also EU funds has been evaluated in an efficient manner.

Keywords: Poultry, Entrepreneurship, Reengineering

1. Giriş

Günümüz iş yaşamında organizasyonların sürdürülebilir rekabet gücü sağlayarak varlıklarını sürdürebilmesi giderek güçleşmektedir. Dışsal faktörlerin ve fırsatların giderek daha belirleyici olduğu görülmektedir. Organizasyonlar bu fırsatları zamanında görüp iyi değerlendirdiği takdirde kısa zamanda büyük ekonomik kazanımlar sağlamaktadır.

Böyle bir yaklaşımla AB fonlarının avantajı da değerlendirildiğinde et tavukçuluğunun Kastamonu ili için bir “girişimcilik” fırsatı olduğu tespit edilmiştir. Bu iş kolunu Kastamonu’ya kazandırmak için et tavukçuluğunun avantajlarını ildeki ve civar illerdeki potansiyel yatırımcılara avantajlar anlatılmış ve gereken destek sağlanmıştır. Çalışma ile Kastamonu’ya yeni bir iş kolu kazandırma, böylece ilin ekonomik kalkınmasına katkı sağlama ve AB fonlarında verimli bir şekilde değerlendirme hedeflenmiştir.

2. İldeki Genel Ekonomik Durum

Kastamonu, ekonomik kalkınma açısından Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bununla ilgili kısa birkaç gösterge aşağıda verilmiştir:

- 1) İstanbul ve Ankara’ya yoğun miktarda göç vermiştir. Ağırlıklı olarak çalışan genç nüfus göç ettiğinden 2012 yılı verilerine göre Türkiye’nin oransal olarak en yaşlı nüfusa sahip 2. ili olmuştur. (Kuzka, 2014:2)
- 2) Bölgenin sahip olduğu en önemli karşılaştırmalı üstünlüklerden birisi olan orman varlığı istenilen ölçüde kullanılamamakta, katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülememektedir.
- 3) Bölgede maden çıkarma ve işleme faaliyetleri gün geçtikçe artmaktadır. Bakır ve mermer gelir getiren başlıca maden ürünleri olarak göze çarpmaktadır.
- 4) İlde doğal güzellikleri ve tarihi ile turizm potansiyeli vardır ancak başta konaklama ve ulaşım problemleri nedeniyle turizm ekonomik anlamda gelişmemiştir.

Tarımın TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) İllerinde ekonomiye katkısı incelendiğinde Tablo 1.’de görüldüğü gibi istihdamın tarım sektöründe yoğunlaştığı ancak, gayri safi katma değer açısından hizmetler ve sanayi sektörlerinden sonra geldiği görülmektedir.

Tablo 1: 2010 Yılı Sektörlerin GSKD ve İstihdam Oranları (%)

Sektör	GSKD Payı	İstihdam Payı
Tarım	22,6	48,8
Sanayi	20,4	15,3
Hizmetler	57,1	35,9

Kaynak: TÜİK

Bu durum tarımdaki verim düşüklüğünü göstermektedir. Bunun nedenleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- 1) İlin %65’inin ormanlık olması,
- 2) Dağlık ve engebeli arazi yapısı,
- 3) Uygun olmayan iklim koşulları,
- 4) Parçalı tarım arazi yapısı,
- 5) Tarımsal işletmelerin çoğunun küçük aile işletmelerinden oluşması.

Bu olumsuzlukların ancak bölgede büyük tarım işletmeleriyle çözüleceği düşünülmektedir.

3. Tavukçuluk Hakkında Bilgi

İş kolu olarak Tavukçuluk; tavukların, et, yumurta ve diğer yan ürünlerinin elde edilmesi amacı ile yetiştiriciliğinin yapıldığı hayvancılık koludur.

Tavukçulukta iki ana iş kolu vardır:

- 1) Yumurtacılık: Tavuklar yumurtaları için beslenir.
- 2) Etçilik: Tavuklar etleri için beslenir.

Tavukçuluk ürünleri, özellikle de et tavukçuluğu (broiler tavukçuluğu) günümüzün önemli bir sorunu olan yetersiz beslenme üzerinde anahtar konumdadır. Çünkü tavukçuluk ürünleri, doğası gereği bol miktarda, oldukça hızlı ve en düşük maliyetli ürün grubudur.

Tavuk etinde yağın karın boşluğu ve deri altında toplanması diyet yapanlar için yapının kolayca alınabilme imkanı sunmakta ve iyi bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

Tavuk etinin bağ dokusunun az ve liflerinin kısa olmasından dolayı pişirilmesinin ve sindiriminin kolay olması ve ekonomik olması da ayrıca üstün tarafıdır. Aşağıda bazı hayvan türlerinin etlerinin besin değerleri ile ilgili bir tablo verilmiştir.

Tablo 2: Bazı Hayvan Etlerinin Karşılaştırılması

Et türü	Enerji	Protein	Yağ	Kolesterol
Tavuk	215-kkal	18,6 g	15,1 g	75 mg
Sığır	263-kkal	17,5 g	20,4 g	99 mg
Koyun	263-kkal	17,5 g	21,3 g	70 mg

Kaynak: Besd-Bir

Tablo 3: Bazı Ülkelerin Tavuk Eti Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar	ABD	Brezilya	Çin	Meksika	Rusya	Türkiye
1992	9.819.000	2.915.250	3.578.521	896.655	1.428.050	422.312
1993	10.235.500	3.175.820	4.565.819	1.036.960	1.276.993	44.149
1994	10.980.540	3.413.500	5.153.896	1.122.100	1.068.032	471.262
1995	11.499.600	4.052.550	6.061.846	1.280.990	859.031	486.706
1996	12.084.200	4.053.800	6.144.293	1.260.340	688.388	417.681
1997	12.509.200	4.476.100	7.247.202	1.436.430	628.219	468.733
1998	12.768.000	4.857.450	7.953.391	1.590.840	688.824	484.605
1999	13.622.000	5.539.650	8.157.070	1.726.590	745.953	590.687
2000	13.947.000	5.990.610	9.058.644	1.819.400	752.341	634.939
2001	14.271.000	6.220.560	8.842.324	1.923.210	85.968	614.484
2002	14.470.000	7.058.490	9.165.882	2.071.600	935.748	69.707
2003	14.699.000	7.770.600	9.437.464	2.111.600	1.025.247	8.756
2004	15.455.300	8.679.640	9.476.208	2.275.530	1.138.278	880.795
2005	16.046.300	7.890.140	9.955.336	2.431.990	1.326.654	943.219
2006	16.222.300	8.182.346	10.158.274	2.459.020	1.563.976	914.412
2007	16.280.100	9.017.202	10.703.826	2.537.186	1.856.196	1.067.468
2008	16.998.000	10.243.980	11.271.224	2.576.408	1.990.554	1.086.022
2009	16.338.100	9.968.900	11.688.460	2.632.423	2.304.669	1.317.865
2010	16.974.000	10.733.000	12.125.804	2.675.802	2.548.904	1.449.200

Tablo 3 devam

2011	17.114.000	11.476.290	12.146.029	2.757.986	2.875.298	1.613.433
2012	17.038.000	11.588.139	13.211.947	2.789.500	3.279.006	1.723.905
Artış	74%	298%	269%	211%	130%	308%

Kaynak: Faostat

Tablo 2.'de görüldüğü gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tavuk eti üretim miktarları son 20 yılda sürekli artış göstermiştir. Dünyanın en büyük tavuk eti üreticisi olan ABD'de üretim 1992-2012 yılları arasında %74 artış göstermiştir. Dünyanın 2. en büyük tavuk eti üretici olan Brezilya'da ise üretim 1992-2012 yılları arasında %298 artış göstermiştir. Türkiye'ye baktığımızda %308 gibi bir oranla oransal olarak daha büyük bir artış vardır.

Görece bu yüksek artış oranına rağmen dünya toplam üretimindeki payı açısından baktığımızda Türkiye'nin rakamlarının düşük kaldığı görülmektedir. 2012 rakamları ile 92,730,418 ton olan dünya üretiminde %1,8 oranında üretim yapılmaktadır.

Tablo 4: Bazı Ülkelerin Tavuk Eti İhracat/İthalat Rakamları

Ülke	Dış Ticaret	Yıl	Tutar (1000 USD)
ABD	İhracat	2011	3.958.840
ABD	İthalat	2011	140.055
Brezilya	İhracat	2011	7.063.214
Brezilya	İthalat	2011	6.979
Çin	İhracat	2011	1.294.104
Çin	İthalat	2011	2.746.906
Meksika	İhracat	2011	15.444
Meksika	İthalat	2011	582.853
Rusya	İhracat	2011	2.719
Rusya	İthalat	2011	529.115
Türkiye	İhracat	2011	380.772
Türkiye	İthalat	2011	1.317

Kaynak: Faostat

Tablo 3 ve Tablo 4'e bakıldığında tavuk eti üretiminde önde olan ülkelerin hemen hepsinin üretiminin tamamını iç pazarda tükettiği görülmektedir. Bu ülkelerde sadece Brezilya %61 oranı ile ürettiğinin büyük kısmını ihraç etmektedir. Özellikle bulunduğu coğrafyada tek ihracatçı ülke gibi bir konumda olan, ürettiğinin %22'sini ihraç eden Türkiye için oldukça yüksek seviyede bir ihracat potansiyeli olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Canlı Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Sığır	Koyun	Keçi	Toplam
2002	9.803.498	25.173.706	6.780.094	41.757.298
2003	9.788.102	25.431.539	6.771.675	41.991.316
2004	10.069.346	25.201.155	6.609.937	41.880.438
2005	10.526.440	25.304.325	6.517.464	42.348.229
2006	10.871.364	25.616.912	6.643.294	43.131.570

Tablo 5 devam

2007	11.036.753	25.462.293	6.286.358	42.785.404
2008	10.859.942	23.974.591	5.593.561	40.428.094
2009	10.723.958	21.749.508	5.128.285	37.601.751
2010	11.369.800	23.089.691	6.293.233	40.752.724
2011	12.386.337	25.031.565	7.277.953	44.695.855
2012	13.914.912	27.425.233	8.357.286	49.697.431
2013	14.415.257	29.284.247	9.225.548	52.925.052

Kaynak: TÜİK

Tablo 6: Hayvansal Ürünler (Ton)

Yıllar	Kırmızı Et	Tavuk Eti
2002	420.595	696.187
2003	366.962	872.419
2004	447.154	876.774
2005	409.423	936.697
2006	438.530	917.659
2007	575.622	1.068.454
2008	482.458	1.087.682
2009	412.621	1.293.315
2010	780.718	1.444.059
2011	776.915	1.613.309
2012	915.844	1.723.919
2013	996.125	1.758.363

Kaynak: TÜİK

Tablo 7: Et Üretim Büyüme ve Standart Sapma Oranları

Parametre	Kırmızı Et	Tavuk Eti
Toplam Büyüme	137%	153%
Ortalama Büyüme	11%	9%
Büyüme Oranlarında Standart Sapma	30%	9%

Et ihtiyacını karşılama açısından hayvansal üretim rakamları incelendiğinde Tablo 5’de küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayılarındaki artışın düşük kaldığı görülmektedir. Toplam küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayısı 2002 – 2013 yılları arasında %19 artmıştır. Buna karşılık üretilen et miktarları incelendiğinde Tablo 6’da kırmızı et üretiminin 2002 – 2013 yılları arasında %137 arttığı görülmektedir. Buna karşılık tavuk eti üretiminde ise %152 seviyesinde daha büyük bir artış gerçekleşmiştir. Bu rakamlardan aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır:

- 1) Türkiye’de küçükbaş ve büyükbaş hayvan sayısındaki düşük seviyedeki artış, hayvancılıkta gelişen teknikler nedeniyle sağlanan verim artışı sayesinde tolere edilmiştir.
- 2) Verimdeki çok büyük artışa rağmen hayvan sayısının fazla büyümemesi bu alanda çalışanların başka işlere geçiş yapmasından kaynaklanmaktadır.

- 3) Tablo 7'de görüldüğü gibi 2002 – 2013 yılları arasında toplam büyümede et tavukçuluğu daha fazladır. Ortalama üretimi tavukçulukta daha düşük olmakla birlikte büyüme oldukça istikrarlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Tavuk eti üretiminde 11 yıl boyunca hiç azalma olmamıştır. Kırmızı et üretiminde ise 6 yıl artarken 5 yıl azalmıştır. Bu durum önceki yıla göre artış rakamları için standart sapma rakamlarına da yansımıştır. Kırmızı et üretimi standart sapması beyaz etin 3 katından daha fazladır. Bu durum ekonomik istikrar açısından görece tavukçuluğun küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığa göre daha avantajlı olmasını sağlamaktadır.

4. Türkiye'de Et Tavukçuluğu

Türkiye'de et tavukçuluğu ağırlıklı olarak sözleşmeli yetiştiricilik şeklinde yapılmaktadır. Bu sistemde yetiştirici, bir entegre tesis-fabrika ile (örneğin Erpiliç, CP vb.) yaptığı sözleşme çerçevesinde fabrikanın verdiği civcivleri yine fabrikanın verdiği yemle 45 gün besleyip süre sonunda kesime giden hayvanların canlı ağırlıklarıyla alınan yemin oranına göre belirli bir işçilik ücreti alıyor. Aynı zamanda fabrika, veterinerini de haftalık periyotlarda sağlık desteği için görevlendiriyor.

Piyasada mevcut tavuk çiftliklerinde yapılan araştırmalar göstermiştir ki; (Aytaç Gıda Yatırım San. ve Tic. A.Ş. Üretim Saha Uzmanı: Ahmet Tokat, kişisel görüşme, Mayıs 2014)

- 1) 50.000 broiler kapasiteli bir tavuk çiftliğinin yatırım maliyeti arazinin durumuna, inşaat ve makinelerin kalitesine göre değişmekle birlikte 1.300.000 TL civarındadır. Bunun %65'i AB tarafından hibe olarak verilecek, kalan %35'i yani 455.000TL ise özkaynaklardan karşılanacaktır.
- 2) Yıllık ortalama broiler kilogramı başına; 0,40 TL ile gelir elde edilmektedir. Gider olarak da her biri 1000 – 2000 TL civarında olmak üzere, personel, altlık, bakım/onarım, elektrik ve yaklaşık 10.000 TL civarında da ısıtma gider olmaktadır. 50.000 broiler kapasiteli bir tavuk çiftliğinde normal şartlarda %2-5 kayıp olmaktadır. Broiler ortalama ağırlığı dönem sonunda 2-2,5 kg'a ulaşmaktadır. Her kg için 1,8 katı yem tüketilmektedir. Ancak yem gideri sözleşme yapılan firma tarafından karşılanmaktadır.

Yukarıdaki hesaba göre dönemlik (üretim ve temizlik olmak üzere toplam 60 gün) 25.000 – 30.000 TL arası kar elde edilmektedir. Bu hesap aşağıdaki tabloda da kısaca özetlenmiştir:

Tablo 8: Broiler Yetiştiriciliğinin Her Dönem (60 Gün) İçin Nakit Bütçesi

	Boriler (adet)	Boriler (Tutar)	Broiler (Kg)	Yem (Kg)	Yem (Tutar)	Personel	Elektrik	Bakım	Altlık	Isınma
Gelir	48.250	0,4	2,25							
Gider	(50.000)	0	(0,04)	(3,8)	0	1.500	1.500	1.500	1.500	10.000
Kar	27.425	(48.250 x 0,4 x 2,25 – 1.500 – 1.500 – 1.500 – 10.000)								

Yılda 6 dönem olduğundan yıllık net nakit girişi (Yıllık Net Kar) : 164.550 TL

Yatırımda özkaynaklardan karşılanan 455.000 TL'nin geri ödeme süresi hesaplandığında:

Yatırım 2,77 yılda kendisini geri ödeyecek sonrasında da her dönem (yani 60 gün) 27.425 TL net kar elde edilecektir. Bu ise aylık net 13.712 TL net kazanç demektir ki kırsal alan şartlarında çiftçiler için oldukça iyi bir gelir anlamına gelmektedir.

5. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma ağırlıklı olarak saha çalışması şeklinde geçen 6 aşamadan oluşmaktadır:

Aşama 1: Kastamonu'ya Gelecek Entegre Tesis Bulunması

Öncelikle Piliç eti üretici firmaları ile irtibata geçildi. Türkiye'de faaliyet gösteren piliç eti üretici firmaları aşağıdaki şekildedir:

- Banvit Bandırma Vitaminli Yem San. A.Ş.
- Beypi Beypazarı Tarımsal Üretim Paz. San. Tic. A.Ş.
- Er Piliç Entegre Tavukçuluk Üretim Paz. ve Tic. Ltd. Şti
- Keskinoglu Tavukçuluk ve Damızlık İşlt. San. ve Tic. A.Ş.
- Köy – Tür Entegre Tavukçuluk San. ve Tic. A.Ş.
- Mudurnu Tavukçuluk A.Ş.
- Pak Tavuk Gıda San. ve Tic. A.Ş.
- Pınar Entegre Et ve Un San. A.Ş.
- Şeker Piliç ve Yem Sanayi Ticaret A.Ş.
- Şen Piliç Gıda San. A.Ş.
- Yaşar Dış Tic. A.Ş.
- Abaloğlu Yem San. ve Teks. San. A.Ş.
- Ak Piliç Bolu Hayvancılık Tic. Ltd. Şti
- As Tavukçuluk Tarım İşletme San ve Tic.Ltd.Şti.

Aşama 2: Potansiyel Yatırımcılara Tavukçuluğun Avantajlarının Anlatılması

Söz konusu firmalardan 2 tanesinin Kastamonu iline gelmeyi kabul etmesi sağlandıktan sonra ildeki potansiyel yatırımcılara ulaşıldı. Bunun için ildeki ilgili tüm kamu kurumlarına resmi yazı yazıldı ve telefonla arayarak ve ziyaret ederek gerekli bilgilendirmeler yapıldı. Ayrıca tüm köy muhtarlarına ve oluşturulan potansiyel yatırımcı portföyüne SMS ile bilgilendirme yapıldı. Bu şekilde yaklaşık 3000 kişiye mesaj gönderildi. Ayrıca Kuruma gelen potansiyel yatırımcılarla yüzyüze görüşmeler ile de gerekli tanıtım yapıldı. Bu şekilde yaklaşık 250 kişiye iş kolunun avantajları anlatıldı.

Aşama 3: Yatırım Düşünenler ile Entegre Tesis Yetkilileri Toplantısı

İş kolunda yatırım yapma ihtimali olduğunu ifade eden potansiyel yatırımcılar ile Kastamonu'ya gelmeyi kabul eden piliç eti üretici firma yetkilileri ile bir dizi toplantı yapıldı ve yatırım yapmak isteyenlerin aklındaki soru işaretleri giderildi. Bu şekilde yaklaşık 120 potansiyel yatırımcının toplantılara katılımı sağlandı.

Aşama 4: Yatırım Düşünenlere Destek Olunması

Yatırım kararından sonra öncelikle yatırımcıya uygun bir arazi bulunması gerekiyor. Ayrıca bu arazinin aşağıdaki Kamu Kurumlarından izin almaya uygun olmasının da kontrolü gerekiyor:

- Belediye veya Özel İdare (uygun yazısı)
- Tarım İl/İlçe Müdürlüğü (inşaat oranı ve yer seçimi için)
- DSİ (uygun yazısı)
- Müze Müdürlüğü (uygun yazısı)
- Orman Müdürlüğü (uygun yazısı)
- Çevre İl Müdürlüğü (uygun yazısı)
- Sağlık Grup Başkanlığı (uygun yazısı)
- Tedaş (uygun yazısı)
- Karayolları (yola çıkış durumu)

Aşama 5: Projelerin Hazırlanması

120 potansiyel yatırımcıdan 14'ü arazi bulma, gerekli finansı sağlama gibi konuları başarı ile tamamlayarak projesini hazırladı ve hibe desteği almak üzere sundu.

Aşama 6: Sözleşmelerin İmzalanması

14 potansiyel yatırımcının projelerin değerlendirme süreci maksimum 7 ay olup, sonrasında hibe almaya hak kazanan başvuru sahipleri ile sözleşme imzalandı. Sözleşme imzalandıktan sonra mevsimsel, finansal vb şartlara bağlı olarak 2 – 6 ay içerisinde yatırımlar tamamlanacaktır.

6. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmalar sonucunda Kastamonu'da yeni bir iş kolunun oluşması sağlanmıştır. Tavukçuluğun avantajları aşağıda kısaca özetlenmiştir:

- 1) Tavukçuluk ekonomik açıdan çok karlı olup, gelişme potansiyeli olan bir iş koludur.
- 2) Tavukçulukta kullanılan yem bitkileri üretimi dolaylı olarak desteklenmiştir.
- 3) Tavukçuluk köyden kente göçü engelleyen, insanların yerinde kalarak gelir sağlaması anlamında büyük öneme sahiptir.

Çalışmanın kazanımları aşağıda kısaca özetlenmiştir:

- 1) Yeni bir iş kolu olarak Tavukçuluğun Kastamonu iline kazandırılması sağlanmıştır.
- 2) Oldukça karlı bir iş kolu ildeki diğer potansiyel yatırımcılar tarafından da zaman içinde görülecek ve iş kolu daha da büyüyecektir.
- 3) AB fonları da verimli bir şekilde değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Aytaç Gıda Yatırım San. ve Tic. A.Ş. Üretim Saha Uzmanı: Ahmet Tokat, kişisel görüşme, Mayıs 2014.

Besd-Bir, *Beyaz et sanayicileri ve damızlıkçıları birliği derneği*, Erişim tarihi: 3 Mayıs 2014: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tavuk%C3%A7uluk>.

Faostat veri tabanları. Erişim tarihi: 01.05.2014, www.fao.org

KUZKA, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (2014). TR82 Düzey 2 Bölgesi Bölge Planı 2014 – 2023, Kastamonu.

TÜİK. Erişim tarihi: 05.05.2014, www.tuik.gov.tr

Balkan Ülkeleri Vergi Sistemlerinin Bölgesel İşbirliği Sağlanması Konusunda Gereklilikleri

The Necessity of Provision of Regional Cooperation Among Balkan Countries' Tax Systems

Doç. Dr. Serpil AĞCAKAYA

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Isparta, Türkiye, serpilagcakaya@sdu.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Onur EROĞLU

Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Zonguldak, Türkiye, onur_eroğlu@beun.edu.tr

Özet

Balkan ülkeleri bulundukları coğrafya itibarıyla ekonomik, sosyal, kültürel, mali ve hukuki olarak birbirleriyle işbirliğini geliştirme ve bunu sürdürme çalışmalarıyla ulusal ve bölgesel avantajlar sağlayacak bir konuma sahiptirler. Bu avantajların sağlanmasındaki önemli araçlardan birisi de ülkelerin vergi sistemlerinin birbiriyle uyum göstermesidir. Vergi sistemlerinin ve vergi sistemlerindeki uyumun sadece ulusal ekonomilerin güçlenmesinde bir araç olmadığı bununla birlikte bölgedeki ülke ekonomilerinde de kayıtdışılığın önlenmesinin sağlanmasında kullanılacak önemli bir araç olduğu düşünülmektedir.

Balkan Ülkeleri boyutuyla bölge kapsamındaki devletlerin vergi sistemlerine ve sistemlerinin birbirine uyumlu hale getirilmesine ilişkin olarak hazırlanan bu çalışma çerçevesinde bölgede yer alan devletlerin vergi sistemleri kısaca gözden geçirilerek özellikle ekonomik faaliyetlerin canlanmasına yönelik katkı sağlayan gelir ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin durumu incelenecektir. Coğrafyada bulunan ülkelerin genel olarak AB üyesi olduğu dikkate alınarak vergi sistemlerinin uyumu daha çok AB mevzuatı kapsamında değerlendirilecektir. AB'nin temel direktifleri ve Adalet Divanı kararları göz önünde bulundurularak bölgesel bir işbirliğinin oluşturulması konusunda ülkelerin sistem gereklilikleri hukuki ve mali yönleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel İşbirliği, AB Direktifleri, ATAD, Vergi Sistemleri, Balkan Vergi Sistemi, Vergi Uyum

1. Giriş

Yirminci yüzyılın son yarısında Balkanların batısı olarak da ifade edilen Güneydoğu Avrupa'da Avrupa ülkelerinin ekonomilerinde küreselleşme ile de bağlantılı farklı tarihi deneyimler söz konusu olmuştur. Bu ülkelerin vergi sistemlerinin modern bir yapıya kavuşturulmasında ülkelerin bağlı oldukları uluslararası kuruluşların oldukça büyük etkisi bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve hukuki olarak yeni kurulan ülkelerin de yer aldığı Balkanlar, bugün çokuluslu şirketlerin cazibe merkezi haline gelmiş bir bölgedir. Bölgenin bu konuma gelmesinde coğrafi, beşeri, sosyal özelliklerinin ötesinde ülkelerin vergi sistemlerinin önemli etkisi bulunmaktadır. Özellikle Avrupa ülkelerinin düşük oranlı vergilerin uygulandığı bölgesi olan Balkanlar, taşımacılık gibi birçok sektörün kümelenmesi için de oldukça önemli vergisel teşviklere sahiptir.

Bölgede yer alan ülkeler daha çok gelişmekte olan ülke özelliği göstermektedir. CEFTA, KEİ, SECI, DTO, OECD gibi kuruluşların yanında Balkan coğrafyasında yer alan ülkelerin vergi sistemlerinin şekillenmesindeki en önemli kuruluş AB kabul edilmektedir. Dolayısıyla AB düzenlemeleri Balkan Ülkelerinin vergisel alanda uyum sağlamalarını kolaylaştıran temel kaynakları oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışmada öncelik verilen temel konuların başında AB'deki vergi uyumlaştırması olmakta ve ülkelerin temel uyum sağladığı uygulamalar AB üyesi, AB'ye

aday ve AB dışındaki diğer ülkeler şeklinde ayrıma tabi tutularak verilmektedir. Bununla birlikte vergisel işbirliğini sağlama konusunda diğer uluslararası kuruluşların etkileri de ele alınarak tüm bu düzenlemeler göz önünde bulundurularak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. Avrupa Birliği İlişkileri Kapsamında Vergilendirme

Avrupa Birliği'nde vergilendirme Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Anlaşma¹ (TFEU; asıl anlaşma olan AB Anlaşması'nın yerine kabul edilmiştir) hükümlerine göre yerine getirilmektedir. TFEU, 1957 yılında Roma'da imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurucu anlaşmasını esas almaktadır. Bu kurucu anlaşma daha sonra 1992 yılında Maastricht Anlaşması, 2001 yılında Nice Anlaşması ve 2007'de Lisbon Anlaşması olarak yeniden düzenlenmiş ve nihayet TFEU olarak 1 Aralık 2009 yılında yürürlüğe girmiştir.

AB vergi hukuku düzenlemelerinin iki ya da daha fazla üye ülkeyi ilgilendiren vergi konusu işlemlerde özellikle de dolaysız vergiler alanında üye devletlerin vergilendirme ile ilgili egemenlik haklarına sınırlamalar getirdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte TFEU'nun 63'üncü maddesinde belirtilen sermayenin serbest dolaşımı ilkesi gibi birtakım AB düzenlemelerinin Birlik'e üye olmayan ülkeler için de hükümler taşıdığı görülmektedir. Birlik mevzuatı bazı hükümleriyle tüm üyeleri ilgilendirirken; birlik üyelerinin egemenlik yetkileri genel olarak kendi katılım anlaşmalarındaki hükümler doğrultusunda şekillenmektedir. Kurucu anlaşma hükümlerinin esas alındığı ülkeler Anlaşma'nın 355'inci maddesinde tanımlanmaktadır (Helminen, 2011:2). Ancak Balkan ülkeleri içinde yer alan Çek Cumhuriyeti, Estonya Cumhuriyeti, Letonya Cumhuriyeti, Litvanya Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Polonya Cumhuriyeti, Slovenya Cumhuriyeti ile Slovakya Cumhuriyeti'nin Anlaşmaların uygulanmaya-çağı ülkeler arasında yer alması da dikkati çekmektedir (TFEU m.355/5-b) .

Avrupa Birliği'nin öncelikli amaçları arasında üye ülkeler arasında malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını engelleyen uygulamaların kaldırılması yer almaktadır. Bu engeller içinde vergi sistemleri Birlik'in önem verdiği bir konu olmaktadır. Bu nedenle üye ülkelerin vergi mevzuatlarını mümkün olduğu kadar Birlik Müktesebatına yaklaştırmaları gerekmektedir. Gerekli yakınlaştırmaların öncelikle hem pozitif hem de negatif bütünleşmeyle örneğin hem yargısal hem de kanunî uyumla sağlanacağı düşünülmektedir (Helminen, 2011:10).

Birlik içerisinde negatif bütünleşme AB Adalet Divanı tarafından sağlanmaya çalışılmakta iken; pozitif bütünleşme ise, AB organlarının direktifler, tavsiye kararları şeklinde alacağı kesin önlemlerle sağlanmaktadır. Üye ülkeler üzerinde Divan Kararlarının bağlayıcı etkisinin olmamasına rağmen, ülke mevzuatlarının AB direktiflerine uygun olması zorunlu kılınmaktadır (Helminen, 2011:20).

Avrupa Birliği vergi hukukunun temel sorunları özellikle vergilendirme yetkisinin Birlik kurucu anlaşması ve AB anlaşmasıyla güvence altına alınan temel hakları ihlal etmesi noktasındadır. AB Anlaşması²² 2'nci maddesinde Birliğin *"insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulu olduğu"* belirtilerek buna ilave olarak bu değerlerin *"çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortak"* olduğu hüküm altına alınmaktadır. Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma'nın 18'inci maddesinde de ayrımcılığa ilişkin düzenlemeye yer verilmektedir. Tüm bu pozitif bütünleşmeyi sağlayıcı Birlik mevzuatı çerçevesinde üye ülkelerin ulusal mevzuatlarını uygularken veya şekillendirirken belirtilen çoğulculuk, ayrımcılık, eşitlik gibi değerlere aykırı düzenlemelerden kaçınmaları gerekmektedir. Ancak vergilendirme alanında yapılan düzenlemelerde ulusal devletlerin Birlik Mevzuatına uymadıkları da belirtilmektedir. Bunda vergilendirme yetkisinin devletin en önemli egemenlik göstergelerinden olması etken olmaktadır. Bu noktada üye ülkelerin kendi mevzuatlarına bağlı kalmaları dört temel özgürlüğe aykırılıklar oluşturabilmektedir. Bu özgürlükler eşyaların serbest dolaşımı, sağlanan hizmetlerde serbestlik, kişilerin serbest dolaşımı ve sermayenin serbest dolaşımı olarak belirtilmektedir (Terra ve Wattel, 2012: 30).

Ülkelerarasındaki iletişim kolaylıkları, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin artması dünya genelinde olduğu gibi AB'de de serbest dolaşım hakkının tanınmasıyla vergi matrahlarını da hareketli hale getirmekte, matrahın daha

1 Anlaşma Metni için Erişim : <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (16.07.2014)

2 Anlaşma Metni için Erişim : <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (16.07.2014).

düşük oran uygulayan ülkelere kaymasına neden olabilmektedir. Bu durumlar karşısında ülkeler vergi matrahlarının erozyona uğramasını engellemek amacıyla özellikle gelir üzerinden alınan vergilerde yerleştiği olduğu vatan-daşlarına farklı vergilendirme yapma yoluna gitmekte; bir ülkede uğradığı zararın diğer ülkedeki iştiraklerinde indirim konusu yapılmasına izin verilmemekte; sınır ötesi faaliyetlere müdahale edilmekte; şirketlerin başka bir ülkede iş kurmalarını engellemek üzere çıkış vergileri getirmektedirler. Vergi sistemleri aracılığıyla yapılan bu gibi uygulamalar ulusal ekonomilerin vergi gelirlerini korumayı amaçlamakla birlikte Birlik'in temel amacını taşıyan özgürlüklere aykırılıklar taşımakta ve davaya konu olabilmektedir. Bu gibi durumlarda Avrupa Adalet Divanı, kararlarıyla üye ülkeler üzerinde negatif bütünleşmeyi sağlamak üzere rol oynamaktadır.

Birlik içerisinde dolaylı vergilerle ilgili uyumlaştırmaya Avrupa Birliği'nin işleyişi Hakkında Anlaşma'nın 110-113'üncü maddelerinde yer verilmekle birlikte direktifler aracılığı ile vergi uyumlaştırması KDV alanında son noktaya gelmiştir. Bununla birlikte dolaysız vergilerde uyumlaştırma konusu Kurucu Anlaşma'da düzenlenmemiş, bu konuda üye ülkeler direktiflerle yönlendirilmiştir.

2.1. Kurumlar Vergisi ile ilgili Direktifler

Dolaysız vergilerin uyumlaştırılmasına kurucu anlaşma hükümlerinde yer verilmemekle birlikte direktifler özellikle kurumlar vergisinde söz konusu olmuş ancak bugüne kadar tam bir uyumlaştırma sağlanamamıştır. Günümüzde ortak bir matrah benimsenmesi ile ilgili bir öneri söz konusudur. Ancak bu çalışmanın oranlar konusunda ortaya çıkacak rekabete engel olamayacağı düşünülmektedir. Kurumlar vergisi oranları ülkelerin özellikle de doğrudan yabancı yatırımlarını etkilemede önemli bir araç kabul edilmektedir (Redoano, 2014:354).

2.1.1. 90/434/EEC sayılı konsey direktifi (Birleşme Direktifi)

Şirket bölünme ve birleşmeleriyle ilgili farklı ülkelerdeki şirketlerin bölünme ve birleşmelerini düzenleyen 90/434/EEC sayılı konsey direktifi³ sınır ötesi birleşme, bölünme, sabit kıymet transferi ve hisse değişimi önünde, işlemin yapıldığı tarihte gizli değer artış kazançlarının vergilendirilmesi yoluyla oluşabilecek mali engelleri kaldırmayı garanti altına almaktadır. Bu direktif sadece üye devletlerde mukim şirketler arası işlemlere uygulanmaktadır. Söz konusu işlemler bir üye devlette mukim şirketler arasında yapıldığında, değer artış kazançları fiilen realize edildikleri tarihe kadar ertelenmektedir. Direktif aynı sistemin sınır ötesi işlemlere de uygulanmasını sağlamaktadır (Soydan, 2002:23).

Bu konuda vergi uyumlaştırılmasına gidilmesinin nedeni, bu işlemlerin farklı üye ülkeler arasında yapılmasının, ülke içinde yapılanlara göre daha yüksek oranda vergilendirilmesi yoluyla bir ayrımcılığa sebep olmasını engellemektir (Bozkurt, 2006:93).

2.1.2. Bağlı Şirketler Arasındaki Faiz ve Gayrimaddi Hak Bedeli Ödemeleri Direktifi (2003/49/EC)

Avrupa Birliğinde, farklı Üye Devletlerin bağlı şirketleri arasında yapılan faiz ve gayrimaddi hak bedeli ödemelerine uygulanabilecek ortak bir vergilendirme sisteminin kurulmasını sağlamaktadır. Sermayenin serbest dolaşımı özgürlüğüne karşı vergi sistemlerinde oluşacak aykırılıklara engel olmak üzere ülke vergi sistemlerinde 2003/49/EC sayılı direktife⁴ uygun düzenlemeler yapılması gerekmektedir (Bozkurt, 2006:101).

Bu Direktifin kabulüyle Üye Devletlerin, verginin yöntem olarak kaynaktan kesinti veya beyana dayalı tarh yollarından herhangi biriyle toplanacak olmasına bakmadan, faiz ve gayrimaddi hak bedeli ödemelerini bu tür gelir- lere uygulanan bahsedilen türdeki şirketleri etkileyen tüm vergilerden muaf tutmaları gerekmektedir (Bozkurt, 2006:102).

2.1.3. 2003/123/EC Sayılı Ana Şirket-Yavru Şirket Direktifi

Bu direktif 90/435/EEC sayılı Konsey Direktifi'nin⁵ güncellenmiş halidir. İlgili direktifte, bir yavru şirketin, diğer bir üye devlette kurulu ana şirketine dağıttığı karlar üzerindeki çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması öngö-

3 23.07.1990 tarihli ve 90/434/EEC sayılı Konsey Direktifi, OJ L 225, 20.08.1990, P.1-5.

4 03.06.2003 tarihli ve 2003/49/EC sayılı Konsey Direktifi, OJ L 157, 26.06.2003, P. 49-54.

5 23.07.1990 tarihli ve 90/435/EEC sayılı Konsey Direktifi, OJ L 225, 20.08.1990, P.6

rülmektedir. Bu direktif hükümlerinden faydalanabilmek için ana ve yavru şirketlerin her birinin üye devletlerin birinde o ülke mevzuatına göre kurulmuş olması ve o ülkede kurumlar vergisine tabi olması gerekmektedir. Yavru şirketin sermayesinin %25'ini elinde bulunduran şirket ana şirket sayılır; ancak üye devletler minimum iştirak oranını daha düşük miktarda tespit etme olanağına da sahiptir. Üye devletler, aynı zamanda, en az iki yıl sürekli iştirak koşulunu da getirebilirler. Bu direktif çerçevesinde çifte vergilendirme şu şekilde ortadan kaldırılır: ana şirketin mukim olduğu devlet, yavru şirketten elde edilen kar paylarını ya vergiden istisna edecek ya da ana şirkete, yavru şirketin kendi karı üzerinden bu şirketçe ödenen kurumlar vergisi ve gelir vergisi kesintileri için mahsup olanağı tanıyacaktır. Yavru şirketin mukim olduğu devlet ise kar payı dağıtımına hiçbir vergi tevkifatı uygulamayacaktır (Soydan, 2002: 24).

2.2. Birliğe Üye Ülkeler

Balkan ülkeleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreçleriyle birlikte yeniden şekillenen bir yapısının olduğu dikkati çekmektedir. Avrupa'da ekonomik ve politik bölünmelerin ortadan kalkmasıyla birlikte Balkanların ekonomik ve yapısal özelliklerinin tekrar şekillenmesi sorun haline gelmiştir (Petrakos ve Totev, 2000:11).

2004 yılında Avrupa Birliği'ne Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Malta, Kıbrıs, Estonya, Letonya ve Litvanya'nın katılımıyla üye ülke sayısı 25'e; 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan ve 2013 yılında Hırvatistan'ın katılımı ile toplam üye sayısı 28'e çıkmış ve Balkan Ülkeleri de Avrupa'nın geri kalan ülkeleri olarak Birlik içindeki politikalara dâhil olmuştur. Bu sayının çok yakın bir gelecekte 30'u aşması beklenmekle birlikte Türkiye'de Birliğe dâhil olması beklenen aday ülkeler arasında yer almaktadır.

Balkan ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılma çalışmalarının çok yeni bir tarihi bulunmaktadır. Bunda bölgedeki etnik savaş ve çekişmelerin etkisi olduğu belirtilmektedir. Geçiş ekonomileri olarak ifade edilen Balkan ülkelerinin ekonomik dönüşümlerinin her aşamasında karşılaştıkları temel sıkıntıların başında sermaye yetersizliği gelmektedir. Bu durum ise, sermayeden çok emek üretim faktörünün vergilendirildiği bir vergi yapısını hâkim kılmıştır. Bu yapının Balkanlar'dan ziyade AB'ye üye diğer ülkelerde de ağır bastığı aşağıdaki tablo incelendiğinde dikkati çekecektir.

	Vergi Gelirleri/GSYİH %			Toplam vergi gelirlerinin bir yüzdesi olarak vergi matrahının türü itibarıyla vergi gelirleri								
				Ücret			Tüketim			Sermaye		
	2002	2011	2012	2002	2011	2012	2002	2011	2012	2002	2011	2012
EU28	38,8	38,8	39,4	50,8	50,9	51	28,8	28,9	28,5	20,7	20,4	20,8
Belçika	45,2	44,2	45,4	54,9	54,6	53,9	24,2	24,1	23,7	20,6	20,8	22
Bulgaristan	28,5	27,3	27,9	41,8	33,8	32,9	41,6	51,9	53,3	16,6	14,3	13,8
Çek Cumhuriyeti	34,6	34,6	35	52,9	51,9	51,7	27,9	32,9	33,4	19,3	15,2	14,9
Danimarka	47,9	47,7	48,1	54,5	51,3	51	33	31,5	31	12,8	17,6	18,4
Almanya	38,9	38,5	39,1	60,7	56	56,6	26,8	28,2	27,6	12,5	15,8	15,9
Estonya	31	32,3	32,5	54,5	52,1	51	38,4	41,3	41,9	7,1	6,6	7,1
İrlanda	28,3	28,2	28,7	35,3	43	42,7	38,8	34,8	34,8	26	22,2	22,5
Yunanistan	33,7	32,4	33,7	38,3	36,5	41,9	36,7	38,6	36,3	25	25	21,8
İspanya	34,1	31,8	32,5	48,1	55	53	27,7	26,8	26,5	25,7	20,9	22,9
Fransa	43,3	43,7	45	51,5	52,3	52,3	26,2	25,2	24,7	22,9	23,2	23,6
Hırvatistan	37,9	35,3	35,7	38,9	41,4	40,7	50,5	47,3	49,1	10,7	11,3	10,3
İtalya	40,5	42,4	44	49,9	52	51,1	26,1	25,3	24,7	23,9	22,7	24,2
Kıbrıs	30,9	35,3	35,3	32,5	35,7	37,1	38,5	36,2	36,8	29	28,1	26,1
Letonya	28,6	27,6	27,9	51,7	50	49	36,7	38,3	38,4	11,6	11,7	12,6
Litvanya	29,1	27,4	27,2	50,8	46,4	46,5	40,1	41,1	39,8	9,7	12,7	13,9

Lüksemburg	39,3	38,2	39,3	38,5	44,2	44,3	27,3	27,8	28,1	34,2	28	27,5
Macaristan	38	37,3	39,2	50,3	47,3	46,4	37	39,1	40	12,6	13,6	13,5
Malta	30	33	33,6	36,9	33,5	34,6	39,3	40,2	38,8	23,8	26,3	26,6
Hollanda	37,7	38,6	39	49,7	56,3	57,5	30,2	28,8	28,3	20,1	14,9	14,2
Avusturya	43,6	42,2	43,1	55,2	56,7	57,4	28,5	27,9	27,6	16,5	15,6	15,2
Polonya	32,7	32,3	32,5	41,1	38,4	40,4	36,3	39,1	36,3	23,7	22,9	23,7
Portekiz	31,4	33,2	32,4	37,7	41,7	41,4	38,1	36,6	37,4	24,2	21,6	21,1
Romanya	28,1	28,4	28,3	43,9	39,3	40	38,9	44,2	45,1	17,2	16,4	15
Slovenya	37,8	37,2	37,6	54,3	52,2	52,5	36,1	37,3	37,9	9,7	10,6	9,8
Slovakya	33	28,6	28,3	45,8	44,1	45,4	32,7	36,2	33,4	21,4	19,7	21,2
Finlandiya	44,7	43,7	44,1	52,2	52,3	53,2	29,9	32,3	32,4	17,9	15,4	14,3
İsveç	47,5	44,4	44,2	62,5	57,5	58,6	26,7	28,9	28,4	10,8	13,7	13
Birleşik Krallık	34,8	35,8	35,4	38,6	39,1	38,9	33	33,2	33,8	28,4	27,7	27,4
İzlanda	35,2	35,9	36,8	:	:	:	37,6	34,6	35	:	:	:
Norveç	43,1	42,7	42,2	43,2	40,7	41,5	29,7	25,8	25,7	27,1	33,5	32,8

2.2.1. Yunanistan

Yunanistan'ın en önemli özelliği Balkan Ülkeleri içerisinde Avrupa Birliği'ne üyeliği en eski olan ülkelerden biri olmasıdır. Ekonomik olarak gelişmekte olan bir ülke kabul edilen ve Birlik ekonomik ve mali şartlarının oldukça altında göstergelere sahip olan Yunanistan'ın Birliğe üyeliğinde ülkenin sosyo ekonomik ve kültürel geçmişi önemli bir etkidir. Gerek OECD ülkeleri ve gerekse Avrupa Birliği ülkeleri içerisinde Yunanistan'ın vergi sistemi açısından durumu incelendiğinde öncelikle ülkenin vergi gelirlerinin gayrisafi yurtiçi hâsıla içindeki payının düşük olduğu ve bu payda da tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelir vergilerinin önemsiz olduğu belirtilmektedir (Kaplanoglou ve Rapanos, 2012:285). Bununla birlikte Yunanistan vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı Türkiye'de dâhil Letonya, Romanya ve Slovakya gibi birkaç Doğu Avrupa ülkesinin de üzerinde kalmaktadır. Vergi gelirlerindeki artışta da ekonomik kriz nedeniyle artan kamusal mallara olan talebin etkisi bulunmaktadır (Keuschnigg vd, 2014: 9).

Yunan gelir vergisi sisteminde tek bir tarife yapısı bulunmamaktadır. Bunun yerine sistemde kişiler açısından her biri farklı bir vergi uygulamasını içeren, toplam geliri esas almayan dörtlü bir sınıflandırma mevcuttur:

- o Çalışan ve emekli ücretlerinden elde edilen gelirler
- o Ticari faaliyetlerden elde edilen gelirler
- o Sermaye gelirleri (Karparyı, faiz, gibi)
- o Sermaye artışı geliri (Gayrimenkul, hisse senedi, tahvil gibi varlıkların satışından elde edilen gelirler)

Vergilendirilebilir Gelir (EUR)	Vergi Oranı (%)
25.000'e kadar	% 22
25.000,01 ile 42.000 arası	% 32
42.000 ve fazlası	% 42

1 Ocak 2014'ten itibaren uygulamaya giren yeni Yunan Gelir Vergisi Kanunu⁶ ile bu şekilde bir ayrıma gidilerek gelir türleri düzenli bir şekilde vergilendirilmeye başlanmış, ikametgâh kavramı gerçek ve tüzel kişiler açısından belirlilik kazanmıştır. Uluslararası yatırımlardan elde edilen kazançların vergilendirilmesinde sorumluluklar net bir şekilde belirlenerek çifte vergilendirmenin önlenmesine yönelik OECD Anlaşma modeli esas alınmaya devam

6 23 Temmuz 2013 tarihli ve L.4172/2013 sayılı Resmi Gazete.

edilmektedir (Tax Bulletin, 2013). Yurtdışı iştiraklerden elde edilen kar paylarının vergilendirilmesinde yurtiçi iştiraklerdeki gibi bir vergi istisnası uygulaması olmamakla birlikte vergi oranı düşüktür. Bu durum AB mevzuatı çerçevesinde esas alınan sermayenin serbest dolaşımı ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Ancak yeni kabul edilen kanunla ilk defa kontrol edilen yabancı kurum kazancı uygulaması getirilmiş ve yurtdışı iştiraklerden elde edilen kar paylarının vergilendirilmesi OECD'nin kabul ettiği emsallere uygunluk ilkesi çerçevesinde vergilendirilmeye başlanmıştır.

Sermaye Üzerinden Alınan Gelir Vergisi

Gelir Türü	Oranı
Kiralar	12,000 Euro'ya kadar %11aşan kısmı için %33
Karpayları	% 10 stopaj
Faiz	%15 stopaj
Gayrimaddi haklar	%20 stopaj

Kaynak: (Tax Newsletter, 2013)

Yunanistan'da uygulanan kurumlar vergisi oranı % 26'dır. Bu oran 31.12.2015 tarihine kadar nüfusu 3.100'den az olan Yunan Adaları'nda % 40 azaltılarak % 15.6 olarak uygulanmaktadır. Bununla birlikte sistemde vergiden kaçınmaya karşı örtülü sermaye, transfer fiyatlandırma ve vergi cennetlerine karşı uygulamalar da OECD model vergi anlaşmasına uygun şekilde düzenlenmiştir (Deloitte, 2014).

Yunanistan'da dolaylı vergilerin ve özellikle de katma değer vergisinin karmaşık ve değişken bir yapıda olması vergi kaçırma eğilimini artıran bir sorun iken (Kaplanoglou ve Newbery, 2003:526) AB'ne üyelik neticesinde gerçekleşen reform çalışmaları ile sistem daha basit ve adil hale getirilmiştir (Kaplanoglou, 2014:22). KDV açısından indirilmiş oran ve standart oran şeklinde iki türlü oran uygulaması bulunmaktadır. İndirilmiş oranlar % 6,5 ve % 13 iken standart oran % 23'tür. Gerek gelir üzerinden alınan vergilerde gerekse KDV gibi dolaysız vergilerde Yunanistan'ın vergi oranlarının yakınlaştırılması konusunda komşusu bulunduğu diğer Balkan ülkelerine ve hatta diğer AB ülkelerine göre daha fazla eğilim gösterdiği belirtilmektedir (Redoano, 2014:360).

2.2.2. Bulgaristan

Bulgaristan'da gelir üzerinden ve kurum kazançları üzerinden ayrı vergi alınmakta olup düz oran uygulaması söz konusudur. Bulgaristan, AB ülkeleri içerisinde gelir üzerinden alınan vergilerde en düşük orana sahip ülkedir. Bu durum bulunduğu coğrafya itibarıyla ülke lehine bir vergi rekabeti yaratarak özellikle doğrudan yabancı yatırımların teşviki konusunda katkı sağlamaktadır. Yerleşik olmayan vatandaşlar için karpayı, faiz, gayrimaddi haklardan elde edilen gelirler üzerine stopaj uygulaması söz konusu olup stopaja ilişkin oran AB kişi ve kurumları için %5 diğer kişi ve kurumlar için %10 şeklindedir. Burada ayırım sadece üçüncü ülke kurumları için yapılmıştır. Dolayısıyla Birlik mevzuatına uyumlu bir yapı söz konusudur.

Bulgaristan Vergi Oranları

Kurumlar Vergisi	% 10
Gelir Vergisi	Zorunlu sigorta ödemelerinin % 31.4'ü ile sınırlı olarak % 10
Faiz, telif ücretleri, hizmetler üzerinden alınan ücretler, sermaye artışı dar mükellefler tarafından elde edilen diğer gelirler	% 10 stopaj
AB üyesi kişi ve kurumların elde ettiği faiz, telif hakları ve karpayları	% 5 stopaj
Katma Değer Vergisi	- Standart Oran: % 20 - İndirilmiş Oran : % 9 (Otel konaklamaları için)

Bulgaristan’da uygulanan KDV oranları diğer Balkan ülkelerine göre yüksek kabul edilmektedir. Bu durum vergi yükünün adaletsiz dağılmasına ve kayıtdışılığa neden olmaktadır.

2.2.3. Romanya

Romanya bulunduğu coğrafya itibarıyla düz oranlı vergilemenin ilk uygulandığı ülkelerden biri sayılmaktadır. % 16 vergi oranı hem gelir vergisi hem kurumlar vergisi mükellefleri için geçerlidir. Bununla birlikte küçük ölçekli kurumlar vergisi mükelleflerine belirli şartlarda % 3 oranında alternatif minimum vergi uygulanmaktadır (Deloitte, 2014).

Uluslararası ticaretin varlığı ile ortaya çıkacak vergiden kaçınma uygulamalarını önlemek amacıyla Romanya Vergi Sistemi de OECD transfer fiyatlandırması anlaşmasının kabul ettiği şekilde transfer fiyatlandırma ve örtülü sermaye kurumlarına yer vermekte ancak kontrol edilen yabancı kurum kazancı uygulaması sistemlerinde yer almamaktadır. Bu da vergiden kaçınma eğilimlerini artırarak vergi matrahlarının aşınmasına sebep olmaktadır (Deloitte, 2014).

Katma değer vergisi açısından bakıldığında Romanya’da % 24’lük oldukça yüksek bir vergi oranı uygulaması söz konusudur. Bununla birlikte % 9 ve % 5’lik indirilmiş oranlar kabul edilmiştir (Deloitte, 2014). Yüksek KDV oranları ülkede kayıtdışılığı artırmaktadır. Ancak Romanya, bulunduğu coğrafya içinde vergi kaçakçılığının önüne geçilmesi konusunda öncü ülkelerden biri durumundadır. Üyesi olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (Southeast European Cooperative Initiative- SECI) gibi kuruluşlar vasıtasıyla özellikle sınır ötesi suçlar kapsamında yer alan vergi suçlarıyla mücadelenin sağlanması için bölge ülkeleri arasındaki mükellef bilgi değişimine açık bir ülkedir (Tassinari, 2006,9).

2.2.4. Hırvatistan

Hırvatistan’da yabancı yatırımcıları çekmek amacıyla oldukça çeşitli vergi muafiyetleri kabul edilmiştir. Ülke bugün de Avrupa’daki en düşük kurumlar vergisi oranının uygulandığı ülke konumundadır. Hırvatistan’la birlikte birçok ülkede serbest ticaret bölgeleri kurulmuş ve bu bölgelerde normal vergilerle birlikte gümrük vergilerinin de uygulanmadığı görülmüştür.

Hırvatistan’da özellikle serbest bölgelerde ve az gelişmiş bölgelerde çeşitli vergi muafiyetleri söz konusudur. Avrupa Birliği ülkesi olmasına rağmen Hırvatistan vergi mevzuatının AB temel müktesebatına uyum sağlamayan hükümlerinin olduğu dikkati çekmektedir (Mavricek, 2013:168). Bundaki en önemli neden ise, doğrudan yabancı yatırımları teşvik eden bir vergi sisteminin gerekliliğidir.

Hırvatistan’da gelir üzerinden çeşitli vergiler alınmakla birlikte uygulanan kişisel gelir vergisi % 12’den başlayarak % 40’a çıkan artan oranlı bir tarife yapısına sahiptir. Kurumlar vergisi düz oranlı olup vergi oranı % 20’dir (Deloitte, 2014).

Uluslararası ticaretten yararlanarak vergiden kaçınmayı önlemeye yönelik olarak OECD model anlaşmasına uyum göstererek sistemine transfer fiyatlandırması ve örtülü sermaye kurumlarını almakla birlikte yurtdışındaki iştiraklerine kar payı dağıtarak karların yurt dışına kaymasını önlemeye yönelik kontrol edilen kurum uygulaması henüz sistemde mevcut değildir (Deloitte, 2014).

Katma değer vergisi % 13 ve % 5’lik indirilmiş ve % 25 standart oran uygulaması söz konusu olmakla birlikte KDV oranlarının yüksek olduğu dikkati çekmektedir (Deloitte, 2014).

2.2.5. Macaristan

Macaristan kişisel gelir vergisi için düz oranlı vergi uygulayan ülkelerden bir başkasıdır. Gelirin vergilendirilmesi teknik olarak emek ve kazançlardan elde edilenler ile sermayeden elde edilenler şeklinde ayrılmaktadır. Ancak bu ayırım sadece vergilendirme tekniğinde olmakta uygulanan oran değişmemekte ve her iki gelir türünde de % 16 olarak uygulanmaktadır. Kar payı, faiz ve gayri maddi haklara ilişkin ödemeler üzerinden tam mükellef kurumlara stopaj uygulanmamakta iken; dar mükellef kişiler stopaj yoluyla vergilendirilebilmektedir. Bu uygulama sermayenin serbest dolaşımı ilkesine aykırılığa sebep olmaktadır.

Bununla birlikte kurum kazançları üzerinden alınan kurumlar vergisi oranı ise, % 19 olmakla birlikte tek kişilik küçük işletmelerde oran % 10'da olabilmektedir. Sistem vergiden kaçınmaları önlemek için OECD tarafından kabul edilen transfer fiyatlandırması, kontrol edilen kurum ve örtülü sermaye uygulamaları ile vergisel güvenlik içeren kurumlara sahiptir (Nemzeti Adó-és Vámhivatal, 2014).

Macaristan vergi sisteminin dikkati çeken bir özelliği KDV oranlarının yüksek olmasıdır. % 27 olan standart oran AB üyesi ülkeler içerisinde oldukça yüksek bir oran sayılmaktadır. Bununla birlikte indirilmiş oran % 18 ve % 5 şeklindedir. Oranların yüksek olması bu vergi açısından kaçakçılık faaliyetlerini artıran bir unsur olarak görülmektedir.

2.2.6. Letonya

Letonya 2004 yılından beri AB üyesi olan bir ülkedir. Bununla birlikte Dünya Ticaret Örgütü'nün de bir üyesidir. Letonya vergi sistemi özellikle uluslararası yatırımların teşvik edilmesi üzerine dizayn edilmiştir. Ülkede yer alan 4 adet serbest bölge uygulaması, gümrük vergilerindeki muafiyet ve istisnalar, düşük oranlı kurumlar vergisi uygulaması yatırımların ve ticaretin gelişmesine katkı sağlayacak niteliktedir. Uygulanan kurumlar vergisi oranı % 15'tir. Letonya vergi sisteminde 2008 yılından itibaren işletme zararlarının bir başka AB ülkesinde yer alan iştiraklerinin karlarından mahsup edilmesine izin vermektedir. Bu uygulama bugün başta Türkiye'de de olmak üzere Balkan ülkelerinde rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu noktada AB mevzuatının temel hakları arasında yer alan sermayenin serbest dolaşımı, işletme kurma özgürlüğü (freedom of establishment) gibi özgürlüklere aykırı olmayan bir vergi sistemine sahip olduğu görülmektedir (Deloitte, 2013).

Vergi sisteminde vergiden kaçınmaya engel olmak üzere transfer fiyatlandırma, kontrol edilen kurum kazancı, örtülü sermaye kurumlarına yer verilmekle birlikte ayrıca düşük oranlı vergi uygulayan ya da vergilerin olmadığı ülkeler kara listeye alınarak bu ülkelerden elde edilen ödemeler üzerinden % 15 stopaj oranıyla vergi alınması kabul edilmiştir (Deloitte, 2013).

Gelir vergisi oranlarına bakıldığında tam mükellef kişiler için söz konusu olan vergi oranı % 24'tür Bunun dışında menkul kıymetler gibi sermaye kazançları üzerinden de vergi söz konusu olmaktadır. Bu noktada kazancın elde edildiği şirketin birlikte tam mükellefiyetinin olması gerekmektedir. Bu durumda % 10 ve % 15 şeklinde değişen oranlarda; AB üyesi dışındaki bir ülkedeki şirketten elde edilen menfaatlere ise % 10'dan başlayarak % 24'e kadar değişen stopaj uygulamaları söz konusudur (Deloitte, 2013).

Ülkenin katma değer vergisi standart oranı % 21 ve indirilmiş oranı % 12 şeklindedir.

2.2.7. Litvanya

Litvanya gerek mali gerek ekonomik ve hukuki olarak AB'ye adapte olmaya çalışan Baltık ülkelerinden biri olmaktadır. Kurumlar vergisi ve gelir vergisi oranı % 15 olmakla birlikte sistem, küçük işletmeleri ve geliri 1 milyon LTL'sini aşmayanları koruyarak bu mükellef grubuna % 5 indirilmiş oran uygulamaktadır. Bu doğrudan yabancı yatırımların teşviki açısından bölgede ülkeye önemli bir rekabet gücü kazandırmaktadır. Hisse senetleri, faiz gelirleri, telif hakları gibi menkul gelirler üzerinden % 10 oranında stopaj yoluyla vergi alınmaktadır. Bununla birlikte transfer fiyatlandırma, örtülü sermaye ve kontrol edilen kurum kazancı uygulamalarına da sistemde yer verilmektedir (Deloitte, 2014).

Katma değer vergisi açısından % 9, % 5 ve % 0 indirilmiş oran uygulamasıyla birlikte standart oran % 21'dir.

2.2.8. Slovakya

Slovakya gelir vergisi sistemine bakıldığında ülkenin 2004'te düz oran uygulamasına geçerek bulunduğu coğrafyadaki diğer ülkelere düz oran uygulaması konusunda öncülük ettiği belirtilmektedir. Ancak ülkenin 2013 yılından itibaren düz oran uygulamasını terk ederek artan oranlı vergi tarifesini kabul ettiği dikkati çekmektedir. Bu durumda Slovakya'nın Doğu Avrupa ülkeleri içinde düz oranlı vergilemeye ilk geçen ve uygulamayı ilk terk eden ülke olduğu görülmektedir. Oran uygulaması % 19 ve % 25 şeklinde iki dilim şeklindedir (Zákon o dani z príjmov § 15).

Gelir Vergisi Matrahı	Oran
0 - 35,022 € için	% 19
35,022 €'yu aşan kısım için	% 25

Kurumlar vergisinde oran % 22 olup ayrıca şirketlerin vergi matrahına ve KDV hacmine göre alternatif minimum vergi uygulaması söz konusu olmaktadır. Slovakya vergi sisteminde işletmelerin iştiraklerine uygulanmak üzere OECD transfer fiyatlandırması rehberi esas alınarak benimsemiş olduğu transfer fiyatlandırma uygulaması yer almakta olup örtülü sermaye kontrol edilen kurum kazancı gibi diğer güvenlik önlemleri bulunmamaktadır.

Katma değer vergisi açısından % 20'lik standart oran ve % 10'luk indirilmiş oran uygulamaları söz konusu olup yüksek oranlı KDV uygulayan ülkeler arasında kabul edilmektedir (Deloitte, 2014).

2.2.9. Slovenya

Slovenya da 2013 yılından itibaren düz oranlı vergilemeden artan oranlı vergilemeye geçmiş ülkelerden biridir.

Vergilendirilebilir Gelir (EUR)	Vergi Oranları 2014
0 - 8,021.34	% 16
8,021.34 - 18,960,28	% 27
18,960.28 – 70,907.20	% 41
70,907.20 ve fazlası	% 50

Kurumlar vergisi oranı % 17 olup bu oranın 2015 yılının sonuna kadar % 15'e düşürülmesi planlanmaktadır. Vergi gelirlerini korumaya yönelik olarak getirilen transfer fiyatlandırma ve örtülü sermaye uygulamaları söz konusu olup kontrol edilen yabancı kurum kazancı mekanizmasına sahip değildir. Sistemin standart KDV oranı % 22 olup % 9,5'luk indirilmiş oran uygulaması ile birlikte vergi dışı bırakılmış ya da sıfır oranlı vergi uygulanan işlemler de söz konusudur.

2.2.10. Çek Cumhuriyeti

Çek Cumhuriyeti de düz oranlı vergi uygulandığı bir ülkedir. Uygulanan gelir vergisi oranı % 15'tir. Bununla birlikte karpayları, faiz gelirleri gibi menkul gelirler stopaj yoluyla vergilendirilmektedir. Uygulanan stopaj AB'ye üye ülkeler kapsamında yer alan şirketlerden elde edilen gelirlere % 15 iken vergi cenneti ülkelerden elde edilen gelirlere % 35 oranındadır.

Kurumlar vergisi oranı genel olarak % 15'tir; ancak emeklilik fonu gibi gelir vergisi kanununda belirlenmiş belirli fonların kazançları için oran % 5'tir. Transfer fiyatlandırma ve örtülü sermaye uygulamalarında OECD Rehberine uygun olarak emsallere uygunluk ilkesine bağlı bir şekilde yer veren sistemde kontrol edilen yabancı kurum uygulamasına yer verilmemiştir.

Katma değer vergisi açısından bakıldığında standart ve indirilmiş olarak iki oran uygulanmaktadır. Standart oran % 21, indirilmiş oran ise % 15'tir.

2.2.11. Polonya

1999'dan itibaren OECD'ye ve 2004 yılından beri AB'ye üye Polonya'nın vergi sistemi, ülkenin komşu olduğu ülkelerin vergi sistemlerine göre daha eski ve şekillenmiştir. Aldığı şekil daha çok AB mevzuatı çerçevesinde oluşmuş ve AB'ye uyum konusunda vergi sistemlerini reforme eden çalışmalar yapmışlardır.

Uygulanan kurumlar vergisi oranı % 19'dur. Karpayları, faiz gelirleri, telif kazançları gibi menkul kazançlar üzerinden stopaj yoluyla vergi alınmakta ve bu kazançlar şirketin AB'nin bir diğer ülkesindeki bağlı ortaklığından sağlanıyorsa yurtiçi ortaklıkların tabi olduğu vergi oranı söz konusu olmaktadır. Bu yönüyle Polonya Vergi Sistemi'nde AB'ye esas hak ve özgürlüklere önem verildiği görülmektedir. Vergi gelirlerini korumaya yönelik

olarak transfer fiyatlandırma ve örtülü kazanç kurumlarına yer veren sistem kontrol edilen kurum kazancı uygulaması yer almamaktadır.

Polonya gelir vergisi artan oranlı bir tarife yapısında sahiptir. Sermayenin değerinde meydana gelen artışlar ise ayrı bir teknikle ve % 19 oran ile vergilendirilmektedir.

Vergilendirilebilir Gelir PLN (€)	Vergi Oranı
85,528 (20,364 €)’ ya kadar	% 18
85,528 (20,364 €) aşan kısım	% 32

Kaynak: www.paiz.gov.pl

Katma değer vergisi standart oranı % 23 ve indirilmiş oranları %5 ve % 8’dir (Deloitte, 2014).

2.3. AB’ye Adaylığı Onaylanmış Ülkeler

2.3.1. Sırbistan

AB’ye aday ülke statüsünde olan Sırbistan vergi sisteminin genel özelliklerine bakıldığında sistemin AB mevzuatına yakınlık etkileri dikkati çekmektedir. Sistemde gelir üzerinden alınan vergilerin AB’ye üyelik sürecinde ortaya çıkacak mükelleflerin bir başka AB üyesi ülkede faaliyette bulunmasını önleyecek (restriction) ve Sırbistan’da diğer AB vatandaşlarının faaliyette bulunmalarını engelleyen (discrimination) düzenlemeler bulunmaktadır. Sırbistan’da faaliyet göstermeyen vergi mükellefleri için uygulanan stopaj oranlarının AB’ye üyelik sürecinde uyumlu hale getirilerek AB mevzuatının önemli hak ve özgürlüklerinden biri olan yerleşme ve sermayenin serbest dolaşımı özgürlüklerinin önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir.

Bununla birlikte Sırp Gelir Vergisi sisteminde oran gelirin türüne bağlı olarak değişmektedir. Örneğin ücretler üzerinden %10 oranında vergi alınmaktayken kiralamalardan elde edilen gelire % 20 oranında vergi uygulanmaktadır. Kurumlar vergisi oranı % 15 olup sermaye artışlarından da %15 oranında vergi alınmaktadır. Bir OECD üyesi ülke olan Sırbistan vergi sisteminde OECD Rehberini esas alarak yer verilen transfer fiyatlandırması ve örtülü sermaye gibi güvenlik kurumları düzenlenmiştir. Bununla birlikte kontrol edilen kurum kazancı uygulaması söz konusu değildir. Vergi sisteminde yapılması gereken bir düzenleme ise, AB ülkelerinden birinde kurulmuş grup şirketlerin bir başka AB üyesi ülkedeki bağlı şirketlerinin zararlarını şirket karından indirilmesine olanak tanınması yönünde olması gerektiğidir.

Katma değer vergisi uygulamasında yer verdiği standart oran ve indirilmiş oran uygulamaları ile AB mevzuatına uyum sağlandığı görülmektedir. Ülkede uygulanan standart oran %20 ve indirilmiş oran %10 şeklindedir.

2.3.2. Karadağ

Karadağ henüz AB’nin bir üyesi olmamasına rağmen parasal birliğe geçmiş bir ülkedir. Ülkenin % 9 nispetinde düşük oranlı kurumlar vergisi dikkati çekmektedir. Yatırımların çekilmesine sağladığı bu vergisel kolaylık bölgede yer alan diğer ülkelerle arasında önemli fark yaratmaktadır. Bununla birlikte gelir vergisi artan oranlı ve düz oranlı olarak uygulanmakta ve ücret gelirlerine uygulanan artan oranlı tarifenin ilk dilimi de % 9 vergi oranı ile başlamaktadır.

Ücret Gelirleri (Net Ücret)	Vergi Oranı (%)
0- 480 EUR	9
480 EUR ve fazlası	15

Vergiden kaçınmaları önlemeye yönelik olarak uygulanan transfer fiyatlandırması uygulaması ile örtülü sermaye uygulamaları OECD Rehberine dayanmamaktadır. Ancak transfer fiyatlandırması uygulamasında emsallere uygunluk ilkesi değil de karşılaştırmalı kontrolsüz fiyat yöntemi kullanılmakta; örtülü sermaye uygulaması ise

sadece faiz gelirleri üzerinde düzenlenerek yetersiz kalmaktadır. Vergi oranlarının düşüklüğü ve ülkenin yatırımlara sağladığı teşviklerin özelliği, ülkenin OECD'ye üye olmaması bu kurumların sistem içinde ele alınışını yetersiz kılan nedenler arasında kabul edilebilir (Deloitte, 2014).

Katma değer vergisi uygulaması da oldukça geniş kapsamlı istisna ve muafiyetler içermekle birlikte belli mal ve hizmetlere % 7'lik indirilmiş oran söz konusu olmaktadır. Standart KDV oranı ise % 19'dur.

2.3.3. Makedonya

Makedonya'da kurumlar vergisi oranı % 10 gibi düşük olmakla birlikte yabancı kurumların Makedonya'da yatırım yapması durumunda kurumlar vergisinden 3 yıllık bir muafiyet söz konusu olmaktadır. AB'ye aday ülke statüsünde olan Makedonya'nın vergi sisteminde AB üyesi diğer ülkelerden farklı olarak ortaya çıkan işletme zararlarının vergi matrahından indirilmesine izin vermemesidir. Bu yönüyle gerek oranların düşüklüğü nedeniyle oranlar konusunda gerekse indirim ve istisnaların fazlalığı nedeniyle matrah bakımından uyum çalışmaları gerektiği düşünülmektedir (Deloitte, 2014).

Vergi gelirlerinin kontrolünü sağlamak amacıyla sistemde emsallere uygunluk ilkesi esas alınarak transfer fiyatlandırma mekanizması ile örtülü sermaye uygulamasına yer verilmektedir.

Gelir ve kurumlar vergisindeki vergi yüküne kıyasla KDV'ye bakıldığında KDV oranının diğer vergilere göre mükellefler üzerinde daha fazla yük oluşturduğu söylenebilir. Standart KDV oranı % 18 ve indirilmiş KDV oranı % 5 olarak uygulanmaktadır. Oranlar AB ülkelerine ve Balkanlara göre normal seviyede iken vergi sistemindeki yükün dağılımı dolaysız vergilerden dolayı vergilerde toplanmıştır. Bu durum genel olarak gelişmekte olan ülkelerin vergisel sorunlarının başında gelmektedir.

2.3.4. Türkiye

Türk Vergi Sistemi de AB'ye üyelik çalışmalarının etkisiyle gerek vergi kanunları, gerek idaresi ve gerek yargılama süreci ile reform hareketlerine konu olmuştur. 1950 yılından beri uygulanan Kurumlar Vergisi Kanunu yerine transfer fiyatlandırması mekanizması, örtülü kazanç ve kontrol edilen yabancı kurum kazancı uygulamaları ile yeni bir Kurumlar Vergisi Kanunu⁷ 2006 yılından itibaren sisteme girerek sistem OECD ve AB ülkelerine uyumlu hale getirilmiştir. Uygulanan kurumlar vergisi oranı % 20 olmakla birlikte yine 5520 sayılı kanunun 32/A maddesinde düzenlenen indirilmiş kurumlar vergisi uygulaması ile yatırımcı yatırım yaptığı bölgeye ve yatırım türüne göre % 4'e kadar inen vergi oranlarından yararlanabilmektedir.

Gelir vergisi sisteminde köklü bir reform hareketi olmamakla birlikte 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu geçici madde düzenlemeleri, madde değişiklikleri, kanunda değişiklik yapan kanunlarla reforme edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu uygulamalar 193 sayılı Kanunu anlaşılmasını zor bir hale sokmaktadır. Yabancı yatırımcının dışında vergi ile ilgili konuları kendisine meslek edinmiş uzman kişiler açısından sıkıntı yaratan vergi kanunlarının okunması sorunu Türk Gelir Vergisi Sisteminde açık, belirli ve anlaşılır bir kanun ihtiyacını doğurmaktadır. Sistem kurumlar vergisi açısından düz oran uygularken gelir vergisinde artan oranlı bir tarife söz konusudur. Artan oranlı tarifenin uygulanmasında da ücret geliri elde edenler için matrahlar daha yüksek tutularak oranlar uygulanmaktadır. İlk dilim % 15 ve son dilim % 35 olmak üzere dört dilimli bir tarife uygulanmaktadır. En az geçim indirimi sağlayan bir istisna sınırı olmamakla birlikte ücret geliri elde edenlerde medeni hal, çocuk sayısını esas alan bir vergiden indirim kurumu söz konusudur.

Katma değer vergisi Türk Vergi Sistemi'ne AB'ye uyum sağlamak üzere girmiş bir vergi olmakla birlikte standart ve indirilmiş oran uygulaması bulunmaktadır. AB ülkelerinde kabul edilen varış ülkesinde vergileme anlayışı ile AB ve Balkan ülkelerinde olduğu gibi ihracat vergiden istisna tutulmaktadır. Türk KDV sisteminde yer alan taşımacılık istisna ile de Türkiye bulunduğu coğrafya itibarıyla transit taşımacılığın öncü olduğu bir konumdadır. Bununla birlikte Balkan ülkeleri içerisinde düşük KDV oranına sahip ülkelerden biri durumundadır.

7 13.06.2006 tarihli 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, (RG 21.06.2006-26205).

2.3.5. Arnavutluk

2000'li yılların başlarında Balkanların Batısında yaşanan siyasi ve askeri karışıklıktan etkilenmemesinin sebeplerinin başında Arnavutluk'un dağlık ve içerde kalan coğrafi yapısı gelmektedir. Arnavutluk vergi yapısı ile bölgede kendisini öncü hale getirmeye çalışmaktadır. 1 Ocak 2014 tarihinden itibaren geçerli olan kurumlar vergisi oranları ile sisteme bir artan oranlılık kazandırılmış ve yıllık iş hacmi 2 milyon ALL (Arnavutluk Leki) ile 8 milyon ALL arasında olan işletmelere % 7,5 oranında kurumlar vergisi uygulaması getirilmiştir. Bununla birlikte yıllık iş hacmi 8 milyon ALL ve üzerinde olan mükellefler için standart oran % 15'tir. Vergiden kaçınmaları önlemek amacıyla sistemde transfer fiyatlandırma mekanizması spesifik olarak düzenlenmemesine rağmen OECD'nin esas aldığı emsallere uygunluk ilkesi uygulanmaktadır. Bununla birlikte borç özsermaye oranını esas alacak şekilde faiz indirimlerine kısıtlama getiren örtülü kazanç uygulamasına sistemde yer verilmektedir.

Uygulanan gelir vergisine bakıldığında sistemde 1 Ocak 2014 tarihine kadar % 10 oranında düz oran uygulaması mevcut iken bu tarihten itibaren gelir vergisi artan oranlı bir yapıya kavuşturulmuştur.

Matrah (ALL)	Oran
0-30.000	muaf
30.001 - 130.000	% 13
130.001 ve üzeri	% 23

Arnavutluk KDV sisteminde % 20'lik standart oran uygulanmakta indirilmiş oran uygulaması bulunmamaktadır.

3. Potansiyel Aday Ülkeler

3.1. Bosna-Hersek

Bosna Hersek vergilendirme yetkisi iki temel yönetime ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi 10 kantona ayrılan Bosna Hersek Federasyonu ve diğeri Sırp Cumhuriyeti'dir. Bosna-Hersek'te sistemin basitleştirilmesi, iki yönetimin vergi matrahlarının birleştirilmesi ve matrahın genişletilmesine yönelik vergi reform çalışmaları özellikle Dünya Bankası tarafından önemli destekler görmüştür. Ancak gerçekleştirilen bu reform çalışmalarının uygulanmasında idari sorunlar engeller çıkarmıştır (Gligorov vd, 1999).

Bosna-Hersek Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'na (CEFTA)⁸ taraf ülkelerden birisidir. Bu sayede ülkenin geniş çaplı bir pazar gücü ile ekonomik ilişkileri söz konusudur. Yatırımlara dönük girişimlerin ülke lehine sonuçlanmasında ise vergi sisteminin rolü önem taşımaktadır. Yabancı şirketlere kurumlar vergisinden 5 yıl muaflık tanınmaktadır. Uygulanan kurumlar vergisi oranı oldukça düşük olup % 10'dur⁹. Bununla birlikte Sırp Cumhuriyeti'nde küçük işletmelerde bu oran % 2'ye kadar düşebilmektedir. Bu yönüyle uygulanan vergi oranları ve teşvikler bölgede Bosna Hersek lehine bir vergi rekabeti ortaya çıkarmaktadır. Kurumlar vergisi açısından emsallere uygunluk ilkesine uygun şekilde transfer fiyatlandırması mekanizması uygulanmakta ve ilişkili kişilerle emsallerin üzerindeki işlemler vergiye tabi olmaktadır. Sistem içinde örtülü sermaye ve kontrol edilen kurum kazancı müesseseleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte gelir vergisi oranı da % 10 ile oldukça düşük bir orandır. Hisse senetleri, faiz gelirleri gibi menkul kıymetlerden alınan stopaj vergi oranı da ülkeler arasındaki vergi anlaşması olmayan durumlarda Bosna-Hersek'te dar mükellefler için % 5 olup Sırp Cumhuriyeti'nde ise stopaj da dâhil vergi alınmamaktadır (Deloitte, 2014).

Bosna Hersek AB'de ve bulunduğu coğrafyada % 17 ile en düşük KDV oranının uygulandığı ülkedir (Foreign Investment Promotion Agency, 2013).

3.2. Kosova

Kosova'nın temel problemlerinin başında kayıtdışı ekonomik faaliyetler gelmektedir. Kosova vergi sisteminin

⁸ Central European Free Trade Agreement

⁹ Law on Corporate Profit Tax FB&H (Official Gazette of FB&H No. 97/07, 14/08 i 39/09)

bütçe gelirlerine GSYİH'nın yaklaşık % 30'u kadar bir katkısı bulunmaktadır (Badivuku ve Gjonbalaj, 2010:79). Bu oran bölgedeki diğer ülkelere göre Kosova'yı oldukça öne çıkarmaktadır. Tüm vergileri içeren basit bir vergi sistemine sahip olmasına rağmen sistemin ciddi olarak reforme edilmesi gerekmektedir. Özellikle vergi tabanının genişletilmesi; ücretler, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin düzenlenmesi sermaye harcamalarını artırmak ve doğrudan yatırımlara yeni adres olmak için vergi sisteminin ihtiyaç duymasıyla 2009 yılında Kosova vergi sisteminde bir reform çalışması söz konusu olmuştur. Böylece Kosova bölgedeki rekabete dâhil hale gelmiştir (Thaçi, 2010; Gash vd, 2011:26). 2010 yılı Ocak ayında yerleşik olmayan kişi ve firmalara karşı yerleşiklerin vergilendirilmesi daha açık hale getirilip çifte vergilendirmenin önlenmesine yönelik şekilde gelir ve kurumlar vergisi yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte beyan sistemi prosedürleri belirlenerek beyannamenin gelirin elde edildiği ülkeye verilmesi sağlanmıştır

Sistem üç temel vergi üzerine kurulmuştur. Gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisi. Görülmektedir ki vergi sistemi toplumun tüm kesimini kapsamına almamaktadır. Bu üç vergi ile bölgedeki diğer vergi sistemlerine göre oldukça düşük oranların uygulandığı bir sistem dikkati çekmektedir. Özellikle % 10 oranıyla uygulanan kurumlar vergisini devlet yatırımları kontrol amacıyla kullanmaktadır (Gash vd, 2011:28).

Ülke	Kurumlar Vergisi (%)	Gelir Vergisi (%)	KDV (%)
Kosova	10	4- 8 -10	16
Karadağ	9	12	17
Makedonya	10	10	18
Sırbistan	15	10-20	18
Hırvatistan	20	15-45	23
Bulgaristan	10	10	20
Yunanistan	25	0-40	19
Romanya	16	16	19

4. Sonuç

Yugoslavya önceleri uluslararası entegrasyonlara açık, kapalı olmayan bir ekonomiye sahipken, Arnavutluk küresel ekonomik anlayıştan tamamen uzak izole bir ekonomik yapıya sahipti. Dünya genelinde yaygınlaşan küreselleşme çalışmaları geçiş ekonomileri denilen bu ülkelerin sermaye, işgücü ve ticari mal piyasalarında önemli değişimler ortaya çıkarmıştır. Bu değişimler Yugoslavya'dan kalan devletlerde oldukça farklı yaşanmıştır. 1991'de Hırvatistan'da ve 1992-1995 döneminde Hırvatistan'da görülen savaşlar, Slovenya dışında tüm ülkelerde kapalı ekonomiyi devamlı kılmıştır. Kosova dâhil Sırbistan ve Karadağ'da uluslararası yaptırımlar da kapalı ekonomi politikasını gerekli kılmıştır. 1990'lar boyunca Bosna ve Kosova'daki savaşlardan sonraki ülke yardımları hariç bu ülkelere sermaye girişi olmadığı gibi mal ve hizmet akışı da olmamıştır. Güney'de Yunanistan'ın Makedonya ismini kabul etmemesi üzerine ülkeye uyguladığı ticari ambargo kapalı ekonominin birkaç yıl daha uzamasına sebep olmuştur. Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Ülkenin devamı özelliği gösteren ülkelerin ihracat pazarındaki güçlerini ve desteklerini kaybettikleri ve bu ülkelerin kapalı bir ekonomik yapı gösterdikleri görülmektedir. Bu kapalı yapıyı ilk kıran ülke 2000'li yıllarda Hırvatistan olmuştur. Bankacılık, turizm, petrol rafine ve telekomünikasyon hizmetleriyle gelişim gösteren piyasalar yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek için iktisadi ve mali politikalarla desteklenmiştir (Bartlett, 2009: 22).

Balkan ülkelerinin vergi sistemlerinin genel görünümüne bakıldığında yatırımları teşvik eden oldukça basit sistemlerinin olduğu belirtilmektedir. Bu yapılarının yanında ülkelerin sistemlerini özellikle de katma değer vergisi alanında AB'ye de yakın tutma çabaları bulunmaktadır. Ancak özellikle geçiş ekonomileri olarak da adlandırılan birçok ülkenin KDV oranının mükellefleri vergi kaçırmaya yöneltecek ve kayıtdışı faaliyetlerin boyutunu artıracak şekilde yüksek olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu ülkelerin vergi sistemleri gerek OECD önerileri gerekse AB mevzuatı çerçevesinde ele alındığında temel öncelikli sorunların başında ülkelerin özellikle doğrudan yabancı sermayeyi çekmek üzere sağladıkları vergisel kolaylıklar gelmektedir.

OECD ve AB mevzuatında özellikle gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerin uygulanmasında yerleşik ve yerleşik olmayan mükelleflere farklı muamelede bulunulmaması esas alınmaktadır. Bununla ilgili ülkelerin özellikle stopaj yoluyla vergilendirilen kazançlarda tam ve dar mükellef ayırımına izin vermeyecek şekilde mevzuatlarını düzenlemeleri gerekmektedir. Bu konuda da genel olarak birlik üyesi ülkelerin mevzuatlarını AB'nin Ana Şirket-Yavru Şirket olarak adlandırılan 90/435/EEC¹⁰ Buna rağmen geçiş ekonomisi olarak da ifade edilen Hırvatistan, Bosna Hersek ve Makedonya gibi birçok ülkenin mevzuatlarında yabancı yatırımları azaltmak için idari engeller devam etmektedir (Bartlett, 2009:31). Bu durum OECD model vergi anlaşmasına, OECD Transfer fiyatlandırması Rehberine ve Birliğe üye ülkeler açısından da AB müktesebatı açısından Birliğin temel özgürlüklerine aykırılıklar taşımaktadır.

Kaynakça

- Badivuku-Pantina, M. ve Gjonbalaj, M. (2010). "Trade exchange of Kosovo with Balkan's region countries". *Scientific Annals of the Alexandru Ioan Cuza University of Iasi*.
- Bartlett, W. (2009). Economic development in the European super-periphery: Evidence from the Western Balkans. *Economic Annals*, 54(181), 21-44.
- Bozkurt, B. L. (2006). "Avrupa Birliği'nde kurumlar vergisi". *Maliye Dergisi*, 150, 90-106.
- Gash, E. Andersson, L. ve Anxo, D. (2011). Taxation - A critical discussion of the present tax system in Kosovo, Erişim: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:421760/FULLTEXT02> (08.07.2014).
- Gligorov, V. Kaldor, M. ve Tsoukalis, L. (1999). *Balkan reconstruction and European integration. The Hellenic observatory*, The European Institute, LSE, The Centre for the Study of Global Governance, LSE and The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Helminen, M. (2011). *EU tax law: Direct taxation*. IBFD, The Netherlands.
- Kaplanoglou, G. ve Newbery, D. M. (2003). Indirect taxation in Greece: Evaluation and possible reform. *International Tax and Public Finance*, 10(5), 511-533.
- Kaplanoglou, G. ve Rapanos, V. T. (2013). Tax and trust: the Fiscal crisis in Greece. *South European Society and Politics*, 18(3), 283-304.
- Kaplanoglou, G. (2014). Who pays indirect taxes in Greece? From EU Entry to the Fiscal Crisis. *Public Finance Review*, Doi: 1091142113517925.
- Keuschnigg, C., Loretz, S. ve Winner, H. (2014). *Tax competition and tax coordination in the European Union: a survey* (No. 2014-4). University of Salzburg.
- Petrakos, G. ve Totev, S. (2000). Economic structure and change in the Balkan region: Implications for integration, transition and economic cooperation. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(1), 95-113.
- Redoano, M. (2014). Tax competition among European countries: Does the EU matter?. *European Journal of Political Economy*, 34, 353-371.
- Selim Thaci (2010), Republic of Kosovo, Erişim: <http://www.oecd.org/dataoecd/25/3/45467692.pdf> (12.08.2014).
- Soydan, B.Y. (2002). *Avrupa Birliğinde dolaysız vergiler*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Tassinari, F. (2006). A synergy for Black Sea Regional Cooperation: Guidelines for an EU initiative. CEPS Policy Briefs, (1-12), 1-16.
- Mavricek, M. (2013). EU Tax issues arising from Croatia's accession to the EU: Dividend taxation. *EC Tax Review*, 22(3), 153-168.
- Deloitte (2014). Greece tax news, Erişim: <http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Greece/Local%20Assets/Documents/Attachments/Tax/2014%20Tax%20Alerts/january/Greece%20Tax%20News%20New%20Income%20Tax%20Code%20amended%20EN%2015012014.pdf> (08.08.2014).
- Deloitte (2014). International Tax. Romania Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-romaniahighlights-2014.pdf> (12.08.2014).

¹⁰ Parent and Subsidiary Directive (90/435 EEC), OJL 225, 20.08.1990, p. 6.

- Deloitte (2014). International Tax. Croatia, Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-croatiahighlights-2014.pdf> (12.08.2014).
- Deloitte (2014). International Tax. Lithuania Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-lithuaniahighlights-2014.pdf> (13.08.2014).
- Deloitte (2013). Taxation and Investment in Latvia 2013, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-latviaguide-2013.pdf> (13.08.2014).
- Deloitte (2014). International Tax. Slovakia Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-slovakiahighlights-2014.pdf> (14.08.2014).
- Deloitte (2014). International Tax. Poland Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-polandhighlights-2014.pdf> (15.08.2014).
- Deloitte (2014). International Tax. FYR Makedonia Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-macedoniahighlights-2014.pdf> (16.08.2014).
- Deloitte (2014). International Tax. Bosnia and Herzegovina Highlights 2014, Erişim: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-bosniaandherzegovinahighlights-2014.pdf> (29.08.2014).
- Foreign Investment Promotion Agency (2013). Bosnia and Herzegovina Investment Opportunities, Erişim: http://www.fipa.gov.ba/publikacije_materijali/brosure/TAX.BROSURA.05.04.2013.pdf (18.08.2014).
- Nemzeti Adó-és Vámhivatal (2014). Guidelines, summaries on taxation, Erişim: http://en.nav.gov.hu/taxation/taxinfo/summary_individuals.html (12.08.2014).
- Tax Bulletin (2013). Income Tax Code. Erişim: http://www.pwc.com/en_GR/gr/tax-services/news/assets/tax-bulletin-17sept13-eng.pdf (08.08.2014).
- The New Greek Income Tax Code (2013), Tax Newsletter, Issue 49, Erişim: <http://www.taxand.com/sites/default/files/taxand/documents/Greek%20Tax%20Newsletter%20September2013.pdf> (08.08.2014).

Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında Öteki İmaji

The Image of the Other in the History Textbooks of Greece

Öğr. Gör. Betül AYANOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, ayanoglu@yildiz.edu.tr, bayanoglu@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada 2010 – 2011 eğitim öğretim yılında, Yunanistan’da ilk-orta-lise düzeyinde zorunlu olarak okutulan tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk imgeleri incelenmektedir. Çalışmanın amacı, Yunanistan’da okutulan tarih ders kitaplarında biz ve öteki imgelerinin nasıl aktarıldıklarını tespit etmek ve karşılaştırmalı analizini yapmaktır. Buna bağlı olarak çalışmanın temel malzemesini Yunanistan Milli Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan, bastırılan ve ülke genelindeki okullara ücretsiz olarak dağıtılan tarih ders kitapları teşkil etmektedir. Çalışma, Yunanların, Osmanlıları/Türkleri nasıl gördüklerini belirlemeye yöneliktir. Dolayısıyla Yunanlar ile Türklerin kesişen geçmişlerinde yer alan savaşlar araştırmanın öncelikli temelini oluşturmaktadır. Konu anlatımlarında yer verilen imgelerin çözümlenmesinde metin ve söylem analizi tekniklerinden faydalanılmış; anlatımları açıklayan ya da destekleyen görsel malzemeler de değerlendirme kapsamında tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Biz/Öteki, Tarih Ders Kitapları Araştırmaları, Yunan Tarih Ders Kitapları, Osmanlı/Türk İmgesi, Yunan İmgesi

Abstract

In this study, the images of Ottomans/Turks are examined in primary and secondary education level history textbooks that are instructed compulsorily in 2010 - 2011 academic year in Greece. The aim of the study is to detect and analyze comparatively how self and the other images are cited in the Greek history textbooks. Accordingly, the basic material of the study is the history textbooks that are produced and distributed free of charge to nationwide schools by the Greek Ministry of National Education and Religious Affairs. The study intends to determine how Greeks see and identify Ottomans/Turks. Therefore, the historical events such as wars that occurred in the intersecting past of the subject nations comprise the basis of the research. Text analysis and discourse analysis techniques are used to analyze the images of Ottomans/Turks in the Greek history textbooks; visual materials that describe or support the expressions are also kept under review.

Keywords: Self/Other, History Textbooks Researches, Greek History Textbooks, Image of Ottomans/Turks, Image of Greeks

1. Giriş

Tarih ders kitapları, bir devletin olaylara yaklaşımı, bakış açısı, idealize ettikleri ya da ötekileştirdikleri hususunda kuşkusuz büyük ipuçları ihtiva eder. Diğer bir ifadeyle bir devletin çeşitli konular hakkındaki resmi görüşü o devlete ait tarih ders kitaplarından kolayca öğrenilebilir. Bu bağlamda tarih ders kitaplarının propaganda metinleri gibi büyük bir itina ile hazırlanıp, okul seviyesindeki genç vatandaşlara sunulduğu söylenebilir (Wirth, 2003: 25; Stradling, 2003: 93-99).

Tarih kitaplarındaki anlatılarda yer alan kahramanlık, cesaret, medenilik gibi öznel normlar, tarihsel algının biçimlenmesine katkı sağlamaktadır. Böylece okullarda öğretilen tarih dersleri övünme, gurur, küstahlık gibi etnik merkeziyetçi tarzı benimsemektedir (Güvenç, 1998: 27; Ertürk, 2008: 249; Aslan, 2008: 303).

Tarih ile bugünün etkileşimi, “karşılıklı konulmuş iki aynanın kendi içlerinde birbirlerini sonsuza kadar üretmeleri gibi bir doğurganlık ve süreklilik arz eder” (Köksal, 2007: 272). Bugünün değer yargıları ile geçmişin kurgu-

lanması, bugün ile geçmiş arasında doğal bir etkileşim yaratmaktadır. Bu etkileşimin sonucunda da tarih kaynaklı bilgiler, belli bir seçiciliğe tâbi tutularak işlevselleştirilmektedir (Özbaran, 2008: 7).

Ders kitaplarının hazırlanma süreci yalnızca akademik bir süreç değildir. Çünkü bu süreç, belli politik kararları da kapsayan karmaşık bir mekanizmayı işaret etmektedir. Tarih yazımı konusunda gerek duyulan ölçüde nesnellığe yaklaşmadığı da güncel bir eleştiri konusudur (Millas, 1998: 261).

Bu araştırmanın ana amacı, aidiyet ve ortak bellek aktarımının temel araçlarından biri olarak görülen tarih ders kitaplarının ne tür söylemler-görseller ihtiva ettiğinin ve zihinlerde nasıl bir *biz-öteki* imgesinin şekillenmesine katkı sağladığının örneklerle saptanmasıdır. Çalışmanın temel sorusu, çoğu zaman dile getirilen Yunan tarih ders kitaplarında Osmanlılara/Türklerle yönelik hakaret ve küçük düşürücü nitelemeler bulunduğu yönündeki söylemlerin geçerli olup olmadığıdır.

Araştırmaya esas olacak veriler, Yunanistan'da 2010-2011 eğitim-öğretim yılında ilköğretim birinci kademedede, ilköğretim ikinci/ortaöğretim birinci kademedede ve ortaöğretim ikinci kademedede okutulan tarih ders kitapları taranarak elde edilmiştir.

Doğrudan alıntıların Türkçe'ye tercümesi araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş olup, eksiltmeler/eklemeler köşeli parantez ile belirtilmiştir. Alıntıların analizi sırasında araştırmacının ulaştığı nitelemeler italik formda vurgulanmıştır. Çalışmada yer verilen konular/savaşlar, Yunan milli tarih yazımı açısından önem arz etmeleri ve Yunan tarih ders kitaplarında kapsadıkları alan bakımından öne çıkmaları esasına dayanmaktadır.

2. Yunanistan'da Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları

Yunanistan'da öğretilen tarihin genel anlamda ulusal nitelikte olduğu kabul edilebilir. Eskiye oranla komşulara ait küçük düşürücü atıflar kitaplardan çıkarılsa da (Frangoudaki, 1998: 96-97) kitaplar hâlâ etnik merkezci bir yapı sergilemektedir. Kitaplarda Yunan ulusunun iki ana özelliği dikkat çekicidir. Bunlardan ilki antik çağdan itibaren süreklilik arz etmeleri diğeri ise kusursuz bir homojenlik sergilemeleridir (Clogg, 1997: 13; Tsoukalas, 1999: 11; Özkırımlı, 2008: 83-84).¹ Bu durum Yunanların, Avrupa uygarlığının temel taşlarından birini teşkil ettiği görüşünü destekler niteliktedir. Üstünlüğün tartışılmaz bir şekilde Avrupalılarda dolayısıyla Yunanlarda oluşu Avrupalı olmayanları "kültürel istilacılar olarak dışla[maktadır]" (Koulouri, 2003: 105-106).

Yunanistan'da her düzeyde eğitim (ilk-orta-lise-üniversite) devlet eliyle vatandaşlara ücretsiz olarak sağlanmakta ve genel bütçe içerisinde yer verilen eğitim harcamaları öğretmen maaşları, okul giderleri, okul kitapları, öğrenci servisleri, yemekhane giderleri, yurt giderleri ve bursları kapsamaktadır (Eurydice, 2010: 3)

Yunanistan'da tarih öğretimi müfredatı ve tarih ders kitapları Yunanistan Milli Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'na² bağlı olarak faaliyet gösteren Pedagoji Enstitüsü³ tarafından belirlenmektedir (Koulouri vd., 2002: 98). Devlet tarafından hazırlatılan tek tip ders kitapları okullarda ücretsiz olarak öğrencilere ulaştırılmaktadır. Okulların eğitim çalışmalarının değerlendirilmesinden Eğitim Araştırma Merkezi⁴ ve Pedagoji Enstitüsü eş oranlı sorumludur. Yunanistan'da ilkokul 6 sene, orta okul 3 senedir. Dolayısıyla zorunlu ilköğretim 9 sınıfa tekabül etmektedir. Lise eğitimi ise 3 yıldır ve isteğe bağlıdır (Eurydice, 2009-2010a: 7).

Tarih öğretmenleri hazırlanan müfredata ve tarih ders kitaplarına uymakla yükümlüdür. Tarih dersi, ilköğretim birinci kademedede üçüncü sınıftan itibaren bağımsız bir ders olarak okutulmaktadır. Tarih dersleri ilköğretimden ortaöğretimin sonuna kadar haftada iki saattir. Sadece ilköğretim dokuzuncu sınıfta haftada 3 saat tarih eğitimi verilmektedir (Eurydice, 2009-2010b: 11).

1 Ondokuzuncu yüzyılda Atina Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Konstantinos Paparrigopoulos, Antik çağ, Ortaçağ ve Çağdaş dönemleri kesintisiz olarak birbirine bağladığı bir Yunan tarihi yorumunu ortaya atmıştır. Böylece Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kaynaklanan on beş yüzyıllık kesinti ortadan kalkarak, Antik Yunan'dan Çağdaş Yunan'a geçiş sağlanmıştır. Bu yeni yaklaşım aynı zamanda J.Philipp Fallmerayer'ın başını çektiği bazı Avrupalı bilim insanları tarafından Çağdaş Yunanların yarımadaının ve Anadolu'nun antik dönemdeki sakinleriyle bir bağı bulunmadığı, Bizans'ın çöküş dönemi sırasında bölgede yaşayan Slav ve Arnavut asıllı topluluklarla ilgisi olabileceği yönündeki yaklaşımlarına da karşılık niteliğinde olmuştur.

2 Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, <http://www.minedu.gov.gr>

3 Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, <http://www.pi-schools.gr>

4 Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, <http://kee.ideke.edu.gr>

Yunanistan Pedagoji Enstitüsü 2010 yılından itibaren bütün okul kitaplarını (ilk-orta-lise) dijitalleştirerek Dijital Okul⁵ adlı web sitesi üzerinden uzaktan erişime açmıştır.⁶

3. Konstantinoupoli'nin Düşüşü (1453)

Yunan tarih ders kitaplarında, ilk-orta-lise eğitim sürecinde beşinci, sekizinci ve on birinci sınıf tarih ders kitaplarında, toplamda on iki sayfa yer verilmiş olan ilgili konuya ait metinler incelendiğinde öncelikle şehrin geçmişinin vurgulandığı görülür: “6 Nisan’da Muhammed,⁷ Konstantinos’un başşehri [kendisine] teslim etmesini isteyerek ona haber gönderdi. İmparatorun cevabı olumsuz ve Poli’nin⁸ bin yıllık tarihine yaraşır [şekilde] idi” (Glentēs vd., 2008: 107).

Şehrin dini bakımdan da önemi büyüktür: “İkinci Roma’nın, Poli’nin, kapıları Müslümanların baltaları tarafından yıkıldı” (Dēmētroukas & Iōannou, 2008: 67) ifadesinde Katolik Hristiyanlar için Roma ne anlam ifade ediyorsa Ortodoks Hristiyanlar için de “Poli” yani “İkinci Roma” aynı anlamdadır.

II. Mehmet Konstantinoupoli’yi kuşatıp, şehrin kendisine teslim edilmesini istediğinde ise “Konstantinos Paleologos [...] şehrin verilmesini ve sakinlerinin boyunduruk altına alınmasını reddeder” (Glentēs vd., 2008: 107). Padişah ile imparator arasındaki bu *haberleşme*, Türk gezgin olarak takdim edilen Evliya Çelebi tarafından nakledilmekte; Osmanlılar hakkındaki belli kalıp yargıların bir Türk’ün ağzından aktararak doğrulukları onaylanmaktadır:

“Bizanslılar [şehri] teslim etmeyi reddediyorlar:

Peygamberin buyruğuna göre, Müslümanlar taarruza başlamadan önce rakiplerine haber vermek zorundadırlar. Eğer isterlerse [şehri] teslim etsinler [diye] çünkü aksi takdirde [Müslümanlar] insanları kılıçtan geçirecek ve öldürecekler, kiliselerle evleri yıkacaklar. Sultan Muhammed de bu yüzden Poli’nin kuşatılmasına başlamadan önce Mahmut Paşa’yı Tekfur’a gönderdi ve şehrin teslim edilmesini istedi. Ama gavurlar, kalelerinin sağlam ve büyük olduklarını bildiklerinden ve bunları korumak için çok [büyük] orduya sahip olduklarından [Muhammed’in] tekliflerini kabul etmediler ve Mahmut’u kovdular” (Glentēs vd., 2008: 107-108).

Yunan tarih ders kitapları, savaşın saldıran tarafının Osmanlı, savunan tarafının da Bizans olduğu hususunda yerleşik bir bilince sahiptir ve anlatılarda sertleştirme ile pekiştirme başvuru tekniklerdendir. İlgili konu anlatımında *düşman* nitelemesi yer almamaktadır. Buna karşın, karşı taraf –kelimelerin kullanım sıklıklarına göre sırasıyla- *Türk*, *Müslüman* ve *Osmanlı* şeklinde tanımlanmaktadır. Anlatıların Osmanlı ile Türk arasına da Bizanslı ile Yunan arasına da mesafe koymadığı gözlenmektedir.⁹

1830’larda Panayiotis Zographos tarafından çizilen kuşatma resminde (Şekil 1)¹⁰ ise *Türklerin bir grup Yunanı esir alıp, boyunduruğa vurduğu ve bir Türk’ün elindeki kılıçla Yunanların başlarını kesmek için platform üzerinde oturan rütbeli kişiden emir beklediği* görülmektedir.¹¹ Resmin ihtiva ettiği yan anlam rütbeli ile padişahı özdeş kılmaktadır ve belirli bir şahsa ait olmadığı için kavrama gönderme yapan şematikleştirilmiş bir çizim olduğu söylenebilir.

5 Ψηφιακό Σχολείο, <http://dschool.edu.gr>

6 Türkiye’de de 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren bütün ders kitaplarının dijital kopyaları ücretsiz olarak yayınlanmaktadır. <http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyuruayrinti.asp?ID=8947> [26.11.2012].

7 Yunan tarih ders kitaplarında II. Mehmet “Muhammed” ismi ile anılmaktadır.

8 Yunancada şehir anlamına gelen “poli” kelimesi büyük harfle yazıldığında Konstantinoupoli demektir.

9 Yunan tarih ders kitaplarında, beşinci sınıfta “Osmanlı” kelimesi hiç kullanılmazken “Türk” kelimesi on sefer; sekizinci sınıfta “Osmanlı” kelimesi dört, “Türk” kelimesi üç sefer ve on birinci sınıfta “Osmanlı” kelimesi iki, “Türk” kelimesi on beş sefer kullanılmıştır. Öte yandan Bizans İmparatorluğu’na atfen Hristiyanlar-Ortodokslar ve Yunanlar kelimeleri eşdeğer sayıda kullanılmaktadır.

10 Aynı resim altıncı sınıf Yunan tarih ders kitabının kapağında da kullanılmaktadır. Bkz. Aktyps vd., 2009.

11 Resimle ilgili detaylı bilgi için bkz. Clogg, 1997: 24.

Şekil 1: “Konstantinoupoli Kuşatması”¹²

Glentës vd., 2008: 108. [5. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].

“20 Nisan’da, şafak vakti, kuşatılmışların umutları canlanır. Buğday, [çeşitli] malzemeler ve savaşçılarla yüklü üç büyük, Ceneviz gemisi ve bir Bizans mavnası [...] fark edilmeden Çanakkale Boğazı’nı geçer, Marmara Denizi’ne varır ve Haliç’e yönelir. Türkler şaşırır ve zinciri geçmelerini önlemek için üzerlerine atılırlar. Ardından [yaşanan] sert deniz savaşında Hristiyan gemileri galip geldi ve henüz özgür [olan] Haliç’e girdiler” (Glentës vd., 2008: 108).

Buradaki *Hristiyan gemileri* ifadesi bir kez daha savaşın dini vurgusunu öne çıkartır niteliktedir. Özgür Haliç kişileştirmesinde Haliç hâlâ Bizans’a ait olduğu için özgürdür çünkü Müslümanların ellerine geçtiğinde *köleleştirilecek* yani artık hür olmayacaktır. Padişah, *Hristiyan gemilerinin, Müslüman kuşatmasını* delip özgür Haliç’e ulaşmalarının yarattığı bu mağlubiyeti sindiremez ve hemen bir karşı harekât düzenler:

“Dört geminin Haliç’ten geçmesi, Muhammed’i çok öfkeliendirdi. [...] Cesur bir planla, 70 gemiyi, **bir gecede**,¹³ kimsenin haberi olmadan, Galata tepesinin arkasından, ağaç tomruklarıyla döşenmiş yolun üzerinde, dokuz kilometre karada, sürükleyerek Boğaz’dan Haliç’e geçirdi. Bundan sonra, Haliç Körfezi onun oldu ve Poli tamamen –karadan ve denizden- kapatıldı” (Glentës vd., 2008: 110).¹⁴

Şekil 2: “Muhammed Gemilerin Karadan Haliç’e Geçişini İzliyor”¹⁴

Glentës vd., 2008: 110. [5. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].

¹² Orijinal başlıktır.

¹³ Vurgu orijinal metne aittir.

¹⁴ Orijinal başlıktır. Aynı resim “II. Mehmet’in İstanbul’u Fethi’nin Temsili Resmi” başlığıyla 7. sınıf Türk tarih ders kitabında da kullanılmıştır. Bkz. Mecit Mümin Polat vd., Sosyal Bilgiler 7, 3.bs. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 2009: 64.

Yeniçeriler şehre girdiğinde *imparator yiğitçe* önlerine atılır. İmparatorun son ana kadar *kahramanca savaştığı* ve şehit düştüğü anlatının destansı niteliği dikkat çekicidir. Ayrıca tarih ve gün vurgusu,¹⁵ *güneşin ve başşehrin eş zamanlı batmış olması* da bu üslûba örnek gösterilebilir (Glentës vd., 2008: 111).

Başlangıcından itibaren bir türlü eşitlenemeyen şartlar *Konstantinoupoli'nin* Düşüşü'nü kaçınılmaz kılmıştır. Ancak Bizans'ın somut varlığı ortadan kalksa da soyut değerleri yaşamaya ve diğer uygarlıkları şekillendirmeye devam eder:

“Bizans'ın manevi geleneği, Konstantinoupoli'nin İşgaliyle ve imparatorluğun boyun eğmesiyle silinmedi. [Bizans] etkisi, Balkan halklarının manevi kimliğinin korunmasına katkıda bulunurken, Avrupa devletlerinde [de] hissedilir oldu. [...] Ayrıca Batı Avrupa, Hümanizm ve Rönesans yıllarında, antik ruhun meyvelerini tattığı [o] kaynağı Bizans'ta buldu” (Dēmētroukas vd., 2009: 89).

Bizans, geçmişte Avrupa'yı Araplardan nasıl koruduysa, gelecekte de Ortodoks halkların manevi kimliğini Müslümanlaşmaktan koruyacaktır. Bizans'a yönelik bu *koruyuculuk* atfının, art alanda Antemurale Christianitatis¹⁶ basmakalıbını çağrıştırdığı söylenebilir:

“Ortodoksluk, Türk egemenliği yıllarında manevi kimliklerinin korunmasına yardımcı olurken, Rusların yanı sıra Ortodoks Balkan halkları da Bizans Uygarlığından derin[den] etkilendiler. [...] Bizans'ın Avrupa ve dünya uygarlığına katkısı çok önemliydi. İmparatorluk Avrupa uygarlığını, 7. ve 8.yy boyunca Arap fetihlerinin tehdidinden korudu” (Dēmētroukas & Iōannou, 2008: 67).

4. Osmanlı Boyunduruğu Altında Yaşam

Osmanlı idaresine dair en kapsamlı bilgiler altıncı sınıf ders kitabında karşımıza çıkmaktadır. Burada kendisine yaklaşık altmış beş sayfa yer verilen Osmanlı İmparatorluğu çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır.

“Bu uçsuz bucaksız ülkeyi sultan yönetirdi. Osmanlılar, onu, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görür ve ona mutlak bir itaat gösterirlerdi. Sultanın yardımcıları vezirlerdi. Onlar, Babıâli denilen imparatorluk meclisini meydana getirirlerdi” (Aktypēs vd., 2009: 17).

Türkler herhangi bir üretimle ilgilenmediklerinden ülkenin devamlılığı, seferler düzenlenmesine bağlıdır. Bu sebeple ilerleme durur durmaz gerileme başlamıştır. Bu kadar uzun süre hayatta kalması ise diğer ülkelerin onu nasıl paylaşacaklarına karar verememelerinden kaynaklanmıştır:

“Türkler, ticaretten, bilimden ve edebiyattan daha çok askeriyeyle uğraşırlardı. Bu yüzden devletin kasalarına para getiren fetihler durunca çöküş başladı. Osmanlı İmparatorluğu, büyük güçlerin imparatorluğun topraklarını nasıl bölüşecekleri ve bölgedeki nüfuzlarını nasıl güvence altına alacakları hakkındaki uyuşmazlıkları ve karışık çıkarları sayesinde uzun süre 'hasta adam' olarak hayatta kalmıştır” (Aktypēs vd., 2009: 17).

Vergiler ve rüşvet özellikle ilköğretim seviyesinde üzerinde durulan konulardandır. Örneğin bir manastırın yazılı belgelerine göre 1789 yılında 1700 kuruş olan yıllık giderlerinin 700 kuruşunun vergi ve rüşvet kalemlerine ait olduğu belirtilmektedir (Aktypēs vd., 2009: 36). Bir diğer metinde Osmanlı'da makamların bedel ödenerek satın alınan bir yapıda olduğu ifade edilmektedir:

“Osmanlı yönetiminde bütün makamlar satılırdı. Maaş yoktu. Her Osmanlı yüksek rütbelisi atandıktan hemen sonra [...] zavallı vatandaşları, atanmak için ödediği meblağı, hamilerine verdiği meblağı, ezilenlerin serzenişleri baş vezire ulaştığında müdahale etmeleri için her yıl Konstantinoupoli'deki adamlarına gönderdiği meblağı, muhafızları için gereken meblağı, [...] ödemeye mecbur ederdi. Sultana karşı uyrukların resmi, yıllık vergi yükümlülüklerinin dışında bütün bu meblağlar ilaveten ödenirdi” (Aktypēs vd., 2009: 18).

15 Bazı Hristiyanlar şehrin düştüğü günün –Salı'nın- uğursuz olduğuna inanmaktadır. Son dönemde, ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde ikiz kulelere yönelik olarak gerçekleştirilen saldırıların da Salı gününe tesadüf etmiş olması da bu inaniş perçinlemiştir.

16 Tarihi mitlerden biri olan Antemurale Christianitatis, bazı Hristiyan toplumların kendilerini feda ederek, Müslümanlara karşı siper oluşturmaları böylece Hristiyanlığı koruması ve kurtarması anlamına gelir. Özellikle Ortaçağ Haçlı Seferleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan güçler için bir övgü niteliğinde kullanılmıştır. Bkz. Kolstø, 2010; Knoll, 1974: 381-382.

İmparatorluğun çoğunluğunu oluşturan Müslümanların kendi dininden olmayanlara karşı davranışları aktarılırken *Hristiyanların zorla Müslüman yapılmaya çalışıldığı* ifade edilmektedir (Loubé & Xifaras, 2009: 24):

“İslamlaştırma:

Dönme, herkesin önünde [şunu] demelidir: ‘Tanrı birdir ve Muhammed onun gerçek peygamberidir’. Ve bunu dediğinde, onu en yüksek dini yargıca götürürler: o zaman yukarıdaki kelimeleri tekrar etmesi ve Hristiyanlığı reddetmesi gerekir. Ve bunu yapınca ona yeni giysiler giydirir ve dini yargıç onun başına yeni bir sarık verir... Akabinde herkesten zırhlarını kuşanmalarını ya da kimin atı varsa binmesini ister. Hepsini gelince onu bir atın üzerine çıkarırlar. Borazanlar, ziller ve kavallarla, kalabalık onun önünde ilerler ve din adamları onun arkasından gelir... Bu şekilde onu şehirde dolaştırırlar... Eğer fakirse bağışla çok para toplarlar, özellikle nüfuzlular onu onurlandırır ve onu zengin yaparlar...” (Aktypēs vd., 2009: 35).

Yönetimde neredeyse hiçbir hakka sahip olmayan, her ne kadar idari yapıda temsil ediliyorlarmış gibi görünse de gerçekte sürekli ezilmeye ve hor görülmeye maruz kalan Hristiyanlar kendi öz çocukları üzerinde dahi söz hakkına sahip değildir (Loubé & Xifaras, 2009: 24):

“Çocuk toplama

Osmanlı Türkleri, ele geçirdikleri halklara çocuk toplamayı zorla kabul ettirdiler. Söylediklerine göre, askeri ihtiyaçlarını karşılamak için, Hristiyanların güçlü erkek çocuklarını, küçük yaştan alıyor, onları Müslüman yapıyor, fanatikleştiriyor ve özel bir askeri kampta savaş sanatında eğitiyorlardı. Savaşçılıkları, hatta rakiplerine karşı insafsızlıkları nedeniyle meşhur olan Yeniçeri taburları, bu zorla asker toplama [işi] tarafından yaratıldı” (Glentēs vd., 2008: 102).

Bir diğer vurgu Osmanlı yönetimi altında gayrimüslimlerin ezildiği, kıymet ve itibar görmediği, insanca yaşam hakkının bulunmadığı yönündedir:

“Türkler, genellikle, reayayı daha aşağıda görüyorlardı. Onları yoksul giyinmeye, küçük evlerde ve fakir semtlerde oturmaya, angaryaları yapmaya, yolda Türkler geçerken kenara çekilip, eğilerek yol vermeye zorluyorlardı. Hatta onların gururuyla oynar ve onlara hakaret eder, onların hakkını yer ve çoğu kez onları korkunç işkencelerden geçirirlerdi” (Aktypēs vd., 2009: 31).

Diğer taraftan, dokuzuncu sınıf kitabında, “Helen armatörler[ün] gemilerin[in] Rus bayrağıyla Boğazlarda özgür dolaşımına müsaade eden Küçük Kaynarca (1774) Rusya-Türkiye anlaşmasından” (Λούβη ve Ξιφάρας, 2009: 23) sonra diğer uyrukları hayli geride bırakarak ticarette sivrildiklerini ve bu durumun Yunanca’yı Balkanlardaki ticaretin adeta *lingua-franca*’sı haline getirdiğini ifade etmektedir:

“1750’den sonra tam bir yüzyıl boyunca Helence Balkanlar’daki ticaretin diliydi ve Balkan tüccarlar, etnik kökenlerinden bağımsız olarak, genellikle Helence konuşuyorlardı. ‘Helen’ hepsinden önce seyyar satıcı ya da tüccar anlamına gelirdi ve bu anlamla bir Musevi bile ‘Helen’ olabilirdi.” (Λούβη ve Ξιφάρας, 2009: 23).

Türlere yönelik önceki ve sonraki üniteler içerisinde yer verilen kalıp yargıların tutarlılığı dikkat çekicidir. Buna göre, Türkler, *adil olmayan, kendi dinlerinden olmayanları insan gibi görmeyen ve onlara çeşitli eziyetler yapan, zorla Müslümanlaştıran, ağır vergi yükü yükleyen, mahkemeleri adil olmayan, Hristiyanların çocuklarını ellerinden alan* bir profile sahiptir. Bu tür kalıp yargıların doğrudan ders kitaplarını yazanlar tarafından değil de alıntılanan okuma parçaları içerisinde dolaylı olarak aktarıldığı gözlenmiştir. Bu tür alıntıların Osmanlılara/Türlere dair kalıp yargılar inşa etmesi bakımından daha etkili olduğu düşünülebilir. Osmanlı egemenliği süresince Yunanların başlarına gelen herhangi bir olumlu olaya, bir diğer ifadeyle olumlu Osmanlı yahut Müslüman imgesine rastlanılmamıştır. Olası olumlu gelişmeler ise Yunanların kendi marifet ve yeteneklerinden kaynaklanmaktadır.

5. Helen İhtilâli (1821 – 1830)

Yunanistan'ın Kuruluşu'na giden hareket, ülke müfredatında altı¹⁷, dokuz¹⁸ ve on ikinci¹⁹ sınıflarda karşımıza çıkmaktadır. Batı'dan örneklerle bağdaştırılan “Yunan Ulusal Hareketi” müstakil bir hareket olmaktan ziyade Batı'daki genel başkaldırının bir parçası halinde sunulmakta böylece Yunanlar Batı halklarıyla bütünleşmektedir:

“Helen ulusal hareketi siyasal hareketti; yani, İtalya, Almanya ve Amerika'daki muadil hareketler gibi, sadece ulusun kurtuluşunu ve bağımsız ulus devletlerin kurulmasını değil, temsili ve adil devletin kurulmasını da amaçlıyordu. Bu özellikler, ayaklanmış Fransa'dan ileri gelen siyasal mesajların etkisi altında biçimlendi ve ortaya çıktı” (Koliopoulos vd., 2009, 16).

Patrik V. Grigorios'un idam edilişi öne çıkarılan ilk unsurdur. Sultan II. Mahmut ayaklanmadan haberdar olur olmaz akıl almaz derecede öfkelenir ve Yunanlara karşı misilleme için emir verir:

“Fanatizmin [yarattığı] onca can kaybının arasında Patrik Grigorios da vardı. Onu Paskalya günü tutukladılar ve üç episkoposla beraber astılar. Türkler bu şekilde Helenleri sindirmek ve özgüvenlerini yıkmak istediler. Ama Devrim süresince devam eden bu vahşetler tersi sonuca sahip oldu. Mücadelecilerin azmini güçlendirdi, Batı'nın ve Doğu'nun Hristiyan halklarının öfkesine yol açtı” (Aktypēs vd., 2009: 97).

Anlatıya eşlik eden, Patrik'e ait resmin hemen altında ise “Patrik V. Grigorios, Konstantinoupoli Patrikhanesi'nin kapısına asıldı. [Kapı] o zamandan beri kapalı duruyor” (Aktypēs vd., 2009: 99) açıklaması bulunmaktadır.

20. Yüzyıl itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermiş; Yunanistan ile Türkiye adında iki ayrı ulus devletin kurulmuş olmasına karşın, 19.yüzyılda Patrik'in asılmış olduğu kapının hâlâ kapalı tutulması ve bu bilginin ders kitaplarında paylaşılması bir yandan tutulan yası ve öteki hakkındaki kalıp yargıları tazelerken, diğer yandan “Kilise'nin” din dışında siyasi sorumluluğunun da devam ettiğini düşündürebilir.

Anlatılarda, sembol ve dini öğeler üzerinden rövanşist bir yaklaşım sergilendiği ifade edilebilir. Örneğin Tripolitsa zaferindeki “halatlarla yukarı çıkma” ve “kapı” (Aktypēs vd., 2009: 108) sembolleri *Konstantinoupoli'nin* Düşüşü'ndeki “Türkler kaleye tırmandı” ve “kapı açıldı” (Glentēs vd., 2008: 111) sahnesini, Patrik'in Paskalya günü idam edilmesi ise Sakız Adası'nın bir bayram günü ateşe verilmesini akıllara getirmektedir:

“Kara Ali²⁰ komutanlığındaki donanma Hios'a²¹ doğru hareket etti. Binlerce Türk, ayaklanan adaya çıktı ve onu bozguna uğrattı. [Ada] sakinlerinden kimileri boğazlandı, kimileriye köle olarak satıldı. Çok azı, Psara Adası'na ve başka taraflara [kaçarak] kurtulmayı başardı. Bu felaket, Avrupa'da çok fazla tepkiye neden oldu. Kısa bir süre sonra, Kanaris, ateş gemisiyle, Türk donanmasını Hios Adası'nın limanında havaya uçurdu. Müslümanların en büyük dini yortusu olan bayramı kutlamakta olan Kara Ali ile 2000 denizci ve asker orada ölümü buldular.” (Aktypēs vd., 2009: 111).

Ortodokslar boğazlanıp, köleleştirildikleri için “felaket” yalnızca “Yunanlar” tarafından yaşanmakta, buna karşılık “Müslümanlar ölümü bulmaktadır”. Sakız Adası'nda yaşananlar dokuzuncu ve onuncu sınıf kitaplarında da mevcuttur. Dokuzuncu sınıfa ait olan metinden “Helenlerin” bayram zamanı (Paskalya) “kılıçtan geçirildikleri” (Loubē & Xifaras, 2009: 31) bilgisine de ulaşılmaktadır. Artık bütün Avrupa harekete geçmekte ve Victor Hugo, *Türklerin Yunanlara verdiği zararı* şu mısralarla insanlığa duyurmaktadır:

17 288 sayfadan oluşan 6. Sınıf “Yeniçağda” kitabında, ilgili konuya “Büyük İhtilâl” ana başlığı altında pek çok alt başlıktan oluşacak şekilde toplam 80 sayfa yer ayrılmıştır.

18 187 sayfadan oluşan 9. Sınıf “Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi” kitabında, ilgili konuya “Avrupa'da Ortaya Çıkan Etnik Fikirler ve Özgürlük Ortamında 1821 Helen Devrimi” ana başlığı altında 18 sayfa yer ayrılmıştır.

19 256 sayfadan oluşan 12. Sınıf “Yeniçağ ve Yakınçağ Dünya Tarihi” kitabında, ilgili konuya “1821 Helen Devrimi – Avrupa için Özgürlük Mesajı” ana başlığı altında 18 sayfa yer ayrılmıştır.

20 Akut'un kurucusu Nasuh Mahruki'nin adını aldığı büyük dedesi Kaptanı Derya Nasuhzade Ali Paşa.

21 Sakız Adası.

“Helen Çocuğu”²²

Türkler [buradan] geçtiler. Baştan sona yıkım ve ölüm.
 Hios²³, şaraplar[ıy]la, ağaçlar[ıy]la,
 Güzeller güzeli ada[dan] geriye karanlık bir taş yığını kaldı.
 Bereketli adanın dağları ve evleri ve vadileri
 Ve bazen geceleri dans eden kızların [siluetleri]
 [Adanın] sularına yansırđı.
 [Şimdi] her yer ıssız. Ama bak oraya, kayanın üzerine,
 Kalenin yıkıntılarında bir çocuk yapayalnız oturuyor,
 Hüzünle başcağızını eğmiş,
 Tek dayanağı kendisi gibi unutulmuş,
 Ve akıl almaz felaketin ortasında kalmış bir akdiken...
 -Zavallı çocuk, yalınayak kayalıklara oturmuşsun,
 Kederden ağlamaman için sana ne vereyim istersin?
 Mavi gözlü Helen çocuğu bana haykırdı:
 -Yolcu,
 Mermi ve barut istiyorum!” (Aktypēs vd., 2009: 114).

Bir diğer mücadele Messolonghi’de yaşanır. Yunan tarihinde ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan Messolonghi kuşatması, üç sınıfın (altı, dokuz, on iki) ders kitaplarında da aynı resim (Şekil 3) eşliğinde sunulmaktadır.

Şekil 3: “Messolonghi Kuşatmasının Yarılmısı”²⁴

22 Şiir bugün de Türklere yönelik olumsuz düşünce ve davranışları pekiştirmek amacıyla çeşitli mecralarda kullanılmaktadır. Örneğin 19.12.2004 tarihli Le Figaro gazetesi, Türklerin neden Avrupa Birliği’ne üye edilmemeleri gerektiği hakkındaki yazıda, “AB mekanizmasını nasıl bozduğunu tarihçiler de göreceklerdir. Avrupada terör estiren Osmanlı istilalarını unutarak, buna karşın ‘iki asır boyunca Avrupalıların Doğu’yu topla-tüfekte istila ettiğini ve sömürgeleştirdiğini’ bugün söyleyenlere tanık oluyoruz. Galiba Victor Hugo’yu yeniden okumak gerekiyor. ‘Les Orientales’ adlı eserinde 1822’de Türklerin Chios’ta yaptığı katliamları hatırlatıyor. ‘L’Enfant’ adlı şiirini bir hatırlayalım: ‘Türkler buradan geçtiler: Her şeyi yıktılar ve arkalarında matem bıraktılar / Chio, bu şarap adası bugün karanlık bir taş yığınına dönüştü / (Şair, o sırada ‘aşağılanmış’ bir çocuğa rastlıyor.) Ne istiyorsun? Çiçek, tatlı bir meyve yoksa güzel bir kuş mu? / Mavi gözlü Yunanlı çocuk, cevaplıyor: Dostum barut ve kurşun istiyorum.’ O halde üstelik Jacques Chirac’a göre, hepimiz ‘Bizans’ın çocukları’ olduğumuza göre ne pahasına olursa olsun niçin yeniden acı bir tarih yazmak istiyoruz?’ ifadelerine yer vermiştir. <http://www.abhaber.com/haber.php?id=2528> [16.09.2010].

23 Sakız Adası.

24 Orijinal başlıktır.

Aktypēs vd., 2009: 148 [6. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı]; Loubē & Xifaras, 2009: 32 [9. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı]; Koliopoulos vd., 2009: 28 [12. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].

Efsanevi Messolonghi çıkışının yani kuşatmanın yarılmasının tasvir edildiği şekildeki doğaüstü varlıklar dikkat çekicidir. Tablonun en tepesinde yer alan varlık tarafından yeryüzüne gönderildiği hissini yaratan melekler Yunanlara yardım etmekte, farklı bir deyişle melekler de “Türklerle” karşı savaşmaktadır. Bütün kitabı dinlerde doğruluk üzerine olduğuna inanılan melek olgusunun bir savaşa taraf olarak kullanılması *bizin* haklı, ötekinin ise haksız olduğunu görüşünü perçinleyebilir.

“Kurtuluş Mücadelesi” biz ve öteki algısının doruğa çıktığı bir seviyeyi işaret etmekte; ulusal kimlik inşasının bir parçası olarak sunulmaktadır. Savaş, askeri analizden ziyade Yunan toplumunun topyekûn ulusal bir mücadelesi şeklinde anlatılmakta; Yunan kimliği, düşmanda bile hayranlık uyandıran yüce bir varlık olarak tasvir edilmektedir (Aktypēs vd., 2009:145). Kitapların ilköğretim seviyesinde anlatımcı, ortaöğretim seviyesinde bilgilendirici niteliği ön plandadır. İlköğretimde, destansı dil ve süslü ifadelerin yanı sıra duygusallıkla ve savaşa taraf olmayanların ifadeleriyle harmanlanan güçlü bir ötekileştirme söz konusudur ki; bu durum, Türk imgesini geçmişin hayaleti olarak bugüne taşımaktadır.

6. Küçük Asya Felaketi (1919-1923)

“Küçük Asya/Anadolu Savaşı/Felaketi” ve “Batı Anadolu ve Pontus’ta Helenizm” başlıklarıyla karşımıza çıkan ilgili konu, Yunanistan müfredatında altı²⁵, dokuz²⁶ ve on ikinci²⁷ sınıflarda mevcuttur.

Öncelikle, Batı Anadolu ile Yunanistan arasındaki duygusal bağın, Antik Yunan’dan kaynaklandığı görülmektedir. Bu duygusallık, *atalarımız da oralarda yaşamışlardı* bilgisinde gizlidir:

“Eskiden Helenizmin büyük bir bölümü Anadolu’da yaşıyordu. Orada, İyonya kıyılarında en büyük Helen şairi Homeros doğmuştu. Aleksandros²⁸ yıllarında, Helen nüfusu artmıştı ve halkın çoğu Helence konuşuyordu. Böylece, daha sonra kurulan Bizans İmparatorluğunda yoğun [bir] Helen etkisi görülmekteydi” (Aktypēs vd., 2009: 213).

Yunanların arzusu *tarihi vatanlarını* geri kazanmaktan kaynaklanmaktadır. Bu büyük arzuya karşın ders kitapları *vatan* hususuna temkinli yaklaşır ve “o zamanlar” ile bugün arasına kesin bir sınır çizer: “Helenizm, o zamanlar, Megali İdea hayalinin gerçekleştirilme zamanının geldiğine inanılıyordu.” (Aktypēs vd., 2009: 221).

Üzerinde durulan bir diğer husus ise *tarihi vatanın* nüfusun yapısı ve burada yaşayan Yunanların konumudur:

“Müslüman[lar] nüfus[un] çoğunluğu[nu] teşkil etse de zengin ve iyi örgütlenmiş Helen-Ortodoks topluluğu güçlü ve öncü bir mevcudiyete sahipti. Osmanlı mercilerinde, başları -ileri gelenler ve din adamları- tarafından temsil edilirdi. Helenler sadece İzmir şehrinde çoğunluktaydılar (1912’de yaklaşık 400.000). Diğer taraftan belli başlı şehirlerde de (Ayvalık, Aydın, Bursa) nüfus bakımından baskın olmasalar da önemli bir varlığa sahipti” (Loubē & Xifaras, 2009: 23-24).

“İzmir, Antik dönemden itibaren Helenizmin merkezi olmuştur. [İzmir’deki] Helen unsurunun sayısal üstünlüğü sebebiyle Türkler onu ‘Gavur İzmir’ olarak adlandırmaktadır” (Koliopoulos vd., 2009: 92).

Batı cephesine dair ilk bilgi ise Yunanistan’ın Anadolu’ya çıkışı ile ilgilidir. Buna göre Yunanistan’a verilen İngiliz desteği, İngiltere’nin Çanakkale Boğazı’nda bulunan az sayıdaki Britanya gücüne yardımcı olması amacıyla gerçekleştirilmektedir (Loubē & Xifaras, 2009: 100). İzmir’e çıkış eş zamanlıdır diğer bir deyişle “galip güçler” birbirlerinden bağımsız olarak aynı zamanda “işgale”, Yunanlar ise “özgürleştirmeye” başlar:

25 288 sayfadan oluşan 6. Sınıf “Yeniçağda” kitabında ilgili konuya, “Trakya’nın ve Küçük Asya’da Helenizm” ve “Küçük Asya Savaşı” başlıkları altında toplam 16 sayfa yer ayrılmıştır.

26 187 sayfadan oluşan 9. Sınıf “Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi” kitabında ilgili konuya, pek çok alt başlıktan oluşan “Küçük Asya Savaşı” bölümünde toplam 10 sayfa yer ayrılmıştır.

27 256 sayfadan oluşan 12. Sınıf “Yeniçağ ve Yakınçağ Dünya Tarihi” kitabında ilgili konuya “Paris Barış Konferansı (1919-1920)” ve “Küçük Asya Savaşı (1919-1922)” başlıkları altında toplam 9 sayfa yer ayrılmıştır.

28 Büyük İskender.

“Galip Antant güçleri ordu gönderdiler ve [Osmanlı] imparatorluğun[un] çoğu bölgesini işgal ettiler. Helen ordusu, nüfusunun büyük bölümü Helen olan İzmir bölgesini kurtardı/özgürlüğüne kavuşturdu” (Aktypēs vd., 2009: 221).

İzmir’e ayak basan Yunan ordusu İzmir’in Yunan nüfusu tarafından sevinçle karşılanmaktadır. Bir çocuğun ağzından aktarılan alıntıda “özgürlüğün unutulmaz anları” betimlenirken kullanılan “Helen İşgali” ifadesi dikkat çekicidir:

“Helen İşgali²⁹ 2 Mayıs 1919’da oldu. İzmir’in rıhtımına gittim. [...] Özgürlüğün unutulmaz anlarını yaşadım. [...] Daha sonra efzunların [oluşturduğu] falanjın karargâh alanına girdiklerini ve Türk mahallesi tarafından [...] vurulduklarını öğrendik. [...] Evimizin yakınında ‘Apollon İzmir’ takımının futbol sahası bulunuyordu, Helen ordusu oraya kamp kurmuştu. Annem coşkudan ve genç yiğitlere olan sevgi[sin]den bana çeşitli nadide girdalar verdi ve diğer çocuklarla beraber onlara gittim” (Loubé & Xifaras, 2009: 101).

Yunan tarih ders kitapları, ayrıntılı bir savaş anlatımı içerisine girmemektedir. Genel hatlarıyla ve zamansal-mekânsal kesintilerle aktarılan savaş, askeri ve siyasi açıdan ele alınmaktadır. Bu bağlamda, *ilerleme* ve Yunanistan politikası, “Venizelos ve arkadaşlarının eşi görülmemiş başarılı diplomatik manipülasyonları[na]” (Koliopoulos vd., 2009: 88) dayandırılmaktadır.

Altıncı sınıf Yunan tarih ders kitabında ise Türklerin Yunanlara karşı örgütlenmeleri anlatılır ve bu örgütlenmelerin “Helen nüfusuna” saldırıları beraberinde getirdiği ifade edilir:

“Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde yabancı askerlere karşı direniş örgütlediler ve Helen nüfusu kovmaya başladılar. Helen ordusu, Helen nüfusunu korumak için Küçük Asya’nın iç kesimlerine doğru ilerledi” (Aktypēs vd., 2009: 221).

“Türklerin” savaştıkları cephelerin birer birer kapanması ve düzenli orduya geçişleri bütün güçlerini Batı’ya kaydırmalarına neden olmaktadır. Ayrıca İtalyanların da İzmir’i istedikleri ve İzmir’in Yunanlara verilmesinden rahatsız oldukları; bu yüzden de Türklerle yardım ettikleri görüşüne yer verilmektedir: “Çoğu durumda, Türkler, İtalyan yönetimi altında olan bölgelerden Helen güçlerine karşı taarruz ettiler” (Loubé & Xifaras, 2009: 101). Bu noktadan itibaren, Yunanlar başlangıçta Antant güçlerinden oluşan bir yapının parçası iken müstakil bir güce dönüşmektedir.

“1921’in yazında Helen askerleri, Ankara’dan birkaç kilometre öncesine, Sakarya Nehri’ne kadar ulaşarak, binlerce ölü ve yaralıya mal olan büyük taarruzu gerçekleştirdiler. Fakat güçlü [bir] direnişle karşılaştılar ve Eskişehir-Kütahya- Afyon Karahisar şehirleri tarafından çizilen hatta geri çekildiler. Orada bir yıl süreyle cephede kaldılar. Fakat oyunun kuralları tersine dönmüştü. Ekonomik, diplomatik ve askeri [açıdan] güçlenen Kemal uzlaşmaz göründü. [...] [Yunanistan’da] ekonomik kriz keskinleşti. Bu koşullarda, Atina hükümeti dışarıda diplomatik ve ekonomik destek aradı ancak sonuçsuz [kaldı]” (Loubé & Xifaras, 2009: 107).

Yunan kitapları, “Müttefiklerin” geri çekildiklerini ve artık Türkleri desteklemeye başladıklarını ifade etmektedir: “Küçük Asya’daki durum artık değişmişti. Müttefikler mahvettikleri toprakları terk ettiler. Türkleri desteklemeye başladılar ve onları cephanelerle ikmal etmeye başladılar” (Aktypēs vd., 2009: 221).

İzmir Savaşı’nın son çarpışmaları ise aniden başlamakta ve son Türk taarruzu 13 Ağustos’a tarihlenmektedir:

“Kısa bir süre sonra Helen savunması çöktü ve geri çekilme başladı. 27 Ağustos’ta Kemalciler İzmir’e girdiler. Şehir alevlere, şehrin Helen ve Ermeni sakinleri katliama teslim oldu. Helen ordusunun mağlubiyeti, Küçük Asya Helenizminin de sonu demektir. Kurtulabilen Helenler iltica yoluna başvurdular” (Loubé & Xifaras, 2009: 107).

“27 Ağustos 1922’de Kemal’in ordusu mültecilerle dolmuş olan İzmir’e girdi ve İzmir’i yaktı. Devamında [yaşanan] katliamlar korkunçtu. Anadolu’nun bütün bölgelerinden ve Pontus’tan Helenler, Türklerin intikamından kurtulmak için gemiye binme umuduyla kıyılarda toplandılar” (Aktypēs vd., 2009: 221).

29 Orijinal ifade: “Η Ελληνική Κατοχή”.

Türklerin 9 Eylül'de İzmir'e girmesiyle, Batı Anadolu'dan ve Doğu Karadeniz'den Yunanların, Yunanistan'a kaçmak üzere gemilere binmeye çalıştıkları bu durum, yani "Küçük Asya felaketi, Helenizm için milli yıkımdı. Yüz binlerce Helen, memleketlerini terk ettiler, esir alındılar veya yok edildiler. Çok eski[lere] [dayanan] Anadolu Helenizmi kökünden söküldü" (Aktypēs vd., 2009: 222).

7. Sonuç

Tarih ders kitaplarında aidiyet duygusunun öne çekilmesi, öznel unsur ve değerlere dayalı bir tarzın hâkim olmasına neden olmuştur. Bu durum tarihsel olarak hasım konumuna düşmüş halklar arasında daha da belirgindir. Savaş dönemleri bu bakımdan yalnızca askeri mücadeleleri ifade etmemekte; *biz ve ötekinin* yeni nesiller üzerinden yeniden kurgulandığı bir anlatıya sahne olmaktadır.

Bu bağlamda, askeri mücadeleler yalnızca iki tarafın askerleri arasında değil, siyasi ve manevi liderleri ile devletlerin sahip olduğu iddia edilen değer yargıları ve dinleri arasında da yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla mücadele, fiziksel olarak belirli bir döneme ait olsa bile devamlılık kazanmakta ve yeni nesillere vatandaşlık bilgisi olarak aktarılmaktadır. Savaşların anlatımının yanı sıra ders kitaplarında bu bölümlerin ne ölçüde ağırlıklı olduğu da önemlidir. Ortak tarih ele alınırken iki toplumun birliktelikleri son derece sınırlı bir yer tutmakta, buna karşın ayrışmalar, çekişmeler, sürtüşmeler ve çarpışmalar gibi zıtlıklar müfredatın ağırlığını oluşturmaktadır.

Çoğunlukla zaman yahut mekân üzerinden yapılan tanımlamalar keskin bir söylem üzerinden betimlenmiştir. Şöyle ki; Konstantinoupoli'nin İşgali'nde şehir, Yunan ulusunun kaderini ve geleceğini temsil eden bir coğrafi mekân olarak tasvir edilmektedir. Buna paralel olarak *bu ebedi Yunan toprağının* kaybedildiği dönem de diğer dönemlerden çok daha fazla iz bırakıcı bir anlama tâbi tutulmaktadır.

Ders kitaplarının ana temaları oluşturulurken çoğu zaman bugünün değer yargıları ve inanışları önem taşımaktadır. Örneğin Yunan ulus devletleşme süreci büyük oranda din üzerinden ayrışmalara sahne olmuştur. Ancak, tarih ders kitapları açısından değerlendirildiğinde "Yunan İhtilâli" konusunda öncelikle etnisite üzerinden bir okuma yapıldığı görülmektedir. Kullanılan dil de uluslaşma sürecinde yaşanan mücadelelerin içselleştirilerek travmatik boyutlara ulaşmasına imkân tanımaktadır. Geçmişle bağların duygusal anlatımlarla kurulması bir yandan özdeşleştirmelerin ve idealleştirmelerin; diğer yandan *bize ve ötekine* dair imgelerin zihinlerde yerleşmesini sağlamaktadır.

Yunan tarih ders kitaplarında biz imgesi; *cesur, vatansever, uygar ve yalnız*; öteki imgesi ise *fanatik, saldırgan, yağmacı ve ilkel* olarak betimlenmektedir. Bu tanımlamalar, öğrencilerin doğal olarak seçmeleri gereken tarafı belirgin bir şekilde işaret etmekte ve *ötekini* içerisine hapsedildiği kelimeler üzerinden durağan ve daimi bir profil olarak basmakalıplar haline getirmektedir.

Son dönemlerde, Yunanistan'da tarih müfredatlarına dair bir takım tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Bu tartışmaların salt entelektüel düzeyde kalmadığı aynı zamanda siyasal kurumlar tarafından karşılık bulduğu da ifade edilebilir. Nitekim iki ülke arasında prensip olarak kabul edilen tarih ders kitaplarının gözden geçirilmesi konusunda mutabakata varılmış ve *ötekine* ait küçültücü ve aşağılayıcı ifadelerin kaldırılması prensibi benimsenmiştir. Bu yaklaşımda küresel düzlemde yaşanan entegrasyon süreçlerinin ve Avrupa Birliği'nin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira Avrupa Birliği farklı platformlarda bu yöndeki değişiklikleri teşvik etmektedir. Yine de bütün bunların güncel siyasal gelişmelerinin bir zorlaması mı, yoksa uzun dönemde bu iki komşu halkın kendilerini ve ötekilerini yeniden tanıma arayışları mı olacağını siyasal gelişmeler belirleyecektir.

Kaynakça

- Aktypēs, D., Belalidēs, A., Kaila, M., Katsoulakos, Th., Papagrēgoriou, G. & Chōpeanthēs, K. (2009). *Istoria ST' Dēmotikou – Sta Neotera Chonia*. Athēna: Ypourgeio Ethnikēs Paideias kai Thpēskeumatōn, Organismos Ekdoseōs Didaktikōn Bibliōn. [6. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].
- Aslan, E. (2008). Devrim tarihi ders kitapları. İçinde S. Özbaran (Ed.) *Tarih öğretimi ve ders kitapları 1994 Buca sempozyumu*. (2. Baskı, ss. 295-311). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan tarihi*. (Çev. D. Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dēmētroukas, I. & Iōannou, Th. (2008). *B' Gymnasiou – Mesaionikē kai Neoterē Istoría*. Athēna: Ypourgeoio Ethnikēs Paideias kai Thpēskeumatōn, Organismos Ekdoseōs Didaktikōn Bibliōn. [8. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].
- Dēmētroukas, I., Iōannou, Th. & Mparoutas, K. (2009). *B' Genikou Lykeiou – Istoría tou Mesaionikou kai tou Neoterou Kosmou 565-1815*. Athēna: Ypourgeoio Ethnikēs Paideias kai Thpēskeumatōn, Organismos Ekdoseōs Didaktikōn Bibliōn. [11. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].
- Ertürk, B. E. (2008). Türkiye’de ortaokul 1. sınıf (6. sınıf) düzeyinde tarih öğretimi ve ilgili kitapların kıyaslamalı eleştirisi. İçinde S. Özbaran (Ed.) *Tarih öğretimi ve ders kitapları 1994 Buca Sempozyumu*. (2. Baskı, ss. 233-255). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eurydice. (2009/2010a). *Structures of education and training systems in Europe, GREECE*. European Commission. Retrieved April 3, 2011, from http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/structures/041_EL_EN.pdf
- Eurydice. (2009/2010b). *Organisation of the education system in Greece*. European Commission. Retrieved April 3, 2011, from http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/EL_EN.pdf
- Eurydice. (2010). National system overviews on education systems in Europe and ongoing reforms, GREECE. European Commission. Retrieved April 3, 2011, from http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_EL_EN.pdf
- Frangoudaki, A. (1998). Tarih ders kitaplarında ulusal ‘ben’ ve ulusal ‘öteki’. *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995*. (2. Baskı, ss. 96-106). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Glentēs, S., Marankoudakēs, E., Nikolopoulos, N. & Nikolopoulou, M. (2008). *Istoría E’ Dēmōtikou – Sta Byzantina Chronia*. Athēna: Ypourgeoio Ethnikēs Paideias kai Thpēskeumatōn, Organismos Ekdoseōs Didaktikōn Bibliōn. [5. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].
- Güvenç, B. (1998). Tarihi perspektifte kimlik sorunu özdeşimlerini belirleyen bazı etkenler. *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995*. (2. Baskı, ss. 23-30). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rioufol, I. *Le Figaro*. 19 Aralık 2004. (Aktaran AB Haber Brüksel). Erişim Tarihi: 16.09.2010, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=2528>
- Knoll, P. W. (1974). Poland as ‘Antemurale Christianitatis’ in the Late Middle Ages. *The Catholic Historical Review*, 60(3), 381-401. Washington: Catholic University of America Press. Retrieved March 24, 2010, from <http://www.jstor.org/stable/25019573>
- Koliopoulos, I., Sbolopoulos K., Chatzēbasileiou, E., Nēmas, Th. & Skolinakē-Cheliōtē, Ch. (2009). *G’ Taxē Genikou Lykeiou – Istoría tou Neoterou kai tou Synchronou Kosmou*. Athēna: Ypourgeoio Ethnikēs Paideias kai Thpēskeumatōn, Organismos Ekdoseōs Didaktikōn Bibliōn. [12. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].
- Kolstø, P. *Assessing the role of historical myths in modern societies*. University of Oslo. Retrieved March 24, 2010, from <http://folk.uio.no/palk/Paper%20Assessing%20myths.htm>
- Koulouri, C. (2003). Tarih öğretiminde ayrımcılığın iki yüzü: failer ve kurbanlar. *Tarihin Kötüye Kullanımı, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek” Sempozyumu Oslo, Norveç / 28-30 Haziran 1999*. (ss. 102-112). (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Koulouri, C., Giannakopoulos, D., Sakka, V. & Syriatou, A. (2002). National Report: Greece. *Improvement Of Balkan History Textbooks Project Reports*. (pp. 95-125). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Köksal, H. (2007). İlkçağ’da vatandaşlık eğitimi olarak tarih öğretimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 15(1), 271-278. Erişim Tarihi: 05.05.2011, <http://www.kefdergi.com/pdf/Cilt-15-No1-2007Mart/271hkoksals.pdf>
- Loubē, E. & Xifaras, D. Chr. (2009). *G’ Gymnasiou – Neoterē kai Synchronē Istoría*. Athēna: Ypourgeoio Ethnikēs Paideias kai Thpēskeumatōn, Organismos Ekdoseōs Didaktikōn Bibliōn. [9. Sınıf Yunan Tarih Ders Kitabı].
- MEB. İlk ve ortaöğretim ders kitapları. Erişim Tarihi: 26.11.2012, <http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyuruayrinti.asp?ID=8947>
- Millas, H. (1998). Türk ders kitaplarında ‘yunanlılar’: bütünleştirici bir yaklaşım. *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995*. (2. Baskı, ss. 254-265). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özbaran, S. (2008). Giriş. İçinde S. Özbaran (Ed.) *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*. (2. Baskı, ss. 1-23). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özkırımlı, U. & Sofos, S. A. (2008). *Tormented by history nationalism in Greece and Turkey*. London: Hurst & Company.
- Polat, M. M., Kaya, N., Koyuncu, M. & Özcan, A. (2009). *Sosyal Bilgiler 7*. (3. Baskı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

- Stradling, R. (2003). 20. yüzyıl Avrupa tarihi nasıl öğretilmeli?. *Tarih Eğitime Eleştirel Yaklaşımlar: Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri Buluşması Ekim 2001-Kasım 2002*. (ss. 90-107) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Tsoukalas, C. (1999). European modernity and Greek national identity. *Journal of Southern Europe and the Balkans*. 1(1), 7-14. London: Taylor&Francis.
- Wirth, L. (2003). Tarihi kötüye kullanma biçimleriyle yüzleşmek. *Tarihin Kötüye Kullanımı, "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek" Sempozyumu Oslo, Norveç / 28-30 Haziran 1999*. (ss. 18-59). (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Karadeniz Ülkelerinde Enerji Arz Güvenliği

Energy Supply Security For Black Sea Countries

Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM

Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye, yildirimertugrul@hotmail.com

Arş. Gör. Neslihan KARAKOÇ

Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye, karakoc.neslihan@gmail.com

Özet

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli kaynaklarından biri olan enerji, ülke ekonomileri üzerindeki etkileri sebebiyle ulusal ve uluslararası platformda giderek artan bir öneme sahiptir. Günümüzde enerji piyasalarında hakim güç olabilmek için enerji kaynaklarına sahip olmanın yanında enerjinin kabul edilebilir maliyetlerle üretilmesi ve güvenli bir şekilde taşınması da önemlidir. Bu bağlamda giderek artan küresel enerji talebine karşılık enerji arz güvenliği konusu, hem enerji üreten ve ihraç eden hem de enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin gündeminde yer almaktadır. Bu sorun politika alanını ilgilendirdiği gibi teorik literatürde de enerji arz güvenliğinin tanımı ve ölçümü tartışmaları devam etmektedir. Bu çalışmada enerji arz güvenliği sorunu ve alt bileşenleri tanımlanmış, sorunun çözümü için enerji çeşitlendirmesinin Karadeniz ülkeleri (Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Rusya, Ukrayna ve Türkiye) kapsamında nasıl ölçüleceğine değinilmektedir. Ayrıca enerji arz güvenliği sorunu ülkeler arasında karşılaştırılarak enerjide işbirliği olanakları değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Enerji, Enerji Arz Güvenliği, Karadeniz Ülkeleri

Abstract

Energy, which is one of the most important resources of economic growth and development, has an increasing importance because of its impacts on the economies at national and international level. Today, to be the dominant power in the energy markets, in addition to having energy resources, energy producing with an acceptable cost and transporting safely are also important. In this context, in response to the growing global energy demand, the issue of security of energy supply is on the agenda of countries which produce energy and export it as well as countries foreign dependent on energy. While this problem is related to field of politics, the discussions about the definition and measurement of energy supply security have continued in the theoretical literature. In this paper the problem of security of energy supply and its sub-components are defined, and has been mentioned how to measure the energy diversification within the context of Black Sea countries (Bulgaria, Romania, Georgia, Russia, Ukraine and Turkey) to solve this problem.

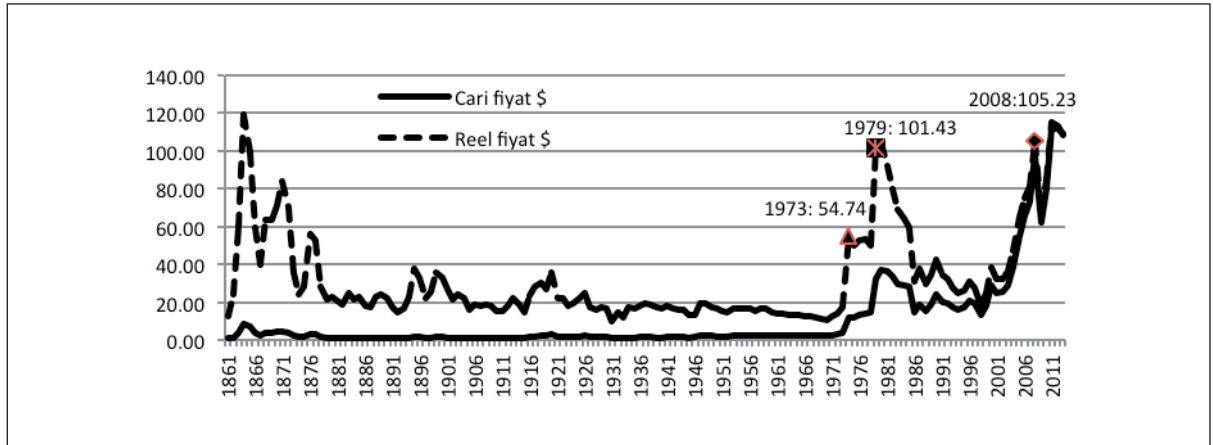
Keywords: Energy, Energy Supply Security, Black Sea Countries

1. Giriş

Tüketilen enerji türleri zaman içinde değışmesine rağmen, enerjinin insan ve toplum yaşamındaki rolü ile ulusal ve uluslararası ekonomik, politik ve siyasal düzen üzerindeki etkileri artarak devam etmektedir. Özellikle sanayi devrimi ile ortaya çıkan makineleşme ve makinelerin çalışabilmesi için yüksek miktarda enerjiye ihtiyaç duyması, insanoglunun yemek pişirmek ve ısınma ihtiyaçları gibi nispeten düşük düzeyli enerji ihtiyacının katlanarak artmasına neden olmuştur. İngiltere’de bulunan kaliteli kömür rezervlerinin kullanıma açılması ile sanayi devrimi ihtiyaç duyduğu enerji kaynağına kavuşmuştur. XIX. yüzyıl boyunca kömür, enerji talebini karşılamaya yetmesine rağmen, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, bir taraftan sanayileşme İngiltere dışındaki ülkelere de yayılmış ve kömür talebi artmış, diğer taraftan da uluslararası alandaki ekonomik, siyasi ve askeri anlaşmazlıklar nedeniyle

kömür stratejik bir ürün haline gelmiştir. Böylece artan kömür talebine karşı kömür üretimi yapan ülkeler, stratejik amaçlarla kömür ticaretini ve üretimini kontrol altına almıştır. Böylece XIX. yüzyılın sonlarına doğru kömüre dayalı sanayi yapısına sahip ülkeler için enerji arz güvenliği sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorun kömüre alternatif bir enerji kaynağı olan petrolün bulunması, çıkarılması ve üretim süreçlerinde kullanılabilecek hale getirilmesi ile aşılmıştır. Ancak enerji fiyatlarındaki düşüş ve üretim miktarlarındaki artış hem nüfus artışını hem de ekonomik zenginleşme nedeniyle kişi başına düşen enerji tüketimini artırmıştır. Bu nedenle bir tükenebilir enerji kaynağı olan petrol için de arz talep dengesizlikleri ortaya çıkmıştır. Petrol piyasalarındaki dengesizlik Grafik 1'deki petrol fiyatlarının hareketleri izlenerek gözlenebilmektedir.

Grafik 1: Petrol Fiyatlarının Seyri

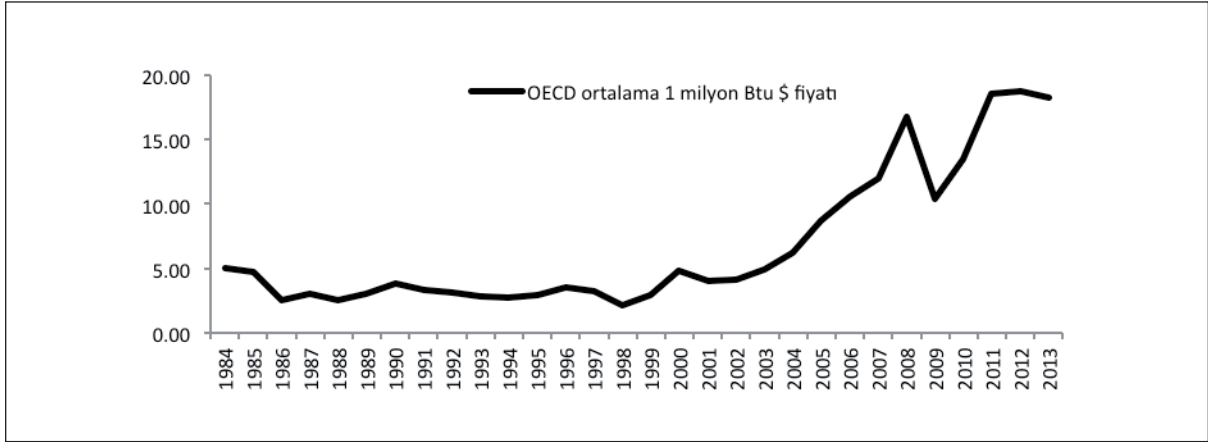
Kaynak: BP Statiscal Review 2014, <http://www.bp.com>.

Grafik 1'de 1973 ve 1979'da yaşanan petrol krizlerinin petrol fiyatları üzerindeki sıçrama etkisi açıkça görülmektedir. 1972 yılına kadar 20 doların altında seyreden petrol fiyatı 1973'de 55 dolara ve 1979 yılında 102 dolara yaklaşmıştır. Enerji arz güvenliği riskinin hat safhada olduğu bu dönem yine insanların alternatif enerji kaynağı arayışı ile devam etmiştir. Sonuçta diğer bir tükenebilir enerji kaynağı olan doğal gaz kullanımı artmıştır. 1980'li yıllarda tüketilmeye başlanan doğal gaz sayesinde petrol fiyatı 40 doların altına inmesine rağmen, doğal gaz da hızla artan enerji talebini tam olarak karşılayamamış ve 2000'li yıllara girerken hem petrol hem de doğal gaz fiyatları tırmanışa geçmiştir. Grafik 2'de doğal gaz fiyatlarının gelişimi gözlenmektedir.

Grafik 1 ve 2'de görüldüğü gibi 2000'li yılların başında itibaren hem petrol hem de doğal fiyatları artışa geçmiş ve enerji arz güvenliği sorunu yeniden günümüzün önemli bir sorunu haline getirmiştir.

Enerji arz güvenliği sorununun çözülmemesi enflasyon, durgunluk, işsizlik ve dış açık gibi ekonomik sorunların yanında sosyolojik ve politik pek çok soruna da yol açabilmektedir. Enerji arz güvenliği ekonomide yarattığı dışsallıklar¹ nedeniyle de önemli bir konudur ve iki temel dışsallığa neden olmaktadır. Bunlardan birincisi; enerjide dışa bağımlı olmanın ortaya çıkardığı dışsallıklar, ikicisi ise enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların neden olduğu dışsallıklardır. Enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin enerji ithalatı için yaptıkları ödemeler ekonomileri üzerinde dolaylı etkiler yaratmaktadır. Bu durum enerjide dışa bağımlı olmanın sonucunda ortaya çıkan negatif bir dışsallıktır. Bunun yanında ihracatçı ülkelerin enerji piyasasını etkileyecek güçte olması ithalatçı ülkeler için negatif dışsallık yaratır. İthalatçı ülkeler, ihracatçı ülkelerin belirlediği piyasa fiyatı üzerinden enerji fiyatı ödemektedirler. Uluslararası piyasalardan enerji temin eden ülke sayısı ve talep miktarları arttıkça enerji ihracatı yapan ülkelerin piyasa yapıcılığı gücü artmakta ve enerjide dışa bağımlı ülkelerin karşılaştığı enerji maliyeti yükselmektedir. Yani enerji ithalatının marjinal maliyeti artma eğilimindedir (Bohi & Toman, 1996:12). Enerji fiyatlarındaki dalgalan-

¹ Dışsallık, birinin ya da bir firmanın faaliyetleri sonucu başka bir kişinin ya da firmanın refahının değişmesi biçiminde tanımlanabilir. Bu yayılma (spillover) etkisi, gerçekleştirilen faaliyetin ulaşmak istediği amaçlar arasında yer almaz (Bohi & Toman, 1996:10). Dışsallık, diğer kişilere veya firmalara ek maliyetler yükleyebileceği gibi fayda artırıcı veya maliyet düşürücü (ya da kâr artırıcı) biçimde de ortaya çıkabilir.

Grafik 2: Doğal Gaz Fiyatlarının Seyri

Kaynak: BP Statiscal Review 2014, <http://www.bp.com>.

manın neden olduğu dışsallık ise ekonomide kısa ve uzun dönemde farklı etkiler ortaya çıkarmaktadır. Negatif dışsallıkları, sadece kısa dönem etkilerinin yarattığı kabul edilmektedir. Enerji kullanımının azaltılmasına bağlı olarak işgücünün marjinal verimliliği düşmektedir. Enerji ve işgücü üretimde tamamlayıcı girdiler olduğu için, girdilerdeki birinin miktarındaki azalma, diğer girdi miktarında da azalmaya neden olmaktadır. Sonuçta, enerji fiyatlarındaki bir artış, kısa dönemde istihdam üzerinde negatif bir dışsallık yaratmakta ve toplam çıktı miktarını azaltmaktadır. Enerji fiyatlarındaki ani dalgalanmalar özellikle enerjiyi yoğun olarak kullanan sermaye mallarının kullanım maliyetlerini artırarak, ekonomik ömürlerinin sona ermesine yol açabilir. Enerjiden tasarruf eden yeni sermaye malları, eskilerinin yerini alana kadar hasıla düşüşleri yaşanabilir. Artan enerji fiyatlarının uzun dönem etkilerinin ise pozitif dışsallıklar yarattığı kabul edilmektedir. Bunun nedeni uzun dönemde artan enerji fiyatlarına karşılık enerjiyi daha verimli kullanan teknolojilerin gelişmesi ve alternatif enerji kaynaklarının kullanılmasına olanak tanıyacak yeni yatırımların gerçekleştirilmesidir (Bohi & Toman, 1993:1094).

Karadeniz ülkeleri –Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Türkiye– enerji arz güvenliği riskinden muaf değildir. Ancak coğrafi olarak aynı bölgede yer almaları enerji arz güvenliği sorununun çözümünde işbirliği olanaklarını artırabilir. Bunun için ilk olarak Karadeniz ülkelerinde enerji arz güvenliği sorununun tespiti yapılmalıdır. Bu çalışma önce teorik düzeyde enerji arz güvenliği kavramı tartışılmakta ve daha sonra Karadeniz ülkelerinde enerji arz güvenliği sorunu ortaya konmaktadır. Daha sonra Karadeniz ülkelerinin karşılaştığı enerji arz güvenliği sorunun benzerliklerini ve farklılıklarını araştırarak potansiyel işbirliği alanlarını tespit etmeye çalışmaktadır. Böylece enerji arz güvenliği konusunda geliştirilebilecek ortak politikalara ışık tutulması amaçlanmaktadır.

2. Enerji Arz Güvenliği Kavramı

Enerji güvenliği kavramının kullanımı dünyanın enerji rejiminin dönüşümüyle birlikte evrilmiştir. Bu dönüşüm yenilenebilir olmayan fosil yakıtların büyüyen hakimiyeti, enerji piyasalarında liberalizasyon, nükleer enerjinin gelişimi, gelişmekte olan ülkelerin artan enerji talebi, siyasi istikrarsızlıkların etkileri ve büyük ölçekli doğa olayları ile göze çarpmaktadır (Chester, 2010:887).

Enerji güvenliği kavramı arz ve talep güvenliğinin yanında fiyatlar, enerji alt yapısı, savaşlar gibi birçok ekonomik ve politik gücün bileşimiyle ifade edilen çok yönlü bir kavramdır. Bu kavramın tanımı konusunda genel bir fikir birliği olduğunu söylemek zordur. Çünkü enerji arz güvenliği sorunu farklı zaman ve farklı kişiler için farklı anlamlara sahip olmaktadır (Kınık, 2009:11). IEA (2007) 'ye göre enerji güvenliği sorunu aslında enerjinin fiziki olarak bulunamamasının ya da fiyatların çok değişken olmasının refah üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. Fiziksel enerji temini, enerji fiyatları ve fiyatların değişkenliğine birçok tanımda yer verilmektedir. Bohi & Toman enerji güvenliğini, fiyatlardaki ve enerji teminindeki değişme sonucu ortaya çıkan refah kaybı olarak tanımlamaktadır. Bohi & Toman potansiyel enerji güvenliği dışsallıklarını tanımlamakta ve üç gruba ayırmaktadır. Birincisi,

enerji ithalatının şiddeti; ikincisi, enerji fiyatlarındaki değişkenlik; üçüncüsü, ulusal güvenlik ve askeri harcamalardır. IEA'nın yayınladığı bir raporunda enerji güvenliği şu şekilde tanımlanmaktadır: Belirli bir fiyattan arzın fiziksel temini açısından talebi karşılamasıdır. Dolayısıyla enerji güvenliği sorunu miktar ve fiyat riskini içermektedir. 2001 yılında yayınlanan Avrupa Komisyonu Yeşil Kitap'ta belirtilen Avrupa enerji güvenliği stratejisine göre; AB'nin uzun dönem enerji güvenliği stratejisi vatandaşların refahı ve ekonominin düzgün bir şekilde işleyişine uygun olarak bütün tüketiciler için kabul edilebilir bir fiyattan piyasada kesintisiz bir enerji temininin sağlanmasıdır. 2004 yılındaki Clingendael Uluslararası Raporu'na göre enerji güvenliği; yeterli miktar ve kabul edilebilir fiyatlarda enerjinin her zaman temin edilebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Löschel vd., 2010:1666).

Elkind (2009:122) geniş bir perspektiften ele alarak enerji güvenliği bileşenlerini Tablo 1'deki gibi tanımlamaktadır.

Tablo 1: Enerji Güvenliği: Öğeleri, Bileşenleri ve Potansiyel Riskleri

Öğeleri	Alt Bileşenleri	Potansiyel tehditler
Mevcudiyet	- Fiziksel olarak kaynağa sahip olmak. - Üretici, transit ülke ve tüketici ülkelerin enerji fiyatları üzerinde anlaşılabilir yeteneği - Üretim, taşıma, dönüştürme, depolama ve dağıtım için teknolojik çözümler geliştirilmesi. - Sermaye yatırımı - Uygulanabilir hukuki ve düzenleyici yapıların olması - Çevresel ve diğer düzenleyici gerekliliklere uygun olması	- Rezervlerin tükenmesi - Gelişme fırsatlarının sınırlandırılması (millileştirme ve ikili anlaşma) - Altyapı sorunları (örneğin, benim arka bahçemde değil anlayışı) - Sürekli yatırıma olanak sağlamayan finansal, hukuki, düzenleyici ve politik çevrelerin olması
Güvenilirlik	- Tüm enerji tedarik zincirinin güçlü biçimde çeşitlendirilmesi. - Tüm enerji tedarik zinciri için yeterli rezervin varlığı - Terörist saldırı, hava olayları ve politik kesintilerden kısa ve uzun vadede korunma - Küresel enerji piyasasının işleyişi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olma	- Fırtına, deprem gibi doğa olayları nedeniyle enerji sistemlerinin çökmesi - Yetersiz bakım ya da eksik yatırım nedeniyle karşılaşılan sorunlar - Askeri güç ya da terörist saldırı tehdidinin olması - Politik engellemeler (ambargo ve yaptırım gibi)
Finanse edilebilirlik	- Düşük fiyat değişkenliği - Şeffaf fiyatlandırma - Gelecekteki fiyatlarla ilgili gerçekçi beklentiler: Finanse edilebilirlik, cari dönem ile gelecekteki enerji fiyatı beklentilerinin karşılaştırılması ile ilgili bir sorundur. - Kısa dönemde artan ve uzun dönemde var olan bir sorun olarak tüm maliyetlere yansıyan fiyatlar.	- Makul maliyetli rezervlerin tükenmesi - Yüksek enerji yoğunluğu ve diğer özendirici politikalar nedeniyle talebin artması - Enerji güvenliği kapsamına çevresel boyutun dahil edilmemesi
Sürdürülebilirlik	- Sera gazı ve diğer kirleticilerin düşük düzeyde emisyonu. - Çevresel kalite için yerel, bölgesel ya da küresel tehditlere daha az katkı yapılması - İklim değişikliği etkilerinden enerji sistemlerinin korunması.	- Enerji güvenliğinin dar tanımına göre politika üretilmesi (Örneğin, filtreleme, depolama teknolojileri geliştirilmeden önce kömür kullanımının artırılması) - İklim değişikliğinin etkileri (deniz seviyesinin yükselmesi, şiddetli hava olayları gibi)

Enerji güvenliği genel güvenlik ve ekonomik yapı ile ilişkilendirilebileceği gibi ihracatçı ve ithalatçı ülkeler açısından farklı beklenti ve öncelikler de söz konusu olmaktadır (Kınık, 2009:11). Diğer bir ifadeyle enerji güvenliği, enerji tedarik zincirinde ülkelerin konumuna bağlıdır. Enerji konusunda ihracatçı bir ülke için talebin güvenliği, diğer bir ifadeyle enerji piyasasından elde edilen gelirin güvenliği önemlidir. İthalatçı bir ülke için ise enerji kaynaklarına güvenli erişim, fiyatların istikrarlı olması ve arzın sürekliliği önemlidir (Proninska, 2007:216). Bunun yanında yine ithalatçı ülkeler için enerji güvenliği ülkenin kalkınmışlık düzeyiyle paralel olarak farklılıklar göstermektedir. Örneğin, kalkınmış ülkeler için enerji ithalatının kesintisiz devam etmesi önemliyken, cari açık sorunu yaşayan kalkınmakta olan ülkelerde enerjinin mümkün olduğunca düşük fiyatlarla ithal edilmesi önemlidir (Ediger, 2007:5).

Enerji arz güvenliği sorunu esas olarak enerjide dışa bağımlı ülkeler için ithalat bağımlılığına bağlı olarak artmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler için enerjinin kesintisiz temin edilmesi önemlidir. Bu bağlamda, Horsnell enerji arzındaki kesinti ve süreksizlikleri şu şekilde tanımlamaktadır. Horsnell'e göre iki tür süreksizlik ve üç tür kesintiden söz etmek mümkündür. Politika süreksizliği, yetersiz üretim kapasitesine sahip olan üretici ülkelerde yaşanan politika değişiklikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Temel süreksizlik, arzın ulusal talebi karşılayamaması durumunda oluşmaktadır. Olağandışı kesinti, üretici ülkenin ihracatının siyasi istikrarsızlık veya savaş gibi nedenlerle azalması durumunu ifade etmektedir. İhracatı kısıtlayıcı kesinti, bir veya birkaç üretici ülkenin siyasi ve stratejik amaçlarla ihracatta önemli kısıtlamalara gitmesi ile ortaya çıkmaktadır. Ambargo kesintisi ise ithalatçı ülkelerin bazı üretici ülkelerin ihracatlarını sınırlaması sonucunda oluşmaktadır. Bu tanımlamalar yaşanan petrol krizleriyle örneklendirilmiştir. 1990-1 yıllarında yaşanan Körfez Krizi ambargo kesintisine, 1979 yılında ortaya çıkan ikinci petrol şoku olağandışı kesintiye örnek gösterilmiştir. 1973 yılında yaşanan birinci petrol şoku ise hem temel süreksizlik hem de ihracatı kısıtlayıcı kesinti olarak algılanmaktadır (Horsnell, 2000:6).

Enerji güvenliği konusu açıkça stratejik hedef kavramıyla da ilgilidir. Buna göre enerji güvenliği, arz risklerine karşı güvence altına almaya yönelik yaklaşımları içermektedir. Arz güvenliği hükümetlerin, firmaların ve tüketicilerin uygun maliyetli risk yönetimi stratejisi haline gelmektedir. Burada dikkat çekilen nokta enerji güvenliği bir politika değil, stratejik amacı olan bir kavramdır. Enerji güvenliği amaçlarına ulaşmak için hükümetler özel politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar da rekabetçi piyasaların bağımlılığı, bu piyasaları destekleyen yeni düzenleyici rejimlerin oluşturulması ve jeopolitik yaklaşımları içermektedir (Chester, 2010:891).

Enerji arz güvenliği enerji piyasası arasındaki farklılıklarla da ilgilidir. Petrol, doğalgaz, nükleer ve elektrik piyasaları arasında taşıma katılığı, depolama zorlukları, piyasanın bölgesel doğası gibi önemli farklılıklar vardır. Dolayısıyla doğalgaz piyasasındaki enerji güvenliği ile petrol ya da elektrik piyasasındaki enerji güvenliği içeriği aynı olmayacaktır (Chester, 2010:891).

Enerji güvenliğinin zaman içindeki boyutuyla da ele almak mümkündür. Kısa dönem enerji arz güvenliği siyasi istikrarsızlıklar, teknik sorunlar, iklim koşulları gibi nedenlerle arzın kesintiye uğraması risklerini kapsamaktadır. Uzun dönem enerji arz güvenliği ise yetersiz yatırımlar nedeniyle, artan talebe karşılık arzın yetersiz kalması risklerini taşımaktadır (Bielecki, 2002:237; Krut vd., 2009:2166). Dolayısıyla zamana bağlı olarak enerji güvenliği kavramı farklılaşmaktadır. Çünkü farklı risklerin olasılığı ve sonuçları zamanla değişmektedir (Chester, 2010:891).

3. Enerji Arz Güvenliğinin Ölçümü

Enerji arz güvenliğinin ölçümü amacıyla geliştirilen indeksler basit ve toplamsal endeksler biçiminde ikiye ayrılabilir. Basit endeksler enerji ithalat bağımlılığı, tüketimin rezervlere oranı gibi ölçümlere dayanmaktadır ve enerji arz güvenliğini sınırlı biçimde ölçebilmektedir. Bu nedenle enerji arz güvenliğinin çeşitli yönlerini hesaba katarak, bunları bir indekste birleştirmeye çalışan toplamsal endeksler üzerine yoğunlaşmıştır. Literatürde yer alan önemli enerji arz güvenliği indeksleri Tablo 2'de sunulmuştur. Literatürde enerji arz güvenliği ölçmek amacıyla çeşitli endeksler önerilmesine rağmen, en kapsamlı ve detaylı çalışma 2010 yılında Amerika için ABD Ticaret Odası tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım yine aynı kurum tarafından ABD dışındaki 75 ülkeye de uyarlanmıştır

Tablo 2: Enerji Arz Güvenliği İndeksleri

İndeks	Bileşenleri
Shannon İndeksi (Jansen vd., 2004)	Enerji çeşitliliği, ithal enerjide arzıcı çeşitliliği, politik istikrar, rezerv/üretim oranı
Arz-Talep İndeksi (Scheepers vd. 2007)	Enerji arz ve talebi, dönüşümü, taşınmasıyla ilgili arz kaynakları, etkinlik, rezerv miktarları, ağ kapasitesi, rafineri ve stoklama kapasitesi verileri kullanılır
Ödeme Gönüllülüğü İndeksi (Bollen, 2008)	Petrol arzının toplam enerji arzındaki payı, tüketilen petrolün ithalat oranı, enerji yoğunluğu
Petrol Kırılganlık İndeksi (Gupta, 2008)	Petrol ithalatı/GSYİH, Petrol tüketimi/GSYİH, kişi başına GSYİH, Petrolün toplam enerji arzındaki payı, yurtiçi rezervlerin/petrol tüketimi, net petrol bağımlılığı, arz kaynakları çeşitliliği, petrol arz eden ülkelerdeki politik risk, piyasa akışkanlığı
Dışsal Enerji Arz Güvenliği İndeksi (Le Coq and Paltseva, 2009)	Enerji ithalat çeşitliliği, enerji arz eden ülkelerdeki politik risk, enerji geçiş yollarındaki risk, arz kesintilerinin ekonomik etkileri
Enerji Güvenliği İndeksi (Lefevre, 2010)	Fiyat Risk Endeksi: Herfindhal–Hirschman yoğunlaşma indeksi, politik istikrar Miktar Risk Endeksi: Boru hatları yoluyla ithal edilen doğal gaz ve sözleşmeyle satın alınan petrolün toplam enerji talebindeki payı
Uluslararası Enerji Güvenliği Risk İndeksi (U.S. Chamber of Commerce, 2012)	Enerji arz güvenliğinin 29 farklı yönünü gösteren çok sayıda veri

Önerilen diğer indeksler ise enerji arz güvenliğini sınırlı biçimde ölçebilmekte ve enerji arz güvenliğinin alt bileşenlerini ayrı ayrı analiz etmeye imkan vermemektedir. Bu nedenle bu çalışmada uluslararası enerji güvenliği indeksi temel alınmıştır. Tablo 3’de ilgili indeksin alt bileşenleri sunulmuştur.

Tablo 3: Uluslararası Enerji Güvenliği Risk İndeksinin Alt Bileşenleri

Alt Bileşen	Genel Tanımı	Ağırlığı (%)
1. Küresel Enerji	Küresel rezervlerin güvenilirliği ve çeşitliliği ile petrol, doğal gaz ve kömürün arzını ölçer. Güvenilirliğin ve çeşitliliğin daha yüksek olması enerji güvenliği için daha az risk demektir.	14
2. Enerji İthalatı	Ulusal ekonomilerin petrol, doğal gaz, kömür arzı yoğunluğunu etkisini ölçer. Yüksek arz güvenilirliği ile çeşitlilik ile ithalat miktarının daha düşük olması enerji güvenliği riskini azaltır.	17
3. Enerji Harcamaları	Ulusal ekonomiler için enerji maliyetlerinin büyüklüğünü ve tüketicilerin fiyat şoklarına maruz kalma riskini ölçer. Daha düşük maliyetler ve fiyat etkisi, enerji güvenliği için daha düşük risk demektir.	20
4. Fiyat & Piyasa Değişkenliği	Ulusal ekonomilerin enerji fiyatlarındaki büyük sapmalara karşı duyarlılığını ölçer. Daha düşük değişkenlik enerji güvenliği için daha düşük risk demektir.	14
5. Enerji Kullanım Yoğunluğu	Enerji kullanımının nüfus ve ekonomik çıktı ile ilişkisini ölçer. Endüstrinin mal ve hizmet üretmek için kullandığı enerji miktarının daha düşük olması enerji güvenliği için riskin daha düşük olması demektir.	15

Tablo 3 devam

6. Elektrik Sektörü	Elektrik üretim kapasitesinin dolaylı olarak güvenilirliğini ölçer. Daha yüksek çeşitlilik enerji güvenliği için daha az risk demektir.	7
7. Taşımacılık Sektörü	Birim GDP ve nüfus başına taşımacılık sektöründe enerji kullanımının verimliliğini ölçer. Daha yüksek verimlilik enerji güvenliği için daha düşük risk demektir.	7
8. Çevre	Ulusal ekonomilerin ulusal ve uluslararası sera gazı emisyonlarını azaltmalarının etkisini ölçer. Enerjide daha düşük karbondioksit emisyonu enerji güvenliği için daha düşük risk demektir.	6

Kaynak: U.S. Chamber of Commerce 2013, <http://www.energyxxi.org>.

Tablo 3’de uluslararası enerji güvenliği indeksinin 8 alt kategorisi görülmektedir. Ancak bu alt kategoriler kendi içerisinde 29 alt kategoriye ayrılmaktadır. Her bir alt kategori endeksini elde etmek için çeşitli verilerden faydalanılmaktadır.

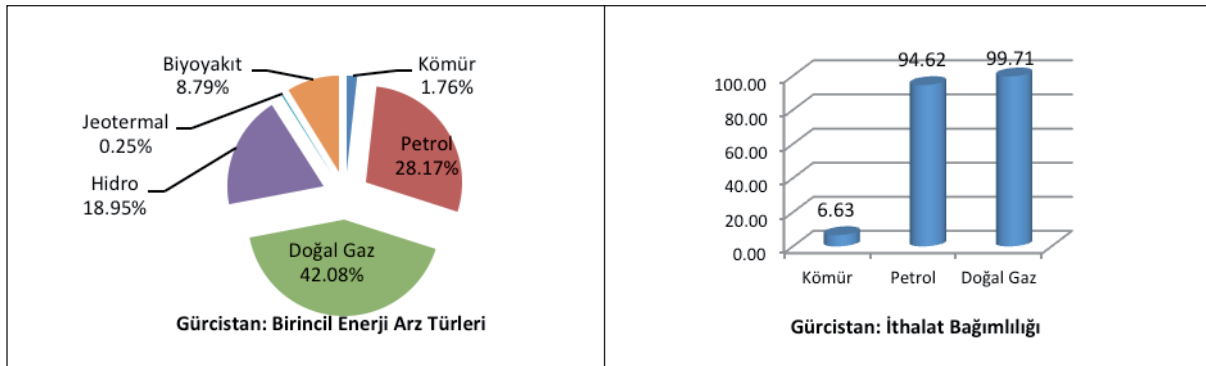
4. Karadeniz Ülkelerinde Enerji Görünümü

Uluslararası Enerji Ajansı’nın 2012 verilerine göre dünya birincil enerji arzında % 31,5 ile petrol birinci sıradadır. Petrolü %28,8’lik payla kömür takip etmektedir. Üçüncü sırada ise %21,3 ‘lük payla doğal gaz yer almakta ve son olarak da nükleer enerji birincil enerji arzında %5,1’lik bir paya sahiptir. Bu kaynakların küresel tüketimdeki payları ise petrolün %40,8, doğal gaz %15, elektrik enerjisi %17,7 ve kömür %10 düzeyindedir (IEA, 2013). Enerji kaynaklarının üretim ve tüketimleri karşılaştırıldığında küresel ölçekte fosil yakıtlara ve elektrik enerjisine olan bağlılık göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada Gürcistan, Bulgaristan, Türkiye, Ukrayna, Romanya ve Rusya üzerine yoğunlaşmaktadır. Şekil 1, Gürcistan’da birincil enerji arzı türlerini ve ithalat oranlarını göstermektedir.

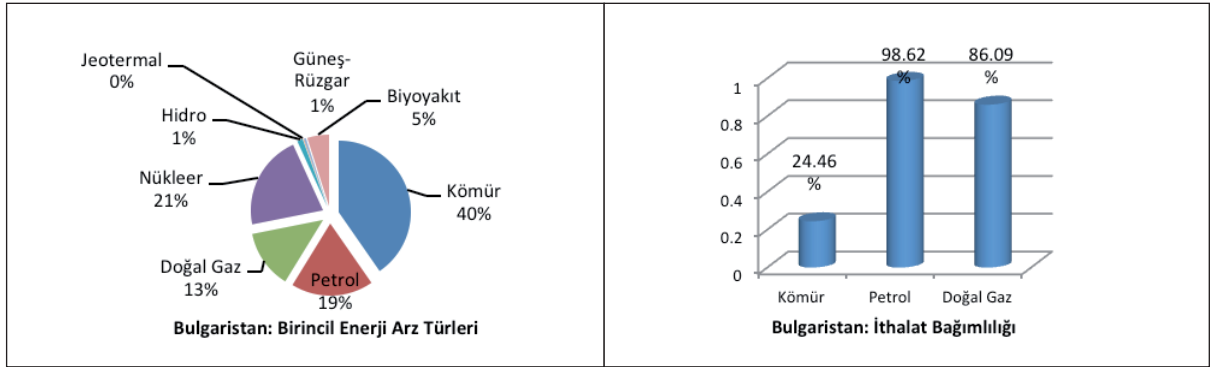
Gürcistan önemli bir enerji üreticisi olmadığı gibi birincil enerji arzının yaklaşık %70’lik kısmı petrol ve doğal gazdan oluşmaktadır. Petrol arzının %97’si ve doğal gaz arzının neredeyse tamamı ithalatla karşılanmaktadır. Bu nedenle Gürcistan’ın enerjide dışa (daha çok Rusya’ya) bağımlılığının çok yüksek olduğu görülmektedir. Ülke dünya enerji piyasalarındaki fiyat hareketlerine karşı çok duyarlıdır. Gürcistan hidroelektrik santralleri aracılığıyla enerjide dışa bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır. Gürcistan enerji nakil yolları (Rusya’dan Avrupa ve Asya’ya) üzerinde yer alması nedeniyle önemini korumaktadır.

Şekil 1: Gürcistan’ın Enerji Arz ve İthalat Görünümü

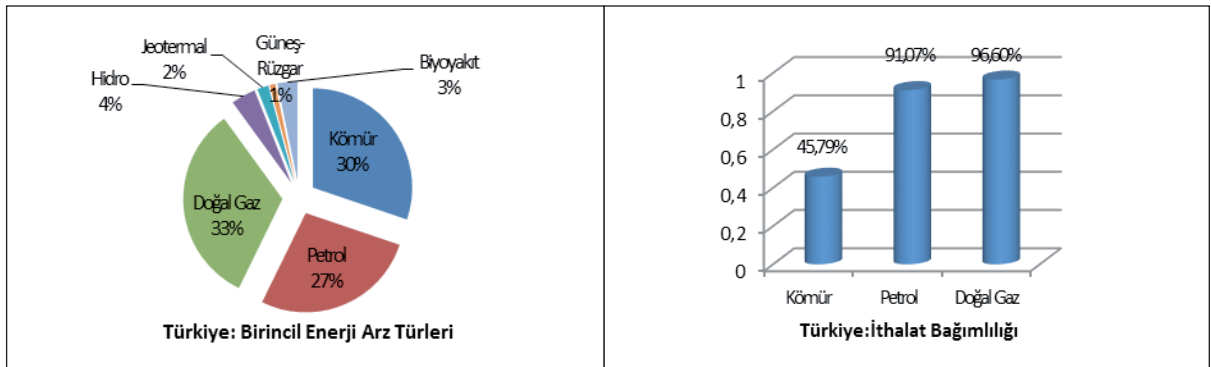
Bulgaristan ise birincil enerji arzının önemli bir kısmını (%61) kömür ve nükleer enerji üretiminden sağlayarak, dışa bağımlılığını azaltabilmektedir. Her ne kadar petrol ve doğal gazın büyük kısmı ithalat yoluyla karşılanırsa da, bu enerjilerin arz payı %32’de kalmaktadır. Ancak Bulgaristan’ın GSYİH’ nin düşüklüğü, eskiyen enerji alt yapısı, petrol ve doğal gazdaki dışa bağımlılığı, Bulgar ekonomisini enerji fiyatlarındaki değişime karşı duyarlı hale getirmektedir.

Şekil 2: Bulgaristan'ın Enerji Arz ve İthalat Görünümü

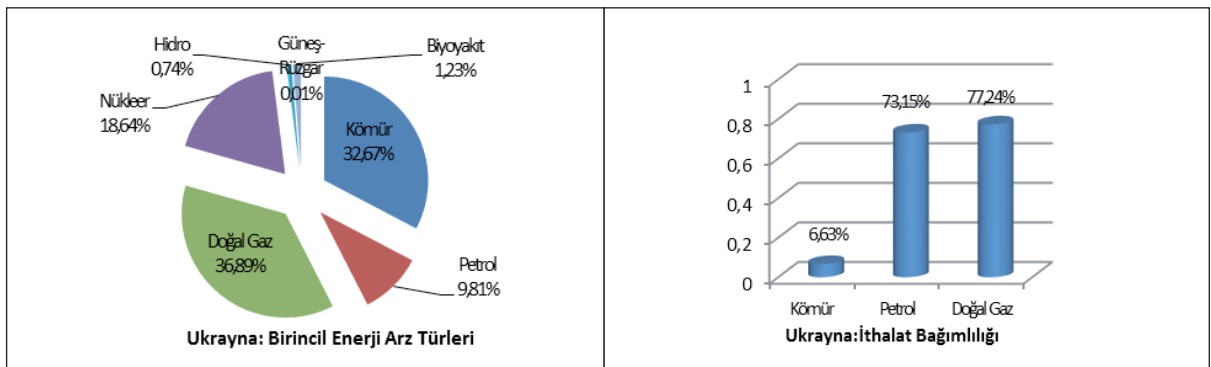
Türkiye birincil enerji arzının yaklaşık %90'lık kısmını doğal gaz, kömür ve petrolden sağlamaktadır. Kömürün %46'sı, petrolün %91'i ve doğal gazın %97'si ithal edilmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin enerjide dışa bağımlılığı çok yüksek düzeydedir. Ayrıca Türkiye'de nükleer enerji arzı bulunmamaktadır. Bununla birlikte enerji talebi artışında Türkiye OECD ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Enerji talebindeki artış büyük ölçüde doğal gaz ithalatını artırmakta ve bu durum Türkiye'de enerji arz güvenliği konusunu gündemin ön sıralarına taşımaktadır.

Şekil 3: Türkiye'nin Enerji Arz ve İthalat Görünümü

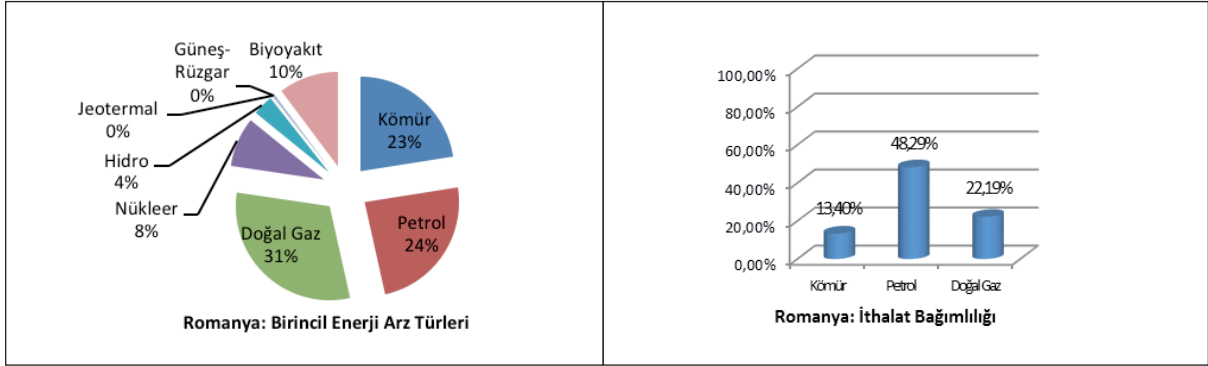
Ukrayna birincil enerji arzının yaklaşık %80'i kömür, doğal gaz ve petrolden oluşmaktadır. Petrol ve doğal gazda dışa bağımlılık daha yüksek olduğundan, kömür üretiminin birincil enerji arzında payı ikinci sıradadır. Ülke özellikle doğal gazda Rusya'ya bağımlıdır. Bununla birlikte ülkede mevcut olan enerji alt yapısı Sovyetler Birliği döneminde kurulduğundan eskimiş ve enerji verimliliğini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca enerji nakil hatları üzerinde bulunması ülkeyi stratejik bir konuma getirmektedir.

Şekil 4: Ukrayna'nın Enerji Arz ve İthalat Görünümü

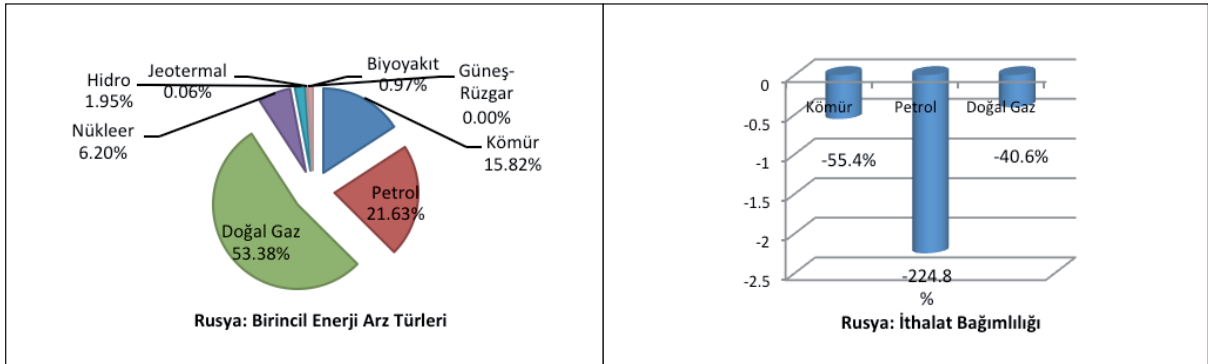
Romanya ise petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip bir ülke olmasına rağmen, rezervlerinin azalmasına ve yurtiçi talebin artmasına bağlı olarak, hem petrol ve doğal gaz üretimi azalan bir seyir izlemekte hem de enerji ithalatı artmaktadır. Ülkenin enerji arzının yaklaşık %79'u petrol, doğal gaz ve kömürden oluşmaktadır. Ayrıca Romanya enerji güvenliğini sağlayabilmek adına yerli kaya gazı üretimi için çaba göstermektedir.

Şekil 5: Romanya'nın Enerji Arz ve İthalat Görünümü

Rusya ise zengin petrol, doğal gaz ve kömür rezervlerine sahiptir. Ülke dünyanın ikinci en büyük doğal gaz ve üçüncü en büyük petrol tedarikçisi konumundadır. Zengin kömür yataklarına sahip olmasına rağmen, üretimi sınırlıdır. Yurtiçi enerji arzı ise %90'lık payla kömür, doğal gaz ve petrole dayanmaktadır. Yurtiçine arz edilen kömürün %55, petrolün 2.25 katı ve doğalgazın %40'ı kadarı ayrıca ihraç edilmektedir. Bununla birlikte ülkede nükleer enerji üretimi de mevcuttur.

Şekil 6: Rusya'nın Enerji Arz ve İthalat Görünümü

Yukarıdaki veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde dünya genelinde olduğu gibi Karadeniz bölgesindeki ülkelerin birincil enerji arzı içerisinde fosil yakıtların ağırlığının çok yüksek olduğu görülmektedir. Rusya dışındaki diğer ülkeler enerjide dışa bağımlı durudadırlar. Özellikle Türkiye'nin ithalat bağımlılığı diğer ülkelere göre daha yüksektir. Bu bağlamda ülkelerin enerji arz güvenliğinin risk altında olduğunu söylemek doğru olacaktır.

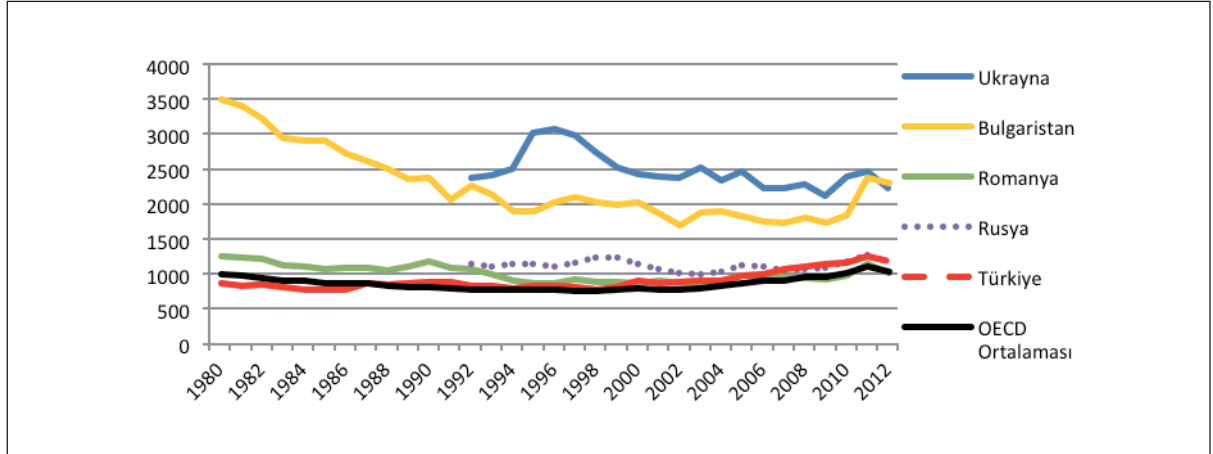
Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya ve Ukrayna'nın yerli kaynakları sınırlı olduğu için enerji arz güvenliğini sağlamak için hem tüketilen enerji kaynakları arasında hem de enerjinin ithal edildiği ülkeler arasında çeşitliliği artırması gerekmektedir. Bu doğrultu da ülkeler rezerv araştırmalarına, alternatif enerji kaynaklarına yönelen, enerji verimliliğini artıran ve tasarruf sağlayan politikalara yönelmektedir. Ayrıca enerji arz yolları ve enerji tedarikçileri çeşitlendirilmeye çalışılarak enerji arz güvenliği sağlanmaya çalışılmaktadır.

5. Karadeniz Ülkelerinde Enerji Arz Güvenliği

Bu çalışmada Türkiye, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya ve Ukrayna'nın enerji arz güvenliği araştırılmasına rağmen veri sınırlılığı ilgili ülkelerin tamamı incelenememiştir. Özellikle uluslararası enerji güvenliği risk indeksi

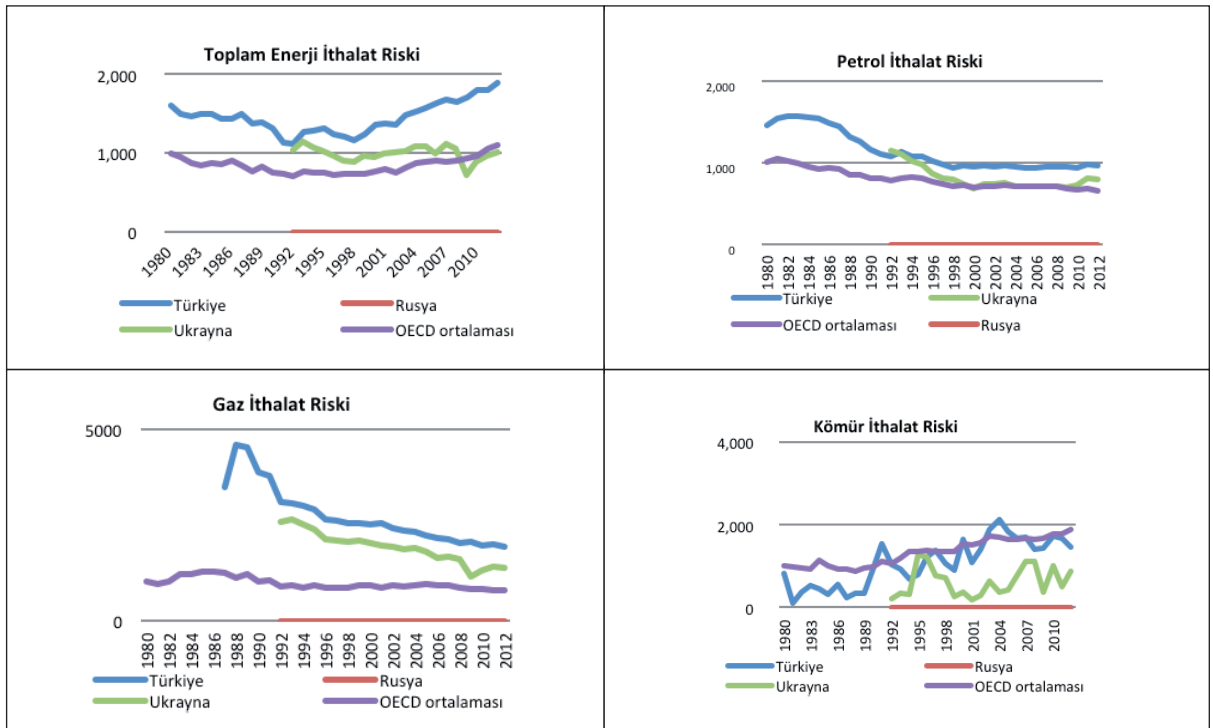
Gürcistan için hesaplanmış değildir. Ayrıca ABD ticaret odası Bulgaristan ve Romanya için ilgili indeksi hesaplamış olmasına rağmen, yayınlarında indeksin alt bileşenlerine ait rasyoları paylaşmamaktadır. Grafik 3 Karadeniz ülkelerinin uluslararası enerji güvenliği risk indeksinin 1980-2012 arasındaki gelişimini göstermektedir.

Grafik 3: Karadeniz Ülkelerinde Uluslararası Enerji Güvenliği Risk İndeksinin Gelişimi

Grafik 3’de yer alan ülke riskleri OECD ortalama risk indeksi ile karşılaştırılabilir. Bu durumda Ukrayna ve Bulgaristan’ın enerji güvenliği riskinin, OECD ortalamasının epeyce üzerinde olduğu görülmektedir. Romanya’nın risk indeksi OECD ortalamasına çok yakın ve Türkiye ile Rusya’nın indekslerinin de OECD ortalamasının biraz üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak toplamsal risk indeksi bazı yanlışlara yol açabilir. Ülkelerin enerji risklerinin yüksek ya da düşük olmasına farklı faktörler yol açmış olabilir. Bu nedenle uluslararası enerji risk indeksinin alt bileşenleri Rusya, Türkiye ve Ukrayna için analiz edilecektir.

Grafik 4: Karadeniz Ülkelerinde Enerji İthalat Riskinin Gelişimi

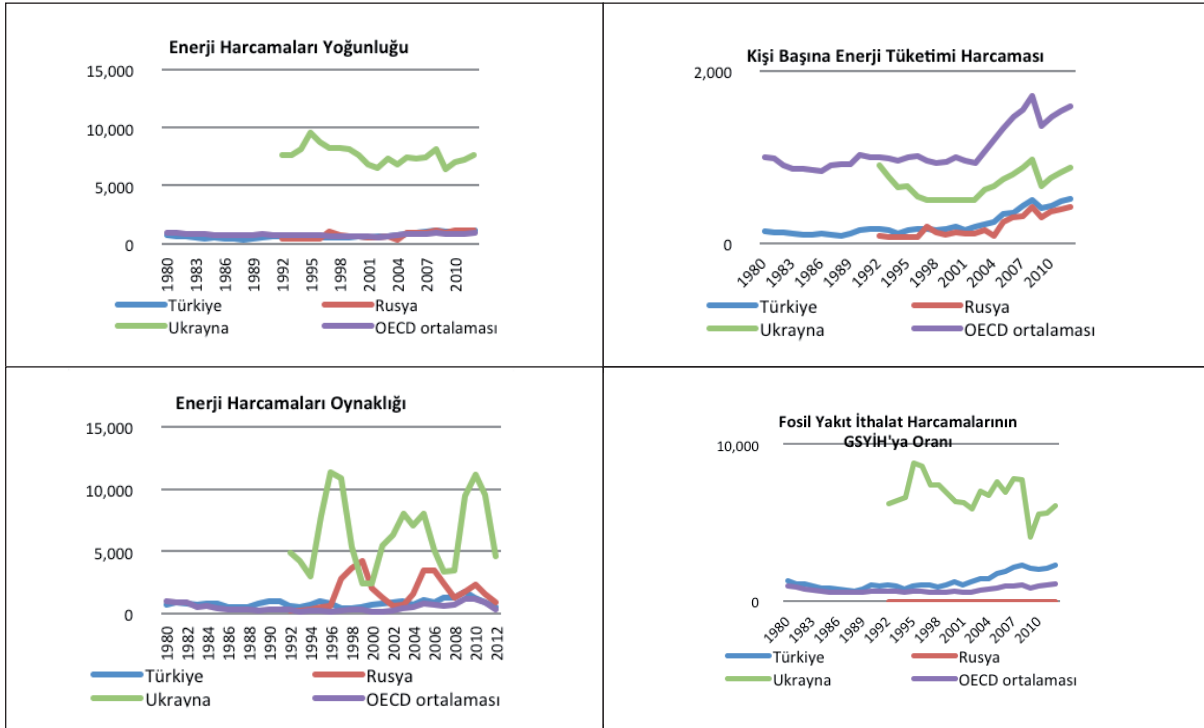

İndeksin ilk bileşeni global yakıtlardaki rezerv ve üretim riskini ölçmektedir. Bu indeks, enerji üreticisi ve ihracatçısı ülkelerdeki riskleri hesaba kattığından, tüm ülkeler için ortak alınmıştır. Ülkelerin toplamsal indekslerin fark yaratmayacağından ülkeler özgü bileşenlere yoğunlaşmıştır. Bu nedenle ikinci alt kategori olan enerji ithalatı bileşenine geçilmiştir. Bu alt bileşen içerisinde enerji ithalatından kaynaklanan riskler hesaplanmaktadır.

Enerji ithalat riski, net enerji ithalatının ulusal enerji üretimindeki payı ve enerji ithalatının ülkeler arasında çeşitlendirme derecesine bağlı olarak değişmektedir. Grafik 4'e göre, Rusya enerjide net ihracatçı olduğu için böyle bir riski bulunmamaktadır. Türkiye için toplam ithalat riskinin 1990 sonrası artış trendinde olduğu ve OECD ortalamasının üzerinde kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin petrol ve gaz ithalat riskleri de yine OECD ortalamasının üzerindedir. Ancak gaz ithalat riski azalma eğilimindedir. Türkiye'nin kömür ithalat riski ise dalgalı ve artan bir değişim göstermektedir. Ukrayna'nın enerji ithalat riski ise çok büyük değişiklikler göstermemekte ve OECD ortalamasına yakın bulunmaktadır.

Enerji yoğunluğu rasyosu 1000 dolarlık GSYİH üretimi için tüketilen enerji maliyetini göstermektedir. Bu oran enerji fiyatlarındaki değişime karşı ilgili ülkenin duyarlılığını göstermesi açısından faydalıdır. Aşağıdaki grafik incelendiğinde Türkiye ve Rusya'nın OECD ortalamasına yakın biçimde enerji fiyatlarındaki değişime karşı Ukrayna kadar duyarlı olmadığı görülmektedir. Oysa kişi başına düşen enerji tüketimi harcaması grafiği incelendiğinde, her üç ülkenin kişi başına enerji harcamasının OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Ancak Ukrayna'nın kişi başına enerji tüketimi Rusya ve Türkiye'ye nispeten daha yüksektir. OECD ülkelerinin çoğu gelişmiş ülkeler olduğundan, kişi başına enerji tüketimi yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle kişi başına gelir düzeyi OECD ülke ortalamasının altında yer alan ülkelerde enerji tüketimi de düşük kalmaktadır.

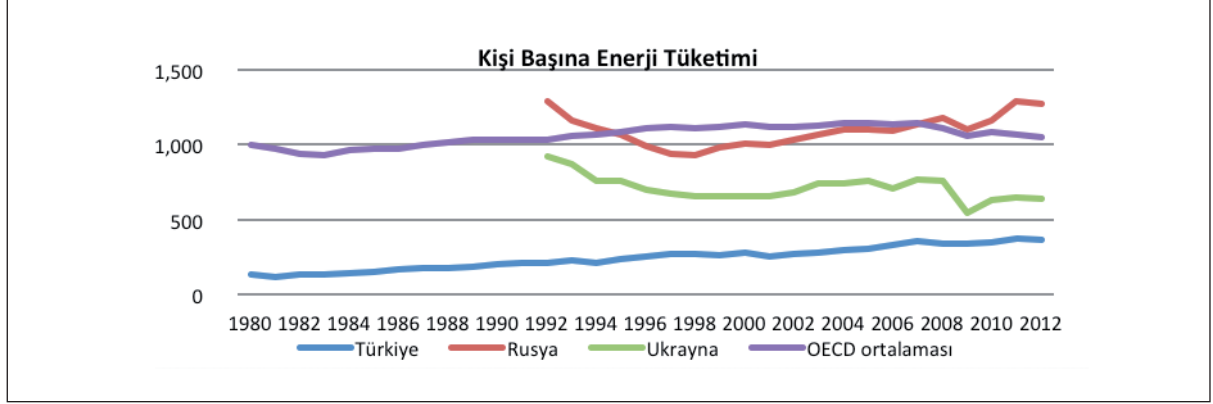
Grafik 5: Ülkelere Göre Enerji Harcamaları ve Yoğunluğu

Enerji harcamaları oynaklığına ilişkin grafiğe bakıldığında ise Ukrayna'nın enerji harcamalarının epeyce değişken olduğu görülmektedir. Fosil yakıt harcamalarının GSYİH'ya oranı ise yine Ukrayna'da yüksektir. Yani Ukrayna'nın GSYİH'ının sınırlı düşüklüğü, Ukrayna'nın enerji fiyatlarındaki değişime karşı aşırı duyarlı olmasına yol açmaktadır.

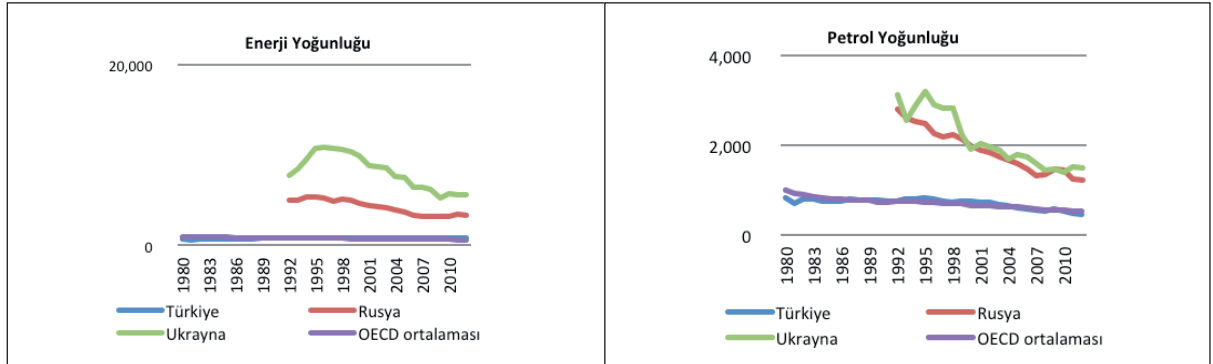
İndeks içindeki bir diğer faktör ülkelerin enerji verimliliğiyle ilgilidir. Enerji verimliliği düştükçe enerji arz güvenliği riski artmaktadır.

Grafik 6: Ülkelerin Enerji Verimliliği (Kişi Başına Enerji Tüketimine Göre)

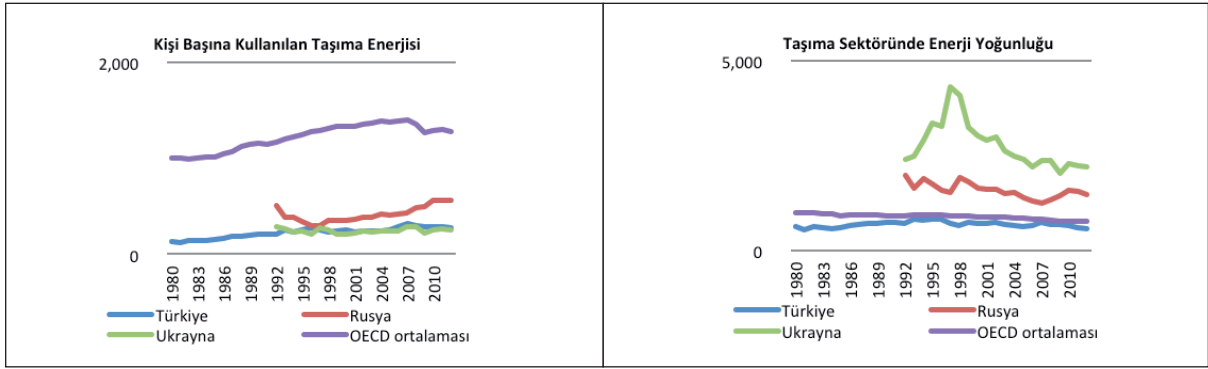
Kişi başına enerji tüketimi, enerji verimliliği için kaba bir gösterge olabilir. Yukarıdaki grafik incelendiğinde, Türkiye ve Ukrayna'da kişi başına enerji tüketiminin OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu durum ülkeler arasındaki gelir farklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir ve enerji verimliliği konusunda bilgi verici olmayabilir.

Grafik 7: Ülkelerin Enerji Verimliliği (Enerji Yoğunluğuna Göre)

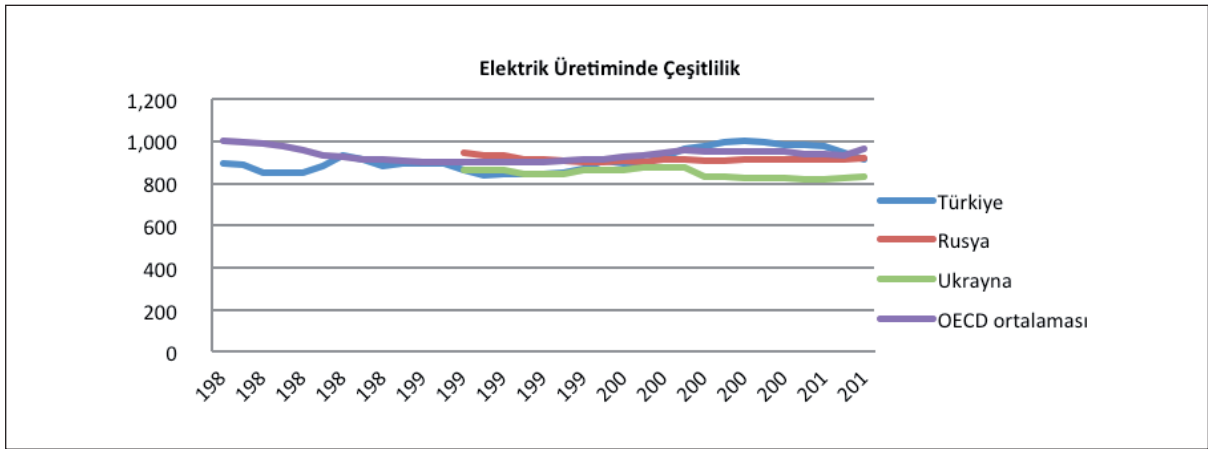
Enerji yoğunluğu, 1000 dolarlık reel bir üretim gerçekleştirmek için harcanması gereken birincil enerji miktarını (Btu olarak) göstermektedir. Bu oran enerji verimliliğinin iyi bir göstergesi olabilir. Grafiğe bakıldığında, Ukrayna ve Rusya'nın enerji yoğunluğunun OECD ortalamasının üzerinde kaldığı görülmektedir. Bu durum genellikle eskiyen enerji alt yapısına bağlanmaktadır ve verimsiz üretim tekniklerinin kullanıldığını ima etmektedir. Türkiye'nin enerji yoğunluğu ise OECD ortalamasına çok yakındır. Petrol yoğunluğu oranı da benzer biçimde Rusya ve Ukrayna'da yüksektir.

Enerji verimliliği ayrıca taşıma sektörü için de incelenebilir. Aşağıdaki grafikte Rusya, Türkiye ve Ukrayna'da kişi başına kullanılan taşıma enerjisinin, OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Grafik 8: Ülkelerin Enerji Verimliliği (Kullanılan Taşıma Enerjisine Göre)

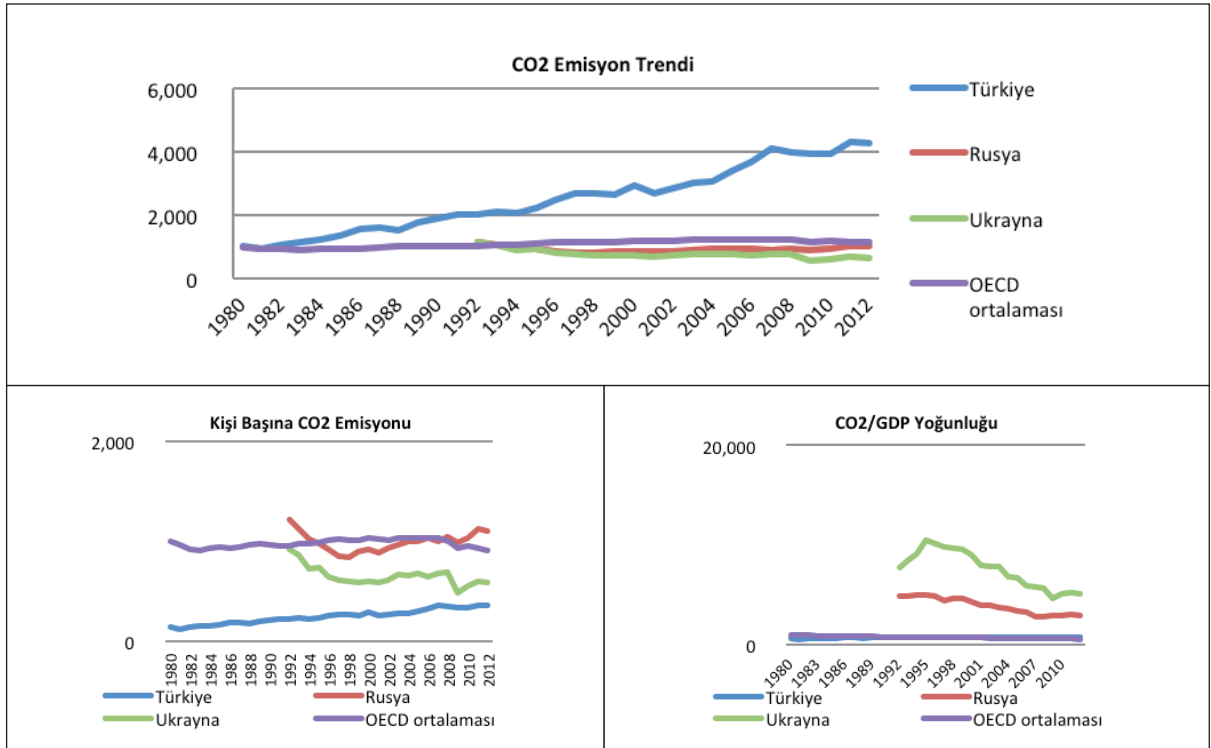
Ancak taşıma sektöründeki enerji yoğunluğuna bakıldığında yine ilk sırayı Ukrayna ve Rusya almaktadır. Bu durum ilgili ülkelerde taşıma sektörünün verimsiz çalıştığı biçiminde yorumlanabilir.

İkincil enerji (elektrik) sektöründe, üretim çeşitliliği enerji sektörünün şoklar karşısında esneklik düzeyini göstermektedir.

Grafik 9: Ülkelerin Enerji Çeşitliliği

Yukarıdaki grafik incelendiğinde tüm ülkelerin enerji sektöründeki üretim çeşitliliği birbirine yakındır. Bu durum elektrik enerjisinin daha çok fosil yakıtlardan elde edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Son olarak enerji arz güvenliliğinin sürdürülebilir olabilmesi için, enerji üretim ve tüketiminin çevre üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Çevresel etkiler genellikle, sera gazı emisyonları içinde ağırlıklı yer tuttuğundan, CO2 emisyonu ile ölçülmektedir.

Grafik 10: Ülkelerin CO₂ Emisyonu Trendi

İlk olarak CO2 emisyon trendine (yıllık artış hızı) bakıldığında, Türkiye'nin enerji kaymaklı CO2 emisyonunun hızlı biçimde arttığı görülmektedir. Ancak kişi başına CO2 emisyonuna bakıldığında Türkiye'nin OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Her 1000 dolarlık reel üretim başına salınan CO2 miktarı ise üretimin ve dolayısıyla enerji tüketiminin çevreyi kirletme maliyetini göstermektedir. CO2/GSYİH yoğunluğunun Ukrayna ve Rusya'da oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum Ukrayna ve Rusya'da enerji tüketiminin hem verimsiz hem de çevreyi kirletici özellikte olduğunu göstermektedir.

6. Enerjide İşbirliği Olanaklarının Değerlendirilmesi

Karadeniz ülkelerinin üretim, rezerv ve tüketim verileri incelendiğinde Rusya dışında kalan diğer ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlamada yerli kaynaklarını geliştirmesi söz konusu değildir. Çünkü bu ülkeler yerli kaynak mevcudiyeti açısından kendi kendine yetebilen ülkeler konumunda değildir. Bu nedenle ülkelerin bulundukları stratejik konumları itibarıyla ithalat yaptıkları ülkeler ve transfer yolları üzerinden bir çeşitlendirmeye giderek enerji arz güvenliğinin sürdürülebilirliğini sağlayabilirler.

Bölge ülkeleri enerji arzında Rusya'ya bağımlı durumdadır. Bu durum Rusya'ya enerji piyasalarında önemli bir güç sağlamaktadır. Her bir ülke ayrı ayrı Rusya ile enerji alım sözleşmesi yapmaktadır. Bu nedenle her bir ülkenin Rusya karşısındaki pazarlık gücü düşük düzeyde kalmaktadır. Eğer Rusya'dan enerji satın alan ülkeler bir konsorsiyum kurarak, tüm ülkelerin talep ettikleri enerji miktarı için aynı anda pazarlık edebilirlerse pazarlık güçleri artabilir ve sözleşme koşulları değişebilir.

Ele alınan ülkelerin ortak özelliklerinde biri enerji taleplerini büyük ölçüde fosil yakıtlardan sağlamalarıdır. Fosil yakıtlara bağımlılık Rusya ve Ortadoğu ülkelerinden gerçekleştirilen ithalata bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Bu durum enerji arz güvenliği riskini artırmaktadır. Bunun için alternatif ve yerli kaynakların geliştirilmesi önemli bir politika olarak benimsenmelidir. Karadeniz ülkelerinin alternatif enerji kaynağı arayışlarına ilişkin işbirliği yapmaları faydalı olabilir. Özellikle yüksek maliyetli projelerin ve yatırımlarının (nükleer enerji ve kaya

gazı araştırmaları gibi) ortak gerçekleştirilmesi, hem finansman sorunlarını hem de gerekli beşeri sermaye ihtiyacını karşılamayı kolaylaştırabilir. Böylece daha kısa sürede daha etkin sonuçlara ulaşılabilir.

Enerji kaynaklarının geliştirilmesi noktasında bir diğer işbirliği alanı yeni rezervlerin araştırılması ve bulunması noktasında olabilir. Özellikle deniz ve karalarda petrol ve doğal gaz aramalarında kullanılabilecek platform üretilmesi ve işletilmesi noktasında işbirliğine gidilmesi, fosil yakıtlarda dışa bağımlı Karadeniz ülkelerinin faydasına olabilecektir.

Ele alınan ülkelerin enerji arz güvenliği riskinin farklı faktörlerden kaynaklandığı görülmüştür. Örneğin Ukrayna ve Rusya'nın enerji arz güvenliği riskini artıran önemli faktörlerden biri enerji alt yapısının eskimiş ve devlet eliyle etkin olmayan biçimde yönetiliyor olmasıdır. Bu durum enerji alt yapısı konusunda başarılı deneyimlere sahip ülkeler açısından bir işbirliği olanağı sunabilir. Koşullar uygun olduğunda Ukrayna'nın enerji alt yapısının yenilenmesi ve yönetimine katkı sağlayabilir.

Son olarak özellikle yenilebilir enerji kaynakları üzerinde Karadeniz ülkelerinin yatırımlarının ve üretimlerinin sınırlı düzeyde kaldığı görülmüştür. Rüzgar, güneş, biyoenerji ve jeotermal enerji alanlarında ortak araştırma ve geliştirme projelerinin yapılması mutlaka düşünülmelidir. Böylece enerjide dışa bağımlılık sorunu önemli ölçüde çözülebilir hem küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı harekete geçilmiş olur.

7. Sonuç

Enerji kaynaklarına olan bağımlılığın ve kaynakların bulunduğu topraklar üzerindeki kontrolün artması enerjiyi stratejik bir mal haline getirmiştir. Enerji ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasının temelini oluşturmaktadır. Enerji olmadan gerekli mallar üretilemez, aydınlanma ve ısınma gibi temel ihtiyaçlar sağlanamaz. Ancak ekonomik ve sosyal yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan enerjiyi üretmek için kullanılan kaynaklar ve bu kaynakların miktarı sınırlıdır. Enerji kaynaklarının miktar olarak sınırlı olması ve kaynakların dünya üzerinde eşitsiz dağılımı ülkeleri enerji arz güvenliği riski ile karşı karşıya getirmektedir.

1973 ve 1978 yıllarında yaşanan petrol krizleri ile birlikte enerji arz güvenliği kavramı küresel ölçekte ülkelerin uluslararası ilişkilerinde ve enerji politikalarında en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Ülkelerin giderek artan enerji talebi ve buna paralel olarak büyüyen enerji bağımlılığı enerji arz güvenliğini risk altına almaktadır. Dolayısıyla ülkeler enerji çeşitlendirmesine giderek bu riski azaltmaya çalışmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan Rusya dışındaki diğer ülkeler enerjide dışa bağımlı oldukları için enerji tasarrufunu artırmak, yeni teknolojiler ya da alternatif enerji kaynakları geliştirmek suretiyle enerji güvenliğini sağlamaya çalışsalar bile enerji kaynaklarına ve piyasasına hakim olan Rusya gibi ülkeler her zaman uluslararası enerji piyasasını yönetecek güce sahip olacaklardır. Ancak enerji arz güvenliğinin sağlanmasında enerji kaynaklarına sahip olmak tek başına yeterli değildir. Örneğin, Rusya'nın enerji alt yapısının eski olması ülkede enerji güvenliği için risk oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu riski azaltacak ya da ortadan kaldıracak alt yapı çalışmalarına önem verilmelidir. Çalışmadaki diğer örnek ülkeler petrol ve doğal gaz taşımacılığında bölgede önemli birer transit ülkeleridir. Dolayısıyla enerji kaynaklarının transferi için geliştirilen boru hattı projeleri bu ülkelerin enerji güvenliğini sağlamalarında etkili olacaktır. Böylece enerji dışalımında da ithalat yapılan ülkeler çeşitlendirilerek tek bir bölge ya da ülkeye bağımlılık azaltılmış olacaktır. Bununla birlikte her bir ülkenin enerji güvenliği risk faktörü farklı olduğundan, ülkeler içinde bulundukları enerji sorunlarını doğru bir şekilde tanımlayarak analiz etmeli ve buna göre uygun politikalar geliştirerek enerji güvenliği risklerini azaltabileceklerdir.

Kaynakça

- Bielecki, A. (2002). Energy security: Is the wolf at the door?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42, 235-250.
- Bohi, D. R., & Toman, M. A. (1993). Energy security: Externalities and policies. *Energy Policy*, 21 (11), 1093-1109.
- Bohi, D. R., & Toman, M. A. (1996). *The economics of energy security*. Boston: Kluwer Academic.
- Bollen, J. (2008). *Energy security, air pollution, and climate change: An integrated cost-benefit approach*. MNP Report, Bilthoven. Available at (<http://www.npm.nl>).
- Chester, L. (2010). Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature. *Energy Policy*, 38, 887-895.

- Ediger, V. Ş. (2007). *Enerji arz güvenliği ve ulusal güvenlik arasındaki ilişki*. Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi Yayınları. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Elkind, J. (2010). Call for a broader agenda. In C. Pascual, J. Elkind (Eds.), *Energy security: Economics, politics, strategies and implications* (pp. 119-148). Washington D. C.: Brookings Institution Press.
- Gupta, E. (2008). Oil vulnerability index of oil importing countries. *Energy Policy*, 36, 1195-1211.
- Horsnell, P. (2000). *Japanese energy security and changing global energy market: an analysis of Northeast Asian energy cooperation and Japan's evolving leadership role in the region*. Rice University.
- International Energy Agency. (2013). World Energy Statics.
- Jansen, J. C., van Arkel, W. G., & Boots, M. G. (2004). Designing indicators of long-term energy supply security. *Report ECN-04-007, ECN, Petten*.
- Kınık, B. (2009). *Enerji arz güvenliği açısından Avrupa Birliği- Türkiye ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kruyt, B., van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. M., & Groenenberg, H. (2009). Indicators for energy security. *Energy Policy*, 37, 2166-2181.
- Le coq, C., & Paltseva, E. (2009). Measuring the security of external energy supply in the European Union. *Energy Policy*, 37, 4474-4481.
- Lefevre, N. (2010). Measuring the energy security implications of fossil fuel resource concentration. *Energy Policy*, 38, 1635-1644.
- Löschel, A., Moslener, U., & Rübhelke, D. T. G. (2010). Indicators of energy security in industrialised countries. *Energy Policy*, 38, 1665-1671.
- Proninska, K. (2007). Energy and security: regional and global dimension. SIPRI Yearbook 2007: *Armanents, Disarmanent and International Security*, 215-240.
- Sheepers, M. J. J., Seebrets, A. J., De Jong, J. J., & Maters, J. M. (2007). EU standards for energy security of supply- updates on the crisis capability index and the supply/demand index. Quantification for EU-27. *Energy Reserarch Centre of the Netherlands and Clingendael International Energy Program, Petten/Amsterdam/ The Hague*.(www.ecn.nl/en/ps/research-programme/energy-supply/security-of-supply-sos/supplydemand-index).
- US Chamber of Commerce. (2013). <http://www.energyxxi.org>.

Türkiye-Rusya Ekseninde Azerbaycan Enerji Politikası

Azerbaijan's Energy Politics on the Axis of Turkey-Russia

Yrd. Doç. Dr. Reha YILMAZ

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ÇAVSAM Müdürü, Çankırı, Türkiye, ryilmaz@karatekin.edu.tr

Özet

Azerbaycan, kendi petrolünü ve doğal gazını dünya pazarlarına ulaştırmak için Batılı şirketlere muhtaç durumdayken, bugün "oyun kurucu" bir ülke olarak enerji politikası yürütmektedir. Bu rolün, enerji sektöründeki muazzam genişlemenin ve Rusya-Türkiye ikiliyle stratejik bir işbirliğinde çalışmanın bir sonucu olduğu söylenebilir. Azerbaycan enerji konusunda büyük yatırımlar yapmış, SOCAR gibi dev enerji şirketleri kurmuş, Azerbaycan Neft şirketi aracılığıyla dünyaya açılmış, ülkede enerji sektöründe çalışan şirket ve bu şirketlerin arkasındaki devletleri kendi milli meselelerinde aktif katılım için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Bununla birlikte karşılaştığı en önemli sorun istikrarlı bir enerji politikası yürütememesidir. Bunda da Batılı devletlerin ürkekliliği, Türkiye'nin ilgili projelere yetecek donanımının olmaması Rusya'nın emperyal taleplerle bölgeye müdahaleleri ve Batının buna önlem alamamasının etkisi büyüktür. Bu durum yakın gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Zira Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki problemler, Rusya'nın Ukrayna'da estirdiği terör ve batının bunun karşısında etkin bir politika yürütememesi karşısında, ekonomisi enerjiye dayalı bir devlet olan Azerbaycan'ı ikili ve ikilem içerisinde bir politikayı devam ettirmekten başka seçenek bırakmamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Enerji, Enerji Politikası

Abstract

As Azerbaijan was dependent to western companies in the sense of transferring its own natural gas and oil, today the country has become a "game maker" regarding the energy politics issue. It might be argued that today Azerbaijan's current position is stemming from its vast expansion on the energy sector and its strategic cooperation with Turkey and Russia. Since Azerbaijan set major investments on energy issue with its giant firms such as SOCAR and Neft, the country encourages the countries behind these firms to apply politics in the favor of Azerbaijan's national issues. On the other hand, the lack of stabil policies regarding the energy issue is the most important disadvantage of Azerbaijan. This situation is stemming from the fearful stance of the western countries, the deficiency of Turkey over the related projects and the imperial demands of Russia. It seems that this situation will continue during the near future. Since considering the Turkey's domestic and external issues, Russia's extreme politics over Ukraine and the ignorance of western countries, Azerbaijan will have no option to maintain its dilemmatic politics.

Keywords: Energy, Energy Policy

1. Giriş

Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, stratejik konumu ve zengin doğal kaynakları sayesinde kısa sürede küresel pazara girmeyi başarmıştır. Ancak Ermenilerin sürgün ettiği 350 bin ve Karabağ Savaşı'ndan kaçan bir milyon ülke ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Yeni bağımsızlığına kavuşan ülke bu problemlerini sahip olduğu enerji kaynaklarını dünya pazarlarına çıkarmakta görmüş ve bu çerçevede Rusya ve Türkiye üzerinden enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmaya çalışmıştır. Sonraki dönemde ülkenin enerji politikası bu iki ülke çerçevesinde gelişmiştir.

Asrın Anlaşması ile Türkiye önceliğinde batılı ülkelerle işbirliğine giden, Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile dünya enerji piyasasına tutunan Azerbaycan, Rusya'nın güçlenmesi ve Türkiye'nin istikrarsız politikaları karşısında

iki ülke arasında gelgitli bir enerji politikası izlemek zorunda kalmıştır. Rusya'nın Kafkasya'ya geri dönmesi ile doğrudan Rus tesirine maruz kalan ülke Türkiye'den istediği desteği alamamış hatta Türkiye Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeler karşısında kendisini tehlikede hissederek Türkiye'ye karşı bazı şantaj politikaları uygulamaktan çekinmemiştir. Bayrak krizi, petrol ve doğalgazın fiyatının arttırılması, askeri eğitim anlaşmasının uzatılmaması, Azerbaycan'daki Türk yatırımcıların aşırı baskıya tabi tutulması, Türkiye öncelikli enerji projelerinden desteğin çekilmesi gibi uygulamalar Türkiye'ye olan tepkiyi açık olarak ortaya koymuştur. Ancak Türk hükümetinin olağanüstü gayretleri ve tavizleriyle ilişkiler yeniden normalleşme sürecine girmiş, Azerbaycanlı sermaye Türk piyasasında önemli yatırımlara imza atarak iki ülke arasında bir enerji işbirliği alanı oluşturmuştur.

Rusya'nın aşırı baskı politikaları karşısında Ruslarla yeni enerji anlaşmaları imzalayarak, bir taraftan baskının şiddetini azaltmaya, diğer taraftan Karabağ probleminde Rusya'nın etkin desteğini almaya çalışmıştır. Ülke liderliği eski Bakülü Rusyalı bir elit zengin ile akrabalık kurarak Rus elinin de desteği almaya, bu yolla enerji alanında Rusya'dan olumlu şekilde faydalanmayı düşünmüştür. Ayrıca Rusya'da bulunan iki milyon Azerbaycanlı çalışanın gerek lobi gerek sermaye birikimlerinden yararlanarak Moskova merkezli bir etkin güç kurmaya çalışmıştır.

Bugün geline nokta Azerbaycan dengeli bir dış politika izleyerek hem Türkiye, hem de Rusya ile ilişkileri iyi tutmaya çalışmaktadır. Bakü, Karabağ sorununu çözüme ulaştırmak amacıyla Rusya ile siyasi ve ekonomik işbirliğine önem vermekle beraber Moskova'nın, Azerbaycan'ın iç işlerine karışmasını önlemeye dönük çaba sarf etmektedir. Bunun için Türkiye önceliğinde Batı'yla ilişkilerini de sürdürerek dış politikasındaki dengeyi korumaya çalışmaktadır. Rusya'ya karşı dengeyi sağlayacak politikanın öncüsü Türkiye ve onun temsil ettiği Batıdır. Bu nedenle bir taraftan Rusya ile ekonomik ilişkileri sağlamlaştırmaya ve bu yolla Rusya'nın gücünü Ermenilerin Karabağ ve etrafı bölgeleri işgaline son verdirmek için kullanırken, diğer taraftan Türkiye'yi enerji alanındaki yatırımları ve kendine bağlı bir Pazar haline getirmeye çalışarak batı kapısını açık tutmaya çalışmaktadır. Sonuçta Azerbaycan'ın Rusya ve Türkiye eksenindeki enerji politikası mehter marşı gibi iki ileri bir geri adımla devam etmektedir.

2. Azerbaycan Enerji Politikası

Sovyetler Birliğinin yıkılışıyla beraber bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan kısa sürede bölgenin ve yeni dünya düzeninin global güçlerinin dikkatini çekmeye başlamıştı. Bunda hiç şüphesiz enerji faktörünün etkisi büyüktür. 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarından itibaren dünya enerji sektörünün önemli bir merkezi olan Azerbaycan, Demirperde arkasında çektiği Batı özlemi yeni dönemde bitmiş ve yakın bir ilişki için uygun bir ortam oluşmuştur. Ancak Sovyetler yıkılsa da onun varisi Rusya Federasyonu Azerbaycan'ı kolaylıkla Batıya vermemiş ülkede tam bir kargaşa ve çatışma ortamının oluşması için gerekli altyapıyı oluşturmuştur.

Devletin yeni yöneticileri Muttalibov ve Elçibey bu kargaşaya son verememiş, dolayısıyla Azerbaycan dağılıp yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak büyük mücadele sonrası devletin başına geçen eski KGB ve Politbüro'nun üst düzey yöneticisi Haydar Aliyev ülkeyi kısa sürede düzlüğe çıkarmış ve iç kargaşayı sona erdirerek bir istikrar sağlamıştır. Sonrasında ülkenin ekonomik olarak güçlenmesi ve bir çok sorunun bu yolla halli için yeni bir süreç başlatılmış ve Elçibey zamanında başlatılan enerji hamlesi Asrın Anlaşmasının imzalanması ile birlikte başarılı bir şekilde sonuçlandırılmış ve enerji Azerbaycan'ın kurtuluş sebebi haline gelmiştir. Sonrasında enerjinin başarılı bir şekilde politize edilmesi ve dünya enerji devlerinin sofrasında başarılı bir enerji sağlayıcısı olarak yer almak en önemli mesele haline gelmiştir.

Azerbaycan enerji siyasetini temelleri üç temel başlıkta toplanabilir. Birincisi enerji kaynaklarının işletilmesi, ikincisi, enerji pazarlarına ulaşım ve üçüncüsü, pazarlama. Bu çerçevede enerji kaynaklarının işletilebilir hale getirilmesi ve işletilmesi için dünyanın önde gelen petrol devi şirketlerle önemli anlaşmalar yapılmış ve petrol ihtiyacı olan devletler bu anlaşmaların garantörü olmuştur.

Enerji pazarlarına ulaşım konusunda Rusya ve Türkiye önemli bir misyon üstlenmiş ve Yeni Dünya Düzenindeki yeni politikaları çerçevesinde enerji ticareti yapabilir bir konuma gelmiştir. Uluslararası enerji pazarlarına ulaşım konusunda da Rusya ve Batı arasında bir denge sağlanarak, erken petrol Rusya asıl kaynak ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı kullanılmış, ayrıca Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile de doğal gaz dünya pazarlarına ulaştırılmıştır. Rusya Sovyet dönemi boru hatlarını kullanarak, Türkiye ise uluslararası destek ile Bakü-Tiflis Ceyhan

Petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz hatları ile Azerbaycan'ın petrol ve doğalgazını uluslararası pazarlara ulaştırmada etkin rol aldılar.

Uluslararası Pazarlar konusunda da enerjiye ihtiyacı olan devletlerle önemli anlaşmalar yapılmıştır. Bu çerçevede ABD, AB, Uzak Doğu üçlüsü devletlere enerji pazarlama konusunda önemli imkânlar sunarken, enerji ile elde edilen prestij sayesinde enerji konusunda bir şekilde rol alan devletlerin Karabağ konusunda desteği sağlanmaya çalışılmıştır.

Azerbaycan cumhuriyeti bağımsızlıktan günümüze birkaç tane önemli projelerde aktif rol üstlenmiştir. Bu projelerde aldığı yükümlülüğü diğer ülkelerle dengeli bir biçimde yürütmeyi temel hedefi olarak görmüştür. Komşularının tepkisini çekmemek için ise denge politikası izleyerek diğer devletlerle karşılıklı bağımlılık çerçevesinde hareket alanı veya serbestisi yaratmaya çalışmıştır. Bağımsızlıktan günümüze yapılan tüm önemli anlaşmalarda Azerbaycan bölgesel ve küresel güçlerin çıkarlarını hep dikkate almak zorunda iken, günümüzde yeni anlaşması yapılan TANAP projesi ülkenin uluslararası arenada çıkarlarını koruması açısından da önemli proje olarak değerlendirilmektedir. Bu proje Avrupa'nın Rus doğalgazına olan bağımlılığını azaltacağı için, Azerbaycan Doğu-Batı enerji koridorunda önemli ülke konumuna yükseltecektir (Mammadov, 2013, s. 13).

Azerbaycan'ın enerji politikası konusunda da Rusya ve Türkiye önemli roller üstlenmiştir. Zira her iki ülke gerek enerji kaynaklarının işletilmesi, gerek pazarlara ulaştırılması ve enerji ticareti konularında etkin rol üstlenmiştir ve bir çok projenin sahibi olmuştur.

Bugün geline nokta Azerbaycan diğer alanlarda olduğu gibi enerji siyaseti konusunda da bir denge politikası yürütmeye çalışmaktadır. Bunun sonucunda gerek Rusya gerekse Türkiye öncülüde Batılı devletlerle bir çok projeye ortaklık etmekte, enerji kaynağını işletme ve pazarlama konusunda önemli çalışmalar yürütmektedir. Azerbaycan zaman zaman bölgesel ve uluslararası gelişmelere göre dış politikasında da değişimler göstermektedir. Özellikle Karabağ probleminin çözümü konusunda gösterdiği hassasiyet nedeniyle bölgede menfaati olan devletlerle yakın ilişki ve yer yer sıkı pazarlıkla kazançlar elde etmeye çalışmaktadır. Son dönemde Türkiye'nin Ermenistan açılımı çerçevesinde Azerbaycan'ın Türkiye politikalarındaki değişimi buna örnek göstermek mümkündür.

Günümüzde Azerbaycan enerji politikaları bağlamında önceliklerini değiştirmiş gibi algılanmaktadır. Haziran ayında Azerbaycan'ın devlet kontrolündeki enerji şirketi SOCAR, Gazprom ile bir anlaşmaya imza atmıştır. Anlaşma kapsamında satılması kararlaştırılan 500 milyon metre küplük gaz miktarı önemsiz gibi görünse de, bu durum aslında Ankara ve Brüksel'e Nabucco konusunda hızlı davranmaları için verilen bir uyarı mesajı niteliği taşımaktadır. Kasım ayında Bakü yönetimi kimi ülkelere ciddi teklifler yaparak çitayı yükseltmiştir (Jackson, 2014).

Karşılıklı bağımlılığı ekonomik ve siyasi olarak ayırmak mümkün değildir. Çünkü karşılıklı bağımlılık ekonomik olarak başlar ve siyasi semeresi kendiliğinden ortaya çıkar. Ülkeleri bir birine bağlı kılan diplomatik dostluk anlaşmaları değil, dış ticaret ilişkileridir. Bu ilişkilerin muhafazası adına ülkelerin bir birine olan husumetleri azalmaktadır. Güçlü devletler dış politika kararlarında realizme göre davranış sergilemesi olağan gözükürken ve çıkarlarını maksimize etmekteyken, yeni bağımsız ve az gelişmiş ülkelerin güç peşinde koşması veya çıkarlarını maksimize etmekten ziyade karşılıklı bağımlılık ilişkisi ile hareket etmektedirler. Büyük devletler çıkarlarını maksimize ederken olumsuz sonuçlara katlanmakta veya bunun bedelini ödemekteyken az gelişmiş ülkeler çıkarlarını maksimize etmek yerine paylaşmayı tercih etmektedirler ve büyük devletler tarafından öngörüldüğü ölçüde hareket ettiği gözlemlenmektedir. (Mammadov, 2013, s. 4)

3. Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Enerji Politikası

Enerji stratejik özelliği olan bir olgudur ve uluslararası siyaset, çelişki ve çatışmalarda stratejik bir boyuta sahiptir. Ülkelerin toplumsal gelişimlerinin önemli unsurlarının başında enerji tüketimi gelmektedir. Enerji günlük yaşamımızın ve üretimimizin en önemli parçasıdır. Bu nedenle ülkenin ve enerji sektörünün yönetimini üstlenenler, toplumun ve ekonominin gereksinim duyduğu enerjiyi yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevre ile uyumlu bir şekilde sunmakla da yükümlüdürler. En ucuz ve temiz enerjinin temini konusunda çalışmalar yapılmakta ve kesintisiz enerjinin sağlanması için ticari, politik ve hatta askeri çabalar gösterilmektedir. Türkiye'de ise enerji

konusu ve politikaları incelendiğinde genelde enerjinin tedariki öncelikli olarak gündeme gelmektedir “fakat sürdürülebilir enerji konusunda uzun soluklu bir politika oluşturulmamıştır”. Hızla artan enerji talebi neticesinde Türkiye’nin başta petrol ve doğal gaz olmak üzere enerji ithalatına bağımlılığı artmaktadır. Dünyada artacak olan petrol talebinin gelecekte karşılanmasının güçlükleri nedeniyle ucuz petrol ve doğalgaz dünya siyasetinde gerilerde kalmaktadır. “Son on yıl içerisinde dünyada doğal gaz ve elektrik taleplerinin Çin’den sonra en fazla arttığı ikinci ülke konumunda bulunan Türkiye’nin, önümüzdeki dönemler de ekonomik ve sosyal gelişme hedefleri ile tutarlı olarak enerji talebi artış bakımından dünyanın en dinamik enerji ekonomilerinden biri olmaya devam etmesi beklenmektedir.” Türkiye’nin hâlihazırda toplam enerji talebinin yaklaşık 26’sı yerli kaynaklardan karşılanmaktayken, kalan bölüm çeşitlilik arz eden ithal kaynaklardan karşılanmaktadır (Türkiye’nin enerji politikası – Azerbaycan, İran, Rusya, 2014).

Türkiye, SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan’ı ilk tanıyan devlet olarak diplomatik ilişkiler kurdu. Diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla Azerbaycan’ın tarihi, dini, kültürel ve etnik yakınlıkları bulunan Türkiye’yle ilişkileri hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Muttalibov’u iktidardan indiren ve cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasından sonra Elçibey, Türkiye başta olmak üzere Batı devletleriyle sıkı işbirliğine dayalı bir politika izledi. Azerbaycan’ın doğal kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası pazarlara taşınmasında da Türkiye başta olmak üzere Batı devletlerine öncelik tanıdı. Elçibey dönemi, Azerbaycan’ın Türkiye’yle ilişkilerinin hız kazandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Azerbaycan’la Türkiye arasındaki ilişkiler, siyasal ve ekonomik alanlarla birlikte eğitim ve kültür alanlarında da gelişti. İlk defa 19 Temmuz 1992’de Türkiye’ye Azerbaycan’dan burslu öğrenciler gönderilmeye başlandı. Ayrıca bu dönemde Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan’a destek verdi. Fakat Türkiye’nin Haziran 1993 darbesinde herhangi etkinlik gösteremediği ve Bakü’deki siyasal gelişmeleri seyretmekle yetindiği de açıktır.

Haydar Aliyev, cumhurbaşkanlığındaki ilk yıllarda Türkiye’yle mesafeli, Rusya Federasyonu’na yakın ve İran’la da gerginlikten kaçınan bir dış politika izledi. Fakat Aliyev, içerideki durumu sağlamlaştırdıktan sonra daha farklı bir dış politikaya yönelerek Türkiye’yle ilişkilere önem verdi. Genel olarak Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde ilk başlarda olumsuzluklar yaşanmışsa da daha sonra olumlu gelişmelerle işbirliği sürecine girildi.

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan, Türkiye’yle siyasal, ekonomik ve askerî ilişkilerini geliştirdi. Türkiye’nin 1992’den 2003’e kadar Ermenistan’a kapattığı sınırlarını açmaması ve bu devletle diplomatik ilişkiler kurmaması, iki devlet arasındaki siyasal ilişkilerin düzeyinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan’ın Türkiye’yle ekonomik ilişkilerine bakıldığında ise Asrın Anlaşması’yla Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) % 6,7 oranında pay almasıyla başlayan ilişkiler, daha sonra imzalanan yirmi bir petrol anlaşmasından da % 19’luk pay sahibi olmasıyla devam etti. Ayrıca 12 Mart 2001’de imzalanan anlaşmayla Türkiye’ye ihraç edilen Azerbaycan doğalgazının, Türkiye’nin ihtiyacını karşılaması, bunların dışında da Azerbaycan’ın Türkiye için büyük öneme sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinde ısrarcı olması iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlü gelişimini göstermektedir (İsmayıl, 2013, s.1451).

Türkiye’nin hızla büyüyen ekonomisine bağlı olarak aynı süratle artan enerji ihtiyacının karşılanmasında yaklaşık %70 oranında ithalata bağımlı durumdadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin enerji alanındaki en öncelikli hedefi enerji arz güvenliğini sağlamak ve kuvvetlendirmektir. Bu hedef doğrultusunda geliştirilen çok boyutlu enerji stratejimizin başlıca unsurlarını, ithal edilen hidrokarbon enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın tedarikinde kaynak ve güzergah çeşitlendirilmesi, yerli ve yenilenebilir enerjinin payının artırılması, nükleer enerjinin, enerji sepetimize dahil edilmesi, transit ülke rolümüzün güçlendirilmesi, ülkemizin bir enerji merkezine dönüştürülmesi ve Avrupa’nın enerji güvenliğine katkıda bulunulması olarak sıralamak mümkündür. Bu çerçevede Doğu-Batı Enerji Koridoru çerçevesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı, 3 Temmuz 2007 itibarıyla faaliyete geçmiştir.

Doğu-Batı ekseninde Türkiye üzerinden geçmesi ve Hazar havzasının yanı sıra Orta Doğu doğal gaz kaynaklarını Avrupa’ya sevk etmesi öngörülen boru hatları, Güney Avrupa Doğal Gaz Ringi (kısa adıyla Güney Gaz Koridoru) kapsamında değerlendirilmektedir. Türkiye topraklarından geçen doğal gaz projelerini de kapsayan Güney Gaz Koridoru’nun oluşturulmasına AB tarafından destek ve öncelik verilmektedir. Bu kapsamda, 2005 yılında temeli

atılan ve 18 Kasım 2007 tarihinde açılışı yapılan Türkiye-Yunanistan Enterkonektörü aracılığıyla, Azeri gazı ilk kez alternatif bir güzergah üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir.

TANAP Projesi'ne ilişkin olarak ülkemiz ile Azerbaycan arasında bir Hükümetlerarası Anlaşma ile ekini teşkil eden Evsahibi Ülke Anlaşması 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da imzalanmıştır. Türkiye bu anlaşmalar ile ŞD Faz 2 yatırım kararının alınmasına çok büyük bir katkıda bulunmuştur.

Bu projenin hayata geçirilmesi Türkiye'nin enerji güvenliğine önemli katkı sağlayacak, Azerbaycan'la ilişkileri güçlendirecek, AB enerji güvenliğinde ülkemizin önemini ortaya koymakta, enerji transferinde güvenilir transit ülke konumunu pekiştirmiştir (Davutoğlu, 2014).

Türkiye'nin enerji politikalarında büyük önem arz eden Hazar Havzası özellikle Azerbaycan ile uygulamaları henüz gerçekleşmemiştir. Bu konuda Türkiye'nin etkisi büyüktür. Türkiye'nin Nabucco bazında çıkardığı engeller ve Hazar ülkelerinin enerji politikaları ile bölgesel çatışmaların çözümü arasındaki ilişkiyi kavramada başarısız olması, Avrupalı ülkelerin Gazprom'la bağımsız görüşmeler yürütmesinin bir diğer nedenini oluşturmaktadır.

Nabucco bağlamında ortaya çıkanlardan sorunlardan biri talep -AB üyesi devletler arasındaki işbirliğinin tam anlamıyla sağlanamaması-bir diğeri de arz (kaynak) yetersizliğidir. Projeye gaz sağlaması kesinleşen tek ülke Azerbaycan'dır. Bugün, Azerbaycan enerji politikaları bağlamında önceliklerini değiştirmiş gibi algılanmaktadır. Haziran ayında Azerbaycan'ın devlet kontrolündeki enerji şirketi SOCAR, Gazprom ile bir anlaşmaya imza atmıştır. Anlaşma kapsamında satılması kararlaştırılan 500 milyon metre küplük gaz miktarı önemsiz gibi görünse de, bu durum aslında Ankara ve Brüksel'e Nabucco konusunda hızlı davranmaları için verilen bir uyarı mesajı niteliği taşımaktadır. Kasım ayında Bakü yönetimi kimi ülkelere ciddi teklifler yaparak çitayı yükseltmiştir.

SOCAR İran'la bir anlaşma imzalayarak 2010 yılından itibaren yıllık 500 milyon metre küplük gaz satışı yapacağı teminatını vermiştir. Bu anlaşma, tıpkı Gazprom örneğinde olduğu gibi, gaz miktarı açısından önemsiz görünse de, ilgili devletlere uyarı niteliği taşımaktadır. Anlaşmanın önemli olan kısmı siyasi yanıdır: Anlaşma ilerleyen yıllarda, satılacak gaz miktarının artırılabilme seçeneğine açık kapı bırakmaktadır. İran Batılıların gözünde "par-ya" gibi algılandığından, Bakü'nün enerji bağlarını İran'a doğru genişletmesi Batı'ya verilen açık bir mesajdır. İkincisi, Azerbaycan yılda 7 ile 8 milyar metreküplük basınçlı gazı tanker aracılığıyla ve Türkiye'yi bypass eden bir güzergah üzerinden Bulgaristan'a sevk etmeyi kabul etmiştir.

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Bakü, ilgili devletlere en açık dille tehdidini yöneltmiştir. SOCAR'a bağlı bir yetkili şu ifadeleri kullanmıştır: "Eğer Avrupa'nın yekpare biçimde bir çözüm bulması çok uzun sürerse, Hazar Bölgesi'ndeki tüm gaz Asya'ya aktarılacaktır."..."Bu durum görüldüğünden daha ciddi sonuçlara yol açacaktır."

Azerbaycan gazının Doğu'ya aktarılmasının önündeki temel engel, Nabucco için de söz konusudur. Türkmenistan ve Azerbaycan arasında kurulacak Trans-Hazar Hattı'nın (THH) planlanma aşamasının yıllardır sürmesine rağmen, inşa aşamasına geçmesinin önünde uzun bir süre vardır. Projenin uzamasında İran ve Rusya'nın yönelttiği itirazların kısmi etkisinin yanında, Aşkabat ve Bakü'nün gaz alanları bağlamındaki tartışması önemli yer tutmaktadır. Hatta Türkmenistan Azerbaycan'ı, uluslararası hakemin devreye gireceği bir mahkeme önüne çıkarmakla bile tehdit etmiştir (Jackson, 2014).

Bakü neden enerji politikalarını değiştirerek bu ani girişimlerde bulundu? Dar bir bakış açısıyla ele alındığında bu hamleler Avrupa'nın blöfünü karşılamak ve Nabucco Projesi'ni bir an önce bitirmesi için yapılmıştır. Brüksel talihsiz bir biçimde bu mesajı işitmiş ve anlamışa benzemiyor. Bunun yanında hamlelerin zamanlaması, daha derin ve endişe verici bir gerçeğe işaret ediyor: Son gelişmelerin ardından, Azerbaycan'ın uzun yıllardır müttefiki olan Türkiye'ye karşı duyduğu artan düş kırıklığı.

Yıllardır Ankara, Nabucco Projesi dahilinde imtiyazlı fiyat tarifelerinde değişiklik yapılmasında ısrarcı davranarak ve iç piyasasında kullanması için ayrılan gazın miktarı konusunda engeller çıkarmıştır. Bakü yönetimi sorunun çözümünde anlayışlı tavır takınarak görüşmelere bir süre devam etmiştir. Türk Hükümeti'nin Ermenistan ve Azerbaycan'ın uzun yıllardır süren Dağlık Karabağ sorununda somut bir gelişme sağlanmadan Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi bağlamında aldığı karar, Bakü'nün ılımlı tavrını değiştirmiştir. Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirme kararı alması, Azerbaycan'da yaşayan geniş kitlelerce, iki ülke arasındaki

kardeşlik ilişkilerine ihanet olarak görülmüş ve Bakü'yü gaz görüşmelerinde daha sert bir tutum izlemesine neden olmuştur. Ankara, bölgesel enerji merkezi olma yönündeki hedefini başarma yolunda Nabucco'ya ihtiyaç duymakta ve bu bağlamda geri adım atmakta isteksiz görünmektedir. Ermenistan-Türkiye yakınlaşmasından önce Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji konusundaki anlaşmazlıkları ticari nitelikteyken, Bakü'nün 'Ermeni Açılımı'na duyduğu öfkenin bir sonucu olarak fiyat konusu aşırı politik bir hal almıştır.

Yukarıda bahsedilen engellerin ve yaşanan anlaşmazlıkların ortaya çıkardığı durağanlığın, Nabucco Projesi'ne bağlanan umutları boşa çıkarması ve projeyi başarısızlığa uğratması ciddi bir risk ortamını doğurmaktadır. Türkiye ile yaşanacak bir 'hesaplaşma' son tahlilde boşa çıkacak olsa bile, bunun yaratacağı uzun vadeli zararı göz ardı etmemek gerekir.

Azerbaycan'ın aşama aşama Batı'nın jeopolitik yörüngesinden kaydığı, üstü kapalı biçimde anlaşılmaktadır. Petrol ve gaz boru hatlarının devletleri bağlayıcı etkisi bazen abartılı olarak yorumlansa da, uzun vadede, Bakü ticari ilişkilerinde kendisini Moskova ve İran'a gereğinden fazla bağlı biçimde bulabilir. Petrolün ve gazın Azerbaycan'ın ekonomisini destekleyici etkisi olsa da; enerji konusunda kurulan bağların Azeri dış politikasını etkilemesi de kaçınılmazdır (Jackson, 2014)

4. Rusya Azerbaycan İlişkilerinin Enerji Politikası

Kafkasya'da Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi olarak en sıkı işbirliği içinde bulunduğu ülke Rusya'dır. Çünkü her şeyden önce Rusya'nın Azerbaycan'a üç yüz yıllık bir etkisi vardır ve Azerbaycan'ın bu etkiden kurtulması mümkün değildir. Belki siyasi olarak bu etkiden kurtulmak milli bağımsızlık mücadelesi yıllarında belli ölçüde mümkün olabilişti ama ekonomik, sosyal ve kültürel etkiyi bu kadar kolay bertaraf etmek olanaksızdır.

Azerbaycan 1992-1993 yılları arasında Rusya karşıtı politika izlese de, daha sonra Rusya'nın ülke üzerinde ağırlığını iyi tartabildiği için denge politikasına öncelik tanımıştır. Azerbaycan Rusya'dan her zaman güvenlik alanında endişe duymuştur ve bu endişesinin yakın ve orta vadede giderileceğini iddia etmek mümkün değildir. Çünkü son iki yüz yıllık tarih ve yakın geçmişte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgal etmesinde Rusya'nın bu devlete sağladığı ekonomik, siyasi ve askeri yardımlar halen unutulmamıştır. Rusya'nın 1996'da Ermenistan'a 1 milyar dolar, 2008'de ise 800 milyon dolar değerinde karşılıksız olarak askeri yardımda bulunması dikkate alınır-sa, Azerbaycan'ın bu ülkeden duyduğu endişeyi anlamak mümkündür.

Azerbaycan'ın Rusya ile yaşadığı bütün sorunlara rağmen bu ülke ile kemikleşen ilişkilerini bir anda koparması mümkün değil ve zaten bu tür bir politika doğru olmazdı (Cabbarlı, 2014.).

1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş olsa da Ayaz Mutallibov yönetimi, Moskova yanlısı politika izlemeye devam etmiştir. Bu politikanın en açık kanıtı, BD'T'ye üye olmak için imza atılmasıydı. Fakat Parlamento'da, Halk Cephesi'nin çoğunlukta olması nedeniyle bu karar onaylanmadı. Bu dönemde Rusya Federasyonu, diğer eski SSCB devletleri gibi Azerbaycan'ı da bağımsız devlet olarak tanımadı ve Azerbaycan'la hiçbir anlaşma imzalamadı. Şubat 1992'de, Rusya Federasyonu'nun Dağlık Karabağ'daki 366. alayının Ermenistan ordusuyla birlikte Hocalı'da katliam yapmasının, Ayaz Mutallibov'un istifasına da neden olduğu söylenebilir.

Azerbaycan'da Rusya Federasyonu'na karşı nefretin arttığı bir dönemde Moskova, Azerbaycan politikasında değişiklikler yapmaya başladı. Öyle ki, 4 Nisan 1992'de Bakü'ye resmi ziyarette bulunan Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak resmen tanıdığını açıkladı.

Rusya Federasyonu'nun bölgede etkisini artırdığı bir dönemde Ebülfez Elçibey, Azerbaycan'a cumhurbaşkanı seçildi. Azerbaycan'ın bağımsızlığına daima önem veren Elçibey, bağımsızlığın tehdidi olarak da Rusya Federasyonu'nu görmekteydi.²²³ Bu nedenle Ebülfez Elçibey başkan seçildikten sonra, Rusya Federasyonu'yla Azerbaycan'daki Rus üslerinin tasfiyesi için görüşmelere başladı. 7 Ağustos 1992'de Moskova imzalanan antlaşmayla Rus askerlerinin statüsü belirlendi. Bu antlaşmaya göre; iki yıl içinde Rus askerleri, silahlarını Azerbaycan'a bırakarak ülkeden çekilecekti. 23 Mayıs 1993'te, belirlenen süreden daha önce Rus ordusu Azerbaycan'dan çekildi. Bu antlaşmadan sonra Azerbaycan'la Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler bozuldu. Elçibey yönetimi, Rusya Federasyonu'yla ilişkilerdeki bozulmayı ortadan kaldırmak için çaba sarf etse de başarılı olamadı. Ekim 1992'de

Elçibey, Rusya Federasyonu'na resmî ziyarette bulunarak bir dizi anlaşma imzaladı. Bu ziyaret, iki devlet arasındaki ilişkilerde herhangi bir gelişme sağlayamadı. Ayrıca Rusya Federasyonu, Elçibey yönetimini iktidardan uzaklaştırmak için Suret Hüseyinov tarafından başlatılan darbeye gizli de olsa tam destek verdi.

Haydar Aliyev, cumhurbaşkanı olduktan sonra Azerbaycan'ın dış politikası değişti. Rusya Federasyonu'nun iç ve dış politikasını iyi bilen Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın bu devletle bozulan ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Bu amaçla Haydar Aliyev, ilk yurtdışı ziyaretini de Rusya Federasyonu'na yaparak Azerbaycan'ın dış politikasının değiştiğini, Rusya Federasyonu'yla ilişkilerini geliştireceğini ve BDT'ye üye olmak istediğini belirtti. Fakat Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu'yla yakınlaşma politikasının, Dağlık Karabağ'daki çatışmaları durduramaması nedeniyle Aliyev yönetiminin, ABD ve Batı Avrupa devletleri eğilimli bir dış politikaya yönelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bunun ardından Aliyev yönetimi, Batı şirketleriyle petrol anlaşmaları imzalamak için görüşmelere başladı. Görüşmelerdeki amaç ise bu şirketler vasıtasıyla Azerbaycan'ın ABD ve Batı Avrupa devletleriyle ilişkilerini geliştirmek ve Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan'daki etkisini azaltmaktır. Ama bu politikayı izlerken bile Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu'yla ilişkilerini geliştirmeye çalışan Aliyev, 24 Eylül 1993'te Moskova'daki BDT Zirvesi'nde üyelik için imza attı (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan, 2013, s. 69 vd.).

Aliyev döneminde Azerbaycan'la Rusya Federasyonu arasındaki ilişkileri olumlu ve olumsuz yönde etkileyen üç önemli faktör vardı. İlki, Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan'da askerî üs bulundurma talebiydi. Rusya Federasyonu'nun bu talebi, Azerbaycan yönetimi tarafından kabul edilmedi ve iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi.²³⁰ Azerbaycan'la Rusya Federasyonu arasındaki ilişkileri etkileyen ikinci faktör ise enerji kaynaklarıdır. Azerbaycan yönetimi, Ekim 1993'te imzalanan bir anlaşmayla Rus şirketi Lukoil'e Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol çalışmaları yapma hakkı verdi. Ardından da Asrın Anlaşması'yla Lukoil'e % 10 oranında hisse verilmesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin olumlu gelişmesine katkıda bulundu.²³¹ Azerbaycan'la Rusya Federasyonu arasındaki ilişkileri etkileyen üçüncü faktör de Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan'a müdahalesiydi. Rusya Federasyonu, Azerbaycan'ı Çeçenistan'a maddi ve askerî olarak destek vermekle suçladı. Hatta 1 Ekim 1999'da bir Rus askerî uçağının, Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu sınırında bulunan Zakatala ilinin Gımrır köyünü bombalaması iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz etkiledi.

31 Aralık 1999'da Boris Yeltsin'in istifa etmesinin ardından devlet başkanı olan Vladimir Putin, 21 Nisan 2000'de "Yeni Güvenlik Doktrini"ni ilan etti. Bu doktrindeki amaç, BDT devletlerini Rusya Federasyonu'nun etkisi altına tutmaktır.²³³ Vladimir Putin'in, 9-10 Ocak 2001'de Bakü'ye ziyarette bulunarak Kafkasya'da zayıflayan Rusya Federasyonu etkisini artırmayı hedeflediği söylenebilir.

Vladimir Putin'le görüşmesinde Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu'yla ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atıldığını belirtti. Putin döneminde Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan'la ilişkileri, eski döneme nazaran istikrarlı bir yapıya kavuştu. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Batı öncelikli dış politikası Moskova'da temkinli biçimde karşılamaya devam etti (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan, 2013, s. 75 vd.).

5. Azerbaycan Enerji Politikasında Rusya Türkiye İkilemi

Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemi dış politikası değerlendirildiğinde bazı hususlar hariç dengeli ve sürdürülebilir olduğu kabul edilebilir.. Halk Cephesi döneminde bazı başarılar elde edildiyse de, deneyimsizliğin acı sonuçları hissedilmiş, Haydar Aliyev döneminde ise dış politika temel konular rayına oturtulmuştur. Dış politikada Azerbaycan'ın ciddi sonuç elde edemediği tek konu Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesinin uluslararası kamuoyuna yeterince anlatılamaması ve kabul ettirilememesidir (Cabbarlı, Abdullayev, 2009, s. 92).

Ancak ilerleyen dönemlerde Azerbaycan'ın Batıdan beklentilerinin karşılanmaması, toprak bütünlüğü konusundaki önceliklerinin anlaşılmaması nedeniyle Rusya'yla bir yakınlaşmanın varlığını kabul etmek gerekir. Özellikle Gürcistan Savaşından sonra Azerbaycan'ın gerek toprak bütünlüğü gerekse enerji güvenliği için Rusya'ya rağmen Batıcı politikalar izlenemeyeceğini kabul etmiş görünmektedir. Bu sebeple Azerbaycan'ın aşama aşama Batı'nın jeopolitik yörüngesinden kaydığı görülmektedir. Petrol ve gaz boru hatlarının devletleri bağlayıcı etkisi bazen abartılı olarak yorumlansa da, uzun vadede, Bakü ticari ilişkilerinde kendisini Moskova'ya daha fazla bağlı hissetmekte ve bu nedenle de enerji konusunda da Rusya güdümünde bir politikaya yönelimi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Hazar Bölgesi'nde ticaret politikayla eş anlamlıdır. Söz konusu devletler arasında Nabucco kaynaklı gerilimler zaman zaman artış gösterse de, Azerbaycan'ın enerji politikasındaki hızlı eksen değişiminin temel sebebinin, Karabağ konusunda herhangi bir uzlaşmaya varılmadan, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik pazarlıklara girişmesi olduğu düşünülmektedir. Ankara izlediği politikayı değiştirmese, Azerbaycan'ın uzun vadeli gaz stratejisindeki önceliklerinin değişeceği şüphe götürmemektedir. Brüksel ve Washington'daki politik karar alıcılar bir an önce ortaya çıkan tehlikenin farkına varmalı ve kendilerini Ankara-Bakü hattındaki gerilimin sonlandırılması için ciddi ve içten diyalog kurulmasına adanmışlardır. İvedilikle harekete geçmede başarısız olunursa, uzun vadede enerji güvenliği ve jeopolitik tercihler bağlamında çok ciddi sonuçlarla yüzleşilmesi kaçınılmaz olacaktır (Jackson, 2014.).

Rusya'nın dominant piyasa konumu Avrupa ülkelerini olumsuz etkilemektedir. Bu tekel, Rusya'da diğer sektörlerde de yayılabilecek yolsuzluk, verimsizlik ve ekonomik gibi sorunlara yol açacak ve potansiyel çatışma alanları oluşturacaktır. Bu nedenle alternatif istikamet arayışlarına hızla artmaktadır. Alternatif boru hatlarının inşası edilmesi yoluyla bu tekelin yıkılması, Rusya'nın enerji sektörünü daha verimli, pazar odaklı bir davranışa sevk edebilir. Bu, sadece Azerbaycan, Türkiye arasında değil, aynı zamanda ABD ve Avrupa Birliği ile de yoğun işbirliği gerektirecektir. Bu anlamda, Rusya tarafından kontrol edilmeyen boru hatlarının inşası edilme stratejisi "anti-Rusya" değil, "Anti tekel" ve "rekabet-odaklı" olmaktadır.

Türkiye bugün Azerbaycan'dan Türkiye bu akımın nasıl idare edileceğiyle ilgili bir tercih yapmak durumundadır. Her halde, Ankara açıkça piyasa ilkelerine riayet edeceğini bildirmektedir. Eğer Türkiye kendi coğrafi konumunun üstünlüğünden yararlanarak, doğal gazın fiyatını önemli ölçüde artırırsa, bu gazın Rusya'dan gelen gaz karşısındaki rekabet gücünü düşürecektir. Belirtmek gerekir ki, eğer Avrupalı tüketiciler fiyat dolayısıyla Rusya gazını almak mecburiyetinde kalırlarsa, bölgemizde Rusya tarafından kontrol edilmeyen boru hatlarının oluşturulmasının önemi ve yararı keskin şekilde düşecektir. Nitekim Türkiye tarafı, kendi transit konumunu esas kazanç kapısı olarak kullanmak niyetinde olmadıkları güvencesini vermektedir. Şu anda Avrupa devletleri Nabucco West veya THGH gibi ek projelerin yapımına yeterince destek vermemektedir. Projenin başarılı olması için birileri inisiyatifi ele almalı ve söz konusu projelerin tamamlanması için irade göstermelidir. Avrupa ülkeleri Nabucco West gibi projeleri öne çekmekle ciddi şekilde bu projelere karşı olan Moskova'yı kızdırmak korkusuyla tereddüt etmektedir. Avrupa bu projelerin "anti-Rusya" projeleri olması düşüncesini öne çekmekte. Gerçekte ise bu projeler rekabet odaklı. Avrupa'nın bu fikre katılması ve bu projeleri desteklemesi de aynı derecede önemlidir (İsmayil, "Azerbaycan'ın enerji nakil stratejisi, 2014).

Azerbaycan Batı'nın Rusya karşısındaki tutarsız ve dengesiz tavırları karşısında Rusya'ya daha fazla yaklaşmakta, Türkiye endeksli projelere soğuk bir tavır takınmaktadır. Diğer taraftan sadece Rusya'ya bağlı kalmamak için bu projeleri destekler görünmekte ancak fiiliyatta pek bir şey yapmamaktadır. Bu husus Azerbaycan'ın iki ülke arasında ikilemde kaldığını ve gelecek adına enerji ekonomi politikası açısından karamsar bir tabloyla karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, Azerbaycan, kendi petrolünü ve doğal gazını dünya pazarlarına ulaştırmak için Batılı şirketlere muhtaç durumdayken, bugün "oyun kurucu" bir ülke olarak enerji politikası yürütmektedir. Bu rolün, enerji sektöründeki muazzam genişlemenin ve Rusya-Türkiye ikiliyle stratejik bir işbirliğinde çalışmanın bir sonucu olduğu söylenebilir (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan, 2013, s. 353). Azerbaycan enerji konusunda büyük yatırımlar yapmış, SOCAR gibi dev enerji şirketleri kurmuş, Azerbaycan Neft şirketi aracılığıyla dünyaya açılmış, ülkede enerji sektöründe çalışan şirket ve bu şirketlerin arkasındaki devletleri kendi milli meselelerinde aktif katılım için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Bununla birlikte karşılaştığı en önemli sorun istikrarlı bir enerji politikası yürütememesidir. Bunda da Batılı devletlerin ürkekliği, Türkiye'nin ilgili projelere yetecek donanımının olmaması Rusya'nın emperyal taleplerle bölgeye müdahaleleri ve Batının buna önlem alamamasının etkisi büyüktür. Bu durum yakın gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Zira Türkiye'nin iç ve dış politikasındaki problemler, Rusya'nın Ukrayna'da estirdiği terör ve batının bunun karşısında etkin bir politika yürütememesi karşısında, ekonomisi enerjiye dayalı bir devlet olan Azerbaycan'ı ikili ve ikilem içerisinde bir politikayı devam ettirmekten başka seçenek bırakmamaktadır.

Kaynakça

- “Türkiye’nin enerji politikası – Azerbaycan, İran, Rusya”, <http://rusyaanaliz.com/turkiyenin-enerji-politikasi-azerbaycan-iran-rusya/>, 10.08.2014.
- Cabbarlı, Hatem, “Azerbaycan Dış Politikasının Temel Sorunları – 2”, <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20111031011836539.html>, 08.08.2014.
- Cabbarlı, Hatem, Abdullayev, Vüsale. (2009). “Azerbaycan Dış Politikası’nın Temel Özellikleri (1991-2009)”, 21. YÜZYIL, Ocak – Haziran.
- Davutoğlu, Ahmet. (2013). 2014 Yılına Girerken Dış Politikamız, Dışişleri Bakanlığı’nın 2014 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2014-yilina-girerken-dis-politikamiz.pdf,
- İsmayıl Toğrul. (2013). “Azerbaycan’ın Enerji Stratejisi Ve Türkiye”, Yeni Türkiye Dergisi, sayı 54.
- İsmayıl Toğrul, “Azerbaycan’ın enerji nakil stratejisi”, http://enerjigunlugu.net/azerbaycanin-enerji-nakil-stratejisi_4606.html#.U2H2MYF_tM4
- Jackson, Alexander, “Azerbaycan, Enerji Politikası Öncelikleri Bağlamında Rotasını Değiştiriyor”, Caucasian Review of International Affairs –CRIA, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/azerbaycan-enerji-politikasi-oncelikleri-baglaminda-rotasi-ni-degistiriyor/1760>, 10.08.2014
- Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. (2013). (Editör: Çağrı Erhan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Mammadov, Agil. (2013). “Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35, Mart – Nisan 2013.

Döviz Kuru Oynaklığı ve Dış Ticaret: Türkiye Örneği

Exchange Rate Volatility and Foreign Trade: The Case of Turkey

Prof. Dr. Rahmi YAMAK*

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye, yamak@ktu.edu.tr

Arş. Gör. Serkan SAMUT

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye, serkansamut@gmail.com

Özet

Döviz kuru fiyatlarının zaman içerisinde trend eğiliminden sapmalar olarak tanımlanan döviz kuru oynaklığının önemi, Türkiye’de Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra dalgalı döviz kuru sistemine geçilmesiyle birlikte artmıştır. Kur oynaklığının dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi döviz kuru ve gelir üzerinden kendisini göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de 2000 - 2013 yılları arası döviz kuru oynaklığının, dış ticaret ve gelir üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda döviz kuru, döviz kuru oynaklığı, dış ticaret (ihracat ve ithalat) ve gelir (GSYİH) için uygun VAR modeli kurularak Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Granger Nedensellik Testi sonucunda GSYİH üzerinde döviz kuru, döviz kuru oynaklığı, ihracat ve ithalatın Granger Nedenselliğinin olduğu sonucu bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret, Granger Nedensellik Testi, Gelir ve VAR Modeli

Abstract

In Turkey importance of exchange rate volatility, which is defined as foreign exchange rate deviation from trend in time, increased with floating exchange rate system after November 2000 and February 2001 crises. Impact exchange rate volatility on foreign trade (import – export) exists via exchange rate and income. In this study, impact of exchange rate volatility in foreign trade and income is investigated in Turkey for the period of 2000 -2001. In this context, Granger Causality Test is applied for exchange rate, exchange rate volatility, import, export and income by employing appropriate VAR model. According to Granger Causality test, exchange rate, exchange rate volatility, exports and imports Granger Causality of GDP.

Keywords: Exchange Rate Volatility, Foreign Trade, Granger Causality Test, Income, VAR Model

1. Giriş

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra birçok gelişmiş ülke dalgalı kur sistemine geçmişlerdir. Bu geçişin sonucunda döviz kurlarında önemli oynaklık görülmüştür. Döviz kuru oynaklığı, döviz kuru üzerindeki belirsizlikleri artırarak ülke parasının güvenliğini sarsmaktadır. Bunun sonucunda bu oynaklık, bir ülkenin uluslararası para transferlerinde, dış ticaretinde, üretiminde, yatırımlarında olumsuz bir etkisi bulunmaktadır.

Literatürde döviz kuru oynaklığını modelleyen birçok yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerden bazıları, reel döviz kurundaki büyüme için hareketli ortalamalar yöntemi, Engle (1982) tarafından geliştirilen otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) modeli, bu modelin Bollerslev (1986) tarafından genişletilmesiyle oluşan geliştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans (GARCH), ARCH ve GARCH modellerinin oynaklığı olduğundan yüksek tahmin etmesinden dolayı Hamilton (1994) tarafından geliştirilen Markov dönüşümlü ARCH modeli (SWARCH) modelleri kullanılmaktadır.

* Sorumlu yazar

Yapılan çalışmalarda genellikle döviz kuru oynaklığının ihracat, ithalat ve yatırım üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu saptanmıştır. Güloğlu ve Akman (2007), Köse ve diğerleri (2008), Sarı (2009). Türkiye'nin 2001 – 2007 yılları arası nominal döviz kuru verilerinden yapmış olduğu bir çalışmada ARCH ve GARCH modellerinin döviz kuru oynaklığının olduğundan yüksek tahmin ettiğini SWARCH yönteminin ise tutarlı bir tahmin yaptığını göstermişlerdir. Bleaney ve Greenaway (2001) 14 Afrika ülkesinde yapmış olduğu döviz kur oynaklığını GARCH yöntemiyle hesaplamış ve döviz kuru oynaklığının yatırımlar üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Koray ve Lastrapes (1989) İngiltere'den ithalat yapan bazı Avrupa ülkeleri üzerinden VAR yöntemini kullanarak döviz kuru oynaklığının etkisini araştırmışlar, döviz kuru oynaklığı ile ticaret arasında zayıf bir ilişki, döviz kuru oynaklığının esnek kur rejimlerinde daha bir etkili olduğunu bulmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı döviz kuru oynaklığının, döviz kuru ve ekonominin reel kesim üzerine etkilerini ayrıntılı biçimde analiz etmektir. Bu amaca yönelik önce döviz kuru oynaklığı serisi elde edilmiştir. Literatürde alternatif yaklaşımlar mevcuttur. Ne var ki, bir çok çalışmada standart olan “hareketli standart sapma” yaklaşımı tercih edilmiştir. Veri seti dönemimizde 2001 Mart ayına kadar Türkiye’de enflasyon hedefine göre kur rejimi politikası benimsenmiş 2001 Şubat ekonomik krizinden sonra dalgalı kur rejimine geçilmiştir.

2. Literatür Araştırması

Döviz kuru oynaklığı bir ülkenin dış ticareti, yatırımları üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmakta ve bu olumsuz etki ülkenin üretim seviyesine yansımaktadır. Literatüre baktığımız zaman yapılan çalışmalarda genellikle döviz kuru oynaklığının ülkenin yapmış olduğu dış ticaret ya da yatırımlar üzerindeki etkisi araştırılmakta ve bu yoldan döviz kuru oynaklığının GSYİH üzerinde ki dolaylı etkisini bulmaktadırlar.

Bu bağlamda literatürde ilk çalışmalardan biri olan Kenen, Rodrik (1986) endüstriyel ülkelerde¹ 1975:1 – 1984² dönemleri arası reel efektif döviz kuru üzerinden kısa dönem oynaklığın, uluslararası ticaret hacmi özellikle ithalat üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada döviz kuru oynaklığını ölçmek için her ülke için üç farklı indeks yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan her bir indeks yöntemi beklentilerin oluşumu hakkında farklı görüşlere dayanmaktadır. Ayrıca her bir indeks, 12 ve 24 aylık gecikmeler alınarak üçer aylık olarak iki farklı şekilde ölçülmüştür. Yöntemlerden birincisi, aylık reel döviz kurundaki yüzdesel değişimin standart hatası, ikincisi, log-doğrusal trend denkleminde elde edilen döviz kuru oranının standart hatası ve sonuncu yöntem, birinci dereceden Otoregresif bulunan döviz kuru oranının standart hatasıdır. Çalışmada her bir ülkenin üçer aylık ithalat indeksi bağımlı değişken olmak üzere; ithalatçı diğer ülkelerin ithalat ağırlıklı reel döviz kurları, endüstriyel üretim indeksi, trend terimi ve hesaplanan döviz kuru oynaklığı bağımsız değişken olmak üzere her ülke için ayrı ayrı gecikmeli Almon regresyon modeli kurulup çözülmüştür. Çalışma da sonuç olarak; dalgalı döviz kuru rejimi deneyimi kazanmış olan ülkelerde dahi azalmadığı, kısa dönemde oynaklığın, ülkeler arasında farklı sonuçlandığı ve oynaklığın, uluslararası ticaret hacminde daraltıcı bir etkisi olduğunu saptanmışlardır.

Koray, Lastrapes (1989) 1959 – 1985 yılları arası aylık verilerle reel döviz kurunun büyüme oranının hareketli standart sapmasından döviz kuru oynaklığını hesaplayıp, VAR modeliyle Amerika ile ikili ithalat yapan; İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Kanada ülkelerindeki etkilerini araştırmışlardır. Ele aldıkları dönem, Bretton Woods sabit döviz kuru sistemi ve esnek döviz kuru sistemini de içermektedir. Ampirik sonuçlara göre, ithalatta ki oynaklığın etkisi sabit döviz kuru sisteminden esnek döviz kuru sistemine geçildiğinde arttığını gözlemlemişler ve ABD'nin ikili ithalat üzerindeki döviz kuru oynaklığı etkisini zayıf bulmuşlardır.

Bleaney, Greenaway (2001) 1980 – 1995 yılları arası sahra çölünde bulunan 14 Afrika ülkesi üzerine yapıları çalışmada, yatırımlar ve büyüme üzerindeki reel döviz kuru ve ticaret oynaklığının etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada reel döviz kuru oynaklığını belirlemek için GARCH yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada GSYİH içindeki yatırım oranı ve GSYİH büyüme oranı bağımlı değişken olarak iki farklı panel regresyon denklemi oluşturmuşlardır. Sonuç olarak reel döviz kuru oynaklığının yatırımlar üzerinde negatif bir etki gözlemlemişler ve büyüme üzerinde de ticaret oynaklığının negatif etki gösterdiğini bulmuşlardır. Ticaretin iyimser olduğu ve reel döviz kurunun aşırı değerlendirilmesinin az olduğu zamanlarda büyümenin ve yatırımların daha yüksek olduğunu gözlemlemişlerdir.

1 Makalede araştırılan endüstriyel ülkeler: ABD, Kanada, Japonya, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık.

2 Veri elde edilip edilmemesine göre değişmektedir.

Kasman (2003) Türkiye 1989 – 2002 yılları arası aylık veriler kullanarak döviz kuru oynaklığı ile ihracat hacmi arasındaki ilişkiyi, eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanarak sektör bazında incelemiştir. Üç ana sektör bağlamında imalat ve tarım sektöründe döviz kuru oynaklığı ile negatif bir ilişki; madencilik sektöründe ise pozitif bir ilişki bulmuştur. Ayrıca kısa dönemde döviz kuru oynaklığı, imalat ve madencilik sektöründe pozitif tarım sektörünün de ise negatif bir etkisi olduğunu bulmuştur.

Köse ve diğerleri (2008) Türkiye 1995 – 2008 yılları arası aylık döviz kuru oynaklığının ihracat üzerinde ki etkisini GARCH yöntemi kullanarak araştırmışlar elde edilen bulgulara göre döviz kuru oynaklığının, hem uzun dönemde hem de kısa dönemde ihracatı olumsuz yöne etkilediklerini bulmuşlardır. Elde edilen bulgulara göre ihracat üzerinde en önemli etki değişkeninin döviz kuru oynaklığının olduğunu ve döviz kuru oynaklığı ile ihracat üzerinde ki olumsuz etkinin Türkiye’de ki üreticilerin riskten kaçınan bir yapısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aghion ve diğerleri (2009) 83 ülke üzerinden 1960 – 2000 yılları arası panel veri setiyle 5 yıllık hareketli ortalamalar ile genelleştirilmiş momentler yöntemini (GMM) kullanmışlardır. Diğer çalışmalardan farklı olarak toplam büyüme seviyesi yerine verimlilik artışı seviyesine odaklanmışlardır. Reel döviz kuru oynaklığının verimlilik artışı üzerinde önemli bir etkisi bulunmakta ve bu etki ülkenin finansal açıdan gelişmişlik seviyesine göre değiştiğini hipotez olarak sürmüşler, uyguladıkları ülkelerde öne sürdükleri bu hipotezi finansal açıdan gelişmemiş ülkelerde esnek döviz kuru rejiminin verimlilik artışı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermişlerdir. (finansal açıdan gelişmiş ülkelerde böyle bir ilişki bulamamışlar). Ayrıca döviz kuru oynaklığının yüksek olması kapital ekonomik sistem içerisinde bulunan ülkelerde (finansal şokların, makroekonomik oynaklığının ana kaynağı olduğu ülkeler) büyüme seviyesini durduracağını hipotez olarak ortaya atmışlar ve bu hipotezi uyguladıkları ülkelerde büyük ölçüde doğru olduğunu ispatlamışlardır.

Sarı (2009) Türkiye 1986:10 – 2006:01 mevsimsellikten arındırılmış aylık veriler kullanılarak yaptığı bir çalışmada para stoku döviz kuru oynaklığı ve faiz oynaklığının üretim üzerinde ki etkisini araştırmış ve para stokun üretimi etkileyen en önemli bir değişken olduğunu, SWARCH yöntemiyle tahmin etmiş olduğu döviz kuru oynaklığının üretimi faiz oynaklığından daha çok etkilediğini göstermiştir. Döviz kuru oynaklığının artması ülke ihracatını olumsuz yönde etkilediğini ve bunun üretim miktarına etki ettiğini göstermiştir. Sarı bir yıl sonraki çalışmasında (2010) Türkiye için 1982:05 – 2006:12 mevsimsellikten arındırılmış aylık veriler kullanarak döviz kuru oynaklığının ithalata olan etkisi SWARCH yöntemini kullanarak araştırmış sonuç olarak döviz kuru oynaklığı arttıkça ithalatın azaldığını gözlemlemiştir.

Gerni ve diğerleri (2013) 1996:01 – 2011:12 mevsimsellikten arındırılmış aylık veriler kullanarak 11 geçiş ülkesi için (planlı ekonomi uygulamalarından piyasa ekonomisi uygulamalarına yönelen bazı eski doğu bloğu ülkeleri³) kur oynaklığının, rezerv oynaklığının ve reel faizin dış ticaret dengesi oynaklığı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada dış ticaret dengesi oynaklığı, aylık ihracat rakamlarının standart sapmasından hesaplanmışlardır. Kur oynaklığı ise 2005=100 bazlı reel efektif aylık döviz kuru standart sapmasından hesaplanmışlardır. Çalışmada tek yönlü sabit etkiler modeli kurularak panel veri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda reel efektif döviz kuru oynaklığı ve rezerv oynaklığının, bağımlı değişken dış ticaret dengesi oynaklığı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ve regresyon katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğu; reel faiz oranlarının, dış ticaret denge oynaklığı üzerine negatif, ancak istatistiki olarak anlamsız etkiler yaptığı sonucuna varmışlardır. Çalışmada kullanılan makro değişkenler arasında Granger nedensellik testleri yapılmış ve test sonucunda ihracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, rezerv oynaklığı ve dış ticaret dengesi oynaklığı ile ithalat - ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ve ihracat - ithalat oynaklığından reel faizlere doğru tek yönlü bir ilişki bulmuşlardır.

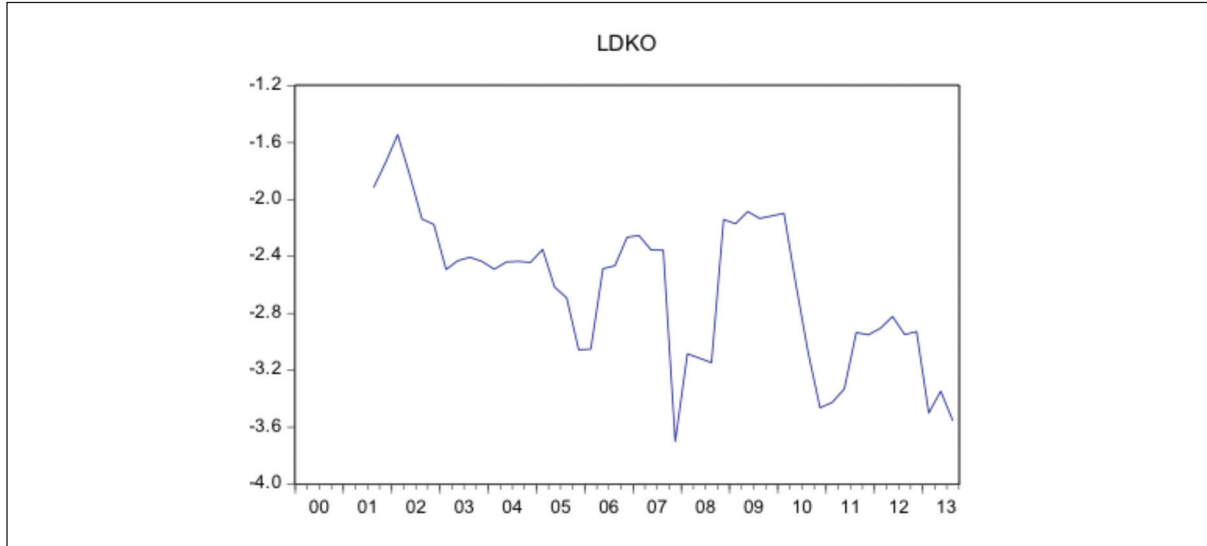
3. Yöntem Ve Veri Seti

Çalışmamızda, Türkiye 2000 yılı 1. çeyrek - 2013 yılı 3. çeyrek dönemleri arası Merkez Bankası ve TÜİK internet veri sitelerinden alınan üçer aylık ihracat, ithalat, döviz kuru ve reel GSYİH ortalama verileri kullanılarak; ihracat, ithalat, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının reel GSYİH üzerindeki etkisi Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır.

3 Bu ülkeler: Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Makedonya, Moldovya, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya ve Ukrayna.

Döviz kuru oynaklığı doğrudan gözlenemediğinden döviz kuru oynaklığı “hareketli standart sapmalar” yöntemi ile hesaplanmıştır. Hareketli standart sapmalar yöntemi için öncelikle döviz kuru değerlerinin bir önceki döneme göre yüzdesel değişimi elde edilmiş daha sonrasında elde edilen yüzde değişimlerin altışar dönem hareketli standart sapmaları hesaplanmıştır. Elde edilen döviz kuru oynaklık serisinin grafiği grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: Logaritmik Döviz Kuru Oynaklık Serisi

LDKO: logaritması alınmış döviz kuru oynaklığı.

Tablo 1, çalışmada kullanılacak olan değişkenleri ve o değişkenlerin birimlerini göstermektedir.

Tablo 1: Değişkenler

İhracat (X)	Üçer aylık ihracat serisi (1000TL)
İthalat (M)	Üçer aylık ithalat serisi (1000TL)
GSYİH	Üçer aylık reel GSYİH serisi (1000TL)
Döviz Kuru (DK)	Üçer aylık ortalama döviz kuru serisi (TL)
Döviz Kuru Oynaklığı (DKO)	Hareketli standart sapmalar yöntemiyle elde edilen döviz kuru oynaklık serisi (TL)

Çalışmada değişkenlerin mevsimsel etkilerinden arındırmak için çarpımsal yöntem yardımıyla mevsimsel dönüş-türmeye tabi tutulmuş ardından logaritmaları alınarak, literatürde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testleri yardımıyla durağanlık seviyeleri bulunmuştur.

ADF birim kök testi için kullanılan modeller (1), (2), (3), (4), (5) ve (6) numaralı denklemlerde gösterilmiştir.

Değişkenler için uygulanan ADF birim kök testi modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\text{Sabitsiz ve trendsiz model: } \Delta Y = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Sabitli model: } \Delta Y = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Trendli model: } \Delta Y = \alpha_0 + \beta t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Değişkenlerin birinci farkları için uygulanan ADF birim kök testi modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\text{Sabitsiz trendsiz model: } \Delta^2 Y = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Sabitli model: } \Delta^2 Y = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$\text{Trendli model: } \Delta^2 Y = \alpha_0 + \beta t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Δ : durağanlığı test edilen değişkenin birinci devresel fark alındığını göstermektedir.

Y : çalışmada durağanlığı test edilen değişken

ε_t : hata terimi

γ , α ve β parametre katsayılarıdır.

Durağanlık seviyeleri tespit edildikten sonra model VAR sistemi olarak çözülmüştür. VAR yöntemiyle özellikle sistem içinde döviz kuru oynaklığının dış ticaret, reel sektör ve döviz piyasasına nasıl etkelediği ve ayrıca nasıl etkelediği araştırılmıştır. Bu yaklaşımda Nedensellik, etki – tepki analizi ve varyans ayrıştırmasından yararlanılmıştır.

Bu yaklaşımın özellikle eğer döviz kuru oynaklığının değişkenlere neden olduğu belirlenmişse bunun beklenen mi yoksa beklenmeyen mi olduğu “Görünürde İlişkisiz Regresyon” (SUR) yardımıyla analiz edilmiştir.

4. Bulgular

Zaman serisi ekonometrisinde değişkenlerin varyansları ve ortalamaları zaman itibariyle sabit kalmaları yani durağan olmaları önemlidir. Bilindiği üzere durağan olmayan zaman serilerinde sahte regresyon sonucu ile karışılmaktadır. Durağan olmayan zaman serileri, bir veya daha yüksek dereceden devresel farkı alınarak durağan hale getirilebilir. Bu çalışmada ADF ve Phillips Perron birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF			Phillips Perron		
	Trendsiz ve sabitsiz	sabitli	Trendli ve sabitli	Trendsiz ve sabitsiz	sabitli	Trendli ve sabitli
LX	3.757982	-2.806442 ^c	-2.733244	3.634105	-3.461369 ^b	-3.174405
Δ LX	-3.131115 ^a	-6.767368 ^a	-7.284128 ^a	-5.627485 ^a	-6.764864 ^a	-7.284569 ^a
LM	4.427679	-2.602783 ^c	-2.452599	4.026277	-2.604117	-2.465994
Δ LM	-5.247624 ^a	-6.671380 ^a	-6.980594 ^a	-5.336032 ^a	-6.671380 ^a	-6.989180 ^a
LGSYİH	3.150825	-0.461636	-2.771764	3.150825	-0.461636	-2.142789
Δ LGSYİH	-4.953981 ^a	-5.473553 ^a	-5.425891 ^a	-5.004015 ^a	-5.492340 ^a	-5.442808 ^a
LDK	-0.351789	-3.304902 ^b	-3.097008	-0.727769	-3.304902 ^b	-3.097008
Δ LDK	-5.087713 ^a	-5.305950 ^a	-5.404364 ^a	-5.156355 ^a	-5.371711 ^a	-5.465131 ^a
LDKO	0.290651	-2.209291	-5.143644 ^a	0.336867	-2.284406	-3.240764 ^c
Δ LDKO	-7.453689 ^a	-7.475599 ^a	-7.392095 ^a	-7.436714 ^a	-7.460029 ^a	-7.378755 ^a

a: %1 anlamlılık düzeyi, b: %5 anlamlılık düzeyi, c: %10 anlamlılık düzeyi, Δ : 1. fark

ADF ve Phillips Perron birim kök testleri sonucunda ihracat, ithalat, döviz kuru oynaklığı ve GSYİH 1. Farklarında; döviz kuru ise düzeyinde durağan olmaktadır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Tablo 3’te VAR modeli için uygun gecikme uzunluğunu gösteren bilgi kriter değerleri yer almaktadır.

Tablo 3: VAR Modeli İçin Bilgi Kriter Değerleri

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	240.1160	NA	7.19e-12	-11.46907	-11.26010	-11.39298
1	311.4910	121.8598	7.57e-13	-13.73127	-12.47744	-13.27469
2	337.1586	37.56231	7.75e-13	-13.76383	-11.46514	-12.92678
3	365.7912	34.91779	7.55e-13	-13.94103	-10.59748	-12.72350
4	404.2895	37.55937	5.36e-13	-14.59949	-10.21107	-13.00147
5	482.6726	57.35344*	7.28e-14	-17.20354	-11.77026	-15.22504
6	551.8338	33.73719	2.71e-14*	-19.35775*	-12.87961*	-16.99877*

*: Optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Çalışmamızda en uygun gecikme uzunluğu 6 olarak belirlenmiştir.

En uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra VAR modeli çözülmüş ve Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Nedensellik test sonuçları tablo 4’de özetlenmektedir. Nedensellik testi sonucunda gelir üzerinde ihracat ve ithalatın etkili olduğu ancak döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının bir etkisi olmadığı görülmektedir. Böyle bir sonucun çıkmasında gelir hesaplamalarında dış ticaretinde bulunmasından dolayıdır. Aynı zamanda döviz kuru oynaklığının, ithalat üzerinde zayıf döviz kuru üzerinde ise güçlü bir etkisinin olduğu ancak diğer değişkenler üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki zayıf etkisinin iktisadi olarak iç kesimin, ithal mallara olan talebinin döviz kuru fiyat değişimlerinden etkilendiği söylenebilir.

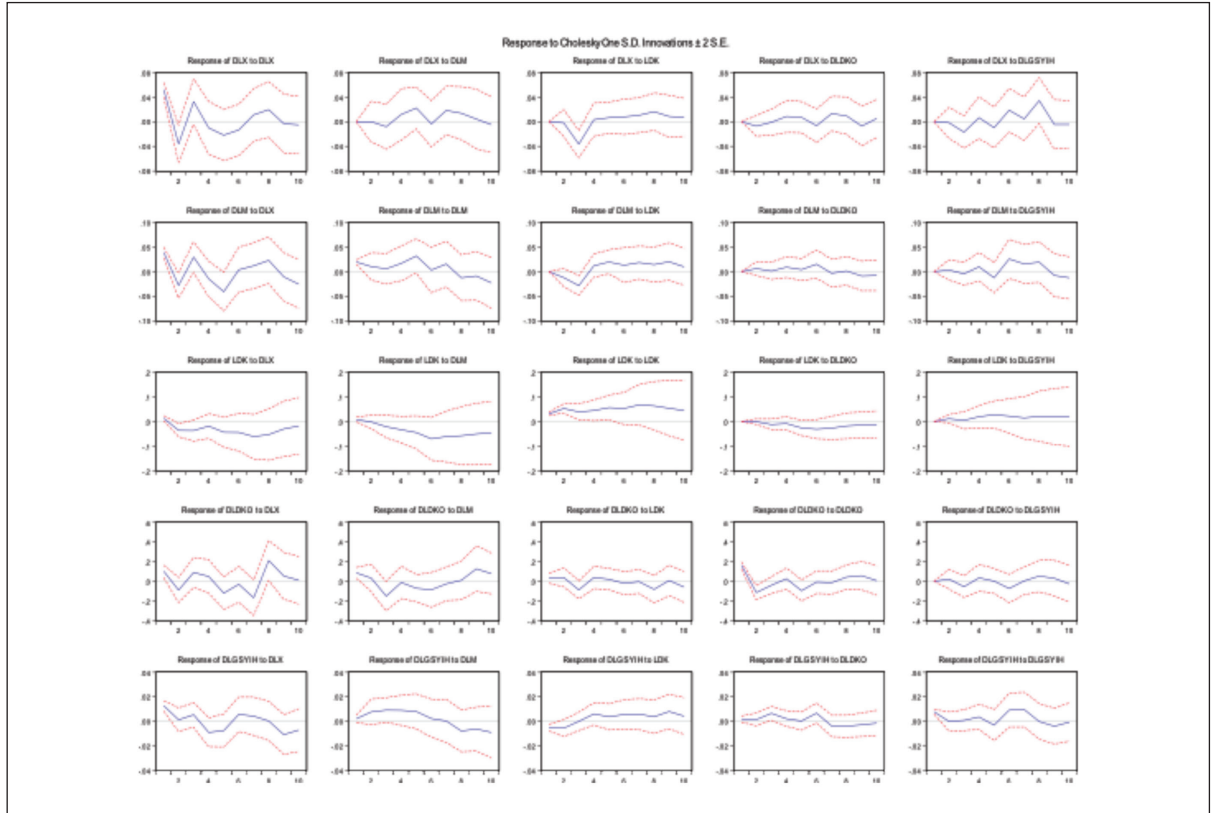
Tablo 4: Granger Nedensellik Test Sonucu

H ₀ Hipotezi		P değeri
Bağımsız Değişken: İhracat		
İthalat, ihracatın Granger nedeni değildir.	3.329583	0.7665
Döviz kuru, ihracatın Granger nedeni değildir.	9.616112	0.1418
Döviz kuru oynaklığı, ihracatın Granger nedeni değildir.	11.74101	0.0680
GSYİH, ihracatın Granger nedeni değildir.	7.451506	0.2811
İthalat, döviz kuru, döviz kuru oynaklığı ve GSYİH ihracatın Granger nedeni değildir.	66.14866	0.0000
Bağımsız Değişken: İthalat		
İhracat, ithalatın Granger nedeni değildir.	23.31990	0.0007
Döviz kuru, ithalatın Granger nedeni değildir.	8.241559	0.2209
Döviz kuru oynaklığı, ithalatın Granger nedeni değildir.	5.101106	0.5309
GSYİH, ithalatın Granger nedeni değildir.	10.54439	0.1035
İhracat, döviz kuru, döviz kuru oynaklığı ve GSYİH ithalatın Granger nedeni değildir.	116.1542	0.0000
Bağımsız Değişken: Döviz Kuru		
İhracat, döviz kurunun Granger nedeni değildir.	12.23684	0.0569
İthalat, döviz kurunun Granger nedeni değildir.	17.02123	0.0092
Döviz kuru oynaklığı, döviz kurunun Granger nedeni değildir.	41.51193	0.0000
GSYİH, döviz kurunun Granger nedeni değildir.	23.52889	0.0006
İhracat, ithalat, döviz kuru oynaklığı ve GSYİH döviz kuru oynaklığının Granger nedeni değildir.	120.7686	0.0000

Tablo 4 devam

Bağımsız Değişken:	Döviz Kuru Oynaklığı		
İhracat, döviz kuru oynaklığının Granger nedeni değildir.		13.47978	0.0360
İthalat, döviz kuru oynaklığının Granger nedeni değildir.		11.53606	0.0732
Döviz kuru, döviz kuru oynaklığının Granger nedeni değildir.		21.01952	0.0018
GSYİH, döviz kuru oynaklığının Granger nedeni değildir.		6.458756	0.3738
İhracat, ithalat, döviz kuru ve GSYİH döviz kuru oynaklığının Granger nedeni değildir.		61.23277	0.0000
Bağımsız Değişken:	GSYİH		
İhracat, GSYİH'nin Granger nedeni değildir.		13.11026	0.0413
İthalat, GSYİH'nin Granger nedeni değildir.		17.96167	0.0063
Döviz kuru, GSYİH'nin Granger nedeni değildir.		8.488217	0.2045
Döviz kuru oynaklığı, GSYİH'nin Granger nedeni değildir.		2.022519	0.9176
İhracat, ithalat, döviz kuru, döviz kuru oynaklığı GSYİH'nin Granger nedeni değildir		56.98750	0.0002

Grafik 2: Etki Tepki Analizi.

Grafik 2 Etki – Tepki Analizini göstermektedir. Grafikte düz çizgi, nokta tahminlerini kesikli çizgiler ise bir standart hatalık güven sınırlarını göstermektedir. Etki tepki analizleri, değişkenlerin birinde meydana gelen bir standart hatalık şok karşısında her bir değişkenin gösterdiği dinamik tepkilerin izlenmesine olanak vermektedir. Grafik incelendiğinde döviz kuru oynaklığının, diğer değişkenlerdeki şoklara etkisi belirsiz olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Varyans Ayırıştırması

ΔLX İçin Varyans Analizi						
Dönem	Standart Sapma	ΔLX	ΔLM	LDK	$\Delta LDKO$	$\Delta LGSYİH$
1	0.052261	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.064073	98.58819	1.98E-05	0.108197	1.230755	0.072840
3	0.082935	74.47093	1.001738	19.52799	0.744620	4.254727
4	0.085121	72.11296	2.883232	18.67968	1.676349	4.647781
5	0.091731	67.82081	8.401653	16.59311	2.074206	5.110222
6	0.095196	64.93645	7.941380	16.10201	2.409079	8.611080
7	0.099105	61.14830	10.76649	16.00150	3.935055	8.148655
8	0.109279	53.56641	10.46306	15.38496	4.008991	16.57658
9	0.110072	52.88044	10.46151	15.78004	4.374168	16.50384
10	0.110753	52.45542	10.54152	15.99546	4.542696	16.46491

Tablo 5: Varyans Ayırıştırması Devamı

ΔLM İçin Varyans Analizi						
Dönem	Standart Sapma	ΔLX	ΔLM	LDK	$\Delta LDKO$	$\Delta LGSYİH$
1	0.043777	80.08037	19.91963	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.054988	77.25551	16.15612	5.052101	1.212317	0.323960
3	0.069020	67.36033	10.92680	20.28015	0.806288	0.626427
4	0.074746	61.42260	14.35306	19.83020	2.104874	2.289264
5	0.094060	57.66430	20.62524	16.93322	1.517532	3.259713
6	0.099631	51.52658	18.48245	16.82062	3.662261	9.508090
7	0.104400	48.25484	19.01345	18.38624	3.432746	10.91273
8	0.110255	47.56603	18.33404	18.13780	3.090425	12.87171
9	0.113576	45.72603	17.87754	20.25464	3.541257	12.60054
10	0.120095	45.54703	19.67834	18.79385	3.564819	12.41597
LDK İçin Varyans Analizi						
Dönem	Standart Sapma	ΔLX	ΔLM	LDK	$\Delta LDKO$	$\Delta LGSYİH$
1	0.034509	14.22648	5.594687	80.17883	0.000000	0.000000
2	0.073790	26.94691	1.267142	69.53071	0.006786	2.248447
3	0.094657	31.80702	5.631824	59.28682	1.622724	1.651609
4	0.113733	24.74917	12.72917	56.82677	1.601589	4.093300
5	0.146508	23.76876	17.08791	48.98805	4.096002	6.059272
6	0.180669	21.61739	26.49914	40.81659	5.618477	5.448411
7	0.213947	23.69161	27.21947	39.13800	5.575262	4.375655
8	0.238460	24.03155	27.86934	38.71967	5.060069	4.319366
9	0.252825	22.82159	28.83564	39.06490	4.811812	4.466057
10	0.262612	21.62437	29.82037	39.18677	4.677770	4.690718

Tablo 5 devam

ΔLDKO İçin Varyans Analizi						
Dönem	Standart Sapma	ΔLX	ΔLM	LDK	ΔLDKO	ΔLGSYİH
1	0.212051	22.98991	16.23241	2.130733	58.64695	0.000000
2	0.263279	26.58994	12.03679	3.578831	57.10790	0.686536
3	0.335274	23.41942	27.65541	9.130727	36.68419	3.110248
4	0.343894	24.22462	26.39808	9.910679	35.47456	3.992061
5	0.384655	29.33205	24.65499	8.212448	34.60852	3.191992
6	0.403140	27.32723	27.10118	7.722399	31.56204	6.287155
7	0.438187	37.96220	23.33763	6.542174	26.83133	5.326668
8	0.498593	47.48345	18.05819	7.724924	21.49368	5.239754
9	0.521314	44.49508	22.44286	7.086907	20.85033	5.124824
10	0.531237	42.87733	23.79681	8.053082	20.08995	5.182825

Tablo 5: Varyans Ayırıştırması Devamı

ΔLGSYİH İçin Varyans Analizi						
Dönem	Standart Sapma	ΔLX	ΔLM	LDK	ΔLDKO	ΔLGSYİH
1	0.016099	62.72643	1.647253	10.33638	1.403931	23.88601
2	0.018780	46.56098	17.69082	16.49735	1.699763	17.55109
3	0.022560	37.83576	28.87242	11.43274	9.541691	12.31739
4	0.026908	37.66245	31.45370	13.00907	7.372446	10.50233
5	0.029460	37.88149	33.66940	12.43041	6.160773	9.857935
6	0.032642	33.92722	27.93424	12.94584	9.321734	15.87097
7	0.034985	30.98365	24.32791	14.03004	9.278415	21.37999
8	0.036268	28.83622	27.31349	14.11957	9.832341	19.89838
9	0.039462	31.75205	25.60688	16.01935	8.827815	17.79390
10	0.041338	31.88375	28.04692	15.67120	8.161813	16.23633

Tablo 5 Varyans ayırıştırması sonuçlarını göstermektedir. Varyans ayırıştırması, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerde meydana gelen şokların kaynaklarını yüzdesel olarak ifade etmektedir. Eğer bir değişkende meydana gelen değişimlerin büyük bir bölümü kendisinden kaynaklanıyorsa bu değişkenin dışsal olduğunu göstermektedir.

Varyans ayırıştırması sonuçlarına bakıldığında; döviz kuru oynaklığının; ihracat, ithalat, döviz kuru ve gelir üzerinde meydana getirdiği şokların, diğer değişkenlere göre daha az olduğu görülmektedir. Sonuçlar incelenmeye devam edildiğinde ihracat ve döviz kurundaki şokların büyük bir kısmı kendileri tarafından geldiği, ithalattaki şokların büyük bir kısmının ihracat tarafından geldiği ve gelirdeki şokların ise büyük bir kısmının ihracat ve ithalat tarafından geldiği görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda gelir üzerinde, döviz kuru ve döviz kur oynaklığından ziyade dış ticaretin etkisinin daha çok olduğu görülmektedir.

Modelde yer alan değişkenler SUR yöntemiyle bir sistem olarak tekrar çözülmüş ve ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi WALD testi ile analiz edilmiştir. SUR, VAR modeline benzer bir şekilde modeldeki her

bir değişken içsel ve modeldeki tüm değişkenlerin geçmiş dönem verileri dışsal olacak şekilde çözülmektedir. Ancak VAR modelinden farklı olarak sistemdeki değişkenlerin gecikme uzunluklarının aynı olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Sisteme girecek olan değişkenlerin gecikme uzunlukları her bir değişken için tek tek adimsal regresyon yöntemiyle tespit edilmiş ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde model seçme kriterlerinden olan Akaike Bilgi Kriterinden yararlanılmıştır.

Tablo 6 SUR çözüm sonuçlarını göstermektedir. SUR çözüm sonuçları incelendiğinde döviz kuru oynaklığının; gelir üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu, ihracat üzerinde 1. 2. 5. ve 6. dönemlerdeki etkisinin anlamlı ve negatif yönlü olduğu görülmektedir. Aynı zamanda döviz kuru oynaklığının; ithalat üzerinde 5. dönemde ve döviz kuru üzerinde 1. 3. 4. ve 7. dönemlerde anlamlı bir etkisi olduğu da görülmektedir.

SUR sonuçları incelendiğinde gelir üzerinde anlamlı etkinin, ithalatın 1. ve 6. dönemler arasında olduğu görülmektedir. Bu etkinin 1. 3. ve 5. dönemlerde negatif yönlü diğer dönemlerde ise negatif yönlü olduğu görülmektedir. İthalatın etkisine ek olarak gelirinde 4. dönemde zayıf anlamlılık düzeyinde negatif yönde etkilediği görülmektedir.

Tablo 6: SUR Çözüm Sonuçları

	ΔLX_t	ΔLM_t	LDK_t	$\Delta LDKO_t$	$\Delta LGSYİH_t$
Sabit	0.05 (0.02) ^b	0.06 (0.02) ^b	-0.11 (0.06) ^c	-0.24 (0.4)	0.02 (0.02)
ΔLX_{t-1}	-0.47 (0.25) ^c	-0.3 (0.28)	-0.54 (0.2) ^a	2.34 (1.5)	-0.08 (0.06)
ΔLX_{t-2}	0.27 (0.27)	-0.44 (0.16) ^a			
ΔLX_{t-3}	0.07 (0.21)	-0.69 (0.18) ^a			
ΔLX_{t-4}	-0.26 (0.2)	-0.59 (0.12) ^a			
ΔLX_{t-5}	0.01 (0.18)	-0.45 (0.14) ^a			
ΔLX_{t-6}		-0.12 (0.1)			
ΔLM_{t-1}	0.15 (0.3)	0.39 (0.33)	0.23 (0.26)	-0.9 (2.05)	0.12 (0.09)
ΔLM_{t-2}	-0.15 (0.25)			1.13 (1.07)	
ΔLM_{t-3}	-0.09 (0.18)			-1.35 (2.06)	
ΔLM_{t-4}	-0.06 (0.18)			0.39 (0.67)	
ΔLM_{t-5}	-0.19 (0.18)			-0.35 (0.63)	
ΔLM_{t-6}	0.07 (0.1)			-0.49 (0.48)	
ΔLM_{t-7}				0.79 (0.48)	
LDK_{t-1}	-0.04 (0.05)	-0.9 (0.28) ^a	1.13 (0.17) ^a	-0.3 (1.17)	-0.15 (0.07) ^b
LDK_{t-2}		0.99 (0.31) ^a	-0.4 (0.2) ^c	-0.68 (1.99)	0.27 (0.08) ^a
LDK_{t-3}			0.45 (0.12) ^a	3.2 (2.72)	-0.16 (0.06) ^a
LDK_{t-4}			-0.43 (0.11) ^a	-3.08 (2.45)	0.12 (0.05) ^b
LDK_{t-5}			0.23 (0.11) ^b	2.22 (1.5)	-0.1 (0.06) ^b
LDK_{t-6}			-0.09 (0.09)	-3.95 (1.27) ^a	0.1 (0.06) ^c
LDK_{t-7}				1.21 (1.27)	-0.03 (0.03)
LDK_{t-8}				0.06 (0.7)	
$\Delta LDKO_{t-1}$	-0.08 (0.02) ^a	0.02 (0.03)	-0.06 (0.02) ^b	0.49 (0.16) ^a	0.01 (0.01)

Tablo 6 devam

$\Delta LDKO_{t-2}$	-0.09 (0.02) ^a	-0.01 (0.03)	-0.04 (0.03)	0.35 (0.2) ^c	
$\Delta LDKO_{t-3}$	-0.04 (0.03)	0.01 (0.03)	0.05 (0.03) ^c	0.05 (0.2)	
$\Delta LDKO_{t-4}$	0.02 (0.03)	0.01 (0.02)	-0.07 (0.02) ^a	-0.45 (0.16) ^a	
$\Delta LDKO_{t-5}$	-0.11 (0.03) ^a	-0.08 (0.04) ^b	0.01 (0.03)	-0.02 (0.21)	
$\Delta LDKO_{t-6}$	-0.08 (0.04) ^b	-0.02 (0.03)	-0.03 (0.04)	0.34 (0.25)	
$\Delta LDKO_{t-7}$	-0.05 (0.04)		0.08 (0.03) ^a		
$\Delta LDKO_{t-8}$			-0.02 (0.02)		
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-1}$	0.29 (0.56)	-1.03 (0.86)	-0.77 (0.65)	-3.13 (3.72)	0.14 (0.24)
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-2}$	1.04 (0.51) ^b	0.6 (0.43)	0.38 (0.3)	0.77 (3.25)	-0.19 (0.14)
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-3}$		0.64 (0.4)	0.53 (0.33)	-0.57 (4.89)	0.08 (0.15)
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-4}$		0.35 (0.43)	-0.42 (0.27)		-0.21 (0.13) ^c
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-5}$		1.1 (0.44) ^b	-0.73 (0.27) ^a		
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-6}$		0.74 (0.37) ^b	-0.76 (0.29) ^a		
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-7}$		0.33 (0.38)	0.47 (0.31)		
$\Delta LGSY\dot{I}H_{t-8}$		-0.22 (0.32)			
R ²	0.729872	0.758342	0.956371	0.837748	0.454123
Düzeltilmiş R ²	0.431310	0.449556	0.897344	0.599142	0.215302

a: %1 anlamlılık düzeyi, b: %5 anlamlılık düzeyi, c: %10 anlamlılık düzeyi

Tablo 7 SUR modelinden elde edilen Wald testi sonuçlarını göstermektedir. Wald testi yardımıyla değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkileri katsayıların sifıra eşit olduğunu söyleyen H_0 yokluk hipotezi ile test edilmektedir. Wald testi sonuçları incelendiğinde döviz kuru oynaklığının ihracat ve döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ancak gelir ve ithalat üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

SUR çözüm sonuçlarına gelir için bakıldığında, gelir üzerinde sadece döviz kurunun bir anlamlı etkisinin olduğu göze çarpmaktadır. Nedensellik testi sonucunda gelir üzerinde ihracat ve ithalatın anlamlı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 7: SUR Wald Testi Sonuçları

H_0 Hipotezi			P değeri
Regresyon Denklemi	İhracat		
İthalat katsayıları sifıra eşittir.		2.633881	0.8532
Döviz kuru katsayıları sifıra eşittir.		0.728830	0.3933
Döviz kuru oynaklığı katsayıları sifıra eşittir.		34.64602	0.0000
GSYİH katsayıları sifıra eşittir.		4.558743	0.1023
Regresyon Denklemi	İthalat		
ihracat katsayıları sifıra eşittir.		37.42494	0.0000
Döviz kuru katsayıları sifıra eşittir.		10.44378	0.0054
Döviz kuru oynaklığı katsayıları sifıra eşittir.		8.382298	0.2114
GSYİH katsayıları sifıra eşittir.		15.59448	0.0486

Tablo 7 devam

Regresyon Denklemi	Döviz Kuru		
ihracat katsayılarına sıfırı eşittir.		7.631859	0.0057
İthalat katsayılarına sıfırı eşittir		0.742373	0.3889
Döviz kuru oynaklığı katsayıları sıfıra eşittir.		74.86429	0.0000
GSYİH katsayıları sıfıra eşittir.		38.07013	0.0000
Regresyon Denklemi	Döviz Kuru Oynaklığı		
ihracat katsayıları sıfıra eşittir.		2.451964	0.1174
İthalat katsayıları sıfıra eşittir		8.166998	0.3181
Döviz kuru katsayıları sıfıra eşittir.		37.45956	0.0000
GSYİH katsayıları sıfıra eşittir.		0.728021	0.8666
Regresyon Denklemi	GSYİH		
ihracat katsayıları sıfıra eşittir.		1.617163	0.2035
İthalat katsayıları sıfıra eşittir		1.753526	0.1854
Döviz kuru katsayıları sıfıra eşittir.		15.72511	0.0277
Döviz kuru oynaklığı katsayıları sıfıra eşittir.		1.654303	0.1984

Tablo 8, SUR sisteminin hata terimlerinin korelasyon katsayılarını göstermektedir. Tablo incelendiğinde hata terimleri arasındaki korelasyon katsayılarının hemen hemen hepsinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayılarının gelir ile ihracat ve ithalat arasında anlamlı bir sonuç vermesi, ihracat ve ithalat üzerinde çıkan bir standart sapmalık şokun etkisini sistem içerisinde ölçmemize izin vermektedir.

Tablo 8: SUR Hata Terimleri Korelasyon Katsayıları

	ΔLX	ΔLM	LDK	$\Delta LDKO$
ΔLM	0.678638 ^a			
LDK	0.476682 ^a	0.411648 ^a		
$\Delta LDKO$	0.243142	0.358355 ^b	0.417660 ^a	
$\Delta LGSYİH$	0.471035 ^a	0.608874 ^a	-0.008707	-0.090819

a: %1 anlamlılık düzeyi, b: %5 anlamlılık düzeyi, c: %10 anlamlılık düzeyi

5. Sonuç

Dalgalı döviz kuru sistemlerinin uygulandığı günümüz ekonomilerinde döviz kurlarında önemli oynaklıklar görülmektedir. Bu oynaklıkların aşırı derecede fazla olması döviz kuru değerinin gelecek dönem tahminlerini güçsüzleştirmekte bunun sonucunda ülke parasının itibarını kaybetmesine yol açmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda döviz kuru oynaklığı, ülkenin dış ticaret, üretim, yatırım gibi makro iktisadi göstergelerinde olumsuz bir etkiye sahip olmaktadır.

Bu çalışmada 2000 – 2013 yılları arası üçer aylık reel döviz kuru, ihracat, ithalat ve GSYİH verileri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle reel döviz kurundan literatürde yaygın olarak kullanılan “hareketli standart sapmalar” yöntemi ile döviz kuru oynaklık serisi elde edilmiştir. Sonrasında değişkenlerin mevsimsel dönüşümleri alınarak logaritmaları alınmıştır, hemen ardından modeldeki değişkenlere, literatürde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testleri ile durağanlık seviyeleri tespit edilmiş ve değişkenler

VAR modeli kurulup çözülmüştür. Kurulan VAR modelinden değişkenler için Granger nedensellik testi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması yapılmıştır. Ardından model SUR yöntemiyle sistem olarak tekrar çözülmüş ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi WALD testi ile analiz edilmiştir.

VAR ve SUR modellerinden elde edilen nedensellik sonuçlarına göre; döviz kuru oynaklığının, döviz kuru ve ihracat üzerinde etkisinin olduğu ancak gelir ve ithalat üzerinde ise etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Analiz sonuçlarında VAR ve SUR farklı nedensellik sonuçları da verdiği gözlemlenmiştir; VAR modelinden elde edilen sonuçlara göre gelir üzerinde ihracat ve ithalatın etkili olduğu söylenebilirken, SUR modelinden elde edilen sonuçlara göre gelir üzerinde yalnızca döviz kurunun etkili olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aghion, P. , Bacchetta, P. Ranciere, R. , & Rogoff, K. (2009). Exchange rate volatility and productivity growth the role of financial development. *Journal of Monetary Economics*, 56, 494-513.
- Bleaney, M. , & Greenaway, D (2001). The impact of terms of trade and real exchange rate volatility on investment and growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 65, 491-500.
- Gerni, C. , Sarı, S. , Özdemir, D. , & Emsen, Ö. S. (2013 Eylül). Döviz kuru oynaklığı, rezerv oynaklığı ve reel faiz oranlarının dış ticaret üzerindeki etkileri: Geçiş ekonomileri üzerine uygulamalar. Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı, St. Petersburg, RUSYA.
- Güloğlu, B. , & Akman, A. (2007), Türkiye’de döviz kuru oynaklığının SWARCH yöntemi ile analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 43-51.
- Kasman, A. (2003). Türkiye’de reel döviz kuru oynaklığı ve bunun ihracat üzerine etkisi: Sektörel bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXII(2), 169-186.
- Kenen, P. B. , & Rodrik, D. (1986). Measuring and analyzing the effects of short-term volatility in real exchange rates. *The Review of Economics and Statistics*, 68(2), 311-315.
- Koray, F. , & Lastrapes, W. D. (1989). Real exchange rate volatility and U.S. bilateral trade: A Var approach. *The Review of Economics and Statistics*, 71(4), 708-712.
- Köse, N., Ay, A. , & Topallı, N. (2008). Döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi: Türkiye örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/2, 25-45.
- Sarı, A. (2009). Çıktıya (GSMH) para arzındaki büyümenin, faiz oranı oynaklığı ve döviz kuru oynaklığının etkileri: Türkiye Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XI(II), 19-36.
- Sarı, A. (2010). Döviz kuru oynaklığının ithalata etkileri: Türkiye örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 11, 31-44.

Public Spending, Financed With European Funds and Its Impact on the Aggregate Supply in Central and Eastern Europe

Kamelia ASSENOVA

Associate Professor, PhD, University of Ruse, Ruse, Bulgaria, kamelia_a@yahoo.com kassenova@uni-ruse.bg

Abstract

The main goal of economic policy in Central and Eastern Europe - higher economic growth - aiming to reach the average value of GDP per capita in EU – requires to be used all instruments to influence on the aggregate supply. This purpose could be reached if it put in the practice monetary and fiscal instruments. The current research investigates only the impact of fiscal policy to be stimulated the economic growth.

As known, the public spending could make with national and European Union funds in the countries above. The paper researches the public spending, financed with the EU funds and looks for to calculate the impact of these expenses on the aggregate supply in new member states of EU.

Keywords: Public Spending, European Funds, Economic Growth, Central and Eastern Europe

The main goal of economic policy in Central and Eastern Europe - higher economic growth - aiming to reach the average value of GDP per capita in EU – requires to be found all instruments to influence on the aggregate supply. This purpose could be reached with monetary and fiscal instruments. The paper researches the public spending as an instrument to be stimulated the economic growth in new member states of European Union. As known, it could make with national and with European Union funds (EF) in the countries above. The research focuses on the public expenses with EF in new member states in Central and Eastern Europe and looks for to calculate the impact of these spending on the aggregate demand and after to the aggregate supply.

The public spending with European funds distinguishes from such financed with national sources. The specifics are following:

- The taxation made and taxes collect in the countries, net donors of the budget of EU;

The public spending makes in new member states. It is a conflict of interests, because Gross Domestic Product (GDP), which European funds from, creates on one place, but spends on other place. Due to it, is very important for net donors of EU budget to know the effectiveness of funds paid. Because needs of the convergence between old and new member states, the main measure is significantly reduction of differences of GDP per capita between donors and new members.

Up to now the model it is tested for public spending with national funds and additionally for public spending with EF1 in the case of Bulgaria.

1. Limitations of the research

- By the research is used the data for public spending paid, not the amount in EU budget, because only the projects successfully made have an multiple effects on the GDP;
- The public spending is distinguished by the criteria “ impact on the GDP “ – if create or consume a part of GDP;
- Because the different way to be made the data by National statistics – with or not accumulation, monthly or quarterly – the different variables are recalculated to be mathematically compatible; effectiveness is measured through the degree of impact of public spending with EF on the GDP.

2. Model

2.1 Model for public spending with national funds

The original model was developed to test the impact of public spending on the GDP in the states in Central and Eastern Europe. The model is based on the such for testing the influence of monetary and fiscal policy on GDP and expected inflation of Carvalho, Eusepi and Grisse 2. The model is adjusted to specific conditions in Central and Eastern Europe. The testing starts with public spending, financed with national funds. It aims to be calculated the coefficients of impact the independent on dependent variables and to be compared with such for the public spending, financed with European funds. The research looks for stronger and multiple effects of public spending with funds from EU.

The public spending, financed with national funds is tested up to now in case of Bulgaria for period

2005 – 2013. The period is different with such for public spending, financed with EF, because a lack of projects and of data for EF before 2008.

The model first was tested for the public spending, financed with national funds.

$$GDP_t = a_0 + a_1 PS_{total_t} + a_2 PS_{total_{t-1}} + \varepsilon, \quad (1)$$

where

GDP_t - Gross domestic product for the current quarter

PS_{total_t} - total public spending by consolidated state budget for the current quarter (2)

$PS_{total_{t-1}}$ - total public spending by consolidated state budget for the previous period

where

GDP_t - Gross domestic product for the current quarter

PCS_{t-1} - public capital spending by consolidated state budget for the previous period

$$GDP_t = c_0 + c_1 PSS_t + c_2 PSS_{t-1} + \varepsilon, \quad (3)$$

GDP_t - Gross domestic product for the current quarter

PSS_t - public expenditure for salary and social insurance by consolidated state budget for the current quarter

PSS_{t-1} - public expenditure for salary and social insurance by consolidated state budget for the previous period

$$GDP_t = d_0 + d_1 PMS_t + d_2 PMS_{t-1} + \varepsilon, \quad (4)$$

where

GDP_t - Gross domestic product for the current quarter

PMS_t - public spending for maintenance by consolidated state budget for the current quarter

PMS_{t-1} - public spending for maintenance by consolidated state budget for the previous period.

2.2 Model for public spending with European funds

The similar model was developed to test the impact of public expenditure paid by EU funds on the GDP. The study was carried out for period 2008 – 2013, as well as it is tested the impact of public spending, financed with EF during different quarters on annual GDP due to significant differences in

the using of EF during the years of period – from very small amounts in the first years to around full amount by the EU budget for Bulgaria during last years of period (see you the Graphs below – part 3).

EF_{t-1} - European funds paid for the previous quarter

$$GDP_t = a_0 + a_1 EF_t + a_2 EF_{t-1} + \varepsilon, \quad (1)$$

where

GDP_t - Gross domestic product for the current quarter

$$GDP_{year} = b_0 + b_1 EF_t + \varepsilon \quad (2)$$

$$GDP_{year} = b_0 + b_2 EF_{t-1} + \varepsilon \quad (3)$$

$$GDP_{year} = b_0 + b_3 EF_{t-2} + \varepsilon \quad (4)$$

$$GDP_{year} = b_0 + b_4 EF_{t-3} + \varepsilon, \quad (5)$$

where

GDP_t - GDP for the current year

EF_t - European funds paid for the current year in the fourth quarter

EF_{t-1} - European funds paid for the current year in the third quarter

EF_{t-2} - European funds paid for the current year for the second quarter

EF_{t-3} - European funds paid for the current year for the first quarter

The model tests the impact of public spending, financed with EF in previous periods, because EU programs have character design and it means they have more long- than short-term effect on the level of GDP. Furthermore, there is a time lag between the realization of public expenditure paid by EF and its impact on the aggregate supply.

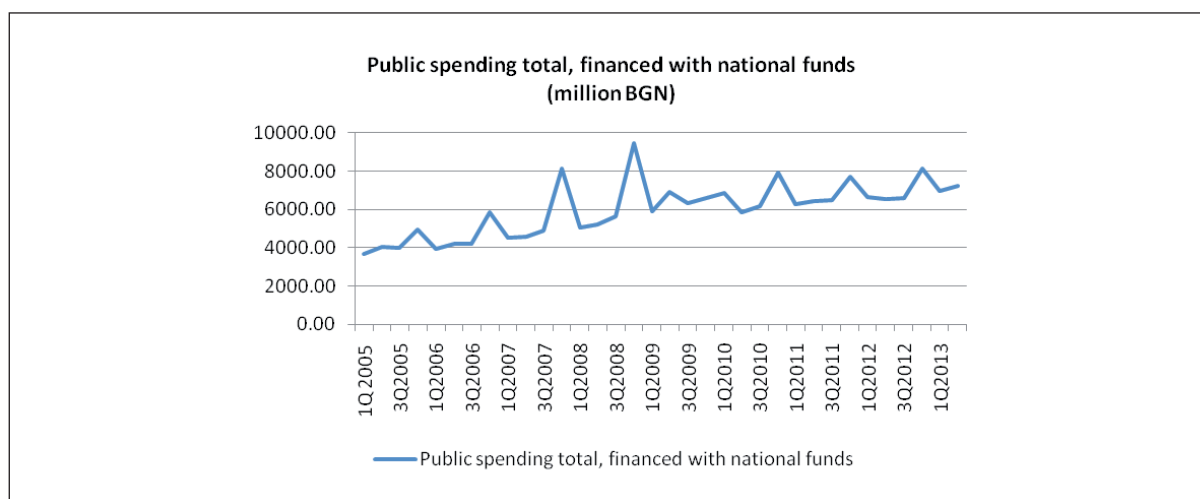
The variables used in the model are:

- GDP – quarterly, the data used for its measurement on the components of Final Consumption Expenditure. This indicator of GDP fully corresponds to public spending as a component of aggregate demand, including consumption, investments, public spending and net export;
- Public spending, financed with national funds – quarterly, total, capital spending, for salary and social insurance, for maintenance by the consolidated state budget for the period 2005 – 2013;
- Public spending, financed with European funds – quarterly, EF paid, total and by different programs in national currency for the period 2008 –2013. Because the statistic data is with accumulation, they are revaluated quarterly to be compatible to other data.

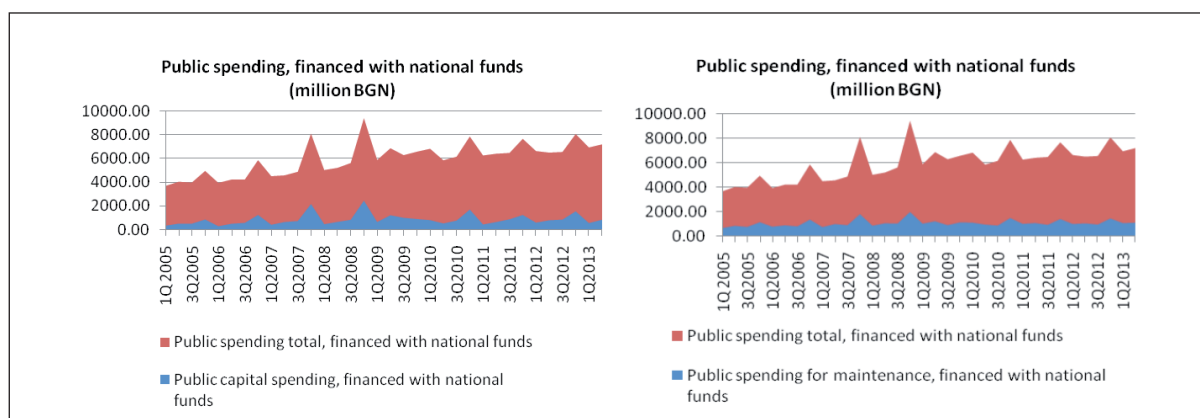
3. Graph presentation of data

3.1 Data for public spending, financed with national funds

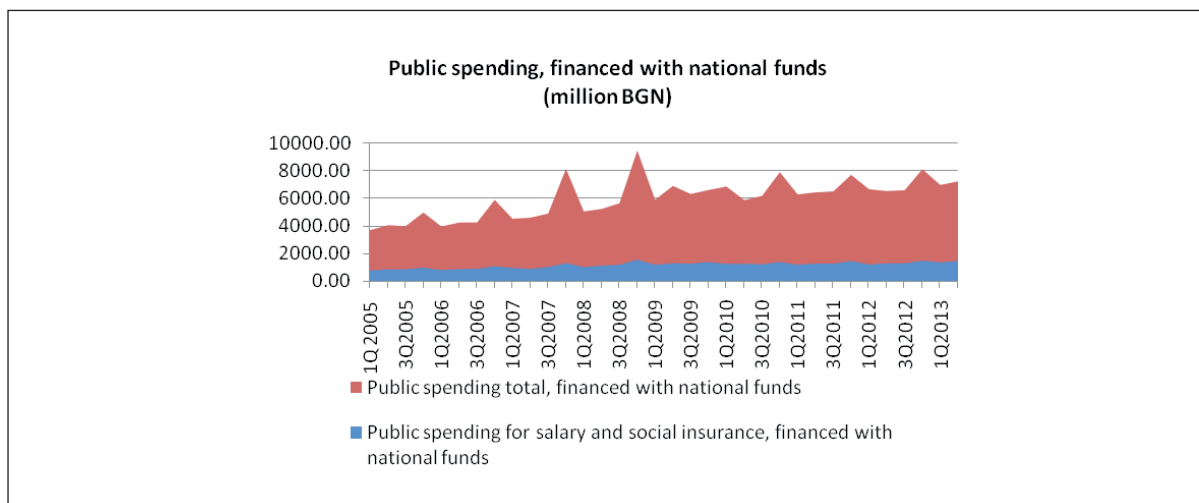
Below is presented the dynamics of public spending, financed with national funds by the consolidated state budget in the case of Bulgaria during the period 2005 – 2013.

Source: Източник: www.minfin.bg – Statistics – Consolidated fiscal program – Data for Consolidated fiscal program (quarterly)

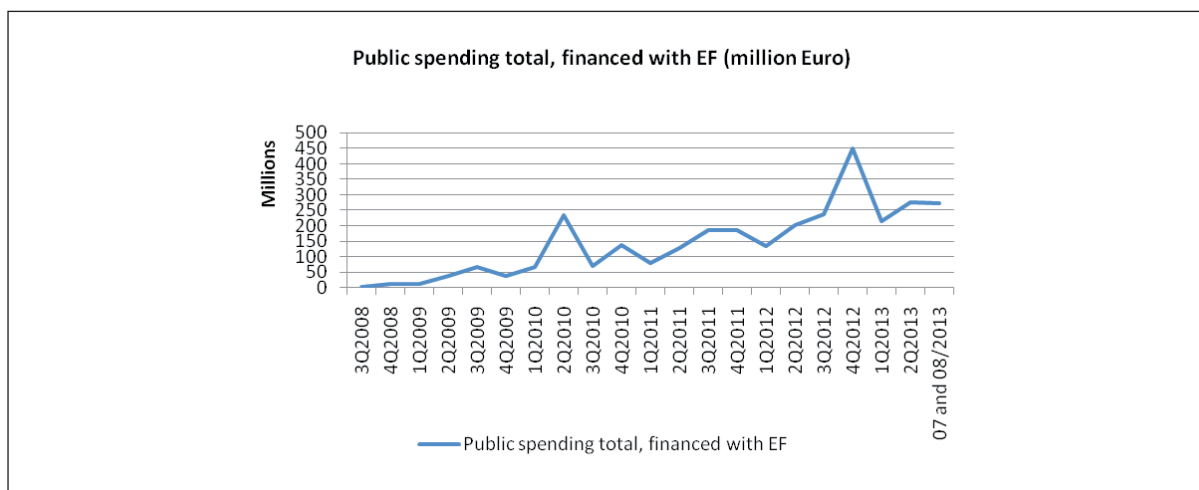
Source: Източник: www.minfin.bg – Statistics – Consolidated fiscal program – Data for Consolidated fiscal program (quarterly)

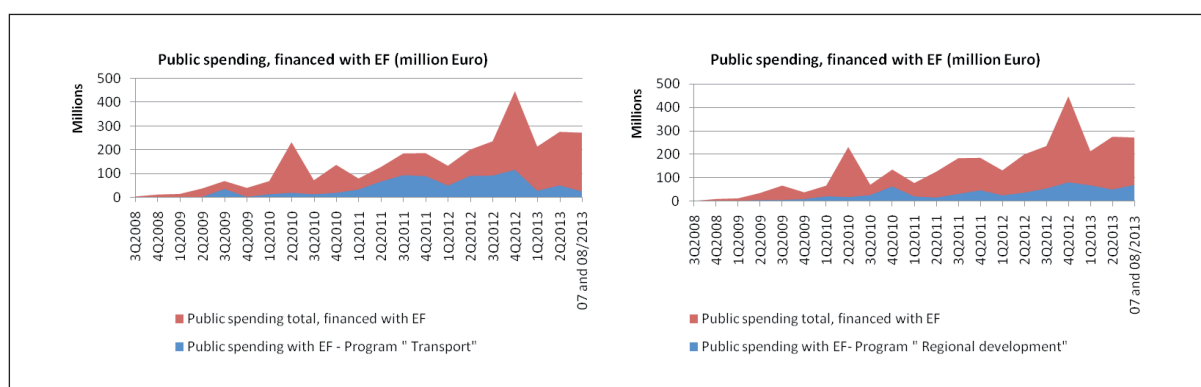
Source: Източник: www.minfin.bg – Statistics – Consolidated fiscal program – Data for Consolidated fiscal program (quarterly)

3.2 Data for public spending, financed with European funds

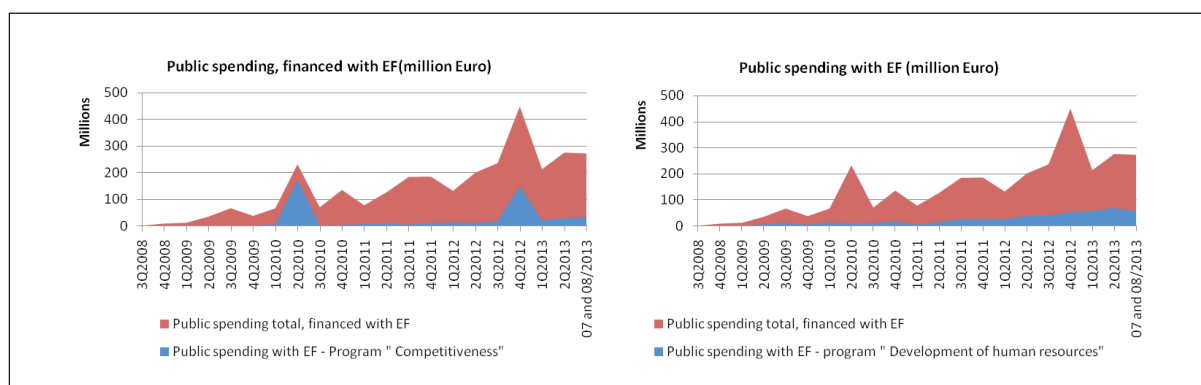
Below it shows the dynamics of public spending, financed with European funds total and by main programs in the case of Bulgaria. The data is for the period 2008 – 2013, because after the accession of Bulgaria to EU, one and half year the country is not ready to use European funds to stimulate the domestic economic growth and to convergence to other countries in the Union.

Source: www.minfin.bg, Bulgaria and EU, Management of public spending, financed with EU funds, Structural and Cohesion funds – financial implementation

Source: www.minfin.bg, Bulgaria and EU, Management of public spending, financed with EU funds, Structural and Cohesion funds – financial implementation

Source: www.minfin.bg, Bulgaria and EU, Management of public spending, financing with EU funds, Structural and Cohesion funds – financial implementation

4. Results

4.1 Results for public spending with national funds

$$GDP_t = (1.00) + 0.721 PS_{total_t} - 0.483 PS_{total_{t-1}} + \varepsilon \quad (1)$$

The statistical analysis shows the correlation coefficients are meaningful. The coefficient of determination is close to 0.5, which is an evidence of a stable relationship between the dependent and independent variables. The economic analysis notes strongest impact of the total public spending by the consolidated state budget on the aggregate supply in the current quarter. In total expenditure includes such with a direct effect on the aggregate supply as capital spending and others whose effect is achieved indirectly through the consumer spending. All different types of expenditure will be tested separately below. The calculated correlation coefficient between GDP and the total public spending of the previous quarter in developed countries is positive. This coefficient, calculated for Bulgaria is negative and probably shows following:

- fluctuation of the total public spending by the consolidated state budget on the quarterly basis, confirming by the data (each year in the fourth quarter is observed higher amount of these expenditure compared with other quarters);
- more of the public spending immediately heads to the consumption. It confirms the characteristic of countries in Central and Eastern Europe - like Bulgaria - with high elasticity of consumer spending on an income. By the

overall costs a significant part of the income in different forms goes to consumption and the impact of public spending on the aggregate demand and therefore on the GDP loses in the short term;

- short time horizon of economic agents in the countries in Central and Eastern Europe.

$$GDP_t = (1.00) + 0.611 PCS_t - 0.276 PCS_{t-1} + \varepsilon \quad (2)$$

The statistical analysis shows the coefficient of determination is more significant than such for the total cost by the consolidated state budget. On this base, the economic analysis confirms the capital expenditure has a direct and an additional multiple effects on the aggregate demand and the GDP. The correlation coefficients between GDP and capital costs are significant. The impact in the current quarter is stronger, indicating these costs immediately produce a high demand for goods and services. As known from the theory, as a result - income increases and employment reduces not only in sectors, where the public capital spending made, but in others. It leads to an increase of aggregate demand, not only through the public spending (G), but also indirectly through the consumer spending (C). The correlation coefficient for the previous quarter is negative, but with less value compared with such in the equation for the total spending. It confirms the thesis the capital expenditure, because long duration of each stage of their turnover, retains the impact on the aggregate demand and therefore on the GDP for long period of time.

$$GDP_t = (1.00) + 1.068 PSS_t - 0.722 PSS_{t-1} + \varepsilon \quad (3)$$

By the statistical analysis is found the coefficient of determination for this type of cost - for salary and social insurance - is the greatest compared with such for other types of expenditure. It confirms, the view of other studies of the author, for Bulgaria more significant impact on the aggregate demand and therefore on the GDP has the consumer spending. The correlation coefficients are absolutely significant. For the current quarter, this coefficient shows a very strong impact of the cost of wages on the aggregate demand. It confirms the high elasticity of consumption on an income and high marginal propensity to consume in the country. The earned income transforms into consumer spending in a short period of time and without time lag increases the aggregate demand. And it notes also a multiple effects in other sectors outside the publicly funded. The second correlation coefficient in this equation is negative with a great value compared to such for the previous quarters by other types of spending. The impact of income received from public funds, loses in a very short period of time and reaffirms very short time horizon of economic agents in the countries in Central and Eastern Europe.

$$GDP_t = (1.00) + 0.431 PMS_t - 0.327 PMS_{t-1} + \varepsilon \quad (4)^1$$

$$GDP_t = (1.00) + (0.493) PMS_t + \varepsilon \quad (4)^2$$

By the maintenance spending are tested two equations - with and without accounting the impact of maintenance for the previous quarter. It due to the type of expenditure - they immediately transforms into goods and services and increases the aggregate demand. The original thesis suggests that the cost for maintenance from the previous quarter will not affect the economic activity in the current one. It is confirmed by the statistical analysis. When it is tested two independent variables - for the current and for previous quarter - the coefficient of determination is not significant and it should be viewed critically. When it is tested only the expenditure for the current quarter, it remains approximately on the same level. The economic analysis notes in this case the expenditure has no significant effect on the aggregate demand in the country. In both equations the correlation coefficients are significant, but have higher value only in current quarter. As in the cases above, it confirms the economic agents without time lag transform earned income in various forms in the purchase of goods and services and realize the impact on the GDP in the same quarter.

4.2 Results for public spending with EF

$$GDP_t = (1.00) + (0.424) EF_t - (0.338) EF_{t-1} + \varepsilon \quad (1)$$

The statistical analysis finds the correlation coefficients are significant. The economic analysis shows, the public spending with EF paid has a stronger impact on the GDP in the current quarter compared with the previous one. It means nevertheless of the nature of the EF projects, the multiple effects on the GDP immediately realize. Moreover, by the global economic crisis is realized "crowding out" effect, successfully implemented to be

substituted reduced private investment with public ones, which is very important in the countries in Central and Eastern Europe with small disposal local resources. The second coefficient in the regression equation is negative. The economic correlation between the independent variable - EF, and the dependent variable - GDP is a positive. Measured like this, it shows following:

- strong seasonal fluctuations of using of EF (confirmed by the data - in the first quarter the amount paid is less compared with in others for each year of the period. Nevertheless, as will be seen from coming analysis - it has a strong impact on the value of annual GDP);
- unequal using of European funds year by year – from small amount in first years of period to strong increase in last years.

The testing of public spending, financed with EF and its impact on annual GDP quarterly begins with the data for the first quarter.

$$GDP_{year} = (1.00) + (0.896) EF_{t-3} + \varepsilon \quad (2)$$

Statistically the correlation coefficient is significant. The coefficient of determination shows a strong dependence of the GDP from the using of EF (R - square = 0.803). By the economic analysis EF paid during the first quarter has a strong impact on annual GDP and most probably due to the time lag between making of the spending and their multiple effects on the value of aggregate supply. The amount of EF paid during the first quarter in each of the years, studied in this paper, is least, reducing the maximum possible impact on the aggregate supply.

$$GDP_{year} = (1.00) + (0.370) EF_{t-2} + \varepsilon \quad (3)$$

The statistical coefficient of correlation for the impact of public spending, financed with European funds on the GDP for second quarter should be considered critical. The coefficient of determination displays the depending on the value of GDP from the using of EF, but less than such in the first quarter (R - square == 0.137). By the economic analysis it is found the public spending, financed with EF in the second quarter has a relatively low impact on annual GDP. It probably due to the seasonality in some priority sectors of the Bulgarian economy and the result appears on GDP in the third quarter.

$$GDP_{year} = (1.00) + (0.995) EF_{t-1} + \varepsilon \quad (4)$$

Statistically the correlation coefficient is extremely significant. The coefficient of determination shows a very strong dependence of the GDP from the using of EF. (R - square = 0.991). Due to the project nature of EU funds paid and it needs from certain time lag between use and their impact on the value of aggregate supply. The public expenditure with these funds during the quarter has strongest influence on annual GDP. From the data it was noted, during the third quarter of years of the period are paid largest amounts of funds. The results of analysis on a quarterly basis and their impact on annual amount of GDP corresponds to the data obtained by the analysis in paragraph 1 of this section, examining the impact of public expenditure paid by EF on GDP for the whole period - 2008 - 2013.

$$GDP_{year} = (1.00) + (0.895) EF_t + \varepsilon \quad (5)$$

Statistically the correlation coefficient is extremely significant. The coefficient of determination shows a very strong dependence of the GDP of using of EF. (R - square = 0.801). The public spending, financed with EF has a strong impact on annual GDP. This analysis fully corresponds with such in paragraph 1 of this section, proving public spending during the current quarter strongly influences on the amount of annual GDP in the Bulgarian economy. It explains the short time horizon of economic agents as part of the realized income in the same period allotters for consumption, thereby increasing the aggregate demand and hence the aggregate supply in the economy.

In conclusion, statistically for all quarters of year (except the second) the coefficients of determination give the strong dependence of GDP from public spending, financed with European funds. The high correlation coefficients between paid European funds and GDP mean the stimulating of the economic activities in Central and Eastern Europe and the increasing of the aggregate demand depends on the absorption of European funds.

5. Conclusions

The main goal of economic policy in Central and Eastern Europe - higher economic growth - aiming to reach the average value of GDP per capita in EU – requires to be found all instruments to influence on the aggregate supply. This purpose could be realized with monetary and fiscal instruments. The current research investigates only the impact of fiscal policy to be stimulated the economic growth and observes public spending, financed with the funds of EU, as instruments to influence on the aggregate demand and after it – on the aggregate supply.

The thesis is testing with the regression model, created especially for this research. Statistically the coefficients of determination of dependent variable – GDP and independent variables – public spending are more significant by EF paid compared with national funds. The coefficients of correlation are significant in two cases - paid with national and European funds, giving the possibility to take the conclusions after the testing about the impact of public spending on the aggregate supply and using as an instrument to realize the economic growth.

The economic analyses notes strong influence of public spending with national and European funds on the aggregate supply (except such for maintenance), more determining for GDP growth are paid with EF. For the picks of public spending with national funds (first quarter 2008 and first quarter 2009 in a case of Bulgaria) is not calculated more strong impact on GDP though the financial multiplier and it notes the problem with effectiveness of public spending in Central and Eastern Europe. In conclusions, the high correlation coefficients between paid European funds and GDP mean the stimulating of the economic activities in Central and Eastern Europe and the increasing of the aggregate demand depends on the absorption of European funds.

References

- www.minfin.bg, Bulgaria and EU, Management of public spending, financed with EU funds, Structural and Cohesion funds – financial implementation
- www.minfin.bg – Statistics – Consolidated fiscal program – Data for Consolidated fiscal program (quarterly) Andersen, Alberto and Jerry Jordan, (1968), “Monetary and Fiscal Action: A Test of their Relative Importance in Economic Stabilization”, Review, FRS of St. Louis, 11-24
- Assenova, Kamelia, (2014), “Public spending, financed with European funds and its impact on the economic growth in Bulgaria”, Research Papers, University of Ruse
- Barro, Robert J., (1984), “Rational Expectations Macroeconomics in 1984”, American Economic Review, Paper and Proceeding, 74
- Batiz, L.A. and A.N. Sy, (2000), “Currency Boards, Credibility and Macroeconomic Behaviour”, IMF, Working Paper 97
- Bernanke Ben, M. Gertler and Simon Gilchrist, (1994), “The Financial Accelerator in a Quantitative Business Cycle Framework”, in John Taylor and Michael Woodford Handbook of Macroeconomics, vol. 10
- Carvalho, Carlos, Stefano Eusepi and Christian Grisse, (2012), “Policy Initiatives in the Global Recession: What Did Forecasters Expert?”, Federal Reserve Bank of New York, Current issues in Economics and Finance, Volume 18, N 2
- Hollmayr, Josef, (2013), “Fiscal Policy in Euro Area analyzed with a New – Keynesian Multi – Country Model”, Deutsche Bundesbank, Frankfurt of Main
- King, Robert G., (1993), “Will the New Keynesian Macroeconomics Resurrect the IS-LM Model”, Journal of Economic Perspectives, 7
- Kirchgeassner, Gebhard and Marsel Savioz, (2001), “Monetary Policy and Forecast for GDP Growth: An Empirical Investigation for the Federal Republic of Germany”, German Economic Review, Vol.2
- McMallum, Bennett T. and Edward Nelson, (1997), “An optimizing IS- LM Specification for Monetary Policy and Business Cycle Analysis”, NBER, Working paper 5875
- Romer, David, (1999), “Short run Fluctuations”, University of California
- Romer, David, (2000), “Keynesian macroeconomics without the LM – curve”, NBER, Working paper 7461

Bir Fikir Olarak Balkan Ülkeleri Ekonomik ve Sosyal Platformu

Balkan Countries Economic and Social Platform As An Idea

Öğr. Gör. Esra İŞBİLEN*

Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, İstanbul, Türkiye, esra.isbilen@gedik.edu.tr

Öğr. Gör. Armağan CANAN

Gedik Üniversitesi, Gedik MYO, Menkul Kıymetler ve Sermaye Piyasası Programı, İstanbul, Türkiye, armagan.canan@gedik.edu.tr

Özet

Bu çalışma Avrupa Birliği ekonomik ve sosyal komitesinin işlevlerini incelemekte, ardından Balkan ülkeleri ve Türkiye için böyle bir ekonomik ve sosyal platform kurulmasını, eylemler sonrası gelişen sivil inisiyatiflerle bağlantılandırarak yaratma fikrini sorgulamaktadır. Ortaya çıkacak olan platformun hangi konulara yoğunlaşabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Balkan Ülkeleri, İnsan Hakları, Ekonomik Haklar, Sosyal Haklar, Yeni Sosyal Hareketler

Abstract

This study analyzes the functions of European Union Economic and Social Committee, then questions the idea of creating an economic and social platform for Balkans and Turkey, linking the civil initiatives born after protests that took place. It is discussed on which topics this prospective platform should focus.

Keywords: Balkans, Human Rights, Economic Rights, Social Rights, New Social Movements

1. Giriş

Neoliberal uygulamalar ve Avrupa Birliği'ne uyum şartları sebebiyle özelleştirme, serbestleştirme ve küresel sisteme tamamen entegre olma çabasındaki Balkan ülkelerinin devletleri, 2008 finansal krizi ile birlikte ekonomi politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı. Önlemlerin büyük bir kısmı sabit gelirli veya düşük gelirli halk gruplarını daha zor duruma sokarken, kriz fırsat bilinen servetin el değiştirmesi amacıyla bazı kesimlerin sosyal ve siyasal haklarına baskı yapıldı. Eğitimli ve demokratik haklarını kullanmak isteyen halk grupları, fikren karşı oldukları devlet kararlarına karşı eylemlere girişti. Ardından bahsedilen gruplar daha önce bir araya gelmedikleri farklı gruplarla ortak sivil inisiyatifler üretmeye başladı. Bu çalışma, Balkan ülkelerinde ortaya çıkan sivil protestoların, başlangıçtaki eylem nedenlerini ve devletlerin tutumuna değindikten sonra nereye doğru evrildiklerini incelemekte ve Balkan ülkeleri arasında mevcut sivil inisiyatifler için ortak bir platform yaratmanın olanaklarını ve gerekliliğini tartışmaktadır.

- Kısa EESC

Toplumlar dönüşmeye devam ederken, dönüşümün görünen kısımları dönem dönem gündemin ilk maddesi olacak şekilde öne çıkar. Bu öne çıkışlar eylemlerden, protestolardan, yeni hak arayış yöntemlerinden, yasal talep

* Sorumlu Yazar

iletimlerinden yasal olmayan örgütlenmelere kadar geniş bir yelpazede kendini gösterir. Aslında görünenler, toplumun uzun süredir yaşadığı değişimlerin gün yüzüne çıkışıdır. Bu aşamada protestolar da kamuoyu başta olmak üzere politika yapıcılara, eylemcilere ve diğer karar alıcılara doğrudan mesaj gönderimini sağlamayı amaçlar (Koopmans & Rucht, 2002: 231).

Toplumsal değişimin sürekliliğini kavramış olan gelişmiş ülkelerin devletleri, toplumun farklı kesimlerinden gelen talepleri sürekli bir şekilde karar alıcı kamu kurumlarına aktarmanın çeşitli yollarına başvurmaktadır. Avrupa Birliği'nin bu konudaki başarılı denemesi Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi (EESC)'dir. EESC, AB politikalarının oluşturulmasında ve karar alma mekanizmalarında önemli bir etkiye sahiptir (Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi Grup III, 2014).

Komite; işçi, işveren, sivil toplum ve meslek kuruluşlarını temsil amacıyla kurulmuştur. 344 üyesi vardır ve yılda 9 defa toplanır. Üyeler; işverenlerden, sendikacılardan, tüketicilerden, çevre bilimcilerden vb.den oluşur. Ulusal hükümetler tarafından gösterilen adaylar içinden Avrupa Birliği Konseyi tarafından atanırlar. Komite; Konsey'e, Avrupa Parlamentosu'na ve Komisyon'a görüş bildirir. EESC'nin görüşleri tavsiye niteliğindedir, uyulması zorunlu değildir (Ateş, 2005: 47). Yılda beyan ettiği ortalama 170 görüşün %15'ini kendi inisiyatifıyla, geri kalanını AB kurumlarının isteği üzerine gerçekleştirir (Avrupa Birliği Bilgi Merkezi Broşürü, 2013).

Komite'nin ana amacı Avrupa Birliği vatandaşları ile politikacılar arasında, ulusal seviye ve Avrupa Birliği seviyesi arasında, ekonomik-sosyal-politik yapılar arasında güveni tesis etmektir (Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi Grup III, 2013/11: 1). Uygulamada komite tüm isteklerini Avrupa ve dünya çapında kabul ettirememekle birlikte yöneldiği konular arasında ekonomik göstergelerden çok çevre ve insanın hayat kalitesi ile alakalı konuların bulunması sebebiyle önemli bir işlev üstlenmektedir (EESC info; 2013/3: 1-2).

Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi (EESC) üç gruptan oluşmaktadır. "Grup I" işverenleri, "Grup II" işçileri temsil etmektedir. "Grup III" adıyla kurulmuş olan yapı ise farklı ilgi alanlarına sahip grupları bünyesinde barındırır ve bu çalışmada ihtiyaç olup olmadığı tartışılan platforma daha çok benzemektedir. Grup III, işçiler ve işverenler dışındaki toplumu oluşturan ekonomik, yerel, meslekî uzmanlıklarla alakalı ve kültürel alanda faaliyet gösteren grupların temsilcilerinden oluşur. Bu gruplardan bazıları tarım kooperatifleri, küçük girişimciler, gençlik grupları, engelliler, gönüllü çalışanlar, yasal-bilimsel-akademik topluluklar, tüketici dernekleri, çevre örgütleri, azınlık grupları ve kadınlar-cinsiyet eşitliği savunucuları olarak sıralanabilir (Various Interests - Group III, <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.enggroup-3>).

Grup III'ün şiarı "Avrupa Birliği'nde gerçek katılımcı demokrasiyi sivil diyalog ile başarmak." olarak belirlenmiştir. Ancak dikkat edilmesi gerekir ki EESC farklı kesimlerin çıkarlarını korumak amacı gütmeyen, AB'nin sosyo-ekonomik politikalarının oluşturulması için görüşlerin iletilmesini sağlar (Ateş, 2005: 48). Grupta 28 ülkeden toplam 108 üye bulunmaktadır. Grup III sayesinde, tüketici ve üretici üyeler bir araya geldiklerinde sorunlarına daha kolay çözümler bulabilmekte ve isteklerini anlaşılır bir tartışma düzleminde iletebilmektedir (Various Interests - Group III, <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.group-3>). Kamuyu temsil eden hükümet temsilcileri, komitenin üyeleri arasında bulunmadığı için EESC, sivil-demokratik bir diyalog zeminine sahiptir (Ateş, 2005: 49).

- Balkan Ülkelerindeki Eylemler

Bu bölüm, son yıllarda on üç Balkan ülkesinde meydana gelen halk eylemlerinin genel niteliklerini ve içeriklerini özetlemektedir. Ülkeler, Türkçe karakterli alfabetik sıraya göre ele alınmıştır.

1. Arnavutluk

Arnavutluk'un kendi içerisinde kayda değer eylemler bulunmamakla birlikte, diğer Balkan ülkelerinde Arnavut azınlıkların gerçekleştirdiği eylemler bulunmaktadır. Özellikle Kosova içerisindeki Vetevendosje hareketi buna iyi bir örnektir.

2. Bosna

Bosna'da eylemlerin çıkış noktası Tuzla bölgesidir. Ülkenin en büyük madencilik ve sanayi bölgesi olan Tuzla'da işsizlik oranı yüzde 48 civarında ve çok sayıda insan özelleştirmeler sonucu işsiz kalmış durumdadır. Tuzla'da

savaşın sonra altmış altı fabrika kapatılmıştır. Özelleştirilen devlet şirketlerinde, başarısız özelleştirme sebebiyle kamu çıkarları korunamazken, yatırımcıların çekilmesi, maaşların, sağlık ve emeklilik sigortalarının aylarca yatırılmaması sonucunda çalışanlar eylemlere başlamıştır (Dünya Bülteni, 2014/02/07).

Çalışanlar ise sigortalarının yatırılmamasından şikayetçidir. Sigortası yatmayan işçiler emekli olamamakta ve devlet hastanelerinde tedavi görememektedir. Bu sebeplerle süreklilik kazanan eylemler 2014 yılının şubat ayından itibaren şiddetli protestolara dönüşmüştür (Dünya Bülteni, 2014/07/15). Protestoların farklı yönü, etnik temelli eylemler olmaktan çıkmış olmalarıdır (Malagic, 2014/02/24) (Dünya Bülteni, 2014/06/12).

Eylem sadece işçiler tarafından yapılmamış, eylemciler arasında sinema ve müzik sanatçıları da yer almıştır. Tuzla'daki olaylarda eylemciler kamu binalarına taş ve yumurta atarken polis de göz yaşartıcı bomba kullanmıştır (Dünya Bülteni, 2014/02/06).

Daha sonraki günlerde ise yüzlerce eylemci Tuzla'daki hükümet binasına girerek ofis malzemelerini pencereden dışarı atmış, binayı ve bu malzemeleri ateşe vermiştir. Bu eylemler sonucunda Tuzla Kantonu Hükümeti Başbakanı Sead Çavuşević istifasını vermiştir. Zenitsa'daki eylemler de şiddete dönüşerek hükümet binasının yakılmasıyla sonuçlanmıştır. Saraybosna'da da benzer şekilde şiddet içerikli eylemler görülmüş, hükümet binasının kapısı ve bina önündeki polis kulübesi ateşe verilmiş, Dışişleri Bakanlığı önünde bulunan 2 polis aracı ile bazı otomobiller yakılmıştır (Dünya Bülteni, 2014/02/07).

Takip eden günlerde Saraybosna'daki Cumhurbaşkanlığı binası da yakılmıştır. Protestolar devam ederken, Saraybosna Kantonu Başbakanı Suad Zelykoviç de istifasını vermiştir (Dünya Bülteni, 2014/02/09).

Tüm bu eylemlerin temelinde 1990'lardaki savaş sonrası Balkan ülkelerinde yaşanan yolsuzluk, yüksek oranlı işsizlik ve düşük ücretler yatmaktadır. Ayrılıkçı Milorak Dodik'e göre vatandaşlık numaraları verilirken etnik köken dikkate alınmalıdır. Ancak birçok Sırp dahil tüm Bosnalılar bir araya gelerek bu çözümsüzlüğü protesto etmiştir (Lippman, 2013: 34). Protestolar bir sonuca ulaşmamış ancak yukarıda bahsedilen ekonomik kaynaklı protestolara bir hazırlık aşaması işlevi görmüştür.

3. Bulgaristan

Bulgaristan için büyük çaplı eylemler 2013/06/14 tarihinde Başbakan Oresharski'nin; Bulgar Medya Grubu şirketinin, ülkenin en büyük matbaasının ve 12'den fazla gazetenin sahibi olan Delyan Peevski'yi Ulusal Güvenlik Dairesi başkanlığına atamasıyla, başka bir deyişle ülkenin en gizli belgelerini bir medya patronuna açmasıyla başlamıştır. Ancak neden-sonuç ilişkisi içinde bakıldığında, eylemlere ivme kazandıran gelişmeler için Şubat 2013'e gitmek gerekir.

2013/02/19 tarihinde Sofya ve diğer büyük kentlerde yüksek elektrik faturalarını protesto için yapılan eylemler hızla büyüyerek, ülkenin dört bir tarafından on binlerce kişinin katıldığı gösterilere dönüşmüştür. Başbakan Borisov fiyatları indirme sözü vermesine, maliye bakanını görevden almasına ve fiyatları artıran yabancı şirketlere yaptırım uygulanacağı yönünde açıklama yapmasına rağmen, tepkiler yatışmamıştır. Söz konusu eylemler hükümetin istifasına, erken seçime, Başbakan Boyko Borisov'un istifa açıklamalarında "polisin insanları dövdüğü bir hükümetin parçası olamam" ifadesine yer vermesine yol açmıştır (BBC, 2013/02/20).

Protestoların bir diğer yönü, yoksulluğu protesto etmek amacıyla 2013 yılının Ocak-Mayıs döneminde yaşları 26 ile 53 arasında değişen altı Bulgar vatandaşının kendilerini yakmalarıdır (BBC, 2013/05/08).

Eylemlerin nedenlerine bakıldığında; halkın yüksek enerji maliyetlerine, iktidar tekellerine, düşük yaşam standartlarına ve yolsuzluklara tepki gösterdiğini söylemek mümkündür. 2007 yılında Avrupa Birliği'ne kabul edilen ve birliğin en yoksul ülkesi olan Bulgaristan'da ortalama aylık maaş 800 Lev (550 \$) civarında olup, nüfusun dörtte biri hala yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Resmi rakamlara göre, işsizlik oranı yüzde 12'dir (Bulgaristan işsizlik oranı, <http://tr.tradingeconomics.com/bulgaria/unemployment-rate>).

Nüfusun yaklaşık %10'unu oluşturan Türkler, göçmenler ve ülkenin en yoksul kesimini oluşturan Romanlar ile etnik sorunlar yaşanmaktadır. Konuya ilişkin protestolardan biri, 9 Mayıs 2013'de, Türkiye Büyükelçiliği önündeki bir grubun Türkiye'nin, Bulgaristan'ın egemenliğini ihlal ettiğini öne sürerek basın açıklaması ile gerçekleş-

miştir. Söz konusu grup, 2013/05/12 seçimlerinde %7,4 oy alacak olan Volen Siderov'un liderliğini yaptığı Ataka Partisi'dir. BBC'nin grup üyeleriyle yaptığı röportajlarda "Türkiye hükümetinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar canlandırmak için yeni Osmanlılık politikası izlediği" ve "Bulgaristan'ın bütünlüğünü ve egemenliğini korumada endişe yaşadıkları" konuları üzerinde durulmuştur." (Esslemont, 2013/05/10). Etnik sorunlara örnek teşkil edecek gösterilerden bir diğeri Romanlara ilişkin olup, hırsızlık yapmak üzere bir depoya giren Roman gencin kaçmaya çalışırken Bulgargüvenlik görevlisi tarafından vurularak öldürmesiyle yaşanmıştır (Borrud & Vaksberg, 2014/03/06). Basit bir hırsız-müdafaa davasını aşması ise, davanın bir yıl kadar geç başlatılması, ardından güvenlik görevlisinin 2.500 Euro kefaletle serbest bırakılması ile yaşanmıştır. Durumu protesto eden ve adalet isteğiyle sokaklara dökülen Roman grupların uyarı alması, sonrasında aşırı milliyetçi ve Nazi yanlısı grupların gösteriler düzenlemesi olayları tırmandırmıştır (Vaksberg, 2014/03/06).

Bulgaristan Yahudi Derneği'nin "Müslümanlar, Yahudiler, eşcinsel toplulukları ve göçmenlerin nefretin hedefi olduğunu" ifade etmesi, Sofya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü araştırma sonuçlarının komşuluk ilişkilerinde de etnisiteye yönelik eğilime işaret etmesi, Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Bulgaristan'ın yakın takipte tutulması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) intikal eden vaka sayısının artışı dikkat çekicidir¹.

Protestolara neden olan başka bir konu yolsuzluktur. Bulgaristan'da hükümeti oluşturan partilerden biri olan Hak ve Özgürlükler Hareketi Partisi'nin (HÖH) Genel Başkan Yardımcısı ve Parlamento Başkan Yardımcısı olan Hristo Biserov kara para aklama ve vergi kaçırma ile suçlanmaktadır. Biserov'un, büyük miktarda döviz kıyı bankacılığı yapılan bölgelere transferler ettiğini kanıtlayan finansal raporun Sofya Şehir Savcılığı'na gönderilmesiyle Kasım 2013'te soruşturma başlatılmıştır (Sofia Globe, 2012/12/17). 08/11/2013 tarihli meclis oturumunda Hristo Biserov'un milletvekilliği oy çokluğu² ile sonlandırılmıştır (Zaman, 2013/11/08).

Yukarıda açıklanan gelişmelerden sonra, Başbakan Oresharski'nin, medya baronu Delyan Peevski'yi Ulusal Güvenlik Dairesi başkanlığına atamasının ardından sokak gösterileri başlamış, ana muhalefet partisi Parlamento'yu boykot etmiştir. 14 Haziran 2013'te başlayan eylemler, yılsonuna kadar devam etmiştir. Peevski bir medya patronudur ve çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu, koalisyonun küçük ortaklarından Hak ve Özgürlükler Hareketi tarafından aday gösterilmiştir. Şubat ayında ısınma masraflarıyla ilgili olarak başlayan eylemler ise, zaman içinde evrilmiş ve içerdiği anlam genişleyerek yönetici seçkinlere karşı tepki dalgasına dönüşmüştür. Başka bir deyişle, konu yalnızca ekonomik bir sorun olmanın ötesine geçmiştir. Eylemlerin başlangıcı ve ulaştığı nokta arasındaki eylemci profiline bakıldığında, bir değişimden bahsetmek mümkündür. Şubat ayında sokağa çıkanlar daha yoksul ve umutsuz iken haziran sürecindeki kitlenin koşullarının daha iyi olduğunu ortaya koyan çalışmalar vardır. Şubat eylemlerine altı kişinin ölümüne yol açan kendini yakma eylemleri damgasını vurmuşken, haziran eylemleri mizah ile anılmaktadır. Sosyal medyada beyin fırtınaları yaratıp belirli eylemler yapan, hükümetle alay eden, kendilerine sempatiyle yaklaşan yabancı elçilere teşekkür eden bir eylemci kitlesi söz konusudur (Thorpe, 2013/07/17). Eylemlere ülkenin en büyük üniversitesi Sofia Üniversitesi dahil olmak

üzere, 15 farklı üniversiteden öğrenciler destek vermiş, öğretim üyeleri ile birlikte yapılan açıklamalarda "ahlaki devrim" çağrısında bulunulmuştur.

Sonuç olarak, Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durumu etnik, yoksulluk ve yolsuzluk sorunları çerçevesinde değerlendirmeli ve sokaktaki halkın çıkış noktası olarak gördüğü çözüme dikkat edilmelidir : "İşadamlarının siyasetten uzaklaştırılmasını öngören bir ahlak yasası, iktidardakilerle halk arasındaki uçurumu daraltabilir." (BBC, 2013/11/14).

4. Hırvatistan

Hırvatistan, Yugoslavya'dan ayrılarak 1991'de bağımsızlığını ilan eden ve büyük bir değişim sürecini yaşayan ülkelerden biridir. Değişim süreci oldukça sancılı geçmekte olup, yaşanan nüfus, artan işsizlik ve bölgedeki genel sorunlardan biri olan yolsuzluk soruşturmaları ile mücadele eden bir profil çizmektedir. Ülkede işsizlik artmakta-

1 2008 yılında AİHM'e intikal eden vaka sayısı 890 adet olup, 2013 sayısı 1209'dur. Başvuru sayısı nüfus oranına göre değerlendirildiğinde oran 1.16'dan 1.66'ya ulaşmıştır. Hem başvuru sayısı hem de oransal bakımdan AİHM'e intikal eden olay sayısındaki artış dikkat çekicidir. http://www.inhak.adalet.gov.tr/istatistikler/2013_ist/8.pdf

2 Oylamaya toplam 171 milletvekili katılırken, 138 milletvekili 'evet' oyu, 10 milletvekili 'red', 23 milletvekili ise çekimser oy kullanmıştır.

dır; 2008’de % 13,4 düzeyinde olan oran, bu yıl 2014 Nisan ayında %19,6 olarak kayıtlara geçmiştir (Hırvatistan işsizlik oranı,

<http://tr.tradingeconomics.com/croatia/unemployment-rate>). Hırvatistan İş Bulma Kurumu’nun açıkladığı resmi rakamlara göre, 4 milyon 290 bin nüfuslu ülkede kayıtlı 350 bin 366 işsiz bulunmaktadır (Balkan Günlüğü, 2013/01/03). Diğer yandan, nüfus yaşlanmakta ve azalmaktadır. 1991’de Hırvatistan’ın nüfusu 4,7 milyon iken, 2014 Ocak sayımına göre 4,2 milyondur ve nüfusunun % 17,4’ü 64 yaşın üzerindedir.

Böyle bir tabloya karşılık olarak Hırvatistan’daki başlıca eylem nedenleri; AB karşıtlığı, yolsuzluklar, ayrımcılık konularıdır. Ancak, kitlelerin büyüklüğü ve eylemlerin sürekliliği bakımından incelendiğinde, benzer sorunları yaşayan bölge ülkelerine kıyasla Hırvatların daha az sokaklara çıktıklarını söylemek mümkündür.

Yolsuzlukla ilgili en sarsıcı davalardan biri, Hırvatistan eski başbakanı Ivo Sanader’in 2012’de yolsuzluk nedeniyle hüküm giymesidir. Süreç, Sanader’in 1990’larda aracılık ettiği kredilerden kazanç elde ettiği iddiasıyla 2010’da hakkında soruşturma açılması ile başlamıştır (BBC, 2010/12/10). Sanader’le birlikte Hırvat Demokratik Birliği HDZ’nin hem tüzel kişiliği, hem de bazı yöneticilerini hedef alan soruşturmada usulsüzlük iddiaları incelenmiştir. Sanader hakkında ayrıca Macar enerji şirketi MOL ile ilgili bir başka yolsuzluk soruşturması daha bulunmaktadır (BBC, 2011/10/28). Bu sebeple Hırvatlar liderlerine güvenmemektedir.

Yolsuzluğun halktaki tepkisi, Zagreb’de İvan Pernar isimli bir genç tarafından sosyal medya aracılığıyla başlatılan ve Mart 2011 boyunca devam eden eylemlerdir. Zagreb’in merkezindeki Ban Yerlaç Meydanı’nda toplanan binlerce eylemci, iktidardaki parti HDZ’nin binasına doğru hükümetin istifasını talep eden sloganlarla yürümüştür. Eylemciler protestolarını hükümetin üst düzey görevlilerinden Vladimir Šeks’in evinin bulunduğu apartmanın önünde devam ettirmişlerdir. Söz konusu tepki halkın hükümete bakış açısı ve öfkesi hakkında fikir vermektedir. Herkesi sokakta olmaya davet eden sloganlarla devam eden kitle, Hırvatistan Anayasa Mahkemesi binasının önünde, hükümet binasının bulunduğu ve eylem yapmanın yasak olduğu Markov Meydanı’na gitme isteklerini dile getirerek, mahkemeden bu yasağın kaldırılmasını talep etmiştir. Bu yönüyle Türkiye’deki Taksim Meydanı eylemlerini hatırlattığını söylemek mümkündür.

Mart 2011’in ilginç eylemlerinden biri, traktörleriyle şehir meydanına girme teşebbüsünde bulunan Hırvat köylülerinin eylemidir. Öncesinde devletin tarım

üretimine katkısından memnuniyetsizliğini ifade eden ve çözümsüzlük durumunda tarım makineleri ile Zagreb’e gelecekleri konusunda hükümeti “uyaran” çiftçiler, Virovitica ve Zagreb arasındaki yolda onlarca traktörden oluşan bir konvoy oluşturmuşlardır (AA, 2011/03/21).

9 Aralık 2011’de Ban Yerlaç Meydanı’nda başka bir eylem gerçekleştirilmiştir. Bu eylemi diğerlerinden farklı kılan ise, aynı anda iki zıt grubun meydanın iki ayrı ucunda bulunmasıdır. Meydanın bir tarafı Hırvatistan’ın AB’ye katılım karşıtı göstericilere -sivil toplum üyeleri ve radikal partiler- sahne olurken, diğer kısımda, Hırvat Halk Partisi üyeleri (HNS) ve AB yanlısı göstericiler konumlanmıştır (Son Devir, 2012/01/14). AB katılım kararı halkın kendi içindeki sosyal, düşünsel çeşitliliğine istinaden homojen bir grup oluşması zor konulardan biri olmakla birlikte, Hırvatistan’daki sahne çok daha keskin iki grubu içermektedir. Zira, Hırvatistan’ın 20 yıllık bağımsızlıktan sonra egemenliğini Avrupa Birliği’ne devretme korkusu (BBC, 2012/01/23), yerel geleneklere bağlılık, AB standartlarına göre kurumları yeniden düzenleme maliyetlerini karşılamadaki güçlük (BBC, 2011/01/10) ve AB’nin ilgili dönemde yaşadığı ekonomik sorunlar endişe verici olarak değerlendirilmektedir. Diğer grup olan AB yanlılarında ise, Avrupa Birliği’nin yaşadığı mali sorunlara karşın, üyeliğin uzun vadede ülke için en iyi seçenek olduğu düşüncesi hakimdir (BBC, 2011/01/10). Dikkat çekici olan bir diğer sonuç, eylemlere karşın, AB referandumuna katılımın oldukça sınırlı kalmasıdır³. Aynı durum başbakanlık seçimlerinde de karşımıza çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlere katılım yüzde 50,3 ile sınırlı kalmıştır⁴. Bu dönemdeki katılımın azlığı yolsuzluklara ve küresel mali krize Hırvat halkının tepkisi olarak yorumlanmış olup, aynı sorunlarla müca-

3 Nüfusun %44’ü 23 Ocak 2012 referandumunda oy kullanmıştır.

4 11 Ocak 2010’da yapılan seçimde kullanılan oyların yüzde 60,3’ünü olan Ivo Josipoviç’in seçmenlere hitap ettiği teşekkür konuşmasında “hiçbir ödün vermeden yolsuzlukla mücadele edeceğimi” vurgulaması, yolsuzluk konusunda Hırvatistan’ın içinde bulunduğu durum hakkında fikir verebilir.

dele etmeye devam eden halkın, aynı tepkiyi AB için de vermiş olabileceği düşünülebilir. Başka bir deyişle sandığa gitmemek, “sessiz eylem” olarak değerlendirilebilir.

Sosyal konulardaki eylemler ise; cinsiyet ayrımcılığı, azınlık hakları ve soykırım başlıklarıyla ele alınabilir. Söz konusu eylemlerden biri, 2014/06/25’de Zagreb’de düzenlenmiştir. Eylemde, aynı cinsiyetten oluşan çiftlerin kanunda tanınması, bir kadın ve erkekten oluşan çiftlerle aynı yasal haklara (miras, vergi indirimi vb.) sahip olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Eyleme neden olan gelişme ise, lezbiyen-gey evliliklerin yasaklanması talebi ile Katolik kilisesine bağlı bazı kuruluşlar tarafından toplanan 750 bin imza ile referanduma gidilmiş olmasıdır (Demirkan, 2013/12/02). Aralık 2013’te referandum düzenlenmiş ve sonuç⁵ “farklı cinsiyetlerden bireylerin evliliklerinin kanunda tanınması” lehine alınmıştır (Avramovic, 2014/06/25).

2013’de yaklaşık 20 bin kişinin katıldığı bir eylem gerçekleşmiştir. Konusuna azınlık karşıtı diyebileceğimiz eylemde, kitle Hırvatistan hükümetinden Vukovar’daki etnik azınlıkların haklarına yönelik kanunlardan ve “iki dilli rejim” uygulanmasından vazgeçilmesi talebini belirtmiştir (AA, 2013/02/02). Söz konusu eylemle birlikte, son dönemde azınlıklarla ilgili açılan davalar⁶, İtalya-Hırvatistan maçında Hırvat taraftarların “uygunsuz davranışları”⁷ üzerine Hırvatistan Futbol Federasyonu’na verilen para cezası (CNNTURK, 2012/06/19) gibi örnekler düşünüldüğünde, ırkçılık ve milliyetçiliğin yükselişte olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan, milliyetçilik ve ırkçılık karşıtı eylemlerle de karşılaşmak mümkündür. Bunlardan biri, 11 Haziran 2014’de Zagreb Katedrali önünde düzenlenen Almiçi’deki katliam için “adaletsiz karar verilmesi” karşıtı eylemidir. Lahey’deki Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) tarafından 116 Boşnak sivil öldürmek suçundan 25 yıl hapse mahkum edilen eski HVO komutanı Dario Kordić’in erken tahliye edilmesi Hırvat halkı tarafından protesto edilmiştir. Hırvatistan Antifaşist Ligi, Platform 112 ve İnsan Hakları Evi tarafından düzenlenen eyleme sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve çok sayıda vatandaş katılmıştır (AA, 2014/06/11).

Sonuç olarak, bölgedeki birçok ülkeyle benzer sorunlardan muzdarip olan ancak diğerlerine nispeten eylemlerin zayıf kaldığı bir ülke profili söz konusudur. Üç kez referanduma gidilmiş olup, her birinde katılım %50’nin altında gerçekleşmiştir. Bu durum halkın “sessiz eylemi” olarak değerlendirilebilir.

5. İtalya

İtalya’daki eylemlerin bazıları hükümetin ekonomi politikalarına yönelik uzun soluklu sivil inisiyatifler şeklinde kendini göstermiştir. Örneğin Turin-Lyon arasında yapılması planlanan hızlı trenin (Treno Alta Velocita -TAV) karşısında NOTAV adı altında on yıllarca süren çevreci ve sol eğilimli görüşleri buluşturan bir grup oluşumu gözlenmektedir (Zucchetti, 2013). Bu örnekte doğrudan demokrasiye ilişkin uygulamalar bulunmaktadır.

Daha farklı bir doğrudan demokrasi denemesi olarak 2011 yılında işgal edilen kültürel odaklı Teatro Valle (Valle Tiyatrosu) örnek verilebilir. Eylemde, kültürel değerlerin korunmasına ve alternatif yönetim biçimlerine ait önemli denemeler gerçekleştirilmiştir. Bu eylem, bir vakıf çatısı altında (Statuto della Fondazione Teatro Valle Bene Comune) yapılan ve böylece yasal zemin bulan ilginç bir deneyimdir. Eylemin gerçekleştirilme nedeni, finansal krizdeki İtalyan ekonomisinde kültür endüstrisinin etkin olmadığı fikrini öne sürerek hükümetin, Ente Teatrale Italiano’nun (devlet tiyatrolarını ve kültür kurumlarını yöneten kurum) kapatılmasını ve özelleştirilmesini planlanmasıdır. İşgali gerçekleştirenler kültürün su, hava ve diğer temel ihtiyaçlar gibi gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu eylemin başarısı, yedi başka tiyatronun daha işgal edilmesi ve yeni doğrudan demokrasi deneyimleriyle sonuçlanmıştır (Bailey & Marcucci, 2013).

5 Hırvatistan Merkezi Seçim Kurulunun açıklamasına göre, referanduma katılan vatandaşların yaklaşık yüzde 66’sı “Evlilik kavramının anayasada erkek ile kadın arasındaki birlik olarak tanımlanmasına katılıyor musunuz?” sorusuna “evet” cevabını verdi. Oy kullanma oranı yüzde 37,89 oldu.

6 Strazburg’daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde görülen ve Roman çocukların okulda sadece Romanların bulunduğu sınıflara konulmalarıyla ayrımcılığa maruz bırakılmalarını içeren davalar mevcuttur. Dava, Hırvatistan lehine sonuçlanmıştır.

7 İtalyan futbolcu Balotelli’ye maymun sesleri çıkarılması, aşırı sağcı, “Yahudi karşıtı” bayraklar açılması, sahaya havai fişek atılması üzerine UEFA Disiplin Kurulu tarafından Hırvatistan Futbol Federasyonu’na 80 bin euro para cezası verilmiştir.

İtalya'daki eylemler temelde kriz sonrası uygulanan özelleştirme politikalarına karşı ortaya çıkmıştır. Su, doğa, tiyatro vb. kamu mallarının (beni comuni) (Bailey & Mattei, 2013) ve kuramlarının özelleştirilmesine karşı yasal komünler aracılığıyla karşı koyulmuştur (Mattei, 2013).

6. Karadağ

Karadağ, bağımsızlığını 2006 yılında elde etmiş küçük bir ülkedir ve yönetim sistemini işleyebilir hale getirmesi için zamana ihtiyacı bulunmaktadır. Bu süre zarfında Karadağ'da yolsuzluk en önemli sorun olarak göze çarpmaktadır. Özellikle neoliberal uygulamalarca desteklenen özelleştirmeler sırasında Telekom gibi önemli kurumların özelleştirilmesinde yolsuzluk yaşanabilmektedir (Prekic, 2014/03/26). Ayrıca Europol'e göre Karadağ, kara para aklama merkezi gibi işlev görmektedir (Balkaneu, 2013/04/15).

Yolsuzlukların üzerine giden gazeteciler hakkında hükümet mensupları tehditkâr söylemlere başvurmakta ve bu gazetecilere saldırılar düzenlenmektedir (Balkaneu, 2013/08/13) (Balkaneu, 2013/12/31).

Devlet, incelediğimiz diğer ülkelerde olduğu gibi acil ihtiyaç sınıfına girmeyen otoyol gibi büyük kamu yatırımları yapmaktadır (Prekic, 2014/02/05). Tüm bunlara rağmen Karadağ'daki eylemler doğrudan demokrasi deneyimlerine yol açmadan polis müdahalesi sonucu bitmektedir (Prekic, 2014/02/16).

7. Kosova

Kosova'daki eylemler farklı sebeplerden ortaya çıkmaktadır. Kimi eylemler Sırplarla yaşanan gerilimden kaynaklanmakta, kimi eylemler Arnavut azınlığın haklarını tehdit altında görmesiyle yapılmakta (Dünya Bülteni, 2014/06/23), kimi eylemler ise hükümetin ekonomi politikalarına tepkiyle canlanmaktadır. OSCE (Organisation for Security and Co-operation in Europe)'ye göre Kosova'da sorunların ana kaynaklarından biri halk mekanizmalarının (communal mechanisms) gereği gibi çalışmaması ve yerel yönetimlerde doğrudan demokrasi eksikliğidir (Tota, 2014/06/27). Ayrıca Freedom House'a göre Kosova'da yarı otoriter bir rejim hüküm sürmektedir (IBNA, 2014/06/12).

Kosova'da devlet ekonomik büyümeyi sağlamak için ABD-Türk ortaklığına dayalı bir konsorsiyuma verdiği ihale ile Pristina-Skopje (Priştine-Üsküp Makedonya) arasında otoyol yapımına başlamıştır (Tota, 2014/06/30). İşsizliğe kalıcı çözüm bulmak yerine devletin yaptığı ekonomi politikası seçimi bu şekilde olunca, devlet borçlanmakta, ihalelerin artmasıyla birlikte yolsuzluk sayısı da artmaktadır.

Yaşanan önemli eylemlerden biri, Hasan Priştine Üniversitesi'nde öğrencilerin rektörün görevini kötüye kullandığını iddia ederek istifasını istedikleri on günlük üniversite işgali eylemidir. Eylem sonucunda rektör olayların büyümemesi için istifa ettiğini açıklamıştır (Dünya Bülteni, 2014/02/06) (Dünya Bülteni, 2014/02/09).

19 Nisan 2013 tarihinde Kosova ile Sırbistan arasında imzalanan Barış ve İşbirliği Anlaşması'na karşı Arnavut azınlığın desteklediği Vetevendosje (Kendin Karar Al) hareketinin üyeleri, aynı yılın haziran ayında parlamento-da onaya sunulan yasayı protesto etmek için eylem yapmıştır. Eylemciler "Antlaşma, Meclis'ten geçmeyecek." ve "Hırsızlarla devlet olmaz." sloganlarını kullanmıştır. Parlamento binasına girmek istediklerinde ise polis müdahalesi ile karşılaşmışlardır (Dünya Bülteni, 2013/06/27).

8. Makedonya

Makedonya'da sosyal ve ekonomik bağlamda üç sorun dikkat çekicidir. Söz konusu sorunlar; etnik gerginlikler, işsizlik ve yolsuzluktur.

Bölgedeki etnik gerginlik öyle had safhaya ulaşmıştır ki, göreceli olarak basit, adli davalar dahi, tarafların Arnavut ve Makedon olmaları durumunda bir krize dönüşebilmektedir. Söz konusu durumun açık bir örneği Mayıs 2014'te bisiklet hırsızlığı vakası ile yaşanmıştır (AP, 2014/05/21). Bir diğer örnek Monstrum Davası'na (AA, 2014/07/12) karşı protestolardır.⁸ Azınlık (özellikle Arnavut) haklarını güvence altına alan çokuluslu bir devlet düzeninin oluşmasına zemin hazırlamak üzere 2001 yılında Ohri Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Ancak düzenlemeler azınlık-

8 2012 yılında Makedonya'da beş Makedon genci öldürdükleri gerekçesiyle altı Arnavut kökenli vatandaşa ömür boyu hapis cezası verilmesine karşı düzenlenen protestolardır.

lar tarafında (milliyetçi bir siyasal yapılanmadan eşitlikçi bir hukuk sistemine geçiş için) tatmin edici görülmemiş (Selvet, 2012/08/25), üstelik karşıt görüşteki Makedonların eylemlerine de neden olmuştur. Konu, geçtiğimiz 13 yıla karşın, hala tartışmalıdır⁹.

Makedonya'nın sorunlarından biri de yolsuzluk olup, Dünya Yolsuzluk Algısı Endeksi 2013 sonuçlarına göre ülke 67. Sıradadır (Transparency International, 2013). Denetim sisteminin zayıflığı ve siyasi partilerin finansmanı diğer bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Duruma ilişkin çarpıcı bir örnek 2013 yılı bütçe tasarısı görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır. Bütçe teklifinde yaşanan muhalefet-hükûmet anlaşmazlığı meclis içi fizikî şiddet, bazı milletvekillerinin zorla meclisten çıkarılması, ardından olayı takip etmek isteyen gazetecilerin de salondan çıkarılması ve muhalefetin meclisi boykot kararı almasıyla sonuçlanmıştır. Bu görüşme sırasında yaşananlar "siyah pazartesi" olarak anılmıştır. 2013 yılında parlamento, söz konusu olayın yaşandığı 24 Aralık'ın yıldönümü milletvekillerinin ilginç bir protestosuna sahne olmuştur. Milletvekilleri meclise üzerinde "özgürlük ve Rejim" yazılı tişörtleriyle gelmiş ve bir yıl önce yaşanan olayları bir dakika sessiz kalarak protesto etmişlerdir (DHA, 2013/12/24). Söz konusu eylem halkın hükûmete tepkisinden farklı olarak, milletvekillerinin hükûmete tepkisi şeklinde gerçekleşmiştir.

Makedonya'da, oluşturulan bir kurul ile yolsuzlukla mücadele çalışmaları yapılmaktadır. Söz konusu kurul 2003 yılından itibaren oluşturduğu planlarla yolsuzluk karşıtı çalışmalarını sürdürmektedir. Ulusal Yargı Ofisi çalışması sonuçlarına göre çok sayıda usulsüzlük tespit edilmiştir (Ulusal Yargı Ofisi, 2013).

2013 yılında Makedonya'nın işsizlik oranı %28 civarında gerçekleşmiştir (Makedonya işsizlik oranı, <http://tr.tradingeconomics.com/macedonia/unemployment-rate>). Bu nedenle, Makedonya'da eylem nedenlerinden biri de söz konusu işsizlik olmuştur. Örnek olarak, ana muhalefetteki SDSM Partisi, özelleştirmelerin ardından işsiz kalan eski kamu çalışanlarına maddi destek verilmesini öngören yasa teklifine destek vermek amacıyla, Makedonya Meclisi önünde eylem düzenlemiştir (AA, 2013/12/11).

9. Romanya

1989 yılında Romanya Devrimi ile demokrasiye geçiş yapan Romanya, 2009 yılında IMF'den aldığı borçla sıkı maliye politikası uygulamaya başlamıştır. Kamu harcamalarının azaltılması, vergilerin artırılması ve buna bağlı olarak yaşam standartlarının iyice düşmesi Romanya eylemleri için altyapıyı hazırlamıştır (Sol, 2012/02/07). Avrupa Birliği üyeleri arasında Bulgaristan'dan sonra en fakir ülke Romanya'dır. Bir diğer sorun ülkede uzun süre devam eden siyasi krizdir. Cumhurbaşkanı Traian Basescu ve Başbakan Victor Ponta arasında devam eden çekişmenin sonucu Romanya literatürüne "sivil darbe" olarak girmiştir. Süreç cumhurbaşkanının görevinin askıya alınması, bir başbakan gibi icraat yapmak, tarafsızlığını korumamak ve Romanya'da yargı süreçlerine etki yapmakla suçlanmasıyla sonuçlanmıştır (Demirkan, 2012/07/10). Cumhurbaşkanı tarafında ise durumun yorumu, hükûmetin sivil darbe gerçekleştirdiği ve ülkede demokratik rejimin temel hukuksal dayanaklarını ortadan kaldırması şeklindedir.

Siyasi kriz, yolsuzluk haberleriyle şiddetini arttırmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri içinde AB fonlarından faydalanmak için yapılan yolsuzluklar konusunda Romanya 109 fon yolsuzluğu ile ikinci sırada olup, (302 yolsuzluk girişi bulunan İtalya bu kategoride ilk sıradadır.) söz konusu yolsuzluğun bakiyesi 36.6 milyon Euro'dur. AB ülkeleri içinde vergi kaçakçılığında yolsuzluğun yaygınlığı konusunda da Romanya üçüncü sırada yer almaktadır (Pınar, 2014/07/20). Yönetim kademelerine bakıldığında yolsuzlukla ilgili çarpıcı davalar karşımıza çıkar: Ülkenin eski başbakanı Adrian Nastase, rüşvet almak ve şantaj yapmak suçlarından dört yıl hapse mahkûm edilmiştir (BBC, 2014/01/06).

Bütün bu gelişmeler ışığında, 2012 eylemlerinin başlangıç noktası, hükûmetin sağlık reformu kapsamında ulusal ambulans sisteminin kısmen özelleştirmesi projesi olmuştur. Projenin yürürlüğe girmeden kaldırılması ve halk baskısı sonucu Şubat 2012'de hükûmetin istifası etmesine rağmen, eylemler devam etmiştir (Demirkan, 2012/01/17). Ülkede süratle yaygınlaşan protestolar, ilk günlerde hükûmet tarafından ciddiye alınmamışken,

⁹ Anlaşmanın kabulünün 3. Yılında dahi, Makedonların ve bazı diğer etnik gruplar kanunun milli referandum yoluyla geçersiz sayılması için muhalefet ve bazı sivil toplum grupları imza toplamıştır.

tutarlı bir şekilde süren gösteriler, hükümetin geri adım atmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönem dış işleri bakanının göstericiler için yapmış olduğu “taviz verilmeksizin süpürülmesi gereken böcekler” tanımının bedeli, bakanın görevinden azledilmesi olmuştur. Tepkiler halkla sınırlı kalmamış, muhalefet partisi, sosyal demokratlar ve Romanya kilisesi de sokağa destek vermiştir. Bu bağlamda gösterilerin sokakları aştığı ifade edilebilir (Demirkan, 2012/02/01).

Eylemler Ağustos-Eylül 2012 dönemi ve Aralık 2012 süresince devam etmiş olup, gösterilere toplam 312.000 kişi katılmıştır. Başlangıç noktası hükümetin sosyal hakları geri alma girişimi olmasına karşın, tepkinin buzdağının görünen kısmı olduğu, uzun vadeye dayanan; ekonomik, sosyal ve politik ilişkileri kapsayan sorunları içerdiği anlaşılmaktadır. Eylemlerinin uzun vadeli, tutarlı ve sonuç odaklılığı bakımından (sağlık reformunun iptali, hükümetin istifası, dış işleri bakanının azli ve halkın farklı kesimlerini kapsayan) anlamlı ve başarılı bir Balkan ülkesi eylem örneği olduğu ifade edilebilir.

10. Sırbistan

Sırbistan hem Balkan ülkeleri hem de “şiddet içermeyen eylemler” bakımından özel bir yere sahiptir. Zira 2000 yılında kurulan Otpor ve uzantısı olan CANVAS’ın çıkış yeri Sırbistan’dır. Söz konusu oluşumlar, spontane ve sıradan insanların katılımı ile başlayarak planlı ve eğitilmiş bir yapıya dönüşen ve mutlaka “şiddetsizlik” içeren eylem stratejileridir. Bu eylemler sonucu dönemin Yugoslavya Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç iktidardan uzaklaştırılmıştır. Sırbistan örneğinde ortaya çıkan Otpor hareketi, şiddet içermeyen eylemlerin eğitilmiş ve kontrollü olarak kullanılması halinde uluslararası politikada etkin stratejik bir güç yaratacağına yönelik sayısız örnekler içerir ve bu yönüyle Sırbistan eylemleri şiddetsizlik için başarılı bir geçmişten beslenir (Birdişi, 2013).

Sırbistan’da Otpor harici olmak üzere, “Siyah giyen kadınlar” olarak bilinen Sırp kadınları uzun vadeli, şiddetsizlik eylemleri için güzel bir örnektir. İlk olarak 1991 yılında toplanan grup, 2014 itibarıyla bin beş yüzün üstünde barışçıl eylem düzenlemiştir ve Sırbistan genelinde 20 farklı kentte üyeye sahiptir. Destekçileri kadar karşıtları da olan grup milliyetçiler tarafından ölümlerle tehdit edilmektedir. Grup, ortak değerlerini anti-militarizm, feminizm, anti-faşizm olarak tanımlamaktadır. (Brnicin, 2014/07/10).

Sırbistan’da işsizlik oranının %20 olması ekonomik sorunların önemli bir yer kapladığını göstermektedir. 2010 yılında Avrupa’da 30 ülkeden on binlerce işçinin hükümetin uyguladığı kesintilere karşı eylemlerine Sırbistan halkından da yerel protestolarla destek gelmiştir (BBC, 2010/09/29).

2009 Raksa Direnişi’nde ülkedeki %15 işsizliğin olduğu dönemde özelleştirme sonucu işsiz kalan, 36 ay boyunca maaşlarını alamayan, yıllarca sigorta primleri ödenmeyen işçiler greve gitmişlerdir (Vasovic, 2009/04/27). Sırp bir lidere sahip olan grevcilerin yalnızca %10’u Sırp olup, geriye kalan kısım büyük oranda Boşnaklar ve Romanlardan oluşmaktadır. Güncel işsizlik oranı 2014 itibarıyla %20 civarındadır (Sırbistan işsizlik oranı, <http://tr.tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate>). Sınırların dışında da etnik sorunlar için umut verici gelişmeler vardır. Bu duruma bir örnek, Bosna’ya destek amacıyla Belgrad ve Zagreb’te gerçekleştirilen dayanışma eylemleridir (Zizek, 2014/02/10). Eylem, Bosna’da Şubat 2014’de gerçekleştirilen halk ayaklanmasına destek vermek amacıyla taşır.

Söz konusu tablo iki ülke arasında süregelen etnik çatışmalara cevap olabilmesi bakımından anlamlıdır. Zira, işsizlik ve ekonomik sorunlar karşısında ırklar değil, hükümet ve işçiler konumlanmaktadır. 2009’dan bu yana işçi grevleri sürmektedir. Temmuz 2014’de ülke genelinde işçilerin hükümete karşı ücret ve çalışma koşulları gibi -başlangıç noktasından bu yana iyileştirilmeyen- nedenlere dayanarak genel greve gitmiş olması (ITUC, 2014/07/17), sorunun geldiği aşamaya istinaden dikkat çekicidir.

Yukarıdaki umut verici eylemlere ve gelişmelere karşın, etnik sorunlar günümüzde devam etmektedir. Etnik sorunun en sıcak taraflarından biri, Kosova’dır. İlgili bölümde değinildiği gibi, Sırplarla yaşanan gerilimden kaynaklı eylemler söz konusudur.

Görüldüğü üzere Sırbistan’da temel sorun ekonomik olup, etnik sorunlar işten çıkarmaların, grevlerin ve işsizliğin gölgesinde kalmaktadır.

11. Slovenya

2004'te AB'ye katılan Slovenya, 2007'de de para birimini Euro'ya dönüştürmüştür. 2008-2009 finansal krizi bankacılık sektörünü alt üst etmiş olup krizin etkisi devam etmektedir (Sendika.org, 2013/02/28). Ekonomik krizden çıkmak için neoliberal politikaları hızlandıran hükümet, bütçe kesintileri ve reformlar uygulamakta ve bu şekilde krizin yükünü halkın omuzlarına yıkmakla suçlanmaktadır. Söz konusu durum, binlerce kişinin katıldığı protestolara yol açmıştır.

Durumun yansıması olarak, işçilerin iş yavaşlatma eylemleri (UND, 2010/09/30), memur sendikaları eylemleri (Demirkan, 2012/04/18) yada sanatçıların (bütçe kesintilerini protesto etmek amacıyla) 'maske yakma', eylemleri örnek verilebilir.

Ekonomik krizle halkın her geçen gün daha çok yoksullaştığı ülkede kriz, muhalefet eksenine yolsuzlukları da eklemiştir. Yolsuzlukla ilgili en büyük haber, Başbakan Janez Jansa'nın adının - bir yıllık görev süresince- çok sayıda yolsuzluk iddiasıyla anılması olmuştur. İddiaların konusu vergilerinde düzensizlik, hükümetin ihale süreçlerinde Jansa'nın ortağı olduğu şirketlerin pay alması ve haksız kazanç olup, iddialar özerk Yolsuzluğu Önleme Komisyonu tarafından belgelenmiştir. Yolsuzluğun yanı sıra, özellikle vergilendirme sisteminde yaptığı değişiklikler ile toplumun alt ve orta sınıflarının büyük tepkisini çeken hükümet, sokak eylemleriyle sarsılmıştır. Gelişmelerle koalisyon ortaklığından azınlık konumuna düşen Slovenya Demokratik Partisi'nin hükümetten düşürülmesine karar verilmiştir. Böylece Kasım 2012'de başlayan hükümetin istifasını talep eden eylemler Şubat 2013'de başarıya ulaşmıştır. Söz konusu eylemlere katılımın 25 bin kişi civarında olduğu kaydedilmiştir.

Slovenya'da işsizlik oranı ise yüzde 12'ye yükselmiş durumdadır. Özet olarak söyleyecek olursak, Slovenya yolsuzluk, işsizlik ve ekonomik sorunlarla mücadele etmekte olup "Avrupa'nın yeni Yunanistan'ı" olarak adlandırılmaktadır (ETHA, 2013/02/09).

12. Türkiye

Çalışmanın bu bölümü ağırlıklı olarak Türkiye'nin en büyük kitlesini yaratmış ve uzun soluklu eylemi olan Gezi Parkı Eylemleri'ne ayrılmıştır. Ancak bu sürecin oldukça dinamik yapısı, birçok disiplin tarafından incelenmesini mümkün ve gerekli kılmaktadır. Çalışmamızda yalnızca eylemlerin nedenleri, katılımcı profili ve sosyal medyanın etkisi üzerinde durulmuştur. Eylemlerden sonraki sürece ise platform oluşturma fikri bölümünde değinilmiştir.

Türkiye'de 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin iş makineleri Taksim'e yönelmiş, Taksim Gezi Parkı'nın bir duvarı yıkılmış ve parktaki ağaçlardan beş adedi yerinden sökülüştür.

Ancak süreci incelerken söz konusu ağaçların neden değil, sonuç olduğu hususu dikkat çekici bir önermedir. Gezi öncesi hükümet-halk çatışmaları, anlaşmazlıkları ve eylemler önermeyi doğrular niteliktedir. Gezi Parkı Eylemleri öncesinde ülkede gerginlik yaratan konulardan biri İstanbul'da yapılacak üçüncü köprünün ismi olmuştur. Köprü için Yavuz Sultan Selim'in seçilmesine Alevi yurttaşlar tepki göstermiş ve başbakan "kim ne derse desin ismin değiştirilmeyeceği" şeklinde beyanda bulunmuştur. Diğer taraftan, alkol düzenlemesi "özel yaşama müdahale ve dinsel kısıtlama" şeklinde yorumlanmış ve halkın bir kesiminden tepki toplamıştır. Söz konusu düzenlemeleri ve beyanatları genişletmek mümkündür. Kadınlara yönelik bireysel özgürlüklere müdahaleyi içeren açıklamalar, sokaklardan kaldırılan masalar, Reyhanlı bombalanması sonrası koyulan basın yayın yasağı, eleştirel haber yapan gazeteci ve televizyoncuların işinden olması veya tutuklanması, eleştiri yapan sanatçıların tutuklanması veya linç kampanyasına maruz kalması, Uludere'nin sorumlularının tespit edilmemesi, Hrant Dink cinayeti ve ardından yaşanan terfiler, iş kazalarıyla ölüm ve sakatlanma sayılarındaki artışlar ve buna karşın hiçbir önlem alınmaması (Badiou vd., 2013: 299), Haydarpaşa Garı'nın otel ve AVM yapılma (Çaylak, 2012/11/16) kararı, Emek Sineması'nın yerine AVM yapılmak üzere yıkılması nihayet 27 Mayıs'ta mahkeme kararı olmaksızın Gezi Parkı'na iş makinelerinin girmesiyle birleşince Ahmet İnsel'in tanımıyla "hassasiyet ayaklanması" yaşanmıştır. Böylece Gezi Parkı süreci başlamıştır.

Gezi eylemlerini Türkiye'deki diğer eylemlerden ayıran, heterojen bir grubu 19 gün boyunca Gezi Parkı'nda barış ve dayanışma içinde tutan nedir sorusuna cevap verilebilmek için katılımcı profiline bakmak gerekecektir. Objektiflik kriterlerine hassasiyet gösterdiğini düşündüğümüz Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi sonuçlarına

göre¹⁰ eylemcilerin %79'u hiçbir derneğe üye değildir, %44,4'ünün katıldığı ilk eylemdir, %93,6'sı bir grubu temsil etmediğini, sade bir vatandaş olarak geldiğini ifade etmektedir. % 55,7'si lisans ve üzerinde eğitim görmüştür ve aynı oran ile özel sektör çalışanları, memur ve öğrenci olarak yaşamlarını devam ettirmektedirler. Söz konusu kitle beyaz yakalıdır. Beden gücü ile çalışan işçilerin katılım oranı ise %6'dır. Yukarıdaki demografik bilgilerden yola çıkarak hareketin "orta sınıf isyanı" olarak tanımlanması mümkün olabilir. Ancak, tanımlamayı yaparken, Türkiye'de "orta sınıf proleterleşmesi"nin (Kongar, Küçükçaya, 2013:38) oldukça özgün bir biçimde yaşandığını, yükselen dar bir İslamcı orta sınıf kitlesine karşın, kaybeden geniş bir diğer laik orta sınıf kitlesinin mevcut olduğunu dikkate almak gerekecektir. Söz konusu kaybetme durumu krize bağlı geçici bir durum değil, sınıfsal pozisyon değişimidir (mesleki anlamda vasıfsızlaştırılma ve yabancılaşma, öte yandan İstanbul'u (şehri) "yaşamak"tan alıkoymak) ve kitlenin huzursuzluğu gelişmelerle birlikte son derece artmıştır.

Katılımcıların %34,1'i Gezi Parkı'nda olma nedenini "özgürlüklerin kısıtlandığını düşündüğü için", %18,4'ü "hak ihlallerine karşı/hak talebinde bulunmak için" ve %9,7'si "diktatörlüğe, baskıya karşı olmak" için Gezi Parkı'nda bulunduğunu söylemiştir.

Eylemlerin karakteristik özelliklerine bakıldığında, sosyal medyanın etkili bir iletişim ve örgütlenme aracı olarak kullanıldığı, şiddetsizliğin ön planda olduğu, türdeş olmayan, çoğulcu bir yapıyı içerdiğini söylemek mümkündür. Tersten başlayacak olursak, çoğulcu ve heterojen bir grubu içermektedir. Sivil toplum kuruluşları, demokratlar, sosyalistler, özgürlükçüler, milliyetçiler, liberaller, ulusalcılar, Aleviler, devrimci Müslümanlar, Kürt hareketleri, feminist hareketler ve LGBT'liler öne çıkan ilk gruplar olarak hafızalarımıza kazınmıştır. Ancak bir grubu temsilen alanda bulunduğunu ifade eden eylemci oranı yalnızca %6,4'tür. İstanbul'da düzenlenen ilk eylemlere çok hızlı bir şekilde diğer şehirlerden de ses gelmesi, en başından itibaren algının yalnızca belli bir grup ya da bölgeyi aştığına işaret eder niteliktedir.

Eylemler büyük ölçüde şiddetsizlik ve dönemin popüler ifadesi ile "orantısız zeka" içerir. Bu dönemin sokaklarında ve sosyal medyada paylaşılan yazıları, rengarenk afişleri, duran adam, kırmızılı kadın, siyahlı kadın, TOMA'ya karşı POMA, oturma eylemleri, polise kitap okuma eylemleri gibi. Ancak eylemler yalnızca şiddetsizliğin olduğu ideal bir düzende gerçekleşmemiştir. Zira, usulüne uygun olmayan uygulamalar, mahkeme kararı olmaksızın ağaçların söküldüğü geceden başlayarak karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Polisin orantısız şiddet uygulaması, başbakanın yapıcı olmak yerine ayrılıklara neden olan beyanatları temel başlıklar olarak gösterilebilir. Yalnızca eylemcilere değil, Türkiye halklarına sorulan "eylemler neden büyüdü/seyr değişti" sorularına verilen cevaplar yeterince açıklayıcı olacaktır. Ankete katılanların (eyleme destek veren/vermeyen) %33,7'si "polis şiddeti" ve %17,6'sı "başbakanın açıklamaları" cevaplarını vermişlerdir. İçişleri Bakanı Muammer Güler, 1 Haziran'da yaptığı açıklamada 48 ilde 90'ın üzerinde eylem yapıldığını, 939 kişinin gözaltına alındığını, 53'ü vatandaş 26'sı polis olmak üzere toplam 79 kişinin yaralandığını açıklamıştır. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) Dokümantasyon Merkezi rakamlarına göre 15 Temmuz 2013 itibarı ile eylemlerde 8 bin 163 kişi yaralanmış, 5 vatandaş ile bir polis yaşamını yitirmiştir (evrensel.net, 2013/07/29). Sürecin sonuna kadar yaşamını kaybedenlerin sayısı 8'e yükselmiştir.

Türkiye'nin toplumsal protesto tarihine geçen Gezi Parkı eylemleri, hükümetin medya ve ifade özgürlüğü konusundaki tahammülsüzlüğünü ortaya koyan son zemin olmuştur. Zira olayların halka yansıtılmama ya da farklı aksettirilme ihtimalinin olduğu gerçeğiyle ülkenin bir kesimi ilk kez yüzleşmiştir. Eylemlerde medyanın rolünü ortaya koyan anket sonuçları mevcuttur. Sonuçların en çarpıcı taraflarından ilki eğitim seviyesi arttıkça olayları televizyondan öğrenme oranının azalmasıdır. Türkiye'nin %15,9'u eylemleri ilk olarak sosyal medyadan alırken, eylemciler arasında bu oran %69'dur. Haberleri televizyondan takip eden ve eylemcilere destek veren kitle %57 iken, eylemcileri hatalı bulan kitlenin oranı %84'dür. "Habere nerden ulaşıldığı" ilk bakışta hayat farklılığı gibi görünmekle beraber, haber kaynağının algıları inşa etmedeki etkisini dikkate almak gerekecektir. Zira, Zıraman'ın da ifade ettiği gibi, internet ve sosyal medya günümüzde dünyadaki en büyük cephelerden birine dönüşmüştür ve sıradan bir internet kullanıcısı dahi, bu cephede doğrudan yer alabilmektedir. Gezi sürecinde başbakanın söz konusu kullanıcıları bu cepheden nasıl uzaklaştıracığını, durduracağını düşünmesi ve bir "bela" olarak tanımlamasının altı boş değildir. Sosyal medyanın ilerleyen dönemlerde bir "engelleme alanı" haline gelmesine tesadüfi demek mümkün olmayacaktır.

10 6-7 Haziran'da gezi parkı içindeki 4.411 eylemciyle görüşülmüştür.

Gezi süreci içeriği bakımından eylemlerin dışında başka bir boyutla da dikkat çekicidir: Gezi Parkı'nda çadırı, imece usulü sofraları, revir ve kütüphanesiyle bir "yaşam alanı" kurulmuştur. Bu kısım ayrıca önem taşır. Zira, dayanışmanın örneği çadır, yemek, revir ve kütüphane dünyadaki tüm sosyal adalet politikalarının temeli olan barınma, beslenme, sağlık ve eğitimin parasız, yaygın ve herkes için olmasını ifade etmektedir (Göztepe, 2013: 196).

Yukarıda sayılan ve zenginleştirilmesi mümkün müdahale ve baskılara verilen tek tepki Gezi eylemleri değildir. Öncesinde, yukarıda sayılan gerekçelere istinaden düzenlenen eylemler olduğu gibi, Gezi sonrası dönemde de birçok farklı grup tarafından, farklı konulara tepki olarak eylemler düzenlenmiştir. Gezi'de yaşamını kaybedenler için gerçekleştirilen eylemler, kadın cinayetleri ve kadın hak ihlallerine karşı başta kadın hareketleri olmak üzere çeşitli STK'ları tarafından gerçekleştirilen eylemler, Aralık ayı yolsuzluk protestoları, "internetime dokunma" eylemleri, Soma'da yaşamını kaybedenler için düzenlenen eylemler Gezi'den sonra karşımıza çıkan başlıca sokağa çıkma nedenleridir.

Sonuç olarak, diğer ülke eylemlerinde de incelediğimiz gibi, Gezi Parkı Protestoları, evrensel bir sürecin Türkiye'ye yansımalarıdır. Ancak kendine özgü koşullarla birleşmiş, kendine özgü reflexler ve özgün bir ruh oluşturmuştur. Bu anlamda yerel ve evrensel konjonktürle birleşmiş olan süreç, Türkiye tarihinde bir "dönüm noktası" olarak ifade edilebilir (Kongar, Küçükaya, 2013:92)

13. Yunanistan

2008 yılından beri girdiği ekonomik krizden kurtulamayan ve işsizlik oranının %20'nin üzerine çıktığı Yunanistan, çeşitli sebeplerle sokak eylemlerinin odağı haline gelmiştir (Yunanistan işsizlik oranı, <http://www.tradingeconomics.com/greece/unemployment-rate>). Eylemlerin başlangıcı sayılabilecek olan 2008 yılında Alexandros Grigoriopoulos adlı 15 yaşındaki çocuğun polis tarafından öldürülmesinin ardından halk, Yunanistan'ın neredeyse tüm şehirlerinde şiddetli eylemlere girişmiş; hükümetin özür dilemesini, iç işleri bakanının istifa etmesini ve sorumlu memurların hapis cezası almasını sağlamıştır. Her yıl Alexandros'un ölüm yıl dönümünde Yunanistan'da eylemler yapılmaktadır (Dünya Bülteni, 2013/12/06).

2011 yılında Syntagma meydanı, temsili demokrasiye alternatif olarak popüler toplulukların, tartışmaların ve doğrudan demokrasinin yer bulduğu eylemlere sahne olmuştur. Meydandaki kişiler; sağ-sol, politik-apolitik, yaşlı-genç ayrımı olmaksızın bir araya gelerek bu forumlarda buluşup tartışmışlardır. Eylemci profili Türkiye'deki Gezi protestolarına benzer şekilde, kendilerini temsil edenlere karşı "orantısız zeka" kullanabilecek seviyede eğitilmiş ve demokratik değer bilincine sahip kişilerden oluşmuştur. Ve yine benzer şekilde hükümet ve polis şiddet kullanarak protestoları bastırma, hatta kimyasal silahlar kullanma seçeneğine başvurmuştur (Chakraborty, 2011/06/19) (Tsiridis, 2011).

Yunanistan'da 2010 yılının Mayıs ayında başlayan ikinci eylem dalgası 2012 yılının yazına kadar uzanmıştır. Eylemlerin dahilinde genel grevler olduğu kadar arka arkaya yapılan seri haldeki gösteriler de vardır (2010-12 Greek Protests, http://en.wikipedia.org/wiki/2010%E2%80%9312_Greek_protests). Yunan hükümeti IMF ve AB önerileriyle (Roos, 2011/10/05) uyguladığı neoliberal politikalar nedeniyle (Tsiridis, 2011) o kadar çaresiz kalmaktadır ki elektrik kesintisi yaşanmaması için elektrik idaresi (DEH) memurlarının grevlerini engellemek üzere seferberlik yasası uygulamaktadır. Çalışanlar DEH'in %30'unun özelleştirilmesini protesto etmek için greve gitmektedirler. O kadar ki, uygulamaya uymayan kişilerin işten çıkarılması söz konusudur (Hürriyet, 2014/07/05). Benzer bir eylem, 2013 yılında Yunanistan Madencilik ve Metalurji Şirketi (LARKO) işçilerinin tüm savunma sanayinin özelleştirilmesi karşısında yaptıkları 24 saatlik eylemdir (Panagopoulos, 2013/09/10).

Yunanistan'daki eylemlerin önemli bir kısmı ekonomik ve sosyal kazanımların kaybedilmesi nedeniyle ortaya çıkmış gibi gözükse de, altta yatan sebep bir doğrudan demokrasi isteğinin yeşermesi ve halkın bunu dile getirmesi için eylemlerden başka yol kalmamış olması gibi durmaktadır. 2008 yılından beri Yunanistan'da yaşananlar siyasal alanda sol partilerin birleşerek oluşturduğu Syriza adlı partinin Avrupa Parlamentosu seçimlerinde birinciliği almasına yol açarken (Michalopoulos, 2014/05/26), sivil inisiyatifler konusunda da büyük değişimler yaşanmasına sebep olmuştur.

Sonuç: Bir Platform Yaratmanın Gerekliliği

Halkların gerçekleştirdiği tüm eylemler temelde aynı politik alana seslenir, sistemin diğer yüzüne ışık tutar ve bu sayede toplumun kurumları değişir. Böylece yeni bir semboller dili, yeni hedefler ve yeni fikirler öne çıkar (Melucci, 1994: 102). Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasının nedeni mevcut kurumların toplumun yeni sorunlarına ve çatışmalarına cevap veremez duruma gelmesidir. Bu yüzden yeni fikirler toplumsal hareketlerin içinden çıkar. Toplumun taleplerini ifade etmesi, politik aktörlerin bu talepleri demokratik haklara dönüştürme becerisine sahip olmalarına bağlıdır (Melucci, 1994: 102).

İncelenen eylemlerin önemli bir ortak yönü sürekliliklerinin pek olmamasıdır. Protesto gösterileri bir kıvılcımla başlamakta, arkasındaki ekonomik ve sosyal sorunların büyüklüğüne bağlı olarak hızla şiddetlenmekte, sorunların derinliğine bağlı olarak süresi uzamaktadır. Eylemlerin büyük toplumsal hareketler haline gelmesine rağmen neden söndüğü tartışmalı bir konudur. Medya bu konuda önemli bir değişken olarak kabul edilebilir. İncelediğimiz ülkelerin çoğunda medya bağımsızlığına ilişkin önemli sorunlar devam etmektedir (bkz. Tablo 1). Bundan ayrı olarak sosyal medya yoluyla canlılık kazanan eylemlerin sönmesinin dikkate değer bir nedeni; “Medya demokrasisi”nin (twitter, facebook vb.) doğrudan demokrasiye dolaysız katkısının olmaması, hatta kişilerde yanlış izlenim yaratarak kendi fikirlerini doğrulayıp doğrudan demokrasiye ihtiyaç duymasını engellemesidir (Meyer & Hincman, 2002: 141). Twitter üzerinden fikirlerini rahatça cumhurbaşkanına ileten birisi demokrasi için gerekeni yaptığını düşünebilmekte, çabası bununla sınırlı kalabilmektedir.

Türkiye özelinde bir Ekonomik ve Sosyal Konsey denemesi 2001 yılında çıkarılan 4641 sayılı kanun ve aynı yıl tarihli çıkarılan ilgili yönetmelik ile gündeme gelmiştir (Resmi Gazete, 2001/08/08). Ancak Konsey’in işleyişi yasa çıktığından beri gereği gibi çalıştırılmamakta, hatta 2010 Anayasa referandumundaki değişikliklerden sonra hiç toplantı yapamamaktadır (Halk Gazetesi, 2013/09/20) (Sağlam, 2012/12/06). Son zamanlarda ise konseyin yetkileri iyice kısıtlanmaktadır (Asahoğlu, 2014/07/09). Zaten bu konsey Avrupa Birliği’nin öngördüğü anlamda bir ekonomik ve sosyal örgüt olma özelliğine sahip değildir. Bu durumda yukarıda bahsedilen eylemlerden çıkan ve doğrudan demokrasiye öne çıkaran forumlar, toplantılar ve yeni örgütlerin bir araya gelerek seslerini güçlendirmesi mecburi bir alternatif olarak önümüzde durmaktadır.

Gezi Parkı Eylemleri ile bir araya gelen kitleyi dinamik tutabilmek, bilgi paylaşımı ve dayanışma sağlayabilmek üzere forumlar oluşturulmaya başlanmıştır. Her ilçe halkının sorunlarını konuşmak, gündeme ilişkin paylaşımda bulunmak, eylemlilik gerekiyorsa ortak karar almak gibi amaçlarla yola çıkılmıştır. Çoğunluğu İstanbul’da olmak üzere 2014 yılında da devam etmekte olan forumlar mevcuttur. Forumları bir “eğilim yoklaması” olarak değerlendirmek mümkündür. Katılımcıların her birinin kendine özgü olarak tanımladığı amaçları olmakla birlikte, forumlarda bulunma iki temel nedende toplanacak olursa; bir kısım katılımcı için temel neden siyasi bir yapı altında birleşmek iken, diğer kısım içinse halkın doğrudan yönetim ve karar mekanizmasına sahip olacağı bir yapıyı kurabilmek olduğu görülecektir.

Temel nedeni siyasi yapı olarak tanımlayanlar, siyasi bir oluşum yaratılmazsa Gezi hareketinin söneceği savunmaktadır. Forum katılımcılarının çoğunluğunun siyasi düşüncesini temsil eden bir partinin olmaması bu düşüncüyü güçlendirirken, Türkiye’deki seçim barajı nedeniyle yeni bir partinin meclise etkin bir biçimde girmesinin kolay olmaması durumun birinci engelidir. Diğer engel ise, grubun hiçbir zaman homojen olmamasıdır. Buna karşın Gezi Partisi denemesi mevcuttur. Diğer grup ise, forumun geleceğini doğrudan bir siyasete katılım için belediye meclisi, muhtar adayları, halk meclisi ya da halk panosu gibi görüşlerde olduğunu düşünmektedir (Poyrazlar, 2013/06/25). Forumlar daha çok bu yönde eğilim göstermektedir.

Forumların almış oldukları kararlar doğrultusunda gerçekleştirdikleri eylemleri Kadıköy civarı forum ve dayanışma gruplarının Kadıköy Belediyesi’nin Moda Sahil Parkı kıyısında devam etmekte olan projelerine karşı Moda Sahil’deki inşaat alanına yürüyüş gerçekleştirmeleri (evrensel.net, 2014/01/01), Abbasağa Forumu’ndan kadınların bir bakanın “dekolte” açıklamasıyla işten atılan sunucuya destek vermeleri ve bakanı protesto etmeleri, Amasya’da Haziran 2014’de parkın yerine akaryakıt yapımı için başlanan ağaç kesimini halkın protestoları ile durdurulmaları (Vardar, 2014/06/04), İstanbul forumlarının ortak kararlar kentteki “rant ve yolsuzluk” karşıtı Kent Mitingi’ne katılım göstermeleri gibi örneklemek mümkündür. Görüldüğü gibi forumların karar ve eylemlilikleri ile Gezi’den miras kalan şu an için örgütsüz, lidersiz ve çok kimlikli hareket, yönünü aramaya devam etmektedir.

Forumların yanı sıra meslek odaları, sendikalar, çeşitli dernek ve vakıflar, partiler, öğrenci birlikleri tek bir çatı altında Taksim Dayanışması adı ile toplanmıştır. Söz konusu oluşumun yukarıda bahsedilen forumların görüşleri yönünde şekillenmesi beklenmektedir ancak yürünecek yol için henüz net bir tahminde bulunmak mümkün değildir. Öbür taraftan, Gezi sürecinde yaşanan şiddetsizlik&örgütsüzlük şeklinde gerçekleşen sivil hareketler çalışmamızda da incelendiği gibi Balkan ülkelerinin dört bir yanındadır. Sırbistan Otpor örneği ve CANVAS'ın çalışmalarında görüldüğü gibi şiddet içermeyen eylemler hızla gelişerek spontane pasif direniş olmaktan çıkmakta, eğitilmiş ve planlı bir muhalefet üretim stratejisi haline dönüşmekte, küresel aktörlerin ve uluslararası STK'ların katkılarıyla her tür yönetim biçimine karşı kullanılabilir manipülatif bir kapasiteye ulaşabilmektedir. Özellikle sosyal medyanın gençler arasında yaygın kullanımı ile birlikte etkisini ve kapasitesini oldukça genişleten bu eylemler, demokratik taleplerin barışçı yöntemlerle dile getirilmesi ve siyasal baskı oluşturarak yönetimin denetlenebilmesi amacıyla ötesine geçebilmektedir (Birdişi, 2013).

Bu bağlamda Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi'nin işleyişi, özellikle de Grup III, örnek alınarak toplumun çeşitli kesimlerinden yükselen taleplerin yönetici kadrolara iletilmesini sağlayacak yapıların yeşermesi Türkiye demokrasisi açısından büyük önem taşımaktadır. Avukatlar forumu, oyuncular forumu, yazarlar forumu (Gezgin, 2014) gibi farklı konularda forumları ortaya çıkaran Gezi sürecinin Balkanlar'daki protesto eylemlerine katılanların yararlanabileceği deneyimlere sahip olduğu kadar, Balkanlar'daki doğrudan demokrasi uygulamalarından yararlanabileceği, bu çalışma sonucunda ulaşılan en önemli tespittir.

Kaynakça

Broşürler

Avrupa Bilgi Merkezi Broşürü. (2013).

Kitaplar

- Badiou, A.,& Çelebi, V.,& Çitek, Ç., Ergüden, I. (2013/ *Direnişi Düşünmek: 2013 Taksim Gezi Olayları*, İstanbul: Meraklı Atölye.
- Koopmans, Ruud & Rucht, Dieter. (2002). Essays. In (Ed). B. Klandermans& Staggenborg. *Protest Event Analysis. Methods of Social Movement Research* University of Minnesota Press.
- Melucci, Alberto. (1994). Essays. In (Ed) E. Larana & H. Johnston & J.R. Gusfield. *A Strange Kind of Newness: What's "New" in New Social Movements?*. Temple University Press.
- Meyer, Thomas & Hincman, Lew. (2002). *Medya Demokrasi - Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurum Yayınları
- MEMO for the file: Review of the activities of the Various Interests Group in 2013 Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi Grup III. (2013). Brussels: European Economic and Social Committee Secretariat of GROUP III Yayını: 26 November 2013.

Resmi Gazete. (2001August8).

<https://www.alomaliye.com/ekonomik sosyal konsey yönetmelik.htm>; 20.07.2014

Makaleler

- Ateş, M. (2005). Avrupa'da Sosyal Diyalog'un Kurumsal Yapısı: AB Ekonomik ve Sosyal Komitesi. *Anakara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 45-66.
- Bailey, Saki & M. E. Marcucci. (2013). Legalizing The Occupation: The Teatro Valle as a Cultural Commons. *The South Atlantic Quarterly*, 396-405.
- Bailey, Saki & U. Mattei. (2013). Social Movements as Constituent Power: The Italian Struggle for the Commons. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 20(2), 965-1013.
- Birdişi, F. (2013). Şiddet İçermeyen Eylemler ve Ulusal Güvenlik, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt 4 (2), 117-133
- <http://utsam.org/images/upload/attachment/cilt4/Sayi2/%C5%9Eiddet%20%C4%B0%C3%A7ermeyen%20Eylemler%20ve%20Ulusal%20G%C3%BCvenlik.pdf> Lippman, P. (2013). Special Report: Increased grassroots activism in Bosnia- Hercegovina. *Washington Report on Middle East Affairs*. 32(8) , 34.
- Mattei, U. (2013). Protecting the Commons: Water, Culture, and Nature: The Commons Movement in the Italian Struggle against Neoliberal Governance. *The South Atlantic Quarterly*, 366-376

Zucchetti, M. (2013). The Turin-Lyon High-Speed Rail Opposition: The Commons as an Uncommon Experience for Italy. The South Atlantic Quarterly, 388-395.

İnternet Kitap veya Rapor

Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi Grup III. (2014). <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/en--10.pdf>; Erişim: 01.07.2014

KONDA. (2014). Gezi Report.

[http://www.konda.com.tr/en/raporlar/KONDA Gezi Report.pdf](http://www.konda.com.tr/en/raporlar/KONDA%20Gezi%20Report.pdf)

Transparency International. Corruption Perceptions Index 2013. <http://www.transparency.org/cpi2013/results>

Ulusal Yargı Ofisi. (2013).

[http://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/eus projekt dokumetumok/makedonya ve turkiye 0.pdf](http://birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/eus%20projekt%20dokumentumok/makedonya%20ve%20turkiye%200.pdf)

İnternet Haberler

AA. (2013 Şubat 02). Hırvatistan'da Kril Alfabesi Protestosu. <http://www.haber7.com/balkanlar/haber/985028-hrvatistanda-kiril-alfabesi-protestosu> Erişim: 10/07/2014

AA. (2013 Mart 04). Makedon-Arnavut Gerginliği. <http://www.haberbosnak.com/balkanlar/04/03/2013/makedon-arnavut-gerginligi/#.U919LvlvJc> Erişim: 10/07/2014

AA. (2013 Aralık 11). Makedonya'da Muhalefete Destek Eylemi. <http://www.haberler.com/makedonya-da-muhalefete-destek-eylemi-5413311-haberi/> Erişim: 20/07/2014

AA. (2014 Haziran 11). Hırvatistan'da Alimci Eylemi.

<http://www.haberler.com/hrvatistan-da-ahmici-eylemi-6141735-haberi/> Erişim:

07/08/2014

AA. (2014 Temmuz 12). Makedonya'ya Büyük Protesto. <http://www.haberjournal.at/balkanlar/makedonyaya-buyuk-protesto-h4425.html> Erişim: 05/06/2014

AP. (2014 Mayıs 21). <http://www.cnnturk.com/haber/dunya/makedenyada-bisiklet-hirsizligi-etnik-catismaya-dondu>

Asaloğlu, İbrahim. (2014 Temmuz 09). Ekonomik ve Sosyal Konseyin Yetkileri Azaltılıyor. <http://www.zaman.com.tr/ekonomi-ekonomik-ve-sosyal-konseyin-yetkileri-azaltiliyor-2229983.html>; Erişim: 15.07.2014

Avramovic, M. (2014 June 25). Same Sex Communities Receive Sort Recognition Law. <http://www.balkaneu.com/same-sex-communities-receive-sort-recognition-law/> Erişim: Balkan Günü. (2013 Ocak 03). Hırvatistan'da İşsizlik Rekor Seviyeye Ulaştı.

<http://www.balkangunlugu.com/2013/01/hrvatistanda-isizlik-rekor-seviyeye-ulat.html>.

Erişim:24/07/2014

Balkaneu. 2013 April 15. Europol Report Montenegro Serves Money Laundering. <http://www.balkaneu.com/europol-report-montenegro-serves-money-laundering-hub/>; Erişim: 19.7.2014

Balkaneu. (2013 August 13). Strong Reactions Montenegro Violent Attacks Journalists. <http://www.balkaneu.com/strong-reactions-montenegro-violent-attacks-journalists/> Erişim: 19.7.2014

Balkaneu. (2013 December 31). Media Turned Object Attacks Montenegro. <http://www.balkaneu.com/media-turned-object-attacks-montenegro/>Erişim: 19.07.2014

BBC. (2010 Eylül 29). Onbinlerce Avrupalı Kesintilere Karşı Yürüdü. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/09/100929_eu_protests.shtml Erişim: 15/07/2014

BBC. (2010 Aralık 10). Eski Hırvatistan Başbakanı Firar Mı Etti?. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/12/101210_ivo_sanader.shtml Erişim:17/07/2014

BBC. (2011 Ocak 10). Hırvatistan Kamuoyu AB Üyeliğinden Soğuyor Mu?. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/01/110110_croatia_eu.shtml Erişim: 14/07/2014

BBC. (2011 Ekim 28). Hırvatistan'da Yolsuzluk Sarsıntısı. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/10/111028_sanader_croatia.shtml Erişim:27/07/2014

BBC. (2012 Ocak 23). Hırvatlar AB Üyeliğine 'Evet' Dedi. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/01/120123_croatia.shtml 25/07/2014

BBC. (2012 Eylül 10). Kosova Artık "Tam Bağımsız". http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/09/120910_kosovo.shtml Erişim:07/08/2014

BBC. (2013 Şubat 20). Kemer sıkma Bulgaristan hükümetini düşürdü. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/02/130220_bulgarian_government.shtml Erişim: 07/07/2014

BBC. (2013 Mayıs 08). Yoksulluktan Kendini Yakanlar.

- http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/05/130508_bulgaristan_issizlik.shtml Erişim: 01/07/2014
- BBC. (2013 Mart 12). Bulgaristan: Sokak Gösterileri Erken Seçime Zorladı. http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/03/130312_bulgaristan_yeni.shtml Erişim: 01/07/2014
- BBC. (2013 Mayıs 13). Bulgaria election fails to end political stalemate. <http://www.bbc.com/news/world-europe-22498433> Erişim: 01/07/2014
- BBC. (2013 Temmuz 1). Hırvatistan AB'nin 28'inci Üyesi Oldu. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/07/130701_hirvatistan_ab.shtml Erişim: 01/08/2014
- BBC. (2013 Kasım 04). Kosova'daki seçimlerde şiddet. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/11/131104_kosova.shtml
- BBC. (2013 Kasım 14). Bulgaristan Ayakta: Sofya Üniversitesi İşgal Edildi. <https://direnisteyiz.org/haber/bulgaristan-ayakta-sofya-universitesi-iskal-edildi/> Erişim: 28/06/2014
- BBC. (2014 Ocak 0). Eski Romanya Başbakanına Rüşvetten Hapis. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/01/140106_romanya_basbakan.shtml Erişim: 28/07/2014
- Borru, Gabriel & Vaksberg, Tatyana. (2014 Mart 06). Bulgaristan'da milliyetçilik yükselişte. <http://www.dw.de/bulgaristanda-milliyet%C3%A7ilik-y%C3%BCkseli%C5%9Fte/a-17480437> Erişim: 17/07/2014
- Brnicanin, Alma. (2014 Temmuz 10). Boşnak Kadınlara Sırp Desteği. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bosnak-kadnlara-sirp-destegi> Erişim: 06/08/2014
- CNNTURK. (2012 Haziran 19). Hırvatistan'a Irkçılık Cezası. <http://www.cnnturk.com/2012/spor/futbol/06/19/hirvatistana.irkcilik.cezasi/665739.0/in dex.html> Erişim: 18/07/2014
- Chakraborty, Aditya. (2011 Haziran 19). Athens Protests: Syntagma Square On Frontline Of European Austerity Protests. <http://www.theguardian.com/world/2011/jun/19/athens-protests-syntagma-austerity-protests> Erişim: 30/07/2014
- Çaylak, Hülya. (2012 Kasım 16). Haydarpaşa Garı Otel ve Alışveriş Merkezi Olacak. <http://www.milliyet.com.tr/haydarpasagari-otel-ve-alisveris-merkezi-olacak/gundem/gundemdetay/16.11.2012/1627948/default.htm> Erişim: 10/07/2014
- Demirkan, Tarık. (2012 Temmuz 10). Romanya'da Siyasi Kriz Ve 'Sivil Darbe'. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/07/120710_romania_crisis.shtml Erişim: 10/07/2014
- Demirkan, Tarık. (2012 Ocak 17). Romanya'da Halk Sokaklarda. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/01/120117_romania.shtml Erişim: 01/07/2014
- Demirkan, Tarık. (2012 Şubat 01). Romanya'da Gösteriler Muhalefeti Bir Araya Getirdi. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/02/120201_romania_protests.shtml
- Demirkan, Tarık. (2012 Nisan 18). Slovenya Kemer Sıkıma Karşı Grevde. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/04/120418_slovenia_strike.shtml Erişim: 26/07/2014
- DHA. (2013 Aralık 24). Makedonya Meclisinde Tişörtlü Eylem. <http://www.halkinhabercisi.com/makedonya-meclisinde-tisortlu-eylem> Erişim: 29/06/2014
- Dünya Bülteni. (2013 Haziran 27). Kosova'da Meclise Protestolar Sürüyor. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/265292/kosovada-meclise-protestolar-suruyor>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2013 Aralık 06). Atina'da Polis ile Eylemciler Arasında Gerginlik. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/282448/atinada-polis-ile-eylemciler-arasinda-gerginlik> Erişim: 29/06/2014
- Dünya Bülteni. (2014 Şubat 07). <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/288913/bosna-hersek-karisti-gostericiler-valiligi-ate-se-verdi>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2014 Haziran 12). <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/263449/bosnalilardan-meclis-onunde-bebekli-protesto>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2014 Haziran 23). Kosova'da Arnavutlardan Barikat Eylemi. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/301849/kosovada-arnavutlardan-barikat-eylemi>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2014 Şubat 06). Bosna'da Kamu Çalışanları Protestosu: 30 Yaralı. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/288853/bosnada-kamu-calisanlari-protestosu-30-yarali>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2014 Şubat 09). Kosova'da Öğrenci Gösterileri Rektörü İstifa Ettirdi. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/289019/kosovada-ogrenci-gosterileri-rektoru-istifa-ettirdi>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2014 Şubat 06). Kosova'da Öğrenci Protestosuna Polis Müdahalesi. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/288839/kosovada-ogrenci-protestosuna-polis-mudahalesi>; Erişim: 15.07.2014
- Dünya Bülteni. (2014 Şubat 09). Üç Savaş Atlatan Bosna'nın Osmanlı Hafızasını Göstericiler Yaktı. <http://www.dunyabulteni.net/balkanlar/289039/uc-savas-atlatan-bosnanin-osmanli-hafizasini-gostericiler-yakti>; Erişim: 15.07.2014
- Demirkan, Tarık. (2013 Aralık 02). Hırvatistan'da Eşçinsel Karşıtı Referandum. <http://www.bbc.co.uk/turkce/ozeldosya->

- lar/2013/12/131202 hirvatistan escinsel.shtml Erişim:10/07/2014
- Esslemont, Tom.(2013 Mayıs 13). Bulgaristan'da Milliyetçi Partilerin Yükselişi. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/05/130510_bulgaristan_secimler.shtml
- ETHA. (2013 Şubat 09). <http://www.sendika.org/2013/02/slovenyada-25-bin-kisi-sokakta/> Erişim:18/07/2014
- evrensel.net. (2013 Temmuz 29). Direniş Bilançosu. <http://everywheretaksim.net/tr/evrensel-direnis-bilancosu-8-bin-163-kisi-yaralandi/> Erişim:01/08/2014
- evrensel.net. (2014 Ocak 01).Kadıköylüler Beton İstemiyor. <http://everywheretaksim.net/tr/evrensel-kadikoyluler-beton-istemiyor/> Erişim:22/07/2014
- Haberler.com. (2014 Eylül 18). Sırbistan'da İş Kanunu Tasansı Protesto Edildi. <http://www.haberler.com/sirbistan-da-is-kanunu-tasarisi-protesto-edildi-6274133-haberi/>, 20/07/2014.
- Halk Gazetesi. (2013 Eylül 20). “Ekonomik Ve Sosyal Konsey Neden Çalıştırılmıyor.” <http://halkgazetesi.net/?kayitbag=yazarlar55brd0qgb1keg5j5hsr5an105rb7hqbkbj84t7v0cztjs10>; Erişim: 02.07.2014
- Hürriyet. (2014 Temmuz 05). Yunanistan Seferberlik İlan Etti. <http://www.balturk.org.tr/yunanistan-seferberlik-ilan-etti/> Erişim: 06.07.2014
- IBNA. (2014 June 12).Kosovo Countries Consolidated Authoritian Regime. <http://www.balkaneu.com/freedom-house-kosovo-countries-consolidated-authoritarian-regime/> Erişim: 19.07.2014
- ITUC. 2014 April 17. Serbia General Strike To Protect. <http://www.ituc-csi.org/serbia-general-strike-to-protect?lang=en>, Erişim: 20/07/2014
- Malagic, M., (204 February 24) Protests in B&H: Existence Before Nation. <http://www.balkaneu.com/protests-bh-existence-nation/> Erişim: 18.07.2014
- Michalopoulos, S., (2014/05/26). Yunanistan'da AB Seçimlerini Kazanan Syriza Erken Genel Seçim İstedi. <http://www.euractiv.com.tr/abnin-gelecegi/article/yunanistanda-ab-secimlerini-kazanan-syriza-erken-genel-secim-istedi-029696>;Erişim: 31.06.2014
- Panagopoulos, C. T. (2013 September 10). <http://www.balkaneu.com/larkos-workers-strike-protest-athens/> Erişim: 19.07.2014
- Pınar, Ö. (2014 Temmuz 20). İtalya'da Yolsuzluk. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/07/140720_italya_yolsuzluk.shtml Erişim: 31/07/2014
- Poyrazlar, E. (2013 Haziran 25). Gezi Parkı Forumları: Siyaset Mi, Sivil Direniş Mi?. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/06/130625_gezi_forum.shtml Erişim: 05/07/2014.
- Prekic, A. (2014 February 05). Construction Of The Highway Begins In The Spring. <http://www.balkaneu.com/construction-highway-begins-spring/>; Erişim: 19.07.2014
- Prekic, A. (2014 February 16). Protests in Podgorica. <http://www.balkaneu.com/protests-podgorica/> Erişim: 19.07.2014
- Prekic, A. (2014 March 26). New Information In The “Telekom” Case. <http://www.balkaneu.com/information-telekom-case/> Erişim: 19.07.2014
- Sendika.org. (2013 Şubat 28). Ekonomik Kriz ve Eylemler Slovenya Hükümetinin Sonunu Getirdi. <http://www.sendika.org/2013/02/ekonomik-kriz-ve-eylemler-slovenya-hukümetinin-sonunu-getirdi/> Erişim: 09.07.2014
- Sofia Globe. (2013 December 17). Sofia Court Declares Former MRF Deputy Leader Hristo Biserov A Wanted Man. <http://sofiaglobe.com/2013/12/17/sofia-court-declares-former-mrf-deputy-leader-hristo-biserov-a-wanted-man/> Erişim: 11.07.2014
- Sol. (2012 Şubat 07). Romanya'da Eylemle Hükümeti İstifaya Sürükledi. <http://haber.sol.org.tr/dunyadan/romanyada-eylemler-hukümeti-istifaya-surukledi-haberi-51307> Erişim: 01/08/2014
- Son Devir. (2012 Ocak 14). Hırvatistan'da AB Karşısı Eylem. <http://sondevir.com/dunya/47588/hirvatistanda-ab-karsiti-eylem.html> Erişim: 16/07/2014.
- Thorpe, N. (2013 Temmuz 17). Bulgaristan'da Protestolar Dinmiyor. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/07/130717_bulgaria_protests.shtml Erişim: 10/07/2014.
- Tota, E. (2014 Haziran 27). OSCE: Communal Mechanisms Do Not Guarantee The Rights Of Communities In Kosovo. <http://www.balkaneu.com/osce-communal-mechanisms-guarantee-rights-communities-kosovo/> Erişim: 19.07.2014
- Tota, E. (2014 June 30). Pristina-Skopje Highway Receives The Green Light. <http://www.balkaneu.com/pristina-skopje-highway-receives-green-light/> Erişim: 19.7.2014
- UND. (2010 Eylül 30). Slovenya İş Yavaşlatma Eylemi Devam Ediyor. <http://www.und.org.tr/tr/4293/slovenya-is-yavaslatma-eylemi-devam-ediyor> Erişim: 12.07.2014

- Vaksberg, Tatyana. 2014/03/06. Nationalism And Unchecked Violence In Bulgaria. <http://www.dw.de/nationalism-and-unchecked-violence-in-bulgaria/a-17477423> Erişim: 12.07.2014
- Vardar, N. (2014 Haziran 04). Amasya Gezicileri Yarım Saatte Yüz Kişi Oldu. <http://everywheretaksim.net/tr/bianet-amasya-gezicileri-yarim-saatte-100-kisi-oldu/>
- Vasovic, A. (2009 April 27). “Man cut off finger to protest overdue wages” <http://www.reuters.com/article/2009/04/27/us-finger-idüSTRE5304VA20090427> Erişim: 12.07.2014
- Zaman. (2013 Kasım 08). Para Aklamadan Dolayı Hristo Biserov’a Soruşturma <http://zaman.bg/para-aklamadan-dolayi-hristo-biserova-sorusturma/> Erişim: 12.07.2014

İnternet Diğer Kaynaklar

2010-12 Greek Protests.

http://en.wikipedia.org/wiki/2010%E2%80%932012_Greek_protests, Erişim: 16.06.2014 Bulgaristan işsizlik oranı.

<http://tr.tradingeconomics.com/bulgaria/unemployment-rate> Erişim: 15.06.2014 Gezgin, U.B. Gezi Direnişi ve Yazarlar Forumu.

<http://www.izinsizgosteri.net/new/?issue=66&page=1&content=565>, Erişim: 25.06.2014

Hırvatistan İşsizlik Oranı. (2014).

<http://tr.tradingeconomics.com/croatia/unemployment-rate> 22/7/2014 Makedonya İşsizlik Oranı, (2014).

<http://tr.tradingeconomics.com/macedonia/unemployment-rate>

Roos, J. 2011 (October 05. 11). Million Reasons Why Greece is About to Explode. <http://roarmag.org/2011/10/11-million-reasons-why-greece-is-about-to-explode/>, Erişim: 17.06.2014

Sağlam, E. (2012 Aralık 06). <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22086725.asp>; Erişim: 15.07.2014

Selvet, Ç. (2012 Ağustos 25). Ohri Çerçeve Anlaşmasının Yıldönümünde Makedonya. <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/ohri-cerceve-anlasmasinin-yildonumunde-makedonya/1140> Erişim: 01/07/2014

Sırbistan İşsizlik Oranı. (2014) <http://tr.tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate> Erişim: 02/08/2014

Tsiridis, G. (2011). [http://transform-network.net/journal/issue-](http://transform-network.net/journal/issue-092011/news/detail/Journal/the-peculiarities-of-the-greek-crisis-democracy-protest-and-contention-in-syntagma-square.html)

092011/news/detail/Journal/the-peculiarities-of-the-greek-crisis-democracy-protest-and-contention-in-syntagma-square.html Erişim: 20/06/2014

Various Interests - Group III, Mission Statement. (2014). <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.group-3>. Erişim: 15.06.2014 Yunanistan İşsizlik Oranı. (2014).

<http://www.tradingeconomics.com/greece/unemployment-rate>. Erişim: 10/07/2014 Zizek, Slavoj. (2014 February 10).

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/feb/10/anger-bosnia-ethnic-lies-protesters-bosnian-serb-croat> Erişim: 05/07/2014

